

GERHARD J. BELLINGER

NAGY
VALLÁSKALAUZ

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

GERHARD J. BELLINGER

NAGY VALLÁSKALAUZ

670 vallás, egyház és kultusz,
világnézeti-vallási mozgalom és társaság,
valamint vallásfilozófiai iskola lexikona

Ez az átfogó munka egyszerre kézikönyv és a legszélesebb olvasóközönség érdeklődésére számot tartó olvasmány. Megismertet a különböző vallások változatos és színes világával, és kérdéseikre választ találhatnak benne azok, akik azt szeretnék megtudni, hogy a lét alapvető problémáit miképpen választák meg az egyes vallások az emberiség története során, és milyen újfajta választ tartogatnak napjainkban. A szerző az egyes vallásokat tárgyalva meghatározott rendszer szerint csoportosítja a tudnivalókat – bemutatja a vallásalapítókat, kiemelkedő személyiségeket, áttekinti a szóban forgó vallás történetét, tudósít elterjedéséről, ismerteti legfontosabb tanításait. A kötetet az időrendi áttekintéseken és az egyes vallások ismertetését követő irodalom túlmenően összefoglaló irodalmi tájékoztató is gazdagítja, s mintegy 300 színes kép, 125 térkép- és épületvázlat, valamint ábra teszi szemléletesebbé.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

GERHARD J. BELLINGER

NAGY VALLÁSKALAUZ

670 vallás, egyház és kultusz,
világnézeti-vallási mozgalom és társaság,
valamint vallásfilozófiai iskola lexikona

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:

Gerhard J. Bellinger: *Knaurs großer Religionsführer: 670 Religionen, Kirchen und Kulte, weltanschaulich-religiöse Bewegungen und Gesellschaften sowie religionsphilosophische Schulen*

Droemer Knauer, München, 1986

Fordította

Viola József

Lektorálta és az eredetivel egybevetette

Fröhlich Ida

Barabás József, Bártfai László, Horváth Ildikó, Miklós Pál, Vargyas Gábor és Wojtilla Gyula

közreműködésével

A Magyar ősvallás c. fejezetet írta

Pócs Éva

ISBN 963 05 6618 4

Kiadja az Akadémiai Kiadó,
Budapest 1117, Prielle Kornélia u. 19–35.
Első kiadás: 1993

© Droemersch Verlaganstalt Th. Knaur Nachf. München, 1986, 1990

Hungarian translation © Viola József
Minden jog fenntartva

Printed in Hungary

ELŐSZÓ

A legelső kérdés: *Ki vagyok?* Az embernek ez az önmagára irányuló kérdése mindig újra és mindig másként jelentkezik mindenkinél. Az emberi lét meglevő és maradandó kérdése: *Mi az ember?* Az a kérdés, hogy mi az élet értelme és célja, különösen élesen vetődik fel akkor, amikor megtapasztaljuk a szenvedést és az (értelmetlen?) halált. Miért az inség és éhezés, miért van annyi gyűlölet és erőszak, van-e értelme? *Honnan jövök, hová megyek? Milyen út vezet a boldogsághoz?*

Az emberi élet valamiféle út. A történelem kezdete óta töprengtek az emberek azon, hogyan tájolták be ezt az életutat a felmerülő kérdésekkel és gondokkal együtt, feleletet keresve – és találva is. Jóllehet a mai emberek másképpen teszik fel a kérdést, mint a történelem hajnalán élők, az emberi lét talányai alapján véve mégis ugyanazok, és újra meg újra megdobogtatják az ember szívét.

Azt a módot, ahogy az ember a környezetét, a világot mint egészt és ennek értelmét, valamint a saját létét szemügyre veszi és megítéli, *világnézetnek* nevezzük, amely a világ dolgainak átfogó értelmi összefüggését keresi, a valóság egységes elvű, egyetemleges szemléletét és magyarázatát.

Abban a pillanatban, amikor az emberek valamely világnézetből levonják az életvitelüket érintő következtetéseket, amikor a közös érték- és célképzetekből életük normáit kialakítják, létrejön a *vallás*.

A vallási jelenségek különböző meghatározásai lehetővé teszik e főltöttebb összetett fogalom legkülönfélébb oldalainak megismerését. A latin *religio* szót, amelyet a legtöbb újabb európai nyelv átvett, Cicero úgy értelmezi, mint valamilyen fontos dolgra való odafigyelést, mint lelkiis-

meretes köteleességteljesítést az istenekkel szemben. A görögség elsősorban az *euszebeia* kifejezést („istenfélelem, jámborság”) használja. Az arab és az úperzsa *din* a fogalom jogi oldalát emeli ki. Az ind *dharma* (szanszkrit), ill. *dhamma* (páli) szerint pedig „az, amihez az embernek tartania kell magát”, vagyis a törvény. A kínai *csiao*, a japán *kjó* és a koreai *kjo* jelentése: „a tan”. H. R. Schlette nyomán – egészen általánosan – úgy határozhatnánk meg a vallást, mint „azt az emberi létezési módot, amely egy értelemadó okhoz viszonyul”, és ahol ez az értelemadó ok a különböző vallásokban vagy valami világ fölötti, vagy valami világon belüli.

A nyugati féltekén a vallás szubjektum–objektum viszonyát többnyire egy transzcendens, „teljesen más” hatalomhoz, egy vagy több istenség személyéhez fűződő kapcsolatként fogják fel. Elsősorban a keleti féltekén találunk az ilyen teisztikus vallásokon kívül ateisztikus vallásokat is (pl. a hinajána-buddhizmus és a régebbi taoizmus).

Aszerint, ahogy egy vallási közösség társadalmilag és strukturálisan megszerveződik, beszélhetünk törzsi, nép- vagy világvallásról, ill. *mozgalomról*, *társaságról*, *iskoláról*, *kultuszról* vagy *egyházról*. A szekta megjelölést (latin: „követett [tan]”) többnyire lekicsinylően alkalmazzák azokra a kisebb közösségekre, amelyek az uralmon lévő csoporttal szemben lépnek fel és tőle függetlenül tevékenykednek.

Abban a tényben, hogy sok ember sokkal átfogóbbnak tartja és érzi a *Mi az ember?* kérdést a hagyományos vallások válaszainál, rejlik annak az oka, hogy az emberiség történelme során mindegyre új vallások keletkeztek és keletkeznek.

A könyv használatáról

Ez, a világ vallásait bemutató kézikönyv egyesíti a lexikon és a rendszeres történeti feldolgozás előnyeit. Betűrendben mutatja be a különböző kultúrák, rasszok és népek 170 vallását a múltból és a jelenből. További 500 egyházzról és felekezetről, irányzatról és iskoláról az egyes szócikkekben belül szerezhetünk tudomást.

Ha a vallásokat *történelmi* keletkezésük sorrendjében szeretnénk követni, akkor kezdjük az „őstörténeti vallások” szócikkkel, és aztán vegyük sorra az egyes vallásokat, ahogy a „régí vallások” és „új vallások” szócikk időrendi áttekintése felsorolja őket. Az utóbbinál az időrendi áttekintés elkalauzol a jelenkor „ifjúsági vallásai”-hoz.

Ha *rendszeres* tájékoztatást szeretnénk kapni a vallásokról, akkor a kontinensek és országok földrajzi felosztását követhetjük (pl. „európai vallások”), vagy kiindulhatunk a népvallásokból és a „törzsi vallások” vagy a „világvallások” szócikkéből.

Mivel *mind a 170 szócikk* – amennyire lehetséges – azonos szerkezetű, az egyes vallások párhuzamba állíthatók és egybevetethetők, összehasonlíthatók. Minden hosszabb szócikk – de a rövidebbek is – először megadja a szóban forgó vallás *definícióját*, majd statisztikai adatokat közöl a hívek számáról és a jelenkori vallások elterjedési területéről. Az első, *történelmi* rész bemutatja az alapító életútját (az alapítói vallások esetében). Ezt a különböző iskolák és irányzatok bemutatása követi, megismerkedhetünk az alapítókkal és a jelentékeny személyiségekkel. A második, *rendszeres* rész az illető vallás teológiáját ismerteti (a teisztikus vallások esetében). Aztán a világkép és az ember megváltásának jellemzése következik (a megváltási vallások

esetében), majd az etikai értékek és normák ismertetése. A harmadik, *gyakorlati* rész leírja az élet-, év- és napszakok rituáléját, a beavatási szertartásokat, az ünnepségeket és ünnepnapokat, a szokásokat és áldozatokat, az imákat és meditációkat. A

szócikkek bemutatják a művészet és irodalom vallási kifejezésformáit, ahogy a különböző kultikus épületeknél (alap- és tervrajzokkal szemléltetve), valamint a könyvvallások szent irataiban jelentkeznek. A jelenkori vallásoknál főbb áramlataik, a

múltbeliekénél pedig hatástörténetük bemutatása szerepel. A legfontosabb történelmi adatokat és eseményeket feltüntető *Időrendi áttekintés*, valamint a továbbkalauzoló *Irodalom* zárja a szócikkeket.

ADONISZ-MISZTÉRIUMKULTUSZ

A hellenizmus idején *Adonisz* (sémi: *adon* = „úr”) mint meghaló és feltámadó isten áll a róla elnevezett → misztériumkultusz középpontjában. Adonisz kultusza Szíriából származik, és elterjed Búblosztól délre és északra. Amikor a görög mítosz átveszi, ő lesz a fia Kinürasznek, valamint leányának, Szmürnának (Mirrhának), akit Aphrodité azzal büntet, hogy szerelemre gerjeszti a saját apja iránt. E bűn miatt változtatják át a hasonló nevű mirhafává, amelyből a szép ifjú Adonisz jön világra, akit Aphrodité megszeret. Mivel Perszeponé már nem akarja önként visszaadni Adonisz, akit gyerekként nevelésére bízta, Zeus úgy határoz, hogy Adonisz az év egyharmadát a nevelőanyjánál, Perszeponénál töltsen az alvilágban,

az év egyharmadát pedig a szeretőjénél, Aphroditénél a földön. Az év harmadik harmadáról szabadon dönthet, és ő akkor Aphrodité választja. Mivel Adonisz vadászat alkalmával egy Árészttől ráküldött vadkan még ifjan szétszaggatta, Aphrodité a tavaszi héricszet (*adonis haestivalis*) sarjastja a véreből. E termékenységisten mítoszának a tavaszi növényzet virágba borulása, és rövid virulás utáni elhervadása az alapja.

Mint az évente elpusztuló és újra feléledő növényzet szimbólumát, évről évre kultikusan megünneplik a misztériumisten halálát és feltámadását az Adonisz-ünnepségeken: gyászszertartásokon az elhunytát ősszel, örömmünnepeken az életbe való visszatérését tavasszal. A természetbeli

keletkezés és elmúlás jelképei az *Adonisz-keretcskék*: agyagedényekbe ültetett, gyorsan kivirágzó növények közé, amelyek egykettőre kifejlődnek és éppoly hirtelen el is hervadnak (vö. Biblia: Iz 17,10), Adonisz parányi képmásait helyezik. Az ~ gyakori témája a vázaképeknek. Az etruszk tükrökön a szép, ifjú Adonisz együtt ábrázolták az éppoly szép, szűz Aphroditéval, a római szarkofágokon viszont Adonisz vadkan általi halálát örökítették meg.

Irodalom

Allah, W.: *Adonis dans la littérature et l'art grecs*. Paris, 1966.

Frazer, J. G.: *Adonis, Attis, Osiris, Studies in the History of Oriental Religions*. New Hyde Park (NY), 1961³.

AFRIKAI TÖRZSI VALLÁSOK

Az ~ összefoglaló jelölése a sötétbőrű, több rasszhoz tartozó népek hagyományos vallásainak az afrikai szárazföldön, amelyek keletkezése az őstörténeti időkre (→ őstörténeti vallások) tehető.

Afrikában – a második legnagyobb kontinensen – ma kb. 64 millió követője él a *törzsi vallásoknak*, azaz a föld összes törzsi vallást követőinek kb. 70%-a, ebből 45% Kelet-, 34% Nyugat-, 15% Dél- és 6% Közép-Afrikában. Mégis, egész Afrikában csak 12,3%-ot tesznek ki. Kisebbségben vannak a 45,4%-nyi keresztény és a 41,5%-nyi mohamedán mellett.

Törzsi vallás Afrika 43 országában fordul elő. A mohamedán arabok meghódították Észak- és Kelet-Afrikát, Kr. u. 642-ben kezdődik az uralmuk, és eltart a 19. sz.-ig.

Az európai gyarmatosítás és keresztény missziós munka a 15. században

kezdődik. Afrika tengerpartjain különösen a portugálok, a hollandok és az angolok hoznak létre kereskedelmi támaszpontokat, és 1619 óta elsősorban néger rabszolgákkal kereskednek, akiket Amerikába szállítanak. 1850 után az európai gyarmati hatalmak: Franciaország, Anglia,

Portugália, Németország és Olaszország felosztják egymás között Afrika legnagyobb részét, és semmibe veszik a természetes törzsi és néphatárokat.

A növekvő fehér bevándorlás kiélezi a feszültséget a feketék és fehérek között. Ez fejeződik ki még ma is a

AFRIKAI TÖRZSI VALLÁSOK			
43 ország	Követők	A lakosság százalékában	Az ~ at követők összességének százalékában
1. Mozambique (K-A.)	4 964 000	47,8	7,8
2. Dél-Afrika (D-A.)	4 534 000	15,9	7,1
3. Madagaszkár (K-A.)	4 390 000	47,0	6,9
4. Tanzánia (K-A.)	4 115 000	22,8	6,4
5. Nigéria (Ny-A.)	4 100 000	5,6	6,4
A többi ország együttesen	41 777 000	–	65,4
	63 880 000		100,0

Dél-Afrikai Köztársaság apartheidpolitikájában.

A 20. sz.-ban egyre erősebb nemzeti-vallási és társadalmi-vallási mozgalmak lépnek porondra az európai uralom és túlzott befolyás ellen. Így pl. Ghanában a →nkrumahizmus, Kenyában a →mau-mau és Kongóban az →amicalizmus.

Az afrikai hagyományokhoz és szertartásokhoz való csatlakozás közben vita is támad az idegen eredetű kereszténységgel, mégpedig vagy a kereszténység afrikánizálása miatt, amikor is a régi törzsi vallások befolyása érvényesül – kivált a független afrikai, gyakran próféták által vezetett egyházakban –, vagy az önálló, afrikai újmessianista mozgalmak kialakulása, így pl. Kongóban a →kimbanguizmus, Libériában a →Harris-mozgalom és Dél-Afrikában a →Nazareth Church miatt.

Nem szabad elfeledkezni az olyan, Amerikában keletkezett kultuszokról sem, az Afrikából elszállított néger rabszolgák utódainál, mint amilyen pl. a →vodu Haitiban és az →umbanda Braziliában.

Az afrikai kontinens vallási képe ma rendkívül sokszínű. A különféle gazdasági és társadalmi struktúrák, a bonyolult történelmi folyamatok (népvándorlások, a földművelő parasztok és a pásztorok keveredése stb.) miatt Afrika népessége törzsek, népek és rasszok bonyolult szövevényét mutatja. Ősnépességnek számítanak a vadászok és gyűjtögetők gazdasági fokán álló pigmeusok és busmanok.

A **pigmeusok** (görög: „kis növésszerű, törpe”) olyan nomadizáló, törpe természetű, gyűjtögető és vadásznépek, amelyek Kamerun és Zaire között az egyenlítői őserdőkben élnek. A férfiak ijával vadásznak, a nők pedig rovarokat és növényi táplálékot gyűjtenek. *Horumban* hisznek, a teremtető istenben, aki a látható világ alkotója és az égi jelenségek vezérője. Vadászistenként a szívárvány, vagyis vadászija mutatja meg. Az erdő és az állatok urát a vadászszákmány javá-

ból bemutatott áldozattal tisztelik. A házastársak jogilag egyenlők, és házasságuk monogám.

A **szanok** vagy **busmanok** (a portugálok nevezték el őket így) vadászó és gyűjtögető nép Botswanában, Namíbiában és Angolában. Egykor egész Dél-Afrikában éltek. Vadászistenüket *Huvénak* hívják, és „apá”-nak szólítják, vele áll szemben *Gwana*, a kártevő. *Cagn*, az üdvözítő valamiféle agyafúrt fickó vonásait viseli. Híres a busmanok tánca, amelyet a görögdinnye ültetésekor roznak, és még híresebb a magas fejlettségű busman művészet (barlangfestészet és karcolt rajzok), amelynek mágikus-rituális funkciója, vadászatot segítő varázsereje van.

Hottentották (holland: *hotentots* = „dadogók”): a magukat *koikoinak* („emberek”) nevező namíbiai nomád vadász- és pásztornép gúnyneve. Ők *Cui-Goabot* (= „seb a térdén”) tisztelik, az ég és a teremtető istenét. Mennydörgés- és esőistenként ő segíti elő a növekedést. A mítosz szerint bátyja és ellenfele, *Guanab*, a halottak ura ejtett sebet a térdén, ez magyarázza a nevét.

Az őshonos népesség legnagyobb része négerekből áll, róluk nevezték el Afrikát „fekete földrész”-nek. A néger rassz nyelvileg bantu és szudáni négerekre tagolódik. A negrid közép-bantuk inkább anyajogú beállítottságúak, az apajogú ónigritikus kultúra elsősorban Szudán belvidékein és Kelet-Afrika belsejében maradt fenn.

A **bantuk** („emberek”) az Egyenlítő mentén és Dél-Afrikában élő népcsoport, törzseik földművelő parasztokból (kapás művelés) és állattenyésztőkből állnak. Nagy szerepe van náluk a férfiszövetségeknek, a beavatási szertartásoknak.

A **hereróknál** – Angolában és Namíbiában – *Ngyambi-Karunga* az ég és egyszersmind az alvilág istene. Kettős neve az ég „hatóereje”-re, és arra a titokzatos-rettenetes valamire utal, ami a tenger mélységeiben és az alvilág birodalmában lappang.

A **kafferok** (arab: *káfirun* = „hitetlenek”) fő-fő istene *Unkulunkulu*. Van mellette egy névtelen „király az égből”, akit ugyan a világ teremtetőjeként tartanak, mégsem tisztelik.

A **zuluk** („egek”) Dél-Afrika legszélsőbb délkeleti csücskén szintén *Unkulunkuluban* (a „nagyok nagyja”) hisznek. Hitük szerint ő a dolgok teremtetője, élet és halál ura. Azért küldi a betegségeket, bajokat, hogy próbára tegye az embereket, és előkészítse őket valamilyen feladat elvégzésére.

A **dzsaggáknál**, Tanzániában, a Kili-mandzsáró környékén *Ruvát* („ég nap”), olykor *Mungut* is tisztelik.

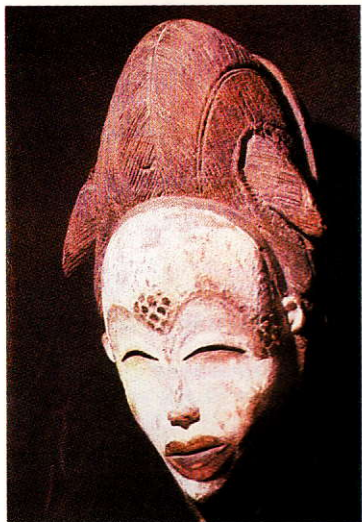
Kelet-Afrika **bantu törzsei** *Mulungu*-nak (bantu: „az ott fent, aki az égből van”) hívják a teremtető istenét. Hangja a mennydörgés, ereje a világm. A kongói bantu törzsek számára *Nzambi* („fényárasztó”) a világ és az emberek teremtetője. Annyira elérhetetlen az emberek számára, hogy nem is tisztelik.

A **szudáni négerek** a nagy kiterjedésű Szudán területén a Kongó-medence és a Szahara között élő népcsoport. Az itteni államalkotó népeknek, amelyek Szudánon keresztül a keleti térségeken át Dél-Afrikáig terjeszkedtek, szinte kizárólag többistenhittel találkozhatunk.

Az **asantiknál** Felső-Guineában és Ghanában a legfelsőbb égi isten *Nyama* („a tündöklő”) vagy *Jankompon* („nagy barát”). A napban jelenik meg férfi, a holdban női oldala. Ha az asantik istenről beszélnek, felpillantanak az égre, mert azt mondják: „Ha a csecsszopó először kinyitja a szemét, feltekint az eget urára. Ha a tyúk vizet iszik, feltekint az égre. Az ég az isten arca, a csillagok az ékszerei és a felhők a fátyla.”

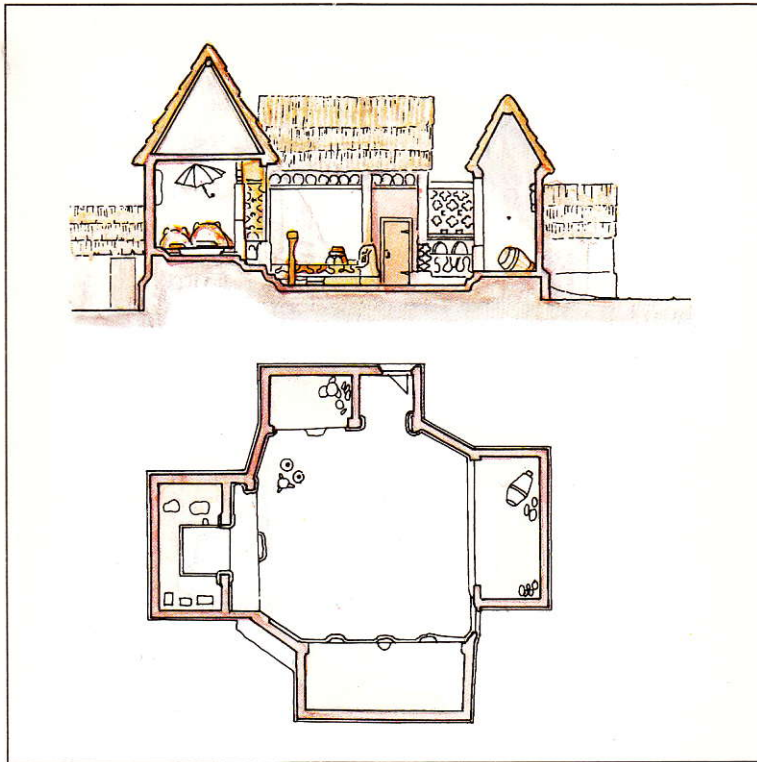
Az **évéknél** Dahomey-ban, Ghanában, Togóban és Nigériában az istent *Mavunak* („mindent felülmúló”) hívják. Két utóda a jó és a rossz képviselője. Zó zivataristennek férfi megtestesítői *Zogbla*, ill. *Mavu Zogbla*, női alakjai pedig *Zodza*, ill. *Mavu Zodza*.

1 Az afrikai bapuna törzs „fehér” istennője, maszk. Zaire

2 Afrikai kultuszépület (abosomie) a szudáni négereknél Asantiban (Ghana)

A **jurubák**nál Nigériában és Dahomeyban az összes istenség (égisten, világosanya és nemzetségistenek) élén a legfőbb isten áll, „a magától levő” *Olorun*. Ő teremtette a földet, a többi istent és az első embert.

Az északkelet- és kelet-afrikai **hami-ta marhapásztornépek**, amelyek egy része az ősi időkben vándorolt be Ázsiából, az ég istenét tisztelik, annak minden levegőbeli megjelenési formájában. A **maszájok**nak Tanzániában és Kenyában istenháromságuk van: *Ngai*, a legfőbb égisten, a jó fekete esőisten és a rossz vörös isten. Az első mindent lát és mindent tud.

A **kafák**nál, ill. **kafficsók**nál Délnyugat-Etiópiában *Hekónak* (= „varázs”) hívják a jó napistent.

Az ~ra általában jellemző a mindent felölelő életerőbe vetett hit, amely összeköti egymással az isteneket és az őseket, a törzsfőnököket és

a papokat, az embereket és a világot. Ez az életerő megnyilvánul a termékenységben és a szaporodásban, az emberek, állatok és növények sokasodásában. Jó, ami a termékenységet előmozdítja, rossz, ami akadályozza. A kultusz és a szertartás az életerő gyarapításának és a gonosz hatalmak fogva tartásának szolgálatában áll. Az utóbbiak ugyanis csökkenteni igyekeznek az életerőt. Minden vallási képzet az élet és halál két gyújtópontja körül forog. Az életerő gyarapításánál döntő az állandó visszanyúlás a kezdethez, a mitikus eredethez, minden vétség az ősrégi, az apák rendje ellen az életerő csökkenését, végső soron kioltását jelenti. Az afrikai valláosság tehát inkább a múlt, mintsem a jövőre irányul.

Az üdvözítők, kultuszátadók és héroszok vagy ősök, vagy isteni küldöttek. Ők tanították meg az afrikaiakat

a tűzcsiholásra, a nemzés ismeretére, a haszonnövények termesztésére, a különféle mesterségek gyakorlására. Az (elhunyt) ősök az élők közösségében maradnak, az élőknek és a holtaknak szükségük van egymásra.

A kultusz legfontosabb célja az életerő megújítása, az egészség megőrzése, a gyerekáldás, a jó aratás, az eredményes vadászat, a dús halfogás elősegítése.

A kultusz legfontosabb elemei az ima, az áldozat és a szakrális tánc. A kultikus tánc általában álarcos tánc. Az álarc, a festék és a jelmez, a zene és a ritmus összekapcsolása drámai vá teszi a kultuszt. Az álarc egyrészt eltakar, másrészt egy, a viselőjétől elütő „másik lényt” ábrázol. Ez a lény lehet istenség, üdvözítő vagy démon, áldó vagy büntető ő, halál- vagy bozótsszellem. Az álarcok használata a kultuszt kultikus drámává teszi,

amelyben egymásra lel a kultusz és a játék, a mitikus és a jelenkor, a földöntúli és a földi.

A vallásokra azoknak a nemzetségeknek a társadalmi felépítése is rányomja a bélyegét, amelyeknek élén törzsfők vagy királyok állnak. Az olyan törzsek esetében, amelyek élén szakrális király áll, e király többnyire egyúttal főpap is. A pap oldalán fontos szerepet tölt be a varázsló, úgy is, mint esővarázsló, úgy is, mint „orvos”. A varázsló gyakran valamilyen fétist vesz igénybe.

A kultuszhelyek lehetnek teljesen

közömbös, elhatárolatlan területek, de „szent berkek” is.

Vannak különleges kunyhók, amelyekben az ősóket tisztelik. A pap lakókunyhója is lehet kultuszhely.

A nemzetségekkel teremt az esőcsináló kapcsolatot az ősókkal s rajtuk keresztül az esőistenekkel.

Irodalom

Baumann, H.: Schöpfung und Urzeit des Menschen im Mythos der afrikanischen Völker. Berlin, 1936.

Dammann, E.: Die Religionen Afrikas. Stuttgart, 1936.

Deschamps, H.: Les religions de l'Afrique noire. Paris, 1954.

Hohn, E.: Tier und Gott. Mythik, Mantik und Magie der südafrikanischen Urjäger. Basel–Stuttgart, 1965.

Mbiti, J. S.: Afrikanische Religion und Weltanschauung. Berlin, 1974.

Miller, P.: Myths and Legends of Southern Afrika. Cape Town, 1979.

Parrinder, G.: African Traditional Religion. London, 1954.

Parrinder, G.: African Mythology. London, 1967.

Smith, E. (szerk.): African Ideas of God. London, 1950.

Shorter, A.: Prayer in the Religious Traditions of Africa, Nairobi, 1975.

AJNU VALLÁS

A kb. 20 ezer lelket számláló *ajnu* („ember”), kelet-ázsiai nép Japán visszaszorított őslakosságához tartozik, Hokkaidón és a Kuril-szigeteken, valamint Szahalin déli részén él. A japánok *ebiszunak* („vadak”) hívják.

Az ~, amelyet halászközből, vadászokból és gyűjtőgyűjtőkből álló, már földet is művelő népesség mond magáénak, az →arktszi vallásokhoz, az →ázsiai törzsi vallásokhoz és a →japán vallásokhoz tartozik.

Az *ajnu* a legfőbb teremőben és a védőistenekben hisznek. *Pasze Kamui* a világ teremője és fenntartója, uránuszi jellegű főisten. Tiszteletre méltó aggastyánként lakik a legfelső égben, egy csillogó házban. *Abe Kamui* („isten tűz”) tűzistennő, akinek a családi tűzhely alatt van a palotája, a férje viszont, az „isten háziúr” a ház északkeleti sarkát foglalja el magának. A tűzistennő viszi az ég istenéhez az emberek imáit, ő ajándékoz meg a meleggel és szerez békét az emberek között. A túlvilági bíróság bírja.

Kamui („mindenekfölött való, legeslegmagasabb”) az „isten” *ajnu* közneve. Megkülönböztetik még *Pasze Kamuit*, az égistént és *Jaijen Kamuit*, a mindennapi istent, akik – mint a ház-

tetőt tartó oszlopok – csak támasztópillérek. Az *ajnu* minden rosszért és a halálért a démonokat teszik felelőssé.

Ima

a szent medvéhez áldozati
cselekmény közben

Ne félj, nem okozunk neked
semmi rosszat:

Csak meg fogunk ölni, hogy
visszaküldhessünk az erdő
istenéhez,
aki szeret téged.

Lakomát készítünk belőled,
a legjobbat, amit valaha is
faltunk.

Mindnyájan megsiratunk téged.
Az *ajnu*, aki megöl, a legjobb
vadászunk.

Nézd csak őt, hogy sír és hogy
könyörög a bocsánatodért...

Lásd be, hogy nem tarthatunk téged
örökké.

Épp eleget tettünk érted,
most rajtad a sor, hogy feláldozz
magad értünk...

Nagyon szeretünk téged és
gyermekünk sohasem
fognak elfeledni.

Legfontosabb szertartásuk a *medveünnep*, amelyre eredményes vadászat után kerül sor. Lenyilaznak egy két-hároméves, jól táplált medvét, és vidáman elfogyasztják, bőrét és koponyáját kifüggesztik. Az „isten” medve megölése szent cselekedet, általa az állat lelke visszatér az erdő és hegyek *Kamuijába*, voltaképpen világaiba.

Étkezések előtt a *Sinda* („bölcső”) nevű istenre gondolnak, akit „táplálónk”-nak, meg annak „aki táplál bennünket” is neveznek.

Az *őskultusz* a férfiak számára a férfias férfiak, a nőknek a nőies nők tiszteletét jelenti. A sámánok lehetnek férfiak is, nők is.

Az ~ból a →sintoizmus átvett néhány különlegességet. Így pl. a *gohei* az *ajnu*knál fétisként használt, a kergüktől félig megfosztott facövekekre vezethető vissza.

Irodalom

Kremp, W.: Beiträge zur Religion der Ainu. Bonn–Freiburg, 1928.

Munro, N. G.: Ainu Creed and Cult. New York, 1963.

AKKÁD VALLÁS

Az ~ az Akkád Birodalom (Kr. e. 2350–1955) vallása, nevét az Eufrátesz mellett alapított fővárosról, Akkádrol kapta. Akkád városáról nevezik a régi Babilónia sémi nyelvét akkádnak, a lakosságot pedig, amely ezen a nyelven beszél, akkádoknak. Az akkádok Közép-Mezopotámia legrégebbi sémi népessége, amely itt telepedett le a sumeroktól (→sumer vallás) északra. Az akkádok vallása a →sémi és az →elő-ázsiai vallások közé tartozik.

Az Akkád Birodalom alapítója I. Szargón (Kr. e. 2350–2300), az istenkirály és „a négy világbirodalom ura”, aki uralma alá vetette Mezopotámiát, Szíriát és Kis-Ázsiát, valamint Elám egyes részeit. Ő alapozza meg a történelem első sémi nagybíródomát, a központosított mamutállamot, amelynek fővárosa az Eufrátesz melletti Akkád.

I. Szargón unokáját és harmadik utódát, Nárám-Szint (2270–30) az „akkádok istené”-nek nevezik. Kr. e. 2150-től kezdődik az Akkád Birodalomban a nyugat-iráni gutik idegen uralma (2150–2050). De az Akkád Birodalom bukása után még tovább él az akkád írott, hivatalos és – a régebbi sumer mellett – a kultikus nyelv is.

Az akkád istenségek közül *Inanna* istennő emelkedik ki, aki *Istár*hoz (Anonitu) hasonlít. Istár a föld és a termékenység, a szerelem és a hadvi-

selés, valamint az Esthajnalcsillag istennője. Sokféle változatban maradt ránk az a mitológiai elbeszélés, amely elmondja leszállását az alvilágba, abba az országba, ahonnan nincs visszatérés.

Irodalom

Pettinato, C.: Das altorientalische Menschenbild und die sumerischen und akkadischen Schöpfungsmythen. Heidelberg, 1971.

1

1 Nárám-Szín király, az „akkádok istene”, Ninive, Kr. e. 2250, bronz. Bagdad, Irak Múzeum

2 Nárám-Szín győzelmi sztéléje, Szúza, Kr. e. 2250, mészkő. Párizs, Louvre

3 Éa és más istenségek, Kr. e. 2250, pecséthenger. London, British Museum

AKSZÚMI VALLÁS

Az ~ az Etióp (óabesszin) Birodalom vallása, amelyet Akszúm fővárosról (Kr. u. 1–5. sz.) – a mai Tigre tartományban – neveztek el. Afrika → régi vallásai közé tartozik. Etiópiának ezt a Kr. e. 1. sz. óta történelmileg igazolható legrégebbi államát, amely a 4. sz. közepén Akszúmi Birodalomként a virágkorát éli, Ezána király téríti keresztény hitre.

A legjelentősebb akszúmita istent, az akszúmita királyok törzsi istenét és egyben hadistenét *Mahremnek* hív-

ják. A király „Mahremnek a fia, akit nem győz le az ellenség”. Egy háborús győzelem után 100 marhából és 50 fogolyból álló véres áldozatot mutattak be Mahremnek.

További istenek: *Asztar* („ég”), az ég, *Medr* („föld”), a föld és *Beher* (etióp: *bahr* „tenger”), a tenger istene.

Az ~ szerint a túlvilági viszonyok teljességgel megegyeznek az e világiakéval. A sírok fölé a hívek sztéléket állítanak. A nagy sztélék, köztük a tuskósztéle, amely a világon a legna-

gyobb, valamint a sírépítmények és a királyi palota még ma is arra emlékeztetnek, hogy Akszúm volt egykor az Akszúmi Birodalom és az ~ központja.

Irodalom

Littmann, E. et al.: Deutsche Aksum-Expedition. I–IV. Berlin, 1913.

Monneret de Villard, U.: Aksum. Ricerche di topografia generale. Roma, 1938.

AMERIKAI VALLÁSOK

Az ~ az amerikai kontinensen keletkezett vallások összefoglaló jelölése. A német Martin Waldseemüller geográfus által 1507-ben Saint-Diében, a firenzei Amerigo Vespucciról (1451–1512) elnevezett kettős kontinens magában foglalja Észak- és Dél-Amerikát, melyeket Közép-Amerika keskeny föld- és szigethídja köt össze. Dél- és Közép-Amerikát együtt Latin-Amerikának, ill. Ibero-Amerikának nevezzük, mert az Ibériai-félszi-

get román népei (a spanyolok és a portugálok) gyarmatosították. Amerika őslakói a mongolid rasszhoz tartozó indiánok (→ indián vallások) és az észak-amerikai eszkimók (→ eszkimó vallás).

Jóval azután, hogy a genovai Kolumbusz Kristóf (1451–1506) 1492-ben felfedezte Amerikát, franciák, angolok és hollandok nyomulnak **Észak-Amerikába**. Ugyanitt, a 17. sz.-ban alapítják a vallásuk miatt Euró-

pából elűldözött keresztények Új-Angliát. 1620-ban hajóznak át a zarándok atyák (puritánok) a „Mayflower”-en Massachusettsbe. 1632-ben létesítik a katolikus Marylandet, 1683-ban alapítja meg William Penn Philadelphiát és a pennsylvaniai kvéker gyarmatot. A ma 90%-ban keresztény Amerika jócskán hozott létre → új vallásokat, kiváltképp az Egyesült Államokban kedvező a talaj új vallások alapítására. Ilyenek a → mormon egyház, a → spiritizmus, a → Teozófiai Társaság, a → Christian Science, a → Peace Mission, a → Black Muslims, a → Church of God (Isten egyháza) és a → Way International. Három → ifjúsági vallás is létrejött az Egyesült Államokban: az → Eckankar, a → Scientology Church és az → Isten gyermekei.

Az indiánok között, akiket egészen kis területre szorítottak vissza Kana-dában és az USA-ban, keletkezik – a kereszténységgel vitázva és az őindi-án vallásossághoz kapcsolódva, a függetlenség jegyében – a → peyotekultusz és a → Ghost Dance vallás.

Az Észak- és Dél-Amerika között fekvő **Közép-Amerikához** a közép-

AMERIKAI TÖRZSI VALLÁSOK			
21 ország	Követők	A lakosság százalékában	Az ~ at követők összességének százalékában
1. Kolumbia	332 000	1,1	26,7
2. Venezuela	212 000	1,5	17,1
3. Peru	177 000	1,0	14,3
4. Chile	100 000	0,9	8,1
5. Bolívia	68 000	1,1	5,5
6. Brazília	60 000	0,0	4,8
7. USA	60 000	0,0	4,8
8. Mexikó	52 000	0,1	4,2
A többi ország együttevén	181 000	–	14,5
	1 242 000		100,0

amerikai szárazföld és a Karib-tenger szigetvilága (Nyugat-India) tartozik. Az Antillák Kolumbusznak köszönhetik a Nyugat-India nevet, mert ő úgy gondolta, hogy nyugatra hajózva Indiába jutott (1492).

A Közép-Amerikában keletkezett vallások közé számítanak egyrészt a →mexikói vallások, az →azték és a →maja vallás, másrészt a Közép-Amerikába hurcolt néger rabszolgák leszármazottai által gyakorolt →vudu Haitiban.

A **Dél-Amerikában** keletkezett val-

lások közé tartozik az →inka vallás és az indián meg keresztény elképzeléseket összekapcsoló →umbanda Braziliában, amelynek hívei a Dél-Amerikába hurcolt néger rabszolgák közül kerülnek ki.

Az **amerikai →törzsi vallásoknak** ma még mintegy 1 242 000 híve van az amerikai kontinensen. Az amerikai népességnek mégis csak elenyésző hányadát (0,2%) adják, hiszen a lakosság 91,1%-a keresztény, Észak-Amerikában kb. 87%, Dél-Amerikában kb. 94%.

Irodalom

- Fichte, H.–Mau, L.: Xango. Die afro-amerikanischen Religionen. Bahia–Tahiti–Trinidad. Frankfurt a. M., 1976.
Fichte, H.–Mau, L.: Petersilie. Die afro-amerikanischen Religionen. IV.: Santo Domingo–Venezuela–Miami–Grenada. I–II. Frankfurt a. M., 1980.
Haebler, K.: Die Religion des mittleren Amerika. Münster, 1899.
Höffner, J.: Christentum und Menschenwürde. Das Anliegen der spanischen Kolonialethik im goldenen Zeitalter. Trier, 1947.

AMICALIZMUS

Az ~ társadalmi-vallási mozgalom, amelyet a kongói André Matswa (1899–1942) alapított. Az elnevezés francia nevéből – *Société amicale des originaires de l'Afrique Équatoriale*-ből (francia: „Egyenlítői Afrika Bennszülötteinek Szolidaritási Társasága”) – származik.

Ez a mozgalom egy olyan →új vallás az egyenlítői Afrika területén, amely a katolikus kereszténységgel vitázva keletkezett. André Matswa 1899-ben született az egykori francia Kongóban (ma: Kongói Népköztársaság), Brazzaville közelében. Katolikusnak nevelik, és hitoktatói képzésben

részesül. Matswa bevonul, és a franciák oldalán harcol az I. világháborúban. Aztán Párizsba megy, és itt alapítja meg egyszerű munkásként a *Société Amicale*-t. A szervezet felkarolja a nehéz helyzetbe került afrikai munkásokat. Szülőföldjén, Kongóban (1910 óta Francia Egyenlítői Afrika) ebből a társadalmi mozgalmából, miután lassan elterjed, politikai mozgalom fejlődik, amely a feketéknek a fehérekkel való teljes egyenjogúságát tűzi ki céljául. Politikai okok miatt többször letartóztatják, elítélik és deportálják Matswát, aki 1942-ben hal meg Mayamában, a kormányzat

Brazzaville-től északra eső állomás-helyén. A Francia Egyenlítői Afrika egykori területe 1958-ban előbb önálló köztársaság lesz a francia érdekközösségen belül, 1960-ban pedig elnyeri a teljes függetlenséget.

André Matswa halála után vallási elemek vegyülnek a mozgalomban, az alapító személyét pedig kultikus tisztelet övezi. Követői *Matswa Jézusnak*, halála helyét, Mayamát pedig az ő *Golgotájának* nevezik.

Imádkoznak hozzá, és visszatérésére várnak, arra, hogy világmegváltó királyként megteremtse a feketék birodalmát.

ANANAIKJÓ

Az ~ vallást *Nakano Jonoszu*ke alapította Japánban, 1934-ben, de a szervezet jelenlegi formájában csak 1949 óta működik. Ez az →omotokjóból keletkezett mozgalom Japán →új vallásai közé tartozik, alapítója *Vaniszaburo Degucsit* követi, és a spirítizmus híveként üzeneteket kap a szellemvilágból.

Az *ananai* név (japán: „három, öt, kenderkötél”) az alapító által képviselt univerzalizmusra, az összes vallás egyesítésére utal. A „három” az →omotokjó és a →baháizmus vallását jelenti, az „öt” pedig a →buddhizmus, a →kereszténység, az →iszlám, a →konfucianizmus és a →taoizmus világvallásait. A „kenderkötél”

arra való, hogy az ~ követői a túlvilág valóságához köthessék magukat.

Az egész országot behálózó obszervatóriumai révén kívánnak e vallás hívei összeköttetésbe kerülni a világ-mindenséggel.

ÁNANDA MÁRGA

Az ~ (szanskrit: „az örök üdvösség útja”) mozgalmát 1955-ben hívta életre az ind *Prabhát Randzsan Szarkár* (1921) Bihár államban (India), és azóta ő a vezetője. A teljes elnevezés *Ánanda Márja Pracśáraka Szangha/ÁMPS* (szanskrit: „Szövetség az Üdvösség útjának hirdetésére”). Az ~n belül a nők csoportját *Women's Welfare Department/WDD*-nek (angol: „Női Jóléti Osztály”) hívják.

A kb. 2 milliónyi márgi, ahogy e mozgalom követőit nevezik, Kalkuttában (India) rendezte be főhadiszállását. Bár az európai központ Berlinben van, a kb. 3000 német hívó központja 1974 óta mégis Mainzban található. Az ~ mozgalmat a →hinduizmusból keletkezett →ifjúsági vallások közé sorolják.

Az alapító Szarkár, akit a hívei *Srí Srí Ánandamurtin*ak (szanskrit: „az örök üdvösség tiszteletré méltó képe”) hívják, 1921. április 13-án született a Bihár állambeli Dzsamálpurban (India). Siva isten már a négyéves gyereknek az agyába tölcészerezett egy egész fejezetet a védákából (→hinduizmus), hogy kitűnjön későbbi elhivatottsága. Ez a jelzés tovább erősödik, amikor az ötéves gyerek megbaboláz egy megvadult tehenet, amelytől az egész falu rettegett. Megérinti a tehen fejét mutatóujjával, ekkor az állat térdre rogy, és tagolatlan hangon bögi: „bábá” („édesapa”); hívei még ma is így hívják alapítójukat. Szarkár ideiglenesen Kalkuttában él a nagybátyjánál, Szubhás Csandra Bósnál, az ind szabadságharcosnál és politikusnál (1897–1945), aki megismerteti a tantra jóga meditációjával. A negyvenes évek végén Szarkár visszatér szülőföldjére, Dzsamálpurba, ahol segédkönyvelőként dolgozik. Itt veti meg 1955-ben a mozgalom alapját, amelynek (lakókommunákkal, iskolával, klinikával, nyomdával és egyebekkel ellátott) főközpontja „Ánanda

nagar” (szanskrit: „az örök üdvösség városa”) néven Baglata helység lesz a Périuli körzetben, Nyugat-Bengáliában.

A politikailag tevékeny évek után kritikus fordulat következik. 1967-ben nagy tömeg támad a főközpont-ra. Amikor az összetűzések fokozódnak, az ind kormányzat 1969-ben megtiltja az állami tisztviselőknek, hogy tagjai legyenek az ~nak. 1971 decemberében gyilkosság vádjával letartóztatják az alapítót a bihári Patnában. A perben (1972–76) kimondják bűnösségét: életfogytiglani börtön vár Szarkára és még négy vádlottra hat „hitehagyott” társuk megöléséért. Elnyomás következik és további letartóztatások a követők körében, iskolákat és intézményeket kutatnak át és zárnak be. Amikor az összeütközések 1975-ben a tetőpontjukra hágnek, és Indira Gandhi szükségállapot-törvények bevezetésével kormányozza az országot, betiltják az ~t is, mint „jobboldali radikális vallási szervezetet”. A legfelsőbb bírói testület előtti fellebbviteli tárgyalás azonban – Patnában 1978-ban – kedvező eredményt hoz Szarkár számára: óvadék ellenében azonnal szabadon bocsátják. Amikor Szarkár 1978. augusztus 2-án kilép a fegyházból, lelkes hívek ezrei ünneplik.

Az ~ társadalmi-szellemi mozgalom, amely két fő célért küzd: az egyes ember megújulásáért lelki gyakorlatok (*szádhana*) által, illetve a társadalom felszabadításáért szociális reformok útján. A *szádhana* (szanskrit: „a szellem felidézése”) különféle testi, szellemi és lelki gyakorlatokat foglal magában, azzal a céllal, hogy az ember megismerje önmagában a „végtelen én”-t, és elérje a „kozmosz tudat”-ot. Aki a *szádhanát* gyakorolja, *szádha*ka lesz, naponta kétszer hajt végre *szádhanát*, és a halála órájában eljut a *parama purushához*

(„legfőbb tudat”), s így megváltása bizonyos. A *szádhana* azonban lehetetlen *jama*, *nijama* és a 16 pont nélkül.

Szellemi értékeken alapul a Progressive Utilization Theory/PROUT (angol: „haladó hasznosítási elmélet”), amelyet Szarkár 1967-ben fejlesztett ki gazdasági és társadalmi rendszerré, öt alapelvben foglalva össze az új emberi társadalom lényegét. Szarkár meg van győződve arról, hogy az eddigi társadalmi erők négy osztályba sorolhatók (súdra, ksatrija, vipra, és vaisja), amelyek egymást váltják a történelem során. Ő azonban egy új emberi társadalom útcínálója kíván lenni, melyben a *szadviprák*, az „igazi értelmiségiek vagy moralisták” uralkodnak, akik kívül állnak a mostani társadalmi körforgáson, és nem tartoznak egyik osztályhoz sem. A *szadviprák* a *jama* és a *nijama* alapelveit tartják szemük előtt, és gyakorolják a *szádhanát*.

A szellemi beállítottság és a külső ételalkítás legfontosabb pontjai a CSDK rövidítésben foglaltak össze: a C betű a *conduct rules*ra (angol: „magatartásmódok”) utal. Idetartozik egyebek közt a 15 *síla* és a 16 pont. A 15 *síla* (szanskrit: „viselkedés”) segítséget nyújt a magatartás-, gondolkodás- és érzéssbeli tájékozódáshoz. Hozzájuk kapcsolódik 10. pontként a „*jama* és a *nijama* szigorú megtartása”. A *jama* (szanskrit: „önlegyzés”) 5 alapelve, amely egyúttal a klasszikus jóga 8 fokozata közül az első, így hangzik:

1. *ahimszá* (= erőszakmentesség)
2. *satja* (= igazság)
3. *asztéja* (= tartózkodás a lopástól)
4. *aparigraha* (= vágytalanság)
5. *brahmacsárja* (= Brahmá-tanítványság)

A *nijama* (szanszkrit: „fegyelmetés”) 5 alapelve, amely a klasszikus jóga, 8 fokozata közül a második, a következő:

1. *saucsa* (= tisztaság)
2. *szantósa* (= elégedettség)
3. *tapasz* (= buzgalom, szigor)
4. *szvadhája* (= kutatás, megértés)
5. *iszvara pranidhána* (= odaadás a guru, az istenség iránt)

A jóga gyakorlatából származik a 16 *pont* is, amelyek életszabályokat és magatartásbeli előírásokat tartalmaznak; megtartásukhoz egy „16 pontos kartotékot” kell havonta kitölteni és ellenőrizni.

A CSDK rövidítés *S* betűje a *Seminant* jelöli, amely évenként kétszer minden *márgi* kötelessége, a *D* betű meg a *dutiés* (angol: „kötelességek”) jelzi, amelyek a gyerekellátással, az öreggondozással, a drogtanácsadással és a rabellátással kapcsolatosak. A hívekre jellemző a vallásos, „alternatíván” elkötelezett szociális munka a társadalom „peremén”. Mivel hisznek az ideális társadalomban, készek arra, hogy minden eszközzel harcoljanak érte, még az életük feláldozásával is, amit 1978-ban az ifjabb tagok önelégetéssel bizonyítanak; így pl. két német fiatal a berlini Gedächtniskirche előtt februárban, egy svájci lány júniusban Manilában, egy ausztrál lány októberben Genfben.

A CSDK rövidítés utolsó betűje a *kirtant* jelöli.

A márgik különösen ügyelnek a táplálkozási előírásokra. Három ételmiszerfajta között tesznek különbséget: 1. *szattvésa* (= érzéssel teli), amellyel a meditáló él, mert érzékenyvé teszi az idegrendszer a lelki rezgések iránt, ilyen pl. a gyümölcs, a tejtermékek, a zöldség, a gabona és a gyógyteák; 2. *radzsaszisa* (= megváltoztató), amely nem fejleszti a lelket, ilyen pl. a kávé, a tea vagy a kakaó; és 3. *tamaszisa* (= statikus), amely

butít, ilyen pl. a hús, a hal, a tojás, a dohány, a szesz és a drogok.

Havonta kétszer, a tizenegyedik napon *ékadasít* (szanszkrit: „tizenegyedik”), egész napos bőtöt tartanak telehold és újhoid után, és csak este isznak felhígított citromlevet.

A férfi márgiknak a *langóta* viselését ajánlják. Egyfajta kötött alsónadrág ez, amely a péniszt felfelé, a heréket szorosan a testhez szorítja. Így akarják csökkenteni a fölösleges nemi gerjedelmet, ellenőrizni a szexuális energiát.

Az a márgi, aki az ~ tevékeny tagja szeretne lenni, különleges meditáció-technikát alkalmaz, és kap egy két-szótagú, titkos tartalmú *mantrát*, amelyen naponta legalább kétszer húsz percig elmélkednie kell. A szerzeteseket *dádádzsí*, ill. *dádá* névvel illetik, a szerzetesnőket pedig *dídi-dzsínek*, ill. *dídi*nek szólítják. Szabályos időközökben a hívek különleges összejöveteleket (*retreats*) tartanak, amelyeket a három rögzített programrész miatt UKK-nak hívnak. Az *U* jelöli az *utilization* (angol: „hasznosítás”), az első *K* jelentése *kathá* („Szarkár) úr történései”), a másik *K*-é pedig *kirtan*. Minden cselekvés alapja a meditáció, az „isteni lét állandóan átélhető realitása önmagunkban”. A legalább öt tagból álló csoport közös meditációját, amelynél külön ülnek a férfiak és a nők, *dharma*csakrának hívják. Ha ezen az alapító Szarkár személyesen részt vesz, akkor *dharma* *mahá* csakrának nevezik. A csoportos meditáció mindig *kirtannal* és a védákban (→hinduizmus) vett énekkel kezdődik. A *kirtan* egy ritmikus lépegető és térdhajlító tánc, mindig megelőzi a meditációt, mert elűzi a helytelen gondolatokat, megszüntet minden kétséget és zűrzavart, és megteremt a meditációhoz alkalmas szellemi állapotot. A *kirtan*-nál, ahogy minden meditációnál, a *bábánám-kévalamot* (= „édesapa – név – egyetlen/egyedül”) használják különleges *mantraként*, amire maga az alapító kötelez szellemi hatalmá-

val, „mert mindenhol, ahova a márgik néznek, mindenben, amit éreznek, hallanak, ízlelnek és szagolnak, a kozmikus tudatot ragadják meg, ami áthatja a dolgokat: »édesapjukat«”. Csak az ő „neve” lebeg a hívek szem előtt minden dolgukban és cselekedetükben. A csoportos meditációt a „legfőbb parancsolatok” közös felmondása fejezi be.

Az alapító Szarkár megalkotott egy *kaisiki nritja* nevű táncot a női tagoknak, melyet Durga istennőről (→hinduizmus) is elneveztek. Egy táncforduló összesen tizennyolc mozdulattal, hajlásból és forgásból áll, a *bábánám-kévalam mantra*ra táncolják. A férfiaknak is van tánc, naponta kétszer járják, a neve *tándava*.

A márgik „szellemi lakóközösségekben” élnek, és egy jógimester vezetésével *mantra*-meditációkat és jóga-gyakorlatokat végeznek.

Az újoncok bevezetése az ~ meditációs technikáiba az *ácsárja*, egy idősebb tag feladata. Azokat a tagtársakat, akik minduntalan csak a vallási közösség javáért munkálkodnak, *local full timer*nek (LFT) nevezik. A rangelső tisztségviselők az *avadhúták* („világtól elvonultak”), világszerte az ~ szervezeti és adminisztratív teendőket végzik. Nőtlen tagtársakként nancsszínű hivatalnokai öltözképet viselnek, turbánt és övvel ellátott felsőruhát.

A mainzi német központnak saját kiadója van, a „Dharma Verlag”, amely mozgalmi kiadványokat jelent meg. Képes folyóiratukat, a *Szadviprát* a német nyelvű térség országaiban terjesztik.

Irodalom

- Einführung in Ananda Marga. Mainz, 1980.
 PROUT-Progressive Utilization Theory. Eine Einführung in die progressive Nutzungstheorie. Kopenhagen, 1975.
 Shri Shri Anandamurti: Philosophie zur Befreiung. Idee und Ideologie. Mainz, 1977.

ARAB VALLÁSOK

Az ~ olyan gyűjtőfogalom, amely a régi Arábia (arab: *Dzsazirat al-Arab* = az „Arabok szigete”) lakóinak óarab (iszlám előtti) vallását és az iszlám →világvallást (→iszlám) jelöli, azt a két vallást, amely ezen a félszigeten, az „iszlám bölcsőjé”-ben keletkezett.

A két arab vallás együtt az →elő-ázsiai vallásokhoz tartozik, az óarab vallás még a →sémi vallásokhoz is.

Az óarab vallás

Dél-Arábia régi törzsei és népei életében jelentős szerepet játszik az óarab vallás. Az ókorban Közép- és Észak-Arábia lakói nomadizáló pásztorok voltak, a déli részen azonban több önálló állam alakult. A legjelentékenyebb közöttük Sába, Main (Mine-rek), Hadramaut és Kataban. A sábai birodalom a legrégebbi, a Kr. e. 10 évszázadban már fennállt. A dél-arábiai államok többsége teokrácia, élükön egy *mukarrib* („áldozó fejedelem”) áll, de a Kr. e.-i 5. sz. közepétől királysággá alakulnak. Híres az a sábai királynő, aki Jeruzsálembé utazik, hogy meggyőződjön Salamon izraeli király bölcsességéről (Kir 1,10). Ezek az országok Kr. u. 525-ben etióp uralom alá kerülnek, 568-ban pedig perzsa szatrapia lesz Dél-Arábiából. Amikor az iszlám a 7. sz.-ban bevonul Dél-Arábiába, egész Arábia egyesül.

A régi dél-arábiai istenek élén *Attar*, ill. *Atar*, a holdisten áll. Megvédelmezi az embereket, és az esővizet is ő ajándékozza. Mint birodalmi istennek különféle nevei vannak Dél-Arábia városállamaiban. Sábában – központi szentélye a Máribban lévő, jösdjáról híres *Avvan* templom – *Almakahnak* hívják, Hadramautban *Színnek* („hold”), Katabanban *Amm* („apai nagybátya”) és Mainban *Vadd* („szeretet, barátság”) a neve. Dél-arábiai istenség még a napisten *Samas* (= „nap”) és *Il*, aki a közös sémi

Él isten megfelelője (Il egyébként az isten közneve).

Észak-Arábia legfontosabb istenei közé *Hobal*, ill. *Hubal* tartozik, a Mekában lévő Kába főistene, képmása is az itteni ereklyetartóban található. Muhammad századában kezd kiemelkedni a számos isten közül Allah (= „az Isten”) mint a legfőbb világisten. A Korán (3,19) még Allah lányainak nevezi az iszlám előtti kor nagy tiszteletben álló istennőt, a Vénuszhoz hasonló *al-Uzzát* (= „a hatalmas”), *Manatot*, a sorsistennőt, akinek szentélye Ukazban található, és a napistennőt, *al-Latot* (= „az istennő”), akinek egy kocka alakú sziklatömböt szenteltek Taifban. Az istenségek mellett Észak-Arábiában megtaláljuk a félig ember, félig démon *dzsinn*eket is, akik szaporák és halandók. Hemzseg tőlük Észak-Arábia minden sivataga és pusztasága.

Az óarab törzsek tavasszal és ősszel zárandoklatot (*háddzs*) szerveznek az istenségek szent helyeire. Ebben az áhítatos időszakban szünetelnie kell minden viszálynak, ellenségeskedésnek és háborúnak. A zárandokok útjuk kezdetén, rituális önmegtartóztatás és tisztálkodás után belépnek egy szentelt helyre (*harám*), ahol áldozatot mutatnak be, majd áldozati étkezés keretében elfogyasztják az áldozati állat húsát. A zárandoklat végén visszatérnek világi állapotukba (*hill*). Az iszlám előtti *háddzs* ünneplő körmenet, melynek során Mekka melletti helyeket keresnek fel.

Észak-Arábiában tiszteletben részesítik a természetes (pl. meteoritok) és mesterséges köveket. Bekenik az áldozati állat vérével, megcsókolják és ünnepélyesen körbejárják. A legismertebb szent kő a Kába „fekete” és „fehér köve” Mekában és a tabalai „fehér kő” a Du l-Halaszában. Amikor a kuraisi törzs hatalmába keríti Mekka városát, a nemzetségek is

felállítják a mekkai ereklyetartó szent körzetében, az általuk igényelt helyen saját istenségüket. Ezeknek az istenségeknek a Kába mellől való eltakarítását tekinti később Muhammad legfőbb prófétái feladatának Mekka meghódítása után.

A dél-arábiai szentélyekben a különböző áldozati formák szerint alakították ki az oltárokat. Vagy úgy, hogy felső oldalukon vajat van lefolyóval az itáláldozat bemutatásához, vagy úgy, hogy kocka alakú oltárként szolgálnak a tömjénfüstáldozatnál. Állatokat (birkákat, kecskéket, bikákat) a véráldozati oltárokon áldoznak fel.

A szentélyek vezetője a *káhin* vagy a *káhina*, a jós és a jősnő, akik kifürkészik az isten akaratát, és jósnyíllal mondanak jövőndőt.

Észak-Arábia szent területtel (*harám*, ill. *hima*) körülvett szentélyei védelmet nyújtanak minden élőlénynek: embernek, állatnak, virágnak.

Irodalom

- Gese, H.–Höfner, M.–Rudolph, K.: Die Religionen Altsyriens, Altarabiens und der Mandäer. Stuttgart, 1970.
Jamme, A.: Le panthéon sud-arabe préislamique. Louvain, 1947.
Ryckmans, G.: Les religions arabes préislamiques. Louvain, 1951.
Zbinden, E.: Die Djinn des Islam und der altarabische Geisterglaube. Bern, 1953.

AZ ARÁMIAK VALLÁSA

Az ~ az arámiak északnyugati sémi nomád törzseinek vallása, amelyek a Kr. e. 2. évezredben vándoroltak Szíriába és Mezopotámiába, és Arameában (= „Felvidék”) több államot alapítottak, egyebek közt Szíria területén (→szír vallás). Az arámiak vallása a →sémi és az →elő-ázsiai vallások közé tartozik.

Kr. e. 1000 körül fennáll egy óriási arámi birodalom, amelynek fővárosa Damaszkusz. Az asszírok azonban a Kr. e. 9. és 8. sz.-ban meghódítják az

arámiak észak-szíriai birodalmát. Az arámi mint a Közel-Kelet közvetítő nyelve egy sor másik nyelvet, így a hébert is háttérbe szorítja. Az arámi nyelv nyomait, Jézus és tanítványai anyanyelve lévén, megtaláljuk az Új-testamentum számos helyén is (→kereszténység).

Az ~ legkorábbi adata az arámi Lábán háztartására vonatkozik (Ter 31), amelyben háziistent tisztelnek (Ter 31,34). Amikor Lábán és Jákob szerződést kötnek, őseik, Náhór és

Ábrahám isteneihez folyamodnak (Ter 31,53).

A babilóni fogság után a zsidók (→zsidóság) arámi nyelvű közösséggé alakulnak. Arámi nyelven íródott a zsidó Biblia kisebb, a Biblia utáni zsidó irodalom nagyobb része is.

Irodalom

Dupont-Sommer, A.: Les Araméens. Paris, 1949.

ARKTISZI VALLÁSOK

Az ~ összefoglaló jelölése azon népek vallásainak, amelyek az Arktiszon (görög: *arktosz* = „medve” szóból), az Északi-sarkvidék területén, valamint Észak-Amerika és Eurázsia szárazföldjeinek északi szegélyén élnek. Az Északi-sarkvidékhez területileg Alaszka és Kanada északi

részei, valamint Észak-Skandinávia és Oroszország peremkörzetei tartoznak.

Az arktiszi népesség, az *arktisziek* az észak-európai és az észak-ázsiai sarkvidék népeiből állnak.

Az ~hoz számítjuk az →ajnu vallást, az →eszkimó vallást, a →szibé-

riai vallást és a →lappok vallását. Az Arktisz vallásai →törzsi vallások.

Irodalom

Paulson, J.–Hultkrantz, A.–Jettmar, K.: Die Religionen Nordeuropas und der amerikanischen Arktis. Stuttgart, 1962.

ASSZÍR VALLÁS

Az ~ annak a sémi népnek a vallása az Asszír Birodalom idején (kb. Kr. e. 1800–612), amelyet asszírnak nevezünk, az anyaországot pedig – a Tigris középső folyásánál fekvő termékeny fennsíkot – Asszíriának. Első régi fővárosukról és ennek városistenéről, Assurról kapta a nevét.

Az ~ a →sémi, a →mezopotámiai és az →elő-ázsiai vallások közé tartozik. A nem sumer őslakók és a sémi bevándorlók keverék népességétől származó asszírok Kr. e. 2500 táján telepednek le Mezopotámia északi részén, a Tigris felső folyása és a Nagy Záb mentén. Történetük az állandó

fenn és lenn, az erő és gyengeség váltakozó szakaszai között zajlik.

Az Urban (→sumer vallás) székelő 3. dinasztia letűnése után törnek fel az asszírok Kr. e. 1800 körül. I. Samsi-Adad (asszír: „Adad [isten] a napom”; Kr. e. 1815–1782) hatalmába keríti Assurt, és kialakítja az első Asszír Nagybirodalmat. II. Samsi-Adad „a mindenkinek királyá”-nak nevezi magát. Ez az a cím, amelyet Asszíria uralkodói a birodalom bukásáig viselnek, amellyel igényt tartanak Assur isten nevében egész Elő-Ázsia feletti uralmukra, és amivel igazolnak minden fegyveres támadást. Assur isten szol-

gálatában indítja I. Sulmánu-asaridu (Kr. e. 1274–45) hódító háborúit, hogy aztán tömegesen hurcolja el a leigázott népeket. Ő fejleszti a háborút olyan eszközzé, mellyel biztosítja az Asszír Birodalom adójövedelmeinek folyamatos behajtását. I. Tukulti-Ninurta (Kr. e. 1244–08) uralkodása alatt az asszírok meghódítják Babilóniát, és Assurba viszik a babilóniak istenét, Mardukot. II. Assur-nászir-apli (Kr. e. 884–58) alapozza meg az asszír világalumni eszmét, a leigázott népek módszeres kirablását. A „fekete obeliszk” számol be Izrael királyának, Jéhúnak (Kr. e. 845–18) adófizetéséről

és hódolatáról III. *Sulmánu-asaridu* (Kr. e. 858–24) előtt.

V. *Sulmánu-asaridu* (Kr. e. 726–22) Kr. e. 722-ben bekebelezi Szamáriát, és ezzel megássa a sírját Izrael (→izraelita vallás) északi birodalmának. Mivel V. *Sulmánu-asaridu* a Szamáriáért vívott harcokban elesik, utóda, II. *Sarrukín* (Kr. e. 722–04) magának igényli Szamária meghódítójának dicsőségét. 714. évi 8. hadjárata történetét egy Assur istennek írt „istenlevél”-ben örökíti meg. *Szín-akhé-eriba* (Kr. e. 704–681) 701-ben leigazza Júdát, megostromolja Jeruzsálemet, és 689-ben lerombolja Babilónt. Kényszermunka igénybevételével az Asszír Birodalom első városává építteti Ninivét. Utóda, *Assw-ak-iddina* (Kr. e. 680–69) újjáépíti Babilónt, és – két holdfogyatkozástól megremülve – egyszer 100 napra „pótkirályként” alkalmaz egy ifjút, hogy az vonja magára az asszír istenek haragját. Ezt az ifjút aztán megöleti, és ünnepélyesen eltemeteti egy mauzóleumban.

A legnagyobb asszír uralkodó *Assur-bán-apli* (Kr. e. 669–29), aki 650 körül a maga korának minden elérhető irodalmi művét és feliratát lemaszoltatja ékírású táblákra, és összehordatja a ninivei palota könyvtárába. Az angolok találták meg és ásták ki ezt az agyagtábla-gyűjteményt az 1845/54-es években. Miután Kr. e. 614-ben a babilóni Nabú-apla-uszur (Kr. e. 625–05) uralma alá kényszeríti Assur városát, és Kr. e. 612-ben Ninivét a médek királyával, a szövetséges Kūaxarésszel együtt lerombolja, teljesen kiirtják az asszírokat, és elpusztítják országukat, megpecsételve az Asszír Birodalom sorsát.

Az asszír nemzeti istene *Assur*, az Asszír Birodalom azonos nevű fővárosának városistene és az asszírok hadistene. Assur *Ninlil* (= Bélit, Istár assuritu) férje, a fiú *Ninurta* és a lány *Serua* apja. Az asszír Éhurszaggalkurra („az országhegy háza”) szentélyében mint a kozmosz fölött uralkodó teremőistent tisztelik. Szín-akhé-eriba uralkodása alatt az asszír Assur

isten foglalja el Marduk babilóni főisten helyét. Eredeti jelképe a kard. Az újasszír korban vagy szárnyas oroslánon, vagy szárnyas napkorongon álló embernek ábrázolják. Sok asszír király gyakran kapcsolatba hozza a nevét Assur nevével (Assur-uballit, Sulmánu-asaridu, Assur-nászir-apli, Assur-dán, Assur-bán-apli).

Ninurta a had- és vadászisten. Mint-hogy a háborúnak béke a célja, Sulmánuként („békeisten”) is tisztelik Ninurtát. Assur fia, Serua fivére és Gula, ill. Sulmánitu férje.

A Vénusz bolygó istennőjét, *Istárt* a „harc és a csata istennőjének” tekintik. Az asszírok szemében ő a had- és győzelemistennő. Az előbbi bizonyára inkább az esti, az utóbbi inkább a hajnali csillaghoz köti. Fő kultuszhelyei Asszíriában Assur, Ninive és Arba-ilu (Erbil). A művészeti alkotások talpig fegyverben ábrázolják, alkalmilag szárnyakkal és jelképes állatával, az oroslánal.

Az időjárásisten neve *Adad*, ill. *Ramman* (bibliai: Rimmon = „a mennydörgő”) de *Hadađ*, ill. *Addu* is. Vihar-, mennykő-, mennydörgés- és esőistenként termékenységgel áld, de meg is semmisít. Jelképes állata a bika, ezen lovagol. Úgy is ábrázolják Adadot, hogy villa alakú villám van a markában. Assurban áll egy kettős szentélyűvő kialakított Anu- és Adad-templom (Kr. e. 1000 körül), amelynek a két isten számára két templomtornya van.

Nuszku a neve a tűz és a fény istenének, de ő okozza a pusztai tüzet is. Az istenek követe, tőle jön az áldás és a kegyelem. Nélküle nincs ünnepélyes templomi lakoma. Szokásosan lámpással ábrázolják.

Egy másik jelentős isten *Nabú*, akinek a feleségét *Tasmétunak* hívják. Jól ismertek templomaik Assurban, Ninivében és Nimród-kalhuban. Említhető még *Amurru*, az Adadhoz hasonló időjárásisten, valamint az őrdémon *Pazúzu*, aki elűzi a betegségek szellemeit, pl. *Lamastut*, a gyermekági láz női démonát.

A vallási ábrázolások a szent fa szimbólumát állítják a középpontba. Az asszírok egyébként jóformán minden vallási elképzelésüket a babilóniaktól vették át (→babilóni vallás), ezért gyakran beszélünk „babilóni-asszír” vallásról.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

1800–1375 Az Óasszír Birodalom

18. sz. Assur: I. Samsi-Adad (1815–1782) Assur-temploma

1375–1047 A Középasszír Birodalom

13. sz. Assur: I. Tukulti-Ninurta (1244–08) Istár-temploma

11. sz. Assur: I. Tukulfu-apil-Ésarru (1117–1077) Anu-Adad kettős temploma

883–612 Az Újasszír Birodalom

880 II. Assur-nászir-apli (884–58)

papfejedelmi szobra

713 Horszabad: II. Sarrukín (722–05) palotája és zikkurattja

650 Ninive: Assur-bán-apli (669–29) agyagtábla-gyűjteménye és Nabú-temploma

Irodalom

Dhorme, P.: *Les religions de Babylonie et d'Assyrie*. Paris, 1949.

Driel, G. van: *The Cult of Assur*. Assen, 1969.

Hirsch, H.: *Untersuchungen zur altassyrischen Religion*. Graz, 1961.

Hooke, S. H.: *Babylonian and Assyrian Religion*. London, 1953.

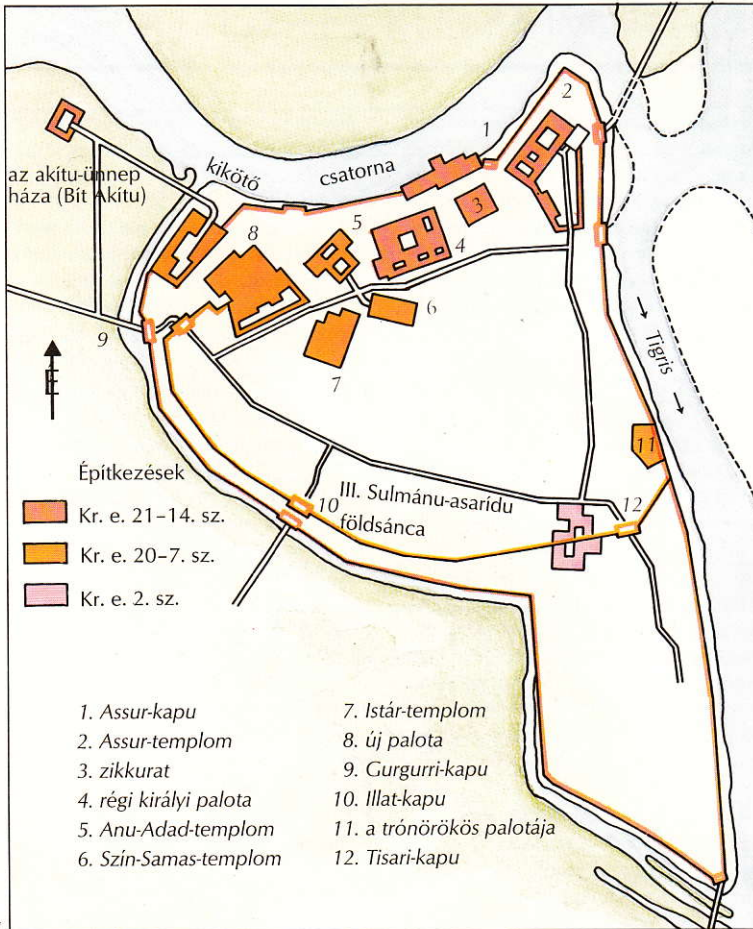
Jastrow, M.: *Die Religionen Babylonien und Assyriens*. I–II. Giessen, 1905–12.

Martiny, G.: *Die Gegensätze im babylonischen und assyrischen Tempelbau*. Leipzig, 1936.

Tallqvist, K.: *Der assyrische Gott*. Helsinki, 1932.

Ungnad, A.: *Die Religion der Babylonier und Assyrier*. Jena, 1921.

1 Assur alaprajza

2 II. Assur-nászir-apli király mint „pap-király”, Kr. e. 880. London, British Museum

3 Madártejű génuszok az életfával, II. Assur-nászir-apli palotájából, Kr. e. 870 k. Párizs, Louvre

ATEISTÁK

~nak (görög: atheosz = „isten nélkü, istentelenül”) az olyan világnézetek követőit mondjuk, akiknek tanai kifejezetten és következetesen szemben állnak a valláshoz tartozók tanai-val, ilyenek pl. a *materialisták*, és akiket épp e szembenállás alapján elkülönítünk a vallástalanoktól és a felekezetenkívüliektől.

Az ~ teljes létszáma ma kb. 211 millió, a világ népességének 4%-a. 58,6%-uk Kelet-Ázsiában és 28,8%-uk a volt Szovjetunióban él.

113 országban találunk ~at. A volt Szovjetunióban ők tették ki az ország népességének 22,1%-át, Mongóliában 21,5%-át és Albániában 18,7%-át. Európában a legtöbb ateista a néhai NDK-ban volt található, utána jön Franciaország, Románia és Olaszország.

Irodalom

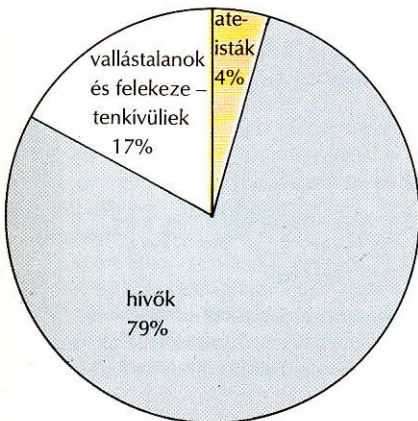
Barrett, D. B. (szerk.): World Christian Encyclopaedia. New York, 1982.

Heer, F.–Kahl, J.–Deschner, K. H.: Warum ich Christ/Atheist/Agnostiker bin. Köln, 1977.

Molnar, T.: Theists and Atheists. A Typology of Non-Belief. Berlin, 1980.

Thrower, J.: Marxist–Leninist „Scientific Atheism” and the Study of Religion and Atheism in the USSR. Berlin, 1983.

Tönnies, B.: Albanien. Der erste atheistische Staat der Welt. Zollikon, é. n.

ATEISTÁK		
Földrész	Létszám	Az összes ateista százalékában
1. Kelet-Ázsia	123 423 000	58,6
2. Szovjetunió	60 612 000	28,8
3. Európa	17 376 000	8,3
4. Dél-Ázsia	5 083 000	2,4
5. Latin-Amerika	2 409 000	1,1
6. Észak-Amerika	1 010 000	0,5
7. Óceánia	518 000	0,2
8. Afrika	213 000	0,1
	210 644 000	100,0

ATEISTÁK			
113 ország	Létszám	A lakosság százalékában	Az összes ateista százalékában
1. Kína	106 783 000	12,0	51
2. Szovjetunió	59 253 000	22,1	28
3. Észak-Korea	2 832 000	15,8	1
4. Japán	2 351 000	2,0	1
5. Vietnam	2 189 000	4,5	1
6. NDK	1 979 000	11,4	
7. Franciaország	1 873 000	3,4	
8. Románia	1 552 000	6,9	
9. Olaszország	1 464 000	2,6	
10. Csehszlovákia	1 337 000	8,8	18
11. Lengyelország	1 130 000	3,2	
12. India	1 100 000	0,2	
A többi ország együttevén	26 801 000	–	
	210 644 000		100

A világ népességének világnézet szerinti megoszlása		
Megoszlás	Népesség	%
Ateisták	211 000 000	4
Vallástalanok és felekezeten kívüliek	806 000 000	17
Hívők	3 764 000 000	79
Össznépesség	4 781 000 000	100

ATTISZ- ÉS KÜBELÉ-MISZTÉRIUMKULTUSZ

Az Attisz- és Kübelé-misztériumokon olyan termékenységkultuszt értünk, amely a föld- és természetűrnőként tisztelt frígiai anyaistennőről, Kübeléről és szerelmeséről, férfi ellenpárjáról, ill. fiáról, Attiszról kapta a nevét. Ez a →misztériumkultusz, amely a →frígiai valláshoz tartozik, a Kr. e. 4–3. sz.-i Athénban már megtalálható. A rómaiak átveszik a Kübelékultuszt és meghonosítják Rómában Kr. e. 204-ben, *Magna Mater* (latin: „nagy anya”) kultuszaként, miután a második pún háború alatt (Kr. e. 218–201) a szibüllai könyvek utasítását követve Rómába vittek egy fekete követ. A Kr. e. 191. évben felszentelik a Palatinuson *Magna Mater* templomát, amelynek az ünnepe április 10-én van. Severus császár uralkodása idején (193–235) a frígiai *Magna Mater*-kultusz gyökeret ver Rómában, és fennmarad a 4. sz.-ig.

Kübelé eredeti neve *Agdisztisz*, ugyanúgy, mint kétneemű, a későbbiekben férfiasságától megfosztott gyermekéé, Attiszé is. A görög mítosz így beszél erről: Míg Kübelé alszik, Zeusz meg akarja erőszakolni. Kübelé azonban ellenáll, így Zeusz a földbe ereszti magját. De mert Kübelé a föld megtestesülése, mégis teherbe esik, és megszüli a szörnyeteg *Agdisztiszt*. Dionüszosz elkábítja a hermafroditát, és hímtagját egy fához köti. Így, mihelyt a szörnyeteg felocsúdik kábulatából és talpra szökken, kiheréli önmagát. A hermafrodita véreből fa hajt ki, amelynek a

gyümölcsseit Szangariosz folyamkirály lánya az ölébe szedi, és teherbe esik tőlük. Megszüli Attisz nevű gyermeket, akibe, mihelyt felcseperedik, beleszeret (dédnagy)anyja, Kübelé. Mikor azonban Kübelé felfedezi Attisz hűtlenségét, örületbe kergeti, és a fiú kiheréli önmagát, aminek következtében elvérzik. A Kübelé szerelmén alapuló mítosz az évszakok váltakozását jelképezi, a növényzet kivrágásával és elhervadásával, az óév halálával és isteni gyermekként való újjászületésével. Attisz meghaló és feltámadó isten. Kübelé és Attisz tisztelőit bika- (*taurobolium*) vagy kosvérral (*criobolium*) avatják be. A beavatás jelöltje elhelyezkedik egy gödörben, ezt faráccsal befedik, ezen vágják le az áldozati állatot, és az állat vére a beavatandóra folyik. A vérral borított beavatottat a közönség „in aeternum renatus”-ként („az örökkévalóságba újjászületett”) imádja, mivel az áldozati vér istenivé tette.

A *Magna Mater* római ünnepe magában foglalja a gyász napjait és az öröm idejét. Claudius császár (41–54) Attisz tisztelőinek nagy tavaszi ünnepeként beiktatja az állami ünnepek sorába (március 15–27-ig). Ilyenkor ünneplik Attisz halálát, és pompázatos körmenet vonul az Almo patakhöz, ahol megmossák a kultuszkepet. Március 15-én a nádvivók (*cannophori*) ünnepelnek, mert Attisz hatévesen kiteszítették a Gallosz folyó nádasába, március 22-én pedig a

favivók (*dendrophori*), mert Attisz egy mandulafenyő tövében veszíti el férfiasságát. Ez az oka, amiért a tavaszi napéjegyenlőség napján kívágnak egy mandulafenyőt, az elhalálozott Attisz szimbólumát.

Kübelé istennő papjai, akik lármás zenére orgiasztikus fegyvertáncot ropnak, a *koribantok*. Ezért jelent a „koribantizmus” vad lelkesedést és féktelen tombolást. Az Attisz-misztériumkultusz kasztrált papjai a *galloszok*. Istenük tisztelőire a nyilvános felvonulásokon hajtják végre az önférfiatlanítás rítusát, így kapcsolódva az önmagát férfiatlanító héroszhoz. Ez a szertartás azt szimbolizálja, hogy az eunuchok minden férfiurejüket feláldozták az istennek és az istennőnek. Az önférfiatlanítás rítusa később a papok egyszerű önmegsebzésévé enyhül.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

204 A *Magna Mater* (Kübelé)-kultusz bevezetése Rómában

191 A *Magna Mater*-templom felépítése a Palatinuson

A keresztény időszámítás szerint

193–235 Severus császár pártfogolja a *Magna Mater*-kultuszt

Irodalom

Graillot, H.: *Le Culte de Cybèle Mère des Dieux*. Paris, 1912.

AUSZTRÁL TÖRZSI VALLÁSOK

Az ~ Ausztrália (latin: *australis* = „déli”), a déli féltekén lévő legkisebb földrész őslakóinak vallásait foglalják

magukban. Az →óceániai és az →őstörténeti vallásokhoz tartoznak. Ausztráliának az ausztrálid rasszhoz

tartozó bennszülöttjeiből ma már csak kb. 4500-an követik a törzsi vallásokat.

A kb. 15 milliónyi ausztrál 84%-a →keresztény vallású.

Ausztrália felfedezése azzal kezdődik, hogy a holland W. Janszoon partra száll 1605-ben. 1788-ban Anglia elfoglalja „Új Hollandiát” és 1867-ig Tasmaniával és Nyugat-Ausztráliával együtt megteszi 130 000 közveszélyes kisebb-nagyobb bűnöző, valamint az ír szabadságharcosok büntetőgyarmatának. Az európaiak kapcsolatát Ausztrália őslakóival részben a behurcolt fertőző betegségek, az irtalmatlan irtóhadjárat (lófegyverrel és mérgezett étellel), kizsákmányolás és rombolás jellemzi. Csak kevés törzs tudta átvészelni ezt. Ausztrália őslakossága, amely az 1788-as évben hozzávetőleg 300 000 főt számlált, mára 47 000-re csökkent.

A teremtmésmítosz szerint a föld pusztasíkság. Amikor hajnalba megy át az „alvóidő”, felébrednek a (totem)ősök földfelszín alatti örök álmukból, és kiformálják a földön lévő dolgokat. Megalkotják a mai tájat hegyláncjaival, dombjaival, szikláival és folyóival. Aztán az ősök belebújnak bizonyos állatokba és növényekbe, ez lesz a totemük. A mítosz a totemeket úgy tekinti, mint az ősök állat vagy növény alakú ivadékait,

amelyektől az ember valamely törzs vagy tájegység szülötte lesz. Az ember élete része lesz állat- vagy növénytoteme életének.

Minden nemzetségnek van egy bizonyos állata, ill. egy bizonyos növénye, amelytől származtatja magát, és amelyet rokonának tekint. Így pl. valamely kenguruelőd azoknak a kenguruknak és emberi lényeknek adott életet, amik, ill. akik az ő szent körzetében születtek. Az, akinek kenguru a toteme, nem öli meg a kengurut és nem eszi meg húsát sem.

Minden ember tisztában van azzal, hogy őt és totemállatát vagy -növényét közös életkötelék fűzi össze. Az egyedeknek vagy a kisebb csoportoknak a természeti lényekkel vagy természeti jelenségekkel és bizonyos szent helyekkel való személyi összetartozása jellegzetes az ~nál.

A kultikus rítus a totemösön alapul, s ezen belül különösen a beavatási szertartás van kidolgozva. A bora-ceremóniák alkalmával, pl. bört, tűzpróba vagy körülméletés után ismertetik meg az ifjakkal a törzs hagyományait, mítoszáit és szokásait. A beavatás folytán az ifjúból *mirano* („tudó”) lesz, és attól kezdve részt vehet a kultuszban.

Az *antihiuma*-ceremóniákon a totemtársak vérével átitatják a földet, és rárajzolják a totemállat ábráját, ez lesz a pantomimikus táncok középpontja, amivel a totem gyarapodását szeretnék elérni.

A *csurunga* (= „a szellemhez tartozó”) a totemös átváltozott testének tekinti a zúgófát. Ezek a „lélekkövek”, ill. „lélekfák” keskeny, lándzsa alakú fadarabok, amelyek – ha a levegőbe hajítják őket – zúgó hangot adnak.

Ez az eszköz számít a legszentebb kultikus tárgynak, mert zúgását az ősök és szellemek hangjának tartják.

Irodalom

- Allen, L. A.: Time before Morning. Art and Myths of the Australian Aborigines. New York, 1975.
Haeckel, J.: Zum Individual- und Geschlechtstotemismus in Australien. Wien, 1950.
Hiatt, L. R. (szerk.): Australian aboriginal Mythology. Canberra, 1975.
Nevermann, H.–Worms, E. A.–Petri, H.: Die Religionen der Südsee und Australiens. Stuttgart, 1968.

AZTÉK VALLÁS

Az ~ az aztékok közép-amerikai indián népének vallása, akik az utolsó és legismertebb urai voltak a Mexikói-fennsíknak, míg a spanyol hódítók 1525-ben le nem igázták őket. Az ~ a →mexikói és az →indián valláshoz tartozik.

Az aztékok eredetileg nomadizáló vadász-törzsei a Kr. u. 13. sz.-ban vándoroltak más nahua törzsekkel az északnyugati Aztlánból a Mexikói-fennsíkra, és itt a 14. és a 15. sz.-ban hatalmas birodalmat hoztak létre. Birodalmuk fővárosa a mexikói tavon alapított Tenocstitlán (1370), a mai

Mexikóváros. 1430 táján a vezető törzs, amelynek főnöke Icoatl (1428–40) volt, adófizetésre kötelezte a többi törzset, és megvalósította Tenocstitlán–Tetzukoko–Takoplán városok hármas szövetségét. II. Montezumának (Moktezuma; 1502–20) még van lehetősége bővíteni az Azték Birodalmat. Amikor a spanyol Cortés (= Cortez) az 1519. esztendőben belefog Mexikó meghódításába, az aztékok egykori papfejedelmük, Kvecalkoatl visszatérésére gondolnak. A benne való hitet az aztékok a toltékoktól vették át (→mexikói vallások),

istenként és hőrozként tisztelték Kvecalkoatlót.

A *teotl* szó (azték: „köves, tartós, hatalmas”) – amelyben a teo a szógyök és a tl a főnévképző – általában istenséget jelöl. Az istenek közül az első helyen a nap, az eső és a szél istenei állnak.

Huicilophthli (azték: „kolibri [a dél] bal oldalán”) a napisten s ugyanakkor had- és törzsiszten is. Az aztékoknak az a meggyőződésük, hogy ez az isten volt az, aki papja által elvezette őket vándorlásuk során Aztlánból Mexikóba. Azóta ő az Azték Biroda-

lom védnöke. Amikor 1486-ban felszentelik főtemplomát, 70 000 hadifoglyot áldoznak fel.

Nap- és hadisten *Tezcatlipoca* (azték: „füstölő tükör”) is. Ő az éjszakai ég, a tél ura, de ura az észak és a halál hidegségének is. A mellékneve *Titlakahuán* (azték: „a rabszolgái vagyunk”), mert elsősorban a rabszolgák tisztelik őt, mindenható erejétől remélve helyzetük gyors változását. A képek féllábúnak ábrázolják. Az ő pártfogása alatt áll a hímnemű ifjúság háborúra való felkészítése a *telpohkalliban* (azték: „ifjak háza”), és az ő tiszteletére ülik meg a *Toxkatl*-ünnepet.

A csillagistenek közé tartozik a napisten *Tonatiuh* (azték: „megy, hogy világítson, hogy melegítsen”), akit *Pilcintekutlinak* is hívnak, valamint a déli égbolt csillagistenségei, *Szencon Huicnauná* (azték: a „négy száz déli”), akik Huicilopohtlin ellenségei. Gyakran szólítják az isteni szülöket, *Totát* (azték: „az apánk”) és *Totánt* (azték: „az anyánk”), ill. *Ometekutlit* (azték: „a kettősség ura”) és *Omeszihuatlit* (azték: „a kettősség úrnője”) is *Tonakatekutlinak* (azték: „a húsunk ura”) és *Tonakaszihuatlina* (azték: „a húsunk úrnője”).

Az istenek anyja *Teteo innán* (azték: „az istenek anyja”), akit *Tonancinnak* (azték: „anyácskánk”) is hívnak. Tepejacoban (azték: „a hegymoron”) lévő főszentélye helyén áll ma a guadalupei Madonna keresztény kegytemploma.

A termékenység egyik istennője *Tlazoteotl* (azték: „a trágya istennője”), de *Tlaelkváninak* (azték: „ganajzabáló”) is hívják, mert ha az emberek meggyónják papjainak házasságtöréseiket, e bűnöket valósággal felémészi.

A termékenység egy másik istensége *Xipe Toté* (azték: „nyúzó urunk”). A tavasz és a csirázó vetés istene, akinek a kultuszához hozzátartozik a szakrális emberáldozat, melynek során az áldozatról – szíve kitépése után – lenyúzzák a bőrt.

A kukorica Közép-Amerika fő tápláléka, ezért fölöttébb tisztelik *Szinteotl* (azték: „kukoricaisten”) kukoricaistent és *Csikomekoatl* (azték: „hét kígyó”) kukoricaistennőt. A virágok, a játékok és a szerelem istennője *Xoccsikvéc* (azték: „egyenesen álló virág”), a virágok, az ünnepek, az öröm és a zene istene pedig *Xocsipilli* (azték: „virágherceg”).

Koatlíkue (azték: „a kígyócsípejű szoknyával felövezett”) az egyik földistennő. Anyja *Huicilopohtlinak*, és úgy ábrázolják, mint gyermekét karjában tartó anyát. Földistennő és a születés istennője *Csihukoatl* (azték: „kígyóné”), a torz újszülöttek istene pedig *Xolotl* (azték: „iker, torzszülött”). *Xolotl* a kutyafejjel ábrázolt *Kvecalkoatl* ikertestvére.

Az esőistenek közé tartozik *Tlalok* (azték: „ő, aki sarjaszt”), de egyúttal az alvilági birodalom, a *tlalokán* ura is. Az esőisten szimbóluma az „életfa”, egy egyenlő szárú kereszt.

Tlalok nővére *Csalsihuitlikué* (azték: „ő a drágakő-csipkekendővel”), a folyók, a folyamok és a tavak istennője. Ő a felesége *Xiuhtekutlinak* (azték: „a tűz ura”), aki nemcsak tűz- és esőisten, hanem a legfontosabb szertartás- és naptáristen is. A mellékneve *Huehueteotl* (azték: „öreg isten”), apró termetű segítőitársait *Tlalokvék*-nak hívják.

Az alvilág uralkodója *Miktlántekutli* (azték: „a halotti helyek ura”), felesége pedig *Miktlánszihuatl* („a halotti helyek úrnője”). A messze utazó kereskedőket, követeket *Jakatekutli* (azték: „úr a csúcsok fölött”) veszi védelmébe, ő jár előttük oltalmazóan az úton.

Az ég 13, az alvilág pedig 9 részre oszlik. A legfelsőbb égben, az *omejokánban* (azték: „a kettősség helye”) *Ometekutli* és *Omeszihuatl* szülőistenségek laknak. Az ég és az alvilág két óriási lépcsőzetes piramis; alapsíkjuk érintkezik egymással, és ez az érintkező felület a föld felszíne.

Háromféle túlvilági birodalom létezik, ezekbe halálunk szerint kerül-

nek az elhunytak. Az elsőbe, az *icsán tonatiuh ilhiukakba* (azték: „a nap háza az égben”) a feláldozottak, a hősi halottak és a gyermekágyban elhaltak jutnak. A másodikba, a *tlalokánba*, Tlalok esőisten birodalmába a vízbe fulltak, a villámsújtottak, a belpokosok és a szélütöttek. Mindenki más a harmadikba, a *miktlánba* (azték: „a holtak helyei”), Miktlántekutli isten alvilági birodalmába kerül.

A legfontosabb etikai értékek az igazságszeretet, a becsületesség és a szexuális erkölcs, mind az egyenlőség, mind a nemek egyenjogúsága terén. A nemesek szigorúbb büntetésben részesülnek a parancsolatok megszegéséért, mint a társadalmilag alacsonyabb rétegekhez tartozók. Halállal büntetik a hazaárulást, az orgazdaságot, a tolvajlást, a csalást és a házasságtörést. Az aztékokra jellemző a kíméletlen önsanyargatás, így pl. a fül vagy a nyelv átszúrása.

Az aztékok által gyakorolt néhány szertartás, a gyerekek vízzel való megkeresztelése, az életgyónás, a szakrális étkezés és a keresztnek mint jelképnek alkalmazása azt a gyanút keltette a felfedezőkben és a hódítóktban, hogy mindez a keresztények őrdőgi utánzása.

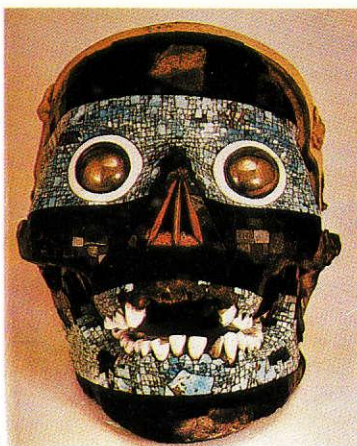
Van egy szertartási kalendáriumuk, a *tonalpoalli*, amely 260 napot számol (azaz $13 \times 20 = 260$), és van egy napkalendáriumuk is, a *xiupoalli*, amely 365 nappól áll. A napévet 18 hónapra, a hónapot 20 napra osztják (ezt *meclínek* = „hold” nevezik), az évben van még 5 „névtelen” szökőnapos maradék, *nemontemi* is. Minden 20. napon, tehát egy évben tizenhatszor nagy főünnepséget rendeznek. Egy korszak időtartama 52 év.

Hogy a nap biztosan haladjon napi pályáján, minden nap meg kell aján-dékozni a napisteneket embervérrel. Emberáldozatok nélkül kihalna az élet a földön. A szakrális emberáldozatot elsősorban a hadifoglyokon hajtják végre. Különböző formái vannak. A leggyakoribb a *szíváldozat*, en-

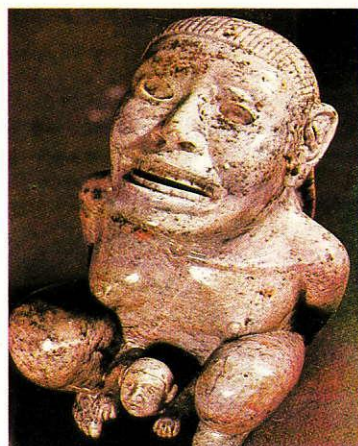

1

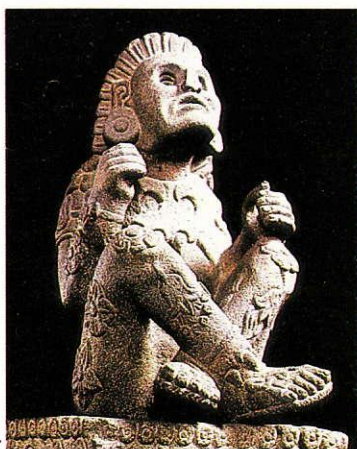
2

3

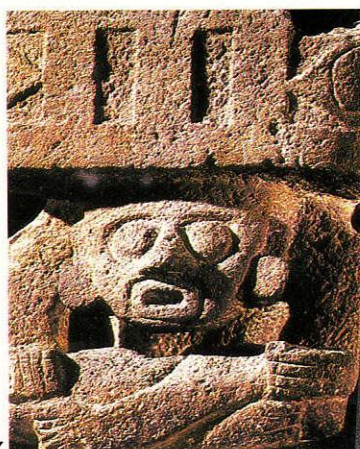
4

5

6

7

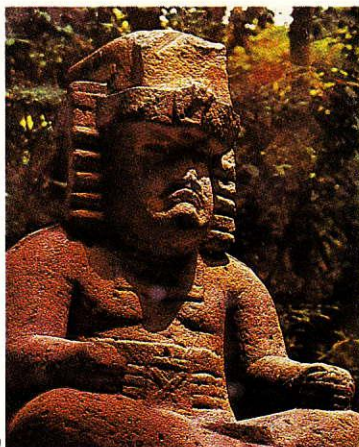

8

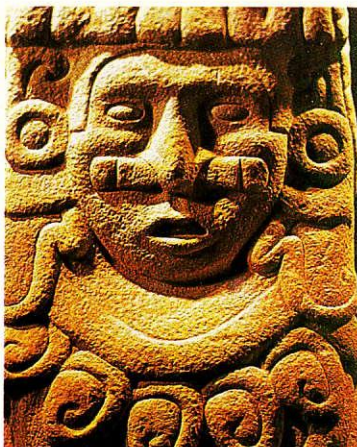

9

10

11

Azték-mexikói istenek

1 Huitzilopochtli

2 Tezcatlipoca mint emberkopenya, 1325–1521. London, British Museum

3 Tlazoteotl, amint Cinteotlot szüli, 1325–1521, kő. Washington

4 Xipetotec mint urna, zapoték terrakotta, Monte Albán, 200–900

5 Xochipilli, a „Virágherceg”, 1325–1521, andezit. Mexikó, Antropológiai Múzeum

6 Coatlicue földistennő, 1325–1521, bazalt. Mexikó, Antropológiai Múzeum

7 Huehuateotl brazeróval a fején, 300–700, bazalt. Mexikó, Antropológiai Múzeum

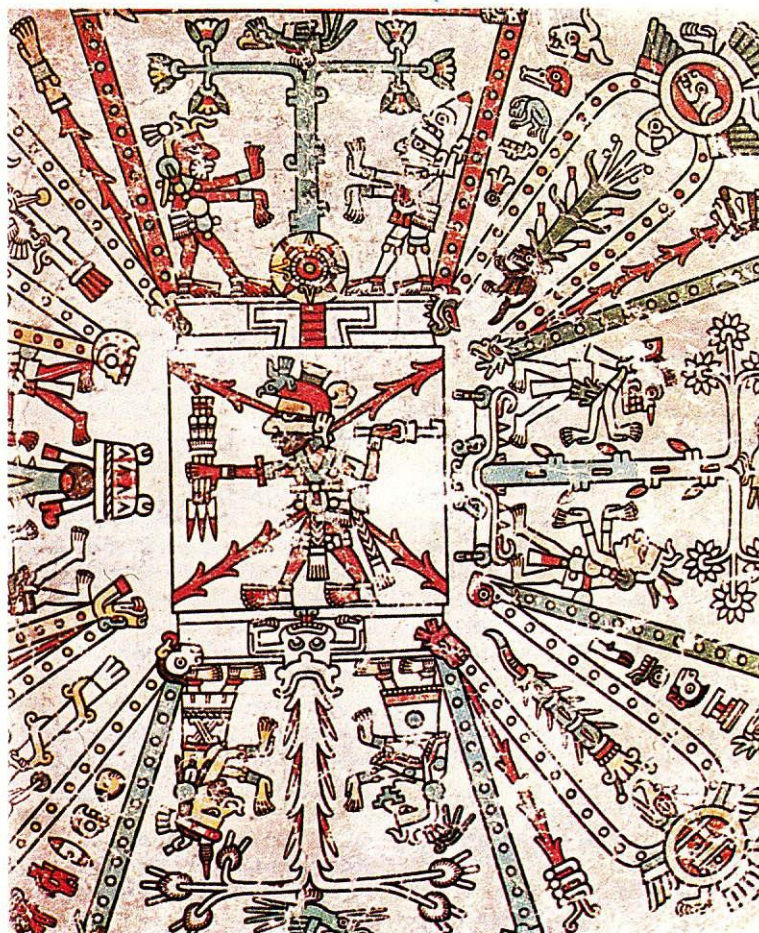
8 Tlaloc mint edény, tolték kerámia, 900–1200. Mexikó, Antropológiai Múzeum

9 Mictlantecutli, mistek lalác, 600–1000. Mexikó, Antropológiai Múzeum

10 Ülő pap, olmék, Kr. e. 1500–800. La Venta, Tabasco

11 Quetzalcoatl, a „papfejedelem”, 1300–1500, kő. Mexikó, Antropológiai Múzeum

12 Öt világtáj, mistek kódex, 1200–1521. Liverpool, Free Public Museum

12

nek során kimetszik a szívet a feláldozandó ember eleven testéből. Jellegző a *tűzáldozat*, a harc- és nyíláldozat, valamint az *embernyűzás* is, a feláldozandó ember elevenen való megnyúzása.

A szabályszerűen lezajló és törzsközi szerződésben megállapított *xocsi-jaojotlok* (azték: „virágháborúk”) célja, hogy hadifoglyokat ejtsenek, akiket aztán szakrálisan feláldoznak. Vértelen áldozati adománynak tekintik a virágokat és a tömjént, valamint a gyümölcsöket. A kultikus *ollama* labdajátékot a templom körzetén belül, elkülönített tereken bonyolítják le. A játéknak a nappályához kötődő szimbolikus jelentősége van.

A papokra, nemesekre, szabadokra, alárendeltre és rabszolgákra tagolódó társadalom kettős papság alatt

áll. A két főpap Huicilopochtli, ill. Tlalok templomának előjárója. Mindketten a Kvecalkoatl címet viselik.

A kultuszhelyek központja a *teokalli* („isten háza”), ami az egész templomkörzetet magában foglalja a piramissal, a *kalmekatlal* („papház”), lakásokkal, az ifjú nemesek iskolájával és a szakrális labdajátékokhoz való terekkel.

Az általában lépcsőzetes *piramis* magas alapzatról emelkedik. Lapos tetején többnyire két szentély található (olyan templomok, amelyeknek homlokzata nyugat felé néz). Legtöbbször két, párhuzamosan futó és nagyon meredek lépcső vezet a piramisok lapos tetejére. A szentélyben két helyiség található, egy előlső a pap és egy hátsó az istenkép számára.

Időrendi áttekintés

1430–1521 Az Azték Nagybirodalom Mexikóban

1440–69 I. Montezuma

1476–1520 A malinalcoi templom

1486–1502 Ahuizotl

1502–20 II. Montezuma

1521 A spanyolok meghódítják Tenocstitlánt, és foglyul ejtik az utolsó uralkodót

Irodalom

Brundage, B. C.: The fifth Sun. Aztec Gods. Aztec World. Austin–London, 1979.

Eschmann, A.: Das religiöse Geschichtsbild der Azteken. Berlin, 1976.

Krickeberg, W. et al.: Die Religionen des alten Amerika. Stuttgart, 1961.

Vaillant, G. C.: The aztecs of Mexico. Origin, Rise and Fall of the aztec Nation. London, 1965.

ÁZSIAI TÖRZSI VALLÁSOK

Az ~ az ázsiai kontinensen élő népek hagyományos vallásainak összefoglaló elnevezése. Keletkezésük az őstörténeti korig (→ őstörténeti vallások) nyúlik vissza. Az ~hoz tartozik egyebek közt az →ajnu vallás és a →szibériai vallás is.

Ázsiaiban, a Föld legnagyobb szárazföldjén a törzsi vallások követőinek mai száma kb. 26 millió, azaz a világ összes törzsi vallása követőjének 28%-a. 97%-uk Dél-Ázsiában, 3%-uk Kelet-Ázsiában él. Ha azonban Ázsia össznépségét vesszük, azt látjuk, hogy 1,6, ill. 0,1%-os kisebbséget alkotnak. Ázsia 17 országában található törzsi vallás.

Viszonylag sokan követik a törzsi vallásokat Indiában, többek közt a gond népek, a csencsuk, az Andamán-szigetek lakói. Meg kell említeni Indonéziát Kelet-Szumátrával, Celebeszt és Borneót, Indokínát Vietnámmal, Laoszt, Burmát és Thaiföldet, Észak- és Közép-Malájföld őserdő

borította hegyeit és a Fülöp-szigeteket Luzonnal, Mindanaóval és Mindoróval.

Elő-Ázsiában, ahol az újkőkorszakban először ment végbe az átmenet a középkőkorszak vadász kultúrájából a megtelepedett, földművelő és állattenyésztő paraszti életmódba, még ma is akadnak különböző gazdasági és társadalmi szinten álló törzsek.

A vadász és gyűjtőgözető nép a dzsungelnomád **csencsuk** törzs az ind Andhra Prades szövetségi államban. Ők állandó lakóhely híján vadászattól és vadon termő élelmiszereket gyűjtögetéséből élnek. Istenségeik közül az első *Garelamaizama*, az erdőistenő, a vadászszerecsenő úrnője, aki eredetileg szigorúan ügyelt arra, hogy csak him állatokra vadásszanak. A mennydörgés és eső ura *Bhagavantara*, az ég istene.

A Maláj-félsziget belsejében élő **szemangok** Karinak hívják mennyi-

dörgésistenüket. Ő a világ teremtetője, de ő ítéli meg a lelkeket is.

Még a közelmúltban is fedeztek fel eddig ismeretlen törzseket, így 1972-ben a *taszadaj* törzset Mindanao szigetén (Fülöp-szigetek) és 1982-ben a nomadizáló *penanok*akat Észak-Borneó sűrű hegyvidéki dzsungele mélyén, Sarawak kelet-malájai szövetségi államában.

Az Indiában élő **gond törzsek**, vagy ahogy magukat hívják, a **kuik** földműveléssel foglalkoznak. Ezeknek a Madhya Prades hegyvidékén és Andhra Prades északi részén elterjedt törzseknek a legfőbb istene *Bhagavan*, öhozza fordulnak a többi nemzetségek, körzeti és helyi istenségek és az emberek is tanácsért és segítségért. Az ember lelke egyfelől a személytelen, Bhagavantól származó *jiv* „lélekszubsztanciá”-ból, amely az emberhez tartozik születésétől a halálig, amikor visszatér Bhagavanhoz, és másfelől a *jivtól* eltérő olyan sze-

mélyes lélekből áll, amely a halál után fennmarad a *Szanal* (gondj: „elkülönülő”) szellem formájában, és együtt él a holtak birodalmában az ősökkel és az ősök istenségeivel. Szannak szentelik a legtöbb szertartást és áldozatot a temetések és kegyeleti megemlékezések alkalmával.

Az eredetileg vadászó és gyűjtőgető, de ma földműveléssel foglalkozó **bhil törzseknek** Északnyugat-Indiában a fő istene *Bhagvan*, a világ, az istenek és az emberi lélek teremője.

Mindentudó, erkölcsi jellemvonásokkal felruházott isten, aki irányítja az embereket, a jók hozzá jutnak és boldogok lesznek nála.

A **khaszik**, a hegyi parasztok anyajogúan szerveződött népe az ind Asszamban, a Brahmaputra és a Szarma között. Egy kétnemű legfőbb istenséget tisztelnek, valamint az ősök kultuszának megfelelően a mindenkor klán ősanját.

A rizstermesztő, Szumátra belsejében élő **batakok** legfőbb istensége (*debata*) a teremő istene: *Mula Dja-di na Bolon* („a létezés forrása”), aki átadta három fiának a viláiguralmat. Fiai közül az egyiké az ég, a másiké a föld, a harmadiké az alvilág. A batakok zöme már keresztény hitre tért, belőlük áll ma az evangélikus-lutheránus „batak egyház”.

A Celebesz (Sulawesi) szigetén élő **toradják** Alatalának hívják égistenüket.

A **dajakok** ma parasztok Borneó belsejében. Az ő *Tingang* („orrszarvúmadár”) égistenük a *Ngadju-Dajak*, aki később a *Mahatala* és a *Bahatara Guru* nevet kapja. A felvilágon lakik,

ÁZSIAI TÖRZSI VALLÁSOK			
17 ország	Követők	A lakosság százalékában	Az ~at követők összességének százalékában
1. India	10 415 000	1,5	40,2
2. Indonézia	7 297 000	4,7	28,1
A többi ország együttléve	8 210 000	–	31,7
	25 922 000		100,0

felesége, *Tambon* („vízikigyó”) istennő viszont, akit később *Djatanak* hívnak, az alvilágban él.

A dajakok hite a *mana* körül forog. Ez egyfajta hatalom a vérben és azokban a testrészekben, amelyeket *petarának* neveznek. Fejvadász szokásaik az idegenekben lakozó hatalom megszerzése miatt alakultak ki.

Felfogásuk szerint két lélek van. Az első lélek az emberekben és az állatokban, a növényekben és a kövekben valamiféle erő, a *tondi*. Az embernél a fej, a máj, a vér, a haj, a köröm és a fogazat, de még az exkrementumok is tartalmazzák ezt az erőt. A második lélek akkor száll ki az emberből, amikor meghal, és szellem, *begu* lesz belőle.

Az embernek e világi életében életelke van, a *hambaruan*. A túlvilági életben viszont halálélke, a *liau*, amely a *Tempon Telon* kormányozta lélekladikban elhajózik a holtak országába, egy édeni szép szigetre.

Nem kevés tabujuk, ételekre és cselekedetekre vonatkozó tilalmuk van. Ezeket a dajakok *palinak* hívják. A dajak papok neve *baszir*, a papnőké *balian*.

A *pásztornépek* gazdasági fokán álló törzsek életét éli a dél-indiai Nilgiri hegyvidék bivalytenyésztő népe, a **toda**. A todák többnyiségben élnek és legfőbb lényként női istenséget tisztelnek.

A közép-ázsiai **altájok**, **tatórok**, **burjátok** és **jakutok** pásztornépei három szférára osztják a világmindenséget, felvilágra (ég), középvilágra (föld) és alvilágra (pokol). Az ég egy igen magasrendű lény birtoka, aki többnyire jóindulatú az emberekkel, és akivel szembeszegül egy alvilágra kárhoztott hatalom. Jellegzetes köreikben a sámánista papság (→sámánizmus).

Irodalom

- Hermanns, M.: Die religiös-magische Weltanschauung der Primitivstämme Indiens. I–III. Stuttgart, 1964–73.
 Paulson, J.–Hultkrantz, A.–Jettmar, K.: Die Religionen Nordeurasien und der amerikanischen Arktis. Stuttgart, 1962.
 Schärer, H.: Die Gottesidee der Nadju-Dajak in Süd-Borneo. Leiden, 1946.
 Stöhr, W.: Das Totenritual der Dajak. Köln, 1959.
 Warneck, J.: Die Religion der Batak. Lipsce, 1909.

BABILÓNI VALLÁS

A ~ a babilóniak sémi népének válása a Babilóni Birodalom idején (Kr. e. 1894–539). A főváros neve *Babilón* (Babili = „isten kapuja”) volt, ezért

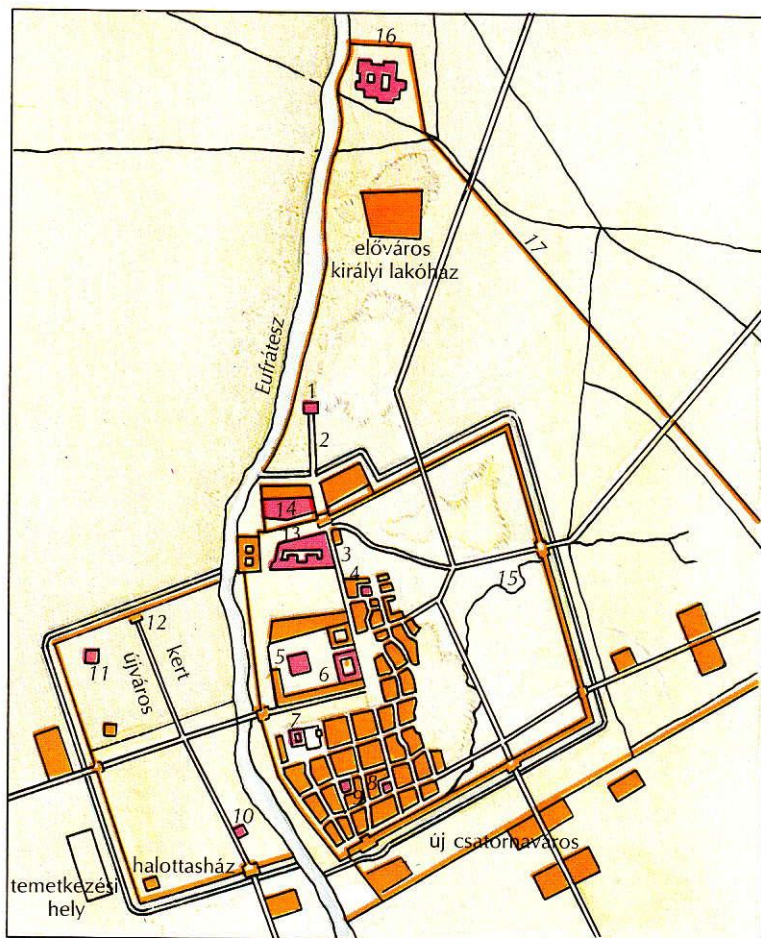
nevezték az országot *Babilóniának*. A babilóniak a termékenységről, öntözéses mezőgazdaságról messze földön híres alföldet népesítették be az

Eufrátesz és a Tigris folyam között (Mezopotámia). A ~ a →sémi, a →mezopotámiai és az →elő-ázsiai vallások közé sorolható.

Babilón alaprajza

1. újévi ünnepek temploma
2. felvonulási út
3. Istár-kapu
4. Istár-templom
5. lépcsős torony (zikkurat): „Bábel tornya”
6. Szent ház
7. Marduk-templom
8. Ninurta-templom
9. Guta-templom
10. Samas-templom
11. Bélit-Nina-templom
12. Lugalgirra-kapu
13. déli palota a „függő kertek”-kel
14. főpalota (és múzeum)
15. Marduk-kapu
16. II. Nabú-kudurri-uszur nyári palotája
17. külső várostal

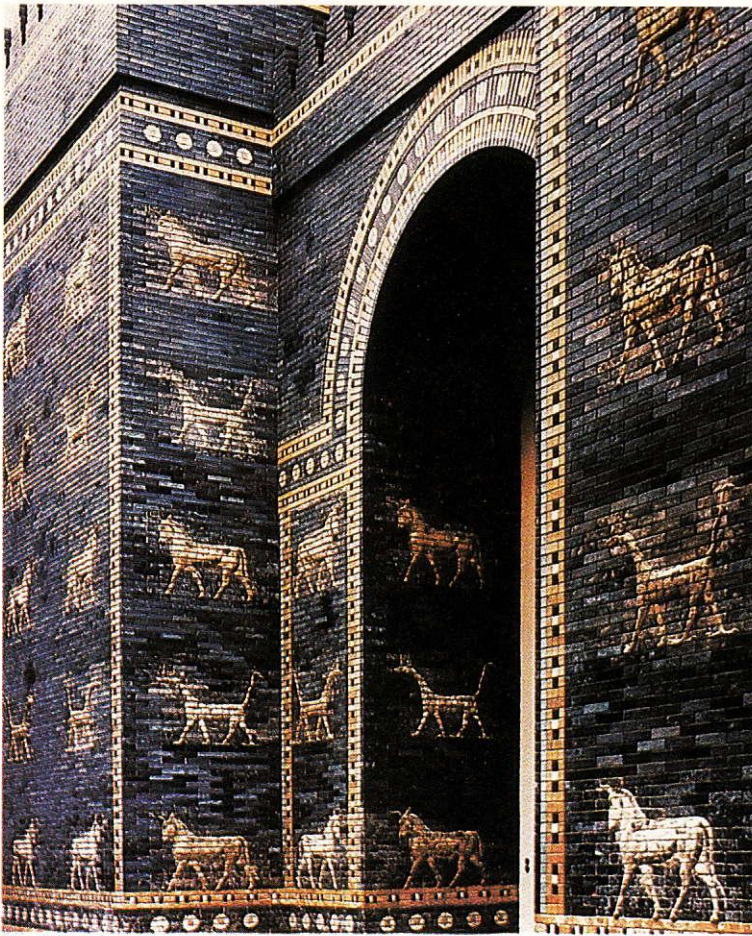
Amikor Kr. e. 2000 után a sumerok és akkádok uralma alatt álló Mezopotámiát előzönlí a sémi amurrúk népvándorlása, a babilóni első dinasztia kerül hatalomra. Hatodik és legjelentősebb amurrú származású uralkodója Hammurápi (Kr. e. 1728–1686). Uralomra jutásakor hat hatalom verseng a hegemoniáért: Larsza, Esnunna, Babilónia, Katua, Jamhad (Aleppo) és Assur, közülük Babilónia válik ki győztesként. Hammurápi, aki feldúlja a szomszédos Márit, az Eufrátész menti művelődési központot, híres agyagtábla-gyűjteményével együtt, egy egyesített birodalmat alapít Babilón város uralma alatt. Újra helyreállítja a háborúk közben lerombolt szentélyeket, és megteszi Mardukot, Babilón városistenét a birodalom istenévé. Mint törvényhozó, a „Codex Hammurápi”-val (→30. o.) megteremtí az egységes, az államnyelvű rangosított akkád nyelven írt birodalmi jogot. Ezt a „törvénysírkövet” Szűzában találták meg egy 1901–02-es ásatás alkalmával.

Egy káld sejk, Nabú-apla-uszur (Kr. e. 625–605) alapozza meg az Újbabilóni Birodalmat, amely II. Nabú-kudurri-uszur (605–562) alatt magában foglal-

ja a „Termékeny félhold” teljes sík lapályát, és megéli hatalmas és utolsó virágzását. Általa épül Babilón világ-várossá. Uralmának idején létesül Babilónban az Istár-kapu és a hozzá vivő körmeneti út (16 m széles és 200 m hosszú volt, szegélyét 120 oroszlán kék alapozású ábrája díszítette), valamint az Észagila („A ház, amely fejét fölemeli”) központi szentély az Étemenanki („Az ég és a föld alapzatának háza”) lépcsőstornnyal. Az utóbbi 91 méter magas, és a Bibliában szereplő „bábeli torony” ősképe. A Júda déli állama és Egyiptom közti szövetség megtorlásául II. Nabú-kudurri-uszur 598-ban elfoglalja Jeru-

zsálemet, és ekkor hurcolja először a zsidókat Babilóniába; majd másodszor 587-ben, amikor lerombolja Jeruzsálemet és a templomot is. Ezt nevezi a hagyomány a zsidók „babilóni fogságának” (→izraelita vallás, →zsidóság). Babilónia utolsó királya Nabú-haid (556–39), aki a holdisten harráni (Szíria) papnőjének a fia. Mivel lelkesen tiszteli a holdistont, anyyira meghasonlik Babilón városistenne, Marduk papságával, hogy kénytelen átadni a kormányzást fiának, Bél-sar-uszurnak (Belsazar, Belsaccar; 549–39). Ő a régens, amikor a perzsák 539-ben leigázzák Babilóniát, és ezzel összeomlik az Újbabilóni Biro-

A babilóni Istár-kapu, II. Nabú-kudurri-uszur (Kr. e. 605–562) körmenetútja, zománcozott téglá, 14,30 m, rekonstrukció eredeti részekkel. Berlin, Staatliche Museen (Vorderasiatisches Museum)

Holdat, a Napot és a Vénusz bolygót, szent számaik a 30-as, a 20-as és a 15-ös.

A legtekintélyesebb asztrálisten Szín, a holdisten, aki egyúttal jósisten is. Enlil (Ellil) fiának tekintik és Samas apjának. Szín holdistenről nevezik el a Palesztinától délre fekvő pusztaságot (Kiv 16,1) és a Szináj hegységet. A himnuszok úgy dicsérik, mint az „önmagától megújuló gyümölcs”-öt és mint a „mindent megszülő öl”-et. Fialt bika formájában ábrázolják, amely megtermékenyíti a tehén alakú Istárt. Szimbóluma a holdsarló.

Samas a napisten, amíg naponta áthalad az égboltozaton, mindent lát, és ezért mindentudó istennek, az igazság, a jog és az igazságszolgáltatás védelmezőjének is tekintik. A törvény áthágását vaksággal bünteti. Ő adományozza az életet, az egészséget és a szerencsét. Szín fia és Istár testvére. Az ő kezéből veszi át Hammurápi király a törvénykönyvét („Hammurápi-sztélé”). Jelképe a négyküllős napkerék. A Samas-kultusz a 7. sz.-ban eljut a jeruzsálemi templomba, ott találjuk az isten lovait és kocsiját az előudvarban (2Kir 23,11).

A férfiistenségek háttérében foglalnak helyet a nőiek. Beleolvadnak Istár főistennőbe, az Esthajnalcsillag istennőjébe (Vénusz bolygó). E planétához jól illik az ég- és alvilágistennő kettős jellege: anyaistennő és a szerelem istennője is, de istennője a termékenységnek és a gyönyörnek is. Szín lányának és Samas nővérenek tekintik, valamint Anu cselédjének, aki feleségül veszi őt. A tiszteletére létesített babilóni Istár-kapu a körmeneti út elején áll. A mítosz elbeszéli leszállását az alvilágba, abba az „országba, ahonnan nincs visszatér-

dalom, Mezopotámia utolsó sémi államalakulata.

A babilóniak az országban letelepedett sumeroktól (→sumer vallás) és a bevándorolt akkádoktól (→akkád vallás) vették át, olvasztották be és terjesztették el vallási elképzeléseiket. A Babilóniában tisztelt istenek zöme sumer származású (→mezopotámiai vallások), és arra a két régebbi triászra vezethető vissza, amelyek köré a többi fel- és alvilági istenség csoportosul.

A „kozmosz” háromság magában foglalja az égbolt, a légtér (és a föld) meg a vizek hármas felosztású világ-mindenségének három nagy uralko-

dóját, akiknek szent számai a 60-as, az 50-es és a 40-es. Hármójuk közül Anu az égisten, az istenek apja és királya. Ő a férje Antunak és apja Istárnak.

A légtér és a föld ura, amely utóbbi hegyként nyúlik fel az égbe a vizek fölött, Enlil („Szellő úr”). Legfőbb címe a sémi népek körében a Bél („úr”). A férje Ninilinek. Jelképe a szarvkorona.

A vizek, a talajvíz és az ebből kiömlő források istene, Éa, a bölcsesség és a művészetek istene, valamint gyógyító isten. Damkina, ill. Damgalnun-na férje és Marduk apja.

Az „asztrális” háromság magában foglalja a három nagy égitestet, a

rés" (→mezopotámiai vallások). Jelképe az oroszlán, ill. a tehén.

Babilón városistene *Marduk* (sumer: *Amar-Utu-ke* = „napbika, napgyermek”), aki Babilón város metropolisz-szá emelkedésével Hammurápi alatt a birodalom istene lesz, amit az *Enúma elisben* (→32. o.) indokolnak meg. A tavasz és a tavaszi nap eredetileg földművelésistene világteremtővé és világkormányzóvá, a sors urává lép elő. Marduk Éa fia és Szarpánitu férje („az, aki a magokat teremti; az, aki ragyog, mint az ezüst”) és Nabú apja. Marduk kettős funkcióját, a világ urát és az élet ajándékozóját kettős arcú Janus-figurával ábrázolják. Emblémaállata a szarvat viselő kígyósárkány, attribútuma a kihegyezett *mar-ru* ásó, bolygója pedig a Jupiter. Központi szentélye Babilónban az Észagi-la templom („az égig érő ház”), amely mellett az Étemenanki hatalmas lépcsőstornya magasodik. Az ő tiszteletére ünneplik az új évet.

A bölcsesség és az írásművészet istene Nabú („megidéző, közhírre tevő, herold”), a Bibliában *Nebó* a neve. Ő hordozza a „sorstáblákat”, Marduk fia és Tasmétu férje. Bolygója a Merkúr, ismertetőjele az írónd. Fő kultushelye Borszippában az Ézida-templom (a „törvényes ház”). A Nebó-hegy, ahol Mózes meghal, róla elnevezett kultushely. A Nabú név számos babilóni királynévben előfordul (Nabú-apla-uszur, Nabú-kudurri-uszur, Nabú-naíd).

Az alvilág istene *Nergal*, a perzselő déli nap istene, de az „éjféli nap”-é is. Az utóbbi utal a mítoszban az isten alvilági utazására. Nergal legyőzi Ereskigalt, az alvilág istennőjét és a férje lesz. Fő kultushelye Kutában van, Kis mellett, itt áll Émeszlam nevű szentélye.

A jogi és erkölcsi nézetekről a *Co-dex Hammurápi* 272 paragrafusa tájékoztat. A törvény bünteti az istenek elleni vétkeket, a jogtalan kártevést mások életében és tulajdonában, valamint a családon belüli bűncselekményeket, és társadalmi cso-

portok szerinti lépcsőzetes megkorlátozást hirdeti a „talio” alaptörvényének megfelelően (szemet szemért, fogat fogért).

Ha valaki másnak a szemét kioltja: szemét oltás ki.
Ha másnak a csontját törí el: csontját törjek.
Ha a felszabadult szemét pusztította el, avagy a felszabadult csontját törí el: 1 mané ezüstöt fizet.

Hammurápi törvénye, amely a K. e. 18. sz.-ból való, messzemenő párhuzamba állítható az Ószövetség jogi (büntető- és polgárjogi) részével (Kiv 20,22–23,33), amely a Kr. e. 11/9. sz.-ból származik.

A Samas napisten iránti kötelesség az olyan etikai parancsolatok megtartása, mint az isten előtti alázat, a gyengék védelmezése, az erkölcsi mulasztások elkerülése, a jogrend megtartása és a rituális előírások követése.

Az úgynevezett „babilóni gyónási tükröket” különösen a betegek használják a lelkiismeret-vizsgálat segítésére. Az egyikben az istenség papja így faggatózik a bűnök felől:

Vétkezett-e az isten ellen?
Megvetette-e az apját és anyját?
Eltulajdonította-e a szomszédja házát?
Érintkezett-e felebarátja feleségével?
Kiontotta-e felebarátja vérért?
Ellopta-e felebarátja ruháját?
„Igen”-t mondott-e a szája?
De „nem”-et a szíve?

A hivatalos kultusz az újévi *akitu* ünnepen, a tavaszi napéjegylenlőség idején, a Niszán havában éri el pompázatos tetőfokát. A 12 napos ünnep első hete az előző év mulasztásai miatt teljesen a bűnbánat és vezeklés jegyében áll. Aztán feláldoznak egy „bűnbakot”, ennek a vérért széthintik a templomban, hulláját a folyóba dobják, fejét pedig kiviszik a pusztába (vö. Lev 16). Ekkor a király önmeg-

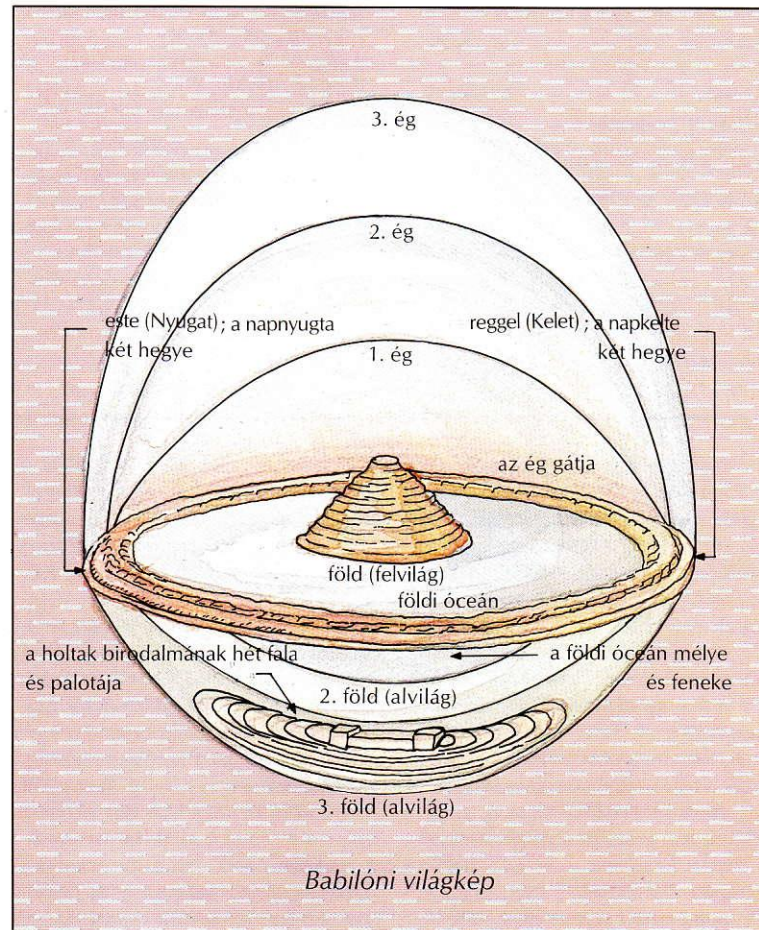
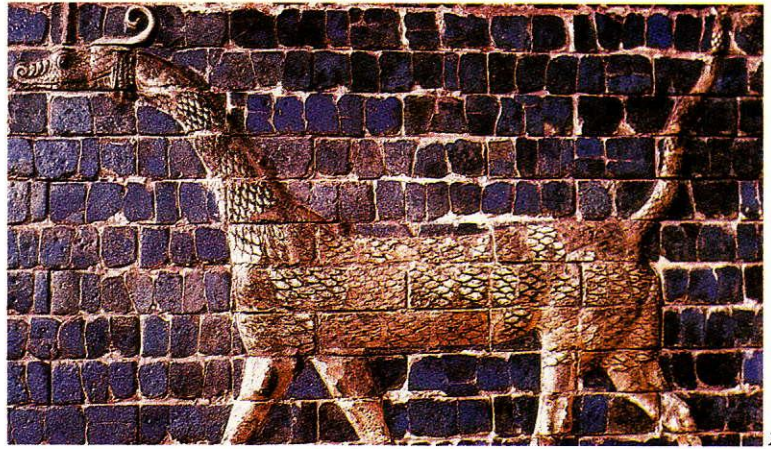
alázása következik, aki az egész nép képviselőjeként meggyónik, majd megkapja a feloldozást. A 8-tól a 10-ig terjedő napok Marduk szenvedésének és győzelmének jegyében telnek, ezeket színjátékszerűen előadják. A király a 8. napon Marduk szobrát ünnepélyes körmenetben a városon kívül lévő „ünnepház”-ba viszi, ahol az istenkép és a király három napot tölt el, jelképesen mintegy a holtak birodalmában időznek és győzelmeskednek a halál hatalmai fölött. A 11. napon aztán a feltámadott, győzelmes Marduk körmenet élén, a körmeneti úton visszatér az ő Babilón városába. Ezután az isten „mennyei menetele” következik, azaz a felkapaszkodás az istenképpel a 91 méter magas templomtoronyra, amelynek legfelső részén, egy kis templomban sor kerül a trónra lépésre, az istenek menyegzőjére és a sorshúzásra, amelynek jelképes végbevitelét biztosítja a szerencsét és a boldogságot az új évben.

A papság a papok 30, és a templomi szolgálónők 20 különböző osztályába sorolódik. A főpap neve *urigallu*, a főhierodólosz, ill. az istenek menyasszonya pedig *entu*. A szüzességre kötelezett templomi nőkön kívül Urukban nagyszámú templomi szajhát is találunk. A papokkal egyenrangúak Babilónban a próféták.

Babilón város északkelet felé eső sarkában helyezkednek el 14 bolthajtásos kamra fölött a hét világcsoda egyikének számító „Szemirámisz függőkertjei”, amelyeket valószínűleg II. Nabú-kudurri-uszur tervezett.

A körmeneti út a városon kívül az „ünnepház”-nál kezdődik, és az *Istárkapunál* torkollik a belvárosba. Innen út vezet a *templomkörzethez*, amelynek kéttornyú kapuépítmény alkotja a bejáratát. Előcsarnokon át lehet a hosszúra nyúlt, kikövezett *templomudvarba* jutni, ahol kút (*apszu*) is található. Az udvart mindenünnen helyiségek veszik körül, amelyek a papok lakásaiul és az áldozati adományok tárolóhelyeül szolgálnak.

1 Hammurápi törvénytáblája, Szúza, Kr. e. 1728–1686. Párizs, Louvre

2 Szarvat viselő kígyósárkány, Marduk emblemaállata a babilóni Istárkapun, Kr. e. 6. sz. eleje, zománczott téglá, Bagdad, Irak Múzeum

Az előcsarnokkal szemben található a cella, amelynek a bejárati ajtaján két toronyszerűen tagolt kiszögellés látható. Tágas helyiség ez, amelynek a bejárattal szemközt két keskeny oldallán helyezik el többnyire az istenképet. A templomépítmény szimbolikája a hármass felosztású világképet tükrözi. A külső előudvar a vízmedencével a vizekre, a templomépület (a föld) a légtérre és a cella az istenképpel az égboltra utal.

A templomkörzet lenyűgöző építménye a zikkurat (zikkurat = „templomtorony”), amiből kétféle van. A lépcsőstoronyra (két-, három- vagy többnyire hétszintes), egyoldalúan kiugró lépcsőfeljáró visz fel, a rámpástornyon, a felhágás útja csigavonalú. A zikkurat legfelső síklapján található a kisméretű, ún. felsőtemplom. A zikkurat a kozmikus világ-, ill. istenhegy ábrája, és olyan „köldökszinór”-nak tekintik, ami kapcsolatot teremt az égi és földi dolgok között. A leghíresebb zikkurat az Észagila („felemelt

fej”) nevű, Marduk-templom mellé épített Étemenanki („az ég és föld talpkövének háza”) Babilónban. E lépcsőstoronny szélessége, hosszúsága és magassága egyaránt 91 méter. Valószínűleg ehhez a babilóni lépcsőstoronnyhoz fűződik a Bábel tornyáról és a bábéli nyelvezavarrról szóló bibliai elbeszélés (Ter 11). A német Orient-expedíció ásta ki 1899 és 1917 között e babilóni torony alépitményét. Mára már csak ez az alapzat maradt fenn az építményből.

Az újévi ünnep szövegkönyve az *Enúma elis* (akkád: „amikor fent”), a világteremtés és a világrend eposza, amely a kezdő szavairól kapta címét. A 7, ékírású táblán fennmaradt mű – amelynek minden éneke kb. 160 versből áll – ismeretlen szerzőtől származik, és Marduk, az ifjú teremtőisten trónra lépését és győzelmét dicsóítja. Az ifjabb égisten harca a föld és a víz régebbi istenei ellen kozmikus méretű és éppúgy a győzelme is fölöttük. A világteremtés kezdetén megtaláljuk a mindenség anyját, Tiámatot (akkád: „tenger”) mint női prin-

cípiumot – sós vizű tengert, ami körülveszi a földet, és Apszút mint a férfi princípiumot, vagyis a föld alatti édesvizet. Amikor világra jönnek az istenek, küzdelem támad a világosság és a sötétség között, megölik Apszút és *Kingut*, Tiámat fiát. Ekkor az istenek megbízzák a „napgyermek”-et, Mardukot, hogy szálljon szembe Tiámatmal. Marduk megöli Tiámatot, a testét mint valami kagylót kettéhasítja. Egyik feléből kialakítja az égboltot csillagaival, a másikkól pedig a földet az alvilággal. A Kingu véréből keletkező embereknek az a dolguk, hogy (kultikusan) gondot fordítsanak az istenekre.

Tiámat a Biblia teremtetési énekében (Ter 1,2) úgy szerepel, mint *tehóm* („mélység”).

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

1894–1594 Az Óbabilóni Birodalom

18. sz. Hammurápi (1728–1686) törvénytételje

625–539 Az Újbabilóni Birodalom
605–562 II. Nabú-kudurri-uszur (Nabukodonozor) világvárossá fejlesztí Babilont: körmeneti út, Istár-kapu, Marduk-templom és az Étemenanki lépcsőstoronny (a „bábéli torony”)
539 A perzsa II. Kúrosz meghódítja Babilóniát és ezzel vége a Babilóni Birodalomnak

Irodalom

- Bottéro, J.: La religion babylonienne. Paris, 1952.
 Dhorme, E.: Les religions de Babylon et d'Assyrie. Paris, 1949.
 Heidel, A.: The Babylonian Genesis. Chicago, 1951.
 Hooke, S. H.: Babylonian and Assyrian Religion. London, 1953.
 Parrot, A.: Ziggurats et Tour de Babel. Paris, 1949.
 Wetzell, F.–Weissbach, F. H.: Das Hauptheiligtum des Marduk in Babylon. Esagila und Etemenanki. Osnabrück, 1967.
 Zimmern, H.: Das babylonische Neujahrfest. Leipzig, 1926.

BÁBIZMUS

A ~ vallási mozgalom, melyet az 1844-től önmagát *Bábnak* (arab: „kapu”) nevező perzsa *Mirza Ali Muhammed* (1820–50) alapított. Az alapító meghatározása szerint ez a vallás a ~, a követőit pedig *bábiknak* („Báb követői”) vagy *bábistáknak* lehet nevezni. A ~, amely a siita → iszlámból keletkezett, s amelynek hívótáborra és súlya ma jelentéktelen, a → baháizmusban fejlődött tovább.

Az alapító *Mirza Ali Muhammed* 1820. március 26-án születik Sirázban (Irán), egy kereskedő gyermekeként. Korán árva lesz, egy anyagi nagybácsi gyámsága alatt serdül fel, és ennek felügyelete alatt viszi tovább apja üzletét. Ali Muhammed a sajki-

mozgalom követője, egy, az arab Ahmad al-Ahszai (1752–1826) sejk által 1800 táján Perzsiában alapított siita-iszlámi szektáé. A szekta tagjai isten megtestesüléseiként tisztelnek 12 imámot, akik közül a 12.-nek és utolsónak Mahdi, ill. Káim gyanánt kell visszatérnie.

25 éves korában, 1844. május 23-án Ali Muhammed a Korán 12. szúrájának, a „József-szúra”-nak értelmezése közben olyan élményben részesül, hogy attól kezdve *Bábnak* nevezi magát, akin keresztül a rejtőző imám adja tudtul akaratát a világnak. Ezzel a nappal kezdődik a ~ és a belőle csírázott Bahái-vallás időszámítása. Ali Muhammed eleinte csak *Bábnak*

(= „a kapu” [a rejtőzőhöz]), azaz a még rejtőző Mahdi előhírnökének mondja magát, később azonban magát tartja Mahdi imámnak, aki ezer évi rejtőzésből (1000 hidzsra-év 260-tól 1260-ig, azaz Kr. u. 874-től 1844-ig) most tért vissza. Végül a Korán 1. betűje, a *baszmla* b-je alatt levő *nuktijjulának* („első pont”) a Korán egész értelmét magába sűrítő szakasznak tekinti magát. Ezért érzi úgy, hogy ő az utolsó a próféták sorában. Ali Muhammed egy sereg hívót gyűjt maga köré és kiküld 18 ifjút, akiknek reformer prédikációi és a perzsa államvallást érintő kritikái a porondra szólítják a siita iszlámot és a mullákat. Amikor a Báb 1848-ban kihirdeti

az iszlámtól való teljes elszakadást, a perzsa kormányzat válaszul forradalmi üzemekkel vádolja őt, többször száműzi, utóbb bebörtönzi a Máh-kú és a Hihrik erődbe, végül 1850. július 9-én agyonlövötte Tebrizben a kaszányaudvaron. A perzsa sah elleni merénylet (1852) véres üldöztetést vált ki, melynek során 20 000 bábistát ölnek meg kegyetlenül, köztük a híres költőnőt, *Táhira Kurrat al-Aint*. A világ közvéleménye megbotránkozással értesül a tömegmészárlásról. A Báb követői kimentik a próféta holttestét abból a sírból, amelyet egy erődben ástak neki Tebriz falain kívül, és miután éveken át hallgatnak róla, csak 1909-ben temetik el végleg Haifa (Izrael) közelében, a Karmel-hegy lábánál lévő perzsa kertben egy mauzóleumba, amely ma a →baháizmus vallási központja. A Báb hívei, akik már 1848-ban, prófétájuk badasti fogsága idején szövetkeztek, Törökországban csoportokra szakadnak. Mirza Jahja Núriéra (1830–1912), aki Famaguszta-ban (Ciprus) vezetett csoportot Szubhi-Azal melléknévvel és mostoha-testvéréire, Mirza Huszain Ali Núri (1817–1892) csoportjára, akinek a mellékneve Bahá'ullah, s aki később a →baháizmus alapítója lesz.

A ~ tanai szerint az emberiség fejlődése „kinyilatkoztatási körfolyamatokban” történik, és ahány körfolyamat van, annyszor nyilvánul meg újból az Isten. Az abszolút szellem manifesztációi idáig a próféták (Ádám, Mózes, Buddha, Zarathusztira, Jézus, Mohamed). A világ minden eddigi prófétavárása a Bábban összegeződik. A haladó kinyilatkoztatásról, a saját prófétai tisztéről és a saját kinyilatkoztatási írásáról, a *Baján*ról szóló tanával a Báb ellentétbe kerül az iszlám alapfelfogásával, amely szerint Mohamed „a próféták pecsétje” és a Korán a kinyilatkoztatást lezáró okirat.

A spiritualizáló Korán-exegézis alapján jut el a Báb az olyan társadalmi-etikai követelményekhez, mint az emberiség–testvériség és a türelem. Erőszak alkalmazása tilos. A házasság – a nemek egyébként egyenjogúak – elengedhetetlen kötelesség. Még a két nem megőzvegyült feleinek is kötelező, büntetés terhe mellett, az újraházasodás.

Tilos a morfiúm, a dohány és a bor élvezete.

A 19-es számot szentnek tekintik, ez áll szám- és betűmisztikájuk középpontjában, mert a Korán minden

szúrójának bevezető formulája, a *baszmala* 19 arab betűt tartalmaz, és a *vahid* („egy”) és a *mavgud* („létező”) istennevek számértéke 19-et tesz ki. Az évet 19 hónapra osztják, egyenként 19 nappal, ami az iszlám naptárral való szakítást jelenti. A 19. és egyben utolsó hónap az ünnepek hónapja. Az év március 21-én kezdődik. Minden bábistának 19 verset kell naponta elolvasnia a *Baján*ból, a szent könyvből, és minden 19. napon 19 vendéget kell vendégül látnia.

A Báb sokat írt. *Baján* (perzsa: „magyarázat, értelmezés”) című műve csaknem 8000 verset tartalmaz. Megemlítendő a Juszuף (József)–szúrához írt kommentárja is, egy 111 fejezetből álló allegorikus magyarázat. A kinyilatkoztató *Baján*-mű után úgy különböztetik meg az iszlám követőitől a bábistákat, mint „a Baján népét” szemben „a Korán népével”.

Irodalom

Balyuzi, H. M.: *The Bab: The Herald of the Day of Days*. Oxford, 1974.

Browne, E. G. (szerk.): *Materials for the study of the Babi religion*. Cambridge, 1918.

Roemer, H.: *Die Babi-Beha'i*. Potsdam, 1911.

BAHÁIZMUS

A ~ és beháizmus néven ismert bahái vallást a perzsa Mirza Huszain Ali Núri (1817–92) alapítja 1863-ban. Az alapító megtisztelő címe, a Bahá'ulláh (perzsa: az „Isten fénye”) nyomán kapta nevét. A *baháik*, ahogy Bahá'ulláh követői hívják magukat, ma több mint 61 000 központ fölött rendelkeznek a világ minden részén, és mintegy 685 nyelven teszik közzé irodalmi műveiket.

Ez a →bábizmusból keletkezett →új vallás, amelynek a központi székhelye Haifában (Izrael) van, a

→világvallások közé tartozik. A hívek száma ma 4 443 000, azaz a világnépesség 0,1%-a. Ebből 50,2% Dél-Ázsiában és 27% Afrikában él.

A bahái vallás 193 országban terjedt el, mindenütt kisebbségi vallásként. A baháik majdnem 1/4-e Indiában él, ahol 1 050 000 fővel az ország lakosságának mégis csak 0,2%-át teszik ki. Jelentős a számuk Iránban, itt 340 000 követőjükkel a népesség 0,9%-át adják.

Európában a legtöbb bahái, kb. 15 000, Nagy-Britanniában él, őket a

Német Szövetségi Köztársaság követi kb. 11 000 hívővel, akiknek 1970 óta a Taunus hegységbeli Lagenhain/Hofheimban van a központjuk. Izrael, ahol a haifai világközpont található, kb. 600 baháit mondhat magáénak.

Mirza Huszain Ali Núri a Mázenderán tartományban (Irán) fekvő Núrban született 1817. november 12-én. Már harmincévesen a →bábizmus követője, 1852-ben, a sah elleni merényletet követően Teheránban letartóztatják, és kiutasítják az országból Bagdadba. Itt fejt ki követői előtt

BAHÁI		
Földrész	Követő	Az összes bahái százalékában
1. Dél-Ázsia	22 228 000	50,2
2. Afrika	1 201 000	27,0
3. Latin-Amerika	548 000	12,3
4. Észak-Amerika	294 000	6,7
5. Európa	68 000	1,5
6. Óceánia	58 000	1,3
7. Kelet-Ázsia	41 000	0,9
8. Szovjetunió	5 000	0,1
	4 443 000	100,0

BAHÁI			
193 ország	Követők	A lakosság százalékában	Az összes bahái százalékában
1. India	1 050 000	0,2	23,6
2. Irán	340 000	0,9	7,7
3. Uganda	331 000	2,5	7,4
4. Vietnam	220 000	0,5	4,9
5. USA	210 000	0,1	4,7
6. Kenya	180 000	1,1	4,1
7. Zaire	180 000	0,6	4,1
8. Bolívia	160 000	2,6	3,6
9. Fülöp-szigetek	116 000	0,2	2,6
A többi ország együttléve	1 657 000	—	37,3
	4 443 000		100,0

1863. április 21-én, hogy ő a Bábtól (= Mirza Ali Muhammed, a bábizmus alapítója) megjövendölt Bahá'ulláh. Hozzálat, hogy maga köré gyűjtse követőit, a baháikat, és olyan világvallást akar alapítani, amely „minden eddigi vallás koronája” lesz, s amellyel itt a földön meg kell valósítani a béke és az igazságosság, a szabadság és az emberiség világát. Bagdadból kiutasítják Konstantinápolyba, onnan 1864-ben Drinápolyba. Az igen határozott küldetés tudatú alapító Bahá'ulláhnak („Isten fénye”), Mazharnak („Isten”) „nyilvánvalóvá válása”) és Dzsema'nak („Isten”) „szépsége”) tekinti magát. Küldetés-

tudata elsősorban abban nyilvánul meg, hogy 1868 óta Drinápolyból és később Akkóból vallási körleveleket küldözget a kor jelentős személyiségeinek (egyebek közt a perzsa sáhnak, II. Sándor orosz cárnak, a francia III. Napóleonnak, az angol Viktória királynőnek és a német I. Vilmos császárnak). Közös hit és tartós béke megteremtésére szólítja fel őket. IX. Piushoz így folyamodik: „Ó, pápa! Szakítsad szét a fátylat! . . . Bocsásd áruba a dusan díszített egyházi ékszert, ami a tulajdonod, és áldozd fel az Isten ösvényén. . . . Add át a királyságot a királyoknak és lépj ki palotádból, emeld fel ábrázatod az Isten

országa felé, aztán hirdesd, leválva a világról, Urad dicséretét ég és föld között.” Élete során az alapító sok évet töltött száműzetésben vagy börtönben. 1868 után, amikor a törökök Haifa mellé, Akko közelébe internálják, 24 éven át él letartóztatásban. 1892. május 29-én hal meg.

Az alapító Bahá'ulláhot a vallási közösség vezetésében legidősebb fia követi, az 1844. március 23-án Teheránban született Abbász Effendi (1844–1921), aki Abdul-Bahának („Isten”) „dicsőségének szolgája”) hívhatja magát.

Osztózik apjával a számkivetésben és a fogságban, és annak halála után tovább raboskodik, amíg 1908-ban ki nem szabadul az ifjútörök forradalom jóvoltából. Abdul-Bahá, akit a „szövetség középpontjára”-nak tekintenek a baháik, Haifába (Izrael) helyezi át a vallási közösség központját. Megrongált egészséggel sem állhosszú misszós utakra vállalkozni. 1911–13 közt Észak-Amerikában és Európában utazik, és az ő idején könyvelheti el a baháizmus nagy missziós sikereit Indiában, az Egyesült Államokban és Európában. Követői 1915-ben emlékművet állítottak neki Bad Mergentheimben.

Abdul-Bahá szerint:

A vallás a szeretet és emberi egyetértés;
az olyan vallás, amely nem készlet szeretetre és egységre,
nem nevezhető annak.

Abdul-Bahá úgy látja, hogy a világ-béke fenntartásának a bahái vallás által képviselt alapelvét valósította meg a Népszövetség megalapítása (1919), ahogy már korábban valóra vált egyfajta választott világbíróság létrehozásának bahái követelése is az állandó nemzetközi választott bíróság felállításával Hágában (1899).

Amikor Abdul-Bahá 78 éves korában, 1921. november 18-án elhunyt, abba a koporsóba helyezték el a

holttestét Haifában, amelyben a Báb és Bahá'ulláh is nyugszik.

Utóda a bahái vallás első embereként legidősebb unokája, a 24 éves Szoghi Effendi (1897–1957) lett. Elődjéről eltérően ő magát nem a „szövegség középpontjára”-nak, hanem a „szövegség pásztorára”-nak tartja. A Perzsiában és az Egyesült Államokban működő két nemzeti „vallási tanács” megalapít hat másikat. Szoghi Effendinek a „Bahái-hit pásztorának és szent írásai egyedül jogosított magyarázója”-nak 1957. november 4-én bekövetkezett halála óta a bahái vallás felső ügykezelését és vezetését egy kilenc fős direktórium intézi az Igazságosság egyetemes házában, amelynek székhelye Haifa (Izrael). A missziós és szervezési feladatok teljesítése végett a kiszemelt országokban és kontinenseken időnként öt-, hat-, hét-, kilenc- és tízéves terveket állítanak össze.

A baháik eddigi történetük során mint a síita iszlám „szakadárjai” a Közel-Keleten komoly üldöztetésnek és mint vallási kisebbség követői diszkriminációnak voltak kitéve. Különösen nehéz a helyzetük 1921 óta származási országukban, Iránban. Így pl. a bahái gyermekek nem kapnak születési bizonyítványt, jóllehet Iránban ez az egyedüli személyi okmány, amellyel az azonosságot igazolják.

A bahái vallás egyrészt egyesíteni szeretné magában az előtte keletkezett kilenc élő vallás legjavát, másrészt az igazság teljességét kívánja. A magát kinyilatkoztatási vallásnak tekintő bahái vallás szerint az Isten egy, mindenható, nagyhatalmú, korlátlan, végtelen és mindentudó. A Isten egysége összhangban van az emberiség egységével, amely nem tűr megkülönböztetést vagy előítéletet sem fajilag, sem nemileg. Közös alapja van minden vallásnak, és ez lehet az emberiség egységének fundamentuma. Ezért Bahá'ulláh, a baháizmus alapítója egyaránt messiása a zsidóknak, újrászületett Krisnája a hinduknak, Buddha Maitrejája a buddhistáknak,

Sah-Bohramja a zoroasztrianusoknak, visszatérő Krisztusa a keresztényeknek és Mahdi imámja a síita muszlimoknak.

Az emberiség egységének és a világbékének megfelelő erkölcsi és társadalmi követelményeket 12 alaptétel foglalja össze:

1. Az egész emberiség egységnek tekintendő.
2. Mindenkinek önmagának kell felkutatnia az igazságot.
3. Minden vallásnak közös az alapja.
4. A vallásnak kell az emberek között az egység és egyetértés alapjának lennie.
5. A vallást összhangba kell hozni a tudománnyal és az ésszel.
6. Férfi és nő egyenlő jogú.
7. Mindenféle előítélet elhagyandó.
8. Meg kell változtatni a világbékét.
9. Mindkét nemnek a legjobb vallási és erkölcsi képzésben és nevelésben kell részesülnie.
10. Meg kell oldani a társadalmi kérdéseket.
11. Mesterséges világnyelvet és egységes írást kell használni.
12. Állandó, választott világbíróságot kell felállítani.

A „szent háború” iszlám eszméjét a baháik úgy alakítják át, hogy a feladat minden nép számára meghozni az egyetemes békét és a mindenre kiterjedő igazságosságot. „Ne ontsatok vért, inkább a szó kardját rántsátok ki a Baján hüvelyéből.” (Baján: a bábizmus kinyilatkoztató írása.) Követelik a nemek egyenrangúságát, mert a férfi és a nő az emberiség „két szárnya”: „Csak ha a két szárny erős, és közös erő hajtja őket, akkor repülhet a madár az ég felé.”

A baháik úgy vélik, hogy akkor élnek igazul, ha senkivel szemben sem igazságtalanok, ha lázongás nélkül elszenvedik az igazságtalanságot, ha egymást szeretik, ha csak a jószág lebeg a szemük előtt, ha alázatosak, és ha fáradoznak a betegek meggyógyulása érdekében.

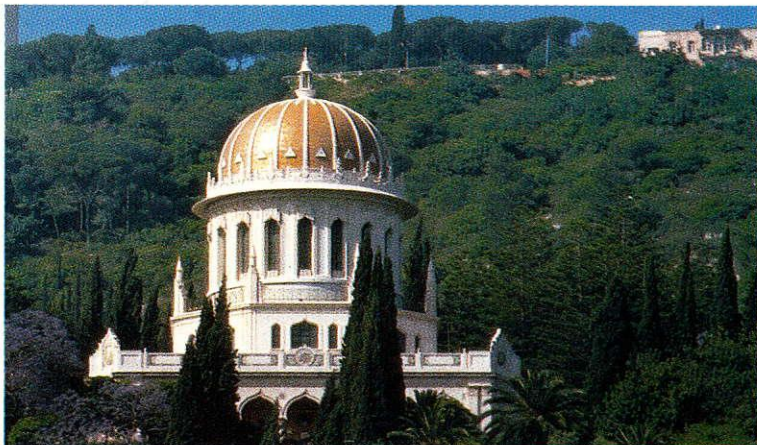
A baháik az időt 1844. március 21-től számítják, mint a bábizmus. A bahái év 19, egyenként 19 napos hónapból és 4 szökőnapból áll. Az év március 21-én, a tavaszi napéjegyenlőség napján kezdődik. A hét első napja a szombat, a nap napnyugtakor kezdődik.

Mivel a bahá (perzsa: „fény, dicsőség”) szó betűiből adódó számérték számjegyösszege a 9-es szám, ennek a számnak különös jelképértéket tulajdonít a bahái vallás. Minden 9. napot szentként ünnepelek, kötelező a munkaszünet. A ridván a „legnagyobb ünnep”, az „ünnepek királya”, az „Isten ünnepe”, emlékeztetőül arra az 1863. április 21-e és május 3-a közti időszakra, amikor az alapító egy hasonló nevű kertben tartózkodott valahol Bagdad közelében, és „hittársai előtt kinyilvánította magasztos küldetését”.

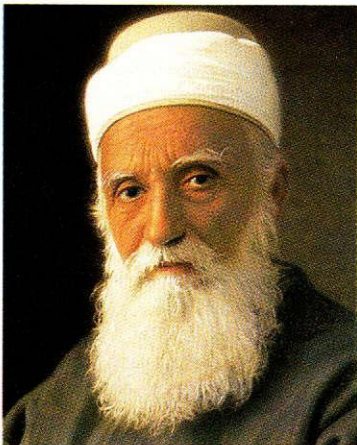
Kilenc személyből áll a ridván-ünnepre kiválasztott helyi, sőt nemzeti vezetőség is. Nemzeti Vallási Tanács 130 van a világon. Minden 9 tagtársat számláló helyen Helyi Vallási Tanácsot létesítenek, de 9 tagtársnál kevesebben csak „csoport”-ba tömörülnek. A „vallási tanácsok” mostanra az „igazságosság háza”-vá alakultak. A baháik legfelsőbb vezetősége, az „Igazságosság Egyetemes Háza” 9 főből áll, és Haifában (Izrael) székel.

A ~nak, amely magát a 9. és idáig az utolsó kinyilatkoztatási vallásnak tartja a →szabeus (→arab vallások), izraelita vallás, a hinduizmus, zoroasztrizmus, buddhizmus, a kereszténység, iszlám és bábizmus után, Haifa a központi szentélye. A templom épülete, amelyet az ájtatosság házaként emlegetnek, a meghatározó 9-es szám miatt jellegzetes formájú. A 9-es szám a „mindenkinek nyitva” gondolatát jelképezi. Minden anyatemplomnak 9 bejárata van. Magától Abdul-Bahától való az épületre vonatkozó előírás: „Az anyatemplomnak legyen 9 oldala és kapuja, tartozzanak hozzá kutak, utak,

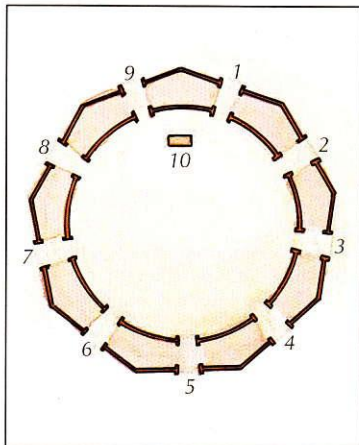

1

2

3

porták, oszlopok és kertek földszinttel, galériákkal és kupolával, tervezék és kiviteleztek nagyszerűen." S akár a haifai központi szentélyt nézzük, akár a többi templomot, mind egyaránt monumentális kupolás épület. Ismert példával szolgál a Chicago melletti Wilmette-ben (USA) lévő, 1931-ben, valamint a Sydneyben (Ausztrália) és a Kampalában (Uganda) található, egyaránt 1961-ben épült „ájtatosság háza” vagy a németországi anyatemplom 28 méter magas kupolás épülete Langenhainban. Ez utóbbi, amelyet 1964. július 4-én szenteltek fel, kb. 500 személy befogadására alkalmas.

A templomi ájtatosságokat a különböző nagy vallások szent írásaiból vett olvasmányokkal teszik változatosabbá. E szent könyveknek a folyamatos isteni megnyilatkozásról, annak egyre tökéletesebbé válásáról kell tanulkodniuk: a zsidók Pentateuchusának, a keresztények Újszövetségének, a muszlimok Koránjának és a bábisták Bajánjának. Az utolsó, minden eddigi kinyilatkoztatott írásnál magasabb rendű szent könyv azonban a *Kitáb al-akdasz* („A bizonyosság könyve”), amelyet, azóta, hogy Bahá'ulláh két nap és éjszaka alatt megírta, szent könyvnek tekintenek. A ~ e fő műve mellett fontos még a

1 A Báb síremléke (→bábizmus) és a baháizmus központi szentélye. Haifa (Izrael), Karmel-hegy

2 Abbász Effendi (1844–1921), később Abdul Bahá néven, aki a Bahá'ulláhnak nevezett Mirza Huszein Ali Núri alapító legidősebb fia

3 Bahái-templom alaprajza
1–9. bejárati kapuk, 10. pulpitus

„Rejtett szavak” című, vigasztaló igéket tartalmazó gyűjtemény, valamint a „Hét völgy” és a „Négy völgy” c. munkák, amelyek versformában írják le az istenivel való egyesüléshez vezető utat.

A bahái vallás erős visszhangra lelt a jelenkor emberében a különböző típusú vallások elemeinek egységbe foglalása miatt. Lev Tolsztoj, az orosz író (1828–1910) úgy határozza meg a ~t, mint a „vallás legnagyobb és legtisztább formáját”, Arnold J. Toynbee, az angol történész (1899–1975) pedig a „holnap vallása”-nak tekinti.

Időrendi áttekintés

1844 A 3. hónap 21-étől kezdődik a ~ időszámítása

1863–92 Bahá'ulláhnak (1817–92), a „szövetség létrehozója”-nak tevékenysége

1873 A *Kitáb al-akdasz* keletkezése
1892–1921 Abdul-Bahának (1844–1921), a „szövetség középpontja”-nak tevékenysége

1921–57 Szoghi Effendinek (1897–1957), a „szövetség pásztora”-nak tevékenysége

1921 óta a muszlimok üldözik a baháikat a Közel-Keleten

1931 A Chicago melletti Wilmetteben lévő „ájtatosság háza”-nak felszentelése

1937 A nemzetiszocializmus betiltja Németországban a bahái vallást

1957 óta „Az igazságosság egyetemes háza” vezeti a baháikat

1964 Anyatemplom felszentelése Langenhainban, a Német Szövetségi Köztársaságban

1983 Tilos a bahái vallás Iránban
 1985 (márc. 21-től) A bahái időszámítás 142. éve

Irodalom

Grossmann, H. (szerk.): Der Bahá'í und die Bahá'í-Gemeinschaft. Hofheim, 1973.

Das Buch der Gewissheit (Kitáb-i-Iqán), geoffenbart von Baha-Ullah. Frankfurt/M., 1969.

Ficicchia, F.: Der Baha'ismus. – Weltreligion der Zukunft? Geschichte, Lehre und Organisation in kritischer Anfrage. Stuttgart, 1981.

Grossmann, H.: Was ist Bahá'í Religion. Hofheim, 1967.

Rosenkranz, G.: Die Bagá'í. Ein Kapitel neuzeitlicher Religionsgeschichte. Stuttgart, 1949.

Schaefer, U.: Der Bahá'í in der modernen Welt. Strukturen eines neuen Glaubens. Hofheim, 1981.

Soghi Effendi: Die Sendung Bahá'u'lláhs. Oxford, 1950.

BALTI VALLÁSOK

A ~ összefoglalóan jelöli azoknak a balti népeknek a vallásait, amelyek Lettországbán és Litvániában élnek. A ~hoz, amelyek nagyon közel állnak Perzsia és India eredetileg → indoeurópai vallásához, soroljuk a →lett vallást, a →litván vallást és a →porosz vallást.

A Baltikum keresztény hitre térítése, amely a 12. sz. vége felé – elsősorban a balti nők ellenállásának dacára – elkezdődik, formálisan a 14. században fejeződik be. Az óhit elképzelései azonban mindmáig élnek.

Minden baltiban közös a *Dievsz* (lett), *Diévasz* (litván), *Daiws* (óporosz) a „világító”, a „fénylő” égisten tisztelete. Ez a balti égisten, akinek ellenpárja az ind *Dzsausz*, a világ és az emberek teremtője, és sorsuk meghatározója. Égi földbirtokosnak képzelik, állattenyésztőnek, akinek az ég hegyén terül el birtoka. Olykor ellátogat a földre, hogy termékenyebbé tegye a mezőket és az állatokat.

Egy másik égisten, egyúttal a zivatar istene *Pérkonsz* (lett), *Perkúnasz* (litván), *Perkunis* (óporosz). Ez a balti mennydörgésisten a termékenységet fokozza, és meghatározza a lét törvényeit. Az ind *Pardzsanzáj*val azonosítható.

A ~ra jellemző a sok női istenség, köztük elsősorban a napról elnevezett *Saule* (lett és porosz), ill. *Száule* (litván) napistennő és *Laima*, a sors- és szerencseanya, akit *Laimes máte* névvel is illetnek. Elősegíti a termékenységet, védelmezi a jószágot, főként a teheneket, ezért *Govu Laimának* („tehenes Laima”) is nevezik. A sorsistennő és az erkölcs őre szabja meg az emberek sorsát.

Menekültem nappal, menekültem éjjel,
 mégse szabadultam meg Laima akaratától;
 amilyen életet elrendelt Laima,
 olyat kellett élnem.

A földet valamilyen fenséges hatalom eleveníti meg, így a letteknél *Zemesz máte*, a földanya, a litvánoknál *Zemina*, a földistennő és az óporoszoknál *Curche*, az aratás istene.

A családi események, mint a születés, házasság és halál kultikus ünnepekhez kötődnek, amelyeknek fő eseménye a lakoma. A paraszti baltiaknak oly fontos éves ciklust tavasszal (vetés) és ősszel (aratás) ünneplik. A tavaszi ünnephez *Usinsch* isten, az őszi aratás ünnepéhez pedig *Jumis* isten kapcsolódik. Ez utóbbit kettős kalással ábrázolják.

A papi funkciókat a családapák látják el.

Irodalom

Biezais, H.: Die Religionsquellen der Baltischen Völker und die Ergebnisse der bisherigen Forschungen. Uppsala, 1954.
 Ström, A.–Biezais, H.: Germanische und baltische Religion. Stuttgart, 1973.

BASZK VALLÁS

A ~ a régi baszkok (a saját nyelvükön: *euscaldunak*; spanyolul *vascos*) kereszténység előtti vallása, amelyet a baszkföldön (*Euskalerrri*) élő preindoeurópai néptörzs gyakorolt. A baszkok vallását az →európai vallásokhoz számítjuk.

A 6. sz. végén a baszkok a nyugati gótok elől észak felé vándorolnak, s végül a mai baszk vidékeken telepednek le, a nyugati Pireneusoktól az Ebróig (Vizcayai-öböl). Itt veszik fel aztán a kereszténységet a 7. sz. ban.

A baszk nyelv (= *euscara*, *euskera*) az egyetlen, még élő nem indoeurópai nyugat-európai nyelv, amelyen kb. 955 000 spanyol- és franciaországi baszk beszél.

A baszkok életében a női istenségek töltönek be fontos szerepet. A leg-

főbb istennő *Mari* („űrnő”), ő gondoskodik a dús aratásról, de parancsol is, segítséget is nyújt híveinek. Ez az alvilágban élő istennő, akinek a férje *Maju* isten, barlangokon és szakadékokon át jut fel a föld felszínére, és négyarasznyi, lovak által vont kocsián áthajt a levegőn. Majut, akit *Sugaarnak* is hívnak, „földi kígyó”-ként tisztelik. Ha pénteken 14 órakor találkozik feleségével, *Marival*, jégzáport zúdít a földre.

A jótékony *Lur* („föld”) istennő azért óvja az állatokat és a növényeket, hogy az embereknek legyen mit feláldozniuk. Iránta érzett tiszteletből aranytárgyakat helyeznek el a barlangokban. Két lánya közül az egyik *Ekhi*, a napistennő, a másik *Illargui*, a holdistennő.

Amikor *Ekhi* napistennő napnyugta idején eltűnik a földi látóhatár mögött, visszatér az anyjához, *Lurhoz* („föld”). *Ekhi* tiszteletére a napforduló idején libációt (= italáldozat) mutatnak be. Nővére *Illargui* (*il* = „halottak” és *argui* = „fény”), a holdistennő a „holtak fénye” gyanánt az elhunytak lelkének világít. A hold képét gyakran megörökítik a sírköveken, mert a lélek halál utáni továbbélése szempontjából a legkedvezőbb időszak a meghalásra, ha telik a hold.

Gyakran ábrázolnak szellemeket állati alakban, pl. a gonosz szellemek közül a félszemű *Tortót* és a hétfejű *Herensugue* kígyót. Jó szellem a kis *Galtxagorri* és a szolgálatkész *Etxajau-nak*.

Az elhaltak lelkét *guerixetinek* (a *gu-eriza* „árnyék” szóból származik), ill. *arguinak* („fény”) nevezik. Mivel az elhunytak lelkei a földi tereken tartózkodnak, a halottakat nemegyszer egykori lakóházukban temetik el.

Erkölcsei törvényei szerint tilos a lopás, a hazugság, a szószegés, a kóros hencsereg, a büszkeség.

Az *aztikerit* („varázslás”) az *aztik* („varázslók”) gyakorolják, akik pénteken, holdfényben tartják az összejöveteleiket.

Irodalom

Barandiarán, J. M. de: *Mitologia vasca*. Madrid, 1960.

Karst, J.: *Die vorgeschichtlichen Mittelmeer-völker*. Heidelberg, 1931.

BHAGVÁN SRÍ RÁDZSNÍS-MOZGALOM

Az alapítója és vezetője nevééről, az ind *Bhagván Srí Rádzsnísról* (szül. 1931) elnevezett mozgalom kezdetei 1966-ból valók. A *Bhagván* (szanszkrit: „magasztos, mester”) szó az alapító, hétköznapi nevén *Rádzsnis Csandra Móhan* címe. A mester követői és tanítványai magukat *neoszannjászino*knak (szanszkrit: „új lemondók”) nevezik, ezért a követőket is *neoszannjásza-mozgalom*ként tartják számon. Egy másik megjelölés a *rádzsnisizmus*, amelynek hívei a *rádzsnisik*. A „fiókszervezetek” neve a *Rajneesh Foundation International* (angol: „Nemzetközi Rádzsnis-alapítvány”) és a *Rajneesh International University/RTU* (angol: „Rádzsnis Nemzetközi Egyetem”).

Ma kb. 500 Rádzsnis-meditációs és terápiás központ van, egyebek közt Észak- és Dél-Amerikában, Ausztráliában, Japánban, Svájcban, Franciaországban, Nagy-Britanniában, a Német Szövetségi Köztársaságban és Dániában. A mozgalom kb. 250 000

neoszannjászín tagot számlál és a központja 1981-től 1985-ig az oregoni Antelope-ban (USA) található, ezt *Rádzsnisipuram*nak is hívják. A németországi kb. 30 000 tag egyik legjelentékenyebb központja a Kölnben lévő kommuna.

Ezt az új ind mozgalmat, amely a →buddhizmusból, →hinduizmusból és a →dzsainizmusból keletkezett, gyakran az →ifjúsági vallások közt tartják számon. Ezzel szemben a világnézeti-vallási semlegesség mellett elkötelezett szövetségi kormányzat kölni közigazgatási bírósága megtiltotta, hogy a Bhagván-mozgalmat hivatalos közleményekben „ifjúsági vallás, destruktív kultusz vagy pszichoszekták” gyanánt jellemezzék.

Rádzsnis Csandra Móhan, a ~ alapítója, 1931. december 11-én született a Madhja Pradés állam (India) Kácsváda nevű falujában, Srí Bábulál kereskedő fiaként. A család vallása a dzsainizmus, amely Csandra Móhan lelkébe mélyen beivódott. A 21 éves diák,

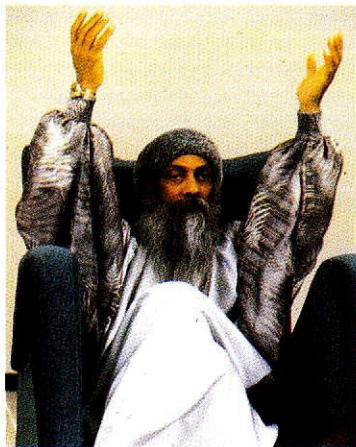
Móhan 1953. március 21-én éjszaka megvilágosodik, olyan élménye van, ami előtte „új dimenziót tár fel... Hirtelen itt van – egy másik, igazi realitás vagy akárhogy is nevezed. Nevezd Istennek, nevezd igazságnak, nevezd *dhammának*, nevezd taónak vagy akárminek. Nincs neve, de itt van”. E spirituális megvilágosodás folytán veszi fel később Móhan a *Bhagván* („magasztos”) címet és a *Srí Rádzsnis* nevet. A Bhagván olyan ember címe, aki elérte a megvilágosodás fokát, és aki egyesül az „isteni szubsztanciá”-val, a *bráhmannel* (→hinduizmus). Bhagván maga így taglalja megvilágosodását: „Azon a március 21-én egy sok-sok ezernyi életet megélt személy egyszerűen meghalt. Egy másik, teljesen új, az előbbihez semmiképp se kapcsolódó kezdett létezni.”

Azután, hogy Bhagván Móhan 1957-ben befejezi tanulmányait, filozófiát tanít, először a rádzspuri szanszkrit kollégiumban, később pe-

dig a dzsábálpuri egyetemen. Bejárja Indiát, előadásokat tart megvilágosodásának élményéről, és új meditációs technikákkal kísérletezik. 1964 nyarán megszervezi az első 10 napos „Meditationscamp”-et Rádzsasztánban. Amikor a Bhagván 1966-ban az egyetem vezetőségével támadt bizonytalmai miatt abbahagyni kényszerül filozófiatanári ténykedését, a következő két év során megint betutazza az országot, előadásokat tart, és belekezd a ma ~ néven ismert szervezet felépítésébe. 1969-ben néhány hívével megalapít egy *ásramot* Bombayben, ezt utóbb megvilágosodása 21. évfordulóján, 1974. március 21-én áthelyezi a Mahárástra állambeli Púnába. Itt, a város villanegyedében található az a hat házból álló épületegyüttes, amelynek egyes házai különböző vallásalapítókra vannak elnevezve, s amely 1974 és 1981 között központi *ásramja* az időközben világméretűvé vált Bhagván-mozgalomnak, magához vonzza a nyugati világ ifjúságát és értelmiségét. 1981 júniusában az alapító áttelepül Púnából (India) az oregoni (USA) Wasco County járásba, ahol egy lakatlan hegyvidék 26 000 hektáros földdarabján megalapítja *Rádzsnis-puram* városát, amely 1985-ig a mozgalom központja. 1985. október 28-án néhány hívével együtt Bhagvánt őrizetbe veszik a bevándorlási hatóság tisztviselői, és az észak-carolinai Oregonban bebörtönzik. Két hét múlva, 500 000 dollár óvadék ellenében kiszabadul, 1985. november 15-én egy portlandi (Oregon) bíróság is tízévi fegyházra és 400 000 dolláros pénzbüntetésre ítéli Bhagvánt az amerikai bevándorlási törvények megsértése miatt. A letartóztatási parancsot próbaidőre felfüggesztik, mert Bhagván megígéri, hogy öt napon belül elhagyja az Egyesült Államokat. Bhagván ekkor visszarepül Indiába, szülőföldjére.

Hét korábbi és újdonsült híve ellen folyik még peres eljárás, így a 35 éves Má Ánand Sílá, a Rajneesh Founda-

Bhagván Srí Rádzsnis, a róla elnevezett mozgalom alapítója

tion International főnöknője ellen, akit az amerikai hatóságok kérelmére a Német Szövetségi Köztársaságban letartóztatnak, és kiszolgáltatnak az Egyesült Államoknak.

Bhagván így jellemzi mozgalmát: „A rádzsnisizmus vallástalan vallás. Másként mondva: valamiféle vallásság; se nem dogma, se nem kultusz vagy hitvallás, hanem csak a szeretet, a csend, a meditáció és az áhítat életminősége, életklímája. Ezért sosem fog megszűnni.”

Bhagván napi *lectures* (angol: „olvasmányok”), felolvasások formájában ismerteti tanítványai és hallgatói előtt az általa kezdeményezett mozgalom filozófiai és vallási hátterét. Eszerint a mai világban élő ember messze van „igazi önmagától”, és elidegenedett eredeti lényétől. Ez az önelidegenedés lényegében az ego-ban (latin: „én”) való fogság. Az ego az ember „ál-önvalója”, „materialista személyisége”, amit két dolog határoz meg: egyfelől visszakapcsolódása múltjához, annak „negatív feltételeihez”, így pl. a helytelen neveléshez, a helytelen befolyásolásokhoz, másfelől a jövőre irányulva „birtokolni akar”, és „lenni akar”. Aki meg szeretné „igazi önmagát” találni, annak

meg kell szabadulnia egójától, „ál-önvalójától”, leválasztva magát eközben a múltjáról és felhagyva jövőbe nyúló vágyaival és tervezgetéseivel. „Ha azon iparkodtok, hogy elérjétek a látóhatárt, az mindig elfut előletek.” Csak az „itt és most”-ban való létezés számít. Az általános tudat számára csak a pillanatnak van jelentősége, a jelennek, nem a múlttal vagy a jövővel való foglalkozásnak. Az „önmagává válás” programja így hangzik:

Legyetek olyanok, mint a kisgyerekek, akik táncolnak a napon, a szélben. Felejtsetek el az egótokat. Legyetek!

Bhagván úgy értelmezi megvilágosodását, hogy 1953. március 21-én leküzdötte egóját, „ál-önvalóját” és megtalálta „igazi önmagát”. Bhagvánnak ezt az „önmagává válás”-át elérhetik a követői is, amennyiben részt vesznek meditációs és terápiás programjain (→40. o.) – amelyeket ő maga úgy fog fel mint „Buddha pszichológiát”-ját – és amennyiben felvállalnak egy különleges mester-tanítvány kapcsolatot. Az alapító, aki maga sose tanult mesterektől, megköveteli a neoszannjászínok *surrenderjét* (angol: „kiszolgáltatás, odaadás”), „elő mesterünk” iránt, és ezért válik jelképpé a *málá* viselése Bhagván medallionjával és az általa kiválasztott új név felvétele. Bhagván és neoszannjászínjai közti mester-tanítvány kapcsolat lényegbe vágóan jellemzi ezt a mozgalmat.

Bhagván követői *neoszannjászín*ával határolják körül új életstílusukat. Ők a →hinduizmus *szannjászín* (szanszkrit: „lemondó”) askétáinak askézisével és lemondásával ellentétben vídám, a világhoz és a jelenhez szabott életet élnek, és ezért hívják magukat neoszannjászínoknak.

Hevesen vitatják a Német Szövetségi Köztársaságban a kb. 50 neoszannjászín által üzemeltetett „Zorba the

Buddha" nevű vegetáriánus éttermet, de elsősorban a diszkotékákat, amelyeket rendszerint „far out"-nak (angol: „messzire el") hívják. A neoszannjászínok e „Rádzsnis-diszkók"-ról így nyilatkoznak: „A tánc életstílusunk szerves része."

A régi hindu-szannjászín hagyományból a neoszannjászínok átvettek egy-két külsőséges ismertetőjegyet. A *tažok ásramban* élnek. Az egyes helyi csoportok lakókommunáját *Rajneesh Sannyas Ashram/RSA*-nak hívják, és a „keresők" olyan találkozóhelye, ahol meditációs és terápiás műsorokat rendeznek. Minden neoszannjászín, amikor felveszik a neoszannjászina mozgalomba, új szanszkrit nevet kap, amit Bhagván választ ki neki, s ami a régi életstílusú múlttal való szakítást és „a kereső" különleges spirituális fejlődésének a kulcsát jelképezi. A női követők új nevük elé a *má* szócskát (a *mátából* származik, ami „anyát" jelent) illesztik, a férfi tagok pedig a *szvámít* („tisztelendő úr"): pl. *Má Ánand Sílának* hívják az egykori rádzsnisipurami főnöknőt és *Szvámí Ánand Tírhának* Bhagván helyettesét. A követők narancsszínű öltözetet viselnek, ezért a közösségüket *Orange Family*nek (angol: „narancsszínű család") is nevezik. A *málá* (szanszkrit: „nyaklánc, gyöngysor") a neoszannjászínok külső ismertetőjegye. A *málá* átnyújtása, amely 108 fagyöngyből és az alapító medalionjából áll, a tanítvány és a mester egymáshoz való tartozását szimbolizálja, ahogy maga Bhagván mondja: „Nem lehetek mindig velem, én azonban mindig veletek lehetek. A medalionomnak erre kell benneteket emlékeztetnie."

A neoszannjászina mozgalomban vallási-világnézeti és pszichoterápiai elemek kapcsolódnak egybe. A *Jakob Morenóra*, a pszichodráma és az öntevékenységi színház apjára visszautaló „itt és most" elvét Bhagván átvette, meditációs és terápiás programjának célja, hogy a meditáló

megszabaduljon felgyülemlett gátlásaitól, és hogy szabaddá tegye ösztönenergiáit, hogy azok újra egységet alkossanak testi energiáinak összességével. Az *energia* kulcsfogalmával írják le az emberek közti kapcsolatokat is. A női és a férfiúi energiák a szexualitás révén cserélődnek ki. A terápiás cél elérésére meditációs technikákat és csoportdinamikai eljárásokat alkalmaznak, kb. 5-től 45 percig tartó, pontosan megállapított időszakokban, változtatva a mozgást és a nyugalmat, az eksztázist és az elernyedést, zenekísérettel vagy csendben. A pszichotechnikát *katarzis* (görög: „megtisztulás") vezet be, minden elrejtett és elnyomott elemről való megszabadulás, annak a jegyében, hogy „Fogadd el, ami mindig vagy!"

A mozgalom több mint 40 terápiás és meditációs módszer választékát kínálja, amelyekből a Bhagván-követő választhat és amelyek mind arra az egyetlen célra irányulnak, hogy megtalálják „igazi önmagukat".

A meditációs és terápiás programok közé tartozik egyebek közt az *AUM-Encounter* (angol: „AUM-találkozás"). Az AUM-rövidítésben az *A* *awarness* (angol: „tudat"), az *U* *understanding*-et (angol: „értelem") és az *M* meditációt jelent. Egyéb programok: *Body awarness* (angol: „testi tudat"), *Centering* (amerikai: „központosítás"), *Deeper Hypnotherapy*, a hipnoterápiára való rávezetés, *Déavaváni* („isteni hangok"), *Dinamikus meditáció*, *Hipnoterápia*, *Natárádzs-meditáció* (szanszkrit: „a tánc ura"), a szó *Síva* isten mellékeve, *Prímérterápia*, *Sufi-Whirling* (angol: „szúfi-forgás"), amely egy dervistáncról (→iszlám) és a *tantráról* (szanszkrit: „szövedék, szabály, formula") van elnevezve, s a meditáció és a nemiség →tantrizmusból vett kapcsolata.

Még két módszer szükséges megemlíteni: az *Enlightenment Intensive* (angol: „intenzív felvilágosodás") közben a résztvevők egymással páronként, szemben ülnek 3 napig, na-

ponta 18 órán át, és kölcsönösen felelnek erre a kérdésre: „Mondd meg nekem, ki vagy te". Ha rétegről rétegre leépül a felületes azonosítás, akkor a „Ki vagyok én?" kérdésnek az önvaló mindig mélyebb rétegeibe kell hatolnia.

Mivel az ima az „energia" jelenségformája, „együttrezgés a természettel", a Bhagván a következő utalást mellékel *imameditáció*jához:

1. *fázis* (zene): „Térdelj le a padlóra, a hátad legyen egyenes, egyszerűen hallgass, és táruj ki! Nyútsd magasba a karodat, mindkét tenyered felfelé fordítva, tekints az égre, és ne érezz semmi mást, mint az élet áramlását magadban! Érezd magad úgy, mintha vízesésben állnál! Mihelyt az energia, mint a víz, a karodon át lefelé folyik, könnyű remegés hat át. Légy akkor falevél, amelyet megrezzent a szél fuvalma... hagyj történni egyszerűen, ami történik!"

2. *fázis* (zene): „Ha érzed, hogy eltölt a teljes telítettség érzése, hajolj le a földre és csókold meg! Légy egyszerűen közvetítő, akinek lehetővé teszi az isteni energia, hogy egyesüljön a föld energiájával. Egyszer föld, egyszer ég; egyszer fent, egyszer lent; jin és jang; férfiúi és női. Te folyasz, elvegyülsz, engedél el magad teljesen! Te már nem vagy; majd egyszer még leszel... összeolvadsz."

Bhagván azt mondja: „Összeolvadni az energiával, ez az ima. Ez megváltoztatja az embert... Az ima nem eszköz, amivel az Istenre hathatnánk... Az ima más embert csinálhat belőled... Ha eközben nem változol meg, akkor hagyj fel vele!" A *Rajneesh Meditation Center/RMC*-t (amerikai angol: „Rádzsnis Meditációs Központ") olyan helyi támaszpontnak nevezik, ahol a Bhagván-követők meditációs és terápiás lehetőségeket találnak.

Irodalom

Elton, J.: Ganz entspannt im Hier und Jetzt. Reinbek, 1979.

Haak, F. W.: Die „Bhagwan“-Rajneesh-Bewegung. München, 1983.

Rajneesh, Bhagwan S.: Ich bin der Weg. Eine Reise in unbekannte Dimensionen des menschlichen Bewusstseins. Antworten eines erleuchteten Meister auf Fragen seiner Schüler in der Zeit von April–Juni 1971. Neuss, 1979.

Rajneesh, Bhagwan S.: Komm und folge mir. Bhagwan Shree Rajneesh spricht über Jesus. München, 1948.

Rajneesh, Bhagwan S.: Komm und folge mir. Bhagwan Shree Rajneesh spricht über Jesus. München, 1948.

Rajneesh, Bhagwan S.: Sprengt den Fels der Unbewusstheit. Ein Darshan-Tagebuch. Frankfurt, 1980.

Sheela, A. (szer.): Rajneeshismus. Bhagwan Shree Rajneesh und seine Religion. Eine Einführung. Köln, 1983.

BLACK MUSLIMS

A ~ (angol: „fekete muszlimok“) a hivatalos neve a *Lost-Found Nation of Islam in North Americának* (angol: „Az iszlám elveszett és újra meglett nemzete Észak-Amerikában“), amelyet *Elijah Poole*, más néven *Elijah Muhammad* (1897–1975) alapít 1932-ben Detroitban.

A színesbőrűeknek ez a vallási-faji-polgárjogi mozgalma, amely követőinek a számát 1 100 000-re becsüli és amelynek a központja Chicagóban van, jóllehet iszlám eredetű, mégis alapítója célkitűzése és különleges helyzete miatt – a hagyományos → iszlámtól elkülönült mozgalomnak számít és Észak-Amerika → új vallásai közé tartozik.

A mozgalom egy titokzatos *Mr. W. D. Fard* megjelenése kapcsán született, aki 1931-ben hirtelen felbukkant Detroitban, majd 1934-ben éppoly hirtelen el is tűnt. Ez a *Mr. Fard* *Elijah Poole*-l, a ~ alapítójával ellentétben „a mindenható Allah követé”-nek, *messenger*nek, „Allah hírnöke”-nek, sőt testet öltésének nevezi magát. 1934-ben Allah e bizonyos *Fard* személyében kinevezi *Elijah Poole*-t földi követévé. Ekkor veti el *Elijah Poole*, aki 1897-ben született a Georgia állambeli *Sandersville*-ben, a *Poole* „rabszolganévet”, és felveszi helyette a mohamedán *Muhammad* nevet. Mint „Allah hírnöke”, *Elijah Muhammad* 1932-ben átvállalja *Mr. Fard* feladatát, miközben ennek megnyilatkozására hivatkozik: „Több mint három évig voltam Allah oldalán, és amit tanított, közvetlenül tőle hallottam. Azt hiszem, én vagyok az

első olyan ember, aki személyesen állt Allah ábrázata előtt.”

Az a két személy, aki *Elijah Muhammad* mellé szegődik, nagy jelentőséget tulajdonít a mozgalomnak. Egyikük *Malcolm Little*, más néven *Malcolm X* (1925–65), egy baptista pap fia, aki apja meggyilkolása után kapcsolatba kerül az alvilággal. Bűncselekményeiért később el is ítélik. Szabadságvesztése alatt levelezésbe kezd *Elijah Muhammad*-dal, és követője lesz. Megváltik addigi keresztény nevétől, és azontúl *Malcolm X*-nek (X = „ex-slave”; angol: „ex-rabszolga”) hívja magát. Később így beszél: „A keresztények vetettek engem börtönbe, a fekete muszlimok hoztak ki.” *Malcolm X* a ~ legsikeresebb prédikátora, de 1963 végén meghasonlás támad közte és *Elijah Muhammad* között a vezetői szerep miatt. Így az utóbbi a nála szellemileg magasabb szinten álló *Malcolm X*-et egy időre felmenti tiszte alól. A szakítás után *Malcolm X* elzárándokol Mekkába, és megalapítja új szervezetként a *Black Nationalistset* (angol: „fekete nacionalisták”). 39 éves, amikor 1965. február 21-én meggyilkolják.

A másik ismert *Black Muslim* *Cassius Clay*, más néven *Muhammad Ali* (sz. 1942-ben), az egykori ökölvívó és jelenlegi prédikátor, aki azt állítja magáról, hogy ő 90%-ban pap, 10%-ban bokszo, és hogy havonta 180 órát prédikál. Amikor 1964-ben csatlakozik a ~-hoz, és felesége, *Sonji Roi* vonakodik hasonló lépésre elszánni magát, *Clay* elválik tőle, és összehá-

zasodik a 17 éves *Belinda Lloyd*-dal, aki a ~ követője.

Jóllehet a ~ elutasítják az erőszak alkalmazását, a *Black Power* (angol: „fekete hatalom”) jelszavával végzett agitációjuk 1965 óta véres felkelések egész sorát robbantotta ki az amerikai nagyvárosokban élő színes bőrűek gettóiban.

Az Egyesült Államok faji konfliktusait illetően különböző álláspontokat vallanak a ~ különféle csoportosulásai. A *Fekete nemzetiség* reformszárnya szigorú erkölcsi szempontok alapján követeli a gettók önkormányzatát, a színes bőrűek önálló államát az Egyesült Államok területén, és végül az Afrikába való hazatérést. A militáns *Fruit of Islam/F.O.I.* (angol: „az Iszlám gyümölcse”) elit-csapatának az a *Raymond Sharrieff* a parancsnoka, aki az alapító veje.

A ~ legfőbb célja, hogy a földet a feketék kormányozzák, mert a világ kezdetén Allah csak fekete embereket teremtett. Amikor Allah később „a pokol tudósai”-nak megengedte, hogy kísérleteket folytassanak, akkor *Jákúb*, Allah főellensége, 6000 évvel ezelőtt megteremtette – fellázadva Allah ellen – a „fehér ördögöt”, ez azonban csak barna, vörös és sárga emberek fokozatain keresztül sikerült. Később a fehérek elragadták a világ fölötti uralmat a feketéktől. A történelmi folyamat célja a feketék visszahelyezése eredeti jogaikba, „a föld állandó urai”-ként. *Malcolm X* valamennyi színes bőrű testvérének tekint a feketéket: „A vörösök, a barnák, a sárgák mind a fekete nemzet

gyermekai. Ez azt jelenti: a feketék, a barnák, a vörösök, a sárgák – mind testvérek, az egész egy család. Csak a fehér a betolakodó. Ő a kívülről.” A fehérek elleni front egyúttal támadás azok ellen, akiknek a kereszténység a vallásuk. Malcolm X kijelenti: „A vallás a fehér uralom bizonyossága. Fehér Jézus! Fehér Szűz! Fehér angyal! Minden fehér! De: van egy fekete, az ördög!” És máskor meg azt mondja: „A kereszténység mindössze annyit tett a feketék javára, hogy rabszolgaságban tartotta őket.”

Az amerikai fekete muszlimok reménye különös módon Afrikában élő fekete testvéreik felé irányul, akikkel a hasonló rabszolgasors és a fehérek általi elnyomás miatt egynek érzik magukat.

A titokzatos W. D. Fardot, aki új prófétaként elhozza Allah tanait, és

kinyilvánítja a feketék előtt egy új jövő reményét, Allah inkarnációjaként tisztelik. 1934-es eltűnését Mózes elragadásához és Illés mennybemeneteléhez hasonlítják.

A ~ szervezete, amely nagy vonzerőt gyakorol Észak-Amerika feketéire, saját iskolákat működtet, hogy lehetővé tegye a feketék hivatali előmenetelét. Vannak mezőgazdasági üzeim, áruházai és üzleti vállalkozásaik, amelyek mind a fekete rasszizmus szolgálatában állnak.

Parancsolataik közé tartozik a monogám házasságon belüli hűség. Ugyanúgy, mint az iszlámban, náluk is tilos az alkohol és a disznóhús fogyasztása. Tilos a dohányzás is.

A hagyományos iszlámtól átvették a napi ötszöri imádkozást, de a szent város – Mekka – felé való fordulás csak a napkeltekor mondandó regge-

li imánál kötelező. Szent könyvként becsülik a Koránt.

A ~ tagjai, akik kitűnően meg vannak szervezve, „fivérek” és „nővérek”. Mindig valamilyen mecsethez tartoznak, és egy imám („vezér”) vezeti őket.

Irodalom

Brandes V.–Burke, J.: USA. Vom Rassenkampf zum Klassenkampf. Die Organisation des schwarzen Widerstandes. München, 1970.

Haley, A. (szerk.): Der schwarze Tribun – Malcolm X. Eine Autobiographie. Frankfurt/M., 1966.

Lincoln, C. E.: The B. M. in America. Boston, 1963.

Mühlen, N.: Die schwarzen Amerikaner. Anatomie einer Revolution. Stuttgart, 1964.

BON VALLÁS

A ~ Tibet őshonos, buddhizmus előtti népvallása, amelyet eredetileg *lha-chos*-nak („szent tan”) nevezték, szembeállítva a *mic*-hosszal („emberi tan”).

A *bon-po* (= „a bon követője”) jelenlegi fő elterjedési területe Kelet-Tibet. A mai *bontum*, amely rokonságban áll a →samanizmus, a →taoizmus, a tibeti →buddhizmus (lámaizmus), de a →hinduizmus és →manicheizmus is, a legrégebbi a →tibeti vallások között.

Alapítója *Gsen-rab mi-bo* („az ember, aki a legfőbb Gsen”). E „tanító” és „mester”, aki 82 évesen 10 feleséget, 8 fiát és 2 lányt hagyott maga után, isteni tiszteletnek örvendő követői körében.

A 7. sz.-ban, amikor a bö (bod) törzs Lhászától délre megalapítja az első Nagytibeti Birodalmat, kezdődik Tibet buddhista megtérítése és ezzel a két vallás közti évszázados vita. A két

vallás hatására alakul ki mind az önálló lámaista →buddhizmus, mind a „reformált” ~ is. Ez utóbbi, *szisztematikus bon* napjainkban is hat.

Az első hét őtibeti király szellemköntén (*dmu-thag*) ereszkedik alá az égből a földre, és ugyanígy tér vissza az égbe uralkodása végeztével.

A ~ istenségei (*lha*) közül a legfontosabbak: *Jum-chen*, a „nagy anya”, *Gsen-lha od-kar* (= a „fehér fény Gsen-istene”) a bölcsességisten és a mostani korszakban uralkodó *Szangsz-po bum-khri* isten. A három tartományra (ég, levegő, föld) tagolt világon szép számmal laknak szellemek (*dmu*). Az égi szellemek közé sorolják a *bdudokat*, amelyeket a lámaizmus ördögökké fokozott le. A légtérben vannak a *btsanok* és a vizekben a *kluk*, a fákból a *gnyanok* és a földben a *sa-bdagok* és *srik*.

A hívek áldozati adományként szövetdarabokat, ringy-rongyokat és kö-

veket hajtanak el a félelmet keltő útszakaszokon és hágókon. Ismeretek véres jak-, ló-, birka- és majomáldozatok.

Vannak bonszentélyek, bonkolostorok és bonpapság. A *bonpapak*, akik zene és tánc hatására önkívületbe esnek, *lélekrepüléseket* végeznek, ezek során bejárják az eget és az alvilágot. Jövedőlnék, és szellemet idéznek.

Irodalom

Hermanns, M.: Mythen und Mysterien, Magie und Religion der alten Tibeter. Köln, 1956.

Hoffmann, H. (szerk.): Quellen zur Geschichte der tibetischen Bon-Religion. Wiesbaden, 1950.

Karmay, S. G.: The Treasury of Good Sayings. A Tibetan History of Bon. Oxford, 1972.

Snellgrove, D.: Nine Ways of Bon. London, 1967.

BRÁHMANIZMUS

Szűk értelemben véve ~nak nevezik az ind vallást Kr. e. 900 és 400 között, amelynek kultikus középpontjában a *bráhman* áll mint uralkodó világelv, és amelyben a legfelsőbb kaszthoz tartozó bráhmanoknak van uralkodó helyzetük.

A bráhmanista vallás az ind vallástörténetben a három fejlődésfokozat közül a második, a →védikus vallás után és a →hinduizmus előtt. Magában Indiában a második és harmadik korszak vallását együtt, tágabb értelemben ~nak nevezik.

Az indoeurópai kultúra Kr. e. 900 óta virágzó civilizációvá fejlődik Indiában. A védikus korban kialakított kasztrendszer négy főkasztban szilárdult meg. Mivel az árja törzsek befejezték a Gangesz-síkság meghódítását, és a harcosoknak alig van fontosságuk a béke napjaiban, a bráhmanok lassanként elériik vezető szellemi helyzetüket az árja társadalmi rendben, megelőzve a harcosokat. Ekkor kapja meg a bráhmanok által végzett áldozati szertartás a központi rangját a ~ban.

Az idő múlásával mindjobban különösebbé váló vallás és a papi kaszt uralma ellen szállnak síkra a Kr. e. 6. sz.-ban a →buddhizmus és a →dzsainizmus újító mozgalmak.

Számos kisebb, királyok által kormányzott államocskák – 16 királyságot találunk az Indus és a Bengál-öböl között – foglalja el a nagyobb árja hűbérállamok helyét, teszi jellegzetessé azt a politikai környezetet, amelyben a reformátor Buddha (Kr. e. kb. 563–483) és Mahávira (Kr. e. kb. 539–467) tevékenykedik.

Az istenek világa

A bráhmanizmus istenvilága a védikus vallással szemben leértékelődik, az áldozópapok, a bráhmanok javára. A *dévák* (→védikus vallás) áldo-

zattól és ezzel a papi osztálytól való függősége a ~ban is fennáll, úgyhogy az istenek most a szertartás segítségével nélkül meg vannak fosztva hatalmuktól. Azokat a védikus isteneket, az *ászurákat* pedig, akik eddig függetlenek voltak a papi áldozati szertartásoktól, veszélyes démonokká fokozzák le.

A *dévák* között, akik a papi osztály engedelmes eszközeinek a szerepét játsszák, *Pradszápati* (szanszkrit: „a teremtmények ura”) foglal el tiszteletre méltó helyet mint a papság megszemélyesítése. A *bráhmánok* szerint (→45. o.) ő a papok papja és a szertartások kimunkálója. Mint egyetemes és teremtoisten, kibocsátja magából vácsot („beszéd, szó”), a női elvet, férfiúi elvként egyesül vele, és így életre hívja a tapasztalati világot. *Pradszápati* az istenek és démonok, valamint az árja ivadékok és minden teremtmény istene. Ez a teremtoisten a megszemélyesített ellenpárja és megnyilvánulása a transzcendens abszolútumnak és egynek, a *bráhmán*nak.

A személyestől (atmán) az abszolútumig (bráhman)

Az eredeti védizmusban a *bráhman* még az áldozás varázsigéje, olyan mágikus elv, amely a szent himnuszok szavainak (*mantra*) a sajátja, és misztikus erővel ruházza fel azokat az isteneket, akiket ezekben a himuszokban magasztalnak. A ~ban átalakul a *bráhman* jelentése. Imából az ima tárgyává, minden lét uralkodó elvévé és okává válik, amelyből minden keletkezik, „mint a pókból a fonál és a tűzből a szikra.” A *bráhman* úgy zárja magába „a világ lényeit, mint valami hajót”. Csak a későbbi →hinduizmusban válik a semleges „bráhman” a férfias Brahává, a teremtetés istenévé.

A *bráhmán*ak papi szövegei személytelen, világteremtő potenciát értenek *bráhmán*on. Az *upanisádok* szerint (→46. o.) a *bráhman* a semmitől se függő, az önmagáért létező abszolútum. Ez a minden élőben benne rejlő abszolút kozmikus elv egyúttal az átölelő minden-egy. Ez lappang a jelenségek sokfélesége, a tér és idő mögött. Tőle kapja a jelenségek világa látható alakját. A *bráhmán*nak nincs formája és nincs neve, nincs tulajdonsága és nincs neme, semlegesség. Mint osztatlan egész és minden-egy, a jelenségvilágon túl létezik, amelyben szétválaszt, tulajdonságokat, formákat, neveket, mulandóságot, érzést és nemiséget okoz. Túl van a jón és a rosszon is. Átjárja az egész világot, ahogy „a só megszósítja a vizet”. Ez a *bráhman* a tökéletes transzcendens, amit nem lehet megragadni, felfogni vagy megformálni, annyira tulajdonságtalan, osztatlan és teljes. Csak az eksztatikus szemlélet előtt tárul fel részlegesen és akkor is csak kevés misztikus előtt.

A világelvnek és a *bráhman* általi megformálásának keresésével párhuzamos az emberi lét egységelvének keresése. Ezt az elvet az *atmán*ban (szanszkrit: „lehelet, pára”) találják meg mint az ember legmélyebb gyökerében. Míg a *bráhman* minden lét ölséve és a makrokozmosz alapelve, addig a mikrokozmoszban ez az *atmán*, az önvaló és a létező tulajdonképpeni lényege. Az *atmán* az egyetlen igazi lét, az ember igazi önmaga. Ő a tudat hordozója és az életerők összessége, az ember lelke. Az *upanisádok* viszont azt mondják, hogy az *atmán* az emberben elrejtve nyugvó isteni ősök, mintegy az abszolút *bráhmán*nak az egyes emberben elzárt szikrája. Az *atmán* eredeti jelentéséből, amely a lélegzettel és az élet-lehelettel kapcsolatos, nemsokára a

vényével. A *karma*, eredetileg a rituális munka, most az élőlény minden olyan cselekedete, amely önműködően kihat a jövőre, mégpedig úgy, hogy nemcsak a halál utáni újraszülést, hanem az újraszülést módját is meghatározza (a → kasztok rendje). Az ember az, amit csinál. Az előző élet jó cselekedetei jobb, a rossz cselekedetek pedig rosszabb feltételeket teremtenek számára a jövőbeli létezés idején. Így dönt maga az ember jó vagy rossz tettei által saját világi sorsáról, helyéről a világon, a büntetés színterén. A *karma* tehát az összes meg nem büntetett cselekedet summája, s ez kényszerít újraszülésre. A cselekvés e törvénye veri végeérhetetlenül a születés és halál láncára (*szanszára*) az embert, egészen addig, amíg meg nem büntetik tetteit és új karma már nem keletkezhet. Mert az *atmán*, ami a dolgok voltaképpeni lényege, és ami változatlan marad, bárhogyan változik is a lét, az önálló folyamatosságát képviseli a lélekvándorlás közben.

A kasztok rendje

A kasztok, ahogy a védikus vallásban, most is a társadalmi rend alapjai maradnak. A csúcson azonban a nagyobb tekintélyt élvező papok és tanítók (bráhmanok) osztálya áll, nem a harcos nemességé (*ksatriják*), mivel véget ért a Gangesz-síkság (Hindusz-tán) meghódítása, és a harcosoknak alig van jelentőségük béke idején. De megnőtt a papok fontossága az áldozati szertartások felértékelődése miatt is, hiszen ők ismerik a szent áldozati formulákat, amelyekkel az isteneket ellenszolgáltatásokra lehet kötelezni. Egy közmondás azt mondja róluk: „Az egész világmindenség az istenek alá tartozik, az istenek a megidézések alá, a megidézések a papok alá. Ezért a bráhmanok az isteneink.”

A harcosok és nemesek osztálya (*ksatriják*) alkotja a második kasztot. Ők képviselik a világi hatalmat. Funk-

ciójuk az uralkodás és az ország védelme az ellenségtől. A harmadik kaszt a fajilag tisztán maradt telepesekből (*vaisják*) áll. Mint parasztok, kereskedők, iparúzők és állattenyésztők, ők gondoskodnak a többi osztály életszükségeiről.

Ezzel a három felsőbb és az árjákhoz tartozó kaszttagsággal áll szemben a nem árják (*súdrák*) negyedik kasztja. Ez a társadalmilag lecsúszott árják osztálya, akik összekeveredtek a leigázott őslakókkal, és emiatt „tisztátalanok”-nak is nevezik őket. Nincstelen napszámosokként ők a felsőbb három rend szolgái és cselédei.

A társadalom négy fő osztályba való beosztása vallási dogma, hiszen a társadalmi osztályokhoz sorolás lényegében a *szanszára* és a *karma* tanán alapszik. Az *upanisádok* azt tanítják: „Akiknek életmódja örvendetes, azok számíthatnak arra, hogy örvendetes anyaméhbe kerülnek, bráhmanméhbe vagy ksatrijaméhbe vagy vaisjaméhbe; de akiknek életmódja fertelmes, azok számíthatnak arra, hogy fertelmes anyaméhbe kerülnek, akár csandálaméhbe.” A *csandála* a megvetett negyedik osztályba tartozik, egy nem árja súdra férfi és egy árja bráhmannő keverék fajú utóda.

A négy ideális életállapot

A bráhmána életpályája négy életállapoton (*ásrama*) halad végig. Mint ifjú, tanulóléveit *brahmácsáriként* (szanszkrit: „bráhmána tanítvány”) tanítója házában tölti a védák tanulmányozásával. Élete következő periódusában, a férfikorban *grihaszthaként* (szanszkrit: „családapa”) családot kell alapítania, és teljesíteni az áldozati kultuszt. Ha a bráhmána eléget tett a házi köteleességeknek (a gyermeknemzésnek és az áldozatok bemutatásának), akkor a kezdődő öregkor küszöbén el kell hagynia házáat és családját, és erdei magányosságba kell vonulnia – olykor vele

megy a felesége is –, hogy mint *vánaprasztha* (szanszkrit: „erdei remete”) csak aszkézissel és meditációval foglalkozzon. A negyedik és utolsó életszakasz során, a legidősebb korban, *szannjászinként* (szanszkrit: „hajléktalan koldus”) kell ide-oda zarándokolnia. A bráhmanista vallás ideáljai szerint a három felsőbb kaszt minden tagjának élete e négy életállapot egymásutánja szerint kell hogy alakuljon.

A szertartások

A ~t rendkívül széles körű és bonyolult szertartásrend jellemzi, amelynek segítségével az ember rendelkezhet a természet, sőt az istenek erői fölött is. Különleges fontossága van az áldozatnak (szanszkrit: *jadnya*), mert kozmikus jelentőségű, és fenntartja a világrendet. A szertartás irányítja még a kozmosz alakulását is, még a nap sem kel fel reggel, ha a bráhmanok mint áldozópapok nem mutatják be reggelenként az áldozatot. Az áldozat juttatja az isteneket az égbe, az áldozat tartja féken a démonokat, az áldozaton alapszik a minden.

Újhold és telihold napján áldozati kalácsot ajánlanak fel az isteneknek. A tavasz kezdetén az első természetből, árpaszemekből mutatnak be áldozatot. Az őszi kezdetén rizsszemeket áldoznak, az esős idő beálltával pedig harmadáldozatot mutatnak be, hogy állataik jól szaporodjanak.

Az áldozati tűzben adják át az isteneknek az áldozati adományokat. A három áldozótűz közül a *gárhapatj*-tűz az első. A földhöz és a *Rig-védá*-hoz illően ez kerek tűzhelyen ég, és az áldozati adomány megfőzésére szolgál. Az *anváhárpapacsana*-tűz a második, ill. a középső áldozótűz, amely a légtérhez és a *Jadzsur-védá*-hoz illik. Félhold alakú tűzhelyen ég, és a démonokat kell elhárítania. A harmadik áldozótűz az *áhananija*-tűz, amit az éggel és a *Száma-védával* állítanak párhuzamba. Az első tűzből, a *gárhapatj*-ből veszik hozzá a lángot,

és négyszögletes tűzhelyen ebben mutatják be az isteneknek az égő-áldozati adományokat.

Azokat az imákat, amelyeket az áldozati adományok tűzbe helyezése közben mondanak, *jádzsjanák* (szanskrit: „kísérővers”) hívják. Az áldozat hatékonysága az áldozati szertartás lehetőleg pontos végrehajtásától és a szükséges ceremóniák elvégzésétől, az áldozati mondókák (szanskrit: *jádzsusz*) elmondásától függ. Az áldozati mondókák megelőzik az imákat, hiszen ezeknek kell felhívniuk az isteneket, hogy megjelenjenek az áldozóhelyeken. A mondókák a misztikus „óm” szótaggal végződnek. Ez a három hangból, az a-u-m-ból (a háromságból egységgé) összefűzött szótag körülbelül ezt jelenti: „ami volt, van, lesz”, és mágius erőt képvisel a meditáló számára: „Ahogy a pók felmászva a hálójából (a tömlőcből, ahova majd megint leereszkedik) a szabadba jut, úgy jut a meditáló a szabadsághoz, ha felkapaszkodik az óm hang segítségével.

A bráhmaizmus irodalma

A ~ irodalmát – a védákon (→védizmus) kívül – a *bráhmánák*, *áranjakák* és *upanisádok* képviselik. A *bráhmánák* (szanskrit: „papi szövegek”) közvetlenül a védák négy *szamhitájához* csatlakoznak, azok kommentárjai. Kr. e. 900 és 700 között keletkeztek, s a különböző védaiskolák néhány bráhma-nemzedékének a művei. A bráhma-nok e legrégibb dogmatikáját terjedősen száraz szanskrit prózában írták. Nagyon részletező előírásokat (*vidhi*) tartalmaz az áldozat elvégzéséről, ennek szimbolikus magyarázatáról (*arthaváda*), és megokolja a régi legendákból és mondákból származó előírásokat. „Minden lény, minden isten lelke az áldozat”. Tartalmaz továbbá a világ teremtéséről szóló gondolatokat is.

A *bráhmánák* közbeszúrásai vagy toldalékai az *áranjakák* (szanskrit: „erdei szöveg, az erdőhöz tartozó”),

amelyek papi remeték rituális-misztikus értekezései. Legtöbbször meghatározott és különleges szent rítusok leírásait tartalmazzák, amelyekkel misztikus erőket lehet elszabadítani, valamint ezek szimbolikáját. Meghatározó írások ezek a remeték számára, akik aszkézisnek és meditációnak szentelik magukat, és csak a hivatottnak kell az erdő (*áranja*) magányosságában – mint pl. a vánaprasthának („erdei remete”; →45. o.) – ezekkel az „erdei” szövegekkel foglalkozniuk.

Az *áranjakák* közbeszúrásai és toldalékai az *upanisádok* (szanskrit: „titkos tanok”, „leülés mellette”, [a tanulóknak a tanító mellett]), amelyeket teljes egészükben „védanta”-ként (szanskrit: „a véda végén álló”) is emlegetnek, mert ezek alkotják általában az egyes *bráhmánák* zárófejezetét. Kr. e. 800 óta keletkeztek, és különböző korok különféle rangú szerzői írták. Filozofikus-misztikus, ezoterikus tanokkal átszőtt értekezésekről van szó, amelyet a tanulók a tanítóiktól, akikkel meditációs közösségekben (*ásrama*) élnek, „titkos üléseken”, a fülükbe mondván kapnak, ha szorosan a közelükben ülnek (*upanisád*). Az *upanisádok* a misztikusok egyéni tapasztalatait közlik meditációikról és látomásaikról. A születés és halál kérdését, a halál utáni sorsot és a lélek-vándorlást fejtegetik. Feleletet adnak az élet és halál értelmét érintő kérdésekre, és mély értelmű megváltási misztikát nyújtanak.

Az *upanisádok*ban alakul át fokozatosan a *bráhmánák* (az „alacsonyabb tudomány”) tiszta áldozati misztikája az egyes lélek (*atmán*) és a világlélek (*bráhma-n*) (a „magasabb tudomány”) azonosságának felismerésévé. Hogy hány van belőlük, lehetetlen meghatározni, mivel a korábbi szövegek általában nem tekinthetők hitelesnek, és újabb szövegeket iktattak közéjük a legújabb korig. Szóaks szerint 108 *upanisádot* említenek.

A legrégibb *upanisádok*at (a *Brihad-áranjaka*-, *Csándogja*-, *Taittirija*-, *Aita*-

réja-, *Kausítaki*-, *Kéna-upanisádot*) itt-ott egy-egy verssel vegyített prózában írták. Inkább nyelvezetben és stílusban, mint tartalomban emlékeztetnek a *bráhmánákra*.

Az *upanisádok* egy másik csoportja (*Káthaka*-, *Ísávasja*-, *Svétásvatara*-, *Mundaka*-, *Mahá-narájana-upanisádok*) csupa versből áll és mind formában, mind tartalomban elüt a *bráhmánáktól*.

A harmadik csoport (*Prasna*-, *Maitirájana*-, *Mándúkja-upanisád*) ismét prózában íródott és összhangban áll a védák utáni kor irányzataival.

Az összes többi *upanisád* (*Szannjá-sza*-, *Jóga*-, *Számánja-védanta*-, *Vaisnava*-, *Saiva*-, *Sákta-upanisádok*) az Atharva-védához tartoznak.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

900-tól Átmenet a védikus korszakból a bráhmaizmus korszakába

900–700 A *bráhmánák* (papi szövegek)

800-tól Az *upanisádok/védanta*

7. sz. Uddálaka (Áruni) guru

630–583 Jádzsnavalkja Vájaszánéja guru

513 I. Dareiosz (Dárius, 521–485) meghódítja az Indus-vidék egy részét, Gandhára és Szindh a perzsa világbirodalom tagja

kb. 500 A tizenhat árja királyság az Indus és a Bengál-öböl között

kb. 563–483 A reformátor Gautama Buddha, a buddhizmus alapítója

kb. 539–467 a reformátor Mahávira, a dzsainizmus alapítója

Irodalom

Deussen, P.: Sechzig Upanishad's des Veda. Darmstadt, 1963.

Gonda, J.: Vedic Literature (Samhitas and Bráhma-nas). Wiesbaden, 1975.

Keith, A. B.: The Religion and Philosophy of the Veda and Upanishads. Cambridge (MA), 1925.

Rau, W.: Staat und Gesellschaft im Alten Indien, nach den Brahmana-Texten dargestellt. Wiesbaden, 1957.

BUDDHIZMUS

A ~ a himalájai Kapilavasztuból (ma Nepálban) származó Sziddhártha Buddhára visszavezethető vallás, amelyet az alapító megtisztelő címéről – buddha (szanszkrit: „megvilágosodott”) – neveztek el, amiként követőit is, akiket buddhistáknak hívnak.

A →bráhmaizmussal folytatott vita közben keletkezett ~ eredete szerint az →ind vallások közé sorolható →világvallás.

Mai elterjedése

A buddhisták a világ negyedik legnagyobb vallási közössége a →kereszténység, az →iszlám és a →hinduizmus után. Számuk ma mintegy 295 571 000 fő, vagyis a világnépesség 6,2%-a. 51%-uk Dél-Ázsiában, 48,5%-uk Kelet-Ázsiában él. A buddhista világvallás követői ma 84 országban élnek, a többség vallása Ja-

pánban, Thaiföldön, Burmában, Vietnamban, Srí Lankán, Kambodzsában, Laoszban és Bhútánban.

Thaiföldön a ~ hínájána változata (→51. o.) az államvallás, Bhútánban pedig a pirossapkások lámaizmusa (→56. o.).

De kisebbségként is erős szellemi befolyásuk van Kínában, Tajvanon, Dél-Koreában és Indiában stb. Még Szikkimben is, ahol csak a lakosság 27%-a követi a pirossapkások lámaista ~át (a 65% hinduval szemben), ez az államvallás.

Nagy-Britanniában 1 210 000-en, Franciaországban pedig 29 300-an vallják buddhistának magukat. A németországi buddhista közösségek a „Német Buddhista Unió”-ban egyesülnek, melynek székhelye Hamburg. A szervezet a bangkoki „World Fellowship of Buddhists” (→76. o.) körponthoz tartozik.

SZIDDHÁRTHA GAUTAMA, EGY BUDDHA ÉLETÚTJA

Sziddhártha Gautama Buddha élet-története történelmi, legendás és dogmatikus vonásokból tevődik össze. Négy nagy időszakra tagolható, az egyes időszakok középpontjában egy-egy fontos esemény áll: születés és gyerekkor, a megvilágosodáshoz vivő út, a tanító- és vándorévek, az élet vége és nirvána.

Születés és gyerekkor

Sziddhártha Gautama (szanszkrit; páli: *Sziddhattha Gótama*) Kr. e. 563 körül született Kapilavasztuban (szanszkrit; páli: *Kapilavattu*), a Himálája lábánál, a mai Padériához közel, Nepálban. A Gautama családnév mellé hercegi nevet is kap, a Sziddhárthát („valaki, aki elérte a célt”). Apjának, Szuddhódanának (szanszkrit; páli: *Szuddhódana*) kijár a királyi cím (rádzsza), de nem

BUDDHISTÁK		
Földrész	Követők	Az összes buddhista százalékában
1. Dél-Ázsia	150 928 000	51,0
2. Kelet-Ázsia	143 360 000	48,5
3. Latin-Amerika	501 000	0,2
4. Szovjetunió	350 000	0,1
5. Európa	212 000	0,1
6. Észak-Amerika	190 000	
7. Óceánia	17 000	0,1
8. Afrika	13 000	
	295 571 000	100,0

BUDDHISTÁK			
84 ország	Követők	A lakosság százalékában	Az összes buddhista százalékában
1. Japán	70 011 000	59,6	24
2. Kína	53 392 000	6,0	18
3. Thaiföld	45 563 000	92,1	15
4. Burma	30 688 000	87,2	10
5. Vietnam	26 890 000	55,3	9
6. Srí Lanka	10 350 000	66,9	3
7. Kambodzsa	8 317 000	88,4	3
8. Tajvan	7 492 000	43,0	3
9. Dél-Korea	5 804 000	15,5	2
10. India	5 554 000	0,8	2
11. Laosz	2 150 000	57,8	
12. Indonézia	1 150 000	1,0	
13. Bhután	924 000	69,6	9
	295 571 000		100

mai értelemben vett egyeduralkodó, hanem gazdag nagybirtokos és – primus inter pares – a *sájkák* („hatalmasok”) arisztokratikusan irányított közösségének elnöke. E nemesi nemzetség okán Sziddhárthát Sákjamuninak („a Sákja bölcse”) is nevezik.

A *sájkák* az árja *ksatriják*knak, a harcosok kasztjának egyik törzse. Sziddhártha anyja, aki a szülés utáni hetedik napon meghal, a Mája („káprázat”) nevet viseli. Sziddhártha nevelőanyja anyjának nővére, Mahápadzsápati lesz, akivel az apa később házasságra lép. Sziddhártha herceget rangjához méltóan nevelik a nemesek szabad államában. Itt, ahol a vezető nemesi réteg nyilvánosan tanácskozik és dönt a törvényhozás meg az államigazgatás dolgairól, megismerheti az államigazgatás parlamenti módszereit, aminek később, a szerzetesrendi közösségek felállításakor veszi hasznát. A tizenhat éves Sziddhártha herceg származásához illő házasságot köt egy *sájká*-hercegnővel, Jasodhara nevű unokanővével. E házasságból fia születik, akinek a Ráhula („bilincs”) nevet adja. A herceg a házasságkötés után is fenntartja a fejedelmi szülői ház gondoktól mentes, fényűző életét, de a mélabús Sziddhártha egyre világosabban a tudatára ébred, hogy az élet így értelmetlen. Ez az érzése csak erősödik, amikor az apai kastélyból három alkalommal kikocsizva egy aggastyán, egy beteg és egy elhunyt ember képeiben találkozik az emberi szenvedéssel. Így tudatosodik benne, hogy minden lény egyformán ki van szolgáltatva az öregségnek, a betegségnek és végül a halálnak. A negyedik kikocsizás alkalmával, amikor egy remete kerül az útjába, megkapja az utolsó lökést ahhoz, hogy felhagyjon a dűskáló életmóddal, és vándorló aszkétaként feleletet keressen az emberi lét őt mélyen érintő kérdéseire. Ezért „a nagy lemondás éjszakáján” titkon elhagyja palotáját, szüleit, feleségét és gyermekét – éppen huszonkilenc éves –, lenyíratja a haját, felölti

az aszkéták sárga ruháját, és kilép az „az otthonból az otthonatlanság”-ba.

A megvilágosodáshoz vivő út

Sziddhártha útja először egy bráhma-nhoz és egy jógatanítóhoz vezet, Áráda Kálamához és Udraka Rámaputrához. De mivel egy év múltán se találja meg náruk a remélt megnyugvást, elmegy őt, erdei magányosságban élő aszkétához (hindu szenthez), és hat éven át olyan keményen sanyargatja magát, hogy lesoványodik és testileg kimerül, alig eszik naponta egy szem rizsnél vagy szezámnál többet. De így se jut közelebb a kitűzött célhoz. Fáradozásai hiábavalóságát látva, Sziddhártha Gautama úgy dönt, hogy egészen más úton halad tovább, és ezért harmadik lehetőségként a dűskálás és az önsanyargatás közti „közép”-utat választja: az önmagába merülést, a belső szemlélődést és a világtól való függetlenedést.

Egy este – már harmincöt évesen – Uruvelába érkezik, a Patna szomszédságában lévő mai Urélba, és a kis Néranydzsará folyó partján letelepedve elhatározza, hogy nem kel fel addig, amíg el nem nyeri a megvilágosodást. Keresztbe tett lábbal, ló-tuszülésben, kelet felé fordulva, a kis folyó egyenletesen áramló hullámain szemlélve megnyugszik, és mélyen önmagába merül. Az elmélyedés négy lépcsőfokán megy lépésenként lefelé: az elmékedő reflexió első fokáról a másodikra, a mély léleköröm fokára, erről a harmadikra, az erőtlén léleköröme és végül a negyedikre, a minden szenvedéstől és örömtől mentes egykedvűség lépcsőfokára. Ezen a negyedik és utolsó fokon háromszoros felismerésben részesül az éj folyamán: az első virrasztásban visszaemlékszik saját előző születésére, a létről létre való vándorlásra a megszámlálhatatlan világkorszakokon át, a fenti és lenti életkörülmények között szerzett négyseresen gyöttrő tapasztalatokra, és még egyszer végigfut korábbi léte útjain a

születéstől a halálig és az újraszületésig. Ez az újraszületések véget nem érő körfolyamata. A második, a középső virrasztás alatt Sziddhártha meglátja a világ jelen állapotát, ahogy a lények vándorlásuk során – tetteiknek megfelelően – az újraszületések körfolyamatában vagy fel szállnak a fénylő világokba, vagy aláhullnak a feneketlen mélységekbe. Felismeri, hogy a jelen emberei – az erkölcsi újravátétel törvénye szerint – úgy élnek ma, ahogy előző életükben cselekedtek. A harmadik virrasztás idején, a hajnalpír derengésekor Sziddhártha eljut az utolsó, döntő felismeréshez, ahhoz, hogy az alapbaj úgy kapcsolódik a világhoz, mint az ok az okozathoz. Felismert igazságai: 1. „Ez a szenvedés.” 2. „Ez a szenvedés oka.” 3. „Ez a szenvedés megszüntetése.” S mint egy logikai következtetés során, a három felső tételből levonja a konklúziót: 4. „Ez az az út, amely megszünteti a szenvedést.” – Ez az úgynevezett „négy szent igazság” a tárgya a „benáreszi prédikáció”-nak (→50. o.), első prédikációjának. E háromszoros felismeréssel, *bódhival* (szanszkrit: „megvilágosodás”) a fűgefá, most *bódhi-fa* („a megvilágosodás fája”) alatt, azon a helyen, amelyet ma *Bódh-Gajának* hívnak, Sziddhártha herceg eljut a legfőbb megvilágosodáshoz (*szamma-szambódhi*). Ezzel el is érte a megváltást, a *nirvánát*, a megszűnést,

1 Sziddhártha születése, *Gandhára, pala. Karacsi, Nemzeti Múzeum*

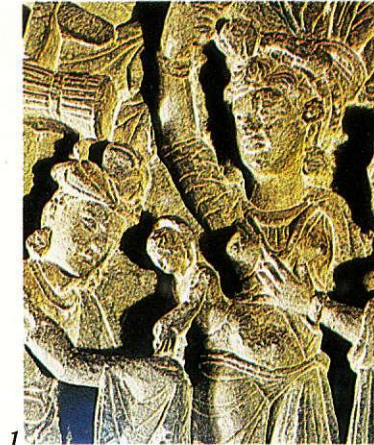
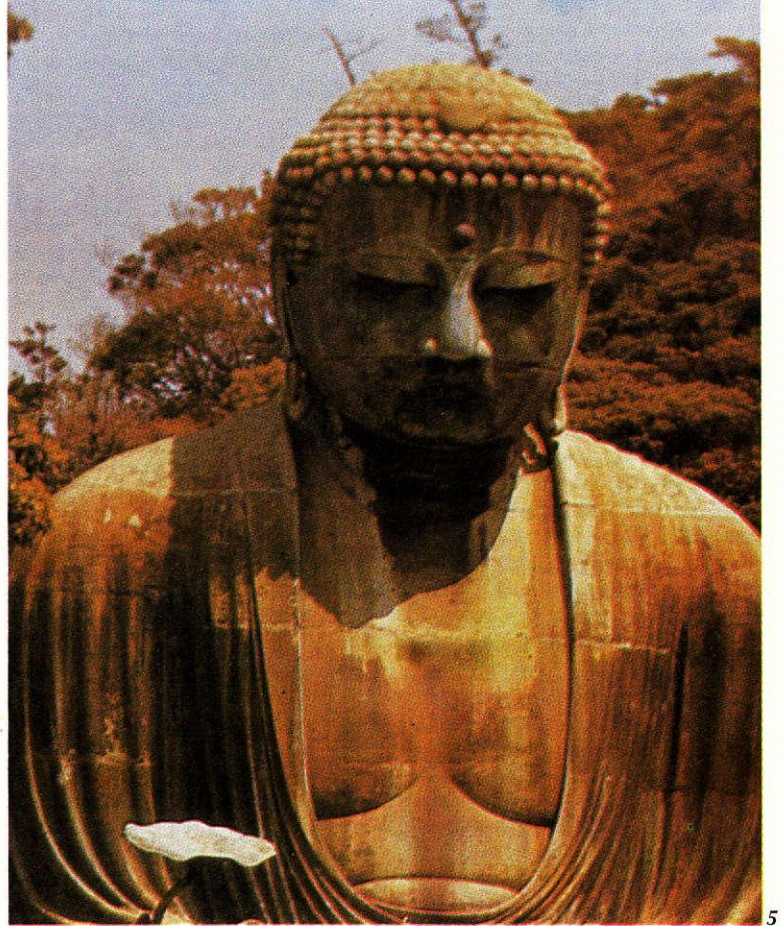
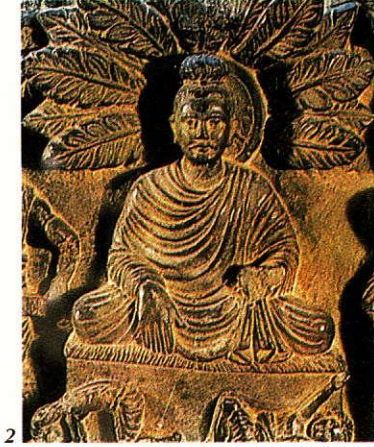
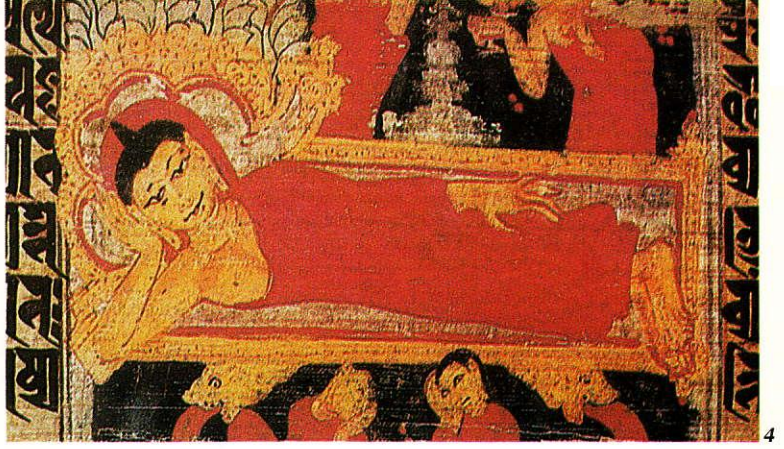
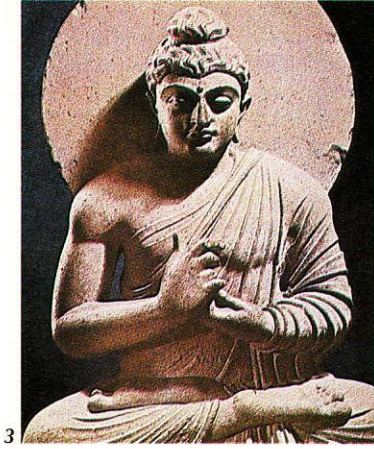
2 Buddha a megvilágosodás fája alatt, *Gandhára, pala. Karacsi, Múzeum*

3 A tanító Buddha, 2/3. sz. *Kalkutta, Indiai Múzeum*

4 Buddha parinirvánája, *pálmalevél kézirat, 12. sz. Új-Delhi, Ind Nemzeti Múzeum*

5 A Nagy Buddha (*Daibucu*), 1252, bronz, 95 000 kg, 12,75 m. *Kamakura (Japán), Kótuku-in*

amelyet már nem követ újrászületés. Ama „szent” éjszaka óta Sziddhártha átlát a világtörvényen, és legyőzi a törvényt, amely pedig a születések körfolyamata által minden élőlényt fogva tart. Így lett *bódhiszattvából* (→63. o.) *buddha* („megvilágosodott”), és azóta „Buddha” (szanszkrit; kínai: *fó*; tibeti: *szangsz-rgjasz*; japán: *bucu*) a megtisztelő címe.

Buddha tanító- és vándorévei

A kezdeti tétovázás elmúltával – amikor is megkérdi önmagától, hogy vajon a földi túlekedésbe gabalyodott emberek képesek-e egyáltalán felismerni az oksági összefüggés mély igazságát (a legenda e helyütt fellép-teti a kísértő Márát, aki azt tanácsolja neki, legyen öngyilkos, hogy azonnal a *parinirvāna*-ba kerüljön) – Buddha elhatározza, hogy a magamagától szerzett megváltó felismerést megosztja az egész világgal. A hetedik napon útnak indul Benáresz felé az iszipatanai vadaskertbe – a mai Szarnath mellett –, ahol találkozik a már régebből ismert öt aszkétával. Meditációs ülés közben tanítja őket, nekik mondja el első, „benáreszi prédikáció”-ját, amelyet a buddhista hegyi beszédnek tekintenek. E *szútra* tárgya, A törvény uralmának megállapítása (*dhamma-csakka-pavattana-szutta*) címmel, nem más, mint a „négy nemes igazság”, amelyet Buddha a harmadik virrasztás idején ismert fel a bódhi-fa alatt. Buddha a harmadik, a középső utat ajánlja, amely az örömben és érzéki élvezetekben tobzódó, valamint a legszigorúbb testi elnyomásban és önkínzásban eltöltött élet között húzódik. Csak ez a középső út visz a megbékéléshez, a megvilágosodáshoz és a megváltáshoz. E prédikációval (l. a keretben) működésbe hozza „az üdv-tan kereké”-t (*dharma-csakrapravartana*). Az öt aszkéta ekkor szerzetesrend felállítását kéri tőle, ő pedig eleget tesz kérésüknek. Így kerül Buddha és az üdv-tan (szanszkrit: *dharma*;

1

Íme a szenvedés:

A születés is szenvedés.

A vénség is szenvedés.

A halál is szenvedés.

A bánkódás, a zokogás, a vergődés s a levertség megint csak szenvedés.

S az is csak szenvedés,

hogy amire vágyunk,

azt meg nem találjuk.

Összefoglalva: a tapadásnak ötféle tévalkateleme: szenvedés.

2

A szenvedés eredete a szomj.

Ez az a szomjúság, mely folyton-folyt újraeledő, mit kísér a gyönyör szenvedé-lye,

mely itt is, ott is fel-feltör;

nevezetesen a kéjnek szomja, a lét-nek szomja s a nemlétnek szomja.

3

A szenvedés megszüntetéséhez a szomjmegszüntetés juttat el.

Ez pedig a szomjnak maradéktalan kioltását jelenti; annak elhagyását, elhárítását, tőle való szabadulást, vonz-köréből kiszakadást.

4

A szenvedés megszüntetéséhez vezető út a nemes nyolcas ösvény; nevezetesen

a helyet hit,

a helyes elhatározás,

a helyes beszéd,

a helyes cselekvés,

a helyes életmód,

a helyes igyekezet,

a helyes vizsgálódás,

a helyes elmélyülés.

(Ford. Téchy Olivér)

páli: *dhamma* = „tan, törvény, igazság”) mellé a rendi közösség (*szangha*) is, a buddhizmus „harmadik ék-szere”-ként. A buddhizmus e három fő részét három drágakőnek (*triratna*) is nevezik. Az öt aszkéta megtérítését követi másoké; nemsokára már az új

vallási közösség a jól megszervezett szerzetesrenden kívül magában foglal nagyszámú világi hívőt (nőket és férfiakat) is, köztük Kósala királyát, Praszenadzsitot és Magadha királyát, Bimbiszarát. Amikor három hónap múlva a tanítványok száma eléri a 60 főt, Buddha mindenféle útmutatással ellátja és szelnek eresztí őket, hogy mindenhol és mindenfelé hirdessék tanait: „Menjete el, ti szerzetesek, és hirdessétek a világnak a törvényt. Úgy cselekedjeteek mások javára, ahogy saját javatokra... Vigyéte el mindenkinek az örömdetes üzenetet. De ne járjon közületek kettő egyazon úton.”

A tanítványok (páli: *szávaka*; szanszkrit: *srávaka*) közül említendő: Sáriputra, Buddha nagy olvasottságú fő tanítványa, Ánanda, a kedvenc tanítvány és féltestvére, Upáli, a szerzetesrendi szabályzat első tanítója, Ráhula, Buddha fia és Dévadatta, az unokatestvére és sógora. Buddha női laikus tanítványai között Jaszának, egy gazdag, fiatal laikus hívőnek a feleségét, valamint Jaszának az anyját és egy jómódú kereskedő feleségét találjuk.

Ellenfelei is vannak Buddhának, mégpedig a bráhmának és az aszkéták között, akikkel vitába bocsátkozik. Legnagyobb ellenfele azonban unokatestvére és tanítványa, Dévadatta, aki különféle úton-módon Buddha életére tör. Utoljára egy vad elenfántot hajszol Buddha felé egy keskeny utcában. Amikor Buddha hatalmas szíve teljes erejét az állatra irányítja, az elefánt – a „csodás” legenda szerint – térdre ereszkedik előtte. Összesen 77, Buddha által tett csodáról tájékoztatnak az írárok, így arról is, hogy egyszer hét sávasztibeli eretnek kiirtotta a vidék valamennyi mangófáját. Amikor aztán Buddha mangót eszik, és elveti a magját, a magból azonnal olyan mangófa hajt ki, amely virágzik is.

Mint vallástanító, aki ért hozzá, hogy képekkel és hasonlatokkal hatásosan hirdesse az igazságot hallga-

tói előtt, Buddha a legnagyobb megbecsülést vívja ki magának.

Negyvenöt évig tartó tanító tevékenykedése során Buddha az év nyolc esztelen hónapja alatt vándorolni és prédikálni szokott – olykor 500 tanítvánnyal oldalán – Északkelet-Indiában, a júliustól novemberig tartó esős időszakot viszont Rádzsagarha mellett *pansálákban* (= kunyhók, hajlékok) szokta tölteni, amelyeket Bimbiszára király adományozott neki.

A vég és a nirvána

Buddha Srávasztiban, egy kolostorban tölti élete utolsó éveit. Amikor nyolcvanévesen heves fájdalmak lepik meg, és előre látja közeli halálát, összehívja a kolostorok szerzeteseit egy három hónappal későbbi időpontra – az esős időszak után – Kuszínagarába, a mai Kasziába. Az odavívó úton pihenőt tart egy mangóligetben, Pava mellett. Itt újra megbetegszik, miután megszállt egy Csun-da nevű kovácsnál, és elfogyasztott egy tál „vadkanoldalast” (hús- vagy gombamérgezés?). Így is folytatja útját, s eljut a Kuszínagara melletti Malasz sálaligetéig, ahol búcsút vesz híveitől, és azt kéri tőlük: „A halálom után tanítsátok a jót, tegyétek a jót, cselekedjétek jól. Ahol csak így cselekedtek, én is jelen leszek.” Aztán elkészítteti magának kedvenc tanítványával, Ánandával végső fekvőhelyét, a kis Hiranjavatí folyó partján, két virágzó sálafa tövében, észak felé eső fejrészrel, és jobb oldalára dőlve lefekszik. Tanítványaihoz intézett utolsó szavai ezek voltak: „Rajta, szerzetesek, figyeljétek rám! Mulandó, ami keletkezett. Törekedjétek fáradhatatlanul!” (Ford. Schmidt József) Akkor magába merül, és lépésről lépésre megy lefelé a meditáció négy lépcsőfokán meg a további öt szférá-fokon, amelyeket a fokozódó elvonatkoztatásról lehet felismerni, egészen az utolsó fokig, ahol teljesen megszűnnek a képzetek és az érze-

tek. Innen újra felfelé megy mind a kilenc fokon, amelyeket most fordított sorrendben a fokozódó megszemélyesülés határoz meg, egészen a meditáció első fokáig. Aztán megint lemegy lépésről lépésre a meditáció négy lépcsőfokán, és miután kiemelkedett ebből a negyedik fokból, a tathágata közvetlenül eléri a *maháparinibbát* (szanszkrit: „nagy, teljes elalvás”; páli: *maháparinirvána*). Amikor Buddha végérvényesen eljut a teljes nirvánába, a halál pillanatában – a legenda szerint – megrendül a föld, és dörög az ég.

Kuszínagara előkelőségei hatnapos gyászszertartáson vesznek tőle búcsút. A hetedik és utolsó napon kendőkbe bugyolálják Buddha holttestét, a kendőket átitatják olajjal, és máglyán elégetik.

Hogy elsimítsák a királyok, fejedelmek és Buddha hívei között keletkezett vitát, mert mindenki igényt formál ereklyéire, a teteméből megmaradt hamvakat abban a kilenc királyságban osztják szét, ahol tanított. Kapilavasztu *sákhái* is kapnak belőle.

Az arany- és kristályedényekben őrzött relikviák fölé tíz, félgömb formájú sírdombépítményt (szanszkrit: *sztúpa*; páli: *thúpa*) emelnek. Az idő múlásával aztán kifejlődik egy olyan ereklyekultusz, amely mindig újabb sztúpák (→72. o.) felállítását jelenti – akár ereklye nélkül is – a ~ szent helyein.

ISKOLÁK ÉS IRÁNYZATOK

Buddha a halála előtt nem nevezett ki utódot, csak annyit mondott a

tanítványoknak, hogy ezentúl a tan legyen a mesterük. De mivel a szerzetesek nem értenek egyet a tan értelmezésében és a mester előírásait illetően, létrejönnek a ~ különböző iskolái.

A kezdet az *ősbuddhizmus*, amely a ~ legrégebb formája az első tanítványok korában, amíg a Kr. e. 4. sz. folyamán be nem következik a különböző tan- és életfelfogások miatt (a pátaliputrai zsinaton) az első nagy szakadás a szerzetesi szigorúság (*sztavira, théra*) képviselői és a nagy közösségek (*mahászangika*) tagjai között, akik főként laikusok. Ma három nagy fő irányzatot, „jármű”-vet (*jánát*) különböztetünk meg a ~ban: a mahájána-, a hínajána- és a vadzsra-jána-buddhizmust.

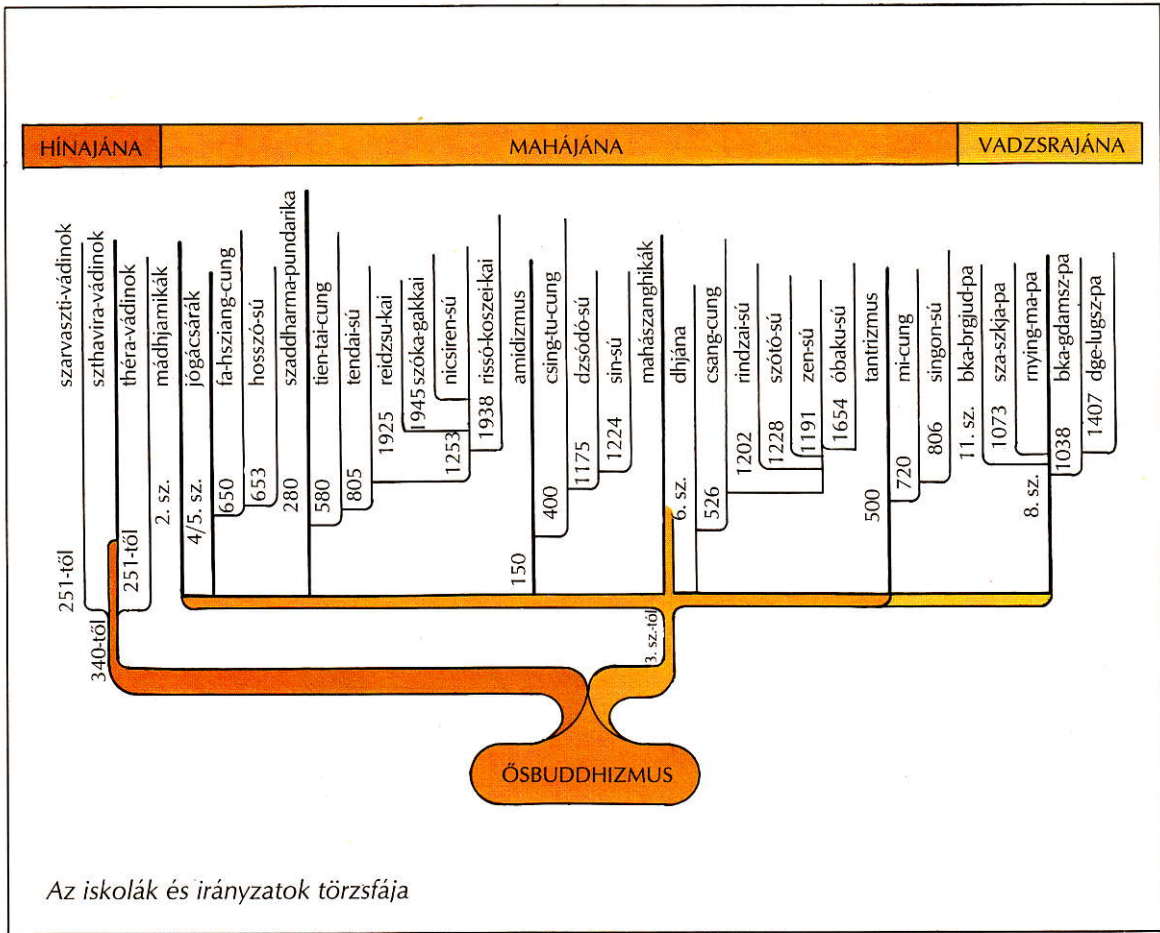
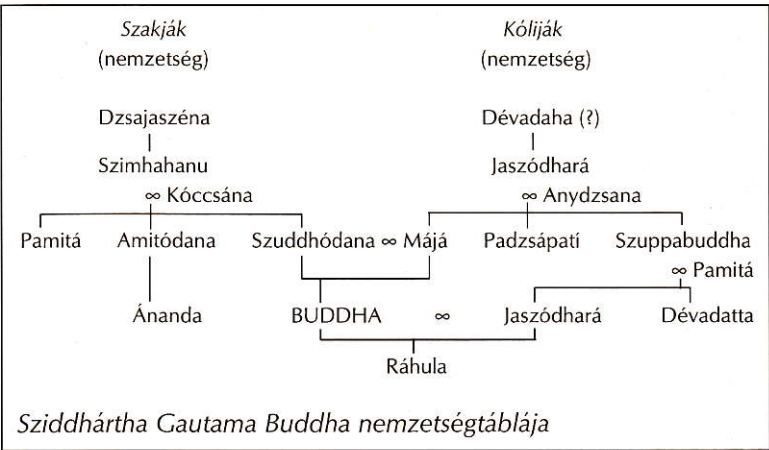
A hínajána

A hínajána~, amelyet „kis jármű”-nek is neveznek, ma a mahájána~ után és a vadzsra-jána~ előtt a buddhizmus nagyságra második iskoláirányzata. Eredetileg a théravádin~ gúnyneve volt, s ennek tanai szerint csak kevesek (szerzetesek és szerzetesnők) kelnek át egy kicsiny járműben a gyötrelmes lét körfolyamatának óceánján (*szanszára*), és jutnak a túlsó partra, a *nirvánába* – a *mahájánával* ellentétben, amelyet „nagy jármű”-nek neveznek. A hínajána~t *déli* ~nak is hívják, mert földrajzilag elsősorban Dél- és Délkelet-Ázsia területén terjedt el (Burma, Sri Lanka, Kambodzsa, Thaiföld), így különböztetve meg az északi ~tól, a mahájána~tól. Másik megjelölése

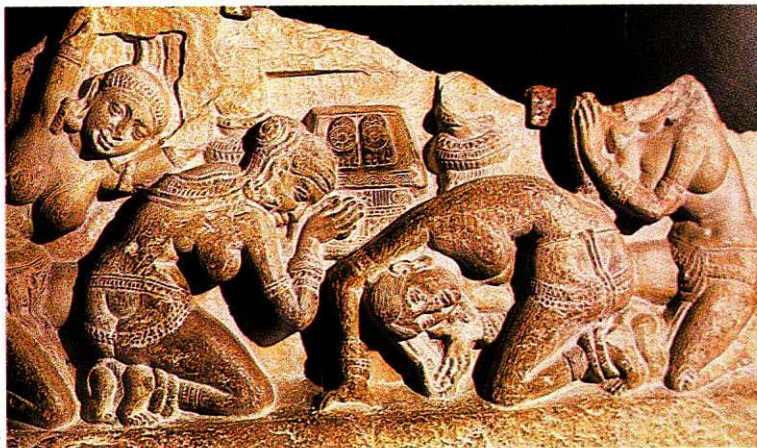
Fontosabb iskolák	Követők	Az összes buddhista százalékában
Mahájána~	165 520 000	56
Hínajána~	109 361 000	37
Vadzsra-jána~	20 690 000	7
	295 571 000	100

páli-~, mert ennek szent írásait, a Tripitakát →74. o.) páli nyelven írták.
A hinájána-~ a szigorú szerzetesi ~t valósítja meg. Amikor az eredetileg ide-oda vándorló szerzetesek az ideiglenes szállásra szolgáló viskók helyén kolostorokat (vihára) építenek az esős évszakban, a megtelepedő szerzetesek (bhiksu) elkülönült elitte fejlődnek szerzetesi életük szilárd szervezete révén. A szerzetesi disziplína és az ortodox tanok szigorú betartásával úgyszólván a buddhista irányzat talpkövévé válnak, aminek mélyrehatóak a következményei. Idővel nagyszámú iskola és irányzat alakul ki. A legfontosabbak: a théra-

1

vádinok, „az öreg” szerzetesek iskolája (szanszkrit: *théra-vádin*), a ~nak ez az a konzervatív iskolairányzata, amely a *szthavira-vádinok*ból keletkezett, és a páli kánonból is merít. Ez az eredetileg kevésbé fontos irányzat az utolsó kereszténység előtti évszázadban főként Ceylon szigetén virul, aztán a 11. és 14. sz. között kiterjed Hátsó-Indiára, ahol túlsúlyra jut, ma pedig Dél-Ázsiában a *hínajána*-~ legfontosabb iskolája.

A *théra* szó ma a szerzetesek megtisztelő címe Ceylon szigetén és Hátsó-Indiában.

E *théra-vádin*-iskola fő képviselői Buddhaghósa (Kr. u. 5. sz.), buddhista szerzetes és a Buddha tanait rendszerbe foglalva taglaló „Visuddhimagga” írója, és *Anuruddha* (Kr. u. 12. sz.) Burmában.

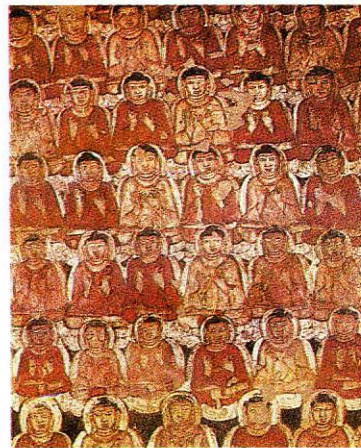
Az orthodox *szthavira-váda* iskola ellenfelei a *szarvaszti-vádinok*, övék a legfontosabb filozófiai iskola a *hínajána*-~ban. Azt hirdetik, hogy minden esemény – múltbeli, jelenbeli és jövőbeli – egyformán valóságos. Erre utal nevük is: (szanszkrit: *szarva* [= „minden”], *aszti* [= „létezik”] és *vádinok* [= „tant képviselők”]).

Tanaik megismerésének fő forrása Vaszubandhu (Kr. u. 4–5. sz.) műve, az „*Abhidharmakosa*”. Úgy vélik, hogy az egész valóság lelki és testi elemekre (*dharmákra*) osztható. Ezek

az elemek állandóan változó folyamatokban (*szantána*) egyesülnek, és az ellentétes elemek szakadatlan folyásából áll az egész tapasztalható valóság. S ettől csak akkor lehet megszabadulni, ha úgy tartóztatjuk fel egy *szantána* lefolyását, hogy a jelenségelemek (*dharmák*) már ne tudjanak egyesülni.

A mahájána

A mahájána-~ 165 520 000 követőjével ma a legnagyobb buddhista iskolairányzat a *hínajána*- és a *vadszrajána*-~ előtt. *Mahájánának* („nagy jármű”) nevezik ezt az irányzatot, mert minden ember, szerzetes és laikus egyaránt, aki bízik a világ üdvöztetőjében, egy nagy járműben eléri a *nirvánát* – a *hínajánával* ellentétben, amely csak a szerzetesek „kis jármű”-ve. *Északi* ~nak is nevezik, mert elterjedési területe a déli ~sal ellentétben elsősorban északon található: Kínában, Japánban, Koreában, Mongóliában, Nepálban, Észak-Indiában és Tibetben. Ez az irányzat a korszakváltás idején, a Kr. u. 1. sz.-ban keletkezik, a negyedik zsinat után. Az 5. sz.-ban alapított, de a muszlimok által 1197-ben szétrombolt Nólada Egyetem a mai Baragún mellett, a patnai körzetben (India), egykor a mahájána-~ ápolásának otthona

2

1 Nők tiszteletadása Buddha lábnyma előtt, 2. sz. közepe, márvány. Madrász, Kormányzati Múzeum

2 Ezer Buddha festett „litánia” formájában, 6/7. sz. Adzsantá (India), 17. barlang

volt, itt tanították vallási eszményként azt a könyörületet (*mahá-karuna*), amelyet példászerűen a bódhiszattvák gyakorolnak. E bódhiszattva-vallás szerint a tisztánlátásra tett ember (bódhiszattva) mindaddig lemond a saját megváltásáról, amíg az ő segítségével minden egyes élőlény meg nem találta a „nagy jármű”-vön a túlsó partra (*páramita*) vivő üdvöztető utat. Ezt az iskolairányzatot a földöntúli buddhák és bódhiszattvák üdvközvetítő kegyességéről szóló tan, a cselekvő erkölcs és a jellegzetes kultusz különbözteti meg alapvetően a *hínajána*-~tól. A mahájána e formájában fejlődik a ~ a Kr. u.-i 1. sz. után világvallássá. A mahájána-szútráknak a Kr. u. első századokban megírt szövegeiben lép fel ez az iskolairányzat.

A *mahászanghika* (szanszkrit: „nagy közösség”) az ind mahájána-~ egyik iskolairányzata, amely Mahádéva szerzetes öt követelménye alapján a Kr. e. 3. sz.-ban keletkezik, de aztán a *szthavirák* létszámra kisebb csoport-

jainak harmadik zsinatán elkülönül, és a Kr. u. 12. sz.-ig fejt ki hatását. Az öt követelmény minden pontja a szigorú szerzetesi eszménynek az általános emberire való kiterjesztését célozza.

A *mádhjamika-iskola* (szanszkrit: „a középső út tana”) az ind mahájána ~ egyik legrégibb és legfontosabb iskolája. A *mahászanghikákból* ered, és a Kr. u. 2. sz.-ban alapítja a mahájána ~ talán legjelentékenyebb gondolkodója, *Nágárdzsuna* (100–165), a buddhista „egyházatyja”. Az iskolairányzat jelentős képviselője még *Árjadéva* (2./3. sz.), *Csandrakírti* (6. sz.) és *Sántidéva* (7. sz.) is. Azért nevezik „a középső út taná”-nak, mert a lét és nemlét közti „középső” úton kíván haladni. A fogalmilag megragadott valóság önmagában nem reális, mert minden fogalom viszonyos, egymást kölcsönösen kiegészítő. A valóságban nincs se igaz, se hamis, se lét, se nemlét, mert az egyik csak a másik ellentéte. A valóság teljesen meghatározhatatlan, tehát minden definíció fosztóképzős (= valami nélkül való) és a valaminélkül-valóság (*súnjátá*) fogalma is negatív. Ezért *súnjavádának* is nevezik ezt az iskolát. *Nágárdzsuna* formulaja szerint az abszolút valóság sem „a”, sem „nem a”, sem „a és nem a”, sem ennek tagadása. A megváltás annyi – anélkül, hogy a tudatában lennénk –, mint felismerni, hogy eleitől fogva már a *nirvánában* voltunk.

A *mádhjamika-iskolát* a kínai *szanlung-cungban* és a japáni *szanron-súban* alapították újra.

A *vidnyána-váda-iskola* vagy *csittamáttra* („a tudatról mint egyedüli valóságról szóló tan”) filozófiai iskolairányzat tett szert a legnagyobb befolyásra az ind mahájána ~-ban. *Jógácsárának* („változás a jógában”) is nevezik. Ennek a mahászanghikából létrejött irányzatnak legjelentősebb képviselői: *Aszanga* (Kr. u. 4/5. sz.), a *Mahájána-szútválamkára* írója, az ő tanítója, *Maitréja-nátha* (Kr. u. 4. sz.) és fivére, *Vaszubandhu* (Kr. u. 4. sz.).

Ez az irányzat reakció a *mádhjamikára*. Jóllehet követői egyként osztják azt a felfogást, hogy a tapasztalati valóság illuzórikus, és az abszolútum csak misztikus úton ragadható meg, ugyanakkor az „olyanság” (*tathatá*) fogalmával pozitívan fejezik ki az abszolútumot, amely a tiszta, személytelen, megkülönböztethetetlen, örökké változatlan, tehát öntudatlan, az egyedüli abszolút, reális tárgyra és alanyra fel nem osztott tudatának felel meg. Az egyetemes csalódás úgy keletkezik, hogy ebben a tiszta tudatban olyan folyamatok jönnek létre, amelyek megragadása zavaros. Jellemző a realitás három szemszögéről szóló tan. Eszerint a *tathatá*, a tiszta tudat az abszolút valóság. Az átélte világ és az Én érzete elképzelt valóság. A folyamatok viszont, amelyek előidézik a csalódást, megtörténnek ugyan a valóságban, de realitásuk csak viszonylagos.

E „csak-tudat-tan” szerint minden lét káprázat, pusztán a tisztán potenciális felismerés reális. Az iskolairányzat követőinek a joga kínál lehetőséget arra, hogy bódhiszattvává váljanak. A Dóso (629–700) által 653/57 körül alapított japán *hoszso-sú*, amely az egykori „hat nara-iskola” egyike, kb. 270 000 követőjével a kínai *fa-hsziang-cungon* túl a *jógácsárához* is tartozó iskola.

A japán *tendai-iskola* Kinából származik, ahol 580-ban alapítja a szerzetes Ci-kaj (538–97) a Tientaj-hegység egyik kolostoráról elnevezett *Tientaj-iskolát*. Az iskola követői középutat képviselnek a stúdium és a meditáció között, ezért ezt az irányzatot „a tudás és az elmélyedés iskolá”-jának is hívják. Különleges tanforrása a „Szaddharma-pundarika” *szútra*. Az iskola japán megfelelője a *tendai-iskola*, amelyet a bonc Szaicsó (767–822) – akinek *Dengjó daisi* („a tantáradó nagy tanító”) a megtisztelő neve – 805-ben alapít Japánban. A ma 2,6 millió követőt számláló *tendai-iskola* központja az Enrjaku-dzsi-kolostor.

Jelentősebb a *tendaiból* keletkezett *nicsiren-sú* (japán: „nap-lótusz”), amely Japánban ma a második legnagyobb buddhista iskola, 12 milliót is meghaladó taggal. A japán *Nicsiren* (1222–82) – mellékneve Rissó daisi – alapítja és nevezi el saját magáról 1253-ban ezt az iskolát. Miután minden akkori buddhista iskolát tanulmányoz és megismer, így következtet: Mind között a legkiválóbb a *lótusz-tan*, amely a ~ veleje. 1253-ban, amikor a Kijozumi-hegy csúcsán megpillantja a kelő napot, hangosan és ünnepélyesen elszavalja a következő *szútra*formulát tiszsz egymás után: „Tiszteltesség a jó törvény *lótuszá*”-nak *szútrája*” (japán: *namujó-hó-rengé-kjó*). Ezután belefog az új tan prédikálásába és a róla elnevezett iskola megalapításába. Öt pontban így lehet összefoglalni tanait: 1. *kjó*: a *lótusz-szútra* a buddhista végperiódus abszolút tana; 2. *ki*: a kor emberei és a tan összeillenek; 3. *dzsi*: az egyetlen alkalmas ima a *szútra*formula; 4. *koku*: a megfelelő ország Japán; 5. *dzso*: a *nicsiren-sú* a végperiódus egyedül üdvözítő iskolája, föltötte áll minden más iskolának. *Nicsirent* megalkuvást nem ismerő bűnbánat-prédikációi miatt kétszer is száműzik, majd halálra ítélik, az ítéletet azonban nem hajtják végre.

Az →új vallások közé számítjuk a *reidzsú-kait*, a *szóka-gakkait* és a *risso-koszei-kait*, amelyeket →*Lótusz-szútra*-vallásoknak is neveznek, mert azon fáradoznak, hogy a *Lótusz-szútra* segítségével oldják meg az etikai és szociális kérdéseket.

Az *amida* ~ a Japánban működő ~ több iskolairányzatát egyesíti. Követői *Amida* buddhát az „imádat *Amida* buddhának” (japán: *namu amida bucu*) imaformulával tisztelik. E formula miatt hívják az *amida-buddhistákat* *nembucu-iskolának* is.

A japán *amida* ~-t a kínai *csing-tunging* (kínai: „a tiszta ország iskolája”) lehet visszavezetni, amelyet 400 körül Huj-Jün (333–416) alapított. Az iskola jelentős tanítója Tan-lun (476–

542) és San-Tao (613–81). A középpontban itt a kegyes Amida buddhába vetett feltétlen bizalom áll. Amida buddha valaha, tíz világekorszákkal ezelőtt, mint Dharmakára szerzetes, megvilágosodása alkalmával negyvennyolcszoros fogadalmat tett, amelynek tizennyolcadik és legfontosabb része az, hogy mindaddig lemond a nirvánáról, amíg az élőlényeket éltetni tudja a „tisza ország”-ban való újrászületés biztos reménye – mégpedig azonnal, mihamarabb bizalommal telve tízszer a nevén (*nembucu*) szólítják. Az Amidába vetett hit egyben a saját megváltás bizonyossága is, mert Amida ősfogadalmá teljesült, és mert ő a *mahájána-szútrák* által a legjobban dicsért buddha-országban, a „Nyugat paradicsomá”-ban (*szukhávati*) uralkodik. Amida ősfogadalmának ereje áthat minden élőlényt, és ahhoz, hogy hatékony legyen, csak működésbe kell hozni a *nembucu* kimondása által. Az „imádat Amida buddhának” hívó szava a valóságban Amida hívó szava az emberekhez, hogy bízzanak kegyességében, így biztosítván saját megváltásukat. Az amida-~hoz a japán dzsódó-sú, sin-sú, dzsi-sú és júdžunenbucu-sú iskolák tartoznak.

A dzsódó-sú (japán: „a tiszta ország iskolája”) ma 4,5 millió hívőt számlál. 1175-ben hozza létre Japánban a Genku kolostori névre hallgató Hónen sónin buddhista szerzetes (1133–1212). Első hitszónoka Gensin (912–1017) tendai-szerzetes. Az iskola székhelye Komi-dzsi (Jamasi). Alapnak az Amitábhát dicsőítő írásokat tekintik, így a Szukhávati-vjűhát (→75. o.). A *nirvána* helyett középponti fogalmuk a „tisza ország”, ill. a „nyugati Paradicsom”, ennek uralkodója Amitábha. Az ő hívó szava a legbiztosabb út a Paradicsomba. Legalább egyszer az életben Amidához kell fordulnunk a „namu amida bucú” („imádat Amida buddhának”) formulával, de helyesebb, ha naponta tízszer elmondjuk ezt a formulát. Magának Genkunak naponta het-

venezer szer kellett ugyanezt elmondania. Hála Amida irgalmasságának, ebben az esetben beleszületünk a „nyugat tiszta országá”-ba, a „Paradicsom”-ba.

Genku egyik tanítványa, Sinran sónin szerzetes (1173–1263) 1224-ben megalapítja a dzsódó-sin-sút („a tiszta ország igaz iskolája”), amely ma Japán legnagyobb buddhista iskoláirányzata. Fő központja Nisi-Hongan-dzsi (Kiotó), ahol két egyetemi rangú főiskolát is működtetnek, az „Otamí”-t és a „Rjokoku Dajgaku”-t.

A hit minden emberi közreműködés nélküli, abszolút hatásának gondolatát Sinran sónin kérlelhetetlen következetességgel viszi tovább. Korlátot emel a szerzetesek és a világiak közé, és kimondja a férfi és nő vallási egyenlőségét. Annak megmutatására, hogy elég a laikus erkölcs, és nem a szerzetesi életmódtól függ (bőjt és nőtlenység) az Amida buddhától származó menekvés, 1203-ban megházasodik, és szerzetesi házaseletet él, amelyből négy fiú és három lány származik. „A tan, a hit és a megvilágosodás maximáinak gyűjteménye” c. írása kánoni tekintélyre tesz szert. Az alapító mellett nagy tiszteletben részesül a „középső alapító”, Rennjo sónin (1415–99) is, aki japánra fordította az iskola kínai főszovegét.

A zen-~nak (japán: zen = „elmerülés”; szanszkrit: *džhána*; kínai: *csan*) Japánban ma 9 millió követője van. A japán zen-iskolák a kínai *csan-cungra* vezethetők vissza, amelyet az ind ~ 526-ban Indiából Kínába bevándorolt (28.) pátriárkája, Bódhidharma szerzetes (498–561) alapított. A legenda szerint Saoling kolostorában Bódhidharma kilenc évig ül szótlanul egy fal előtt, amíg végre megvilágosodik. A hallgatásból születik és a hallgatásban teljesedik be a zen. Huj-neng formálja ki a zen-~t (637). Jelentős zen-mester Dósin, a negyedik és Kónin, az ötödik utód. Ezt a meditációs iskolát Japánba a Kamakura-korszak (1185–1333) kezdetén viszi be két szerzetes, Eisai (1141–1215) és Dó-

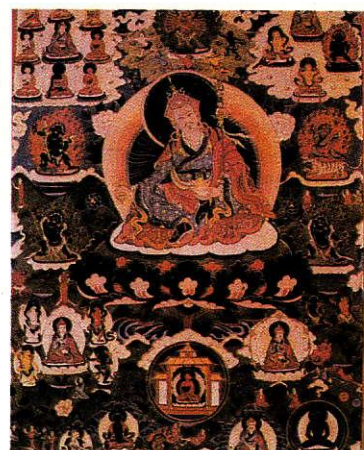
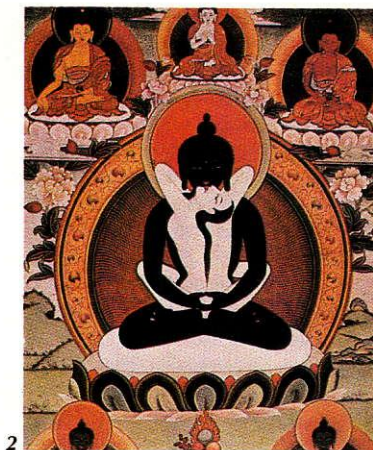
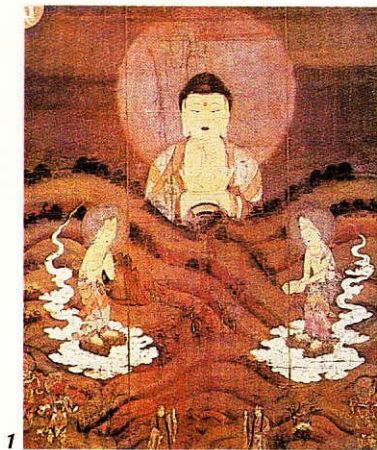
gen (1200–50), akik közül az utóbbi – Sójó daisi melléknévvel – Eisai tanítványa. Az előbbi 1202-ben megalapítja a *rindzai-iskolát*, amelynek ma 3 millió követője van, székhelye Kiotóban (Jamasiro) található, az utóbbi pedig 1228-ban a *szótó-iskolát*, amelynek ma 6,8 millió a követője, székhelye pedig Eihei-dzsi (Ecsiden) van. Dógen kétkötetes művében, az „Eiheidaidzsingi”-ben következetesen képviseli a zen-filozófiát és -tanítást.

Egy harmadik, jelentősen kisebb iskola az *óbaku*, amelyet Ingen (1592–1673) alapított 1654-ben Mampukudzsi (Jamasi), Japánban. A „meditációs iskola” név a gyakorlat középpontjában álló „ülő elmerülés”-re (szanszkrit: *padma-ászana*; japán: *zazen*) utal, amely elvezet minden lét egységének, a legfőbbnek és a legacsonyabbnak, a legszentebbnek és a legszentségtelenebbnek a megismeréséhez. A zen iskolái a tanítás általános vallási, misztikus alapvonásai miatt nagy visszhangra lelnek ma Európában és az USA-ban.

A vadzsrájána

A *vadzsrájána* („gyémántos jármű”), amelyet *mantrájánának* („a példabeszédek/formulák járműve”) is hívják, a hínájána- és mahájána-~ után a harmadik nagy buddhista iskoláirányzat, kb. 206 900 000 hívővel. A *tantrájána* (szanszkrit: *tantra* = „fonal, szövetség, rendszer”) vagy „a feszített fonál járműve” – ezt a jelképes kifejezést a tanítók azon rendje használta, amelyek csak a beavatottak számára adta tovább tanait – olyan irányzatot jelöl, amelynek (titkos) tana szerint a rítusok (tantrák), szent példabeszédek és formulák (*mantrák*) segítségével, éppúgy, mint egy járművel, átkelhetünk a szenvedéssel teli lét körfolyamatának óceánján, és elérhetünk a túlsó partra. Az irányzat fő elterjedési területe a Himalája tájéka, elsősorban Tibet.

Az iskola a 6/7. sz. óta keletkezett a mahájána-ból, és a taglejtések (*tantrák*), valamint a mágikus szótagok (*mantrák*) mondogatása iránti különös előszeretet jellemzi. Ezekhez kapcsolódik harmadik elemként a *mandala* szemlélése.

A *sinon-sút* (japán: „az igaz [vagy misztikus] szó iskolája”) egyébként *mantra*-iskolának is hívják. A japán Kúkei szerzetes (774–845), akit halála után Kóbó daisinek („a törvényt elterjesztő nagy tanító”) neveznek, viszi be Japánba 806-ban. A japán iskolának megvan a kínai megfelelője a *mi-cungban* (kínai: „a titok iskolája”), amelyet Szan-vu-vej (637–735) alapított 720 körül. Ez a japán buddhista iskola ma 10 milliónál több tagot számlál. Kúkei működésének, aki egy személyben költő, kalligráfus, festő, szobrász és építész, az általa létesített Kongobu-dzsi-kolostor a középpontja Kójaszan hegyén (kb. 100 km-re Tokiótól). Egyik kánoni könyve a Dainicski-kjó (japán: „a nagy Fénylő vezérfonala”).

A lámaizmus

A vadzsrajána-~ Tibetben kifejldött formáinak összes ágazata a ~ megjelölést kapta, amelyet a „láma” szóból (tibeti: *blama* = „felettes, tanító, előkelő szerzetes”) vezethetünk

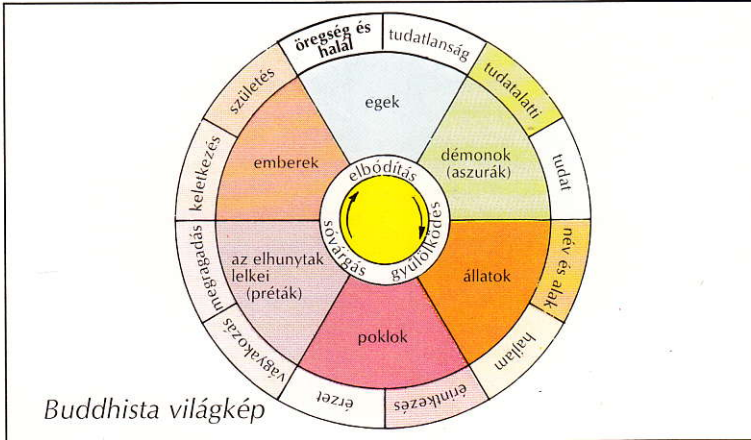
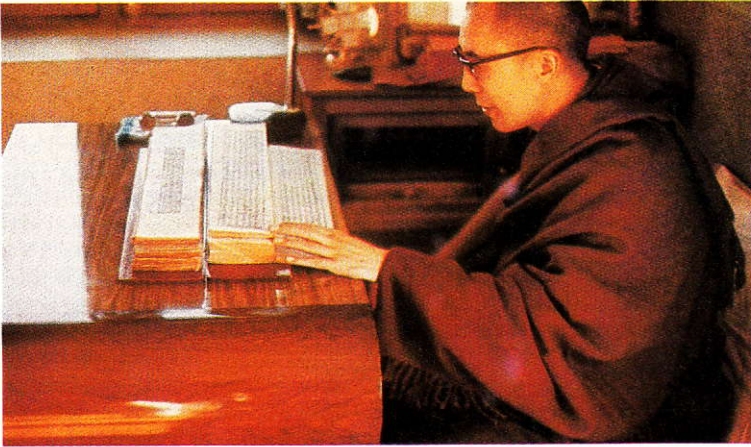
le. E kimondottan szerzetesi vallás elterjedési területe Bhútán, Ladak (Kasmír), Mandzsúria, Mongólia, Nepál, Észak-Kína, Szikkim és Tibet.

A lámaizmus alapítójának *Padma-szambhava* (szanszkrit: „a lótuszból született”) ind szerzetes, a gyémántjarmú híve tekinthető, aki Ralpacsen király (mh. 836-ban) idejében, a 8. sz. elején megy Tibetbe. A tibetiek rinpocsének hívják, azaz „nagyszerű tanító”-nak, s a *nying-ma-pa* („régí iskola” vagy „régí szerzet”) iskola alapítójának tekintik. Templomaiban kitüntetett helyet foglal el az ő és két előkelő felesége képmása. Ő építi 747-ben az első kolostort Tibetben (Lamaserie), de ő alapítja a Bszamjasz-kolostort is (770 körül), amely Lhasától mintegy 80 km-re délkeletre fekszik. Nyugaton bizonyára a *bka-brgyud-pa* a legismertebb szerzetesrend, amelyet az aszkéta Marpa (1012–96) alapított a 11. sz.-ban. Ehhez a renchez tartozik *Milarepa* (tibeti: Mi-la rasz-pa; 1040–1123) a nagy költő és szent is, Marpa tanítványa, akitől a legnagyobb tibeti népeposz, a később összegyűjtött, az életét leíró „Száz ezer ének” egy része származik.

A *sza-szkja-pa* az 1073-ban alapított nyugat-tibeti Sza-szkja-kolostortól, központjától származtatja a nevét. Mivel tagjai piros ruhát és sapkát

viselnek, „piros egyház”-nak vagy „pirossapkások”-nak is hívják őket. A Sza-szkja-kolostor legfőbb lámái valószínűleg dinasztiaikat alkotnak a 11. sz.-tól a 14. sz. közepéig; Kublai kántól, a mongol császártól kapták Tibet fölötti főhatalmukat. A mongol uralom összeroppanásával aztán a piros egyház is letűnik. A fenyegető romlás a *dge-lugszpa* állítja meg. Az erény ezen iskolája arról ismert, hogy „sárga egyház”-nak vagy „sárgasapkások iskolájá”-nak nevezik, a lámák viselte fejedő és ruházat színe miatt. Az iskola két központja a Lhaszai kolostor, amelynek feje a dalai láma, és a Tasilhunpo kolostor Sigace mellett, amelynek feje a pancsen láma. Ezt a sárga egyházat 1407-ben *Cong-kha-pa* (1357–1419), a legnagyobb tibeti buddhista reformátor alapítja. Ő a buddhista tan és erkölcs megújításáért küzd, és bevezeti a szerzetesek nőtlenségét. Alapítása óta a sárga egyház minden befolyásos helyről kiszorította a piros egyházat. A sárga egyház templomaiban díszhelyre kerülnek *Cong-kha-pának* és két kedves tanítványának képei és szobrai. Az egyiket, *Dge-dun grub-pát* (1391–1475) tekintik az első dalai lámának, a másikat, *Mkhasz-grub-rdzset* (1358–1438) pedig az első pancsen lámának. *Cong-kha-pa* a nép szeme láttára ment fel a mennybe. Utódainál a

„csubilgán (mongol: „átváltoztatás-utódlás”) lép az apáról fiúra szálló örökösödés helyére. Az inkarnációs örökösödés szerint az élő nagylámák buddha és bódhiszattva mindenkori földi jelenségformái. Ahogy buddha és bódhiszattva meghal, azonnal testet ölt egy újszülött fiúban, akit különleges ismertetőjegyekről ismernek fel, és rögtön feljebbvalóként tisztelik.

Ezzel az utódlási rendszerrel éri el a csúcspontját a sárga egyház papi álama, amely a dalai láma és a pancsen láma kettős lámahierarchiája.

A legmagasabb rangú lámának 1578 óta *dalai láma* (mongol: *dalai* =

„a tudás óceánja”; tibeti: *bla-ma* = „felettes, tanító, előkelő szerzetes”) a (kétnyelvű) címe (= „óceánhoz hasonló bölcs tudós”) a tibeti papállam hierarchiájában. Kolostori előljáróként Lhászában ő a sárgasapkások vezetője, a *dge-lugsz-pája*, és őt tekintik Avalokitésvara bódhiszattva mindenkori, önmagától mindig megújuló testet öltésének. A jelenlegi, tizennegyedik dalai láma, elődeihez hasonlóan, korábban a Lhászai Potala-palotában székelt, de 1959 óta száműzetésben él Indiában. A dalai láma inkább politikai főhatalom, elmentben a pancsen lámával, aki inkább a vallás legfőbb tisztségviselője.

1 Amida, amint átkel a hegyen, 13. sz., selyem függő tekercs. Kiotó, Zenrindzsi

2 Szamantabhadra bódhiszattva a saktijával és 5 buddhával körülvéve

3 Padmaszambhava (8. sz.), a lámaizmus alapítója, Thangka, 18. sz.

4 A jelenkori 14. dalai láma, Avalokitésvara bódhiszattva inkarnációja és a sárgasapkások feje, a szútrák recitálása közben

5 Jaksiní Csudá a *bhárhuti* sztúpáról, Kr. e. 2. sz. Kalkutta, Indiai Múzeum

A tibeti buddhisták Lhászáat („az istenek helye”) szent városnak tekintik az egykori Potala-palotavárral együtt.

A *pancsen láma* (tibeti: *pan-cshen rin-po-cshe* = „a nagy tudós ékszer”) a főláma titulusa a tibeti Tasilhunpo-kolostorban, amely Sigace mellett, Lhászától mintegy 200 km-re fekszik nyugatra. Ő is, mint a dalai láma, „inkarnációs dinasztia” alkot, és Amitábha buddha mindenkori testet öltéseként tisztelik. Bár a pancsen láma a benne testet öltött Amitábha buddha rangjának megfelelően tulajdonképpen a dalai láma fölött áll – az utóbbiban testet öltött Avalokitésvara bódhiszattva alacsonyabb rangja

miatt –, mégis a dalai láma lesz a történelem folyamán Tibet legmagasabb világi uralkodója, a pancsen lámának pedig vallási feladatkörökkel kell beérnie. Ez az ellentét már régóta vetélkedéssé fajult, amelyet csak fokoz az a politikai támogatás, amelyet a pancsen láma Kínától, a dalai láma pedig Indiától kap. E vetélkedés miatt kénytelen a kilencedik pancsen láma 1923-ban Kínába menekülni, ahol 1937-ben meghal. A jelenlegi, tizedik pancsen láma, akit 1944-ben Kínában kiáltanak ki a cím birtokosává, csak 1951/52-ben kerül Tibetbe. Amikor 1959-ben a kínaiak megszállják Tibetet, a jelenlegi dalai láma menekül el Indiába, ahol menedéket kap. A pancsen lámát pedig bevásárlják a kínai népi kongresszusba.

A BUDDHA-TAN VAGY DHARMA

Az ősz alapvető értékei: a *buddha*, a *dharma* és a *sangha*. Ezeket a *triratna* (szanskrit: „három ékszer”) régi formulája foglalja magában, amelyet Gautama első hittérítéskor tanított:

A buddhához megyek,
mint vezéremhez.
A dharmához (Buddha tanítása)
megyek,
mint vezéremhez.
A sanghához (a szerzetesrendi
közösség) megyek,
mint vezéremhez.

E háromszoros ékszer háromszori ismétlését a ~ hitvallásának tekintik. A világiak, szerzetesek és szerzetesnők minden összejövételén ezt a három vezért szólítják meg háromszor, a megadott formula szerint.

Buddha és az istenek

Az Istent firtató kérdésekre Buddha sohasem válaszolt. Ha megkérdezték tőle, hogy van-e Isten, kitérő választ adott: Nem akarok válaszolni rá, mert nem tudok erről semmi biztosat, és

nincs is jelentősége, ha az ember megváltására gondolunk.

Egy régi buddhista példázat azt beszéli el, hogy egy ember az őserdőben hirtelen felfedez egy beburjánzott ösvényt, amely valamilyen nagyvárosba vezet. Mivel Buddha ismeri az elfelejtett ösöket és az emberi szenvedés egyetlen gyógymódját, és mindenkinek meg is mutatja, tanácsadóként és vezetőként segíti az embereket az üdvözülésben.

Habár Gautama Buddha a hínájána ~ szerint az élőlények között a legbölcsebb, a legnemesebb és a legjóságosabb ebben a világkorszakban – leszámítva az előtte járt buddhákat –, mégis csak üdvözhöz irányító „útjelző”-nek tartja magát, s nem tart igényt az istennek kijáró tiszteltetle. Az ismétlődő történelem értelmezéséből kiindulva hisznek abban, hogy amint Gautama Buddha előtt bizonyos időközönként már előfordultak buddhák, éppúgy megjelenik a jövőben még egyszer egy másik buddha, aki újból felfedezi a régi ösvényt.

A mahájána-ban Gautama Buddha egy földöntúli buddha földi tükröződése, aki lényháromság (szanskrit: *trikája* = „háromszoros test [ti. a Buddháé]”) fölött rendelkezik. Mindhárom test visszatükröz egy-egy szakaszt abból a folyamatból, ahogy Buddha istenné válik. E tan szerint Buddhának három „teste” és lény van. Az elsővel, a jelenségek térhez és időhöz kötött földi testével (*nirmána-kája*) 2500 évvel ezelőtt jön világra. Ebben a stádiumban Buddhának a megváltás útjáról szóló tanítása fontosabb, mint személye. A történelmi testben benne rejlik mind a dicsőítés, mind pedig az élvezet teste (*sambhóga-kája*), s e testtel, amely már nem kötődik se térhez, se időhöz, Buddha a boldogságát élvezi, és az égi Paradicsom ura. Ezt a testet, amelyen megtalálható a kozmikus ember harminckét ismertetőjegye, csak a hívők ismerik meg. Buddha személye ebben a stádiumban már éppoly fontos, mint az út, amelyet tanításával kije-

lőtt. A harmadik testben, a voltaképeni *dharma-kájában* („a tan teste”) azonos az abszolútummal. Ez a test a szellemi elv, amely a megvilágosodással teszi láthatóvá a buddha-természetet. A buddha-természet minden ember és dolog sajátja a legmélyebb dimenzióban, ezt teszi a megvilágosodás végérvényesen szabaddá. Ebben az állapotban lett Buddhából a tulajdonképpeni életforrás, minden ember és dolog buddha-természete.

A történelem folyamán e három testen és lényen különböző istenségeket értettek, amelyek egytől egyig az ősbuddha kisugárzásai.

Kezdetben a nagy „üresség”-ből (*súnjátá*) keletkező *Ádi buddhát* (szanskrit: „ősbuddha”) találjuk, aki a *nirvánában* van és tiszta fény. Önmagának öt szemlélődő kibontakoztatása által megteremtő *dhjáni-buddhát* (szanskrit: „a meditáció buddháit”). Ez az ötös szám megfelel az öt érzéknek, az öt erőnyeknek, az öt színnek és az öt világtájnak, amelyen uralkodik. Egyidejűleg testhelyzetek (*ászanák*) és kéztartások (*mudrák*) által azt az öt eseményt szimbolizálja Gautama Buddha életében, amelyből négy megvilágosodásává, egy pedig a benáereszi prédikációval függ össze. Az öt dhjáni-buddha-név: Vairócsana, Aksóhbha, Ratnapáni, Avalókitésvara és Visvapáni. E bódhiszattvák teremtik az egymást felváltó világokat, a *kálpákat*, amelyekből az első három már elmúlt. A világegyetem negyedik teremtésében, amelynek Avalókitésvara az előidézője és Amitábhá a védelmezője, élnek ma az emberek.

Avalókitésvara (szanskrit: „aki képes eljutni a legfőbb megismerésig”) az összes bódhiszattva között a legfőbb és a legnépszerűbb a mahájána-ban. Úgy tekintenek rá, mint Amitábhá emanációjára, aki földi testet öltött Gautama Buddhában. A dhjáni-buddha Amitábhához, akinek szellemi teste (*dharma-kája*) van, jól illik tehát annak a dhjáni-bódhiszattva

Avalókitésvarának az öröküdvösség-teste (*szambhóga-kája*), aki a földre küldte a mánusibuddha Gautamát átalakulási testével (*nirmána-kája*). Mint bódhiszattva mindaddig lemond a buddhaság eléréséről, amíg hozzá nem segített mindenkit a megváltáshoz. Sokoldalúság jellemzi, amit úgy fejeznek ki, hogy tíz vagy tizenegy irányba fordított arccal ábrázolják. Avalókitésvarát tekintik a könyörület foglalatának. Egyik legfontosabb attribútuma a rózsakoszorú. Avalókitésvara Kínában nővé alakulva *Kuan-jin* (vagy Kuansi-jin) névvel az irgalmasság istennője lett, és az ő kegyességéért könyörög mindenki, aki segítségre szorul. A művészi alkotások senki másnál nem hangsúlyozzák annyira a sokoldalúságot, mint Kuan-jinnél a kínai ~ban. Japánban *Kvannon*nak (vagy Kvanzeon) hívják a női bódhiszattvát, akit itt különösen tisztelnek. Ismertek azok a zárándoklatok, amelyek Nyugat-Japán 33 Kvannon-templomát keresik fel, valamint a népszerű Kvannon-szentélyek a tokiói Aszaku-sza-parkban.

A japán művészet ezerkezűnek, sokarcúnak stb. ábrázolja őt mindenre kiterjedő segítsége miatt. A „Kvannon-gyermekek” pl. a keresztény Madonna-ábrázolásokra emlékeztet. Tibetben a dalai lámát tekintik Avalókitésvara inkarnációjának (*Szpjansz-gzisz*).

Az őt dhjáni-bódhiszattvához őt *mánusibuddha* járul, olyan emberi buddhák, akik az igazságot hirdetik az embereknek. Ezek: Krakucsanda, Kanakamuni, Kassapa, Sákjamuni (Gautama) és Maitréja. Buddhán kívül Maitréja (szanszkrit: „a jóságos”; kínai: *mi-lo-fo*; páli: *métteja*) buddha a legismertebb, ő az, akinek a jövőben a földre kell jönnie – mint hajdan Gautama Buddhának –, hogy megmutassa a megváltás útját, de jelenleg még mint bódhiszattva a tusitáégben tartózkodik. Különleges tisztelt övezi képeit, mert ő élteti a hívókban a messiási reménységeket.

Mivel az őt bódhiszattva közvetlenül nem segíthet az embereken, mert sohasem hagyják el az ötödik égi régióban lévő kristálypalotájukat, az őt mánusibuddhában öltenek testet.

A mahájána-~ sok ezer olyan bódhiszattvát ismer, akik megtették a megváltás teljes útját, és minden pillanatban elérhetnék a buddhaságot, de előbb inkább lemondanak saját megvilágosodásukról, hogy mindenkiel, aki csak él, megoszthassák bölcsességüket és jóindulatukat. Avalókitésvarán kívül különösen kedvelik *Ksitigarbhát* (szanszkrit; kínai: *ticang*; japán: *dzsiso* = „aki a föld mint anyaöl”). Ő a gyerekek, a viselő aszszonokok és az utazók nagy tiszteletnek örvendő oltalmazója. Kedvelik *Manydzsusrit* is (szanszkrit: „az, akinek ragyogása bájos”), a bölcsesség patrónusának tekintik, aki előmozdítja az embereken a megismerést. Ezért ábrázolják többnyire karddal, ill. könyvvel, amely megsemmisíti a tudatlanságot. A kínai ~ban a buddhákön és bódhiszattvákön kívül van még egy harmadik csoport is, a *lohan* (kínai; japán: *rahan*). Ide számítható egyebek közt Putai, az ún. „pocakos buddha” is. A hínájána-~ általában csak egyetlen bódhiszattvát ismer: *Maitréját*, aki most még az istenek tusitá-egében tartózkodik – ahogy valamikor Sziddhártha Gautama –, és csak 30 ezer év múlva nyeri el itt, a földön a megvilágosodást, azaz új buddha lesz belőle.

Pradzápáramitá egy női bódhiszattva a vadzsraájána-~ban.

A lámaista panteon szerfőltt gazdag isteni alakokban, akiknek az élen egy istenháromság található: Avalókitésvarából, Manydzsusriból és Vadzsrapániból. A női istenségek között Tára bódhiszattvának van különleges szerepe. Ádibuddha a végtelen meditációba merült, meztelen, kék (férfi)alak magához öleli meztelen, fehér (női) *saktiját*. A nemi egyesülés képe az abszolút mozgató és a mozgató cselekvés kapcsolatát jelképezi.

A *máni* (szanszkrit: „hímtag, ék-szer”) jelképe a *vadzra* (szanszkrit: „mennnykő, gyémánt”). Ezzel szemben a *jónit* (szanszkrit: „női szeméremtest, anyaöl”) a *padmát* (szanszkrit: „lótuszvirág”) szimbolizálja.

A mély elmerülésben ábrázolt dhjá-nibuddhák és bódhiszattvák is a saktijukkal, feleségükkel összefonódva, *jab-jum*-helyzetben öröklít meg. A kopulációs aktus közben ábrázolt istenségek a *nirvána* és a *szanszára* azonosságát jelképezik. A saktizmus felfogása szerint önmagában sem a felismerés, sem az intuáció nem érheti el a teljességet. Csak a kettő egyesüléséből teremhet gyümölcs, ahogy a férfi és a nő is csak egymással egyesülve hozhat létre gyermeket. Magának a tathágata szukhakájának is van gyönyörteste, *ánandakájája*, úgyhogy átöllelheti a *saktiját*, aki Tára vagy Bhagavat. A női istenségek között Tára bódhiszattvának van kiemelkedő szerepe (szabadító, csillag).

A legenda szerint az annak idején Tibetben uralkodó Szrong-brcan szgam-pónak (7. sz.) két felesége volt – az egyik nepáli, a másik kínai, és azon versenyeztek egymással, hogy ki tudja a saját hitét, amiben felnőtt, elterjeszteni Tibetben –, amikor meghalt mind a kettő, Avalókitésvara bódhiszattva egy könnyecseppet ejtett a homlokszeméből, így mutatva meg, hogy mindkettő az ő inkarnációja. A két nőt azóta mint „zöld és sárga Tárát” Tibet védőistennőinek tekintik.

A vadzsraájána a *bdud* (tibeti: „ördög”) mellé felvett a panteonjába még démonokat és rémistenekeket is.

A buddhista világkép

Az örök ákásából („úr”) keletkezett minden, és az anyagi történés e területén lebeg a makrokozmosz, egymás mellett végtelen sok világrendszerral (*csakraváda*). Közülük mindegyiknek van fel-, közép- és alvilága. Az alvilágban rejlik a tüzes és jeges pokol, ahol a gonoszok szörnyű, idő-

re megszabott kínokat szenvednek. Efölött helyezkedik el a tengerektől körülvevő földkorong, középpontjában a Méru-heggyel, és e körül fekszik a négy, tenger mosta földrész. Állatok, emberek, szellemek és démonok lakják a földet. A Méru körül kering a nap, a hold, a csillagok, és magán a hegyen meg a fölötté száll-dosó palotákban élnek az istenek. A „sóvárgás régió”-ja fölött pedig, amelybe minden eddig említett régió belesik, a „tisztá formák” és az „alaktalanság” régiói terjeszkednek, ahol a vágytalan istenek laknak.

E világok – a felső ég kivételével – állandóan változnak, keletkeznek és

elmúlnak. A jelenkor világai is így fognak elmúlni sok-sok korszak után; a végtelen múltban már több világ létezett, és a végtelen jövőben is új világok fognak keletkezni. Minden egyes világ egy *mahákalpáig* tart, azaz egy húsz *kalpából* (szanszkrit; páli: *kóppa* = „időszakasz”) álló nagykorszakig, ezek egymást váltják: az egyik az üresség *mahákalpája*, amikor egy buddha se jelentkezik, a másik pedig az ötféle buddha-mahákalpa, aszerint hogy egy, kettő, három, négy vagy öt buddha lép-e fel benne. Mi az utolsó típusú *mahákalpában* élünk, mert négy buddha már megjelent a világon (a negyedik Gau-

tama volt), az ötödik pedig, Maitréja a tusita-istenek egében arra vár, hogy 30 ezer esztendő múlva beköszöntsön buddhasága időpontja.

Nem csak az időnek nincs kezdete és vége. Az élőlényeknek is, mindegy, hogy ezek földiek, föld alatti vagy földöntúli lények, meg kell születniük, és meg kell halniuk, miközben állandóan változtatják életmódjukat. Szanszárának („létkörforgás”) nevezik a levés és az elmúlás világainak ezt a végzetes körfolyamatát, amely a *nirvána* ellentéte.

A *nidána* (páli: „az okság láncolata, a függőség oka”) alapelveiben rejlik a levés megszakítatlan körfolyamata. A

1 Ind bódhiszattva, 6/7. sz. Adzsantá, sziklalemplom

2 Kínai bódhiszattva, 6. sz. eleje, kő agyagtámasztékkal. Mai-csi-san (Kanszu), barlangtemplom

3 Kuan-jin bódhiszattva Kínából, 10/13. sz., festett fa. Párizs, Musée Guimet

4 Lohan Kínából, 11/12. sz., zománcozott kerámia. London, British Museum

5 Az ezerkarú Kvannon, 8. sz., lára kent szárazlakk. Nara (Japán), Tósódai-dzsi

6 A „fehér” Tára Katmanduból, 16/17. sz., fa. Koppenhága, Nemzeti Múzeum

7 Kicsidzsóten (Mahásri), 8. sz., kendervaszon. Nara (Japán), Jakusidzsi

8 Japán Arhat, 14. sz. közepe, selyemfestés tussal és színekkel. Washington, Free Gallery of Art

9 Kínai Arhat csan-(zen-)stílus szerint

7

2

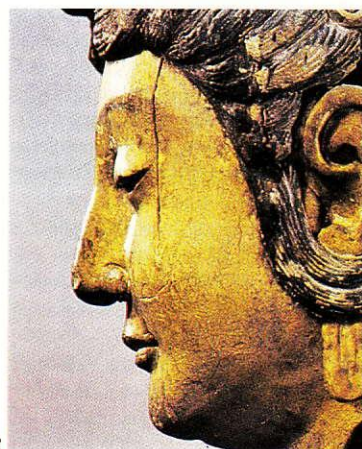

tizenkét tagból álló oksági törvény kimondja, hogy a mindenkori következő tag az előző tagból mint hatóokából keletkezik. E láncolat első tagjaként tárt fel Buddha előtt megvilágosodása időpontjában a tudatlanság (*avidyá*) a szenvedéssel teli lét végső okaként, amely az öregségig és a halálig működteti a hatások láncolatát. Minthogy az oksági törvény szerint ez éppen addig hat a világperiódusokban való újraszületésekre, ameddig fennáll a végső ok, csak akkor szüntetjük meg a tudatlanságot mint végső okot, ha minden más erőt halálig tartóan, gyökerestül kitépünk.

5

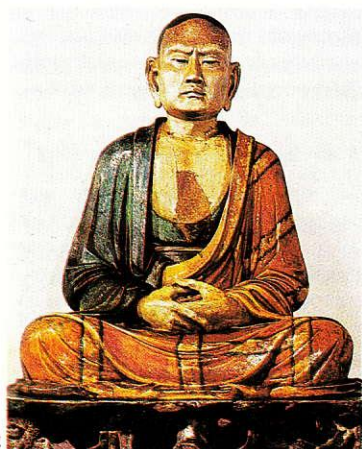
8

3

6

4

7

9

A földi, föld alatti és földöntúli élőlények vonatkozásában ezt az acélos oksági törvényt nevezik *karmának* (szanszkrit; páli: *kamma* = „cselekvés, tett”), mert minden evilági cselekedetünkkel és tettünkkel, ha jó, ha rossz, a jövőbeli világban kell elszámolnunk. Tehát mindenki a maga szerencséjének vagy szerencsétlenségének „kovácsa”. Az emberek és az istenek sorsa az előző létperiódusokból és létformákból származó jó és rossz cselekedetek, a teljes „összeg” egyenlegétől függ. A tettek alapján következik be öt különböző formában az újbóli testet öltés: pokolszellemként, állatként, szellemként, emberként vagy istenként. Újramegtestesülése folytán az ember hozzá van kötve az egész világ életéhez. Az egész világ magában foglal mindenkit, és mindenki magában foglalja az egész világot. A *karma* tana magyarázatot ad arra, hogy miért különböznék egymástól az emberi hajlamok és sorsok. Ok és hatás oly kényszerítően van összekötve egymással, hogy az akár Buddhához, akár valamelyik bódhiszattvához intézett ima sem akadályozza meg abban a tettet, hogy szükségszerűen ki ne fejlessze az okot önmagából.

Az oksági összefüggésre a tizenkét részes formula segítségével adott intellektuális magyarázatot a tibeti képeken látható *bhavacsakra* (szanszkrit: *bhavacsakra*; tibeti: *soid-pa khorlo* = „levés kereke”) ábrázolja. Ezen egy óriásszörnyeteg, a mindenek fölött uralkodó karmatörvény jelképe tart a karmai közt egy tizenkét mezőre beosztott kereket, a mezőkben istenek, emberek, szellemek és démonok, valamint állatok képviselik a különböző, megváltásra szoruló létformák körfolyamatát.

Az ember és a megváltás

A *szanszára*, a *nidána* és a *karma* a buddhista megváltási tan előfeltételei. A különféle megváltásra váró létformák kereke folyton-folyvást to-

vábbforog, mindaddig, amíg az emberek (és istenek) meg nem makacsolják magukat tudatlanságukban, és nem ismerik fel, hogy minden mulandó, hogy nincs tartós *szubsztancia*, és ezért csupa szenvedés minden. A szenvedés tana a *csattári arija-szacs-csánival* („négy nemes igazság”) alkotja azt a buddhista krédót, amelyet Buddha először a benáreszi prédikációban fejtett ki.

1. Minden lét szenvedés. A szenvedés (páli: *dukkha*; szanszkrit: *dukha*) szerencsétlenség, amely lényegileg benne rejlik az egyéni, a mulandó létezésben. Ha egyedi lény vagy világ keletkezik, ez a *dharmák* (páli: *dhamma* = „léttényező”) tömeges kapcsolatának eredménye. A tapasztalati valóság ez utóbbi elemei olyan, nem csökkenthető, tárgyilag elképzelt erők, amelyek mindenkor összefüggésük alapján törvényszerűen meghatározzák az egyedi lényeket és az általuk észlelt világot. Megkülönböztetik a *szkandák* („ág, minőség, tulajdonság”) öt csoportját: a *rúpát* („anyagi testiség, érzékiség”), a *védánát* („érzéki érzékenység”), a *szamdhát* („elvonat elképzelések”), a *szankhárát* („tudat alatti képerő”) és a *vidnyánát* („tisztá tudatműködés”). Ezek azok a minőségek, amelyek lényünket alkotják, s amelyek által tudatossá válik bennünk a lét. Ha meghal valaki, vagy elmúlik az általa tapasztalt világ, akkor felbomlik e meghatározott *dharmák* kapcsolata, amelyet pedig ők, az egyedi lények hoztak létre. Minden újraszületés alkalmával más és más létösszetevők új kapcsolata határozza meg az egyedi lényt. E személytelen létösszetevők együttes hatásából keletkezik a látszólag megmaradó önvaló, a fenomenális én és az én által meg tapasztalt világ. Nem születik tehát újra olyan individuum, amely folyamatos volna. Ezért nem „lélekvándorlás”-ról van szó, hanem valamilyen változó önvaló újbóli testet öltéséről, amikor is az új lény az elhunyt megváltozott *karmájának* eredményeként folytatód-

dik. Ez a „függőségben való keletkezés” (*paticcaszamuppáda* szanszkrit: *prátiťa-szamútpáda*) olyan, mint a láng, amely állandóan új meg új fahasábokat emészt fel, és csak látszólag marad ugyanaz. Ez az állandó változás, amelynek során a meglévő nem él tovább a következőben, hanem csak a következő oka, teszi azt, hogy szenved az ember. Ha az ember el akarja háritani a szenvedést, meg kell akadályoznia az állandó változást. Hogy ezt megtehesse, az okokat kell kiderítenie, és meg kell tudnia, hogy mitől keletkezik a változékonyság és az állhatatlanság. Erre a második „hittétel” ad feleletet:

2. A szenvedéssel teli változás oka a *trishá* (szanszkrit; páli: *tanhá* = „szomjúság”), az anyagi létezés étel-szomja, a test fenntartásának, a nemi egyesülésnek, a földi javak birtoklásának ösztöne, egyszóval minden sóvárgás, akár a létre, akár a nemlétre irányul. E második tételből szükség-szerűen adódik a harmadik:

3. Ha valaki meg akar szabadulni a szenvedéstől, ki kell kapcsolnia annak okát, az életösztönt. Akkor egyúttal elhárítja az állandó változás okát is. Akkor megszűnik a szenvedés. Hogy miképpen megy végbe az életösztön kikapcsolása, arra a negyedik „hittétel” tanít:

4. Kapcsoljuk ki az életvágyat és ezzel összetörjük az újraszületés kerekét, ha a „középső utat” választjuk, az élvezkedés és az önkínzás közti utat, ahogy ez le van írva a nyolcszoros ösvényben (→etikai önfegyelem 66. o.).

A nirvána mint a megváltás célja

Aki ismeri a „négy nemes igazság”-ot, alapjában véve már úrrá lett a szenvedésen. Ha azután, hogy ezt megismerte, rá lép a „nemes nyolcszoros ösvény”-re, eléri az üdvös célt, a *nirvánát* (szanszkrit; páli: *nibbána* = „elfújás, kilehelés, kialvás”).

A *nirvána* negatív értelme a vészterhes létezőkénszerű (tanhá) kialakása, az egyéni, mulandó lét semmivé vá-

lása és ezzel az állandóan új születésre készítők óksági törvény megszünése. A *nirvána* pozitív értelme a tökéletes nyugalom és béke állapota, az abszolút, személytelen, utolsó valóság, ahova a megváltottak kerülnek. Az „evilági rend” *nirvánáján* (*dittha dhamma nirvána*) minden önző, érzéki sóvárgás kialvása értendő. Az ember életében – az utolsó életszakaszban – ez már elérhető állapot. A „tökéletes *nirvána*”-n (szanskrit: *parinirvána*; páli: *parinibbána*) nem értenek mást, mint a fizikai létezés teljes kialvását és megszűnését egy időben a halál beálltával. A *hínájána* ~ szerint a *nirvána* diametrikus ellentéte a *szanszárának*, olyan állapot, amiről már nem lehet semmit se mondani. A *mahájána* számára a *szanszárá* és a *nirvána* abszolút, az „üresség” két aspektusa.

A *mahájána* ~ a *nirvána* végcélja elé legfőbb üdvélcént beiktatja egyfajta mennybeli üdvparadicsom (*szukhávati*), a Japánban és Kínában annyira kedvelt „tisztá ország ege” képzetét. Amitábhá buddha birodalma minden elképzelhető gyönyörrel kecsegteti az üdvözülteket.

Az üdvélcélhoz annyi út visz, ahányféle üdv van. Az abszolút üdvhöz vivő utat a nyolcszoros ösvény írja le. A különböző egekbe vivő utak viszont megszámlálhatatlanok. Annak pl., aki Amitábhá buddhába veti bizalmát, csak mélységes hittel kell őt a nevéen szólítania ahhoz, hogy Amitábhá egébe jusson. A „Minden tisztelet Amitábhá buddháknak” fohász-kodás a japán Hónen szerzetes (1133–1212) véleménye szerint hatásosabb, mint az összes szútra elmondása. Japán egyes „új vallásai” szerint, mint amilyen a *szokagakkai* és a *riszokoszeikai*, elég elmondani a ló-tusz-szútrát ahhoz, hogy elérhető legyen Buddha birodalma.

A nő a buddhizmusban

A terjedelmes Buddha-legendában különféle nők lépnek színre. Ki kell

emelni itt Buddha anyját, Máját, aki Mahá Májaként szinte isteni tiszteletnek örvend, és Mahá-Pradszápati-Gotamit, anyja nővérét, Buddha mostohaanyját, az első szerzetesnőt. Buddha tíz ismert női híve közül Szudzsa Szenannidhita volt az első, aki hitet tett tanai mellett. Jóllehet a szigorú buddhista tan szerint az üdváltak közt nincsenek nemi különbségek, azért a Buddha-kultuszban Madonna-szerű, női bódhiszattvákat is találunk, s így áll a dolog mind Kínában (*Kuan-jin* → 59. o.), mind Japánban (*Kvannon* → 59. o.). Olyasmint tesznek ezek az alakok érzékelhetővé, amit a hívó jámborság a nőnek tulajdonít, amit a nőiben keres. A kegyesség, a könyörület és a részvétel istennői Amitábhá buddha mellett a legnépszerűbb istenségek.

A buddhista írások nőgyűlölő megállapításait – amelyek közül messze kimagaslanak az afféle kijelentések, mint amilyen pl. ez: „A nemi aktus és a szülés gyakorlása! E két dologban telhetetlen a nő, ti szerzetesek, inkább meghal, mintsem ellenállna nekik” – csak utólag adták Buddha szájába. Így az az állítás is, mely szerint Buddha sokáig habozott, hogy engedje-e nők belépését a szerzetesrendbe, minthogy ők érzéki szerelműk, anyai vágyaik és az életöröm iránti vonzalmuk miatt nem tudnák megtartani a szigorú rendi szabályokat, későbbi, szerzetesi kijelentések. Tanai lényegénél fogva Buddha nem ismer el azok között, akik őt követik a megvilágosodás útján, sem származási (kaszt), sem születési, sem faji vagy vallási (bráhmaizmus), sem életkori vagy nemi megkülönböztést. Neki csak az a fontos, hogy mindenki (nők és férfiak, szerzetesek és szerzetesnők) a nyolcszoros ösvényen haladjon, amely elvisz az élet-szomj kialvásához, a *nirvánához*.

A megváltottak és a megváltók

A *hínájána* ~ban, a „kis jármű”-ben a megváltásra törekvő szerzetesnek

az a célja, hogy a Buddha által kijelölt, fáradságos úton egyedül haladjon, és olyan *arhat* legyen, aki bejuthat a *nirvánába*.

Az *arhat* (szanskrit: „tiszteltre méltó, szent, meghaló”) olyan buddhista aszkéta, aki az előírt gyakorlatok segítségével a szellemi és intellektuális fejlettség magasabb állapotába jut.

E szenteknek két fő csoportjuk van. Az „alacsonyabb rendű” (*szukka vipasszaka*) *arhat* legyőzte ugyan az alacsonyabb szenvedélyeket, de ezzel még nem juthat magasabb szellemi erők birtokába, s ezért még csodatételeket sem művelhet, mint a „magasabb rendű” (*szamatájánika*) *arhat*, aki teljesen kifejlesztette intellektuális képességeit és misztikus belátását.

Míg a *hínájána* ~ban csak a szerzetesek és szerzetesnők előtt nyílik meg az üdv kapuja, a *mahájána* ~ban mindenki üdvözülhet, aki tökéletes-ségre törekszik (*páramiták*), és hívó odaadással fordul *buddhához* vagy *bódhiszattvához*.

Bódhiszattva (szanskrit: *bódhiszattu*; páli: *bódhiszattó*) az, aki végighaladt már a létezések ezerein, a *bhúmin* (szanskrit: „tíz lépcsőfok”), és lénye (*szattu*) most a megvilágosodás (*bódhi*). Ő ezzel a teljes megvilágosodás, ill. megismerés legfőbb fokának várományosa, jövődó buddha. Ezért volt Sziddhárta Buddha is először bódhiszattva, addig az időpontig, amíg a fügefá alatt buddha nem lett.

A *mahájána* ~ban, a „nagy jármű”-ben mindenki előtt ott lebeg a cél, hogy bódhiszattva legyen, aki eljut a *nirvána* küszöbéig, de itt megtagadja önmagát, és egyelőre lemond a saját, teljes megváltásáról, hogy a többi élőlény üdvéért tevékenykedhessen. Amíg nincs megváltva még a többi szenvedő, addig az ő személyi üdve sem lehet tökéletes.

Buddha mint megváltott és megváltó

A *mahájána* ~ban a Sákja-nemzet-ségből származó Sziddhártha Gauta-

A Sztúpa alaprajza, Nagy Sztúpa, Száncyi (India)

1. kupola felépítésű sírdomb (anda) kör alaprajzú alépitményen
2. ereklyekamra
3. négyoszög alakú építmény (harmiká)
4. cölöp (jasti)
5. ernyő (cshattra)
6. körüljáró
7. lépcsők (szópána)
8. kerítés (védiká)
9. kapuépítmény (tórana)

B Borobodur, a hegyszentély (sztúpa), Jáva (Indonézia)

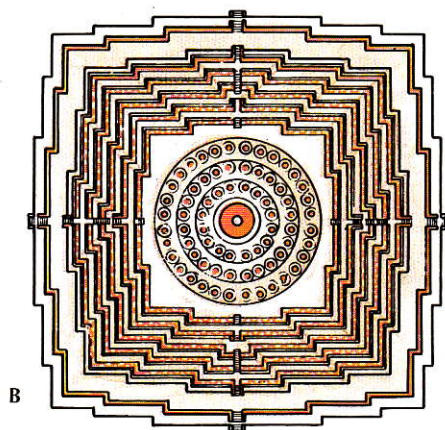
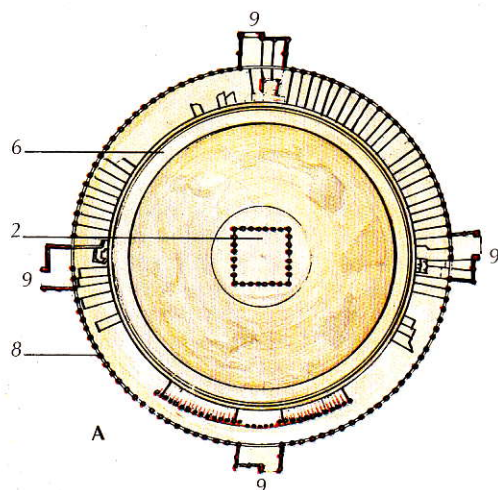
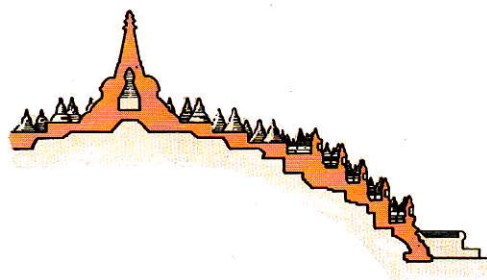
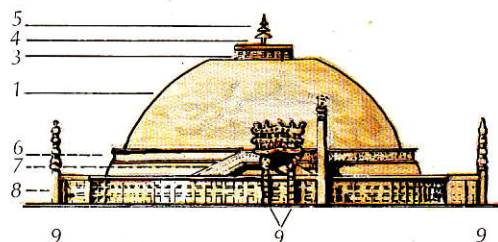
C Pagoda, ötemeletes, Horiudzi, Nara (Japán)

mát megváltóként tisztelik. A megtisztelő „Buddha” néven kívül felruházzák még más méltóságos címekkel is, így: bhagaván, dzsína, szamjakszambuddha, szudzsáta és tathágata.

Buddha roppant jelentőségét nagyszámú legendás elbeszélés emeli ki, amelyek főleg az előzményeket és a gyerekkor történeteit beszélik el.

Mivel Buddha egykor, miként a többi lény, bele volt vetve a lét szakadatlan körfolyamatába, többször élt emberi, isteni, de állati alakban is számos életet. Ezekről a Dzsátaka-történetek (→74. o.) tájékoztatnak. Utolsó születése előtt a bódhiszattva, a jö-

vendő Buddha az elégedett istenek seregének uraként él az üdvözültek tusita-egében. Miután leszáll a földre, megtörténik a természetfölötti fogantatás. Most önmaga határozhatja meg, hogy hol kívánja megkezdeni utolsó életét. Istenként a bódhiszattva egy fehér elefánt alakjában behatol az alvó és fogantatásról álmódó Májá királyné szűz méhében. Nem kevésbé csodálatos Buddha születése sem a Lumbini-ligetben. Tíz hónappal azután, hogy megfogamzott, anyja állva megszűli őt, olyan gyermekként, akinek már harminckét különleges ismertetőjele van. Angyalok veszik a karjukba Buddhát. Aszita, a

bölcs látnok, a „buddhista Simeon” felismeri, hogy megszületett a megváltó, és megjövendőli Suddhódana királynak, Májá királyné férjének a gyermek jövőbeli nagyságát.

Mára, a halál és a sóvárgás istene, a „buddhista sátán” megpróbálja Gautamát eltántorítani attól, hogy elnyerje a megvilágosodást a fűgefa alatt, amiként attól is, hogy a megvilágosodás után prédikáljon az embereknek.

Hasztalan az az igyekezete is, hogy szép leányaival, Ratival, Aratival és Thrisnával elcsábítsa Buddhát. Amikor semmi sem sikerül, Mára végül letesz a dologról.

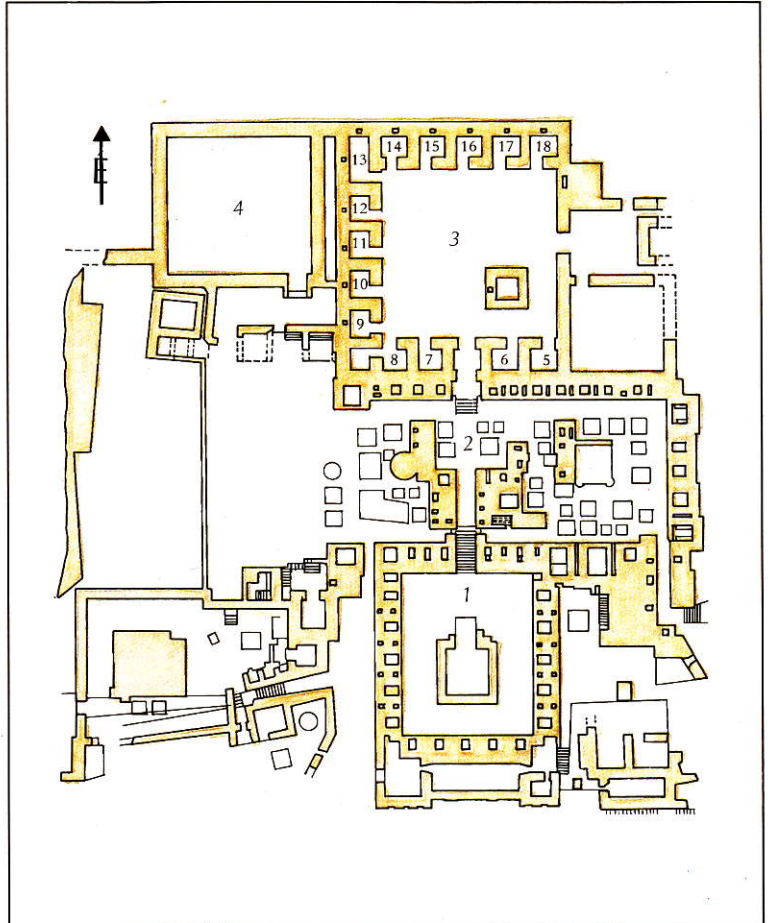
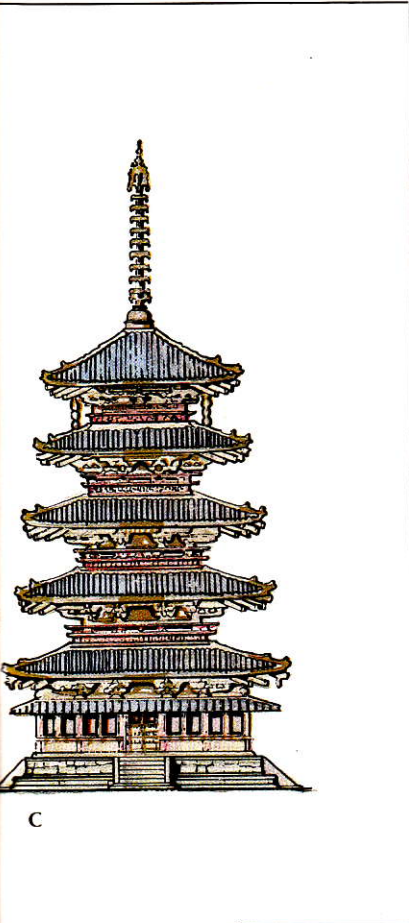
Buddha tanait „jármű”-nek nevezik. A tan járművére – mindegy, hogy nagy, kicsi vagy gyémántból való – fel kell szállni, segédelmével az élet folyóján át kell kelni, a tudatlanság, a sóvárgás és a szenvedés partjáról át kell jutni a transzcendentális bölcsesség, a megszabadulás és megvilágosodás partjára. A tanok – beleértve a különböző iskolák tankülönbségeit – buddhai értelemben fölöslegessé és haszontalanná válnak mint járművek, ha egyszer már elérték a kitűzött célt.

Maga Buddha mondja: „Okos ember volna-e az, aki átjutva a másik partra, a tutaj iránti hálából, amely

átvitte őt a folyón a biztonságba, annyira ragaszkodna ehhez, hogy a hátára venné, és jártában-keltében cipelné a terhet? Ugyanígy kell elvetni és elhagyni a tan járművét, ha egyszer átértünk a másik partra.”

Buddhista kolostor: vihára alaprajza, Takht-i Bahai (Pakisztán)

1. udvar kápolnákkal és központi sztúpával
2. udvar kápolnákkal és fogadalmi sztúpákkal
3. kolostorudvar
4. gyülekezőcsarnok
- 5–18. cellák

Az etikai önfegyelem (vinaja)

A *síla* („szokásjog, erkölcs, parancsolat, előírás”) a háromszoros buddhista üdvút első része, a két következő pedig a *panyásza* („tudás, megismerés”) és a *dhjána* („önlényiségbe merülés”).

A „nemes nyolcszoros ösvény” (páli: *arijō atthangikō maggō*) a négy nemes igazsággal együtt a buddhai tan alapja, ahogy ez ki is fejeződik a benáereszi prédikációban. Míg a „négy nemes igazság”-ból három az emberi szenvedés tényéről és legyőzéséről szól, addig az ösvény – a négy igazsághoz kapcsolódva – gyakorlati utasításokat ad az életvitelhez, és nyolc különböző, egymást kiegészítő részben (*angasz*) megmutatja a szenvedés legyőzésének útját:

1. A *szamjaggrīsi* („helyes szemlélet”): tudás a szenvedésről, keletkezéséről és megszüntetéséről és a megszüntetéséhez vívó útról. 2. A *szamjakszamkalpa* („helyes érzület”): megszabadulni a sóvárgástól, az erőszakosságtól és a rosszakarattól. 3. A *szamjavācs* („helyes beszéd”): tartózkodni a hazugságtól és a rágalmozástól. 4. A *szamjakkarmānta* („helyes cselekvés”): mellőzni a gyilkolást, lopást és a megengedhetetlen közösülést. 5. A *szamjagadsīva* („helyes lét-fenntartás”): felhagyni a helytelen kenyérkeresettel, amilyen a hússal, részigítő italokkal, méreggel, élőlény-nyel (rabszolgákkal, állatokkal) és fegyverrel való kereskedés, vagy az olyan foglalkozás, amilyen a halászs, vadász, mérsáros, madarász, fegyőr, hóhér és rabló mestersége. 6. A *szamjavijāma* („helyes törekvés”): erőfeszítés azért, hogy a rossz, szerencsétlen kedélyhullámzásokat (*dharmā*), amelyek még nem alakultak, alakulhattak ki, és azokat, amelyek már kialakultak, lerázzuk, ill. hogy a még ki nem alakult jó, szerencsés *dharmát* kialakuláshoz segítsük, és azokat, amelyek már kialakultak, szaporítsuk és tőkélyre vigyük. 7. A *szamja-kaszmiti* („helyes meggondolás”): a test, az érzelmek, a gondolat

és a gondolat tárgyának józan szemlélete. 8. A *szamjakszamādh* („helyes elmélyedés”): összpontosítás és elidőzés az elmélyedési fokokon.

A nyolcszoros ösvény harmadiktól hatodik pontig terjedő szakasza a buddhista etika veleje, amelyet a *Vinaja-pitaka* (→74. o.) tartott fenn az évszázadok folyamán.

A parancsolatok

Minden buddhistára nézve érvényes a *panycsasīla* („öt szokásjog, parancsolat”), amely körülbelül a zsidó és keresztény Tízparancsolat második részének felel meg.

Ez az öt parancsolat, amelyet a buddhista etika veleje, amelyet a *Vinaja-pitaka* (→74. o.) tartott fenn az évszázadok folyamán.

1. Az életkioltástól való tartózkodás szabályát magamra vállalom.
2. Az önként át nem adott dolgok elvételeitől való tartózkodás szabályát magamra vállalom.
3. A nemi tisztátalanságtól való tartózkodás szabályát magamra vállalom.
4. A hazugságtól való tartózkodás szabályát magamra vállalom.
5. A részigítő, izgató és kábító szerektől való tartózkodás szabályát magamra vállalom.

Ez az öt előírás összecseng a nyolcszoros ösvénynek a harmadiktól az ötödik pontig terjedő szakaszával, amikor is az erőszakmentesség, az *ahimsza* (szanszkrit: „semmi kártevés”) 1. parancsolata – a buddhista erkölcs alapfogalma – azt jelenti, hogy egyetlen élőlényt sem szabad megölni.

Az *atthanga síla* („nyolcszoros parancsolat”) magában foglalja az előbb felsoroltakat, a 3. pontnál elhagyva a „megengedhetetlen” jelzőt, de megtoldva „három tanáccsal”, amelyeket kiegészítésül ajánlanak önkéntes figyelembevételre a világi

férfiaknak és nőknek, a szerzeteseknek viszont kötelezően. Ezek:

6. A rossz időben való étkezéstől való tartózkodás szabályát magamra vállalom.
7. A ráncstól, az énekléstől és az alakoskodástól való tartózkodás szabályát magamra vállalom.
8. A virágfüzérékkel, illatszerekkel s a kenőcsökkel való megjelenéstől és a díszes felcicomázástól való tartózkodás szabályát magamra vállalom.

A laikusoknak ezekre a parancsolatokra az *upósza* (páli; szanszkrit: *upavaszata* = „szombatok, pihenőnapok”) idején kell ügyelniük minden hónap nyolcadik, tizennegyedik és tizenötödik napján.

A *dászā szīla* (páli: „tíz parancsolat”) az imént felsoroltakon kívül még két kiegészítő szokásjogot foglal magában, amelyet különösen a jámbor világiak figyelmébe ajánlanak, ugyanakkor a szerzetesek és szerzetesnők, valamint a szerzetesnővendékek számára kötelezőek. Ezek:

9. A magas és a nagy fekvőhelyektől való tartózkodás szabályát magamra vállalom.
  10. Az aranyból és ezüzből készült tárgyak átvételétől való tartózkodás szabályát magamra vállalom.
- (Ford. Téchy Olivér)

Eltételezve attól, hogy a laikusok kötelességei a szerzetesek és szerzetesnők számára szigorított formában érvényesek – pl. nincs magántulajdon az aszkéta nyolc kellékén kívül: három ruhadarab, egy öv, egy tű, egy borotva, egy alamizsnáscsésze és egy vízszita, s ugyanakkor tartózkodni kell mindennemű közösüléstől –, nekik még alá kell vetniük magukat a *pátimokkhāna* (páli: „szerzetesek gyónási tükre”) is, ami azzal jár, hogy kifaggatják őket esetleges botlásaikról.

Az erények

A két buddhista főerény közül az első a *maïtrī* (szanszkrit; páli: *métta* = „jóindulat, testvériség, barátság, szeretet”). A *métta* vagy *maïtréja* („résztvét, baráti jóakarat, együtt érző jóság”) tana a többi vallás közül kiemeli a ~t, ez az, ami kaszt, osztály, hitvallás, bőrszín és nem bármiféle megkülönböztetése nélkül összeköti egymással az embereket. Még jobban aláhúzza ezt, hogy a *maïtréja*, *maïtrī* (= „az együtt érző, a szeretettel teli”) nevet a Gautama után következő és eljövendő buddhának tulajdonítják. A hínájána-~ban ez csak közömbös jóakarat, kifejezett rokonszenv nélkül, a mahájána-~ban viszont szeretet minden erkölcsösség összefogására. A felebarátoknak ez a szenvedélyes, határtalan szeretete jellemző a mahájána-buddhistákra, akik nem tesznek különbséget a saját és a felebarát szenvedése között, mert csak egyetlen, közös szenvedés van. Ezért ha segítenek egy másik lényn, akár oroszlán az, akár hangya, akkor magukon is segítenek.

A második főerény a *mahá-karuna* (szanszkrit: „nagy irgalom, mindenre kiterjedő részvét”) a lények szolidaritása a szenvedésben, mégpedig minden különbségtétel nélkül. A hínájána-~ban „résztvét”-en olyan együttérzést értenek, amelyben nincs rokonszenv.

A japán Szaicsó szerzetes (767–822) mondotta valamikor: „Minden ember legbelsejében buddha-természet van, amelyet tökéletes buddhává lehetne érlelni.” A mahájána-buddhista azt tekinti feladatának, hogy minden embert emlékeztessen erre, és szükség esetén háttérbe szorítsa saját megváltását.

A „barátság” és „résztvét” e két főerénye tette a ~t a szeretet és a testvériség első világvallásává. Aki e két erényt, a „mindent átölelő szeretetet és a minden élőlény iránti részvétet” példásan gyakorolja, *árja*. Ahogy Sziddhártha Buddha egyik ko-

rábbi életében, mint nyúl, egy égő farakásra ugrott, hogy egy éhező bráhmának legyen ennivalója, egy *árja* is dönthet afelől, hogy feláldozza-e magát. Ez az önfeláldozás mutatkozott meg a vietnami szerzetesek önelégítésében.

SZERZETESREND VAGY SZANGHA

A Buddha által alapított *szangha* (szanszkrit; páli: *szamgha* = „szereztesrend”) a szerzetesek, ill. szerzetesnők közössége. A férfi szerzetes tagjai a *bhiksuk* (szanszkrit; páli: *bhikku* = „kolduló szerzetes”), a női szerzetési *bhiksunik* (szanszkrit; páli: *bhikkhuni* = „kolduló szerzetesnő”). A tibeti ~ a szerzeteseket „lámá”-nak (tibeti: *bla-ma* = „felülmúlhatatlan, vezető, tanító”) nevezi, a japán ~ban „bonc” a nevük.

A szerzetesek életében két nagy szertartásra kerül sor, az egyik a szerzetesi közösségbe való belépés, a másik a szerzetessé való felszentelés. A novícusnak (páli: *szamanéra*) legalább tizenöt évesnek kell lennie, amikor tonzúrát viselhet, kiborotválják haját és szakállát, és magára öltheti az okkersárga szerzetesruhát (*kasza-ja*). Háromszor ki kell jelentenie, hogy a jövőben a *tirratna* („három ékszer”) szerint fog élni: Buddha, a tan és a szerzet szerint, és elmondja még a tízparancsolatot a szerzetesek előtt. E két szertartással történik a szerzetes-közösség novíciátusába a felvétel. A növendék további vallási-szellemi haladásáért az a két segítő vállal felelősséget, akiket a belépéskor jelölnek ki számára: az egyik a kísérlője, a másik a tanítómestere (guru).

A próbaidő leteltével – a huszadik életévnél előbb semmiképp – a novícus elfogadhatja szerzetessé való felszentelését (*sramana* = „az erővel telített, az önuralmú”), amelyet legalább tíz szerzetes végez el. A felszentelés jelöltje a kezében koldusbögrével, a karján három ruhadarabbal könyörög felszenteléséért. Ezután a koldos elöljárója meggyőződik arról,

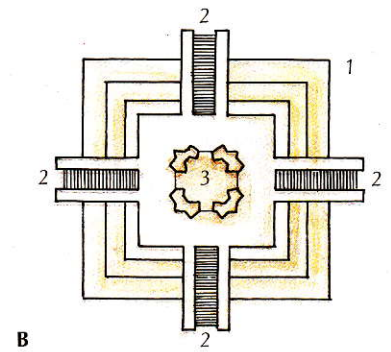
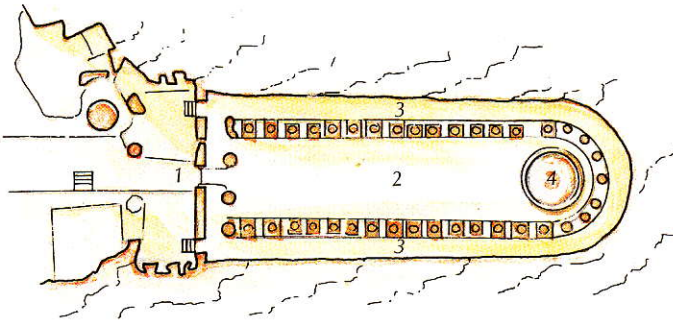
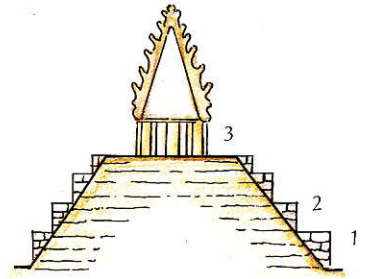
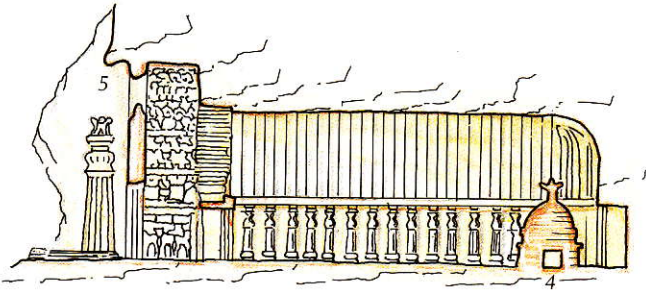
hogy a jelölt felszentelhető-e, mert a katonák, szökevények, gyilkosok, erkölcstelenség, tolvajok, amiként a belpokosok és nyavalyatörősek is, ki vannak rekesztve a szerzetesi felszentelésből. A tulajdonképpen szerzetesfelszentelés vízzel való behintés. Mind a két ceremóniánál a világról való lemondásról (szanszkrit: *pravradzsja*; páli: *pabbaddzsa*) és a teljes szerzetessé (*umpaszada*) való felszentelésről van szó. A lámaizmusban a következő fokai vannak a szerzetesi létnek: tanuló, jelölt, újonc szerzetes (*gecul*), teljes szerzetes (*gelong*), graduált szerzetes (*gese*) és vezető szerzetes (*kenpo* vagy *láma*).

A hínájána-~ban a szerzetesek szentül megígérik, hogy szent, *arhat*, mi több: bódhiszattva lesz belőlük, ami a hínájána-szerzetes szemében az ideál. Buddha megszabja a szerzetesek és szerzetesnők számára: „Lépésről lépésre és óráról órára kell a bölcsnek megtisztítania az Énjét minden tisztátalanságtól, ahogy a meseterember tisztítja az ezüstöt.”

Mindenekelőtt három előírást kell a szerzeteseknek és szerzetesnőknek betartaniuk: 1. Koldusszegényeknek kell lenniük. 2. Nem szabad senkinek szenvedést okozniuk. 3. Tartózkodniuk kell mindenféle közösüléstől. A szerzetes a lehető legegyszerűbben éli az életét. Szinte semmije sincs az aszkéta nyolc kellékén kívül, ezek pedig: három szerzetesi ruha (két alsóruha és egy felsőruha), egy tű, nyírókés a hajvágáshoz, egy öv az ágyé-kára, ill. egy zsinór 108 golyóval, amelyet azalatt morzsolgat az ujjai között, amíg Buddha tulajdonságain medítál, egy vizszita, amellyel szükség esetén kiszűri a rovarokat az ivóvizéből, nehogy egyetlen élőlénynek is szenvedést okozzon, és egy bőgre alamizsnagyűjtésre.

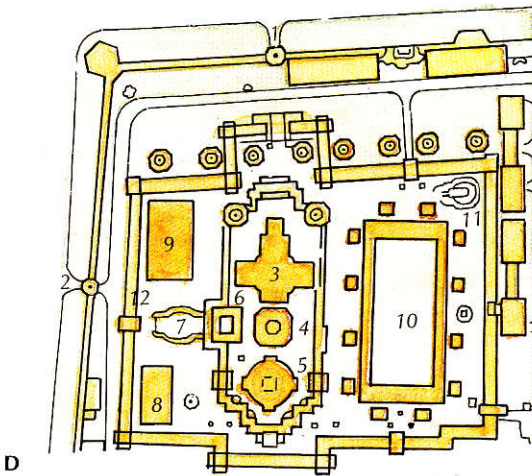
A szerzetesek és a szerzetesnők naponta csak egyszer táplálkozhatnak napkelte és dél között, és csak abból, amit alamizsnagyűjtés közben a világias ajándékoztak nekik. Emellett a szerzetesek mint elfogadók különle-

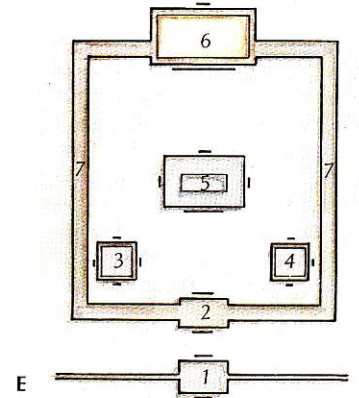

A

B

D

E

Buddhista templomok alaprajzai

A Barlangtemplom, Csaitja-csarnok, Kárlí (India)

1. előcsarnok
2. főhajó
3. körüljáró mellékhajó
4. kamra a kánoni szövegek elhelyezésére
5. nagy ablak

B Prang, Bakszei-Csang-Krang, Angkor Thom (Kambodzsza)

1. négylépcsősű piramis-alépitményű lépcsőshegy
2. lépcsők
3. cella toronnyal

C Aranycsarnok, a Hszen-Tung-sze (kolostor) csarnoka, Vu-tai-hegy (Kína)

1. előlő bejárat
2. előcsarnok
3. templomcsarnok
4. Buddha-szobor talapzaton
- 5-9. kultikus szobrok
10. hátsó bejárat

D Vat/kolostorkörzet, Vat Phra Keo, Bangkok (Thaiföld)

1. főbejárat
2. bejárat
3. Prasat Phra Thepbidorn
4. a kánoni íráskönyvtára (mondop)
5. aranyszűta (csédi)
6. a Vat Angkor modellje
7. Vihan Jot
8. mauzóleum
9. Ho Montiem Tham
10. Smaragd-Buddha királyi csarnoka (bot)
11. harangtorony
12. körüljáró

E Szent körzet, Jakusidzsi, Nara (Japán)

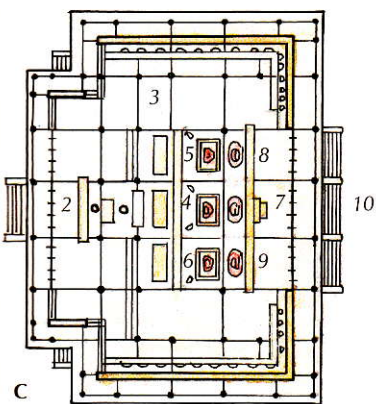
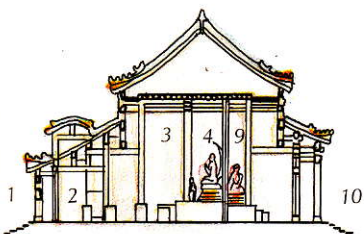
1. déli kapu (nandaimon)
2. középső kapu (csumon)
- 3-4. pagodák
5. főcsarnok (kondó)
6. gyűléscsarnok (kodo)
7. fedett folyosó (kairo, ill. hóró)

ges jóindulatot tanúsítanak a laikus mint adakozó iránt, amiért az utóbbi mond „Köszönöm szépen”-t, nem pedig az előbbi. Jóllehet vegetáriánusok, elvileg mindent meg kell enniük, amivel csak megajándékozzák őket, tehát a húst is, ha nem ők ölték meg az állatot, és ha nem volt előzetes tudomásuk az állat levágásáról.

Amíg év közben a szerzetesek kolduva járkát útjukat, s ily módon állandó kapcsolatban vannak embertársaikkal és a természettel, addig a három hónapos esős időszak alatt nem hagyhatják el a kolostori közösséget, nem kelhetnek útra, nehogy széttapossanak valamilyen csírázó növényt vagy megöljenek egy éppen csak megszületett kis élőlényt.

A szerzetesközösség legfontosabb szertartása a tizenégy napos közös pátimókkha (páli; szanszkrit: *práti-mókha* = „tehermentesítés, gyógyulás”). A gyóntatógyűlés napja újhold és holdtölte idején ünnepnap (szanszkrit: *upavasatha*; páli: *upó-szatha* „pihenőnap”), melynek estéjén a kolostor előljárója tart bevezető prédikációt. Aztán előhozza a gyóntatótűkröt (*páti-mókkha*), amelyben a vétkek nagysága szerint meghatározott vezeklés van rögzítve. Ha valaki a három súlyos bűncselekmény (gyilkosság, tolvajlás, erkölcstelenség) közül vall be egyet, örökre vagy hosszú ideig kizárják a szerzetesközösségből, míg egy cellabeli fényűzési cikk vagy az onánia időleges kiközösítéssel jár. Egyébként mindenkinél szabadságában áll, hogy kilépjen, amikor csak jólesik neki. Azt, aki a szerzetesrendi közösségen kívül, akár mint remete, akár mint egyedülálló törekszik megvilágosodásra, *pratiékabuddhának* nevezik.

Bár a buddhisták többsége laikus, mégis a szerzetesek számítanak Buddha voltaképpeni követőinek és így a buddhisták mintaképeinek, mert ők követik pontosan a három ékszer (*triratna*), Buddhát, a tant és a szerzetesrendet mint vezetőjüket. A szerzetesrendek körül tisztas távol-

ságban zárkózik fel a férfiakból álló buddhista világi követők köre. Őket *upászkának* („tisztelő”), az ilyen nőket pedig *upászikának* („tisztelónő”) nevezik.

Ahhoz, hogy valakit elismerjenek buddhista laikusnak, a menedékformulát és az öt erkölcsi parancsot kell felmondani a szerzetesrend egyik tagja előtt. A *hinájána*-ban a fő szertartás a laikus számára egy ereklye előtti tiszteletadás, amelyet valamelyik pagodában őriznek féltő gondoskodással. Ezzel a laikus újra meg újra a szerzetesközösségre van utalva. A világiakat nem érintik az askéta szerzetesség szigorú kötelezései. Tiszteességük és kötelességük azonban megkívánja, hogy gondoskodjanak a rendbeli emberek testi ellátásáról. Ha a laikusok vétkeznek a buddhista törvény ellen, akkor a szerzetesek és a szerzetesnők „elveszik előlük az alamiznáscsészét”, azaz nem fogadnak el tőlük semmi adományt. A laikust az a remény élteti, hogy egy következő életben sikerül neki szerzetesként vagy szerzetesnőként megmenekülni a szenvedéssel teli élettől.

A szerzetesrendhez tartozóknak az a dolguk, hogy követendő példát nyújtsanak a laikus számára a legmagasabb erkölcsiségről, hogy tanítsák Buddha tanait, s hogy példázatokkal vigasztalják a betegeket. Csaknem mindenhol szerzetesek vesznek részt a laikusoknak szóló rituális cselekményekben. Ők bonyolítják le a vallási ünnepeket a kolostori templomokban, intézik és celebrálják a temetéseket, és magukra vállalják az ifjúság vallásos nevelését is. Thaiföldön és Burmában például csaknem minden fiatalember eltölt néhány hetet vagy akár évet is laikusként „az egy időre szóló kolostor”-ban. Ezt az időt a buddhista neveltetés részének tekintik, olvasást és írást tanítanak, és megismertetnek a buddhista irodalommal. A laikusok egész életükre ottmaradhatnak, vagy bármikor elhagyhatják a kolostort, és világitként

újra visszatérhetnek városukba, illetve falujukba.

Az ünnepnaptár

A buddhista időszámítás kezdetének azt az évet tekintik, amikor Buddha eljutott a *nirvánába*. A *hinájána*-ban (Ceylon és Hátsó-India) a keresztény időszámítás előtti 543/44. évet veszik alapul Buddha halálának időpontjaként, nem pedig a történelmileg valószínű dátumot, a Kr. e. 483-at. Buddha halála évének 2500. visszatérését, a keresztény időszámítás szerinti 1956. évben jubileumi évként ünnepelték a buddhista országokban. Mégsem egységes ez az időszámítás és ezzel az évszámolás. Gyakran a király vagy a fejedelem uralomra jutásának évétől számolják az időt a nemzeti szokásokhoz alkalmazkodva.

A buddhista ünnepnaptár – Japán kivételével – nem a napév, hanem a holdév szerint alakul, és ezért mozgó ünnepnapjai vannak. A *Buddha-ünnepek*et (születés, megvilágosodás, első prédikálás, halál és bejutás a *nirvánába* stb.) egyes országok különböző időpontokban ünneplik. Mivel minden ilyen esemény a holdtól napjára esik, Burmában pl. mindenki együtt ünnepel a „Buddha”-hónap, a *vészákha* (*vaisákha* = 6. hónap) nagy holdtölte ünnepén, ami április–májusra esik.

Külön megünneplik minden országban a különleges *szent-ünnepek*et, amelyeken a nagy buddhista szentek elhalálzására, az ifjú Buddhára, az iskolák alapítóira, a hittérítőkre és másokra emlékeznek; ezek az ünnepek részben nemzeti ünnepnapok. *Évenként visszatérő ünnep* egyebek közt az újévi ünnep, a templomfelszentelés ünnepe, valamelyik kolostor felszentelési ünnepe és az elhunytak tiszteletének szentelt ünnepek. Az *évszakok* közül az esős időszak a legfontosabb az eszmélkedés és a meditáció szempontjából. Ebben az időszakban nem vándorolnak ide-

oda, nehogy tönkretegyék a csirázó életet a természetben.

A meditáció

A buddhizmusban fontos szerepet játszik a meditáció (szanszkrit: *dhjána*; páli: *dzshána*) a nyolcszoros ösvény nyolcadik és utolsó részeként és a megváltáshoz vivő buddhista üdvút egyik szakaszaként.

Ezt a misztikus önlényiségbe-merülést, ami által érzékfölkötő örökre (*iddhi*) tehet szert a meditáló, a *hinájána-buddhista* a szerint a négy fokozat szerint viszi véghez, amelyeken Buddha ment lefelé megvilágosodása éjszakáján. A meditatív reflexió *első fokáról*, amelynek egy vallásos tárgy értelem- és képzetszerű megfontolása és megragadása az ismertetőjele, átlép a kontempláció, a felmérhetően érzések *második fokára*, ahol eltűnik minden tevékenység, és az önmagába merülő az öröm és a boldogság határtalan érzése tölti el, amely aztán az elvont, alaktalan elmerülés *harmadik fokán* örömmentes boldogságérzetté csillapul, és a *negyedik fokon* az egykedvűség szenvtelen (boldogságtól és szenvedéstől is mentes), semleges állapotába torkollik. Ez a belső állapot meglehetősen hasonlít ahhoz, amit *szamádhinak* (páli; szanszkrit: *szamádhána* = „belső összeszedettség”) neveznek.

A *mahájána*-ban a meditáció révén a Buddha *dharma*-testével való teljes egységre törekszik.

A *zen-meditáció* a buddhista meditációk módszerei közül a legelvontabb. A zen alábbi három feltétele egyben a lényege is, mert semmire sem törekszik, ami kívül esik a meditációs gyakorlaton. A *helyes ülés*: ló-tuszülésben egymásra fektetett lábbal vagy lábsarkon ülve. Az egyenes ülismód 30-40 perces mozdulatlan-ságot tesz lehetővé, ami átterjed a kedélyállapotra. A *helyes lélegzés* a rekeszizom- vagy haslégzés. Aki természetesen áramoltatja lélegzését, képes én-centrumát az intellektuális

fejrégióból fokozatosan lesüllyeszteni a szívközépen át, ahol a személyi én helyezkedik el, a hasban lévő testközépig. Eközben a megállapító tudat visszahúzódik, és helyet ad valamiféle befogadásra kész érzésnek és élménynek. A *helyes beállítottság* azt jelenti, hogy nem irányul semmire. Erre azért van szükség, hogy a tudat tartalma kiürüljön. A zennek nincs célja, a zen maga a cél. Nincs cél, vagyis: az út a cél. A zen önmagába hatolás, pillantás a belvilágba, ez az a módszer, amely végül elvisz a *samádhi*-hoz („szabályosan összeillesztve, kiegyensúlyozva”). Ez a „gondolkodás elnyugvása”, a tudat egyensúly. Olyan állapot ez, amelyben a szellem még azonosul az utolsó létalappal. A zen különlegessége a *kóan-gyakorlat*. Ez a pszichológiai koncentrációs technika olyan anekdotákat alkalmaz, különösen a Tan-korszakból (8/9. sz.), amelyek logikai képtelenséget tartalmaznak, és nevelésszerű tesztik a racionális megoldást. A guggoló meditáció és a kóan-gyakorlat a *szatorira* (japán: „megvilágosodás”) irányul, a belső önvaló felszabadításának és az egész kozmoszsal való egyenlőségűséggel hirtelen, intuitív felismerésére. A zen-magatartás kisugárzik az egész nép kulturális életére: virágkötészetre, nyíllövészetre, dzsúdóra, teázásra, tusfestészetre, kardvásra. Olyan emberek kifejezőmódjai ezek, akik azonosnak tekintik magukat a virágokkal, a karddal vagy a nyíllal.

A *tantrikus* ~ inkább a gyakorlati üdvutat részesíti előnyben, az érzéki világtól való megszabadulást értelmileg igyekszik megvalósítani, a meditációt jelképes-mágikus segédeszközök szolgálják.

Ide tartozik pl. a szent szótagok (*bīdzsa*) vagy mágikus formulák (*mantrák* vagy *dháranikák*) recitálása. A *mantrák* jelentős segédeszköznek tekintik. Tőlük kapta a buddhizmusnak ez az irányzata a nevét: a *mantrájánát* („a formulák járműve”; →55. o.). Az irányzat követői hisznek abban, hogy

a szent hangoknak gyógyító erejük van. A mindig ismétlődő szótagformula mágikusan-misztikusan hat, a belsőt rezgésbe hozza, magasabb élmény számára megnyitja, és így kapcsolatot teremt a földöntúlival.

Ilyen *mantra* az *óm* szótag, amelyhez két további szó járul. A harmadik „tisztetlet”-et jelent, a középpütt álló (datívusban) az Istent nevezi meg, akire a tisztetlet vonatkozik. Ilyen ájtatosság formula (*dháraní*) a japán *namu amida bucu* (japán: *nembucu* = „Imádat Amida buddhának”), mellyel az amida-~ követői a buddha kegyességéért könyörögnek. A *dháraní* (szanszkrit: „támasz”) mágikus formula, ill. titkos szó.

A tibeti ~ban a szent jelmondatok és formulák felmondását a *csakra* (szanszkrit; tibeti: *khoro-lo* = „imamalom, imakerék”) egészíti ki, sőt még meg is sokszorozza a szó magától ható ereje következtében. Az imalmok forgatható hengerei rövid szöveget, főleg az „óm-mani padmehúm” (szanszkrit: „óm-ékszer, lótusz-húm”) szent szövegével telerótt papírcsíkokat tartalmaznak. Az „ékszer a lótuszban” (*mani padmé*) formulát a két fenséges hatalmú őshang veszi körül. Ez a formula a →tantra azon szexuális elképzeléséből származik, amely szerint a *mani* szó „ékszer”-t jelent, és a hímtagot értik rajta, míg a *padme* szó jelentése: „lótusz”, amely a női szeméremtest jelképe. Ez a formula tehát azt mondja: „Penis a vulvában”, azaz a szétválasztott részek egy teljes egészben egyesülnek. Lásd ehhez a tantrikus *púdzsát* (→tantra).

Az „ékszerkerék”-ben éppúgy, mint az imalmokban is, többnyire 12 csíkot találunk, egyenként 41 soros szöveggel, amikor is minden sor 60-szor tartalmazza az „óm-mani padmehúm” imaformulát, összesen tehát a szent formula $12 \times 41 \times 60 = 29\,520$ ismétléssel. Ha forgatják az imakereket, akkor a percenkénti 12 fordulatból $120 \times 29\,520 = 3\,542\,400$ ismétlés adódik a formula recitálására. Minden lámaista kolostornál elhe-

lyezik ezeket az imalmokat, és nemigen akad buddhista, aki elmulasztaná, hogy amikor arra jár, saját kezűleg maga is meg ne forgassa őket. A házi tűzhely fölött is találunk belőlük, a tűzhely füstje forgatja őket, de kint, a szabad ég alatt is megtaláljuk őket, ahol ki vannak téve a szél, a patakokban folyó víz és a vízesések mozgó hatásának, hogy ily módon szakadatlanul recitálják a bennük lévő szent formulákat és szövegeket.

E *mantrákat* vagy *dháranikát* a *mandalák* (szanszkrit: „kör, nézőkép”) előtt mondják fel. A mandalák olyan buddha-atlaszok, kozmikus diagramok, amelyeken azt ábrázolják, hogy a középpont és a négy világtáj fölött egy bizonyos buddha és több bódhiszattva uralkodik, de ugyanakkor Buddha valamelyik *dharmá*-testének megnyilvánulásai is. A *jantra* esetében a középpont szokás szerint a lótuszvirág. E körábrák vagy sokszögábrák misztikus diagramként fontos segédeszközei a meditációnak. A sókagakkai is *mandala* előtt recitálják a „namun-mjóhórengé-kjó” (= „dicséretessék a csodálatos lótusz-szútra”) mondókat Japánban.

A *mudrák* (szanszkrit: *mudra*) testi gesztusok, az ujjak szakrális egymásba fonásai, amelyek a meditáló belső magatartását fejezik ki, illetve hangsúlyozzák. Buddha hat kéztartásának jelképei jelentései ezek.

Különleges szertartás a tantrikus *púdzsa*. Annak az elvnek megfelelően, hogy egy tiltott dolog élvezete is vezethet önmegtadashoz, ezt a szertartást meditációs előírások szerint végrehajtott nemi egyesülés fejezi be. Siva isten és Durgá istennő nemi egyesülését elméletileg kapcsolatba hozzák az „üresség” (*súnjátá*) és a „felismerés” (*pradnyá* = „bölcsség”) mahájána-elveivel. A férfiúi és női elemek egyesülése megszünteti a kettősség miatti elszigeteltséget, és egy felsőbb, boldogítóbb egységet teremt. A példaszzerű isteni egyesüléshez hasonlóan ennek az erotikus

meditációfajtának is az abszolútummal való egyesülést s így a megváltást kell kieszközölnie. Valami hasonlót fejez ki az „óm-mani padmehúm” formula is.

MŰVÉSZET ÉS IRODALOM

A buddhista művészet alkotásai az emberiség legnagyobb örökségéhez, maradandó kincseihez tartoznak.

Az építészet

A ~ első építményei a *stúpák*. A stúpa (ind; ceyloni: *dágóba* = „ereklyeszekrény”) – a kora buddhista ind halomsírból keletkezve – sajátos buddhista szentéllé fejlődött, amelyben többnyire Buddha vagy tanítványai ereklyéit őrzik.

A stúpa lényegében egy félgömb formájú tömbépítmény (szanszkrit: *anda* = „tojás”), amelyben az ereklye őrzésére szolgáló helyiség található. Efölött kocka alakú koronázó építmény (ind: *harmiká*; szingaléz: *déva kotova*) található, melyből egy cölöp (*jaszti, júpa*) mered elő, mintegy oromzatként, amelyen három vagy akár tizenhárom korong, ill. „ernyő” (*cshattara*) van; olyan ez, mint egy uralkodói jelvény a sírhalmom. A tömbépület felépítménye is nyugodhat valamilyen henger alakú alépítményen (*médhi*), a későbbi korban pedig ide lépcsőt (*szópána*) vezetnek fel.

A stúpát, miként a buddhista templomépületet is, bizonyos távolságra kőkerítés (ind: *védiká*) veszi körül, amely fakerítésre emlékeztet. A stúpa kerítésében lévő négy kapuépítmény (ind: *tórana*) anyaga többnyire szintén kő. Derékszögű oszlopokból (*sztamha*) tevődnek össze, amelyeket több, szobrokkal, domborművekkel díszített keresztgerenda köt össze egymással. A stúpák különböző nagyságúak lehetnek, de vannak kis sírkövek és beépített dombok is (Borobudur).

Száncsi és Szárnáth stúpái a 3. sz.-ból valók. Katmandu Bodnáthban a két épen maradt stúpa és a csaitja különleges formái a tibeti csorték és a burmai cedik. Hátsó-Indiában harangstúpák vannak, ilyen pl. Paganban a Sve-Zigon-pagoda és Rangunban a Sve-Dagon-pagoda.

A stúpák elsősorban Gautama Buddha emlékművei. Ereklyeőrzőként a *parinirvánába* való bejutást szimbolizálják. Tiszteletük, a régi rituális erkölcsöz igazodva, az átalakulást (*pradaksina*) jelképezi. Az átalakuláshoz vivő ösvényként (*pradaksinapatha*) a stúpa és a kerítés közti térség szolgál. Ez az átalakulás balról indulva megy végbe, miközben a körbejáró a tisztelt tárgyat – mint valami középpontot – megkerüli, és visszatér annak jobb oldalára. A stúpa középpont voltát az is kiemeli, hogy a kelet–nyugati és észak–déli koordináta-rendszer részének tekintik, és a négy kapu a négy világtáj felé nyílik. A buddhista szemében a stúpa az abszolútumot ábrázolja.

Egyes stúpák előtt *sztambhák* (ind: *dhradzsa sztambha* = „emlékoszlop”) vannak felállítva, hogy emlékeztessenek Buddha életének eseményeire. Fennmaradt nyolc monolit-oszlop Asóka korából, a császár ediktumaival. Szárnáthban állt, azon a helyen, ahol Buddha első prédikációját tartotta, a leglenyűgözőbb 20 méteres oszlop, amelyet négy oroszán és fölöttük a tan kereké hordozott.

Az ind építőművészet stúpájából keletkezik a *pagoda*. Míg a stúpát Tibetben erősen felmagasítják, és a kozmosz titokzatos jelképeként fogják fel, Kínában, ahol összeolvad az őrtornyokkal, pagodává alakul a hat dinasztia idején (440–588). Azzal, hogy e középponti épület lábazatát több fokúra építik, és a felfelé elvékonyodó emeletet parkányokkal, később tetőkkel elválasztják, mindjobban megrövidül a tulajdonképpeni kupolaforma. Az emeletet 3-tól 13-ig emelkednek, függőlegesen felfelé (többnyire páratlanok), ezzel szem-

ben a sokszögű alaprajzot mindig páros számok (4, 8, 12, 16) alkotják. Ez az emeletes épület körbejárható szentély, amely vagy egymagában áll, vagy a buddhista templomlétesítmény más épületeihez kapcsolódik.

Amikor a ~ szaporodó közösségeinek nagyobb gyülekezőhelyiségekre volt szükségük, a sziklák belsejében alakítottak ki megfelelő helyet. Kezdetben így faragnak sziklába – barlangépítményként – buddhista templomot stúpákkal. E *csaitja-csarnokok* („domb”-csarnokok) sziklába fúrt, háromhajós kultuszbarlangok. A szerzetesközösségek számára dongaboltozatú középhajót építenek, melynek félkerek apszisa van, ennek közepén áll a csaitja (stúpa, dágóba), az ereklyetartó és a szentély. A mellékhajók a világi közösségek számára készülnek, gyámok választják el őket, körbevéve az apszist, úgyhogy a stúpa akár meg is változhat. E csarnokoknak egyetlen óriási ablak a fényforrásuk.

A kerekén 1200 ind csaitja-csarnok között a legkorábbi, legnagyobb és legismertebb Karliban (Bombay mellett) van, és a Kr. e. 50 körüli évekből származik.

A *vihára* és a *szanghárám* is olyan épületek, amelyben a szerzetesek az esős időszak alatt tartózkodnak. A kolostorok, amelyek állandóan csaitjával épülnek egybe, többnyire négyzet alakú helyiségek, amelyeket körfolyosó kerít, s ehhez körös-körül a szerzetesek cellái csatlakoznak. E gyakran többemeletes létesítményeket vájhatják sziklába (szikla-vihárak), de szabadban is felépíthetik.

A *templomépítkezésekre* Japánban az önmagukban álló épületek gazdag, lépcsőzetes csoportosítása jellemző. A főtengely, amelyre a főépületek centrálisan vannak felíszve, és amelyet a melléképületek szimmetrikusan vesznek körül, többnyire északról halad dél felé. A főtengelyen található legtöbbször a nagy déli, bejárat kapu, a középső kapu, az

aranycsarnok és a prédikációs terem. A pagodák elrendezése változó, igen sokféle lehet.

Külön említendő a Kínában gyakori, ún. aranycsarnok, melynek bejárata az épület szélesebbik oldalán található. A Buddha-kép a templomcsarnok középpontjában áll más szobrokkal együtt a hátsó fal előtti talapzaton. E változatos tetőformákkal épített csarnokokra jellemzőek a faoszlopok, a belső és külső támaszok, ezért szentélyeik átalakíthatók. Japánban a buddhista templomlétesítményeket először kínai mintára alkotják, így a Hórjú-dzsit, a világ legrégebb fennmaradt fatemplomát Narában (felszen-

telve 607-ben). A templom neve a japán ~ban *tera*.

A zen-~ra jellemző a *kertépítészet*, amely évszakoktól függetlenül, szinte időtlenül, kőtömböket és mohákat rendez el, hogy elősegítse a meditációt. Ismert példája a Kikankudzsi-templom, az „Aranypavilon” Kiotóban.

Szobrászat és festészet

A legkorábbi időkben még nincs Buddha-ábrázolás, mert félnek attól, hogy azt, aki minden forma elvetését prédikálja, a művészet segítségével új alakkal, az elmúlt testet túlélő for-

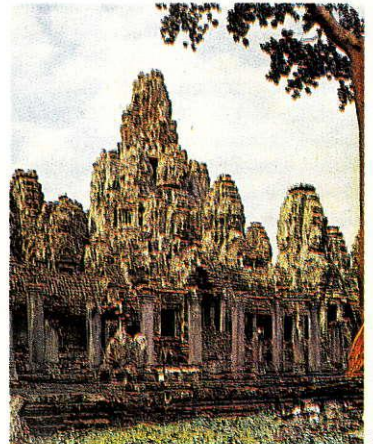
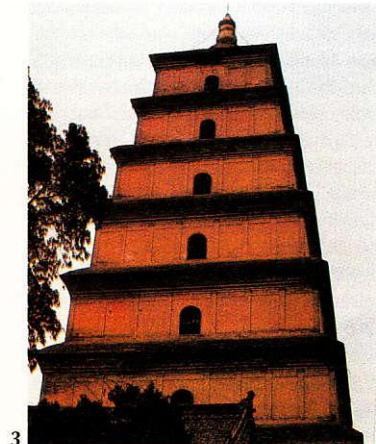
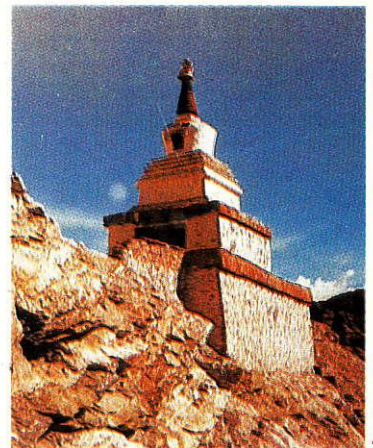
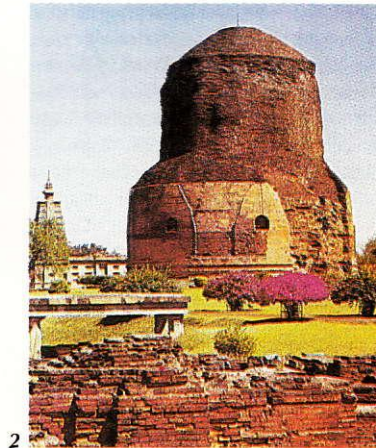
1 Az 55 m magas Mahá Bódhi-sztúpa (amely helyen Buddha megvilágosodott), 1/3. és 19. sz. Bódh Gaja (India)

2 Dhamékh-sztúpa (amely helyen Buddha a „benáreszi beszédet” tartotta), 6. sz. Szárnáth, Benáresz mellett (India)

3 A hétemeletes, 64 m magas Nagy Vadlibák Tornya, 652. Hszian (Senhszi, Kína)

4 Csorten a Tikse-Gompa kolostorhoz vezető úton. Ladakh (Tibet)

5 Bajon (templomhegy), 12/13. sz. Angkor Thom (Kambodzsza)

mával ruházzák fel. A legrégebbi ikonográfia csak jelképeket ismer: a ló-tusz (mint Buddha születésének szerezsejelét), a bódhi-fát (Buddha megvilágosodásának szimbólumát), a sztúpát (Buddha halála és a parinirvānába való bejutása miatt). Csak lassanként kerül sor arra, hogy szcenikusan ábrázolják Buddha életének megvilágosodás előtti eseményeit vagy a megvilágosodott korábbi életének epizódjait. Csak a keresztény időszámítás kezdetétől ábrázolja a hellenisztikus-ind gandhári és mathurái művészet Buddha emberi alakját. A mahájána-~ban az emberi Buddha helyét az ég Küldötte foglalja el, akit isteni tulajdonságokkal ruháznak fel, és akit bódhiszattvák vesznek körül, s akikben már nincs semmi földi. A 3. sz., de különösen az 5–8. sz. óta valóságos panteonja fejlődik ki a transzcendens ősbuddhából kisugárzó dhjáni-buddháknak és dhjáni-bódhiszattváknak, valamint a panyáknak (páli; szanszkrit: *pradnyá* = „bölcesség”) mint női princípiumoknak, köztük elsősorban Tára Madonnának és Padnyápáramitának, aki a „szent Írás” testet öltötte. A tantra a 7. sz.-tól a Buddha-képhez hozzácsatolja a varázsfömléket és a dolgok őslapjait kifejező mágikus szótagok istennőit.

A Buddha-képekben közös az *urná* (egy kis domborulat vagy hajfűrt a szemöldökök között, később pedig egy világító pont), ami a világ fölött uralkodó király ismertetőjele, és az érzéki világ egybeesését jelöli az intellektussal. A *túl hosszú fülcimpák* az előkelő származásra vallanak. Az *us-nisa* a fejtetőn bodorodó hajtincs, később pedig a fej hajfűrtökkel borított kidudorodása. A görög-buddhista gandhári művészet ezt félgömb formájú hajcsomóvá alakítja. Kam-bodzsában kúp alakú, Thaiföldön hegyes, a thai művészetben láng formája van: a megvilágosodás szimbóluma. A hajzat szokás szerint gombolyagba van összefogva, vagy kis hullámokban rásimul a koponyára.

A Buddha-képek – sokféle változat a „hallgatás” témájára. A hínájána- és mahájána-~ fel is használja esz-közként a Buddha-ábrázolásokat a belső átéléshez és az elmélyedéshez, a külvilágról való megfeleltetés lehetőségei tételéhez. A →tantra szerint a Buddha-képek, amelyeknek tulajdonosa Buddha vagy a bódhiszattvák védelmét élvezik, és amelyeknek tisztelői biztonságban élnek, mágikus erejűek.

A páli kánon

A hihetetlenül gazdag buddhista irodalom nyelvi szempontból páli, ill. szanszkrit irodalomra tagolódik.

Az egy kánonná összefogott páli szövegek *Tripitaka* (szanszkrit; páli: *Tipitaka*; japán: Iszai-kio = „Három-kosár”) néven ismeretesek, mert három (*tri*) könyvgyűjteményből vagy kosárból (*pitaka*) tevődnek össze.

Az első könyvcsoport a *Vinaja-pitaka* („A szerzetesrendi fegyelem kosara”). A szerzetesrend életével foglalkozik, és a szerzetesek és szerzetesnők fegyelmi szabályzatát tartalmazza, valamint egyéb erkölcsi, magatartási szabályokat. Ez a kosár három könyvből áll, benne egyebek közt a gyóntatótűkörről (*pátimokkha*), e kosár bizonyosan legrégebbi részével, amely 227 fegyelmi előírást felsorolva, számba vesz minden komoly és kevésbé komoly vétet, valamint az értük járó büntetést. A *Mahá-vaggá*-ban és a *Csulla-vaggá*-ban megtaláljuk Buddha élettörténetét a benáreszi beszéddel és a tűzprédikációval, valamint a két első zsinat történetét.

A második könyvcsoport, a *Szutta-pitaka* („A tanbeszéd kosara”) Buddha tanításait tartalmazza, Buddha több mint négyezer tanulságos beszélgetését tanítványával, ill. más beszélgetőtársaival *szútra*formában. Ez öt gyűjteményt (*nikája*) foglal össze hosszúságuk és jelentőségük szerint csoportosítva: a hosszú és a közepes hosszúságú tanítások gyűjteményét, emelkedő számsorrend sze-

rint elrendezve és végül a rövid tanítások gyűjteményét. A tanbeszédnek három kosara közül ez a legfontosabb kosár, melyet mély tisztelettel őriznek a kolostorok legszentebb szobájában; a kultikus ünnepeken pedig felolvasnak belőle.

A 34 hosszú tanítás gyűjteményéhez (*Dígha-nikája*) tartozik a 16. számú „nagy előadás a teljes nirvánáról” (*Maháparinibbānaszutta*), amely Buddhától való, és élete utolsó napjairól és a búcsúbeszédéről számol be – talán ez az első kezdeményezés egy Buddha-életrajzhoz. A 152 közepes hosszúságú tanelődást tartalmazó gyűjtemény (*Maddzshimā-nikája*) elbeszéli Buddha megvilágosodását. A *Szamjutta-nikája*-ban olvasható az utolsó és az 56. csoportban (*szamjutta*) a leghíresebb, 11. *szútra*, a „benáreszi prédikáció” (*dhamma-cakkapavattana-szutta*). A rövid tanítások gyűjteményéhez (*Khudakka-nikája*) tartozik a híres *Dhamma-pada* erkölcsi példázatainak 423 strófája, amely egy igazi „példabeszéd-evangélium”, valamint a *Théra-gáthá* (páli: *théra* = „szerzetes”) és a *Théri-gáthá* (páli: *théri* = „szerzetesnő”), a szerzetesek és szerzetesnők lírai szépségű énekeivel. A *dzsátaka*-gyűjtemény, amely Buddha korábbi testet öltéseiről szóló 547 elbeszélés, az ő 550 korábbi létezését veszi alapul, amelyek során a tíz buddhista erény (bőkezűség, erkölcsi tisztaság, lemondás, bölcesség, energia, türelem, igazságszeretet, eltökéltség, barátságosság, egykedvűség) valamelyikének gyakorlásával egy mindenkor magasabb születést biztosított magának. A mese-, monda- és novella-szerű hagyományvagy e tarka bősége gazdag anyagot szolgáltat a buddhista művészet számára, és sok motívumot kölcsönzött innen a világirodalom is.

A harmadik könyvcsoport, az *Abhidharma-pitaka* (szanszkrit; páli: *abhidhamma* = „A tanfogalmak kosara”) erkölcsöt és filozófiát taglaló hét értekezést foglal magában. A buddhista

tanoknak ezt a tárgyi felsorolását sokkal később írták, mint a két előbbi kosarat. A különböző értekezéseket azokról az iskolákról nevezték el, ahol keletkeztek. A théra-vádinok iskolájából származó teljes páli kánont a hínájána-buddhisták Ceylonban és Hátsó-Indiában úgy tekintik, mint ami híven adja vissza Buddha szavait.

Egyéb írásművek

Idővel bizonyos számú kommentár és fejtegetés kapcsolódik a páli kánonhoz páli, szingaléz és hátsó-indiai nyelveken, ilyen pl. „A Milinda király kérdései” (*Milindapanyhá*), az indogörög Milinda király (Menandrosz; kb. Kr. e. 166–45) és a bölcs Nagaszena közti párbeszéd, amely egyfajta buddhista katekizmus, vagy pedig Buddhaghósa (Kr. u. 5. sz.) „A tisztaság útja” (*Visuddhi Magga*) c., és a ceyloni théra-váda szerzeteseknek szánt írása.

Míg a páli kánon teljes egészében a hínájána-~t fejezi ki, a szanszkrit irodalom legnagyobb részét, ha nem is kizárólagosan, a mahájána-~hoz tartozik. Említhető még a Mahavasztu (szanszkrit: „A nagy események könyve”), amelynek fő tárgya a csodatörténetek stílusában elbeszélte Buddha-életrajz. A *Lalitavisztara* (szanszkrit: *Lalitavisztara* = „A játékról szóló részletes elbeszélés”) a legfontosabb és legkiválóbb forrás Buddha életéről, amelyet egy földön-túli lény játékként ábrázol. A „Buddha átalakulása” (*Buddhacsarita*) c. eposz Asvaghósától, buddhista drámák szerzőjétől, a mahájána-~ egyik alapítójától származik (Kr. u. 2. sz.). A különböző mahájána-szútrák, amelyek a Krisztus utáni első századokban keletkeznek, egész iskolákat teremtenek, amelyek a tan értelmezéseit tankönyvekbe foglalják. A nicsiren- és a tendai-iskola (→54. o.), valamint az új →Lótusz-szútra-vallások által különösen nagyra becsült, „A jó törvény lótusza” (*Szaddharma pundarika*) c. szútra értelmezése sze-

rint Buddhának csak látszólag kell a nirvánába kerülnie, mert valójában sohasem szűnt meg létezni. Ebben a Kr. u. 280 körül keletkezett jelentős mahájána-szútrában van „A jó apáról szóló példázat” is. Nagyon ismert „A boldogsághon leírása” (*Szukhávati-vjúha*) is, amely a Nyugatot írja le, Amitábha buddha Paradicsomát, ahol a hívő elnyeri a végérvényes nirvánához szükséges érettséget. A *pradnyá páramiták* (szanszkrit: „a megismerés tökéletessége”) az összes filozófiai mahájána-szútra közül a legfontosabbak és legtekintélyesebbek. A bódhisztavta hat tökéletességről (*páramita*) szólnak, legfőképpen azonban a bölcsességről (*pradnyá*) mint a legfőbb tökéletességről.

A szarvasztvadinok számára *Vaszubhandhu* (Kr. u. 4. sz.) iktatja törvénybe Észak-Indiában az *Abhidharma-kósát*, amely egyfajta „dogmatikai kincstár”.

A lámaista ~ számára az indból tibetire fordított szövegek érvényesek, amelyeket Bu-szon (1289–1364), a nagy tibeti tudós 1325-ben rendszerezett a *Kandzsúr* és a *Tandzsúr* két gyűjteményévé, kánonikus tibeti írássá. A *Kandzsúr* („Lefordított szó [ti. Buddha szava]”) 689 egyedi mű gyűjteménye 108 kötetben. A lámáisták a páli kánon három ismert kosara mellé negyedik kosárként a *tantrát* („varázsirodalom”) teszik. A *Tandzsúr* („Lefordított tan”) 225 kötetből áll, a kötetek egyebek közt vallásos és mágikus témákkal foglalkoznak, és a tibetiek a *Kandzsúr* kommentárjainak tekintik őket. A *Tandzsúr*nak eddig négy fanyomását ismerik. Végül a *Tibeti halottaskönyv*, a láma szertartáskönyve arra a célra szolgál, hogy a láma olyan szövegeket suttogjon a haldokló vagy a halott fülébe, amelyek fontosak a túlvilágon az elhunytak számára.

A *Dainicsikjó* (japán: „A nagy Fénylő vezérfonala”) a singleton-iskola egyik kánonikus írata.

A buddhista szútrák (szanszkrit; páli: *szutta* = „fonal, vezérfonal”) szöve-

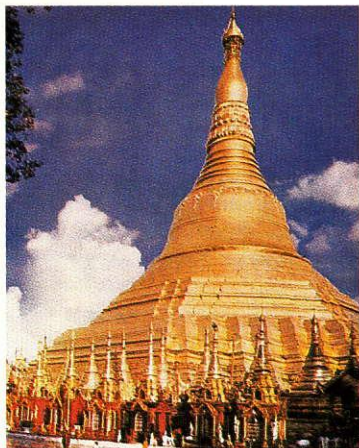
gükben és formájukban a buddhista tanszövegeket követik. Rendkívüli hosszúságuk, a lassú beszédsebesség és egyes gondolatok, cselekmények hasonló mondatokban való ismételtetése miatt a nem buddhista gyakran meglehetősen unalmasnak találja e Buddhának tulajdonított taneladásokat. A szinte egyező mondatok egyhangú, ritmikusan egyenletes ismétlődése és egymáshoz fűzése, a gondolatok, cselekmények, szavak és szócsoporthoz csak fokozatosan haladó változtatása arra való, hogy az olvasó, az előadó és a hallgató lassan, de biztosan megfigyelje a tárgyi környezetről, sőt önmagáról is, és létrejöjjön a meditatív önmagába merülés. Nyelvileg valósággal bebeszéli a meditálókba a kialsús előérzetét. E stílusforma találó képmásra lel a levés és elmúlás örök egyformaságát hirdető buddhista világszemléletben.

AZ ÚJBUDDHIZMUS

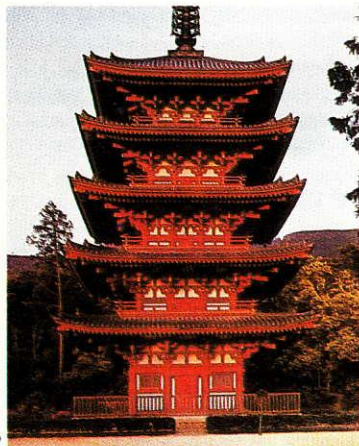
A jelenkori ~ megújulási mozgalmait karba öltve haladnak egyes ázsiai országok politikai öntudatra ébredésével. A nyugati gyarmati hatalmak ugyanis politikailag hosszú időre megfosztották jogaiktól a buddhista közösségeket. A nyugati gyarmatosítókkal szemben tanúsított ellenállás megerősíti és megújítja a ~t, és van rá eset, hogy buddhista szerzetesek válnak a nemzeti gondolat hordozóivá. Példa erre az, hogy egyes vietnami szerzetesek felgyújtották magukat.

A ~ ismét szellemi hatalom a társadalmi életben, elsősorban az egyes ázsiai országok szabadságának és politikai önállóságának kivívásáért kardoskodik. Ma már sok buddhista látja, hogy a jelenkor bajainak és szenvedéseinek oka a kapitalista kizsákmányolás, a gyarmati elnyomás és a gazdasági egyenlőtlenség. Ezzel szemben egy új, osztálymentes társadalmat, amelyben nincs kolonializmus és kapitalizmus, már fennállása

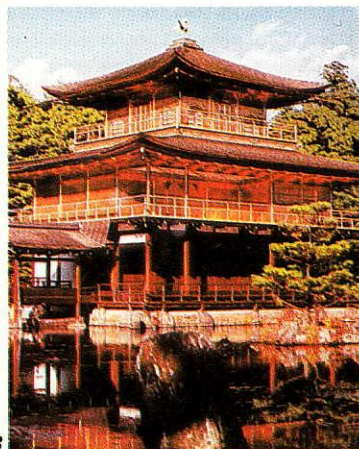

1

2

3

alatt lehetséges *nirvánának* (de nem a végérvényes *parinirvánának*) tekintenek, ami szociális és politikai éthoszszal érhető el.

Jellegzetesen mutatja ezt a növekvő cselekvési kedvet a jelenben – különösen a II. világháború óta – a hittérítés megújulása a buddhista országokban, a buddhista örökség újraértelmezése és a nyugati világot érintő misszió. A *World Fellowship of Buddhists* (angol: „A buddhisták világgözsége”), amelyet Ceylon szigetén alapított 1950-ben egy Malalaszekera nevű tudós, arra törekszik, hogy összefogjon mindenkit, aki Buddhához tartozónak vallja magát. A közösség

további találkozók (1952, 1954) sorát indítja el. Csatlakoznak ehhez a hínájána- és mahájána-buddhisták is, hogy alkotó tényezőként bevezessék a ~t a modern szellemi életbe. A buddhisták e világgözségének 1956 óta több olyan bizottsága van, amelyek Keleten és Nyugaton kezükben tartják a buddhista fiatalság nevelését, ügyelnek a buddhisták szociális jólétére és a buddhista missziós tevékenységre. A növekvő cselekvési kedv és a hittérítő tendenciák különösen tisztán kiviláglanak a nagy (6/5.) buddhista zsinaton (1954) Rangunban. Itt határozzák el egyebek közt a páli kánon angol nyelvű összefoglalá-

4

sának közzétételét. Buddha halálának és a parinirvában való bejutásának 25. évszázadát 1956/57-ben az egész buddhista világ megünnepelte. Az 1966-ban Colombóban létesített *World Buddhists Sangha Organisation* (csak szerzetesek számára) le akarja fordítani az összes páli szöveget szanszkritra, a szanszkritot pedig páliara.

~nak azt a jelenkori mozgalmat nevezzük Európában és Amerikában, amely a ~t a mai emberek vallásának határozza meg.

Már a 19. sz.-i Európában kezdenek hatni a buddhista eszmék. A filozófus *Arthur Schopenhauer* (1788–1860), aki szerint az akarat maximális kibontakozása önmaga elpusztításához vezet, alapítja meg a következőket: „Die Welt als Wille und Vorstellung”; német: „A világ mint akarat és képzet”, 1818). Lényegében ő közvetíti Európa széles köreinek a buddhista gondolatokat.

A zeneszerző *Richard Wagner* (1818–83) a maga pesszimista világképét filozófiailag látja igazolva Schopenhauer műveit olvasva. Egyebek közt e schopenhaueri megrázkódtatás hatására szeretne Wagner 1856-ban operát komponálni Buddha életéről „A győző” címmel. De aztán a „Trisztán és Izolda”-t (1859) és a „Parsifal” tervét alkotja meg. Az ünnepélyes színházavatás alkalmával előadott „Parsifal” (1882) végül is összeköti a schopenhaueri akarattagadást az önmegváltás vágyával, benne éri

el a buddhista, „részvét” általi megváltás tana a csúcspontját. A „Parsifal” e tendenciái elméletileg Wagner tanulmányában, a „Vallás és művészet”-ben (1881) csapódnak le.

Mind a buddhista szakmai közlemények (könyvek és folyóiratok), mind a szépirodalmi alkotások igen sikeresek, és különböző európai nyelvekre lefordítva nagy példányszámban kelnek el. Álljon itt példaként *Hermann Hesse* (1877–1962) ind regénye, az 1919 és 1922 között keletkezett és 1922-ben megjelent „*Siddhartha*”, amelynek címe tiszteletadás is, hadüzenet is. De jó példa „Barlám és Jozafát” legendája is (a Buddha-legenda átalakult formája), amely görög regényként Kr. u. 600 körül keletkezett, és azóta sokféleképpen átdolgozták, epikusan is, dramatikusan is a keresztény Európa valamennyi nyelvén. A hatvanas évek óta egyfajta rokonszenvhullám tapasztalható – elsősorban a fiatal nemzedék körében – a ~ iránt, amely nemcsak az irodalomban nyilvánul meg, hanem különböző szövetkezésekben is.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

kb. 563–483 Gautama Sziddhártha, a buddhizmus alapítója

543/544 A buddhista időszámítás kezdete, mert a szingaléz hagyomány szerint ebben az évben következett be Buddha halála (és nirvában jutása), nem pedig a történelmileg valószínű Kr. e. 483-as évben

480 A buddhisták 1. zsinata Rádzsgrihában

380–70 A buddhisták 2. zsinata Vaisáliában

272–31 A jámbor Asóka király uralkodási ideje

253 Mahinda beviszi a buddhizmust Ceylon (Srí Lanka) szigetére

251 A buddhisták 3. zsinata Pátaliputrában (ma: Patna); szakadás a szarvasztivádinok és a szthaviravádinok között

200 A legrégebbi *pradnyápáramita-szútrák*

2/1. sz. Sztúpa Szánycsiban (India)
kb. 166–45 Menandrosz (Milinda) pártolja a ~t; *Milinda-panyhá*, „Milinda király kérdései”

kb. 80–35 Papírra vetik a páli kánon Ceylonban; a *mahájána-szútrák*, egyebek közt a Lótusz-szútra keletkezése

A keresztény időszámítás szerint

65 A legrégebbi útmutatás Kínában a ~ számára

120 óta Sziklaszentélyek Kárliban

120–65 Nágárdzsuna (100–65)

megalapítja a madhjamika-iskolát; a szerzetesek elviszik a ~t Vietnamba
2. sz. Asvaghósa *Buddhacsaritája* („Buddha átalakulása”)

280 A *Szaddharma-pundarika-szútra* keletkezése

372 A ~ eljut Észak-Koréába

4. sz. Vaszubandhu megírja az *Abhidharma-kóst*

400 A hinajána-~ eljut Thaiföldre

4/5. sz. Aszanga megalapítja a jógácsára-iskolát

420–24 Jáva szigetén Gunavarnam terjeszti a ~t

420–52 A ~ elterjed Burmában

5. sz. Buddhaghosa „A tisztaság útja” c. műve

6. sz. eleje Pagoda épül a Szung-hegyen (Kína)

518 A kínai buddhista kánon legrégebbi katalógusa

526 Bódhidharma (498–561), a zen-~ alapítója Kínába megy

552 A ~ kiterjed Japánra

6. sz. A jünkangi és lungmeni barlangok Kínában; Dhamékh-sztúpa Szárnáthban (India)

6/7. sz. Sziklaépítészet és kolostor-település Adzsantában (India); a vadzsrajána-~ keletkezése

629–45 Hszüan-cang kínai zarándok beutazza a buddhista országokat

634 Punhvang-sza-pagoda Kjong-dzsiban (Korea)

640 A tibeti király házasságot köt egy buddhista hercegnővel, és pártolja a ~t Tibetben

1 A világ legmagasabb pagódája, a 107 m magas Sve-Dagon-pagoda, amelyet mintegy 8600 aranylap borít, 11. sz. Rangun (Burma)

2 Ötemeletes pagoda íából, 951. Kiotó, Daigodzsi

3 Aranypavilon (Kinkakudzsi), 1394 (1950-ben leégett, 1955-ben helyreállították). Kiotó

4 Odilon Redon (1840–1916): Buddha, pasztell. Párizs, Louvre

671–95 I-cing zarándoklata Kínából (egyebek közt a szumátrai Palembangba)
7. sz. Hórjú-dzsi Nára környékén (Japán)
700–800 A mahájána-~ elterjed Hátsó-Indiában (Burma, Thaiföld)
7/8. sz. Sziklaszentélyek Ellorában (India)
747 Az ind Padmaszambhava Tibetbe megy, és megalapítja a lámaizmust
750 A Tósódai-dzsi építésének kezdete Narában (Japán)
8. sz. eleje A boroboduri szentély Jáva szigetén (Indonézia)
805 A tendai-sú, amelyet Dengjó daisi (767–822) alapít Japánban a Hiei-hegyen
806 A singon-sú, amelyet Kóbó daisi (774–835) telepít meg Japánban
845 Vu-cang üldözi a ~t Kínában
9. sz. közepe A fo-kuang-szu, a Vutaj-hegyen lévő főpavilon (Kína)
1000/1200 A ~ eltűnik Indiából
12. sz. eleje A csuszon-dzsi, az Aranypavilon Kiotóban (Japán)
1175 A dzsódó-sú, amelyet Hónen sónin (1133–1212) hoz létre Japánban
1200 A ~ eltűnik Kínából
1202 A rindzai-sú, amelyet Eiszai (1141–1215) visz Japánba
1224 Sinran sónin (1173–1263) megalapítja Japánban a dzsódisin-sút
1228 Dógen (1200–50) megalapítja Japánban a szótó-sút
1253 Rissó daisi (1222–82) megalapítja Japánban a nicsiren-sút
1260–94 Kublai kán támogatja a ~t
13. sz. Az Engaku-dzsi Kamakurában (Japán)
1325 Bu-szton (1289–1364) rendszerbe foglalja a *Kandzsúrt* és a *Tandzsúrt*
1340–50 A ~ bevezetése Laoszba
14. sz. vége A Kinkakudzsi-templom Kiotóban (Japán)
1407 Cong-kha-pa (1357–1419) megalapítja Tibetben a dge-lugsz-pát, a sárgasapkásokat
1400/1500 A ~ eltűnik Jáváról és Szumátráról (Indonézia)

1414–28 A buddhisták üldözése Vietnámban
1515-től A Potala építése Lhászában (Tibet)
1642 Az 5. dalai láma mint papkirály uralkodik Tibetben
1654 Ingen (1592–1673) megalapítja az óbaku-sút
1782 A teravadinok 4. zsinata Thaiföldön
18. sz. A Tízezer Buddha temploma Pekingben (Kína)
1818 Megjelenik Schopenhauer „A világ mint akarat és képzet” c. műve
1871 A hínájána-buddhisták 5. zsinata Mandalajban (Burma)
1882 A „Pali-text-Society” alapítása Londonban
1891 Anágárika Dharmapála (1864–1933) megalapítja a „Mahá-Bódhi-Society”-t Ceylon szigetén (központja: Kalkutta, India)
1925 Jaszukicsi Kotani (1884–1924) és Kakutaro Kubo (1892–1944) megalapítja Japánban a reiju-kait
1938 Mioko Naganuma (1889–1957) és Nikkio Nivano (sz. 1906) megalapítja Japánban a rissu-koszei-kait
1945 Megalapítják Japánban a sóka-gakkait
1950 Az 1. buddhista világtérkezet Kandiban (Srí Lanka); G. P. Malalaszekera megalapítja a „World Fellowship of Buddhists”-et, melynek központja Bangkokban van
1952 A 2. buddhista világtérkezet Tokióban (Japán)
1954 A 3. buddhista világtérkezet Rangunban; a hínájána és a mahájána együtt tevékenykedik a „World Fellowship of Buddhists”-ban; a 6/5. buddhista zsinat Rangunban (Burma)
1956/57 Buddha halálának 2500. évfordulója
1959 A 14. dalai láma elmenekül Tibetből Indiába
1966 Megalapítják a „World Buddhist Sangha Organisation”-t Colombóban (Srí Lanka)
1984/85 A buddhista (szingaléz) időszámítás 2528. éve

Irodalom

Bechert, H.: Buddhismus, Staat und Gesellschaft in den Ländern des Theravada-Buddhismus. I–III. Frankfurt, 1966/73.
 Beckh, H.: Buddha und seine Lehre. Stuttgart, 1958.
 Benz, E.: Buddhas Wiederkehr und die Zukunft Asiens. München, 1963.
 Brauen, M.: Feste in Ladakh. Graz, 1980.
 Conze, E.: Der Buddhismus. Wesen und Entwicklung. Stuttgart, 1977.
 Dalai Lama: Das Auge der Weisheit. Grundzüge der buddhistischen Lehre für den westlichen Leser. München, 1975.
 Enomiya-Lasalle, H. M.: Zen. Weg zur Erleuchtung. Wien, 1976.
 Frauwallner, E.: Die Philosophie des Buddhismus. Berlin, 1956.
 Govinda, A.: Grundlagen tibetischer Mystik. München, 1975.
 Greschat, H. J.: Die Religion der Buddhisten. Stuttgart, 1980.
 Hesse, H.: Siddhartha. Eine indische Dichtung. Berlin, 1950.
 Hoover, T.: Die Kultur des Zen. Düsseldorf, 1978.
 Itäl, G.: Die Meister, die Mönche und ich. München, 1972.
 Kapleau, P.: Die drei Pfeiler des Zen. Lehre, Übung, Erleuchtung. München, 1975.
 Nyanatiloka: Buddhistisches Wörterbuch. Konstanz, 1954.
 Oldenberg, H.: Buddha. Sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde. München, 1961.
 Olshack, B.: Tibet, Erde der Götter. Zürich, 1960.
 Pischel, R.: Leben und Lehre des Buddha. Leipzig, 1926.
 Reichelt, K.: Der chinesische Buddhismus. Basel, 1926.
 Schlingloff, D.: Die Religion des Buddhismus. I–II. Berlin, 1962–63.
 Schumann, H. W.: Buddhismus. Stifter, Schulen und Systeme. Olten/Freiburg, 1976.
 Seckel, D.: Die Kunst des Buddhismus. Baden-Baden, 1962.
 Söpa, G. L.–Hopkins, J.: Der tibetische Buddhismus. Düsseldorf, 1977.
 Suzuki, D. T.: Die große Befreiung. Einführung in den Zen-Buddhismus. München, 1978.
 Uhlig, H.: Das Bild des Buddha. Berlin, 1979.
 Wetering, J. van de: Der leere Spiegel. Erfahrungen in einem japanische Zen-Kloster. Reinbek [é. n.]

A ~ (annamita: *cao-dai* = „nagy palota”) vallási közösséget a vietnami Le-Van-Trung (1876–1934) alapította Vietnamban (Indokína). A *cao-dai* vallás ma Vietnam legjelentősebb és legbefolyásosabb vallása. Vietnamban, Kambodzsában, Franciaországban és az USA-ban élő, kb. 2 millió tagból álló vallási közösség központja Long-Thanban található (Taj-Ninh tartomány).

A *cao-dai* vallás, amely önmagát a három ázsiai vallás (→buddhizmus, →taoizmus, →konfucianizmus) és a →kereszténység összegzéseként értelmezi, a szárazföldi Kelet-Ázsia →új vallásai közé tartozik.

A taoista Ngo-Van-Siő 1878. február 28-án születik Saigon közelében, szegény szülők gyermekeként, de nagy-nénje felkarolja, és gondoskodása folytán konfuciánus képzésben részesül. 1902-ben „égi szellemek” szólítják meg; 1919-ben francia szolgálatba lép hivatalnokként, és hasonló érzelmű, fiatal kormányzati tisztviselőkből álló csoportot gyűjt maga köré. 1925. december 25-én nyilatkoztatják ki előtte a Cao-dai istennevet, és ugyanez az isten bízta meg őt azzal is, hogy az új vallás egyik vezetőjévé a gazdag Le-Van-Trung mandarint szemelje ki, aki az indokínai francia katonai kormányzat hivatalnoka.

A hivatalos megalapítást aztán az ötvenéves Le-Van-Trung végzi el 1926. október 7-én. Nemsokára, az 1926 novemberében zajló vallási ünnepség keretében, Saigonból Taj-Ninhbe teszik át a székhelyet, és Le-Van-Trung megkapja a katolikus kereszténység mintájára az „e világi” pápa (Giao-Tong) méltóságát és címet a ~ban.

Amikor az alapító 1934. december 19-én meghal, egy zsinaton *Ho-Phap-Pham-Cong-Takot* választják utódává és pápává. Átfogó gazdasági szer-

vezete, saját ügykezelése és 1943 óta erős magánhadserege folytán ez a vallás a legfontosabb politikai hatalommá válik Vietnamban. Az 1955/56-os években Ngo Ding Diem (mh. 1963) elnök felosztatja a *cao-dai* hadsereget, Pham-Cong-Tak pápát pedig száműzi.

A *cao-dai* vallásra jellemző Cao-dai isten három „Amnesztia”-ja (annamita: *tam-ki-pho-do*), azaz isteni irgalmasságának kinyilatkoztatása és sugallata a történelem folyamán. E szakaszos történelemvallás szerint az emberiség minden eddigi korszaka isteni kinyilatkoztatásokkal kezdődött, ezek azonban a hanyatlásról mindig egyértelműen felismerhető végkifejlet felé tartottak. Az amnesztia ilyenkor egy új szakasz elindítója. A ~ úgy tekinti magát, mint „Isten harmadik és utolsó amnesztijá”-t, az első két „keleti” amnesztia után, amelyet Buddha és Lao-ce hozott, és a két „nyugati” után, amelyet Mózes és Krisztus hozott. Ezt az üdvtörténeti evidenciát Cao-Diep-Dao őeminentiája, a Seigneur Zodiaceal egy hasonlattal fejezi ki, amikor azt mondja:

Mózes tana a bimbó és Krisztus tana a virág.
Cao-Dai tana azonban a gyümölcs.
A virág nem teszi tönkre a bimbót,
a gyümölcs se a virágot:
De a növények fejlődésének minden következő állapota
az előző helyzet tökéletesedése.

Az emberről ugyanez a szerző ezt mondja: „Egyetlen fa gyümölcssei, egyetlen kert virágai az emberek, egyetlen apa, akinek a neve szeretet, kedves gyermekei. Ezért kell az embernek a fényt szeretnie, bármely láthatáron jelenik is meg. Az ember dolga, hogy keresse az igazságot, bármely forrásból fakad is.”

A ~, amely elsősorban „megújított buddhizmus”-ként (franciául: Bouddhisme rénové) fogja fel önmagát, a hagyományos buddhizmus két alapvető hibáját akarja orvosolni: a minden karitatív tevékenység nélküli, csak önmegváltását szolgáló etika hiányosságát és a hierarchia fogyatékosságát. Ez az etika megkívánja az emberek testvériségét és az irgalmaságot az emberek és állatok iránt, a lélekvándorlás tanát véve alapul. E vallás szerint a vegetarizmus kötelező a papoknak, ajánlatos a világiaknak. Mivel minden ember testvér, a ~ síkra száll a népművelés felvirágoztatásáért és az általános tankötelezettség bevezetéséért.

A ~ alapját a →spiritizmus alkotja, amelynek az emberek igazi spiritualitását kell előmozdítania, mert eddig kizárólag értelműk tanuskodására voltak utalva. A spiritizmus bizonyosságot szolgáltat a lélek létezéséről és halál utáni tovább éléséről, valamint arról a lehetőségről, hogy az élőlény és a halott között a kapcsolat fenntartható médiumok közvetítésével. A ~ „égi szellemei” közé számítja a kínai Li Taj Po (701–62) költő, a kínai szabadsághős Szun Jat-szen (1866–1925), a francia nemzeti hős Jeanne d’Arc (1412–31) és Victor Hugo (1802–85) francia költő szellemét.

A templomokban úzó kultusz középpontjában a közös ima áll, amely ráhangol, felkészít a meditációra. E kultusznak része a tömjénfüstáldozat is.

A hierarchikus szervezet élén, amelyet a katolikus kereszténység mintájára alakítottak ki, a *ho-phap* (= pápa) áll, akit 3 *cuong-phap* (= bíboros), 8 *dan-szu* (= érsek), 38 *phoi-szu* (püspök), 72 *giai-szu* (magasabb rangú pap) és 3000 egyszerű pap követ.

Minden vallási rang – a pápáé kivételével – elvileg nőket is megilletnek.

Vietnam és Kambodzsza csaknem minden nagyobb településén van a cao-dai vallásnak egy temploma. Long-Thanh-ban (Taj-Ninh tartomány), a ~ központjában, ahol a katedrális méretű főtemplom található, működnek az „egyházi állam” iskolái, könyvtárai, valamint kispári

cégei a vallásos művészet, könyvnyomtatás és egyébek szolgálatában.

A szentélyekben, az oltárokon és a papok ruházatán ott látni a Cao-dai isten jelképének, a „szent szem”-nek ábráját, amely a földgolyóra tekint.

Irodalom

Gobron, G.: Histoire et Philosophie du Caodaïsme, Bouddhisme rénové, spiritisme vietnamien, religion nouvelle en Eurasie. Paris, 1949.

Gobron, G.: La Constitution religieuse du Caodaïsme... expliquée... par Sa Sainteté Ho-Phap. Paris, 1953.

CARGO-KULTUSZOK

A ~ megjelölés olyan új vallási üdvözmozgalmak sorozatát foglalja magában, amelyek a bennszülött melanéz szigetlakóknak, főként Új-Guinea lakóinak a fehér, európai gyarmatosurakkal folytatott vallási vitáiból jöttek létre.

Nevüket e kultuszok azért kapták, mert a fehérnek civilizációs javai, a cargo (angol: „fuvaráru, rakomány”) nagyon kíváncsnak tűnnek a bennszülöttek szemében.

Melanézia újkori vallási üdv- és szabadságmozgalmához elsősorban a →tuka-, a →Mambu- és a →Paliamozgalmat számítják, de ide tartozik a taro-kultusz is.

A cargo szó arra utal, hogy ezek a mozgalmak szorosan kapcsolódnak a „rakományok” és a „fuvaráruk” vá-

rásához, amelyeket a szigetlakók reményei szerint hajókon szállítanak vagy repülőgépekkel visznek oda. A ~ a színes bőrűek azon reményeit fejezi ki, hogy részesülhetnek a fehérnek civilizációs javaiban, jólétében, boldogságában és szabadságában.

E vallási próféciák középpontjában a remélt szekuláris javak állnak, ezeket pedig kapcsolatba hozzák a szigetlakók hagyományos ős-tiszteletével. A nyugati világ civilizációs javait eszerint valójában a melanézek ősei maguk állították elő azzal a céllal, hogy csak az ivadékaik használhassák. A bővelkedő fehér gyarmatosurak azonban elzárják a szegény, színes bennszülöttek elől e javakat. De egy szép napon ez a csalás lelepleződik, és már nincs messze az az idő,

amikor az ősök a mindenféle jóval teli hajók rakományait, amelyek idáig a fehérnek gazdagították, a bennszülöttek kizárólagos birtokába juttatják. E hajórakományok közeljövőbeli megérkezésének biztos tudatában fel kell élni minden jelenlegi készletet.

Irodalom

Kiki, A. M.: Ich lebe seit 10 000 Jahren. Berlin/Frankfurt/Wien, 1969.

Lanternari, V.: Religiöse Freiheits- und Heilserwartungen unterdrückter Völker. Berlin, 1968.

Steinbauer, F.: Melanesische Cargo-Kulte. Neureligiöse Heilbewegungen in der Südsee. München, 1971.

Worsley, P.: Die Posaune wird erschallen. „Cargo“-Kulte in Melanesien. Frankfurt, 1973.

CHRISTIAN SCIENCE

A ~ (angol: „Keresztény tudomány”) az a mozgalom, amelyet az amerikai Mary Baker-Eddy (1821–1910) alapított az USA-ban, s amelyet ő maga szervezett újjá Bostonban 1892-ben *The First Church of Christ, Scientist* (angol: „Krisztus első tudós egyháza”) névvel. Az 1800 000 scientistaának, ahogy e mozgalom követőit elnevezték, s akiket 3500 törpeegyházban szerveztek meg a világ 60 országában,

a bostoni (USA) anyaegyház jelenti a központot. Ez a hitközösség, amelynek tana a scientizmus, a →kereszténység kongregacionalista irányzatából jött létre, és az észak-amerikai →új vallások közé tartozik.

Az alapító Mary Baker 1821. július 16-án egy kongregacionalista farmercsalád hatodik gyermekeként a Concord (New-Hampshire) melletti Bowban látta meg a napvilágot. 17 éve-

sen Tiltonban felveszik a kongregacionalista közösségbe. Első házastársa, G. W. Glover, akivel 1843-ban 22 évesen kötött házasságot, már egy év múlva meghal. Második férjétől, Patterson fogorvostól, akivel 1853-ban lép házasságra, később elválk, mert az elhagyta. Amikor sok éven át tartó hátgerincfájdalmi bénulási tüneteket okoznak, 1862-ben felkeresi *Phineas P. Quimby* (1802–66) természet-

gyógyászt, az újszellem-mozgalom alapítóját, aki azonban nem ad neki semmilyen gyógyszert, mert meg van győződve arról, hogy minden úgynevezett betegségnek egyetlen gyógyszer van: a páciens bizalma a gyógyító (orvos) iránt. Miután az alapítónő 1866. február 1-jén úgy esett el, hogy súlyosan megsérült, és az orvosok lemondtak róla, átéli a felismerés pillanatát. A baleset utáni harmadik napon épp a béna gyógyulásának történetét olvassa (Mt 9,1–8), amikor egyszer csak Isten parancsoló „Leányom, állj fel!” szavára meggyógyulva kel fel betegágyából. Ez az a perc, amikor felismeri, hogy nem orvosság, hanem kizárólag a beteg hite segíti elő a gyógyulást, és hogy minden betegség végül is a szellemben gyökerezik, hogy az a szellem által – kizárva minden anyagi eszközt – befolyásolható is.

Ezt az 1866-ban felismert és önmagán tapasztalt ~t („Keresztény tudomány”) olyan isteni kötelességként fogja fel, amit továbbítania kell az emberekhez. Így születik meg főműve, a „Science and Health” (angol: „Tudomány és egészség”), amely 1875-ben jelenik meg. 1876-ban alapítja meg hat egynézetű társával a *Christian Science Association*-t. Miután Mary Baker 1877-ben harmadszor is megházasodott, mégpedig egyik legbuzgóbb tanítványával, Asa Gilbert Eddyyel (mh. 1882-ben), felveszi a Baker-Eddy nevet. Az alapítónő, aki egész életében sorvasztó sóvárgással vágyakozik a „tökéletes harmonia” után, 1879-ben „az első kereszténység gyógyítási adományának helyreállítása végett” megalapítja a *Church of Christ, Scientist*et és 1881-ben fel is szentelteti magát egyháza pásztoraként. Szemináriumokat vezet, pácienseket kezel, írja írásait és megalapít három folyóiratot, amelyeket megtetéz a *Christian Science*

Monitor nemzetközi napilappal. 1892-ben újjászervezi az 1882 óta Bostonba áttelepített egyházát, mint a *The First Church of Christ, Scientist*et, valamennyi scientista anyaegyházát, 1894–95-ben pedig egy 5000 főt befogadó istenházát létesít. Mary Baker-Eddy 1910. december 3-án, 89 éves korában hal meg Chestnut Hill-i birtokán Newtonban (Massachusetts, USA).

Már az alapítónő életében áterjedt ez a mozgalom az USA-ból a nyugati országokba. A nemzetiszocialista Németország 1941-ben a természetgyógyász-törvény alapján betiltja a hitközösséget.

Az egész scientista gondolatiság alapja az a felismerés, hogy Isten szellem, és hogy a világ és az ember az ő visszatükröződése, valamint „a végtelen tudat szellemi jelensége”. Az Isten végtelen elv, természet, szellem és lélek. Az élet, az igazság és a szeretet alkotja azt a szentháromságot, amit Istennek nevezünk. Isten „minden a mindenben” (teopанизmus). Ő az „isteni elve” mindennek, ami valóságos. Ez a valóság a lényegre tapintó harmonikus, tökéletes és örök.

Mivel Isten minden valóságos létező egyetlen elve és az egyetlen valóság, nem adhat valami ellentétet. Ezért

The First Church of Christ, a Christian Science anyaegyháza, 1894/95. Boston (Mass., USA)

nincs az anyagnak és semminek sem, ami vele összefügg – mint a diszharmónia, a betegség, a szenvedés és a halál, éppúgy a gonosznak és a bűnnek – valósága, mert mind csak pusztai illúzió, a „tévedés semmisége”. Az ilyesmi csak szuggesztió és hamis képzeletünk produktuma, mert az ember nem képes beteggé válni és meghalni.

A test nem halhat meg,
mert az anyagnak nincs olyan élete,
amit elveszithetne.

Ha az ember megszabadítja magát az ámitásoktól, eléri az üdvöt. „Ha a betegség és a bűn illúzió, akkor a felébredés és halálos álmából ... elvezet bennünket az egészséghez, a szentséghez és a halhatatlansághoz.” Akkor az ember megismeri, hogy az Isten és ő örök egységet alkot, és hogy az Isten öbenne tükröződik vissza. Aki Istent mint a mindent átölelő elvet helyesen gondolkodva igenli, az átvágja magát a tévedésen és elúzi a betegséget.

A scientisták évente kétszer, januárban és februárban ünnepelnek *atonementet* („egységben”), ami Istennel való egyfajta meditatív egyesülés, amolyan anyagtalán úrvacsora, kenyér és bor nélkül. Minden vasárnap és szerdánként este istentiszteletet tartanak. Vasárnap egyébként minden scientista ugyanazt a *szent-lecke-prédikációt* hallgatja, amit a bostoni anyaegyházban vetettek papírra, s amit elküldenek a világ valamennyi törpeegyházának. Két olvasó – az alapító nő meghatározása szerint mindig egy férfi és egy nő mint első és második olvasó – felolvassa az üzenetet, amit az „aranykönyv”-ből, a *Science and Health*-ből és a Biblia egy rövid részéből állítanak össze, mert Jézus a keresztény tudomány első tanítója és természetgyógyásza, amit ő annak tiszta alakjában hirdetett és gyógyító csodáival bebizonyított mint igazságot. Így azt is megmu-

tatta, hogy az életben nincs halál, és hogy a szeretet a gyűlölet tanítója. Az az ígérete, hogy „vigasztaló”-t (segítőt) fog küldeni, a ~ megalapításával beteljesedett.

A szerda esti istentiszteleteken elsősorban tanúságot szolgáltatnak olyan hit általi gyógyulásokról, amelyek nem maradnak el azok mögött, amik Bad Bollban és Lourdes-ban történnének. Azt, amit a scientisták hangsúlyoznak, hogy a szenvedésnek pszichoszomatikus összefüggései és lelki-szemleli okai vannak, ma a kívülrőlők is tisztábban látják, mint régebben.

A mozgalom központosított szervezetét az alapító nő könyve, az „Egyházi kézikönyv” ismerteti. Eszerint a legfelsőbb vezetőség a bostoni anyaegyház és egy önmagát kiegészítő öttagú direktórium, a *Christian Science Board of Directors* kezében van. Csak Bostonban, a scientista világmozgalom központjában folyik a *Christian Science Bachelors/CBS* képzése, és csak a bostoni könyvkiadónál jelenhet meg a hivatalos irodalom.

Ahhoz, hogy egy öngazgatású törpeegyház megalakuljon, legalább 16 tag szükséges. A kisebb csoportok egyeletet alkotnak. Míg a bostoni anyaegyház egyedül viseli a *the* (angol: „a”) névelőt, addig a többi városban az egyes törpeegyházak az alakulási sorrendnek megfelelően veszik fel a címüket, az „első”, ill. a „második” stb. *Krisztus tudós egyháza*.

A mozgalomban 10 000 orvos, ill. gyakorlati gyógyszer vagy természetgyógyász gyakorolja a „gyógyítás tudományát”-t.

Az alapító nő 1875-ből származó irodalmi főműve a *Science and Health* (angol: „Tudomány és egészség”), amelyet írója többször átdolgozott, végül 1883 óta a *Key of the Scriptures* (angol: „Kulcs a Szentíráshoz”) címmel jelenik meg. A scientisták úgy tekintenek rá, mint Istentől ihletett kánonikus érvényű könyvre. A szerző a kinyilatkoztatás letéteményesének és az istenség eszközének mondja

magát: „Én csak az írnok voltam, aki az isteni természetten égi harmóniáit leírta.”

Az alapító nő 1908-ban alapította a *Christian Science Monitor*-t (példányszám: 166 000), amely ma az angol nyelvű országokban igen elterjedt nemzetközi napilap, s mint ilyen, csak kifogástalan híreket közöl, és távol tart a hasábjaitól minden negatívumot (bünteteket és botrányos ügyeket). Vallásos cikkel naponta csak eggyel jelentkezik.

Irodalom

- Baker-Eddy, M.: Wissenschaft und Gesundheit mit Schlüssel zur Heiligen Schrift. Boston, 1975.
Leishmann, T. L.: Warum ich ein Christlicher Wissenschaftler bin. Rheinfelden, 1969.
Peel, R.: Mary Baker-Eddy. I–III. New York, 1966/72.
Weiss, V.: Die Heilslehre der C. S. Gotha, 1927.
Zweig, S.: Die Heilung durch den Geist. Frankfurt/M., 1952.

CHURCH OF GOD (Armstrong)

A ~ (angol: „Isten egyháza”) azt a 200-nál több USA-beli különféle vallási közösséget jelöli, amelyek 1830 óta keletkeztek, és részben a pümkösdista vagy a szentmozgalomhoz számíthatóknak. Említésre méltóak egyebek közt a ~ in North America/General Eldership (alapítva 1830), a ~/New Dunkers (1848) és a ~, Anderson/Indiana (1880). Az adventista elágazásuk között a ~/Adventists (1865), a ~ in Jesus Christ/Oregon (1888) és a ~/Seventh Day (1933). A pümkösdista mozgalmakhoz tartozik a Holiness Church (1892), amelyet 1907-ben ~ra kereszteltek át, és amelyből kiágazik a ~/Cleveland (1909), a ~/Original (1917) és a ~/Queens Village (1943).

Itt kell külön megemlíteni azt az 1934-ben az amerikai Herbert W. Armstrong által először Radio C. of G. (angol: „Isten rádióegyháza”) gyanánt alapított és aztán 1968-ban The Worldwide C. of G.-dá (angol: „Isten világméretű egyháza”) átkeresztelt új vallási mozgalmat Amerikában, amelynek ma 100 000 tagja van és Ambassador College-okat működtet Pasadena-ban (Kalifornia), Dallasban (Texas) és Londonban.

Az 1893-ban Des Moinesben (Iowa, USA) született Herbert W. Armstrong, az alapító, mindenekelőtt kereskedő és reklámszakember. Miután felesége 1927-ben megtéríti őt, az adventista ~/Oregon pásztorává lesz, de nem sokkal később elbocsátják a kartársaival folytatott vitái miatt. 41 éves, amikor 1934-ben megalapítja saját egyházát, a Radio ~ot, és egy helyi adón keresztül prédikál hallgatóinak. Mivel Jeruzsálem pusztulása óta (Kr. u. 70) meghamisítva hirdették az evangéliumot, most 1934-ben újjáébred az igazi egyház. Az egyház újjáalapításának napja az a nap, amikor a The World Tomorrow-val (angol: „A világ holnap”) kezdődött a rádió műsora, és a prédikátor először adta ki a The Plain Truth (angol: „A teljes igazság”) c. folyóiratát az érdeklődők számára. 1968-ban az Isten rádióegyházát átkezesztelik az Isten világméretű egyházára, és Armstrong hallgatóiból és olvasóiból egyszerre jelentős mozgalmat sarjad. 1973-ban a fenti folyóirat eléri a 3,2 milliós példányszámot, és „A világ holnap” c. műsora több mint 400 rádió- és tévéadó sugározza. A luxemburgi és a monte-carlói rádiókon keresztül 1953 és 1973 között az eu-

rópai országokat is bekapcsolják a hittérítésbe.

Az alapító fia és örököse, Garner Ted Armstrong (sz. 1931), aki Isten világméretű egyházának második elnöke és társvezetője, 1972-ben felmentti magát a rádióbeli térítés feladata és az Ambassador College-ok alelnöki kötelességei alól – személyi okokra hivatkozva, ahogy mondani szokták.

A mozgalomra jellemző, hogy az „idők végezetét” várják háborúkkal, éhínségekkel és elemi csapásokkal, sőt az alapító már két ízben időpontot is megjövendölt (1972 és 1977), amelyek szép csendben elmúltak. Az anglikán népek szerintük az óizraelita Efraim és Manasse törzsek utódai.

A mozgalom követői alámerítéssel keresztelik a felnőtteket. Ritusaikat a zsidó ünnepnaptárhoz igazítják, megünneplik a heti szabbatot mint pihenőnapot és évenként a pészah-ünnepet, és ügyelnek a zsidó étkezési előírásokra is.

Irodalom

Klabunde, G.: 50 Jahre Gemeinde Gottes. Essen, 1957.

DIONÜSZOSZI MISZTÉRIUMKULTUSZ

A dionüszoszi misztériumok Dionüszoszról (görög, Bakkhosz is, latinul Bacchus, Liber Pater), a növényvilág, kiváltképp a szőlőlomb és a bor istenéről kapják a nevüket. Ez a görögség egyetemes és legnépszerűbb kultusza. Amíg minden istenségnek van szentélye vagy a védelme alá tartozó városa, addig Dionüszosz nincs külön kultusz helyhez kötve, de otthon van mindenhol. Ő a nép istene, mindenki

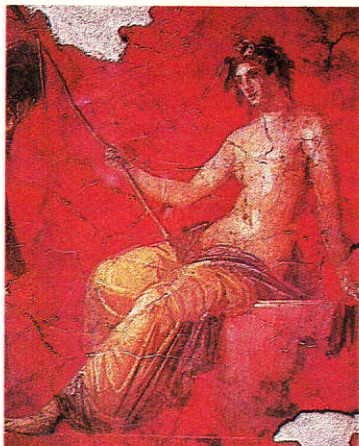
szabadon úzheti a kultuszát, a nők és a rabszolgák is. Ő az antik világ leg többet ábrázolt istene.

A Dionüszosz-kultusz Trákiából, Kis-Ázsiából érkezik. A Kr. e.-i 2. sz. óta lesz belőle → misztériumkultusz. Orgiasztikus vonásai okozzák, hogy elutasítják, elsősorban Rómában. A szenátus Kr. e. 186-ban az állam veszélyeztetése címén tilalom alá helyezi és üldözteti a követőit. Csak a

császárság idején terjedhet akadálytalanul a Római Birodalomban.

A mítosz szerint Dionüszosz a halhatatlan Zeusz és halandó kedvese, Szemelé thébai királylány fia. Miután a Zeusztól teherbe ejtett Szemelé arra kérte az istent, hogy mutakozzon meg előtte mint isteni jelenség, ez villámával földre sújtja és elégeti. Zeusznak a parázsból kell kikapnia Szemelé két gyermekét, akiket hal-

1 Dionüszosz (Bacchus), 130 k., fal-festmény. Róma, Antiquarium del Palatino

2 Beavatás a dionüszoszi misztériumokba, Kr. e. 60 k., fríz. Pompeji, Villa dei Misteri

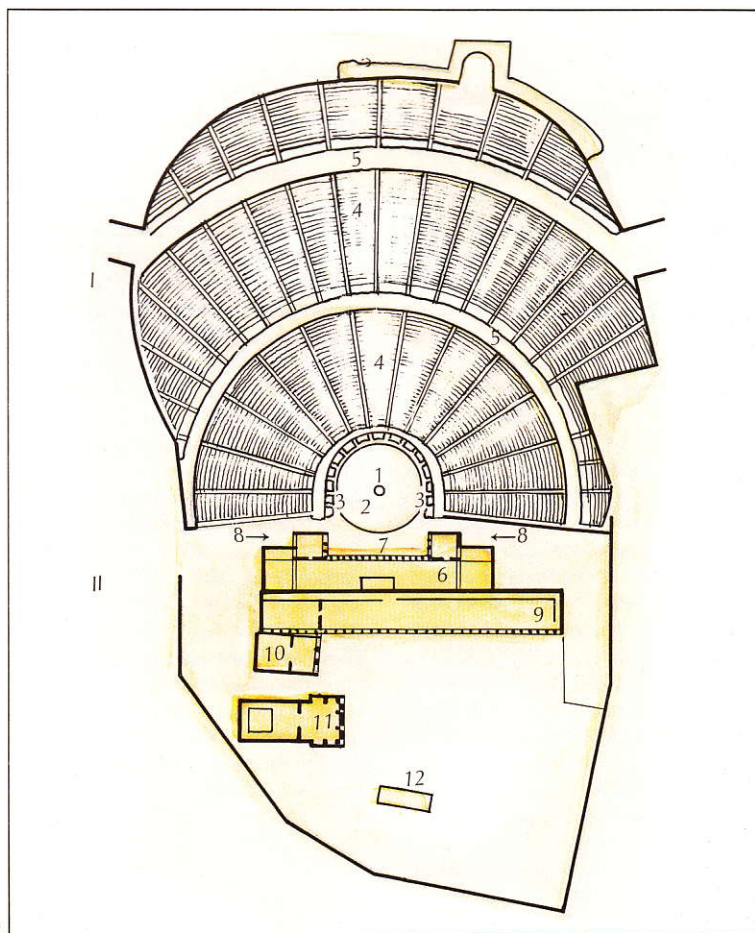
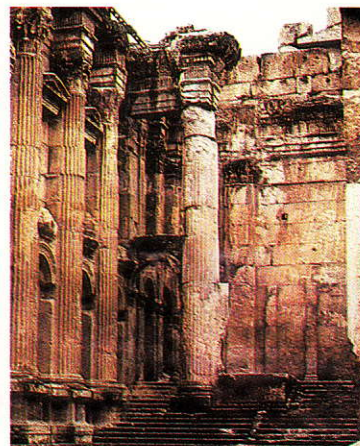
3 Dionüszosz tengeri utazása, Kr. e. 535 k., tál. München, Antikensammlung

dokolva még megszült. Alig serdült fel Dionüszosz, amikor a féltékeny Héra, Zeusz törvényes felesége örülésbe kergeti őt, s a tébolyult Dionüszosz mint Bakchosz (görög: „harsogó, kiabálás”) borostyánnal és babérral feldíszítve, férfiak (szatírok, bacchánsok) és nők (menádok, bacchánsnők) csapatától kísérve bebarangolja Afrika és Ázsia országait, amíg Kübelé istennő Phrügiaiban be nem avatja őt a misztériumaiba, és ki nem gyógyítja örületéből.

Ez akkoriban történt, amikor Ariadné, Minosz krétai király lánya és egyúttal a szörnyeteg – félig ember, félig bika – Minótaurusz mostoha-testvére segítséget nyújtott Thészeusz királyfinak azért, hogy megölje ezt a szörnyűséges korcsot a Kréta szigetén lévő labirintusban. A segítség abból állt, hogy átadott Thészeusznak egy gyapjúgombolyagot,

1 Dionüszoszi körmenet, attikai kisszarkofág, 260/68. Thessaloníki, Múzeum

2 Bacchus-templom, 2. sz. közepe. Baálbek (Szíria)

3 Dionüszoszi kultuszkörzet az Akropolisz déli oldalán, Athén

I. Dionüszosz-színház

1. kerek táncterként szolgáló orkhesztra
2. középre helyezett oltár (thümelé)
3. a hivatalnokok és tisztségviselők ülőhelyei (szubszeiliák)
4. ülősorok (kerkidész)
5. körfolyosók (diazoma)
6. színpadház (szkéné) a színházi rekvizitumok számára
7. proszkénion
8. bejárat

II. Dionüszosz szent körzete

9. oszlopcsarnok
10. régi templom
11. új templom
12. oltár

amit ő az alatt, míg eljutott a labirintus közepébe, ahol a Minótauruszt tartották fogságban, szépen legombolyított, és azután, hogy megölte a szörnyeteget, az „Ariadné fonalá”-t követve megtalálta a kivezető utat az útvesztőből. Hálából a segítségért

Thészeusz megígéri Ariadnének, hogy magával viszi Athénbe, és házasságra lép vele.

Naxosz szigeténél azonban Thészeusz félbeszakítja a hazautazást, és kirakva Ariadné a szigetre, faképnél hagyja őt. Barangolása közben itt bukkan Dionüszosz és kísérete az alvó Ariadnéra a parton, az isten egy csókkal felébreszti a faképnél hagyott nőt, és kiszabadítja kétségbeesztő helyzetéből. Ariadné lesz Dionüszosz felesége.

A mítosz másik változata szerint a bosszúvágyó Héra ráveszi a titánokat arra, hogy tegyék el láb alól Dionüszoszt. Ez meg is történik, a titánok széttépik az előzőleg bikává változott istent, és felfalják úgy, nyersen a húsát. Apollón azonban meg tud menteni Dionüszosz testéből egy-két darabot, amiket Delphoiban temet el a háromlábú szék közelében, ahol az Apollón-templom adutónjában (szentély) látni lehet Dionüszosz szarkofágját. A sírfeliraton ez olvasható: „Itt nyugszik Dionüszosz, Szemelé fia.”

Dionüszosz pedig, az elhunyt isten leszáll az alvilágba, hogy ott megkeresse anyját, Szemelét. Miután Szemelé így visszatért a földre, Dionüszossal együtt felkerül az Olümposzra. Dionüszoszt, aki a növényzet és az alvilág istene, s aki egyúttal meghaló és újjászülendő isten, megváltóként tisztelik.

A Dionüszosz-kultusz azzal az életre szóló reménnyel tölti el követőit, hogy a halandóság halhatatlansággá változik, ahogy azok a Kr. e.-i 2. sz.-ból való szarkofágok tanúsítják, amelyek úgy jelenítik meg Dionüszoszt mint gyermeket, vagy úgy, hogy diadalmenetet tart szatíroktól és menádoktól körülvéve, vagy úgy, hogy felébreszti az alvó Ariadné.

A beavatás, amit tíznapos böjtöléssel készítenek elő, voltaképpen lakoma, keresztelés és bevezetés a szentélybe. A Pompeji mellett lévő Misztérium-villa egyik szobájában a falon négy jelenet mutatja be a Kr. e.-i 1.

sz.-ból, hogyan végzik a dionüszoszi misztériumokba való beavatás szertartását. Dionüszosz periodikus eljövételének és eltűnésének olyan ciklikus ünnepnapjait, amilyen a virágünnep (*anthesztériák*), a *lénaiák*, valamint a „kis” dionüszíák (decemberben) és a „nagy” dionüszíák (márciusban), mindig ünnepélyes keretek közt ülik Athénben. Ilyenkor végigviszik a városban Dionüszosz szobrát. Tipikusak a dionüszoszi ünnepek szempontjából a *phallophoriák*, hiszen Dionüszosz a termékenység istene. A nemzőerőnek, a termékenységnek és annak az életnek, amelybe a halál folytán lépünk, jelképe a *liknon* is, az a gyümölcsökkel teli kosár, ami egyebek közt kendőbe bugyolált falloszt rejt magában. Abból, hogy kecskebakot, *tragoszt* áldoznak fel Dionüszosznak és hogy a bak feláldozása közben énekeket adnak elő, fejlődik a *tragédia* (görög: „tragosz” = „kecskebak” és „óda” = „ének”, tehát „kecskebakének”). Mint az átváltozó maszkok istene, Dionüszosz tehát a tragédia védőistene, de a *komédiáé* is (görög: „kómosz” = „ünnepi menet” és „óda” = „ének”). Az istenről elnevezett *Dionüszosz-színház* Athénben a világ legrégebbi színháza és a görög drámai művészet központja. Kb. 15 000 nézőnek jut benne ülőhely.

A Dionüszosz-kultusz lényege, hogy az isten sorsát utánozzák tisztelői. Dionüszosz – a mértéktartó Apollónnal ellentétben – az orgia istene, aki elragadtatásba, tombolásba sodorja tisztelőnőit, a *menádokat* (*mainasz*, görög: „tomboló”). A kultusz eksztatikus és orgiasztikus vonásokat mutat fel. A menádok szőlőlombbal koszorúzzák fel magukat, állatbőrbe öltöznek és *thürszoszt* visznek magukkal, ami szőlőlevelekkel és borostyánnal körbefont bot. Ebben a kosztümben – a férfiak, akik szatírok és szilének, a nők, akik menádok – úgy érzik magukat a hívók, mint Dionüszosz isteni kísérete, és a dolog alvilági jellegét az éjjeli sötétség még tovább erősíti.

Fáklyával kószálnak éjszaka az er-

dőn, ingerlően fújják a fuvalót, és zengenek az összeütött cintányérok. Vad ritmusú táncéneket, a *dithüramboszt* énekelve és „eueu”-t (evoét) kiáltva követik Dionüszoszt. Már-már eksztázis, ahogy kavargva forognak a táncban. A thürszoszbót, amely a felső végén nehezebb, mint az alsón, különös mozdulatokra ragdatja és eksztázisba viszi őket, amely megelőlegezi az istenülést. Az eksztázis következő fokát aztán a részegség jelenti. A fellelkésedett hívók meg vannak arról győződve, hogy a megszállottat az isten ragadja magával („enthusiaszmosz” = „isten bennerejlése”). Ily módon az „örülsük” által utánozzák a menádok istenüket, Dionüszoszt, aki maga is örült állapotban, amibe Héra kergette, mindaddig barangolt Ázsián keresztül, amíg Kübelé misztériumkultusza meg nem szabadította és meg nem váltotta őt. Az eksztázis tetőfokán a „tomboló” pusztá kézzel széttépnek egy állatot, és nyersen felfalják, úgy, ahogy egy-két ünnep is *diszparagmosz*sal, az áldozati állat (őzgidá, kecskegidá) széttépésével végződik. Az *omofágia* (görög: „nyersen evés”) kultikus szokását maga a mítosz indokolja, amely szerint a gyermek Dionüszoszt széttépték a titánok. Az épp levágott áldozati állat nyers húsát azért falják fel, hogy a saját húsuk és vérük misztikusan egyesüljön (komunio) Dionüszosz istennel.

A kultuszban fontos szerepet játszik a „legfőbb pásztor”, a műstészek vezetője, továbbá a falloszvivő, a tejvivő és a fáklavivő. Nők is jelen vannak a dionüszoszi közösségben mint papnők; *thüászoknak* nevezik őket, Thüa, Dionüszosz első papnője nyomán.

Dionüszosz fő kultuszhelye a *Parasszoszon* van, de ismertek a *Naxosban* és *Khiosban* lévő Dionüszosz-szentélyek is. *Euripidész* (Kr. e. 480–406) „Bakkhánsnők” c. drámája a Dionüszosz-kultuszról szól.

A művészet hol mint gyermeket (Praxitélsz Hermész), hol mint öre-

gebb, hosszú öltözéket viselő szakállas férfit jeleníti meg Dionüszoszt. A hellenizmus kora kíséreléssel együtt ábrázolja az istent, a római kor viszont fiatalembert állít Bacchus helyére.

A legújabb időben Richard Strauss (1864–1949) írt operát „Ariadné Naxosban” címmel, ugyanígy Hans Werner Henze (sz. 1926) is „Die Basariden” címmel.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

6. sz. Peisizisztratosz pártolja a Dionüszosz-kultuszt

5. sz. Euripidész (480–406) leírja a Dionüszosz-kultuszt

186 A szenátus eltiltja a Dionüszosz-kultuszt Rómában

1. sz. A Misztérium-villa Pompejiben (Dionüszosz)

A keresztény időszámítás szerint

2. sz. Szarkofágok dionüszoszi motívumokkal

Irodalom

Bruhl, A.: Liber Pater. Paris, 1953.

Kerényi, K.: Dionysius: Archetypical image of indestructible life. Princeton, 1976.

DIVINE LIGHT MISSION

A ~ (angol: „Isteni-Fény-Küldetés”) mozgalmat az ind Param Szant Szatgurudév *Srí Hansz Dzsí Mahárádzs Dzsí* (mh. 1966-ban) alapította 1960-ban, amelyet ma fia, Mahárádzs Dzsí guru, polgári nevén Prémipál Szingh Rávat (sz. 1957-ben) vezet. A mozgalom „leányszervezeté”-nek neve egyebek közt a *Divine United Organization/DUO* (angol: „Isteni Egyesült Szervezet”), *DUO GmbH Co. KG*, *World Peace Corporation* és az *Isteni fény küldöttei*.

A mozgalom, amelynek fő székhelye Denverben (Colorado, USA) van, kb. 8 millió ún. *prémít* (szanskrit: ligazság), „szerető”) számlál, ahogy a hívók nevezik magukat. A Német Szövetségi Köztársaságban kb. 2000 követő él, akiknek Nyugat-Berlin a központjuk.

Ezt az új indiai vallást a →hinduizmusból létrejött →ifjúsági vallások közé számítják.

Param Szant Szatgurudév *Srí Hansz Dzsí Mahárádzs Dzsí*, az alapító, Prémipál Szingh Rávat apja, a Himalájánál levő Badrináthból származik. Második feleségétől – mivel az első meddő volt – négy fia születik. „Szent mestere”, Svámí Szarúpanand avatja be öt négy jogatechnikába. Miután a „tudás” meditációja révén megvilágosodik, 1920 után terjeszteni kezdi tanait. Elsősorban a mai Pakisztán

területén tevékenykedik, és aztán megy Delhibe 1930-ban. Helyről helyre vándorolva, „megvilágosítja” a keresők szívét „az Isteni fény meg tapasztalása” révén. Indiában és Dél-Afrikában a követői szemében ő a *szatguru*, akit az egyetlen „tökéletes mester” gyanánt tisztelnek.

1960-ban szervezeti formát ad mozgalmának a *Divja Szandés Parisad* (hindi: „Az isteni üzenet egyesülete”) megalapításával. Amikor 1966. június 19-én az alapító meghal, legifjabb fia Prémipál Szingh Rávat (sz. 1957. 12. 10.) nyolcéves. Azt mondja az összegyűlt gyászolóknak: „Mahárádzs Dzsí itt és most köztetek van. Ismerjétek fel őt, engedelmeskedjétek neki, és tiszteljétek!” Azonnal mesterként tisztelik a nyolcéves gyermeket, ő pedig felveszi a *Mahárádzs Dzsí Guru* nevet. Tizenkét éves, amikor 1970-ben Új-Delhiben az Indian Gate-nél hirdeti, hogy ő hoz békét a világnak, mert ő a béke forrása.

A ~ 1970 óta világméretű missziót szorgalmaz, 1973 novemberében megszervezi a „Millennium 73” fesztivált a houstoni Astrodromban (USA), amelyen húszezren vesznek részt, és úgy könyveli el ezt az eseményt, mint „az emberiség történelmének legjelentősebb fejleményét”, ami kijelöli – az Újtestamentumban leírt (Jel 20,1–15) ezeréves birodalom

szerint – az 1000 éves béke kezdetét. Amikor az USA-ba áttelepült Mahárádzs guru egyre jobban a nyugati életstílusokhoz alkalmazkodik, és 1974. május 20-án feleségül veszi Marilyn Lois Johnsont (sz. 1949-ben), az egykori légikisasszonyt, Indiában felháborodik a családja. Srí Mátá Dzsí, az anyja 1975. április elején leváltja a gurut, mivel az követőit playboyhoz illő példával arra ösztökéli, hogy húst egyenek és szeszt fogyasszanak. Amikor aztán legidősebb testvérét, Bál Bhagván Dzsít, polgári nevén Szatpál Szingh Rávatot nevezik ki a ~ vezetőjévé, bekövetkezik a mozgalom kettéválása. 1975 áprilisa óta Bál Bhagván Dzsí vezeti a keleti (indiai) ágat, míg a nyugati (európai, amerikai, ausztrál) ág élén Mahárádzs Dzsí guru áll. Az utóbbi 1978-ig két gyermekével és feleségével, aki időközben felvette a Durgá Dzsí nevet, Malibuban (California, USA) élt, majd áttelepült Floridába, és innen utazgat a nyugati országokba.

A személytelen isten és egyúttal isteni ősök e vallás szerint az *energia*, amely koronként a mindenkor tökéletes mesterek inkarnációiban nyilvánul meg, amilyen pl. Mózes, Buddha, Krisna, Jézus és Muhammad volt. A gépek és a tökéletes „sötétség” jelen korszakában Mahárádzs Dzsí a *szatguru*, azaz a *tökéletes mester*. E „szü-

letése óta megvilágosodott jögi" a vallási üzenet középpontja, akit *Lord of the Universe* (angol: „a világegyetem ura”) gyanánt tisztelnek. Ez a guru az „isteni fény” üzenetét hirdeti az isteni ige követeként, amelynek abban, aki befogadja, „ismeret”-té kell válnia. Az „isteni fény” jön a megváltás, és a guru közvetíti ehhez a különleges *knowledge*-t (angol: „tudás”).

Sok prémi ásrumban („lakóközösség”) él vagy prémi házakban, jóllehet ez nincs feltételhez kötve a tagok számára. Így aztán vannak olyanok is, akik megmaradnak eddigi életviszonyaik (házasság és család, munka és hivatás) között, de jövedelmük 10%-át azért befizetik a mozgalomba. Azok a prémik, akik az ásrumban élnek, elkötelezik magukat a szegénységgel, a szüzességgel és az engedelmességgel. Minden tulajdonuktól megválnak, csak azt eszik, amit az ásrumban készítenek, lemondanak a húsételekről, a szeszlől és a dohányzásról. Szexuálisan önmegtartóztatóak és az ásrumb vezetőjének engedelmességgel tartoznak.

A *Bhalá Sri Szatgurudév Mahárádzs Kí Dzsj* („áldás és győzelem a tökéletes mesternek és királynak”) formulát a prémik Mahárádzs Dzsi gurujuk fő-

lötti „örömük kifejezésé”-re alkalmazzák. A guru-púdzsák összejeveleink a prémik gyakran eksztázisba esnek e formula skandalásától. Olykor-olykor a világ különböző részein szerveznek guru-púdzsákat. E háromnapos fesztiválok alkalmával Mahárádzs Dzsi guru meglátogatja híveit. Az utolsó napon a prémik elvonulnak a trónján ülő mesterük előtt, és kezükkel vagy homlokukkal megérintik „lótuszlabáit”. Ez a *csarana-púdzsa* („láb-tiszteltet”) a gurutisztelés olyan különleges formája, amikor is a tanítványok megmossák a guru lábát, és utána szertartásosan megisszák a mosdóvizet.

Mahátmá (szanszkrit: „nagy lélek”) a címe a Mahárádzs Dzsi guru által kiválasztott különleges „tudású” tanítóknak, amely tudást csak ő és az általa megbízott *mahátmák* adhatnak tovább. A női *mahátmák* Bái Dzsiivel toldják meg nevüket, pl. Móhaní Bái Dzsi mahátmá.

Az „isteni fény”-ben a prémi, miután befogadta a „tudás”-t, a *szatszang*, a *meditáció* és a *service* révén gyarapodhat. A *szatszang*- (szanszkrit: „jó kapcsolat”) rendezvény olyan hangulatos együttlét, amikor Mahárádzs Dzsiéről szóló történeteket vagy vele szerzett tapasztalatokat, mint

hittanúságokat mondanak el egymásnak. A jógától átvett *meditációgyakorlatoknak* a „tudás” (knowledge) alapján naponta kétszer a bennük lévő „isteni fény”-re kell irányulniuk. Minden prémi a meditáció négy fajtáját gyakorolja naponta legalább két óra hosszat: 1. meglátni az isteni „fény”-t, 2. meghallani az égi „zené”-t, 3. megérezni az isteni „igé”-t, 4. megízlelni az égi „nektár”-t. Az egy igazság e négy aspektusa által tapasztalja meg a prémi a békét, a nyugalmat és a boldogságot. A *service* (angol: „szolgálat”) azokat a szolgáltatásokat és a guruval szembeni szolgálatokat fejezi ki, amilyen a misszionáriusi fáradozás és a pénzbeli hozzájárulás. A ~ egy sor kereskedelmi cég fölött rendelkezik: pl. a *Divine Airline* (angol: „Isteni repülő-társaság”), film- és hanglemezgyártó cégek, tea- és reformkosztüözletek, éttermek, gépkocsiműhelyek, mosodák, továbbá egy kiadó fölött, ahol a *Divine Times* (angol: „Isteni Idők”) c. újság és az *And it is Divine* (angol: „És ez Isteni”) c. folyóirat jelenik meg.

Irodalom

Maharaj Ji: Botschafts des Friedens. é. n.

DZSAINIZMUS

E vallás követőit az alapítójának, ill. újraalapítójának (Kr. e. kb. 539–467) adományozott *Dzsina* megtisztelő cím után nevezik dzsaináknak.

A ~ mint →világvallás 3,2 millió követővel rendelkezik, akik majdnem mind Gudzsarátban (India) élnek. A követők jobbadán a művelt körök tagjai, akik számarányukkal elmentben – amely az ind lakosság 0,5%-a – jelentős befolyással rendelkeznek.

Az alapító és újraalapító Vardhamána („növekvő”), akit később *Mahávi-*

rának (szanszkrit: „nagy hős”) neveznek, Sziddhártha és Trisálá fiaként születik (a harcoló nemességből) Kr. e. 539 körül a Bihar állami Kundagrámában (ma Baszükund). 28 évesen búcsút vesz a feleségétől és közös lányuktól, hogy mint mezeten aszkéta vándoréletet éljen. Mire 30 éves lesz és megszerzi a tökéletes betekintést a szanszará és az üdvös dolgaiba, elkeresztelik *Dzsínának* (szanszkrit: „győző”), azaz a világ legyőzőjének. E megtisztelő címmel tüntetik ki az ind vallástörténet nagy tekintélyeit. Dzsí-

na tanítványokkal veszi körül magát, és 42 éven át kóborol mint vándorprédikátor. A tan, amit hirdet, Pársvánáthára (Kr. e. 8. sz.), a 23. tirthankárára (szanszkrit: „gázlókészítő”) utal vissza. Mahávíra úgy tekinti magát, mint a dzsainizmus 24 tirthankárája közül az utolsót, aki gázlót (*tirtha*) talál az élet körfolyamatában. Mahávíra, Buddha idősebb kortára 72 évesen hal meg Kr. e. 467 körül Pávapuriban.

A ~, amely a királyok közül gyűjti a követőket – pl. Csandra-guptát (Kr. e.

322–298), a Mahurja-dinasztia alapítóját, aki élete végén egy dzsaina kolostorba vonul –, India keleti részéről (Bihar) továbbterjed a közép-déli területeken keresztül egészen a nyugati részekig, miközben Gudzsarát marad a ~ máig fennálló központja.

A dzsaina közösség azonban a Kr. u.-i 1. sz. végén a szerzetesi életmódról s ezen belül a ruhaviseletről folytatott vita következtében két irányzatra szakad. A konzervatív *digambarák* (szanszkrit: „levegőbe öltözöt-

tek”) alkotják az egyik irányzatot, azt, amelynek szerzetesei alapítójuk, Vardhamána példája nyomán teljesen ruhátlanul élnek, úgyhogy csakugyan a levegő minden öltözetük. Ezért aztán velük inkább csak a pusztaiban lehet találkozni. A *digambarák* tiltják a meztelen alak cicomázását, és egy tantételük szerint a nők, akik alkalmatlanok a megváltásra, nem érhetik el a nirvánát.

A *svétámbarák* (szanszkrit: „fehérbe öltözöttek”) a dzsaina szerzetesek másik nagy irányzata, amelynek követői a *digambarákkal* ellentétben ruhát viselnek. A fehérbe öltözöttek egyik ága, a *szthánakvásziké*, egy

olyan újabb csoportot alkot, amely elutasítja a Dzsina-képeket és ezek tiszteletét. Említhetnénk még az *ádzsívikákat* („a helyes életvitel megvalósítói”) is, akiket *Mahávíra* kortársa, Goszala alapított.

A dzsainista tanok szerint a világ örök, és csak szigorú aszkézis – főként a böjtölés által bekövetkező éhhalál – képes arra, hogy megszüntesse az újra-visszafizetés törvényét (*karma*), és hogy kiszabadítsa az örök lelket az anyag bilincseiből. Az, aki meg van váltva (*sziddha*), határtalan tudást, erőt és gyönyört birtokol az istenek ege fölé helyezett Íszipabhará nevű helyen, ahova a *tirthankarék*

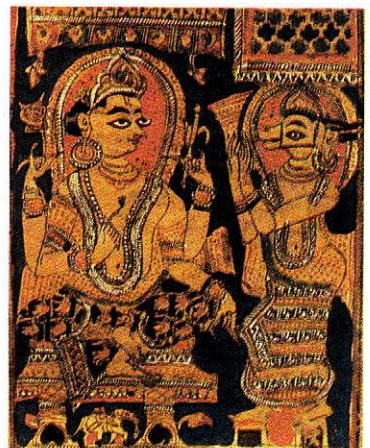
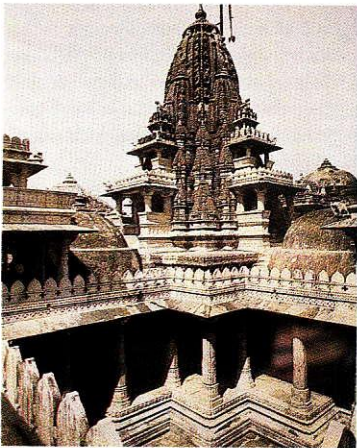
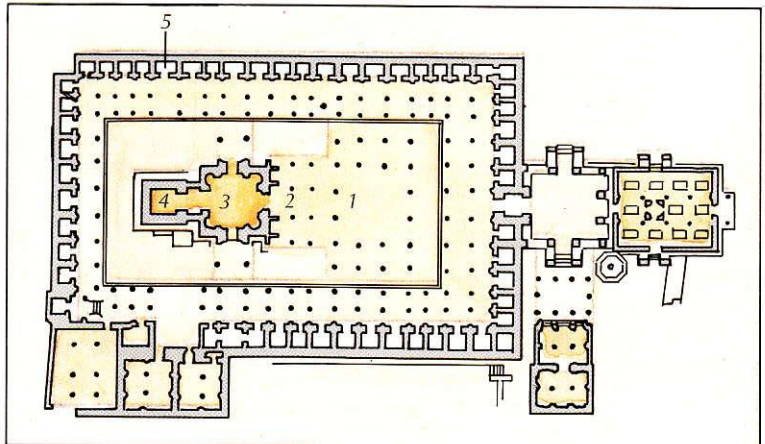
1 Dzsaina templom alaprajza, *Vimala sah-templom, Ábú-hegy (India)*

1. rangamandapa (a rituális táncok csarnoka)
2. oszlopcsarnok
3. gúdhāmāndapa (négyzet alakú nagyobb előcsarnok)
4. garba-griha (kamra) valamely Tirthankára kultuszképeivel
5. 52 fülke koszorúja a többi Tirthankára számára

2 Dzsaina-templom, 13. sz. Ránakpur (India)

3 A Vimala sah-templom belső körfolyosója, 1031. Ábú-hegy (India)

4 Illusztráció a Kalpa-szútrából, 15. sz. London, Victoria & Albert Museum

felsőbbrendű emberei mutatják az utat.

A dzsainák etikája öt parancsot tartalmaz: az élet kímélését, az igazságosságot, az idegen tulajdon tiszteltetését, a nemi önmegtartóztatást és a nincstelenséget. Ez az öt parancsot a szerzetesek és szerzetesnők számára szigorúan kötelező. A mindkét nembeli világias számára azonban a 4. és az 5. parancsolatnál könnyítések adódnak, mégpedig a házasság és a kenyérkereset engedménye. Az első és legfőbb etikai elv az a parancsot, amely szerint az életet mindenképpen kímélni kell. Ezért a hithű dzsainák seprővel seprik maguk előtt az utat és szájuk elé kendőt kötnek, nehogy – véletlenül is – megöljenek valamilyen élőlényt.

A szerzetességet nagy becsben tartják, közöttük különleges helyet foglalnak el az *ácsárják* (szanszkrit: „tanítók, hirdetők”). A rendi közösségek (szerzetesek és szerzetesnők) és a világi közösségek, a *srávákák* („hallgatóknők”) szoros kapcsolatban állnak egymással. Csak a laikusok gyakorolják a tirthankarák kultuszát, amikor is képeiket földszívre himuszokat énekelnek hozzájuk. A vallási tiszteletadás abból áll, hogy virágokat, gyümölcsöket és egyebeket ajánlanak fel a dzsaina templomokban.

A templomokat ott építik, ahol egy olyan dzsaina vagy tirthankara született, aki elérte a megvilágosodást, vagy a *nirvánába* jutott. Vannak templomvárosok is, amelyek Satrun-dzsajában és Girnárban, valamint Ábúban és Szamétszikhavában négy szent hegy csúcsát ékesítik. Ezek esetében olyan templomegyüttesekről van szó, amelyeket védelmet nyújtó falak vesznek körül és kisebb város-hoz hasonlítanak. A hozzájuk tartozó zarándokváros mindig a hegy lábánál terül el. Szentnek tekintik a hegyeket, mivelhogy misztikus történesek helyei. Girnár szent hegyéről jutott Némínátha, a 22. tirthankara a *nirvánába*, a szent Szamétszikhava hegyről

pedig Pársvanátha, a 23. tirthankara. A szent hegyeken lévő, zarándokhelynek számító négy templomot kultikusan mindig összekapcsolják egymással. Példaként a Rádzsasztánban található 1300 méteres Ábú-hegy templomai szolgálnak. A templomoknak, ahogy pl. a Tédzspálatemplomnak is, van egy cellájuk (*múlagabbára*) a főépületben valamelyik tirthankara kultuszképével, és egy nagyobb négyzet alakú előcsarnokuk (*gúdhamandapa*). Mind a kettő az oszlopcsarnokhoz és a rituális táncok csarnokához csatlakozik. Mint valami fűzér, 52 fülke zárja körül a belső teret. Mindegyikben egy tirthankara ül, aki a lábazati felirat alapján azonosítható.

Meg lehet még említeni a *basztikat*, amelyekben a 24 tirthankara közül csak egyet tisztelnek, és a *béttukat*, amelyek folyosóval körülvett belső udvarok, ahol az életnagyságot meghaladó meztelen, egyenesen álló asz-kétaszobrokat részesítik tiszteletben.

A svétámbarák kánonikus irodalmát, amelyet a valabhi-i zsinaton (Kr. u. 5. sz. közepe) állítottak össze, *Sziddhántának* („tankönyv”) vagy *Ágamának* nevezik; ez, ha figyelembe vesszük legrégebbi részeit, a Kr. e. 3–2. sz.-ból ered. A mindössze 46 szöveg középpontját 12 *anga* („főrész”) és 12 *upánga* („mellékrész”) alkotja, amit Mahávíra paraboláinak gyűjteménye egészít ki. A digambarák kánon helyett régi versebe szedett művek fölött rendelkeznek, pl. a *Kundakundával* (Kr. u. 3. sz.). Jelentékeny dzsaina író Haribhadra (8. sz.) és Hémacsandra (1088–1172) volt.

A minden élőlény kímélésére (*ahimszá*) vonatkozó parancsot betartásának érvényes kihatása van az évszázadok máig érő folyamatában a dzsainák kenyérkereső életére. Mivel nemcsak a tapasztalhatóan eleven lények (emberek, állatok, növények), hanem az elemek, mint a föld, a levegő és a víz részecskéi is élőnek számítanak, a ~ követői el vannak tiltva egy sor foglalkozási tevékenységtől,

és emiatt választanak inkább valamilyen értelmiségi vagy kereskedői hivatást.

Sok dzsaina annak köszönheti fényes anyagi helyzetét, hogy kereskedőként és bankárként tevékenykedik az üzleti életben. A bőkezűségükről ismert dzsainák ma befolyásos csoportot alkotnak Indiában.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

539–467 Mahávíra, a 24. tirthankara és a ~ újraalapítója

kb. 300 Kodifikálják a szent szövegeket

A keresztény időszámítás szerint

1031 Tető alá hozzák az Ábú-hegyi Vimala-sah-templomot

1949 Megalapítják a dzsaina világmissziót

Irodalom

Bollée, W. B.: Die Jinas und die anderen Weltanschauungen vor der Zeitwende. Wiesbaden, 1977.

Kirfel, W.: Symbolik des Hinduismus und des Jainismus. Stuttgart, 1959.

ECKANKAR

Az ~ az az újjáélesztett mozgalom, amit az amerikai Paul Twitchell (1908–71) alapított 1960-ban az USA-ban, s amely az önmagát 971. „élő ECK-mester”-nek tekintő alapító szerint a „legrégibb vallási kinyilatkoztatás”. A ma kb. 50 ezer cséla („tanítvány”), ahogy az ~ tagjait nevezik, központja Menlo Park (California, USA).

Ez a →hinduizmus elképzeléseiből keletkezett mozgalom az →ifjúsági vallásokhoz tartozik.

Az alapító Paul Twitchell 1908-ban születik Paducahban (Kentucky, USA). Miután Párizsban megismerkedett az ind Szundar Szingh guruval, 1950-ben feleségestül csatlakozik a Szvámi Prémánanda Self-Revelation Church of Absolute Monism nevű távol-keleti misztikus mozgalomhoz. Amikor 1955-ben felesége elhagyja, házasságtörés miatt kizárják ebből az egyházból. Még ugyanabban az évben Twitchell találkozik az USA-t beutazó Kirpal Szingh hindu misztikussal, és csatlakozik a Szingh által alapított Rúhání Szatszang („a lélek isteni tudománya”) nevű mozgalomhoz. Ebben az időben keletkezik ismert könyve, a „The Tiger’s Fang”, amelyben leírja, hogyan utazott Kirpallal együtt a léleksíkokon át. De amikor véleménykülönbség alakul ki Szingh guru és Twitchell tanítvány között, a két misztikus szakít egymással. Ettől kezdve Twitchell minden tekintetben a korábbi Szingh tanítóját követi, és

azt állítja róla, hogy az 500 éves Re-bazar Tarzs tibeti szerzetestől származtak a kinyilatkoztatásai.

Az 1964. évben Twitchell megalapítja az ~t, mint „az időtlen és egyetemes igazság újjáélesztett formáját”, és önmagát a 971. „élő ECK-mester”-ként tekinti.

Miután Twitchell 1971. szeptember 17-én Cincinnati-ban (Ohio, USA) elhunyt, Darwin Gross kapja meg „asztársíkon” az elhalt Twitchelltől a jogart 1971. október 22-én, és ő lesz a 972. „élő ECK-mester”. Időnként Harold Klemp a mozgalom spirituális vezetője.

Mivel az ~ „az összes vallás legregibb kinyilatkoztatása”, Jézus üzenete is, akit Fubbi Quanz – a Kr. u.-i 1. sz. Eck-mestere – avatott be, csak az ~ leegyszerűsített formája. Pál apostol pedig az ECK-mesterek titkos rendjének a tagja.

A Szugmad nevű isten az örök ECK, a „ kozmikus áramlás”. Ez az isten, aki minden, és mindenhol van, és aki számunkra megismerhetetlen, csak az ECK-úttján élhető át.

Az ég birodalma tíz szférából áll, ezekből a felső hat „égi”, az alsó négyet pedig Kal Niradzsán, az ördög kormányozza. Ő uralkodik a földön is, amely az utóbbi négy előfoka.

Az ember lelke, amely a karma-törvény (→hinduizmus) alapján bele van kényszerítve az újra-testetöltések körfolyamatába, először mint fém jelenik meg a világegyetemben,

és fokozatosan emelkedik felfelé az újra-testetöltések által növénybe, halba, csúszómászóba és emlőállatba az emberig. Az embernek öt teste van: a testi teste, az asztrális teste, a kauzális teste, a szellemi teste és a lelki teste.

Hosszú úton jár a lélek, míg kiszabadul az újra-testetöltések karman-feltételű körfolyamatából, ami normális körülmények közt évmilliókig eltart, de az ~ ezt lerövidíti. És ez a lerövidített út, amely a tíz szférán át elvisz az istenhez, a lélekút. „A lélekút művészetének tana”, ezt jelenti az ~.

A lélekút, amely különböző fokokon visz át, lényegében a tudat utazása az alantas állapotokon keresztül az eksztatikusokba. A cél a totális felszabadulás és a totális tudatosság. Ezen az úton „tudó” lesz a keresőből, aki áttöri a meg-megújuló újrászületések ciklusát, és egyesül szugmad-dal, az „isteni-kozmikus energiá”-val, amelyet mint „hang”-ot és „fény”-t kell elképzelni. Az ~ „az istenmegvalósítás útja a lélekutazás segítségével”.

Csak egy „élő ECK-mester”, a mahanta vezetésével, aki a legfőbb „kozmikus energia” testet öltése, szabad lélekutazásra vállalkozni. Az „élő ECK-mester” jelenléte elégeti a karmant minden adósságát.

Az ~ követői szerint tíz beavatás kell ahhoz, hogy eggyel-eggyel be lehessen jutni mind a tíz szférába.

EGYESÜLÉSI EGYHÁZ

Ezt az eredetileg Tong-Il kjo (koreai: „Egyesülési tan”) néven jelentkező vallásközösséget 1954-ben alapítja a koreai Szan Mjung Mun (sz. 1920-ban)

Szöulban (Dél-Korea), és még ma is vezeti. A Mun-egyháznak is nevezett vallás Németországban a Társaság a viláskereszténység egyesülésére/TVÉ

nevet viseli, ami nagyjából megfelel az angol elnevezésnek: Holy Spirit Association for the Unification of World Christianity/HSA-UWC („Szentlélek-

társaság a... stb.). Amerikában a közösség *Unification Church*nek („Egyesülési egyház”) nevezi magát, Angliában pedig *Unified Family* („Egyesült család”) a neve. Egyéb nevek: *Új aktivitás*, „Isten földi országának” új középútja és új iránya. (→94. o.: *Heavenly Deception*.)

A *Mun*-gyerekek, ill. a *munik*, ahogy az alapító mun követőit köznyelven nevezik, kb. 100 „leányszervezet”-e közül hadd említsük meg itt: a *Collegiate Association for the Research of Principles/C.A.R.P.-t* (angol: „Akadémiai egyesülés az isteni elvek tanulmányozására”), a *Freedom Leadership Foundation/FLF-et* (angol: „Szabadság-vezérlő-alapítvány”), az *International Conference on the Unity of the Science/ICUS-t* (angol: „Nemzetközi művelődési alapítvány”), az *International Federation for Victory over Communism/IFVC-t* (angol: „Nemzetközi szövetség a kommunizmus fölötti győzelemért”), az *International Federation for Worldpeace and Unification/IFWU-t* (angol: „Nemzetközi szövetség a világbékéért és egyesülésért”), az *International One World Crusade/IOWC-t* (angol: „Nemzetközi egy-világ-keresztieshadjárat”), az *International Parents Association/IPA-t* (angol: „Nemzetközi szülőszövetség”), a *New Ecumenical Research Association/NEW ERA-t* (angol: „Új ökumenikus kutatási egyesülés”) és a *Professors World Peace Academy/PWPA-t* (angol: „Tanárok akadémiaja a világbékéért”).

A 120 országban található több mint 2 millió *muni* székhelye Irvington (New York, USA). Ugyanakkor Koreában csak 350 000 tagot találunk. A szövetségi Németországban élő kb. 6000 hívó központja a Taunus-hegységben, a Camberg melletti Neumühlében található.

Ezt a koreai → új vallást gyakran az → ifjúsgági vallások közé sorolják.

Az alapító *Mun*, akit Moonnak is neveznek, 1920. január 6-án (a holdnaptár szerint; a nyugati időszámítás szerint 1920. február 25-én) születik

Sang-sza-riban, Csongdzsuban, a Pjungan Buk-do tartományban (ma: Észak-Korea) a 8 gyerekből ötödiként. A születési nevét, a *Jong* (= „sárkány”) *Mjung Mun* 1946-ban átváltotatja *Szan Mjung Munra* (Sun Myung Moon). Tízéves, amikor családjá csatlakozik a presbiteriánus kereszténységhez. Amikor 1936 húsvétján, 16 évesen egy hegyen hazajárt imádkozik, megjelenik Mun előtt Jézus Krisztus, és megbízza, hogy fejezze be az ő bevégezetlenül maradt küldetését, és állítsa fel Isten tökéletes országát a földön. A következő kilenc év alatt, amikor Mun elektrotechnikát tanul Tokióban, továbbra is kap Istentől, Jézustól, Mózesztől és Buddhától kinyilatkoztatásokat, akik később hozzájárulnak az új tan alapjaihoz. 1945 óta, amikor fő műve, az *Isteni elvek* (→94. o.) megjelenik, Phenjanban, Észak-Korea későbbi fővárosában hirdeti új tanait. Az 1946-os évet azzal kezdi *Mun*, hogy belép a titkos „Izrael-rend”-be. 1948-ban „szektás üzemek” miatt kizárják a presbiteriánus egyházból. Ezután *Mun* ma már világosan meg nem állapítható vétség miatt öt évre szóló ítélettel a Heung Namban levő Tong Nee-i munkatáborba kerül, ahonnan három évi fogva tartás és kínzás után a koreai háború (1950/53) kezdetén, 1950. október 14-én az ENSZ-csapatok szabadítják ki. Azóta *Mun* esküdött ellensége a kommunizmusnak. 1950 decemberében Pusanba (Dél-Korea), majd 1954-ben Szöulba megy, és ott hirdeti az „isten elvek” neki kinyilvánított „új igazságát” és megszervezi új egyházát, az „Holy Spirit Association...-t”. Ehhez az ~hoz egyaránt tartozhat keresztény, buddhista, sintoista és konfuciánus.

1955-ben *Mun* elváltik első feleségétől, Csao Szung Kiltől, akivel 1940 óta élt házasságban. *Mun*, aki már nyolc gyerek apja, az előző három házassága után újra házasságot köt 1960. április 15-én (hivatalosan második feleségével) az akkoriban 18 éves *Hak-Ja Hannal* (sz. 1942-ben). A 40 éves

Mun házasságát a 18 éves lánnyal, ami annak idején felháborodást okozott a követők körében, ma már a János Apokalipszisében megjelölt bárány *Szent házasságaként* könyvelik el, ami által az üdvtörténet során először rak fészket egy büntelen és tökéletes család a földön. *Mun* most feleségével, *Hannal* a világegyetem „igazi szülőpár”-ját jeleníti meg.

A 60-as évek kezdete óta *Mun* több világmissziós útra vállalkozik. 1972. január 1-jén *Isten* újra megjelenik az alapítónak, és megbízza őt, hogy készítse elő a világot a messiás visszatérésére. Még ugyanebben a hónapban *Mun* átteszi lakóhelyét Irvingtonba (USA), és innen vezeti egyházát, és irányítja a világ egyik leggazdagabb menedzsereként saját gazdasági birodalmát. A „Fraser-Report”-ban, amelyet az amerikai képviselőház külügyi bizottsága megbízásából készíttettek, és amelyet Donald M. Fraser, a ház egyik tagja, 1978 nyarán terjesztett elő a koreai-amerikai kapcsolatokról, felderítik *Mun* szoros kapcsolatát a koreai titkosszolgálat, a KCIA ügynökeivel, *Mun* fegyvergyárát (M16-os automata fegyverek és kézigyránátok) Koreában, és vétségeit az USA törvényei (deviza- és bevándorlási rendelkezések) ellen. Mivel *Mun* több mint 150 000 dollárnyi jövedelme után nem fizetett adót, 1984-ben New Yorkban 18 hónapos börtönbüntetést kell letöltenie. De jó magaviseletéért – már 13 hónap elteltével, 1985. augusztus 20-án – szabadlábra helyezik.

Mun tanait *Istenről*, *világról* és *emberről* egyfajta dualizmus határozza meg. Úgy látja, hogy *Istenben* az „egyetemes eredetenergia” polarizálódik férfivá és nővé. A köztük lévő adás-vevés alkotja az *Isten örök létezésének* alapjait. Az *Isten* lényében megvannak a férfi és a női jellemvonások. A kozmosz is e kiegészítő, nem antititikus dualizmusról ismerhető fel: hím és nőstény állatokról és növényekről, pozitívról és negatívról, protonokról és elektronokról, ma-

gán- és mássalhangzóról, szubjektumról és objektumról, feketéről és fehérről, belsőről és külsőről. Semmi se létezik önmagában egyedül mint szubjektum vagy objektum, hanem csak a szubjektum–objektum kapcsolatban. Az ember létezése is dualista, mégpedig a férfi és a nő két formája szerint. Minden ember láthatatlan belső lényből (szubjektum) és látható külső testből (objektum) tevődik össze. Ha létrejön az adásvetés cseréje az összetartozó szubjektum–objektum-párok (szülők–gyerekek, nép–kormány, egyedek–társaság, Isten–ember) között, akkor harmónia és tökéletesség keletkezik. Ezek ellentéte a bűnbeesés. Ádámnak és Évának, az első emberpárnak Istennel, az ő eredeti terve szerint, trinitássá kellett volna alakulnia, és ezáltal kettejüknek olyan tökéletes gyerekeket világra hoznia, hogy meg lehessen valósítani az Isten országát. De miután Lucifer fajtalanására csábítja a 15 éves Évát, akinek vére ettől „tisztátalanná vált”, és miután egy új trinitás keletkezett a sátánból, Ádám-ból és Évából, Isten Jézust választja ki második Ádámnak, hogy ő alapítson szent családot, és ezzel megvesse alapját az emberek teljes megváltásának. Mivel azonban Jézust keresztrefeszítik, mielőtt megházasodhatna, ezért egy második messiásra van szükség, aki eljön mint „a visszatérés ura”, és házasságot köt egy tökéletes nővel. Mindketten az Istennel alkotnak trinitást és tökéletes gyermekeik lesznek.

A messiás „a második visszatérés ura” és az apokalipszis könyve szerint (Jel 7,2–4) egy keleti nemzetből kell támadnia. Mivel a koreaiak Izrael (elvezett) tizedik törzsének utódai (→izraelita vallás), a második messiásnak az ő országukból kell eljőnnie, sőt már 1920-ban meg is kellett születnie. Ez az alapító Mun születési éve.

Korea, Észak- és Dél-Korea újraegyesítése után, mint választott nemzet, Isten „harmadik Izrael”-je lesz, a

zsidóság és a kereszténység után, mivel az utóbbi már látható hanyatlással küszködik. Isten országának uralma Koreából ki fog terjedni az egész világra, és a koreai lesz az egységes nyelv ebben a jövőendő birodalomban.

Az Istentől küldött messiásnak az a feladata, hogy maradéktalanul teljesítse a *három áldást*, azaz hogy egylett alkosson az Istennel, hogy meg-alapítsa a bűntelen és tökéletes családot, valamint hogy megvalósítsa Isten földi országát.

Mivel a messiás további feladata az első család (Ádám és Éva) jelképes helyreállítása, Mun ezt megtette feleségével és gyermekeivel, mert az ő családjá Istenre van építve.

Azt az áldást pedig, amit a választott messiás-házaspár *szent menyegzője* alkalmából kapott Istentől, továbbadják mint az *igaz szülők* meg-személyesítői az *Egyesült család* tagjainak. Mun, aki az *igaz apa* és az „isteni elvek” megnyilvánulása, kijelenti: „Már nincs messze a nap, amikor szavam e világ törvénye lesz.”

A dualista világnézet szemszögéből osztályozzák az embereket jónak és gonosznak, antikommunistának és kommunistának stb.

Mun szemében a kommunizmus politikai rendszere jelenti a fő akadályt abban, hogy létrejöjjön Isten

Szan Mjung Mun (= Moon) a feleségével, Hak-Ja Hannal

földi országa, és azért, hogy annak befolyását ellensúlyozza, olyan antikommunista szervezeteket alapít, mint pl. az *International Federation for Victory over Communism*. A kommunizmus ellen vívott harc közben kell helyreállítani (azaz megváltani) a világot az „isteni elvek” alapján. E megváltáshoz a 4 pozíció alapján szóló tan szükséges: az eredeti egység, a szubjektum és objektum, mint a két pólusra való szétválasztás eredménye, az egység helyreállítása mint cél, eszköz az Istennel való háromsághoz vivő úton.

Azokon a kemény etikai követelményeken, amiket Isten támasztott az emberekkel szemben, a *három áldást* (Ter 1,28) értik:

1. Szaporodjatok, sokasodjatok,
2. töltsétek be a földet,
3. és hajtsátok uralmatok alá.

Az első áldás előírja a személyi tökéletességet. A második áldás szerint központi jelentősége van a házasságnak és a családnak. Az ~ a házassalandó egyénnek öt lehetséges házassági partnert javasol, akik közül a megfelelő eldöntése a csoportveze-

tőre járul. 1961 óta a Mun-gyerekek tömeges menyegzőket tartanak, amelyeken Mun és felesége fejükön aranykoronával végzik tisztüket. 1982 októberében a világ egyik legnagyobb tömeges menyegzője zajlik le, amikor Szan Mjung Mun 5837 párra adja áldását a szülői városi csarnokban. A harmadik áldás szerint az ~ a világ számára valamiféle új mértéket szeretne megszabni az iparban és a kereskedelemben, és ezáltal újra helyreállítani (megváltani) a közéletet. Az alapító Mun szerteágazó gazdasági impériummal rendelkezik, amely kb. 100 céget foglal magában, és az Il-WHA-Pharmától, amely ginzengteagyár Szöulban, a fegyvergyártáson át, az 1962-ben alapított „The Little Angels” („A kis angyalok”) nevű koreai nemzeti balettig terjed.

Azt, aki tagja akar lenni a Mun-vallásnak, először meghívják hétvégi szemináriumokra vagy hosszabb tanfolyamokra, az illető ezután csatlakozik egy centerhez, amely 3–15 tagú helyi csoport; a tagnak itt le kell mondania hivatásáról, családról és magántulajdonról, és vagyonszösségben kell élnie a többi Mun-testvérrel együtt.

Vasárnaponként megszentelő istentiszteletet tartanak, amikor a Mun-gyerekek igaz szülei, Mun és a felesége előtt háromszor meghajlanak. Idetartozik a megújított „fogadalom” is, ami által az ~ minden tagja újra elkötelezi magát.

A szent helyek olyan megszentelt területek, ahol a tagok imádkoznak és kapcsolatba lépnek a „szellemi világ”-gal. A szent helyek szimbolizálják a helyreállított édenkertet, a Paradicsomot. A szent helyek létesítéséhez szükség van Koreából való szent földre és szent kőzetre. De létesítenek szent helyeket átmenetileg a szent só segítségével is. Minden muni magával hordja ezt a szent sót, amellyel éppúgy megszórja ételt, ruházatot, mint gépkocsit, amelyek ezáltal „megtisztulnak” és „az Istennek szentelik magukat”. De ezzel a szent

sóval szórnak meg a tagok minden helyiséget és házat is, mielőtt használatba vennék és elfoglalnák azokat, ha netán centerjükön kívül kell éjszákázniuk.

Az ~ családokra, lakó- és életközösségekre tagolódik, melyekben a tagok testvéreknek fogják fel magukat. A család e vallás alapszervezeti formája.

Az aktív tagokon kívül, akik a családdhoz tartoznak, vannak támogató tagok is. A *Home Church System* (angol: „Családegyház-rendszer”) stratégiája szerint a missziós körzetekben, melyek 360 home-ból (angol: „ház, család”) állnak, egyes Mun-misszionáriusok az illetékesek. E *Home Church-Program*on kívül 1980 óta van 40 nap-akció is, amikor száznál több tag 40 napra kis városokba és falvakba megy, és ott díjtalanul felajánlja a segítségét, hogy vallása számára közvetett módon így toborozzon híveket. Barrytown közelében (USA) található egy nemzetközi képzés céljait szolgáló tábor. E táborban *Unification Theological Seminary/UTS* (angol: „Egyesült teológiai szeminárium”) elnevezéssel kétéves tanulmányi idő alatt vallási vezetőket képeznek ki, a főtisztviselők számára pedig 120 napos kurzusokat tartanak.

*Heavenly Deception*nak (angol: „égi csel”) hívják a kívülállókkal szemben követett álcázás stratégiáját a soknevű ~ elnevezésére, az alapító „messiás”-funkciójára, valamint a misszióikra és gyűjtéseikre való tekintettel.

A 25 éves Mun előtt kinyilatkoztatott *Isteni elvek*, amelyeket *Ji Hje Ven*, Mun munkatársa írt le 1957-ben, alkotják az ~ teológiai tankönyvét. Ez abból indul ki, hogy a levés, növés és érés lépcsőszerűen elrendezett folyamatának megfelelően a szellemi-teológiai területen fennáll a fejlődés hármas lépése, mégpedig „kialakulásból – gyarapodásból – bevégeztségből”.

Eszerint az Ótestamentum megfelel a „kialakulási fok”-nak, az Újtestamentum a „gyarapodási fok”-nak. Az

Isteni elvek pedig „teljesített Testamentum” gyanánt a „bevégeztségi fok”-ot alkotják. Mózes kora óta úgy tekintik az Ótestamentum törvényét mint igazságot, Jézus kora óta viszont igazságnak az újtestamentumi Jézus evangéliumát. A mi „végső napjaink”-ban már rendelkezésre áll a „teljesített Testamentum” „új Igazsága” is Szan Mjung Mun *Isteni elvei* formájában. Az *Isteni elvekre* úgy tekintenek, mint Isten utolsó kinyilatkoztatására.

E kinyilatkoztatásokat kiegészítik az alapító folyamatos proklamációi, aki „az emberek szívében realitássá” teszi „Isten jelenlétét”. Mun beszédei imígyen kezdődnek: „A mester azt mondja...” E „*Master speaks*”-*protokollumok* (angol: „A mester szól”) és az 1975-ből való *120 Day Manual* (angol: „120 napos kézikönyv”) együtt kommentálják az elvi tanítást. Az NSZK-ban 1978 óta létezik a *Neue Hoffnung* („Új remény”) c. havi folyóirat, amely a „Magazin für die Vereinigung der Welt” („Magazin a világ egyesüléséért”) alcímet viseli.

Irodalom

- Gesellschaft zur Vereinigung des Weltchristentums (szerk.): *Die Göttlichen Prinzipien*. Studienführer. Essen, 1972.
- Hauth, R.: *Vereinigungskirche, »tong-il kyo« im Angriff*. München, 1972.
- Moritzen, N. P.: *San Mjung Mun's Vereinigungskirche*. In *Lehre und Praxis*. Erlangen, 1981.
- Sontag, F.: *Sun Myung Moon und die Vereinigungskirche*. Krefeld, 1981.

EGYIPTOMI VALLÁS

~nak nevezzük a régi Egyiptom népének vallását, amely a Felső-Egyiptomból (Nílus-völgy) és Alsó-Egyiptomból (Nílus-delta) álló két birodalom egyesülésének kezdetétől, a Kr. e. 2955. évtől létezett a római uralom végéig (Kr. u. 395). Az „Egyiptom” szó (görög; Hérodotosz szerint „a Nílus ajándéka”) az ókorban – hímnemű névelővel – elsősorban magát a Nílust jelenti.

Kozmikus istenek és istennők, helyi istenek

Az istenek és istennők világa nagyon bonyolult és egyúttal rendezett egység. A számos kis helyi istenség mellett megtaláljuk az egész ország által tisztelt kozmikus isteneket és istennőket, de olyan istenségeket is meghatározott feladatkörrel, amilyen pl. a holtak isteni oltalmazója. De majdnem mindig ott áll fölöttük a legfőbb birodalmi isten. Gyakori az olyan kultikus hely, ahol egyszerre három istenséget – legtöbbször anyáról, apáról és fiúról van szó – tisztelnek. A nagyszámú isten és istennő közül itt csak a legjelentősebbeket soroljuk fel.

Memphisben, a régi királyvárosban Ptahot, a város istenét, a művészek és kézművesek patrónusát tisztelik. Az újbirodalom idején egyetemes teremőistennek tekintik, a memphiszi teológia szerint az ősisztenrendszer élén áll, mert az ő szava teremtetten az isteneket és a világot. Ptah felismert a szívében egy alakot, és kimondta nyelvvel a nevét. Szív és nyelv, mint az első felismerés és a teremő szó szervei, megtalálhatók azokban az istenekben, emberekben és állatokban is, akikben Ptah tovább él. Ezért tisztelik pl. Memphisben Ptah megtestesüléseként az Ápiszbikát. A Rameszsidák korának felfogása szerint Ptah, Ré és Amon hár-

masságában (→98. o.) testesül meg az istenek összessége. A képzőművészetek Ptah teremő és alakító tevékenységét a testéből kinövő s jogart viselő két kezével jelképezik.

A sólyomfejú, ill. sólyom alakú Szokarisz a halottak és a sírok, Memphisz messzire terjeszkedő halálvárosának, a gízai piramisok vidékének istene. Az ő fő szentélye, Roszetau (egyiptomi: „a folyókák kapuja”) visz az alvilágba. A későbbi korban Szokarisz Ptahhal, még később Oziriszsal (→96. o.) „Ptah-Szokarisz-Ozirisz”-szé egyesül.

Ápisz (egyiptomi Hápi = „a siető”) a szent bika, a Memphisben tisztelt Ptah városisten megjelenési formája. Később Ápisz alakja összeolvad Oziriszéval, és mint Ozirisz-Ápiszt (Ozapiszt) temetik el a Szarapeumba. Az itteni Ápisz-bika szarkofágja 65-70 tonna súlyú. A Memphisben nagyon tisztelt Ápisz alakja a Ptolemaioszok korában elvegyül Szarapiszéval (→99. o.). Az „Ápisz kifutása”-nak nevezett termékenységi szertartás alkalmával egy tenyészbikát hajtottak keresztül a mezőn. Az Ápisz-bika fekete, négyszögletes folt van a homlokán és egy sas szobra a hátán. A képzőművészetben szarvai közt napkoronggal és az Ureusz kígyóval ábrázolják.

Héliopolisz (görög: „napváros”; egyiptomi: Junu, héber: On), a szent város Alsó-Egyiptomban az 5. dinasztia óta Ré, ill. Rá isten tisztelőinek központja. Ez a név a kozmikus napisten legáltalánosabb megjelölése, eredetileg természeti jelenség, meghatározott kultusz hely nélkül. Ré napisten kimagasló teremő erői a szia („megismerés, mindentudás”) és a hu („teremő szó, akarat”). Ré, a teremő istene és a világ ura hajnalban indul útjára az égbolton, egy aranyból való, 770 könyök hosszú naphajón. A napisten az ég ura és időnként éppenséggel maga az Isten.

Himnikusan így dicsőítik minden élőlényre kiterjedő gondoskodásáért:

Dicsőség neked, aki a látóhatáron felkelsz. . .
Ha felkelsz, az emberek élnek és az emberek ujjonganak ettől.
Héliopolisz istenei ujjongva köszöntik és a két főváros [Memphisz és Théba] istenei felemelik őt. . .
Dicsőség neked, mondják az állatok valamennyien. . .
Te, istenek ura, örömdöd leled abban, amit teremtetél. Ők meg örvendeznek.
(Idézet a Halottak könyvéből)

Amikor a napisten este elérkezik nyugatra, kiszáll hajnali bárkájából, és átszáll abba az esti bárkába, amelyben éjszakai útját teszi meg az alvilágon keresztül, ahol így dicsőítik őt a halottak:

Az üregek lakói felemelik a karjukat és dicsőítik őt. . .
A szemük újra kinyílik az ő látványától, és a szívük csupa öröm, ha látják őt.
Ő meghallja azoknak imáit, akik a koporsóiban fekszenek és elúzi a szenvedésüket és elkergetik tőlük a gonoszt.
Az orrukak újra lélegzetet ad.

Az 5. dinasztia idején Ré kerül az istenek élére, Egyiptom birodalmi istene és a királyok apja lesz, akik ezentúl „a Ré fia” címet viselik. Az Újbirodalom idején „Ré képé”-nek tekintik a királyt. A Középbirodalom óta a papok különböző közösségei Rét templomaik főistenével azonosítják. Hóruszsal (→98. o.) azonosítva Ré-Harahte („a keleti látóhatár Ré-Hórusza”) lesz, Atummal elvegyülve

Ré-Atum, aki a „héliopoliszi isteni kilencség” családjának az ősapja, és végül Amonnal egyesülve Ré-Amonná, az Újbirodalom birodalmi istenévé válik Thébában, uralkodói tekintélyt szerezve az Amon-papság számára a birodalom területén, akik ellen éppen ezért irányult majd IV. Amenóphisz vallási reformja.

Ré főszentélye Héliopoliszban a naptemplom, amelyet „a nap háza”-nak neveznek, és amely a város nevét adja. A birodalom leggazdagabbban díszített napszentélyeiben széles udvar közepén nagy, alapzatra épített obeliszk áll, előtte oltárral. Ez az égre feltörő kőoszlop a napisten szimbóluma. A rómaiak a maguk idején több oszlopot elvittek Héliopoliszból Rómába. Az egykori Héliopoliszban ma már csak I. Szeszósztisz nagy obeliszkje áll. Az iszlám időkben a nagy templomlétesítményeket kőbányaként használták.

Atum, a „mindenség”, Héliopolisz régi napistenje. A 4. dinasztia óta Atumot összekapcsolják Ré napistennel, és ő lesz a lenyugvó esti nap, Hórusznak, a kelő hajnali napnak az ellenpárja. Jelméke az oroszlán és a kigyó.

Közbenjáró Atum istenhez a Héliopoliszban tisztelt *Mnevisz-bika*. A mindig fekete *Mnevisz-bikát* szent állatként ünnepélyesen trónra emelik, kimúlása után bebalzsamozzák, és szertartásosan eltemetik.

Héliopoliszban fejlődik ki az „isteni kilencség” teológiai rendszere. E város papjai élen járnak az egyiptomi teológiában. Ők fejlesztették ki a legrégibb világteremtési tant és foglalták rendszerbe az istenek seregét. Józsefet, a bibliai ősatyát Egyiptomban a fáraó egy héliopoliszi főpap lányával házassította össze (Ter 41,45).

Héliopolisz isteni kilencsége szerint az önmagától keletkezett Atum áll az istenek élén. Ő nemzi az ikerpárt, Sut, a bibliai égitest és Tefnutot, a nedvességistenőt. Ez az első istenpár nemzi a testvérpárt, Gebet, a föld istenét és Nutot, az ég istennőjét. Ők

ismét két testvérpárt nemzenek: Oziriszt, a termékenységet hozó árvíz istenét és Íziszt, a királyi trón istennőjét, valamint Széthet, a sivatag, a viharok és földrengések istenét és Nephthüszet, a ház istennőjét.

Sunak (egyiptomi: „levegő, üresség”), akit Atum együtt teremtetett nővérel és feleségével, Tefnuttal, mint levegőistennek az a feladata, hogy különválassa az eget és a földet.

Tefnutból (egyiptomi: „nedvesség”), a nedvesség istennőjéből, valamint fivéréből és férjéből, Suból keletkezik az ég és a föld (Nut és Geb).

A világ úgy keletkezett, hogy Su légrétege benyomult Geb (= Keb), a földisten, illetve magához ölelt nővére és felesége közé. Nut, az ég istennője, mint a földisten, Geb nővére és felesége, a második istengenerációt képviseli. Ő az anyja Ozirisznak és Széthnek, Ízisznek és Nephthüsznek. Alkalmilag „égi tehén”-nek, többnyire azonban asszonynak ábrázolják, aki kezével és lábával a talajt érinti, és nagy ívben hajlik a földön fekvő Geb fölé. Az Újbirodalom idején sok koporsófedél belsejében találkozzunk képével. Az elhunyt tőle várja az újraszületést, hiszen Nut minden este elnyeli a napot, amely éjszaka átvándorol a testén, hogy minden reggel újra megszüljön.

Ozirisz („a szem helye”) termékenységi- és királyisten. Az 5. dinasztia idején válik Ozirisz a halálhit fontos alakjává. Mint halálisten ő a bíró a holtak feletti ítéltnél, és úr a holtak birodalmában. Az Újbirodalom idején ő a holdisten és a napisten éjszakai alakmása. A héliopoliszi isteni kilencség szerint ő a földisten, Geb és az égitestnő, Nut legidősebb fia, valamint Ízisz fivére és férje. A termékenység- és királyisten összeolvadásából kialakult Ozirisz-mítosz középpontjában Ozirisz halála áll. A mítosz régebbi felfogása szerint Ozirisz vízbe fullad, nővére és felesége, Ízisz és ennek nővére, Nephthüsz húzza partra holttestét. Amikor Ozirisz megkezdte uralmát a holtak birodalmában, ak-

kor foglalja el Hórusz, Ozirisz és Ízisz közös gyermeke az élők királyi trónját. A mítosz újabb keletű felfogása szerint Széth, az ellenséges érzületű testvér öli meg Oziriszt, ő szórja széjjel szét darabolt tetemét az országban és hajigálja a tengerbe. Ízisz, a feleség, aki miután nővérel, Nephthüsszel együtt hosszas kutatás után megtalálja férje testrészeit, összeilleszti és újjáéleszti azokat, úgyhogy Ozirisz második életet kezd a holtak királyaként. Kettejük fia, Hórusz pedig megbosszulja Széthet a gyilkoságot.

Ozirisz mitológiai alakjához kapcsolódnak a Középbirodalom óta a túlvilági reménysek (→ Ízisz- és Ozirisz-misztériumkultusz).

A legjelentékenyebb nekropoliszban, a felső-egyiptomi Abüdoszban, ahol királysírokat találunk az első két dinasztiaiból, az egyik sír, amely Dzszer királyé, s amely állítólag Ozirisz holttestét rejt magában, válik az Oziriszkultusz központjává. Sok egyiptomi temetési eljárást a szentélyek templomaihoz kötöttek. Az évenkénti misztériumjátékok alkalmával kultikus drámai játék keretében ünneplik meg Ozirisz halálát és feltámadását. Az Ozireion – üres sírhely – az Ozirisz-sír mintáját követi. Az Ozirisz-kultusz második nagy szentélye Busziriszban (egyiptomi: „Ozirisz háza”), a Nílus deltájában, az isten szülőföldjén van. A művészet-történetben jelentősek az *Ozirisz-oszlopok*, amelyeknek homlokzati oldalán Ozirisz-reliefek találhatók. Az Újbirodalom óta ezek az oszlopok inkább az első templomudvarnak a királyi palotával szemben lévő oldalán állnak. Példa rá II. Ramszesz halottastemploma, a „Ramasszeum” és III. Ramszesz halottastemploma Théba-Medinet-Habuban.

Egyiptom egyik legnépszerűbb istensége Ízisz (egyiptomi: Iszet), az égitestnő, az anya- és uralkodó istennő. A héliopoliszi isteni kilencség szerint ő Ozirisz királyisten nővére és hitvese, valamint Hórusz anyja, akit akkor fogam, amikor karvaly alakjá-

ban a férje, Ozirisz holttestén ül. A mocsaras Nílus-delta rejtékében szüli meg – Széth elől rejtőzve – gyermekét. Nővérével, Nephthüsszel együtt ő őrizte és keltette új életre Ozirisz holttestét. A kései ókorban az Ízisz- és Ozirisz-misztériumkultusz nagyon elterjedt volt. Ízisz a Hathor istennővel való későbbi összeolvadása során tehénszarvakkal és napkoronghoz jut. Gyakran ábrázolják úgy az istennőt, amint gyermekét, Hóruszt az ölében tartja és szoptatja. Ikonografikusan úgy jelenik meg, mint a gyermek Jézussal ábrázolt keresztény Mária előképe. A Római Birodalom csaknem minden tartományában van Ízisz-templom. Közülük az utolsót, a Philai szigetén lévő Ízisz-főszentélyt, Justinianus császár (527–565) parancsára zárták be Kr. u. 560-ban.

Széth (Szeteh vagy Szuteh) a sivatag, az aszály, a viharok és a fürgetegek istene. A rendezett világ peremvidékein uralkodik, és az idegenek védőistene. Az Ozirisz-mítosz, amely szerint a Felső-Egyiptomban tisztelt Széth (fő kultuszhelye: Ombosz) ellentétben áll az Alsó-Egyiptomban tisztelt Ozirisszel, azokra az időkre nyúlik vissza, amikor Felső- és Alsó-Egyiptom hadat viselt egymás ellen. A Széth és Ozirisz közti „testvérvita” a világban dúló harcot jeleníti meg.

1 A Szfinx a Khephrén-piramis előtt Gízában, Kr. e. 2510–2485 (IV. dinasztia), mészkő

2 Kheopsz, Khephrén és Mükérisz piramisai Gízában, Kr. e. 2570–2450 (IV. dinasztia)

3 A sírváros alaprajza, Gíza

I. Kheopsz-piramis

II. Khephrén-piramis

1. völgytemplom

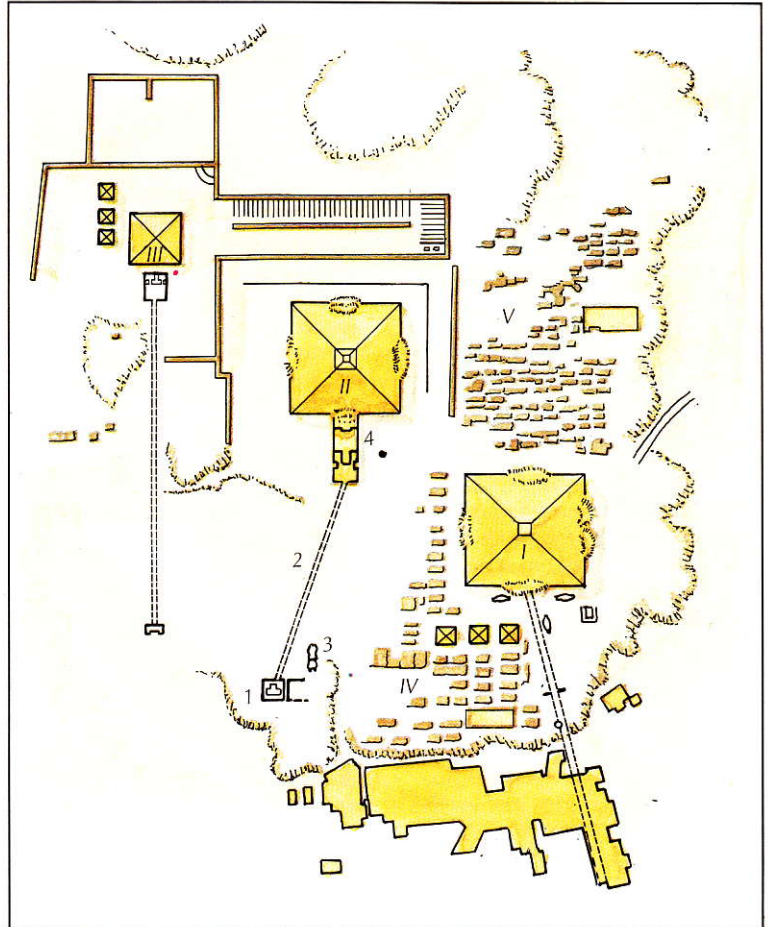
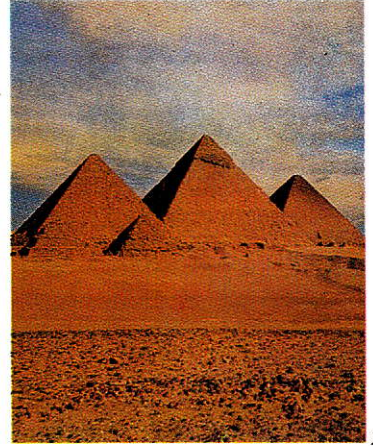
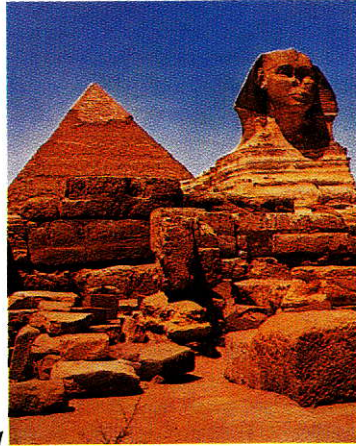
2. felvezető út

3. Szfinx

4. sírtemplom

III. Mükérisz-piramis

IV–V. masztabamezők

Széthet, a mítoszban fivére, Ozirisz gyilkosát, a későbbi kor egyenesen a gonosz megtestesülésének tekintí.

Nephthüsz (egyiptomi: *Nebethut* = „a ház úrnője”) halál- és síristennő. A héliopoliszi isteni kilencség szerint Ozirisz és Ízisz nővére, Széth nővére és felesége.

A sólyom alakú *Hórusz* (egyiptomi: *Hór* = „a messzeség”) a királyok védelmezője. „Hórusz-szem”-ként, égisten a Nappal és a Holddal együtt, sólyomfejjel és szárnyas napkoronggal pedig napisten. Később különféle Hórusz-istenekké válik szét, így lesz: Hórusz, az idősebb (Haroérisz), akit Ombozban tisztelnek, Hórusz, Ozirisz és Ízisz fia és Hórusz, a gyermek (Harpokratész). Anyja eredetileg Hathor volt, de a héliopoliszi teológia megteszi Ízisz és Ozirisz fiának, aki ifjúként bosszút áll apja meggyilkolásáért. Széthtel való félelmetes harca során Hórusz elveszti fél szemét, de a gyilkos Széth is megcsönkul. Győzelme után Hórusz átveszi az uralmat Felső- és Alsó-Egyiptom fölött. Az ő trónján ülnek – mint utódai – Egyiptom királyai. Az őskor utolsó istenkirályaként uralkodott Egyiptom fölött, azóta is ő jelenik meg a király személyében. Hórusz a mindenkori uralkodó királyban, az „élők Hóruszá”-ban ölt testet, és ezért viseli minden király a Hórusz címet. „Ozirisz”-ként ő emeli a temetési szertartásban a halott fáraót az örök trónra. Mint fényisten, akinek a szeme a Nap és a Hold, később egybeolvad Ré napistennel, *Har-ahte* („vízszintes Hórusz”) lesz, ő a felkelő hajnali nap, Atumnak, a lenyugvó esti napnak az ellentéte. Sólyom alakú világistenként beborítja szárnyával az eget, Felső- meg Alsó-Egyiptom birodalmát, és átöleli a királyt is. Híres Hórusz-templom van Edfuban (Kr. e. 3–1. sz.).

A tehénfejű, ill. tehénzarrval ábrázolt *Hathor* (egyiptomi: „Hórusz háza”) a nők, az öröm istennője, de a szerelem és a tánc úrnője is. Róla nevezték el az egyiptomi év harmadik hónapját. Szent fája a szikomorfa.

Denderai főtemplomából évente egyszer meglátogatja Edfuban a férjét, Hóruszt. Sok szentélye van, de elsősorban a felső-egyiptomi Denderában tisztelik. Hathor főtemploma (Kr. e. 1. sz.) a nagy templomkörzetben áll, mennyezetképei között a két állatövvel. Ez Egyiptom legépebben fennmaradt temploma. Az augusztusi korból való a templomkörzet bejáratánál elhelyezett „szülőház” (*mammisi*), amelyben Hathor isteni gyermekét szülte.

A keselyű alakú *Mut* („anya”) a thébaiak által tisztelt égistennő. Amikor Théba a birodalom fővárosa lesz, akkor lesz ő is a birodalom istenének, Amonnak nagy tiszteletben álló felesége.

Néith (egyiptomi: *Neret* = „a félelmetes”) had- és síristennő, a holtakat védelmező négy istennő közül az egyik. Istenanyaként tisztelik, „aki Rét szülte”, „anyaként, aki a napot szülte, akit elsőnek szült, mielőtt bármi született volna”. A későbbi korban ő Szaisz (Alsó-Egyiptom) „nagy szövönő”-je. Alakja egybeolvad Izi-széével, és együtt említik Hathorral. Szaiszi kultuszcentrumát orvosiskola egészíti ki.

A 18. dinasztia óta macska formában ábrázolt *Báasztet* az öröm istennője és a felső-egyiptomi Bubasztisz úrnője. A Báasztet tiszteletére tartott nagy ünnepségről Hérodotosz is írt.

Az oroszlánfejű, ill. oroszlán alakú *Szahmet* (= *Szehmet*; egyiptomi: „a leghatalmasabb”) egyszerre istennője a szerencsétlenségnek és a szerencsének. A szelídebb Báasztet veszedelmes ellenképe, Pthah isten felesége és Imhotep anyja. Fő kultuszhelye Memphisz. Papjai gyakran orvosok. Az ő tiszteletére állíttatja fel a beteg III. Amenóphisz király a Szahmet-szobrok százait a karnaki templomkörzet területén.

Min földisten a nemzőerő és a termékenység istene, hajdanában fallikus karavánisten volt. Fő kultuszhelye Koptosz és Ahmím. Mivel a görö-

gök Pánnal azonosították, Ahmímot Panopolisznak is hívják.

Az a teremő- és termékenységiten, akitől az életlehetet származik, s akinek se isten, se ember nem kutathatja ki és nem foghatja fel a lényét: *Amon* (egyiptomi: „a rejtőzködő”). A Középbirodalom kezdetével ebből a thébai főistenből egyetemes isten lesz. Az Újbírodalom kezdetén, amikor Théba a világbirodalom fővárosává válik, a thébai Amon birodalmi istenné és az Újbírodalom védnökévé lesz. Miután egyesül Ré napistennel, *Amon-Ré* lesz, és egyszerre tisztelik mint nap- és birodalomistént s mint „az istenek királyá”-t. Poétikus kifejezése ennek a fennkölt istentiszteletnek az Amon-himnusz:

Meghajolva állnak előtted az istenek és magasztalják a teremő hatalmat . . .

Te istenek királya és feje, dicsőítjük a hatalmadat, mert te teremtetted bennünket, tisztelünk téged, mert megalkottál bennünket, dicséneket zengünk neked, mert érettünk fáradoztál.

A koptoszi Min termékenységitennel egybeolvadva az eredetileg szélisiten Amon, Min helyi alakjaként, fallikus istenként szerepel, kettős tollkoronával. Karnaki főtemplomában Amon mint gyermek családí hármasságot alkot Mut égistennővel és Honsz holdistennel. A hermopoliszi (Közép-Egyiptom) Ahtheit-ösisten mellett Amon képviseli istennő párjával, Amaunetel a láthatatlanságot. Amonhoz kapcsolódik szinkretisztikusan a líbiai sivatagban lévő Szíva-oázis Ammon istene, akinek templomától Nagy Sándor (Kr. e. 336–323) a híressé vált jóslatot kapja.

Amon birodalomisten főtemploma Karnakban áll, egy mai faluban Luxor mellett, Felső-Egyiptomban, a régi Théba helyén, ahol a fáraók nemze-

dékei építkeztek. Az 5000 négyzetméteres oszlopcsarnokban 134 oszlopot találunk, amelyek közül a közepe hajt 12 darabja (3,37 m átmérővel) 21 méter magas. Amon szim-bólumállata a Kos.

A főként ibiszfejjel ábrázolt *Thot* (egyiptomi: Dzsehoti) holdisten. S mivel az időt a Hold járása szerint számítják, ő lesz a számolás és az írás, a bölcsesség és a tudományok istene. Róla nevezték el az egyiptomi év első hónapját. A mítoszban ő simítja el Hórusz és Széth viszálját, ő gyógyítja meg Hórusz sérült szemét. Legjelentősebb kultuszhelye Hermopolisz parva a Nílus-deltában és Hermopolisz magna Felső-Egyiptomban.

A sólyomfejú *Honsz* (egyiptomi: Honszu = „az [égen] átbálgató”) szintén holdisten. A thébaiak gyermekként tisztelik, és az anyjával, Mut égistennővel meg az apjával, Amon napistennel háromsággá vonnak össze. Az egyiptomi kalendárium kilencedik hónapját nevezik róla. Honsz később összeolvad Thottal. Ember alakúan ábrázolják, fején napkorongot és holdsarlót hord. Főtemploma Karnakban (Kr. e. 1180–1060) csaknem teljesen ép maradt.

A sakálfejú *Anubisz* halál- és temetőisten. Minthogy a sakálak a sivatag szélein tányáznak, ahova a holtakat temetik, szimbóluma a sakál. Anubisz szakrális ura a balszamozótermeknek is, amelyekben a holttestről gondoskodó pap agyagból való kutyafejmaszkban tevékenykedik. A holtak feletti ítéltnél Anubisz és Hórusz együtt mérlegeli az elhunytak lelkét. A Künopoliszban tisztelt istent később Ozirisz és Nephthisz fiának tartották.

A kosfejú *Hnum* a hideg vizek ura és az asszuáni vizesések védnöke. Ő hozza a termékenyítő nílusi árvizeket. Az emberek teremtetője, ő formálja ki az emberi testet fazekaskorongon, mielőtt az az anyatestből megszületne. Hnum leghíresebb temploma egy nílusi szigeten, Elephantinén van.

Aton (egyiptomi: „napkorong”) a napkorong neve, de a IV. Amenophisz által monoteisztikusan tisztelt napistené is, akit a nagy Aton-himnuszban (→103. o.) énekelnek meg. Aton istent napkoronggal ábrázolják, a napkorong sugarai kezeken végződnek, amelyekkel a hurok keresztet, az élet hieroglifikus jelét (*anh*) nyújtja át a királynak és családjának.

Szerapisz (= Szarapisz) termékenységiten kultuszát I. Ptolemaiosz alapította meg. Ozirisz-Ápisszal, az elhunyt szent Ápisz-bikával hozzák kapcsolatba, és Ízisz mellé állítják. Főszentélye az alexandriai Szerapeum (= Szerapeion), innen kiindulva terjed el az egész Római Birodalomban tisztelete (egyebek közt Puteoliban). Ismert még a Szakkarában levő Szerapeum, Memphisz mellett, Ápisz-bikák sírjaival.

A parasztság kozmikus istenségei, az ég, a föld, a nap és a hold helyén a parasztság kialakulása előtt a nomád és vadászéletet élő állatisteneit találjuk. Háziállatokat (bikát, tehenet, macskát, kőt) és vadállatokat (oroszlánt, krokodilt, sakált, sólymot, kígyót) tisztelnek isteni jelképekként. A számos, többnyire állat alakú, ill. állatfejú formában fennmaradt helyi istent politikai egyesülések során veszik át. Ha valamely hely vagy tartomány politikai elsőbbséghez jut, ott vagy azonosítják a helyi istent a birodalmi istennel, vagy genealógiai kapcsolatot létesítenek más istennel. A kései korban fokozódik a szent állatok iránti tisztelet, erről a feltárt állatszarkofágok és a bebalzsamozott állatmúmiák tanúskodnak.

A világ és az ember

IV. Ramszesz sírjában az égboltot egy női test ábrázolja, hosszú keze és lába érintkezik a földdel. Nut istennőről van szó, az ő hátán kel át a nap-hajó a napistennel, és testét az atmoszferikus levegő, Su isten támasztja alá. Alul fekszik Geb, a földisten. A

világ egy másik képi ábrázolása I. Szethosz sírjában található. Úgy mutatja be az eget, mint egy nagy tehenet, hasán a csillagokkal, a naphajóval és a napistennel. A tehén hasát Su isten tartja, lábait különböző istenek érintik.

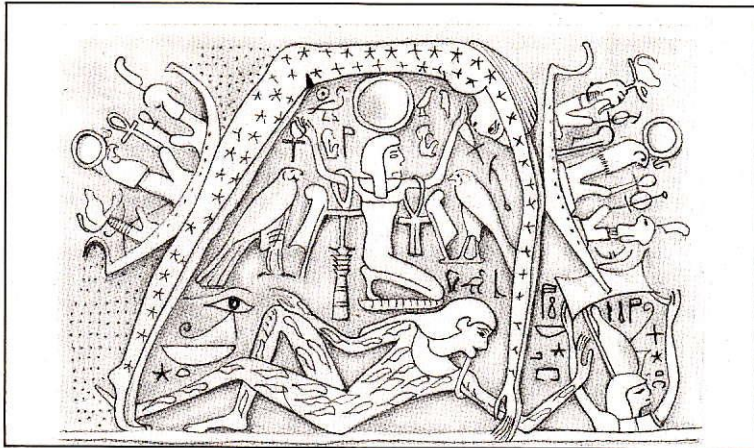
Az élő ember testből és három szellemi erőből áll, ezek a *ka*, a *ba* és az *ah*. A *ka* (egyiptomi: „életerő”) középonti fogalom, ez különbözteti meg az élőlényeket az élettelenektől. Ez az istenek teremtő ereje és az emberek lelke. A *ka* az emberben lakozó erő, amely életben tartja őt, az őskőtől származik és az utódokban folytatódik. A *ka* határozza meg a jellemet és a személyiséget, s túléli az embert. Azt mondják az elhunytól, hogy a „kájához megy”, azaz újra egyesül vele a túlvilágon. A *ka* – mint második én („alter ego”) – tovább él a holtak szobraiban és képeiben (kaszobrok a sírokban; →104. o.), és a kát illetik az ételek, amelyeket a síron, „a *ka* házában” helyeznek el.

A *ba*, amelyet többnyire madár alakkal, emberfejjel ábrázolnak, szellemi lélek, a „saját lélek” ősoke. Az istenek a királyok, sőt minden ember egyszerűségének és egységének meghatározója. Amikor az ember meghal, átmenetileg elhagyja a holttestet, majd újra visszatér bele.

A többnyire madárként ábrázolt *ah* a harmadik fontos lélekfogalom. Az ember e legszellemibb része csak a halála után bontakozik ki igazán. Annnyira szorosan kapcsolódik a túlvilághoz, hogy az *ah* magát az elhunytat is jelöli.

A halálmisztériumban, amely eleinte csak az isteni király osztályrésze volt, később a felső réteg és aztán elvileg minden ember részesül. Szövegei – korábban csak a királyoknak szóló piramisszövegek (→107. o.) – megtalálhatók az előkelők koporsófalain és végül a Halottak könyvének (→107. o.) papirusztekercsein, amelyeket az elhunytak koporsójára tesznek, vagy begöngyölik a múmiapólya közé. E szövegek szerint halála után

Egyiptomi világtkép Nut, Geb és Duat (Ozirisz) istenekkel

minden halandó egyesül Oziriszszel, felmegy az égbe, itt a napistennel együtt mindenségistenné és ősisstenné, egyetemes bává válik, így az elhunyt elmondhatja:

Én vagyok az ősisstének
legőregebbike.
Az én bám: az istenek,
akik az örökkévalóság bái.

A halálmisztérium a közönséges ember számára azonban csak akkor lehetséges, ha alávetette magát az alvilági bíróságnak, ahol megvizsgálják, hogy az elhunyt élete megfelelt-e a maatnak. Az alvilági bíróságot a bírő, korábban a főisten, később a vele azonosított napisten, még később pedig (a 11. dinasztia óta) Ozirisz ítélkezik. Ahogy egykor Ozirisz-nak kellett igazolnia magát, ugyanezt kell most tennie minden halottnak Ozirisz előtt. Ozirisz-nak 42 bírāja van, ezek Egyiptom 42 tartományát képviselik. A Halottak könyvének 125. fejezete kifejti, hogy az elhunyt-nak igazolnia kell ártatlanságát, azt, hogy egyet sem követett el a 42 vét-ségből. Jól látni a Halottak könyvé-nek ábráin, hogy Thot, a holdisten, a

napisten nagyvezírje felállít egy nagy mérleget, amelyen az isteni maat leméri a halott szívét. Míg Thot egy palavesszővel feljegyzi a mérlegelés eredményét, egy szörnyeteg, a „zabálónó” kuksol mellette, hogy felfalja, aki bűnösnek találtatott. Az ítélet után a jók bejutnak Ozirisz birodalmába. Az égi halálbirodalom a földi lét folytatása. Mivel az ottani mezőket (earu), termékeny földeket, amelyeket egy másik Nílus öntöz, meg kell művelni, ezért a halottat helyettesítő segítők, *usébtiket* (egyiptomi: „felelők”; → 102. o.) tesznek a sírba. A gonoszok ki vannak zárva a fényes halálbirodalomból. Ők az alvilág (duat) sötét halálbirodalmában hevernek éhesen és szomjasan, ahol csak akkor lesz egy órára világos, amikor éjszakai útján a nap átvág a föld alatti térségen.

A sírhely berendezése és a holttest gondos bebalzsamozása – ennek kell megvédenie a holttestet a károsodástól –, valamint a halott mellé helyezett tárgyak a túlvilági reménység kifejezései.

Az erkölcs alapvető fogalma a maat, ami a világ kozmikus, etikus és rituális rendjét jelenti. A maat a (Rétől való) világtrend és minden lény kötelező szabálya. Magában foglalja a király kultikus és állami jogait és a közönséges emberre vonatkozó erköl-

csi törvényeket. A maat állami és életnorma, amelyért a király és a nép Ré előtt felelősek. A maat mint világtrend az Újbírodalomig fokozatosan igazságot jelentő maattá változik át, azaz valódi önismeretté. A maatnak megfelelő viselkedés az egyiptomi vallásosság középponti eszméje. A maat a későbbi korban megszemélyesül, Ré napisten lánya lesz, és a fején struccotollat viselő istennőként ábrázolják. Nagyon sok templomi domborművön látni, ahogy a király felajánlja a maatot az isteneknek, ezzel is hangsúlyozván, hogy a világtrend sértetlen.

Az egyiptomi etika alapfogolata: „Jó, amit az isten szeret. Rossz, amit az isten gyűlöl.” Ez az axióma három kötelességet ró az emberre: tisztelni

Egyiptomi istenségek

1 Ámon, Théba, Kr. e. 950–730 (XXII. dinasztia), arany. New York, Metropolitan Museum

2 Ozirisz jogarral és korbáccsal, sírkamra, Kr. e. 1305–1196 (XIX. dinasztia)

3 Ízisz, Nephthüsz és Hnum-Ré, Nofertari királyné sírja, Kr. e. 1305–1196 (XIX. dinasztia). Théba, Királynék völgye

4 Széth megöli Apóphiszt, a kígyó-istenséget, Halottak könyve, Kr. e. 1080–950 (XXI. dinasztia), papirusz

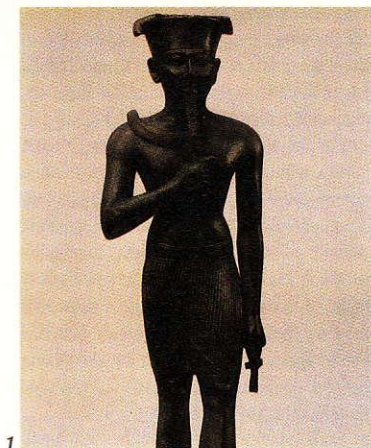
5 Hórusz mint sólyom az edfui Hórusz-templom előtt, III. Ptolemaiosz Euergétész (Kr. e. 247–222) kora

6 Szahmet, Luxor, Kr. e. 1554–1305 (XVIII. dinasztia), aranyozott fa. Kairó, Egyiptomi Múzeum

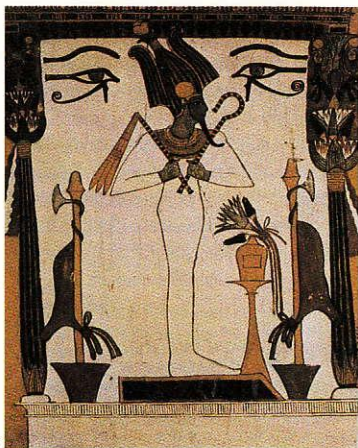
7 A Hórusz-sólyom védelmezi Khephrén királyt, Gíza, Kr. e. 2510–2485 (IV. dinasztia), diorit. Kairó, Egyiptomi múzeum

8 Aton éltető sugarai Ehnaton és családja fölött, házioltár-tanulmány, Kr. e. 1365–1349 (XVIII. dinasztia). Berlin, Staatliche Museen

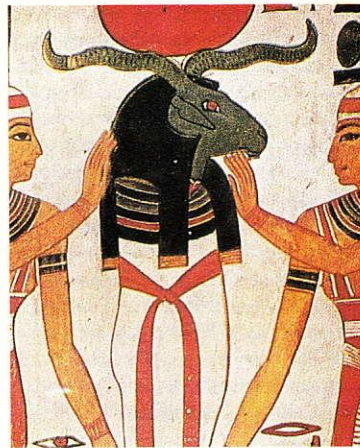

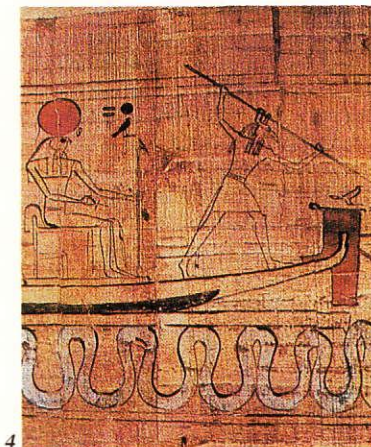
1

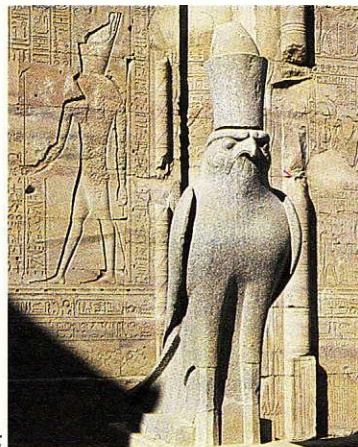
2

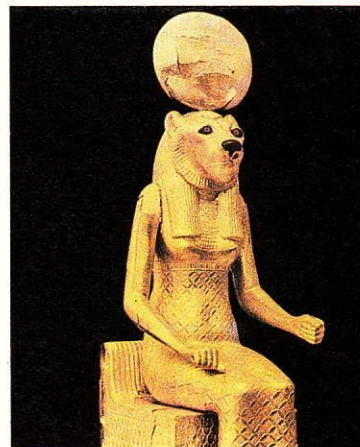
3

4

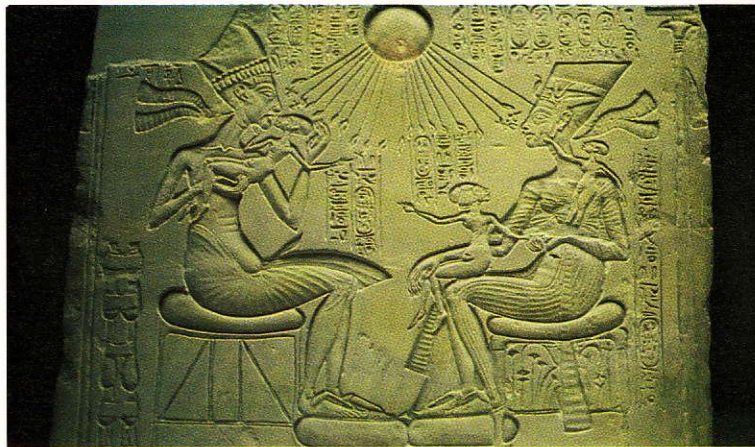
5

6

7

8

kell istent, helyesen kell cselekednie és jónak kell lennie embertársaihoz.

A Halottak könyve 125. fejezetének, amely az elhunyt vallomását tartalmazza a bíró előtt, ez a címe: „Miről beszéljünk, ha elérjük a kettős igazság [= jog, méltányosság] csarnokát, ha megtisztultunk minden gonosztól, amit elköveltünk, hogy megállassuk az ott lévő istenek arcát”. Ezután következik a nemleges vallomás, amely az emberi kötelességeket kifejező etikai rendet foglalja össze, és különösen az embertársakkal kapcsolatos kötelességek terén mutat igen érzékeny megkülönböztetéseket:

Nem követtem el igazságtalanságot az emberek ellen. . .
 Nem tettem olyat, amitől az isten undorodik.
 Egy szolgát se feketítettem be az előjáróinál.
 Nem hagytam éhezni embert.
 Nem okoztam sírást.
 Nem öltem.
 Nem parancsoltam senkinek, hogy öljön.
 Senkinek se tettem rosszat.
 Nem vettem el az áldozati ételekből a templomban.
 Nem dézsmáltam meg az istenek áldozati süteményét.
 Nem loptam el a holtak áldozati kenyereit.
 Nem követtem el házasságtörést és nem fajtalanzkodtam.
 A magmérőt se meg nem nagyobbítottam, se meg nem kicsinyítettem. . .
 Nem csentem el a tejet a csecsszópó szája elől.

A halottat „a kettős igazság csarnokának törvényei szerint” ítélik meg, azaz a „nemleges vallomás” mondatai a gyakorlati életben parancsokat jelentenek. Az elhunyt bizonykodása, hogy „Nem öltem”, az élők számára azt a parancsot jelenti, hogy „Ne öljl”. Ezeket az erkölcsi maximákat, amelyek a héber Tízparancsolat ethoszához állnak közel, Mózes valószínűleg Egyiptomból ismerte (→ izraelita vallás).

Az egyiptomi vallás alapjául szolgáló etika legfontosabb dokumentuma az a memphiszi teológiai traktátus – feltehetően az Óbirodalom korából –, amelynek papiruszszövegét Sabaka király (Kr. e. 716–701) találta meg Ptah templomában, Memphiszben. Kőbe vésette, és azóta Sabaka-kőnek, ill. -szövegnek nevezik. Az istentan mellett egyúttal politikai elveket is rögzít.

Gondoskodás a halottakról

Semmilyen más vallás nem állította tanai és kultusza középpontjába annyira a halált, mint a régi egyiptomiaké. Ennek kifejezői, egyebek közt, a halálistenek, a halálbíróság, a halál-szertartások, a bebalzsamozás és sírokba tett tárgyak, a haláláldozatok, a holtak városai a piramisokkal, a halottastemplomok és a Halottak könyvének példányai. A halál utáni sors szigorúan össze van kötve az elhunyt testével, így a legnagyobb gondot fordítják a tetem megőrzésére, temetésére. Miként Ozirisz, a halál utáni élet példája, az elhunyt is várja a feltámadást. A legrégebb idő óta különösen érvényes ez a királyra, akit a temetéssel egyidejűleg a túlvilág trónjára is emelnek.

Mint ahogy a ka életlehetet az emberben marad a halál után is, ha testének lényegi károsodása nem következik be, nagy gondot fordítanak a holttest lehető legteljesebb megőrzésére. Pontosan megszabott ceremóniával vették ki balzsamozás közben az agyvelőt, a szívet és a zsigereket, és burkolták be művésien a testet több rétegben felrakott lenpólyával, úgyhogy a múmiák máig fennmaradtak. Egyébként fa- vagy kőkoporsóba zárják a múmiát. A koporsóra ajtót és szemet festenek, hogy a halott kimehessen és láthassa a napot. A sírba, az „örökkévaló lakhelybe” mindent beletesznek, ami csak a halott további léteéhez szükséges „a nyugati országban”. A holttestre – segítségül az alvilági bíróság előtt –

egy kőből való *szkarabeuszt* (egyiptomi: *hepre* = „a nagy”) helyeznek a gonosz emberi szív helye fölé. Olykor ez a felirat van rajta: „Ó, szív, lényemhez tartozó, ne törj ellenem!” Ezt a lemezes csápú bogarat, mert titokzatos (ön)keletkezéssel kel ki a ganajgolyóból, amelyet a nőtény maga előtt görget, és amelybe petéit rakja, a napgolyóhoz és a napsítenhez hasonlatos óslényként tisztelik. A szkarabeuszamuletteket kőből, agyagból, üvegből vagy fémből készítették, később mindenféle elterjedt a szkarabeusz formájú pecsét- és súlynyomó.

Kanoposznak hívják azt a négy gömbölyű kőedényt, amelybe az elhunyt hullájából kiszedett zsigereket rakják, elkülönítve a bebalzsamozott tetemtől. Mivel a korszok alakja hasonlít az Alexandria melletti Kanoposz városban levő Ozirisz-képre, a görög kor óta kanoposznak nevezik ezeket az edényeket. Az Újbirodalom óta a négy korszok fedelét az alábbi négy védőisten fejformája szerint alakítják ki: *Amszet* (jelképe: ember), *Hápi* (jelképe: pávián), *Kebehszenuf* (jelképe: sólyom), *Duamutef* (jelképe: kutya). Hórusz fiainak tekintik mind a négyet.

A Középbírodalom óta tesznek a sírokba *usébtiket* (egyiptomi: „felelők”), kis szolgafigurákat, amelyeknek a száma előkelő egyiptomi esetén gyakran igen nagy lehet (akár 400 is), s ha az elhunytat a túlvilágon munkára szólítják, a kis figuráknak kell helyette felelniük és dolgozniuk. Gyakran szerepel ezeken a szolgafigurákon felirat, a Halottak könyvéből vett 6. jelmondat, valamint az elhunyt neve és címe. A sírba helyezett tárgyak közé tartozik az elhunyt szobra is, ami része a halotti áldozatnak.

A holtakat gyakran *sírvárosokban*, ill. a holtak városaiban helyezik örök nyugalomra. Memphisz városához pl. egy messzire terjeszkedő, hatalmas holtak városa tartozik a gízai piramisok földjén.

A naptár és az ünnepnapok

A Julius Caesar által Nyugaton is meghonosított egyiptomi kalendáriumnak 12 hónapja van, amelyek egy-egy olyan istenségről kapták a nevüket, akinek abban a hónapban ülik meg az ünnepét. Az év 365 napot foglal magában (12 hónapot 30 nappal), ezekből öt szökőnap. Héliopolisban az utóbbiakat az Ozirisz-mítosz öt istenéről nevezik el. A Nílus áradása idején, Thot hónapjával kezdődik az egyiptomi év. Az évenkénti árvíznek roppant nagy a jelentősége a körülbelül 1000 km hosszú és 10–20 km széles Nílus-völgy elárasztása miatt. A június-júliusban kezdődő és szeptember-októberben tetőző, folyékony és termékeny iszapot hozó, magas vízállású Nílus áradásán múlik a folyamvölgyi oázisok termékenysége. A fáraók kora óta a Nílus vízének növekedési és apadási ritmusa határozza meg a mezőgazdasági évet, amelyet az alábbi három évszakra osztanak fel: a vetés (*sza*), az aratás (*per*) és a szántás (*szemu*) ideje. A magas vagy alacsony árvíz éhínséget okoz (vö. Ter 41), és ha a Nílus vize elapad vagy megromlik, az a legnagyobb szerencsétlenségnek számít (Kiv 7,17 skk.). Mivel az árvíz magasságától függ az aratás eredménye, a magas vízállás bekövetkeztét minden évben nagy ünnepséggel köszöntik. A 4–7 méteres, életadó Nílus-áradás kiváltó okát a termékenység és az életmegújulás istene, Ozirisz körül jajveszékélő Ízisz könnyeiben látják. A kései kor felfogása szerint, aki a Nílusba fullad, istenné válik (Antinoosz). A Nílus-áradás kezdetének ünnepén kívül más *naptári ünnepet* is számon tartanak, így az év, az évszakok, a hónapok és a holdfázisok kezdetét, valamint a vetés és aratás körüli ünnepnapokat.

A királynak az istenekkel való szoros kapcsolata miatt olykor egybeesnek a *királyünnep*ek az istenek ünnepivel. Ilyen a legismertebb ünnep is, a *heb szed* („jubileum”), a király trón-

ra lépésének vagy trónörökössé nyilvánításának harmincadik évfordulója. Az új király koronázási szertartása egyúttal valamely isten inkarnációjának ünnep is.

Szép számmal vannak aztán *istenek ünnep*ei, amelyeket minden templomban ünnepelnek. Ezek a városok legnagyobb ünnepei, ilyenkor ünneplik az istenmítoszok eseményeit, így pl. az isten születésnapját vagy az Ozirisz-ünnepet Abüdosban. Az istenek ünnepein mutatják meg az egyébként rejtve őrzött isteni kép-másokat. Egy hajószzerű szállítólapon, a bárkán hozzák ki az isten szobrát a templom szentélyéből, és körmenetben hordozzák körül. Néha az egyik isten meglátogatja hajón a másikat. Az istenek mitológiájából vett jelenségeket sokféleképpen mutatják be az ünnepnapokon.

A kultusz és ima

A mindennapos kultusz a templom szentélyében számszerű pontossággal előírt rítus közepette zajlik (36 szertartás Abüdosban, 60 Thébában). A főpap – a király képviselőjeként csak ő léphet a szentélybe – kora reggel körülötméjén a kápolnát, majd kinyitja, és köszönti az istenséget, amikor is újra meg újra leborul, énekel és imádkozik. Mint valamely élő személynél, úgy zajlik le a szolgálat az istenség képe előtt. Reggel imák és himnuszok közben megmossák az isten képmását, vadonatúj, fehér, zöld, piros és vöröses lenpólyákba öltöztetik – az istenség levett régi pólyái nagyon keresett halotti öltözékek –, olajat kennek rá, és kifestik zöld meg fekete festékekkel. Végül ételáldozatot is bemutatnak, amelyet kenyérből, borból és vízből állítanak össze. Az istenszobor reggeli csinosításának célja, hogy a szoborba lelket öntsenek, és az isteni lényt a képmásba búvólíkjék. Az ünnepnap nagy áldozatokhoz saját alapítványokkal rendelkeznek.

Az istent dicsőítő énekek mind

ugyanazon elemekből tevődnek össze. Felsorolják az isten nevét, koronáit és templomait, emlékeztetnek lényére és mítoszára.

Egészen más az *Aton-himnusz*, amelyben semmi sincs az egyiptomiak hagyományos képzeletvilágából. Dicséretet zengő ének ez az Atonnak nevezett napkorongról, amelyre bárki rá tudna zendíteni. IV. Amenóphisz újonnan alapított amarnai székhelyén ennek a „napének”-nek több szövegváltozatát megőrizték a főtisztviselők sírjai. Ez az Ahanjáti (egyiptomi; tévesen: Ehnaton) által alapított új közösség kultikus éneke, amelynek feltehetően ő maga a szerzője. E naphimnusz klasszikusan fejezi ki reformtanait.

Milyen szépen bukkansz fel az ég látóhatárán.

Te élő Aton, aki először éltél.

Te felkelsz a keleti látóhatáron és minden országot

beragyogsz a szépségeddel. . .

A sugaraid átölelik az országokat, oly sokat

tettél Te értük. . .

Messze vagy és sugaraid (mégis) a földön vannak.

Benne rejtekezel az emberek

orcájában, de nem látjuk az utadat.

Ha lenyugszol a nyugati látóhatáron, akkor sötét van

a földön, mintha halott volna ő. . .

Hallgatagon fekszik a föld, mert aki teremtette őt,

a látóhatáron nyugszik.

Ha virrad és Te újra felkelsz a látóhatáron,

és mint Aton bevilágítod a nappalt, akkor Te elűzöd a sötétséget és

megajándékozol a sugariddal. . .

Akiknek Te adsz lélegzetet, hogy felébredjen

minden teremtményed. . .

Te ültetsz a helyére mindenkit és megadod nekik, amire szükségük van.

A himnusz (lásd fent) Aton napis-tent jóindulatú teremtményként és minden földi élet őrzőjeként magasztalja, és egyes részleteiben közeli rokonsá-

got árul el a bibliai 104. (103.) zsoltár, amely himnikusan adja elő Jahve teremtetésének végtelen nagyszerűségét (→izraelita vallás).

A kultusz ellátása – eredetileg magának a királynak a dolga – a templomok főpapjára, a király megbízottjára hárul. Mivel a papságot meghatározott hivatalokkal kapcsolják össze, az orvosok Szahmet, és a legnagyobb művészek Ptah papjai lesznek. Az örökölhető papi rend szigorúan zárt osztály, élén a főpappal, aki egy nagyobb körzet legfőbb kultuszfelöljárója. Thébában a főpap méltósága csaknem királyi rang, és nagy tekintélynek örvend. A tulajdonképpeni kultusz életői és egyúttal a templomok urai mégis azok, akiket *isten szolgálóinak* és „*próféták*”-nak is neveznek. A *szoliszták* gondoskodnak az isten ruhájáról és más tárgyi kellékekről. A *herhebek* a tudósok, az istenkönyv írnokai és a lektorok, ők adják elő a régi példabeszédeket a szertartásokon, míg a *vebek* (= *uab*, azaz „tisztá”) áldozópapok, akik a leölt állatokat véleményezik, megvizsgálják a vérét, és kijelentik: „Ez tiszta.” Segédpapként működnek a *pasztophoroszok* (görög: „házvivő”), az ő helyiségük a *pasztophorium*.

A sokféle papi feladat és teendő miatt különböző papi osztályok jönnek létre, az Amon-kultusz pl. öt ilyen osztályt ismer. A templomi papok óránként váltják egymást a szolgálattelésben. Négy osztályuk van, mindegyik negyedéven át kezeli a templomot. A régi korban *nők* is viseltek papi hivatalokat; a későbbiekben már csak „*énekesként*” vesznek részt a kultuszban, hangszerükkel, a *szisztrummal* zenélnek.

Masztabák, piramisok és templomok

A sírok két részből állnak: a föld alatti sírkamrából, amelyben a múmia nyugszik, és a felső épületből, az elhunytak kultusztéréből. A felső épület hamarosan *masztaba* (arab: „pad”)

formájúvá válik, ez a nomádok halomsírából alakul ki. Szabadon álló, négyzet alakú, ferde falú és fent síma sírépítmény. Belül a felső épület többnyire kétrészes, egy nagyobb áldozókamrából és egy kisebb helyiségből áll.

Az áldozókamra nyugati oldalán található a „*fényajtó*”, amely lehetővé teszi, hogy a halott a kultikus helyiségbe lépjen, átvegye a halotti áldozatot, és megnézzze a faliképeket. Mögötte egy másik, kisebb helyiség van, a *szerdab*, amelyben a *ka*-szobor és a sírtulajdonos képmása található. Innen egy zárt akna vezet át a föld alatti sírkamrába. Mivel a holtak birodalmát nyugati fekvésűnek tartják, minden, ami a halottakkal kapcsolatos, nyugati irányú. Az elhunytak áldozóhelyei azért kerülnek a masztaba keleti oldalára, hogy az áldozó fiú, később a pap az „*áldozatot*”, a halottnak szánt táplálékot letéve, nyugat felé fordulhasson. A legtöbb masztaba a gízai és szakkarai nekropoliszokban található.

A *piramis* (görög: „hegyeskenyér”; egyiptomi: *mer*), felső sírépület az Ó- és a Középbírodalom királyainak temetkezőhelye. A lépcsőzetesen épített masztabából fejlődött ki (köztes formái: a lépcsőzetes masztaba, ill. a lépcsőzetes piramis).

A 3. dinasztiai Dzsószer király Szakkara mellett építtetett magának síremlékül Imhotep nevű (→110. o.) építészével egy 60 méter magas, lépcsőzetes piramist, ill. lépcsőzetes masztabát. A piramis négyzetes alaprajzú, hat egymásra halmozott masztabából áll, egy 545 × 278 méter nagyságú, téglalap alakú terület közepén helyezkedik el, amelyet 10 m magas fal kerít be.

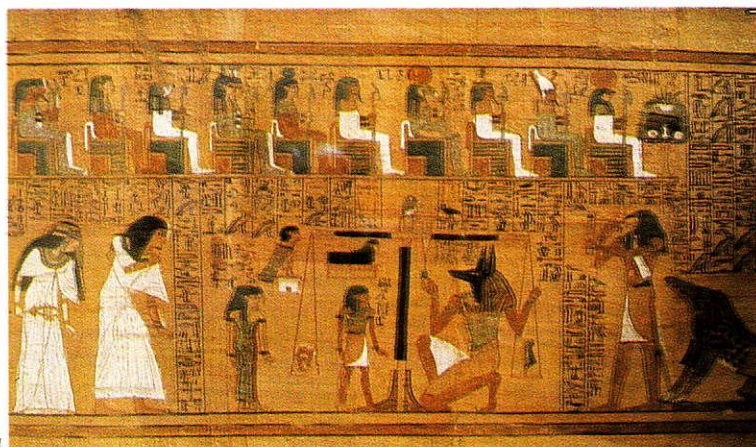
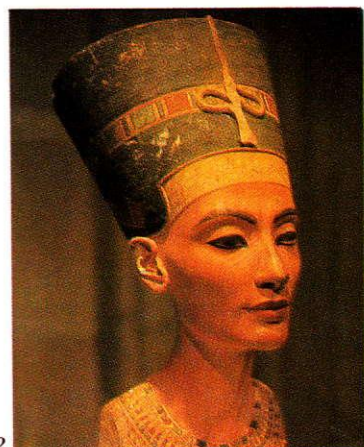
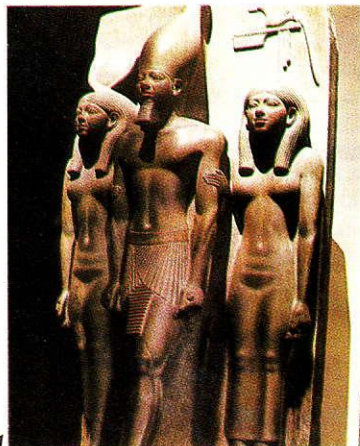
A királyok sírépítményeit a 4. dinasztia óta négyzetes alapterületen építik fel. Oldalaik hajlásszöge 50 fokos, csúcsban végződnek. Alakjuk az obeliszk (→106. o.), az óshalom és a „*földi naplakás*” hegyére emlékeztet. A piramisok különleges formája a csonka piramis (példa: Dahsúr).

Észak felől folyosó vezet a piramisok belsejébe, a sírhelyiségekhez. A sírkamrák eleinte még a föld alatt vannak, később már a falazatban. A temetés után eltüntetik a lezárás látható nyomát. Piramisszövegek (→107. o.) az 5. dinasztia utolsó fáraója óta tűnnek fel a piramisok folyosóin és helyiségeiben. A piramis nem elszigetelten álló síremlék, hanem egész sor létesítmény betetődése. A négy égtáj szerint pontosan tájolt piramis bejárata az északi oldalon található, míg a *völgy*-, ill. a *kaputemplomba*, amelyben a bebalzsamozás történt (a Nilus közelében), kelet felől juthatunk be. Szfinxekkel szegélyezett út – a halotti menet felvonulási útja – vezet fel a völgytemplomtól a király *halotti templomának* előtemplomához. E kegyeleti templom udvarában áll a király életnagyságú meghaladó szobra. A halotti templom mögött van a nyilvánosság elől elzárt *halotti áldozati temploma* piramis „*fényajtaja*”-val.

A királýsírok felett álló, hatalmas kőpiramisoknak mindörökre meg kell őrizniük a királyok testét, és szavatolniuk kell a hozzáférhetetlen sírkamrában nyugvó múmia feltétlen sértetlenségét. Hogy senki se zavarhassa meg a halott síri nyugalmát, bonyolult kőfolyosókkal és megátvezető ajtókkal próbálják elrejtetni a király és a királyné titkos sírkamráiba vivő feljárókat a behatolók elől. De még a gránittömbökkel többszörösen elrekesztett folyosók sem akadályozhatták meg a sírfosztogatókat abban, hogy behatoljanak a koporsókamrába és kifosszák a királyok és királynék sírjait, az értékes kincsekkel, valamint a sírokba tett tárgyakkal együtt. Már az ókorban kirabolták az összes piramist.

A kb. 40 egyiptomi piramis(maradvány) közül legismertebbek a gízaiak. Köztük Kheopsz királyé (Kr. e. 2545–2520), amely 230 méteres oldalhosszúságával és 146 (ma már csak 136) méteres magasságával a legnagyobb, több mint 2 millió köbméter. Felépi-

1 Mükerosz király Háthor istennő és a Sakál kerület istennője között, Kr. e. 2485–2457 (IV. dinasztia), pala. Kairó, Egyiptomi Múzeum

2 Nofertiti királyné, Ehnaton felesége, Kr. e. 1360, mészkő. Berlin, Staatliche Museen

3 Nofertiti királynét, II. Ramszesz feleségét Ízisz-Hathor vezeti, a királyné sírja, Kr. e. 1290–1224. Théba, Királynék völgye

4 Az alvilági bíróság: Anubisz és Thot emberszívét mér le, Kr. e. 1250, papirusz. London, British Museum

tése húsz éven át 100 ezer munkást foglalkoztatott. A piramisokat egykor a csúcsig beborító, csiszolt mészkö-tömbök átlagos súlya 50 mázsa.

A piramisokra jellemző absztrakt, matematikai törvényszerűség az időtlen létre utal, valamint arra, hogy a királynak ez a székelye halála után is fennmarad.

Az Ó- és a Középbírodalom idején még a piramisokba temetik a királyokat, de az Újbírodalom kezdetével már sziklasírba temetkeznek. Mintha tárnát építenének, úgy vágják a sziklába ezeket a folyosókat. A kőzetbe nemegyszer 100 méter mélyre hatoló folyosók, amelyeket a sírba teendő tárgyak elhelyezésére szolgáló terem- vagy szobaszerű bővítmények szegélyeznek, elvezetnek a főterembe, ahol egy mélyedésben áll a királyi szarkofág. A kamrák, folyosók és termek falain a halálmisztérium egyes történéseit ábrázolják, amelyeket az istenkirály „Ozirisz [az illető király nevével]” éjnek évadján az alvilágon átkelő napkirály személyében azért él át, hogy reggel végül újrászülessen a főteremben, amikor besüt a felkelő nap. A halotti kultusz azokban a sír-építménytől elkülönített halotti templomokban zajlik, amelyeket a Nílus nyugati partján találunk, az ottani hegység előtt.

A legjelentősebb folyosósírok a Királyok völgyében találhatók, a Thébával, az Újbírodalom székhelyével szemközti, nyugati sivatagban. Ki kell emelni II. Ramszesz (Kr. e. 1290–1224) 80 m hosszú sírját és Merenptah (Kr. e. 1224–1214) 110 m hosszú sírját.

Az Óbírodalom kezdetén a *piramis-templom* vagy *sírtemplom*, ill. a *halotti templom* áll az előtérben. Mind-egyikük a király halotti áldozatánál játszik szerepet, és egy völgytemplom meg a piramis előtti, tulajdonképpeni sírtemplom tartozik hozzájuk. A kettőt olyan út köti össze, amely a völgytemplomtól a sírtemplomhoz vezet fel. Ilyen például Khéphrén fáraó sírtemploma Gízában. A napvallás hatására az 5. di-

nasztiaibeli halotti templomokban feltűnnek a növényyszerű oszlopok, amelyek egy kultikus drámához szükséges pálmaligetet vagy papi-ruszbozót szimbolizálnak. A Középbírodalom piramistemplomai csatlakoznak az Óbírodalom-beliekhez. Az Újbírodalomban a sírtemplom alaprajzát az istentemplomhoz (körmeneti templom) hasonlítják. Ilyenek a thébai „Ramasszeum” és a Medinet Habu.

A sírtemplomok különleges formái a *teraszos templomok* és a *szikla-*, ill. *barlangtemplomok*. Az előbbi esetében a fokozatosan emelkedő teraszokat rámpák kötik össze egymással, ilyen pl. Hatsepszut királynő temploma, a thébai Deir el-Bahari. Másik különleges forma a *szikla-*, ill. *barlangtemplom*. Ezeket kb. Kr. e. 1800 óta a Nílus-hegység meredek szirtfalaiba vésik, ilyen pl. II. Ramszesz sziklateploma Abu Szimbelben.

Az 5. dinasztia *naptemplomai* nyílt nagy udvarok, szabad ég alatti istentisztelet céljaira. A nagy udvar hátsó felében piramisszerű alapon hatalmas *obeliszk* (görög: „nyársacska”) emelkedik, a napisten szimbóluma. Ez a négyszögletes, magas és karcsú, felfelé elvékonyodó és piramis formájú csúcsban végződő oszlop egyetlen kőből (monolitból) van kifaragva.

Az obeliszk feliratai közlik az építő nevét és a felállítás okát – ez többnyire a király uralkodásának harmincadik évfordulója. Az obeliszk az 5. dinasztia óta a napszentélyek középpontjában állnak, egymagukban. Az Újbírodalom (18. és 19. dinasztia) idején többnyire párosával meredeznek a templom bejáratú kapui (pilonjai) előtt, mint pl. Karnakban és Luxorban. Luxorban áll az Egyiptomban fennmaradt legmagasabb obeliszk (28 m), Hatsepszut királynőé. A római császárok sok egyiptomi obeliszket vittek Rómába. A lateráni palota előtt ma is megtalálható legmagasabb (47 m) és legrégebb római obeliszk valaha a karnaki (Théba) templomegyüttes keleti felén állt, egy napszentély középpontjában. A II. Ramszesz által

Luxorban felállított két obeliszk közül az egyiket (24 m) az egyiptomi alkirály, Mehmet Ali 1829-ben a francia népnek ajándékozta, ma a párizsi Place de la Concorde-on található. A napszentélyekben álló obeliszknek nemcsak a csúcsai visszaverik a napfényt. Ha kora reggel az első napsugarak ráesnek az obeliszk be-aranyozott csúcsára, akkor köszönti a király a napistent a napszentély udvarán.

A naptemplomokban az obeliszk előtt áll a nagy *oltár* az áldozótállal. Hosszú út vezet fel a szakraális épülethez, mint Abuszir, ill. Abu Gurab példái bizonyítják. Az Újbírodalom idején a *körmeneti templom* válik gyakorivá, melynek alapformája szigorúan tengelyes elrendezésű, mintegy a szentély felé irányított körmeneti utat képezi le. Az istentemplomot „az isten házá”-nak tartják, a templom istene a templom „ura”. Szent út, az „isten útja” visz a szentélybe, mely a körmenetek miatt többnyire igen széles, és szent állatok egymással szembenéző kettős sora határolja. Ezért *kosszobor-sornak* vagy *szfinxszobor-sornak* is nevezik. Ismert példája az Amon-templomhoz vivő kosszoborsor Théba-Karnakban. A bejáratú kapu, a pylon (görög: „kapu”) két toronyszerű és ferdén végződő épület, homlokzatát gyakran díszíti dombormű (Edfu), olykor pedig két obeliszk vagy szoborkolosszus szegélyezi. Ismert példái a thébai Memnon-kolosszusok. A kései kor egyiptomi temploma előtt, a templomkörzet bejáratánál rendezik be a „szülőház”-at (*mammiszi*), amely az anyaisten asszonyházá, aki ebben szüli meg isteni gyermekét. Szokás szerint néhány helyisége és egy előcsarnoka van, oldalt lépcsővel. Denderában és Edfuban találunk ilyeneket.

A pylon mögött egy kettős oszlopsorral körülvett, nyitott (elő)udvar következik, a *perisztílium*, amelynek közepén többnyire hatalmas oltár áll az áldozati ételek összegyűjtésére. Eb-

ből az udvarból egy nagy oszlopterembe (hiposztílium) lehet jutni, amelyet oszlopsorok tagolnak három vagy több hajóra, csillagokkal díszített mennyezetét pedig oszloperdő tartja. Ez az oszlopterem Egyiptomot, ill. a világot jelképezi, a csillagokkal befestett mennyezet az eget és a növényyszerűen feltörő oszlopokkal teli padló pedig a földet. Ilyen a nagy Amon-templom, az úgynevezett „Bazilika” Théba-Karnakban.

A templomot a középpontban levő szekor, a kápolna, a „nagy hely” zárja le. Sötét kis helyiség ez, amelynek két szárnyas ajtaja van. Ide csak a király és a papok léphetnek be. Ebben őrzik a főistenség – többnyire félméteres – képmását. Az isten képmása mint az isten lelkének tartózkodási helye a legszentebb dolog. A naptemplomban, a kápolna helyén obeliszeket találunk. A kápolnát sok folyosó és kis helyiség veszi körül, ezeket a kisebb istenségeknek és a kultikus eszközöknek tartják fenn. A külső templomkörzetben, a templom környékén helyezkednek el a papok és a templomszolgák lakásai, valamint raktárak az áldozati adományok tárolására. Jó példái a karnaki III. Tuthmószisz temploma és a Medinet Habu.

Az *istentemplomok* egyik különleges formája a *kettőstemplom*, amely két, közvetlenül egymás mellé helyezett istenségnek van szentelve, ilyen pl. a kóm-ombói Szukhosz és Haróerisz templom.

Emberábrázolás

Az emberek ábrázolása a maradandó lényegre hivatott kifejezni, mentesnek kell lennie minden mulandótól és véletlenszerűtől. Az állandóságon, szilárdságon van a hangsúly, nem a mozgáson. A templomokban és a sírokban felállított *körképek*nek az a rendeltetésük, hogy képviseljék a halottat, és biztosítsák számára a további létezést. Minthogy az elköltöző kája csak akkor részesül az öröklétben, ha megőrzött testében vagy va-

lamilyen ábrázolásban maradandó otthonra lel, a királyok kőből való képmásukat a piramis titkos helyiségében állíttatják fel, attól tartva, hogy bebalzsamozott testük egyszer szét-esik. Egy másik szobrukat pedig a halotti templomban állíttatják fel, s ennek révén vehetnek részt az áldozati kultuszban.

A való élet örök lényegét ábrázolják a halotti templomokban és masztabákban található *faliképek* is, minden egyénítés és esetlegesség nélkül. Az a cél, hogy ezek az ábrák könyvként olvashatók, ne „látható kép”-ek, hanem „gondolati kép”-ek legyenek.

A sírképek a halott egykori szokásait és otthoni környezetét, családját, barátait, barátnőit, szolgáit, szolgálónőit, zenészeit és táncosait ábrázolják, hogy a halottnak a túlvilágon se kelljen lemondania róluk. De ábrázolják a túlvilági történeteket is. Így pl. II. Ramszesz feleségének, Nofertarinak a sírjában az életnagyságú faliképen Ízisz istennő Oziriszhoz vezet a királynőt.

Halotti és bölcsességirodalom

A szent szövegeket *hieroglifák* (görög: „szent rovások”) segítségével, kőbe vésett képlekekkel adják tovább. A Kr. e. 3000 táján keletkezett és a római korig használt képirást Kr. u. 1822-ben a francia J. F. Champollion fejtette meg a Napóleon katonái által talált, háromnyelvű szöveget tartalmazó rosette-i kő alapján.

A *halotti irodalom* kifejezett halálhítről tanúskodik. A halottakat a túlvilágra elkísérő szövegeknek három csoportja van.

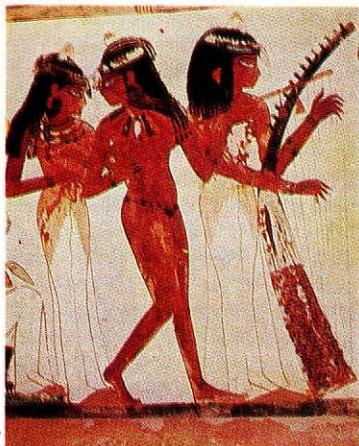
A királyi *piramisszövegek* szertartási szövegek, az uralkodó temetésére és halotti kultuszára vonatkoznak. Az Óbirodalom idején először az 5. dinasztíából való Uni király, majd a 6. dinasztia királyai vésetik hieroglifákba a koporsókamra és a hozzátvő folyosók meg helyiségek falain. Az egyik szöveg így szól: „Uni király életkora az örökkévalóság lesz, határa a

végtelenség.” A piramisszöveg úgy mutatja be a királyt, mint aki éltében Hórusz, Ozirisz fia volt, holtában pedig Ozirisz lett és utóda mégint Hórusz lesz. A szöveg felolvasásával kísérik a temetési szertartást, így biztosítják a szakrális király halhatatlanságát, az istenek körébe való befogadását. A piramisszövegek majdnem fele elhunytaknak szánt példabeszéd és ima. Ez a 700-nál is több példabeszédet tartalmazó gyűjtemény (többek közt a király égi utazásáról, az istenekkel való érintkezéséről és túlvilági uralmáról szól). Egyiptom legrégebb vallási példabeszéd-gyűjteménye, egyúttal a vallástörténet legrégebb feltámadási szövegének lelőhelye. Sokat merítettek belőle a későbbi koporsószövegek és a Halottak könyve.

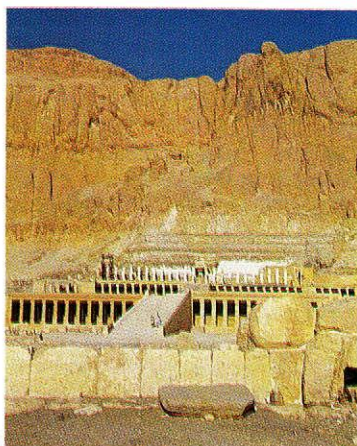
A Középbirodalom idején a koporsó falára róják a *koporsószövegeket*. Az alvilágban időző holtaknak ezek segítenek az éhség és szomjúság, valamint minden más ínség ellen. Az egyiptomi *Halottak könyve* (egyiptomi: *pert em heru* = „kimenetel a napból”) az óegyiptomi rituális példabeszédek kötetlen gyűjteménye, amelyet az Újbirodalom kezdete óta papirusztekerésre írnak, és a halott mellé tesznek a koporsóba, hogy rendelkezésére álljon a túlvilágon. Nemegyszer 20 m hosszú tekerésre készítenek sorozatban másolatokat, hogy minden halott mellé lehessék a sírba a szövegei. A különböző papirusztekercek nem mindig tartalmazzák ugyanazt a szöveget, így a Halottak könyve mint egységes megjelölés némileg megtévesztő. Feltehetően a saaiszi korban (Kr. e. 663–525) gyűjtik össze a példabeszédeket egy 165 fejezetből álló kódexbe, amelyben a legjelentősebb, 125. fejezet Ozirisz túlvilági bíróságáról szól. A Halottak könyve szerzőjének Thot istent tekintik, aki egyúttal az istenek írnoka és az írnokek istene.

Tartalmukat tekintve a példabeszédek, amelyekből a Halottak könyve mintegy 193-at tartalmaz, nagyon

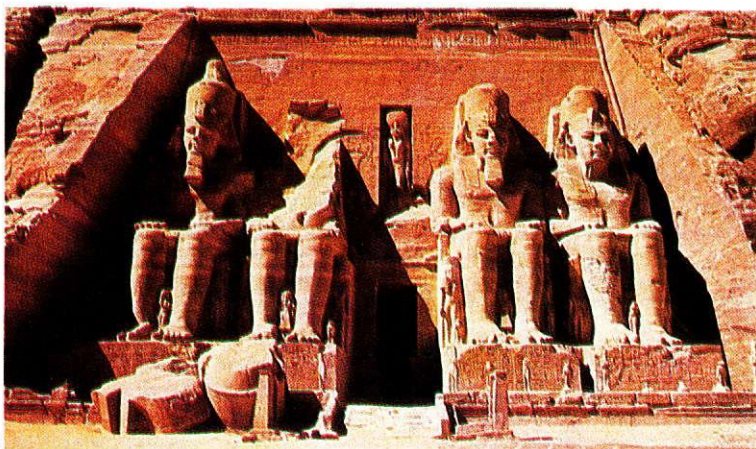

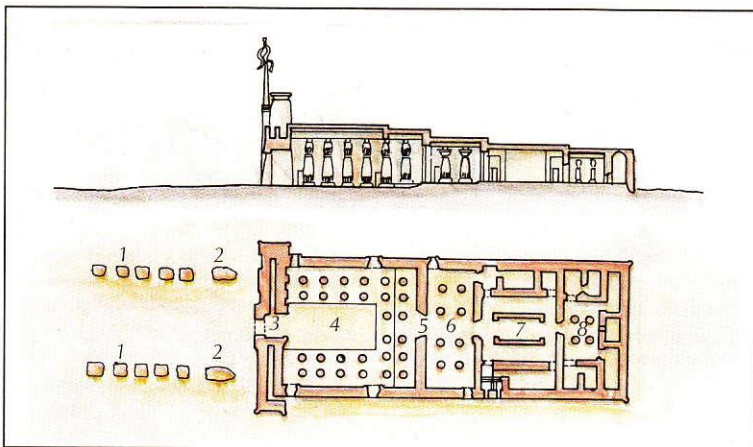
1

2

3

4

1 Zenésznők hárlával, lanttal és fuvólával, Naht sírja, Kr. e. 1450. Théba

2 Hatsepszut királynő terasztemploma, Kr. e. 1488–1470. Deir el-Bahari

3 II. Ramszesz sziklatemplomának bejárata, a fáraó kolosszális szobraival, Kr. e. 1290–1224. Abu Szimbel

4 Egyiptomi templom alaprajza, Honszu-templom, Karnak

1. szfinx-szoborsor
2. obeliszk
3. kapuépítmény (pülon)
4. oszlopos udvar (perisztílium)
5. előcsarnok
6. oszlopterem (hüposztílium)
7. bárkaterem (szekor)
8. terem kápolnákkal körülvéve

5 Egyiptomi templomtípusok

A Sírtemplom, Ramesszeum, Théba

1. első udvar
2. második udvar kariatida pillérekkel (pillérek Ozirisz-szobrokkal)
3. nagy oszlopterem
4. palota, megjelenési erkéllyel

B Terasztemplom, Hatsepszut temploma, Deir el-Bahari

1. előudvar
2. középső udvar
3. felső, zárt főudvar

C Barlangtemplom, II. Ramszesz temploma, Abu Szimbel

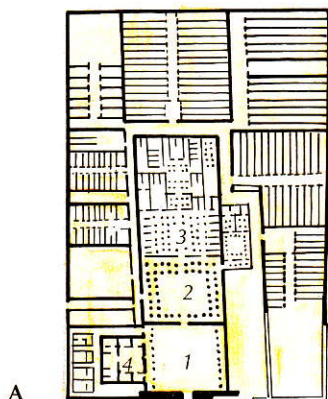
D Naptemplom, Abu Gurab–Abuszir

1. völgytemplom
2. felvezető út
3. udvar áldozati oltárral
4. nagy áldozócsarnok
5. raktárak
6. kápolna
7. kis áldozócsarnok
8. obeliszk
9. napbárka

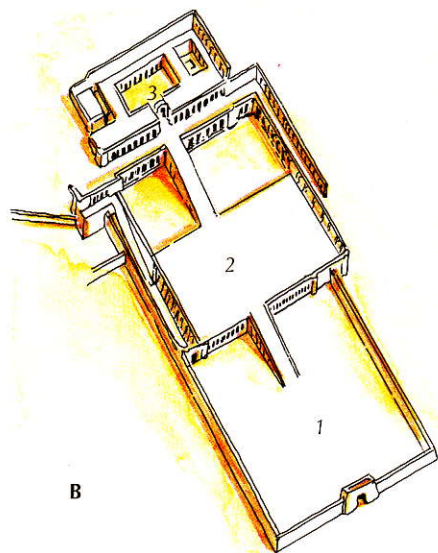
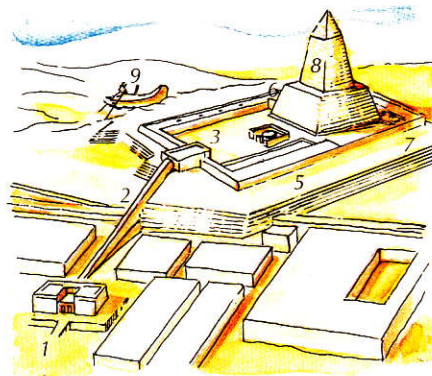
E Kettős templom, Szobek- és Harórisz-templom, Kom Ombo

1. előudvar
2. előcsarnok
3. oszlopterem
4. előterem
5. szentély
6. szentély

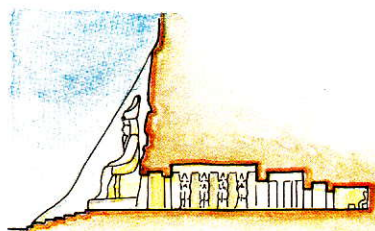

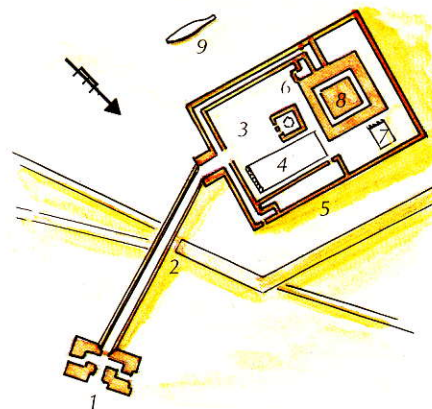
A

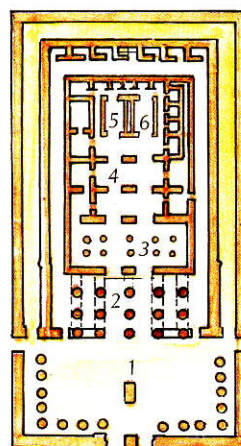
B

C

D

E

különfélék. Biztosítaniuk kell Ozirisz túlvilági bíróságát, a sokat átvésztelt elhunyt boldog továbbélését, és utat kell törniük neki a túlvilágra. Néhány szöveg abban segít, hogy az elhunyt elkerülje az alvilági veszélyeket, nehogy másodszor is meg kelljen halnia, és abban, hogy újra egyesülhessen családjával a túlvilágon. Sok halotti példabeszédhez illusztráció is készült, ezeken a bíróság és a túlvilág látható.

A *bölcsességirodalom*hoz tartozik *Ptah-hotep tana*. Ptah-hotep Aszosi király vezírje volt az 5. dinasztia idején. Ő írta azt az életszabályokat tartalmazó bölcséleti művet (Kr. e. 2400 körül), amely az egyiptomi vallás egyik legrégebb emlékének számít. Ebben az „isten” (*nutar* = „erő”) elvont megjelölése mellett, egyedüli istennévként Ozirisz neve is előfordul. Valószínűleg azt akarja mondani ez a régi egyiptomi, hogy „Ozirisz nutar”, ahogy a héber azt mondja, „Jahve Él” (→izraelita vallás).

Egy másik óegyiptomi traktátus az írójáról, *Aniról* kapta nevét. Apa és fia közti beszélgetés formájában adja elő példabeszédeit ez a gyűjtemény, amely egy, a 22. dinasztia idejéből való papiruszon maradt fenn, és az Újbirodalom bölcsességirodalmának fontos része.

A felső-egyiptomi Panopoliszban élt magas rangú egyiptomi hivatalnok, *Amenope* (= *Amen-em-ope*) a szerzője annak a Kr. e. 900 és 600 között keletkezett bölcséleti írásnak, amelyet legifjabb fiának, a panopoliszi Min templom papjának ajánlott. Az egyszerű, tankönyvként használt szöveg 30 számozott fejezetre oszlik, s minden egyes fejezet egy meghatározott gondolatra épül. Négy rímelő sor alkot egy strófát. A bibliai „Salamon példabeszédei”-ben (22,17–23,11) találunk néhányat e szövegből, kissé megváltoztatva (→izraelita vallás).

Meg kell említeni még *Imhotepet*, az óegyiptomi bölcsét, aki nemcsak bölcséleti példabeszédek szerzője, hanem orvos és Dzsószer király lépcső-

zetes piramisának építésze is. Egy papirusztekerics kopasz papnak ábrázolja, a kései korban, Memphiszben és Thébában szentként tisztelték, Ptah és Szahmet fiának tekintették.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

2955–2665 Az őskor és a birodalom egyesülésének kora: 1. és 2. dinasztia

2760–2665 Dzsot: sírkő Hórusz-sólyommal

2665–2155 Az *Óbirodalom*: 3–6. dinasztia

2665–2570 A 3. dinasztia; Dzsószer: a szakkarai első lépcsőzetes masztaba, amelyet Imhotep, a bölcs épített

2545–2520 Kheopsz: a gízai piramis

2510–2485 Khephrén: a gízai piramis a szfinxszel; Khephrén Hórusz-sólyommal

2485–2457 Mükérisz: a gízai piramis

2450–2442 Uszerkaf: a napvallás (héliopoliszi Ré) államvallás lesz; az abu-szíri naptemplom építése. Ettől kezdve a király címe: „Ré fia”.

kb. 2400 Ptah-hotep bölcséleti tana és a szakkarai masztaba

2310–2290 Uni: piramisszövegek Szakkarában

2155–2040 Az *első időköz*: 7–10. dinasztia

2040–1785 A *Középbírodalom*: 11–12. dinasztia; a koporsószövegek keletkezése

1971–1929 I. Szeszósztisz: szentély obeliszkkal Héliopoliszban

1842–1789 III. Amenemhat: a „Labirintus” sírlétesítménye Havara mellett

1785–1554 A *második időköz*: 13–17. dinasztia

1554–1080 Az *Újbirodalom*: 18–20. dinasztia; a 18. dinasztia óta nevezik a királyt fáraónak; a Halottak könyve szövegeinek keletkezése

1529–1508 I. Amenóphisz: az Amon-Ré templomegyüttese nagy oszlopcsarnokkal Karnakban (Luxor)

1488–1470 Hatsepszut: a terasz-templom Deir el-Bahariban

1470–1439 III. Tutthmószisz uralkodása alatt világhatalom lesz Egyiptomból

1403–1365 III. Amenóphisz: a halottastemplom a Memnon-kolosszusokkal Nyugat-Thébában és az Amon-templom obeliszkekkel Luxorban

1365–1349 IV. Amenóphisz, az „eretnekkirály” (később Ahanjáti [Ehnaton] névvel) 1360-ban Amarnába helyezi át székhelyét, és felépítteti az Aton-templomot; az Aton-himnusz

1349 Tutanhamon visszaállítja a régi vallást, és újra Thébába helyezi a fővárost

1303–1290 I. Szethosz: a nagy oszlopcsarnok Karnakban

1290–1224 II. Ramszesz: a Ramasztseum Théba nyugati részén, a sziklatemplom Abu Szimbelben, a karnaki oszlopcsarnok építésének befejezése

1224–1214 Merenptah: Ptah temploma Memphiszben

1193–1156 III. Ramszesz: a halotti templom Medinet Habuban

1080–712 A *harmadik időköz*: 21–24. dinasztia

1080–945 Amon főpapjai kormányozzák az istenállamot Thébában

945–745 Ani példabeszéd-gyűjteménye

900–600 Amenope bölcsességtana

713–332 A *kései kor*: 25–30. dinasztia

525–332 Egyiptom perzsa tartomány

380–342 A 30. és utolsó belföldi dinasztia

332 Nagy Sándor bekebelezi Egyiptomot világbirodalmába; Alexandria alapítása

304–30 A Ptolemaioszok dinasztiája

283–247 II. Ptolemaiosz Philadelphosz: az Ízisz-templom Philaiban

247–222 III. Ptolemaiosz I. Euergész: a Hórusz-templom Edfuban

145–116 VIII. Ptolemaiosz II. Euergész: a Hathor-templom Denderában

51–30 VII. Kleopátra

30–Kr. u. 395 Egyiptom római provincia

A keresztény időszámítás szerint

395–639 Egyiptom a Bizánci Birodalomhoz tartozik

560 II. Justinianus császár (527–65)

bezáratja a philai Ízisz-templomot

639 A mohamedán arabok meghódítják Egyiptomot

Irodalom

Anthes, R.: Die Maat des Echnaton von Amarna. Baltimore, 1952.

Beltz, W.: Die Mythen der Ägypter. München, 1984.

Bonnet, H.: Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte. Berlin, 1971.

Champdor, A.: Das ägyptische Totenbuch in Bild und Deutung. München, 1980.

Erman, A.: Die Religion der Ägypter. Ihr Werden und Vergehen in vier Jahrtausenden. Berlin, 1978.

Hornung, E.: Der Eine und die Vielen. Ägyptische Gottesvorstellungen. Darmstadt, 1977.

Jacobsohn, H.: Die dogmatische Stellung des Königs in der Theologie der alten Ägypter. Glückstadt, 1939.

Kees, H.: Das Priestertum im ägyptischen Staat vom Neuen Reich bis zur Spätzeit. Leiden, 1953.

Kees, H.: Totenglaube und Jenseitsvorstellungen der alten Ägypter. Berlin, 1956.

Lange, K.–Hirmer, M.: Ägypten, Architektur, Plastik, Malerei. München, 1961.

Lurker, M.: Götter und Symbole der alten Ägypter. Einführung und kleines Lexikon. München, 1978.

Morenz, M.: Ägyptische Religion. Stuttgart, 1977.

Roeder, H. (szerk.): Die Ägyptische Religion in Texten und Bildern. Eine Dokumentation. I–IV. Zürich, 1959/61.

Schweitzer, U.: Das Wesen des Ka im Diesseits und Jenseits der alten Ägypter. Glückstadt, 1956.

Wildung, D.: Imhotep und Amenhotep. Berlin, 1977.

ELÁMI VALLÁS

Az ~ annak az Elámnak („Felvidék”) vallása, amely a Kr. e.-i 3. évezred közepe óta fennálló birodalom Szúza nevű fővárossal az Eufrátesz és a Tigris torkolatától északra Perzsa öbölben. Az *elámiak* (elümaisziak) az országukat *Haltamtinak* („az Úr [isten] országa”) nevezik.

Az elámi állam vallása, amely az ókori Elő-Ázsia egyik nagy kulturális bölcsője, az →elő-ázsiai vallásokhoz tartozik.

Elám klasszikus kora *Sutruk-Nahunte* királlyal (Kr. e. kb. 1201–1171) kezdődik, aki meghódítja és kirabolja Babilóniát (Kr. e. 1173). Szíparból egyebek közt elhurcoltatja Narám-Szín győzelmi sztéléjét és Hammurápi törvénytételét. Elám legjelentősebb uralkodója fia, *Silhak-Insusinak* (1165–51). Kr. e. 640-ben az

asszírok királya, Assur-bán-apli (668–26) bekebelezi Elámot és lerombolja Szúzát.

A több mint 100 nevet tartalmazó panteon élén *Pinenkir*, ill. *Pinikir* („az ég úrnője”) istenanya áll, akit *Kiririsá*nak („nagy istennő”) is hívják. Olykor két férje van, a sötét *Humban* (= *Huban*) és a világos *Insusinak*. Az előbbi a királyi uralom istene. *Humban* és *Pinikir* fia az a *Hutran* isten, akivel együtt alkotják az isteni háromságot.

Insusinak („az akropolisz ura”) Szúza városistene és egyúttal a halálbírósa is. Csillagistenségnek tekintik *Nahunte* („nappalcsináló”) napistent, aki egyúttal a jogrend istene is, és *Napir* („csillag”) holdistent. A nagy hatalmú istenek viszonyát a tőlük függő emberekhez a *kiten* jelöli, amelynek

földi reprezentánsa hatalmi helyzete folytán a király. A papság élén, amely papokból és papnőkből tevődik össze, a főpap áll.

Az állatáldozatok kultusza a templomokban zajlik, amelyeket a templomkörzetekben találunk a szent ligettel együtt. A szúza akropoliszon egymás közelében állnak az elámi és az akkád istenek templomai. A magányos helyeken lévő szentélyekhez és templomokhoz zárandoklatokat vezetnek.

Az elámi művészet az imádkozó emberek plasztikus ábrázolásairól ismert, akik vagy felnyújtják az istenség felé a kezüket, vagy keresztbe teszik a csípőjükhöz.

Irodalom

Hinz, W.: Das Reich Elam. Stuttgart, 1964.

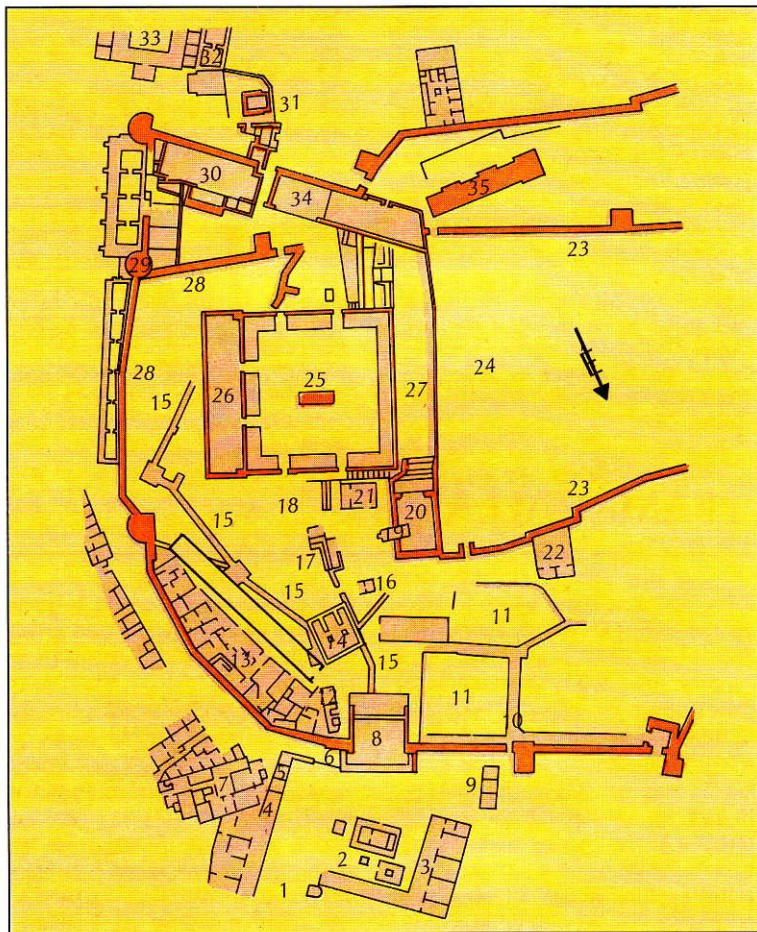
ELEUSZISZI MISZTÉRIUMKULTUSZ

Az *eleusziszi misztériumok*, amelyeket az attikai Eleuszisz görög város nyomán neveztek el, az összes →misztériumkultusz között a legis-

mertebbek. A Kr. e.-i 2. évezredig nyomozhatók vissza, és eredetileg olyan, Eleusziszbán tartott aratóünnepről van szó, amely az éves ciklus-

hoz és a magsem földbe „temetés”-éhez kapcsolódik, egyfajta családi ünnepéről a „maganya” Démétér és lánya „Koré”, a [mag], „lány” Persze-

phoné tiszteletére. Amikor Eleusisz egyesül az athéni államszövetséggel (20 km-re fekszik Athéntől északnyugatra) az ~ az attikai, valamint – Athén hegemoniájának köszönhetően – az egész görög vallás részévé válik. A görög gyarmatosítás idején Démétér és lánya, Perszeponé kultusza elterjed Alsó-Itáliában és Szicília szigetén (Démétér-templom Szelinúszban a Kr. e.-i 6. sz.-ból). A Kr. e.-i 3. sz. óta pedig a Ceres-Proserpina-kultusz Latiumon át Rómába is eljut (l. a Ceres-Liber-Libera-templom a Circus Maximusnál). Cicero (Kr. e. 106–43) éppúgy a „beavatottak” között van, mint Gallienus császár (Kr.

u. 253–68), aki Koréval való misztikus egyesülése jeléül nevének nőnemű alakját, a „Galliena Augustá”-t véseti az ércpénzekre. Az ókor talán legérdekesebb vallási központját végül I. Theodosius császár rendelete (Kr. u. 392) szünteti meg, utóbb pedig Alarik, a nyugati gótok királya (395–410) 395-ben kirabolja és lerombolja.

Démétér (latinban: Ceres) istennő, aki Kronosz és Rhea lánya, a testvére Zeusznak és anyja a tőle való Perszeponénak (latinban: Proserpina). Ő ügyel a föld termékenységére és a növényi életre, amely tavaszkonként megújul és kivirágzik, azután, hogy ősszel elhalt. Az eleuszisi misztériu-

Eleuszisi kultuszkörzet, Démétér-szentély, Eleusisz (Görögország)

1. bejárat
2. Artemisz-templom, oltárok és eszkara
3. portikus
4. forrásház
5. diadalív
6. Kallikhorosz-kút
7. római fürdők
8. nagy propülaik
9. diadalív
10. kapu és ókori út
11. ókori házak negyede
12. római vízgújtó
13. római házak
14. belső (kis) propülaik
15. a Peisizstratosz-féle fal (Kr. e. 6. sz.)
16. Plutón szentélye (Plutonium)
17. oltár
18. szent út
19. Panagia-kápolna
20. római Megaron
21. Koré (Perszeponé) temploma
22. a heroldok háza
23. középkori várfalak
24. akropolisz (várhegy)
25. Démétér-telesztérion
26. Philón-csarnok
27. sziklaterasz
28. Periklész-féle fal
29. kerek torony
30. tanácsház (búleutérion)
31. „szent ház”
32. Mithreum
33. gymnaszion
34. portikus
35. archeológiai múzeum

mok alapja a következő mítosz: Perszeponét, a maglány Korét, aki egyszerre Démétér lánya és a termékenység istennője, Pluto-Hádész, az alvilág istene elrabolja és – Zeus tudomásával – birodalmába szökteti, ahol az istennőből az előbbi felesége és az alvilág úrnője lesz. A neheztelő Démétér se rest, megtagad a földtől minden termékenységet, és öregasszonynak öltözve, kétségbeesetten hozzálát, hogy felkutassa lányát. Eleu-

szisban, ahol szomorkodva pihenőt tart a Kallikhorosz-kútnál („tánc-helykút”), Keleosz király lányai táncot lejtének előtte vigaszul, s még a király palotájába is elviszik, ahol vendégszeretően fogadják. Démétér ezért hálából megajándékozza *Triptolemoszt*, az ifjú herceget az első búzaszemmel, amivel megtaníthatja a görögöket a mezei munka mesteriségére. Démétér úgy rendelkezik, hogy építsenek Eleusiszban egy templomot, amelyben őt és a lányát, Perszephonét a termékenységi misztériumok ünnepein tisztelhetik. Hermész, Zeusz utasításának eleget téve, végül visszahozza Perszephonét, ezzel anya és lánya egyesül. De mivel az utóbbi az alvilágban evett a szent gránátalmából, örökre az alvilághoz van kötve, ezért az év egyharmadát ott, kétharmadát a felvilágon, a földön és az Olümposzon kell eltöltenie. Így él – akárcsak a magsem – az év egy részében a föld alatt, a többiben pedig fent a földön.

A vetőmaggal való analógiában, amelyet „eltemetnek” a földbe, hogy végül, ha itt az ideje, mint szántóföldi termés szökkenjen fel a földből, úgy fogják fel ezt a mítoszt, mint a halál utáni élet ígértét. A beavatottnak megvan az a reménye, hogy ő – mint Koré – ámbár leszáll a holtak birodalmába, de egy jobb és dúsabb életbe tér majd vissza. Ebben az összefüggésben vallja Cicero: „Reménytől gazdagabban megtanultunk élni és halni.” Az életbe való visszatérés előfeltétele az erkölcsi integritás és kultikus tisztaság.

Az eleusiszi felavatás két fokozatból tevődik össze, az első az *előavatás*, ez tisztulási ceremónia. E tisztulási fokozat (*katharszisz*) után mindenki a közösség tagjává (*müsztész*) válhatott, ami a beavatottak főavatása által (*epopteia*) történik. Előavatásra tavasszal, a *kis misztériumok* alkalmával kerül sor, míg a főavatáshoz ősszel a *nagy misztériumok* kötődnek. Őszkor az eleusiszi ünnepnapokat előkészületi hét előzi meg, mialatt a

szent kultusztárgyat epheboszok kíséretében Eleusiszből Athénbe viszik. Az első napon összehívják minden tisztát, hogy részt vegyen a misztériumokban. A második napon a beavatandók megtisztítják magukat a tengerben és magánáldozat gyanánt disznót áldoznak. A harmadik nap nyilvános áldozást irányoz elő, és a negyedik az utódok tisztulási napja. Az ötödik napon zajlik le az egésznapos nagy ünnepi körmenet a szent úton Athénből Eleusiszba, amikor is hazaviszik a kultusztárgyat. *Bakkhosz* istent tekintik a nagy ünnepi meneket istenének. A hatodik napon pihennek és böjtölnek Eleusiszban,

Démétér, Triptolemosz, Perszephoné, *fogadalmi dombormű Eleusiszből, Kr. e. 440 k., márvány. Athén, Nemzeti Múzeum*

mielőtt a következő éjszakai főünnepre kerülne sor. Ez a beavatottak nyilvános gyülekezésével kezdődik. Az éjszakai ünnepség csúcspontja a beavatottak jelképes újrászületése, ami az istenüléshez vezet. Mindenféle szent tárgyat mutatnak a kultushelyen, egyebek közt a szent kosárban (*kiszte*) Démétér anyaiolének utánzatát, amelyet a testükhöz dörzsölnek. Közben misztériumformulákat recitálnak, és felszólítják az eget:

„hüe” (görög: „ess!”) és a földet: „küe” (görög: „fogadd el!”). Az istennők sorsának mítoszáat a kultikus dráma szertartásosan szent menyegzővel és az isteni gyermek születésével ábrázolja. A kultikus cselekvéshez tartozik még az is, hogy szakrális összlakomán gabonaféleséget esznek és küeont, árpasört isznak. Az éjszakai ünnep másnapja, a hetedik nap pihenőnap. A nyolcadik napon a szertartást az elhaltaknak szentelik, mielőtt a kilencedik és utolsó napon a zárandokok visszatérnek lakóhelyükre. Az eleusiszi kultusz olyan két család kezén van, amelyen belül öröklődik a papi méltóság. Ők adják a *hierophantészt* (görög: „a szentség megmutatója”), Eleuszisz legfőbb papját, aki a beavatást végzi. A női megfelelője a *hierophantisz*, aki Déméter papnője gyanánt áll az oldalán. Az ünnepségek tetőpontja, ami-

kor megmutatják a szent tárgyakat a résztvevőknek.

Eleuszisz misztériumhelye egy olyan kultuszkörzeten belül van, ahova az avatatlanoknak halálbüntetés terhe mellett tilos a belépés. A kultuszkörzet külső bejáratánál áll a Kallikhorosz-kút. A kultuszkörzetbe előcsarnokhoz hasonló kapuépületen át lehet bejutni. Az előudvarból a „szent út” előcsarnokhoz vezet, ezen áthaladva belépünk a belső kultuszkörzetbe. Itt van egyebek közt a Plutonium, az alvilágba vivő bejárat, amerre Pluto-Hádész szöktette Korét. A szent út a misztériumszentélynél (telesztérion) végződik. Ezt a Kr. e.-i 6. sz.-ból való, majdnem négyzet alakú helyiséget (54 × 52 m) nyolc, részben sziklából faragott, részben márványból épített lépcsősor veszi körül, amelyeken kb. 3000 beavatott talál magának helyet. A 42 oszlopos terem

közepén zajlanak le a kultikus misztériumjátékok. A szent mutatóványtárgyakat az emeleten őrzik.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

6. sz. Megépül a telesztérion Eleusziszbán és a Déméter-templom Szelinúszban

A keresztény időszámítás szerint

253–68 Gallienus császár, az eleusiszi kultusz műstésze

395 Alarik lerombolja az eleusiszi szentélyt

Irodalom

Kerényi, K.: Die Mysterien von Eleusis. Zürich, 1962.

Mylonas, G. E.: Eleusis and the Eleusinian mysteries. Princeton, 1961.

ELŐ-ÁZSIAI VALLÁSOK

Az ~ összefoglalóan jelöli a különböző rasszokhoz, népekhez és nyelvekhez tartozó népek és törzsek vallásait Elő-Ázsiában, Ázsia délnyugati részén, a Földközi-, a Kaszpi-, a Fekete- és a Vörös-tenger, valamint a Perzsa-öböl között. Elő-Ázsia régiója, amelyet Közel-Keletnek is neveznek, vallástörténeti szempontból a föld legtermékenyebb része, az ós- és a kora történelmi kortól egészen a jelenkorig.

Az ~ magukban foglalják a →sumer, a →hettita, a →hurri, az →elámi és a →fríg vallást, a →gnoszticizmust, az →iráni vallásokat, a →zoroasztrizmust és a →párszizmust, a →szkíta, a →nabateus és a →palmírai vallást, a →manicheizmust és a →mazdakizmust.

Az Elő-Ázsiában keletkezett →misztériumvallások közül említhető az →Attisz- és Kübéle-, az →Adonisz- és a →Mithrasz-misztériumkultusz.

Előszörban a →sémi vallás, mégpedig a keleti sémi népek közül az →akkád, az →asszír és a →babilóni vallás tartozik ide; az északi sémi népek vallásai közül az →arámiak vallása, a →mandeus, a →szír és az →izraelita vallás; továbbá a →kanaáni vallások a →föníciai, a →pun, az →ugariti és a →moábi vallás, azonkívül a →zsídóság.

Az ugyancsak Elő-Ázsiában keletkezett →kereszténység itt, szülőföldjén – mint a buddhizmus a magáén – ma már csak kisebbséget alkot.

A déli sémi népek vallásai közül ide tartoznak az →arab vallások, s mint ilyen, az →iszlám ma uralkodó helyzetet foglal el egész Elő-Ázsiában.

Az összes említett vallás ma már →régí vallásként a múlthoz tartozik – kivéve a párszizmust, a zsídóságot, a mandeus vallást, a kereszténységet és az iszlámot –, azóta mint →új vallás csak a →bábizmus és a →ba-

háizmus keletkezett Elő-Ázsiában. De a mai összesen kilenc →világvalásból négyhez, amelyek keletkezési helye szintén Elő-Ázsiában található – így a zsídóság (Kr. e. 597/87), a kereszténység (Kr. u. kb. 30 óta), az iszlám (Kr. u. 622 óta) és a baháizmus (Kr. u. 1863 óta) –, földünk mai népességének kb. 50%-a tartozik.

Irodalom

Frankfort, H. (szerk.): The Problem of Similarity in ancient Near Eastern Religions. Oxford, 1951.

Gray, J.: Mythologie des Nahen Ostens. Wiesbaden, 1975.

Haussig, H. W. (szerk.): Götter und Mythen im Vorderen Orient. Stuttgart, 1983.

James, E. O.: Myth and Ritual in the Ancient Near East. London, 1958.

Ringgren, H.: Die Religionen des Alten Orients. Göttingen, 1979.

Semper, M.: Rassen und Religionen im alten Vorderasien. Heidelberg, 1930.

ESZKIMÓ VALLÁS

Az eszkimók vallását az →arktikus vallások közé soroljuk, ami pedig az eszkimókat (algonkin: „nyers-húsevők”) illeti, ők magukat *inuit*-nak („emberek”; egyes szám: *inuk*) hívják.

Az eszkimók, akik ma összesen 69 000-en vannak, az ázsiai és az amerikai tengerpart vidékén, a Behring-szoros mellett, Alaszkában (USA), Labradorban (Kanada) és Grönlandon élnek. A mongolidokhoz tartozó eszkimók olyan vadászó és halászó nép, amely nyaratszaka többnyire a belföldön él, ahol egyebek közt karibura (rénszarvas) vadászik, télidőben viszont a tengeren úznek vadászatot és halászatot.

Az eszkimók számára a legfőbb lény a *Szila* vagy *Szilap inua* („a levegő szelleme”) istenség, amely betölti a teljes világmindenséget. A második legfőbb lény a holdisten és az időjárás ura. Ő uralkodik a tengeri állatok fölött, tőle függ az árapály. A holdistenhez viszonyítva a *napistennek* csekélyebb a szerepe.

A grönlandi eszkimók számára a tenger istennője *Arnaquasak* („a fenéges nő”), aki amellelt az állatok úrnője és a viharok okozója is. A tenger mélyén van a palotája, ahol halakkal és más víziállattal él együtt. Házát fókák őrzik. Ha elfogy az eszkimók tápláléka, csak a sámánok bírhatják rá az istennőt: engedje szabadon az általa visszatartott állatokat, hogy az emberek vadászhasanak rájuk.

Minden – akár dolog, akár fogalom – élő valami, azaz *inuája* van. Az *inuk* („ember”) e birtokos alakja a 3. személyben azt jelenti, hogy az „ember, birtoka”. E lélekfogalom eredetileg szorosan kapcsolódott tárgyhöz. A leghatalmasabb *inua Szila*, a „levegő inuája”.

Az embereknek és az állatoknak több lelkük van, amelyekből egy az illető lény alakjában tovább éli az életet a lény halála után. A halál után további életre három ország kínálkozik, két boldog, az egyik fent az égben, a másik lent a tengerben. A

harmadik közvetlenül a földfelszín alatt terül el, és veszedelmes tartózkodási hely.

A kultuszban a *vadászritusok* elsősége domborodik ki. Kettős céllal: biztosítaniuk kell, hogy az állatok hagyják magukat elejteni, és így táplálékul szolgálhassanak az ember számára, és hogy a megölt állat helyes bánásmódban részesüljön, nehogy a lelke más állatok vagy ezek szellemeinek közvetítésével a vadászó emberekre szálljon.

A monogám családokra épített nemzetségeknél a sámán lép a törzsfő helyére. A sámánok (*angakog* = „családnagybácsi”) emberfölötti hatalommal rendelkeznek a *tunarak*, a segítőszellem folytán. Ők azok, akik fűrkészik a sorsot és segítséget nyújtanak a betegeknek.

Irodalom

Paulson, J.–Hultkrantz, A.–Jettmar, K.: Die Religionen Nordeurasiens und der amerikanischen Arktis. Stuttgart, 1962.

ETRUSZK VALLÁS

Az etruszkok (latinul: *tusci*) vallása annak a Kr. e. 900 óta *Etruriában* letelepedett elő-indoeurópai népnek a vallása, amelyről a mai Toszkána vidéke van elnevezve. Volsini vidékén található az etruszkok vallási központja szentéllyel. Az ~t az →európai vallások közé számítjuk.

Az ión városszövetség mintájára Kr. e. 600 körül az etruszk városállamok egy 12 városból álló szövetségben egyesülnek. A 6. sz. folyamán az etruszkok uralkodnak Latium és Róma felett, ahova ők adják az utolsó királyt, az 5. sz.-ban pedig Cam-

paniát uralkodják. Ettől az időtől kezdődik fokozatos hanyatlásuk, egyenes arányban a római hatalom emelkedésével. Kr. e. 396-ban a rómaiak meghódítják az etruszk Veji városát és a Kr. e.-i 1. sz.-ban a római „Lex Iulia de civitate” véget vet az etruszk polgárságnak. Csak a vallási és kulturális hagyományok maradnak fenn még egy ideig.

Az etruszk istenségek három csoportot alkotnak: a tisztán etruszk nevű istenségeket, melyek megfelelői megtalálhatók a görögök és a rómaiak istenei között, aztán olyanokét,

akiket az itáliai szomszédoktól vettek át, és az olyan istenségeket, amelyek a déli görög gyarmatosoktól származnak. Az isteneket gyakran összefoglalják háromsággá (olykor kilencességgé vagy tizenkettősséggé), ezek közül a legjelentősebb *Tinia*, *Uni* és *Menrva* háromsága, amelynek minden városban három templomot és három kaput szentelnek.

Az istenségek élén *Tinia* (a rómaiak Jupiteré) áll. Ő az ég ura, s mint ilyen, a kettős istenszövetség, a tizenkették és a nyolcak tanácsának feje. A felesége *Uni* (a rómaiak Junója). *Menrva*

1 Nőstény farkas, Kr. e. 470 k., bronz. Róma, Palazzo dei Conservatori

2 A veii Apollo, Kr. e. 500 k., terrakotta. Róma, Museo Nazionale di Villa Giulia

viszont később a római Minervával lesz egyenértékű.

Jelentős isten még *Aplu* (a rómaiak Apollója), akinek Vejiből való szobra az etruszk művészet remekműve, és *Voltumna*, akinek szent ligete képezi Volsini mellett a 12 város amphiktüonikus szövetségének középpontját. Említhető továbbá *Hercle Unial clan* („Herkules Uni fia”), *Mari* (a rómaiak Marsa), *Satres* (a rómaiak Saturnusa), *Sethlam* (a rómaiak Vulcanusa), *Tecum* és *Turan* (a rómaiak Venusa).

Az emberrel szemben ellenséges érületű isten *Vetisl* és *Velkhans*. Charun démonnak pedig az a dolga, hogy kalapáccsal verje ki az elhunytak testéből a lelket.

Az egész életet átítatja a vallás, jellegzetesek a *disciplina Etrusca* (latin: „etruszk tan”) térre és időre (10 világkorszak) vonatkozó határozott feltevései.

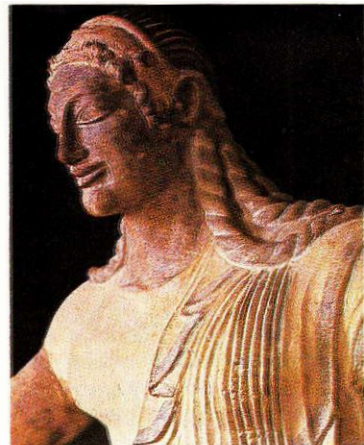
Az ember halála és a halál utáni élet elképzelése – vagy paradicsomi örömek, vagy pokoli kínok között – központi helyet foglal el. A halottak tisztetelére, akiknek tetemét sírhalmok

alá helyezik a holtak városaiban, temetési játékokat rendeznek (gladiátorokkal).

Hogy megtudják az istenek szándékát, a jeleket előjelekként fogják fel, megfigyelik a villámokat (*ars fulgatoria*), értelmezik a madarak repülését (*auspicium*), és béljósást végeznek (*haruspicia*). Az utóbbinál a májat mint az élet székhelyét vizsgálják. A *piacenzai bronzmáj*, amelyen a béljósást tanítják, 40 régióra van bontva, az egyes régiókat egy bizonyos istenség neve jelöli.

A templomok magaslatokra épülnek. Egy-egy templom *cellája* és az előtte fekvő csarnok gyakran egyenlő mélységű. Az előcsarnok oszloposrai és a cella falai meredek orometót tartanak. Olykor három cellahelyiség kerül egymás mellé, amelyekben valamely háromság gyanánt tisztelt istenség állószobrai helyezik el. Példával szolgál ehhez Signia capitoliuma és Falerii temploma.

A sírkamrákat halottas ágyaikkal, szarkofágokkal (a Cerveteriben lévő holtak városában állnak olyan szarkofágok, amelyek többnyire életnagyságú agyagfiguraként jelenítik meg az elhunytat, házastársával együtt), urnákkal (ismertek a Chiusiban talált, gyakran kétkarú hamvedrek [kanoposzok] emberfej formájú fedői), valamint sziklából fara-

gott bútorokkal a holtak lakásainak tekintik.

Tény, hogy az etruszkoknak, akik állandóan összekülönböztek a rómaiakkal – egyébként a „capitoliumi nőstényfarkas” (Kr. e. 500 körül), Róma jelképe is etruszk bronzmunka –, komoly befolyásuk volt a római vallásra. Vejii meghódítása után a rómaiak átszállítják Rómába *Uni* városistennő kultuszszobrát, és ott templomot építenek neki. Az etruszkok nagy jelentősége abban mutatkozik meg, hogy ők közvetítették a kultúrát a görögök és a rómaiak között.

Irodalom

- Clemen, C.: Die Religion der Etrusker. Bonn, 1936.
 Grenier, A.: Les religions étrusque et romaine... Paris, 1948.
 Herbig, G.: Religion und Kultus der Etrusker. Breslau, 1922.
 Pfiff, A. J.: Religio Etrusca. Graz, 1975.

EURÓPAI VALLÁSOK

Az ~ összefoglalóan jelölik az Európa (görögül: Europe) törzsei és népei körében (őshonosan) keletkezett, valamint az idegen eredetű, más földrészekről Európába került, itt mégis európai szellemben továbbfejlődött vallásokat és hitvallásokat. A ma leg-sűrűbben lakott földrész, Európa népességét az europida rasszhoz számítják.

E földrész, amely a görög mitológiában szereplő, azonos nevű Európaról van elnevezve, akit mint királylányt az istenek atyja, Zeusz bikaalakot öltve Phoinikiából Kréta szigetére szöktet – ez a lányszöktetés a Kr. e.-i 7. sz.-tól kimutatható a művészettörténetben –, vallástörténeti szempontból nagyon jelentős az ós- és a kora történelmi kor óta. Itt keletkeznek a nyugati, középső, északi és keleti régiókban az →indoeurópai vallások, amilyen a keltáké, germánoké, szlávoké és baltiaké, délen pedig ki-fejlődnek a →baszk, →etruszk, →krétai-mükénéi, →homéroszi és

Európa elrablása, Kr. e. 490 k.
Tarquinia, Museo Archeologico

részen a →hellenisztikus vallások, valamint a →dionüszoszi és az →orphikus, az →eleuszi és a →szamothrakéi →misztériumkultuszok, mint ahogy az indoeurópai görögök (→görög vallás) és rómaiak

(→római vallás) vallásai. Idetartozik végül néhány finnugor nép, a finn, a magyar és a lapp vallása is (→finnugor vallások).

Európa keresztény hitre térítése óta az előbb említett összes vallást a múlt →régí vallásai közé számítjuk. Azzal, hogy Jagelló, Litvánia királya 1386-ban áttér a keresztény hitre, befejeződik Európa megtérítése, amelynek területén maga a →kereszténység alakítja ki legjelentősebb hitvallásait, a görög ortodoxokét, az orosz ortodoxokét, a római katolikusokét, a protestánsokét és az anglikánokét.

Irodalom

Clemen, C.: Religionsgeschichte Europas. I-II. Heidelberg, 1926/31.
Haussig, H. W. (szerk.): Götter und Mythen im alten Europa. Stuttgart, 1973.
Lanczkowski, G.: Religionsgeschichte Europas. Frankfurt-Basel-Wien, 1971.

FINN VALLÁS

A ~ a finnek kereszténység előtti vallása, azé a népé Finnországban (finnül: *Suomi*), Északnyugat-Oroszországban, továbbá Észak-Norvégiában és Svédországban, amely önmagát *suomilaiset*nek hívja.

A finnek kereszténység előtti vallása az →európai vallásokhoz, nevezetesen a →finnugor vallásokhoz tartozik. A finnek, akik a Kr. u.-i 1. sz.-ban vándoroltak a Baltikumból a Finn-öblön át Délnyugat-Finnországba, kiszorítva onnan a lapp őslakosságot, a 12. sz. közepén kezdenek áttérni a keresztény hitre.

A növényzet, az erdő és a gabona, valamint a víz természetistenei kö-

zött legjelentősebb *Ukko* („öregember”), ill. *Ukkonen* („nagyapa”), a zivatar- és vízi isten. Neki, mint az ég urának és mennydörgésistennek, de az emberek segítőjének is, bódító italokat és áldozati húst ajánlanak fel nyírfakéregből készített vékában, amelyet éjszaka helyeznek el „Ukko hegyei”-n (*Ukko vuori*), hogy az isten kiszolgálja magát belőle.

Ukko felesége *Rauni* („berkenye”), aki földanya és a mennydörgés istennője.

A szél és az időjárás istene, valamint az utazók oltalmazója *Ilmarinen* (neve az *ilmából* származik, ami „levegő, időjárás, világ”). A keresztény Isten

mai finn neve *Jumala*, ez eredetileg ófinn égistent jelöl.

A halál utáni továbbélés hite meglehetősen elterjedt. A temetőket szentnek tekintik, mégpedig azért, mert úgy tartják, hogy a halottak a sírjaikban laknak. De van saját halottasország is a föld belsejében, amelyet az elhunytak hosszú, kimerítő utazás után észak-nyugati irányban érnek el, ahol aztán úgy élnek, ahogy e világon éltek, születnek, megházasodnak, és újra meg is halnak.

Egyik ünnepük a medvéünnep, a medvét *Tapio* erdőisten testét öltésének tekintik, ünnepnapján fényes „medvelakodalmat” tartanak.

A finn mitológia fontos forrásműve a *Kalevala* (finn: „Kaleva országa”), amelyet 1835–49 között Elias Lönnrot (1802–84) adott ki. Ennek a 22 500 verssorból összeállított hősiének-, népdal-, monda- és varázsige-gyűjteménynek hőse *Vejnemöjnen*, az „öreg és igazi, őskori varázstudó”.

ménynek hőse *Vejnemöjnen*, az „öreg és igazi, őskori varázstudó”.

Irodalom

Fromm, L. és H.: *Kalevala*. I-II. Darmstadt, 1967.

Karsten, R.: *The Religion of the Samek. Ancient Beliefs and Cults of the Scandinavian and Finnish Lapps*. Leiden, 1955.
Krohn, K.: *Zur finnischen Mythologie*. Helsinki, 1932.

FINNUGOR VALLÁSOK

A ~ olyan gyűjtőfogalom, amely Kelet-Európa és Nyugat-Szibéria (Észak-Eurázsia) finnugorjainak vallásaira vonatkozik.

A ~hoz számítjuk a →finn vallást, a →lappok vallását és a →magyar ősvallást, de a volt Szovjetunió területén élő észtek, karéliaiak, komik, permjakok, udmurtok, marik, mordvinok, hantik, manyisik és vepszék vallásait is.

A finnugor nyelvű és vallású népek őshazája Észak-Oroszország középső

része a Volga és az Oka felső folyásánál, ahonnan Kr. e. 2000 körül kelet és nyugat felé terjeszkedtek.

Először elszakadnak az ugorok (köztük a magyarok) és utánuk a finnek.

Irodalom

Harva, U.: *Die Religion der Tscheremissen*. Helsinki, 1926.

Harva, U.: *Die religiösen Vorstellungen der Mordwinen*. Helsinki, 1952.

Honko, L.: *Geisterglaube in Ingermanland*. Helsinki, 1932.

Paulson, I.: *Die primitiven Seelenvorstellungen der nordeurasischen Völker*. Stockholm, 1958.

Paulson, J.–Hultkrantz, Å.–Jettmar, K.: *Die religionen Nordeurasiens und der amerikanischen Arktis*. Stuttgart, 1962.

Schroeder, L. von: *Die Hochzeitsbräuche der Esten und einiger anderer finnisch-ugrischer Völkerschaften in Vergleichung mit denen indogermanischer Völker*. Hannover, 1975.

FÖNÍCIAI VALLÁS

A ~ a régi *föníciaiak* vallása, akik eleinte a szíriai-palesztinai térségben, később pedig egy keskeny tengerparti sávon élnek, amely az északra eső Eleutherosz (Nahr el-Kebir) folyótól a délre eső Karmel-fokig terjed.

A *föníciaiak* vallása, akiknek neve a bíborfestékkel való kereskedelemre (görögül phoinikiosz = „bíborvörös”) utal, a →kanaáni s ezzel a →sémi vallásokhoz sorolható. Föníciaiakról tulajdonképpen csak a Kr. e.-i 12. sz. óta beszélhetünk.

Amikor a 13. sz.-ban az arámiak kelet-szíriai, a héberek palesztinai, valamint a tengeri népek Földközi-tenger felőli betörései miatt a föníciaiak elhagyják országuknak a szárazföld belsejébe eső tetemes részét, és visszaszorulnak a tengerpartra, délen Türosz, északon pedig Arvad kör-

Föníciai termékenység-istennő, alabástrom. Madrid, Museo Arqueológico

zetéig, akkor, Kr. e. 1080-tól a tenger és a tengerhajózás felé fordulnak. Úgy kerülnek a történelembe, mint az egyik nagy ókori tengerésznép, akiket *szidóniaknak* is neveznek, s akik ugyanakkor Észak-Afrikában mint *punok* (→pun vallás) válnak ismertté.

Bübszlov nevű kikötőjükéről, amelynek egyik legfontosabb behozatali cikke az egyiptomi papiusz, nevezik el a görögségben a könyvet *büblionnak*, és erről kapja nevét a keresztények Bibliája is.

Bübszlov, Szidón és Türosz önálló városállam. Szidón kereskedelmi gyarmatokat alapít Cipruson (kb. Kr. e. 10. sz.), Szicília és Szardínia szigetén, Észak-Afrikában (Karthágó a Kr. e.-i 9. sz.-ban) és Spanyolországban, azaz a Mediterráneum alsó karéjában.

A Kr. e.-i 8/7. sz.-ban Szidón és Türosz városfejedelmek megadják magukat az asszíroknak, 538-ban pedig a perzsáknak. Végül, Kr. e. 63-ban Pompeius végleg bekebelezi a föníciaiakat a Római Birodalomba.

A föníciai istenek a városalapítások és a tengeri hatalom kifejlődése következtében a természetistenségek előbb városistenségek, utóbb pedig tengeri istenségek lesznek, ami egyedülálló jelenség az ókori sémi vallások körében.

Milkat, ill. *Melkart* (föníciai: „a város királya”) eredetileg meghaló és feltámadó természetisten, később aztán Türosz és Karthágó főistene, végül pedig a hajósok istene is, akik őt a hegyfokokról tisztelik. Két oszlopról lehet felismerni templomait.

A sémi népeknél általánosan tisztelt *Baál* a városok helyi isteneként, pl. *türoszi Baálnak* (= Melgart), *szidóni Baálnak* és *büblöszi Baálnak* nevezik. *Baál-Hammonként* tisztelik Karthágóban. *Baál* isten testvére és felesége *Anat*, ill. *Anát* istennő. Őt már Kr. e.

2000 körül Istárral (hajnali és esti csillag) azonosítják, másrészt alakja részben összeolvad Astartével. Az elephantinei zsidók pedig Jahu nevű istenükkel kapcsolják össze.

Az *Adónisz*, ill. *Adón* („úr”) természetistennek Büblöszbán és Ciprus szigetén a Ba'alat-templomban van a főszentélye. Szintén termékenységiten *Esmun*, aki feltámad halottaiból, és megmentő isten lesz, mert új életre kelti a betegeket. A karthágói akropolisz védőisteneként utóbb városistenné válik, miután előbb már szidóni városistenként is tisztelték.

Gyógyító orákulummal rendelkezik az Ekrón városában tisztelt *Beelzebub* (tulajdonképpen *Baálzebúb*, ill. *Baál Zebul* – a vidék Baálja), az istennek fejedelme. Eredeti névformáját eltorzítva az Ótestamentum (2Kir 1,2–16) elhárító értelemben a „legyek urá”-nak csúfolja, és démonná fokozza le. Az Újtestamentumban viszont ő az ördögök fejedelme (Mk 3,22). Az a szólás, hogy „az ördögöt Belzebub által elűzni”, vagyis „a rossz-

szat egy másik rosszal pótolni”, szintén az Újtestamentumban található (Mt 12,24). A Bibliában is említik *Melek* és *Adrammelek* istent. Az előbbi napisten, a Biblia *Molek* (*Molok*), néven említi, és ocsmány bálványként szól róla (Lev 18,21; 20,2–5). A Szentírás úgy szól, hogy embert áldoznak neki tűzáldozat formájában (2Kir 17,31). A templomában bemutatott áldozatnemek közül a *kalil* teljes áldozatként könyörgés, fohászkodás, a szavat és *selem* pedig könyörgő- és hálaáldozat.

Föníciai minták alapján épült a jeruzsálemi templom (→izraelita vallás). Ennek is két oszlopa van, a „Jákin” és a „Boáz” (1Kir 7,21), ahogy az a föníciai Melgast isten templomára is jellemző.

Irodalom

Clemen, C.: Die phönikische Religion Philo von Byblos. Leipzig, 1939.

Gese, H. és mások: Die Religionen Altsyriens, Altarabiens und der Mandäer. Stuttgart, 1970.

FRÍG VALLÁS

A ~ a Kr. e. 1200 után Európából (Thrákiából) kivándorolt indoeurópai *frígek* vallása, akik Kis-Ázsia belsejében Kr. e. 800 körül államot alapítanak, melynek fővárosa Gordion. Az ókori *Phrügia* (Frígia) területe Müszia, Bithünia, Kappadókia és Pisidzia közé esik.

A ~, valamint a Phrugiából származó →Attisz- és Kübelé-misztériumkultusz is az →indoeurópai és egyúttal az →elő-ázsiai vallásokhoz tartozik.

A fríg I. Gordiosz király, az aranyban bővelkedő, a görög mondákból is ismert Midász királynak, a fríg birodalom legnagyobb uralkodójának az apja alapítja a fővárost, Gordiont. Kr. e. 546 óta Phrügia előbb perzsa, majd Nagy Sándor (336–23) óta makedón

uralom alá kerül. Miután 334 májusában Sándor győzelmet arat a Granikosz mellett a kis-ázsiai satrapák fölött, és elfoglalja Phrugiát, ahol Gordionban megoldja, mégpedig egy kardcsapással a „gordiuszi csomót” is („aki kibogozza, Ázsia ura lesz”), azt a Gordiosz király által kötött bogot, amelyet egy Zeusznak szentelt kocsi-ra kötöttek. Phrugiát végül a Kr. e.-i 133/129-es években a római Asia provinciához csatolják.

Phrügia istenségei közül kiemelkedik a föld- és természetistennőként tisztelt „Nagy Anya” (latin: „Magna Mater”), azaz *Kübelé*, aki az életet és a termékenységet adományozza. Az istennő papjait *korübantészeknek*, *kuretészeknek* és *gallosz*nak nevezik. Az

utóbbiak, akik arról a phrügiai Gallosz folyóról kapták nevüket, amely Pesszinusz, Kübelé fő kultuszhelye mellett folyik, arról nevezetese, hogy önmagukat kiherélve szentelik magukat az istennőnek.

Az istennő férfi ellenpárja *Attisz*, aki természet- és tavaszistenként meghaló és feltámadó istenség. Az Attisz- és Kübelé-misztériumkultusz, amely a két istenség mítoszt kultikusan jeleníti meg, mindenfelé elterjed a hellenizmus korában.

Ugyancsak jelentős kultusz *Szabaziosz* istené, a földművelés és az élet istené, aki a szülésnél segíti a nőket. Híresek a *fogadalmi kezek* (a jobb kéz három kinyújtott és két begörbített ujjával – mintegy az isten tisztelői

felé nyújtott áldó jobb keze szimbólumaként), amelyeket a szülésért hálaból ajánlanak fel. Szabaszioszt a görög Dionüszossal azonosítják.

Nagyon népszerű isten Men holdisten, aki az ég és az alvilág fölött uralkodik.

A *frígiai sapkát*, amely kúp formájú, bojtos sapka, a jakobinussapka előképének tekintik. Az ófríg vallás eksztatikus jellege visszacseng még a Phrúgiában keletkezett montanizmus apokaliptikus mozgalmában is (Kr. u. 2. sz.).

Irodalom

Hepding, H.: Attis, sein Mythos und sein Kult. Gießen, 1903.

Schepeleern, W.: Der Montanismus und die phrygischen Kulte. Tübingen, 1929.

GERMÁN VALLÁS

A ~ az indoeurópai népcsoporthoz tartozó *germán törzsek* vallása. Legrégibb hazájuk Kr. e. kb. 1400 óta Dél-Svédország, Dánia, Schleswig-Holstein és az észak-németországi alsó Weser és alsó Odera közti terület. Innen nyomulnak egyes törzsek még a kereszténység előtti korban lassanként kelet, dél és nyugat felé.

A ~ az →európai és az →indoeurópai vallások közé tartozik. A későbbi korban megkülönböztetünk közöttük északi, keleti és nyugati germánokat. Az északi germánok közé a normannokat, ill. a vikingeket soroljuk, a keleti germánok közé a gótokat, vandálokat, burgundokat, a nyugatiakhoz pedig egyebek közt az angolokat, keruszkokat, frankokat, frízeket, szászokat, szvébeket, szemnokat, longobárdokat és markomannokat.

A germánok rendszeres keresztény hitre térítése a 4. sz. végén kezdődik a nyugati gótoknál a mai Románia területén, és a normannoknál fejeződik be Skandináviában. A Duna alsó folyásánál élő nyugati gótokat a gót Ulfíla (310–80 körül), aki gót nyelvre fordítja a Bibliát (Codex argenteus), nyeri meg a kereszténység számára, mégpedig ennek ariánus formájában. Aztán veszik át az arianizmust a keleti gótok, vandálok, burgundok, szvébek és longobárdok is. A keleti germánok válnak a népvándorlás (375–568) mozgatóivá, amit időbelileg a hunok betörése a keleti gótok földjére (375) és a longobárdok itáliai hon-

foglalása (568) határol. A népvándorlás korában jutnak el a vandálok Geiserik (428–77) vezetésével Észak-Afrikába. Az ariánus Nagy Theodorik keleti gót király (471–526), akit az általa létesített ravennai mauzóleumban porfirszarkofágban temettek el, a mondában mint Berni Detre (Dietrich von Bern [Bern = Verona]) él tovább.

A vánok és ászok

A középelnémet hímnemű szó, a „Gott” (őfelnémet: *got*, gót: *guth*, óalnémet és angol: *god*, svéd: *gud* = „isten”) visszaül a semlegesnemű germán *guddára*, amin egyaránt értendő a him- és nőnemű istenség. Nem egyértelmű azonban az az értelmezés, miszerint a középgermán *guda* szó olyan lényt jelöl, aki (varázsigével fel-)szólítható, és akinek (ital)áldozat bemutatható. Azt az istenséget, akivel az emberek baráti kapcsolatban állnak („barátság istene”), *fulltruinak* (óészaki: „Vertrautes” = „bizalmas”) hívják.

A ~ban a régebbi parasztvallás vánkultusza egyesül a fiatalabb katonavallás ász-kultuszával, úgyhogy az istenségeket be lehet osztani a vánok öregebb nemzetségébe és az ászok fiatalabb nemzetségébe. A szelíd vánok (a „ragyogók”), akik a termékenység, a hajózás, a kereskedelem és jólét istenségei, Vanaheimrban (Vanenheim) laknak. Tiszteletüket a növényvilággal kapcsolatos szertartások, kultikus táncok és az elsüllyesz-

tő-áldozatok jellemzik. A ván istenségek között többségben vannak a nőistenek. A *Völuspá* szerint (→124. o.) azért tör ki háború a vánok és az ászok között, mert az utóbbiak felláznak a vánok oldalán álló erős mágiás női jelleg miatt. A háború ki-egyeződéssel végződik, amikor is kicserélik a túszoikat. A vánok részéről ezek Njörd és gyermekei, Freyr és Fryja, akiket felvesznek az ászok közé. Az ászok túsza Hönir és Mimir. A vánok és ászok közti vita a germán parasztk és katonák közti ellentétet tükrözi.

Njörd a termékenység, a hajózás, a szél és a tenger istene. De az ő aján-déka a parasztk számára a dús aratás, a halászok számára pedig a bőséges halfogás is.

Nerthus a termékenység istennője. Mint „földanya” ő egy hét törzsből álló kultikus szövetség istennője is Schleswig-Holstein vidékén. Alsen, ill. Fünen szigetén található a neki szentelt szent ligetben az a kendővel letakart körmeneti kocsi, amellyel ünnepnapjain beutazza az országot. Ahova tehenek vontatta kocsija eljut, ott elnyugszanak a fegyverek és fészket rak a béke és az ünnepi öröm. Amikor hazatér a szent ligetbe, a kocsit és a kultuszszobrot tóban fürdettik meg, a közreműködő rabszolgákat pedig a tóba ölik az istennőnek áldozatul.

A fény és a nap, valamint az eső és a termékenység istene *Freyr* (óizlandi: „úr”), ill. *Fró* (ósvéd). Njörddel, az ap-

jával és Freyjával, a nővérével békezálogként él az ászoknál. Őt tekintik a svéd Ynglinge királynemzetség ősapjának. Központi szentélye az uppsalai templom, amelyben úgy áll a szobra (Odin és Thoré mellett) „rettentő priapizmussal”, mint a termékenység jelképe.

A termékenység, a tavasz, a boldogság és a szerelem istennője az ő- és földanya Freya (óészaki: „asszony, úrnő”), ill. Freya vagy Fröga (ósvéd). Jól lehet ván nő, Frigg istennővel való kapcsolata folytán felveszik az ászok közé, főistennővé lép itt elő, és Odin felesége lesz.

Az ászok alkotják azt a fiatalabb istennemzetséget, amely *Asgardban* lakik. Ők – a vánokkal ellentétben – harciasak, dárdával, kalapáccsal, bárdal harcolnak. Köztük eredetileg a legfelsőbb égisten *Tiu* vagy *Tiu* (a „világító, ragyogó”) volt, nevének változatai még *Ziu* (ófelnémet), *Tiw* (angolszász) és *Tyr* (óészaki). Később Odin elnyomja őt, és attól kezdve csak a jog igazmondója, és a háború, a párviadal meg a győzelem istene. Jelképe a kard, és kultuszához tartozik a kardtánc. Egy róla elnevezett rúnát rovátkolnak a fegyverekbe, hogy biztosítsa a győzelmet. Fél karal ábrázolják, mivel a Fenrir farkas (Fenriswolf) leszakította jobb karját. Így is agyonveri később Garmot, a pokol kutyáját. Tyrrel van elnevezve a hét napjai közül a „Dienstag” (kedd) – *Tirsdag* (dán), *Tisdag* (svéd), *Tuesday* (angol). *Tiu*ra emlékeztet a „deutsch” szó is (ófelnémet: *diutisc*, óalnémet: *thiudisk*).

Az ászok istennemzetségének élére később *Odin*, ill. *Othinu* (óizlandi), *Wuotan* (ófelnémet) és *Wodan* (alnémet) kerül. Ő viharisten és az éjszakai „rémjárás” vezére, hadisten és „a halottak atyja” (Walvater), de a rúnatudomány és a költészet istene is, a szkaldok ura és a szántóföldek oltalmazója. Genealógiailag *Borr* és *Bestla* fiának, *Frigg* férjének és *Baldr* apjának tekintik. A nyolclábú *Sleipnir* csodórón lovagol a levegőn át, és két holló

kíséri, *Hugin* és *Munin*, ezek mindent tudatnak vele, amit meglátnak és meghallanak. Vele vesznek részt a harcban, és rávetik magukat az elesettek hullájára. *Odin* otthona a *Walhalla*, hírnökei a valkűrök. *Odin*-nak van dárda is, a *gungnir*, amit ahányszor elhajít, annyiszor száll vissza a markába. Szobra a *Freyré* és a *Thoré* mellett áll az uppsalai templomban. Svédországban, Dániában és Angliában számos helynév emlékeztet kultuszára. Angol neve, a *Woden* a „Wednesday” (= „szerda”) szóban él tovább.

Odin (vak) fia *Hödr* (óészaki: „vita, harc”), ő az, aki *Loki* felbujtására fagyöngyaggal gyanútlanul megöli ikertestvérét, *Baldrot*.

Istenből, óriásból és démonból gyúrt alak *Loki*, aki egyfajta trükkmester, mert képes átváltozni sássá, kancává, lazaccá, fókává és jegesmedvévé. Ő *Odin* „vértestvére”, és mint az óriás *Angrboda* férje, a *Midgard*-kígyó, *Hel* halálstennő és a *Fenris*-farkas apja. Nyugtalanyságot és békétlenséget szít az istenek között és *Baldr* ellensége, megölését is ő kezdenyezi.

A legnépszerűbb isten *Thor*, ill. *Thorr* (izlandi), *Thunor* (angol), *Donar* (ófelnémet), aki az időjárás, a mennydörgés, a felhők, a szél és a harc istene, de a paraszti rög és a család oltalmazója is. *Odin* és *Jörd* földanya fiának tekintik. *Mjöllnirrel*, az óriáskalapáccsal, amely mindig visszashall a markába, ahányszor elveti, hóstetteket hajt végre. Mértéktelen az evés-ivásban. Kultuszáról számos hely- és személynév tanúskodik. Az ő szobra is az uppsalai templomban áll *Freyré* és *Odiné* között. Szent fája a tölgy, és *Bonifatius* (672/73–754) az, aki *Geismar* mellett (723-ban) kivágat egy *Donarnak* szentelt tölgyet.

Donarról van elnevezve a hét napjai közül a „Donnerstag” (angolul: *Thursday* = „csütörtök”). Az izlandi *thing* állandóan csütörtökön ül össze.

Égkirálynő, az istenek és emberek istennője *Frigg* (óészaki: „asszony”),

ill. *Frija* (délgermán) és *Frea*. Őt tekintik a földi termékenység anyjának, a szerelem és a házasság istennőjének. Genealógiailag ő *Odin* felesége és *Baldr* anyja. *Friggben* ölt testet az asszony és az anya alakja, de *Frigg* a női kötelességteljesítés mintája is. Róla van elnevezve a hét *Freitag* (= *Frijatag*; az angol *Friday* = péntek) napja. *Frigg* nővére *Fulla* (a „bőség”), a gazdagság istennője, akit a 2. merseburgi varázsige *Vollának* nevez.

Baldr (óizlandi: „úr”, ill. *Baldur* (újizlandi) a tavasz, a világosság és az igazságosság istene. *Odin* és *Frigg* fiának, *Hödr* ikertestvérének, *Nanna* férjének és *Forseti* apjának tekintik. *Frigg*, akit lidércnyomások gyötörnek a fia, *Baldr* sorsa miatt, mindenkit és mindent – a fagyöngyág kivételével – megesket a világon, hogy nem okoz *Baldrnak* szenvedést. Amikor az istenek *thing*-gyűlésén *Baldr* vak iker-testvére, *Hödr* *Loki* felbujtására egy fagyöngyaggal gyanútlanul *Baldr*ra támad, és meghal, s ezzel megkezdődik az istenek alkonya. A férje, *Baldr* holtteste mellett bánatában *Nanna* is meghal, aki *Forsetinek* (óészaki: „elnők”), a szél és a halfogás istenének, az igazságistennek és minden vizsály elsimítójának az anyja. *Hermod* pedig, *Baldr* fivére, annak megölése után az istenek követeként *Hel*hez lovagol, hogy kipuhatolja *Baldr* viszatérésének lehetőségét a holtak birodalmából.

Említhető még *Ran*, a tenger istennője és anyja kilenc lánynak, akik tengerhullámok. Ő gyűjti hálójába és viszi magával a vízbe fulladtakat a mélybe, ahol palotájában homárral vendégeli meg őket.

Mimir démon és egy olyan forrás őrizője, amelynek vizéből tudást és bölcsességet lehet méríteni, úgyhogy *Odin* zálogba is teszi a fél szemét azért, hogy ihasson a forrásból. Az ászokkal gyakran egy napon említik az *elbeket*, ill. *albot* vagy *elleket* (= „manók”), akik mint szép fénymanók napfényben vagy holdfényben ég és föld között, vagy mint gyűlöletes

árnymanók (törpék) a hegyek közt és barlangokban élnek. Az elfi szellemek seregéből Holle anyó mesealakja emelkedik ki.

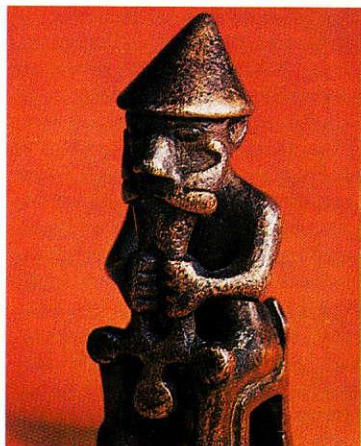
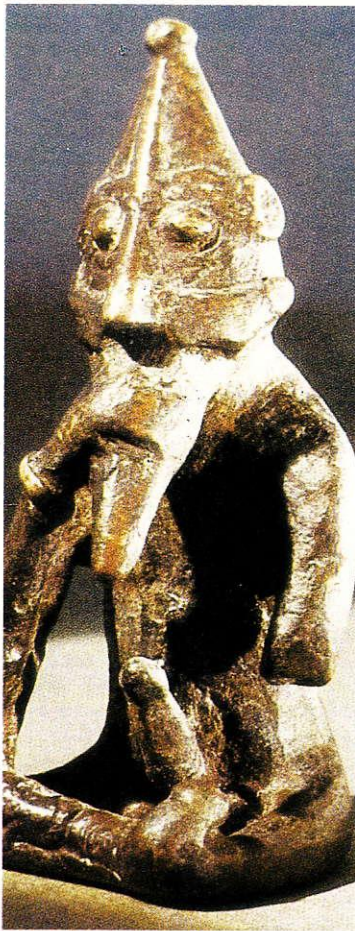
Vannak még *nixek*, akik vízitündérek, és az embereket megpróbálják magukhoz csalogatni a víz alá, és vannak trollok is (az óészaki *tryllából* származik = „varázsolni, varázslény”), akik hol óriás-, hol törpeszellemként erdőn és mezőn tanyáznak.

A kozmológia

A világ az Ymir nevű ósóriás testéből keletkezett. A teremtető istenek folytán a húsa lett a föld, a vére a tenger, a koponyája az ég, az agyveleje a felhőzet, a csontjai lettek a hegyek, a szőr- és hajszálai pedig a fák és a növények. Az ember életvilágát – először földkorongot, később várat értve rajta – *Mitgardnak* (germán: „a középső udvar”) hívják, és e köré tekeredik a *Mitgard-kígyó* a világtengerben. A Mitgard békés világán kívül terül el az óriások és démonok békétlen birodalma, az *Utgard* (óészaki: „külső világ”). A Mitgardon és az Utgardon belül tör az égre az *Aszgard* (óészaki: „az ászok tanyája”) tizenkét palotája, amelyekben az ászok élnek.

A csatamezőn elesettek tartózkodási helye a *Walhalla* (óészaki: „a halott harcosok csarnoka”), ennek közepén van Odin trónja és annyi széke, ahány isten. 432 ezren laknak itt, *Einheriernek* (óészaki: „egyesharcos”) hívják őket, napközben viadalokat rendeznek, így edzik magukat az istenek alkonya közben kialakuló küzdelemre. Esténként Odinnal együtt dárídóznak, s ezalatt sört és méhsört isznak, amit Frigg és a valkűrök szolgálnak fel. A valkűrök („halottválogató nők”) a *Wingolfin* laknak, ez a Walhalla egyik terme, s az a dolguk, hogy Odin követőiként a csatában elesetteket a Walhallába kísérik.

A Walhalla ellentéte a *Hel* (óészaki: „rejteti, pokol”), ez a nem csatában elesett halottak birodalma, a föld mélyén helyezkedik el az Yggdrasil gyö-

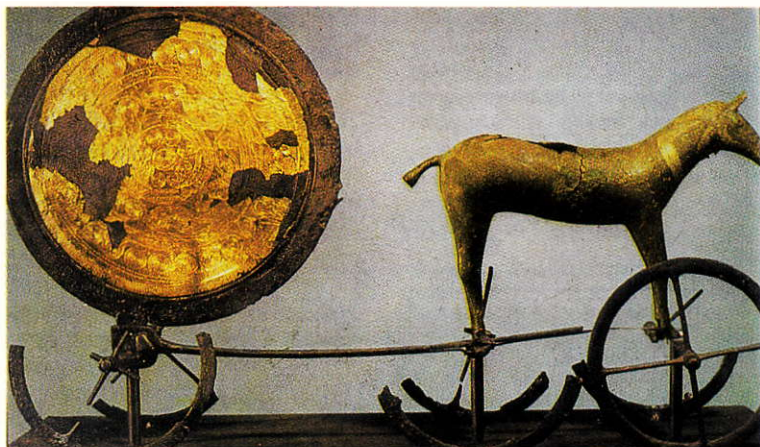
kere alatt és az azonos nevű *Hel*, a holtak istennője uralma alá tartozik. Ő Loki és Angrboda óriásnő lánya, valamint a Fenris-farkas és a Mitgard-kígyó nővére. A halottak föld alatti birodalmába a *Gjöll* folyón visz át az út, az út végén *Garm*, a négyszemű pokolkutya őrökdi.

Az Yggdrasil az a világ közepén álló örökzöld kőrisfa, amelynek ágai belemennek a világmindenségbe, gyökerei pedig leérnek a *Hwerjelmir*-kutakig. Ez tartja egybe az eget és a földet, törzséből fakadnak a bölcsesség és a sors forrásai. Itt tartózkodik Urd (múlt), Verdandi (jelen) és Skuld (jövő), a három sorsnővér, ők azok a

normák, akik, amikor világra jön valaki, eldöntik a sorsát.

A világtörténet a Ragnarökkal (óészaki: „az istenek végső sorsa”), ill. Ragnarökkal („az istenek sötétsége, istenek alkonya”) ér véget, amely az istenek és a kozmikus katasztrófa küzdelme. Vészterhes előjel vezet be ezt: az Yggdrasil megrázkódik, a nap elsötétül, a hároméves *Fimbulwinter* kettőtörök, Baldr vereséget szenved Lokitól, a Fenris-farkas felfalja Odint, Thor meghal az általa még megölt Mitgard-kígyó mérgező leheletétől, Heimdall és Loki kölcsönösen meggyilkolja egymást, a Fenris-farkas felfalja a napot, a föld elmerül a világ-

1 A falloszos Freyr

2 Freya, viking kori függő. Svédország

3 Thor, kezében kalapácsával, a Mjöltnirrel, 1000 k., bronz. Reykjavík, Nemzeti Múzeum

4 A limby Odin, bronz. Svédország

5 A trundholmi napkocsi, Kr. e. 1300 k., bronz, 60 cm. Kopenhága, Nemzeti Múzeum

6 Nagy Theodorik síremléke, 520 k. Ravenna

tengerben és a világmindenség elhamvad a világtűzben. De a világ és az istenek elpusztulása után új föld és új tenger bukkan fel, a megölt Baldr fivérével együtt feltámad halottaiból és visszajön Helből, a holtak birodalmából.

A germánok ethoszát a kötelesség, a hűség és a becsület fogalmai jellemzik. A becsület helyreállítása egyebek közt a nemzetség szakrális kötelessége, nem pedig az egyes emberé. A becsület hangsúlyozott fontossága vérbosszúra kötelez, ezt később vérdíjjal váltják meg.

Ünnepeiket késő ősszel, ill. a tél küszöbén, a téli napfordulókör, késő

tavasszal, ill. a nyár küszöbén ülik meg. Legismertebb ünnepük a téli napforduló idején a *Jul*, ill. *Jol* (óészaki: „kerék”), középpontjában a kandisznó-áldozat bemutatásával és a hozzákapcsolódó lakomával. A Jul-ünnep szokását Skandináviában részben a keresztény karácsony ünnepére helyezték át.

A *blóth* (óészaki) áldozat, egyéni vagy nyilvános. A nyilvános áldozatot thing-gyűlés alkalmával, győzelem után vagy más okból mutatják be hálaadó vagy esdőáldozat gyanánt. Az áldozati állat, a *blotnaut* többnyire ló, szarvasmarha, kandisznó, kos vagy kutya.

zömében Tyr és Wodan (Odin) isteneknek mutatnak be, de Wodan olykor emberáldozatban is részesül, amikor „jogfosztottak”-at: bűnözőket, jobbágyokat és hadifoglyokat áldoznak föl. A győzelemért járó hála fejében szokás szerint megölnek minden hadifoglyot, és mert ezeket általában felakasztják, Wodant „akasztóisten”-nek is nevezik. Az áldozati állat rituális megöléséhez csatlakozik az áldozati lakoma, amikor is méhsört, mézborból erjesztett, szesztartalmú italt isznak.

Hogy a szellemek tudását kipuhatolják, sorshúzás és jelfejtés segítségével gyakorolják a jóslást. És hogy a

szellemek hatalmát az emberek szolgálatába állítsák, igénybe veszik a varázslókat. Példát ehhez a „Merseburgi varázsigék” szolgáltatnak – amelyeket a merseburgi dómkönyvtárban lévő lelőhelyükről neveztek el –, ahol egy bevezető közlés után a gyógyvarázs (*galdr*) tulajdonképpeni igéjének megokolásául ez következik:

Phol (= Baldr) és Wodan elment az erdőbe.
Mert Baldr csikója kificamította a lábát.
Mert ráolvasott Sinthgunt, a nap nővére,
Mert ráolvasott Frija, Volla nővére,
Mert ráolvasott Wodan, úgy (ahogy) csak tudott:
lábficamodást is, vérficamodást is, testrészficamodást is:
csont a csont, vér a vérhez,
porcika a porcikához, úgy, mintha meg lennének enyvezve!

Az egyik legnevesebb jósnő *Veleda*, aki a bruktereknél él Vesztfáliában, és egy magas toronyról közli a néppel az istenek nevében szerzett jóslatait. Az istennő gyanánt tisztelt *Veleda* római rabságban hal meg Vespasianus császár (Kr. u. 69–79) korában. Egy másik jósnő, *Veleda* kortársa, a Tacitus által említett *Albruna*. A jósnőket *Völva*, ill. *Volva* („pálcaviselő”) névvel illetik, mert kerek varázspálcájukkal, a *volrral* végzik a varázslást. A politikai thingközösség egyúttal kultuszközösség, és minden thingkörzetnek megvan a kultushelye. A thinggyűlések többnyire kultikus rendezvényekhez kapcsolódnak. A legfőbb közigazgatási hivatalnok látja el egyúttal a papi teendőket. Izlandon *gode* a neve. Azzal, hogy ünnepélyes fogadalmi és áldozati ceremóniával megnyitja a thinget, az istenek védelme alá is rendeli.

Kultushely elsősorban a szent *lundr* liget, erre utalnak még olyan helynevek, mint *Lund*, ill. „*Lund*”-dal kapcsolt földrajzi jelölések. Svédország, Dánia és Németország külön-

böző mocsaraiban helyezik el a fogadalmi ajándékokat, és mutatják be az állat- és emberáldozatot („mocsáráldozat”).

A külön tulajdonhoz tartozó, bekerített birtok (ház és majorság) éppúgy szent, mint a háziistenek lakhelye és az ősök sírhelye. A kultuszt a lakószobában, az áldozati díszteremben vagy az áldozóházban (*blothus*) végzik. A római korról már feltűnnek a nagy templomok is. A templomban áll a *wigbed* oltár. Van fő- és magántemplom. Az előbbi kategóriába tartozik egyebek közt az *Irmisul-templom*, amely a szászok törzsszentélye, és ezt rombolja le Nagy Károly 772-ben. Észak legismertebb szentélye az a templom, amelyet Ó-Uppsalában (Gamla Uppsala) építettek.

A fából faragott istenképeket *skur-godnak* (germán: „faragott isten”) hívják. Ilyen istenszobrokkal rendeznek határjárásokat, ezeket váltják fel később a keresztény búcsúkörmények.

A ~ legjelentősebb forrása az *Edda*, amely két óizlandi művet köt csokorba. Az, amit „*Régibb Edda*”-nak, „*Edda-dalok*”-nak vagy „*Saemundar-Eddá*”-nak neveznek, a viking korszakban keletkezett 800 és 1200 között Norvégiában és Izlandon, és 1250 után állította össze Izland szigetén egy ismeretlen kéz. 30 éneket és énektöredéket tartalmaz isten- és hősmondákkal, valamint gnómaköltéssel együtt, köztük a híres *Völuspával* („a jósnő arca”), amely egyrészt szemlét tart az őskor fölött Baldr halálától a végidőig, másrészt egy új, szebb világ látomása.

A jósnő mint a világdramma bejelentője, ez megfelel a nő vallási szerepének, annak, hogy ő az isteni döntések fő közvetítője. Az „*Újabb Edda*” – „*Próza-Eddá*”-nak vagy „*Snorra-Eddá*”-nak is nevezik –, amelyet a kereszténnyé lett izlandi, Snorri Sturluson (kb. 1178–1241) 1223 körül írt az északi mitológia kézi- és tankönyveként a szkaldok számára három részben: a *Gylfaginning* („Gylfis elvakultsága”), a *Skaldskaparmal* és a *Hát-*

tatal. A germánok vallása termékenyítő hatást gyakorolt a →kereszténységre (egyebek közt „*Heiland*” = üdvözítő, „*Wessobrunneri ima*” által), a germán gondolat- és stílusformák belevésődtek a teológiába és a vallásos életbe („a kereszténység germanizálása”). Germán imagesztus pl. a kéz összekulcsolása ima közben. Tacitus azt mondja a szemnonokról, hogy ők csak megbilincselve léphetnek be szent ligeteikbe az istenektől való jámbor félelmükben.

Időrendi áttekintés

9 A kersuzkok Arminius vezetésével a teutoburgi erdőben megsemmisítetnek három, Varus parancsnoksága alatt álló római légiót

4. sz. vége A germánok rendszeres hittérítésének kezdete; Ulfilá (310–83 körül) gótra fordítja a Bibliát

375–568 Népvándorlás

410 A nyugati gótok (Alarik) meghódítják és kirabolják Rómát

455 A vandálok meghódítják és kirabolják Rómát („vandalizmus”)

493–553 Keleti gótok Itáliában

kb. 520 Nagy Theodorik (471–526) síremléke Ravennában

568–774 Longobárd királyság Itáliában

800–1200 A „*Régibbi Edda*” keletkezése

12. sz. A keresztény hitre térítés befejezése

1223 körül Snorri Sturluson (kb. 1178–1241) „*Fiatalabb Edda*”-ja

Irodalom

Baetke, W.: Die Götterlehre der Snorra-Edda. Berlin, 1952.

Derolez, R. L. M.: De godsdiens der Germanen. Roermond, 1959.

Germanische Götterlehre. Nach den Quellen der Älteren und Jüngerer Edda mit mythologischem Wörterbuch. Szerk.: U. Diederichs. Köln, 1983.

Grönbech, W.: Kultur und Religion der Germanen. I-II. Darmstadt, 1980.

Klingenberg, H.: Edda-Sammlung und Dichtung. Basel, 1974.

Nebel, G.: Die Not der Götter. Welt und Mythos der Germanen. Hamburg, 1957.
 Peterich, E.: Götter und Helden der Germanen. Olten-Freiburg, 1955.

Simek, R.: Lexikon der germanischen Mythologie. Stuttgart, 1984.
 Ström, Å.–Biezais, H.: Germanische und baltische Religion. Stuttgart, 1975.

Ström, Å.: Die Hauptriten des nordischen Opfers. Uppsala, 1966.
 Vries, J. M. de: Altgermanische Religionsgeschichte. I–II. Berlin, 1970.

GHOST-DANCE VALLÁS

A ~t (angol: „szellemtánc-vallás”) az indián *Jack Wilson* (kb. 1856–1932), más néven *Wovoka* 1889-ben hozta létre Nyugat-Nevadában. Elnevezését a kultusz középpontját alkotó „szellemtánc”-ról kapta.

Ez az indiánok legnagyobb és legjelentősebb újvallás-alapítása a 19. sz.-ban, és különböző változtatásokkal felbukkan Észak-Amerika majdnem minden indián törzsénél. Észak-Amerika ezen → új vallása az őindián vallásosság felébredését szeretné elérni, és az ősök életfeltételeihez kíván visszakanyarodni.

Az indián *Jack Wilson* (sz. kb. 1856-ban), akit a presbiteriánus *David Wilson* farmer fogadott örökbe – innen kapta családnevét, mert indián neve *Wovoka* („naplopó”) – a *paiutok*nak abból a törzsből származik, amely Észak-Amerika nyugati részében telepedett meg.

A különleges gyógyító képességgel rendelkező *Wovoka* 1889. januárjában dőbben rá elhivatottságára, amikor egy napfogyatkozás alkalmával mélyen elalszik, és elragadják az égi világba, ahol meglátja Istent és az elhalt indiánokat. Isten azzal a feladattal bízta meg, hogy tudassa népével az üdvüzenetet: „Minden felebarátomnak jónak kell lennie, már nem szabad harcolnia, lopnia, hazudnia.” És Isten kinyilatkoztat *Wovoka*-nak egy különleges táncot, hogy tanítsa meg rá a népet.

E táncmozgalom az USA-ban 1890/91-ben magával ragadja a középnyugat roppant területein élő indiánokat Kaliforniáig. Miután a szíu törzsek csatlakoznak a mozgalomhoz,

elterjed az a felfogás, hogy *Wovoka* azért jött a földre mint az Isten fia, hogy visszaállítsa Amerika fölött az indiánok uralmát, és megbüntesse a fehér hódítókat. Amikor a szíu nem veszik figyelembe a kormányzat időközben kibocsátott szellemtánctilalmát, bevetik a kormánycsapatokat, és *Sitting Bullt*, az új mozgalom egyik vezetőjét és a szíu egyik legjelentősebb főnökét, mialatt megkísérlik őrizzetbe venni, megölik. Halála a felkelés jelzötüztévé válik.

A rosszul felfegyverzett indiánok 1890. december 28-án a *Wounded Knee-i* csatában *Miles* amerikai tábornoktól csúfos vereséget szenvednek, és 1891. január 16-án az utolsó szíu is megadja magát.

A táncmozgalom eszkatologikus próféciaja azt a reményt éleszti, hogy minden indián számára beköszönt az aranykor hajnala, visszatérhetnek a régi törzsi területekre, és visszaszolgáltatják minden birtokukat és minden vagyonukat, amit a fehér hódítók elraboltak tőlük a történelem folyamán, valamint hogy visszatér minden eddig elhalt indián. Idővel az evilági elvárásokat ezek túlvilági beteljesedésének reménye váltja fel.

E prófécia megvalósulása azonban egy szertartási tánc, a *Ghost Dance* gyakorlásától függ. A mozgalom követői arra vannak kötelezve, hogy odahaza ötnapos táncot táncoljanak, azaz hogy négy egymás utáni éjszakán és az utolsó éjjelre következő nap reggeléig járják a táncot, és aztán fűrődjenek meg a folyóban. Az eksztatikus táncot varázsló irányítja, aki sastollat vagy kendőt tart marká-

ban, és a táncoló indiánok által bezárt kör közepén áll. Amikor a táncosok, akik különleges öltözetet, fehér kendőből való „szelleming”-et viselnek, amelyet tollak, csontok, nyilak és madarak, a nap és a csillagok ábrái díszítenek, végül kimerülten a földre esnek, lelkük kapcsolatba léphet a szellemek és az ősök világával.

Irodalom

Bailey, P. D.: *Ghost Dance Messiah*. Los Angeles, 1970.
 Gayton, A. H.: *The Ghost Dance of 1970 in South-Central California*. Berkeley/CA, 1930.
 Mooney, J.: *The Ghost Dance Religion and the Sioux Outbreak of 1891*. Chicago, 1965.

A ~, ill. a gnószisz a Római Birodalom keleti felében elterjedt különböző vallási mozgalmak és a kora keresztény kori rendszerek átfogó megnevezése, amelyek szerint az ember a gnószisz (görög: „megismerés, tudás”) által eljut belső lényegéhez, eredetéhez és céljához.

A ~ vándorútján a hellenizmus (hellenista gnószisz) és a zsidóság (zsidó gnószisz, megtalálható a qumráni esszénusoknál, az Apokalipszisben és Philónnál) régebbi kezdeményezései után Szíriából először Egyiptomba jut, majd onnan Rómába. A 2. sz.-ban magába fogadja a kereszténységet (keresztény gnószisz, egyebek közt Markión), amely a katolicizmus kifejlődésével végül teljesen háttérbe szorítja. A gnosztikusokkal, a gnószisz követőivel és képviselőivel folytatott viták során formulázzák meg a trinitárius és a krisztológiai dogmákat. A későbbi ~hoz a →manicheizmus és a →mandeus vallás tartozik.

A ~ jellegzetes közösségi formája általában az „iskola”, azaz a tanító köré seregülő, kis közösség, amelyben komoly szerepük van a nőknek. A Kr. u.-i 2. sz. gnosztikus iskolái a szaturniánusoké, a baszileidiánusoké, a karpokratiánusoké és a valentiniánusoké. Mindenfelé elterjednek az ofíták, a kainiták, a szétíánusok és az arkontikusok, valamint a barbélo-gnosztikusok és a barbariánusok iskolái is.

A gnószisz szempontjából jellegzetesek a dualista elképzelések, a szophia- és asztrológiai spekulációk, valamint az allegorikus írástérképezések. Középponti témájukat a Theodotoszból vett kivonatok formulázzák meg:

Kik voltunk és mivé lettünk?
Honnan származunk és hova
vetettek?
Hova sietünk és mi váltott meg?
Mit értsünk a születésen és mit az
újraszületésen?

Ez az alaptéma az ember radikális e világi idegenségének alapvető tapasztalatát és egy másikhoz való odatartozását foglalja össze. Az alaptéma kifejtése közben a ~ az emberi lét idegenben lévőségét egyrészt kozmológiai és antropológiai mítoszokkal magyarázza, másrészt pedig szoterológiai mítoszokkal ismerteti az idegenségből való menekülés útját.

A kozmogóniának, amely az antropogóniát önmaga tragikus eredményeként foglalja magában, vagy dualista, vagy monista a magyarázata. A dualista szerint (Bazilidész és Máni) a világ a hímnemű isteni lényeg és a női világelv összevegyüléséből keletkezik. Az isteni elv ekkor vagy lázadó démiurgosz, vagy ártatlan fényjelenség, amelyet a sötét anyag hatalmába kaparint. E tragikus összevegyülés eredményeként az emberek a világba „vetettek”, ahol – mit sem tudva isteni eredetükről – fogságban élnek.

A monista magyarázat szerint (Simon mágus és Valentinus) az isteni teljesség (pléróma) válságából keletkezik a kozmosz, amelyben az emberek, akik az őszavar teremtményeiként ki vannak zárva a fény országából, újra magukra találhatnak.

A fogságból való kiszabadulás úgy következik be, hogy vagy leszáll a világba egy megváltó, aki üzenetet hozván tudatosítja az emberben isteni származását, felébreszti benne a honvágyat az égi világ iránt, és miután átadta az üzenetet, ismét elhagyja a világot, vagy pedig úgy, hogy a pléróma rendeződik újjá, amelybe a leesett részt az ember halála után ismét befogadják.

De mindazokat, akiknek nincs birtokukban a gnószisz, újból visszalökik a világfolyamatba (lélekvándorlás), amíg csak el nem jutnak a felismerésig ők is.

Az ember lényegét olyan, változó tartalmú fogalmakkal ábrázolják,

mint amilyen a *logosz*, *pneuma*, *szophia*, *pszükhé*, képletesen pedig *mag* vagy *fényszikra*.

Valentinus egyik tanítványa, Hérakleon szerint három osztályba lehet besorolni az embereket természetük alapján: az elsőbe a *pneumatikus*okat, akik önmagukban és önmaguktól is alkalmasak a *pneumára* (görög: „lehelet, fújás”), a szellemre és a plérómára, és egylényegűek az isteni szellemmel. A másodikba kerülnek a *hülikusok*, akik elmerültek a *hülében* (görög: „anyag”). Még *szarkikusnak* is nevezik őket, mert a *szarxba* (görög: „hús”), vagy *szomatikusoknak*, mert a *szómába* (görög: „test”) vannak belegabalyodva. Nekik ebben az életben nem lehet osztályrészük a megváltás. A harmadikba sorolhatók a *pszükhikusok*, akik a két említett emberosztály között állnak. De mert nekik csak e világi *pszükhéjük* (görög: „lélek”) van, és mindközönségesen csak a „hívók” (*pisztikusok*) nagy tömegéhez tartoznak, nem pedig a „megismerők”-höz, csupán a hitben részesülhetnek.

A gnosztikus etika mindig arra törekszik, hogy földietlenítse az önvalót, mégpedig vagy aszkézis útján, vagy a libertinizmus megannyi lehetőségét kihasználva.

A gnosztikus tanokat gyakran képes beszéd formájában rögzítik, amely szavatolja a mélyebb megnyilvánulások fellelését. De szokásosak a betűszámítások és a számspekulációk is. Ide kívánczó példa az *Abraxasz*, egy titkos név, mely a gnosztikus Bazilidészről származik. Hatóereje varázslatos, ami hét betűjén és a hét betű számértékén alapul: a (= 1), b (= 2), r (= 100), a (= 1), x (= 60), a (= 1), sz (= 200) – ha ezt összeadjuk, az eredmény 365, az év napjainak száma, de az égi szféráké is, ahonnan a szellem, a *logosz* és az angyalok serege kiindul.

Talán az Abraxasszal függ össze a Kr. u. 200 körüli orvosi írásokból már ismert *abrakadabra* varázs- és ráolvasói, amelyet többnyire háromszög alakban rónak fel valamilyen kisebb táblára, s gyakran használják betegség elleni amulettként is.

A népszerű gnosztikus írárok csak részben maradtak fenn, de igen jelentékenyek, mint pl. a *János-akták*, a *Tamás-akták* és a *gnosztikus evangé-*

liumok. Rendkívül fontos kopt-gnosztikus papiruszokat találtak Nag-Hammádi egyiptomi városban 1945–46-ban, rajtuk a *Tamás-evangélium*-mal, az *Igazság evangéliumával* és a *Fülöp-evangéliummal*. Említhető még a *Pisztisz Szophia* (görög: „Hit [és] bölcsesség”) is, amely keresztény-gnosztikus írás, a 3. sz.-ban keletkezett Egyiptomban. Négy könyvet foglal magában, ebből az első három azokat a beszélgetéseket tartalmazza, amelyeket Krisztus folytatott a feltámadása utáni tizenkettedik évben – visszatérve az aionok világából a földre – két tanítványával, Jánossal és Mária Magdolnával.

A *gnoszisz* hatása megmutatkozott a különböző késő ókori és középkori mozgalmakban (bogomilok és katarok), kihatásai pedig egészen az újkorig nyomon követhetők. Távoli befolyása alatt áll a német idealizmus

(Hegel és Schelling) és a →Teozófiai Társaság, valamint egyebek közt a →Christian Science.

Irodalom

- Becker, H.: Die Reden des Johannes-Evangeliums und der Stil der gnostischen Offenbarungsrede. Göttingen, 1956.
 Friedländer, M.: Der vorchristliche jüdische Gnostizismus. Göttingen, 1898.
 Gnosis und Gnostizismus. Szerk.: K. Rudolph. Darmstadt, 1975.
 Haack, F.-W.: Geheimreligion der Wissen. Neugnostische Bewegungen. München, 1982.
 Jonas, H.: Gnosis und spätantiker Geist. I-II. Göttingen, 1964/66.
 Leisegang, H.: Die Gnosis. Stuttgart, 1955.
 Peterson, E.: Frühkirche, Judentum und Gnosis. Freiburg, 1959.
 Quispel, G.: Die Gnosis als Weltreligion. Zürich, 1951.
 Wilson, R. M.: Gnosis und Neues Testament. Stuttgart, 1971.

GÖRÖG VALLÁS

„Görög”-nek (latinul: *graeci*) először az ósitálieiak nevezik a cumaei alapító gyarmatosítókat Euboia szigetén lévő hazájuk, a *Graioi* vagy *Graikoi* vidéke nyomán. Ezt a jelölést a rómaiak később átviszik Hellász minden lakosára, a hellénekre. A ~ a görögség előtti őslakók és a bevándorolt görög törzsek vallásainak összekeveréséből keletkezett.

A különböző eredetű, első görög törzsek Kr. e. 1850 és 1600 között vándorolnak észak felől Hellászba. Az akhájok hatalmas, szilárdan épített királyi várakat emelnek (Mükéné, Tirinsz). A dórok vándorlásuk közben (Kr. e. 1200–1100) meghódítják a Peloponnészoszt és Kis-Ázsia délnyugati részét. A törzsigleg rokon iónok Attikában, Euboiában és Kis-Ázsia tengerpartja mentén fekvő szigeteken telepednek le. Kr. e. 750 és 550 között a görögök megalapítják gyarmataikat Szicília szigetén, Alsó-Itáliában,

Dél-Galliában és a Fekete-tenger partvidékén. A gyarmat alapítása gyakran jóslat következményeként történik, eszerint jelöli ki az anyaváros az alapítót. Az anyavároshoz fűződő kapcsolatot a kultusz és a szokások éltetik.

Sok görög politikai létformája a *polis* (görög: „város”). E város- vagy községi államot többek közt fel lehet ismerni saját városistensége helyi kultuszáról. Az állami és vallási közösség az istenség védelmét élvez, és az általa megállapított törvények szerint él. Az államon belül létezik a *phratría* (görög: „testvériség”), egy olyan közösség, amelynek tagjai kultikus-szociális szövetséget alkotnak, s amely gondosan ügyel a polgári jogokra és a kultuszközösségre. Az *amphiktüónia* (görög: „környékbelsőség”) olyan vallási-politikai államszövetség, amely egy központi szentély körül jön létre, ahol a szövetség a

közös kultuszünnepeket rendezi. Ismert a Kr. e-i 7. sz. óta fennálló amphiktüónia a delphoi Apollón-templom körül, amely két „szent háború”-t vezet a phókisziak ellen a delphoi szentély megsértése miatt. A *polis*on és az amphiktüónián túlmenően összgörög kapcsolatokat testésítenek meg a mükénéi korból származó mítoszok (Perszeusz, Oidipusz, Heléna, Menelaosz), valamint az összgörög jelentőségű kultikus szentélyek (Delphoi, Délosz, Olümpia, Szamosz) és a kultuszból kinőtt ünnepi játékok mint pánhellén intézmények. A görögök eszménye a személyi szabadság az élet minden területén.

A görög filozófusok nem kinyilatkoztatásokban keresik – mint Kelemen – az igazságot és a bölcsességet, hanem önmagukban. A ~ az →indoeurópai és az →európai vallások közé tartozik.

Az istenek családja

A népvallás helyi isteneivel, amelyek a természeti erők, égitestek (nap, hold) és fogalmak (víz, remény) megismerésével, ellentétet alkotnak az ember alakú olümposzi istenek abban a görög nemesi vallásban, amelyet Homérosz „Iliász”-a teremtet. Ezek az istenek azok, akik oltalmazták kedvenc hőseiket, és kapcsolatba lépnek az emberekkel (theophania). Az istenek mítoszai kifejezett alakot öltenek. Az istenek lakhelyének az Olümposzt tekintik, ezt a Thesszália északi határán lévő hegytömböt, nehezen megmászható, 2985 m magas és felhőbe burkolt csúcsával, ahol az *istenek gyülekezete* (theón agora) hívják össze. Az istenek eledele az *ambrózia*, itala a *nektár*, ettől maradnak örökké fiatalok és halhatatlanok.

Az olümposzi istenek

A klasszikus ión-attikai kánon szerint tizenkét istent tekinthetünk olümposzi istennek.

Zeusz a görögök legfőbb istene, Kronosz és Rhea fia, fivére és férje Hérának, atyja számos istennek és istennőnek (az istenek atyja). Asszonyainak seregét, akik zömükben hajdani helyi istenségek, az a későbbi szinkretista fáradozás magyarázza, amely kapcsolatba igyekezett hozni a meglévő helyi kultuszokat és ezek istenségeit Zeusszal, hogy ezáltal szinte egyetemes istenné tehessék meg őt.

Zeusz nagyszámú mellékneve jól jellemzi lényét és funkcióját. Zeusz az ég és az égi jelenségek istene, ő szórja a villámokat (keraunosz), őrzí az államrendet (polieüs), őrködik az eskük és szerződések fölött (horkiosz), megajándékozik a tulajdonnal (ktésziosz), védelmezi a házat és a családot (herkeiosz) és azokat, akik oltalomért esdenek (hikesziosz), pártfogolja az idegeneket és a vendégeket (xeniosz). Mint az istenek között

az első, a hegyeken trónol, kiváltképp az Olümposzon.

Fő kultushelye Olümpia, ahol a Kr. e.-i 5. sz. közepén emeltek Zeusz-templomot. A háromhajós cella belsőjében Phoebiosz hatalmas, tizenhárom méteres Zeusz-szobra áll, amelyről oly magasztalóan emlékezik meg a sztoikus prúsai Dión ismert beszéde (Kr. u. 105). A templom oromzatát plasztikák díszítik. A keleti orommezőn lévő plasztika Pelopsz és Oinomaosz kocsihajtóversenyre való felkészülését ábrázolja, középpont Zeusszal. A nyugati orommezőn lévő plasztika pedig a lapithák kentaurok elleni harcát jeleníti meg Peirithoosz lakodalmán, középpont Apollónnal, Zeusz fiával. Annak a tizenkét metopetáblának, amelyek az oszlopos körfolyosón a cella két keskeny oldalát díszítik, Héraklész tizenkét tette a témája. A hellenisztikus korban Zeusznak Pergamonban van felszentelt áldozati oltára, amelyet II. Eümenész király építtetett Kr. e. 180 és 160 között. Egy hozzátvetőleg négyzet alakú alépitményen (36 × 34 m) emelkedik a kétszintes, U alakú lábazat, amelynek nyitott nyugati oldala felől egy 20 m széles külső lépcső visz fel az oszlopcsarnokba. Itt állt egykor az oltár. A lábazatot beborító 115 m hosszú domborműsáv az istenek és a gigászok egymással vívott csatáját ábrázolja (gigantomakhia). Ma ez az oltár a berlini Pergamon Múzeumban látható. Annak helyéül, ahol Zeusz született, és ahol menyegzőjét tartotta Hérával, az *Ída*-hegységet tekintik.

Héra a föld istennőjeként – a boópisz (görög: „tehén szemű”) melléknevével – Kronosz és Rhea legidősebb lánya, Zeusz nővére és felesége, valamint Arész és Héphaisztosz anyja. Hérának, a föld istennőjének Zeuszhoz, az égi fény istenéhez való viszonyát hol a férje házastársi hűtlenkedése miatt féltékenység, hol a kibékülést megelőző, állandó duzzogás határozza meg – önmagában is mitológiai magyarázat arra a változásra, amely a fény téli megcsappanásá-

val szomorúságot, majd tavaszi és nyári visszatéréstől örömet okoz. Hérát tekintik a házasság, a születés és a család védelmezőjének. Az az Olümpiában lévő szentély, amelyet a Kr. e.-i 7/6. sz.-ban neki építettek, az összes ismert görög templom közül a legrégebbi. Itt ásták ki Praxitelesz híres Hermész-szobrát. Ma már csak az alapfalak állnak és két oszlop oszlopfővel – ennyi maradt meg a Héra-templomból.

Poszeidón a Hippiosz (görög: „a lovak ura”) melléknevével a tenger és a vizek istene, Kronosz és Rhea fia, Zeusz és Hádész testvére, akikkel a világ (ég, alvilág és tenger) fölött osztozik. Ő okozza a földrengéseket és a viharokat, és őt tekintik a halászkok patrónusának, de az utazót is ő segíti át a tengeri veszedelmeken. Uralmi jelképe az a küklopszok által készített háromágú szigony, amellyel megremegteti a földet, sziklákat hasogat, és forrásokat fakaszt. A Kolonna-hegyfok (a régi Szúnion) csúcsán áll a Poszeidónnak szentelt templom. (Kr. e. 5. sz.).

Démétér a földi termékenység, a földművelés és a mezei termények istennője, Kronosz és Rhea lánya, Zeusz testvére és a tőle való Perszeponé anyja. Az ő elrabolt és visszaszerzett lányával kapcsolatos sorsát ünneplik az →eleusziszi misztériumkultusz mítoszában. Mint a család és az államügyek védőistennőjének fő kultushelye Eleuszisz, mely egyúttal a híres misztériumok kiindulópontja. A görög gyarmatosítás idején a szicíliai Szelinúszban épített Démétér-templomról (Kr. e.-i 6. sz. vége) származnak azok a híres metopék, egyebek közt Perszeuszszal és Medúszával, Héraklészszal és a kerkóppokkal, amelyek ma a palermói Museo Nazionale kincsei.

Apollón – akinek két mellékneve az *iatrosz* (görög: „orvos”) és az *agüieusz*, azaz az utak és házak védelmezője kópillér gyanánt – az „apollói szépség” görög ideálja, Zeusz és Létó fia, Artemisz ikertestvére. Apollón, aki kétszáznál is több ismert kultikus

névvel rendelkezett, valósággal megtestesíti a görög kultúrát. Ő a halál és a fény, az erkölcsi tisztaság, a törvényesség és a rend, a jog és a béke istene. A líra feltalálójaként védelmezi a művészeteket, és ő a műzsák ura is.

Legfontosabb szerepe szerint jósisten Delphoiban, ahol legnevesebb kultuszhelye található. A delphoi szent kultuszkörzeten belül áll a Kr. e.-i 4. sz.-ban épült Apollón-templom, melynek *pronaoszában* (előcsarnok) a „hét bölc” jelmondatai olvashatók, mint például: „Ismerd meg tenmagad! – Semmit sem túlságosan! – Jól éljete az idővel!” A cellában, Apollón egész alakos szobra mellett, egy Poszeidón-oltár is van. Itt ég az örök tűz. Egy föld alatti helyiségben (*adüton*), sötét hasadék fölött van a Püthia jóshelye a háromlábú székkal. Található itt még egy jelképkő is, amely „a világ középpontját”-t jelöli. Mára már csak az alapzat és néhány oszlop maradt meg az egészből. Mielőtt Apollón megszerzi magának a delphoi kultuszhelyet és orákulumot, megöli *Püthont*, a félelmetes, kígyóalakú sárkányt, aki anyja, Gaia delphoi jóshelyét őrzi; a sárkány azonban tovább él mint jósszellem (ApCsel 16,16).

Delphoin kívül *Délosz* a görögök másik legszentebb helye, amelyet nem szentségteleníthet meg senki emberfia születéssel vagy halállal, az Apollón-kultusznak is jelentős szentélye. Itt ünneplik a *déliákat*, Görögország legnagyszerűbb ünnepeit.

Rómában Apollón lesz (latinul: *Apollō*) Augustus császár fő istene, az anakordó templomot épített az istennek a Palatinuson (Kr. e. 28). Kimondottan apollói költő a lírikus *Pindaros* (Kr. e. 518–438).

Artemisz a *braurónia* melléknévvvel egyrészt a vadászat, másrészt az emberi és állati termékenység szűz istennője. Zeusz és Létó lányaként Apollón ikertestvére. Az erdő, a mocsarak és a források fölött uralkodik, és mindenhova nimfák kísérik. A ter-

mékenység istennőjeként pedig a menyegző, a születés és az ifjúság őrizője.

Leghíresebb temploma Epheszoszban áll, amely az ókor legnagyobb temploma (55 × 109 m), és egyúttal a hét világcsofa egyike. A templomnak a körfolyosók száz oszlopával és négygel a kultikus szobor mögött, amely a sokmellű istennőt a termékenység jelképeként ábrázolja, valamint harmincegy további oszloppal együtt összesen százharmincöt oszlopa van. A 4. templom után, amely a gyűjtogató Hérosztratosz miatt elpusztult (356), újra felépítik az 5. templomot ugyanabban a formában. Az Apostolok cselekedeteiben is említik (19,28–34): „nagy az efézusi Diána”.

Arész a háború és az elkeseredett küzdelem istene, Zeusz és Héra fia, Hébé és Héphaisztosz testvére, Phobosz (görög: „félelem”) és Deinosz (görög: „rémület”) apja. Aphroditével való kapcsolatából Erósz származik.

Aphrodité a szerelem és a szépség istennője. Homérosz azt írja, hogy Zeusz és Dióne titánnő lánya, Hésziodosz pedig azt, hogy Ciprus szigeténél születik a tenger habjaiból (görögül: „*aphrész*”). Héphaisztosz neje ugyan, de azért megcsalja őt Arészszel; közös gyermekük Erósz. Aphroditének itéli oda a mítoszban Párisz a szépségdíjat, ő pedig viszonzásul segít neki, hogy elnyerje Heléna szerelmét. A hetérák istennője is, akik – a keleti Asztarténak megfelelően – prostitúcióval tisztelik. Kultusza Korinthoszban számos hierodüloszt foglalkoztat.

Hermész, az istenek követe és a biztos útkíséret istene, Zeusz és Maia nimfa fia. A *pszükhopomposz* (görög: „lélekvezető”) melléknévet viseli, mert ő kíséri az elhunytak lelkét az alvilágba. Egyúttal ő a vándorok, pásztorok, kereskedők és szónokok patrónusa, de a csirkefogóké és a tolvajoké is. Az ő szobrait, a hermakat állítják fel az útkereszteződések-nél jelzésként. De vannak Hermész-

nek, az út istenének kultikus oszlopai is, fallosszal és szakállas fejfel. Mint a gyakorlati ész, az ügyesség és a retorika istene, ő ad nevet az értelmezés, a *hermeneutika* művészetének. Ha az egyiptomi Thottal, az írásművészet istennével azonosítják, akkor *Hermész Trismegisztosznak* (görög: „háromszor legnagyobb Hermész”) nevezik, akinek egy egész irodalmon, a *hermetikán* (görög: „hermetikus írások”) alapul a tekintélye. Az Apostolok cselekedetei (14,12) szerint Lüsztia lakosai, amikor látják, hogy Pál csodát tesz egy sántán született emberrel, Hermész istenhez hasonlítják az apostolt (Barnabász pedig Zeusz istenhez) – ami a Philemón és Baukisz házaspárt meglátogató Zeusz és Hermész epiphániájának kölcsönvétele.

Athéné a *glaukópisz* (görög: „bagolyszemű”) melléknévvvel – Pallasz Athénének is nevezik – a béke, a bölcsesség és a tudomány szűz istennője. Ő Zeusz kedvenc lánya, aki úgy született, hogy sisakosan-mellvértesen kipattant Zeusz fejéből. Szűz amazonként a megfontolt harcot támogatja. A *panathénaia* nevű ünnepet rendezik tisztelői.

A róla nevezett *Athén* város védnöke és az Akropolisz várostestnöke, ahol legjelentősebb temploma áll. Az Akropolisz legmagasabb pontján lévő Athéné-szentélyt (*Parthenon*) a szűz istennőnek (*parthenosz*) Periklész (444–29) korában, a Kr. e.-i 447–32-ig terjedő években építették penteleiai márványból. Ez Görögország talán legszebb temploma. A *pronaoszt* (előcsarnok) elhagyva, abba a száz attikai láb hosszú hekatompadoszba jutunk, ahol az istennő tizenkét méteres szobra áll, amelyeket Pheidiasz alkotott aranyból és elefántcsontból. A hátul lévő *opiszthodomoszból* (hátsó csarnok) érhető el a második helyiség, a kultikus eszközök, az államkincstár és a fontos dokumentumok őrzőhelye. Pheidiasz kilencvenkét szobra és az iskolája által készített metopék egyfelől a perzsák fölött aratott görög győzelmet dicsőítik,

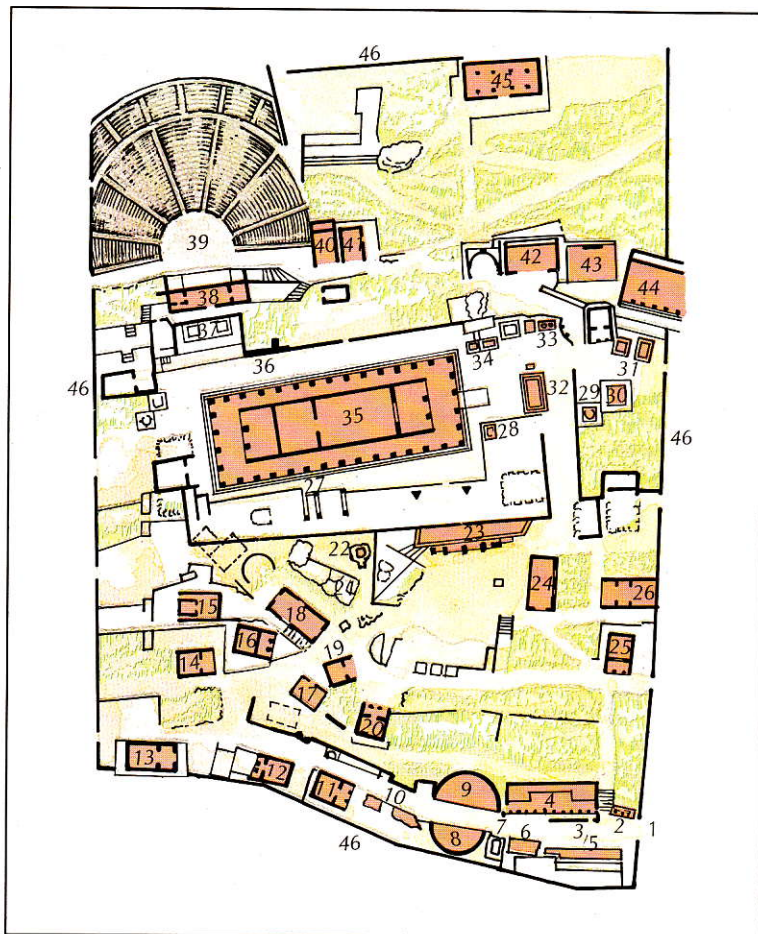

Delphoi kultuszkörzet, Apollón-szentély, Delphoi (Görögország)

1. főbejárat
2. a korkürai bronzbika talapzata
3. az arkádiaiak (Baszisz) áldozati adománya
4. a lakedaimóniak emlékműve
5. az athéniek áldozati adománya
6. argoszi áldozati adomány
7. a trójai faló
8. a hét epigon
9. az argoszi királyok
10. tarentumi áldozati adomány
11. a sziküoniai kincsesháza
12. a sziphnosziak kincsesháza
13. a thébaiai kincsesháza
14. a poteidaiai kincsesháza

15. az etruszkok kincsesháza és az aszklépieion
16. az athéniek kincsesháza
17. a szürakuszaiak kincsesháza
18. tanácsház (búleutérion)
19. a knidosziak kincsesháza
20. az aiólok kincsesháza
21. Szibüllá sziklája
22. a naxosziak oszlopa
23. az athéniek oszlopcsarnoka
24. a korinthusziak kincsesháza
25. a küréniek kincsesháza
26. prútaneion
27. a templomteraszhoz vezető lépcső
28. Aemilius Paulus
29. a plateai háromláb (tripúsz)

30. a rhodosziak kocsija
31. az Attalidák oltárának alapjai
32. főoltár
33. a szürakuszai háromláb
34. Prúszion oszlopai
35. Apollón-templom
36. Polüzasz áldozati adománya (a Kocsihajtó lelőhelye)
37. Alexandrosz-vadászat
38. színházi szkéné
39. színház
- 40–41. a színház kincsesházai
42. a thesszáliaiak alapzata
43. Neoptolemosz temenosza
44. Attalosoz-portikusz (Sztoa)
45. a knidosziak leszkhéje
46. temenosz-falak

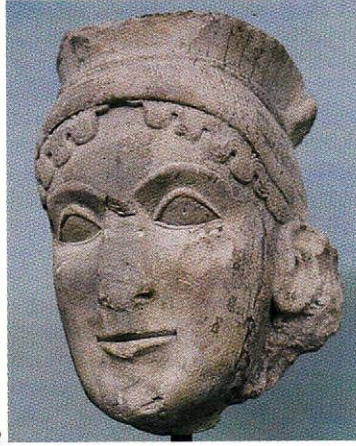
Görög istenségek

- 1 Zeusz Ganümedésszel, Olümpia, Kr. e. 480 k., terrakotta. Olümpia, Múzeum
- 2 Héra, a Héraionból, Kr. e. 580 k., mészkő. Olümpia, Múzeum
- 3 Poszeidón, Artemiszionból, Kr. e. 460, bronz, 2,09 m. Athén, Nemzeti Múzeum
- 4 Knidoszi Démétér, Kr. e. 340 k., márvány, 1,53 m. London, British Museum
- 5 Leokharész: Belvederei Apollón, római másolat, Kr. e. 320/300 k. Vatikán
- 6 Leokharész: Versailles-i Artemisz, római másolat, Kr. e. 3/4. sz. Párizs, Louvre
- 7 Aphrodité születése, Ludovisi-trón (háttámla), Kr. e. 470 k. Róma, Museo Nazionale Romano
- 8 Athéné lándzsával, Kr. e. 460, márvány. Athén, Akropolisz Múzeum

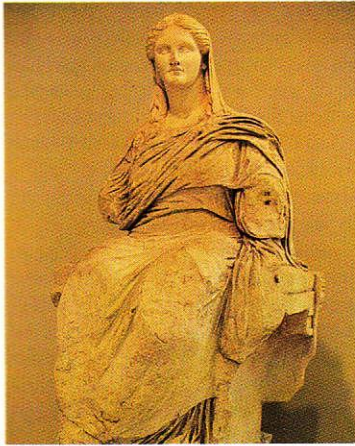
1

2

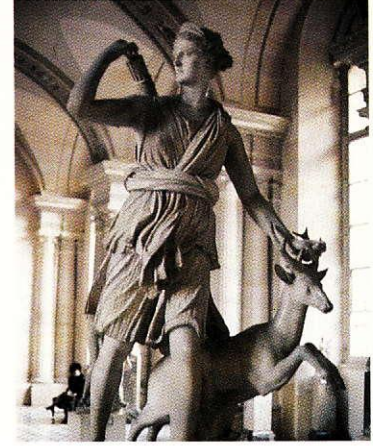
3

4

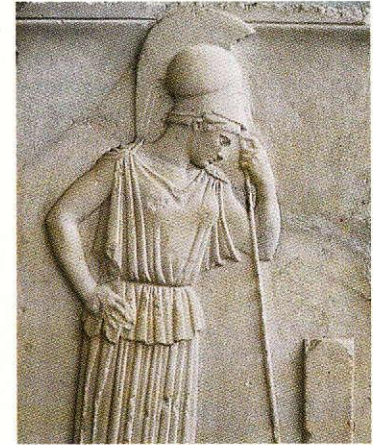
5

6

7

8

másfelől bemutatják az istennő harcat a titánokkal, a lapithákét a kentaurokkal, a görögökét az amazonokkal és az akhájokét a trójaiakkal. A keleti oromzat Athéné istennő születését ábrázolja, míg a nyugati oromzat az istennő vetekedését Poszeidónnal. A cella külső falán lévő fríz a panathénaia körmenetét (áldozóünnepi felvonulást) mutatja be, 160 m hosszú és 1 m széles. A londoni British Museumban vannak kiállítva egyes részletei. A szűz Athéné szentélyét a középkorban Szűz Máriának szentelik fel templomul.

Héphaisztosz, a tűz és a kovácsmesterség istene, Zeusz és Héra fia, Arész és Hébé testvére, valamint Aphrodité férje. Kovácstűzhelyén a tűz az Olümposzról való. Az ő műhelyében készül fegyverzet Arész, nyilvessző Erész, kocszi Hélios és jogar Zeusz számára. Fő kultuszhelye Lémnosz szigete.

Hesztia, a tűznek és a családi tűzhelynek, de éppúgy a város és az állam tűzének is istennője, Kronosz és Rhea lánya, Héra, Démétér, Zeusz és Poszeidón nővére. Ő a házibéke és az oltalomért esdők pártfogója, a családon belül kultuszának helye a konyhai tűz.

A nem olümposzi istenek

Aszklépiosz, a gyógyítóerő, az egészség és az orvostudomány istene, Apollón és a halandó Korónisz királynő fia, Epidaurosban született. Minthogy születési helyén csodálatos gyógyulások történnek, hamarosan vendégfogadókat, gyógyítóhelyeket és hévizes helyiségeket építenek itt. *Epidauros*ban, mégpedig az Aszklépieonban áll a Kr. e.-i 4. sz. dereka táján létesített tholosz, az a körtemplom, amelynek 32 m az átmérője, és huszonhat dór oszlop alkotja külső gyűrűjét, míg a belső gyűrű tizennégy korinthuszi oszlopa egy labirintusszerű folyosórendszert foglal magában. Aszklépiosznak, az isteni orvosnak és Hügíeia apjának, akinek

attribútuma a kígyósbot (az orvosok Aesculap-botja), voltaképpen kultusza azokban a csodálatos gyógymódokban rejlik, amelyek valamiképpen kapcsolatosak az inkubációval. Feliratok tudósítanak álomorákulum általi csodás gyógyulásokról Epidaurosban, Pergamonban és Kósz szigetén. Kr. e. 291-ben Aszklépiosz kultusza Epidauroszból eljut Rómába – egy járvány alkalmával –, ahol a Tiberis szigetén lévő templomban mint Aesculapiust tisztelik. A „valóságos üdvözítő” jó ideig Jézus Krisztusnak, a „világ üdvözítőjé”-nek (Jn 4,42) legnagyobb vetélytársa.

Dionüszosz, a szőlő és általában a növények, a termékenység istene, Zeusz és Szemelé, thébai királynő fia. Mint *Bakkhosz* (görög: „zengő, kiabálás”) ide-oda vándorol a világon, miközben borostyán és babér díszíti, férfiak és nők (bakkhánsok és bakkhánsnők) csapata jár a nyomában. Dionüszosz orgiasztikus isten, a mértéktartó Apollón ellenlábasa. Együttesen szerepelnek Dionüszosz durván kéjsóvár kísérei, a *szatírok*, amint átadják magukat a bornak és a táncnak, nimfákkal bolondoznak, cintányért ütnek össze és fuvolán játszanak. Kísérei között vannak démoni keveréklények, ember és ló, ill. kecskebak keverékei. Dionüszosz női kísérete *mainászokból*, ill. *thüászokból* áll; thürszoszbottal és vad ritmussal táncol, énekel, a dithürambuszsal, valamint evoét kiáltozva követik őt. Eljövételének és eltűnésének szabályosan visszatérő ünnepeit Athénban ünneplik, pl. a „kis” *dionüszia*kat decemberben és a „nagy” *dionüszia*kat márciusban. Az utóbbiakat dramatikus játékokkal kötik össze. A Dionüszosz-ünnepekre jellemzőek a phallophoriák, elvégre a termékenység istenéről van szó. A kultusz főhelye a *Parnasszosz*. Dionüszosz sorsát a Kr. e.-i 2. sz. óta ünneplik a →dionüszoszi misztériumkultusz mítosza szerint. A thrák Dionüszosz-kultuszról Euripidész írt a „Bakkhai” (A bakkhánsnők) c. színdarabjában. Bika

vagy bak alakját öltve fel, az átváltoztató maszkok isteneként, ő a dramatikus játékok, a tragédia („kecskebakének”) meg a velejáró szatírlátékok és a komédia („ünnepi menetének”) védőistene. Friedrich Nietzsche Dionüszosz és Apollón szembeállításából fejlesztette ki a „dionüszoszi” és az „apollói” természet fogalmát. Dionüszosz szimbóluma a fallosz, a szőlő, a serleg, valamint a borostyánnal és szőlőlombbal körültekert thürszoszbot, amelynek mandulafenyőből készített csap van a felső végén.

Erisz (görög: „viszály”), Arész nővére a viszály és a harag istenné tett megismerésének. A mítosz szerint ő hajítja aranyalmát a „Legszebbnek” felirattal az istenek közé. Aphrodité lesz a győztes Páris ítélete alapján. Hálából Aphrodité Párisznak ígéri Hélenát, s az ő elszöktetése válik a trójai háború kiváltó okává.

Gaia (Gea) a föld és az istenek isteni ősanja. Hésziodosz szerint Gaia a khaoszól keletkezett. Uranosz anyja és felesége; tőle szüli a titánokat.

Hádész, az alvilág istene, Kronosz és Rhea legidősebb fia, Perszephoné férje. Mint Polüdektész vagy Polüdegmón („nagy gazda”) befogadja a lelkeket birodalmába; mint Polüartész becsukja az alvilág kapuját, és ezzel mindenki előtt elrekeszti a visszatérés útját. Attribútuma a ködsüveg.

Hélios (görög: „nap”) a mindent látó és mindent halló napisten, Hüperión és Theia, a két titán fia, ugyanakkor Szeléné és Éosz testvére. Mint az igazság istene, akire – mint Zeuszra és Gaiára – esküvéskor hivatkoznak, óvja és szavatolja a rendet. A mítoszban a napistennek a föld keleti peremén van a palotája, itt kel fel és hajt át az égen négy tüzet fújó paripája által vont kocsián, megelőzve Éoszt, a hajnalpír istenét. Később Szeléné követi, a hold istennője. A sugárkoronával díszített ifjú napisten Kr. e. 290 táján felállított 31 m magas, kocsihajtórúhát viselő szobrát (melyet Kr. e. 224-ben a földrengés ledöntött) úgy ismerjük, mint a rhodoszi Kolosszust

és egyúttal mint az egyik világcsodát.

Héraklész (görög: „aki Héra által híres”; latinul: Hercules), a legjelentősebb görög hős, Zeusz fia Alkménétől, aki Amphitruón felesége. Ő az egyetlen hős, aki feljut az Olümposra, és feleségül kapja Hébét istenőt, Zeusz és Héra lányát. Mint emberfölötti lény és félisten, ő a vakmerőség és az erő megtestesülése. Héra féltékenysége miatt Héraklész arra kényszerül, hogy vesződséget vállaljon magára, a *dódekathloszt* („tizenkét munka”) Eurisztheusz király szolgálatában, s ezáltal megszilárdítja az isteni rendet a földön, és segít az embereken:

1. Megfojtja a nemei oroszlánt.
2. Megöli a kilencfejű lernai hüdrát.
3. Elkapja a szelbeses kerúneiai gimiszarvast.
4. Megfojtja az erümanthoszi vadkant.
5. Megöli a sztümphaloszi halálhozó madarakat.
6. Egyetlen nap alatt kitakarítja Augiász király istállóit.
7. Megfogja a krétai Minótauroszt bikát.
8. Megkaparintja a thrák Diomédész király kancáit.
9. Megszerzi Hippolüté amazon királynő övét.
10. Eltulajdonítja az óriás Gériónész marhát.
11. Elrabolja a Heszperidák aranyalmát.
12. Behatol a holtak birodalmába, és felhozza az alvilág kutyáját, a Kerberoszt – ez az utolsó és legnehezebb feladata.

Ahogy végez a tizenkét feladattal, amely a tizenkét állatövi jegyet jelképezi, Zeusz felveszi Héraklészt a halhatatlan istenek közé.

A szicíliai Agrigentumban lévő Héraklész-templom (Kr. e.-i 6. sz. vége, a görög gyarmatosítás kora) harmincnegyezer oszlopából ma még nyolc található meg, ha csonkán vagy ledöntve is. Commodus császár (Kr. u. 180–92) az első olyan császár, aki – Herkules

gyanánt – istenhez hasonlóan tisztelteti magát még életében. A gnosztikus Jusztinosz Krisztus előfutárát látja Herkulesben.

Kronosz (görög: „idő”) az a titán, aki felváltja Uranoszt a világaluralomban; Uranosz és Gaia fia, nővérének, Rheának a férje, Hádésznek, Hesztiának, Démétérnek, Hérának és Zeusznak az apja. Utódai a kronidák. Zeusz veszi át tőle a világaluralmat, őt pedig a többi titánnal együtt a Tartarosba száműzi. Kronosz később – miután fiával, Zeusszal kibékült – a megboldogultak szigetén uralkodik.

Niké (görög: „győzelem”), a győzelem istenné tett megszemélyesítése, Pallasz titán és a Sztüx lánya. A háború, a sport- és a műzsai győzelem istennőjének Kr. e. 435-ben szentelik fel az athéni Niké-templomot. A templomban áll a szárnyatlan győzelemistennő fából faragott kultuszszobra.

Pán (görög: „minden”) az erdő, a szél és a legelő istene, Hermész és egy nimfa fia. Dionüszosz kíséretében (→132. o.) a szatírok vezetője és a nimfák meglesője. A nimfák egyikét, Szürinxet (görög: „fuvola”), amikor menekül előle, átváltoztatja nádszállá, s ebből faragja az első hétsípű pásztorfurulyát. E furulyán játszva csalogatja a nimfákat, és ő kelti váratlanul a déli pihenés idején a „páni” rettegést, a „pánik”-ot az emberek és a legelő állatok között. A pásztorok és vadászok védőistenét derékig állatnak ábrázolják, bolyhos szőrzettel, szarvakkal, farkkal és kecskelábbal.

Perszephoné, az alvilágnak, majd később a nyáron viruló, télen elhaló vegetatív életnek is istennője, Zeusz és Démétér lánya. Későbbi férje, Hádész elrabolja őt, s az erről szóló mítoszban bukkan fel az a motívum, hogy a halál úgy ragadja el áldozatát, mintha a menyasszonya volna. Amikor aztán az →eleusiszi misztériumkultuszban Perszephonét Koréval, azaz a „maganya”, Démétér lányával azonosítják, összeolvad egymással az alvilág és a termékenység istennője.

Rhea, a Nagy Istenanya, Uranosz és Gaia lánya, Kronosz nővére és felesége, Zeusz és több más olümposzi isten anyja. Papjai a lármát csapó *kurészek*.

Szemelé, Kadmosz thébai király lánya, Zeusz kedvese lesz és Dionüszosz anyja. Amikor látni szeretné Zeuszt teljes fenségében, az isten azonnal megjelenik előtte villámmal és mennydörögve, ő pedig elég, alighogy megpillantja. Zeusz, miután Szemelét haldokolva még megszüli gyermekét, a parázsból menti ki Dionüszoszt (→132. o.).

Uranosz, az égisten, Gaia férje, a titánok és a küklipszok apja, minden isten ősapja. Uranoszt később a fia, Kronosz megfosztja a trónjától, és kiheréli.

Mitológiai alakcsoportok

Az amazónok: egy királynő uralma alatt élő nők harcias népe Kis-Ázsiában.

A danaidák: alvilági vezeklők, Danaosz lányai, ötvenen vannak. Apjuk parancsára a nászéjszakán udvarlóik segítségével megölik vőlegényeiket, apjuk fivérének, Aigüptosznak ötven fiát – Hüpermnésztra kivételével, aki életben hagyja vőlegényét, Lünkeuszt. Azóta kell az alvilágban a többi negyvenkilenc danaidának büntetésből egy feneketlen edényt hasztalannul megtöltenie, amelybe repedt korsókban hordták a vizet. A danaidák edénye vagy korsója ma átvitt értelemben a hiábavaló fáradozást jelképezi.

A dioszkurosok (görög: „Zeusz fia”) az isteni ikerpár Kasztór és Polüdeukész (latinul: Pollux), Zeusz fiai, akik a hatyú Léda tojásából születtek. Ők segítenek a hajósokon a tengeri veszedelemben, mert az Ikrek csillagképeként mutatják az utat. Amikor – a mítosz szerint – a halandó Kasztór harc közben elesik, a halhatatlan Polüdeukész átruhazza rá halhatatlansága felét, ezért van az, hogy az ikertestvérek felváltva élnek

az Olümposzon és az alvilágban. Az ikrek később mentőistenből isteni orvospárrá fejlődnek, és a keresztény Koszmasz és Damian szent testvér-pár alakjában élnek tovább.

Az *erínuszok*, eufemisztikusan *eumenidáknak* (görög: „jóakarók”) is nevezik őket: föld alatti bosszúisten-nők, gyakran hármasan: Aléktó, Teisziphoné és Megaira. Ők hajszoják az alvilágba azokat, akik vétettek a szent jog ellen (mint vendégjogsértők, hitszegők, rokongyilkolók), és örülettel büntetik a gonosztevéket.

A *gigászok*: olyan óriások, akiket a föld szült, Gaia fiai. Harc közben győzi le őket Zeusz (gigantomakhia).

A *gorgók*: őskori női szörnyetegek, többségükben Phorküsz, a tengeri öregember lányai. Hármán vannak: Szthenó, Eurülé és Medusza. Csak az utóbbi halandó. Aki megpillantja, kővé válik. Perszeusz vágja le a fejét.

A *háрпиák* (görög: „mohón megragadók”): női vihardémonok; Thaumasz isten két, ill. három lánya. Undorító, női testű óriásmadarak, amelyek az istenség szolgálóiként elragadják az embereket.

A *hekatonkheirek*: a föld szülte óriások; Uranosz és Gaia három fiáról van szó. Ők támogatják száz karjukkal és ötven fejükkel Zeuszt a titánok elleni harcában.

A *héroszok*: az istenek és emberek között álló hősök, gyakran egy isteni szülővel. Héraklészen kívül említhető még: Akhilleusz, Odüsszeusz, Prométheusz és Thészeusz. A csaknem sértetlen és legjobb állapotban megmaradt görög templom, az athéni Thészeion metopékepei a Kr. e.-i 437/32-es évekből Héraklész és Thészeusz hőstetteit ábrázolják.

A *heszperidák*: Atlasz és Nüx lányai, az aranyalmákat őrzik Ladón sárkánnyal együtt.

A *hórák*: a rend istennői, beleértve a természetbeli (évszakok), valamint az erkölcsi rendet is; ők Zeusz és Themisz titánno lányai. Az évszakok istennői: *Thalló* (a virágzás istennője), *Auxó* (a növekedés istennője) és *Kar-*

1 Hadész és Perszephoné, terrakotta, 25,5 cm. Reggio di Calabria, Museo Nazionale

2 Szárnyas Niké, amint a szandálját leoldja, hogy csupasz lábbal lépjen az oltár elé. Athén, Akropolisz Múzeum

3 Milói Vénusz, Kr. e. 2. sz. közepe, márvány, 2,02 m. Párizs, Louvre

4 Omphalos, a világ köldöke. Delphoi, Múzeum

5 A thébai Apollón-szentély Kúrosza, Kr. e. 6. sz. Théba, Múzeum

6 Az Akropoliszon lévő Koré, Kr. e. 500 k., márvány. Athén, Akropolisz Múzeum

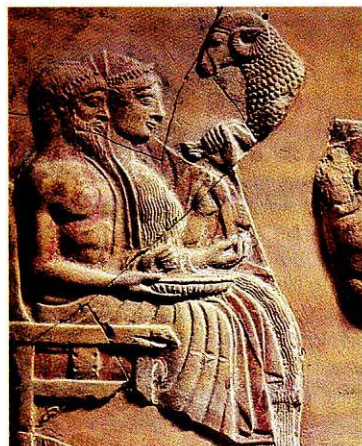
pó (az érett gyümölcs istennője). A jog és a rend istennői: *Diké* (az igazságosság istennője), *Eiréné* (a béke istennője) és *Eunomia* (az államrend istennője).

A *kentaurok*: Thesszália hegyi erdeinek meselényei, gyakran kísérik Dionüszoszt. Alattomosak és erőszakosak, a bölcs és igazságos *Kheirón* kivételével. Keveréklényként ábrázolják őket, lóaltesten emberszerű felsőtesttel.

A *khariszok* (görög: „kellem”): a kellem és a báj istennői, Zeusz és Eurünomé tengeristennő lányai, hármán vannak: *Aglaiá* („ragyogás”), *Euphroszüné* („derű”) és *Thalia* („virító”). Bájosan és áldást osztva ők kísérik Aphroditét és Apollónt.

A *küklópszok* (görög: „kerekszeműek”): félszemű óriások, Uranosz és Gaia fiai. Hármán vannak: *Brontész*, a mennydörgő, *Szteropész*, a villámló és *Argész*, a csillagó. A vulkánban laknak, villámokat kovácsolnak Zeusznek, Héphaisztosz kovácstársai, és segítenek Mükéné és Tirünsz falainak felrakásánál.

A *moirák* (görög: *moira* = „osztályrész, sors, végzet”): sorsistennők, Zeusz és Themisz lányai, akik hármán vannak. A mítosz szerint ők osztják ki

1

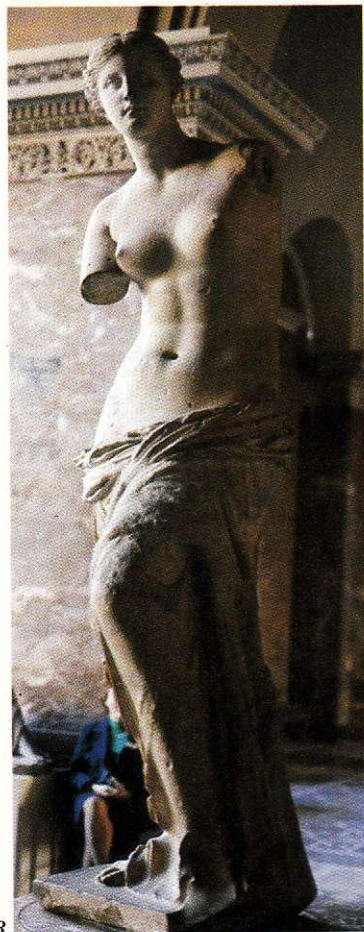

2

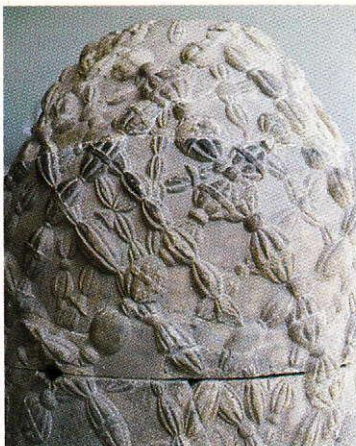
mindenkinek az osztályrészét. *Klóthó* kezdi el szólni az élet fonálát, *Lakheisz* továbbszövi, majd *Atroposz* elmetshi, ami az ember életének végét jelenti.

A *múzsák*: akiket – lévén az Olümposz északi lábánál fekvő Pieriában a lakóhelyük – *pieridáknak* is neveznek, a művészetek és a tudományok védőistennői, Zeusz és Mnemoszüné lányai, kilencen vannak: *Kalliopé* (eposz), *Melpomené* (tragédia), *Thalia* (komédia), *Euterpé* (zene), *Terpsikhóré* (tánc), *Erató* (szerelmi dal), *Poliümnia* (himnuszok), *Klió* (történetírás) és *Urania* (csillagászat). A múzsák székhelye a *Helikón*-hegy Boiótiában,

3

4

5

6

továbbá az Apollónnak szentelt Parnassosz, Közép-Görögország keleti részén. A „Parnasszus”-on átvitt értelemben a költészet birodalmát értik, a „Parnasszusra hágni” kifejezésen pedig azt, hogy költeni.

A *nimfák* (görög: „menyasszonyok, fiatal nők”): ezek a csoportosan járókelő, alacsony rangú női természetisenségek, Zeusz lányai. Lakóhelyük szerint megkülönböztethetjük a tengeri nimfákat (*ókeanidákat* és *nérei-dákat*), a források és folyók nimfáit (*najádokat*), a hegyek és barlangok nimfáit (*oreádokat*), a fák és erdők nimfáit (*drüászokat*, *hamadrüászokat* és *alszeideket*). A nimfák barátságos-

sak és segítőkészek az istenekkel és az emberekkel egyaránt.

A *pleiádok*: Atlasz és az ókeanida Pleióné lányai, heten vannak: *Alkioné*, *Aszteropé*, *Élektra*, *Kelaino*, *Maia*, *Meropé* és *Taügeté*. A mitosz szerint a szűz pleiádok addig menekülnek az őket szerelmével üldöző Orión elől, amíg Zeusz – a vadász Oriónnal együtt – el nem helyezi őket az égen.

A *szatírok*: gyakran mint szilének. Termékenységdémonok Dionüszosz kíséretében. Egyikük, *Szilénosz*, kopasz és potrohos. Sűrű szőr borítja a testét és örökké ittas. A szatírok keverék lények: lófülük, lófarkuk és lópatájuk van.

A *szirének*: a háрпиákhhoz hasonló lények, az alvilágban, a földön vagy az égi mezőkön tartózkodnak, és csábító énekükkel vagy játékkal a lakóhelyük (szigetük) mellett elhajózó hajósokat pusztulásba igyekeznek sodorni (Odüsszeusz).

A *titánok*: Uranosz és Gaia gyermekei, hat fiú és hat lány – Ókeanosz és *Thetüsz*, *Koiosz* és *Phoibé*, *Kriosz* és *Eurübie*, *Hüperiön* és *Theoa*, *Iapetosz* és *Klüméné*, *Kronosz* és *Rhea*.

A világgép

Felosztása szerint a kozmosz három birodalomból áll – az égből a földdel,

a tengerből és az alvilágból –, és Zeusz, Poszeidónnak és Hádésznek van kiosztva.

A görög Hésziodosz (Kr. e. 700 körül) költötte a „Theogoniá”-t, az istenek származásáról és a világ keletkezéséről szóló tankölteményt. Őt és Homéroszt tekintik a görögök istenviláguk megteremtőjének és rendszerezőjének. Hésziodosz szerint öt világkorszak van: az arany, Krónosz idején, az ezüst, az érc, a héroszok kora és a vaskor. Minden lét ősoka a *khaosz* (görög: „mélység, úr, szakadék”). Ez a rendezetlen őállapot, ez a még tagolatlan, formátlan őmasszával telített tér a *kozmosz* előfoka. A *khaosz*ból először a *tartarak* (görög: „szakadékok”) keletkeznek: a sötétség és az éj. A földből (*Gaia*) keletkezik az ég (*Uranosz*) és a tenger (*Pontosz*). A nőstény föld (*Gaia*) és a hím ég (*Uranosz*) házasságából származik a tizenkét *titán* isteni nemzetsége, köztük Kronosszal, Rheával és a küklópszokkal. *Gaia*, a földanya tanácsára Kronosz kiheréli az apját, *Uranoszt*, és elragadja tőle a világalmat. *Uranosz* földre ömlő véréből keletkeznek a gigászok. Miután a haldokló *Uranosz* megátkozta fiát, *Kronoszt*, szólván: ugyanez legyen a sorsa neki is, *Kronosz* rögtön felfalja gyerekeit, ahogy megszületnek – kivéve Zeust, akit Kréta szigetén szül és nevel fel titkon az anyja. Zeusz abbéli kísérlete közben, hogy elragadja apjától a világalmat, hatalmas csata bontakozik ki az egyik oldalon Zeusz és az ifjú istenek, a másik oldalon az öregebb titánnemzetség között (*titanomakhia*). Zeusz végül legyőzi a titánokat, és a Tartarosba taszítja őket. Aztán átvieszi a világalmat és az ifjú istenekkel együtt letelepszik az Olümposzon. A két istengeneráció vagy istennemzetség egymással vívott harcát *theomakhianak* (görög: „istenek harca”) is nevezik. A gigászokat, akik később harcot vívnak az olümposzi istenek ellen, Zeusz Héraklész segítségével legyőzi és a vulkanikus szigetek alá temeti.

A föld középpontját az *Omphalos* (görög: „köldök”) alkotja, amelyet egy márványgömb jelenít meg a delphoi Apollón-templomban. A földet az *Ókeanosz* (görög: „tenger”) veszi körül, amelyből a folyók és a források erednek. Az ókeanoszi világárban, a földkorong nyugati felén fekszik *Hádész* árnyékbirodalma, ahová (Homérosz szerint) az elhaltak lelkei kerülnek.

A Hádészt ércfal veszi körül ércpukkal. A Hádészt ércfalukon át vezeti az aranybotos *Hermész* az elhaltak lelkeit a holtak birodalmába. De csak ha eltemették az elhalt ember testét a felvilágon – egyébként csak száz évi nyughatatlan ide-odaröpködés után –, juthatnak el a lelkek a *Sztüx* gyászos patakjához, amely a *Kökütoz*sba, a jajgatás folyójába torkollik, és az *Akherón* tavát táplálja. Itt, ezen a tavon hajózik *Kharón*, az öreg révész, aki az eltemetett halottak lelkét átviszi sajkáján, megkapva érte az *oboloszt* (obulust), a *Kharón-pénzt*. Ezért helyeznek minden elhalt nyelve alá egy pénzmért. (A mai Görögországban maga *Kharón* is megtestesült halállá vált.) A túlsó parton *Kerberosz* őrökdi, az alvilág kutyája, mindenkit beengedvén a holtak birodalmába, de onnan ki senkit. Az orphikusok szerint az alvilágban működik egy halálbíróság, amely az *Akherón*on túl *Hádész* elnökletével pártatlanul bíraskodik. Az igazak jobb oldalról bejuthatnak az *Elüszion*ba, az ókeanoszi világár nyugati részén lévő „megboldogultak szigeté”-re. A szigetet a *Léthé* ezüst hullámai övezik, melyből a lelkek a felejtést isszák, és ettől szerfölött boldogok. A nem igazaknak viszont bal oldalról a Tartarosba kell menniük, egy sötét szakadékba, amelyet háromszoros fal kerít, és körötte ott folyik a *Phlegétón* is, a tűzfolyó. A boldogtalan lelkek itt szörnyű kínokat szenvednek, ahogy az a danaidák példájából is (→ 133. o.) látszik. De *Sziszüphosz*, *Tantalosz* és *Titüosz* is határos példával szolgál.

Sziszüphosz Korinthosz regés alapítója, a világ legravaszabb embere, útonálló. Álnokságának és rablási vágyának büntetésül arra kárhoztatják, hogy az alvilágból egy sziklatömböt görgessen fel a hegyre. A szikla azonban újra meg újra kicsúszik a kezéből, és visszagurul a mélybe. Ezért nevezzük a hasztalan munkát vagy értelmetlen erőfeszítést „sziszifuszi munká”-nak.

Tantalosz, a mondai kis-ázsiai király, Zeusz fia, Pelopsz és Nióbé nemzője. Elorozza az istenektől a nektárt és az ambróziát, hogy megvendégelje velük halandó barátait. A fiát is azért találja fel az isteneknek táplálékkul, hogy próbára tegye mindentudásukat. Büntetésül arra ítélik, hogy az éhség és a szomjúság kínjait szenvedje az alvilágban. Nem ehett a fölötte csüngő gyümölcsökből, mert nem éri el őket a kezével, és nem ihat az állágiró vízből sem. Ezért nevezzük „tantaluszi kín”-nak, ha kínzó vágyat érzünk valamilyen elérhetetlen dolog után.

Titüosz, a regés óriás, *Sziszüphosz* és *Tantalosz* mellett a harmadik „bűnhődő” az alvilágban. Létét, Zeusz kedvesét akarta erőszakkal a magáévá tenni. Büntetésül Apollón és Artemisz megöli, az alvilágban pedig mindig újra megnövő máját két keselyű tépdesi cafatokra.

Az erkölcsiség

Az erkölcsi főerény a *szophrosüné* (görög: „meggondoltság”) és az *euszebeia* (görög: „jámborság, istenfélelem”). A helyes mértékértartás eszményével ellentétes a *hübrisz* (görög: „elbizakodottság”), amely az istenekkel és a törvényekkel szembeni gőg, felfuvalkodottság és bűnös büszkeség, s mint ilyen, a legsúlyosabb etikai vétség.

Homérosz a *hübriszt* csak a társadalmi helyzetre vonatkoztatja, pl. a fejedelmek megsértésére és ingerlésére, amely bizonyos körülmények között isteni büntetést von maga

után. Gondolatban, szóban és cselekedetben később lépik át az embereket és isteneket elválasztó határt az istenek sérelmére. A góg a jólétből fakad, amely jóllakottsághoz s végül *hübrisz*hez vezet, ami még elvakultsággá is fajulhat. A *hübrisz* elképzeléséhez szorosan kapcsolódik az a fel fogás, hogy az istenek irigye az emberekre, mert féltékenyen őrzik többségüket az emberekkel szemben. A legvégső dolog, amit az istenek fenntartanak maguknak és sajnálnak az emberektől, a halhatatlanság. Hérodotosz még azt is feltételezi az istenekről, hogy ők maguk viszik az embert a *hübrisz*be, hogy aztán megbüntessék érte.

Az istenfélelem ellentétes az *aszebeia* (görög: „istentelenség”), amelyet mint az istenek elleni vétségét Athénben Kr. e. 432 óta „aszebeia-per” címén büntetnek. E nemben legismertebb a Szókratész elleni per, amely Kr. e. 399-ben halálos ítélettel végződik.

Emberi sors és embersorsok

Homérosz szerint az isteni akarat minden embernek juttat *aiszát* (görög: „osztályrész, sors”). Az *aiszá* diosz „Zeusz akarata”. Az istenek után – személytelen sorsként – még a *moirák* hatalma is számításba veendő. Hogy milyen sorsszerűek lehetnek az istenek és az emberek, valamint az emberek egymás közötti kapcsolatai, arra a mitológia és a mondavilág hatásos példákat kínál:

Apollón látnoki tehetséggel ajándékozta meg *Kasszandrá*t, de amikor a lány elutasítja szerelmét, haragjában azzal az átokkal sújtja őt, hogy többé nem fog neki hinni senki. Attól kezdve a lány intelmeit figyelmen kívül hagyják (a trójai háború előtt épp úgy, mint alatta). *Kasszandra* Agamemnón hadiszákmánya lesz, és vele együtt őt is megöli Aigiszthosz és Klütaimnézsza. „*Kasszandra szavát*”-n még ma is baljóslatú intelmeket értünk.

laszónnak a felesége és két gyermekének anyja *Médeia*. Ő segít az aranygyapjú megszerzésében. Amikor azonban laszón eltasztja őt, és Kreúszával, Kreón király lányával köt házasságot, Médeia megöli a nőt és két tulajdon gyermekét.

Nióbé a *hübrisz* áldozata lesz. Azzal dicsekszik Létó, Zeusz felesége előtt, aki csak két gyermeket hozott a világra, hogy neki hat fia és hat lánya van. Büntetésül ezért Apollón és Artemisz mind a tizenkét gyermekét nyíllal halálra lődözi. Nióbét magát pedig Zeusz a Szípülosz-hegy sziklájává változtatja, amelyből azóta a könnyei csurognak.

Zeusz parancsára Héphaisztosz a földből alkotta meg *Pandórát* (görög: „minden-ajándékozó”), akit Zeusz arra szán, hogy megbüntesse vele az embereket a tűz elrablásáért, *Prométheusz* tettéért. Ezért ellátja *Pandórát* egy olyan agyagkorsóval, amelybe bele van rejtve minden, ami rossz, és elküldi őt *Prométheusz* testvéréhez, *Epimétheusz*hoz, akinek aztán *Pandóra* a neje lesz. Amikor az asszony kinyitja az edényt, a „*Pandóra szelencéjé*”-t, mindenféle betegséget és baj zúdul a férjére.

A regés *Oidipusz* megöli apját, *Laioszt*, akit nem ismer fel, és mit sem sejtve feleségül veszi saját anyját, *lokasztét*. *Oidipusz*ból *Théba* királya lesz. Ő volt, aki megszabadította a várost a színtől, mely *Théba* előtt tanyázott, és minden halandót meggyilkolt, aki az általa feladott talányt nem tudta megfejteni. *Oidipusz* végül megoldotta a feladványt, és a város megszabadult a szörnyetegtől. De később, amikor járvány pusztít a városban, a delphoi orákulum követeli, hogy büntessék meg *Laios*z gyilkosát. *Oidipusz*, aki maga kezdeményezi a vizsgálatot, rádöbben, hogy apagyilkos. Ekkor *lokasztét*, a felesége és anyja felköti, *Oidipusz* pedig megvakítja magát. Miután a fiai elzavarták *Thébából*, bolyongó vándoréletet él, eközben csak a lánya kíséri őt mindenhol, amerre csak jár, amíg a

halál végül meg nem váltja a szenvedéstől.

Amikor Agamemnón meggyilkolja a felesége, Klütaimnézsza és kedvese, Aigiszthosz, *Oresztész* áll bosszút – Apollón megbízásából – az apjáért, és megöli az anyját, Klütaimnésztrát és a szeretőjét. Mint anyagyilkost azonban addig üldözik az erinüszek (→134. o.), amíg Apollón és Athéné fel nem oldozza őt a bűntudat súlya alól.

Prométheusz (görög: „az előrelátó”) második generációs titán, lapetosz titán fia és *Deukalión*, a „görög Noé” apja. Azért rabolja el az istenek tüzeit, és a kultúra hőroszaként azért hozza el az embereknek, mert a tüzet az istenek megtartották maguknak. Zeusz azzal bünteti a hőroszt, hogy odaláncolja a Kaukázus egyik sziklájához, ahol egy sas addig vágja a máját, amely mindig újranő, amíg *Héraklész*, a másik görög hőrosz meg nem öli a sást, és ki nem szabadítja *Prométheuszt* sanyarú helyzetéből. *Prométheusz* az autonóm ember előképe, aki fellázad az istenek akarata ellen.

Ünnepek és ünnepi játékok

Négy nagy vallásos nemzeti ünnepet ünnepelnek. A legjelentősebbek az *olümpiai játékok* Olümpiában, amelyeket eleinte csak az olümposzi Zeusz tiszteletére rendeznek. De aztán Kr. e. 776-tól Kr. u. 394-ig minden negyedik évben megtartják a játékokat. A klasszikus korban épített, kb. 190 m hosszú olümpiai stadion területén a következő gimnasztikus játékokkal foglalkoznak: öttusával (távolugrás, futás, diszkoszvetés, gerelyvetés, birkózás), a hippodromban pedig lovasjátékokkal: négyesfogatok versenyével. A tulajdonképpeni játékok nemcsak sportviadok, hanem sor kerül istentiszteletekre, áldozásokra, költőválasztásra és színházi előadásokra is. A görög időszámítás alapjául az olümpiaszok, a négyéves időközök szolgálnak, amíg a Kr. u.-i 394.

évben a keresztény I. Theodósiosz császár (Kr. u. 379–95) be nem tiltja ezeket a kultikus játékokat.

A második nagy vallásos nemzeti ünnepség a *püthiai játékok* Delphoiban Apollón tiszteletére, amelyre négyévenként kerül sor. A lebonyolítás helye az 5. sz.-ban létesített, 178 m hosszú és 25 m széles, a meredek hegyi terepen támfalak segítségével épített stadion.

Az *iszthmoszi játékok* a harmadik nagy vallásos nemzeti ünnepség a korinthuszi Iszthmoszon Poseidón tiszteletére. A negyedik a *nemeai játékok* Argoszbán, többek között Zeusz tiszteletére.

A további ünnepek közül megemlíthetők még: az Aphrodité-ünnepek Korinthuszbán, és Apollón tiszteletére a *hüakinthiák* a Peloponnészoszon. Ugyancsak Apollón tiszteletére ünneplik a *theoxeniákat* (görög: „istenvendéglátások”) Delphoiban, melyeket azért neveznek így, mert egy vagy több istennek táplálékot helyeznek el egy asztalon. A papok és a meghívott vendégek aztán megesszik az áldozati húst. Augusztus hónapját *theoxeniosznak* hívják Delphoiban.

Az athéniak fő ünnepei a *panathénaiák*, amelyeket Athéné városistenő tiszteletére a legnagyobb pompával ünnepelnek. A görög *pompeia* szó azt az ünnepélyes körmenetet jelöli, amikor Athéné istennő új, értékes, hímzett öltözetét (*peplosz*) a szentélybe viszik. A „kis” panathénaiákat évenként, a „nagy”-okat négyévenként – viadalokkal összekötve – ünneplik. A panathénaiai játékok színtere az Athénban lévő stadion, amelyet Kr. e. 330 körül építettek kb. 50 000 férőhellyel.

Athénban ünneplik még Dionüosz sz tiszteletére a *lénaiák* és az *anthesztériák* ünnepét, továbbá az *oszkhofóriákat* (görög: „szőlővivő”) is, amikor két fiú szőlővenyigéket visz az ünnepi menet elején. Ezt az ünnepet Dionüosz és Athéné Szkirasz tiszteletére tartják a szüret és az olajbogyószedés után. A *thargeliák* alkalmá-

val próbaaratást ünnepelnek az ígérekző termés védelmére. Ekkor történik az is, hogy egy halálra ítélt bűnözőt kísérnek végig a városon, akit aztán megölnek, elégetett teste hantjait pedig a tengerbe szórják.

Kultusz és áldozat

A szent ligetekben és a templomokban tartott istentisztelet imákból, áldozatokból és orákulumokból tevődik össze. Az ima, *eükhé* az istenséghez szól. De imával nyitják meg a népgyűléseket és a bírósági tárgyalásokat is. Ima közben az égre emelik szemüket és kezüket, miközben tenyerüket kifelé fordítják. A gyógyító- és segítőistenhez, különösen Apollónhoz, *paiánnal* (görög: „segítő, megmentő örömenek”) fordulnak egy ünnepélyes, többszólamú himnusszal, amely hol könyörgő-, hálaadó vagy engesztelőének, hol pedig csata- vagy győzelmi dal.

Áldozattal, *thüsziaival* is tisztelik az istenséget. A könyörgő-, hálaadó- és ünnepi áldozatokat részben egyénileg, részben államilag mutatják be. A vértelen áldozatokhoz süteményt, kenyeret, gyümölcsöket, mézet, sajtot, italt és tömjént használnak. Aratóünnepen és lélekünnepségen a *panspermiát* (görög: „mindenfélé magok keveréke”) áldozzák fel, amikor is korszóban gabonafélék és hüvelyesek korai termését főzik össze, és kenyeret sütnék belőle.

Az étel elfogyasztásával a benne lévő erők az ember sajátjai lesznek. A véres áldozatoknál libák, tyúkok, szarvasmarhák, birkák, disznók és kecskék szerepelnek. A *buphoniák* (görög: „bikaölés”) Athénban olyan áldozatok, amelyeket Zeusz Polieusz-nak („városoltalmazó”) mutatnak be, amikor is a pap, miután megölte a bikát egy bárdal, kénytelen elmene-külni. A *hekatombé* (görög: „száz ökör”) különösen nagy áldozat. Egy másik áldozati mód, a *holokautóma* (görög: „teljesen elégetve”) tűzáldozat.

Az istenek akaratának kifürkészésére az *orákulumokat* alkalmazzák. Ezek között leghíresebbek a Zeusz-orákulumok *Dódonéban*, *Épeiroszban*. Itt a pap a szent tölgyfa susogásából, a galambok turbékolásából és repüléséből próbálja megfejteni Zeusz akaratát.

Az ókorban a delphoi jósdá örvendett a legnagyobb tekintélynek. Az orákulumhoz igazodik minden: kultusz, naptár, politika, törvényhozás, szokás és gyarmatosítás, de mindenféle magánügy is. *Püthia*, a jósnő ad

1 Görög templom alaptípusa

I. Előlnézet

1. krépidóma
2. sztülobatész
3. oszlop
4. oszlopfő
5. gerendasor írzessel és metopékkal
6. timpanon

II. Alaprajz

1. oltár
2. lépcsőfokok
3. sztülobatész (emelvény)
4. antén
5. pronaosz (előcsarnok)
6. cella (templom belső tere)
7. adüton (szentek szentélye az istenszoborral)
6. és 7. együtt: naosz (hajó)
8. opiszthodomosz (hátsócsarnok)

2 Görög templomformák

A anténtemplom

B kettős anténtemplom

C prosztülosz

D amphiprosztülosz

E peripterosz

F pszeudoperipterosz

G dipterosz

H pszeudodipterosz

I tholosz

K hüpethral-templom, Apollón-templom, Didüma, Milétosz mellett (Törökország)

1. előcsarnok
2. cella
3. „udvar” a szabad ég alatt
4. az adütonnál kisebb templommal

felvilágosítást. Először iszik egy kortyot a szent Kasszotisz-forrás vizéből, majd elrág néhány babérlevelet, aztán leül az aranyozott, háromlábú székre, amely egy földnyílás fölött áll, és gőz tör fel belőle. A gőztől a jósnő eksztázisba esik. Körös-körül papok és válogatott delphoi férfiak foglalnak helyet. A Püthia oldalánál ott áll a próféta, aki azokat a kérdéseket továbbítja, amelyeket a Püthiának tesznek fel. A Püthia nehezen érthetően és összefüggéstelenül közli sugallatait a jelenlévőkkel. Apollón papjai ezeket a tagolatlan sugallatokat metrikus (hexameteres) formába öntve, rendszerint többértelmű bölcs mon-

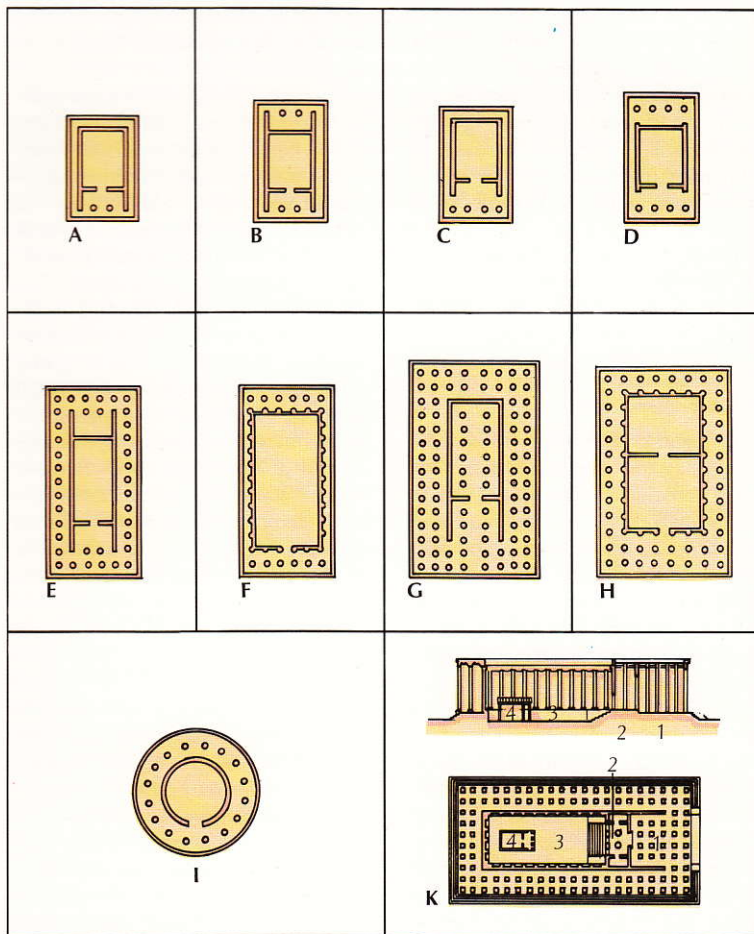
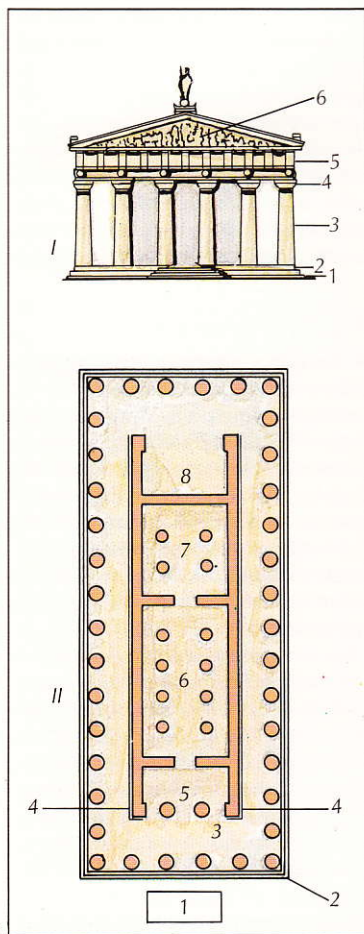
Felvonulás a panathénaia-ünnepen, Parthenón, északi fríz, Kr. e. 447/432 k., márvány, 1,02 m magas. Athén, Akropolisz Múzeum

dásokat faragnak, amelyeket aztán kihirdetnek.

Püthián kívül ismert a Szibilla is, akinek a cumaei Szibilla-barlangban, a régi itáliai görög gyarmaton (kb. a Kr. e.-i 5. sz.) van a székhelye.

A kultusz és a templom szolgálói

A kultusz- és templomszolgálatot a *hiereusz* (görög: „pap”) és a *hiereiai* (görög: „papnő”) látja el. A papság

részben örökölheto, részben a nép választja a papokat és a papnóket, vagy a sors útján jelölik ki őket. A papok segítői a *hieropoioi* (görög: „kemence-előkészítő”), a *naophülakosz* (görög: „templomőr”) és a templomi pénztáros. A papoknak és a papnóknak díshelyük van a népgyűléseken és a nyilvános ünnepeken. Le kell mondaniuk a nemi közösülésről (vagy egész életükre, vagy tisztségviselésük időtartamára, vagy bizonyos ideig a papi szolgálat elvégzése előtt). Nincs zártkörű papság, hanem csak szentélyenként kijelölt tisztviselő. Az *arkhónok* (görög: „uralkodók”) között, akik Athén egy évre kijelölt legfőbb tisztviselői, s akik Kr. e. 683-ban a királyságot felváltották, Athén és a dionüszoszi misztérium (→dionüszoszi misztériumkultusz) legmagasabb kultusztisztviselője az *arkhón baszileusz*. *Exegétai* (görög: „értelmezők”) a neve azoknak a delphoi papoknak, akik Püthia jószavait értelmezik. A papokon kívül megtaláljuk még a *bakidákat*, a vándorjósokat. Ők arról a csodás eksztatikus boiótiai jósról, Bakiszról vannak ekként nevezve, aki a görögöknek megjósolta a perzsa háborút.

Kultuszhelyek

A legrégibb kultuszhelyek elsősorban a hegyek, aztán a ligetek és a mesterseges barlangok, kiváltképp az „elkülönített helyek” (*temenosz*) és a szentélyek (*hieron*), valamint az oltárok (*bómosz*). Az archaikus korban kezdődik a templomépítés. A *naosz* szó (görög: „istenlakás, templom”) jelöli a görög templomot az istenség lakásaként, amely többnyire a fallal körülvevett kultuszkörzetben áll. Ismert és idevágó példa erre az *Altisz Olümpiában*, amely Kr. e. 776-tól Kr. u. 394-ig a négyévenként zajló olimpiai játékok színhelye. A klasszikus kor szent körzetei: az *athéni Akropolisz* és a *delphoi kultuszkörzet*, ahol a püthiai ünnepi játékokat ünneplik. Hogy a voltaképpeni ünnepi játékok nem-

csak sportversenyeket ölelnek fel, hanem éppúgy istentiszteletet, áldozást, költőválasztást és színházi előadásokat is, világossá teszik e szent körzetek megfelelő alaprajzai. Delphoiban pl. a szent létesítmények egész sora található a különböző teraszokon. A szent út mentén, amely kacskaringósan vezet a főtemplomhoz, egymás után sorakoznak azok az épületek, amelyek többnyire *kin-csesházak*, az áldozati adományok, okiratok stb. őrzésére szolgálnak. A püthiai *Apollón-templom* a főszen-tély. A *búleutérion* közelében található Püthia (legrégibb) jósdája. A templomterazon áll a nagy *oltár* az áldozatok bemutatására. A hegy felé a *színház*, a színházról nyugatra pedig a 190 m hosszú *stadion* zárja le az együttest.

A görögök szempontjából kedvezően végződő perzsa háborúk után, Periklész korában Athén városában fellelül a templomépítés. Ennek a folyamatnak egyik csúcspontja az olümpiai Zeusz-templom, a másik pedig az Athéné-templom (Parthenon) Athénben, az Akropoliszon. Sok templomot építenek ekkortájt a görög gyarmatokon is. A hellenizmus korában azonban, amikor a görög művészet kiterjed az egykori Nagy Sándor-i birodalom roppant területeire, visszaesik a templomépítés, legalábbis a monumentális és fényűző világi építkezésekkel összevetve. Eből a szempontból megemlíthető még a kis-ázsiai szigetvilág Szamothrakéval és Rhodosz, Pergamon, Epheszosz, Priéné, Milétosz és Alexandria.

A görög templomok vázlata

A görög templom többnyire egy három lépcsőzetű szilárd alépitményen (*krépidoma*) áll, és a legfelső lépcsőzetet, amelyen az oszlopok sorakoznak, *sztülobatésznek* nevezik. A templom formája szokás szerint téglalap, amelyet többnyire oszlopok vesznek körül. A *dór* oszloprend (egyebek közt oszlopok alap nélkül) a

kontinensen fejlődött ki és megfelel a Peloponnészoszon letelepedő dórok legrégibb görög oszloprendjének. Az *ión* oszloprend (többek közt oszlopok alappal) könnyedebb hatású, változékonyabb is, mint a *dór*, összecseng az Attikában, az égei-tengeri szigetvilágban és főként Kis-Ázsiában letelepedett iónok világ iránti fogékonyságával. A *korinthuszi* oszloprend, amely az ióni válfaja, de újszerű az oszlopfő kiképzése, ünnepélyessé, pompázatosá varázsolja az épületeket, és megfelel a hellenisztikus kor növekvő fényűzésének.

Az oszlopfők, a *kapitelek* fölött a háromrészes gerendasor (geiszon) következik, egyebek közt a *frízzel* mint képsorral (metopék). Ezek fölé magasodik végül egy háromszögű *tümpanon* (orommező) a templom keskeny oldalán, gazdag plasztikai díszítménnyel. Az oromtető két sarkán és csúcán állnak azok a díszítő szobrok és szent állatfigurák vagy más jelek, amelyek megfelelnek az illető istenségnek, akit a templomban tisztelnek.

A görög templomok alaprajza

A templom alaprajza egy főépület (*naosz*) a *cellával*. A *cella* a templom belső tere, amely a műkenői kor régi *megaron*jából fejlődött ki, egyszerű, többnyire felosztás és ablak nélküli, téglalap alakú helyiség, ahova világosság csupán a nyitott ajtón keresztül hatol be. Néhány épületben középső oszlopsort építettek a *cellába*, s ezért két hajóra osztódik a beltér (példa: Paestum, Bazilika).

Később a kettős oszlopsor válik szokásossá, úgyhogy ezáltal háromhajós *cella* jön létre (példa: Olümpia, Héra-templom). Többnyire a *cella* hátfala előtt van az istenszobor. Némelyik templom még *adütonnal* (görög: „a megközelíthetetlen”) is rendelkezik, ahová nem léphetnek be emberek, ill. embercsoportok (laikusok) se tömegestül, se egyesével, se elvi alapon, se bizonyos időben. Ez a tilalom

a hely szentségét hangsúlyozza, amelyet nem szabad az ember tisztátalanságával megszentelteleníteni, ill. amely nem különböztetheti meg és nem oszthatja fel az embereket vallásilag. A mükénéi korban megarronnak hívják a szentek szentjét, s ide csak a papok léphetnek be.

A főépület (*naosz*) elé az előcsarnokot (*pronaosz*) helyezik, és olykor a hátuljához csatolnak még egy hátsó csarnokot (*opiszthodomosz*) is. Mint-hogy a kultusz mindig a templomon kívül történik, az *oltár* az épület előtt áll.

A *polisz* (városállam) templomain kívül vannak amphiktüónikus szentélyek is, mint amilyen a delphoi.

A klasszikus kor óta a görög templomok különféle *alaprajzformái* alakultak ki:

1. A legegyszerűbb és legrégebbi formát az *antétemplom* mutatja. Cellából és előcsarnokból (*pronaosz*) áll. A *cella* előtt meghosszabbított hosszanti falai, az „anténok” között két oszlop található a bejárat oldalán.

Példa: Magnészia (Törökország), Zeusz-templom; Rhamnus, Themisz-templom.

2. A *kettős antétemplom* a *cella* előtti elő- és a *cella* mögötti ugyanolyan hátsó csarnokból (*opiszthodomosz*) áll. A bejárat és a hátsó oldalon két-két oszlop található.

Példa: Eleuszisz, Artemisz-templom.

3. A *prosztüloszban* egy *cella* van, oldalvást nyíló előcsarnokkal és a bejárat oldal elé helyezett oszlopsorral.

Példa: Szelinosz, Empedoklész-templom.

4. A *amphiprosztülosznak* egy *cellája* van oldalról nyíló elő- és hátsó csarnokkal, amelyeket elől is, hátul is négy oszlop alkot.

Példa: Athén, Niké-templom.

5. A *peripterosz* előcsarnokból (*pronaosz*), cellából (*naosz*) az istenszoborral és hátsó csarnokból (*opuszthodomosz*) jön létre. Az oszlopok elérik a *cella* magasságát, tartják a

födémet meg a tetőt, és körbefutó oszlopcsarnokot alkotnak.

A peripterosz a leggyakoribb templomforma, csaknem két ezredéven át utánózták.

Példa: Athén, Parthenon.

6. A *pszeudoperipterosz*, álperipterosz olyan *cella*, amelynek sejtetett oszlopsora van: nincs körfolyosóvá kialakítva. A féloszlopokat (falpillérek) a falba ágyazzák.

Példa: Agrigentum, Zeusz-templom.

7. A *dipterosz* olyan templom, amelynek két körbefutó folyosója van.

Példa: Epheszosz, Artemisz-templom.

8. A *pszeudodipterosz*, áldipterosz olyan templom, amelynek látszólag kettős oszlopfolyosója van, de a *cella* belső oszlopsora megtevesztő.

Példa: Magnészia (Törökország), Artemisz-templom.

9. A *tholosz* a görög templom sajátos, a korai hellenizmus korában keletkezett formája. A kerek építményt oszlopsor veszi körül.

Példa: Epidauros, Aszklépieion.

Az *oltárok* mint áldozati helyek a templomkörzeten belül találhatóak, de a klasszikus kor óta előfordulnak a *színházban* is, ahol az *orkhesztra* közepén van az *oltár*, amelyet a fellépő kórus kimért léptekkel körbejár, mi-alatt a nézők és a hallgatók az *orkhesztrát* félkörben körülvevő ülőhelyeken ülnek. Az athéni Dionüszosz-színház (Kr. e. 6. sz.), a világ legrégebbi színháza szolgál erre példaként. A hellenisztikus kor óta a *búleutézionban* (tanácsház) is állnak *oltárok*, ahogy Milétosz példája mutatja, ahol a színházszertű ülésterem előtt lévő oszlopos udvar közepén áll egy *oltár*.

A görög „sírtemplom” példaként a *mauzóleon* említhető Halikarnasz-szoborban, amely Mauszolosz király síremlékéként már az uralkodó életében felépült (Kr. e. 350 táján). A 66 × 77 m széles sírtemplom, a csúcsán Mauszolosz kvadrigájával, 46 m magas, és a hét világcsoa egyike.

A szobrászat

Az archaikus szobrászat középpontjában (Kr. e. 770–480) a halandó ember szobra áll a földi tökéletesség mintájaként. Így válik a meztelen fiatalember (*kürosz*) a görög képfaragóművészet nagy témájává. A Kr. e.-i 6. sz. óta már valamely isteni jelenség képe is lehet, szentszoborként megformázva, *kürosz*. „A görög *küroszban* az európai ember megkapta első emlékművét.”

A férfiak, a meztelenül ábrázolt *küroi* („fiatalemberek”) megfelelői a nők, felöltöztetett *korék* („lányok”). A *korék* csarnokán, az akropoliszi Erekhion ismert toldaléképületén hat életnagyságúnál nagyobb koré feje hordozza a kapitelt, a gerendázatot.

A nagy klasszikus stílus korában (Kr. e. 5. sz.) Pheidiasz idealista istenszobrain (Athéné, Zeusz) az isteni fenség a nemes emberséggel és a görög szépséggel egyesül. A parthenoni *cella* frízén a panathénaia ünnepi felvonulásán részt vevő athéni férfiak és nők csoportjai mindenesetre méltóságosnak, arányosnak és harmonikusnak látszanak. Az olümpiai Zeusz-templom 460 körül alkotott oromfiguráiról viszont az istenek és hősök heroikus nagysága sugárzik. Ugyanakkor a kentaurók és lapithák vad harcát szinte a kaotikus természeti erőkhöz hasonlítva ábrázolják, amely fölé az isteni rend – az isten (Apollón) állószobra – emelkedik. A hellenisztikus szobrászat is (Kr. e. kb. 330–30) az egymással harcoló istenek és gigászok példájával ábrázolja a yers, kaotikus hatalmak rend és harmónia általi legyőzésének régi görög témáját.

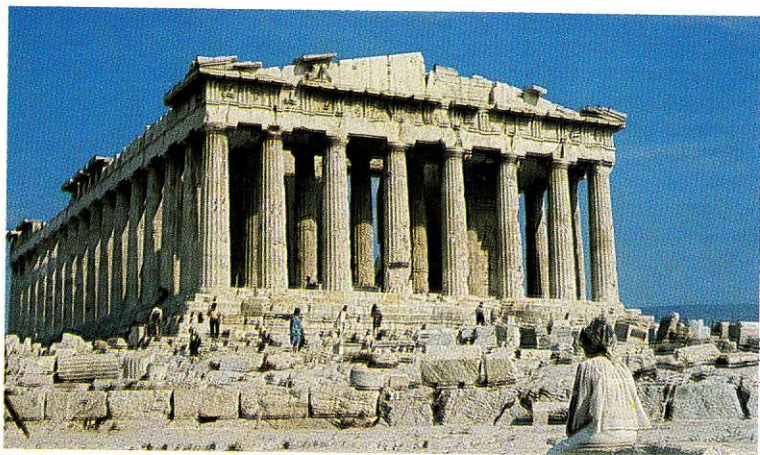
Az irodalom

Homérosz 750 táján dolgozza fel a trójai háború (1180 körül) régi hősmondait az „Iliász” és az „Odüsszeia” c. eposzaiban, amelyek a görög ifjúság tankönyvei lesznek. Az „Odüsszeia” Odüsszeusz életét, hányattatásait beszéli el. Ithaka királya ő, Pé-

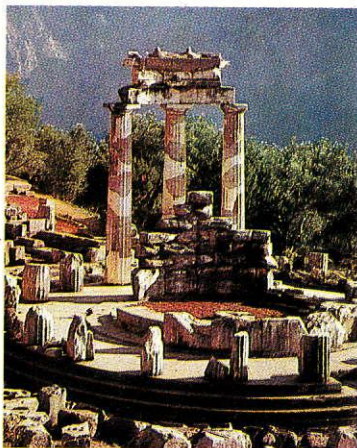

1

2

3

1 Apollón-templom, Kr. e. 6. sz. Korinthosz

2 Parthenón, Kr. e. 5. sz. első fele. Athén, Akropolisz

3 Phókiai Theodórosz: Athéné tholosza, Kr. e. 420/405 k., márvány. Delphoi

nelopé férje és Télemakhosz apja. Tíz évig tart a trójai háború okos és furfangos hősnének hazatérése, melynek közepette veszélyes kalandokban állja meg a helyét.

A dionüoszosi istentiszteletből keletkező tragédia nagy alakjai közé tartozik *Aiszkhülosz* (Kr. e. 525–456). Milyen vallásos, archaikus-heroikus tartalmúak a „Perzsák” (472), a „Hetén Théba ellen” (467) és az „Oreszteia” (458). A legnagyobb görög kardalköltő, a thébai *Pindaros* (Kr. e. 518–446), kultikus énekeket (paiánokat, dithürambuszokat, himnuszokat) ír.

A halikarnasszosi Hérodotosz (Kr. e. 484–25) – Cicero szerint a történetírás atyja – olyan történetíró, akit nem annyira nemzeti, mint inkább erkölcsi-vallási elvek vezetnek. Az isteni eleve elrendelésbe vetett mély hit szemszögéből elemzi a történelmi folyamatokat.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

1200–1100 A dór vándorlás

1100 előtt Trója lerombolása

750 körül Homérosz „Iliász”-a és „Odüsszeia”-ja

750–550 A görögök gyarmatosítják Sziciliát és Dél-Itáliát

776 Elkezdődik az olümpiai játékok hivatalos időszámítása

700 Hésziodosz Boiótiában

7/6. sz. A Héra-templom Olümpiában, a legrégebbi görög templom

600–570 A delphoi amphiktüónia első szent háborúja a phókisiai ellen

600–500 A meztelen ifjak (kúroszok) és felöltözött lányok (korék) szentszobrai; vázafestészet mítoszábrázolásokkal

6. sz. Az Apollón-templom Korinthoszban; Bazilika (1. Héra-templom) Paestumban; a Dionüosz-színház Athénben, a világ legrégebbi színháza

580–500 A szamoszi Püthagorász

500–477 A perzsa háború, utána athéni hegemonia

5. sz. első fele Az Akropolisz Parthenonja Athénben
5. sz. A Concordia-templom Agri-gentumban
470–399 Az athéni Szókratész
462–29 Athén kulturális virágkora Periklész idejében
460–400 Pheidiász Parthenon-szobrászata (London); a Mürón-féle Athéné (Frankfurt)
431–404 A peloponnészoszi háború Athén és Spárta között, utána spártai hegemonia
427–347 Az athéni Platón
4. sz. Az Aszklépieion Epidaurosz-ban
400–320 Praxitelész Hermésze (Olümpia); Praxitelész „Knidoszi Aphrodité”-ja (Róma), egy teljesen meztelen istennő első ábrázolása
384–22 A sztagirai Arisztotelész
356–46 A delphoi amphiktüónia második szent háborúja a phókiszi-ak ellen
356 után Az (5.) Artemisz-templom Epheszoszban, a hét világcsoda egyike
336–23 Nagy Sándor (Alexandrosz); a hellenisztikus korszak kezdete

320-tól A sztoicizmus, epikureizmus, szkepticizmus
kb. 320 A Nagy Sándor-mozaik (Nápoly)
320–300 A belvederei Apolló (Róma)
kb. 290 A rhodoszi Kolosszus, a hét világcsoda egyike
kb. 190 A szamothrakéi Niké (Párizs)
180/160 A pergamoni Zeusz-oltár (Berlin)
1. sz. 2. fele A Laokoón-csoport (Róma)
146 Görögország római provincia lesz

A keresztény időszámítás szerint

130 Az Olümpieion Athénben
250-től Az újplatonizmus
349 I. Theodósziosz betiltja az olümpiai játékokat
399 A Római Birodalom feloszlása; Görögországot a Kelet-római Birodalomhoz csatolják
415 alexandriai újplatonikus Hüpatia meggyilkolása
529 A bizánci Justinianosz császár bezáratja az athéni újplatonikus iskolát

Irodalom

Berve, H.–Gruben, G.: Tempel und Heiligtümer der Griechen. München, 1978.
 Burkert, W.: Griechische Religion der Archaischen und Klassischen Epoche. (Die Religionen der Menschheit) Stuttgart, 1977.
 Gruben, G.: Die Tempel der Griechen. München, 1976.
 Jaeger, W.: Die Theologie der frühen griechischen Denker. Stuttgart, 1953.
 Jünger, F. G.: Griechische Mythen. Frankfurt/M., 1957.
 Kerényi, K.: Die Mythologie der Griechen. I–II. München, 1966.
 Kern, F.: Die Religion der Griechen. I–III. Berlin, 1926–38.
 Nilsson, M. P.: Geschichte der griechischen Religion. I–II. München, 1976.
 Otto, W. F.: Die Götter Griechenlands. Frankfurt/M., 1961.
 Ranke-Graves, R. v.: Griechische Mythologie. Quellen und Deutung. I–II. Reinbek, 1960.
 Rohde, E.: Psyche. Seelenkult und unsterblichkeitsglaube der Griechen. Darmstadt, 1974.
 Rose, H. J.: Griechische Mythologie. Ein Handbuch. München, 1978.
 Wilamowitz-Moellendorf, U. v. (szerk.): Der Glaube der Hellenen. Darmstadt, 1976.

GRÁL-MOZGALOM

A ~ hitközösséget Oskar Ernst Bernhard (1875–1941) alapította a Schwaz (Ausztria) melletti Vomperbergen 1928-ban. *Heiliger Gral*nak („Szent Grál”), *Weiße Logé*nak („Fehér páholy”) vagy – az alapító szóhasználatára szerint – *Loge Abd-rushinnak* is nevezik. A Grál-követők számára, akik *hitvallók*, ill. *keresztvivők* – mindegy, hogy hol élnek, a Német Szövetségi Köztársaságban vagy Svájcban, a Németalföldön vagy az USA-ban, Ausztriában vagy Brazíliában – a grálközpont a tiroli Schwazban lévő Vomperberg.

Ez a →kereszténységéből keletkezett közösség Európa új vallási mozgalmai

közé tartozik. Oskar Ernst Bernhard, az alapító, a Drezda melletti Bischofswerdában született 1875. április 18-án egy vendéglátóüzem- és cserzőműhely-tulajdonos fiaként. Először kereskedői pályára lép. Aztán 1901-ben, 1902-ben és 1909-ben különböző ügyek miatt lecsukják. Sokat utazik, és elvetődik Európán kívüli országokba is. Az I. világháború alatt internálják Man szigetén.

Egy vallásos élmény készteti arra, hogy a nyilvánosság elé lépjen, amikor „az Úr a szolgáját” szólítja, azt, „aki mint idegen járkált a földön, hogy beszéljen, hogy hírt adjon minden híre szomjazónak”. Vallásos fő-

műve, a „Gralbotschaft” (Grál-üzenet) 1926-ban jelenik meg, és 1928-ban Grál-telepet létesít a Vomperbergen, ahol rezidenciája is van, oldalán a második Mária asszonnyal, a „hússá lett istenszeretet”-tel s az ő első házasságából való három gyermekével. Itt ténykedik a mester, aki Grál-keresztes fehér reverendát és ibolyakék színű köpenyt visel, és úgy prófétát a küszöbön álló végítélet-ről, mint átmenetről az ezeréves országba.

Amikor a német csapatok bevonulnak Ausztriába, 1938. március 12-én letartóztatják az alapítót Innsbruckban, akinek fél évet ülnie kell, utána

pedig családjával együtt az ércegyeségbeli Kipsdorfbra számúzik. A ~t betiltják, a Grál-várat pedig 1938 és 1945 között megteszik a nemzetiszocializmus körzeti oktatási várának. Amikor az alapító 1941. december 14-én meghal Kipsdorfban, először Bischofswerdában talál nyughelyet, míg végül 1949-ben át nem szállítják hamvait a Vomperbergre, és el nem temetik egy márványpiramis alá.

Miután 1957. december 19-én az alapító özvegye is meghal, a közösség vezetése gyermekeire hárul, Irmingardra (a „tisztaság megtestesülése”), Alexanderra és Elisabethre, valamint az utóbbi férjére, Herbert Vollmannra.

A Grál-üzenet mindenkinek fáklja, „hogya megtalálja vele az igaz utat, amely elvezeti őt a hön óhajtott csúcsra”. Isten „a fény” és „a sugárzások ősforrása”. Az „isteni-lénytelen” emanációja az egész kozmosz, a sugárzások szövédékeként, amely fokról fokra sűrűsödik a durva anyagú földig.

A fejlődés fő fokozatai az „isteni-lénytelen”, a „szellemi-lényi”, a „lényi” és az „anyag”.

Az isteni sugárzószféra szegélyén áll a Grál-vár, ahol az isteni sugarakat átvezérlik a teremtésbe. A Grál-vár egyfajta teret zár magába, és ebben a térben van az Atyaisten örök jósága zálogaként és legtisztább szeretete jelképeként, valamint az isteni erő kezdőpontjaként a Szent Grál, „a tál, amelyben az szakadatlanul buzog és forr mint piros vér, anélkül hogy valaha is kicsordulna. A legfényesebb fény ragyogja körül, s csak a minden szellemi-létezők legtisztábbjainak adatik meg, hogy ebbe a fénybe tekinthessenek. Ezek pedig a Szent Grál őrzői”

A bűntan dualisztikus. Az emberi ész és az ember érző szelleme között fennálló ellentét a durva anyagi és az isteni átfogó dualizmusán alapszik. Az ész mint az agy terméke a durva anyagihoz, a szellem viszont az istenihez kapcsolódik. A bűnbeesés azt

jelenti, hogy az ész a szellem fölé kerekedik.

Jövőbeli üdv vár az emberre a túlvilágon, miután az újrászületések révén oda feljutott, ami különböző fokozatokban megy végbe a finom anyagi és a lényi szférákon át a szellem országáig.

Az alapító emellett úgy tekinti önmagát, mint az Istentől küldött *Emberfia Immánuel* Abd-ru-shin alakjában, aki az Isten grálvári követe, s aki mint „fény- és igazsághozó”, mint „Grál-küldött” a Grál-üzenetet hozza a világnak. Ez a megígért emberfia Mózes korában mint *Abd-ru-shin* arab fejedelem, később mint *Parsiál*, utoljára pedig mint *Oskar Ernst Bernhard* szállt le ide, „ahol a sötétség uralkodik az ember akarata folytán”.

Az etika területén a mozgalom az életmód megújítását követeli (egyebek közt vegetárius táplálkozást). Alapvető az „éberség”.

Virrasszatok, szólít fel benneteket
érzéseitek elevenése,
és a szellem mozgékonyágát
követeli ezzel
Csak ebben rejlik az igazi éberség.

A közösségbe való felvételkor a követők testületileg együtt döntenek az alapítóval, ill. ennek utódával (aki nő is lehet), a „megpecsételést” azt jelenti, hogy a térdre ereszkedőnek vízzel keresztet rajzolnak a homlokára. A „megpecsételtek” nem igénylik a konfesszió váltakozását.

A kultikus életnek három ünnepélyes csúcspontja van az év folyamán. Az első a *Szent galamb ünnepe*, ill. a *Szent Grál ünnepe* május 30-án, amikor arra emlékeznek, hogy a Szent Grál tálja fölött megjelent a galamb, a tál fölött, amelyből évente egyszer a Teremtő szeretete kiömlik az egész világra. A második a *Tiszta lilium ünnepe*, szeptember 7-én, amikor megemlékeznek arról, hogy átszellemlésre kell törekedniük. A harmadik a *Sugárzó csillag ünnepe*, december 29-én, amikor a visszatérő betle-

hemi csillagra gondolnak, amely az Immánuel eljövetelét jelzi. A különleges ünnepeken kenyér és bor az ünnepi lakomájuk. Vasárnaponként imatermekben, a fényhelyeken ájtosságra gyűlnek össze a Grál-követők, amikor is felolvasnak egy részletet a *Grál-üzenet*ből. A Grál-üzenet az új és tökéletes kinyilatkoztatás forrása. Erről szól az alapító háromkötetes műve, az *Im Lichte der Wahrheit* („Az igazság fényében”), és ez az írás – felülmúlva a Bibliát – kánoni érvényű.

Irodalom

Abd-ru-shin: *Im Lichte der Wahrheit. Gralsbotschaft. Vomperberg*, (1931) 1981.

Swarovski, D.: *Warum so viel Aufhebens um die Gralsbotschaft Abd-ru-shins und um die Grals-Siedlung Vomperberg?* Schwäbisch Gmünd, 1955.

HAPU-VALLÁS

A ~ a Hapu prófétánál 1825-ben a Hawaii-szigeteken életre hívott és róla elnevezett vallási mozgalom. A ~ az egyik új fejleménye a polinéz törzsi vallásoknak, és → Óceánia új vallásai közé tartozik.

A Csendes-óceán északi felén lévő és már 750 óta polinézektől lakott Hawaii-szigetcsoporthoz Cook kapitány fedezte fel 1778-ban. A számtalan európai és amerikai hajó, amely attól kezdve ott kiköt, a bennszülött népesség kulturális és vallási romlását

okozza. Miután 1795-ben a szigetek Kamehameha vezetésével királlyá egyesülnek, 1819-ben megérkezik az első evangélikus misszionáriusok.

1825-ben lép fel Hapu, a prófétánál, és bejelenti a világ küszöbön álló végét, ami az idegenekre és mozgalmak ellenségeire nézve katasztrófát, mozgalmak belföldi követőire nézve viszont megmenekedést és paradicsombeli üdvöt jelent. Tanításainak hatására számos követője abbahagy-

ja a munkát a gyarmatosítók ültetvényein, mert ennek már nem látja semmi értelmét.

Hapu prófétánál polinéz szertartásokat kapcsol össze keresztény elképzelésekkel. Fő istenségnek Jávét és Jézust tekint.

Halála után a prófétikus alapító isteni tiszteletben részesül. Templokat emelnek a sírja fölé, amelyet később, amikor elmarad az általa bejelentett világvége, lerombolnak.

HARÉ-KRISNA-MOZGALOM

Az International Society for Krishna-Consciousness/ISKCON (angol: „Nemzetközi Társaság a Krisna-tudatért”) szervezetet – istenségük fohászformulája szerint HKM-nek is nevezik – az ind A. C. Bhaktivedánta Szvámí Prabhupáda (1896–1977) „ő isteni kegyelme” 1966-ban alapítja New Yorkban. A leányszervezetek neve: Bhaktivedánta Book Trust/BBT (angol: „Bhaktivedánta Könyvtársulat”) és Governing Body Commission/GBC (angol: „Kormányzótestület komisszió”).

E mozgalom – székhelye az Uttar Prades-i Vrindavanában (India) van – világszerte több mint hetven Rádhá-Krisna-templomot mondhat a magáénak (→ 146. o.). Hozzávetőleg 15 ezer istenáldottat, ahogy a követők magukat nevezik, tartanak nyilván; az USA-ban vannak a legtöbb: tízezren. A kb. 200 németországbeli tagnak 1980 óta a Passau melletti Jandelsbrunnban működik a központja. Ez az új ind vallás a → hinduizmusból keletkezett → új ifjúsági vallások közé tartozik.

Az alapító Bhaktivedánta Szvámí Prabhupáda, polgári nevén Abhaj

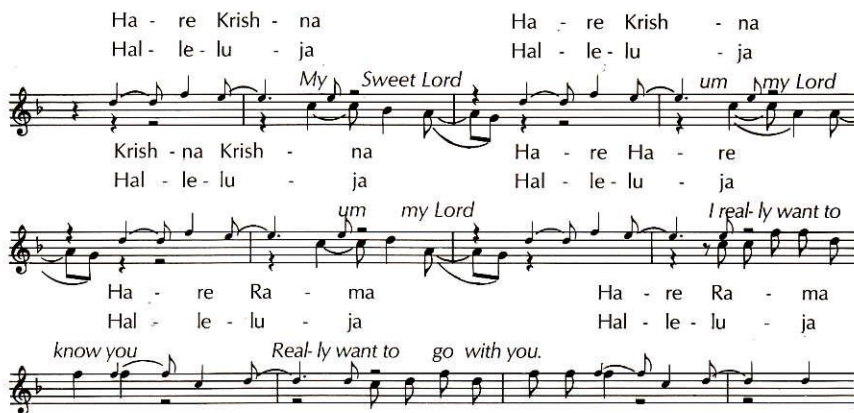
Csaran Dé, 1896. szeptember 1-jén születik Kalkuttában (India) egy bráhmánacsalcád gyermekeként. Filozófiát, közgazdaságtant és angol nyelvet tanul a kalkuttai egyetemen, és konszernigazgatóként 1954-ig egy ipari üzemet vezet. Srí Srimad Bhaktisziddhanta Szaraszvati Gószvámí (1874–1937) gurutól, a csillagásztól és matematikustól kapja az „istenáldás”-t, és 1936-ban, nem sokkal a mester halála előtt azt a megbízást, hogy a „Krisna-tudat tudományát” tárja a nyugati világ elé is.

1950 körül elhagyja családját, és 1954-től Vrindavanában, a Krisna-tisztelet központjában úgy él, mint egy „erdei remete” (→ hinduizmus). 1959 óta az országot járja, koldul és tanít, ahogy az egy „szent”-hez (szannjászinn) illik. Hatvankilenc éves, amikor 1965-ben elutazik Indiából, hogy Szumati Mórádzsi, India legnagyobb hajózási vállalata igazgatójának támogatásával az USA-ban terjessze az új üzenetet. New Yorkba hajózik, itt énekl az első Haré-Krisna-mantrát. Többnyire egy jóga-centrumban él, és amikor tanítani kezd, hippikből és értelmiségiekből verőd-

nek össze első tanítványai. 1966 júliusában New Yorkban megalapítja az ISKCON-t. Az USA-ból aztán az egész világon szétterjednek és hatnak tanai. Egyik leghíresebb tanítványa az ex-Beatles George Harrison, aki már 1967-ben kipróbálta a → transzcendentális meditációt. Tőle származik a Krisnához írt dal: a „My Sweet Lord”. Prabhupáda teljesen visszavonult hal meg 1977. november 14-én a Vrindavanai Krisna-Balaráma-templomban. Az alapító halála óta, aki hatvan könyvet írt, a mozgalmat egy huszonnégy főből álló grémium, a Governing Body Commission igazgatja. A hivatali ügyletek továbbvitelért és a missziós tevékenységért felelős grémiumot még az alapító szervezte 1970-ben. E bizottság, mely évenként egyszer ül össze Vrindavanában, az „őszentsége” címet viseli, és tagjai a világ egy-egy földrajzi zónájában illetékesek.

Krisnának, a Bhagavad-gítá (→ hinduizmus) nagy tankölteményében szereplő isteni kinyilatkoztatónak kitüntetett helye van a tanításokban és a kultuszban mint „legnagyobb személyű isten”-nek. Tiszteletének világ-

szerte el kell terjednie, mert mindenki, aki csak egyszer is őszintén kiejti a száján a „Krisna” nevet, több bűnétől szabadul meg ezáltal, mint amennyit életében egyáltalán el tudna követni. A hívek *Krisna* szolgálatában látják fő kötelességüket, ezért csatolják a beavatáskor kapott új, ind nevűkhöz a dászát (szanszkrit: „szolga”), pl. Jógésvara dása. Ennek női formája a dászí, pl. Vimala-dévi dászí.

A Krisnáért való tiszta, odaadással teljes szolgálat, amelyen a *bhakti* értelmében vett önzetlen szeretetet és bizalmat értik az istenség iránt, merőben transzcendentális, minden anyagi tisztátalanságtól mentes.

Az emberiség mai problémáinak, a félelemnek, betegségnek, éhezésnek, erőszaknak és háborúnak az az oka, hogy nem ismerik „Krisna isten”-t. A „Krisna-tudat” nélkül az embereket ötszörös bilincs béklyózza a *világi tudat*ba, mégpedig: az anyagi testhez való tapadás, a rokonok, a tulajdon, a materialista tudomány, valamint azok a vallási formák és szertartások, amelyek nem tudnak „Krisna isten”-ről. A világi tudat eme állapotát csak a tőle gyökeresen eltérő *Krisna-tudat*tal lehet megváltoztatni. A Krisna-tudat annak tudata, hogy „Krisna isten a legnagyobb személy”. Ebben a tudatfeletti és istentudatban rejlik egyúttal az üdv és a megmenekü-

lés a csak „személytelenséget” és „ürességet” ismerő világ számára.

Mivel csak az az élet szabadít meg a világi tudattól, amelyet eltölt a Krisnát szolgáló szeretet, minden teljes értékű tagnak négy szabályozó elvet kell szigorúan szem előtt tartania:

1. Semmi hús, semmi hal, semmi tojás, csak gabona, gyümölcs, saláta és tejtermékek, és ezek is csak akkor, ha előbb feláldoztuk őket „Krisna isten”-nek (prasadam).
2. Semmi kábítószer, tehát cigaretta, szesz és drog, kávé és tea.
3. Semmi meg nem engedett nemi kapcsolat, hanem csak házasságon belüli szexualitás, mégpedig havonta egyszer, gyermeknemzés céljából.
4. Semmi szerencsejáték, tehát totó, lottó, rulett vagy kártyajáték, és semmi teljesítménysport.

Ezen elvek betartása előcsalja „az emberekből a jó karaktert”.

A Haré-Krisna-ijfak szervezeti formái a *templomok*, ezek vezetői a *templomelnökök*, ők állnak ugyanis a Rádhá-Krisna-templomok vezetőiként a hierarchikus struktúra csúcsán, és tekintélyük feltétlenül perdöntő minden, a közösséget érintő kérdésben. A *Rádhá-Krisna-templomok* voltaképpen helyi támaszpontok, Krisna istenről meg kedveséről, Rádháról (→hinduizmus) vannak el-

nevezve. Azoknak a követőknek, akik házások, *adhicsari* a nevük, és fehér színű a ruhájuk. A cölibátusban élő tagok viszont a *brahamcsári* névre hallgatnak, és sáfránysárga ruhát viselnek. A férfi „istenáldottak” neve *dhótí*, és a *dhótínak* („ágyékkötő”) nevezett ind ruhadarabot hordják, amelynek színe a mindenkori családi állapotról árulkodik. A női „istenáldottak” *szárit* viselnek. A férfiak kopaszra nyírt fején egy rövid farkocs, a *sikhá* (szanszkrit: „hajtincs”) díszel.

A Krisna-követők gyermekei saját iskolába járnak, a *gurukulába* („a tanító háza”), ahol Krisna szellemében nevelik és készítik fel őket a „Krisna-tudatos élet”-re. Az első iskolát még az alapító létesítette 1972-ben Dallasban (Texas, USA).

Aki tag szeretne lenni, annak hat hónapos próbaidőt kell letöltenie. Ha a próbaidő alatt megfelel a „jelölt”, tűzceremónia formájában új, szellemi nevet kap, meg három gyöngyfűzért, amelyeket élete végéig a nyakába akasztva hord. Hat hónap múlva azokat a tagokat, akik beváltak, *bráhmánává* avatják, ami annyit tesz, hogy a beavatandóval megismertettek egy titkos *mantrát*, amelyet naponta háromszor kell „kántálnia” (énekelnie, kimondania vagy mormolnia). A férfiak megkapják még a

szent *fonalat* is, amelyet a vállukon és a mellükön viselnek. Ha pedig valaki a legmagasabb fokot, a *szannjászt* akarja elérni, ehhez élethossziglani szegénységet és nőtleniséget kell fogadnia.

Napirend	
3.30	Felkelés és zuhanyozás, a Krisna-jel felrajzolása a test tizenkét pontjára
4.00	Közös kántálás az istentiszteleten
4.30	Személyes kántálás
6.00	A Bhagavad-gítá tanulmányozása
7.30	Reggeli
8.00	Takarítás és más munkák elvégzése a templomban
10–18	Gyűjtés az utcán
12.00	Ebéd a templomban (a gyűjtés megszakitása)
18.00	Vacsora
18.30	Tanulás
19.00	Istentisztelet és kántálás
20.15	A forró tej elfogyasztása
20.30	Templomi munka és tanulás
22.30–3.30	Az alvás ideje

Krisna és Rádhá képeivel díszítik templomaikat, és ünnepeiken targoncán húzzák az istenségek képeit az utcákon át. A képek ceremoniális tiszteletben (*áratī*) részesülnek. Mivel az istenségek jelen vannak az őket ábrázoló tárgyakban, első teendőként feláldozzák nekik a rizsből és gyümölcsökből készített ételt, a *prasádamot* (szanskrit: „tisztaság, kegy, ajándék”), s az ennielőt csak ezután szabad elkölteniük.

Az istentiszteleteken a *szamkirtan* (szanskrit: „az isten nevét közösen énekelni”) áll a középpontban, amely közös kántálás, „Krisna és Ráma szent istenneveinek” éneklése, kimondása vagy mormolása, mert ez a szüntelen *szamkirtan-szolgálat* visz közelebb az elérendő Krisna-tudathoz. Az istenáldottak az alábbi *mahámantrák* (szanskrit: „nagy ének” [a szellem

felszabadítására) transzcendentális hangrezgéseit éneklük:

Haré Krisna, Haré Krisna
Krisna, Krisna, Haré, Haré.
Haré Ráma, Haré Ráma,
Ráma, Ráma, Haré, Haré.

A Krisna és Ráma nevek különféleképpen írják körül a „legfelsőbb személyű isten”-t, és mert a „Haré” szóval – mint a *Hari* („isten ereje”) megszólító formájával (ez Krisna, illetve Visnu neve) – el lehet jutni ehhez az istenhez, mindenki, aki a „Krisna isten” nevet kántálja, a spirituális hangzás által közvetlenül kapcsolatba lép vele. A *Haré-Krisna-mantra* 16 szót tartalmaz, és naponta legalább 1728-szor kell minden tagnak elismételnie. Hogy csakugyan meglegyen a kívánt mennyiség, a Krisna-hívók magukkal hordanak egy 108 gyöngyszemből álló imafüzért, amelyet 16 fordulóban egyszer-egyszer végigmorzsoltatnak ($108 \times 16 = 1728$). Egy forduló (= 108-szoros) elkántálását *dzsapának* (szanskrit: „mormolás”) nevezik.

Kántálás közben a Krisna-iffak csengettyút vagy cintányért (*kartal*), lant-szerű húros hangszert (*tanpura*) és dobót (*mridanga*) használnak. Ha az utcákon és tereken közösen kántálnak, ezt koldulással és adománygyűjtéssel kapcsolják össze, s az adományokat a maguk részéről hanglemezek és Krisna-irodalom ajándékba adásával viszonyozzák. Az így elért bevételen túl hetenként egy kiállítást is készíteniük kell: az ún. *szamkirtan-reportot*.

A „Krisna-isten”-ről való teljes tudást csak a „szellemi mester” birtokolja, ő ugyanis az elismert, „Krisna isten”-ig visszamenő utódsorrendben áll, s ezért képes közvetíteni a Krisna-tudatot tanítványai, a Haré-Krisna-követők számára. Ezért tekintendő a mai ~ a „szellemi mesterek” (*guru parampara*) hagyományláncolatának végpontjaként. A *guru pa-*

ramparával (szanskrit: „egymás után következő guruk”) a „Krisna isten”-ig visszavezethető „szellemi mesterek” utódait jelölik. Az isten utolsó inkarnációja *Srí Krisna Csaitanja Maháprabhu* (1485–1534) volt, a róla elnevezett csaitanja-mozgalom (→ hinduizmus) alapítója, és egyúttal a 22. szellemi mester a krisnai utódok sorrendjében. A Csaitanja után következő szellemi mesterek:

23. Rupa Gósvámi
24. Szanátana Gósvámi
25. Svarupa Dámódar Gósvámi
26. Raghunátha Gósvámi
27. Dzsiva Gósvámi
28. Krisnadásza Gósvámi
29. Naróttama Dász Thákur
30. Visranátha
31. Baladéva
32. Dzsagannátha Bábádzsi
33. Bhaktivénda Thákur
34. Gaura Kisóra Dász Bábádzsi
35. Srí Bhaktisziddhanta Szaraszvati
36. A. C. Bhaktivédanta Gósvámi Prabhupáda

Így közli sorra az utódokat a Krisna-mozgalom által kiadott képes hetilap, *Back to Godhead* (angol: „Vissza az istenséghez”) címmel.

Irodalom

Christus, Krischto, Krsna. Gespräche mit A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada und andere Texte. Frankfurt, [é. n]. Prabhupada, S.: Bhagavad-gita wie sie ist. 1974

HARRIS-MOZGALOM

A ~, amelyet William Wadé (Waddy) Harris (kb. 1850–1929) alapított 1910-ben Libériában (Nyugat-Afrika), a nyugat-afrikai metodista →kereszténységből keletkezett új messianista mozgalmak közé tartozik. A mozgalom harristáknak hívott követői, mintegy 120 000-en, Libériában, Ghánában és Elefántcsontparton élnek.

Az alapító, *William Wadé Harris* kb. 1850-ben születik a libériai kru néphez tartozó egyik szudáni néger törzs, a grebo tagjaként. A metodista kereszténységben nevelkedik, majd 1885-ben a protestáns episzkopális egyház részesíti konfirmációban. Később az istenitéletes (mérgezett itallal végrehajtott) büntetés ellen prédikál

az episzkopális egyház tanítójaként és hitoktatójaként.

Amikor 1909-ben a saját törzse, a grebók felkelnek a libériai hatóságok ellen, a felkelésben való részvételéért egy évre börtönbe kerül. Itt megjelenik neki Gábel arkangyal, és ő felismeri azt a prófétai hivatást, hogy meg kell térítenie Nyugat-Afrikát. Amikor kiszabadul, profetikus vándorprédikátorként, természetgyógyászként és ördögűzőként ide-oda kóborol, és megalapítja a róla elnevezett mozgalmat. 1913-ban Elefántcsontparton (Francia Nyugat-Afrika, most Elefántcsontparti Köztársaság) működik, 1914-ben pedig rövid időre felkeresi az Aranypartot (brit királyi

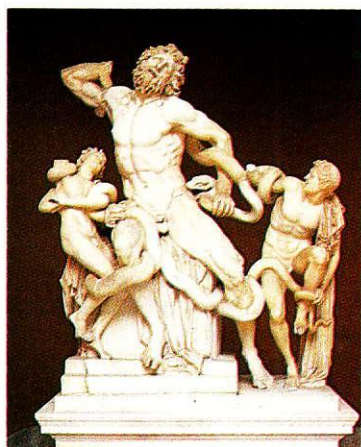
gyarmat, ma: Ghana). A feketéknek szánt messianisztikus birodalomról szóló üzenete nagy visszhangra lel, úgyhogy 1915 elején a francia gyarmati hatóság kiutasítja Elefántcsontpartról. Libériába megy. Ahol csak megfordul, minden faluban beiktat egy „apostol”-t, és istenházak létesítéséről intézkedik. 1929-et írnak, amikor meghal. Az alapító etikai követelményei mindenben roppant szigorúak, csak a házasság kérdésében nem, megtűri a többnejűséget mint legitim afrikai intézményt. A mozgalomban nagy jelentőséget tulajdonítanak a spirituális gyógyításnak. A szertartás elemei között megtaláljuk a keresztelést és a sabbát megtartását.

HELLENISZTIKUS VALLÁSOK

A ~ gyűjtőmegjelölés azokat a vallásokat öleli fel, amelyek a Nagy Sándor (Kr. e. 336–23) által kezdeményezett és Augustus császár koráig (Kr. e. 63–Kr. u. 14) terjedő művelődési korszakban (Kr. e. 304–30) a nyugati görögségben keleti kulturális elemekkel

találkoznak össze; ezt nevezzük J. G. Droysen nyomán *hellenizmusnak*. A mozgalom vallási területén szinkretizmushoz vezet. A ~ egyrészt azokat a görög és keleti →misztériumkultuszokat foglalják magukban, amelyek szélteben-hosszában elter-

1 Nagy Sándor az isszoszi csatában (Kr. e. 333), pompeji mozaik, Kr. e. 320 k. Nápoly, Museo Archeologico
2 Rhodoszi Athanadórosz, Agészandrosz és Polüdórosz: Laokoön-csoport, Kr. e. 50 k. Róma, Musei Vaticani

jednek a Római Birodalomban, másrészt magukba olvasztják a →gnoszticizmust is. I. Ptolemaiosz (304–283), aki a régi fáraói hitvallás és a görög misztériumvallások összekapcsolásával egyesíteni akarja az egyiptomiat és a görögöket, megalapítja a hellenisztikus gyógyítóisten, Szerapisz (= Szarapisz) kultuszát. A görögösített Szerapisz név az Ozirisz-Ápisz (Ápisz: a memphiszi szent bika) istenkapcsolatra utal vissza. A Ptolemaida uralkodók e főistenét és az alexandriai félgörög lakosság legfőbb istenét Szótérként („megmentő, gyógyító”) tisztelik. A gyógyítóisten csodatételeit inkubációval végzi. Templomai, melyeket szerapeumoknak hívnak, mindenfelé elterjednek; a

legjelentősebbek Alexandriában és Memphiszben találhatók.

Az istentanban az *interpretatio graecae*, ill. *romanat* (latin: „görög”, ill. „római értelmezés”) alkalmazzák, azaz a görög és római világba bevezetendő idegen és új istenségekre ráragasztják a már ismert görög és római istenek nevét.

E kor fő jellemzője Nagy Sándor utódainak szakrális tisztelete, a *diadokhoszok kultusza*. A kései ókor idején a *császárkultusz* mint átfogó, egységes erő szegül szembe a hellenizmus sokrétű vallásvilágával. Az uralkodó szakrális igénye főként az általa választott címekben jut kifejezésre, mint amilyen egyebek közt: *szótér* (görög: „megmentő, gyógyító”), *küri-*

osz (görög: „úr”) és *epiphanész* (görög: „jelenség” [az istenél]).

Irodalom

- Cumont, F.: Die orientalische Religion im römischen Heidentum. Darmstadt, 1969.
 Droysen, J. G.: Geschichte des Hellenismus. I–III. Frankfurt/M., 1980.
 Grant, F. C.: Hellenistic Religions. The Age of Syncretism. New York, 1953.
 Picard, C.: Les religions préhelléniques. Paris, 1948.
 Reitzenstein, R.: Die hellenistischen Mysterienreligionen nach ihren Grundgedanken und Wirkungen. Stuttgart, 1982.
 Thiemann, E.: Hellenistische Vatergottheiten. Münster, 1959.
 Von den frühen Hochkulturen bis zum Hellenismus. Religionsstifter und Propheten. Frankfurt/M., 1985.

HETTITA VALLÁS

A ~ a hettita (hati) nép vallása a Hettita Birodalom (fővárosa: Hattusa) (Kr. e. 1640–1200) korában a keleti

1 Hettita sziklaszentély, Kr. e. 14/13. sz. Yazilikaya, Bogazköy mellett

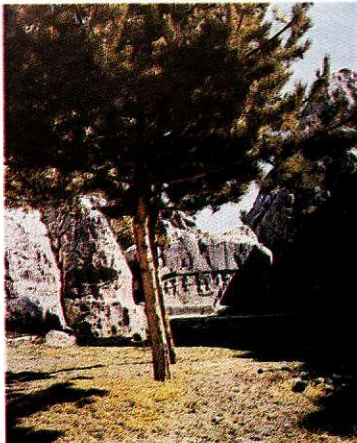
2 Tesub, Hepat és Sarruma hettita istenek találkozása, Kr. e. 14/13. sz. Yazilikaya, Bogazköy mellett

Kis-Ázsia (a mai Törökország) és Felső-Szíria területén. A ~ az →elő-ázsiai és az →indoeurópai vallásokhoz tartozik.

Már Kr. e. 2000 körül előrenyomulnak az indoeurópai hettiták az őshettiták által benépesített Közép-Kis-Ázsiába. I. Labarna király, akinek neve a későbbi hettita királyok méltóságcíme lesz, megalapítja a *hettita őbiro-*

dalmat (1640–1380), utóda, I. Hattusili uralkodása alatt pedig a kussarai politikai központ áttevődik Hattusába. Suppiluliuma király alapítja végül az *újhettita birodalmat* (1380–1200), amely azonban 1200 körül az ún. tengeri népek támadásai következtében összeroppan.

A ~ a Hettita Birodalomban élő különféle népek együttélését tükrözi.

Átvesszik a leigázott népek istenségeit, különösen a hurrikét és az őshettitákét, úgyannyira, hogy a hettita szerződések név szerint ezer istenséget említenek. Van nappali napisten-ség és föld alatti éjnap-isten-ség, időjárás-isten-ség, és vannak olyan városok is, ahol az istennők elvileg elsőbbséget élveznek a férfi istenségekkel szemben.

A birodalom legfőbb istensége és a királyság védőúrja *Vurunsemu*, Arinna város napistennője. Himnikusan úgy dicsőítik, mint „Hatti ország királynőjét, az ég és föld királynőjét, Hatti ország királyainak és királynőinek úrnőjét”. „Az ég időjárás-istenei” közül kiemelkedik a (hurrita) bika alakú *Tesub*, aki az *Illujanka* nevű sárkány ellen harcol; *Tesub* felesége *Hepat*. Említhető még *Telepinu* időjárás-isten és a hurrita istenek atyja, *Kurmarbi*.

Az istenségekből szívesen alakítanak triádokat, így pl. a *Tesub* atya, *Hepat* anya és *Sarruma* fiú (hurrita) háromságát. A Kr. e.-i 15/14. sz. hettita *vazallusszerződései*, amelyeket a hettita király és az általa leigázott

népek kötnek egymással, mindig három lényeges alkotórészt tartalmaznak: 1. egy történeti prologust az erősebb szerződő fél tetteiről, 2. egy köteleességlistát a gyengébb fél számára és 3. egy büntetésekről és jutalmakról szóló listát a gyengébb szerződő társ számára a szerződési kötelezettségek betartása, ill. be nem tartása esetére. Ezt a sémát vette mintának az →izraelita vallás, valahányszor Jahve isten és az ő népe szövetségre lépett egymással (pl. a Tízparancsolat). A kultikus szolgálatot a király (labarna) látja el főpapként, és az állami istenségek legfontosabb évközi ünnepségein is részt vesz ezek mindenkor városában. A király, akit mindig az elődje iktat be, halála után megistenül. A kultuszt nyitott szentélyekben is, templomokban is gyakorlják.

Hattusa fővárosban négy nagyobb templomlétesítmény van. Az alsóváros középső térségében áll a nagytemplom (Kr. e. 14. sz.), amelynek udvarba tömörített magja ismét egy üzlethelyiségekkel körülvett udvar közepén áll.

A hettita szobrászatban az istenek és az emberek karcsúak és lendületesek.

Az egykori Hattusa fővárosban (ma Bogazkale, Törökország; 1937-ig Bogazköy) végzett ásatások 1905/12 óta nemcsak hatalmas templomokat tártak fel, hanem a hettita állami archívumot is, több mint 20 ezer ékírásos agyagtáblával. A birodalomhoz tartozó népek nyelvei közül kultusznyelvként a hurri jelentősége a legnagyobb.

Irodalom

- Brandenstein, C. G.: Hethitsche Götter nach Bildbeschreibungen in Keilschrifttexten. Leipzig, 1949.
Dussaud, R.: Les religions des Hittites. . . Paris, 1949.
Furlani, G.: La religione degli Hittiti. Bologna, 1936.
Haas, V.: Magie und Mythen im Reich der Hethiter. Vegetationskulte und Pflanzenmagie. Vastorf, 1977.
Haas, V.: Hethitische Berggötter und hurritische Steindämonen. Riten, Kulte und Mythen. Mainz, 1982.
Otten, H.: Hethitische Totenrituale. Berlin, 1960.

HINDUIZMUS

Nyugaton ~nak nevezik az ind valástörténelemnek a →védikus vallás (Kr. e. 1500–900) és a →bráhma-nizmus (Kr. e. 900–400) utáni harmadik és utolsó történeti fejlődésszakaszát, amely tovább örökíti a Kr. e. 400 táján kikristályosodó hagyományokat. Az ind vallástörténelem Nyugaton szokásos hármass felosztásával el-lentétben Indiában a mai fővalláson (tágabb értelemben) még a bráhma-nizmus értik. A hinduista vallás követőit először az Indiába benyomult muszlimok nevezik „hindu”-nak. A középkori perzsa szó, a „hindu” – amely a „héndavá”-ból (szanszkrit: *szaindhava*; ind: *szindhu*) származik –

az Indus folyó menti tájat és lakóit jelöli.

A mai elterjedtség

A ~ azt a sokféle hit- és életformát foglalja magában, amely a mai indeteket a szent társadalmi és kasztrend kötelekében tartja össze. A →kereszténység és az →iszlam után a ~ a harmadik legnagyobb →világvallás. 647 567 ezere rúg a hívek száma, azaz a világ népességének 13,5%-ára. A hinduk 99,4%-a Dél-Ázsiában él.

A hinduk mintegy 85%-a az Indiai Köztársaságban él, ahol a 78,8%-uk-

kal a népesség többségét alkotják, s így meghatározzák az indiai társadalmi struktúrát. A hindu vallású indiaiak emigrációját véve alapul a ~ ma 84 országban terjedt el, köztük többségi vallás még Nepálban, ahol államvallás, valamint Szikkimben. Jelentékeny hindu csoportok vannak még Ázsia (Banglades, Sri Lanka, Bhután), Afrika (Mauritius), Latin-Amerika (Guyana, Trinidad) területén és Óceániában (Fidzsi-szigetek). Bali szigetén, Kelet-Jávában ma hindu–balinéz kultúra található.

Ugyanakkor az USA-ban 500 000, Nagy-Britanniában 380 000 a hinduk száma. Németországban főként re-

formmozgalmaikról ismertek (jógaiskolák, →Ánanda Marga, →transzcendentális meditáció, →Divine Light Mission, →Haré-Krisna-mozgalom), amelyeket részben ifjúsági valásnak is tekinthetünk.

A HINDUIZMUS TÖRTÉNETE

Mivel a ~ nem alapított vallás, ezért keletkezésének időpontját csak megközelítően állapíthatjuk meg: kialakulása a Kr. e.-i 1. sz. második felére tehető, ekkor domborodnak ki sajátosságai részben a →buddhizmussal és a →dzsainizmussal folytatott vitái, valamint a →bráhmaizmustól való elhatárolódása következtében. A ~ vallása és kultúrája az indiai szubkontinensen fejlődött, és csak kivételesen lépte át India határát.

Vallásfilozófiai rendszerek

Hat védahitű rendszer van, amelyek hosszú fejlődésre tekintenek vissza, és mindegyikük átfogó irodalmat hozott létre.

A **száňkhja** (szanszkrit: „szám, felsorolás”) rendszerét azért nevezik így, mert az irányzat módszertani elvéhez hozzátartozik, hogy a módszert meghatározó nagyszámú aspektus „felsorolásá”-val értelmezze a fogalmakat. Ezt az iskolát *szatkárjavádának* (szat = „valóságos”; kárja = „dolog”; váda = „közlés”), azaz valóságelméletnek nevezik. A hinduizmus legrégebbi vallásfilozófiai iskolái közé számítható rendszer alapítójának a misztikus Kapilát tekintik, akit a későbbi korok Agni, Krisna (→159. o.) vagy Visnu (→160. o.) inkarnációjaként fognak fel. A száňkhja a „Száňkhja-káriká”-ban nemesedik klasszikussá, mégpedig *Ísvarakrisna* (Kr. u. 4/5. sz.) számtana hetvenkét tanstrófájának (kárika) köszönhetően. Kapila és Ísvarakrisna mellett az iskola fő képviselői még a 9. sz.-i *Vácsaszpatisra* és a „Száňkhja-szútra” ismeretlen szerzője.

Az *upanisádok* (→bráhmaizmus) egységánál ellentétben a száňkhja

HINDUK		
Földrész	Követők	Az összes hindu százalékában
1. Dél-Ázsia	644 014 000	99,4
2. Afrika	1 270 000	0,2
3. Észak-Amerika	750 000	0,1
4. Latin-Amerika	642 000	0,1
5. Európa	593 000	0,1
6. Óceánia	289 000	0,1
7. Kelet-Ázsia	9 000	–
8. Szovjetunió	–	–
	647 567 000	100,0

HINDUK			
84 ország	Követők	A lakosság százalékában	Az összes hindu százalékában
1. India	547 123 000	77,8	85
2. Nepál	12 557 000	89,6	2
3. Banglades	10 770 000	12,7	2
4. Indonézia	3 250 000	2,1	1
5. Srí Lanka	2 474 000	16,0	
6. Pakisztán	1 078 000	1,3	
7. Malajzia	1 035 000	7,4	
8. Dél-Afrika	565 000	2,0	
9. USA	500 000	0,2	
10. Mauritius	446 000	46,1	
11. Nagy-Britannia	380 000	0,7	
12. Bhután	326 000	24,6	
13. Burma	310 000	0,9	
14. Guyana	304 000	34,4	
15. Trinidad	268 000	25,3	
16. Fidzsi-szigetek	259 000	40,9	
17. Szikkim	175 000	65,0	
A többi ország együttevve	65 747 000	–	
	647 567 000		100

a dualista világprincípiumokból indul ki, abból tehát, hogy a szám, itt kettő, nemcsak a tanmódszer, hanem a tantartalom szempontjából is döntő jelentőségű.

Minden fejlődés elején két, egymástól független elv áll, az egyik a *prákriti* mint aktív, de tudattalan, anyagi, valamiféle östermészet, a másik pedig a *purusa*, mint passzív, de tudatos szel-

lemi egyes lelkek sokasága. Az aktivitás és a passzivitás, a változékonyság, a levés és a lét ezen ellentéte fejezi ki az egész rendszer alapját. Az ősananyag vagy erőszubsztancia (*prákriti*) három rész-szubsztanciából, a *gunákból* (szanszkrit: „fonalak”, ill. „tényezők, tulajdonságok”) tevődik össze, mégpedig a *tamasz*ból („sötét, nehéz, lusta, erőtlen”), a *radzsasz*ból

(„szenvedélyes, aktív, energikus”) és a szattvából („világos, könnyű, örvendetes”), aszerint, hogy egykedvűséget, fájdalomt vagy békét idéznek elő. Ameddig nyugodt a világminőség, addig ez a három tulajdonság egyensúlyban van, ha azonban az egyik rész túlsúlyra jut, új világfolyamat kezdődik, amelyben az ősananyagok egymásból keletkeznek, s végül előáll belőlük az öt elem (éter, levegő, tűz, víz, föld), amelyek egyúttal a Brahmá tojását (→165. o.) alkotják. Az anyag a három tényező játéka folytán „elcsábítja” a lelkeket, és a két elv kapcsolatából az evolúciók láncolatában kialakulnak a tapasztalati világ pszichofizikai alkatrészei, valamint a szanszára (→168. o.). A szellemi egyes lelkek (*purusák*) ámbár immateriálisak, de mert beburkolja őket az anyag, és mert nevet kapnak, testet öltenek, tulajdonságokkal bírnak, tévesen azt hiszik, hogy az anyaghoz vannak kötve. E tévhit szüli azt a hiedelmet, hogy a lelkek gondolkodnak, éreznek és cselekszenek, pedig hát a holdfényről szóló hasonlat jól szemlélteti a lényegét: „Amint a holdnak nincs kapcsolata a vízzel, amelyben tükröződik, éppúgy a szellemi léleknek sincs dolga az anyaggal és jelenségeivel, hanem attól érintetlen és örökké változatlan marad.” A lélek csak akkor szabadulhat meg az anyag befolyásaitól és szakadhat ki az újrászületések körfolyamatából, ha felismeri, hogy a névvel ellátott tulajdonságok és történések csak az ősananyag (*prákríti*) jelenségei, amelyeknek lényege idegen az abszolút szellemtől (*nirguna*). Csak ha a *purusa* belátja, hogy nem ő cselekszik és érez, hanem a *prákríti* működteti a történéseket, akár kozmikusak vagy egyéniak, akár fizikaiak vagy pszichikaiak, akkor válhat el a *purusa* végérvényesen a *prákrítitől*, és térhet vissza az örök passzivitásához, ami egyben a szenvedéstől való megváltást jelenti. A szenvedést, amely csak az anyagihoz tapad, ahhoz a bozóthoz hasonlítják, amelyből a vak, de cse-

lekvő (*prákríti*) a vállán cipeli ki a bénát, de látót (*purusa*).

Az etika szorosan kapcsolódik az ősananyag tulajdonságairól alkotott elképzelésekhez. A kozmikus kerék, amelyet a *bráhma*n ereje tart meg a tavasz, nyár, ősz és tél, eső és napsütés, nappal és éjjel örök körfolyamatában, meghatározza az ember sorsát is a születés és halál, boldogság és szenvedés, gazdagság és szegénység körfolyamatában. „Ahogy a rovar együtt foroghat egy ökrös szekér forgó kerekével, éppúgy sodródik az ember a *gunák* ösztönerőivel.” A *tamasz* embere erőtlen és állhatatlan, szinte álmállapotban hagyja, hogy az élet eseményei ide-oda űzzék. A boldogság elkábitja, a szenvedés pedig leteríti, egykedvűvé teszi. Csak a sokaságot látja, s nem törekszik az egységre. A *radzsasz* szerint élő ember tevékeny és erőteljes, becsvágyó és szenvedélyes. Szorgalmát és erőit Énje szolgálatába állítja. A *radzsasz* az énvonatköztetésű cselekvés, ellentétben pedig, a *tamasz*, az erőtlen állapot; a kettő együtt a *májá*, azaz a külső látszátvilág. Az az ember, aki keresztüllát ezen a látszátvilágon, a szattva útján, a jóhoz és igazsághoz vezető úton halad. Aki a tiszta igazságot felismeri, nemcsak a sóvárgást és gyűlöletet, az irigységet és lustaságot, hanem az egoizmust és birtoklási törekvést is – vagyis az „én”-nel és az „enyém”-mel kapcsolatos tudatot, amelyből minden rossz származik – maga mögött hagyja.

A szánkhja alkotja a jóga gyakorlati gyógyútjának alapját (→173. o.).

A **mímámszá** („fejtegetés, exegézis”) eredetileg a védikus áldozati szövegek és szertartási cselekmények módszeres magyarázata. *Kumárika* (Kr. u. 690–750) is a védikus áldozatkultuszt és a látnok Dzsaimini (Kr. u. kb. 200) szútráit („tanpéldabeszédek”) veszi alapul, amikor a Kr. u.-i 7. sz.-ban kidolgozza ezt a filozófiai rendszert. De amíg a Védák (→védikus vallás) tekintélyét védelmezi a →buddhizmussal szemben, egyide-

jűleg feléleszti a →bráhmaizmust. A monda szerint ő kezdeményezte a buddhizmus erőszakos kiszorítását Indiából. A mímámszá később két rendszerre szakad: a *púrvámám-szára* („az első rész [azaz a Védal fejtegetése”), amelyet később csak *mímámszának* neveznek, és az *uttara-mímámszára* („a második rész [azaz az upanisádok] fejtegetése”). Ez utóbbit *bráhma*n tanai miatt *bráhmamímámszának* is vagy *sárirakamímámszának* („a megtestesített önvaló fejtegetése”) is nevezik. A *mímámszá* fő képviselői Kumárilán kívül *Sabarasz-vámin* (Kr. u. 5. sz.) és *Prabhákara* (Kr. u. 7/8. sz.). A *mímámszá* számtalan és örök egyes lelket feltételez, amelyek szanaszét bolyonganak testeikkel, amíg csak ki nem szabadulnak az újrászületések láncolatából, és el nem érik az abszolút szellemiséget (*bráhma*n). A *karma* törvénye alól még az istenek sem vonhatják ki magukat.

A **védantákon** („a Védá vége, ill. befejezése”) eredetileg az *upanisádokat* értjük, mert a Védá és ezzel az isteni kinyilatkoztatás utolsó részét alkotják. A védanta a legtágabb értelemben jelöli azt a tanrendszert, amely a Védára támaszkodik. Szűkebb értelemben viszont így nevezik India máig legjelentősebb filozófiai iskoláját, amelyet még a ~ igazi ortodoxiájaként is emlegetnek.

1 Kangra-iskola: Krisna, *Visnu* 8. inkarnációja, mint gyerek és

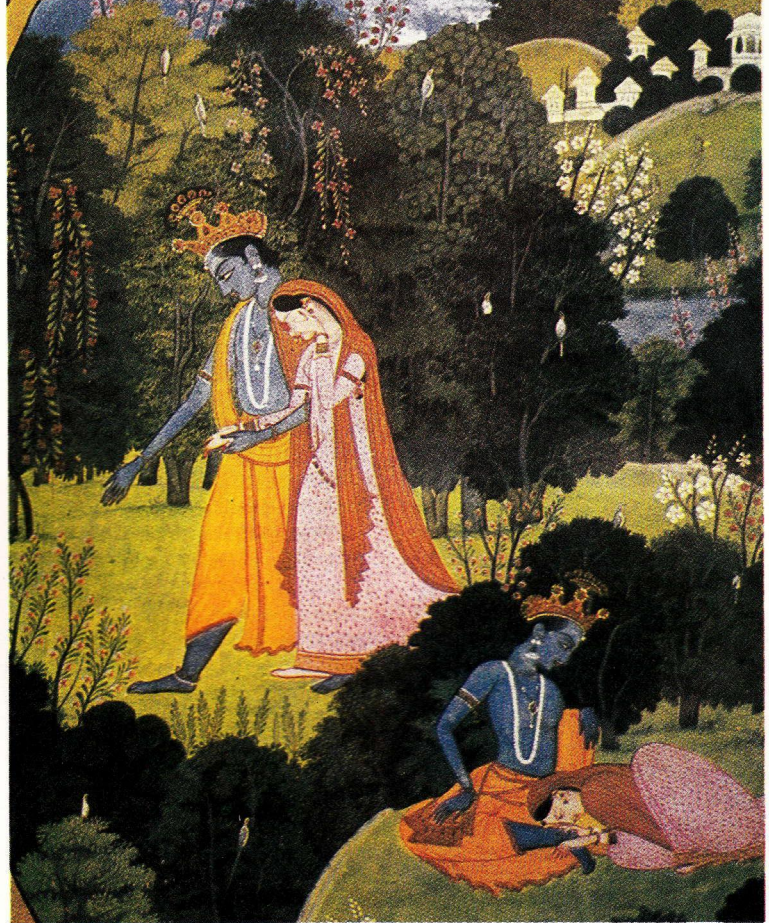
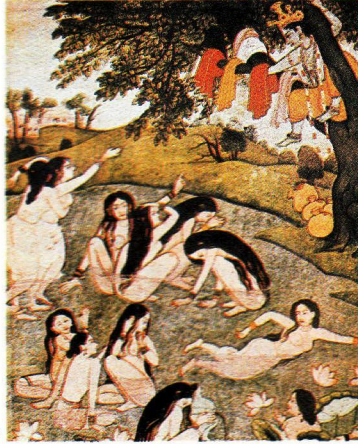
2 Krisna és a pásztorkányok, akiknek a ruháit elrabolja, 18. sz. Delhi, Nemzeti Múzeum

3 Krisna harcát vív Kálja kígyódémonnal, 16. sz., bronz. London, Victoria & Albert Museum

4 A Kuruk csatája, a Mahábhárita c. hőseposz alapján. London, British Museum

5 Krisna a kedvesével, Rádhával, 18. sz. London, Victoria & Albert Museum

A Kr. u.-i 6. és 8. sz. között keletkezett *védanta* fő képviselője Sankara (Kr. u. 788–820), aki egy malabái (Dél-India) bráhmána családból származik. Őt tartják a ~ leghíresebb filozófusának és megújítójának. Sankara szerint a legfőbb igazság az *advaita* („ami második nélkül van”), a „nem kettősség”. Szigorú monizmust tanít, mely szerint a kettősség vagy a sokaság csak az igazság elleplezése, ill. látszat (*májá*). A világ abszolút és szellemi alapelve (*bráhma*) vagy az isteni önvaló (*atmán*) tiszta egység, s ezért pusztán ellentett fogalmak. Az egyetemes *atmán* és az egyes *atmán* úgy viszonyul egymáshoz, mint az általános tér a fazekekban lévő térhez; csak elhatároltságukban különböznek egymástól. Ha az egység (*advaita*) az egyedül „reális”, akkor a tapasztalati világ a maga sokféleségében csak „illúzió” lehet, a „nemtudás” (*avidnyá*) terméke. Az egyedül reális *bráhma* (világönvaló) és az *atmán* (individuális önvaló) azonosságának abszolút igazsága viszont csak a „magasabb tudás”-ból (*paravidja*) következik. Az abszolútról való magasabb tudással szemben a viszonylagosról való „alacsony tudás” (*aparavidja*) áll. Ez utóbbi a világot viszonylagos realitással ruházta fel, a *Brahmához* igazodik, amely személyi istenként a lélekkel mint önnön reflexével azonos. Az alacsony tudás, amely a magasabb tudás előfoka, csak a folyamatos világerődus egy bizonyos idejére korlátozódó megváltáshoz segíthet. Igazi megváltásban azonban csak az részesül, akinek magasabb tudása van, csak az, aki tisztában van az egyes lélek és a világlélek abszolút azonosságával: *aham brahma aszmi* („én vagyok *brahma*”), ill. a saját önvaló és a legmagasabb önvaló azonosságával: *tat tvam aszi* („ami te vagy”). Sankara sok *upanisád*ot kommentált. Fő művei azok a kommentárok, amelyeket a bölcs *Bádarájana* *Brahmaszútráihoz* (Ötszázötvenöt aforizma) készített.

A *védantát* képviseli *Gaudapáda* is (Kr. u. 700 körül), aki Sankara tanítója és a *Mándukja-upanisád*hoz írt *Káriká* szerzője. Szerinte is egyenlő az *atmán* a *bráhmannel*, és ő is a *bráhma* tekinteti egyedüli realitásnak. Nincs sokaság és nincs levés, úgy-hogy az egyes lélek és a tapasztalati világ csak illúziók tükröződése, mindez a májá műve, kozmikus szemfényvesztés. „Ahogy a kötél a sötétben kígyónak látszik, éppígy az *atmán* a nemtudás sötétjében világnak.”

A sankarai tiszta „nemkettősség” (*kévala advaita*) szigorúan monista-ateista irányával állítja szembe *Rámánudzsa* (1050–1137 körül) saját, „minősített monizmusát”-t (*visista advaita*), mely szerint a tapasztalati világ és az egyes lélek reális ugyan, de mindkettő csak a személyi istenként felfogott abszolút attribútuma. A lelkek és az Isten nem azonosak, csak fölöttébb hasonlóak. Úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a test és a lélek. A megváltás nem oltja ki az egyes lélek egyediségét a minden-egységben, hanem – még ha érintkezik is az Istennel – saját maga marad.

Nimbárka (12. sz.) az Isten és a lelkek egyidejű különbözőségének (*bhédá*) és nemkülönbözőségének (*abhédá*) álláspontját képviseli. „Ahogy a hullámok az óceánban, éppígy a lelkek sem nem különböznek az Istentől, sem nem azonosak vele.”

Mádhva (1197–1276) szerint Isten és az egyes lelkek gyökeresen eltérőek. Az egyes lelkek a független Istentől függenek, aki az egyedüli hatóok.

Vallabha (1479–1531) egyfajta tiszta nemkettősséget képvisel, mely szerint a világ az abszolút realitás darabonkénti láthatósága.

Az újabb korban a *védanta* ismert képviselői közül megemlíthető: *Rámakrisna* (1834–86), *Srí Aurobindó Ghós* (1872–1950) és *Rámána Mahar-si*. (Neohinduizmus → 179. o.).

Egy másik ortodox filozófiai iskola a *Patandzsali* (Kb. Kr. u. 5. sz.) *jóga-szútrában* kifejlesztett klasszikus **jóga-rendszer**, melynek értelmében jógán

(„igába törés, járomba fogás”) az összes szellemi erő megfeszítését és uralását, meghatározott irányba tere- lését értik. A cél az elcsitul kedély, a magasabb megismerés elérése, és végül a megszabadulás az anyaghoz kötöttségtől. Patandzsali rendszerezte a jóga hagyományait, és nagy általánosságban kifejtette a *szánkha*-filozófiát (→ 151. o.). A Patandzsali-féle klasszikus jógaösvény két szakaszban nyolc fokozatot foglal magában:

1. A *háttha-jóga* – az erőfeszítés jóga- ja, ill. durva jóga a testgyakorlást állítja előtérbe.

1. A *jama* („fegyelmezés”) az első fokozat, amely megkívánja az alábbi öt parancsolt betartását: nem szabad ölni, hazudni, lopni, szemermetlenkedni, érzéki élvezetet okozó ajándékokat elfogadni.

2. A *nijama* („előírás”) megköveteli a tisztasági előírások betartását, az aszkézist, a jelmondatok fennhangon való mormolását, különösen az „óm” szótagét, a szent szövegek tanulmányozását, valamint a mindenkor tanító (guru) iránti bizalmat és feltétlen odaadást.

3. Az *ászanán* („ülésmód”) a helyes ülésmód és testtartás értendő a meditáció előfeltételeként. Öncélúan gyakorolva ez a jóga fokozat feszültségcsökkentő és egészségjavító.

4. A *pránájama* („lélegzésselénőrzés”) a lélegzés fölötti uralom gyanánt tudatvezetésre és a *prána* ritmikus irányítására törekszik.

5. A *pratyáhára* elvonja az érzékeket az érzéki tárgyaktól, kikapcsolja a külső észleléseket, s ezáltal eléri, hogy az érzékek érzéketlenek legyenek a kívülről jövő ingerekkel szemben.

II. A *rádzsa-jóga* („királyi jóga”) számára az előző öt fokozat csak a második szakasz előfokát alkotja, amelyben a legfontosabb az intuitív belátás elérése.

6. A *dháraní* („összpontosítás”) egy határozott pontra rögzíti a gondolkodást, és kikapcsolja az ellenőrizetlen

belső folyamatokat (gondolatokat és elképzeléseket).

7. A *dhjána* („meditáció”) az eszményibe emeli a gondolkodást.

8. A *szamádhí* („elsüllyedés”) egye-síti a gondolkodást a gondolkodás tárgyával. A misztikus ekstázis ezen az utolsó fokon egyenlő a szellem (*purusa*) anyagtól (*prákriti*) való elol-dásával, az életbeli megváltással. Ezen a fokon nyílik ki az elragadtatás ezerlevelű lótusza. Az „életbeli meg-váltottság” szinte paradox állapota (*dzsivanmukta*): a *purusa* (a szellem) autonóm és szabad marad, úgyhogy a jógatanítvány már nem az idő fog-ságában él, hanem az örök jelenben.

A jógafilozófia és a klasszikus jóga-út főforrását Patandzsali százkilenc-vennégy *jóga-szútrája* (jóga-vezérfo-nal) jelenti.

Az időszámítás kezdetekor élt *Kan-náda* alapította a **vaisésikát**, amely főleg a jelenségvilág különbségeivel (*visésa*) foglalkozik. A világ szubsztan-ciai alkotják az atomokat, amelyek öröktől fogva léteznek. Az Isten mint világkormányzó tartja folyamatban az atomok és a *karman* helyes műkö-dését és összetételét. Az iskola fő képviselői Kannádán kívül még *Aksa-páda*, *Prasasztapáda* (Kr. u. 5. sz.), *Uda-jana* (10. sz.) és *Annambhatta* (16. sz.).

A hatodik ortodox filozófiai iskolát **njájának** („szabályok”) hívják. Az idő-számítás kezdetekor élt bráhmána *Gótama* alapította. Tanait, amelyek csaknem azonosak a vaisésika tanai-val, és elsősorban a gondolkodás (dialektika és logika) szabályait (*njája*) dolgozzák fel, kánonná foglalja össze. A következtetés módja nála öttagú (míg Arisztotelészénél háromtagú). Az iskola fő képviselői: *Paksilaszámin Vátszjájana* (Kr. u. 4. sz.), *Uddjótakara* (7. sz.), *Udajana* (10. sz.), *Gangésa* (12. sz.) és *Annambhatta* (16. sz.).

TEOLÓGIAI ISKOLÁK ÉS IRÁNYZATOK

Míg a vallásfilozófiai rendszerek fá-radságos megismerési útja (*dnýána*-

Fő iskolák	Követők	Az összes hindu százalékában
visnuizmus	453 000 000	70
sivaizmus	161 892 000	25
saktizmus	19 427 000	3
neohinduizmus	9 713 000	1,5
reformhinduizmus	3 238 000	0,5
	647 567 000	100

márga) csak a nép elenyésző része előtt áll nyitva, addig a teológiai isko-lák és irányzatok megpróbálnak ele-get tenni minden népréteg igényé-nek. A teista irányzatokban három fő ágazatot alakítottak ki, amelyet a há-rom legjobban tisztelt istenség neve nyomán visnuizmusnak, sivaizmus-nak és saktizmusnak hívnak.

A visnuiták Észak-, Nyugat- és Kelet-Indiában (Ásszám) élnek, a sivaiták viszont Dél-Indiában (Kerala, Tamil-nádu) és Nyugat-Bengálban.

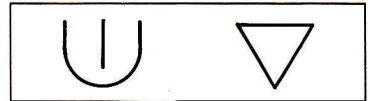
A három fő irányzaton belül számos iskola létezik, amelyek elsősorban az Isten, a lélek és a világ közti viszony-ról és a különféle üdvutakról vallott felfogásban különböznek egymástól. Továbbá abban is, hogy a kinyilat-koztatás és a hagyomány általánosan elismert írásai mellett mindenkor megvan a saját irodalmuk.

A ~ különböző irányzatai kölcsö-nösen nagy türelemmel viseltetnek egymás iránt, mert az üdv elérésének lehetőségére vonatkozó szemléleteket (*darsana*) egyenértékűnek tekin-tik. Ha valamelyik irányzat mellett foglalnak állást, az nem jelenti azt, hogy ugyanakkor elutasítják a többi.

A visnuizmus

Az irányzat követőit *visnuitáknak* vagy *vaisnaváknak* nevezik, mert Vis-nut (→160. o.), ill. inkarnációját tisz-telik a legfőbb Isten, a teremtető és a világ örök uraként. Ismertetőjegyük a homlokra festett *tirunáma*, amely a templomfalakon és az üzleteken is

látható. A visnuiták homlokjelét a két függőleges, fehér vonalról lehet felismerni, amely az orrgyóktól U for-mában (= *úrdh vapundra*) kúszik fel a homlokra, közte egy piros vagy feke-te vonallal, így ábrázolva szimboliku-san Visnu lábnyomát és hármas lépé-sét. Egy másik visnuista homlokjel egy háromszög, a víz és a női elv jelképe, melynek csúcsa lefelé mutat.

A visnuista iskolák és irányzatok el-méleti alapjai a védanta (→152. o.) vallásfilozófiai rendszerében rejlenek. A visnuizmus jellemzője a *bhakti* („is-tenszeretet”; →168. o.) üdvútja. A vis-nuiták számára öt szentséget (*szamsz-kára*) írnak elő: a megjelölést (*ankana*) Visnu öt emblémájával – elsősorban a koronggal –, az U formájú homlok-jel (*úrdh vapundra*) mindennapos fel-rajzolását, egy vaisnava-név kölcsön-vételét, a két, Visnu és S्री (→162. o.) számára meghatározott *mantra* (→173. o.) belesúgását a jobb fülbe és az áldozatot (*púdzsá*, →173. o.). A visnu-hit forrása elsősorban a *Bhaga-vad-gítá* (→179. o.), a visnuista Ága-mák (→179. o.), a *Visnu-purána*, a *Bhakti-szútrák* és a *Bhágavata-purána* (*Bhágavatam*). Az utóbbit a Krisna-tisztelet visnuista „bibliá”-jának tekin-tik, amelyet az alsó kasztokhoz tarto-zók és a nők is olvashatnak.

A *bhágavaták* a legrégebb visnuita iskola. A Bhágavad-gítá tanait fejlesztették tovább és elsősorban a Maráthaországban működtek. Hozzájuk tartozott a három nagy költő: Dzsánésvar (13. sz.), Námdev (1270–1350) és Tukárém (1607–49). Istenük a Visnuhoz és Krisnához szorosan kötődő és már a Kr. e.-i 2. sz.-ban megerősített Vasudéva-Krisna.

A *panycsarátrák* (szanskrit: „az öt éjszakához tartozó”) egy másik irányzatot alkotnak a visnuizmuson belül. Tanaik szerint a legfőbb istenségből, Vasudévából (Visnu) négy vagy három emanáció keletkezik, amelyeket vagy mint a teremtető, ill. etikus isteni erő személytelen kibontakozását, vagy mint személyi isteneket női istenségekkel együtt értelmeznek. A világ is Visnu emanációjaként (*vjúhat* = „kibontakozás, szétbontás”) keletkezett, és a transzcendens Főisten saktija révén működik a világban. A Visnuval való közösség megváltást hoz az embernek. A panycsarátrákra jellemző irodalom a *Panycsarátra-szamhitá*. A panycsarátrákat és a bhágavatákat a 7. sz. óta egységként fogják fel, és nevüket rokon értelműen használják.

Álvárnak vagy Árvárnak („valaki, aki a legfőbb lény tulajdonságait érintő mély meditációba merült”) hívják azt a tizenkét szent dalnokot és költőt, aki a 6. és 9. sz. között Dél-Indiában élt, és tamil nyelven énekelt az istenszeretetről (*bhakti*). A legjelentősebb közöttük Nammálvar. Még ma is nagy tiszteletnek örvendenek a Visnu-ég különböző lényének avatárjaitként (→160. o.).

Rámánudzsa („a később született Rámá”; 1050–1137), egy Kancsiból (Dél-India) való bráhmána család sarja. Először a védanta-alapító Sankara (154. o.) egyik követőjének tanítványa. Nemsokára elfogadhatatlannak tartja mestere szigorú monizmusát, és a bhakti-vallás álvárjának befolyása alá kerül, melynek tanítója is lesz. Később Jamunácsárja tanítványaként és utódaként órá járul a sríran-

gami templom vezetése. A visnuizmus Rámánudzsatól kapja minősített monista veretét. Három örök elve: az *isvara* („Isten, ill. összlélek”), az *acsit* („lélektelen világ”) és a *csit* („egyes lélek”). Isten a világ és az egyes lelkek belső vezére. Ha a világnak és az egyes lelkeknek Isten nélkül nincs is realitásuk, akkor is reálisak óáltala mint Isten teste. Mind a hárman egységként jelennek meg: Isten-világ-lélek. Rámánudzsa istenét kinyilatkoztatása szerint Bráhmánnak hívják, mint Visnut. Az ő különleges tisztelete Rámát tekinti Visnu avatárjának (→160. o.). A megváltáshoz a *bhakti-jóga* (*bhakti-márga*, →168. o.) vezet el, az Isten lényébe való szerető belemérlés (Isten kegyelme folytán), vagy még inkább a *prapatti* („Istenre bízni magunkat”). A lélek és az Isten közösségből nincs visszatérés a *szanszarához* (→168. o.).

Rámánudzsa követői két ágra szakadnak a *vadakalai* északi irányzatára, amely a megváltáshoz megköveteli a hívők egymással versengő aktivitását – hiszen a kölyökmajom is szorosan csimpaszkodik az anyamajomra, és a *tenkalai* déli irányzatára, amely a kölyökmacska szájában tartó anyamacska viselkedésében talál példázatszerűt a hívő inkább paszszív magatartását igazolandó.

Rámánudzsa kommentárokat írt a Brahma-szútrákhoz és a *Bhágavad-gítához* (→179. o.), amelyek kétségkívül részei a világirodalomnak. *Sribhásja* c. írásában kinyilvánítja felfogását a személyi Istenről, a reális világról mint az Isten szakaszos és részleges kibontakozásáról és az egyes lelkek halhatatlanságáról.

A *mádhvák* vagy *ánandatírták* iskoláját az alapítóról, Mádhva *Ánandatírtáról* (1197–1276), egy Dél-Indiából származó vándorprédikátorról nevezték el. (Az alapító szűkebb, kanarezi hazájában ez az iskola még mindig nagyon népszerű.) A védantarendszer (→152. o.) „egyedüliség-tan”-ával (*advaita*, szanskrit: „ami második nélkül van”) ellentétben

Mádhva egy „kettősségtan”-t (*dvaita-mata*; *dvaita*, szanskrit: „kettősség”) képvisel, mely szerint Istennek és az anyagi világnak egyaránt van realitása, de az Isten és a szellem-lélek is kettősséget jelenít meg, mert különböznek egymástól. Ez az ontológiai pluralizmus annyiban monisztikus is, hogy Istent egyedüli hatóóknak tekint. Istent a mindenhol jelen levő Isten, és az ő kegyelme biztosítja a megváltást. Mádhva szerint vannak lelkek, amelyek megválthatók, és vannak lelkek amelyek nem.

Különleges csoportot alkotnak a visnuiták között a *rámaiták* – így nevezik őket az általuk tisztelt Rámá isten, Visnu inkarnációja nyomán.

A rámaitákhoz számítják a *rámávátokat* vagy *rámánandikat*. Ezt az iskolát az alláhábádi származású *Rámánanda* bráhmána (kb. 1400–70) alapította Benáreszben. Rámánanda sokban hozzájárult a bhakti vallás elterjedéséhez. Az ő istene, akit a *bhakti*-jával (istenszeretettel) keres, nem más, mint Visnu Rámá, a Rámájana hőse és felesége, Szítá inkarnációjában (→161. o.). A Rámánudzsa iskolájából kikerülő Rámánanda eltér az iskolától, mert rendkívül szabadosan viszonyul a kaszt- és ceremóniatörvényekhez (kasztrend →170. o.). Mivel egyáltalán nem fogad el semmilyen kasztkülönbséget, bármely kaszt tagjai, sőt idegenek, még muszlimok is tisztelettel a rámvátokhoz. A vallási és társadalmi türelem a visnuita és iszlám elemek kapcsolatából fakad.

Rámánanda tanítványai és utódai közé tartozik *Tulszidász* (1532–1623), Hindusztán nagy vallásos költője, aki egy kanaudzi bráhmána családból származik. Szülei kitaszítják egy rossz horoszkóp miatt. Egy aszkéta talál rá, és felneveli. Rövid ideig tartó házasság után Tulszidász aszkétaként él haláláig Benáreszben. Ő írta az ismert *Rám-csarit-mánaszt* („Ráma tetteinek tava”), amely Válmiki szanskrit nyelvű *Rámáján*ját dolgozza át. E műve, sok hindu „bibliája”, Rámá tiszteleté-

ról tanúskodik, az irgalom és szeretet isteneként magasztalva őt.

A rámaidák közé tartozik a *kabír-panthik* iskolája is, amely a benáreszi *Kabír* (1440–1518) muszlim takács és vallásos hindi költő alapítása. Kabír, aki Rámánanda tanítványa, a visnuizmust összeköti az iszlám misztikus irányzatával, a szúfizmussal, és szigorú monoteizmust hirdet Rám isten nevében, aki azonos Allahal. Ez az Isten teremtette a világot. Elutasítja azt a hinduista elképzelést, mely szerint a világ szakaszonként bontakozik ki Istenből, valamint a képkultuszt és a kasztrendet. Az embernek kötelessége, hogy szeretettel és bizalommal szolgálja a teremtő Istent. Kabír tanítványa, a későbbi Nának guru (1469–1538) alapítja meg a →szikh vallást, az iszlám és a ~ szintézisét.

A visnuiták között lévő *Krisna*-követők Visnu istent tisztelik Krisna (→161. o.) inkarnációjaként. Rádhá nevű kedvesét pedig mint megszemélyesített istenszeretetet, *Bhakti* istennőként. A Krisna-követőkhöz sorolják a *maráthékat*, akik közül a monista Dnyánadéva (13. sz. vége) és Tukarám (17. sz.) emelkedik ki. Ők a Vítthalának vagy Vítthóának nevezett Krisnát és a feleségét, Rukminit tisztelik.

1300 körül a Mathurá vidékén *Nimbárka* (12. sz.) alapít misztikus-erotikus mozgalmat Krisna és kedvese, Rádhá tiszteletére. A *bhédábhédavádát* (szanszkrit: „különbözés-nemkülönbözés”) képviseli tanításában, amely dualista monizmus (védanta-rendszer →152. o.) Nimbárka szerint Isten felfoghatatlan, de jelenségformái már hozzáférhetőek. A függőséggel és lényegazonlósággal, de nem lényegazonossággal az egyes lelkek és Isten úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a tenger hullámai és a tenger, ill. a napsugarak és a nap. Az ember megváltását Krisna és Rádhá iránti odaadás teszi lehetővé.

Nimbárka mozgalma folytatódik a szigorúan monista *Vallabha* (1479–1531) alapította *vallabhácsárjában*,

ill. *maharádzsákban*, amelyek legtöbb követője Észak-Indiában él, ahol az alapító születési és működési helye, Benáresz található. Vallabha, aki egy teludszui bráhmána nemzetségből származik, tiszta monizmust képvisel (védanta-rendszer). A Bráhmanal azonos Krisna teste létből, értelemről és gyönyörből áll, és örök gyönyört élvez a „tehenek világában” (*gólóka*) Rádhával együtt, mintegy az Isten és a lélek közti szeretetviszony visszfényeként. Az öslélek szikrái világként és egyes lélekként válnak láthatóvá. A megváltáshoz Isten kegyelme (*pusti*) szükséges. A szexuális elemnek igen nagy jelentősége van a vallabhácsárjánál. A vezetők megkövetelik a nőktől és leányaitól a férfi követők iránti szexuális odaadást az isteni gyönyör megvalósítása érdekében. Vallabha írt egy kommentárt a *Bhágavata-puránához* (→178. o.), melyben Krisna Rádhá iránti szerelmét magasztatja.

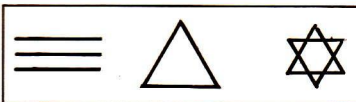
A *csaitanja-mozgalmat* egy *Csaitanja* (1485–1534) nevű bengáli bráhmána, askéta és vándorprédikátor alapította, akiben Krisna részleges inkarnációját látják. Csaitanja elveti a kasztrendet és a cselekedeti jámborságot, elemzi és rendszerezi az erotikus Krisna-szolgálatot, a *bhaktit* (istenszeretet). Szerinte a megváltást mint a lélek Istennel való eggyé olvadását csak a Krisna és Rádhá iránt érzett önzetlen szeretet teszi lehetővé. Erotikus miszticizmusa az egyes lélek buzgó istenszeretetét hangsúlyozza egyetlen üdvútként, jelképek tekintve Rádhá Krisna iránti szeretetét. A Krisna iránti szeretetet a közösségi ének és tánc (*szamkirtana*) fejezi ki. A csaitanja-mozgalom számottevő befolyást gyakorolt a bengáliai költészet és zene fejlődésére.

A 16. sz.-ban alapítja *Harivansz* Mathura területén (Észak-India) a *rádhá-vallabhiket*, akiknél Rádhá, Krisna kedvese áll a tisztelet középpontjában. Itt is az erotikát veszik alapul és kiindulópontul a misztikus élményekhez.

A sivaizmus

A *sivaiták* vagy *saivák* Siva isten tisztelői (→162. o.), aki számtalan formában nyilvánul meg mint legfőbb Isten és a világ legnagyobb ura.

Ismertetőjelük olyan homlokjel, amely három, hamuval vagy fehér festékkel húzott vízszintes vonalból (*tripundra*) – Siva homlok szemének jelképes ábrázolása – áll. Két további sivaita homlokjel közül az egyik a háromszög, amelynek csúcsa felfelé néz, ezzel a tüzet és a him elvet fejezik ki, a másik hatszöggé összekapcsolt kettős háromszög, a himnemű és a nőnemű elv (princípium) egyesülésének jelképe.

A sivaita iskolák és irányzatok elméleti alapjai a jóga (→173. o.), a vaisésika és a njája (→155. o.) vallásfilozófiai rendszereiben rejlenek. Általános üdvöcél a lélek eggyé válása Istennel. A kultuszra erősen rányomja bélyegét a tantrikus szertartás. Siva a példaképük, az asztékák és a nagy jógik szerint az üdvúton az askézis, a jóga és a meditáció visz előré, de a szent jelégék (*mantrák*, →173. o.) mormolása és a sokféle szertartás, valamint a hamuval bekenés és egy 108 *rudrák*-sá-bogyóból (*Elaeocarpus Ganitrus*) álló „rózsafüzér” viselése is.

A *szmárták* az ortodox sivaiták között a tradicionalisták, a nevük is erre utal, amely a *szmrtiből* (szanszkrit, „hagyomány”) származik. Irányzatuk elsősorban India déli és nyugati részén terjedt el. Jóllehet hisznek valamilyen személytelen *bráhmanban*, odahaza naponta öt istenség előtt teszik tiszteletüket. Visnun (→160. o.) kívül ezek: Siva (→162. o.), Durga (→164. o.), Ganésa (→165. o.) és Szúrja. Ebből az ötből minden követő a maga személyes kedvenc istenségét részesíti előnyben. A védikus szertar-

táshoz kötik magukat, de anélkül, hogy kötelességüknek éreznék a templomba járást.

Egy másik sivaíta iskola a *pasupatá*-ké, ők *pasupati* („az állatok [lelkek] ura”) gyanánt tisztelik Sivat. Ezért úgy tekintik az egyes lelkeket, mint olyan állatokat (*pasu*), akiket Siva isten (*pati* = „úr”) a *sanszára* kötelével odakötöztötte a világhoz, és akiket teljes függőségben tart. A megváltás útja a jóga, a meditáció, a *mantrák*, az ének és a tánc által visz előre, és így szabaddit meg a „kötél”-től. Az út vége az Isten közelsége. Míg más sivaíta irányzatoknál a szenvedés vége nem más, mint annak megszűnte, itt még hozzájárul az is, hogy a legfőbb isteni dicsőségben részesülnek. A szertartások végzése közben különleges szerephez jut a test fűrésztése és bekenése hamuval vagy homokkal. Életszokásaikat tekintve a *pasupaták* a kápálíkára emlékeztetnek.

A *kápálíká* („koponyavívők”) és *kálamukhák* Siva-Bhairavát és Csámundát (Durgá) tisztelik mint legfőbb istenségeket. Megváltásukat az életük végén állandóan sürgetett aszkézis által remélik. Ezért tartózkodnak előszeretettel olyan helyek közelében, ahol elégetik a hullákat, ezért cicomázzák fel magukat csontokkal, és ezért esznek és isznak a mindig náluk levő koponyákból.

A *Siva-Siddhántát* („sivaíta tan”) *Méjkanda* alapítja a 13. sz.-ban „a sivaíták végleges tanrendszere” gyanánt és Dél-Indiában tökéletesíti. Három örök szubsztanciából indul ki: az Istenből (Siva) mint úrból (*pati*), a lelkekből mint állatokból (*pasu*) és a kötélből mint bilincsből (*pása*). Az örökkévaló Siva teremtette a világot *májá*-anyagból, a lelkek miriádjait pedig a *májá* és az elámitás bilincseli az újraszületések körfolyamatához. A megváltás csak Siva kegyelme (*bhakti*) révén lehetséges. Ez az iskola gazdag vallásos költészetet hozott létre tamil nyelven.

A sivaizmus fejlődése sokat köszönhet a „kásimíri újrafelismerés-tan”-

nak (*pratjibhidnyánasástra*), amelyet *trikának* (mégpedig *patiból* = „úr”, *pásából* = „kötés” és *pasuból* = „lélek” álló „háromság”-nak) is neveznek. A trika-iskolát *Vaszugupta* alapítja Kásimírban a 9. sz. folyamán. Az iskola számára a világ az isteni akarat emanációja, és látszólag különbözik az Istentől. Valójában Siva visszénye és álomképe, ill. gondolata. Mivel a lelkek azonosak Istennel, a megváltás Isten és az egyes lélek lényegazonosságának felismerésén, azaz újrafelismerésén múlik. Ha a lélek újra felismeri magát mint az Isten gondolatát, bekövetkezik számára a megváltás. A trika-iskola tanait a sivaíta Ágamákban (→179. o.) alapozzák meg. Ezzel az irányzattal tart rokon-ságot a 14. sz.-i sivaíta aszkéta- és költőnő *Lallá* költészete.

A dél-indiai *vírasaivák* („hősies sivaíták”), akiket *lingájak*oknak is neveznek, a *lingam* (szanskrit: „fallosz”) jelképében tisztelik Sivat. Alapítójuk, ill. reformátoruk *Baszava* (11/12. sz.), aki azt tanítja, hogy Siva a világ őse. Az ő valódi lényege a semleges *bráhma*n. Egykor ő tartalmazta az anyagból és lélekből alkotott világot, ami öbélé fog valamikor újra visszatérni. A teremőerő megrázkódása kettéosztotta a *bráhmant*, egyrészt *lingammá*, amely a személyi Isten szimbóluma, másrészt *angává*, ami az egyes lélek. Az egyes lélekben a sakti mint *bhakti* jelentkezik, amikor is a vele való egyesülés egyebek közt a jóga által nyilvánul meg. Mind a Sívával való egyesülés, mind a megváltás elérhető az amulettként nyakba akasztott *lingam* viselésével. A *lingájak*ot – más iskolákkal ellentétben – tiltják a gyerekházasságot, és megengedik az özvegyek újraházasodását. Mint valamilyen szerzetesrend, szigorúan puritán életet élnek. Elutasítják a kasztrendszert, az áldozatot és a zarándoklatokat.

Említhető még a szent *Góráknáth* által a 13. sz.-ban alapított *kanpatha-jógik* iskolája, melynek hívei nagy farkikát hordanak kilyukasztott fülük-

ben. A sivaíta iskolához tartoznak a nátha-jógik is.

A saktizmus

Az irányzat követőit *saktáknak* hívják, mert ők abszolút elvnek a *Saktit* (szanskrit: „energia, erő, hatalom”) tekintik, és női istenséggént tisztelik. Az anyaistennő kultusza elsősorban az olyan egykori anyajogú társadalmak területein terjedt el, mint Áz-szám, Bengália, Orisza és a dravida Dél. A Sakti mindenekelőtt valamely főisten teremő energiája, amikor is az meg ez jöllehet szorosan össze van kötve egymással, de mégsem azonosak. A Saktival valamely transzcendens főisten világban rejlő hatását értelmezik. A sivaizmus befolyása folytán a hinduizmusban Síván kívül más főisten is megkapja a Sakti-ját, így Visnu a Laksmiját és Brahmá a Szaraszvatiját. A hozzájuk tartozó főisten jelenségformája szerint minden egyes nőleg érett energiának különböző neve van, és mitologikusan a név istennőjeként tárgyasítják. Siva isten kultuszában az ő saktija elsősorban a Kálí (→165. o.) és a Durgá (→164. o.) nevet viseli. Valamely isten anyaistenség-kultuszra visszamenő női kiegészítőjének mint a „hatőreijének” tisztelete által hidalják át a transzcendens főisten és a világbeli immanens hatása közti szakadékot. A férfi Siva isten felesége, Durgá, ill. Kálí által hat ebben a világban, akik az ő isteni hatalmát személyesítik meg.

A sakták Durgát még az ő férj-istene fölé is helyezik, mert ez csak általa létezik. Durgá a *bráhma*nhoz hasonlóan a teljes valóság hordozó oka. A kozmosz őselve a sakták szemében nőnemű. Így lesz Durgából – egyenlővé téve az abszolúttal – Siva, a statikus aspektus ellentétéként a *bráhma*n mozgási aspektusa. Ő az erő és a női energia (sakti), amely önmagából periodikusan teremti és szüli a sokféle természetet (*prákríti*) mint varázslatot (májá), táplálja és

végül ismét visszavonja az ölébe. Mivel Durgá, ill. Káli a nagy anyaisteniség megtestesülése, Durgá-Káli képezi a saktikus anyaisteniség-kultusz középpontját.

A sakták nagyon megbecsülik a nőt, mivel a *mahadévi* („nagy istennő”) hasonmása. Náluk a férj halála után sose égették el az özvegyeket, inkább megengedik nekik az újraházasodást.

A sakti és Siva szexuálisan felfogott egyesüléséből egyebek közt erotikus kultuszcselekmények következnek. Mivel a nő és a férfi egyesülése megfelel az isten és a saktija közti egységnek, adott esetben a Sakti-tiszteletet

a szakrális együttthalás szertartása rója le, miáltal elősegíti az előbb említett okokból a megváltást.

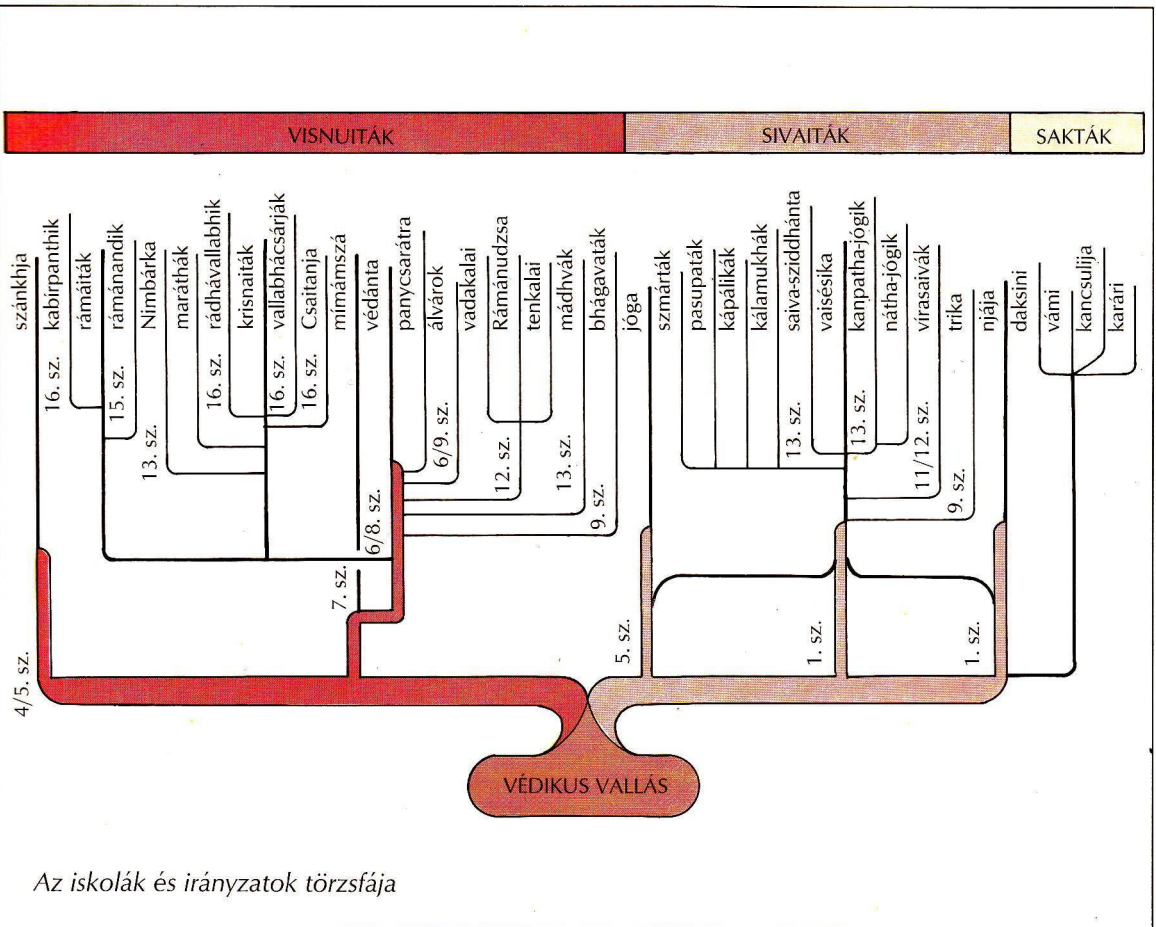
A saktizmus szent írásai közé tartoznak a *Tantrák* (→179. o.), ezekben egy olyan komplex üdvutat írnak le, amely szerint többek közt megkülönböztetik a „jobb kéz” nyilvános és a „bal kéz” titkos viselkedését.

AZ ISTENCSALÁDOK ÉS ISTENOSZTÁLYOK

A ~ átvette és megváltoztatta a védikus panteont. Miközben jelentős védikus isteneket (Indrát, Agnit és

Varunát) világtájak őrizőivé fokozott le, ugyanakkor eredetileg kevésbé fontos istenségeket (Visnut és Rudra-Sivát) főistenné léptetett elő, és nem egy olyan nőistenséget, aki a →védikus vallásban alárendelt szerepet játszott, a saktizmus (→158. o.) felértékelte. Ezért az istenekkel, félistenekkel, megszemélyesített természeti erőkkel, szellemekkel és démonokkal teli hinduista panteonban a csúcson mindig egy olyan istenség (Visnu, Siva vagy Durgá) áll, aki főisten vagy -istennő.

Az istenek ege fölött elsősorban három nagy isten uralkodik: Brahmá mint teremtő, Visnu mint fenntartó

Az iskolák és irányzatok törzsfája

és Siva mint romboló és megújító. Ez az istenháromság (*trimurti*; szanszkrit: „háromalakú”) egységként, kettősségként (*harikara*) vagy négyességként is szerepel. Az első esetben Visnu vagy Siva a legfőbb isten, a két másik az ő kisugárzása. A második esetben az istenség Visnu–Siva vagy Siva–Visnu, a harmadik esetben pedig az istenháromsághoz felzárkózik még Krisna, Visnu inkarnációja.

Ezzel a férfi szentháromsággal párhuzamos a női *triád* azon három őselv megtestesüléseként, amely betölti a világegyetemet: Laksmi mint teremtés, Szaraszvatí, ill. Gauri mint fenntartás és Durgá, ill. Káli mint rombolás és megújítás.

A Brahmá-istencsoport

Brahmá a *bráhman* (szanszkrit: „abszolút, önvaló, világlélek”) semleges-nemű fogalmának hímnemű megszemélyesítése. A transzcendens abszolút teremtőaspektusából a mitológiában olyan teremőisten lett, aki maga is az őstojásból keletkezett, ill. Mája fia. Első feleségét Szávitrínek, ill. Gájatrinak hívják és lánya, ill. második felesége Szaraszvatí istennő. Brahmá istennek eredetileg azért nő őt feje, mert női elvét, Szaraszvatit érzékeitől elragadtatva szemléli egy átváltozás alkalmával. A ma már csak négyfejű Brahmá ötödik fejét Siva (Bhairava) vágja le – hogy megbüntesse a saját lányával elkövetett vérfertőzés miatt. Azon a helyen, ahol Siva a véres tett után megmosakodott, ma Varanaszi (Benáresz) található. Brahmá *Szahampatit* („az istengyülekezet ura”) első sorban világteremtőnek tekintik. Egy új világkorszak elején a demiurgosz Brahmát azzal bízta meg Visnu vagy Siva főisten, hogy építsen fel egy új világmindenséget. Egy Brahmá élet-tartama 311 040 milliárd emberév (= *egy para*). Egy ilyen világkorszak megteremtésével befejeződik az öreg Brahmá funkciója és egy új Brahmá teremt új világot egy új éra kezdetén a főisten megbízásából. Teremtőiste-

ni feladatán kívül Brahmá szabályozza a *karma*-törvényt (→167. o.) és oltalmazza a költészetet.

A képzőművészet olyan férfiként ábrázolja, akinek négy megkoronázott feje és négy keze van, s aki vadlibán vagy hattyún ül. Attribútuma kanál, korszó, imafűzér és könyv (= *Véda*). Brahmá négy arca a négy *szamhitát* jelképezi: a *Rig-védát*, a *Száma-védát*, a *Jadzsir-védát* és az *Atharva-védát*, mert Brahmá az isteni kinyilatkoztatás őre. A Brahmákultusz ma már jelentéktelen, és csak egy szentélyben tisztelik, az Adzsmir melletti Puskárban (Rádzsasztán).

Szávitrí, ill. *Gájatrí* a védikus versmérték megszemélyesített istennője. Szúrja napisten lányának és Brahmá első feleségének tekintik. A *Rig-véda* egyik szent strófája (III, 62, 10) a róla elnevezett Szávitrí-strófa:

Hadd tűnődjünk magunkon a napisten drága fényiben.
Bár felderítne szellemünk!

Ez a versmérték, a *gájatrí*, háromszor nyolc szótagú sorból áll, és minden metrum prototípusa.

Szaraszvatí a tudomány és a művészet, a beszédkészség és az irodalom istennője. Őt tekintik a Védák anyjának és a szanszkrit nyelv feltalálójának. A védizmusban Szaraszvatí folyóistennő, a hasonló nevű északind folyó megszemélyesítése, a bráhmánizmusban pedig Váccsal („beszéd, szó”), Pradzsupati teremőisten női elvével azonosítják. A ~ *puránái* szerint Szaraszvatí először is Visnu neje Laksmi és Gangá oldalán. Amikor az már nem tűrheti tovább feleségei ci-vódását, lemond Gangáról Siva és Szaraszvatiról Brahmá javára. Mint Brahmá lánya és ennek második felesége, ő is a Brahmáni vagy Bráhmí nevet viseli. A művészi ábrázolásokon hattyún vagy páván lovagol.

A Visnu-istencsoport

A visnuiták szemében Visnu a legnagyobb isten és a világ fenntartója. A

→védikus vallásban csak alárendelt szerepet kap. Fontos az ő három lépése, amellyel, törpéből óriásivá nőve, bejárja az egész világmindenséget. Idővel átruházzák rá Indra és Pradzsupati funkcióit, Krisna-Vaszudévával való összeolvadása óta pedig főisten lesz, és a ~ban ma Siva mellett (→162. o.) a két főisten közül ő az egyik. Sivával ellentétben ő inkább barátságos, kegyes, szelíd és jóakaratú isten, a jog és az igazság oltalmazója. E jellegzetességei méltán keltenek szeretetet és bizalmat tisztelői, a visnuiták körében, akik szerető áhítattal fordulnak az ő kegyelmes megváltó istenük, Visnu felé. A megváltásra törekvő visnuiták szemében a szeretet ezen istene a *bhakti*-jámborság (→168. o.) fő tárgyát képezi.

A Visnu-istencsoporthoz tartozik az isten saktija és felesége Laksmi (→162. o.), valamint 6–23 inkarnációja. Ahányszor elhatalmasodik a gonoszság a földön, annyiszor vesz fel Visnu isten egy „leszállt” földi alakot (szanszkrit: *avatára*), hogy megvédje a jókat a világon, és hogy helyreállítsa a rendet és az erkölcsöt. A klasszikus felfogás Visnu 10 avatárját tartja számon. 9 inkarnáció már lezajlott, és pedig különböző korokban (*kritajuga*, *trétajuga*, *dváparajuga*), a tizedik viszont a mi korszakunk (*kalijuga*) végén esedékes.

1. A *kritajuga* korban, miután figyelmzettetik Manut, az emberfaj ősapját a vízözönre, amelynek meg kell semmisítenie az emberiséget, Visnu hét *risivel*, a bráhmánnemzettség ősapáival hajóra száll, amely őt mint *halalakot* (*matszja*) elviszi ahhoz a hegyhez, ahol a megmenekedett Manu várja a víz apadását.

2. Annál a vállalkozásnál, hogy a tejteigert vajjá köpüljék, s ezáltal hozzáférjenek a mélyére rejtett kincsekhez, a déva-istenek és az ászura-démonok felhasználják a Mandara-hegyet mint kotorászóbotot és Vaszukit, a kaoszkigyót mint kötelet. Ráadásul Visnu is lemerül *teknősbéka*

alakban (*kúrma*) a tejőceán fenekére, hogy biztos forgáspontja legyen a kotorászóbotnak, mire a tenger átad 14 kincset, egyebek közt az amritamot, a halhatatlanság italát, Indra elefántját, Airavatát, és Visnu feleségét, Lakmít.

3. Amikor egyszer Hiranjaksa démon a világőceán fenekére süllyeszti a földet, Visnu ezt újra kiemeli a tenger mélyéről *vadkan* alakban (*varáha*).

4. Miután a mértéktelen és önző Hiranjakasipu démon az aszkézise folytán Brahmá jóvoltából akkora hatalomhoz jut, hogy nem árthat neki se ember, se állat, Visnu mint *emberoroszlán* (*maraszimha*) inkarnál, és ebben az alakban – sem ember, sem állat – széttepi a démoni világaluralkodót.

5. A *trétajuga* kor folyamán Visnu *törpe* alakban (*vamana*) annyi országot kér magának Balitól, a démonok királyától, amennyit három lépéssel kimérhet. Visnu ekkor törpéből óriássá nő, és két lépéssel átlép a világegyetemen (földön, levegőn és égen). A harmadik lépésről azonban Bali démonra való tekintettel lemond, és ráhagyva Pátála alsó régióját, megengedi neki, hogy évenként egyszer visszatérhessen háromvilágú birodalmába. E mítoszban, amelyről évenként ünneppel emlékeznek meg a malabári tengerparton, az árják és a dravidák közti háborúskodás tükröződik vissza.

6. A *hós Ráma* alakjában bárdosan (*Parasu Ráma*) Visnu mint bráhmánafi felszabadítja a ksatriják harcaskasztja által elnyomott világot, miközben a Sivatól kölcsönvett csatabárd segítségével huszonegyszer kiirtja az e kaszthoz tartozó férfiakat. Ez a papi és a harcaskaszt közti háborúskodásra utal.

7. Visnu hetedik inkarnációja a *hós Ráma* alakjában (*Rámacsandra*), ahogy a Rámajana, a nemzeti eposz (→179. o.) leírja, azalatt történik, amikor még Visnu a hatodikban a földön tartózkodik. Rámát, a mondai hőst, Ajódhjá királyság trónörökösét és a harcaskaszt ideálját apja jogtalanul

egy erdőbe száműzi, ahol életéből tizennégy évet tölt el feleségével, Szítával együtt, aki Visnu feleségének, Laksmínak inkarnációja. Amikor Rávana démonfejedelem elrabolja Szítát, és Ceylon szigetére szökteti, Hanumán majomkirály majmai hidat vernek India szárazföldre és Ceylon szigete között a tenger fölé, úgyhogy Rámának más dolga sincs, mint a hátukon egy majomsereggel a szigetre jutni, és győzelmes csatában kiszabadítani Szítát Rávana karmai közül.

Ráma az az isten, akihez a ráma-vanatok *bhakti*-tisztelete (→168. o.) kapcsolódik, Tulszidász pedig így énekel róla: „A Ráma iránti szeretet a tenger, a szívem abban a hal. Miképp szakadhatna tőle el?” A Krisna-kultusz után a ~ban legjelentősebb a Ráma-kultusz. A hinduk szemében Ráma testesíti meg az ideális férfit, és Szítát az ideális nőt. Nincs még egy név, amit oly gyakran adnának a hindu gyerekeknek, mint a Rámáét, és e névvel ajkukon óhajtják a hinduk kilehelni lelküket. Amikor Mánhátma Gandhit eltalálja a gyilkos golyó, öszszeesik és azt suttogja: „Ai Ráma, ai Ráma” („Ó, Ráma, ó, Ráma”).

8. A *dváparajuga* korszakban zajlik le Visnu nyolcadik és egyúttal legnépszerűbb inkarnációja a *hós Krisna* alakjában (Krisna, szanszkrit: „sötét, fekete”), akit alkalmilag *Acsjuta* (szanszkrit: „rendíthetetlen”) melléknévvel is emlegetnek. Ebben a megistentített mondai alakban különböző mondák és mítoszok fonódnak össze. Mint a nyájak isteni oltalmazója Krisna eredetileg pásztoristen. Élete, amely a Kr. e.-i 3102. évben, a mi kalijuga korszakunk elején ért véget, négy szakaszra tagolódik:

Az újraszületett Krisnát, aki mint Vasudéva és Dévaki fia Mathurában lát napvilágot, nagybátyja, az ádáz Kamsza király üldözi, mert megjósolták neki, hogy egykoron unokaöccse lesz gyilkosa. Amikor a király azt parancsolja, hogy öljenek meg minden gyereket az országban, Krisnát a pásztorok nevelik fel titokban. Már

gyerekkorában tanújelét adja ropant démonúzó erejének. A Bala-Krisna („gyermek Krisna”) felé a hinduk különleges szeretettel fordulnak.

Krisna idilli keretek közt éli az ifjúságát mint *gópála* (szanszkrit: „pásztor, tehenész”), amikor is szerelmi nyelgéseket folytat a *gópikkal* (szanszkrit: „pásztorlány”), akik között a szép Rádhá a legkívánatosabb. Így pl. elorozza Krisna a Jamunában fürdő pásztorkorlányok ruháit, és felakasztja egy fára, vagy fuvolájával zenét szolgáltató a körtáncához. Krisna nyelgése a pásztorkorlányokkal az isten szeretetét jelképezi az emberek iránt, Rádhá pásztorkorlány pedig a megszemélyesített istenszeretet (*bhakti*). A ruhák elorzása és fára akasztása a „mezteletlen” igazság feltárása „a felismerés fája”-n. A körtáncnál a Krisna által megszólaltatott fuvola az embert szimbolizálja, mivel az önmagában néma hangszer csak a teremtető lélegzete által kel életre, és szól istenének ritmusa és harmóniája szerint.

A férfi Krisna teljesíti, amit inkarnációs feladatuk kapott, legyőzi a démonokat és a szörnyeket, megöli a démonfi Kamszát, a nagybátyját és zsarnokot, és meghódítja birodalmát, Mathurát.

Idősebb férfiként Krisnából Ardzsuna, Pándava herceg kocsihajtója és tanácsadója, valamint a Bhagavadgítá (→179. o.) alkotója lesz, amelyben bejelenti a *bhakti-márgát* (→168. o.), az istenszeretetet, mint a megváltás útját. Régenssége alatt Dvárakában házasságra lép Rukminí hercegnővel. Még részt vesz a kuru-csatában (*Mahábhárata*, →179. o.), aztán végleg visszavonul az erdőbe, ahol egy vadász a sarkán megsebesíti, és meghal.

9. A mostani *kalijuga* korszak elején Krisna (*Anti-Buddha* alakban meg akarja semmisíteni a hitvány, Gautama Buddha által tévútra vezetett embereket, és a világot megszabadítani Buddhától. E mítosz a bráhmanoknak a buddhizmus megszüntetését annak integrációjával megvalósítani kívánó kísérletére utal.

10. A mostani *kalijuga* korszak végén, 425 000 év múlva, következik Krisna tizedik és utolsó avatárja *apokaliptikus* lovas (*kalki*) alakjában. Szürke lovon lovagolva és lángoló szabálvált a markában Visnu mint megváltó eljut az idők végére, amikor megsemmisíti ezt a világot, és új aranykor veszi kezdetét.

A tíz-egynéhány állati vagy emberi alakban megvalósult visnui inkarnációkból születő tan által csatolták egykor a különböző helyi mítoszokat Visnu istenhez.

A művészet szokás szerint fiatalemberként ábrázolja Visnut, akinek teste kék és ruhája sárga. Mellén drágakő diszlik, fején magas mitrát visel. Négy markában pedig jelképeit szorongatja: a buzogányt, a diszkoszt (kerék), a kagylót és a lótuszt. Többnyire az Ananta vagy Sésa kígyón fekszik, ill. lótuszon vagy a mitikus *Garuda* napszagon ül, amely egyfajta keveréklény madárfejjel és -szárnyakkal, a többi része pedig ember-szabású. A kígyóktól megmárt embereket a Puriban lévő Visnu-templomba viszik, a kígyóölő *Garuda* oszlopához, amelytől gyógyulást várnak.

Laksmi, akit *Srínek* és *Vaisnavának* is neveznek, a szépség és a szerelem, a gazdagság és a szerencse istennője. A →védikus vallásban Padmá, a lótuszistenő az előfutára, aki Varuna vagy Szúrja felesége. Laksmi Visnu saktija és felesége, aki mindig feleségként áll az oldalán a különböző újjaszületések inkarnációi alkalmával is: így a (2.) *kúrma*-(teknősbéka)-avatárában mint a tejtengerből kiszedett 14 kincs közül az egyik, lótusszal a markában, továbbá az (5.) *vamana*-(törpe)-avatárában mint *padmá* vagy *kamala*, a (6.) *Parasu-ráma*-avatárában mint *dhárani* („föld”), a (7.) *Ráma*-avatárában mint *Szítá* („barázda”) és a (8.) *Krisna*-avatárában főként mint Rádhá pásztorlány és aztán mint Rukminí hercegnő. Ha úgy ábrázolják Visnut, mint Narajánát a világkígyón, akkor ő masszírozza a lábát, és itt

Lókamátá („a világ anyja, lótuszistenő”) a neve. Szokás szerint aranszínű istennőnek ábrázolják, aki lótuszvirágon áll vagy ül. Szimbóluma, a lótusz jelképezi a teremtető elv első megvalósulását. Mivel a lótusz virágkelyhéből jön létre a teremtetett világ, a lótusz szimbolizálja az anyaölet is (*jóni*). Laksmi istennő szent állata a tehén.

Káma (szanszkrit: „kívánság, követelés”), ill. *Kandarpa* névre a szerelemisten hallgat, Visnu és Laksmi (Krisna és Rukminí) fia, akinek felesége *Rati* (szanszkrit: „kék”). Sose öregedő, szép ifjú gyanánt olyan cukornádkoszorút visel, amelynek szálait sorba rakott méhek és különböző virágokból készített nyilak képezik. Hátslóva a papagáj.

A Siva-istencsoport

A sivaíták szemében *Siva* (szanszkrit: „a barátságos, jóakarató, kegyes, jóindulatú”) személyesíti meg az abszolútot (*bráhma*), ő a romboló és egyúttal megújító elv, amely a pusztítás, de az élet oldalán is áll. A →védikus vallásban még Rudrának („a vörös”) nevezik Sivat és Indra kíséretéhez tartozik. A Ríg-veda szerint ő olyan isten, aki félelmet kelt, a hegyek közt lakik, de segít is.

A jelenségvilágban az abszolút istenség különböző alakokat, tulajdonságokat és neveket vesz fel. Ilyen Siva, a teremtető, aki a világkorszak kezdetén életet hoz létre, és ilyen az idők végeztén nagy ura (*mahákála*), aki az idő végén újra visszaveszi magához az életet, egyúttal tehát szétrombolja a világot, mert a régi elpusztításával megteremti az új előfeltételét. Élet és halál e játéka (*lilá*), amely Sivának szimbolikus kifejezést kölcsönöz, mindaddig ismétlődik a keletkezés és elmúlás körfolyamatában, amíg az élőlények fel nem ismerik azonosságukat Sivával, és fel nem oldódnak benne.

A Siva megjelenési formáit jelölő 1008 nevet négy csoportra lehet visszavezetni.

1. Az első csoport magában foglalja azt a teremtető és jóindulatú aspektust, amely a nagy istent és a világegyetem urát jellemzi. A neve ezért *Mahásiva* („nagy kegyes”), *Mahadéva* („nagy isten”) vagy *Mahésvara* („nagy úr”) is. Mahesamurti pl., aki szobrász a Bombay melletti Elephantában, három alakban ábrázolja őt (jobbra a teremtető, balra a romboló, középen pedig a világegyetem legfőbb és alkotó isteneként).

2. Egy másik saiva ábrázoláscsoport az önsanyargató isteni aszkétára és a példaszerű jógira utal. A mély meditációba merült Sivat *mahájógiként* („nagy jóg”) vagy *jógésvaraként* („a jógik ura”) tisztelik. Ezért majdnem meztelenül ábrázolják mint nagy háromszemű aszkétát és jógit, hamuval megkenve és emberkoponyákból készített övvel meg kígyókból font nyakláncsal. Az isten aszkétikus-szemlélődő jelképei közé sorolják a harangot és a lantot, valamint a Damaru nevű homokóradozt, de az imafüzért is.

3. A Siva romboló és félelmetes aspektusát illető névcsoportban megtaláljuk a *kála* („a fekete, az idő”), ill. *mahákála* („a nagy fekete, az örökkévalóság”) melléknevet, azt a hatalmat fejezve ki vele, amely a történeteket irányítja. A félelemkeltő külalagnak megfelelően az *Ugra* („a rettenetes”), a *Bhairava* („az iszonyú”), aki embereket öl és a *Hara* („elragadó, elhurcoló”) nevek. Sivat mint Harat olykor együtt ábrázolják Hari Visnuval Hari-Hara alakjában. Az előbbinél háromágú szigonnyal (*trisúla*) és aszkétakonttyal az aszkéta-aspektust, az

Hindu istenségek

1 Zenélő Szaraszvatí, *Dilvara*, 11. sz., márvány

2 Laksmi lótuszvirágokkal, *Mathura*, 1. sz. *Delhi*, Nemzeti Múzeum

3 Visnu tíz avatárja, *Dzsajpur*, 18. sz. *London*, *Victoria & Albert Museum*

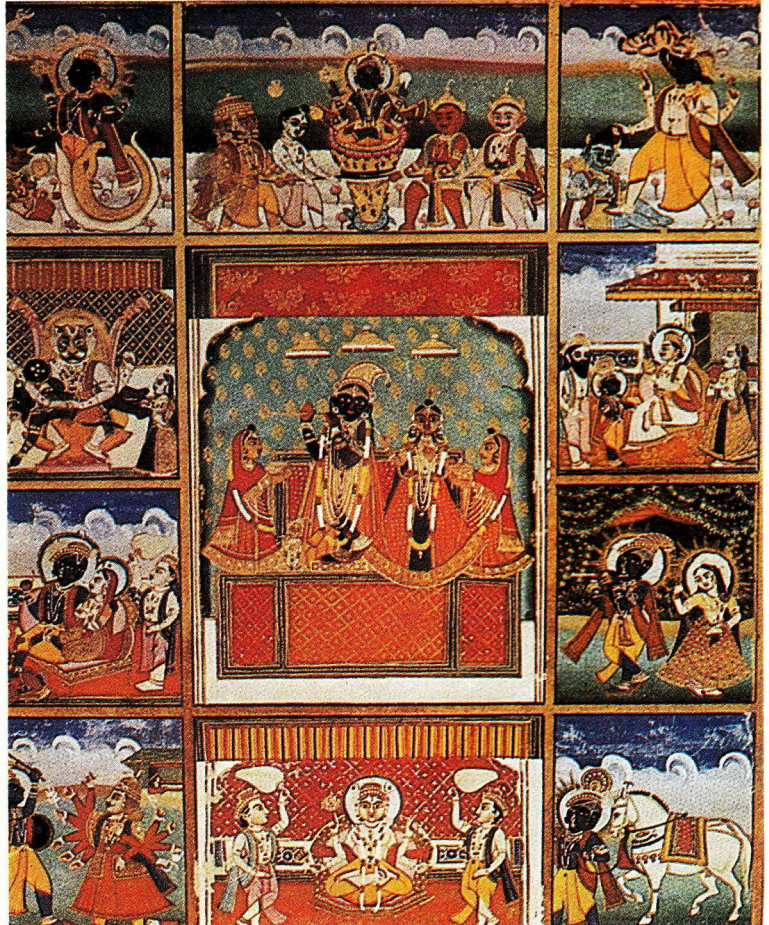
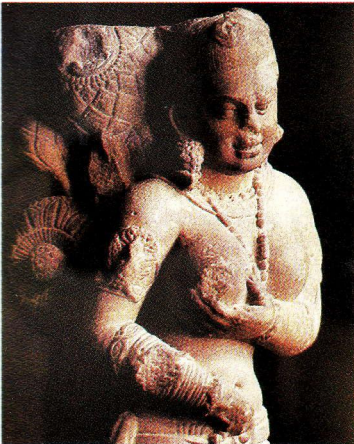
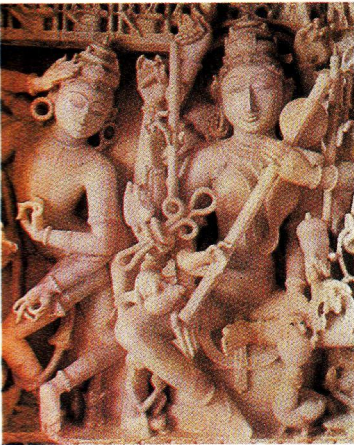
utóbbinál pedig kerékkel és magas koronával az isten királyi vonását jelképezve. Siva romboló és extrovertált oldalát hangsúlyozza fegyverzete, valamint ama tény, hogy ő Kárttikéja hadisten (→165. o.) atyja.

4. A templomokban Sivat úgy ábrázolják, mint aki vadul táncol, és akkor *Natarádzsának* („a táncosok királya”) nevezik. Siva kozmikus tánca olyan világ ritmusát szimbolizálja, amely folyton újraképződik, felbomlik és megint újraképződik, hogy ismét felbomoljon stb. A hinduk szemében a tánc régebb, mint a világ. Sívának a szent Kailásza-hegyen járt táncával kezdődik csak a mi korunk.

Siva jobb lába a megölt ősdémonon tapod, aki a tudatlanságot és a vak-ságot jelképezi. Bal lába pedig, amit feltart, a megváltó és megszabadító tudás jelképe. A négykarú Siva felső jobb markában tartja a homokóra-szerűen formált homokóradobot, a *damarut*, amelyen a világ lüktető ritmusát veri. A hangból, ami az éter első, legfinomabb manifesztációja, folyvást durvább elemek keletkeznek, amilyen a levegő, a tűz, a víz és utoljára a föld. Amíg tehát Siva táncol, és a dob ütemére mozgatja testét, alakot ölt a föld, és élet születik. Siva táncoló mozdulata azonban szikrát is hány, amely tűz gyanánt

áthévíti a földet, s végül meg is semmisíti. Ennek szimbóluma a bal tenyerén tartott lángnyelv. Dob és láng a teremtés és a rombolás játékanak ellentétjei. A két kéz élet és halál között egyensúlyoz. A *tandavában*, Siva kozmikus táncában – Siva tanítványáról, Tandáról kapta a nevét – a kozmosz öt fázisa fejeződik ki: a teremtés, a fenntartás, a megsemmisítés, a lelkek beburkolása és megkötése, valamint a felszabadítása, azaz megváltása.

A Siva-templomokban az isten teremtoerejét szokás szerint még érzékeltetőbben, mint a tánc, a Nandi

nevű háta- és kísérőállatával ábrázolják, de a *lingam* fallikus szimbólumához kötődő tisztelet is ezt hangsúlyozza.

A *Nandi* (szanszkrit: „a megörvendezett”), egy fehér bikaszobor, a termékenység szimbóluma, éppoly kevésbé hiányzik a Siva-templomból, mint a *lingam* vagy a *linga* („ismertetőjel, jegy”), amely több mint a hím nemzőerő pusztá jele. Az alakatlan abszolút úgy jelenik meg a formák világában, mint a *lingam* (= fallosz) hím elve és mint a *jóni* (= anyaöl) nő elve. Mind a kettő életet nemz, amikor teremtetlen egyesülnek. Ekként szimbolizálja a *lingam* a *jóniban* az ősnemző és teremtetlen aktust, a nemi polaritás feloldását, és azt, ami megosztott és kialakított, visszatéríti az osztatlan, alakatlan abszolút (*bráhman*) ósállapotába. Egy legenda arról szól, hogy Siva még csak nem is zavartatta magát a bölcs *Bhrigu* látogatása miatt, amikor *Párvatíval* folytatott szerelmi játékot, és azóta kapcsolódik tisztelete a fallikus jelhez.

Híres Siva-templomok vannak egyebek közt *Csidambaramban* és *Sírángamban*.

A művészet ábrázolásai közül említésre méltó: Siva mint szerető férj, az oldalán Umával vagy *Párvatíval*, vagy Siva mint szeretkező, aki egyesül feleségével, Umával (*Umamahésvara*), vagy Siva mint házasodó a kettejük menyegzőjén (*kaljánaszundara*). Mivel a menyegző a himáljai hegyi magányban töltött meditáció után történik, Sivat itt askétának ábrázolják. A szeretők fekete antilopbőrön ülnek, gyakran két fiukkal, Ganésával (→165. o.) és *Kárttikéjával* (→165. o.) együtt.

Ismert ábrázolás Siva *Ardha-narísvara* (félíg nő-félíg férfi) androgín (kétnemű) alakja, amikor is a jobb oldala férfi, és Sivat askétakonttyal, holdsarlóval, háromágú szigonyval ábrázolja, míg a bal oldala nő: *Párvatí*, hajkoronával, homlokjellel, emlővel, valamint tükörrel és lótszussal.

A Siva-istencsoportozáshoz tartozik a különböző mitológiai alakok és nevek ürügyén tisztelt Siva saktija és felesége, valamint két fia, Ganésa és *Kárttikéja* is.

A dévi

Míg a Sakti (szanszkrit: „energia, erő, hatalom”) a sakták számára általában az abszolút és semleges elv női megismerését jelenti meg (saktizmus →158. o.), addig a sivaták *dévinek* („istennő”) nevezik őt. Siva istennője az egyetlen istennő a ~ban, aki rangban felér férjéhez. Sokféle megjelenésének rengeteg elnevezését – Siva neveihez hasonlóan – őt aspektusban lehet összefoglalni:

1. Az első csoport a jóságos és termékeny anyai aspektust hangsúlyozza a *Mahadévi* („nagy istennő”) és *Mahésvari* („nagy úrnő”) névvel. Egy másik elnevezés a *Párvatí* („hegylány”), amely őt Himavat (Himálaja) hegykirály lányaként és a Gangá nővéreként jellemzi. *Párvatí* az isteni és semleges bölcsesség két poláris aspektusa közül azt az egyet szemlélteti, ami a *jóni* („anyaöl”) női elve, s amely a *lingam* („fallosz”) hím elvével való egyesülésében nemcsak életet nemz, hanem azt is, ami kieszközli a két elválasztott rész visszatérését az osztatlan ósállapotba. A mítosz szerint Siva, amikor askéta lett, már nem tanúsított érdeklődést *Párvatí* iránt, de Káma szerelemisten (→162. o.) támogatásával mégis szenvedélyre gyullad *Párvatí* iránt, aki Ganésa (→165. o.) és *Kárttikéja* (→165. o.) anyja lesz. A képzőművészet úgy ábrázolja *Párvatí*t, hogy bal kezében Ganésa fia szoborcscáját és egy *lingam-jóni* kombinációt tart. *Umá* („kegyes”) melléknévvel az istennőt első sorban Bengálban tisztelik. A bölcs Daksa lányának és Siva hú feleségének *Szati* („odaadó, hű hitves”) a neve, mert férje becsületét védve, tűzhalálba rohan abbéli bánatában, hogy apjával vitatkozni kellett férje

miatt, és így válik a házastársi hűség mintaképévé és egyúttal az özvegyélet és szokásának megalapozójává. Ezután mint Siva felesége születik újra különböző nevekké, többek közt *Párvatí* gyanánt. Egyéb nevei: *Kumári* („szűz”), *Ambiká* („anyácska”), *Ambá* („anya”), *Dzsagadmátá* („a világ anyja”), *Annapúrná* („országok táplálásáért”), *Bhagavatí* („fenséges”) és *Gaurí* („fehér, szőke, ragyogó”). E nevekből jól kiviláglik a Sakti szelíd és teremtetlen karaktere.

2. Az askétikus aspektus az istennőt *jógésvarínak* („nagy jóginő”) és *Vadzsrajógininek* tekinti. Az utóbbi névvel jelölt alakja jógaülésben helyezkedik el egy fekvő páron, Kámán és Ratin (→162. o.), akik a szenvedélyt testesítik meg.

3. A jóságosból a kegyetlen aspektusba való átmenetet az istennő mint *Durgá* (szanszkrit: „nehezen elérhető, ill. megközelíthetetlen”) jelöli. A sakták (→saktizmus 158. o.) őt tisztelik a legfőbb istenség gyanánt, kiváltképp Aszám, Bengál és Dekkán széles néprétegei. *Durgát* olyannak tartják, aki szembeszáll a démonokkal és az istenek ellenségeivel. Amikor az istenek száz évi háború után vereséget szenvednek a démonoktól, egyedül ő harcol az istenek kérésére az ő fegyvereikkel a démonok serege ellen. Siva háromágú szigonyával, Visnu dobókorongjával, Agni lándzsájával, Indra mennykőjével, *Kárttikéja* pajzsával és kardjával, Kubéra buzogányával, Szúrja nyíllal tele puzdrájával, Varuna kígyójával, Váju íjával, Visvakarmasz csatabárdjával és Jama botjával legyőzi Mahisát, a démonok bivaly alakú királyát, akinek attól kezdve átveszi nevét, és ezzel *Durgá Mahisamardíní* lesz. A *Durgá*-mítosz a bikavadászatok és bikaáldozatok átírása. Az istennő tiszteletére véres áldozatokat mutatnak be és ünnepélyesen megülik főünnepét, a *Durgá-púdzsát*.

4. Az istennő romboló és ijesztő aspektusát a *Bhairaví* („rettenetes”), a *Csandi/Csandiká* („iszonyú, vad”) név

jelöli, de elsősorban a *Káli* (szanskrit: „a fekete, idő”), aki az idő úrnője és a halál istennője, azé a halálé, amely minden életet felfal, mivel a halál az új élet és a karmától függő körfolyamat működésének előfeltétele. Durgá mellett az istennő és Siva feleségének fő neve Káli, Sívával együtt úgy ábrázolják, hogy rajta áll vagy ráhelezi a bal lábát. Bőrszíne fekete, nyolc keze, kilógó nyelve van, nyakában koponyaláncot visel, és táncot lejt a foglyul esett ellenségek és démonok testén. Őt tekintik Káli-gátha (Kalkutta) védőistennőjének, ahol a neki szentelt templomban a bal lába második ujját kegytárgynak kijáró tisztelet övezi, és ahol tiszteletére naponta százával, ünnepnapokon pedig ezrével áldoznak fel kecskéket.

A fekete Káli istennő további melléknevei a *Mahákáli* („nagy fekete örökkévalóság”), a *Kálikamátá* („fekete földanya”) és a *Kálarátri* („fekete éj”). Az utóbbi nevén egy olyan létéjszaka mitológiai megtestesülését értik, amelybe a világ keletkezése, ill. szétrombolása idején a kozmosz burkolódik.

5. Az ötödik, a hústalan, csontvázszerű aspektust a *Csámundá* („a halál úrnője”) név emeli ki, amely a legyőzött Csanda és Munda démonokra, valamint *Sítalára* („a járványok úrnője, himlóistennő”) vonatkozik.

Durgá istennő számtalan neve jól jellemzi azt a kísérletet, hogy az eredetileg önállóan tisztelt, régebbi anyaistenségeket összekössék Siva komplex saktijával és feleségével.

Ganés vagy *Ganapati* („az ekevas ura”) a hinduk legkedvesebb istensége, és Siva meg Párvatí két fia közül az idősebb. Ez az eredetileg totemisztikus termékenységszten az irodalmat és a tudományt pártfogolja, de elsősorban ő az, aki segít, s ő az, akihez sikerért és győzelemért fohászkodnak. A bölcs Vjásza tollbamondása szerint neki kellett írásba foglalnia a Mahábhárátát (→179. o.). Úgy ábrázolják, mint potrohos törpét, elefánt-

fejfel, három szemmel és egyetlen agyarral, mert a másikat elvesztette, amikor Parasuráma ellen harcolt. Ő az, aki minden akadályt elhárít a megváltás útjából, és áttörhet minden veszélyzónán, mint az elefánt a dzsungelen.

Siva és Párvatí ifjabb fia *Szkanda* vagy *Kártikéja*, olykor *Kumárának* („ifjú”) vagy Dél-Indiában *Szubrahmanjának* is nevezik. Ez az eredetileg bráhmanista hadisten – az ifjúság és erő szimbóluma – az istenek seregének vezére és a Mangala (Mars) bolygó védőszelleme.

Alsóbb istenségek és démonok

A természetben mindenhol megnyilvánulnak isteni hatalmak, ezért az alacsonyabb istenségek, félistenek, szent állatok és növények száma szinte felbecsülhetetlen.

Ez a magyarázata, hogy a *Mahábhárata*-ban a 33 védikus istenséggel szemben összesen 33 333 isteni lényt lehet megszámolni. Visnu és Siva főistenek kivételével ezen istenek várható élettartama egy egész világkorszak (311 040 milliárd emberév).

VILÁG ÉS MEGVÁLTÁS

Világkép és világfolyamat

A ~ világképe a hetes számon alapul. Brahmá, a demiurgosz tojásformára (*Brahmánda* = „Brahmá tojása”) teremtette a világot. A világtojás felső fele hét rétegből tevődik össze, amelyek közül a föld, a légtér és az ég hármas világot (*trilóka*) alkot, előlött terjeszkedik a négy, egyre finomabbá váló égrégió. Ennek legfelső rétegét *Szatja*- vagy *Brahmalókának* („az igazság világa, ill. Brahmá világa”) hívják. A föld fölé boruló világgrétegekben laknak az istenek és a szellemek. A világtojás alsó felét hét alvilág (*pátála*) képezi, amelyek emeletszerűen fekszenek egymás fölött, és démonok meg kígyószellemek (*nágák*) lakhelei. A kozmikus tojás alatt terül el a

világóceán, az alatt pedig a pokolövezetek rejlének.

A földön hat körtenger választ el egymástól hét kontinenst, ezek közül hat gyűrűformán a központi Dzsambudvípát („a rózsaalmafák kontinense”) veszi körül. Közepén emelkedik *Méru*, a sárárany világhegy, ami körül csillagok és planéták keringenek. Hat hegyvonulat hét zónára (*varsa*) osztja a Dzsambudvípát, ezek közül délen fekszik a *Bhárata-varsa* (egy emberek által ismert földrész Indiában), amelyet Bhárata király utódairól neveztek el (*Mahábhárata* →179. o.).

Mialatt a hat kontinensen és a hetedik Dzsambudvípa kontinens hat zónájában szerencsések a körülmények, addig a hetedik kontinens hetedik zónájában, a *Bhárata-varzában*, négy (jó vagy rossz) korszak (*juga*) állandó változása zajlik, amelyeket kockadobások nyomán *krita* („négy szem”), *tréta* („három szem”), *dvápara* („két szem”) és *kali* („egy szem”) névvel illetnek. A *Puránák* (→179. o.) és a *Mahábhárata* szerint a *kritajuga* az aranykor, amelyben az emberek erőnyesen és boldogan élnek. A *trétajuga*-ban megfogyatkoznak az erények, és felüti fejét a birtok utáni sóvárgás és törekvés. A *dváparajuga* tovább növeszti a mohóságot és a csalást. A *kalijuga* pedig, amelyben most vannak az emberek, a legrosszabb kor. Ez akkor kezdődött, amikor Krisna meghalt, vagyis Kr. e. 3102. 2. 11-én. A következő aranykorra (*kritajuga*) majd Visnu új inkarnációjakor lehet számítani kb. 427 000 év múlva. A négy kor (*juga*) egy nagy korszakot (*mahájuga*-t) alkot, amely így osztható fel:

<i>kritajuga</i> = 4800 istenév = 1 728 000 emberév
<i>trétajuga</i> = 3600 istenév = 1 296 000 emberév
<i>dváparajuga</i> = 2400 istenév = 864 000 emberév
<i>kalijuga</i> = 1200 istenév = 432 000 emberév

<i>mahájuga</i> = 12 000 istenév = 4 320 000 emberév
--

1

2

3

Hindu istenségek

1 Siva Natarádzsa, Madrász, bronz. London, Victoria & Albert Museum

2 Harihara: Visnu-Siva, 6 sz., homokkő

3 Párvatí, 10. sz., bronz. New York, Metropolitan Museum of Art

4 Kálí újjáéledési tánc a férje, Siva élettelen testén

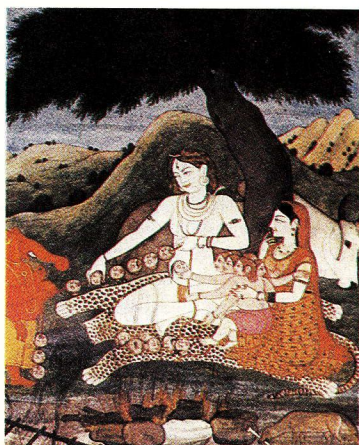
5 Családi kép: Siva, Párvatí és gyermekeik, Kárttikéja és Ganésa, 1790. London, Victoria & Albert Museum

6 Apszarasz, Sigiriya (Ceylon), 5. sz., falfestmény

7 Jaksí, 9. sz. Gwalior, Archeological Museum

4

5

Valamely világ keletkezése és felbomlása között lévő időköz egy *kalpát* vagy egy Brahmá-napot, azaz 1000 mahájugát foglal magában (ami egyenlő 12 millió istenévvel, ill. 4320 millió emberévvel). Ha egy Brahmá-nap, ill. 1 *kalpa* véget ér, megkezdődik a világ „közbeeső” felbomlása (*avántarapralaja*) tűzzel és vízzel, a világtörés pedig visszatér az eredetébe. A Brahmá egy nappalára egy éppoly hosszú Brahmá-éj következik, ami alatt a világ nyugalmi helyzetben van. 360 Brahmá-nappal és 360 Brah-

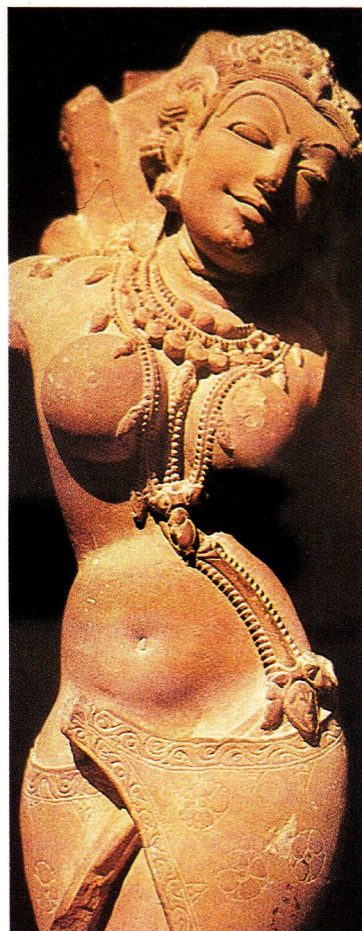
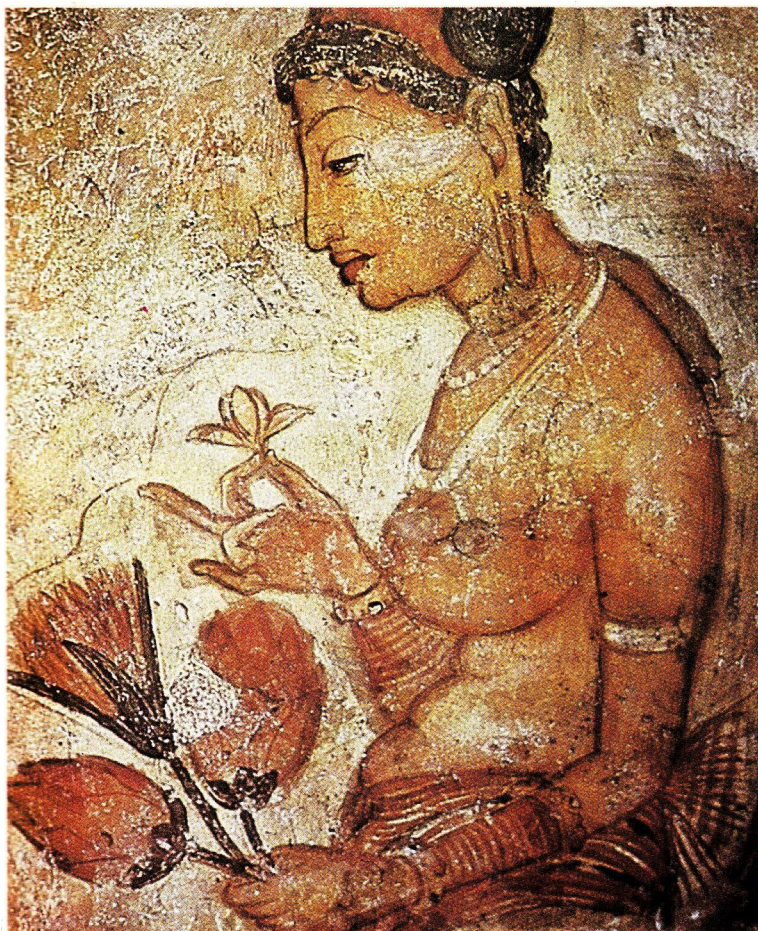
má-éj 1 Brahmá-évet tesz ki, és 100 Brahmá-év egy Brahmá-életkor összege. Ez az időtartam egy *para* és egy világciklust foglal magában. Egy *para* (egyenlő 100 Brahmá-évvél, ez = 72 000 Brahmá-nappal és -éjjel, ill. *kalpával*, ami egyenlő 72 millió *mahájugával*, ez pedig egyenlő 311 040 milliárd emberévvel) tehát állandóan 311 040 milliárd emberév után kezdődik a világ nagy felbomlása (*mahapralaja*) a világtűzvészben, amikor is a kozmikus tojás, amelyet átjárnak az öregedés és a halál időszakai, teljesen elpusztul. 100 Brahmá-év élettartama után lezárul egy világciklus a hanyatlásával együtt,

és ezután egy új világciklus következik egy másik demiurgosz által végrehajtott új teremttel.

A hindu szemében a világok örökké visszatérő folyamatban keletkeznek és elmúlnak, de megmarad a teremtő őselv, a *bráhmán*, amely a nyugalmi állapot után a lét és az elmúlás új ciklusát kezdeti.

A ~ legtöbb irányzata elfogadja a világ egyetlen őselvét. Ennek az „egy” és osztatlan egésznek nincs tulajdonsága, ez változatlan, alakatlan, névtelen, időtlen és örök. Amikor létrejönnek a világok, ez az „egy” totális vagy részben megosztott sokasággá bontakozik. Az ily mó-

don kibontakozott jelenségvilágot különböző tulajdonságok, formák, nevek, időbeliség és mulandóság jellemzik.

Mialatt a *bráhman* az abszolút lét, előbukkan az anyagi világ mint *májá* (szanszkrit: „varázs, látszat”). A *májá* az ő sokféle formájával megjelenik az emberekben, állatokban, növényekben és kőzetekben, és olyan ellentétek által fejezi ki magát, mint férfi és nő, jó és rossz, gyönyör és kín, forró és hideg. A *májá*-világ ezen ellentétei csak a *móksában* (→170. o.), a megváltásban oldódnak fel.

A *bráhman*ból létrejövő *májá* hasonlít a tűz forróságához. Ámbár a

forróság nem tűz, mégis kisugárzik abból, és tűz nélkül nem létezik.

Mivel ezt a világot mi homályosan és csak tökéletlen érzékekkel észleljük, bizonyos mértékig fátyolon keresztül, ezért a *májá* gyakran lépre csal bennünket. De ő mégsem merő illúzió, mivel az álmhoz hasonlít, amelynek képei az álmodó számára valóságosak, persze csak számára és csak az álom idejére.

Ahogy lezajlik egy világperiódus, a teremtett, de szétrombolt jelenségvilág újra visszatér eredetébe, a *bráhman*ba, és ha a teljesítetlen *karma* új levésre és keletkezésre kényszerít, elkezdődik egy új 311 040 milliárd em-

beréves világciklus, és minden élőlény abban a formában jelenik meg, amilyen a saját tettei alapján őt megilleti. A keletkezés és elmúlás e folyamata örökkön-örökké ismétlődik. A ~ monista irányzatai a világ őselvét úgy értelmezik, mint istenséget, a többiek mint világszellemet vagy ősananyagot, amikor is az „egy”, abszolút, *bráhman*, isten, világszellem vagy ősananyag elnevezések csak a világ őselvének különböző nevei. A teista mitológia *brahmánja* a világ teremtetjeként jelenik meg Brahmá (→160. o.) alakjában, mint a fenntartója Visnuében (→160. o.) és végül mint a szétrombolója Sivéában (→162. o.).

A monista irányzatoktól eltérően, amelyek egyetlen őselvre vezetnek vissza a világot, a *szánkhja*-filozófia (→151. o.) dualista módon gondolkodik. Szerinte két, lényegileg különböző őselv van, az összellem (*purusa*) és az ősananyag (*prakriti*). Három tulajdonságuk (*guna*) játéka folytán egyre durvább elemeket hoznak létre, amelyek közül az utolsó öt legdurvább elem (éter, levegő, tűz, víz, föld) alkotja a „Brahmá-tojását”-t.

A megváltáshoz vivő út

A lélek egy olyan örökös születési körfolyamatnak (*szanszára*) van alávetve, ami által az embert belevoncsolják az állatok és a növények élő természetébe. Ha a lélek kiszáll a meghaló testéből, akkor legalább három emberöltőn át a holdon kell tartózkodnia, és aztán egy újonnan keletkezett élőlény testében a lélekvándorlás útján visszatér a földre – amikor is a *karma* (szanszkrit: „tett, cselekedet”) meghatározza az újraszületés rangját és jellegét –, hogy ebben az új létezésben learassa a múltbeli jótettek gyümölcsét vagy bűnhődjön a gaztettekért. A hinduk meggyőződése szerint a világrendet egy olyan erkölcsi elv határozza meg, amely a *karmában*, a visszafizető kauzalitás törvényében találja meg kifejezését. Minden erkölcsileg pozitívan vagy negatívan értékelhető tett magától termi a visszafizetés csíráját az önmagában való jutalmazásra vagy büntetésre, amelynek, ha ebben a létben ez már nem fog el, akkor hát szinte bizonyos, hogy egy jövőendő életfolyamatban érnek be gyümölcsei. Ez a *karma* elkíséri a lelket még a világpusztulásokon túl is. Mivel minden létnek egy korábbi élet tettei az előfeltételei, és minden cselekvés ismét egy újraszületéshez szolgál alapul, a *karma*-folyamatnak nincs eleje, se vége, hacsak nem hoz létre új karmát, ill. a meglévőt meg nem szünteti. A *szanszára* és a *karma* e tanában rejlik a kasztrendszer (→170. o.).

A hindu számára több síkon létezik a szerencsétlenség és a szerencse. Jóllehet az első helyen áll a szerencsétlenség, amely bárki életében naponta jelentkezhet, mint aszály, rossz termés, betegség, természetlenség stb., mégis van menekvés e szerencsétlenségből a szerencse felé. De az igazi szerencse annyi, mint kimennekülni az újraszületések körfolyamatából a *karma* elfogyása után. A megváltásról, arról, hogy mik az újraszületések körfolyamatából való kiszabadulás útjai, különböző felfogások uralkodnak, amelyek az istenfogalomtól és azoktól a nézetektől függenek, amelyek a világ eredetét illetik, ahova minden élőlény visszatér. Az üdvőző vivő utak, amelyeket *jógának* vagy *márgának* (szanszkrit: „út”) hívnak, nem zárják ki egymást, hanem éppenhogy kombinálhatók:

1. *tantra-márga* (*jóga*) = a mágikus szertartások útja
2. *jóga-márga* = a testi-lelki gyakorlatok útja
3. *karma-márga* (*jóga*) = a cselekedet útja
4. *dzsnyána-márga* (*jóga*) = a felismerés és belátás útja
5. *bhakti-márga* (*jóga*) = az istenszeretet útja

Az utolsó három a legjelentősebb. A *karma-márga* cselekvésre szólít fel, és a rituális vagy etikus cselekedeten túl elvisz a megváltáshoz. Ez az út minden hindu által járható. A *Bhagavad-gítában* afelől érdeklődik a harcos Ardzsuna, hogy szükséges-e oly sokakat megölnie a csatamezőn. Krisna azt tanácsolja neki, hogy tegye meg a kötelességét, ahogy harcoshoz illik: „Ezért állandóan cselekedd azt, ami kötelesség, ragaszkodás nélkül. Aki ragaszkodás nélkül cselekszik, az valóban a legfelsőbbet éri el.” A monisztikus védanta-filozófia által javallt utat (→152. o.), a *dznyána-márgát*, a neo-védanta, a →transzcendentális meditáció és más irányzatok ajánlják üdvőző vivő útként. Ez

az üdvút, amelyen csak a filozófiailag képzettek járhatnak, elvisz a tudatlanságtól, a jelenségek illuzív befolyásolásától az abszolút tudáshoz, amely túlhalad minden valláson. A ~ harmadik jellegzetes üdvútja a *bhakti* (szanszkrit: „szerető odaadás, bízó vonzalom”), és ezen az üdvőző isten jósága iránt a határtalan odaadást és szeretetet, az abszolút bizalmat értik. A *bhakti* a visnuita teológia olyan fő fogalma, amely a megváltásreményt és a bizalmat Visnu mentő kegyelmébe veti. A *bhakti* az „a szeretettel összekötött meggyőződés, hogy az Isten mindenekfölött való”. Az Istenben bízó a *bhakta*. Csak amiatt ellentétesek a visnuizmusban a szemléletek, hogy aktívan együtt kell-e működnie az embernek az üdvéért az isteni kegyelemmel (ez a „majomiskola” szinergizmusa, amely szerint az embernek kismajom módon kell az Istenben kapaszkodnia, úgy, ahogy egy kismajom az anyjába), vagy hogy – erre képtelen lévén – passzívan kell-e várnia és csak az Isten kegyelmében bíznia (ez a „macskaiskola” monergizmusa, amely szerint az embernek úgy kell továbbvitetnie magát, ahogy a nyakán megragadott kiscicát viszi az anyja). Aki átadja magát az üdvőző isten iránti nagy szeretetnek és tökéletes engedelmességnek, egybeolvad vele. Ez a feloldadás vagy elsüllyedés az istenségben a *bhakti-márga* célja. A Rámánudzsa filozófus (1050–1137) által is propagált *bhakti* különösen a visnuita és krisnaista iskolák számára jelenti vallásuk kvintesszenciáját, és a vallásos lírában Rádhá jelképe alatt Krisnához énekelnek. Fő műve ennek a *Bhagavad-gítá* (→179. o.).

Minden út (*márga*, *jóga*) közös célja a *mukti*, ill. a *móksha* (szanszkrit: „megszabadulás, megváltás”), azaz az *atmán* (szanszkrit: „önvaló, egyes lélek”) kiválása a testből és a formák *májá*-világából, valamint a *bráhman* (szanszkrit: „abszolút önvaló, világglélek”) elérése, amelyben a jó és a rossz, az istenek és emberek, élőlé-

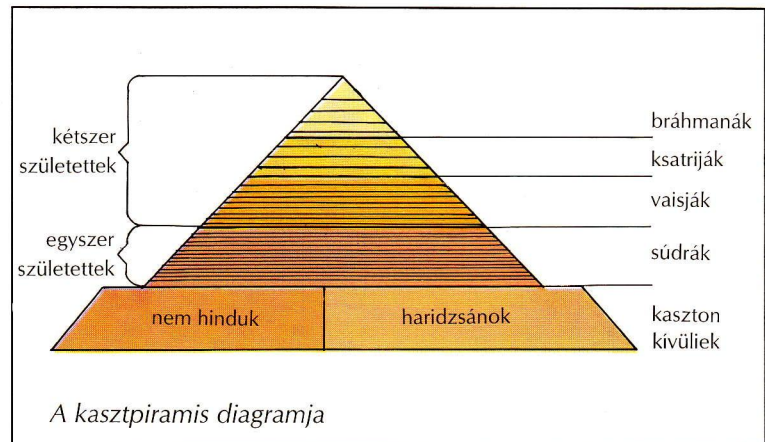
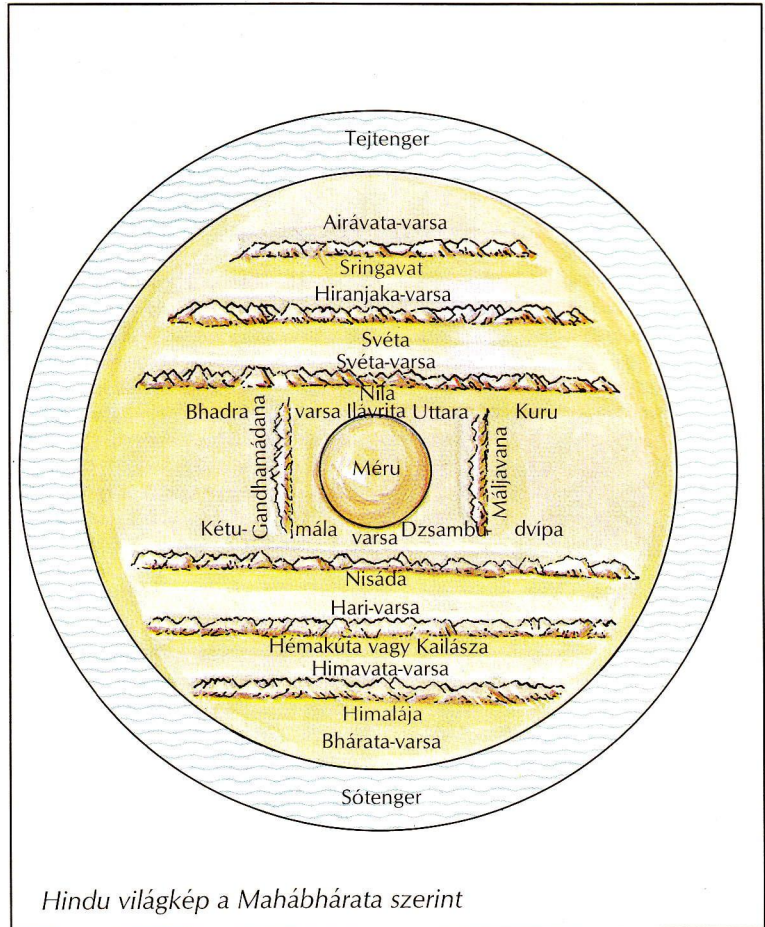

Kerék a lovaktól vont és kerekkel ellátott szekér formájú Szúrja-temp-lom, 1250. Konárak (India)

nyek és dolgok, férfi és nő minden ellentéte megszűnik. Az *upanisádok* a következőket jelentik ki erről a *bráhma*nról:

Te vagy a férfi és a nő [, te vagy a fiú és a lány, te nézel szét, mint újszülött, te támoysz, mint aggastyán.]
Zöld papagáj vagy és fekete varjú, felhőben villám, tenger, tavasz és tél, kezdeted nem volt, határ nem határol, te vagy forrása valamennyi létnek.

A bráhmántól, az abszolút önvalótól megkülönböztetve az *atmán* az individuális önvaló. Az egyedi lelket a lélek vándorlása alatt (a különböző iskoláknak megfelelően) vagy úgy fogják fel, mint az abszolút illuzórikus egyénítését, vagy mint reális létezőt. És a megváltás eszerint vagy az *atmán* felmenetele a *bráhma*nba – az illuzórikus egyéni jelleg elvesztése által – vagy az *atmán* örök továbbélése a *bráhma*n oldalán. Az utóbbit teista értelemben személyi istennek, filozófikus értelemben személytelen világ-szellemnek vagy ateista értelemben őanyagának tekintik.

A visnuiták (→155. o.) hisznek az egyes lelkek egyéni jellegében és a lélekvándorlás körfolyamatából kiszabadított lelkek istenközi létezésében. A *bhakti*-irányzat abban látja a megváltást, hogy a lélek egybeolvad a személyi Istennel. A monista védanta-rendszerben (→152. o.) a mókša annak tudata, hogy az *atmán* a *bráhmannel* azonos. A számkhja-rendszer (→151. o.) szerint a megváltás az örök *purusa* elkülönítése a *prakriti*-természet markolásától. A sivaták (→157. o.) a megváltás célját *dukhántán*ak (szanszkrit: „a szenvedés vége”) hívják, és elsősorban a természetfölötti erők megszerzését értik rajta. A sakták (→158. o.) szerint, akik az Isten és az egyes lélek azonosságát tanítják, az a sákta éri el a *kaulácsára* legfelső fokát, aki megfelelő magatartás által kiválik a sötétségből, és megérett az örök Sakti felismerésére.

Néhány irányzat *bráhma*n-*atmán* helyett szaknyelven *paramatmán*ról (szanszkrit: „legfőbb önvaló”) beszél az abszolút helyett, és *dzsivatmán*ról („élő önvaló”) az egyes lélek helyett. A sivatáknál az Istent *patín*ak („háziúr”) hívják és az egyes lelket *pasun*ak („háziállat”). E három jelölésen, az *atmán*on, *dzsivatmán*on vagy *pasun* nem a tevékeny, tudatos lelket értik, hanem a tétlen, öntudatlan önvalót. Épp az a csalódás, hogy az *atmán* cselekszik, érez és gondolkodik, a *szanszára* főoka, és csak az jelenti a mókšát, ha az önvaló teljesen elválik minden pszichofizikai folyamatától.

Ha elérjük a megváltás, a nyugalom és a béke állapotát, megszűnik a *májá*-világ, és a megváltott egészen nyugodt lesz. A „nyugodtak” nem beszélhetnek az erre vonatkozó tapasztalatokról, mert beszélni róla azt jelentené, hogy ellentmondásokra hajlanak. „Aki a *bráhmant* megismerte, hallgat, és aki úgy véli, hogy megismerhető, nem ismerte meg.” A megváltás állapotában a megváltott fizikailag még tovább is a világban élhet, de szellemileg az *atmánja* viszatért a *bráhma*nhoz. *Dzsívan-muk-*

*tán*ak (szanszkrit: „élő megváltott”) azt a szentet hívják, aki már a földi életben elérte az újraszületések körfolyamatából kiszabadító megváltást, úgyhogy amikor meghal, „*bráhma*ná válik”.

De nemcsak a megváltási út végén jut a lélek az istenség mellé, ahogy az *avatárok* (szanszkrit: „leszállottak”) tanítják. Ez a tan, amely szerint a transzcendens isten periodikus megtestesülései/inkarnációi révén leszáll az immanens földi világba, hogy közelbeljén a törvénytelenység idején, és mint megváltó segítsen álljon a megváltandó emberek mellé, elsősorban a visnuitáknál bontakozott ki, és ők voltak a rendszerezői is. Később a tant átvették a sivaták, mégsem játszott lényeges szerepet.

A kötelességek és az érdemi cselekedetek

Mivel a világot az örök világtörvény (*dharma*) hatja át, amely mint elv mindent megtart és hordoz, és amely az élet minden területén – mind a kozmoszban, mind a társadalomban – megnyilvánul, az összes filozófiai és vallási iskola megköveteli az olyan cselekvési kötelezettséget, amely összhangban van ezzel az örök világrenddel. Ezért a *dharma* (szanszkrit: „harmónia, rend, szabályszerű”) a hinduista etika középponti fogalma.

Dharmája van a napnak, amely naponta felkel és lenyugszik, *dharmája* a folyónak, amely a tengerbe ömlik és *dharmája* az embernek, amely mint cselekvési szabály mindenkit kötelez. Minden hindu, aki *karmája* folytán bizonyos kasztba születik, amíg él, hozzá van kötve a kasztja (→kasztrendszer, lentebb) *dharmájához*, meghatározott kötelességekhez. Mivel minden kasztnak megvan a saját *dharmája*, azt mondja a *Bhagavadgíta* (→179. o.): „Jobb tenned a saját dolgod rosszul, mint jól a másokét...” A kasztok saját erőnyeit és kötelességeit *szvadharmán*ak hívják. A kaszt tagjait szigorú előírások kötik

össze egymással foglalkozás és házasság, szokások és erkölcs, evés és ivás tekintetében, és ugyanakkor elhatárolják más kasztoktól. Így engesztanak a főparancsokat: csak a saját kasztban belül szabad házasodni, csak a saját kaszt számára megengedett foglalkozást szabad folytatni, csak ugyanahhoz a kaszthoz tartozókkal szabad együtt étkezni. A *varnadharma* a kaszttag kötelességeinek összessége.

Minél magasabban áll egy hindu a kasztján belül a társadalmi rangsorban, annál szigorúbbak a számára érvényes kasztelőírások. Így pl. az alacsonyabb kaszthoz tartozók ehetnek húst, a magasabb kaszthoz tartozóknak ez tilos, mivel számukra érvényben van a nemsértés (*ahimszá*) parancsolata. Hogy mik a kötelességek, amiket el kell végezni, részletesen leírják a *dharma*-könyvek, közöttük a legismertebb, a *Manu törvénykönyve* (→178. o.). Ezekben minden kaszt, akár felső, akár alsó, megtalálja maga számára a kötelező normákat.

A kötelességek kiegészítésül ajánlatosak az önkéntes cselekedetek, amelyekkel érdemeket (*punja*) lehet szerezni. Ilyenek egyrészt a *bráhma*noknak szánt ajándékok, másrészt gyógyfürdők és pihenőházak alapítása, a szegények táplálása, és bizonyos időre bizonyos dolgokról és szokásokról való lemondás fogadalma (*vrata*). A legmagasabb ideálok közé a szeretet gyakorlása, a részvét és az erőszakmentesség tartozik. Az etikai életcélok között azonban megtaláljuk a *káma* (szanszkrit: „élvezet”) mellett még a hasznos dolgok, az *artha* (szanszkrit: „jólét”), azaz a javak és a nyereség utáni törekvést is.

A kasztrendszer

A hindu társadalom vallásosan alapozott, világosan áttekinthető szerkezetet mutat fel rendek és kasztok szerint. A négy kasztból (*varna*; szanszkrit: „szín”), amelyen a pápi

rend, a harcosrend, a parasztrend és a szolgarend, később 2-3 ezer alsó kaszt (*dzsáti*; szanszkrit: „születés”) keletkezett, amely a foglalkozások további specializálódása következtében fejlődött ki.

A hindu hovatartozását valamelyik alsó kaszthoz származása határozza meg. A kasztrendszer (portugál: *casta* = „faj, törzs, rend”) a hindu szemében szent és örök. Szorosan kötődik a *karma* (→ 167. o.) elképzeléséhez. Mivel az ember a *szanszára* (→ 168. o.), az újrászületések körfolyamatának foglya, a *karma* dönti el, hogy melyik kaszthoz kell tartoznia. Két élet között az ember időzhet mint isten az égben vagy mint démon a pokolban, de végül visszatér a földi létbe, és akkor egy magasabb vagy alacsonyabb kasztba (vagy pedig nem emberi életformába) születik. A kasztrendszert mellőzni annyi, mint fellázadni az örökké érvényes világrend ellen. A jobb újrászületést és végül a megváltást inkább a kasztelőrások teljesítik. A ~ kasztjába tehát nincs felvétel, hanem csak – az előző élet tettei alapján – bele(újra)-születés. A kasztrendszer meghatározza az emberek egymáshoz való viszonyát. Ebben a rendszerben mindenki gyerekkorától kezdve ismeri a helyét, és ennek megfelelően viszonyul a vele egyenlőkhöz, a magasabbban vagy alacsonyabban levőkhöz.

A négy kasztcsoport élén a *bráhmán* állnak, akikből a papi osztály tevődik össze. Bennük testesül meg az egyházi és szellemi hatalom, és az ő feladatuk az áldozószertartások celebrálása és a tanok közvetítése.

Amikor az Indiába bevándorolt áriai társadalma a népesség és éghajlat adottságai következtében a hódítók harcias törzsi kötelékéből letelepült néppé alakul, amelynek további sorsa a monszun időjárásra való tekintettel döntően attól függ, hogy megjön-e az aratáshoz és az állattartáshoz nélkülözhetetlen eső, fontosabbá válnak az áldozati szertartásokat végző papok, mint a jelentőségükből

mind többet veszítő harcosok. Ily módon a →bráhmanizmussal a papi rend kiszorítja a harcosokat kasztrendbeli első helyéről, és azóta tartják e rendet „a nép fejé”-nek.

A többi kaszt helyzete a társadalomban végül is a bráhmánarendhez fűződő kapcsolatán múlik. A kaszt, amelytől a bráhmána elfogadja a vízben főtt eleséget, magasabban áll a társadalmi rendben, mint az a kaszt, amelytől csak víz nélkül főtt eleséget fogad el. Az a kaszt pedig, amelytől a bráhmána nem fogad el semmiféle táplálékot, az előbbinél is mélyebben áll.

Ha a bráhmánáknak nagyobb előjogaik vannak, akkor nagyobb kötelezettségeket rónak is ki rájuk, mint a többiekre, mulasztásaik pedig különösen sokat nyomnak a latban. Ezért hiszik azt, hogy az a bráhmána, aki pénzsóvár, a következő életben disznó gyanánt jön a világra. A bráhmánára a nemölés (*ahimsza*) és nemsértés parancsolata nehezedik, és ez az oka, hogy nem szabad neki se húst, se tojást ennie az esetleg csirázó élet miatt. A bráhmánák kasztja, hasonlóan a többiéhez, sok alsó kasztra tagolódik, éppúgy egy házasságkötést engedélyeznek saját kasztjukon belül, mint a többi kaszt tagjainak.

Egy bráhmána életében a négy életszakasz, az *ásrama*, a →bráhmanizmus kora óta megszabott szabályok szerint alakul, mégpedig mint a tanuló, a családapa, a remete és a vándoraskéta élete.

A bráhmánák után a lefelé menő sorrendben a *ksatriják* következnek. Az uralkodók, a nemesek és a harcosok e kasztjának az a feladata, hogy gondoskodjon a nép rendjéről. Régi idők óta úgy tartják őket számon mint „a nép hadseregé”-t. Eredetileg, még a bráhmánák előtt, a harcoló nemesség állt a kasztrendszer csúcsán, de mivel békeidőben csökkent a jelentősége, elvesztette vezető helyét.

A harmadik kasztot azok a *vaisják* alkotják, akik „az önállósághoz veze-

tő úton vannak”, és akiket – többnyire parasztok, kézművesek és kereskedők ezek – „a nép oszlopai”-nak tekintenek.

A négy kaszt legalját a *súdrák* képezik, ebbe a kasztba elsősorban a munkások számítódnak. Az első három kaszt tiszta árjaival szemben ők azok a társadalmilag lesüllyedt árjak, akik elkeveredtek a dravida ősnéppel. A szent írásek őket „a nép lába”-ként jelölik.

Egészen lent, hogy ki is esnek a kasztrendszer kereteiből – tehát *outcastok*, kitaszítottak – találhatók az „érintheetlen” *páriák* (*paraijar* = „dobverők”). A temetéseken ügyködő dobosok dél-indiai kaszttagjainak eredeti elnevezését a portugál gyarmatos urak később minden „érintheetlen”-re alkalmazzák. Az „érintheetlenek” elképzelése a rituálisan tisztátalanok fogalmából fejlődött. Rituálisan tisztátalannak számít minden olyan foglalkozás, amely születéssel (orvosok, bábák) és halállal (hóhérok, hullaégetők, mézsárosok, gypmesterek, bőrkikészítők) kapcsolatos vagy bepiszkolóddással jár (utcaseprők, mosók). A kaszt nélküliek kasztja számos alsó kasztra tagolódik, amelyeknek tagjait a négy fő kaszthoz tartozók „tisztátalanok”-nak tekintik. Mivel látványuk és árnyékuk bepiszkol, különösen szigorú előírások érvényesek a kaszt nélküliek számára. Csak a város és a falu társadalmán kívül élhetnek, nem használhatnak nyilvános utakat vagy kutakat, és nem vásárolhatnak nyilvános üzletben. A szent írásokat sem nem olvashatják, sem nem hallgathatják, és templomba sem léphetnek.

Mahátmá Gandhi (1869–1948) kivivta ugyan a kb. 65 millió „érintheetlen” számára a törvény előtti egyenlőséget, de a *haridzsanak* (szanszkrit: „isten gyermekei, Krisna gyermekei”) érdekében – ahogy a kaszt nélkülieket nevezik – nem nyúlt a vallási korlátozásokhoz. A kasztrendszer mint olyant Gandhi nem is tette kérdésessé, csak annak túlzásai ellen harcolt.

India alkotmánya elméletileg eltörölte ugyan a kasztrendszer előjogait, a továbbra is érvényesülő gyakorlatot azonban nem tudta megszüntetni.

A SZERTARTÁSOK

Ünnepek és ünnepi szertartások

Az év körét nagyszámú ünnep képezi. Eltekintve az olyanoktól, mint a Hóli, a Daséra és a Díváli, amelyeket egész India megünnepel, az ünnepek többségének azonban csak regionális vagy helyi jelentősége van. Az egyes helységek egyik legfontosabb ünnepe a *templomünnep*. Ilyenkor az óriási, pompázatosan feldíszített templomkocsit, amely ki van cifrázva az istenségek képeivel és szobraival, végighúzzák a helységeken, a városban vagy a falun.

Az egyik legismertebb templomünnep a puri-i (Orisza) kocsiünnep, amelyet Visnu mint Dzsagannátha („a világ ura”), valamint fivére Balaráma és nővére Szubhadra tiszteletére tartanak.

A *mélák*, az országos vásárok arról nevezetesebbek, hogy ezek a szadhuk és szvamik, teológusok és filozófusok, aszkéták, zárandokok és koldusok találkozóhelyei. Mivel áldást hoz a hindukra, ha megérintenek vagy egyáltalán látnak egy szent embert, ezrével tódulnak a guruk gyülekezőhelyeire, hogy átéljék a *darsant* („[a szent] látása”). A *mélák* között a *Kumbha Méla* („az edények mérlája”) a legjelentősebb, amelyet tizenkét évenként Prajágában (Alláhábád), Hardvárbán, Uddzsáinban vagy Nászikban ünnepelnek. Legenda szól egy harcról amely az istenek és a démonok között dült a halhatatlanság italát tartalmazó edény megszerzéséért; ebből az edényből tizenkét csepp hullott a földre és közülük is négy India imént említett helyeire. E négy hely ezenfelül még pihenőhely is volt egy isteni madárnak, amely tizenkét napon át repülve, a tejtenger-

től eljutott a paradicsomba. E szent napok eltartottak egyenként egy földi évig. Ezért ünneplik a Kumbha Mélát minden tizenkét évben egyszer e négy hely valamelyikében. Az emberiség eddigi történetének legnagyobb zárandokserege Alláhábádban verődött össze a Kumbha Méla-i hindu ünnepeken. Prajágában (Alláhábád), ahol a Jamuná és a „láthatatlan” Szaraszvatí – *Trivéní*nek nevezve – a Gangeszba folyik, és ahol egy fürdés meghozza megváltást és a megszabadulást az újrászületéstől, 1977. január 19-én hozzávetőleg 12,7 millió hindu zárandok gyűlt össze.

A hindu Nepálban, a Hóli-ünnepen, az év legnagyobb hindu ünnepén kívül, megünneplik még a *Baszantát* (Srí Pancsamí), ami Szaraszvatí tiszteletére tartott tavaszi ünnep, és a *Mahásivarátrít*, ami népünnep. Ilyenkor arra emlékeznek, hogy Siva felébredt hosszú ideig tartó meditációjából.

Napi szertartások

A rituális cselekmények áthatják a mindennapokat és vizont. A szakrális és a profán nem válik szét. A kultuszok a szabad ég alatt, a házakban és a templomokban zajlanak. Napkeltétől napnyugtáig végzik a napi szertartást.

A bráhmánák napi kötelezettségei (*ahnika*) közül a legfontosabbak: a virradati ájtatosság (*szamdhjá*) napkelte előtt, a tűzáldozat (*hóma*) az isteneknek, az írásáldozat, amikor a Védát recitálják, a vízajándék az ősöknek, az istentisztelet otthon vagy templomban, a minden istennek szóló áldozat (*vaisvadéva*) és a szalmaajándék (*bali*) a szellemeknek és démonoknak, a déli ebéddő és a szürkületi fürdő esti ájtatossággal. Ugyanez érvényes a családapa számára, akinek kötelessége, hogy elvégezze a házi ájtatosságot és templomba menjen, mindig úgy, hogy előzőleg megtisztálkodik: vízzel kiöblíti a száját, és megfürdik.

A reggeli ájtatosság (*szamdhjá*) a következő részekből áll:

1. a Gájatrí- vagy Szávitrí-strófák (Rig-véda III, 62,10) recitálása a felkelő naphoz,
2. a *purusa*-himnusz (Rig-véda X, 90) és különféle *mantrák* (→173. o.) recitálása,
3. a hajfűrt (*sikhá*) felkötése a tarkón,
4. a homlokjel (*tilaka*) felrakása pontformában arra a helyre, ahol a harmadik szem helye van,
5. a test rituális megtisztítása,
6. néhány vízcsépp szűrőcsöleése, és légzőgyakorlatok büntörlesztése céljából,
7. vízáldozat az isteneknek,
8. a mell, a homlok, a hajfűrt, a vállak és a szemek megérintése a szimbolikus megtisztulás jeléül.

A minden istennek szóló áldozat (*vaisvadéva*) a fő étkezés idejére a következő:

1. Veda-versek recitálása,
2. az áldozati adomány feláldozása az isteneknek az ételek tűzbe vetése révén,
3. a főtt rizs lerakása a ház különböző helyein annak levelezéséül, hogy esetleg akaratlanul megöltek valamilyen apró élőlényt az ételek elkészítése közben.

A templomokban a *púdzsát* végzik, a naponként megismétlődő szertartást, amikor is úgy tisztelik az istenség képét, mint magát az istenséget. A képben jelen lévő istent jelképesen, rituális gondoskodással veszik körül, és kiszolgálják. Reggel harangszóval ébresztik az istenképet, megfürösztik, megkenik, és színes kelmékbe öltöztetik. Kap reggelit és ebédet, sziesztázik, vacsorával kínálják, és ágyba viszik. Az isteni táplálék árpából, rizsből, tejből és olvasztott vajból áll. Az együtt ünneplő hívek ilyenkor megszentelt ételeket (*praszáda*) kapnak. Az istenképet azzal is

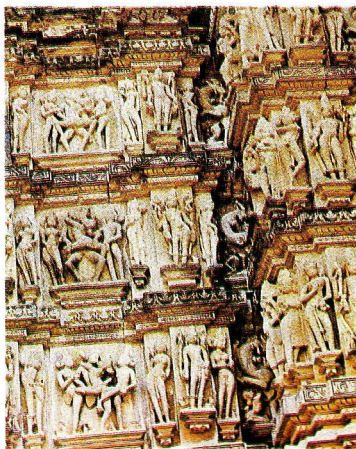
1 Erotikus emberábrázolások, amelyek a kozmikus ellentétpárok kiegyenlítését szimbolizálják, 12. sz. Khadzsuráho (India), Kándaríja-Mahádeva-templom

2 Pahari-iskola: Hóli-ünnep, 18. sz. Új-Delhi, Nemzeti Múzeum

tisztelik, hogy az óramutató forgásával egyezően körbejárnak (*pradaksina*), és azzal is, hogy térdre borulnak, imákat mondanak előtte, és virágot hintenek rá. A Káli-kultusszal járó véres állatáldozatok kivételével csak vértelen ajándékdájakokat mutatnak be. Ismertek a tömjénáldozatok, melyek során tömjénmagvakat helyeznek izzó hamuval teli tálba, vagy füstölőpálcikákat szúrnak a hamuba. A Káli-kultusz alkalmával véres áldozatként tyúkot, birkát, disznót és főként kecskét ölnek le. Elsősorban Nepálban szokásosak még az állatáldozatok. Az özvegyetés mint emberáldozat Indiában ugyan el van törölve, de azért még mindig előfordul egy-egy alkalommal.

A napi szertartás magában foglalja a *mantrákat* (formulák), *bídzsákat* (szótagok) és *mudrákat* (szimbolikus kéztartások), de felhasználják a *jant-rákat* és a *vadzsrákat* (mérteni diagrammák) is.

A *mantra* a tisztelet kifejezésének olyan rövid formulája, amely a misztikus „óm” szótaggal kezdődik, és össze van kötve az isten nevével. Szinte minden vallási kötelesség végzése közben sor kerül rá. A *mantrák* gyakran 108- vagy 1008-szoros mormolását (*dzsapa*) a 108 szemű rózsafűzér (*dzsapa-mála*) segítségével ellenőrzik. Csak az a guru, aki kiismeri magát a *mantrák* tudományában (*mantrasásztra*), tudja különleges ceremóniák közben továbbadni a *mantrákat*. *Mantrák* kísérik az istenkép előtt végzett *púdzsát* többnyire 16-szor végrehajtva (*upacsára*), amely egy egész napba telik. A *mantrákat* ima-, ének- és jelgeformulákkal mondják, mormolják vagy hallgata-

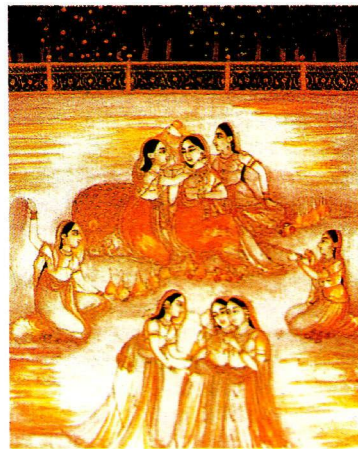

1

gon elgondolkoznak rajtuk, és pedig mind a be- és kilélegzésnél, mind beszéd közben. A legszentebb szótag (*bídzsa*) az „óm”; kilélegzés közben az „a-u-m” hangból keletkezik. Fontos a szótagok és a hangok ezoterikus jelentősége, amelyekből a *mantra* jön létre, nem pedig a szavak értelme. A *mantrákat* számos *mudra* szimbolikus kéz- és ujjtartás, *ászana*, meghatározott ülésmód, és *njásza*-szertartás kíséri. Ennél a „letevés”-szertartásnál a jobb kéz ujjhegyeivel egymás után hat testrészt (*njásza*) mutatnak annak jeléül, hogy az istenség e testrészekbe hatoljon.

A tisztasági rítusok

A rituális tisztátalanság (*ásauca*) veszélye állandóan fenyegeti a hindut, de ő maga is mindenki, aki vele érintkezik, átviheti a tisztátalanságot. A felsőbb kasztok tagjai számára ez lehet tartós, és össze lehet kötve személyel vagy dologgal (nem hindu, kutya, fohagyma) vagy pedig csak átmeneti, ha olyan tisztátalansággal érintkeznek, mint pl. születés esete vagy a családon belüli elhalálozás. A rituális tisztátalanság könnyű eseteit ki-kí az önmaga által megszábot tisztasági ceremóniákkal számolja fel. Komolyabb esetekben, amilyen a bráhmánagyilkosság vagy egy tehén

2

megölése, a vezeklés ceremóniáit a bráhmánák kollégiuma határozza meg. A tisztasági rítus alkalmával a tehénganaj szolgál tisztítószerként, amelynek megevése engesztelő szertartás, a *prájascsitta* („a halál gondolata”). A szent hamuval, amelyet elégett tehénganajból nyernek, a Siva-követők szokták magukat megjelölni és befesteni. A vízfürdő nemcsak minden szennyeződés és minden alvás után, amely okvetlenül beszenyyez, szükséges, hanem minden válásos cselekmény előtt is. A rituális tisztaság további eszköze az évben való mértékletesség. Máhatma Gandhi vezeklésből ismételtlen gyakorolta a böjtölést, és pedig töredelmesen ellenfeleinek és követőinek erőszakoskodásaiért.

A jóga

Mikor fogok, ó Siva, magányosan élni, csendesen és nyugodtan, törekvések nélkül, csak a tenyér ivópoharával, a levegővel és egyetlen ruhával? Mikor leszek, ó Siva, képes arra, hogy minden cselekvéstől megszabaduljak?

Ezekre a kérdésekre a jóga (szanszkrit: „erőfeszítés, járomba fogás”) ad

feleletet, vagyis a test és a szellem fölötti teljes uralom és fegyelem, amely aszkézis- és meditációs gyakorlatokkal a megszabadulás célja felé törekszik. Olyan üdvút, amely ön-fegyelméssel és önlényiségbe merüléssel – pap vagy szertartás nélkül is – egyénileg járható. Jóginak hívják azt, aki a jógával foglalkozik, aki lélegzetét, érzékeit és gondolatait igába hajtja, hogy emberfölötti hatalommal ezeket egyfajta misztikus kapcsolat célja felé terelje.

A jóga gyakorlata nyolc részre tagolódik, és az önlényiségbe merülés módszereinek kiépített rendszerezését mutatja be:

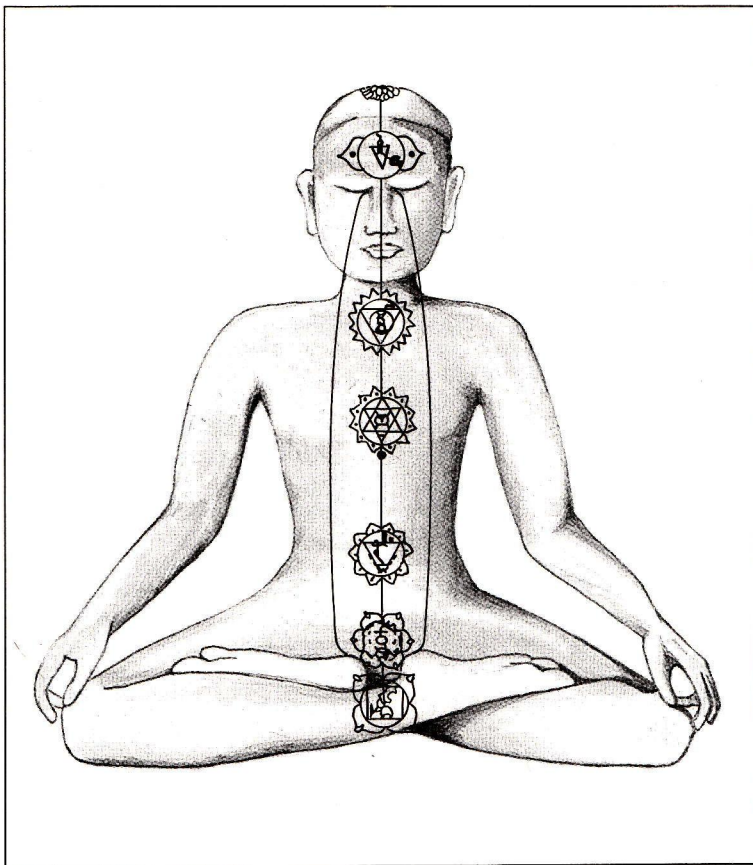
1. erkölcsi fegyelem a kifogástalan morális viselkedés értelmében,
2. testi és szellemi megtisztulás a tisztaság értelmében,
3. 84 ülsmód (*ászana*) uralása, amely lehetővé teszi az önlényiségbe merülést,
4. a be- és kilélegzés szabályozása és uralása a jobb vagy a bal orrlyukon keresztül,
5. az érzékszervek elfordítása az érzéki tárgyaktól,
6. a gondolat egy bizonyos tárgyra irányítása (*dhárana*) és rögzítése,
7. meditáció (*dhjána*), amelyben ez a tárgy teljesen leköti a gondolkodást,
8. az önlényiségbe merülés (*szamádhi*), amikor ki van kapcsolva az utolsó elképzelés is, és a meditáló mély öntudatlanságba süllyed.

E nyolcszoros tagolás utolsó három részét *rádzsa-jógának* („királyi jóga”) hívják, és a voltaképpeni misztikus állapotokat foglalja magában, az első öt aszkétikus gyakorlaton viszont vagy előkészületet értenek a rádzsa-jóga-hoz, vagy pedig a dolog önmagáért való gyakorlását is. Hatha-jógának („az erőfeszítések jóga”) nevezik őket. A jógi számára, amikor önlényiségbe merül (*szamádhi*), e legmagasabb állapotban ki vannak kapcsolva az érzéki benyomások, nincs

boldogság, nincs szenvedés, nincs enyém és nincs tied többé. Most túl van ő családon és kaszton, jön és rosszon, téren és időn, sőt még önmagán is, mert eggyé válik az abszolút szellemmel. A visszatérés az eredet egységébe annyi, mint kiszabadulás a törekvésre és cselekvésre készítő dolgok sokaságából, és megváltás az újrászületések hosszú láncolatától. Az úgynevezett *laja-jóga* („a felbontás jógája”) az ember testét a makrokozmosz másolatának tekinti. Ez a mikrokozmosz/makrokozmosz-gondolkodás, amelyben az ember gerincoszlopa megfelel a Méru-hegységnek mint a világ tengelyének, hét centrumot (*csakrát*) rögzít a nemi szerv és a koponya között, amelyek részben a kozmikus elemeknek

felelnek meg. A jóga működésbe hozza a gerincoszlop mentén fekvő hét *csakrát* vagy lótoszvirágot mint az érzék fölötti életenergiák és észlelések központjait. A jógi felerkentíti az életáramlást (*kundalini*) a legalsó *csakrában* és felviszi az erőt a fejtetőn lévő legfelső *csakrához*. A saktizmus által kifejlesztett jógafajtában a légzésgyakorlatok segítségével felbresztik a gerincvelőn szétszéledő *szusumna*-erek mélyén a *múladhára* („gyökérdúc”) legalsó centrumában kigyó alakúan nyugvó istennőt, hogy fokozatosan felemelkedjen a hét erőközpont legfelső pontjáig, a *szahaszráváig*, ami ugyanaz, mint a sakti egyesülése Sívával.

A jógagyakorlat csodálatos erőket (*sziddhi*, *riddhi*, *bhúti*, *vibhúti*, *aisvarja*)

Jógi (*csakrák a jóga-tan szerint*)

csal elő az emberből. A nyolc erő közé (*mahasiddhi*) számítják: 1. az *animant* (önmagunkat végtelen apróvá vagy láthatatlanná tenni), 2. a *laghimant* (felvenni a levegő könnyűségét), 3. a *garimant* (felvenni a legvégző nehézséget), 4. a *mahimant/práptit* (önmagunkat szörnyűséggé nagyobbítani, és a legtávolabbra elérni, pl. ujjheggyel a holdat), 5. a *prákámjât* (a vágyakat ellenállhatatlanul beteljesíteni), 6. az *ísitvât* (tökéletesen uralni a testi szerveket), 7. a *vasitvât* (a természet körfolyamatát megváltoztatni), 8. a *jatra kámavaszejitvât* (önmagunkat szándékosan mindenhova áthelyezni). Ezekkel az erőkkel a jógi mindentudóvá és mindenhatóvá válik. Siva isten a főjogi, akit mester és példakép (*guru*) gyanánt, vagy isvara („úr”) vagy nagy jógi gyanánt a szent „óm” szótaggal, a kilelegzés őshangjával (a-u-m) szólítanak. Az önlényiségbe merülés által a jógi egy lehet az isvarával, sőt isvarává is válhat.

A jógi nagy tekintélynek örvendnek a hinduk körében.

MŰVÉSZET ÉS IRODALOM

Szikhlatemplomok és a szabadban álló építmények

Az alacsonyabb istenségek kultushelyeit többnyire egynéhány, vörös festékkel bemázolt kő képezi. A nagy isteneket és istennőket viszont templomokban tisztelik, mégpedig olyanokban, amelyek vagy sziklából vannak kifaragva, vagy a szabadban állnak. Vannak olyan hindu templom-építmények is, amilyen pl. a mahábalipurami (7. sz.), ahol monolitikus szentélyekké dolgozták ki vagy grottákká öblösítették a sziklákat. A templomok alaprajza téglalap vagy négyzet alakú. A Kailászanátha-templom két emeletét, amit Elurában, Adzsantá mellett egy kőbányában építettek, hid köti össze a bejárat épületekkel. A helyet, ahová a templomot építik, rituális aktussal jelölik ki.

A templom fő ismertetőjele a *templomtorony*, erre úgy tekintenek, mint a Méru másolatára, ami mitikus istenhegy, a világegyetem középpontja. A torony, amely egyaránt jellemzi a nágara és a drávida stílusformát, a legszentebb cella, a *garbhagriha* (szanszkrit: „anyaméh, méhúr”) fölött emelkedik. Ez a belső tér úgy jött létre, miután az egész jelenléte világ anyából keletkezik, mint ennek másolata, ahogy az ember az anyaölkamrát a Méru lépcsős-hegye alá képzei. A cella egyszerű, megvilágítatlan helyiség, amelynek alaprajza rendszerint négyszög. Csak a klasszikus követő korban (800 után) kezd fokozatosan feloldódni ez a forma. Ebben az anyaöhlhelyiségben áll a főisten szobra, míg a Siva-templomokban gyakran a *lingam* (→164. o.) Siva jelképe. A templomnak vannak külső fülkéi, ezeket többnyire tengelyirányúan csatolják a templomhoz, és ugyanakkor helyet adnak a mellékistenségek oltárainak is. A cella körüli körfolyosó lehetővé teszi, hogy a hívek elvégezzék azt a fontos szertartást, a *pradaksinát*, amikor a kultusz-kép keletről nyugat felé – a nap járása szerint – körbejár. Így teljesítve utólagosan a sajátos kozmikus-etikus világtörvényességet az isteni tisztelőre. Nemcsak a templomokat, de a szent körzetet (*ksétra*) is körbe lehet járni. A hindu templom terve és be rendezése úgy készül, hogy teljesen megfelel a szertartásoknak. A templom bejáratánál, a cella előtt találjuk a csarnokokat (*mandapa*), amelyek a bejárat és a cella között egyre kisebbek lesznek. A csarnokok segítik elő a szellemi összeszedettséget és a cel-labeli vallásos tevékenységre való felfelkészülést, de itt adják elő a rituális táncokat is. A rendszerint nyitott elő- és gyülekezési csarnok (*mandapa*) után – a *mandapa* és a cella között – a megvilágított kapucsarnok (*antarála*) következik, ezért a hindu templomok alaprajza elvileg háromrészesnek mondható. Amikor meg-nőtt a templomba járók száma, szük-

ségessé vált a cellához csatolt két csarnok.

E fejlődés eredményeképpen két fő-típus és egy keverékforma alakult ki a templomépítészetben: az észak-indiai vagy indoárja *nágara-stílusra* a cella fölötti *sikhara*-templomtorony a jellemző, amely rendszerint domborúan görbül és függőlegesen tagolt. Fent kerek kő zárja le, amely a mirobalan-gyümölcsre (*ámálaka*) emlékeztet. Mint valami koronát rátesznek erre még egy *amrita*- vagy nek-tárvázát (*kalasa*), ami boldogságot is ígér és halhatatlanságot is jelképez, vagyis a transzcendenciára utal. A *sikhara*-templom sajátága, hogy nincs előtte kultuszcsarnok (*mandapa*). Az észak-indiai templomépítkezésnél megtaláljuk továbbá a szent tavat is (*kund*), a rituális tisztálkodáshoz való lépcsőkkel (*ghátak*). E templomtípus példájául egyrészt a Kándaríja-Mahádéva-templom (1000 körül) kínálkozik Khadzsuráhóban, amely Sivanak van szentelve és szállást ad a Nandi-bikáknak a pavilonban, másrészt pedig a bhuvanésvari templom (1000 körül).

A dél-indiai *drávida-stílusra* az jellemző, hogy a cella fölötti *vimána-templomtorony* (istenkocsi) gúla alakban osztja fokokra és vízszintesen tagolja. A *vimána*-templomtorony tetején, amelynek alaprajza rendszerint négyzetes, félgömb formájú kővel oldják meg a lezárást (*sztupika*). A maizúri templomtorony különlegessége a csillag alakú alaprajz. A drávida-stílus példaként egyébként a mahábalipurami Dhar-marádzsa-ráthát (templomkocsi; 7. sz.), amely Judhisthirának van szentelve, valamint a tándzsavúri templomot (985/97) lehet említeni.

Idővel olyan monumentális, többemeletes kapu- és őrtornyokkal (*gópurá*) látták el a templomlétesítményt, amelyek a templomkörzet bejáratát fölött állnak, és figurák díszítik gazdagon. Ehhez kínál példát a Csidambaram (14. sz.) és a Madurában lévő Mínáksi-templom (15. sz.).

A szabadon álló templom drávida építészet a középkor folyamán új formákat talált Dél-Indiában, mégpedig a nagy kiterjedésű, megerősített templomvárosokat, amelyeket téglalap alakú, körülfalazott udvarok tagolnak körzetekre. Ezekben helyezik el az ereklyetartókat a főistenség, a saktija, a váhanája stb. ereklyéivel. Vannak ott kultuszcsarnokok (*mandapák*), ahol templomtáncot adnak elő (*náta-*, ill. *nátja-mandapam*) és „szent menyegző”-t (*kaljána-mandapam*) tartanak, és vannak hosszan nyúló folyosók a körmeneteknek. Találni ott lakónegyedeket is a papok és a táncosnők számára, üzletutcákat és kincsesházakat, meg raktárakat a szertartási eszközök és a körmeneti kocsik (*rathák*), valamint istállókat a szent elefántok elhelyezésére. Nem hiányoznak innen kertek tavakkal a rituális tisztálkodáshoz, mint ahogy a tisztasági fürdéshez használatos, a folyó mentén kiképzett *ghátak* sem. A dél-indiai templomváros példája Madurai.

A közép-indiai (Dekkán) vészarástílus az észak- és dél-indiai stílusok keveredése. A cella fölötti templomtorony dongatetőjét itt számárhátív (*kudu*) zárja le, a tetőt pedig több nektárvázával (*kalasa*) koronázzák. Találó példája a Mahabalipuramban levő Bhíma-rátha.

A hindu szobrászat

A templomok szobrokkal díszített külső falain, a lábazattól felfelé, drámaisággal és dinamikával ábrázolják az élőlények rangsora szerint az emberek, állatok, mesebeli lények, démonok, bölcsek, félistenek és főistenek világát. Az inkább dinamikus-ritmikus hangsúlyú hindu plasztika elüt a buddhista derútól és szelídségtől. Jól példázza ezt a Maduraiban levő Mináksi-Szundarésvara-templom.

Az érett hindu dombormű csúspontjának a klasszikus periódus második fele tekinthető, amikor a Mahá-

balipuramban készült munkák (7. sz.) megalapozzák a pallava stílust. Mahabalipuramban a világ legnagyobb (32 m hosszú) földomborműve egybekötött Ardzsuna, a Pándava-herceg vezeklését és Gangá istennő lejövetelét mutatja be. Ugyanakkor a roppant nagy alakok Elephantában (7. sz.) és a szcenikus ábrázolások Flúrában (8. sz.) mitológiai történeteket illusztrálnak a Mahábháratából (→179. o.) és a Rámájánából (→179. o.)

Kőből és bronzból való körplasztikákat kultikus célra a templomok belsejében létesítenek, amelyek közül a dél-indiai bronzok nagy érzékenységről vallanak a harmonikus mozgás ábrázolása szempontjából, pl. a táncoló Siva (10/11. sz.).

A körmeneti kocsikat készítő szobrászat délkeleten ismert, a kocsikat díszítő magasdomborművek a hindu panteont mutatják be. A hindu istenségeket kétféleképpen ábrázolják, vagy ember-, állat- és mesealakban (pl. embert és állatot, óriást és törpét összekapcsolva, sok fejjel és karral) vagy jelképesen. Így jelenik meg pl. Brahmá mint férfi négy fejjel és négy kézzel, amikor is az isten négy feje, ill. arca a négy *szamhitát* („gyűjtemény”-t: a *Rig-védát*, *Száma-védát*, *Jadzsur-védát* és *Atharva-védát*) szimbolizálja, mivel Brahmát tekintik az isteni kinyilatkoztatás őrzőjének. A testbeszéd a lélekkifejezés legfinomabb árnyalatait képes szemléltetni. Ily módon az ind művészet kilenc alaphangulatot (*rasza*) ismer: csodálkozást és undort, félelmet és heroizmust, komikumot és részvétet, nyugalmat és vadságot, valamint szeretetet. Vannak jelképszerű testtartások, ezek közé az állóhelyzetek (*szthánák*) és az ülőhelyzetek (*ásznák*) tartoznak. A jelképszerű taglejtések kartartásokat (*baszták*) és kéztartásokat (*mudrák*) foglalnak magukban. Ha pl. Krisnát táncoló pózban fuvolázva (*vénu-gópála*) együtt ábrázolják a kedvesével, Rádhával vagy a feleségével, Rukminival, akkor a fuvola az embert szimbolizálja. A

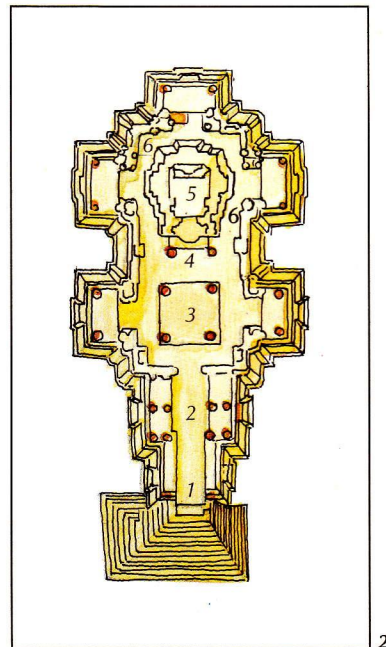
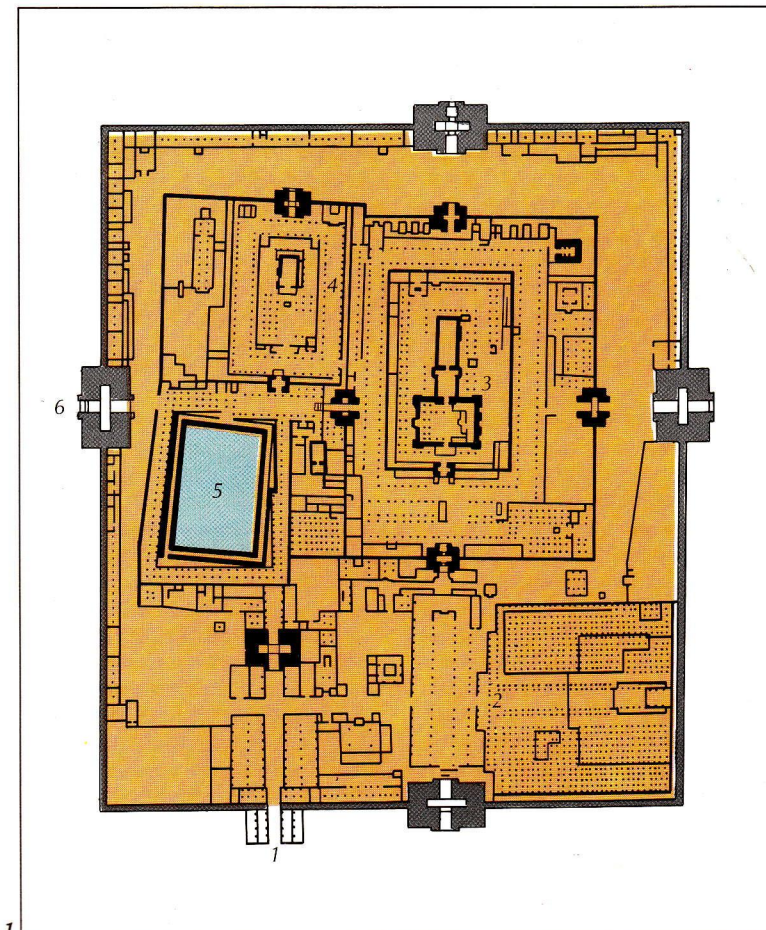
magában hangtalan és élettelen fuvola csak az isten lélegzete által elevenül és zendül meg teremtetőjének ritmusa és harmóniája szerint. A férfi istenségeket a *saktik* (→158. o.) mellett helyezik el. A művészet szimbolikája a sakti belső kötődését az isteni férjhez szexuális egyesülés által ábrázolja. Minden istenségnek van rá jellemző jelképe (attribútuma). Visunak pl. azáltal keletkezik 24 alakja és neve, hogy négy jelképét (lótusz, buzogány, kerék és kagyló) mindig más-más markában tartja váltogatva. Egyes istenségek rendelkeznek bizonyos váhanával („jármű”), ami hátsó vagy kísérőállat, és olyan ékszer, ruhát és fejfedőt viselnek, amely jellemző rájuk.

Az istenségeknek persze vannak tisztán szimbolikus ábrázolásai is. Ehhez tartozik a *páduka* („lábnym”), amely plasztikusan kidomborodva ábrázolja a felfelé irányított talpat a többnyire olyan szerencsejellekkel (*szulaksana*) ellátott alaplapon, mint lótusz, árpaszemek, nap, hal stb. A lábnymok elsősorban Visnu kultuszához kapcsolódnak, akinek lábnyma a jelképe – amiatt a három Visnu-lépés miatt, amellyel átlépett a világmindenségen. A *tirtháknál*, a fürdőhelyekre menőben, és a vályuknál, ahol az isteni lények csodákat tettek, és maguk után hagyták a lábnymukat, az utóbbi gyakran megtalálható.

Egy másik szimbólum a *lingam* (szanszkrit: „fallosz”), amely a hímtagot ábrázolja. Kömemlékmű gyanánt a Siva-kultusz templomaiban fordul elő. A lingákat egy kis szelencében a nyakukba akasztva, amulettként viselik a lingamot. Számukra a lingam a nemzőerő és a termékenység tisztelni való jelképe. Hogy a *lingam*, éppúgy nem hiányozhat a Siva-templomokból a *jóni* sem (szanszkrit: „anyaöl”). A nő ö szimbolikus ábrázolása főként a Siva-tisztelők körében és a bengáli Durgá-kultuszban örvend tiszteletnek.

Említhetők e helyütt a szerelmespárok (*mithuna*) és az erotikus csoport-

1 Hindu kultuskörzet alaprajza, Mináksi-Szundarésvara-templom, Madurai (Dél-India)

1. főbejárat
2. az Ezer oszlop csarnoka
3. Szundarésvara ereklyetartója
4. Mináksi ereklyetartója
5. medence
6. déli bejárat

2 Hindu templom alaprajza, Laksmána-templom, Khadzsuráho (India)

1. ardha-mandapa
2. mandapa
3. mahá-mandapa
4. antarála
5. garbhagriha (kamra) az isten képmásával
6. pradaksinápatha (körüljáró)

tok, amelyeket Észak-India művészei a testek kifejező stilizálásával – pl. Bhuvanésvarban (11. sz.), Kadszuráhóban (11. sz.), Konárakban (13. sz.) –, Dél-India művészei pedig visszafogott, elegáns stílussal ábrázolnak, pl. Tandzsávúrban (11. sz.), Gangaikondacsólapuramban (11. sz.). Ahogy egy és ugyanazon mondaton belül az egyes szavak csoportjainak aszketikus vagy erotikus jelentése lehet, éppúgy ezek az *amithuna*-képcsoportok is, amelyek nőt és férfit ábrázolnak mindenféle erotikus szerelmi játékok és nemi egyesülés helyzetében, egyúttal az aszkézis és a nemi ösztön szimbólumai.

A *pancsájatana* öt kő gyanánt öt istenséget és öt bálványt szimbolizál. Ezekből egy fekete slagrama-ammonit Visnut, egy *lingam* alakú fehér kő Sivat, egy arannyal csíkozott ércdarab Durgát, egy jáspis Ganésát és egy kristály Szúrját. Ezek az isteneket helyettesítik, és derengő hajnalban tisztelik őket.

A kinyilatkoztatás írásai és a hagyomány

A hinduk szent írásai két nagy csoportra tagolódnak, ezek közül a legrégibb rész a *Sruti*hoz, a későbbi pedig a *Szmriti*hez tartozik.

A *Sruti* (szanszkrit: „a hallás, meghallott”) azokat a szent szövegeket jelöli, amelyeket eredetileg betéve tudtak, felmondtak és hallgattak. Ténylegesen az isteni kinyilatkoztatás legfőbb tekintélyű, a tan meg az etika

kérdéseivel kapcsolatos szövegeiről van szó. Tartalmilag magukban foglalják a Védák négy *szamhitáját* (→védikus vallás), valamint a →bráhmaizmus *bráhmánait*, *áranjakait* és *upanisádjait*. A hinduk azt hiszik, hogy a világ legrégebbi írásai a Védák, és hogy legrégebbi nyelve a védikus szanszkrit. Az isteni kinyilatkoztatás (*sruti*) írásait csak a nép csekély hányada forgatja és érti.

A *Szmriti* (szanszkrit: „emlékezet”) nagyon régi szent hagyományt jelöl. Ténylegesen – a *Sruti* emberfölkötti kinyilatkoztatásával ellentétben – az emberi hagyomány olyan szövegeiről van szó, amelyeket a szent emberek generációinak műveiként fognak fel. Tartalmilag ide számítjuk a *szútrákat*, a *sásztrákat*, a *védángákat*, a *purána-irodalmat*, a tantrikus írásokat, valamint a *Mahábháratát* és a *Rámájánát*. Ezekhez az írásokhoz minden népréteg hozzáfér, és ráadásul közkedveltségnek örvend mindegyik.

A kiterjedt *szútra-irodalom* (szútra = „vezérfonal, rövid szabály”) a *bráhmánák* és az *upanisádok* (= bráhmaizmus) összefoglalását adja. Keletkezésüket tekintve részben a bráhmaista korba nyúlnak vissza, és egészen a legújabb időig mindig hozzájuk toldottak valamit. A *Grihja-szútra* a házi ceremóniákhoz adnak utasításokat, a *Sranta-szútra* pedig a papi szertartáshoz. A *Káma-szútra* (A szerelmi művészet vezérfonala) Malanága Vátszajána műve, aki megírása közben régebbi munkákat használ fel. A szerelem és a szépség e legrégebből fennmaradt és legismertebb tankönyve hét, túlnyomóan prózában írt fejezetben tudományos módszerességgel és pedáns szárazsággal kezeli az öind erotikát. A *Dharma-szútra* – *Dharmasásztrák*-nak is nevezik őket – olyan vallásjogi előírásokkal foglalkoznak, mint a jogtevékenység, a politika, a társadalmi kötelességek, a király feladatai, valamint az erkölcsök és szokások.

A *sásztra-irodalom* művei az asztronómiától kezdve a tolvajok és a heté-

rák kioktatásáig minden elgondolható területtel foglalkoznak. Elsőként említendő az ind irodalom leghíresebb műve, a *Manu törvénykönyve* (*Manu-szmriti*). A hinduk ebben a *Mánava dharmasásztrának* is nevezett könyvben Brahmának, a teremtetőistennek az emberfaj ősapjához, Manuhoz intézett kinyilatkoztatását látják. A vízözön mondája szerint megjelenik egyszer egy kis hal Manu mosdóvizében, és kíméletért esdekel. Manu enged könyörgésének, és a növekvő halat előbb egy nagy medencébe, aztán egy tóba és végül a tengerbe eresztí. A hal tanácsolja Manunak, hogy építsen hajót. Amikor aztán beáll a vízözön, Manu – a többi emberrel ellentétben – megmenekül. Ez a Kr. e.-i és u.-i 2. sz. között keletkezett mű, tele vallási és erkölcsi jogszabályokkal, a ~ összefoglalása. A világteremtés leírásánál kezd, és a lélekvándorlásról szóló fejtegetések-nél végzi, az ember megjutalmazásával és megbüntetésével az égben vagy a pokolban, a jó vagy rossz, újraszületések folytán keletkező teteknek megfelelően. A kezdő és a befejező fejezetek között mindenről szó esik, ami a hindu számára jelentős ebben az életben: a kasztállapotokról, a bráhmán életszakaszairól és kötelességeiről. De házassági és hullaégetési szertartásokról, tisztasági rítusokról, Veda-tanulmányozásról, gyakorlati életszabályokról és még sok egyébről.

A *védángák* („a Veda tagjai”) olyan írások, amelyek nemcsak magyarázzák a Védákat, hanem le is zárják őket (→védikus vallás). A fonetika, grammatika, etimológia, metrika és asztronómia tudományágaival foglalkoznak, és szertartásokat ajánlanak hozzájuk.

A *puránák* (szanszkrit: „rég elbeszélések”) a visnuiták, sivaiták és sákták kánonikus tankönyvei és a főistenségeik dicsőítését szolgálják. Ezek az írások, amelyeket a szent Vjasza is írtatott, voltaképpen nemzedékek névtelen munkái a Kr. u.-i 900-ig be-

zárólag. Metrikus formában foglalkoznak a hajdankori mitikus, legendás és történelmi hagyomány öt témájával (*pancsa-laksana* = „öt ismertetőjegy”): a *szargával*, a teremtetéssel, a *pratiszargával*, a rombolással és újrateremtetéssel, a *vamsával*, az istenek és bölcsek genealógiájával, a *manvantarával*, az elődök korszakával, a *vamsánucsarítával*, a királyi dinasztiák történetével. A *puránákat* mai formájukban három csoportra osztják fel:

1. a *mahápuránákra* („nagy puránák”). Ezek a Brahmá-, Padma-, Visnu-, Siva-, Bhagavata-, Nárada-, Márkandéja-, Agni-, Bhavisja-, Brahmávaivarta-, Linga-, Varáha-, Szkanda-, Vámana-, Kúrma-, Matszja-, Garudának és Brahmánda-purána. Az ismert *puránák* között ott találjuk a *Visnu-puránát* a Visnu-legendával, és mind között a leghíresebbet és legkedveltebbet, a Bhágavata-puránát a Krisna-legendával. A *Bhágavata-puránát* („a fenséges tisztelőinek régi elbeszélése”) azok a bhágavaták, a fenséges tisztelői, a visnuiták egyik irányzatának követői tekintik szent írásuknak, akik Bhagaván néven tisztelik Krisnát, és az istenszeretetet (*bhakti*) ajánlják a megváltás útjaként. A *mahápuránák* a *puránákban* ajánlott témákon kívül kiegészítésképpen még további ötten foglalkoznak: a *samszthával*, a világrenddel, a *raksával*, a világ fenn-tartásával az istenek inkarnációi által, a *pralajával*, a világ pusztulásával, a *hétuval*, a nemtudással terhelt lélekkel mint (világ)-ősokkal, és az *apasra-jával*, az általános lélekkel.

2. az *upapuránákra* („mellék-puránák”), amelyeknek inkább helyi jelentőségük van. Közéjük számítják: a Szánatkumára-, a Náraszimha-, a Nándikésvara-, a Sivadharma-, a Daurvászasza-, a Náradíja-, a Kápila-, a Mánava-, az Ausánasza-, a Brahmán-da-, a Váruna-, a Kálíka-, a Máhésvara-, a Saura-, a Szaura-, a Párasara-, a Máricsa- és a Bhárgava-puránákat,

szám szerint tizenhétet. Ezen írá-
sok közül a *Saura-purán*ával Szúrját,
a napistent tisztelik, de ez a saurák
kánonikus tankönyve is.

3. a *szthalapurán*akra vagy *máhátm*-
*já*kra, amelyek a kultuszhelyeknek
vannak szánva, és ezek dicsőítésére
szolgálnak.

A purána-irodalom nemcsak káno-
nikus tankönyv a visnuiták, sivaíták
és saktisták számára, hanem a hindu-
ista mitológia és ikonográfia legfonto-
sabb forrása is.

Különleges csoportot alkotnak az
Ágamák („hagyomány”), a *Szamhiták*
(„gyűjtemények”) és a *Tantrák* („szö-
vevények”) címmel közkézen forgó
íráások, amelyeknek elméleti és gy-
akorlati jellegű tartalmuk van. Bennük
elsősorban a *dnyánáról* („megisme-
rés”), a *jógáról* („meditáció”), a *krijá*-
ról („csinálás”), a templomok létesíté-
se és istenképek készítése értelmé-
ben), a *csarjáról* („cselekvés”, erkölcsi
cselekedet értelmében) esik szó. Eh-
hez az íráscsoporthoz 108 visnuita
szamhitá, 28 sivaíta ágama és 77 sák-
ta tantra tartozik. A jelöléseket
(szamhitá, ágama, tantra) a különbö-
ző csoportok felcserélve is alkalmaz-
zák. A szóban forgó íráásokat a visnui-
ták, sivaíták és sákták mindenkori
hinduista közösségei kötelezőnek és
mintegy kinyilatkoztatás-rangúaknak
tekintik, akkor, amikor más hinduk
elutasítják ezeket.

A *Rámájana* (szanszkrit: „Rámá pá-
lyafutása”) a két nagy ind nemzeti
eposz közül a rövidebb és gyanítha-
tóan régebbi, mint a *Mahábhárita*. Ez
a névtelen elbeszélő költemény a Kr.
e.-i és u.-i 2. sz. között keletkezett,
a hagyomány azonban szent Válmiki-
nek, India első művészi költőjének
tulajdonítja. Ennek a romantikus-
udvari eposznak, amely hét könyv-
ben kerekén 24 000 kettős verssort
(*sólkát*) foglal magában, főként a há-
zasztársi hűség az alapmotívuma.

A *Mahábhárita* („Bhárata utódának
nagy [harcról szóló] eposza”) a két

nagy ind nemzeti eposz közül a terje-
delmesebb és gyaníthatóan a *Rámá-
janánál* fiatalabb. Ezt a névtelen hős-
költeményt a Kr. e.-i és u.-i 4. sz.
között kompilálták, a hagyomány
azonban az énekes és szent Vjász-
nak tulajdonítja, aki a Védákat és a
puránákat is összegyűjtötte. A 18 kü-
lönböző könyvet (*parvan*) magában
foglaló mű a világirodalom leghosz-
szabb költeménye, összesen 90 ezer
verssorral (ezek többnyire *slókák*,
azaz 32 szótagú kettősverssorok, és
amellett még *tristubhok* is, azaz 44
szótagú kettősverssorok).

A *Bhagavad-gítá* („a fenséges [Krisna]
éneke”) egy vallásfilozófiai tankölte-
mény, és egyúttal a hinduk legszen-
tebb erkölcsnemesítő könyve. E köl-
temény voltaképpen epizód, amely
18 énekből és 745 versből áll. Isme-
retlenül keletkezett körülbelül a Kr.
u.-i 2. sz.-ban, és a *Mahábhárita* (6.)
könyvében az összevesztett panda-
vák és kauravák közti harc leírása elé
illesztették.

Amióta megismerték nyugaton a
Bhagavad-gítát (1785), igen nagy a be-
csülete, Wilhelm Humboldt (1767–
1835) a világirodalom legszebb, sőt
talán az egyetlen igazi filozófiai költe-
ményének nevezte.

NEOHINDUIZMUS

A majdnem kétszáz éves brit gyar-
mati uralom alatt (1758–1947) a ke-
resztény Európa befolyást gyakorolt
a hindu Indiára, és ezzel különösen
Bengálban váltott ki vallási újítómoz-
galmat. A 19. és 20. sz.-i neohinduiz-
mus olyan széles alapokra fektetett
vallási reformmozgalom, amely egy-
részt vitatkozik a kolonializmus ide-
gen uralmával és az ezt kísérő, az ind
tudatot túlzottan befolyásoló nyugati
szellemi erőkkal, másrészt azáltal se-
gíti az ind identitás megőrzését, hogy
visszaeszméltet a saját hinduista örök-
ségre.

Rabindranath Tagore (1861–1941), a
vallásfilozófus és Nobel-békedíjas

(1913) úgy látja, hogy a bölcsesség
legmélyebb forrását az upanisádok
hamisítatlan identitás-misztikája (*at-
mán-bráhma*n) jelenti, és ő az, aki
úgy képviseli az „Ázsia szelleme”
egyetemes igényét, mint ami a föld
minden rasszának és kultúrájának
összekötő eleme. „A Nyugat kétség-
kívül legyűrt bennünket használati
javaik, turistáik, géppuskáik, iskola-
mestereik áradatával és egy olyan
vallással, amely egyszerű, de amely-
nek követői a taglisták bővítésén tö-
rik a fejüket, ahelyett, hogy elmé-
lyednének vallásukban, amely nem
hajt hasznót, vagy komolyan vennék
a gyakorlati rendelkezéseket, ame-
lyek kényelmetlenek.”

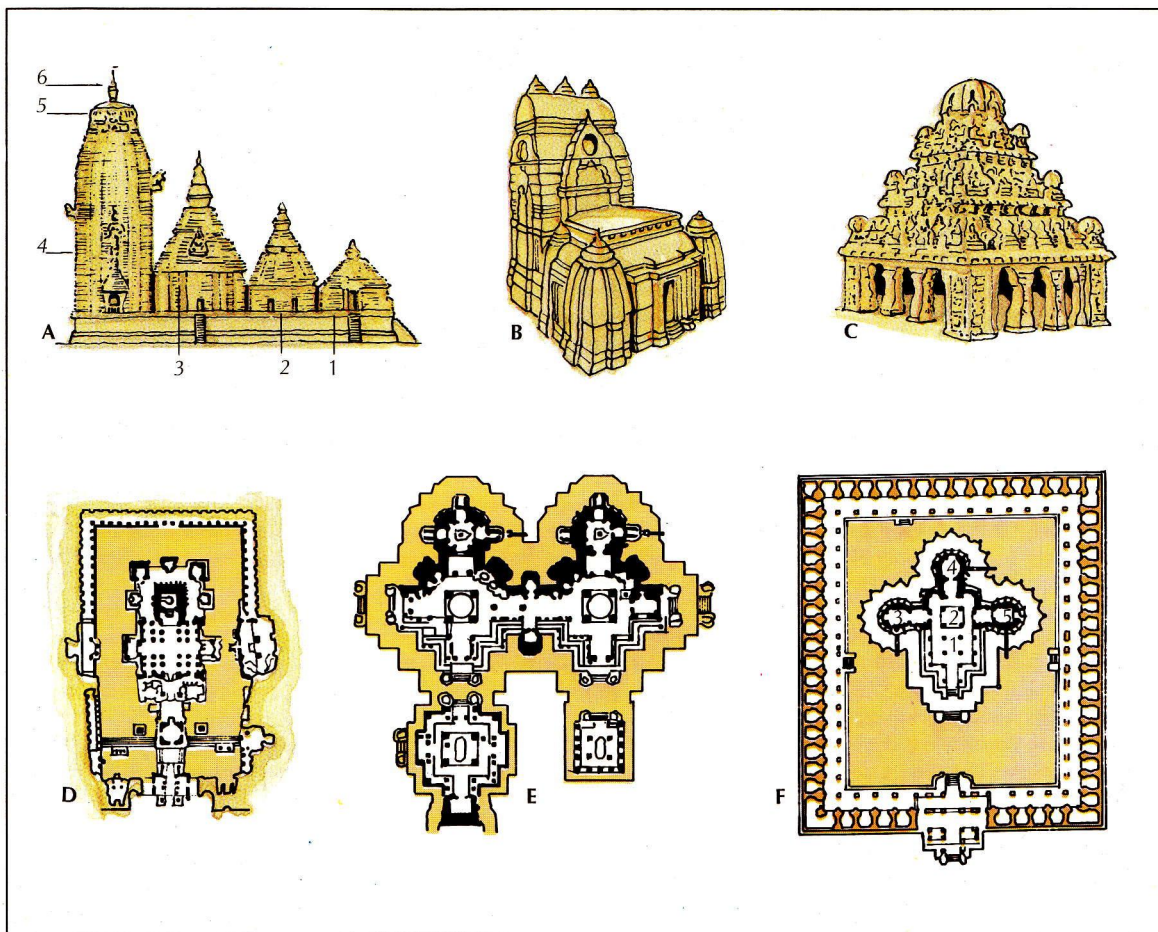
A nyugati világ számára Sarvepalli
Radhakrisna (1888–1975) műve áll
rendelkezésre, amely a legjobban el-
terjedt összefoglalása az öntudatos
neohinduizmus összes motívumának.
A neohinduizmus jellemző szempont-
jai: 1. visszaeszméltetni a saját vallási és
kulturális örökségre a nyugattól való
politikai függetlenség kivívása közben,
2. Ázsia szellemi-vallási értékeinek új
ind öntudatát összehasonlítni a sze-
kularizált nyugatéval, és 3. új, törek-
vő misszionárius lendület által gátat
vetni a nyugati-keresztény eszme-
kincsek terjedésének. A vallási reform-
mozgalomból olyan társaságok jöt-
tek létre, amelyek elutasítják a kasz-
tállapotokat, és egy „felekezet”-fölköt-
ti ~ megvalósítására törekcszenek,
amikor is a filozófusok és misztikusok
vallási felismeréseit és tapasztalatait
sommásan interpretálják.

A *Brahmo-Szamádzsot* (Isten társa-
sága) a bengáli bráhmána, Ram Mo-
han Roy (1772–1833) alapította 1828-
ban Kalkuttában.

A *Ramakrishna-Misszió* arra a *Gada-
hara Csattopadhjá*ra (1834–86) utal
vissza, akinek *Ramakrisna* volt a vallá-
si neve.

Az ő legjelentősebb tanítványa, Na-
rendranath Datta volt az, aki *Szvámi*
Vivekánanda (1862–1902) szerzetesi
névvel az időközben elhunyt mestere
követőit a Rámakrisna-misszió szer-

Hindu templomtípusok

A Sikkhara-templom, Észak-India

1. ardha-mandapa
2. mandapa
3. mahá-mandapa
4. sikkhara-torony a garbhagriha fölött
5. amalaka
6. kalasa

B Ászana-templom

C Ratha, Dharmarádzsa-ratha, Mahábalipuram (India)

D Sziklatemplom, Kailászanátha-templom, Elúra (India)

E Kettős templom, Hójsalésvara-templom, Halébid (India)

F Háromcellás templom, Késava-templom, Szómnáthpur (India)

1. előcsarnok
2. középső csarnok, amelyet
- 3–5. három cella vesz körül

1 Kándarija-Mahádeva-templom, észak-indiai nágara stílusban sikkhara-templomtoronnyal, 1125. Khadzsuráho (India)

2 Muktésvara-templom kereszt alakú mandapával, 975. Bhuvanésvar (India)

3 Brihadésvara-templom, dél-indiai drávida stílusban vimána-templomtoronnyal, 985/97. Tandzsávúr (India)

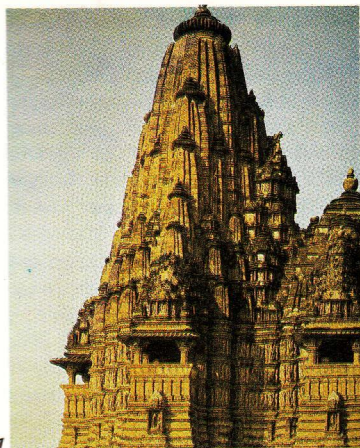
4 Mínáksi-Szundarésvara-templom gópurammal (kaputorony), 1623/60. Madurai (India)

5 Angkor Vat, a valaha is létező legnagyobb, vallási célt szolgáló építmény (162,6 hektár), 1113/50. Kambodzsa

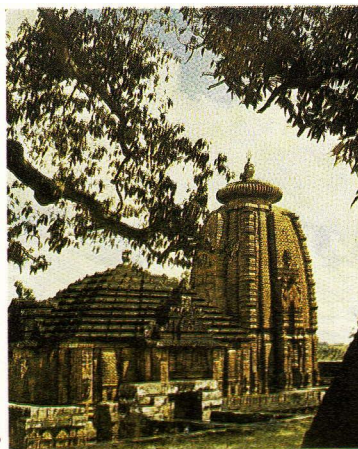
6 Ardzsuna vezeklése, a világ legnagyobb féldomborműve, 7. sz. Mahábalipuram (India)

7 Kalpa-szútra, 1439, papír kézirat. Új-Delhi, Nemzeti Múzeum

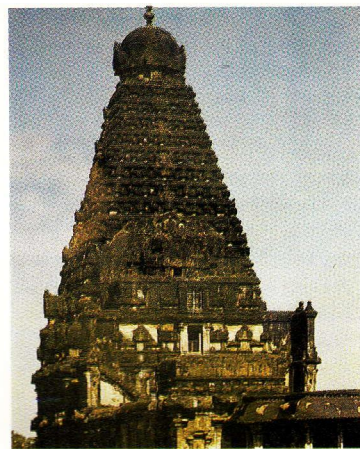

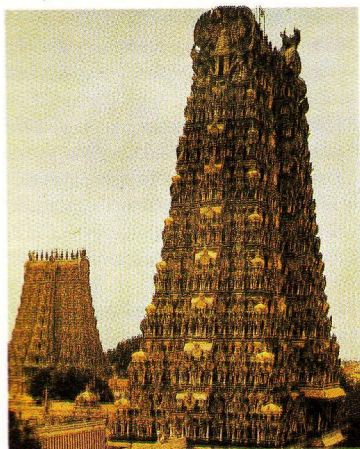
1

2

3

4

5

6

7

vezetvé egyesítette, és eszmekincseit saját új mozgalmába iktatta.

Az *Árja-Szamádzsot* („Az árják társasága”) a bráhmána *Dajanand Sarasvati* (1824–83) alapította 1875-ben Bombayben. Ez az ind nacionalizmustól áthatott reformmozgalom, amelynek India 1947-es felosztásáig Lahórbán volt a székhelye, kb. 500 ezer követőt számlál.

A *Déva-Szamádzs* (szanszkrit: „Isten társasága”) egy olyan, 1887-ben *Siva Nárájana Agnihotri* (1850–1923) által Lahórbán alapított vallási reformmozgalom, amely rokonságban áll a Brahmo-Szamádzzsal, és kb. 5 ezer követője van Pandzsábben és más tartományokban.

Az *Integrális Jóga* az a mozgalom, amelyet *Sri Aurobindo Ghosh* (1872–1950) és *Indrófús* és misztikus alapított; 1910 óta meditációs központja van Pondicseriben (Dél-India). A nyugati pszichoszomatikus orvoslás újabban felhasználja a jóga légző- és feszültségoldó technikáját gyógyítás céljára. Európa sok nagyvárosában nyíltak *jógaiskolák*, amelyek a klasszikus jógaarendszerekhez kapcsolódnak: a rádza-, hatha-, mantra- és laja-jóga-hoz. A hatha-jógát J. H. Schulz alkalmazta az *autogén tréninghez*, a laja-jógát pedig C. G. Jung (1875–1961) a mélylélektanban.

A II. világháború után olyan új vallási irányzatok keletkeznek, amelyek mind a ~ba eresztik gyökereiket, de többé-kevésbé a Nyugathoz is kapcsolódnak, mint az →*Ananda Márja* (1955), a →*transzcendentális meditáció* (1958), a →*Divine Light Mission* (1960), az →*Eckankar* (1964), a →*Haré-Krisna-mozgalom* (1966). Ezeket a „vallások”-at részben az „ifjúsági vallások” közé sorolják.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

3102 Krisna halála és a hinduista időszámítás *kalijuga*-korszakának kezdete

400-tól Átmenet a bráhmanista korból a hinduistába

400–Kr. u. 200 *Rámájana*

400–Kr. u. 400 *Mahábhárata*

327–325 Nagy Sándor Északnyugat-Indiában

185–72 A hindu Sunga-dinasztia

A keresztény időszámítás szerint

2. sz. Szerkesztik a *Bhagavad-gítát* és *Manu törvénykönyvét*

2./6. sz. A hinduizmus kiterjed Dél-Ázsiára és Indonéziára

3. sz. Mallanága Vátszajána *Kámaszútrája*

300 után Isvara Krisna *Szánkhja-Kárikája*; Jádzsnavalkja, az Upanisádok legjelentősebb mestere

4. sz. A Pasupati-sivaizmus kezdete Nepálban

320–510 A Gupta-dinasztia támogatja a hinduizmust

4./5. sz. Kálidása *Raghuvamsája*

400 körül A visnuizmus fokozottabb elterjedése

500 körül A pareli Siva; Patandzsali *Jóga-szútrája*

500-tól A saktizmus és a tantrizmus
600/30 I. Mahéndravarmán, a Pallava-dinasztia (325–897) királya átáll a sivatákhöz

600/800 A pancsarátra-visnuizmus virágkora

7. sz. Az „Arzsuna vezeklése”, a világ legnagyobb féldomborműve; vízparti templom és öt ratha Mahabalipuramban

690–750 Kumárika megalapítja a mimámsza-filozófiát

8. sz. A Huvcsimalligudi-templom Aiholában

700-tól A régebbi samhita-irodalom (tantrikus íráskor); a pancsaratra-visnuizmus kiterjed délre

712 óta Az arabok első betörései és India iszlamizálásának kezdete

740-tól A Virúpáksha-templom Paddakalban

780 A Kailászanátha-(monolit)-templom Elúraban és a trimurti (Brahmá, Visnu, Siva)

788–820 Sankara megalapítja a védanta-filozófiát

800 Sankara kommentárja a *Bhagavad-gítához*

9. sz. A sivaíta Ágamák, a Bhaktiszútra; a kásmíri újramegismerés; a sivaíta tantra Kambodzsában és Jáván

900 A Puránák befejezése

930/50 A Laksmána-templom Khadsuráhóban

975 A Muktesvara-templom Bhuvanésvarban

985/97 A Brihadésvara-templom Tandzsávrban

10./11. sz. A *Bhágavatapurána* (Krisna-legenda); a saktizmus Kásmírban; a saktizmus kiterjed délre

1001–26 Afganisztán szultánja, Mahmúd Ghazni (998–1030) 17 rablóhadjáratot vezet Indiába

1050 A Lingarádzsa-templom Bhuvanésvarban nagyszámú erotikus szoborral

1050–1137 Rámánudza, a nagy visnuita teológus Dél-Indiában

12. sz. az Angkor Vát-i templomlétesítmények (Kambodzsai); a vírasaivák („hős sivaták”)

1100 A Dzsagannátha-templom Puriban

1117 A Kesava-templom Belurban

1125 A Kandarja-Mahádéva-templom Khadsuráhóban

1165 A Krisnamisra *Prabódhacsandrodajája*

1170/80 Dzsajadéva *Gítagóvindája* (Krisna-költészet)

1192 Muhammad Ghúri legyőzi a rádzsputokat a taráini (Tarain) csatában

13. sz. A halébidi templomlétesítmények (egyebek közt a Hójsalésvara-templom) jelentős szobrászattal; a Késava-templom Szómnáthpurban; Visnu-Siva-templom Ittagiban; Mádhva (visnuizmus) és Méjkanda (Siva-sziddhánta) teológusok

1206–1526 Szultánátus Delhiben

1250 A konárai Szúrja-(nap)-templom

1296–1316 Alá-ud-din Hildzsi megöli a rádzsputok hatalmát

1300 A Nimbárka

1335–1600 Vidzsajanagara hindu birodalom

1380 körül A Szarvadarshena-szangraha – a tanrendszerek összefoglalása

1398-tól 100 éves véres háború a muszlim és a hindu uralkodók között

1440–1518 Kabír, az első hindi nyelv-író misztikus költő és a kabírpanti irányzat alapítója (az iszlám és a hinduizmus szintézise)

1585–34 A Csaitanja

1500 körül Nának guru (1469–1538) megalapítja a szikh vallást

1526–1707 (1857) Mogul-uralom Indiában

1532–1623 Tulszidász, a *Hindi-Rámájana* (*Rám-csarit-mánasz*)

1565 A muszlimok győzedelmeskednek a hinduk fölött a talikótai csatában

1583 Nagy Akbár (1556–1605) kibocsátja a türelmi rendeletet

1598–1650 Tukárám, marátha nyelvű misztikus költő

1623/60 A Mínáksi-Szundarésvara-templom Maduraiiban

1658–1707 Aurangzeb nagymogul üldözi a hindukat és lerombolja templomaikat

1758–1947 Brit gyarmati uralom Indiában

1828 Rám Mohan Roy (1772–1833) megalapítja a Brahmo-Szamádzsot

1829 Az özvegyégetés törvényes eltiltása

1834–86 Rámakrisna

1861–1941 Rabindranath Tagore, 1913-tól Nobel-békedíjas

1869–1948 Mahátmá Gandhi

1875 Dayanand Sarasvati megalapítja az Árja-Szamádzsot (1824–83)

1887 Siva Nárájana Agnihótri (1850–1923) megalapítja a Déva-Szamádzsot

1888-tól A vallási ellentétek kiújulása a muszlimok és a hinduk között

1897 Szvámi Vivekánanda (1862–1902) megalapítja a Rámakrisna-Missziót

1905–11 Vallási nyugtalanság Bengália felosztása miatt

1910 Srí Aurobindo Ghosh (1872–1950) megalapítja az Integrális Jógát

1919 Az amritszári vérfürdő

1920 Gandhi felszólít az erőszakmentes ellenállásra

1929 Véres összecsapások a muszlimok és hinduk között

1940 A Muszlim Liga Pakisztán-tervezete vallási nyugtalanságot okoz

1947 A Függetlenségi Nyilatkozat; Indiát felosztják a muszlim Pakisztánra és a hindu Indiára; hindu és muszlim mészárlások

1951 Vinoba Bhavé (sz. 1895) megalapítja a Szarvódaja-Szamádzsot

1964 Vallási nyugtalanság Nyugat-Bengálban és Kelet-Pakisztánban

1966 Hindu tüntetések

1969 Véres összeütközések muszlimok és hinduk között Ahmadábádban

1984 Indiai kormánycsapatok megrohamozzák az amritszári szikh szentélyeket; Indira Gandhi (1917–1984) miniszterelnök gyilkosság áldozatául esik

1985 A hindu időszámítás 5087. éve

Irodalom

Bhandarkar, R. G.: Vaisnavism, Saivism and other Minor Religious Systems. Strassburg, 1913.

Chatterje, S. C.: The Fundamentals of Hinduism. Calcutta, 1950.

A Dictionary of Hinduism. Its Mythology, Folklore and Development. 1500 B. C.–A. D. 1500. Szerk.: M. and J. Stutley. London, 1977.

Dowson, J.: Classical Dictionary of Hindu Mythology. London, 1961.

Fischer, K.: Erotik und Askese in Kult und Kunst der Inder. Köln, 1979.

Fischer, L.: Mahātmā Gāndhī. Frankfurt, 1955.

Frauwallner, E.: Geschichte der indischen Philosophie. I–II. Salzburg, 1953/56.

Gail, A. v.: Bhakti im Bhagavatpurana. Religionsgeschichtliche Studie zur Idee der Gottesliebe in Kult und Mystik des Vishnuismus. Wiesbaden, 1969.

Gāndhī, M. K.: Autobiography. The Story of my Experiment with Truth. Washington, 1948.

Gonda, J.: Der jüngere Hinduismus. Stuttgart, 1963.

Jacobi, H.: Das Rāmāyana. Geschichte und Inhalt. Bonn, 1893.

Keilhauer, A.: Hinduismus. Eine Einführung in die Welt des Hinduismus. Stuttgart, 1981.

Keilhauer, A. és P.: Bildsprache des Hinduismus. Die Götterwelt und ihre Symbolik. Köln, 1983.

Kirfel, W.: Symbolik des Hinduismus und Jainismus. Stuttgart, 1959.

Klimkeit, H. J.: Der politische Hinduismus. Indische Denker zwischen religiöser Reform und politischem Erwachen. Wiesbaden, 1981.

Klostermann, K.: Hinduismus. Köln, 1966.

Michell, G.: Der Hindu-Tempel. Bedeutung und Formen. Köln, 1979.

Oldenberg, H.: Das Mahābhārata, seine Entstehung, sein Inhalt, seine Formen. Göttingen, 1922.

Otto, R.: Vishnu-Narayana. Jena, 1917.

Plaeschke, H. és I.: Hinduistische Kunst. Das indische Mittelalter. Wien, 1978.

Rieker, H. U.: Das klassische Yoga-Lehrbuch Indiens. Zürich, 1957.

Rolland, R.: Der Göttermensch Rāmākrishna und das universale Evangelium des Vivekananda. Zürich, 1964.

Schroeder, L. v.: Bhagavadgītā. Düsseldorf, 1955.

Wolff, O.: Indiens Beitrag zum Menschenbild: Rāmākrishna, Gāndhī, Sri Aurobindo. Reinbek bei Hamburg, 1957.

Yogananda, P.: Autobiographie eines Yogi. Weilheim, 1971.

HOMÉROSZI VALLÁS

A ~ olyan → görög vallás, amely az *Iliász* és az *Odüsszeia*, e két nagy eposz értelmezése nyomán alakult ki. A hagyomány szerint a nyugati világ legrégebbi (talán a Kr. e.-i 8. sz. végéről való) epikus költeményeinek íróját Homérosznak nevezik, aki Szászima vidékén látott napvilágot. Úgy tűnik, hogy eredetileg Khiosz szigetén a ión Kisázsiaiban tevékenykedett, ahol Platón idejében még megtalálható helye. A klasszikus és a hellenista képmásokon Homéroszt „vak ember”-ként jelenítik meg. Sírja valószínűleg losz szigetén van.

Homérosz költői műveinek, amelyekben a királyság és a harcoló nemesség vallása ellentétet alkot a nép vallásával, nincs helyük Platón eszményi államában, mert az ifjúság nevelését vallási szempontból károsan befolyásolják.

Az Olümposz antropomorf istenei megegyeznek az emberekkel nemükben és jellemükben, jószágukban és rossziaságukban (vita, hazugság, lopás, házasságtörés). Csak nagyobb erejük, örökkévalóságuk és ifjúságuk folytán különböznek tőlük.

Az *Iliászban* két síkon zajlik a cselekmény. Az egyik síkon az emberek

cselekednek, a másikon az istenek, de a két cselekvés szembenáll egymással. Az istenek hatásköre olyan szorosan van összekapcsolva az emberekével, hogy ami az egyik síkon történik, reakciót vált ki a másikon.

A homéroszi istenek lénye és funkciói összekuszáltak és ellentmondásosak.

Egyfelől halhatatlanok, sugárzók és olyan hatalmuk, *daimónjuk* van, amelyet földi kedvenceik érdekében tetszés szerint használnak. Másfelől fölöttük is ott áll a *moira* („sors”), nem csak mindig mellettük. Az istenek védelmezik ugyan a jogot és a rendet, de másik oldaluk, az „emberi felük” ugyanakkor vitára, csalásra és szélszélyes önkényre kész.

Az *Odüsszeiában* az istenek az *Iliászhoz* hasonlóan „haladó” erkölcsöt tanúsítanak. Úgy jelennek meg, mint a fenntartás nélküli és kötelező jog őrizői. Mégis két istengyűlés után, amelyek lefektetik a cselekmény fő vonalait, az istenek alig szerepelnek. Lényegében csak Athéné istennő és Poszeidón isten törődik az emberekkel. Az utóbbi engesztelhetetlen gyűlöletből újra meg újra késlelteti Odüsszeusz hazatérését, amikor is

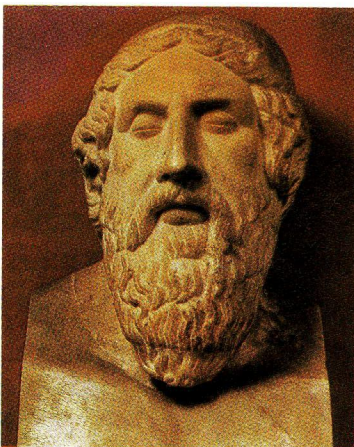
összetöri pl. ennek tutáját a viharban. Athéné viszont állhatatosan és furfangosan követi a maga célját, hogy ezer veszélyen át visszavehesse a hazafelé tartó Odüsszeuszt Ithakába.

Az istenek nagysága félelemmel, szegényérzettel és alázattal tölti el az embereket. Ima, libáció és áldozás által lehet ugyan könyörögni az istenekhez, hogy változtassanak az emberi sors terhen, de ha egyszer ők teljesítenek valamilyen kérést, az elől az ember még halálával sem tud elmenekülni. Homérosz szerint a lelkek Hádész és Perszeophoné birodalmába kerülnek, az árnyak közé, ahol maguk is úgy élnek tovább, mint az árnyak.

A múlt napok nagy hőseit himnikusan dicsőítik, mivel ők, ahogy Odüsszeusz is, példát nyújtanak bátorságból és okosságból, de furfangból és ravaszságból is, amelyeket emberi erényeknek tekintenek.

1 Homérosz, márvány. Vatikán

2 Az istenek gyűlése az *Iliász* alapján: Aphrodité, Artemisz, Apollón és Zeus, a szifnosziak kincsesháza, Kr. e. 525 k. Delphoi, Múzeum

Ez a két nagy eposz szolgáltatja a görög vallástörténet legjelentősebb forrását. Az *Iliász*, az Ilionról (Ilios, Trója) szóló költemény úgy áll az európai irodalom elején, mint a legrégibb, épen maradt nagyeposz. A 24 énekre (könyvre) felosztott mű kb. 16 ezer hexametert foglal magában. A mű a tíz évig tartó trójai háború utolsó évéből beszéli el ötvenegy nap cselekményeit, ami végül azzal végződik, hogy Trója a görögök kezére kerül.

az *Odüsszeia*, amely Odüsszeuszról, Ithaka királyáról, Pénélopé férjé-

ről és Télemakhosz apjáról szóló költemény, 24 könyvre van felosztva, és 12 ezer verssort foglal magában. A 40 naps cselekmény, amely tíz évvel azután történik, hogy Trója elesett, s amelyet az Odüsszeusz tanácsára épített trójai falóval foglaltak el, Odüsszeusz tíz évig tartó bolyongását, valamint hazatérését meséli el.

A műnek évszázadokra szóló hatása volt. A középkorban (Herrad von Landsperg) a szirénkalandot a világ csábításaival szembeni kitartásként értékelik. A schedeli Világkrónika a

Kirké-kalandból az erkölcsi vonást emeli ki. A Nauszikaá-epizód költőket befolyásolt (pl. Goethét), James Joyce pedig az „Ulysses” c. regényével (1922) kapcsolódik az Odüsszeiához.

Irodalom

Dirlmeir, F.: Die Vogelgestalt homerischer Götter. Heidelberg, 1967.

Nägelsbach, C. F. v.: Homerische Theologie. Nürnberg, 1884.

Otto, W. F.: Die Götter Griechenlands. Frankfurt, 1961.

Schrade, H.: Götter und Menschen Homers. Stuttgart, 1952.

HURRI VALLÁS

A ~ a hurri nép vallása, azé a népé, amely a Kr. e.-i 16. sz.-ban a Van tó (Van gölü, Törökország) vidékéről vándorolt Mezopotámia északi részébe.

Az urtuaiakkal rokonságban álló *hurri nép* vallása a →mezopotámiai és az →elő-ázsiai vallásokhoz tartozik.

A hurrik politikai hatalmának virágkora a Mitanni-birodalom, (Kr. e. kb. 1500–1370) helyileg az Eufratesz középső folyásánál, amelynek az asszírok és a hettiták egymást követő támadásai vetnek véget. A hurrik fő szerepe abban csúcsosodik ki, hogy a nyugati országok felé közvetítik a sumer-akkád kultúrát.

A hurri istenek élén az istenek atyja, *Kumarbi* áll. A mítosz szerint fellázad *Anu* ellen és erőszakosan megkaparintja a királyi méltóságot. Végül azonban a viharisten, *Tesub* megfosztja trónjától. Az utóbbit többnyire két hegyen, a *Nannin* és *Hazzin* ábrázolják, vagy pedig buzogánnyal a markában két bikan – *Serin* („napal”) és *Hurri* („éjszaka”) – állva.

Tesub felesége *Hepat*, a napistennő, őt oroszlánon állva ábrázolja a művészet. Tesub és *Hepat* közös fia *Saruma*.

Meg lehet említeni azonkívül *Sauska* istennőt, akit szárnyakkal, oroszlánon állva, két szolgálólánnyal, *Ninat-tával* és *Kulittával* együtt ábrázolnak.

A hurri istenek a későbbiekben jelentős helyet foglalnak el a hettiták panteonjában.

A hurrik árja felső rétege (*marjanni* = „lovagok”) elsősorban olyan védikus isteneket tisztel, mint Indra, Míttra és Varuna (→védizmus).

Irodalom

Dussaud, G.: Les religions des Hittites et des Hourites, Paris, 1945.

Güterbock, H. C.: Kumarbi, Mythos vom churritischen Kronos... Zürich–New York, 1946.

Haas, V.: Hethitische Berggötter und hurritische Steindämonen. Riten, Kulte und Mythen. Mainz, 1982.

IFJÚSÁGI VALLÁSOK

~nak azokat a 70-es évek elején keletkezett világnézeti-vallási csoportokat és mozgalmakat nevezzük, amelyek 1954 óta Ázsiában és Amerikában születnek, követőiket pedig főként a felferdült felnőttek körében, leginkább a középosztályban, a 18 és 40 közötti évjáratokban találjuk. Ezek

az új mozgalmak olyan egyéb neveket is kapnak, mint *ifjúsági szekták*, *pszichocsoportok*, *pszichokultusz*, *új vallási mozgalmak*, *új világnézeti közösségek*. Az USA-ban *destructive cults*nak („bomlasztó vallások”) nevezik őket. Az ~ jelenítik meg a legfiatalabb világnézeti-vallási mozgalmakat

az az →új vallások között. Közéjük sokak véleménye szerint az 1954-ben Koreában keletkezett →egyesülési egyház tartozik, továbbá az Indiában a →hinduizmusból létrejött →Ánanda Mária (a. 1955), a →Divine Light Mission (a. 1960) és a →Haré-Krisna-mozgalom (a. 1966), valamint a psi-

chocsoportoknak is nevezett →transzcendentális meditáció (a. 1958) és a →Bhagván Srí Rádzsnis-mozgalom (a. 1966). Amerikai eredetűek a →ScIENTOLOGY Church (a. 1954), az →Eckankar (a. 1964) és a →kereszténységéből keletkezett →Isten gyermekei (a. 1969). A német szövetségi kormányzat kölni közigazgatási bírósága megtiltotta, hogy a Bhagván-mozgalmat „ifjúsági vallás”-nak, „bomlasztó kultusz”-nak vagy „pszichoszekta”-nak minősítsék. Éppígy a szövetségi kormányzat münsteri közigazgatási bírósága is tiltó rendszabályt hozott arra nézve, hogy „ifjúsági vallás”-nak, „ifjúsági szekta”-nak vagy „pszichoszekta”-nak nevezik-e a transzcendentális meditációt.

A hetvenes évek eleje óta e mozgalmak Németországban is megjelenő követői növekvő feltűnést keltenek, és a társadalom részéről vagy bele nyugvást, vagy elutasítást váltanak ki. Látna e mozgalmak taglétszám-növekedését, sok nyugati országban egymás után keletkeznek olyan szülői kezdeményezések, amelyekben azon szülők fognak össze, akiket közvetlenül érint a jelenség, mert fiaik vagy lányaik csatlakoznak e mozgalmakhoz.

Első ilyen csoportként Németországban 1975-ben megalakul a müncheni *Elterninitiative zur Hilfe gegen seelische Abhängigkeit und religiösen Extremismus (Ei)* e. V. (Segítő szülői kezdeményezés a lelki függés és valósi szélsőségek ellen). E példát követik más hasonló kezdeményezések Észak-Rajna-Vesztfáliában (1976) és Alsó-Szászországban (1979). E kezdeményezések többségét az 1977-ben alapított bonni székhelyű *Aktion für geistige und psychische Freiheit – Arbeitsgemeinschaft der Elterninitiativen* e. V. (Mozgalom a szellemi és lelki szabadságért – szülői kezdeményezések munkaközössége) nevű csúcsozetség gyűjti egybe. E mozgalom a nyilvánosság felvilágosítására törekszik, képviseli az érintettek érdekeit és megszervezi a tapasztalatcse-

rét a hasonló külföldi kezdeményezésekkel. Miután e szervezkedés alapvetően jogellenes, a szövetségi kormányzat kölni közigazgatási bírósága megtiltotta a *Mozgalom*... további pénzügyi támogatását.

A szülők persze mennek a maguk útján, és az 1980. évben, Párizsban az európai szülői kezdeményezések égisze alatt megalakítják az *International Committee Concerned with New Totalitarian Ideological and Religious Organisation*st (angol: „Új totalitárius ideológiai és vallási szervezeteket figyelő nemzetközi bizottság”).

A szépszájú szülői kezdeményezésekre válaszul az ifjúsági vallások képviselői sem hagyják a dolgot annyiban, a maguk részéről megalapítják saját szövetségeiket, mégpedig úgy, hogy érdekeltté igyekeznek tenni a mozgalmi tagok szüleit, így pl. az Isten gyermekei létrehozzák a *Thankful Parents of the Children of God/THANKCOG*-ot (angol: „Isten gyermekeinek hálás szülei”) vagy az Egyesülési egyház német ága, amely 1976-ban megalapítja az *Elterngemeinschaft der Vereinigungskirche* e. V.-t („Az Egyesülési egyház szülői közössége”), amely a Mun-féle *International Parents Association/IPA* (angol: „Nemzetközi Szülőszövetség”) →egyesülési egyház tagja is. 1977-ben a ScIENTOLOGY Church lép a nyilvánosság elé az *Elternverband Deutscher-ScIENTOLOGY-Kirch*enel („Német ScIENTOLOGY egyházak szülői szövetsége”).

A kívülálló szemében jellemző, hogy a követők szinte majdnem minden ~nál feltűnően nagy változásokon esnek át korábbi életszakaszukhoz képest.

Ha valaki belép valamelyik ifjúsági vallásba, családi kapcsolata többnyire megszakad, és elhagyja munkahelyét, mivel az új tag gyakran lakóközösségbe (*asram, center, home*) költözik, hogy ott intenzív vagyunközösségi csoportéletet élhessen. A követők a *márgik, a neoszannjaszinek, a premiék, az istenáldottak* vagy a

szent testvérek csoportjaihoz csatlakoznak.

A jelenkor nem éppen barátságos társadalmi rendszerei között az ~ valamiféle közösségi modellt nyújtana, amely kielégíti a biztonság után vágyó fiatal emberek egyéni szükségletét.

A megváltozott identitással együtt gyakran új „rendi” nevet is felvesznek, új „rendi” ruhába öltöznek és esetleg új hajviseletet alakítanak ki.

A tagok erős személyi beállítottsága, amely egy központi vezetőalak, az alapító, ill. ennek utóda vagy megbízottja (*bhagvan, guru, mahárisi, mester* vagy szent atya) felé irányul, a követőktől megkívánja a feltétlen engedelmességet az élet és a tan kérdéseiben.

Az ~kal és pszichocsoportokkal folytatott nyilvános vitákban nagy szerephez jut a *deprogramozás* kérdése, amelyre valamely ifjúsági vallás vagy pszichocsoport tagjainak előzetes (terápiás és meditációs szeszánsszokkal végzett) „beprogramozás”-ával ellentétben akkor kerül sor, ha valaki kilép egy ilyen csoportból. A deprogramozás megszünteti a „beprogramozás” társadalmi, külső életvitelt és gondolkodásmódot befolyásoló hatásait.

Irodalom

- Fuchs, E.: Die himmlischen Verführer. Jugendsekten. München, 1979.
 Haack, F. W.: Die neuen Jugendreligionen. München, 1983.
 Hauth, R.: Jugendsekten und Psychogruppen von A–Z. Gütersloh, 1983.
 Juristische Probleme im Zusammenhang mit den sogenannten neuen Jugendreligionen. Szerk.: P. A. Engstfeld és mások. München, 1981.
 Müller-Küppers, M.–Specht, F. (szerk.): Neue Jugendreligionen. Göttingen, 1979.
 Schöll, A.: Handbuch Jugendreligionen. Informationen – Analysen – Alternativen. Gießen, 1981.
 Schreiner, L.–Miltenberger, M. (szerk.): Christus und die Gurus. Asiatische religiöse Gruppen im Westen. Berlin, 1980.

IND VALLÁSOK

Az ~ a délkelet-ázsiai szubkontinens vallásainak összefoglaló jelölése. Nincs a földön még egy földrész, amelyet történelme során annyira átjárt és meghatározott a vallás, és amelynek népeiből oly sok, különböző és vallástörténetileg jelentős → régi vallás és → új vallás keletkezett, mint India.

A délkelet-ázsiai szubkontinens földrajzilag egy csúcsára állított háromszög – északi oldalán a Himalája hegláncával, kétoldalt pedig az Indiai-óceánnal –, amely a női nemi szimbólumra emlékeztet és ezért az indek „India anyá”-nak is nevezik országukat.

E földrészen ahányféle a rassz, a nyelv és kultúra, annyiféle az egyes népek vallásos élete. A számunkra ismert ind vallások közül a legrégebbi az, amelyet 1922 óta Indus-völgyi kultúra néven ismerünk az Indus-völgyben lévő Mohendzsó-dáro és a pandzsábi Harappá városok feltárása folytán. E magasan fejlett városi kultúra legalább a Kr. e.-i 3. évezredig nyúlik vissza, tehát az indoeurópai bevándorlás előtti időre.

Szinte minden házban találtak egy szobrocskát, jóformán meztelen nő-

alakot a nagy mindenséganya és életadó alakmásként. Ez az *anyais-tenség* – akit vagy terhes állapotban vagy kirívóan nagy emlökkel ábrázoltak – az élet eredetére és fenntartására utal. A női és férfi nemi szervek (*jóni* és *lingam*) a termékenység szexuális szimbólumainak számítanak. Az amuletteken és pecséteken lévő állatalakból (kigyó és krokodilus), valamint bikák állószobraiból elterjedt *állatkultuszra*, a fák ábrázolásából pedig *növénykultuszra* lehet következtetni. Egy állatoktól körülvett és sugárkoszorúval ábrázolt férfialak *jógaülésben*, az „állatok urá”-t jelölve, az aszkétikus gyakorlatok nagybecsülésére utal.

A →védikus vallás (Kr. e. 1500-tól), amely az árja bevándorlók magukkal vitt indoeurópai eredetű vallása, Kr. e. 900 körül – bráhmanizmussá fejlődik. Az utóbbival való vita közben keletkezik a két világvallás, a →buddhizmus (Kr. e.-i 6. sz.) és a →dzsainizmus (Kr. e.-i 6. sz.), míg a hinduizmus világvallása, amelynek az indek majdnem 80 százaléka a követője, a bráhmanista hagyományokat fejleszti tovább. A ma létező kilenc →világvallás negyedik tagjaként jön

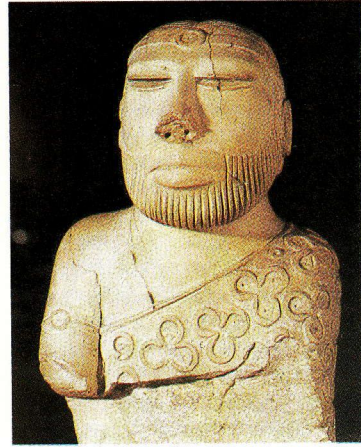
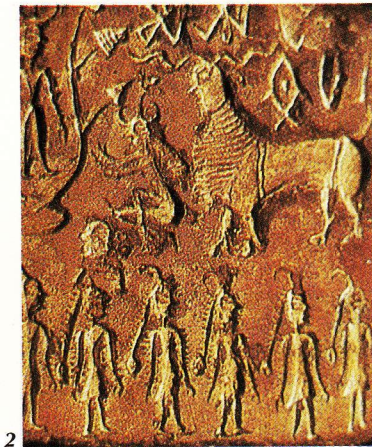
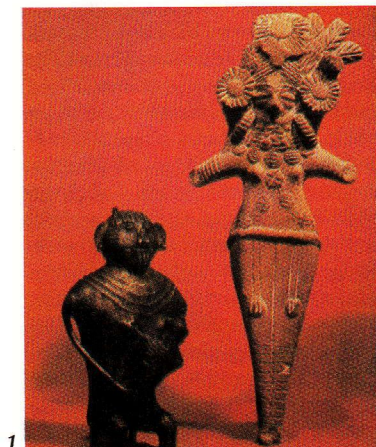
létre Indiában (Kr. u. kb. 1500 táján) a →szikh vallás. Indiában találnak új hazát a →párszizmus követői is, miután elmenekültek Iránból (Kr. u. 8. sz.). Indiában születik meg a →tantra. India egyik-másik népét megtaláljuk az →ázsiai törzsi vallások követői között is.

India nemcsak a →régi vallások eredetföldje volt, de erednek innen a 19. sz. óta olyan reformhindu mozgalmak is (→hinduizmus), amelyeket az →új vallások közé számíthatunk, így Ram Mohan Roy (1772–1833) Brahmo-Szamádzsát (alapítva 1828), Dayanand Sarasvati (1824–83) Árja-Szamádzsát (a. 1875), Siva Nárájana Agnihotri (1850–1923) Déva-Szamádzsát (a. 1887), Szvámi Vivekánanda (1862–1902) Ramakrisna Misszióját (a. 1897), Sri Aurobindo Ghosh (sz. 1895)

1 Két istennő, Kr. e. 2. sz., bronz és terrakotta. London, Victoria & Albert Museum

2 Pecsételő áldozati szertartással, Mohendzsó-dárá, Kr. e. 2500 k., szteatit

3 Papkirály, Mohendzsó-dárá, Kr. e. 2500 k. Karacsi, Nemzeti Múzeum

Integrális Jógáját (a. 1910). Említhető még a →tana bhagat is (20. sz. eleje).

A nyolc →ijúsági vallás közül az öt legismertebb Indiából származik, mégpedig az →Ánanda Márga, a →transzcendentális meditáció, a →Divine Light Mission, a →Haré-Krisna-mozgalom és a →Bhagván Srí Rádzs-nis-mozgalom.

Irodalom

- Bureau, A. és mások: Die Religionen Indiens. I–III. Buddhismus, Jainismus, Primitivvölker. Stuttgart, 1964.
 Barth, A.: Les religions de l'Inde. Paris, 1914.
 Glasenapp, H. v.: Die Religionen Indiens. Stuttgart, 1956.
 Gonda, J.: Die Religionen Indiens. I. Veda und älterer Hinduismus. Stuttgart, 1960.

- Gonda, J.: Die Religionen Indiens. II. Der jüngere Hinduismus. Stuttgart, 1963.
 Hopkins, E. W.: The Religion of India. Boston, 1895.
 Konow, S.–Tuxen, P.: The Religion of India. Copenhagen, 1949.

INDIÁN VALLÁSOK

Az ~ Amerika Kolumbusz előtti népeinek és törzseinek őshonos vallásai. Mert Kolumbusz Kristóf abban a hitben ringatja magát, hogy Indiába vivő felfedezőúton van, elnevezi hát a felfedezett Amerika bennszülöttjeit *indiánoknak*, akiket *rézbőrűeknek* is hívnak amiatt, hogy vörös festékkel festik be a testüket. Az indiánok, akik az északon élő eszkimókkal együtt Amerika őslakói, a mongolid emberfajtához tartoznak.

Az a bizonyos „népvándorlás libasorban” hozza át őket (Kr. e. kb. 10 000–8 000) Szibériából Alaszkába, és innen vándorolnak tovább aztán Észak-, Közép és Dél-Amerikán át a Tűzföldre. Amerika felfedezésekor (1492) kb. 22 millióan lehetnek. Amikor a genovai Kolumbusz Kristóf (1451–1506) Kasztíliai Izabella (1474–1504) szolgálatában a nyugati tengeri utat keresi India felé, hatvanegy napos hajózás után 1492. október 12-én köt ki Guanahani (San Salvador) szigetén, 1498-ban pedig felfedezi a szárazföldet is (Orinoco-torkolat; később Panama). Ezzel azután utat nyit az európaiak előtt az amerikai kontinens további felfedezésére, meghódítására és keresztény hitre térítésére.

A spanyol–portugál felfedezők és hódítók kereszttel és Mária-képpel díszített vitorláshajói – a királyi utasításnak megfelelően – világi és szerzetesrendi papokat szállítanak az új

földrészre, hogy annak lakosait keresztény hitre térítsék. Magát Kolumbuszt is 12 misszionárius kíséri el második útjára (1493). Alig valamivel azután, hogy megtörtént az első felfedezés, a tordesillasi szerződésben (1494) már felosztják az „új” világot spanyol és portugál gyarmatbirodalomra és patrionátus-misszióra, szem előtt tartva VI. Sándor pápa előzőleg (1493) megállapított demarkációs vonalait. „Az istené a lélek, a királyé az ország” alapelve szerint az államgyarmati rendszert juttat érvényre. A konkvisztádorok (spanyol: „hódítók”), spanyol nemesek (hidalgók) és kalandorok, akiket űzött a becsvágy és az aranyláz, de a keresztény missziós buzgalom is, negyven év alatt felfedezik és leigázzák Dél- és Közép-Amerikát. A leigázás egyik csúcspontját az Azték Birodalom meghódítása jelenti a mexikói felföldön (1519–21), amit a spanyol Hernando Cortez (1485–1547) hajt végre, a másik csúcspontot pedig az Inka Birodalom meghódítása Ecuador, Peru, Bolívia és Észak-Chile felföldjén (1531–33), amiben az ugyancsak spanyol Francisco Pizzaro jeleskedik, akit honfi- és vetélytársa, Almagro utóbb, 1538-ban megölet, kihíva ezzel maga ellen a sorsot, mert őt meg saját hívei gyilkolják meg 1541-ben. A hódítók *encomiendákra* (latifundiumokra) osztják fel az országot, az indiánokat pedig, amennyiben még nem szorí-

tották az őserdőbe, vagy részben még nem irtották ki őket, számottevő természetbeli beszolgáltatásokra kötelezik. Nyugat-India indiánjainak efféle kényszermunkája és kizsákmányolása ellen egyebek közt a spanyol Bartolomé de Las Casas dominikánus (1474–1566) küzd – nem ritkán még egyházi felebarátai ellen is.

Mivel az indiánok a trópusi ültetvény-gazdálkodásra nagyon gyengének és alkalmatlannak bizonyulnak, az „elbocsátás”-ukat követően 1510/11 óta a helyükre erősebb és ellenállóbb néger rabszolgákat hoznak be Afrikából, és honosítanak meg Amerikában.

A hittérítés céljára és a kóborló indiánok védelmére a jezsuiták 1607-től indián redukciókat – azaz kollektív településeket magántulajdon nélkül – létesítenek Paraguayban. Amikor 1767-ben kiutasítják a jezsuitákat és elkótyavetyélik javaikat, ez súlyos gazdasági és társadalmi válságot okoz, amely a Tupac Amaru (1740–81) indián törzsfőnök, az inka uralkodók utóda által vezetett felkelésbe torkollik.

Az Egyesült Államok 1837-ben a keletről kiszorított indiánoknak „örökös” *indián territóriumokat* biztosít lakóterület gyanánt, amelyek azonban egyre zsugorodnak a fehér telepesek nyomása alatt. Ma az USA-ban 267, Kanadában pedig 2279 *indián rezervátum* létezik, amelyek olyan

körülhatárolt területek, ahol az indiánok még magukat igazgatják.

Mintegy 370 nagyobb indián törzs és nép él Amerika földjén kb. 150 teljesen eltérő nyelvvel. Míg a brazil erdei indiánok és a tűzföldiek a vadászok gazdasági szintjén állnak, addig a magas fokúan szervezett törzsek jelentékeny városi kultúrákat fejlesztettek ki, amelyeket azonban a konkvistádorok megsemmisítettek. Az indián törzseket vagy kiirtották az európai gyarmatosítók (spanyolok, portugálok, hollandok, franciák, angolok), vagy szűkös lakóterületekre szorították vissza őket az elmúlt 400 évben bevándorolt európaiak és a rabszolgaként Afrikából behurcolt néger.

A néhány százezer túlélő észak-amerikai indiánhoz tartoznak többek közt az USA-ban a *navahók* és a *sziúk* és az USA-ban–Kanadában élő *algonkinok* és *irokézek*. A közép-amerikai törzsekhez tartoznak Mexikóban (→mexikói vallások) az *aztékok* (→azték vallás), a *csicsimékek*, a *huasztékok*, a *mistekek*, az *otomik*, a *taraszkok*, a *totonákok* és a *zapotékok*, valamint a *miszkitók* Nicaraguában és Hondurasban, továbbá a *maják* (→maja vallás) Guatemalában, Mexikóban, Hondurasban és El Salvadorban. Dél-Amerika kb. 130 indián népe nem annyira ismert, mint az észak- és közép-amerikaiak. Közéjük tartoznak az *araukanok*, az *aruakok*, a *csibcsák* (muiskák), a *tupik* és az *inkák* (→inka vallás). A kb. 30 millió tiszta fajtájú dél-amerikai indián szinte mind katolikus keresztény.

Amerika gyarmatosítása és a fehér gyarmatosítók elnyomása ellen és az általuk kiirtott sok indián miatt kissé megkésett reakció gyanánt keletkeztek az őskultuszra épülő és prófétikus személyiségek által vezetett olyan új vallások, amilyen a →Ghost-Dance vallás és a →peyote-kultusz, amelyek a korábbi területek újra-birtokbavételének reményét táplálják.

Észak-Amerika indián törzsei között mindenfelé az a képzet van elterjed-

ve, amelyet a rendkívüli, kozmikus és életadó, de láthatatlan hatalomba, a *Nagy Szellembe* vetnek. Az algonkinok őt *Kicsi Manitunak* („Nagy Szellem”) vagy röviden *Manitunak* („szellem”) hívják. A sziúknál e hatalom neve a *Wakanda*. A vadásznak azért van sikere, mert az ő *Wakandája* felülmúlja az elejtett vadét. A huronok *Okinak* nevezik őt. Az irokézek körében *Orendának* olyan rendkívüli hatalma van, amelyet ha egyesít az ember szokványos erejével, és érintkezés által átruház rá, akkor az illető ereje többszöröződik. Az atapaszkok számára *Jakisza* (ja = „ég”, világosság”) az ég istene. A delavárok *Giselemukaong* névvel tisztelik istenüket; ő a világcölöp csúcsáról irányítja a földön történő eseményeket.

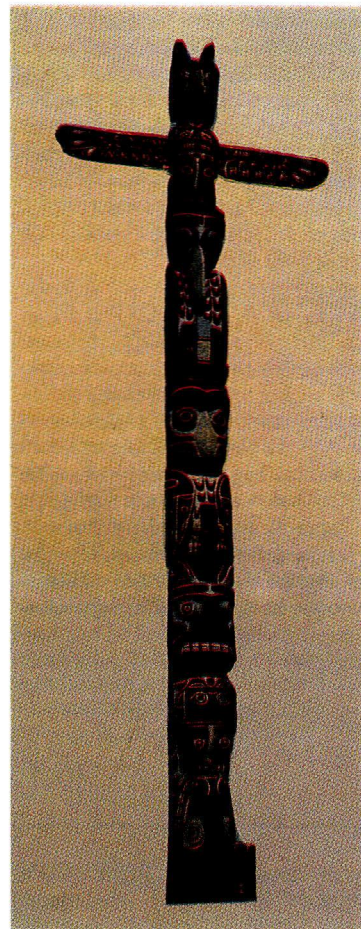
A totem szó („rokonság, családemb-léma, védőszellem”) algonkin nyelvjárásból, az odzsibvából származik. A törzsi totem vagy az egyéni totem gyakran állat. A beavatási rítus idején a beavatandó a bőjtölő gyakorlatok elvégzése után elkülönül a törzstől, és magányosan várja, hogy megjelenjen előtte a toteme mint látomás, amelyhez attól kezdve szoros sorsközösség köti.

A *táncok* komoly szerepet játszanak az indián kultuszban. A maszk-táncosokat gyakran bizonyos állatokkal azonosítják (medve, bölény, hód). Egyes prériindiánok (pl. az arapahók) a *naptáncot* fogadalomból adják elő; a tánc a törzs boldogulását szolgálja.

A préri és a Mississippi-vidék indián törzsei szeretik elszívni a békepipát. Ezzel vagy füstáldozatot mutatnak be, vagy megerősítik a békekötést és a vallási szankciókat.

A pueblo indiánoknál nagy jelentőségük van az oltárokkal és szimbolikus homokfigurákkal ellátott föld alatti *kultusz-* és *férfiházaknak*, ahol beteggyógyítási rítusaikat végzik.

Közép- és Dél-Amerika talajt kínál ahhoz is, hogy a vallások afroamerikai szellemben újuljanak meg. Ezek az egykor Afrikából Amerikába hurcolt néger rabszolgák jelenkori utó-

Totemoszlop Kanadában

dainak reakciói: az →umbanda Brazíliában és a →vodu Haiti szigetén.

A csibcsák (*muiská* = „emberek”), vagyis pontosabban véve a *muiská* indiánok szemében *Bacsúe* az emberiség teremtő ősanja. Tiszteletére a guatavítai kacika-fejedelem ragadós gyantával bekeni az egész testét, és beszórja finom arannyal. Majd ki-evez a szent tó vizére, itt megfürdik, és így mutat be aranyáldozatot az istennőnek. A spanyolok ezért *el doradónak* (spanyol: „a beanyozott”) nevezik őt. Ebből a megjelenésből született az északi Dél-Amerika bel-

sejében rejtőző mesés aranyország, Eldorado fogalma és elképzelése.

A tűzföldi indiánok körében a legfőbb lényt *Vatavinevának* („aggastyán, örökkévaló”), ill. *Hitapúannak* („az apám”) hívják. Amikor az égben (*szel*) tölti idejét, *Vatavineva-szefnek* is nevezik. Ő az élet és a halál ura, aki megjutalmazza a jókat, a gonoszokat pedig megbünteti.

A kolumbiai *uitotók* a *Momát* tisztelik, az „apá”-t, aki a „szó” által önmagát hozta létre, ezt a „szó”-t megszemélyesíti és továbbadja az embereknek, amikor megtanítja őket a parancsolatokra és a kultikus kötelességekre. A Sierra Nevada de Santa Marta-i (Kolumbia) kagabák ültetvényes népe azt a *Guateóvan* földanyát tiszteli, aki a napot és a világot teremtette.

A tupi-guaranik jól ismertek vallási vándorlásaikról az 1522 és 1912 közötti évekből. Ők a földmegsemmisülés és a világtűzvész elemi csapására várnak. Hogy elkerüljék ezt a pusztulást,

idejében el kell jutniuk a megmenekülést jelentő „Gonosz nélküli Föld”-re, amely egyúttal az istenük *Nanderuvuszu* („a nagy apánk”) lakóhelye. A pusztulás elkerülését a tengerparti tánc teszi lehetővé, e tánchoz *Guúrapotü*, a mágikus erejű törzsfőnök szolgál mitikus mintaképül. Ő az, aki elkerülheti a vízőzönyszerű világpusztulást, mert *Nanderuvuszu* isten utasítására elmenekül a tengerpartra, ott táncházat épít, és szünet nélkül addig táncol, amíg teste oly könnyű nem lesz, hogy a tengeráron át az égbe jut *Nanderuvuszuhoz*.

Irodalom

- Bramly, S.: Im Reiche des Wakan. Das magische Universum der nordamerikanischen Indianer. Basel, 1977.
Cipolletti, M. S.: Jenseitsvorstellungen bei den Indianern Südamerikas. Berlin, 1983.

- Hargons, S.: Beschwörer der Seelen. Das magische Universum der südamerikanischen Indianer. Berlin, 1976.
Johnston, B.: Und Manitou erschuf die Welt, Mythen und Visionen der Ojibwa. Düsseldorf-Köln, 1979.
Lehmann-Nitsche, R.: Studien zur südamerikanischen Mythologie. Die ätiologischen Motive. Hamburg, 1939.
Lindig, W.-Münzel, H.: Die Indianer. Kulturen und Geschichte der Indianer Nord-, Mittel- und Südamerikas. München, 1978.
Müller, W.: Die Religionen der Waldlandindianer Nordamerikas. Berlin, 1956.
Nowotny, K. A.: Der indianische Ritualismus. Bonn, 1976.
Parsons, E. C.: Pueblo Indian Religion. I-II. Chicago, 1963.
Tedlock, D. és B.: Über den Rand des tiefen Canyon. Lehren indianischer Schamanen. Düsseldorf-Köln, 1980.
Tyler, H. A.: Pueblo Gods and Myths. Norman, 1964.

INDOEURÓPAI VALLÁSOK

Az ~ annak a népcsaládnak a vallásait foglalják magukban, amelyekhez Európa majdnem minden népe – a baszkok meg a finnugorok kivételével – és az ázsiai indoirániak (→ indoiráni vallás) tartoznak, és amelyeknek szülőhazája valószínűleg a Közép-Európa és Dél-Oroszország között fekvő terület.

A Kr. e.-i 3. évezred vége óta kimutatható indoeurópai népcsoportok Kr. e. 2000 körül válnak szét egyedi népekké, és elkezdődő vándorlásaik során alakulnak ki Elő-Ázsia és India első indoeurópai nagybirodalmai.

Az indoeurópai vallások közé Ázsiában az → indoiráni, a → hettita és a → fríg vallás tartozik. Kelet-Európában a → szláv és a → balti vallások, valamint Dél-, Közép- és Nyugat-Európában a → görög, a → római, a

→ kelta és a → germán vallás, de még a → szkíta vallás is.

Az indoeurópai istenek között olyan hierarchia uralkodik egy legfőbb lénnyel az élen, amelyet részben személytelen „fényelem”-nek, részben „égi atyá”-nak tekintenek. „Fényes Égi Atyá”-nak hívják *Djausz-pitát* (óind), *Zeusz-patert* (görög) és *Diu-pitert*, ill. *Ju-pitert* (latin). A „világító” és a „fényes” az isteni lények általános jelölésévé válik: *déva* (óind), *daéva* (óiráni), *divus*, ill. *deus* (latin), *dia* (óir), *dievasz* (litván) és *tivar* (óészaki). E legfőbb lény a jó és a rossz őre és bírja, az eskü és a hűség védelmezője, valamint a szűkölködők gyámoltója. Későbbi korban e legfőbb lény különböző isteni lényekké differenciálódik, és így egyesül az égi atyával kozmikus házasságban a

„földanya”: *Prthivi máta* (óind), *Démétér* (görög) és *Terra mater* (latin). Hozzájuk társul harmadiknak a *Par-dzsanja* (óind), *Perkunsz* (litván és óporosz) és *Fjörgynn* (ógermán), az „időjárásisten”. A férfi „napisten”-nel, *Szúrjával* (óind), *Hélioszsal* (görög) és *Sollal* (latin) szemben a szűzies „hajnalpir” áll: *Uszasz* (óind), *Éosz* (görög), *Aurora* (latin), *Eostra* (óangol) és *Ostera* (ógermán). A nap egyébként, amely kerék, kocsi, hajó, korong és labda képeben jelenik meg, vallásos tiszteletben részesül. Mindazonáltal a napkultusznál korábbi a hold, a legrégibb időmérő kultusza.

A földbe temetést, ami megfelel annak az elképzelésnek, hogy a holtak tovább élnek a sírházban, a Kr. e.-i 2. évezredben a tűzbe temetés váltja fel, annak az átszellemített elképze-

lésnek megfelelően, hogy a holtak tovább élnek a túlvilági birodalomban. Ezzel egyidejűleg a feleség és a kíséret együttes megölését és eltemetését is közös elégetésük váltja fel. Az erkölcsi világörvény, amelyet *rtamnak* (óind), *aszának*, ill. *artának* (óiráni), *ritusnak* (latin) és *urdnak* (ógermán) hívnak, mindenkre érvényes követelmény.

Az állat- és növényvilág a nagy *élet-ünnepeken* új erőre kapott a nemzetségek közösülése által. Ez a nemző rítus a „hasonlósági varázslatnak” olyan formája, amely szerint a „hasonló hasonlót” szül. Az életünnepeken megivott szent bódító ital, a

madhu (óind), *madu* (óiráni), *methü* (görög), *methu* (ófelnémet) és *madú* (litván), eredetileg mézből nyert méhsör, amely fogyasztóját isteni erővel töltötte el.

Az év elején, a tavasz kezdetekor és a nyári napforduló idején meggyújtják a tüzet mint szent összubsztanciát, és miután a nap a tűz mintaképe, gördülő kerekkel és táncsal utánozzák pályáját. A kövekben, fákban, forrásokban és folyókban pedig a szent erők letéteményeseit tisztelik.

A kultusz, amely eredetileg a családfő és a törzsfőnök kezében volt – amikor is a társadalmi rend az apajogúan szervezett nagycsaládon alapul

és a törzsben csúcsosodik ki –, később átkerül a papok és papi kollégiumok kezére: *flamen* (ólatin) és *bráhma* (óind).

Irodalom

- Cornelius, F.: Indogermanische Religionsgeschichte. München, 1942.
Dumézil, G.: Les dieux des Indoeuropéens. Paris, 1952.
Schroeder, L. v.: Die Hochzeitsbräuche der Esten und einiger finnisch-ugrischer Völkerschaften in Vergleichung mit denen der indogermanischen Völker. Hannover, 1975.
Zenker, E. V.: Religion und Kult der Urier. Berlin, 1935.

INDOIRÁNI VALLÁS

Az ~ az indek és irániak közös vallása, mielőtt két csoportra szakadnak és bevándorolnak Észak-Indiába, ill. Iránba a Kr. e.-i 2. évezred közepe táján. Ők az indoeurópai népek (→indoeurópai vallás) indoiráni ágához tartoznak. A két nép önmagát *áriásznak* (*ariasz* = „árják”; amely a szanszkrit „árjá”-ból = „nemes” származik) nevezi, ezért *árja vallásról* is beszélhetünk. Ahogy az indoirániak elválnak a többi indoeurópaiktól, az irániak – az egyebek közt közéjük tartozó perzsákkal, kurdokkal, beludzsokkal és afgánokkal – és az indoárják két népe egy ideig még együtt él az Iráni-félföldön, míg az utóbbiak a Kr. e.-i 2. évezredben ki nem vándorolnak, és észak felől be nem hatolnak Indiába. Így fejlődik ki a közös ~ból egyrészt az óiráni vallás, amely háttérül szolgál a későbbi →zoroasztrizmusnak, másrészt pedig a →védikus vallásnak Indiában.

Az indoiráni istenségek olyan erőket jelképeznek, szimbolizálnak, amelyeknek úgy kell át- meg átjárniuk az embert, miként a vendégbarátság, a szövetségi hűségnek és a diadalmasszágnak.

Óiráni	Óind	Jelentés
áhura daéva Mithra	aszura déva Mitra	isten (általános) isteni lény a szerződési hűség istene
Verethrag- na	Vrtra- han	Indra
Jíma	Jama	időjárásisten
haóma	szóma	áldozati ital
jaszna	jadzszna	áldozat
bareszman	barhisz	áldozati hűség
athravan	athar- van	(varázs-)pap
haótar	hotar	himnuszrecitátor

Az ezekkel való ellentétet pedig a harag, a mohóság és a hazugság démonai jelképezik.

Az egymásnak megfelelő istenek, vallási elképzelések és kultikus elnevezések bőségében az indoiráni rokonság fejeződik ki.

Az ~ legrégebbi írásos tanúbizonyossága az a békeszerződés, amelyet Kr. e. 1350 körül I. Suppiluliuma hettita király és a mitanni trónörökös, Mattivaza kötött egymással, ebben említik

esküistenként Mithrát, Varunát és Indrát. Az ő feladatuk az, hogy vigyázzanak a szerződés megtartására, amellyel elkezdődött a hettiták nagyhatalmi felemelkedése.

Irodalom

- Otto, R.: Gottheit und Gottheiten der Arier. Giessen, 1932.
Schröder, L. v.: Arische Religion. I-II. Leipzig, 1923.
Wikander, S.: Voyu. Texte und Untersuchung zur indo-iranischen Religionsgeschichte. Uppsala, 1941.

INKA VALLÁS

Az ~ a dél-amerikai kecsua indiánok vallása, akik Kr. u. 1200 és 1532 között a mai Peruban, valamint Bolívia, Ecuador, Argentína, Chile és Kolumbia egyes részein élnek. Az *inka* eredetileg azoknak a törzseknek a neve, amelyek nyelvileg a kecsua indiánok közé tartoznak. Később ez a szó jelöli a nemességet és az uralkodó osztályt Peruban, ebből a rétegből származnak a birodalom uralkodói, akik attól kezdve címként kapják ezt a nevet.

Ők maguk az Inka Nagybirodalmat (1438–1532), amely a 16. sz. kezdetén magában foglalja az Andok hegyláncait az északon lévő Quitótól a délen lévő Valparaisóig, mégpedig az előtte húzódó tengerparttal együtt, *Tahuantisuyunak* („a négy világtájék teljessége”) nevezik, *Cuzco* (kecsua: „köldök”) nevű fővárosukat pedig a Föld középpontjának tartják.

Az inkák vallása az →indiai és az →amerikai vallásokhoz tartozik.

Kr. u. 1200 körül az inka törzsek egyik csoportja letelepedik a perui felföldön, az Andok cuzcói völgyében. Manco Capac törzsfőnök alapítja meg a dinasztiát, és ő az első uralkodó, egyúttal az 1. inka, aki a Titicacátónál teofániát él át. Megjelenik előtte Inti napisten, és megbízza azal, hogy az Andok indiánjai között magasabb kultúrát terjesszen el. A napisten átad neki egy aranybotot, amely ott süllyed majd a földbe, ahol az Inka Birodalmat meg kell alapítani. Ez így is történik, mégpedig Cuzco perui felvidékén. A 9. inka, *Cusi Yupanqui* (1438–71), akinek szintén megjelenik a napisten, *Pachacutinak* (kecsua: „világforgató”) nevezi magát, és 1470-ben leigazza a Chimu Birodalmat. A 10. inka, *Tupac Yupanqui* (1471–93) az Inka Birodalmat kiterjeszti dél felé, a 11. inka, *Huayna Capac* (1493–1527) pedig 1513-ban leigazza a Quito országot (Ecuador),

és az Inka Birodalom az ő idejében éli virágkorát.

Azok a trónért vívott küzdelmek (1527–32), amelyek szembeállítják egymással *Huascart*, a cuzcói 12. inkát és fivérét, Atahualpát, a 13. quitói inkát, könnyítik meg a spanyol hódítók (conquistadorok) számára a hatalmas Inka Birodalom meghódítását. 1531-ben a spanyol Francisco Pizarro partra száll az észak-perui tengerparton, és 1532-ben Cajamarcában cselrel foglyul ejti és megöli Atahualpát; a főváros, Cuzco 1533-ban jut a kezére. A spanyol Pizarro se kerül el a sorsát, őt saját honfitársa és vetélytársa, Almagro öleti meg 1538-ban, de aztán magát Almagrót is meggyilkolják emberei.

Az Inka Birodalom fennállásának lényeges alkotórésze volt a vallás. Az Inka Birodalom teokráciája az inka isteni mivoltán alapul, aki nem véletlenül nevezi magát *Sapay inkának* (kecsua: „egyetlen inka”) is.

A nap, a hold és a csillagok kulturális herosza és teremője *Viracocha* (kecsua: „a tenger habja, tengerzsir”), az a „felfoghatatlan” isten, akinek aranszobra Cuzcóban akkora, mint egy tízéves gyermek. Felesége *Mamacocha* (kecsua: „tengeranya”) pedig a tenger istennője.

Peru tengerparti övezetében *Pachacamacot* (kecsua: „világteremtő”) tisztelik mint teremőistent, és a holddal azonosítják. Amikor az inkák felépítik templomaikat, neki egyet se létesítenek.

Az Andok felvidékén a teremőisten neve *Huiracocha*, akit később a napal azonosítanak, és „a napisten apja”-nak tartják. Ő az, aki megengedi a napnak és a holdnak, hogy felkeljenek a Titicaca-tóból, és megteremti az embereket a föld agyagából.

A 9. inka, Pachacuti uralkodása óta *Inti* (kecsua: „nap”), a napistent tisztelik legfőbb birodalmi istenként. Az

istenek leszármazásrendjében őt tekintik *Huiracocha*, ill. *Pachacamac* teremőisten legidősebb fiának, s ezért tekinti magát a mindenkori inka uralkodó *Intip churinnak* (kecsua: „Inti fiá”-nak).

A napisten Inti felesége és nővére *Mama Quilla* (kecsua: „holdanya”), a holdistennő, aki eredetileg éppoly fényességes és hatalmas, mint a napisten. A napisten azonban hamut szór az arcába, s ezáltal fényessége és hatalma többé már nem vetekszik az övével. A holdistennőt itt a földön az uralkodó inka első számú felesége személyesíti meg.

Inti napisten és Mama Quilla holdistennő két gyermekét, a napgyermekket, *Manco Capacot* (kecsua: „hatalmas férfi”) és nővérét, *Mama Oellót* (kecsua: „tisztelőre méltó tojásanya”) tekintik az inka dinasztia őszüleinek.

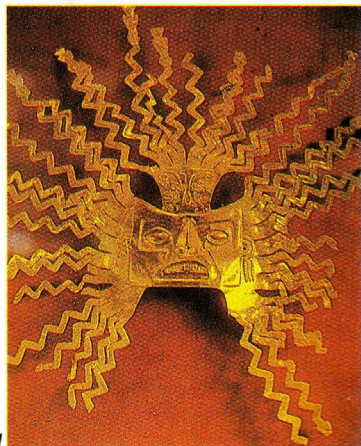
A föld és a termékenység istennője *Pacamama* (kecsua: „földanya”), *Illapa* (kecsua: „villám”) pedig az időjárás és az eső istene.

Huacáknak (kecsua: „hatalmak”) tekintenek minden rendkívüli lényt és erőt, mint amilyenek a hegyek, a fák, a tavak és a folyók, a nekik emelt kórákások pedig szent kultusztárgyak. Minden klánnak és minden inka múmiájának megvan a maga *huacája*.

A két túlvilági birodalom közül az egyiket *hanakpachgának* (kecsua: „magas világ, felső világ”) nevezik, amely egyfajta Paradicsom a napisten országában, a másikat pedig *ukhupachának* (kecsua: „alsó világ, lenti világ”), amely a földistennő országában van, ahol nagy a hideg és az éhínség.

Az Inka Birodalomban, amely a történelem legjelentősebb, vallási alapon álló kommunizmusa, három részre van felosztva a teljes földbirtok. Az „inkaország” a királyé, a

1

„nap-“, ill. „templomország“ a napistené és papjaié, a „nép-“ vagy „köz-ségi ország“ pedig az inka népe, amelynek azonban az előbbi két birtokot is meg kell művelnie. A kollektív földbirtok-gazdálkodás alá van vetve a közös gazdálkodás szabályainak. A közrendűek számára szigorúan tilos cselekmény, *hucha*, a lopás, a lustaság és a hazudozás.

Egy erre vonatkozó közmondás jól jellemzi az inkákat:

Ama sua, ama qualla, amallulla
– Nem tolvaj, nem tunya, nem
hazug

Az inkák négy főünnepet ülnek meg: az *Intip raymit* (kecsua: „a nap tánca“), amely júniusban, a napfordulókör ünnepelt „napünnepség“ *Inti*, a napisten tiszteletére. Ez a legjelentősebb ünnep, kilenc napig ünneplik. Ilyenkor gyújtótűkörrel vagy fadarabok egymáshoz dörzsölésével újra meggyújtják azt a tüzet, amelynek folyamatos táplálására a következő évig a „napszüzek“ ügyelnek. A *tisztasági ünnepet* tavasszal, szeptemberben, az *aratóünnepet* a kukoricatarás iránti hálából, a *nyárünnepet* pedig decemberben ünneplik.

Az áldozati adományok szokás szerint ételek és italok. Az emberáldozati ritka, és ha előfordul, akkor saját né-

2

pükből áldoznak fel egy gyermeket. A gyakoribb állatáldozatok során lámákat ölnek le.

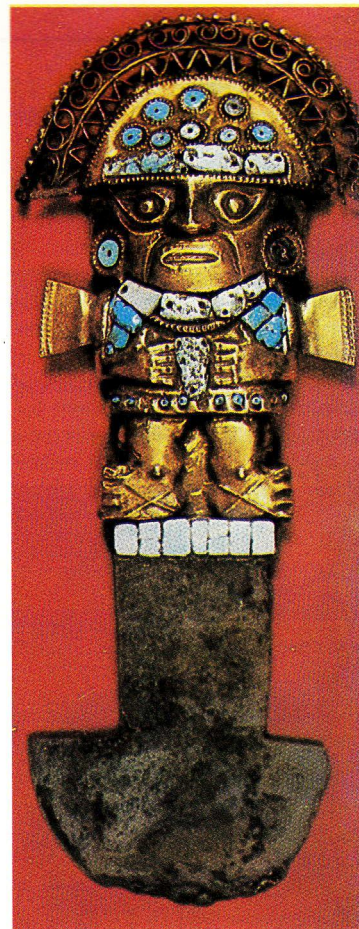
A nemesek, szabadok és rabszolgák társadalmi hierarchiájában különleges helyzetet élveznek a papok és a papnók, élükön az ún. *Villak Umuval* vagy *Huakapuillakkal* (kecsua: „az istennel beszélő“). Az imént említett „napszüzek“ dolga az, hogy őrizzék a napisten szent tüzet, kolostorszerű közösségekben élnek, és szigorú szüzességre vannak kötelezve. Azt, aki hagyja magát – fogadalmát megszegve – elcsábítani, elevenen eltemetik, a csábítót pedig megfojtják. Csak az inkának szabad a „napmát-kák“-at háremhölgyei közé befogadnia vagy nemeseknek nőül adnia.

Szentélyeik vagy a föld alatt vannak, vagy piramisok tetején, szabadban lévő szent helyeken vagy templomegyüttesekben találhatók. Központi kultushelyük a *Coricancha* templom („aranyház”), a kapcsolódó áldozóhelyekkel és a papok házaival.

1 Inka Napisten, arany. Quito, Archeológiai Múzeum

2 Machu Picchu inka város (Peru), 1911-ben fedezték fel

3 Inka áldozati kés, 1100/1400, réz, arany és türkiz, 40,5 cm. Lima, Perui Aranyműzeum

3

Időrendi áttekintés

1200 körül Az inka kultúra kezdete
1438–71 Pachacuti (a 9. inka) megalapítja a nagybirodalmat

1471–93 Tupac Yupanqui, a 10. inka
1439–1527 Az Inka Birodalom virágkora Huayna Capac, a 11. inka idejében

1527–32 Polgárháború a féltestvérek, Huascar és Atahualpa között

1531–33 A spanyolok meghódítják az Inka Birodalmat

1532 Pizarro foglyul ejti a 13. inkát, Atahualpát

1533 Atahualpa, a 13. inka parancsára megölik a 12. inkát, Huascart; Atahualpát viszont Pizarro gyilkolja meg

Irodalom

Baumann, H.: Gold und Götter von Peru. Ravensburg, 1971.

Hagen, V. W. v.: Fábulas y ritos de los Incas. Lima, 1943.

Huber, S.: Im Reich der Inkas. Geschichte, Götter und Gestalten der peruanischen Indianer. Freiburg, 1956.

Mariscotti, A. M.: El culto de Pachamama. Marburg, 1975.

Müller, R.: Sonne, Mond und Sterne über dem Reich des Inka. Heidelberg, 1972.

Pease, F.: El Dios Creator Andino. Lima, 1973.

Salentiny, F.: Machu Picchu. Steinerne Rätsel im Lande des Kondor. Frankfurt, 1979.

Waisbard, S.: Machu Picchu. Felsenfestung und heilige Stadt der Inka. Bergisch-Gladbach, 1978.

Wedemeyer, J. v.: Sonnengott und Sonnenmenschen. Kunst und Kult, Mythos und Magie im alten Peru. Tübingen, 1970.

IRÁNI VALLÁSOK

Az ~ elnevezés összefoglalóan jelöli a régi Irán (és az „árják”) vallástörténetileg jelentős felföldjén – a Kaszpitenger, Afganisztán, Pakisztán és Törökország között – a részben magától keletkezett (autochton), részben kívülről Iránba hatolt (allochton), de ott iráni szellemben formálódó vallásokat. Az irániak vallásai az →indoiráni valláshoz, továbbá az →indoeurópai, valamint az →elő-ázsiai vallásokhoz tartoznak.

Az indoeurópai népcsoporthoz tartozó irániak között megtaláljuk mind

az észak-iráni szkítákat (→szkíta vallás), mind a kelet-iráni párthusokat, mind a nyugat-iráni perzsákat, médek, kurdokat, beludzsokat és afgánokat. Mivel az iráni népek körében történelmileg a perzsák a legjelentősebbek, az iráni vallást szűkebb értelemben perzsa vallásnak is nevezik.

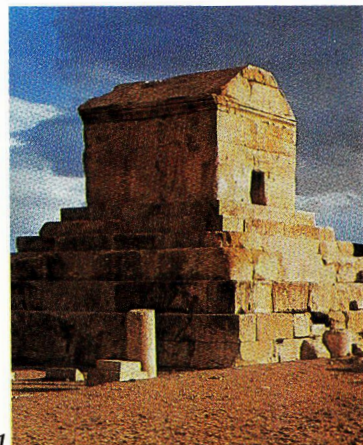
A perzsák indoeurópai népe Kr. e. 690 után vándorol a Médiától északnyugatra lévő települési helyéről délkelet felé, leigazza az elámiakat, és birtokba veszi területüket, amelyet a benyomuló perzsák nyomán most

már *Perszisznek* neveznek. Amikor az Akhaimenida II. Kirosz (Kr. e. 559–29) Perszisz provinciából kiindulva megbuktatja az uralmon lévő médek, létrejön a perzsák ókori biro-

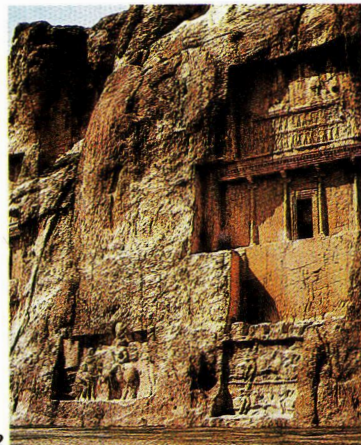
1 II. (Nagy) Kirosz (Kr. e. 559–529) síremléke, Paszargadai (Irán)

2 I. Dareiosz (Kr. e. 521–486) sziklásíremléke, Naqs-i-Rusztém (Irán)

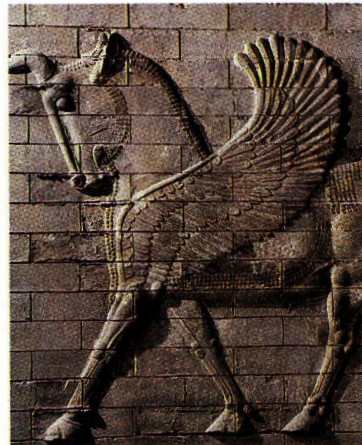
3 Szárnyas bika a szúzai palota falán, Kr. e. 400 k., zománczott téglá. Párizs, Louvre

1

2

3

dalma (Kr. e. kb. 550–330), amely a Földközi-tengertől az Indusig, illetve a Fekete- és a Kaszpi-tengertől az Indiai-óceánig terjed. III. Dareiosz (Kr. e. 336–30) uralkodik éppen, amikor Nagy Sándor megtámadja és leigazza a Perzsa Birodalmat. Csak a Szászánidák idején jön létre a második nagy Perzsa Birodalom (Kr. u. 226–642), amely aztán idővel, az iszlamisálás hatására az arabok uralma alá kerül.

Az indoeurópai irániak elsősorban az árjak →indoiráni vallásából kialakult óiráni vallást követik. Az ő szemükben Mithrasz isten a társadalmi rend ura, akit szoros baráti szálak fűznek a harcias Rasnuhoz. Különös jelentősége van Anáhita (óperzsa: „felszabadított, szeplőtlen”) istennőnek, aki a termékenység istennőjével, Ardviszúrával (óperzsa: „a folyékony, gyors”) Ardviszúra Anáhitává olvad össze. Mint a termékenység szűz is-

tennöje és a vizek úrnője előkészíti „a férfiak magját és az asszonyok méhét a szülésre, és elviszi nekik a tejet a megfelelő időben”. A párthus érdéken gyakran előfordul az istennő képmása. Az Iránon kívüli templomokban a későbbi kor összeköti kultuszát a szakrális prostitúcióval.

Az óiráni kultusz tűzritusokból, bikaáldozatokból és a haóma (óperzsa: „áldozati ital és egyetemes orvosság”) élvezetéből tevődik össze.

Kr. e. 600 körül az irániak átveszik Zarathusztra (Zoroaszter) reformját. A →zoroasztrizmust egyaránt támogatják az Akhaimenidák és a Szászánidák (226–642), úgyhogy ez a vallás lesz a perzsa államvallás, amelyből később kifejlődik a →pársizmus. Az Újperzsa Birodalomban 1501-ben bevezetik az iszlám síita formáját, s ez az a vallás, amelyet ma Irán népességének 88%-a vall magáénak.

Iránban ezenkívül olyan →régí vallások is keletkeztek, mint a →Mithrasz-misztériumkultusz, a →mazdakizmus, a →manicheizmus, és ez a hazája a →mandeus vallásnak is. Új vallásként említhető a →bábizmus, amelyből a →baháizmus született.

Irodalom

- Bausani, A.: Persia religiosa da Zaratustra a Bahá'ulláh. Milano, 1959.
Gabriel, A.: Die religiöse Welt des Iran. Entstehung und Schicksal von Glaubensformen auf persischen Boden. Wien, 1974.
Hinells, J. R.: Persian Mythology. London, 1973.
Nyberg, H. S.: Die Religionen des alten Iran. Leipzig, 1938.
Widengren, G.: Die Religionen Irans. Stuttgart, 1965.

ISTEN GYERMEKEI

A *Children of God/COG* (angol: „Isten gyermekei”) mozgalmat 1969-ben az egyesült államokbeli David Berg (sz. 1919) alapította Huntington Beachben (Kalifornia). Az alapító egyúttal felvette a „Mózes”, rövidítve „MO” címet, és többnyire Dávid Mózesnek nevezik. Berg valamivel később, 1978-ban, átkeresztelt az ~ mozgalomát *Family of Love*-vá (angol: „a szeretet családja”). A két „leányszervezet” neve *Aranyvetés* és *Poor Boy Club*.

A mozgalom, amelynek fő székhelye Montrealban (Kanada) van, 1600 otthon (home →197. o.) fölött rendelkezik kb. 70 országban, és összesen 70 000 taggal számol. A szövetségi Németországban kb. 3000 követőjük él, központjuk Düsseldorf.

Jézus-forradalom, ez az elnevezés jól illik az ~ világméretű aktivitásához. A Jézus-forradalom különféle

csoportosulásából jön létre az ~ a Jesus-People-mozgalommal ellentétben – szélsőségesebb mozgalma. Ezt az Észak-Amerikában a →kereszténységből sarjadt →új vallást az →ifjúsági vallások közé soroljuk.

Az alapító David Berg 1919. február 18-án jön világra Oaklandban (Kalifornia, USA), egy, a „Christian Church”-höz tartozó evangélista-predikátor család fiaként. David Berg maga is elsősorban egy ideig a „Christian and Missionary Alliance” evangélistája, amíg az egyházi hatósággal folytatott vita következtében 1949-ben eltökélt szándékkal hátat nem fordít az intézményesített egyháznak.

Berg kilép a hagyományos egyházak megmerevedett rendszeréből, mert véleménye szerint ezek saját vallásukat csak ápolják, ahelyett, hogy tisztelnék Istent és Jézus nyo-

mába szegődnének. Ez a „kilépés a rendszerből” hozza össze Berget a kaliforniai tengerparton más kilépőkkel, hippikkel, huligánokkal, kábítószerezekkel. A társadalomból, egyházakból, politikából, gazdaságból kitaszítottak „pásztor nélküli nyáj”-át látva, Berg hivatva érzi magát, hogy a pásztorukká váljon. Berg, aki már 1952-ben értesült „Ezékiel felszólítás”-ról, és 1962-ben megkapta „Jeremiás üzenetét”-t, valamint 1965-ben megjósolta a világvégét, 1966/67-ben fiatalkorúak, kábítószerezések és hippik előtt prédikál Kaliforniában, és felszólítja őket, hogy csatlakozzanak az általa indított *Jézus-forradalomhoz*. Első követői „Jézus forradalmárai”-nak nevezik magukat. E csoport 1968-ban csatlakozik a *Teens for Christhez* (angol: „tizenévesek Krisztusért”), amelynek tagjai a Los Angeles-től délre fekvő Huntington Beach

Light-Clubjában találkoznak. Amikor David Berg, vagyis Dávid Mózes 1969-ben isteni kinyilatkoztatásban részesül, miszerint Kalifornia földrengetés folytán a tengerbe süllyed és az ~t neki kell átvezetnie a pusztaságon, ahogy ezt valaha Mózes cselekedte, nyomába szegődik 150 követője, és elhagyva Kaliforniát, vezetik magukat „MO”-juk által a pusztaságon keresztül. Az USA-n és Kanadán keresztül hónapokon át tartó, lakókocsokban megtett „hitutazás” után (5000 km), eljutnak végül a baptista televíziós igehirdető, Fred Jordan által felajánlott texasi farmra, ahol Krisztus visszatérését várják. Amikor 1971-ben a kb. 500 tagot számláló ~nek el kell hagyniuk a farmot, Dávid Mózesnek az az ötlete támad, hogy követőinek csoportjait (kolóniák, otthonok) világszerte létrehozza.

A hetvenes évek elején Dávid Mózes elkezdettnek látja az időt, hogy egy Maria nevű fiatal lány kedvéért elváljon 1944-ben feleségül vett nejétől, négy gyermekük anyjától, Jane Millertől. David Mose Berg és új felesége, Maria felveszi a MO és Maria nevet. „A régi egyház és az új egyház” c. első MO-levelében Dávid Mózes azzal igazolja lépését, hogy korábbi felesége a „rég” egyházat jeleníti meg, és kibontakozásában akadályozza az „új” egyházat, amelyet viszont jelenlegi felesége képvisel. Berg Faith nevű lánya (sz. 1949-ben) és annak fivére, Jonathan (sz. 1950-ben) 1971 őszén egy „Jézus-fesztivál”-on lép fel Hernében (Vesztália). Faith „hollywoodi istengyermekek”-nek kiáltja ki magát, aki a hitet terjesztve, „eleven fáklyaként, amely Jézusért égni és halni kész”, ide-oda utazik. Az ~ „forradalmár keresztény nomádoknak tekintik magukat, akik rá se hederítene a reménytelen helyzetben lévő idősbb generációra és az egyház embereire, az új generációnak viszont új hitet hoznak”. Így utaznak „prófétabusz”-aikkal városról városra, terjesztve a hitet.

1972-ben 60 egyesült államokbeli szülő, aki ellenzi gyermekei részvételét az ~-mozgalomban, megalapítja a *Parents Committee to Free our Sons and Daughters from the Children of God* (FREECOG; angol: „Szülői bizottság fiaink és lányaink kimentésére az Isten gyermekei közül”), nem sokkal később Németországban is megalapul egy csoport *Elterninitiative zur Hilfe gegen seelische Abhängigkeit und religiösen Extremismus* névvel („Segítő szülői kezdeményezés a lelki függés és vallási szélsőségek ellen”).

Dávid Mózes, aki utoljára Tenerifében tűnt fel, ma önként választott elszigeteltségben él, és MO-levelek által vezeti mozgalmát. A mozgalom legtöbb követője még sohasem látta az alapítót. Amikor 1979 tavaszán a közvélemény a szövetségi Németországban az ~ ellen fordult, David Berg azt parancsolta követőinek, hogy oszlassák fel kolóniáikat, otthonaikat és vonuljanak illegálisba.

Az ~-mozgalom fő célja – tekintettel a küszöbön álló világvégére –, hogy a tagok „az ~ forradalma” által megmenthessék magukat a biztos pusztulástól. Mivelhogy e világ „rendszere” fölött, amely családokból, egyházakból, iskolákból, társadalmakból és államokból tevődik össze, az ördög uralkodik, csak egy megoldás lehetséges: „Lépj ki a rendszerből! Tűnj el az Isten gyermekei között!” És minthogy Jézus 1993-ban újra eljön, jelszavuk a következő: „Élj Jézusért!” A jelenkorban az alapító David Berg mint Dávid Mózes az Istentől küldött „király és próféta”. Ő maga a következőket állítja magáról: „Én vagyok a Vízöntő – ez az én korszakom! Én vagyok a vízfordó! Így mondta Jézus nekem, mert én hozom a vizet, amely az életet jelenti korunk nemzedéke számára.”

Aki csatlakozik az ~hez, megváltik eddigi polgári „rendszer”-beli nevétől és új „bibliai” nevet választ magának, pl. Józsuát vagy Esztert. *Adult babes*-nek (angol: „felőtt, tapasztalatlan csecsemők”) azokat a fiatalembere-

ket nevezik, akik hat hónapnál kevesebb idő óta tagok, a hat hónapnál hosszabb, de egy évnél kevesebb időnyi tagsággal bírókat *adult disciples*-nek (angol: „felőtt tanítványok”) hívják. Azok neve viszont, akik több mint egy éve tagok és felkészülnek a vezetői feladatra, az *adult leadership trainees* (angol: „felőtt vezetőségi jelöltek”). Az elszakadókat *backslider*-nek (angol: „visszaeső”) nevezik.

A *forsake all* (angol: „mindent elhagyni, mindent feladni”) gyakorlatilag megköveteli a tagoktól, hogy számolják fel addigi társadalmi kapcsolataikat, adják fel foglalkozásukat, hagyják el szüleiket, barátaikat, iskolájukat, és ingóságait, egész vagyონukat pedig adják át a csoportnak, hogy a vagyonszövetségben „visszatérjünk elődeink igazságához, szeretetéhez, békéjéhez és szépségéhez... az igazi boldogság egyszerű életformájához az Istenbe vetett hit és az embertársak iránti szeretet által”.

A Jézus-tanítványok fő kötelességei közé tartozik a *witnessing* is (angol: „tanúskodás”), az a különleges térítő módszer, amikor is megszólítják az embereket az utcán, és így toboroznak új tagokat. Különleges módszer emellett a *litnessing* (amely az angol *literature* és *witnessing* szavak összevonásából származik), azaz az irodalom, mindeneke előtt a MO-levelek szétoztása, lehetőleg adomány fejében. Aki közben teljesíti a követelményt (700 darab eladását tagonként és hetenként) az *shiner* (angol: „fénylő”), aki nem, azt *shamer*-nek (angol: „szégyenkező”) tekintik. A *flirty fishing* az a missziós módszer, amikor is a tagok a testükkel „halásznak”, azaz toboroznak új Jézus-követőket. A misszionáló női tagoktól elvárják, hogy „Jézusért csalétek” legyenek. A „flirty fishers” számára írt kézikönyvben David Berg megköveteli női követőitől: „Semmi melltartó, csak átlátszó blúz. Mutassátok meg, kicsodátok van – ez a csalétek, amittől mindenki kiborul és belétek haba-

rodik." Az egyik MO-levélben pedig a következő felhívás hangzik el: „Gyere ide, Mara – a tűzbe a melltartóddal!” Minthogy a cselekvés a beállítottságon múlik, minden, amit „a lélekkel” cselekszünk, jó, és amit „a hússal” cselekszünk, rossz.

A home-okban (angol: „otthonok”), azaz az 1978 januárjáig kolóniáknak nevezett helyi csoportokban, a tagok („testvérek”) elmélyült közösségi életet élnek, és szeretetet, biztonságot ígérnek az egyedülállóknak „a szeretet családjá”-ban. A lakó- és életközösségek rendszerint 12 férfi és női „tanítvány”-ból állnak, beleértve gyerekeiket is, és „kolóniapásztor” vezeti őket. Az újonnan felvett tagok új bibliai nevet kapnak (pl. Illés, Fülöp). A tagoktól elvárják a feltétlen engedelmességet. A követő az alárendeltség jelképeként láncot visel a nyakában. A hierarchia csúcsán közvetlenül Jézus után a „MO-próféta és király” David Berg következik, aki újabban *Father David*nek nevezeti magát. Mögéje zárkózik fel 1975 óta a hat *miniszterelnök*, akik alá Északnyugat-Európa, Északkelet-Európa,

Dél-Európa – Ázsia – Afrika, Észak-Amerika, Latin-Amerika és a csendes-óceáni térség tartozik. Aztán jönnek a *miniszterek*, *érsekek*, *püspökök*, *területi pásztorok*, *körzeti pásztorok* és *kolóniapásztorok*. Az utóbbiak vezetik a helyi otthonokat (*home*) és ma – a korábbi „kolóniapásztor” helyett – *home servant*nak (angol: „otthonszolgáló”) nevezik őket. A helyi támaszpont női vezetőjének *handmaiden* a neve.

A *Biblia* mellett, amelyet előre meghatározott terv szerint olvasnak, tanulmányozni kötelesek a különböző politikai eseményeket, apokaliptikus jóvendöléseket, életviteli előírásokat kommentáló, az alapító által írt *MO-leveleket*.

Amióta az alapító Dávid Mózes visszavonult a nyilvánosságtól, követőit kóddal jelölt *MO-levelek* révén vezeti és tanítja, amelyek különböző címzettek és szervezeti fokozatok számára íródnak. A *General Publications/GP*-t utcai járőrelőőknek szánják elosztásra és eladásra, a *Disciples and Friends Only/DFO* csak a tagoknak és a barátoknak szól, a *Disciples and*

Friends/DF csak olyan tagoknak és barátoknak, akik több mint három hónapja tagok, a *Leaders, Trainees, read to ALL/LTA* csak a vezetőknek és a vezetőjelölteknek, akik a tagok előtt olvasnak fel belőle válogatott szövegeket, a *Leaders and Trainees Only/LTO* csak a vezetőknek és a vezetőjelölteknek, a *Leaders Only/LO* pedig csak a vezetőknek.

A *MO-levelekben* minden eddig tárgyalt téma sajátos *MO-levélinde-xére* azért van szükség, hogy megkönnyítse és elmélyítse „az Úr leveleinek napi tanulmányozását”-t.

E vékony füzeteket általában képregényszerű rajzok díszítik. A *MO-levelek* százaiban 1973 óta szexualizáló tendencia ismerhető fel ilyen és ehhez hasonló kijelentésekkel: „Nekünk szexi az Istenünk és szexi a vallásunk és szexi a vezetőnk és szexi minden követőnk. Ha pedig te nem szeretsz semmi szexet, inkább lépj ki!”

Irodalom

Hauth, R.: *Kinder Gottes. Weg und Irrweg einer Jugendsekte*. München, 1979.

ISZLÁM

A Muhammad (Mohamed; kb. 570–632) által a 7. sz. elején Mekkában alapított ~ (arab: *iszlám* = „megadás, odaadás” [Isten iránt]) követőit *iszlamiták* vagy *muszlimok* (arab: „a magukat [Allahnak] odaadó, megadó”) névvel nevezik. Nyelvileg nem szabatos az angol *moslems*, ahogy a *Muselmann* a török „muzmán”-ból (a perzsa *muszlimanból*) sem pontos németesítés. Az ~ alapítója nyomán az iszlám tanokat *mohamedanizmus*nak is szokták nevezni, követőit pedig *mohamedánoknak*. Az utóbbi elnevezést azonban a muszlimok elutasítják, mert tárgyilagos pontatlannak tartják. A *szaracén* ne-

vet – amellyel a középkorban többnyire egy bizonyos arab törzset jelölnek – a bizánciak kiterjesztik az arab népre, és később Nyugaton az összes muszlimra, különösen azokra, akikkel a keresztes hadjáratok során harcolnak.

Az →elő-ázsiai vallásokhoz tartozó ~ →világvallás.

A mai elterjedés

A muszlimok alkotják a →kereszténység után a világ második legnagyobb vallási közösségét. Összlétszámuk ma 817 065 000-et tesz ki, azaz a világnépesség 17,1%-át. Közülük

65,5% Dél-Ázsiában, 26,4% pedig Afrikában él.

Az iszlám világvallás ma 162 országban van *elterjedve*, köztük a többség vallása és egyúttal államvallás is Pakisztánban, Iránban, Egyiptomban, Marokkóban, Szudánban, Irakban, Szaúd-Arábiában, Észak-Jemenben, Malajziában, Tunéziában, Líbiában, Mauritániában, Kuvaitban és a Maldív-szigeteken. De Bangladesben, Törökországban, Afganisztánban, Algériában és Szíriában is a muszlimok teszik ki a népesség több mint 90%-át. Jóllehet Indiában csak a lakosság 11,6%-a muszlim, mégis ebben az országban

élnék ma a legtöbben. A kb. 9 milliónyi európai muszlimból 2 319 000-et Jugoszláviában, 1 653 000-et Franciaországban és 1 489 000-et a Német Szövetségi Köztársaságban találunk.

ABUL-KÁSZIM MUHAMMAD ÉLETÚTJA

Abul-Kászim Muhammad élettörténetét már igen korán számos legenda beszéli el, s mindegyik hangsúlyozza

az ~ alapítójának rendkívüli jelentőségét. Már születése előtt sokféle csoda történik, így pl. míg az anyja állapotos, minden hónapban egy hang szól hozzá az égen és a földön: „Üdv neked, mert közel az idő, amikor Abul-Kászim megszületik, te boldog áldott állapotos.”

A gyermek- és ifjúkor

Abul-Kászim ibn Abdalláh, a Muhammad melléknévvel (arab: „a magasztalt”) Abdalláh kereskedő és Ámina fiaként – mindkét szülő a Hásim nemzetségnek, az uralkodó kuraisi törzs egyik tisztelt, bár elszegényedett mellékágának leszármazottja – a Kr. u.-i 570., ill. 571. április 20-án születik Mekkában. Muhammad születése az „elefántév”-be esik, amelyet azért neveznek így, mert Jemen abesszín alkirálya, Abraha, monofizita Krisztusnak tartva magát, egy szerencsétlen hadjáratra vállalkozik a „pogány” Mekka ellen, amikor is a Kába lerombolására magukkal vitt harci elefántok letérdelnek a kő előtt.

Muhammad valamivel azelőtt vagy azután, hogy elveszíti apját, aki nem tér vissza kereskedelmi útjáról, nagyapja, Abdal-Muttalib rendelkezésére egy Halíma nevű dajkához kerül, ahogy szokás szerint minden újszülött mekkait átadnak egy, a bakr törzsből való nomád berber pásztornak. Dajkájánál tölti első életéveit, és tejtestvéreivel együtt nyájakat őriz a Taifot környező hegyes vidéken. Mivel édesanyja, az elszegényedett özvegyasszony, nemsokára nem tudja előteremteni a gondozás költségeit, Muhammad ismét visszakérül hozzá.

Ámina 576-ban magával viszi a hatéves Muhammadot Jatribba, hogy meglátogassa szüleit. Már hazafelé tartanak, amikor az anya hirtelen meghal Abvában. A teljesen elárvult gyerek most nagyapja, a nyolcvanéves Abdal-Muttalib védőszárnya alá kerül. Amikor Abdal-Muttalib is meghal két évvel később, nagybátyja, Abu Tálib (mh. 620-ban) fogadja be

MUSZLIMOK		
Földrész	Követők	Az összes muszlim százalékában
1. Dél-Ázsia	534 909 000	65,5
2. Afrika	215 817 000	26,4
3. Szovjetunió	31 520 000	3,9
4. Kelet-Ázsia	22 308 000	2,7
5. Európa	9 160 000	1,1
6. Észak-Amerika	2 626 000	
7. Latin-Amerika	630 000	
8. Óceánia	95 000	
	817 065 000	100,0

MUSZLIMOK			
162 ország	Követők	A lakosság százalékában	Az összes muszlim százalékában
1. India	80 540 000	11,6	10
2. Pakisztán	80 320 000	96,8	10
3. Banglades	72 849 000	85,9	9
4. Indonézia	67 213 000	43,4	8
5. Törökország	45 019 000	99,2	6
6. Irán	37 694 000	97,9	5
7. Egyiptom	34 468 000	81,8	4
8. Nigéria	32 668 000	45,0	4
9. Szovjetunió	30 297 000	11,3	4
10. Afganisztán	21 885 000	99,3	3
11. Kína	21 357 000	2,4	3
12. Marokkó	20 257 000	99,4	2
13. Algéria	19 641 000	99,1	2
14. Szudán	15 637 000	73,0	2
15. Irak	12 589 000	95,8	1
16. Szaúd-Arábia	10 768 000	98,9	1
17. Etiópia	9 898 000	31,4	1
18. Észak-Jemen	7 738 000	100,0	1
19. Szíria	7 646 000	89,6	1
20. Malajzia	6 923 000	49,4	
21. Tunézia	6 513 000	99,4	23
A többi ország együttesen	175 135 000	–	
	817 065 000		100

Muhammadot, aki életre szóló barátságot köt a nagybácsi Ali nevű fiával. Egy alkalommal, amikor a nagybácsi magával viszi a tizenkét éves Muhammadot Szíriába egy karavánútra, Bászrában egy Bahira nevű nesztóriánus szerzetes – aki megjövendöli Muhammad prófétai küldetését – azt tanácsolja a nagybácsinak, hogy jól vigyázzon a gyerekekre. Később, a nagybácsi útmutatásait követve, Muhammad karavánvezető lesz, és megtanulja, hogyan vezesse biztosan célba a karavánokat a fáradtságos és veszedelmes utakon. A karavánvezetés akkoriban rendkívül kockázatos volt, nem is beszélve arról, hogy mekkora felelősség, műveltség és körültekintés kellett hozzá. A karavánkereskedelem útvonalán Mekka városa átrakodó hely Dél-Arábia és Szíria között, sőt India és Egyiptom között. Itt, Mekkában is, meg karavánútjain is, Muhammad különböző vallásokkal ismerkedik meg (többek között a zsidóval, a keresztyénység nesztóriánus és jakobita ágaival, a manicheizmussal), amelyekből egy s más belekerül a későbbi Koránba.

Muhammad karavánvezetőként megszerzi a mekkai kereskedők bizalmát, és kiérdeklődik honfitársaitól az *al-Amin* („a hűségese”) melléknevet is. A szerényen, ha nem is szegénységben élő, huszonöt éves Muhammad végül a negyvenéves, gazdag kereskedőözvegy Hadídzsa (kb. 550–620) szolgálatába áll, megszervezi és vezeti számára a karavánutakat Szíriába, ő lesz a bizalmasa s végül 595-ben a férje. Huszonöt évig élnek boldog házasságot, amelyből két, ill. három korán elhalt fiú és négy lány – Zainab, Rukaddzsa, Umm Kultum és Fátima (mh. 632-ben) származik. Egy ingyen szerzett rabszolgát is örökre fogadnak, Zaid ibn Harítát.

A kinyilatkoztatás és a megbízatás, hogy Allah prófétája legyen

Amikor 605-ben Muhammad harmincöt éves, őt szemelik ki arra a

célra, hogy újra elhelyezze a Kába sarkára a „Fekete követ”, amelyet ismét megtaláltak a Kába egyik lerombolása alkalmával. A hagyomány szerint már Ábrahám azért helyezte ezt a meteoritot ide, hogy kijelölje vele a rituális körmenetek kiindulópontját. Ekkortájt Muhammad egyre gyakrabban elvonul néhány napra elmélkedni a magányos, kopár hegyek közé. Mindjobban foglalkoztatják az isteni igazságszolgáltatás és az emberi mulasztás kérdései. Egy éjszaka („a sors éjszakája”, a ramadán hónap utolsó dekádja a 610. esztendőben), Muhammad kint alszik a Híra-hegy egyik barlangjában, amikor megjelenik álmában egy lenyűgöző „szellem”, aki írásjelekkel teleírt szövegtöredéket tart a markában, és közvetíteni szeretné neki Allah első kinyilatkoztatását. A követ feléje nyújtja az iratkeercset, és felszólítja őt: „Olvasd!” Muhammad azonban ellenkezik: „Nem tudok olvasni.” „Olvasd, olvasd!” – kiáltja a követ az alvónak, és az iratkeercset a melléhez nyomja. Amikor Muhammad megkérdi, hogy „Mit olvassak?”, a követ azt mondja:

Hirdess Urad nevében, aki teremtett, vérrögből teremtette az embert. Hirdess! A te Urad a legnagyobbaké, aki íróttal tanított, megtanította az embert arra, amit nem tudott.

(96. szúra, 1–5)

Így hát Muhammad olvas, és a követ otthagyja őt. Amikor Muhammad felébred, az olvasott szavak mintha a szívébe volnának belevésve. Elhagyja a barlangot, és – mialatt még a hegyen tartózkodik – megüti a fülét egy égi hang, amely Allah küldöttként köszönti őt: „Muhammad, te Allah kiválasztottja vagy, és én vagyok Gábrriel.” És ekkor Muhammad egy nagy angyalt vesz észre, amint kiegyenesedve áll a látóhatáron.

Muhammad, akit a látottak és hallottak szörnyen megrémítenek, ret-

tegve tér vissza házába, ahol elmeséli feleségének, Hadídzsának, hogy mi csoda kinyilatkoztatási élményben volt része. A felesége az első, aki hisz küldetésében, és bátorítja őt szavai-val.

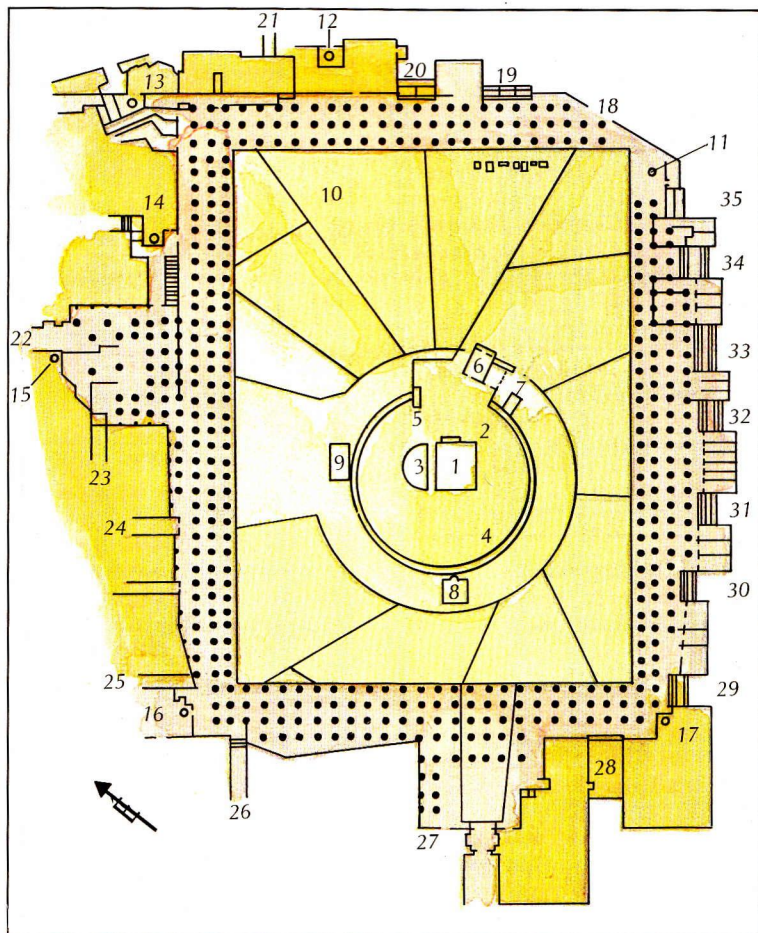
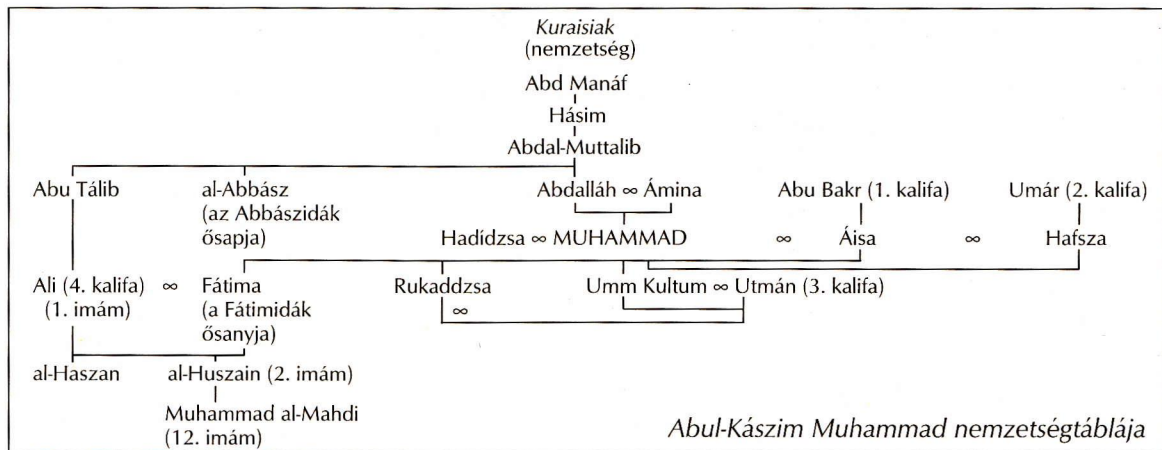
A kiválasztott azonban el szeretne futni önmaga és a világ elől, és most még gyakrabban keresi fel a Híra-hegy vidékét, de nem lel nyugalomra. Amikor végül azt hiszi, hogy elhagyta őt az Isten, csüggedtségében az öngyilkosság gondolatával foglalkozik. Ekkor másodízben szól hozzá Gábrriel angyal, és emlékezteti őt a gyermek- és ifjúkor sanyarú napjaira, amelyek most egyszer s mindenkorra véget értek.

Nem hagyott el téged az Urad és nincs benne gyűlölség. Nem talált-e téged árvának és adott menedéket, és nem lelt-e tévelygőnek és vezetett az igaz útra, és nem talált-e székelykődönél és tett gazdaggá téged?

(93. szúra, 3/6–8)

A „sors éjszakája” után következő három évben csak Muhammad egy-két bizalmasa tud Allah kinyilatkoztatásáról. A feleségén, Hadídzsán kívül ezt csak unokatestvérével és későbbi vejével, a 4. kalifával, Alival (602–661, 656-tól kalifa), fogadott fiával, Zaidal, barátjával és későbbi apósával, az 1. kalifával, Abu Bakrral (Abu Bekr) közli. A hároméves időköz elmúltával (fátira) Muhammadnak a 612/613. évben egy újabb kinyilatkoztatásban van része, miközben alázatosan eltakarja a fejét: „Te köpenyedbe burkolózó! Serkenj föl és ints!” (74. szúra, 1) „Küldött[em]! Add át [az embereknek mind]azt, ami [kinyilatkoztatás gyanánt] leküldetett hozzád az Uradtól! Mert ha nem így teszel [s akármit elhallgatsz], akkor nem adtat át az ő üzenetét! Allah meg fog téged védelmezni az emberek-től, Allah nem vezet igaz útra a

Islám kultuszkörzet (harám), Kába,
Mekka (Szaud-Arábia)

1. Kába
2. a Fekete Kő
3. Izmael és anyja, Hágár sírja
4. a harám első kerítése
5. minbar
6. Zemzem-kút
7. a hanbaliták makámja
(muszallája)
8. a málikiták makámja
9. a hanafiták makámja
10. udvar
- 11–17. hét minaret
- 18–35. bejáratok

1 Abdul-Kászim születése, anyja bemutatja őt a mekkaiaknak, 1368

2 Muhammad égi útjára indul, török miniatúra. Párizs, Bibliothèque Nationale

3 Muhammad híveinek prédikál, török miniatúra, 17. sz.

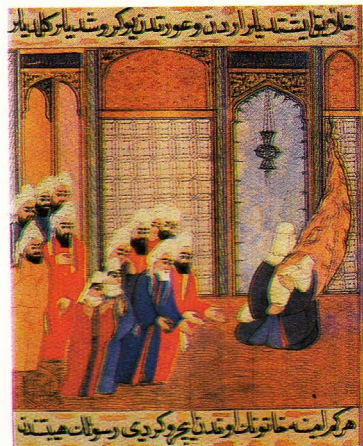
4 Muhammad halottas ágyán, török miniatúra. Isztambul, Topkapı Szeráj Múzeum

5 Muhammad fogadja a szomszédos államok köveit Medinában, török miniatúra

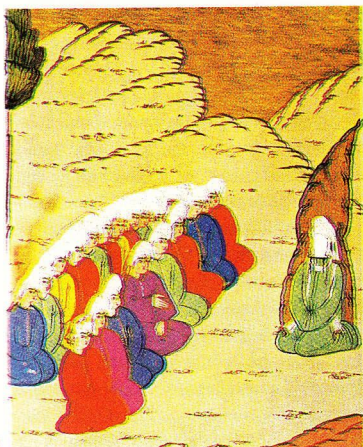

2

7

3

5

4

hitetlen népet” (5. szúra, 67). Ettől kezdve lép Muhammad a nyilvánosság elé Mekkában, hogy hirdesse profetikus üzenetét, és rendíthetetlenül meg van győződve arról, hogy ő Allah hivatott küldötte az arabok között. Küldetéstudata önjellemzéséből is kitűnik. Mondta: „Az istentisztelettem az áldozatfi állatlom, az életem, és a halálom Allahot illetik, a teremtmények Urát. Nincs társa néki. Ennek [megvallására] szólítottam föl, és én vagyok az első azok között, akik alávetik magukat [Allahnak]” (6. szúra, 163). Egyrészt úgy tekinti magát, mint Allah eladdig megjelent 124 ezer prófétája közül – akik közül elsősorban Mózes és Jézus magaslik ki – az utolsót és a legnagyobbat, másrészt mint örömhírt a hívők és mint fenytőt a hitetlenek számára.

Muhammad prófétai működése Mekkában

Muhammad profetikus ígahirdetése az élete során szakadatlanul kapott kinyilatkoztatásokon alapul, amelyeket a Korán szúrái tartalmaznak. Ha megérzi egy új kinyilatkoztatás előszelét, borzong és remeg, leplet borít magára, vagy kabátot vesz fel, miközben nyög, hörög és fel-felkiált. Minden kinyilatkoztatás verejtékben fűrdeti.

Tízéves működése alatt Mekkában (612–22) izzó színekkel ecseteli a végítéletet, és bűnbánatra meg jótekonkodásra buzdít a küszöbön álló ítéletre való hivatkozással. Buzgón hirdeti Allah egyedülvalóságát, akinek a hívők mély hódolattal (*iszlám*) tartoznak. A Kába körzetében naponta recitálja – pillantását Jeruzsálem felé vetve – kinyilatkoztatásait.

Első követői Mekka külvárosának szegényeiből és rabszolgáiból kerülnek ki, miközben az uralmon lévő kuraisi törzs tagjainak magatartása egyfolytában elutasító, fenyegetéseik pedig erőszakos cselekményekkel fajúlnak. A kuraisiak úgy látják, hogy az új hitszónoklat veszélyezteti eddi-

gi hitüket, amely a törzs egyesítő szövetségében testesül meg, s ezért aztán úgy tekintenek Muhammadra, mint holmi bajkeverőre. Mekka hatalmasai félnek befolyásától, és elutasítják őt: eszelős poétának tartják. Sőt még ki is átkozzák, úgyhogy többé senki sem beszélhet a Hásim-ház tagjaival, és élelmiszert sem adhat el nekik. Muhammad azt tanácsolja szorongatott és üldözött követőinek, hogy vándoroljanak ki Abesszíniába.

Ámbár Muhammad csak a Korán kinyilatkoztatását fogadja el (egyetlen) csodaként, legendás életéhez mégis számtalan csodatétel kapcsolódik: a táplálás és gyógyítás csodái, vízi csodák és a hold két félre osztásának csodája. De legnagyobb csodájának „misztikus elragadtatása”-t tekintik. 620-ban, amikor Muhammad neje, Hadídzsa és nagybátyja, Abu Tálíb meghal, a radzsab hónap 27. napján Gábrriel angyal elszökteti Muhammadot egy Burák nevű fehér kancán Mekkából Jeruzsálembe. Ekkor történik a felemelkedés (*mirádzs*) az éjszakai utazás (*iszra*) alatt. Muhammad felemelkedik arról a szent szikláról, amely az égbe vivő kiindulópont, abba a hét égbe, ahol aztán találkozik Ádámmal (1. ég), Jánossal és Jézussal (2. ég), Józseffel (3. ég), Idrisszel (4. ég), Áronnal (5. ég), Mózesrel (6. ég) és Ábrahámmal (7. ég), akik őt, kedvesen, igazságtevő testvérüknek és prófétának nevezik. Mielőtt visszatérne a földre, még eléri, hogy a muszlim hívőkre kirótt eredetileg ötven kötelmi parancsot (*szalát*) napi ötre csökkentsék.

Még a 620. évben feleségül veszi az özvegy Szaúdát, és eljegyzi magát (ötvenéves fejjel) a hat/hét éves Áisával (613–78 körül), későbbi kedvenc feleségével (623-tól), Abu Bakr egyik lányával.

Az államférfi és hadvezér Medinában

A 622. esztendőben Jatrib oázisból tizenennyolc, Muhammad által megte-

ritett ember keresi fel a prófétát Mekkában, arra kérve őt, hogy telepedjen át városukba, és legyen a tanácsadójuk, vezetőjük. Még ugyanebben az évben elmérgesedik Muhammad el-lentéte szülővárosa uralkodóival, a kuraisiak ugyanis úgy döntenek, hogy megölik a számukra kényelmetlen prófétát. Muhammad elhatározza, hogy kivándorol Jatribba. A legelterjedtebb vélemény szerint 622. szeptember 20-án érkezik oda néhány hívével (*muhádzsirún* = „emigránsok”). Jatrib városát később átke-resztelik Madína an-Nabíva („a próféta városa”), röviden Madínává (Medina). Muhammad Mekkából Medinába való „kivándorlás”-ának (*hidzsra*, *hedzsra*) évét Umár (Omár) kalifa (638 körül) óta tekintik az iszlám időszámítás kezdetének. Az időszámítás azonban nem magával a *hidzsra* napjával kezdődik, hanem a *hidzsra* évének első muharramjával; ez pedig a Julián-naptár 622. évének július 16-ája (Tammúz).

Azon a helyen, ahol Medinába érkezett, Muhammad felépítteti az ~ első mecsetét. Aztán földet szerez, ahol lakóházát és a második mecsetet építteti fel. Itt, Medinában Muhammad emír lesz, a város politikai feje. Eddigi prófétai tiszte mellé ettől kezdve elvállalja az államférfi, a törvénytevő és a hadvezér szerepét is. Medinában megváltozik a kinyilatkoztatások tartalma is: a végideji dolgok (világvége, paradicsomi gyönyörök és pokolbeli szenvedések) helyett az állampolitikát, a jogtudományt és a szociálekikát érintik. Ahogy egy nagy uralkodó rangjához illik, Muhammad háremet tart, amelyhez kilenc nő tartozik (→214. o.).

Hogy megbüntessék a mekkaiakat hitetlenségükért és a próféta elűldözéséért, 623 óta rendszeresen rajtaütnek a Medina mellett elvonuló mekkai karavánokon. Amikor 624-ben Muhammad megpróbálja elvágni a kuraisiak Szíriából visszatérő nagy karavánja előtt az utat, szabályos ütközetre kerül sor Badr mellett,

és Muhammad mindössze 300 hívével győzelmet arat 950 mekkai fölött. Mivel Allah az, aki megveri az ellenséget, és kivívja a diadalt (8. szúra, 17), idővel kialakul az az elképzelés, hogy Allah az iszlám uralom háborús kiterjesztését kívánja. Ezzel megszűnik a „szent háború” (*dzsihad*) eszméje, amelynek lényege iszlám uralmi formák és államok létesítése.

Harcolatok Allah útján azok ellen, akik ellenetek harcolnak! Ám ne hágyátok át Allah parancsait! Allah nem szereti azokat, akik áthágyják a parancsait.

Öljétek meg őket, ahol csak rájuk leltek, és üzzétek ki őket onnan, ahonnan kiűzték benneteket! A megkísértés (fitna) rosszabb, mint az ölés.

(2. szúra, 190 és 191)

Mivel a medinai zsidóknak nem akaródzik elfogadniuk Muhammad tanait, a prófétából a zsidóság kérelhetetlen ellensége lesz. Muhammad úgy tekinti magát, mint aki megújítja „Ábrahám vallását”-t, amelyet a zsidó és keresztény „írásbirtokosok” meghamisítottak, és amelynek Mekkában a Kába volt a középpontja. 624 februárjában elhatározza, hogy attól kezdve Jeruzsálem helyett a mekkai Kábát kell *kiblá*nak („imáirány”) tekinteni. A hét ünnepnapjává a pénteket teszi meg, és a zsidó minta szerint beiktatott böjtnapot felcseréli a ramadán böjthónapjával.

A kuraisiak eközben felkészülnek a megtorló csapásra, és 625 tavaszán 3000 főnyi sereggel elindulnak Medina ellen, és le is győzik Muhammad embereit az Uhud hegyénél. Az ütközetben Muhammad megsebesül: egy kő felhasítja az ajkát, nyilvánsszó fúródik az arcába, és elveszíti két fogát.

Két évre rá, 627-ben a mekkaiak újra elindulnak, hogy megostromolják Medinát, de néhány hét múlva elvonulásra kényszerülnek. Muhammad ekkor úzi el a Medinában letelepedett és a mekkaiakhoz szító zsidó törzseket, megölet 600 férfit, felesé-

geiket és gyermekeiket pedig eladják rabszolgának. Mekka elleni szövetségesül pedig a próféta megnyeri a beduinokat.

628 áprilisában Muhammad és 1500 követője elzarándokol Mekkába. Végző célját nem éri el, de azért megköt egy tíz évre szóló fegyverszünetet a mekkaiakkal. 629 márciusában Muhammad már békésen vonul be Mekkába, fegyvertelen követői kíséretében. Miután imádkozik, és körüljárja a Kába szentélyét, felkeresi Hadidza sírját, s aztán visszatér Medinába. Egy évvel később a próféta 10 ezer emberrel nyomul Mekka felé, és a 630. év ramadán havában, ellenállásba nem ütközve, teveháton diadalmasan bevonulhat szülővárosába. Hétszer körülvagolja a Kábát, egy husánggal összetöri a szent körzet óarab istenszobrait, a „fekete kő” kivételével, és az ~ „szent városá”-vá nyilvánítja Mekkát, amelynek a Kába a középponti szentélye. Megszervezi a Kábához vivő zarándokok új rendjét, amelyre egyszer még ő is rászánja magát a halála előtt, majd visszatér Medinába.

A búcsúzárandoklat és a halál

630 és 632 között Muhammad teljesen belemerül az uralkodói feladatok végzésébe, aztán úgy határoz, hogy a mekkai zarándoklatra szánt 632. esztendő szent havában megteszi a „búcsúzárandoklat”-ot. 90 ezer zarándokkal tart a szent város felé az általa kidolgozott szertartás szerint. Arafát völgyében roppant embertömeg előtt beszél: „Ezen a napon megengedettek nektek a jó [táplálékok]. Szabad lennetek! azt, ami azok tápláléka, akik tielőttetek kapták az írást, amit pedig ti esztek, az szabad az ő számukra” (5. szúra, 5). Medinába visszatérve megbetegszik. De így, betegesen is elmegy a mecsetbe, ahol imádkozik és prédikál, kérelmezőket és küldöttségeket fogad, beszél a jogról és tanácsot ad. 632. június 8-án hétfőn lép be utoljára a mecsetbe,

ahonnan visszatérőben elmegy kedvenc neje, Áisa lakására. Ekkor benyit hozzá a halál angyala, és azért könyörög, hadd vigye el a lelkét, amire Muhammad azt feleli: „Ó halál, végezd a dolgod.” Aztán Áisa ölébe fekteti a fejét és meghal. Utolsó szavai: „A barátom, a legnagyobb, eljött a Paradicsomból.”

Miután elmúlt három éjszaka, ugyanott temetik el a prófétát, ahol kiadta a lelkét. A sírja ma már a hozzáépítéssel kibővített medinai mecsetben van, és kovácsoltvasból meg sárgarézből készített rács veszi körül, amelyen több helyütt az iszlám hitvallás olvasható: „Nincs más isten Allahon kívül; Muhammad Allah küldötte.”

A próféta halála után a kilenc nejből és három ágyasból álló hárem asszonyai nem házasodhatnak meg, mert úgy tekintik őket, mint „a hívők anyjai”-t.

ISKOLÁK ÉS IRÁNYZATOK

A kezdetnél az ósiszlámot találjuk, amely az ~ legrégebb formája Muhammad és első követői idejében, de nem sokkal az alapító halála után – az utódlást és a hitközösség (*umma*) vezetését illető különféle nézetek miatt –, már a 7. sz.-ban nagy szakadásra kerül sor.

Ma három fő irányzatot különböztetünk meg az ~ban: a szunnitákét, a síitákét és a szakadárokat.

A szunniták

Azokat a muszlimokat, akik a *szunná*hoz (arab: „szokás, rendelkezés, hagyomány”) ragaszkodnak, *szunniták*nak (*ahl al-szunna val-dzsamáa* = „a szunna és a közösség emberei”) nevezik. A *szunna* követői ma 680 855 000 főt számlálnak, és a muszlimok 83,3%-át alkotják. Régebben a kuraisi prófétai törzs legközelebbi férfi rokonai számára akarták fenntartani a kalifátust, és e körön belül próbáltak ragaszkodni a közös-

ség általi szabad választáshoz. De később aztán az Umajjádok (Omajjádok), Abbásszidák és az Oszmánok közül kerültek ki a kalifák, különbözőképpen szabályozott örökléssel. Ezzel az öröklérenddel a szunniták teljesen eltérnek a síita imámok elgondolásaitól.

A *szunna* Muhammad kijelentéseivel, tevékenységével és életével kapcsolatos hagyományait a hadítok (→221. o.) gyűjtik össze, melyek a Koránnal (→220. o.) együtt a cselekvés színvonaláért szolgálnak. A szunniták, akik magukat ortodox muszlimoknak tartják, a *bida* (arab: „újítás”) kulcsfogalommal tévelygés-ként utasítják el a tan és az életvitel bármilyen megváltoztatását, amit nem a szunna tesz lehetővé.

A szunnitákon belül ismeretes a hanafiták, a málikiták, a sáfiiták és a hanbaliták négy jogi iskolája, amelyek csak jelentéktelen mértékben térnek el egymástól, és egyenjogúan állnak egymás oldalán.

A *hanafiták* (hanefiták), az iraki *Abu Hanífa* (699–767) imámról elnevezett jogi iskola követői nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az észnek és a logikának a jogi dedukció szempontjából. Az indeken és a törökökön kívül az Oszmánok dinasztiája csatlakozott ehhez az iskolához. Ma a hanafiták 350 335 000 követővel, azaz az összes muszlim 42,9%-ával, nemcsak a szunniták nagy többségét alkotják, hanem az ~on belüliekét is.

Malikitáknak a Málik ibn Anasz (kb. 710–95) imám alapította jogi iskola követőit nevezik, akik a szigorú medinai hagyományhoz ragaszkodnak. Ez az irányzat Észak-Afrikában (Algéria, Marokkó, Tunézia, Szudán), Felső-Egyiptomban és Belső-Afrikában a legelterjedtebb. Ma 160 026 000 követővel számolnak, azaz az összes muszlim 19,6%-a tartozik ide.

A sáfiiták az *al-Sáfii Abu Abdalláh Muhammad ibn Idrisz* (767–820) imámról elnevezett jogi iskola követői. Al-Sáfii, Málik ibn Anasz tanítvá-

nya, egybeötvözi a két korábbi iskola (a hanafiták és málikiták) tanait, és összefoglalja a jogrendet és a jogtudományt, mégpedig azáltal, hogy a Koránt, a *szunnát*, az *idzsmát* (→214. o.) és a *kijászt* (→214. o.) a jog négy gyökerének tekinti. Ő alapozza meg a *sarínt* („törvény”) is. Ez a jogi iskola Szíriában, Alsó-Egyiptomban, Nyugat- és Dél-Arábiában, Kelet-Afrikában, Indonéziában és a Kaukázusban elterjedt. Ma 168 814 000 követő tartozik ehhez a jogi iskolához, azaz az összes muszlim 20,6%-a.

Hanbalitáknak nevezik az *Ahmad ibn Hanbal* (780–855) alapította jogi iskola követőit, akik a Koránon kívül csak a *szunnát* fogadják el, és a *kijászt* mint jogforrást elvetik. Ezt az iskolát a vahnábiták követik Közép-Arábiában, a hívek száma pedig ma 1 680 000-et tesz ki, azaz az összes muszlim 0,25%-át.

A síiták

Síitáknak a *Sía* (arab: „Alil pártja”) követőit nevezik. Ez az elnevezés különböző irányzatok összefoglaló megjelölése, amelyek megegyeznek abban, hogy egyedül Alit (602–61, kalifa 656-tól), Muhammad unokatestvérét és vejét, illetve a prófeta lányával, Fátimával való házasságából származó, vér szerinti sarjait ismerik el a prófeta jogos utódaiként és a közösség vezetőjeként. Ezért *Ali-dáknak* is nevezik őket. A szunniták által elismert három első „jogilag előterjesztett” kalifát *trónbitorló*knak tartják. A síiták ma 126 738 000 követőt számlálnak, azaz az összes muszlim 15,5%-át, akik elsősorban Iránban és Irakban, Szíriában és Pakisztánban élnek. Iránban nézeteik 1502 óta az államvallás rangjára emelkedtek.

Ali, akit a síiták *vali Allah* (arab: „isten barátja”) címmel tisztelnek, és két fia, Haszan (mh. 669-ben) és Huszein (mh. 680-ban) a prófeta lányával együtt nagy tekintélynek örvend. A kerbelai tragédia, amikor is Huszein

Irányzatok	Követők	Az összes muszlim százalékában
I. SZUNNITÁK	680 855 000	83,3
Hanafiták	350 335 000	42,9
Sáfiiták	168 814 000	20,6
Malikiták	160 026 000	19,6
Hanbaliták	1 680 000	0,2
II. SÍITÁK	126 738 000	15,5
Imámiták	104 493 000	12,8
Iszmáiliták	15 550 000	1,9
Zaiditák	5 557 000	0,7
Alaviták	1 138 000	0,1
III. SCHISMATICUSOK	9 472 000	1,2
Ahmadiják	4 734 000	0,6
Káridzsiták	1 145 000	0,1
Drúzok	570 000	
Jazidiak	155 000	0,1
Egyebek	2 868 000	0,4
	817 065 000	100,0

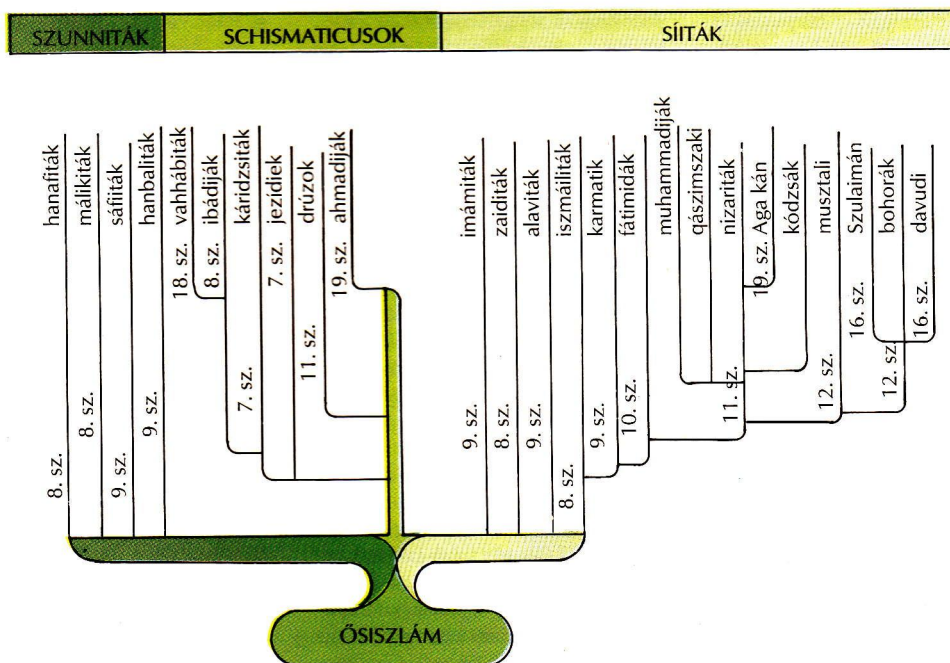
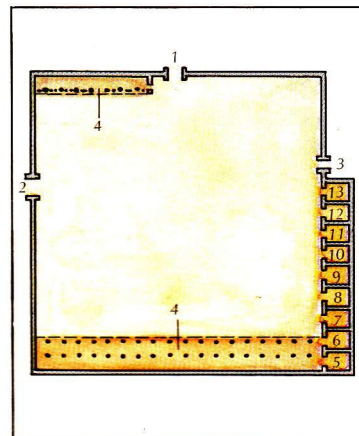
és a családja életét veszti, még ma is eleven a síiták között, és költők százait ösztökéli arra, hogy elégiákat és passiójátékokat írjanak. Ali és Huszein sírja, az iraki Nedzsefben és Kerbalában, fontos zarándokhely.

A Sía tanai szerint Muhammad valamivel a halála előtt beavatta unokatestvérét és vejét, Alit az ~ végső titkaiba, ő pedig továbbadta ezt az ezoterikus tudást a családjának. Vér szerinti utódai ezért imámnak, azaz a titkos tudás kalauzáinak és letéteményesének számítanak. A síiták és a szunniták közti alapellentét abból fakad, hogy az előbbiek az ~ öt „alap-pillér”-éhez (→212. o.) hozzácsatol-

ják az *imámátust* mint hatodik pillért. A síitáknál az imám az egész közösség Isten által sugalmazott és igaz vezetője, akinek kijár a tévedhetetlenség tekintélye, amennyiben a próféta vér szerinti utódaitól származik. Abban a kérdésben, hogy hány és melyik utód az igazi, elkülönülnek egymástól az

Muhammad próféta háza Medinában (udvarmecset)

1. főbejárat
2. régi kapu
3. Gábiel kapuja
4. fedett folyosó
- 5–13. a próféta családjának helyiségei

Az iskolák és irányzatok törzsfája

egy es irányzatok. Három főirányzat van, amelyek öt (zaiditák), hét (iszmailiták) vagy tizenkét (imámiták) „lát-ható” imámot ismernek el.

Jelenleg nincs szemmel látható, élő imám. Az utolsó imám inkább „rejtőzködik”, de az elrendelt időben majd visszatér mint *Mahdi* imám, és felépíti a béke világát. Az imám látható távolléte alatt a *mullahok* döntenek, és gyakorolják az *idzstihád*ot (valamely jogi kérdés önálló mérlegelése és eldöntése a források értelmezése alapján).

Míg a *szunniták* a kalifátust Muhammad kuraisi törzséhez, a *karidzsiták* pedig a közösség vezetését – származásra való tekintet nélkül – vallási-erkölcsi tulajdonságokhoz kötik, addig a *siiták* Ali vér szerinti leszármazottait tekintik a próféta egyedül jogos utódainak.

A *zaidijákat* és a *zaiditákat* Zaid ibn Aliről (mh. 740-ben), Huszein unokájáról nevezték el, aki az Umajjádok elleni harcban esik el. Zaid ibn Alit tekintik az 5. és egyben utolsó imámnak, eltérően mind a *tizenkettes siitáktól* (*itna aszaríja*), mind pedig a *hetes siitáktól*, akik Muhammad al-Bakrit (mh. 731-ben), Zaid testvérét ismerik el 5. imámként. Mivel a zaiditák csak öt imámot ismernek el, ötös siitáknak is nevezik őket. A 9–10. sz. óta ez az irányzat államvallás Jemenben. A követők száma ma 5 557 000.

A *szabáiják* vagy *iszmaíliák*, ill. *iszmaíliták* az általuk 7. és egyben utolsó imámként elismert Iszmáílról (mh. 765-ben), Dzsafer asz-Szadik fiáról (kb. 700–765) vannak elnevezve. Ebben különböznek a tizenkettes siitáktól (*itna aszaríja*), akik *Músza al-Kázimot* (mh. 799-ben) tekintik a 7. imámnak. S mivel az iszmáíliták csak hét imámot ismernek el, *hetes siitáknak* is nevezik őket.

Ez az irányzat Szíriában, Iránban, Afganisztánban és Észak-Indiában terjedt el. A követők összlétszáma 15 550 000. Az iszmáílitákból keletkeztek egyebek közt a karmatik, a fátimidák és a drúzok, a nizariják,

kodzsák és az Aga-kán-irányzat, valamint a bohorák.

A szociálforradalmár karmatik a 9. sz. vége felé lépnek fel Hamdán Karmat vezetésével Dél-Irakban és később Szíriában, Horászában, Pandzsában és Arábiában. 930-ban meghódítják Mekkt, és zsákmányul ejtik a Kába „fekete követ”, amelyet csak 951-ben szolgáltatnak vissza a Fátimida kalifák nyomására. S így huszonegy éven át megakadályozzák a mekkai zarándoklatokat; 1030 körül nyomuk veszt.

A fátimidák három dologról nevezetesek: 1. a 10. sz.-ban Észak-Afrikában az az Ubaidalláh alapítja őket, aki származását Alira, ill. Fátimára vezeti vissza; 2. a próféta lányáról vannak elnevezve; 3. 974-től 1171-ig fennálló birodalmuk középpontja Egyiptom.

A Fátimida uralkodók közül az 1021-ben titokzatos módon eltűnt al-Hákim a leghíresebb, akit tisztelői Allah újabb inkarnációjának tekintenek, és visszatérésére a drúzok (→207. o.) még ma is várnak.

Amikor a fátimidák 1094-ben szétválnak, a fivére által meggyilkolt Nizár (mh. 1095-ben) fia Perzsiába menekül, ahol egy új imámatus és ezzel együtt a *nizariták* irányzata keletkezik. A nizariták ma Szaúd-Arábiában, Szíriában, Iránban és Indiában találhatók a legnagyobb számban. Az imám mint örökös vezető az Aga kán címet viseli. Mivel a kinyilatkoztatás Muhammad óta nincs lezárva, a világész emanációja pedig folyamatosan kiáramlik az imámok sorába, az Aga kán is kiveszi belőle osztályrészét, s ezért különleges tiszteletnek örvend.

A nizaritáktól származó *kodzsák* elsősorban Indiában és Kelet-Afrikában rendelkeznek követőkkel. Imámjuk Karim al-Huszain, aki a herceg Ali kán fiaként 1937-ben született Genfben, és hivatalosan Dar es Salaamban iktatták be 4. Aga kánnak 1957. október 19-én.

A 12. sz.-ban keletkezett ind *bahorák* önálló, szintén a fátimidákra visz-

szervezhető, de nem a nizarita-, hanem a musztali-ághoz tartozó siita irányzatot alkotnak.

Az *imámiták*, ill. *imámiják* a 9. sz. óta a tizenkettes imámsort fogadják el, s ezért *itna aszaríjáknak* (arab: „tizenkettesek”), ill. *tizenkettes siitáknak* is nevezik őket. Az imámiták Perzsiában és Pakisztánban találhatók a legnagyobb számban. A Szafavidák óta (1502) ez a hitirányzat a perzsa államvallás. A követők száma 104 493 000-et tesz ki, azaz az összes muszlim 12,8%-át; ez a legnagyobb csoport a siitákon belül.

A 12. és utolsó imám, Muhammad al-Mahdi, a 874. esztendőben Szamarában, a kalifátus akkori fővárosában, gyermekként egy (még ma is muto-gatott) pincében élt visszavonultan, és azóta *Száhib asz-szamanként* („az idő ura”) egy ciszternában tartja udvarát Bagdad közelében. Az idők végezetén ez az imám mint *Mahdi* („akit [Allah] helyesen vezetett”) fog visszatérni, hogy megteremtse az igazságosság birodalmát a földön. Mivel a siiták hisznek az imámban részlegesen benne rejlő fényszubsztanciában (*hulul*), azaz egyfajta isteni epifániában, az imám tévedéstől és bűntől mentes (*maszum*), és nagy tekintélynek és tiszteletnek örvend a hívők körében.

A *nuszairiták* szélsőséges siiták, akik 872-ben Irakban elválnak az iszmáílitáktól, és kivándorolnak Szíriába. Nevüket alapítójukról és nagy teológusukról, *Muhammad ibn Nuszairról* (9. sz.) kapták. A francia közigazgatás viszont az *alaviták* nevet ragasztotta rájuk. Ma 1 138 000 nuszairita él Libanon völgyeiben és Szíriában. A francia mandátum idején a szír alaviták 1920 és 1944 között önálló „état des Alaouites”-ot (francia: „Alavita állam”) alkottak, amelynek Latakia volt a fővárosa.

Ez az irányzat istennek kijáró tiszteletben részesíti Alit, Muhammad unokatestvérét és vejét. Sőt, Alit, Muhammadot és az ő kísérijét, Szalmán al-Fáriszit a holdat, a napot és az

eget jelképező háromsággá vonva össze, úgy tekintenek rájuk, mint a legfőbb istenség emanációira, mint közvetítőkre.

Jellemző rájuk, hogy hisznek a lélek-vándorlásban. További síta irányzatok: az Ali iláhi (arab: „Ali az isten”), akik magukat *ahli-hakknak* („az igazság emberei”) nevezik, az *asszaszinek*, a *bátiniják*, a *hurúfik*, a *muhammadiják* és a *mutaválik*.

A szakadárok

A szakadárok fő ágát a káridzsiták alkotják, akikről előbb az ibáditák, majd a vahhábiták származnak. A síiták hozzájuk elszármazott kivonulói közé számítanak a drúzok, míg az ahmadija kivonulók a szunniták elszármazottai.

A *káridzsiták* (arab: „a [harcra] kivonulók”) az ~ legrégebb hitirányzata. Eredetileg a 4. kalifát, Alit követik, a sziffíni csata után (657) azonban csalódottan elszakadnak tőle, mert Ali – a fegyveres döntés istenítélete helyett – az adruhi (658) választott bíróság emberi ítéletét fogadja el, s ezáltal méltatlannak bizonyul a kalifa tisztségére. A káridzsiták magukat büszkén „a harcra kivonulók”-nak nevezik, „az otthon maradók”-kal (*káidun*) ellentétben. A ma 1 145 000 követőt számláló káridzsiták főként Észak-Afrikában és Ománban élnek, meg néhány szigeten és a magrebi oázisban.

A káridzsiták szigorú erkölcsi követelményeket vallanak. Úgy vélik, hogy nincs hit cselekedet nélkül, és a súlyos bűnt elkövetőt iszlámi aposztatának nyilvánítják. Csak annak juthat az imámi méltóság, aki makulátlan. A kalifátust is a közösség választása élteti, a kalifának az arra legméltóbbnak kell lennie, tekintet nélkül származására, a prófétával való esetleges rokonságára, mert a legméltóbb akár „egy abesszín rabszolga is lehet”.

A káridzsiták mérsékelt szárnyát az *ibáditák* (= ibádják), ill. abáditák (=

abádják) alkotják, akiket alapítójukról, *Abdalláh ibn Ibádról* neveztek el; elsősorban Ománban, Kelet-Afrikában (Zanzibár) és Dél-Algériában (berberek) élnek.

Az ibáditák legnagyobb és legjelentősebb ága a *vanhábiták* (= vanhábiák) reformmozgalma, melyet alapítójukról, *Muhammad ibn Abd al-Vahhábról* (1703–87/92) neveztek el. A vahhábiták szunnitáknak vallják magukat, és Ibn Hanbal jogi iskoláját követik. Az alapító megköveteli a próféta ősiszlámjához való visszatérést, és hatályon kívül helyez minden olyan, a 9. sz. óta bevezetett „újítás”-t, mint amilyen pl. Muhammad, a szentek, a kegytárgyak és a sírok kultikus tisztelete. Tiltja a bor, a kávé és a dohány élvezetét, és megszigorítja a szent háború kötelezettségét. A vahhábiták 1801-ben meghódítják Kerbelát, ahol elpusztítják Huszain sírját, aztán 1804-ben Medinát, majd 1806-ban Mekát, ahol szétrombolják a bálványinak tartott Kábat.

A hit zsinórmértékének egyedül a Koránt és az igazi *szunnát* (→221. o.) tekintik, és ezért elutasítják a közösség analógiás határozatát és közmegegyezését. Az alapító 1744-ben az arab Ibn Szaúd uralkodócsaládot is megnyerte tanai számára.

Az I. világháború után a Szaúdi-ház felemelkedése folytán ez a hitirányzat az államvallás Szaúd-Arábiában. A Koránhoz és a *sariához* (→211. o.) való legkövetkezetesebb hűséget, amelyen az államrend nyugszik, összekötik a modern politikai és társadalmi élet iránti fogékonysággal.

A *jazídiak* (= *jazídják*), ill. *jezidiek* a kurdok egyik törzsszerűen szervezett hitirányzatának követői. Arról az Umajjád I. *Jazídról* (680–83) nevezték el őket, akinek párthívei voltak a Huszain elleni harcban 680-ban. S mert óvakodnak kimondani a Sátán nevét, vagy akár egy hasonlóan hangzó szót, más hitirányzatok muszlimjai *ördögmádónak* is nevezik őket. 155 000 követőjük él ma a Dél-Kaukázusban (Kurdisztán), valamint

Moszultól északra és keletre. Vallási központjuk Saik Adi ibn Muszafiv (mh. 1262-ben) Lalesben lévő szentélye, Moszultól északkeletre.

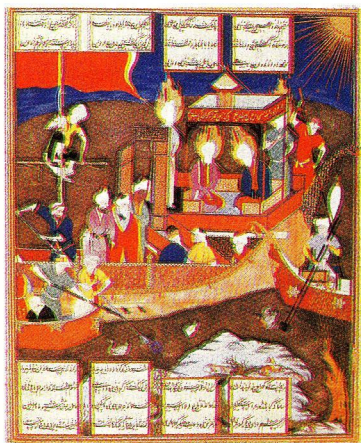
A hitalap náluk az ~, amely össze van kötve ókori keleti, zoroasztrianus és keresztény elemekkel. Tanaik szerint a teremtoisten visszavonult, és átengedte a világ kormányzását a jóságos *Melek Táuznak* („pávaangyal”). Mózeszt, Jézust és Muhammadot egyaránt prófétának kijáró tiszteletben részesítik. A körülméletésen kívül keresztelnek is. Legjelentősebb szentüket Saik Adinak hívják, és évenként egyszer, szeptember végén elzarándokolnak a sírjához. Köreikben élesen elkülönülnek a laikusok (*muríd*) és a papi személyek (*ruhan*), és az utóbbiak is hat rendre tagolódnak.

A *drúzok* etnikai-vallási csoport az ~on belül, amelyet Hamza és a török Nestegin ad-Darazi alapít a Fátimida al-Hákim idején (996–1021), és amelyet róla, *Daraziról* neveztek el. A mintegy 570 000 drúz Dél-Libanonban, a Haurán-hegységben él, s emiatt „drúzhegyiek”-nek is nevezik őket. Muhammad ibn Iszmáil ad Darazi (mh. 1018/19-ben) iszmáilita misszionárusként tartózkodik Egyiptomban, és az ottani al-Hákim kalifában, akit Alíval állít párhuzamba, Allah megtestesülését látja. Darazinak el kell menekülnie Szíriába, s itt nagyobb hívószeregre lel.

A drúzok azt hiszik, hogy az istenség a világperiódusok váltakozása során fokozatosan inkarnálódik a tökéletes emberekben, utoljára a Fátimida al-Hákim kalifában.

Az 1201-ben titokzatosan eltűnt al-Hákimot a drúzok visszavárják a világ végén, és megteremtendő világbirodalmában a drúzok lesznek a kiválasztott nép. A drúzok hisznek a lélek-vándorlásban. Elutasítják a bűntörlést és a *háddzs*-kötelességet. Hét parancsolatuk többek közt magában foglalja a szavahihetőséget (csak a csoporton belül), a mindenkorí hitet a „mi Urunk” egységében és a teljes

1 A síiták hajója Muhammaddal, Alival és Ali fiaival, 1527. New York, Metropolitan Museum

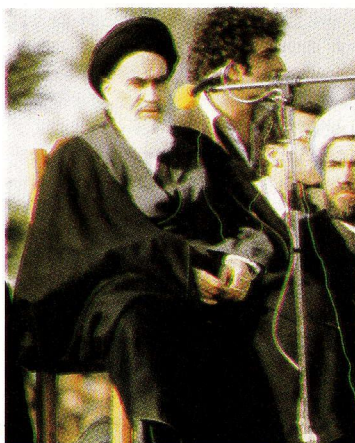
2 Ruhollah Khomeini ajatollah, az iráni síiták vallási vezetője

3 Szulejmán Szent háborúja Magyarország ellen: a mohácsi csata, 1526. Török miniatúra, 1588. Isztambul, Topkapi Szeráj Múzeum

engedelmességet iránta. A bor és a dohány élvezete szigorúan tilos. Hitigazságaikba csak egy szűk kör van beavatva, mert különbséget tesznek a beavatottak (*ukkal*) és a tudatlanok (*dzsuhhal*) között.

Csak az előbbiek vesznek részt a csütörtökről péntekre virradó éjszakan tartott vallási gyülekezeten, melynek neve *kalva* („magány”). A drúzokat *emír* vagy *hakam* vezeti. Száztizenegy kánonikus írásuk nagy része ad-Darazi fellépése (1017) és al-Hákim eltűnése (1021) között keletkezett, és többségében az irányzat rendszerezőjének, Hamzának tulajdonítható, akiről ezeket az írásokat *hamzáknak* is nevezik.

Az ahmadiják róla elnevezett mozgalmát az ind *Mirza Gulam Ahmad* (kb. 1836–1908) alapította Pandzsáiban (India) 1879/80-ban. A mozgalom ma 4 734 000 követőt tart nyilván, és

2

központja Rabvahban (Pakisztán) van.

Az alapító önmagát nemcsak az ~ *Mahdijának* tartja, hanem egyúttal visszatért Jézusnak és Krisna inkarnációjának (→ hinduizmus) is. Amikor az alapító utóda, a „megígért messiás” 1. kalifája, Nuraddin meghal (1914), és az alapító fia, Mirza Basir ad-Din Mahmud Ahmad (1889–1969), a 2. kalifa, Nuraddin utóda 1914-ben hatalomra jut, a mozgalom kettészakad: a Kádian-pártra és a Lahor-pártra. Az előbbiek központja Rabvahban (Pakisztán) található, és ők prófétának tartják az alapítót; az utóbbiak központja Lahorban (Pakisztán) van, ők viszont csak ~ reformátorának tekintik az alapítót. Egyik másik iszlám államban ez a két irányzat szigorúan tiltott szakadárság.

Az ahmadija mozgalom az ~ot békés eszközökkel szeretné elterjesztetni, és elutasítja a vallásháborút. Az ortodox muszlimokkal ellentétben megengedik a Korán lefordítását más nyelvre. Jézusról azt tartják, hogy bár valóban keresztre feszítették őt, de tetszhalottként tették a sírba, ahonnan, miután felocsúdott az öntudatlanságból, elmenekült Kasmírba, hogy ott hirdesse az evangéliumot. Kasmírban halt meg százhusz éves korában, és Szrinagarban temették el, s még ma is meglévő sírját tévesen

3

tulajdonították egy másik, Juz Aszaf nevű prófétának.

IMÁN ÉS ISZLÁM

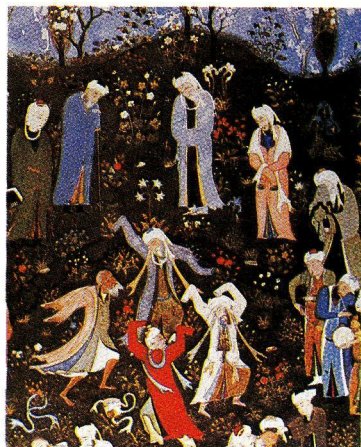
Az *imán* (arab: „hit”) szó egyfelől az Allah iránti bizalmat és az Allahba, üzenetébe és prófétáiba vetett hitet, másfelől az üzenet tartalmát jelenti. A Koránban ez áll: „Aki nem hisz Allahban, az angylaiban és írásaiban, küldötteiben és a Végő Napban, [az igaz úttól] messzebolyongva tévelyeg” (4. szúra, 136).

Az *iszlám* (arab: „alávetés, odaadás [Allah iránt]”) szóval, amely nyolcszor fordul elő a Koránban, nemcsak a Muhammad által alapított vallást jelölik – „Az [igazi] vallás Allah szemében az iszlám” (3. szúra, 19) –, hanem egyúttal a *muszlim* vallási kötelességeit is meghatározzák. A *muszlim* (arab: „[Allahnak] magát odaadó, alávető”) az arab *szalima* („alávetni magát”) ige participiuma, az *iszlám* pedig ennek főnévi igenévi, ill. főnévi formája. A *muszlim* ellentéte a *káfir* (arab: „hálátlan, hitetlen”).

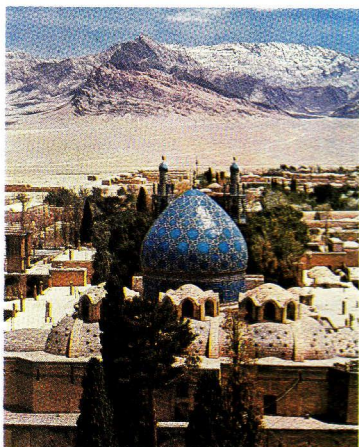
Nincs isten Allahon kívül

Az *Allah* (az arab *al-iláh*ból származik = „az Isten”) a legfőbb lényt jelöli. Az ~ előtti időszakban minden is-

1

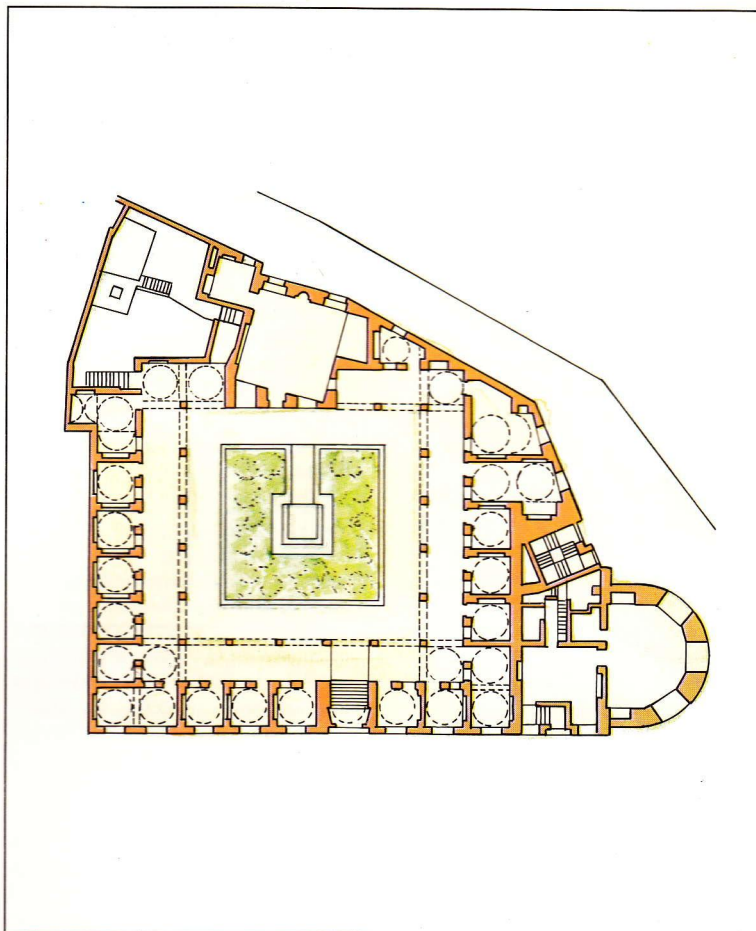

2

tennek az ismert *iláh* (szír: *aláha*; héber: *él*) nevet adják, az *Allah* viszont a főistenséget, a „ház istené”-t jelöli Mekkában. Az ~ előtti óarab heno-teizmus főistenéből, a mekkai „fekete kő” jelképeként tisztelve, Muham-madnak köszönhetően az iszlám mo-noteizmus egyetlen istene lesz, aki-nek a neve 2685-ször fordul elő a Korán lapjain. Az ~ alapja a mono-teizmus: „Nincs isten rajtam kívül.

1 A dervisek tánca, 1490, perzsa kézirat. New York, Metropolitan Museum

2 Dervis-kolostor Máhánban, Kirman mellett

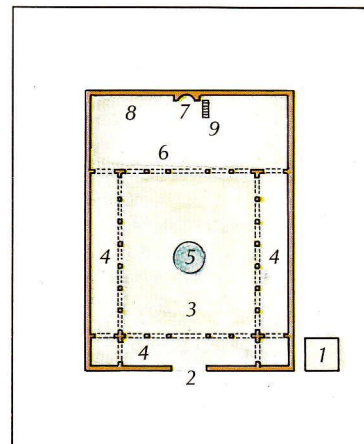

3

3 Iszlám kolostor alaprajza, Tekie Habanie, Kairó

4 Mecset alaprajza

1. minaret (minár), ahonnan imára szólít a müezzin
2. bejárat
3. sahn (nyitott előudvar), amelyet
4. rivaqok (árkádok) vesznek körül
5. mida (kút) a rituális tisztálkodás-hoz
6. harám (fedett imacsarnok)
7. mihráb (imaüülke), amely a Mekka felé eső irányt (kibla) mutatja
8. kibla-fal – a bejáratall szemben
9. minbar (szószék) a pénteki prédikációhoz

4

Engem szolgáljatok” – mondja Allah (21. szúra, 25). Mivel Allah az egyedüli Isten, más istenek Allahhoz „társulás”-a (*sirk*) elképzelhetetlen. Muhammad úgy fordul Allah főisten felé, hogy szembe szegül azoknak az óarab istenségeknek a „társulásá”-val, akiket honfitársai egyebek közt „Allah lányai”-ként tisztelnek. Itt *Allátról* (az arab *al-iláhatból* származik = „az istennő”), Allah női alakmásától van szó. Allát nap- és égistennő mellett, akinek Taifban egy fehér gránitkövet szenteltek, tisztelik még *al-Uzzát* (arab: „az erős, a hatalmas”) és *Manátot*, a szerencse és a halálsors istennőjét is. E három istennő tiszteletét – mint Allahnál közbenjáróként – Muhammad eleinte megengedettnek nyilvánítja (53. szúra, 119. skk.), később azonban elfogadhatatlannak tartja (53. szúra, 21–23).

Az *Allah* istennevet számtalan attribútummal kapcsolják össze – pl. a nagy, a fenséges, a mindenható, a leigázó, a bölcs, a mindentudó, az igazságos –, amelyek („a legszebb nevek” csokrát alkotva) az iszlám „rózsafüzér” kilencvenkilenc gyöngyszemét szemléltetik. Allah tulajdonságai közül Muhammad elsősorban a fenségességet dicsőíti, amelyről a híres trónvers tanúskodik: „Trónusa átöleli az eget és a földet... Ő a magasztos és a hatalmas (2. szúra, 255).

A Korán minden szúrája ezzel a rituális megszólítással kezdődik: „A könnyűörvületes, az irgalmas Allah nevében.” Ezt a verset szó szerinti rövidítésben *baszmalának* nevezik.

Az Isten tulajdonságairól a 8. sz. óta rendszeresen vitatkoznak a mutaziliták és az ortodoxok, amikor is az előbbiek szembeszállnak az emberhez hasonlatos isten felfogásával, és az Allah orcájáról, szeméről és kezéről szóló verseket átvitt értelemben magyarázzák.

Allah a dolgok teremtetője és a világ ura. Ő teremtetette hat nap alatt a földet (11. szúra, 9). Ő alkotta az embereket és a két nemet (75. szúra, 37.

skk.). Ő az, aki előzőleg leküldte a Tórát és az evangéliumot, most pedig a *furkánt* („megkülönböztetés, kinyilatkoztatás, üdv”; 3. szúra, 1. skk.) küldi. A végítélet napján pedig ítélkezni fog a világ fölött. Ennek a nagy, mindenható és fenséges úrnak (*rabb*) kijár az imádat és hódolat (*iszlám*) az emberek részéről, akik az ő szolgálai (*abd*). Az egész Koránon végighúzódó intelem – „Féljétek Allahot!” – rámutat az istenfélelem mély jelentőségére, mely az ~ egyik alapeleme.

Az egyedüli istenben, Allahban való hitet röviden és meggyőzően fejezi ki a 112. szúra egység-hitvallása, amely az *al-Fátiha* (1. szúra) után a leggyakrabban recitált szúra:

Ó Allah, az egyedülvaló,
Allah, az örökkévaló!
Nem nemzet és nem nemzetett.
És senki nem fogható hozzá.

Ez a rendkívül korai, de mégsem magától Muhammadtól származó hitvallásformula (*saháda*) az *adhán* (→218. o.) és a napi *szalát* (→218. o.) része. Ez a napi öt fő kötelesség közül az első s egyúttal a többi előfeltétele. A *saháda* szűkebb értelemben az a hitvallás és tágabb értelemben az a tanúság, amelynek a muszlim azáltal felel meg, hogy az ~ért fegyverrel harcol, és mindenekelőtt persze azáltal, hogy meghal az ~ért a szent háborúban. Azt, aki a szent háborúban elesik, *sahídnak* („tanú, vértanú”) hívják.

Tanúsítom:
Nincs isten Allahon kívül;
Muhammad Allah küldötte.

A *sahádával* kezdődik a muszlim élete, és akinek ez az első szava muszlim tanúként előtt, ezzel azt nyilvánítja ki, hogy az ~hoz tartozik; és ennek a szónak kell az utolsóknak is lennie a halandókló muszlim száján.

Az angyalok (*maláika*) Allah udvartartásához tartoznak; közülük a leg-

jelentősebbek: *Dzsabráil* (Gábiel), akitől Muhammad a kinyilatkoztatást kapta, *Mikál* (Mihály), az emberek vezetője, *Iszráil* (Ráfáel), aki a feltámadáskor megfűjja a trombitát, és *Izráil*, a halál angyala. Az angyaloknak nincs se nemük, se bűnük, nem is esznek, nem is isznak. Egyesek Allah trónját hordozzák, mások állandóan magasztalják őt, megint mások szemmel tartják az embereket és beszámolnak cselekedeteikről (védőangyalok). Az angyalok szokás szerint láthatatlanok, senki sem látja őket, kivéve az állatokat.

Az angyalok alatt állnak a *dzsinn*ek, akik angyalok és emberek keverékei. Nekik már van ivarszervük, ehetnek és ihatnak, jók vagy gonoszak, hívók vagy hitetlenek. Mindenkinek egy efajta jó vagy gonosz szellem áll az oldalán.

A legfőbb ördögnek *Ibliszt*, ill. *Saitant* (= Sátán) tekintik. Mivel angyalként megtagadja az első embertől, Ádámtól az Allah megkívánta hódolatot, a holtak feltámadásáig kitaszítja a Paradicsomból (38. szúra, 73. skk.).

A *kalámot*, az iszlám teológia és dogmatika rendszerét a bagdadi al-Asari (mh. 953-ban) és a szamarkandi al-Maturídi (mh. 944-ben) alkotta meg. Hat részben értekezik Allahról és az ő angyalairól, küldötteiről, a predesztinációról és a túlvilágról stb. A *kalám* (arab: „szó, beszéd, nyelv, dialektika”) szerint *mutakallimúnak* nevezik a teológust. A vallási tan területén különféle iskolákat, irányzatokat alkotnak a dahriják, a dzsabriják, a hasviják, a kadariják, a karrámi-ják, a kurramiják, a murdzsiák, a mutazilák, a szálímiják és a tanviják.

A próféták és a végítélet

Hogy segítsen a Saitan által félrevezetett embereken, Allah 124 ezer prófétát (*nabi*) küld a földre. 313 volt magasabb rendű küldött és apostol (*raszúl*), ezek közül a Korán csak huszonnyolcat nevez meg, elsőként

Ádámot, aztán többek közt Ibráhi-mot (Ábrahám), az „Isten barátját”-t, Múszát (Mózes) és Iszát (Jézus). Mivel egy igaz próféta nem halhat meg ártatlanul, Allah az utolsó pillanatban egy másik ember testével cserélte ki a keresztre feszített Jézus testét, úgy-hogy Jézus – anélkül, hogy meghalt volna a kereszten – felmehetett az égbe, s így egykoron vissza is jöhet majd, hogy megkezdje a végítéletet. Az utolsó próféta azonban Muham-mad, „a próféták pecsétje” (33. szúra, 40). Őutána már nem jön több próféta, mert vele a kinyilatkoztatás mint folyamat és tartalom lezárult. A *nabi* felségcím úgy jellemzi Muham-madot, mint aki befogadja az isteni kinyilatkoztatást, *raszúl* címe pedig arra a küldetésére vonatkozik, hogy adja át Allah üzenetét az *ummának* (arab: „[az arabok] népcsoportja”). Muhammad, aki annak idején csak egy (kisebb bűnökre is képes) ember-nek látszott, a későbbi ~ban, főként a szúfizmusban, mindinkább ember-fölöttivé magasodott. Bűntelenségét és tévedhetetlenségét (*iszma*) tanít-ják, és „tökéletes ember”-nek (*inszán al-kámil*) tartják. Muhammad élete, ahogy a hagyomány (*hadít*) és az életrajzok (*azíra*) beszámolnak róla, mintakép a muszlimok számára.

Az ortodox szunnita teológia sze-rint, amely hosszú viták után 900 körül rögzül, egyrészt az ő egyetemes és korlátlan mindenhatóságában egyedül Allah határozza meg az ember sorsát (*kadar* = „elvélelrendelés”), másrészt azonban a „végítélet-kor” mindenkit a saját cselekedetei-ért jutalmaznak a Paradicsommal, vagy büntetnek a pokollal. „Bizony megtöltöm dzsinnekkal és emberek-kel a gyehennát színültig” (32. szúra, 13) kezdetű Korán-verset a teológu-sok a *kiszmet* (török; arab: *kizma* = „osztályrész, kiszabott sors”) értelmé-nek megfelelően megváltoztathatat-lan sorsként magyarázzák. Ezzel kap-csolatban két szélsőséges teológiai felfogás alakult ki: az egyiket a *dzsab-riták* képviselik az ember teljes szol-

gaságával, a másikat a *kadariták* (mu-taziliták) a szabad akarattal; az *asari-ták* ortodox tana a középut. A vég-ideji *végítéletet*, amely természeti csa-pásokkal, napfogyatkozással, föld-rengésekkel és tűzvészekkel kezdő-dik (81. szúra, 1. skk.), apokaliptikus színekkel festi le a Korán (82. szúra). Megjelenik *al-Daddzsál*, az Antikrisz-tus, a visszatérő Isza fogja agyonverni őt. A Damaszkuszban újra felbukka-nó Isza az iszlám rítus szerint el-mondja az imákat, és megalapozza a béke és jólét korszakát, azután megh-al. Medinában temetik el. Akkor a Mahdi (arab: „az [Allah által] helyesen vezetett”), a közösség végidőre várt vezetője, Muhammad vér szerinti ivadéka, megújítja és uralkodó val-lássá teszi az ~ot. Csakhogy ezt a Mahdit másképpen látják a szunniták és másképpen a síiták. A síiták szerint ugyanis a Mahdi az a rejtőzködésből előjövő *imám*, aki a mindenkor síita hitirányzatot teszi meg a végideji vi-lágvallássá.

A történelem során többször jelent-keztek Mahdik. A legjelentősebb Mu-hammad Ahmad volt, a khartoumi (Szudán) Mahdi (1844–85), akinek kö-vetői 1881-ben kirobbantották a Mahdi-felkelést, utoljára pedig Szó-mália Mahdíja jelentkezett a II. világ-háború alatt.

A végítéletkor az emberek minden jó és rossz cselekedetét – mind-mind fel van jegyezve egy könyvben – mérlegre teszik, lemérik és megfizet-nek érte. Azután az embereknek át kell menniük a pokol tengeröblének hídján, mely vékonyabb a hajszálnál és élesebb a kardnál. Ezenközben a pokol torka kitarul, hogy elnyelje az embereket hét bugyrába (19. szúra, 72). A hitetlenek örökre eltűnnek benne, és a pokol tűzében égnék (47. szúra, 13. skk.). A hívó muszlimok viszont megmenekülhetnek ettől, és a Paradicsomba juthatnak, ahol egy-részt víz-, tej-, bor- és mézpatakok folydogálnak, másrészt érzéki élvezete-kben lehet részükhöz, mégpedig örö-kösen ingerlő, szép paradicsomi szü-

zek, a hűrik (arab: „a fehérek”) képé-ben, akikkel egybekelnek a muszli-mok (52. szúra, 20). Az érzéki örömö-kön kívül a Paradicsomban láthatják Istent (ezt azonban a mutaziliták ta-gadják). Mindenkinék, aki a végítélet előtt hal meg, halálától a feltámadás napjáig a sírjában kell öntudatlanul pihennie. Azonnal csak azok jutnak a Paradicsomba, akik elesnek az ~ért folyó szent háborúban.

A vallási kötelességek

Az etika kimagasló jelentőségéhez illően a dogmatikával szemben a *sar-ia* (arab: „törvény”) áll a középpont-ban, s már csak ezért is törvényval-lásnak tartják az ~ot. A *saría* eredeti-leg az itatóhoz vezető utat jelenti, ma általában a világos, követendő utat, a *kánonikus törvényt*, a vallási kötelességeket értik rajta.

Mivel az ~ a muszlim közösségnek (*umma*) az állammal való azonossá-gából indul ki, a *saría* állami és vallási jog egyszerre, amelyet Allahra mint a legfőbb törvénytevőre vezetnek visz-sza. A *saría*ban, amely „az ember cse-lekvésére vonatkozó, Allah általi elő-írások összessége”, benne foglaltatik a muszlimok teljes vallási, társadalmi, egyéni és politikai élete. Ez szabá-lyozza a muszlimoknak az Istenhez, az embertársakhoz és a közösséghez fűződő viszonyát.

A *saría* a cselekvéseket az alábbi „öt kategóriá”-ba sorolja:

1. A *kötelességek* (*farid*) vagy szük-séges dolgok megtevése; ezek olyan cselekvések, amelyek elvégzéséért jutalom, elmulasztásáért pedig büntetés jár.
2. Az *ajánlatosak* (*mandúb* = „aján-lott, ajánlatos; *musztahabb* = „meg-kívánt”) megtevése; ezek olyan cse-lekvések, amelyek elvégzését megju-talmazza ugyan, de elmulasztását nem büntetik.
3. A *közömbösek* (*mubáh*) megte-vése; ezek olyan cselekvések, ame-lyek elvégzése vagy elmulasztása ki-

nek-kinek a tetszésére van bízva, és amelyeket sem nem jutalmaznak, sem nem büntetnek.

4. A megvetendők (*makrúh*) megtevése; e cselekvések elvégzését nem büntetik, elmulasztásukat azonban megjutalmazzák.

5. A tilalmasak (*harám*) megtevése; ezek olyan cselekvések, amelyeknek elvégzését büntetik, elmulasztását megjutalmazzák. Ennek elfajzásai a „bűnök”.

A szunniták szerint az ~ alapját az öt tartópillér (*arkán*) alkotja. A Medinában és a korai kalifák idejében kialakított alapkötelelességeknek az igazhívók szemében egymáshoz kapcsolódó érvényességük van. Ezek:

1. *saháda* (hitvallás)
2. *szalát* (szertartási ima)
3. *zakát* (jótékonyság, alamizsnaadás)
4. *szavm* (bőjtölés a ramadán havában)
5. *háddzs* (zarándoklat Mekkába)

A *saháda* (→210. o.), a *szalát* (→218. o.), a *zakát*, a *szavm* és a *háddzs* (→216. o.) mellé kiegészítésül a *káridzsiták* és az *iszmáiliták* 6. oszlopként és alapkötelelességeként beiktatják a *dzsihádot* („vallásháború”).

A síiták még ideszámítják főkötelelességeként az imámatusba vetett hitet és az imámokhoz való hűséget.

A *zakát* (arab: „alamizsna”; arámi: *zakút*) a Korán által előírt jótékonyosság alamizsna formájában. Az eredetileg meghatározatlan mértékű alamizsna, amelyet a közösség ad, a történelem folyamán szabályszerű alamizsnaadóvá fejlődött, amelyet az iszlám állam hajt be, s ma már többnyire belefoglalják az állami adóba. Ennek a pontosan szabályozott adónak kell mérsékelnie a megadóztatott gazdagok és a gyámoltott szegények közti különbséget. A Korán szerint csak bizonyos személyeknek adható alamizsna. A szegények, a szabadon bocsátott rabszolgák, az eladósodottak, özvegyek, árvák, utazók, rabok, az

1 Mihráb a 12 imám nevével, 1226. Berlin, Staatliche Museen

2 Egy imám prédikációja a minbarról, 1237. Párizs, Bibliothèque Nationale

3 A müezzin imakiáltása, 1566, perzsa miniatura. London, British Museum

4 Mecsettípusok

A Oszloptermes mecset, Nagy Mecset, Córdoba (Spanyolország)

1. bejárat az előudvarba
2. előudvar
3. bejárat az oszlopterembe (*harám*)
4. kibla

B Kupolatermes mecset, Ulu-dzsámi, Bursa (Törökország)

1. bejárat
2. kupolákkal boltozott, öthajós oszlopcsarnok
3. középső nyitott tér kúttal

C Medresze, Sir Dav medresze, Szamarkand (Üzbegisztán)

1. bejárat
2. udvar kúttal
3. líván
4. tanszobák

D Sírmecset, Mahmud Adil sah síremléke, Bisapur (India)

E Mecsetkörzet (Küllije), szociális létesítmények I. Szulejmán (1550–1557) kupolámecsete mint közép-pont körül, Isztambul

I. labhane (ingyenes szállás az utazóknak)

II. imaret (népkonyha)

III. kórház

IV–VI. medresze (iskola)

VII. szibjan mektebi (Korán-iskola)

VIII. mecsetkörzet

1. avlu (mecsetudvar)

2. Szulejmán-mecset

3. I. Szulejmán türbéje

4. Haszeki Hurrem türbéje

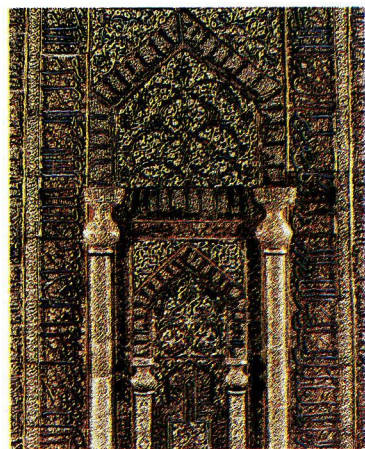
5. a sírózók türbéje

6. latrinák

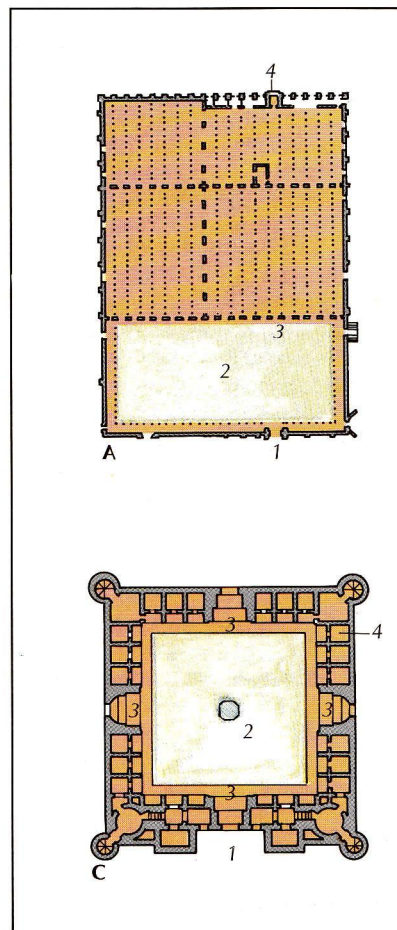
IX–X. medresze

XI. darülhadisz (jogi iskola)

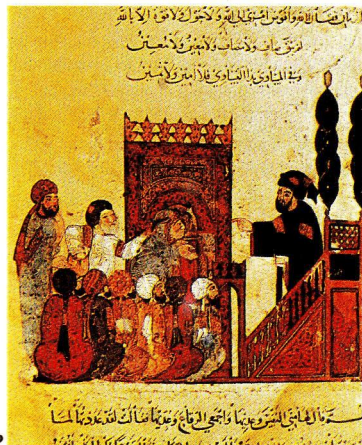
XII. hammam (fürdő)

1

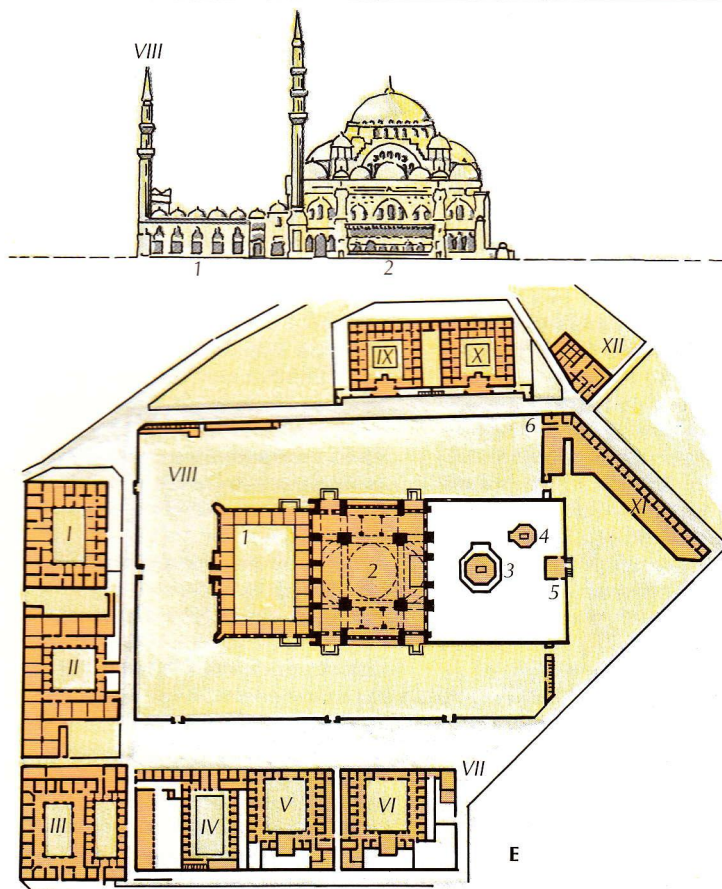
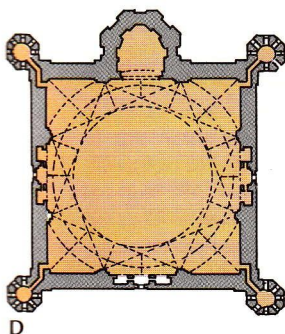
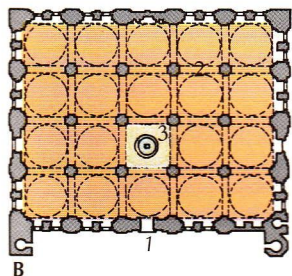

2

3

4

áttértek, betegek és a vallásháború miatt kártérítést igénylők tartoznak ide.

Az ~ jogkönyveiben megállapított szegényadók évenként a földbirtok, a vagyon és a jövedelem kb. 2,5%-át írják elő abban az esetben, ha ezekkel a javakkal a muszlim legalább egy éve tartozás nélkül rendelkezik. A mezőgazdasági terményeket 10%-os adó sújtja, ha a földet nem kellett öntözni, de csak 5%-os, ha kellett.

A *dzsihadot* (arab: „erőfeszítés”) mint a muszlimok minden nem muszlim elleni vallásháborúját a Korán két szúrájából származtatják:

„Ha tehát a szent hónapok letelnek, akkor öljétek meg a pogányokat, ahol csak fölleltek őket! Fogjátok el őket! Ostromoljátok meg őket! Állítsatok nekik csapdát az összes lehellyről! Ha azonban megbánással fordulnak [Allahhoz], elvégzik az istentiszteletet és zakátot adnak, akkor hagyjátok őket szabadon az ő útjukon!” (9. szúra, 5; vö. a 2. szúrával is: 186–189). A vallásháborút a medinai szúrákban dolgozzák ki, mégpedig először csak védekezésként a támadók és az eretnekek ellen, később aztán kimondott harcként a hitetlenek ellen, amikor is az írásbirtokosokat (*ahl al-kitáb* = „könyvemberek”), mint amilyenek a zsidók, a keresztények, a szabeusok és a zoroasztrianusok, nem zaklatják különösebben, ha megfizetik a fejadót, és beilleszkednek az iszlám államrendjébe. A szent háború inkább az iszlám államterület kiterjesztését szolgálja, és nem feltétlenül a hitetlenek erőszakos iszlamizálását. Az iszlám államjog szerint az egész világ, az emberiséggel együtt, két részre oszlik: a *dár al-islámra* („iszlám terület”) és a *dár al-harbra* („háborús terület”). Míg az előbbi a már muszlim uralom alatt álló országokat öleli fel, addig az utóbbin a még nem muszlim hatalom alá tartozó országokat értik, amelyek mindaddig (bármily hosszú idő is ez) lehetséges hadszíntérnek számítanak, amíg csak „iszlám terü-

let”-té nem válnak. Eszerint addig áll fenn a szent háború kötelessége, amíg az egész világ nem kerül muszlim uralom és ezzel Allah rendje alá. A szent háború kötelessége a muszlim közösségre összességében vonatkozik, mihelyt képes háborút indítani, nem tehet másként, de az egyénre semmiképpen sem. Két háború között a fegyverszünet leghosszabb időtartama nem haladhatja meg a tíz évet, amikor is a szent háborúra való előkészület esztendői háborús éveknek számítanak. A *dzsihadot* a muszlim uralkodó vagy az imám vezeti, vagy tartja kézben. Az a muszlim, aki „Allah útján” harcolva meghal, vértanú (*sahid*), s ezért közvetlenül a Paradicsomba kerül.

A *sariában* szabályozzák továbbá az öröklési jogot, a házassági és családjogot, a büntetőjogot, a muszlimok magatartását a hitetlenekkel szemben, a táplálkozást, az áldozati és állatvágási előírásokat, a per- és rab-szolgajogot.

A házasodás a muszlim szent kötelessége, és a kicsapongást, a házasságkerülést helytelenítik. A házasságjog a szabad (férfi) muszlim számára négy törvényes feleséget engedélyez, és tetszés szerinti számban ágyasokat, a muszlim rabszolgáknak azonban csak két feleséget. Muhammad kilenc törvényes feleséget és három ágyast engedélyezett magának, amit ő előjogként Allah rendkívüli kinyilatkoztatásával igazolt (33. szúra, 49. ssk.).

Mivel a törvény minden feleséggel egyenlő bánásmódot parancsol, a gazdasági viszonyok monogámiára kényszerítik a legtöbb (férfi) muszlimot. A muszlim férfi felbonthatja a házasságot anélkül, hogy megokolná, egyszerű válási nyilatkozattal, a nők viszont csak hosszadalmas pereskedéssel érhetik el az esetleges felbontást. De ha egy feleség áttér az iszlám hitre, ez azonnal felbontja a nem muszlim házasságot, mert aki nem muszlim, az nem vehet feleségül muszlimot.

Az Ábasszidák alatt, a bizánci udvari szokáshoz igazodva, bevezetik a feleségek elkülönítését, s ezért a *hárem*en (= *harím*; arab: „tilos”) kívül csak elfátyolozva szabad járniuk-kelniük. Törökországban 1926-ban a monogámia bevezetésével megszűnt a hárem.

A törvényesen engedélyezett dolgok (*halál*) mellett vannak törvényesen tilalmazott dolgok (*harám*) is. Az utóbbiakhoz tartozik a disznóhúsevés vagy bárminemű olyan hús fogyasztása, melynél az állat leölésekor nem említik Allah nevét. Tilos a bor élvezete is, amiként a szerencsejátékok és – ortodox körökben – a biztosításkötések sem megengedettek. Létezik továbbá a kamattilalom is.

A *saria* tudományát *fikh*nek (arab: „belátás, ésszerűség”) nevezik. Nincs ugyan kodifikált törvénykönyv, a törvényeket gyakran mégis három nagyobb szakaszra osztják fel: 1. a kultikus és szertartási kötelességekre (*ibádat*); 2. a polgári-jogi viszonylatokra (*muámalát*); 3. a büntetőjogi határozományokra (*ukubát*). Az utóbbiak bizonyos vétkeikért (fajtalanság, lopás, útonállás, iszákosság) a legszigorúbb büntetéseket irányozzák elő (megkövezés, ezer ostorcsapás, a jobb kéz levágása és egyebek), hogy a törvénysértőnek lehetősége legyen még az életben a bűnhődésre.

Mint módszeres elvekből, a „jogrend gyökerei”-ből (*uszul al-fikh*) vezetik le az érvényes jogot, ilyen gyökér: 1. a *Korán* (→ 220. o.), 2. a *szunna* (→ 221. o.), 3. a *kijász* és 4. az *idzsma*. A *kijász* a sűrűn előforduló kétes eseteknél alkalmazott hasonlósági határozat, pl. a bortilalom kiterjesztése minden szeszes itálra. Az *idzsma* (arab: „összhang”) az iszlám világközösség megegyezését jelenti a hit- és jogélet kérdéseiben. Emellett mértékadó még egy-egy nemzedék tudósainak vagy a négy szunnita jogi irányzat iskolafőnökeinek összhangja is. Az *idzsma*-tan következménye különböző, az ósiszlámtól idegen szokások befogadása, mint amilyen a

szentkultusz és Muhammad születésnapjának megünneplése.

Ezek a jogi alapokon keletkeztek a hanafiták, málikiták, sáfíiták és hanbaliták különféle jogi iskolái. A jogtudóst *fakíh*nak vagy *alim*nak (többes száma: *ulema* = „tudósok”) hívják. Ugyanakkor az államilag elismert jogtudósok a *muftik* (arab: „döntnök”), ők döntenek el, hogy az eléjük tárt vitás kérdések a *ará* alapján helyeselhők vagy helyteleníthetők-e. Az a szakvélemény (*fatva*), amelyet egy elismert jogi iskola elvei szerint készítenek, törvényerőre emelkedik, és az ítélkező iszlám bírónak (*kádi*) figyelembe kell vennie.

Perzsiában és Indiában a jog- és Korán-tudósokat szokás szerint a *molla*, ill. *mulla* (perzsa; arab: *maváli* = „úr”) névvel jelölik, ami egyúttal az iszlám papok címe is lehet.

A SZÚFIZMUS

Ahogy a *ará* Muhammad medinai korszakát próbálja beteljesíteni, akként a mekkai vonulat a misztikát. A *Taszavvuf*nak nevezett misztikus irányzat a *szúf* (arab: „durva gyapjúszövet”) szóból származik. Az irányzat misztikusai és aszkétái, a *szúfik* (= „gyapjú ruhába öltözve”) ruházata ugyanis ilyen anyagból készül.

E misztikus mozgalom ellen eleinte mind az ortodox, mind a szabadelvű teológusok hadakoznak, mert az engedelmesség helyébe a szeretet érényét állítja. A 9. sz.-ban a mozgalomnak igen sok követője van Irakban és Egyiptomban. A szúfizmus igazi hazája azonban Perzsia (Irán).

Az eleinte szigorú aszketikus jámborsággal, amelyet arról lehet felismerni (a 9. sz.-ig), hogy az egyén menekül a világtól és lemond róla, később elvegyül a misztikus szeretet mozzanata, amely először egy iraki nő, *Rábía al-Adavija* (mh. 801-ben) írásaiban fejeződik ki.

A korai iszlám misztika Huszain ibn Manszúr al-Halládzsal működésével

(857/58–922) éri el csúcspontját, aki szerint a szenvedés az a nagy erő, amelyben az Isten megmutatja magát. Tőle származik a tűzbe pottyánó lepke hasonlata. A későbbi misztikusok őt tartják a szenvedő szeretet mintaképének. Al-Halládzsot 922-ben mégis kivégzik az Istennel való egység igénylése miatt. Csak az ~ legnagyobb teológusának, a filozófus és misztikus *Abu-Hámíd al-Gazálinak* (1059–1111) sikerül összebékítenie a misztikát a szunnita ortodoxiával.

Az iszlám misztikusok és eksztatikuskok a 13. sz.-ban szerzetesrendekhez hasonló testvériségekkel egyesülnek; ezeknek a tagjait nevezik a 17. sz. óta Európában *dervisek*nek (perzsa: „kol-dus”). Az egyes rendek viseletükben, valamint a munkanapok számában és a vallásgyakorlat (*dikr*) zenével kísért módjában különböznek egymástól. A több mint száz szerzetesrendből csak néhányat említhetünk:

A *bektasiják* a *Bektas Vali* hádzsi (mh. 1337-ben) által alapított szerzetesrend Anatóliában és a Balkánon. 1925-ben a török állam betiltja a rendet, de 1950 óta újra feléled. A rend tagjai kolostorokban élnek, ahol a gyónást feloldozással gyakorolják, és kenyeret, sajtot meg bort fogyasztanak kultikus étkezés formájában.

A *mavlaviják* rendjét a perzsa költő és misztikus *Dzsálál ad-Dín Rúmi* (1207–73) alapította a kis-ázsiai Konjában; a rendet az ő kitüntető címéről, a *mavlanáról* („az urunk”) nevezték el. A rendhez tartozó tagok a „táncoló dervisek”, mert péntekenként ájtatosság gyanánt körtáncot lejtenek, amíg csak eksztázisba nem esnek. Az alapító főműve a „Mesznevi” (6 könyv 40 ezer verssorral), amelyben az Istennel újra egyesülni vágyakozó himnusát zengi.

A *rilájákat* *Ahmed al-Rilái* (1106–83) alapította Dél-Irakban; központjuk Bászrában van, és hatásuk Damaszkusztól Isztambulig terjed. A rendtagokat sajátos *dikr*jük nyomán „üvölő dervisek”-nek is nevezik.

A *szanusziják* katonai rend, amely a *kádírjából* keletkezett. A rendet 1833-ban *Muhammad ibn Ali asz-Szanuszi* (1787–1859) alapította Mekában, de később a Dzsagbud oázisba (Libia), majd 1896-ban Kufrába (Kelet-Szahara) telepítik át őket. Ma az irányzat kiterjed egész Észak-Afrikára. Az eleinte Európa- és keresztényellenes tagok hittérítést folytatnak. Az alapító unokája és 4. utóda *Muhammad Idrisz asz-Szanuszi*, az egykori libiai király (I. Idrisz; 1950–69).

A szúfizmusnak két ismertetőjele van, az egyik az askézis (*zuhd*), a másik pedig a meditáció (*dikr*; „emlékezet, visszaemlékezés”). A meditáció feladata és célja Allah magasztalása bizonyos szertartásosan, hangosan vagy halkán ismételt szavakkal, különleges lélegzetvétel és testmozgás kíséretében. A szúfik különleges rendszert (*tarika*) dolgoztak ki arra, hogy fokozatosan elérjék az eksztázist (*vadz*), amely személytelenné teszi (*fana*) és eljuttatja őket az Istennel való misztikus egyesüléshez (*tauhid*).

Erre a célra szolgálnak az egyedül vagy közösen végzett ájtatosságok, amelyek elmélyedésből (*dikr*), zenéből és táncból tevődnek össze.

A dervistánchoz kettős körben állnak fel a dervisek, s míg keringenek – gyakran hangszerek kíséretére –, a karjukat vízszintesen kinyújtva tartják, miközben egy szerzetes az óramutató járásával ellentétes irányban táncol köröttük. Egyes rendeknél a táncokat – a fuvalák és dobok zenekaráján kívül – erőteljesen zúgatott hanggal (arab: *hu* = „ó” [= isten]) kísérik.

A dervisek társas életet élnek a kolostorokban. A kolostorok, a *záviják* (perzsa: *kanka*, ill. *kánaka*; török: *teke*, ill. *tekkije*) lakást és közös helyiségeket nyújtanak a szúfiknak ahhoz, hogy tanulmányokat folytassanak, és gyakorolják magukat a jámborságban (*szalát* és *dikr*). A kolostorokban van imahelyiség *mihráb*bal, de olyan helyiség is, ahol a Koránt recitálják.

1 Szikladóm, amely helyről Muham-mad elindult égi útjára, az iszlám harmadik legszentebb helye, 691. Jeruzsálem

2 Alhambra az oroszlános udvarral, 1300 k. Granada (Spanyolország)

3 Cshár Bágh medresze kupolája. Iszfahán (Irán)

4 Qutb minar, 1214/36, vörös homokkő, 72 m. Új-Delhi

5 Tadzs Mahál, 1630/48. Agra (India)

Rendszerint megtalálható bennük az alapító mauzóleuma meg ama jámbor muszlimok sírjai, akik szerzetesi életet éltek. De vannak szobák a vendégek, zárandokok és utazók fogadására is.

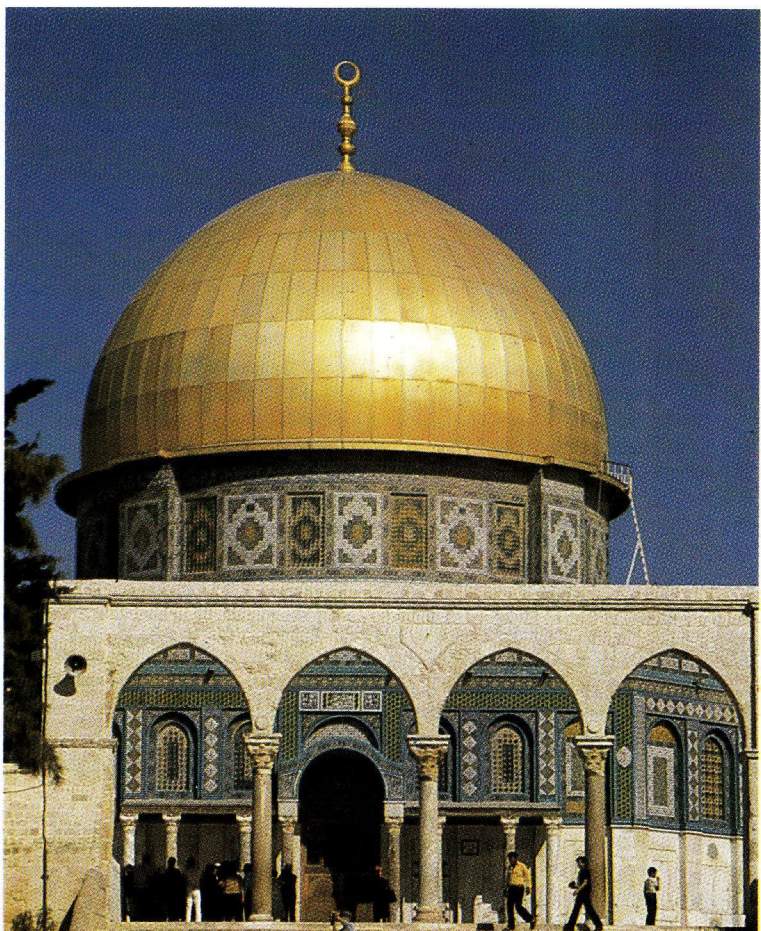
A dervisek a *sajk* (sejk; arabul = „öreg, agg”) alá vannak rendelve, aki rendfőnökként az előjárójuk. A dervisek koldulásból és/vagy kegyes alapítványokból (*vakf*) tartják fenn magukat.

A szúfizmus az ~ számára nagy dolgot vitt végbe mind a szociális segélynyújtás, mind pedig a keresztények, hinduk és párszik közti hittérítés terén. De a nép jámborsága is a máig ható szúfi eszmekincsnek alapul.

A SZERTARTÁSOK

Böjtölés és zárandoklás

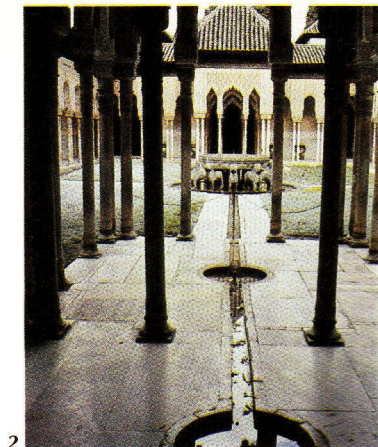
A kilencedik hónap neve *ramadán* az iszlám naptári évben, ami – lévén holdévről szó – mindig más-más évszakra esik. Mivel a ramadán hónapban a törvény szerinti böjtölés (arab: *szavm*) kötelesség, böjtölő hónapnak is nevezik. Ez az egyetlen, név szerint említett hónap a Koránban (2. szúra, 185), amelyet Muhammad vezetett be a *hiddzsza* 2. évében az addig zsidó mintára ünnepelt engesztelő- és böjti nap, az ásurá helyett. Ramadán havában a 26-áról 27-ére virradó éjszakát, a *lailat al-kdarot* („az [allah] táncadások éjszakája”), különösen

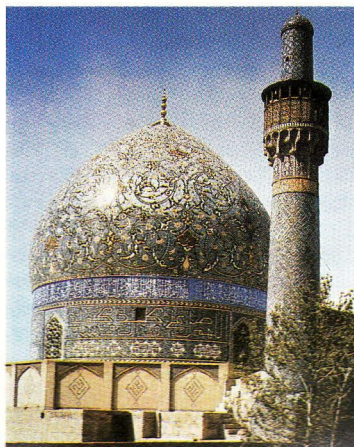
áldásosnak tekintik, mert ezen a „szent éjszaká”-n küldték a Koránt a földre (97. szúra, 1). A böjtölő hónap befejezése a „böjtbúcsúztató ünnep” (arab: *íd al-fitr*), a „kis bajram”. A böjtölő hónapban minden nagykorú és egészséges muszlimnak napkeltétől – azaz attól az időponttól kezdve, amikor már meg lehet különböztetni egy fehér fonalat a feketétől – napnyugtáig az előzetes tervezés (*nija*) szerint ételtől, italtól, pipázástól és a nemi érintkezéstől tartózkodnia kell. A ramadán havi böjt (arab: *szavm* = „megállás”) az ~ öt alapkötelessége közül az egyik, amelyet a legszigorúbban megtartanak.

A *haddzs* zárandoklás Mekkába, az Arafát völgyébe és Minába, ahova legalább egyszer az életben minden felnőtt muszlimnak (férfinak és nőnek egyaránt) el kell mennie (3. szúra, 9), amennyiben egészséges, és pénze is van rá. A Mekkába vivő „kis zárandoklat”-ra bármikor lehet vállalkozni az év során, a „nagy zárandoklat” azonban csak a holdév, *dul-hiddzsza* utolsó hónapjában történhet. Ez a zárandoklat a muszlimok számára a vallásos élet beteljesedése, és aki *haddzsra* vállalkozott, hádzsinak ([mekkai] „zárandok”) nevezheti magát. A zárandokút, amelyre az összes muszlim 10%-a vállalkozik életében,

2

3

a Szafa nevű dombok között fekszenek, s mindeközben Hágárra, Iszmáél anyjára, Ábrahám cselédjére és ágyasára emlékeznek. Másnap a zarándokok az Arafát völgyében mondja el a déli imát, ahol a zarándokok nagy táborra található. A harmadik napon a zarándokok felkeresik a Mina nevű helységet, ahol (az ördög megkövezésekképpen) köveket hajigálnak három kőhalomra.

A zarándoklati hónap tizedik napján ülik az „áldozóünnep”-et, amikor a muszlim zarándokok – és egyúttal az egész iszlám világ otthon maradt muszlimjai – levágnak egy áldozati állatot, a húsát pedig szétosztják a szegények között.

Ünnepek és rituális imák

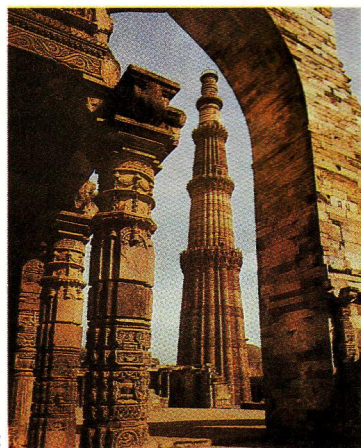
Az ~ban két kánonikus főünnep (arabul *id*) van, mind a kettőt (törökül) *bajrámnak* hívják. A „kis bajrám” a ramadánt fejezi be a „bőjtbücsúztatás ünnep”-eként (arabul *id al-fitr*), melyet három napon át ünnepelnek. Ilyenkor az a szokás, hogy kölcsönösen megajándékozzák egymást édes-ségekkel, ezért „cukorünnep”-nek is nevezik. A nép körében ez a legjelentősebb ünnep.

A „nagy bajrám”-ot hetven nap múlva ünneplik. Ekkor azok ünnepelnek, akik nem vesznek részt a mekkai zarándoklaton, az ünnep tehát ott-hon zajlik, mégpedig egy birka feláldozásával, és ezért ezt „áldozó ünnep”-nek (arabul *id al-adha*) is nevezik. Mindig a dül-hiddza tizedik napján kezdődik, és négy napig tart.

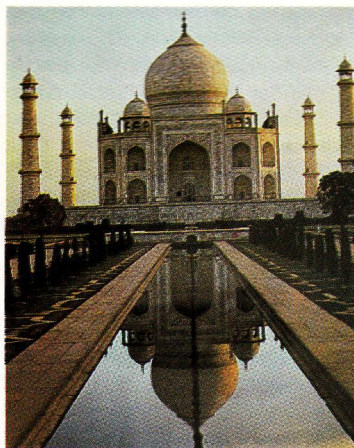
Egy másik ünnep a *bara valát* Indiában, amely egyszerre emlékünnepe a próféta halálának és vidám emléknapja a próféta születésének (*mavlid*) is.

A hét szent napja a *péntek* (*dzsuma* = „általános összejövétel”). Délben leáll a munka, mert mindenkinek részt kell vennie a kötelező *pénteki istentisztelet*en.

A *szalát* (arámi: *szelóta* = „a meghajlás cselekedete”) azt a rituális imát

4

5

és amely egy akolba gyűjti a muszlim hívőket a világ minden tájáról, a különböző társadalmi rétegekből és a különböző hitirányzatokból, erősíti a muszlimok közösségi tudatát, és megéretteti velük az iszlám *umma* egységét.

A zarándoklathoz különféle ceremóniák járulnak. Mekka előtt húsz kilométerrel a zarándok aláveti magát a rituális tisztálkodásnak, és felölti zarándokruháját, azaz két beszegetlen, fehér kendőbe burkolózik. Két nap múlva pedig belép Mekkában a szent körzetbe (*harám*), egy oszlopoktól övezett udvarba (164 × 108 m), ahol a Zemzem-kút van (42 m mély),

amelyből vizet merítenek a hívők, és kimossák benne fejkendőjüket. A tágas udvar közepén pedig ott áll a Kába (arab: „kocka”; 10 m széles, 12 m hosszú, 15 m magas), amelyet fekete brokátszőnyeg borít, és csak a bejárat fölött van feltűzve. A zarándok rituálisan hétszer körbejárja – jobbról balra haladva – a Kábát, és megcsókolja a „fekete követ” (átmérője 30 cm), amely a talaj fölött másfél méter magasan a Kába (dél)keleti falába falazott kerek, széles ezüsfoglalatban lévő meteorit. Azután a zarándok hétszer egymás után útra kel, és felmegy a szomszédos magaslatokra, amelyek a Marva és

jelöli, amelyet a szunnitáknál napon-ta ötször, a síitáknál pedig háromszor kell elvégezni. Eredetileg zsidó mintára valószínűleg csak naponta kétszer, ill. háromszor végzik, de később – bizonyára a zoroasztrianusokat követve – ötszöri szalátot állapítanak meg, mégpedig reggeli szürkületkor (derengés és napkelte között), délből, délután (dél után három órával), napnyugtakor és az est beállta után (a napnyugta után két órával). A szalát fejezi ki a legerősebben az iszlám kultusz képzeletvilágát.

A rituális kötelező ima elvégzéséhez megkívánják a rituális tisztaságot (*ta-hára*). Ezért a muszlim ima előtt megmossa a kezét, kiöblíti a száját, megmossa az arcát és a karját is könyökig, megfürösztí a fejét és megmossa a lábát bokáig, és ha kell, homokot is használ ehhez. E tisztálkodás után a muszlim elhelyezkedik – ha mecseten kívül vagy utazás közben végzi az imát – csupasz lábbal, de fedett fejfel a *szaddzsádán* (arab: „imaszőnyeg”), amely a világi környezetben a tiszta, szent körzet jelképe, és Mekka felé (*kibla* → 219. o.) fordul.

A kötelező ima a recitációk pontosan megállapított sorrendjéből áll, és a testtartás és a mozdulatok is előírások: 1. kimondják az imaszándékot (*nija*), állva. 2. kimondják az „Allah akbar” szavakat, felemelt kézzel. 3. recitálják az első szúrát, az al-Fátihát, a muszlim főimát:

Dicsőség Allahnak, a teremtmények Urának, a könyörületesnek és az irtalmasnak, aki az Ítélet Napját Uralja! Neked szolgálunk és hozzád fordulunk segítségért. Vezess minket az egyenes úton, azoknak az útján, akik iránt kegyesnek mutatkoztál, s ne azokén, akiket haragvásod sújt, sem a tévelygőkén.

4. előrehajtják a testet (*ruku*). 5. újra felegyenesednek (*itidál*). 6. megtörténik az első prosternáció (*szudzsud*; „földre borulás”). 7. térdelő testtartásba (*dzsulusz*) helyezkednek. 8.

megtörténik a második prosternáció (*szudzsud*). A 3. és a 8. közti pontokat *rakának* tekintik. A napi öt szalát közben végzett *rakák* száma napszakok szerint különböző (kettő és négy között változik). 9. Még egyszer térdelő testtartásba helyezkednek, kimondják a hitvallást és áldást kérnek a prófétától, valamint végezetül kétszer meghajolnak jobbra és balra, így üdvözölve a jelen lévő hívőket (*szalám*).

A főima péntek déli ünnepélyes elvégzésére építették idővel a mecseteket (*masdzdsid* = „a leborulás helye”), a péntekmecseteket. A *pénteki istentisztelet*en részt venni, amelyen legalább negyven embernek jelen kell lennie, minden felnőtt muszlim férfinak kötelessége. A pénteki istentisztelet magában foglalja a szószékről (*minbar*) tartott kétszeres prédikációt (*kutba*) Allah dicsőítésével (*hamdala*), a szalátot Allah prófétáiról, a Korán-recitációt a hívekhez intézett intelmekkel és végül az általános közbenjárást a hívők érdekében (*dua*). Aztán megint a szalát következik két *rakával*. A mecset személyzetét az imám, a kátib, a muaddin (= müezzín) és a cselédség alkotja.

Az *imám* (arab: „minta, példa, vezető”) a mecset istentiszteleti előjárója, működése abból áll, hogy a napi szalátot vezeti. Az imám tisztsége, az *imáma*, se nem foglalkozás, se nem rang. Akármelyik muszlim átveheti az imavezetés szerepét. Az imám többnyire a gyülekezet legtudósabb és legtekintélyesebb tagja, aki a mecset fölött rendelkező közösségtől mint alkalmazott kap fizetést.

A *kátib* (arab: „szószóló”) az előimádkozó és prédikátor a főmecset pénteki és ünnepi istentiszteletein. Ő mond prédikációt (*kutba*) az ima előtt a szószékről (*minbal*). Kitüntető jelvénye a bot, amelyet a *fikh*-könyvek szerint a markában kell tartania a prédikálás alatt. A kátib gyakran azonos az imámmal. A nagyobb mecsetek alkalmazhatnak több kátibot is.

A mecsetek minaretjeiről a *muaddin* (= müezzín) kiáltja világgá az imaidőket. Az imakiáltó feladata, hogy felszólítson a pénteki istentiszteletre és a napi imaidőkre. Az imakiáltó kiáltását *adhánnak* (arab: „hirdetés”) nevezik. A szunnitáknál az adhán az alábbi hét formulából áll:

1. Allah a legnagyobb (négyyszer ismétlik).
2. Tanúsítom, hogy nincs isten Allahon kívül (kétszer).
3. Tanúsítom, hogy Muhammad Allah küldötte (kétszer).
4. Fel a szalátra (kétszer)!
5. Fel az üdvösségre (kétszer)!
6. Allah a legnagyobb (kétszer).
7. Nincs isten Allahon kívül (egyszer)!

A síiták az 5. és 6. formula közé beiktatnak még egyet:

8. Fel, a legjobb cselekedetre!

Az *adhánnak* nincs megszabott dala. Az imakiáltó tevékenységét is elláthatja akármelyik hívő. Ma az imára szólítás magnószalagról történik hangszórón keresztül.

Gyakran *szolgák* is tartoznak a mecset személyzetéhez, akik felvigyáznak, ügyelnek a tisztaságra, kiszolgálhatnak, vizet hordanak és lámpát gyújtanak.

MŰVÉSZET ÉS IRODALOM

A kultuszépítmények

Az ~ magába olvasztotta a leigázott népek kultúráját, és az új iszlám művészet formájában teremtett szintézist.

Az első mecset (arab: *dzsámi*; *maszdzsid* = „a leborulás helye, imahely”) *alapképlete* az arab udvarház alaprajzát utánozza, amely – mint Muhammad lakóháza Medinában – körülfalazott udvarból áll részben fedett körfolyosóval és kibővített helyisé-

gekkel a próféta és feleségei számára. Muhammad lakóháza nemcsak a közösség imahelye, hanem a politikai gyűléseknek, a bíraskodásnak és a teológiai tanulmányoknak is otthont ad. Ugyanakkor megszállhatnak itt a hajléktalan hívők, a betegeknek pedig kórházul szolgál. Muhammad halála után itt, a házában temetik el őt is, feleségeit is. Muhammad házának e különböző funkcióit a rá következő időben külön épületek hivatottak el látni. A közösség imahelyéből születik a nagy mecset, a *dzsámi* („gyülekezőhely”), a teológiai iskolából a *madrasza* (medresze) és a sírhelyből a mauzóleum (*kubba*).

Az *udvaros mecset* nyitott udvarú mecset (*szahn*), amelyet gyakran árka dok öveznek, és tágasra épített imacsarnok (*harám*) az egymás mögött és mellett elrendezett hívők soraival – hogy kifejezze a tömeg egységesítő, katonai szerveződését – valamiféle megerősített tábor képét idézi fel. Mivel a mecsetek korábbi formáit az ~ elterjedése idején katonai táborhoz hasonlóan alakítják ki, *tábori* vagy *katonai mecseteknek* is nevezik őket. A katonai jelleg mindmáig fennmaradt az ima alatti szigorú sorkialakításban.

Ha a harántteremként épített imacsarnokot pillér- vagy oszlopcsarnokként képezik ki, akkor *oszlopcsarnokos mecsetről*, ill. *pilléres mecsetről* beszélünk. A *harám* oszlopait, ill. pilléreit boltívsorok kötik össze, amelyek vagy párhuzamosan, vagy a *kibla*-falra merőlegesen végződnek (pl. Kairó, Egyiptom: Al-Azhar-mecset; Córdoba, Spanyolország; Nagy mecset; el-Kairuán, Észak-Afrika; Szidi-Okba-mecset; Szamara, Irak: Katona-mecset [100 ezer hívő számára]).

Hódításaik nyomán az ~ot gyakorló arabok gyakran átvették a más vallásúak kultuszépítményeit, és céljaiknak megfelelően átalakították őket (*különös formák*). Így változtatták át iszlám mecsetté pl. a kora keresztény bazilikákat (Jeruzsálem, Izra-

el: Al-Aksza-mecset és Damaszkusz, Szíria: Umajjád-mecset) és a centrális kialakítású építményeket (Isztambul, Törökország: Hagia Sophia), valamint a hinduista oszloptermeteket, ill. mintaképnek tekintik őket új épületek megépítésekor.

Egy másik mecsettípus a *medresze*, ill. *madrasza* (török, amely az arámi *derásból* = „olvasni” származik). Ennek az iszlám tanintézménynek az esetében úgy alakítottak ki a négyszögletes udvar közepén egy tágas helyiséget (*liván*), hogy minden oldalát egy-egy boltívnyílás zárja le. Az udvar sarkain iskolákat találunk, így a négy szunna jogi iskolát és a diákok tanulószobáit. A *liván-mecset*hez csatolt szállások és szegényházak szállásul szolgálnak éjszakára az idegeneknek. Az ilyen mecsetekben tanácskozásokat, politikai gyűléseket és törvénynapokat is tartanak (Kairó, Egyiptom: Hasszán szultán mecsete; Iszfahán, Irán: Péntekmecset).

A török-oszmán építőművészetben a bizánci kupolás templom továbbfejlesztéseként – az oszloptermes mecset helyett – olyan *kupolás mecseteket* építenek, amelyeknél a térmezőket rendszeresen kupolákkal boltozzák be (Bursza, Törökország: Ulu Dzsámi; Delhi, India: Gyöngymecset).

A szentek sírjaiból a *mamelukok* idején fejlődnek ki Egyiptomban a *sírmecsetek*, ezek a magas rangú iszlám tisztségviselők (kalifa, szultán, fejedelem) sírjai fölé emelt épületek. A tulajdonképpeni sír rendszerint az elhunyt hatalmasság mauzóleumában található, amelyet úgy toldanak a mecsethez.

A sírmecset általában a halott nevét viseli (Kairó, Egyiptom: Hasszán szultán mecsete).

A török mecseteknél gyakori, hogy hozzájuk csatolnak pl. alapítványi (*vaft*) szegénykonyhát, szegényházat, menedékházat, úgyhogy végül egy nagy *mecsetkörzet* alakul ki (Isztambul, Törökország: Szulejmán-mecset).

Alapformák és berendezések

A *manára* (arab: „világítótorony”) vagy *minár* eredetileg a tengerparti világító- vagy jelzőtorony neve (alexandriai Fárosz), később válik a karsú mecsettorony, a *minaret* elnevezésévé, amelyről a műezzin szólít imára. Ez a torony, amely eredetileg az udvar közepén áll, mégpedig a *harámmal* szemben fekvő oldalon, később kitolódik az épületkomplexum külső sarkaira, és itt kettes vagy négyes csoportokban rendezik el őket. A minaret alaprajza négyzetes, sokszögű vagy kerek. E karsú toronyok, ahogy haladnak felfelé, több emeleten keresztül vagy teljesen csúcsosan, vagy körte alakú toronygombban végződnek. A legfelső galériáról szólít imára a műezzin. A minaretnek száma szokás szerint egy–négy, de olykor hat is lehet. Csak a mekkai kultuszkörzetnek van hét minaretje.

Az imacsarnok (*harám*) belsejében a bejáratnál szemben lévő *kibla*-falon van a *mihráb*, egy falmélyedés, amely az imádkozás irányát mutatja Mekka felé (*kibla*). Ez egy lapos, apszis formájú fülke, amelyet két oszlop fog közre, felülről pedig egy boltív zár le. Az ima-istentiszteletet vezető imám az imafülke előtt áll, és feléje fordítja az arcát. Az imaszövegek többnyire a *mihráb* képét ábrázolják.

Az imafülkével szemben, a *harám* hátsó oldalán van, gyakran kissé magasabban, egy ráccsal lezárt térség, amelyet a muszlim nők foglalnak el. A *mihráb* vagy a *muszalla* mellett, ill. attól jobbra áll a *minbar* (arab: „ülőhely, karosszék”), valamint a szószék a pénteki prédikációhoz. Egy keskeny, meredeken emelkedő lépcsőn lehet feljutni oda, és egy mindig égő függőlámpa lóg előtte. A *minbar* a kopt püspöki trónusra emlékeztet.

A nagyobb mecsetekben szokás szerint a *minbar* közelében található egy emelvény, amelyre lépcsőn megy fel (*dakka*, ill. *dikka*) a muaddin, amikor az imára hívást énekl a pénteki istentiszteleten.

A mecset berendezéséhez tartozik egyebek közt egy *kurszi*, a Korán recitálására szolgáló pult is. A padlót többnyire szőnyegek borítják, mert a muszlimok, mielőtt belépnének a mecsetbe, levetik lábbelijüket.

A *harám* előtt van az *előudvar*, amelyet gyakran oszlopcsarnok övez, a közepén kúttal (*szebil*) a rituális tisztálkodás elvégzéséhez.

A *muszalla* (arab) olyan nyitott térség az iszlám országokban, ahol a nagy ünnepek alkalmával imádkoznak.

Az absztrakt díszítőművészet

Az élőlények figurális ábrázolásának a próféta kijelentéseire (*hadít*) alapozott tilalma előmozdítja az iszlám művészetben az absztrakt díszítőművészet (arabeszkék, móreszkek) kialakulását és virágzását. Az épületornamentika csaknem kizárólag geometriai jellegű, bár néha stilizált növényeket és állatokat ábrázolnak. Az írás önálló szerepet kap az ornamen-sen, az ún. *kúfiban* pedig sajátos geometriai kivitelben valósul meg.

A figurális ábrázolás tilalmát, amelyet csak a vallásos művészet tartott meg szigorúan, Perzsia és India udvari és polgári köreiben rendre megszegik, így keletkezik aztán a középkorban vallásos ikonográfia még a próféta ábrázolásával is (miniatúra-festészet).

A Korán

A muszlim legfőbb kincse a *Korán* (arab: *al-kurán* = „a recitálandó, olvasandó”). A *Korán* gyaníthatóan Szíriából származó jövevényszó, ahol a *kerjáná* az istentiszteleti (írás-)olvasást jelenti. Mivel a Korán Muhammad összegyűjtött kinyilatkoztatása tartalmazza írásbeli formában, a muszlimok szent írása. Allah kinyilatkoztatásai, amelyeket Gábiel angyal továbbított Muhammadnak a 610 és 632 közti években, azt az égből lévő ősrást tolmácsolják, amelyből Mózes

Tórája (→ zsidóság) és Jézus evangéliumai (→ kereszténység) keletkeztek. Allah a próféták közvetítésével időről időre kinyilatkoztatási írásokat küldött a földre (2. szúra, 130), így küldte utoljára Muhammad által a Koránt.

A Korán 114 szúrából (arab: „szakasz, fejezet”) áll, a szúrák pedig 6236 *adzsátot* (arab: „jegyek, versek”) foglalnak magukban. A leghosszabb szúrára 286 verset tartalmaz, a legrövidebb csak három. A szúrák neve (pl. „A tehén”, „A nő”, „A zsákmány”) olyan címszó, amely vagy a kezdetre, vagy a tárgyalat tartalomra vonatkozik. Minden szúra, kivéve a kilencediket, ezzel a formulával kezdődik: „Allah, az irgalmas, a könyörületes nevében”, innen ered a *baszma*, az a betűszó, amelyet a bevezető formula arab szavaiból vontak össze.

Eltekintve a rövid, csak hét verset tartalmazó 1. szúráról, az *al-Fátihától*, (arab: „megnyilatkozó”), a többi szúrárt fejezeteik terjedelme szerint rendezték el. A csökkenő terjedelem sematikus elve alapján elől többnyire a Muhammad medinai működésekor keletkezett hosszabb, törvénytevő szúrák állnak, és utánuk következnek a mekkai időből származó rövidebbek. Ezért aztán a 2. szúra 287 versből áll, míg az utolsó csak 6 verset tartalmaz.

Muhammad kinyilatkoztatásai, a medinai és mekkai szúrák megfelelően két fontosabb életszakaszának. A mekkai szúrákat a próféta igazott, magasba ívelő és szaggatott, de elragadó stílus jellemzi, míg a medinaiakat a törvénytevő és az államférfi józansága.

A Korán, ami témáját és irodalmi anyagát illeti, parainézsikeket (*maváiz*), végideji intelmeket és a végítélet leírását, Allah dicsőítését, az iszlám előtti kinyilatkozatokról – Ábrahám-ról, Mózesről és Jézusról – profetikusan elbeszéléseket (*kiszasz*), buzdításokat és felvilágosításokat tartalmaz. A *hidzsra* után (622) belevesszük még a törvényes határozmányokat (*ahkám*), a jogi utasításokat, valamint

tanulságos eseteket és önvédelmi szövegeket is (amelyekkel pl. Muhammad a házasságait mentegeti a 33. szúrában).

A Korán a mekkai arab nyelvjárást követi, tehát Muhammad anyanyelvén íródott. A helyenként rimes prózában írt Korán az arabok legfontosabb prózai műve. Csak az érinteti meg vagy hallgathatja, aki rituálisan tisztá. Kultikus célra – a tanccal ellentétben – nem szabad lefordítani.

A főként erezett pálmalevelekre, csontokra és fehér kőtáblácskákra írt és részben szóbelileg hagyományozott kinyilatkoztatási ígéket Muhammad közvetlen utóda, Abu Bakr, az 1. kalifa (632–34) rendelkezésére, a próféta mostohafiával, Zaid ibn Hárítával gyűjtették össze 650 körül. Ezt a gyűjteményt tekintik azóta Koránnak (recitációs-példány). A 3. kalifa, Utmán idején (644–56) a 653. évben befejezik a Korán szerkesztését, így aztán a muszlimok szent írásával kapcsolatban nem merül fel szövegkritikai kérdés vagy kétely, legfeljebb csak olyan, ami a recitálásból, az írásjelek kitévéséből és a kiejtésből (*kiráa*), valamint a magyarázatsból és a kommentálásból (*tafszir*) adódik. Azt, aki könyv nélkül el tudja mondani az egész Koránt, a *háfiz* (arab: „őrző”) megtisztelő címmel tüntetik ki.

A Korán sokféle, a zsidó és a keresztény Biblia elbeszéléseivel és szólásai-val kapcsolatos párhuzama azzal magyarázható, hogy Muhammad átvett egyet s mászt az általa megismert zsidó és nesztóriánus keresztény szöveg-hagyományból.

A Korán számos arab kiadása közül az 1919. évi egyiptomit tekintik a mértékadónak.

A szóhú értelmezésen alapuló Korán-kommentárt *tafszirnak* (arab: „magyarázat”) hívják, a *tavillal*, a misztikus jelentésű kommentálással ellentétben. A jelentős arab kommentátorok közül kiemelkedik *al-Baidávi* (mh. 1282-ben, vagy 1291-ben) és *al-Zamakhari* (1075–1144).

Két oldal a Koránból (jobbra: az 1. szúra (arab: „szokás”). A szunnán a prófétának és társainak mondásairól, tevékenységéről és életéről szóló értesítéseket értik, amelyeket a *hadít*-ban (arab: „hagyomány”) gyűjtenek össze, amelynek a muszlimok számára szabályozó jelentősége van, mégpedig a gondolkodás, a cselekvés és az élet irányelvei szempontjából egyaránt. A *hadít* hiányt pótol, mert a Korán a muszlimélet számos helyzetét figyelmen kívül hagyja.

A hadít

Mivel a Korán mint zsinórmérték nem elegendő a vallási-társadalmi életvitelhez, nemsokára létrejön a *szunna* (arab: „szokás”). A szunnán a prófétának és társainak mondásairól, tevékenységéről és életéről szóló értesítéseket értik, amelyeket a *hadít*-ban (arab: „hagyomány”) gyűjtenek össze, amelynek a muszlimok számára szabályozó jelentősége van, mégpedig a gondolkodás, a cselekvés és az élet irányelvei szempontjából egyaránt. A *hadít* hiányt pótol, mert a Korán a muszlimélet számos helyzetét figyelmen kívül hagyja.

Amikor a szóbelileg hagyományozott hírek hatalmas halmazattá terebélyesednek, megrostálják és kiválogatják őket. Ezért az alkalmazott hagyománykritika idejekorán ellenőrizte a hagyományozó adatközlők láncolatát, és három kategóriába osztotta be a hírhatyatkukat: a *száhihba* („egészséges”), a *haszanba* („szép”) és a *daifba* („gyenge”). A *hadít* hat hagyománygyűjteménye az ortodox muszlimoknál szinte kánoni tekintélyre tett szert. *Al-Bukári* (810–70), *Muszlim* (mh. 875-ben), *Abu Dávid* (mh. 888-ban), *al-Tirmidi* (mh. 892-ben), *al-Naszái* (mh. 915-ben) és *Ibn Mádzsa* (mh. 886-ban) gyűjteményeiről van szó. E hat gyűjteményt röviden leginkább „a hat könyv”, ill. „a hat egészséges” gyanánt határozzák meg, azaz ezek számitanak hitelt érdemlő, kánoni gyűjteményeknek. E hagyományok azokat a teológiai vitákat tükrözik, amelyek az ~ban az első három évszázadban zajlottak (7–10. sz.). Minden egyes *hadít* két részből áll, a szövegből (*matn*) és a hagyományláncolatból (*isznád* = „támasz”). Valamely hagyomány hitettségéhez olyan szavahihető emberek láncolata szükséges, akiknek összességében a próféta korába kell visszanyúlniuk.

NEOISZLÁM

Az ~nak mint valláspolitikai erőnek az újraélesztése („reiszlamisítás”) szellemi áramlatként mindenütt felkavarta az iszlám világot.

A 16. sz. óta az iszlám országok szellemi életében bekövetkező megtorpanást és a politika hanyatlását (a korábbi századok nagy jelentőségű kulturális teljesítményei után egyebek közt a természettudományok, az orvostudomány terén) az iszlámi népek a 18. sz. közepe és főleg a 19. sz. óta próbálják leküzdeni. A keresztény európaiak felsőbbsege és civilizációs fölénye okozza a 18. sz. óta az iszlám népek fő problémáját, és ez ösztönzi őket a reform után kiáltó szóra, amelyet elsődlegesen úgy fognak fel, mint az ósiszlámhoz való visszatérést. Vallás, állam és társadalom a legtöbb muszlim szemében megbonthatatlan egységet alkot.

Nyugaton *pániszlám mozgalomnak*, ill. *pániszlámizmusnak* nevezik a politikai szétforgácsolódás megállítására törő iszlám népek ama iparkodását, hogy mozgalommal védekezzenek az európai nagyhatalmak és a nyugati keresztény kultúrák nyomasztó fölénye ellen. Az iszlám megújulás mozgalmának egyik fő képviselője Dzsemál ed-Din al-Afgáni afgán író (1838/39–97), aki azért száll síkra,

hogy az iszlám országok felszabadítsák magukat az európai gyámkodás alól, s végül egységes iszlám birodalomra egyesüljenek. A II. világháború után a pániszlámizmusra serkentőleg hat a nagy iszlám államok megalakulása: Indonézia (1945), Pakisztán (1947) és Líbia (1951). Ekkoriban Pakisztán a független iszlám államok kölcsönös politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális támogatásának központja. A témába vágó konferenciákat tartanak Karacsiban (1951), Jeruzsálemben (1953), Mekkában (1954), Lahorban (1957/58) és Rábatban (1969). Ebből az összefüggésből kiindulva kell megemlíteni a *Muszlim Ligát*, az indiai muszlimok 1906-ban Dakkában alapított politikai szervezetét, amelyet a muszlim érdekek képviseletére hoztak létre az akkor brit fennhatóság alatt álló Indiában. 1947-ben a mozgalom elérte célját: 1947. augusztus 15-én megalakul a független Pakisztán és India.

Itt említendő a *Muszlim Testvériség* is, amelyet 1928-ban alapított Iszmáiliában (Egyiptom) Haszán al-Banna (1906–49) tanító. A mozgalom céljai politikai és társadalmi jellegűek: iszlám állam- és társadalmi rendet létesíteni és ezzel egyidejűleg megszabadulni az idegen befolyásoktól. A Testvériség fontos szerephez jut Egyiptomban, Szíriában, Jordániában és

Szudánban. 1945 után hatalmas és tevékeny tömegmozgalom válik belőle, melynek katonai alakulatai 1948-ban részt vesznek az Izrael elleni háborúban. 1954-ben azonban a Dzsamál Abd el Nasszer tábornok ellen elkövetett merénylet után betiltják a Muszlim Testvériséget. Rokon mozgalmak még az *Iszlám partizánjai* Iránban és az *Iszlám Szövetség* Pakisztánban és Indiában.

Az 1945. évi kairói paktum életre hívja az *Arab Ligát*, Ázsia és Afrika arab államainak szövetségét a politikai, társadalmi és művelődési együttműködés érdekében, amely 1950-ben kibővül a gazdasági és katonai területtel, s ezáltal az arab országok harca Izrael ellen új ösztönzést kap.

Ami az állam és a vallás viszonyát illeti, napjainkban négy vallási irányzat ismerhető fel:

Az ~ fundamentalista megújítása megkívánja, hogy visszaemlékezzenek e vallás fundamentumára, amely vallás és állam szétválaszthatatlan egységét mutatja. Emellett a *fundamentalisták* radikálisan elutasítják a nyugati világ eszmekincsét és életformáit, és azzal próbálkoznak, hogy a *saría* jogi elképzeléseit összes következő ültessék át a nyilvános életbe (pl. Pakisztánban és az „iszlám forradalom” óta Iránban).

A fundamentalisták elképzelései szöges ellentétben állnak a *szekularisták* elgondolásaival, akik a „laicista” államformáért szállnak síkra (pl. Irakban, Szíriában, Egyiptomban és Törökországban).

A két, említett irányzat között a *tradicionalisták* képviselik a középutat. Hivatkoznak az iszlám vallás forrásaira, gyakorolják a *sariát* a nyilvános életben, a külpolitikában mégsem szállnak szembe a nyugati világgal (pl. Szaúd-Arábia és az Öböl-országok).

A negyedik irányzatot azok a *liberálisok* képviselik, akik az ~ vallását iszlám államforma nélkül szeretnék működtetni. Jelenleg maroknyi kisebbséget alkotnak.

Az iszlámot valló népek – lényegesen, hogy melyik irányzat – ma harmadik erőként fogják fel magukat a kereszténység és az ateista kommunizmus mellett.

Időrendi áttekintés

kb. 570–632 Muhammad, az ~ alapítója

622 Muhammad kivándorol (*hidzsra*) Medinába; az iszlám időszámítás kezdete

632 után Az arabok meghódítják Szíriát, Mezopotámiát és Észak-Afrikát. Előrenyomulnak Spanyolországig és Indiáig

632–34 Abu Bakr, az 1. kalifa Muhammad kinyilatkoztatásainak összegyűjtéséről intézkedik

634–44 Umár, a 2. kalifa

644–56 Utman, a 3. kalifa

653 A Korán szerkesztése

656–61 Ali, a 4. kalifa és az 1. imám

657 Ali és Muavija egymás ellen vívott csatája az Eufrátesz menti Szífin mellett. A káridzsíták megjelenése

660–750 Az Umajjád-kalifátus székhelye Damaszkuszban

680 Huszain elesik a kerbelai csatában; a szunniták és a síiták véglegesen elszakadnak egymástól

691 Abd al-Malik, Umajjád-kalifa (687–91) felépítteti a jeruzsálemi sziklatemplomot

702 Átépitenek egy bizánci bazilikát: Al-Aksza-mecset (Jeruzsálem)

705 A bizánci János-bazilikát átépítik Umajjád-mecsetté

732 Csata Tours és Poitiers mellett

750–1258 Az Ábasszidák kalifátusa, Bagdad székhellyel

756–1030 Az Umajjádok uralma Spanyolországban (Córdoba)

765 Meghal az iszmáiliták 7. imámja, Iszmáil

767 Meghal a hanafiták alapítója, Abu Hanifa

785 Elkezdik építeni a córdobai Nagymecsetet

795 Meghal a málikiták alapítója, Málík ibn Anasz

820 Meghal a sáfiták alapítója, al-Sáfi

855 Meghal a hanbaliták alapítója, Ahmad ibn Hanbal

874 Eltűnik Muhammad al-Mahdi, a tizenkettes síiták 12. imámja

890–906 Hamdan Karmat megalapítja a karmatákat

922 Eretnekként kivégzik a misztikus al-Halládzsot Bagdadban

971 Befejezik az Al-Azhar-mecset építését Kairóban

969–1171 A Fátimidák kalifátusa Egyiptomban és Szíriában (Kairuan)

980–1037 Avicenna (Ibn Szína) orvos és filozófus

1095 II. Orbán pápa (1088–99) meghirdeti a keresztes hadjáratot (1099)

1110 Meghal al-Gazzáli (sz. 1059-ben), a filozófus és misztikus

1207–73 Dzsálál ad-Din Rúmi költő és misztikus (Konja, Anatólia)

1290–1922 Az oszmán-törökök birodalma

1356–63 Kairóban felépítik a Haszszán szultán mecsetét (medresze)

1400 körül Felépül az Ulu Dzsámi Burszában (Törökország)

1453 II. Mehmed meghódítja Konstantinápolyt. Megszűnik a Bizánci Birodalom

1492 A katolikus királyok meghódítják Granadát; véget ér az iszlám uralom Spanyolországban

1526–1806 (1857) A mogulok uralma Indiában

1529 A törökök Bécs előtt

1571 A velenceiek és a spanyolok tengeri ütközetben győzedelmeskednek a törökök fölött Lepantónál

1630–48 Dzsahan sah mogulcsászárság (1603–52) felépíti a Tadzs Mahált Agra mellett

1659 A Gyöngymecset építése Delhiben (India)

1780 Al-Vahháb megreformálja az ~ot Arábiában

1880 Az ahmadiják megalapítása Indiában

1880–1920 Fellendül a pániszlám mozgalom

1881–98 A Mahdi-felkelés Szudánban

1906 Megalakul Dakkában a Muszlim Liga

1922 Atatürk megszünteti az oszmán szultánátust

1924 Megszüntetik a török kalifátust

1928 Iszmáliában megalapítják a Muszlim Testvériséget

1945 Kairóban megalapítják az Arab Ligát

1947 Pakisztán önálló iszlám állam

1948 Megalapítják Izrael államot, és kitör az első izraeli–arab háború

1969 Kadhafi ezredes puccsot szervez Líbia derviskirálya, Idrisz ellen, és ő lesz a Líbiai Köztársaság elnöke

1975-től Az iszlám államok ráébrednek az ~ hagyományos értékeire („fundamentalizmus”)

1979 Muhammad Reza Pahlavi sah megbuktatása (mh. 1980-ban). Khomeini ajatollah kikiáltja az „Iráni Iszlám Köztársaság”-ot

1980 Kitör a háború Irán és Irak között

1985. 9. 16-tól Az iszlám időszámítás 1406. éve

Irodalom

Bianco, M.: Kadhafi. Der Sohn der Wüste und seine Botschaft. Hamburg, 1974.

Büttner, F. (szerk.): Reform und Revolution in der islamischen Welt. München, 1971.

Dermenghem, É.: Mohammed in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Reinbek, 1960.

Encyclopaedia of Islam. Leiden–London, 1960.

Ende, W.–Steinbach, U. (szerk.): Der Islam in der Gegenwart. München, 1983.

Gardet, L.: Islam. Köln, 1968.

Handwörterbuch des Islams. Szerk.: Wensinck, A. J.–Kramers, J. H. Leiden, 1941.

Holt–Lambton–Lewis (szerk.): The Cambridge History of Islam. I–II. Cambridge, 1970.

Jomier, J.: Les grandes thèmes du Coran. Paris, 1978.

Khomeini, R. (Ayatollah): Meine Worte. Weisheiten–Warnungen–Weisungen. München, 1979.

Könzelmann, G.: Die Schiiten und die islamische Republik. München, 1979.

Kühnel, E.: Die Kunst des Islams. Stuttgart, 1962.

Laoust, H.: Les schismes dans l'Islam. Paris, 1965.

Paret, R.: Der Koran. Stuttgart, 1979.

Paret, R.: Symbolik des Islams. Wiesbaden, 1958.

Renz, A.: Geschichte und Städte des Islams. Von Spanien bis Indien. München, 1977.

Rice, D. T.: Die Kunst des Islams. München, 1967.

Rodinson, M.: Mohammed. Luzern–Frankfurt/M., 1975.

Sezgin, F.: Geschichte des arabischen Schrifttums. I–IV. Leiden, 1967–71.

Stieglecker, H.: Die Glaubenslehren des Islams. Paderborn–München–Wien, 1983.

IVI-ATUA

Az ~ az az *Angata* prófétanő által 1914-ben, a Húsvét-szigetek lakói között szított, rövid ideig ható vallási mozgalom, amelyet a Húsvét-szigetek bennszülött papjának nevééről, ~ról („az istenek nemzetsége”) nevezték el.

Az ~, amely a régi húsvét-szigeteki papság vallását szeretné újra feleleveníteni, az Óceániában újonnan keletkezett törzsi vallások közé sorolható.

A Húsvét-szigeteken, a Csendes-óceán polinéz szigeteinek legkeletibb részén, 1125-ben polinézek telepednek le, és már ők bukkannak ott azokra a melanéz szigetlakókra, akikről oszlop alakú, tufából készült 12 méteres megalitikus szobrok és hatalmas teraszos építmények maradtak fenn. 1722. április 6-án (húsvét-vasárnap) fedezi fel, és a felfedezés napjáról nevezi el a németalföldi

Roggeveen ezeket a trópusi szigeteket.

1750 körül kihal a régi kultúra. 1862-ben a peruiak rabszolgamunkásokat hurcolnak el a Húsvét-szigetéről, ráadásul a polinéz lakosságot a hazatérők által behurcolt járványok is pusztítják. 1888 óta a szigetek Chiléhez tartoznak.

1914-ben *Angata* prófétanő álmában megjelenik az isten, és kinyilvánítja előtte, hogy újra fel kell támasztani a szigetek régi kultúráját, és ezzel együtt újra feleleveníteni a régi papság vallását. Mivel a szigetek főként csak a bennszülöttek rendelkezhetnek, a szigetlakóknak mást se kell tenniük, mint egyszerűen átvenni az idegen chilei uraktól jogos birtokukat. Ez nem járhat semmi veszéllyel, mert az isten nem fogja megengedni, hogy az ő szigetlakóinak bántódásuk essék.

Angata prófétanő üzenete a szigetlakók körében lelkes fogadtatásra talál, és végül fegyveres felkelést indítanak a chileiek ellen. Amikor az események folyamán az élemedett korú prófétanő meghal, a mozgalom magától összeomlik, a felkelés leverésére kiküldött chilei hadihajó pedig a szárazföld felé fordul.

ÍZISZ- ÉS OZIRISZ-MISZTÉRIUMKULTUSZ

Az *Ízisz- és Ozirisz-misztériumok* Ízisz egyiptomi istennő, valamint fivére és férje, Ozirisz tiszteletét szolgálják. A Ptolemaida uralom idején (Kr. e. 304–30) Szarápisz lesz (a memphiszi Ozirisz-Ápiszhoz csatlakozva) a birodalom új istene, akit mint üdvözítőt és megmentőt tisztelnek. Íziszből, a régi szerelemistennőből ugyanakkor az ég királynője és a mindenség anyja lesz. A görögök ezzel a mitológiával – amelyet Plutarkhosz (Kr. u. kb. 46–kb. 120) „De Iside et Osiride” c. írásából ismerünk – a Ptolemaioszok korában ismerkednek meg, és már a Kr. e.-i 3. sz.-ban Ízisz-szentély épül Pireusz kikötőjében.

A hellenisztikus római korban ez a →misztériumkultusz elterjed a Római Birodalom területén. Sulla van uralmon (Kr. e. 82–79), amikor megismerkednek vele Rómában. Caligula császár uralkodása alatt (Kr. u. 37–41) pedig már templomot építenek Ízisz istennőnek a római Mars-mezőn, amelyben Vespasianus és Titus éjszakai a Kr. u.-i 71. esztendőben (a zsidó háború után), ünnepélyes római diadalmenetük előtt. Az Ízisz-kultusz igazi virágkorát Domitianus (Kr. u. 81–93) és Traianus (Kr. u.

98–117) császár uralkodása alatt éri el.

Ízisz a mindenség istennője, a tízezer nevű istennő, akinek az összes többi istenség csak egy-egy vonatkozását testesíti meg. Leginkább a tengerek úrnőjének és a tengerjárók oltalmazójának tekintik. Ízisz kapcsolata a férjével, Ozirisszel később háttérbe szorul a gyermekét, Hóruszt gondozó anyai aspektussal szemben. Ízisz testesíti meg a Nílus termékenyítő áradására váró Egyiptom földjét, a Nílusnak viszont *Ozirisz*, Ízisz férje és fivére a megszemélyesítője. Amikor Széth, az aszály megtestesülése megöli és feldarabolja Ozirist, Ízisz újra összerakja férje testét – nemi szerve kivételével, amelyet aranyfallosszal pótol. Ozirisz a fiában, *Hórusz*ban ünnepli feltámadását. Ez a mítosz azt ígéri, hogy a halál után élet következik, ahogy a télen „halott” föld új életre kel tavasszal. A meghalt *müsztszt* (görög: „beavatott”) Ozirisznak szólítják, és ráolvasnak, hogy új életre keljen.

Az Ízisz- és Ozirisz-misztériumokba való beavatásról beszél a Madaurából származó Apuleius (Kr. u. 2. sz.) „Az aranyszámár” c. regényében. A

beavatandónak titkos írásjelekkel írt könyveket mutatnak, s aztán megfürdik és megtisztul.

Ízisz istennő tisztelete egy őszi és egy tavaszi ünnepből áll, és körmeneteket is tartanak.

A kultikus misztériumjátékban egyrészt az Ízisz férje, Ozirisz haláláról és feltámadásáról, másrészt az ő szenvedéséről, fájdalmáról és gyászáról, valamint fia, Hórusz születéséről szóló mítoszt jelenítik meg. Emögött az a szándék rejlik, hogy a műsztészek képesek legyenek legyőzni szenvedésüket és elérni a halhatatlanságot.

Beneventumban fennmaradt egy Ízisz-szentély az istennő szobraival együtt, és a Pompejiben lévő Ízisz-templom falfestményein az Ízisz-papnők kultikus táncokat mutatnak be. A sírreliefek gyakran ábrázolnak nőket az Ízisz-papnők öltözetében; ugyanazt a jellegzetes, mell alatt megcsomózott ruhát viselik, mint az istennő.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

82/79 Az Ízisz-kultusz beville Rómába

A keresztény időszámítás szerint

kb. 38 Ízisz-templom építése Rómában a Mars-mezőn

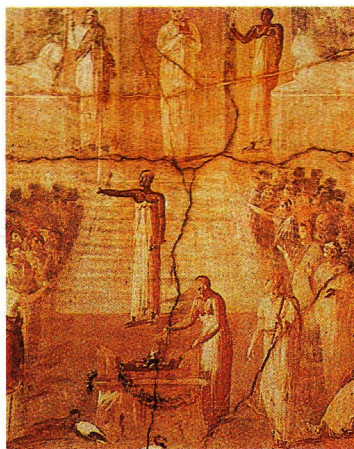
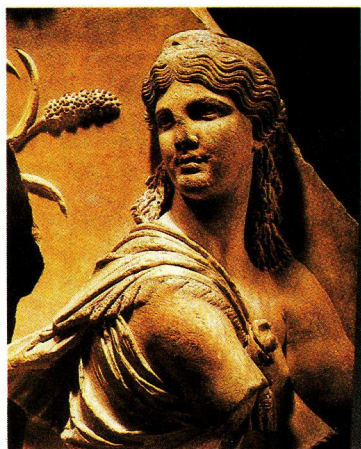
81–117 Domitianus és Traianus császár támogatja az Ízisz-kultuszt

Irodalom

Witt, R. E.: *Isis in the Graeco-Roman World*. London, 1970.

1 Ízisz, 130 k., márvány, 72 cm. Róma, Museo Capitolino

2 Ízisz-kultusz, herculaneumi falfestmény, 1. sz.

IZRAELITA VALLÁS

~ként az *izraeliták* Mózesre (kb. Kr. e. 1250) visszavezetett vallását jelölik; az *izraeliták* olyan szakrális törzsszövetséget alkotnak, amelyet Jákob, mellék- és megtisztelő nevén *Izrael* (héber: „az Isten Úrnak bizonyul”) ősapája 12 fia személyesít meg, és akiket együttesen e néven említenek. Izrael utódainak vallása az *izraelita-zsidó* vallástörténet első fejlődési szakaszát jelenti, amely az önálló Júda állam megszűnéséig és a babilóni fogság kezdetéig (Kr. e. 586–38) tart, s amellyel szűkebb értelemben a →zsidóság kezdődik mint második fejlődési szakasz. Az *izraelita-zsidó* vallás követőit az első szakasz idején többnyire *izraelitáknak*, a következő szakasz idején pedig *zsidóknak* nevezik. A diaszpórában keletkezik az *izraeliták* gyakori neve, a *héberek* (ivrik), akik Sém dedunokájának, Éber (Éver) ősapájának leszármazottai (Ter 10, 21 skk.).

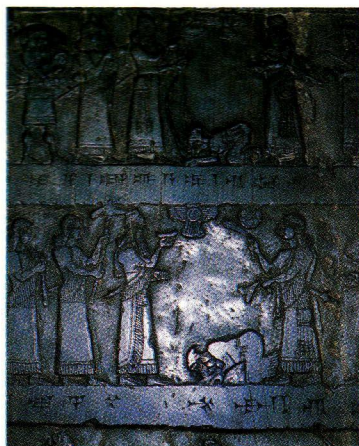
Az ~ a →sémi és az →elő-ázsiai vallások közé tartozik.

Mózes, mint az *izraelita* vallás alapítója, amelyet ezért *mózesi* vallásnak

is neveznek, az első olyan vallásalapító, akinek alakja történelmileg legalább körvonalaiban megragadható – annak ellenére, hogy rengeteg legenda vonása van. Az idő tájt, amikor II. Ramszesz (1290–24) uralkodik Egyiptomban és mindenféle törzsek, köztük a József törzséből való sémi nomádok robotmunkát végeznek a fáraó javára, születik Mózes sémi szülők gyermekeként (Lévi törzséből). A Mózes név (őegyiptomi: [valaki...] „fia”) egyiptomi eredetű. Mivel a fá-

raó parancsolata szerint minden héber újszülöttet meg kell ölni, Mózes szülei ezért nádából font kosárban a Nílus folyóba bizzák. A kisiút a fáraó egyik lánya rejt el magánál. A királyi udvarban nevelkedő Mózesnek később el kell menekülnie Midjánba, ahol a midianiták pásztornépe él, mert belekeveredik egy hazafiás gyilkosságba. Itt megházasodik Cippórával, Jetro (Jitró) pap lányával.

Egy napon Mózes épp az apósa birkait legelteti, amikor megjelenik neki

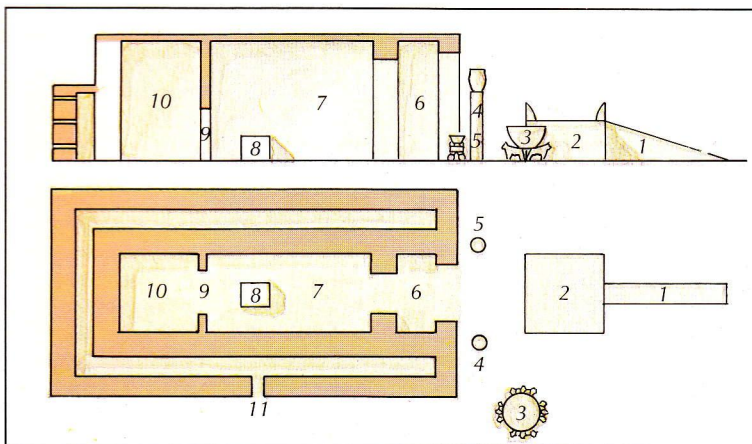

1 Marc Chagall: Mózes elnyeri küldetését az ég csipkebokornál, 1966

2 Jéhú, Izrael királya (Kr. e. 841–814) hódol III. Szalamannaszár (Sulmán-asaridu) előtt, Fekete obeliszk, Kr. e. 829. London, British Museum

3 Izraelita templom alaprajza, Salamon Temploma, Jeruzsálem

1. feljáró
2. égőáldozati oltár
3. bronz medence
4. Jachin
5. Boász
6. előcsarnok
7. szentély (hekál)
8. illatáldozati oltár
9. templomajtó
10. szentek szentje (debír)
11. bejárat a fülkébe

Isten azon a Hóréb- (Szinai-) hegyen, amely a hasonló nevű pusztaságban tanyázó nomád törzsek szakrális központja. A lángoló, de el nem égő csipkebokor nemcsak Mózes csodálatát váltja ki, hanem lökést is ad a döntő istenélményhez. Itt, a pusztaságban nyilvánítja ki a hely istene, Jahve, a nevét: „Én létezni fogok, mint aki létezni fogok” (Kiv 13, 14; M. Buber értelmezése szerint), és prófétájának nevezve Mózes, megbízza azzal, hogy szabadítsa fel Izrael népét az egyiptomi szolgaság alól. E megbízatást követően Mózes Midjából visszatér Egyiptomba, és fivérével, Áronnal együtt megpróbálja rávenni a fáraót a sémi törzsek elbocsátására. Mivel nem nyeri el a fáraó beleegyezését, tíz különböző csapás zúdul Egyiptomra (Kiv 7–12), amelyekből az utolsó az emberi és állati újszülöttek halálát hozza magával, de csak az egyiptomiak számára, a zsidók számára ez az esemény ugyanakkor összekapcsolódik a pészah első megünneplésével; az ünnepet aztán ettől kezdve évenként megünnepelik az egyiptomi szolgaságból való kiszabadulás emlékéül. A tizedik, az utolsó egyiptomi csapás hatása alatt a fáraó végül hozzájárul a héberek kivándorlásához, s a vándorló nép előtt Jahve halad mint felhő-, ill. tűzoszlop. Ám a fáraó visszavonja beleegyezését és fegyveres erővel üldözőbe veszi a kivonuló népet, de amíg azok száraz lábbal tudnak átkelni a Vörös-tengeren, addig az egyiptomiak belefulladnak a tengerárba. Ez az esemény a szemiták szemében igazolja Jahve és közvetítője, Mózes hatalmát.

Nomád vándorlásuk közben a pusztákban keresztül a héber törzsek eljutnak végül a Szinai-hegyhez, Jahve hegyéhez. Itt történik Jahve döntő (Szinai-)kinyilatkoztatása, és itt köt Jahve szövetséget Izraellel, az ő választott népével, és ezáltal lényegében megszűntetik az izraelita népvallás. A (Szinai-)kinyilatkoztatás lesz a szövetség szervezeti szabályzata, a törvény (többek közt a Tízparancso-

lat: 227. o.). A szövetségekötést látható törvénytáblák fejezik ki, a tábláknak Jahve rendelkezésére készítene egy külön ládát, ez az ún. frigyláda alkotja attól fogva a szakrális központot, s ezt viszik a vándorló nép előtt, ahogy továbbvonul a pusztaságban. Amikor negyvenévi pusztai vándorlás után elérnek az „Ígért földjére”, Kanaán határához, Jahve megmutatja Mózesnek, aki mint közvetítő állandó kapcsolatban áll vele, Nebó hegyéről Kanaánt. De maga Mózes már nem kelhet át a Jordán vizén, mert 120 évével letelt életideje. Mózes Moában hal meg, és a Bét-Peorral (Bét-Pegor) szemben fekvő völgyben temetik el. Sírja helyét nem ismerjük.

Kr. e. 1200 körül, Mózes utóda, Józua vezetésével az izraelita törzsek egyes csoportjai bevándorolnak a nem túl sűrűn lakott Palesztina (országnev) megművelt földjére, ahol szövetségre lépnek más, oda korábban (1500 óta) bevándorolt izraelita törzsekkel. A közös eredet és istentisztelet folytán az izraeliták 1200 táján a központi szentély védelme céljából létrehozzák a *tizenkét törzs szakrális szövetségét* (amfiktüónia), és a karizmatikus vezetők, a *bírák* feladata, hogy ügyeljenek Jahve szolgálatára és törvénye betartására; e periódus a Kr. e.-i 1200 és 1000 közötti időre esik. Miután a 11. sz.-ban a szomszédos filiszteusok hatalma a nyugatra eső tengerparton, az ammonitáké pedig Kelet-Jordániában megerősödik, a fenyegető nyomás ellensúlyozására megalakítják az első államot, és megteremtik az izraeli királyságot. *Dávid* király (kb. 1006–966) uralkodása alatt egy államban egyesül Júda és Izrael, az új állam politikai és szakrális fővárosa Jeruzsálem lesz. A frigyláda idehozatalával pedig *Dávid* Jeruzsálemhez (Cijón) köti Izrael törzseinek szakrális hagyományait. A Zsoltárok könyve számos költeményét *Dávid*nak tulajdonítják. Fia és utóda, *Salamon* (kb. 966–926) továbbfejleszti Jeruzsálemet, azáltal is, hogy „*Dávid városát*”-tól északra

nagy kiterjedésű palotaegyüttest épített királyi *szentéllyel* (Jahve-templom), a salamoni, ill. „első templom”-nak nevezett épülettel. Közmondásos Salamon pompakedvelése, valamint az a támogatás, amit a tudományra és a művészetre fordít. Őt tekintik a Példabeszédek, a Prédikátor és a Zsoltárok könyve, valamint az Énekek éneke szerzőjének.

Salamon halálával kettészakad a birodalom, és két kisállam keletkezik belőle, Júda, a déli ország (925–587), amelynek fővárosa Jeruzsálem, és Izrael, az északi ország (926–587), amelynek eleinte Sikem a fővárosa, aztán Tirca és Penúél, később pedig Sómron (Szamaria).

Amikor az *északi országban*, Izraelben (926–722) *Aháb* király idején (871–52) a fiának és utódának, Omrinak Jezabel föníciai hercegnővel kötött házassága következtében föníciai isteneket tisztelnek, fellép *Illés* (Elija, Éliás) próféta, a jahvista ellenmozgalom vezetője, és szembeszáll az Omri-dinasztiával. *Jéhu* király uralkodása (845–18) alatt 842-ben Izrael adót kénytelen fizetni az asz-sziroknak, mint ahogy *Menahém* király alatt (747–38) is, aki 738-ban fizet adót az asszír III. *Tukulti-apil-ésarrának* (745–26). A növekvő társadalmi feszültség, a szegények kiszákmányolása felháborítja a két prófétát, *Hóseást* és *Ámóst*, akik megjövendölik Izrael bukását. Miután az asszír V. *Sulmánu-asaridu* (726–22) háromévi ostrom után 722-ben elfoglalja és lerombolja Szamariát, Izrael asszír tartománnyá lesz (→ asszír vallás), és megkezdődik Izrael lakóinak áttelepítése Médiába és Mezopotámiába. Az otthon maradók pedig elvegyülnek a betelepülő idegenekkel („szamaritanusok”).

A *déli országban*, Júdában (925–587) *Atalja* alatt (845–39) meghonosítják a Baál-kultuszt. *Azarja* király (787–36) idején lép fel *Jesaja* (Ézsaiás) próféta (743-ban), aki politikai tanácsokat is ad. Amikor *Jósija* (Jósiás; 639–09) király 621-ben megtalálja a régi törvénykönyvet a templomban, politikai és vallási restaurációra kerül sor, a „deu-

teronomiumi reform"-ra, ami által helyreállítják a tiszta Jahve-szolgálatot a templomban, és minden más szentélyt lerombolnak. Jeremiás próféta (627-ben) hiába beszél arról, hogy küszöbön áll a vég, amely a babilóniak részéről fenyeget, nem veszik őt komolyan, amíg a babilóni II. Nabukudurri-uszur (Nebúkadneccár, Nabukodonozor) (605–562) az 598. évben meg nem ostromolja Jeruzsálemet. Jó-jákim király (598–97) megadja magát, így megóvja a várost a lerombolástól, de azt nem tudja elkerülni, hogy a vezető réteget vele együtt Babilóniába ne hurcolják. Cidkija király idejében (597–87) II. Nabú-kudurri-uszur újra ostrom alá veszi Jeruzsálemet, majd másfél évi harc után 587-ben a hatalmába keríti, és lerombolja a templommal együtt. Júda babilóni tartomány lesz (→ babilóni vallás), és újabb, nagy tömegeket érintő kitelepítés következik, ami a déli ország sok lakójának a babilóni fogságot jelenti (586–38).

Történelme során Izrael azért maradt fenn, mert Isten vezeti őt, és ezáltal Izrael Istene a legszorosabban kapcsolódik Izrael történetéhez. Ő szabadítja ki az egyiptomi szolgaságból, ő a volta-keppeni vezető, amikor a pusztaságban vándorolnak, és ő az, aki megnyilatkozik a Színai-hegyen. Ő egyúttal a patriarchák istene és az egész világ teremtetője. Az ő legtöbbször használt neve a Jahve (Jehova), amit az égő csipkebokorról szóló elbeszélés (Kiv 13,14) a már idézett „Én létezni fogok, mint aki létezni fogok” (M. Buber interpretációja szerint; a Septuaginta szerint: „Vagyok, aki vagyok”) kijelentés által értelmez. Ezt a tulajdonnevet mint valami *tetragrammatont* (görög: „négy jegy”) a JHVH négy héber mássalhangzójával jelölik, ha leírják a JAHVEH szót. A ma részben használatos Jehova név a középkorban keletkezett a Jahve név hibás olvasata nyomán. Jahvét eredetileg a nem izraeli törzsek természetistenének tekintik, aki Mózes próféta idejében lesz az izraeli történelem istenév. Egy másik istennév az Elóhim – a ritkán használt Él („Isten”) többes-

száma – a sémi nyelvekben használatos általános istenjelölés. Az Élrel kapcsolatban inkább a Saddáj („a mindenható”) jelölést használják Él Saddáj gyanánt (Ter 28,3). A Jahve isten név gyakori mellékeve a Cebáót (héber: „a seregek ura”).

Izrael előtörténetének később a Pentateuchusban (Mózes öt könyve) (→ 228. o.) összefoglalt hagyományai, amelyeket mind a tizenkét törzs szövetségi álláspontja szerint alakítanak ki, jöllehet eredetileg csak egyes, különféle törzsrészek tapasztalatait tükrözik, a nép vallási tudatának megnyilvánulásai. E hagyományok között a legjelentősebbek az egyik törzscsoport Egyiptomból való kivzetését elbeszélő *Exodus* (*Kivonulás*)-hagyomány (Kiv 1–15), amelyek Izrael ősi hitvallását alkotják, és amelyeknek meghatározó jelentőségük van Izrael elhivatottsági hite szempontjából. A *Színai-hagyomány* (Kiv 19–34) pedig, amely leírja az egyik törzscsoport találkozását az Istennel annak hegyén a pusztaságban és a szövetség kötését Jahve és Izrael között, előírja a szövetségmegújítás rendszeres megünneplését a törzsszövetség számára. Szintúgy a kiválasztottság hitét húzzák alá a *patriarchákról* szóló hagyományok (Ter 12–50), amelyek középpontjában a földtulajdon és az ivadékok sokasodásának ígérete áll az egyes törzscsoportok kinyilatkoztatásban részesülő személyiségei és kultuszalapítói részére. Az elődökről elmondottakat a most megtelepedett egykori félnomádok honfoglalása után már nem tekintik az egyes törzsrészek külön történetének, hanem vagy Izrael választott népe közös tapasztalatának valamely hős vezetése alatt (Mózes, Józsu), vagy az ősapák történetének (Ábrahám, Izsák, Jákob), amely az utódok sorsában hat tovább.

A Színai-hegyen kinyilvánított törvény érdemi része a *Dekalógus* (görög: „tíz ige” = a Tízparancsolat), amelynek szövege arra a két kőből való törvénytáblára van vésve (Kiv

20, 1–17), amelyeket a frigylárában őriznek.

Izrael törzsei, a közös Jahve-hagyományok köré csoportosulva, szövetségben tudnak egymással a közös Jahve-kultuszban. Az istentisztelet fő alkotórésze az áldozat (*qorbán* = „felajánlás”), amelyet mint véres áldozatot (őkrök, birkák, kecskék, galambok) és mint vértelen, növényi étel- és italáldozatot (gabona, liszt, kovásztalan kenyér, olaj, tömjén) naponta, vagy a sabbátkor, vagy ünnepnapokon mutatnak be. A kultusz

Én, az Úr, vagyok a te Istened. . .
Ne legyenek néked idegen isteneid
énelöttem
Ne csinálj magadnak faragott
képet. . .
Az Úrnak, a te Istenednek nevét
hiába fel ne vedd. . .
Megemlékezzél a szombatnapról. . .
Tiszteld atyádat és anyádat. . .
Ne öl.
Ne paráználkodjál.
Ne lopj.
Ne tégy a te felebarátod ellen hamis
tanúbizonyítást.
Ne kívánd a te felebarátodnak
házát. . .

szóan bemutatott ételáldozatokhoz tartoznak a kitett kenyerek (*lehem ha-párim*: „színkenyér, a jelenlét kenyere”), azaz 12 darab, kovász nélkül készített búzakenyérlepeny, amelyeket minden sabbáton „Jahve arca előtt” egymásra raknak a szentély egyik külön oltárán, és egy hét elteltével frisssekkel cserélik ki.

A keresztény istentisztelet közben még ma is mondott *ároni áldás* (Szám 6, 24–26) olyan három részből álló áldás, amelyet a lévita Áron – Lévi dédunokája és Mózes bátyja – és ennek papi utódai mondanak Izraelre:

Áldjon meg tégedet az Úr és őrizzen
meg tégedet.
Világosítsa meg az Úr az ő orcáját
terajtd,
és könyörüljön terajtd.
Fordítsa az Úr az ő orcáját tereád,
és adjon békességet néked.

Jákob és Léa harmadik fiát Lévinek hívják, az ő törzséből való papok és templomszolgák a *léviták*. Feladataik közé tartozik a vallási oktatás, az áldozattal kapcsolatos szolgálat és a jóslás. Amíg a királyok korában ők látják el egyedül a papi teendőket Jahve szentélyeiben, addig Jósija király kultuszközpontosításától fogva (Kr. e. 622) alacsonyabb templomi személyzetté fokozzák le őket egy bizonyos jeruzsálemi papi család, a Cádóc-család kiváltsága kedvéért.

Izraeli kultuszhelyek egyebek közt Bétél, Dán, Siló és Sikem, amelyek vagy korábbiak a Jeruzsálemben lévő központi szentélynél, vagy egyidősek vele. A salamoni templom (héber: *bét ha-miqdás* = „szentély”) egy olyan, három részre tagolt, derékszögű építmény (35 × 10 m), amely előtt megtalálható az égőáldozati oltár, az „érc-tenger” (bronz medence), valamint a Jákím és Boáz elnevezésű két oszlop. A templom előcsarnokához csatlakozik a *szentély* (*godes*, ill. *hekál*), amelyben az égőáldozati oltáron kívül ott áll a kitett kenyerekhez való asztal és két ötkarú gyertyatartó is. Az ablaktalan szentek szentjében (*qodes ha-qodesim*, ill. *debír*) őrzik a frigyládát, ezt az akácfából való, aranyozott szekrényládát, ami egyrészt a két törvénytábla őrzőhelye, másrészt Jahve állandó templombeli jelenlétének szimbóluma.

A hagyomány úgy tartja, hogy Mózes írta az öt *mózesi könyvet*, a *Pentateuchst* (görög: „öt könyvtekercs”; héber: *tórát Móse* = „Mózes tana”). Ezek közül a *Genesis könyve* (görög: „keletkezés”), amely a világteremtéssel kezdődik, magában foglalja a Paradicsomról és a bűnbeesésről, a vízözönről és a bábéli toronyépítésről szóló elbeszéléseket is. Ebben a könyvben szerepel József, Jákob ósátya és Ráhel ósánya fia, akit eladnak testvérei, és aki Egyiptomba kerülve nagy hatalomra tesz szert a fáraó udvarában mint álomfejtő. Ez a novella (Ter 37–47) a világirodalom részét képezi, és a bibliai té-

mák közül ennek van leggazdagabb utóélete.

Az *Exodus könyve* (görög/latin: „kivonulás”) Egyiptom elhagyásától tárgyalja Izrael népének történetét a Színai-hegyi eseményekig. A *Leviticus* (latin: „léviták könyve”) a lévitákra és a kultuszra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza. A „léviták könyvét olvasni” szólásmód, amelynek jelentése: „dorgáló beszédet tartani”, a *Leviticus* könyv keresztény olvasatára vonatkozik. A *Numeri* (latin: „számok”) a pusztaságban tartott népszámlálásokat mondja el a kelet-jordániai országrész meghódításáig. A *Deuteronomium* (görög/latin: „második törvény”) a mózesi törvény és a pusztai vándorlás hagyományának megismétlése Mózes beszéde által.

A mai bibliatudomány Mózes öt könyvét a különböző korokból való szövegek egyesítésének eredményeként fogja fel, és főleg négy forrásteg között tesz különbséget, amelyek közül a legrégebb mintegy a Kr. e. 9/8. sz.-ból származik, és bizonyára a déli országban, Júdában keletkezett. Mivel a Jahve istennév fordul elő benne (Kiv 3-ig), e forrásművet *jahvistának* is nevezik. Az *előhista forrást*, amely az északi országban, Izraelben Kr. e. 900 körül keletkezett, és az Előhim isten nevet (Kiv 3, 15-ig) használja, a jahvistával egy szövegben egyesítették az északi ország bukása (Kr. e. 722) után. A Kr. e. 7. sz. közepe táján keletkező *Deuteronomium* valahogy összekapcsolódik a Jósija király alatt felfedezett törvénykönyvvel (Kr. e. 621). A *Papi Kódex* a babilóni fogság idejéből származik (Kr. e. 6. sz.). Ez a papság körében keletkezett mű Mózesre szeretné visszavezetni a törvényes és elsősorban a kultikus rendet.

A héber irodalom legrégebb szövegrészletének attól a *Debórától* való éneket (Bír 5, 2–31) tekintik, aki izraeli bírő- és prófétanő volt (Kr. e. 1100 körül) és vezér a kanaániak elleni háborúban.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

13. sz. Mózes, a próféta

kb. 1220 Merneptah fáraó (1224–14) Izrael-sztéléje

kb. 1120 A Debóra-ének

kb. 1006–966 Dávid király

961-től Salamon (966–26) templom-építése

9/8. sz. A jahvista elbeszélés

900 után Az előhista elbeszélés

722 Lerombolják Szamáriát és megszűnik az északi állam, Izrael

621 Jósija (639–09) deuteronomiumi reformja

587 Lerombolják Jeruzsálemet és a salamoni templomot, megszűnik a déli Júda állam; a babilóni fogság kezdete (536–38)

Irodalom

Lehmann, J.: Moses, der Mann aus Ägypten. Religionsstifter, Gesetzgeber, Staatsgründer. Hamburg, 1983.

Neher, A.: Moses. Reinbek, 1984.

Noth, M.: Geschichte Israels. Göttingen, 1981.

Noth, M.: Überlieferungsgeschichte des Pentateuch. Stuttgart, 1966.

Ringgren, H.: Israelitische Religion. Stuttgart, 1982.

Sellin, E.: Mose und seine Bedeutung für die israelitisch-jüdische Religionsgeschichte. Leipzig, 1922.

JAPÁN VALLÁSOK

A ~ mindazoknak a vallásoknak a gyűjtőfogalma, amelyek magában Japánban keletkeztek, valamint amelyek kívülről jutottak Japánba, de ott japáni értelemben fejlődtek tovább.

Japán legrégebbi vallása az →ajnu-vallás; az ajnuk Japán őslakói, akikkel találkozni lehet még Hokkaidó szigeten. A japánok történelme és a →sintoizmus szorosan összefonódott. A kínaiaktól a 6. sz.-ban átvett →buddhizmus mahájána formája itt megkapja a japáni veretét, miáltal saját buddhista irányzatok keletkeznek Japánban. Ettől kezdve a buddhizmus és a sintoizmus alkotja, részben váltakozva, a két fővallást az ország történelme során. Ma a japánok kb. 60%-a vallja magát buddhistának.

A buddhista irányzatok közé Japánban a hosszú-sút (alapítva 653-ban), a singon-sút (a. 805-ben) és a tendai-sút (a. 805-ben) számítják. Az utóbbiból keletkezik a nicsiren-sú (a. 1253-

ban), amely a három →Lótusz-szútra vallás anyaiskolája lesz. A japáni iskolák közé tartozik még a dzsódó-sú (a. 1175-ben), amelyből a sin-sú (a. 1224-ben) születik, valamint a zen-sú (a. 1191-ben), amelyből a rinzai-sú (a. 1202-ben), a sóto-sú (a. 1228-ban) és az óbaku-sú (a. 1654-ben) jön létre.

A legtöbb →új vallás Japánban keletkezett. Közéjük tartozik többek közt a már említett Lótusz-szútra vallásokon kívül, a buddhizmus és sintoizmus szinkretikus környezetéből kinőtt olyan irányzat, mint a →tenrikjó (a. 1838-ban), a →szeicsóno-dzsi (a. 1930-ban) és a PL-Kjódan (a. 1926/46-ban).

Ide sorolható a neosintoista jellegű →kurozumikjó (a. 1814-ben), →konkókjó (a. 1959-ben) és →ómotokjó (a. 1892-ben), amely utóbbiból ismét két irányzat, az →ananaikjó (a. 1934-ben) és a szekai-kjuszei-kjó (a. a 20. sz. elején) vált ki.

Külön ki kell emelni még az →odoru sukjót (a. 1944-ben). A japán lakosság 10%-a tagja valamelyik →új vallásnak.

Irodalom

Bairy, M. A.: Japans neue Religionen in der Nachkriegszeit. Bonn, 1959.

Bunce, W. C.: Religions in Japan. Buddhism, Shinto, Christianity. Tokio, 1955.

Gerlitz, P.: Gott erwacht in Japan. Freiburg, 1977.

Gundert, W.: Japanische Religionsgeschichte. Stuttgart, 1943.

Hammitzsch, H.: Die Religionen Japans. Stuttgart, 1985.

Köpping, K. P.: Religiöse Bewegungen im modernen Japan als Problem des Kulturwandels. Köln, 1972.

Offner, C. B.–van Straelen, H.: Modern Japanese Religions. Leiden, 1963.

Thomsen, H.: The New Religions of Japan. Rutland–Vermont–Tokio, 1969.

Sieffert, R.: Les religions du Japon. Paris, 1968.

KANAÁNI VALLÁSOK

A ~ összefoglaló elnevezése a nem arámi, észak-nyugati sémi népek vallásainak, akik Kanaánban, Szíria és Palesztina, a mai Libanon és Izrael területén laktak és kanaánitáknak, ill. kanaániaknak nevezik őket.

A ~, amelyek magukban foglalják a →föníciai, a →pun és az →ugariti vallást, továbbá a héberek (→izraelita vallás) vallását és a →moábi vallást, a →sémi és az →elő-ázsiai vallásokhoz tartoznak.

Kanaán lakóit, akik megajándékozták a világot és a keleti népeket az alfabetikus írással, a „népek táblája” (Ter 10,6.15–20) a hamita népek közé sorolja. Ők a babilóni, majd hettita befolyás és végül egyiptomi uralom

(A 18. dinasztia óta) alatt álló Kanaán lakói. Ebből az időből maradtak fenn az Amárna-szövegek, amelyek többek közt kanaáni és szíriai városállamok uralkodóinak levélváltását tartalmazzák Egyiptom királyával. Kr. e. 1400-tól kezdődően a kanaániak felett az asszírok uralkodnak. Amikor a 12. sz. elejétől a kanaáni fejedelmek szabad kezet kapnak, máris hódító népek nyomulnak Kanaánba, közöttük a héberek is. Ebben az időben Kanaán híres városállamai Aj, Arad és Megiddó, kultuszhelyként pedig Be-ér-seba ismert.

A Kanaánban élő nép vallása olyan földművesvallás, amely gyökeresen különbözik a bevándorló izraelitáké-

től. A kanaáni mítoszok mindeneke-lőtt esőre és szárazságra vonatkozó utalásokat tartalmaznak, amelyeket valamilyen isten vagy hős életével és halálával, egészségével és betegségével hoznak kapcsolatba.

Az istenségek feje Él, aki az istenek és az emberek atyja, valamint az ég és a föld teremője. Nevéből Kanaánban később az izraelita „Jahve” isten mellékeve lesz. Él feleségének Aséra istennőt tekintik, aki 70 istenséget szül férjének.

Az egyik kanaáni főistenség Baál („úr”), ő az, aki akkor beszél, ha dörög az ég, és aki az esőt küldi ajándékba. Adonnak vagy Meleknek is hívják. Melkicedeq, a jeruzsálemi papkirály

nevében viseli a kanaáni Melek isten-nevet. Említhető még *Anat* és *Astart* istenség is. Őket mindenki tiszteli, mégpedig azért, hogy elhárítsák a szárazságot, a terméketlenséget és az éhínséget Kanaán földjéről.

A vallásos élet a föld- és szőlőműveléssel kapcsolatos ünnepeken éri el tetőfokát, ahogy ezekről a Biblia (Bír 9,27 és 1Kir 18, 28) szól. Az isteneknek emelt templomokat és oltárokat magaslatokra építik. A gezeri kanaáni templomban kőből faragott oltárt találtak, amelyen fent tojásdad alakú nyílás található áldozási célból. Az oltár köré barázdát ásnak, és abban vezetik el az áldozati vért. Elsősorban

háziállatokat és madarakat áldoztak, de szokásosak voltak termény- és elsőszülött-áldozatok is.

Az oltárok mellett emlékkövet állítanak fel, amelyeket az istenségek ülőhelyének tekintenek, és nagy tisztelettel veszik őket körül. Az arámiában és a főníciaiban, mint ahogy a héber Bibliában is, ezeket *maccébák*-nak, ill. *maccébó*-nak („a felállított”) hívják. A kanaániták vallása nagyon közel áll az izraelita valláshoz, és a benne fellelhető egyes vallási motívumok belekerülnek a bibliai elbeszélésekbe. Ezek kétségkívül a sémi törzsek és népek közös, korai szájhagyományából származnak.

Irodalom

- Albright, W. F.: *Yahweh and the Gods of Canaan*. London, 1968.
 Cook, S. A.: *The Religion of Ancient Palestine in the Light of Archeology*. London, 1930.
 Cross, F. M.: *Canaanite Myth and Hebrew Epic*. Cambridge, 1973.
 Driver, G. R.: *Canaanite Myths and Legends*. Edinburgh, 1978.
 Dussaud, R.: *Les origines cananéennes du sacrifice israélite*. Paris, 1921.
 Gibson, J. C. L.: *Canaanite Myths and Legends*. Edinburgh, 1978.
 Gordon, C. H.: *Canaanite Mythology*. New York, 1961.
 Jirku, A.: *Mythus der Kanaanäer*. Bonn, 1966.

KAONI-MOZGALOM

A ~ a Kaoni, hawaii próféta által 1868-ban kezdeményezett és róla elnevezett vallási mozgalom a Hawaii-szigeteken, amely a polinéz törzsi vallásokból ered, és amelyet az óceániai → új vallások közé számítanak.

A már 750-ben polinézek lakta Hawaii-szigeteket Cook fedezi fel 1778-ban. Az európaiak és az amerikaiak jelenléte a bennszülött kultúra és vallás hanyatlását idézi elő. Miután 1795-ben Kamehameha uralma alatt a szigetcsoport királysággá egyesül,

1819-ben megjelennek az első evangélikus, 1827-ben pedig a katolikus misszionáriusok. Ez utóbbiak föltűnése a franciák gyarmatosító terveivel áll összefüggésben. A helybeliek 1831-ben és 1837-ben elkergetik őket, de 1839-ben a francia flotta beavatkozásának köszönhetően újra visszatérhetnek a szigetekre. Az 1858-as himlőjárvány és a behurcolt lepra megtizedeli a bennszülött lakosságot.

Ebben az évben lép fel *Kaoni* próféta, és bejelenti a küszöbön álló világ-

véget, amely azonban követői számára a Paradicsomot jelenti. Szavai hatására sokan abbahagyják a gyarmatosítók ültetvényein végzett munkájukat, amivel csak azt érik el, hogy 1860-tól (1878-ig) nagyszámú kínait telepítenek az országba. Kaoni próféta követői ezt nem tudják elfogadni, és 1868-ban véres felkelést robbantnak ki az államhatalom ellen. A felkelők által elkövetett szörnyűségek arra készítetik az államhatalmat, hogy a lehető leggyorsabban vessen véget a felkelésnek.

KELTA VALLÁS

A ~ annak az indoeurópai népcsoportnak a vallása, amely Kr. e. 300 körül Európa-szerte megtalálható, és „szigeti kelták” néven a mai Írországból, Skóciából, Angliából és Walesben, Franciaországból, az Ibériai-félsziget, Olaszország, az alpesi országok, a Balkán és Törökország (Galatia)

egyreszein „szárazföldi kelták” néven ismertek.

Az *ókelták* vallása az → európai és az → indoeurópai vallásokhoz tartozik.

A kereszténység előtti 6. sz. kezdete óta a kelták Közép-Európából vándorolnak szét az egész kontinensen.

Kr. e. 550 körül behatolnak a Pireneusi-félszigetre, Kr. e. 387/86 körül kirabolják és felgyújtják Rómát, a kelta galaták pedig a Kr. e.-i 3. sz. folyamán telepednek le Kis-Ázsiában. Kr. e. 300 óta viszont elsősorban a karthágói Hasdrubal Hispániába, aztán a rómaiak Észak-Itáliába (Kr. e. 193) és

végül Caesar (Kr. e. 100–44) a Kr. e.-i 58–51 közötti években Helvetiába és Galliába szorítja vissza a keltákat. Keletről és északról pedig a germánok üldözik el őket, miközben délen és nyugaton – a bretonok kivételével – sor kerül romanizálásukra. A keresztény hitre tért kelták ma még saját nyelvükön beszélnek: tehát írul Írországból, gaelül Skóciából, kymróul vagy walesiül Walesben és bretonul Bretagne-ban.

Az ókelták férfi és nőistenségei termékenység-, had- és védőistenek.

Ebben az összefüggésben jellemzőek náluk a háromarcú vagy háromfejű istenek, a hármas istenábrázolások. *Aes side*-nek (kelta: „sidhalom emberei”) azokat az isteneket nevezik, akik nem tűntek el a kereszténység megjelenésével, hanem tovább éltek világukat a dombokon és magaslatokon.

A szigeti kelták istenségei

Föld- és termékenységistennő, valamint az istenek anyja, *Dana*, ill. *Ana*. Az utódait ezért a *Tuatha Dé Danann* (kelta: „a Dana rokonai”) névvel illetik.

Az *Eochaid Oll-athair* („nagy atya, mindenségatya”) melléknévű *Dagda* (kelta: „jó isten”) olyan földisten, akinek hatalma kiterjed a gabonára és a tejre. Ő a tápláló apa, akinek ételeket tartalmazó üstje kifogyhatatlan, és fái minden évszakban gyümölcsöktől roskadoznak.

A költészet, a jövődőlés, a látnoki tehetség és a művészi kovácmesterség védőszentje és istennője *Brigit* vagy *Brig*, ill. *Briganti* („fenséges, sugárzó, hatalmas”). A rómaiak szemében ő és *Victoria* azonos istennő. A kelta nyelvtörleteken ma is mindenütt nagy tiszteletnek örvend a kereszténység hasonló nevű szent Briggája.

Brigit fia a kultúra istene, *Ogma* – Galliában *Ogmios* –, aki arról nevezetes, hogy a bárdok tőle kapják tehetségüket, és hogy ő találta fel az og-

ham-írást, amely a Kr. u.-i 4. sz. óta használt vonalak és pontok rendszere.

Az isteni kézművesek egyik hármas csoportját *Goibniu* („nagy kovács”), a kovácmesterség istene, *Luchta*, aki *Luchtaine* és *Luchtine* is, az ácsmesterség istene és *Creidne*, a rézműves-ség istene alkotja.

Hadistennőnek tekintik *Morrigan* („nagy istennő, kísértetistennő”), *Nemaiut* („rettegés, dühöngés”) és *Badb Cathat* („dögvarjú”).

A szárazföldi kelták istenségei

Taranisra („mennydörgető”), aki időjárásisten, egyrészt a sok melléknév jellemző, másrészt az, hogy kerékkel és villámmal ábrázolják. A római Jupiterhez hasonlítják.

Az élőlények ura *Cernunnos* (*cernu* = *cornu* = „a szarvat viselő”), a szarvasagancssal koronázott termékenységisten. A gundestrupi üstön állatok veszik körül, a Reims mellett talált oltáron pedig gabonát önt ki zsákból, és bikát meg szarvast etet.

A legelterjedtebb isten *Belenus* (*bel* = „fényes, világos”), a „fényisten”, aki a római Apolló hasonmása, női párja *Belisama* (*bel* = „fény” és *sama* = „hasonló”); őt mint a fény és a tűz istennőjét a római Minervával hasonlítják össze.

A többnyire háromság gyanánt ábrázolt *Matronák* vegetációs- és anyaistenségek, akik a Rajna–Duna vidéken örvendenek tiszteletnek. A *Matrona* egyes számú alakja a *Marne* folyó nevében maradt fenn. A *Matronákat* gyümölcsökkel az ölükben vagy bőségszaruval ábrázolják.

Bőségszaruval vagy gyümölcscsel teli kosárral áll elének *Epona* (*epos* = *equus* = „nagy kanca”) is, a lovak istennője és a lovasok védelmezője.

A *Samildánach* („a sok mesterséghez értő”) melléknévű *Lugus* – Írországból *Lug* – („világító”) az ügyesség védnöke, a művészetek feltalálója. Nevét egyébként – amely többnyire együtt található a kelta *dun* („meg-

erősített hely”) szóval – napjainkig őriz néhány városnév. Így a gall *Lug(u)-dunonra* („Lugus-erőd”) utal vissza a Lyon, London, Laon, Leiden és Liegnitz helységnévre.

A tudás védőisteneként *Ogmios* tisztelik, aki az ír Ogmának felel meg. A kereskedelem, valamint az ég, a nap és a tűz istene *Esus* („mester”), akit számos névvel illetnek. A párizsi Notre-Dame egyik mellékoltára kurta ruhában, szakállasan ábrázolja, amint fejszéjével egy fát vág ki. Női párja *Rosmerta*, az égistennő. Ugyanakkor *Damonat* az egészség istennőjének, *Grannust* gyógyító istennek tekintik.

Megemlítendő még a hadisten *Teutates* (a *teutából* származik = „nép, törzs”), aki számos melléknévvel felruházott törzsi isten, őt a római Mars-hoz hasonlítják, valamint egy hadistennő is: *Nemetona*.

Vannak egyes állatok és növények, amelyeket szentnek tekintenek, mint amilyenek lovak, szarvasok, medvék, bikák és varjak. A bikát nemegyszer három fejfel ábrázolják. A holló a jövődőlés és a háború madara. A vadkan a vadságot szimbolizálja. A mai Loch Ness-i szörny előfutára a kelta *Afanc* nevű tengeri szörnyetegben tűnik fel.

A mantika és a halottkultusz nagy jelentőséget tulajdonít a tölgynek és a tiszafának. A másvilág olyan világ, ahol nincs sem halál, sem tél. Walesben ennek *Annwn* („nemvilág”) a neve. A paradicsomi másvilág viszont az *Avalon* (írül: *Emain ablach*), az üd-vözültek szigete (latinul: *insula avalonis*), ahol az elhunytakra fény és színözön, zene és körtánc, lakomázás és nemzedékek szeretete vár.

Az év, amely két fél részre oszlik, a *télire*, a *geimredhre* és a *nyárra*, a *samradhra*, november 1-jén kezdődik az egyik főünneppel, a *samainnal*. Ilyenkor állatot áldoznak, és meggyújtják az új tüzet. A főünnepekhez tartozik még az *imbole*, február 1-jén, a *beltine* (*bel* = „fényes” és *tine* = „tűz”), május 1-jén, amikor is öröm-

1 Cernunnos szarvasagancssal, gundestrupi ezüstüst, Kr. u. 1–3. sz.

2 Kultusz kocsi üstvivő nővel, Kr. e. 7. sz., bronz. Graz, Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum

tüzek között szarvasmarhát hajtanak keresztül a tavaszi réteken, és a *Lug-nasad* („Lug násza”), augusztus 1-jén, amely arató-hálaünnep.

A kultusz legfontosabb mozzanata az állat-, arany- és ezüst-, valamint részben az emberáldozat. Áldozásnál, ünnepi lakománál és jóvendülésnél fontos szerepet tölt be a szakrális üst. Rituális központ gyanánt jelentőssé válnak bizonyos tájalakzatok – liget, tisztás, domborom és tág vízfelület. A kultusz többnyire szabad ég alatt zajlik, főként a *Nemeton*ban, a

szent ligetben, az áldozóhelyeken és az oltárokon. A római kor óta a szárazföldi kelták templomokat is építenek, amelyeknek alaprajza gyakran téglalap vagy kör.

A papi osztályt alkotó *druidák* (az ír *druí* = „behatóan látó”) feladata többértű: istentiszteletet tartanak, és áldozatot mutatnak be, továbbá törvénykeznek, büntetnek és jutalmaznak, oktatják az ifjúságot. Plinius azt írja, hogy a fehérbe öltözött druidák holdas éjszakán aranyarlóval gyűjtik össze a tölgyfákról a csodás erejű fagyöngyöt. A női papságnak (*driadok*) erős látomásos-profetikus jellege van. A közösség helyi vezetői (*gutuatri*; *gutu* = „hang”), akik az imákat intonálják és éneklék, arról nevezetesen, hogy ők a „szószólók” az isteneknél. A szintén többes számú *filid*

(ír; latin: *vates*) madár- és áldozatjósokat jelent, a *banfathi* pedig próféta-nókat.

Irodalom

- Benning, M. C.: *Alt-Irische Mysterien und ihre Spiegelung in der keltischen Mythologie*. Stuttgart, 1978.
 Duval, P.-M.: *Les dieux de la Gaule*. Paris, 1957.
 Hartmann, H.: *Der Totenkult in Irland*. Heidelberg, 1952.
 Herder Lexikon. Germanische und keltische Mythologie. Átdolgozta: D. Coenen és O. Holzapfel. Freiburg, 1982.
 Pigott, S.: *The Druids*. London, 1974.
 Thevenot, E.: *Divinités et sanctuaires de la Gaule*. Paris, 1968.
 Vries, J. de: *Keltische Religion*. Stuttgart, 1961.
 Young, E.: *Keltische Mythologie*. Stuttgart, 1977.

KERESZTÉNYSÉG

A ~ az a vallás, amelyet a Názáret városából (Palesztina; ma Izrael: Nazaret) származó Jézusra (kb. Kr. e. 7/4.–Kr. u. 30) mint alapítóra vezethetünk vissza, és amelyet az ő méltóságneve, a Krisztus (*Khrisztosz*, görög: a „felkent”) nyomán neveztek el, a híveit pedig összességükben

keresztényeknek hívják. A →zsidóságból létrejött ~ eredete szerint az →elő-ázsiai vallások népes csoportjába tartozik, és a jelenlegi kilenc →világvallás között követői számát valamint földrajzi elterjedését tekintve a legnagyobb vallási közösség.

Mai elterjedtsége

A keresztények lélekszáma ma 1 548 592 000, azaz a világnépesség 34,4%. Ebből 27,2% Európában és 25,3% Latin-Amerikában él.

A kereszténységnek ma 223 országban vannak hívei, 138 államban a

többség vallása (a népesség 50%-a fölött). Állami egyház a ~ mint anglikanizmus, ill. presbiterianizmus Nagy-Britanniában, mint evangélikus felekezet Finnországban és Norvégiában és mint római katolicizmus Bolíviában, Kolumbiában, Paraguayban és Monacóban. A pápa Vatikánváros önálló uralkodója.

A több mint 420 millió európai keresztényből 57 557 000-en a Német Szövetségi Köztársaságban, 49 964 000-en Nagy-Britanniában és 47 105 000-en Olaszországban élnek.

JÉZUS, A KRISZTUS ÉLETÚTJA

A Jézus név (a héber *Je/hó/sua* = „Isten a mentség”) a zsidóság körében használatos személynév, míg a *Krisztust* (görög; az arameus *másiáh* = a „felkent” fordítása) eredetileg mint méltóságcímet alkalmazzák. Így a „Jézus Krisztus” elnevezés a keresztény hit legrégibb és egyúttal legrövidebb formája: a Názáreti Jézus személyileg a megígért Krisztus, azaz a messiás. Meglehetősen korán már csak kettősnevet értenek a Jézus Krisztuson.

Születés és gyerekkor

Az, hogy Jézus a megígért Krisztus, mint hitbeli meggyőződés járja át az életéről és működéséről szóló keresztény források szövegét. Pál apostol levelei (50/51-től; →267. o.) és a kánonikus evangéliumok (70–100; →266. o.) elsősorban olyan hittanúságok, amelyekben történelem és hitszerű értelmezés, élet és legenda szövődik össze egymással.

Jézus (Kr. e. 7/4.–Kr. u. 30) – a ~ létrehozója és központi alakja – egy Dávid királytól származó zsidó család gyermeke (családfa: Mt 1,6; Lk 3,31). A szövegekben az áll, hogy József, az ács fia (Mt 13,55; Jn 1,45 és 6,42), anyja neve pedig Mária. Jézus Názáretben nőtt fel (Mk 1,9), ezért a „Názáretből való” (Mt 21,11) vagy „a Ná-

KERESZTÉNYEK		
Földrészt	Követők	Az összes keresztény százalékában
1. Európa	420 926 000	27,2
2. Latin-Amerika	392 205 000	25,3
3. Afrika	236 279 000	15,3
4. Észak-Amerika	227 237 000	14,7
5. Dél-Ázsia	125 915 000	8,1
6. Szovjetunió	102 168 000	6,6
7. Kelet-Ázsia	22 325 000	1,4
8. Óceánia	21 537 000	1,4
	1 548 592 000	100,0

KERESZTÉNYEK*			
223 ország	Követők	A lakosság százalékában	Az összes keresztény százalékában
1. USA	197 344 000	88,0	13
2. Brazília	118 856 000	94,0	8
3. Szovjetunió	96 727 000	33,1	6
4. Mexikó	67 867 000	97,0	4
5. NSZK	57 557 000	92,8	4
6. Nagy-Britannia	49 964 000	86,9	3
7. Fülöp-szigetek	49 202 000	94,3	3
8. Olaszország	47 105 000	83,6	3
9. Franciaország	44 111 000	80,1	3
10. Spanyolország	35 933 000	97,0	2
11. Nigéria	35 572 000	49,0	2
12. Lengyelország	31 936 000	90,4	2
13. Kolumbia	29 475 000	97,6	2
14. India	27 079 000	3,9	2
15. Zaire	26 415 000	94,5	2
16. Argentína	25 871 000	95,6	2
17. Dél-Afrika	22 598 000	79,2	2
18. Kanada	22 364 000	91,0	1
19. Románia	18 173 000	82,4	1
20. Etiópia	17 967 000	57,0	1
21. Peru	17 364 000	98,0	1
A többi ország együttvéve	509 112 000	–	33
*1986-os adatok.	1 548 592 000		100

záreti” (Mk 14,67), ill. „názáreti” (Mt 2,23; ApCsel 26,9) névvel is illetik.

Természetfölötti, isteni pneuma által véghezvitt fogantatását égi követ hozza a Szűzanya, Mária tudomására (Lk 1,26–38). Ezért küldi el Isten Gábri-

el nevű angyalát a galileai városba, Názáretbe, ahol az egymással eljegyzett Mária és József él. Mária megtudja az angyaltól, hogy a Szentlélektől fiat fog szülni, akit Jézusnak kell elneveznie, mert ő lesz az, aki mint az

Isten fia meg fogja váltani az emberiséget.

Jézus születését, amelynek Dávid városában, Betlehemben kell történnie a rávonatkozó jövődőlés miatt (Mik 5,1), a karácsonyi történet (Lk 2,1–19) mondja el. Jézus szülei, az apa József és viselőjéje, Mária, mert az elrendelt népszámlálás így írja elő, a galileai Názáretben lévő lakhelyükről átmeneti tartózkodásra elköltöznek a júdeai Betlehembe. Itt, egy nyomorúságos istállóban törnek rá a fájdalmak Máriára. „És szüle az ő elsőszülött fiát, és bepólyáza őt és jászolba fektet, mert nem kaptak helyet a szálláson” (Lk 2,7). Ezzel egy időben az égi követ megjelenik a szegény (megvetett) pásztorok előtt, akik azon a vidéken nyájai mellett virrasztva töltötték az éjszakát, és bejelenti az öröndetes eseményt, hogy most született meg az üdvözítő, a messiás.

Amikor a szülei a zsidó szokásoknak megfelelően bemutatják elsőszülött gyermeküket a jeruzsálemi templomban, Simeon a gyermek Jézust a népek üdvéért köszönti és magasztalja (Lk 2,22–33). Itt is a Szentlélek kap szerepet, ő figyelmeztette Simeont, hogy megérkezett a régóta várt messiás, a jövődőlő üdvösség királya.

Lukács szerint (2,1) Jézus Augustus római császár (Kr. e. 31–Kr. u. 14) és Nagy Heródes zsidó király (Kr. e. 40/37–Kr. u. 4) uralkodása alatt született (Lk 1,5; vö. Mt 2,1). Jézus születése valószínűleg a Kr. e. 7. és 4. év közé esik, úgyhogy nagyon későre jelölték ki a mai keresztény időszámítás kezdetét. A római Quirinus konzulása alatt lefolytatott népszámlálás (Lk 2,1–5) pedig valószínűleg csak a Kr. u. 6/7. évben lehetett.

Mt (2,1–12) kapcsolatba hozta Jézus születését a Jupiter és Szaturnusz planeták együttállásával, amely a Halak csillagképében jött létre a Kr. e. 7. évben, s aminek kapcsán az Izraelen túli világ is tudomást szerezhetett az újszülött (messiás)király születéséről. A csillagállás miatt fel is figyelnek Napkelet mágusai az eseményre, és

felkeresik Betlehemet, áthaladva az ország fővárosán, Jeruzsálemen. A csillag útmutatását követve az istállóban rábukkannak a kisded Jézusra, hódolnak előtte mint a zsidók királya előtt, és átnyújtják ajándékaikat. Az ekkortájt Jeruzsálemben uralkodó Heródes király, akinek a mágusok elmondták, hogy megszületett a zsidók királya, trónját féltve a vetélytársnak tartott csecsemőtől, két éves korig minden kisdedet megölet Betlehemben. József, akit egy angyal jó előre figyelmeztet Heródes szándékára, az égi meghagyásnak engedelmeskedve átmenetileg Egyiptomba menekül az anyával és a gyermekkel, hogy később, Heródes halála után, visszatérjen Názáretbe (Galilea).

Keresztelés és szellemi adottságok

Jézus és Keresztelő János között nemcsak rokon kapcsolat van – Lukács evangéliuma mindennél részletesebb párhuzamot vonva meséli el mind Jézus, mind János gyerekkorát: a Keresztelő és a Jézus születésében rejlő ígéretet, a két anya, Erzsébet és Mária találkozását, János és Jézus születését és körülményét –, hanem mind a kettő a messianisztikus mozgalmak kezdeményezője is.

Az a messianisztikus keresztelőmozgalom, amely Keresztelő János fellépéséhez kapcsolódik, a 27–29. évekre esik. A mozgalom azt vallja, hogy az élet közepe a keresztelés mint a bűnbánat útja. A Holt-tenger menti (→ zsidóság) Qumrán sivatagában élő csoport is, amellyel Keresztelő János, kezdetben legalábbis, kapcsolatot tart fenn, a messianisztikus mozgalomhoz tartozik, s ez a csoport vár a királyi mellé papi messiást is. János által megjelenik a pusztában az Isten szava (Lk 3,1–18; Mt 3,1–12). János jön, és Isten ítéletére hivatkozva a Jordán folyó vidékén mindenkit felszólít a megkeresztelkedésre, a folyóban való megmerítéssel. Amikor az emberek kivonulnak Jánoshoz Jeruzsálemből és a környékéről, és

megkereszteltetik magukat általa, bevallják egyúttal a bűneiket és megkérdezik tőle: „Mit cselekedjünk tehát?” Ő pedig egyebek közt ezt tanácsolja: „Akinek két köntöse van, egyiket adja annak, akinek nincs, és akinek van elege, hasonlóképpen cselekedjék.” Amikor a Názáreti Jézus is, aki valószínűleg elsajátította apja messerségét (Mk 6,3), eljön Jánoshoz, hozzá szegődik és megkeresztelteti magát vele a Jordánban.

E megkeresztelkedés közben hallja, látja, tapasztalja meg Jézus önnön elhívatottságát, hogy megszállta a Szentlélek, és Isten hitet tett amellette, hogy ő a fia. „Amikor kijöve a vízből, látá abban a pillanatban megnyílni az eget és a Szentleket mint galambot ő reá szállani. És íme egy égi hang ezt mondja vala: »Te vagy az én szerelmes fiam« (Zsolt 2,7), »akiben én gyönyörködöm« (Iz 42,1). A próféták kiválasztására emlékeztető keresztelési történet célja az Isten hangja, az, hogy Jézust »fiam«-nak szólítja, s eközben e fiúság egyedülállóságát egy hozzáfűzött jelzővel, a »szerelmes«-sel még ki is emeli. Márk (1,11) és Lukács (3,22) egyébként az akkoriban szokásos adaptációs formulával beszéli el Jézus istenfiúságát. Isten mindig is »az én fiam vagy« mondatformulával szólítja meg Izrael újonnan megválasztott királyát (Zsolt 2,7). Ezért érthetjük úgy Jézus megkeresztelkedését – amely a (legrégibb) Márk-evangélium elején található (amikor is megkezdődik Jézus tevékenysége szóval és tettel) –, ahogy az izraeli királyok trónra szállását: Jézus beiktatásaként az Isten fiának eszkatologikus tisztségébe.

A palesztinai őskereszténységben még érthető „Isten fia” messiási méltóságnév később a zsidóságon kívüli területen már elveszti az eredeti értelmét, ezért az istenfiúságot inkább a hellenisztikus világban szokásos elképzelések szerint értelmezik. Jézus abbeli meggyőződését, hogy ő az Isten fia és a mennyei Atya gyermeke, Lukács a tizenkét éves Jézus templo-

mi szereplésével készíti elő, ahol Jézus a szüleinek a következő, számukra érthetetlen szónoki kérdést teszi fel: „Nem tudjátok-e, hogy nekem azokban kell foglalatossá lennem, amelyek az én Atyámnak dolgai?” (Lk 2,41–52). Az a Jézus által átélte élmény, hogy Isten az atyja és minden ember atyja is, Jézus ezentúl következő nyilvános tevékenységében döntően kidomborodik.

A keresztes alkalmával történt elhivatottsági élményt szem előtt tartva – amelynek megvan a párhuzamossága a korábbi prófétáknál (Iz 63,19; Ez 1,1; Iz 11,2; 63,14; 63,11; Ez 1,4), akiknél az ég megnyílása, a Szentlélek eljövetele és Isten hangjának megszólalása a végső idő jele –, Jézus otthagyja Keresztelő Jánost a Jordánnál, ő maga pedig a pusztai magányosságba vonul, oda, ahonnan János eljött. Amikor Jézus 40 napon és éjszakán át böjtöl, elmegy hozzá a kísértő, hogy eltántorítsa őt a rá váró messiási küldetéstől. Miután kétszer is úgy kezdi: „Ha Isten fia vagy...”, a kísértő azzal a három lehetőséggel kápráztatja el Jézus lelkét, hogy embereket nyerhet meg magának kenyér, csoda és hatalom által. De Jézus, ahogy „Isten fiát”-hoz illik, elutasítja a kísértőt (Mt 4,1–12).

Krisztus nyilvános tevékenysége az Isten országáért

Keresztelő János letartóztatásában Jézus – 30. életéve körül – annak a világos jelét látja, hogy most neki kell fellépnie Galileában prófétái küldetésével. Ahogy a zsidó rabbik, ő is csoportot gyűjt maga köré tanítványokból (de tanítványnókból is), értelmezi a Szentírás-szövegeket a zsinagógákban és beszélgetés közben tanít, és vitatkozik a törvény érvényességi területéről. Így, tanítva és prédikálva halad végig követőivel együtt Galileán, és különösen Kapernaumban (Kafarnaumban) meg a Genezáret tava körüli vidéken tevékeny, ahonnan tanítványai többsége is származik. Pró-

fétai igehirdetésének középpontját két dolog képezi, az az örömhír, amely a közelgő mennyek országára, valamint az a felszólítás, ami a vele kapcsolatos gondolkodás gyökeres megváltoztatására vonatkozik, ahogy ezt Mk (1,15) összefoglalja.

Bétölt az idő,
és elközelített az Istennek
országára.
Térjete meg,
és higgyetek az Evangéliumban!

Ez az istenuralom ellentétes mindenféle ellenisten (Belzebub, démon, halál, betegség, szenvedés, gyűlölet és egyebek) uralmával. Mint az embereknek szánt üdv örömhíre (görög: *eüangelion*) eljut mindenkihez, zsidókhoz és nem zsidókhoz (pogányokhoz), felnőttekhez és gyermekekhez, férfiakhoz és nőkhez, igazságosakhoz és igazságtalanokhoz (bűnözőkhöz, vámszedőkhöz, szajhákhoz), a szegényekhez és elnyomottakhoz, a megvetettekhez és üldözöttekhez is, akiket Jézus „boldog”-ként magasztal (Mt 5,3–10).

Boldogok a lelki szegények, mert övék a
mennyeknek országa.
Boldogok, akik sírnak, mert ők
megvigasztaltatnak.
Boldogok a szelídek, mert ők
örökségül bírják a földet.
Boldogok, akik éheznek és szomjú-
hozak az igazságot, mert ők
megelégtettek.
Boldogok az irgalmasok, mert ők
irgalmasságot nyernek.
Boldogok, akiknek szívök tiszta,
mert ők az Istent meglátják.
Boldogok a békességre igyekezők,
mert azok Isten fiainak
mondhatnak.
Boldogok, akik háborúságot szen-
vednek az igazságért, mert övék
a mennyeknek országa.

Az üdv, amit Jézus hirdetett, Isten ajándéka, nem pedig az ember érdeme.

Ezt az üdvöt Jézus kézbesítette (Mk 1,15), de nincs még itt véglegesen, ezért egyszerre jelenlegi (Lk 17,21) és jövőbeli (Mt 6,10). Jézus szóval és tettel tanúsítja, hogy ő az, akire rábízta Isten országa hirdetését, és hogy ő az, aki saját személyében megérezte az emberekkel ennek az országnak az erőit. Hogy mit jelent az Isten uralma az emberek számára, és hogy mit vár el tőlük, azt az ő példázatai szemléltetik.

Az emberek adekvát válasza az isteni kegyelem feléjük fordulására anynyi, mint az istenuralom értelmében élni és cselekedni. Klasszikusan fejezi ki a cselekvésre való felszólítást az *arany szabály* (Mt 7,12).

Amit akartok azért, hogy az emberek
tíveitek cselekedjenek, mindazt ti is
úgy cselekedjétek azokkal.

A mennyei Atya mindent és mindenkit magához ölelő szeretete olyan viszonzószerepet ébreszt, amelyben az Isten szeretete és a felebarát szeretete szétbonthatatlanul össze van kötve egymással (Mk 12,29–31). A felebaráti szeretetbe pedig mindenki beleértetődik, akinek segítségre van szüksége. Senkit sem lehet ebből kizárni, még az ellenséget sem (Lk 6,27 és köv.).

Szeressétek ellenségeiteket,
jót tegyetek azokkal, akik titeket
gyűlölnék.
Áldjátok azokat, akik titeket
átkoznak,
és imádkozzatok azokért, akik
titeket háborgatnak.

A hegyi beszédnek nevezett példázatgyűjtemény Jézus tanainak úgy szólván tartalmi összefoglalása. Mindenre érvényes, aki Jézus követője, és ugyanakkor egyedi példák által tanúsítja a „krisztusi lét”-et a világon.

Jézus azon tanai (görög: *didaszkein*) és prédikációi (görög: *kérüsszein*), amelyek Isten országának kezdetét hirdetik, csodatétel által válnak nyo-

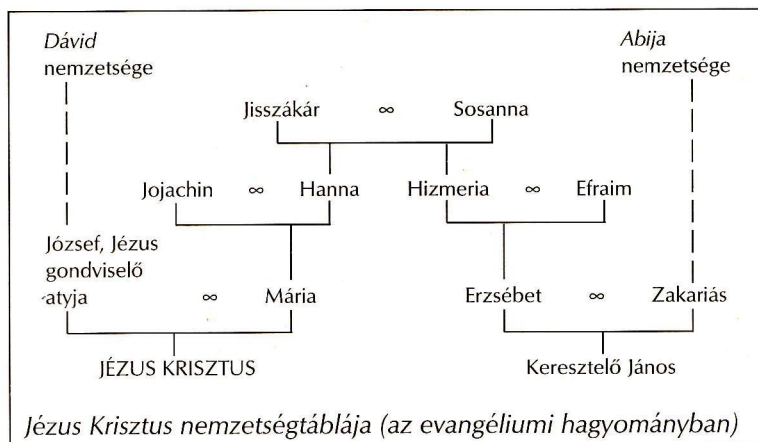
matékossá. Az a két újtestamentumbeli görög szó pedig, amivel e tetteket jelölik (*dünameisz* = „erőtettek”, *szémeia* = „jel”), azon isteni erők hatékonyságára utal, amelyekkel Jézus tevékenységében találkozunk. Jézus úgy értelmezi ezeket a titokzatos erőket, mint annak a beköszöntő Isten-országnak ismertetőjeleit, ahonnan ezek az üdverők erednek. A beköszöntő Isten-országának jelenleg létező erői, amelyek Jézus szavaiban és tetteiben nyilvánulnak meg, hozzák működésbe a Jézus körüli eszkatalogikus-messianisztikus mozgalmat.

A szinoptikusok alapján Jézus nyilvános tevékenységét egy évre tehetnénk, a János-evangélium azonban három pészah-ünnepről tudósít. (Jn 2,13/23; 6,4; 11,55; 13,1). Valószínűleg kb. két évről volt szó.

Kereszthalál és feltámadás

Jóllehet Jézus tevékenykedése tanítványai körében helyeslő visszhangra lel, egyéb híveit (Mk 3,21) és elsősorban az ellenségeit (Mk 3,22) azonban elutasításra és szembenállásra ingerli. Ellenségei mint a törvény védelmezői veszélyeztetve érzik magukat, mert Jézus a törvény megszabott előírásaival szemben szuverénül viselkedik. Főleg azon akadnak fenn, ahogy a szombatot illető parancsolathoz és a tisztasági előírásokhoz viszonyul, de bírálják amiatt is, hogy olyan emberekkel érintkezik zavartalanul, akiket ők megrögzött bűnözőknek tartanak. Az ellenségeitől eltérő elveken nyugvó magatartás hozta meg végül Jézus számára az elítéltetést.

Pedig amikor Jézus a pészah-ünnep alkalmából Jeruzsálembe (Júdeá) utazik, eleinte jól megy minden, ujjongó emberek üdvözlnek mint messiást, de aztán az egész őrizetbe vétellel és elítéléssel végződik, mert a rómaiak szemében tüske egy ilyen veszélyes, politikai messiáscím-igénylő (Lk 23,2; Jn 19,12/15). Jézus és a tanítványok utolsó közös étkezésére halála előes-

téjén (utolsó vacsora) rávetítik árnyékkukat a közelgő események, amelyekről mind a négy evangélista lényegében egybehangzóan tájékoztat: foglyul ejtés a Getsemáne (Getszémani)-kertben, kihallgatás a zsidó szanhedrin előtt, megostorozás, töviskorona, a római Pilátus által kereszthalálra ítélet, keresztút, keresztre feszítés, halál és eltemetés.

Az ókorban a közveszélyes bűnözők, lázadók és háborús bűnösök szokásos halálbüntetése a keresztre feszítés. Mint politikai lázítót római módra feszítik keresztre Jézust – méghozzá két zelóta (lator) közé. A keresztfeliratán, egy felerősített táblán, amin szokás szerint a halálos bűn hivatalos indoklása olvasható, Jézus esetében ez áll: „Jesus Nasarenus Rex Iudaeorum” (latin: „Názáreti Jézus, a zsidók királya”), rövidítve INRI. Jézus halálának éve a júdeai római procurator, Pontius Pilatus hivatali idejére esik (Kr. u. 26–36), a kivégzés napja pedig péntekre a pészah előtt (előkészületi nap: Mt 27,62; Mk 15,42; Lk 23,54; Jn 19,14/31). János evangéliuma szerint ez a péntek niszán hó 14. napja (Jn 18,28; 19, 14/31/42), a szinoptikusok viszont niszán hó 15. napját feltételezik halála napjaként (Mk 14,12 és köv.). Ha János evangéliumát vesszük alapul, akkor Jézus a Kr. u. 30. április 7-én halhatott meg.

Jézus tanítványai és későbbi követői is (többek közt Pál) rendíthetetlenül hisznek abban, hogy Jézus a Krisztus (messiás), amit Jézus „Krisztus” evangéliumában Márk szerint (1,1) egyebek közt az tesz világossá, hogy Péter elismeri őt messiásnak (Mk 8,27–30), valamint az az elbeszélés, amely leírja Jézus messiáshoz illő bevonulását Jeruzsálembe (Mk 11,1–10). Isten ezt a messiást, miután meghalt a kereszten és eltemették, nem hagyhatta a sírban, hanem életre keltette, amit a hűsvét jelenségei igazolnak Jézus tanítványai és követői számára (Kor 1. 15,3–8; Mt 28; Lk 24; Jn 20 és köv.).

1 Hugo van der Goes (1420–1482): Jézus születése, oltártábla. Firenze, Uffizi

2 Krisztus megkeresztelése és megszállása a szentlélek által, 5. sz., mozaik. Ravenna, Ortodoxok Keresztelőkápolnája

3 Krisztus tanítványainak prédikál, II. Henrik császár perikópakönyve, 1010 k. München, Bayerische Staatsbibliothek

4 Id. Lucas Cranach (1472–1553): Krisztus a kereszten, 1503. München, Alte Pinakothek

5 El Greco (1541–1614): Áldásosztó Krisztus, 1606 k. Toledo, székesegyház

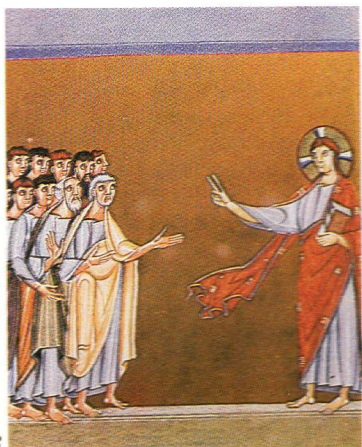

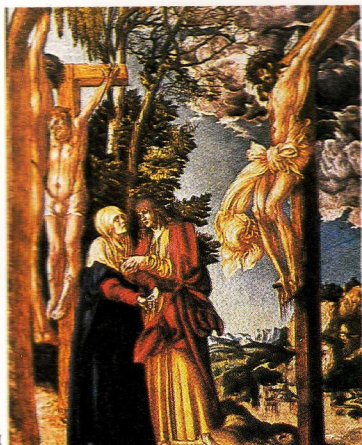
2

1

3

4

5

Isten felmagasztalja, akit a keresztén megaláztak; ezt fejezi ki az elbeszélés, amely Krisztus mennybemeneteléről szól (Lk 24,51 és ApCsel 1,9).

A Jézusra vonatkozó különféle méltóságcímek, mint rabbi, próféta, messiás (Krisztus), Dávid fia, emberfia, istenfia, az úr, az üdvözítő (megmentő) és a logosz olyan megjelölések, amelyekkel a különböző palesztin és hellenista közösségek azt fejezik ki hitük nyelvén, amit a Názáreti Jézus jelent

a jelenben és a parusziában (görög: *parúsia* = „jelenlét, megérkezés”).

EGYHÁZAK, HITVALLÁSOK ÉS KÖZÖSSÉGEK

A húsvéti élmények alapján Jézus tanítványai és tanítványnői a keresztre feszített és feltámadt Krisztusba vetett hitüket követve egy olyan *tanítványi körbe* tömörülnek, ahol imádkoznak és ünnepélyesen étkeznek.

Egyházak és hitvallások	Követők	Az összes keresztény százalékában
I. KATOLIKUSOK	884 222 000	57,1
Római rítusú katolikus	862 422 000	55,7
Keleti rítusú katolikus	9 683 000	0,6
Egyéb katolikus	12 117 000	0,8
II. PROTESTÁNSOK	292 734 000	18,9
Egyesült egyházak	65 164 000	4,2
Lutheránusok	43 539 000	2,8
Reformátusok	39 284 000	2,5
Baptisták	35 437 000	2,3
Metodisták	26 069 000	1,7
Pümkösdisták	24 785 000	1,6
Egyéb protestáns	58 456 000	3,8
III. KELETI EGYHÁZAK	130 837 000	8,4
Szláv (ortodoxok)	53 712 000	3,5
Román (ortodoxok)	17 960 000	1,1
Etióp (monofiziták)	17 333 000	1,1
Görög (ortodoxok)	13 430 000	0,9
Szerb (ortodoxok)	8 103 000	0,5
Kopt (monofiziták)	7 919 000	0,5
Egyéb	12 380 000	0,8
IV. ANGLIKÁNOK	68 048 000	4,4
Többszörös hagyományú anglikánok	36 490 000	2,4
Low Church	5 237 000	0,3
High Church	3 132 000	0,2
Broad Church	483 000	0,0
Egyéb anglikán	22 706 000	1,5
V. EGYÉB KERESZTÉNY	172 751 000	11,2
ÖSSZESEN	1 548 592 000	100,0

Nem sokkal azután, hogy eleget tesznek a keresztelői ajándékozás szokásának és átélik a Szentlélek megjelenését (a pümkösi esemény: ApCsel 2), megalakul az a zsidóság által behatárolt keresztény *ösközösség* Jeruzsálemben, amely a 12 apostollal együtt a végső idő új istennépének értelmezi magát és az ő ura, Jézus Krisztus visszatérésére vár.

Amikor a rómaiak elleni nagy zsidó felkelések idején (66–70) a keresztény ösközösség kivándorol Jeruzsálemből Pellába, Kelet-Jordániába, ahol részben zsidókeresztény közösségekben (ebjóniták) él tovább, a nem zsidók közti hittérítés fokozódó jelentőségre tesz szert (pogánykeresztények), a keresztény közösségek elválnak a zsidóságtól, és megkezdődik az *öskezeszténység*, ill. az *öskegyház* története. Az öskereszténység ideje a zsidóságtól való elszakadástól (kb. Kr. u. 70) az apostoli tanítványok kihalásáig tart (kb. Kr. u. 150). Ezt az apostoli és utóapostoli időszakot az utókor összességében gyakran úgy szemléli, mint olyan periódust, amely ideális és normatív a ~ számára.

A ~ követői ma *egyházak* és *közösségek* számos különböző szervezeti formában egyesülnek. A *felekezet* vagy *denomináció* olyan vallási közösséget jelöl, amely megfogalmazott hitvallása folytán különbözik a többi vallási közösségtől. A legnagyobb szervezett közösségeket a keleti egyházak, a római katolikus egyház, az anglikán egyház és a protestáns egyházak alkotják.

A keleti egyházak

A *keleti egyházak* gyűjtőfogalmába beletartozik minden olyan egyház, amely az egykori Bizánci (Keletrómai) Birodalomban, az ezt határoló körzetekben vagy az innen kiinduló hittérítés folytán keletkezett, és ebből közvetkezőleg különbözik az egykori Nyugatrómai Birodalomban lévő nyugati egyháztól. A keleti egyházak közé számítjuk a nesztóriánusok és

monofiziták nemzeti egyházait, az ortodox egyházakat és a római katolikus egyházzal egyesült (katolikus) keleti egyházakat (→242. o.).

A **keleti nemzeti egyházak** közé tartozó nesztóriánusok nevüket Nesztorioszról (381–451 körül) kapták, aki 428 és 431 között konstantinápolyi pátriárka. Őt, mivel az antiochiai exegeta-iskola szellemében, amely Krisztus ember mivoltát hangsúlyozza, s Mária „Istenszülő” meghatározásával szemben a „Krisztusszülő” kifejezés javára dönt, a harmadik epheszoszi ökumenikus zsinaton 431-ben mint eretneket, „aki szétzúzta az istenember egységét”, elítélik, és tiszttségéből elmozdítják. Nesztoriosz elítélése után hívei húek maradnak hozzá, és 500 körül létrehozzák a biródom határán kívül, elsősorban Perzsiában, a *nesztóriánus egyházat*, amely a 7. sz. elviszi Indiáig és Kínáig. A nesztóriánusok magukat „keleti ortodox”, „szír”, „asszír” vagy egyszerűen „keresztény egyház” gyanánt emlegetik. A nesztóriánus egyház a „keletszír” (káld) és a „malabári” egyház két ágából tevődik össze. A 173 000 tagot felmutató keletszír egyház feje a „kelet pátriárkája”, akinek 1940-ig a szeleukiai Ktésziphónban (Irak) volt, azóta pedig Chicagóban van a székhelye. A malabári egyház (1874-től) 7000 tag fölött rendelkezik, feje a malabári metropolita, aki fő tartózkodási helyén, az indiai Tricsúrban székel. A nesztóriánusok a szír liturgia nyelvével **káld szertartáshoz** tartják magukat.

A nesztorianizmus visszahatásaként a *monofiziták* azt tanítják, hogy Jézus Krisztus személyének emberi természetét a hiposztatikus egyesülés percében az isteni természet oly módon nyelte el (mint esőcsöppet az óceán), hogy az utóbbi lett az uralkodó. A monofizitizmust (görög: *monosz* = „egyedül, egyetlen” és *phüszisz* = „természet” szavakból), amely szerint Jézus személye – a nesztóriánusokkal ellentétben – nem két természetű (egy isteni és egy emberi), ha-

nem csak egy, amelynek istenemberi természete van, a khalkédóni, negyedik ökumenikus zsinaton (451) ítélték el tévtanként. Azok közé az egyházak közé, amelyek máig vállalják e monofizita tanokat, a kopt és az abesszín, a jakobita és az örmény egyház tartozik.

A koptok és az abesszínok az **alexandriai szertartás** alapján működnek. A *kopt egyház* Egyiptom keresztény egyháza, tagjai a *koptok* (görög: aigüptioi). A khalkédóni zsinat (451) után a koptok többségét felsorakoztató monofizitizmustól elválók a bizánci császárhoz húzó *melkhiták* (= „császáriak”) kisebb csoportja. A ma 7 919 000 tagot számláló koptok egyházi vezetője az alexandriai pátriárka, akinek (a 11. sz. óta) Kairóban van a székhelye. A koptok az alexandriai szertartáshoz, az ókeresztény „Márkus”-liturgiához tartják magukat a kopttal mint liturgianyelvvél.

Az *etióp* (= *abesszín*) egyház a legrégibb (451/550-től 1974-ig fennálló) keresztény államegyház, és számos ismertetőjegye van, kivált a liturgiában, amelyeket az ókeresztény korból őriz. Átvettek azért egyet-mást a →zsidóságtól is, így pl. a körülmetélést (a kereszteléskor) és a sabbatot (a vasárnap mellé). Komoly szerepük van a kolostoroknak mint vallási központoknak, amelyekben a szerzetesek Pakhomiosz szabályzata szerint töltik napjaikat. A 13 333 000 hívó feje az *abúna* (arab: „apánk”), akinek 1893-tól Addisz-Abeában van a székhelye (azelőtt Gonderban volt), és aki nem áll még laza függőségi viszonyban sem a kopt egyházzal, hanem 1959 óta egy autokefális egyház pátriárkájaként és katolikoszáként (1951-től) önálló vezető. A liturgianyelv az alexandriai szertartás szerint a geéz, amely óetiópii.

Az **antiokhiaai szertartást** a szírek liturgianyelvén a *jakobiták* gyakorolják, akik egy „nyugatszír” és egy „szíro-malabári” ágat alkotnak. A *jakobiták* *Jakob Baradaiosz*, ill. Burdeana szír szerzetesről (mh. 578-ban) kapták a

nevüket, aki 543-ban szervezte ezt az egyházat. Az 1 666 000 nyugatszír jakobita feje az antiokhiaai pátriárka, akinek a székhelye Homszban (Szíria) található.

Az *Elő-Indiában*, a malabári tengerparton élő jakobiták a malabári-jakobita egyházat alkotják. Mivel a *malabári keresztények* megtérítésüket Tamás apostolnak köszönhetik, *tamás-keresztényeknek* is nevezik őket. Elődeik az 5. sz. óta a nesztóriánus kelet pátriárkáját ismerték el főpapjukul. De amikor a portugál gyarmatosítók a római egyházzal való egyesülésre kényszerítik őket, az egyesüléstől idegenkedők fele inkább a jakobitákhoz csatlakozik 1653-ban. A tamás-keresztények másik fele pedig a római egyházzal egyesül (→egyesült egyház 242. o.). A 363 000 malabári jakobita keresztény feje India katolikosza, akinek Kottajamban (India/Kerala) van a székhelye.

Az *örmény egyház* a legrégebbi, (374-től) máig fennálló autokefál, azaz saját, független főpap által vezetett keleti nemzeti egyház. Az örmény egyházat, amely Júdás Tádé és Bertalan apostolokra hivatkozik mint hittérítőkre, és amelyet *Gregor* püspök, a megvilágosodott (mh. 320 körül) alapított örmény államegyházként, az ő neve után *gregoriánus egyháznak* is nevezik. A ma 3 351 000 örmény keresztény feje a katolikosz, aki Ecsmiadzinban székel. Az **örmény (ill. gregoriánus) szertartás** által használt liturgianyelv az örmény.

Ortodox egyházak eredetileg azok az egyházak, amelyek elfogadták a nikaiai (325), epheszoszi (431) és khalkédóni (451) zsinat határozatait, és ezért tekintik magukat – az említett zsinatokon elítélt ariánusokkal, nesztóriánusokkal és monofizitákkal szemben – *ortodoxoknak* (görög: „igazhitűek”). E fogalom később mint kiegészítés egyházi jogi jelentőségű lesz, és magában foglal minden keleti egyházat (kivéve a nesztóriánusokat és a monofizitákat), amelyeknek 1054-től nincs közösségük a római

Sziklasírok alaprajza

- a) nyitott bejárat
- b) elgördíthető zárókő
- c) oldalfali bejárat
- d) előkamra (átrium)
- e) oldalsó padkák
- f) sírkamra
- g) boltozatos falifülkék a holttest számára (arcosolium)

A Szent Sír Templom alaprajza, Jeruzsálem

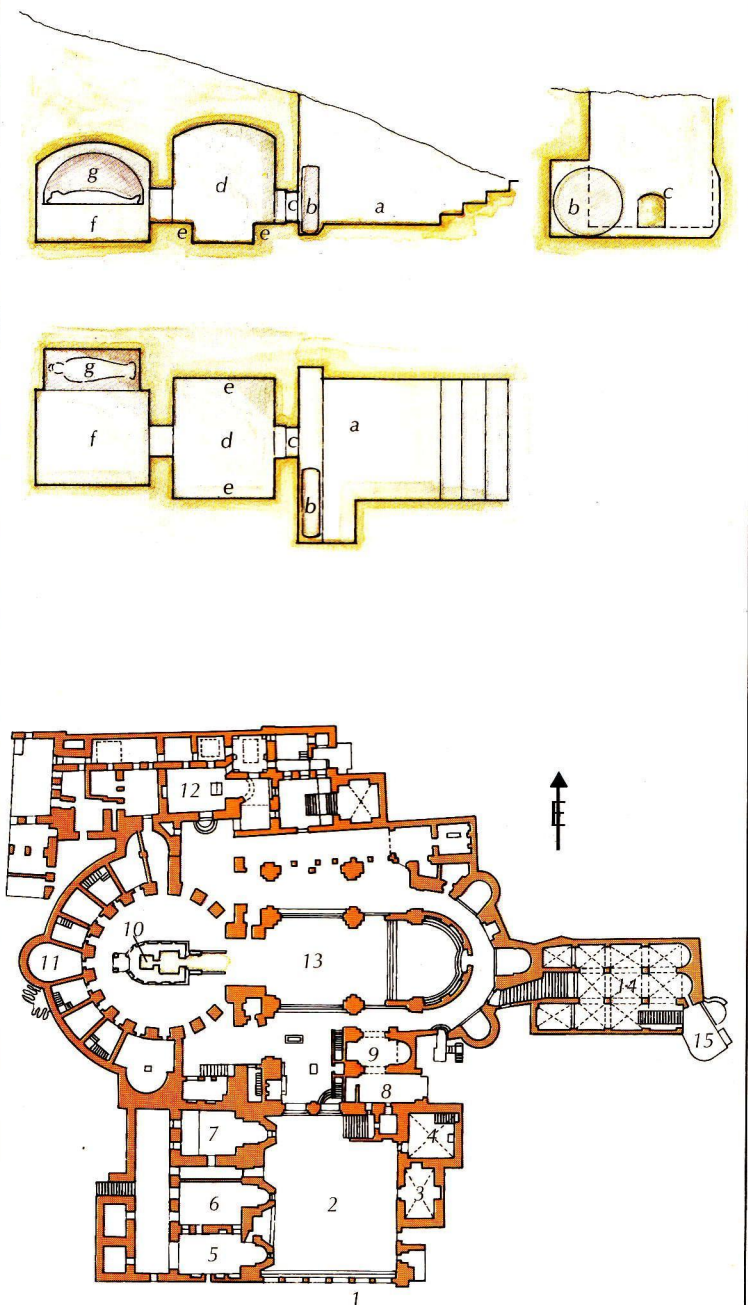
- 1. bejárat
- 2. átrium
- 3. Örmény kápolna
- 4. Kopt kápolna
- 5–7. Görög-ortodox kápolnák
- 8. a Keresztrefeszítés kápolnája
- 9. Golgota-templom
- 10. Jézus Krisztus sírja
- 11. Szír-ortodox kápolna
- 12. a Megmutatkozás kápolnája
- 13. Katholikon
- 14. Szent Ilona kápolnája
- 15. a Szent Kereszt Fellelésének kápolnája

nyugati egyházzal. Az ortodox egyházak a saját elnevezésük szerint a kelet mindent magában foglaló igazhitű egyházai.

A keresztények létszáma a keleti egyházakban ma 130 837 000-et tesz ki, azaz az összes keresztény 8,4%-át. A legtöbb ortodox (48,5%) a volt Szovjetunió területén él, Európában 27,5 százalékuk található. A keleti egyházak hívóit megtaláljuk a földgolyó 96 országában. Az orosz után legnagyobb ortodox egyház a román, amelynek 17 960 000 követője van, őket pedig a görög ortodoxok követik 13 430 000 taggal.

Egyes ortodox egyházakat – amelyek teljesen önállóak – autokefál egyházaknak hívják (görög: autosz = „ő maga” és kephalé = „fej”), azaz önálló főpappal és saját jurisz-dikcióval rendelkező egyházaknak az autonóm egyházakkal ellentétben.

Noha minden ortodox egyház önálló és független, a tanok és a kultusz terén azonban hasonlóak. Elismerik a

1 Giotto di Bondone: Szent Ferenc a madaraknak prédikál. Párizs, Louvre

2 Id. Lucas Cranach: Martin Luther prédikál, 1547, oltártábla. Wittenberg, Városi templom

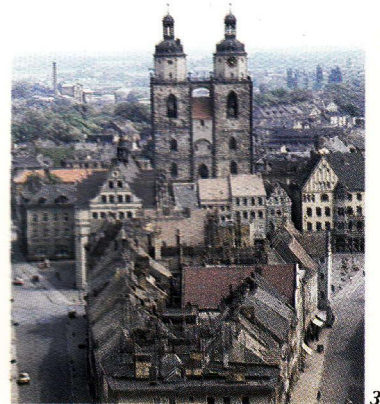
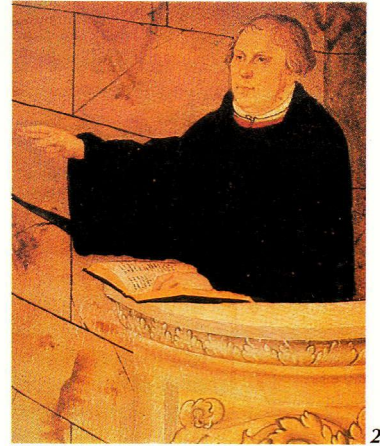
3 A wittenbergi városi templom, látkép a Schlosskirche tornyából

7 első ökumenikus zsinatot, és **bizánci szertartásuk** van, rendszerint az egyes országok anyanyelvét használják liturgikus nyelvként.

Az ortodox egyházak közé soroljuk a 4 alexandriai pátriarkátust (székhelye:

Alexandria, ill. Kairó), az antiochiai (székhelye: Damaszkusz), a jeruzsálemi (székhelye: Jeruzsálem) és a konstantinápolyi (székhelye: Isztambul [Phanar]). Ez utóbbi pátriárkája viseli az „ökumenikus pátriárka” címet, és az ortodox egyházakban egyfajta tiszteletbeli primátust élvez.

Ide soroljuk még a szerb egyház és a román egyház pátriarkátusát (székhelye: Belgrád, ill. Bukarest), Bulgária exarkhátusát (székhelye: Szófia) és Grúzia katolikátusát (székhelye: Tbiliszi). Az ortodox egyházak közé tartozik a ciprusi (érseki székhelye: Nicosia), a sínai (érseki székhelye: a sínai kolostor), a görögországi (Athén), a

finnországi (Kuopio) és a lengyelországi (Varsó).

Az ortodox egyházak között a legnagyobb és legjelentősebb az (1589-től autokefál) orosz ortodox egyház Moszkva és Oroszország pátriarkátusával (székhelye: Moszkva). Konstantinápoly eleste (1453) után ez lesz az ortodoxia vezető egyháza, és „harmadik Róma”-ként emlegetik.

Ebből az egyházból ágaztak ki az elmúlt évszázadok alatt: a *hliszták* (orosz: „önostorozók”), az a Danila Filippov nevű paraszttól alapított aszketikus-misztikus mozgalom, amelynek a követői *hrisztinek* („keresztények”) vagy *bozsi ljuginak* („isten

atyafiai”) hívják magukat. Az utolsó cári környezetéhez tartozó Raszputyin szerzetes is a hliszták közé tartozott. Az *óhitűek*, ill. *sztarovercek* 1667-ben elszakadnak az orosz ortodox államegyháztól, amely a *raszkolnyikok* (orosz: „hittagadók, szakadárak”) nevet ragasztja rájuk. A 17. sz. végén pedig az óhitűek válnak szét *popovzjakra* („paposok”) és *beszpopovzjakra* („papnélküliek”).

A *duhoborcok* (orosz: „lélekharcosok”) hitközségét S. Kolenyikov alapította 1755-ben Dél-Oroszországban. Egy részük 1900 körül L. Tolsztoj támogatásával kivándorolt Kanadába. A duhoborcokkal állnak rokonságban a *molokanok* (orosz: „tejivók”).

A *szkopecek* (orosz: „heréltek”) aszketikus mozgalmát 1775 körül alapította a hliszta Kondratyij Szelivanov. Ma már – a tagoktól eleinte megkövetelt kasztráció helyett – csak teljes nemi önmegtartóztatást kíván.

A *stundisták* (német: „óra” = pietisztikus „vigasznyújtó óra”) ébresztőmozgalma Dél-Oroszországban, 1860 táján keletkezett. Amióta a baptisták hatása alá kerültek, kialakult a *stundo-baptizmus*.

Katolikusok

Először az antiochiai Ignatosz egyház-atyja (mh. 107/17) használja a Jézus Krisztus által „mindenki számára” alapított – az egyes részeivel ellentétben – az összegyházra vonatkoztatott *katolikus* szót (görög: *katholikosz* = „mindenkit illető, általánosan érvényes, mindent magában foglaló”), „igazhitű” értelemben, a skizmatikus és eretnek csoportoktól való megkülönböztetésként. A reformáció óta inkább felekezet értelemben, a római egyházzal közösségben élő egyházak (katolicizmus) megjelöléseként alkalmazták a reformáció egyházaival (protestantizmus) szemben. Jellemző jegye a katolikus egyházaknak, hogy a pápát, Róma püspökét Péter apostol utódának, egyetemes vezetőjüknek tekintik (Péter-tisztség; → 259. o.).

A katolikusok száma ma 884 220 000-re rúg, azaz ők adják a kereszténységnek több mint a felét (57,1%). A legtöbb katolikus Latin-Amerikában él (41,8%), Európában csupán 28,4%. A világ 218 országában találunk katolikus keresztényeket. A legnagyobb katolikus ország Brazília 110 930 000 katolikkal, azaz itt él az összes katolikus 12%-a. Ezután következik az USA 67 178 000 és Mexikó 66 278 000 katolikus kereszténnyel.

A katolikusok zöme (862 422 000) a *latin egyház*hoz tartozik. Ez a katolikus kereszténységnek az a része, amely latin liturgianyelven végzi a **római szertartást**. A római szertartás miatt *római katolikus egyháznak* is nevezett latin egyház, amely Róma püspöke, a nyugat pátriárkája által vezetett nyugati egyház, valaha földrajzilag és politikailag a nyugatrómai birodalom-rész egyházát alkotta.

A *keleti katolikus egyházak*, ill. *egyesült egyházak* képezik a maradékot, ha a katolikus egyházak csekély hányadát is, összesen 9 683 000 taggal. Ezek azok az egyházak, ill. egyházak töredékei a keleti egyházakon belül, amelyek megtartják mindenkor saját liturgianyelvű szertartásaikat, de vállalták a római katolikus egyházzal való egyházközösséget, és elismerik a pápa jogi főhatóságát.

A keleti egyesült egyházak között több, egymástól független egyházat találunk, különféle szertartásokkal:

Alexandriai szertartása van a *kopt egyesültek* pátriarkátusának (székhelye: Kairó) és az *etióp egyesültek* egyházának (érseki székhelye: Aszmara). Az **antiokhiai szertartást** követik a *szír egyesültek* (székhelyük: Bejrút) és a *maroniták* (székhelyük: Bherke és Deman), valamint a *malankari egyesültek*, ill. egyesült tamáskeresztények (érseki székhelyük: Trivandrum).

Örmény szertartása van az *örmény egyesültek* pátriarkátusának (székhelye: Bejrút), míg a **káld szertartást** a *káld egyesültek* gyakorolják (székhelyük: Bagdad és Moszul), valamint a

malabár egyesültek egyháza (érseki székhelye: Ernakulum).

A **bizánci szertartáshoz** tartozik a *melkita egyesültek* pátriarkátusa (székhelye: Damaszkusz és Kairó), valamint a *bolgár egyesültek* (székhelyük: Szófia), *görög egyesültek* (székhelyük: Athén és Isztambul), *magyar egyesültek* székhelyük: Nyíregyháza), *italo-albán egyesültek* (székhelyük: Lungro), *román egyesültek* (érseki székhelyük: [Balázsfalva Blaj]), *orosz egyesültek* (székhelyük: Róma), *rutén egyesültek* (érseki székhelyük egybe közt: Philadelphia) és *jugoszláv egyesültek* (székhelyük: Krizevci) egyházai.

A keleti egyesült egyházak – az ortodox egyházakkal ellentétben – teljes összhangban vannak a római katolikus egyház hit- és erkölcsstanával. Különbség a szertartásból és a liturgianyelvből adódik, valamint az egyházi élet olyan egyedi eseteiből, mint pl. a papok és a diakónusok házasodása.

Ókatolikus egyházaknak azokat az egyházakat nevezzük, amelyek elszakadtak a római katolikus egyháztól. Az ókatolikusok olyan reformegyház tagjai, amelyet az első vatikáni zsinaton (1869/70) a pápa csalhatatlanságáról és legfőbb joghatóságának elismeréséről alkotott dogmáknak az elutasítása hozott létre. Ezek a müncheni Ignaz von Döllinger (1799–1890) egyháztörténész vezetésével, akit a pápa kiközösített, 1871-ben tartották az első ókatolikus kongresszust Münchenben. Az ókatolikusok száma mindössze 443 000, püspöki székhelyük Bonnban van.

A német ókatolikusok később egyesültek az utrechti unióban (1889) a németalföldi (utrechti egyház [1702 óta]), az osztrák és a svájci rokonszolgalmakkal. Ez a hit és kultusz kérdéseiben „az első nyolc évszázad osztatlan egyházának talajára” helyezkedő ókatolikus egyház nemcsak a pápa főhatóságát utasítja el, hanem a papokra rótt cölibátus kötelezettségét, valamint a fülbe gyónást és a szentek tiszteletét is.

Anglikánok

Az anglikán egyház (latinul: *ecclesia Anglicana* = „angol egyház”) Angliának 1534-től fennálló (állam)egyháza (angolul: *Church of England*), amelynek vezetője a király, ill. a királynő, vallási vezetője pedig a canterburyi érsek, londoni hivatali székhellyel (Lambeth Palace).

Az anglikánok száma ma 68 048 000-et tesz ki, azaz az összes keresztény 4,4%-át. A legtöbb anglikán Európában (49,2%) és Afrikában (28,8%) él. Anglikán keresztényt 144 országban találunk. A legnagyobb anglikán ország Nagy-Britannia, ahol 32 671 000 anglikán található (az összes anglikán 48%-a), utána Nigéria következik a maga 7 623 000 anglikánjával.

VIII. Henrik angol király (1509–47) személyi okok miatt bekövetkezett elszakadását a római katolikus egyháztól 1534-ben utólag törvényesítette a parlament, amikor is „Anglia egyházának eföldi vezetője” (angolul: „Supreme Head on Earth of the Church of England”) gyanánt ismerte el a királyt a szupremáciatörvényben.

Az anglikanizmus a lutheranizmus, a kálvinizmus és az államegyházi katolicizmus elemeinek összekapcsolódásából fejlődik ki. Szervezeti szabályzat és kultusz kérdésében az anglikanizmus köztes helyet foglal el a lutheranizmus és a katolicizmus között, hitvallását tekintve a reformált ~hez áll közel.

A 19. sz. óta három fő irányzata van: 1. A *Low Church* (angol: „alsóegyház”), ill. *evangelicals*, amely a szociális tevékenységet és a munkálkodó ~et tartja fontosnak. A hittételek itt háttérbe szorulnak az egyéni jámborsággal szemben. 2. A *High Church* (angol: „nagyegyház”) konzervatív irányzat a szakramentális, rituális és hierarchikus elemek túlsúlyával. 3. A *Broad Church* (angol: „szélesegyház”) viszont mérsékelt, liberális, történelmi-kritikai teológia által meghatározott irányzat.

A számos országban önállóan működő egyházaknak az „anglikán egyházközösség”-hez való tartozását láthatóan kifejezik az 1867 óta tízévenként megrendezett „Lambeth-konferenciák”, valamint az 1903-tól megtartott anglikán világkongresszusok.

Protestánsok

Az evangéliumra és az őskereszténységre hivatkozó egyházak önnevezése, amelyet a 16. sz.-i reformáció során vettek fel, az *evangéliumi*. Először (1555-ben) a lutheránusokra, később (1648) a reformátusokra is alkalmazták. A protestánsok (evangéliumi) egyházait jelöli – elhatárolódva a katolicizmus egyházaitól és a baloldali protestantizmus csoportjaitól.

A protestáns megnevezés úgy keletkezett, hogy a birodalmi rendek ünnepélyesen protestáltak (latin: *protestari* = „nyilvánosan bebizonyít”) a minden egyházi reformot megtiltó többségi határozattal szemben a második speyeri birodalmi gyűlésen (1529). A protestáns megjelölést inkább az angolszász országokban alkalmazzák, az evangéliumot inkább az európai szárazföldön. A *protestantizmus* mellett, amely a ~ majdnem minden, reformációra visszavezethető irányzatát magában foglalja (kivéve pl. az anglikánt), ma 292 734 ezren tesznek hitet, azaz az összes keresztény 18,9%-a. A legtöbb protestáns keresztény (32,4%) Észak-Amerikában él. Európában 27%-os az arányuk. Összesen 209 országban találunk a világon protestánsokat. A legnagyobb protestáns ország az USA, 89 567 000 hívővel, tehát itt él az összes protestáns 30%-a. Ezután következik a Német Szövetségi Köztársaság 28 955 000 hívővel, az összes protestáns 10%-ával.

Azoknak a felekezeti közösségeknek, amelyek a német *Luther Márton* (1483–1546) reformátorra – aki azzal, hogy kifüggeszti a téziseit, 1517 októberében elindítja a reformációt – vezethetők vissza, és amelyek az ó

hitvallási írásaira (→267. o.) mint alapvetésre hivatkoznak, *lutheránus* egyház az összefoglaló elnevezésük, akár állami, országos vagy szabadegyházi a szervezeti formájuk. Ezek mint evangélikus egyházak (1847-től) a Lutheránus Világszövetségben tömörülnek. A ma 43 539 000 evangélikus által képviselt hit- és életformát *lutheranizmusként* határozzák meg.

A református, ill. *presbiteriánus* egyházak elnevezés a svájci Ulrich Zwinglire (1484–1531) és különösen a Kálvin Jánosra (1509–64) visszavezethető vallási közösségeket foglalja egybe. A református hitvallási írásonkon mint tantételeken alapuló országos és szabadegyházak neve az európai kontinensen (Svájcban, Németországban, Németalföldön, Franciaországban) főként református egyházak, míg az angolszász országokban (Angliában, az USA-ban) inkább *presbiteriánus* egyházak. Önmagukat „Isten szava szerint reformált egyházak”-nak nevezik. A *reformátusok*, ill. *presbiteriánusok* összlétszáma ma 39 284 000. A reformált ~ (*kálvinizmus*) Kálvinra visszavezethető formája az Angliában, Skóciában és Észak-Amerikában kibontakozott *puritanizmus*ban tesz szert a legnagyobb jelentőségre.

Egyesült egyháznak azt a néhány evangélikus és református egyházat nevezzük, amelyek *unióvá* (= „közösség”) egyesültek, de úgy, hogy ezek a közösségek továbbra is megtartják hagyományaikat, mind az evangélikus, mind a református felekezetekben. Közös alapjuk az evangélium, amelyhez istentiszteleti és úrvacsorai együttlétet társul. Az egyesült egyházaknak ma 65 164 000 tagjuk van.

Az **angol–amerikai eredetű protestánsok** közé számítjuk a *puritánok* (latin: *purus* = „tiszt”) 1559-ből eredő angol mozgalmát, amelynek fő jellemzője a kálvinizmus és az a törekvés, hogy visszavigyék az egyházba az evangéliumi tisztaságot. Az anglikán államegyház kultikus jámborságával ellentétben ők szigorú

személyi szentséget követelnek. Erkölcsi ideáljuk az erényes életvitel és az érzések meg az ösztönök fölötti ésszerű uralom. A puritanizusból születtek az independensek, a baptisták és a kvékerek.

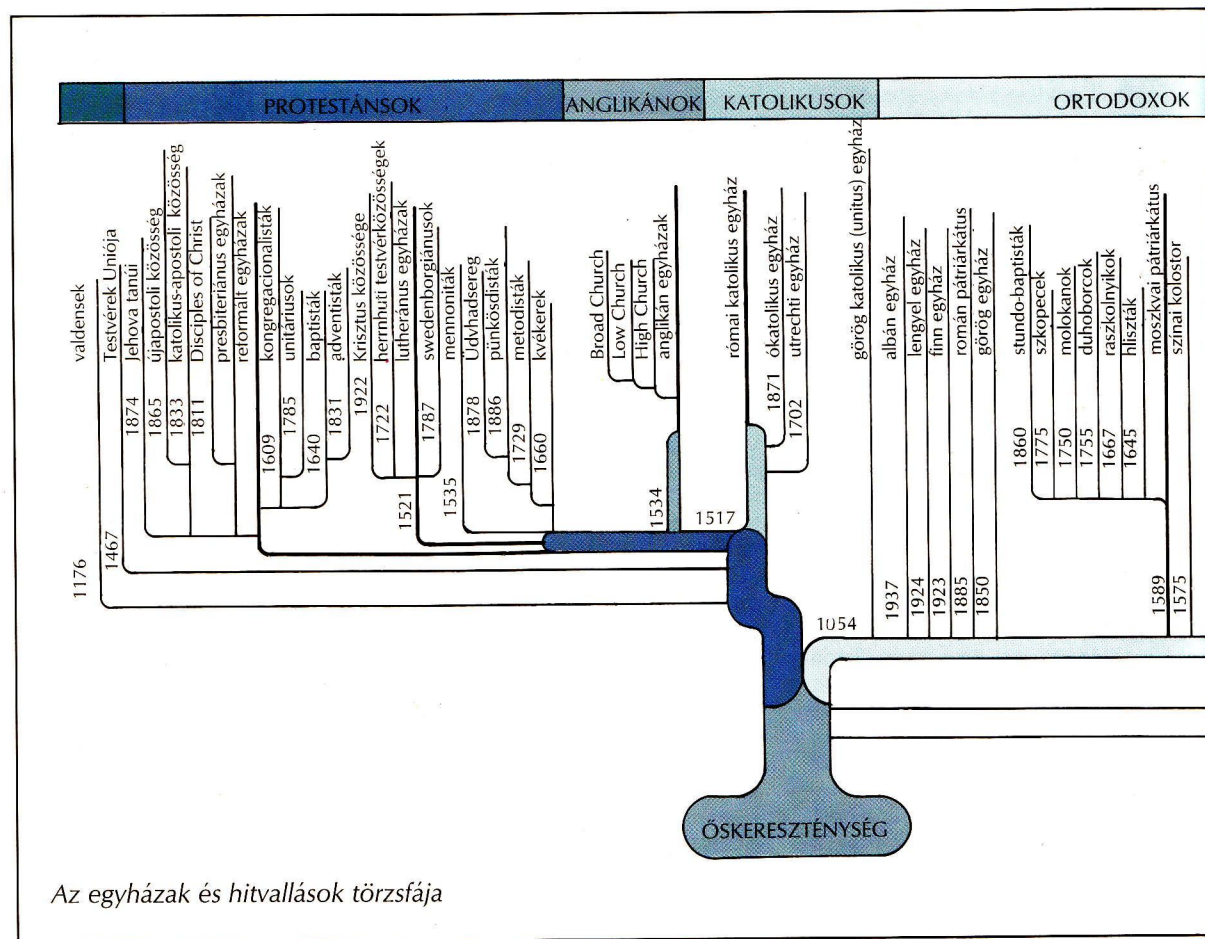
Az *independensek* (latin; = „függetlenek”) követelése a „független, közvetlenül Jézus vezetésének alávetett, egyedi közösség”, és emiatt nevezik őket *kongregacionalistáknak* is (angol: *congregation* = „közösség”). Mivel Angliában eleinte üldözik őket, németalföldi száműzetésbe mennek, ahol Leidenben 1609-ben John Robinson (1575–1625) vezetésével independens közösséget alapítanak, és

innen vándorolnak ki aztán 1620-ban a „Mayflower”-rel mint „zarándok atyák” (angolul: *Pilgrim Fathers*) Észak-Amerikába, ahol Massachusettsben megvetik Plymouth város alapját. Új-Angliában, 1636-ban keletkezik a Harvard College (Cambridge) és 1701-ben a Yale College (New Haven). Az independensek, ill. kongregacionalisták jelenleg 3 965 000 tagot számlálnak.

A baptisták (görög: *baptizész* = „keresztelő”) ma 35 437 000 taggal egy Angliában 1540-ben keletkezett szabadegyházi mozgalmat alkotnak, amely a felnőttek keresztelését alámerítéssel végzi. A *Disciples of Christ*

(angol: „Krisztus tanulóí”, ill. „tanítványai”), akiket campbellitáknak is hívnak, s egy olyan baptista mozgalmat alkotnak, amelyet Alexander Thomas Campbell (1788–1866) alapított 1811-ben az USA-ban, de később elszakadtak a baptistáktól. Ma 8 783 000 tagjuk van.

A kvékerek (angolul: *quakers* = „reszketők”) eredetileg azoknak volt a gúnynevük, akik beléptek a George Fox (1624–91) által az 1660/70-es években alapított „Barátok Társaságá”-ba (angolul: *Society of Friends*), s itt eksztatikus-enthusziaszta élményeket éltek át. Miután Angliában elnyomták őket, a kvékerek kivándor-

rolnak Észak-Amerikába, ahol William Penn (1644–1718) vezetésével megalapítják az utóbbiról elnevezett Pennsylvania (kvéker-)államot minden felekezet számára a legteljesebb vallásszabadsággal. A kvéker ma 503 000 tagot számlálnak.

Kvéker eredetű és Ann Lee (1736–84) által 1750-ben Amerikában létrehozott közösséget képeznek a *séker*-ek (angolul: *shakers* = „reszketők, rázkódók”). A megjelölés szintén gúnynév, mégpedig az *United Society of Believers in Christ's Second Appearing* (angol: A Krisztus második visszatérésében hívők egyesült közössége) tagjainak gúnyneve, akik az isten-

tiszteleten táncolnak és tapsolnak. A *metodizmus*, amelynek 26 069 000 tagja van, ma a legnagyobb szabad-egyház az USA-ban. A különös jámborsági metódusai miatt gúnyból kapott nevükkel a *metodisták* olyan ébresztőmozgalomhoz tartoznak, amely egy 1729-ben, Oxfordban alapított „szent klub”-ból származik, amelyet a Wesley testvérek, John (1703–91) és Charles Wesley (1707–88), valamint George Whitefield (1714–70) alapított. 1891 óta ismerik el hivatalosan mint egyházat.

Az *Üdvhadseréget* (angolul: *Salvation Army*), amelynek tagjait *szalutistáknak* nevezik, William Booth metodista prédikátor alapította Londonban 1878-ban. Ennek a 4 029 000 tagot számláló katonai jellegű szervezett közösségnek, amely magát „*militia Christi*”-nek tartja, Londonban van a központja és a „vezérkara”.

A *szent mozgalmak* olyan csoportok gyűjtőneve, amelyek a 19. sz.-i metodista ébresztőmozgalomból jönnek létre az USA-ban, Nagy-Britanniában és Németországban, és amelyeknek „tökéletesség”-re törekvő tagjait *perfekcionista egyházaknak* is nevezik. Követőiknek száma 5 767 000.

A metodista és baptista jellegű mozgalmakból Észak-Amerikában, a 19. sz. második felében olyan, különféle közösségeket és csoportokat egyesítő nagyobb együttes születik, amelyet összefoglalóan *pünkösdmozgalomnak*, ill. *pünkösdistáknak* (*pentecostals*) neveznek. 1906/07 óta a hívek entuziaszta-emocionális jámborságát pünkösd ünnepén az apostolok fölé szállt Szentlélek hatásával hozzák kapcsolatba. A pünkösdmozgalmat a lélekkeresztség, eksztatikus beszéd és jövendölés kü-

lönbölteti meg a többi szent mozgalmától. Az eksztatikus beszéd a megszenteltség igazolásának számít. A tagok száma mintegy 24 785 000.

Azok közé a közösségek közé, amelyek **egy mielőbbi világvégére várnak**, az *adventisták* (latin: *adventus* = „eljövétel [ti. Krisztusé]”) tartoznak. Ezt a vallási közösséget, egy Pittsfieldből (Massachusetts, USA) származó, William Miller nevű baptista (1782–1849) alapította, híveinek száma 6 178 000. Az alapító kiszámítja Krisztus visszajövetelét. 2300 estének és reggelnek (Dán 8,14) vesz egy évet, és az időtartam kezdetét Jeruzsálem újjafelépítésétől (Dán 9,24 és köv.) szá-

ORTODOX KELETIEK	
szerb pátriárkátus	1219
bolgár exarkhátus	927
georgiai (grúz) katolíkátus	692
jeruzsálemi pátriárkátus	451
ciprusi egyház	431
konstantinápolyi pátriárkátus	381
antiokhiai pátriárkátus	325
alexandriai pátriárkátus	325
örömi egyház	374
Tamás-keresztények	
jakobiták	543
etitóp (abesszin) egyház	550
kopt egyház	451
nesztorianusok	431

1

2

1 Ismeretlen festő: A fiatal Kálvin, 1534 k. Genf, Musée Historique de la Réformation

2 Genf a Szent Péter-katedrálissal, 1642 k., metszet. London, British Museum

mitja; így a periódus 1843-ban ér véget.

Amikor Krisztus 1843-ra várt visszajövele és az ezeréves országglás kezdete elmaradt és a következő évben se történik semmi, több csoportra szakadnak szét az adventisták; közülük legismertebbek az Ellen G. White adventistánó (1827–1915) által alapított *hetedik nap adventistái* (angolul: *Seventh-Day-Adventists*), akiket *szabatisztáknak* is neveznek.

A *katolikus-apostoli közösség* a 19. sz. elején keletkezett. A közösség élén 1833 óta Edward Irving prédikátor (1792–1834) állt, ezért *irvingiánusoknak* is hívják őket. Belőlük alakul 1860 után az *új apostoli közösség*, amely 1907-től *új apostoli egyház* néven működik.

A *Jehova tanúi* annak a közösségnek a követői, amelyet Charles Taze Russell (1852–1916) alapított 1874-ben Pittsburghben (Pennsylvania, USA). Nevüket Izajás (Ézsaiás) prófétától (43,10) származtatják, 1931-ig a *Komoly bibliakutatók* elnevezést viselik. A 6 268 000 tag direktórium a és központja Brooklynban (New York, USA) található. Az alapító „Az Órtorony” c. 1879 óta kiadott folyóiratban azt jelenti be, hogy 1874-ben elkezdődött az a 40 évig tartó aratási idő, amelynek végén (1914-ben) Jézus Krisztus újra eljön, és felállítja Isten országát. Amikor ez az esemény elmarad, először az 1918-as évet számítják ki a Komoly bibliakutatók, azután pedig az 1928-as évet az eljövétel újabb dátumaként. Most olyan korban élünk, amely Krisztusnak 1914-ben az emberek számára az égben láthatatlanul lezajló trónra jutása és a küszöbönálló világvége, a Harmageddon (bibliai: Armageddon) közé esik, az utóbbi ítéletes, megsemmisítő csatájával. Ebből a csatából csak a Jehova tanúi menekülnek meg, csak ők léphetnek be az „új világ”-ba, ahol Krisztus oldalán ezer évig fognak uralkodni. Ezer év múlva pedig feltámadnak a halottak, és a 144 000 kiválasztott az ég lakója lesz.

A **szárazföldi protestantizmus**hoz **közel álló csoportok** közé tartoznak a *valdensek*, ill. *valdéziek*, akik a lyoni *Peter Waldes* (= Valdes; mh. 1217 körül) kereskedő által 1176-ban alapított laikus mozgalom tagjai, s akik az evangéliumi szegénységet (Mt 10 nyomán) vallják ideáljuknak. A hivatalos katolikus egyházzal való ellentétük miatt a hegyi beszéd szellemében élő valdensek számára III. Lucius pápa kihirdeti az ítéletet (kiátkozást) a veronai zsinaton (1184), amit aztán az inkvizíció üldözése követ. A megszakítással együtt bő egy évszázadig tartó üldöztetést csak kevés valdensi vészeltette át a legnagyobb szenvedések közepette Piemont alpesi völgyeiben. Ma a *Chiesa Evangelica Valdese* („Evangéliumi valdensegyház”) kb. 46 000 taggal számol.

Az *unitáriusok* azoknak a közösségeknek összefoglaló megnevezése, amelyek az Amerikába bevándorolt *szocinianistákból* keletkeztek. Hozzájuk tartozónak először Bostonban, 1785-ben vallja magát egy közösség. Ma a 616 000 unitárius az univerzalistákkal az „Unitarian Universalist Association”-ben egyesült.

A *schwenckfeldiek* misztikus-spiritualista mozgalmát Kaspar Schwenckfeld (1489–1561) alapította. Amikor Sziléziában lévő közösségeiket a katolicizmusra akarják téríteni, elhagyják hazájukat. 1734-ben Angliából is útra kelnek, kivándorolnak Amerikába, ahol 1782-ben alkotmányt hoznak maguknak. Egyes közösségek még ma is fennállnak Pennsylvániában.

A *mennoniták* vagy *kereszteléspártiak* egy 1535 után keletkezett reformmozgalom követői. Menno Simons (1496–1561) katolikus papról neveztek el őket, ma 1 250 000 hívő tartozik hozzájuk. A katolikus és evangélikus fejedelmektől egyképpen üldözött mennoniták elsősorban Németalföldön találnak menedéket. 1683 óta erős kivándorlási hullám irányul Amerikába, egy részük pedig a 18. sz.-ban Oroszországba távozik.

A *remonstrantok* eredete a leideni (Németalföld) *Jakob Arminius* (1560–1609) teológiai professzor és református prédikátor nevéhez fűződik, akiket ezért *arminianusoknak* is neveznek. Ma még kb. 30 közösséget találunk belőlük Hollandiában.

A *cseh testvérek*, ill. *morva testvérek* olyan kora reformációs és a husziták-tól eredő reformmozgalom Csehországban, amely *Peter Chelcicky* (kb. 1380–kb. 1452) körül a 15. sz. második felében alakult ki. 1467-ben *Unitas Fratrum* (latin: „Testvérek egysége”) névvél alkot egyesületet. Ma a harminceves háborúban kihalt hagyományuk elsősorban a herrnhuteri testvérek közösségében él tovább.

A *testvéri közösségek*, ill. *herrnhuteri testvérközösségek* olyan evangélikus szabadegyház, amelyet Nikolaus Ludwig, Zinzendorf grófja (1700–60) alapított 1722-ben herrnhuti kolóniaként, és 1727. május 12-én *megújított testvérek* egységeként továbbfejlesztett; a mozgalom ma 740 000 tagot számlál. Az NSZK-beli központ Bad Bollban, ill. Herrnhutban található. A herrnhuti testvérek közössége 1731 óta évenként kiadja a *Losungent* („Jelszavak”), egy olyan gyűjteményt, ami „sorsszerűen” kiválasztott ótestamentumi verseket közöl az év minden napjára, s ezekhez az Újtestamentumból vett szövegrészeket és énekszövegeket csatol.

Egyéb keresztények

Megemlítendő a *testvérek mozgalma*, az a *John Nelson Darby* (1800–82) anglikán pap által 1826-ban Plymouthban (Anglia) alapított mozgalom, amely *plymouthi testvéreknek* hívja magát, és 1848-ban két félre szakad. A két fél közül a *darbistáknak* nevezett, az alapító Darby mellett megmaradó *exkluzív*, ill. *zártkörű testvérek* az egyik, és a *nyitott testvérek*, akiknek Georg Miller a vallási vezetőjük, a másik. Az előbbieket 172 000, az utóbbiak 1 612 000 tagot számlálnak.

Az Eder menti Schwarzenauban keletkezett pietista testvérek közössége több nevet is kapott, így az általuk gyakorolt merítő keresztelekre való tekintettel a *tunkerst*, ill. *dunkerst*, és amióta 1730 körül Németországból Hollandián át Pennsylvániába vándoroltak ki, ott *German Baptists*nak („német baptisták”) hívják őket. A testvérek közössége ugyanakkor önmagát *Church of the Brethren*nek („A testvérek egyháza”) nevezi és 676 000 taggal számol.

A *swedenborgiánusok* a stockholmi *Emanul von Swedenborg* (1688–1772) vallási tanait követik. 1787-ben Angliában az *Új egyház* közösségévé alakulnak, és 76 000 tagjuk van.

A *krisztadelfiánusok*, akiket *őske-resztényeknek* is neveznek, egy olyan mozgalmat alkotnak, amelyet az angol *John Thomas* (1805–71) orvos 1848-ban alapított az USA-ban. 91 000 tagjuk van.

HIT ÉS CSELEKVÉS

A keresztények számára kötelező hit-tételeket az egyházi hitvallás fogalmazza meg. Ilyen hitvallás a kezdőszaváról elnevezett *Credo* (latin: „hiszek”).

A nyugati hagyományú keresztény egyházakban ezt *Apostoli hitvallás*-nak, *Apostolikumnak*, ill. *Symbolum Apostolicumnak* is neveznek. Ez a 3/4. sz.-i római keresztelő hitvallásból keletkezett szöveg, ahogy a neve is mutatja, az apostolok hitvallása.

Magyarországon – hasonlóan más európai egységesítő törekvésekhez – 1988 óta a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa Közös Bizottsága által jóváhagyott szöveget tekinthetjük érvényesnek.

A kora kereszténység ezt a hitvallást általában három részre osztva szemléli. Az első részben az isteni személyt, mint atyát és teremtet, a második részben a második személyt, mint Isten fiát és megváltót, és a harmadik részben a harmadik

Hiszek egy Istenben,
mindenható Atyában,
mennynek és földnek Teremtőjében.
És Jézus Krisztusban,
az Ő egyszülött Fiában,
a mi Urunkban,
aki fogantatott Szentlélektől,
született Szűz Máriától,
szenvedett Poncius Pilátus alatt;
megfeszítették, meghalt
és eltemették.
Alászállt a poklokra,
harmadnapon feltámadt a halottak
közül, fölment a mennybe,
ott ül a mindenható Atya Isten
jobbán;
onnan jön el ítélni
élőket és holtakat.
Hiszek Szentlélekben,
Hiszem az egyetemes
anyaszentegyházat,
a szentek közösségét,
a bűnök bocsánatát,
a test feltámadását
és az örök életet.
Ámen.

személyt és hitbeli üdvös hatását vallják.

A 4. sz. fordulóján bukkan fel az a szokás, amely szerint 12 részre osztják fel ezt a hitvallást, és a 6. sz. óta itt-ott az is elterjed, hogy a 12 részből összekapcsoljanak egyet-egyet valamelyik apostollal, és ezt legendával megalapozzák.

A csak a nyugati egyházakban közös apostoli hitvallással szemben az ortodox egyházak a nikaiai-konstantinápolyi hitvallást ismerik el, amelyet *Symbolum Nicaeno-Constantinopolitanumnak*, ill. röviden *Nicaeno-Constantinopolitanumnak* is neveznek. Ez tehát az első két nikaiai (325) és a konstantinápolyi (381) zsinatra visszamenő és ennek megfelelően elnevezett trinitárius hitvallás. E hitvallás, amely az ortodox keleti egyházakban kizárólagos érvényt szerzett, a római katolikus egyházban is érvényes, és mint nagy hitvallással (*Credo*) az ünnepi miséken élnek vele.

A kétféle hitvallásban megfogalmazott keresztény hit alapállításait az

egyes egyházak részben eltérően értelmezik.

Egy Isten három személyben

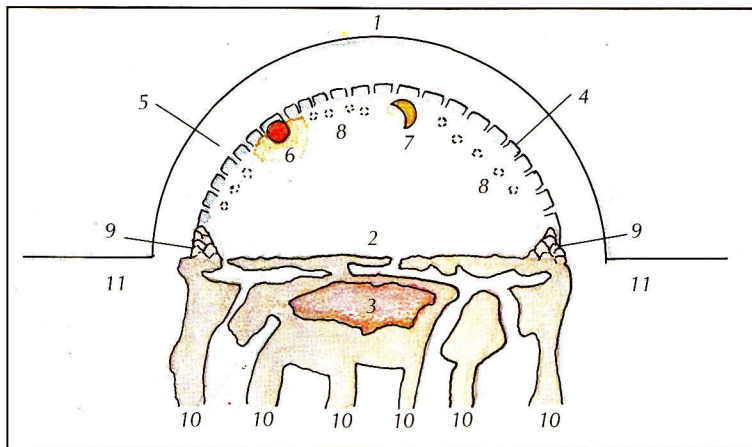
Isten a *teremtője* minden látható és láthatatlan dolognak. Mindenhatósága, bölcsessége és jósága folytán a világot, azaz mindent, ami rajta létezik, „kezdetben” a semmiből teremtette. A *creatio ex nihilo* (latin: „teremtés a semmiből”) a Genesis két teremtéstörténetére való hivatkozással – amelyből az egyik a jahvisták népszerűen egyszerű elbeszélése (Ter 2,4 b–3,24), a másik pedig szisztematikusan megfontolt, a papsághoz tartozó himnusz (Ter 1,1–2,4 a) a hatnapos teremtésről (→izraelita vallás) – a világ teremtését szabad isteni akarat-megnyilvánulás alapján gondolja el, mégpedig csak „a szava által”, s nem pedig már kész anyagból. Az ég és föld kifejezésen a látható eget és a földet fákkal, növényekkel és állatokkal együtt kell érteni. A láthatatlan égben mérhetetlen számú angyal (görögül: *angelosz* = „követ”) szolgálja a teremtet Isten, akiket ő maga teremtett, s akik Isten követeként az emberekkel érintkeznek (Ter 18,2; Lk 2,9 és köv.). Így ők nemcsak Isten szentségét és dicsőségét, hanem megnyilvánuló és segítő közelségét is szemléltetik.

Az Isten által jónak teremtett angyalok egy része elpártolt Istentől, és az elpártolás miatt örökre pokolra lett kárhoztatva (2Pt 4; Júd 6). Az ördög (ófelnémetben: „rágalmazó”; héberben: *sátán* = „ellenség”; görögben: *diabolosz*) egyenesen Isten ellensége és a gonosz szellemek feje. (Mt 12,22–29).

Isten megteremtette az első *emberpárt* is, akik, mielőtt kiűzik őket onnan az isteni parancs megszegéséért, nagyon boldogan élnek a paradicsomban. Ádámtól és Évától, az őszülöktől származnak az emberek.

Az Isten által teremtett világ ismét a semmibe süllyedne vissza, ha Isten nem volna állandóan együtt azzal,

Bibliai világkép

1. ég
2. földkorong
3. alvilág
4. az égbolt nyílásai
5. égi vizek
6. nap
7. hold
8. csillagok
9. az eget tartó oszlopok
10. a földkorong oszlopai
11. az égbolt alatti tengerek vize

amit teremtett, és ha nem tartaná fenn létében állandóan, „az idők végezeté”-ig, ugyanazzal az erővel, amellyel kezdetben teremtette (*creatio continua*). Gondviselésnek (görögül: *pronoia*; latinul: *providentia*) nevezik a világfolyamat és az emberi élet fölött uralkodó isteni hatalmat, amely mindent „előre lát”, azaz amely a világ fejlődését és az emberi sorsot irányítja. „Öbenne élünk, mozgunk és vagyunk”, mondja Pál apostol (ApCsel 17,27 és köv.).

A világkormányzás rendjét és módját Augustinus es elsősorban Luther Márton óta a két ország-tan modellje szerint magyarázzák. A szellemi országban Isten szellemi uralma folytan (evangélium, ige és szentség), a világi országban viszont Isten világi uralma folytan (törvény) kormányoz. Minden keresztény mind a két országhoz tartozik.

A teremtés és a gondviselés alapján Istent az emberek Atyjuknak nevezik. A keresztények úgy vélik, hogy természetfölötti örökbefogadásukon kívül egy további oka is van annak, hogy Istent atyának nevezzék, mert „nem kaptatok szolgaság lelkét ismét a félelemre, hanem a fiúságnak lelkét kaptátok, aki által kiáltjuk: abbá, atyámi!” (Róm 8,15). Abba (arámi: „atyá”), így szólítja meg Jézus imájában Istent. János pedig azt mondja:

ez az a nagy szeretet, amit „adott nekünk az Atya, hogy Isten fiainak nevezetünk” (1Jn 3,1).

A számos, Isten javára írt tulajdonság közül leggyakrabban a *mindenhatót* emlegetik. „Az Istennél semmi sem lehetetlen” (Lk 1,37). Semmi sincs, amit ne Isten okozna, amennyiben ez nem mond ellent lénybeli tökéletességének. Isten hatalmában áll, hogy a mindenséget visszasüllyesse a semmibe, és hogy ismét egy sor világot teremtsen a semmiből.

Az →izraelita vallásból átvett isten-elképzelések (Isten mint teremtő és a világ fenntartója, valamint a történelem istene) a ~ben hármasan bontakoznak ki.

Jézus abbéli egyetemes küldetési szerepében, hogy a népeket tanítvánnyá tegye, hármasan fogalmazódik meg a keresztelőformula: „megkeresztelvé őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében” (Mt 28,19). A Szentháromság (latin *trinitas*) az az isteni személyek hármasságára vonatkozó hit, amelyre szövegiileg az Újtestamentum épül, s e szerint van Atyaisten, Fiúisten és Szentlélekisten, de a három isteni személy nem három isten (triteizmus), hanem csak egyetlen Isten (monoteizmus). Az egységük a természetükben van, a különbségük a személyben. Egy isteni lényben három személy: az Atya,

aki senkitől se lett; a Fiú, aki már az idők kezdete előtt megszületett az Atyától; a Szentlélek, aki szintén örökkévalóságtól fogva az Atyától és a Fiútól származik. A Szentháromság tanát, amelyet a nikaiai (325) és a konstantinápolyi egyházgyűléseken fogalmaztak meg, minden nagyobb keresztény egyházközösség elismeri. Ami a *filioque* (latin: „és a fiútól”) szót illeti, ez az, ami Augustinus (354–430) latin egyházatya teológiája által még csak megpendített, de 1014 óta olyan hivatalos kiegészítés a nyugati egyházak *nikaiai-konstantinápolyi hitvallásában*, miszerint a Szentlélek az Atyától és „a Fiútól” való. Ezt a *filioque* kiegészítést az orthodoxok a Bibliára való hivatkozással (Jn 15,26) elutasítják, mert szerintük megváltoztatja a hitvallásukat.

A korai kereszténység ideje alatt különféle felfogások alakultak ki a hármasságos Istenről, amely három, természet és méltóság szerint egymáshoz teljesen hasonló személyből áll. Mivel a *monarchianusok* (egyebek közt a szamoszatai Pál) meg szeretnék őrizni Isten teljes és korlátlan monarchiáját (görög: „egyeduralom, korlátlan uralom”), az ő abszolút egyedülvalóságát, ezért Jézus Krisztus személyében *dinamistákhoz* illően embert látnak, aki Istenhez csak a benne rejlő isteni erő (görög: *dünamisz* = „erő”) által kapcsolódik. Az *adoptianizmus* azoknak a különféle irányzatoknak a gyűjtőfogalma, amelyek Jézus Krisztust olyan isteni szellemmel felruházott embernek te-

Andrej Rubljov: Szentháromság, 1411, ikon. Moszkva, Tretyakov Képtár

kintik, akit Isten fiaként adoptált. Eszerint Krisztus istensége folytán Istennek ugyan igazi, emberi léte folytán azonban csak „adoptált” fia.

A *modalizmus* (latin: *modus* = „mérték, mód”) egy olyan, a 2/3. sz.-ban (egyebek közt a szmírnai Noé-tosszal) jelentkező felfogás, amelynek követői, a *modalisták* Krisztusban Isten jelenségmódját látják.

A *szubordinacionizmust* (középkori latin: „alárendelés”), amely azt az elképzelést vallja, hogy a Fiú (Krisztus) alá van rendelve az Atyának (Isten), elsősorban a 2/3. sz. keresztény apologetái képviselik, és ez Origenészen keresztül az arianizmusra is hatást gyakorol. Az *arianizmus*, amelyet Arius (mh. 336-ban) alexandriai pap nevéről neveztek el, olyan krisztológia, amely szerint Krisztus az Atyaistennel nem lényegazonos, hanem csak Isten legelőkelőbb, a semmiből alkotott teremtménye, aki emberként is képes maradt erkölcsi fejlődésre. Ámbár Ariust kiközösítették és tanait a nikaiai (325) és a konstantinápolyi (381) zsinaton ünnepélyesen elítélték, az arianizmus mégis tovább él a keresztény hitre térített germánok között (Ulfiila, gótok, vandálok, longobárdok) a 7. sz.-ig, s köztük is legtovább a longobárdoknál.

A *macedóniaiakat*, akik az Atyaisten és a Fiú lényegazonosságát nem szeretnék a Szentlélekre is kiterjeszteni, a konstantinápolyi 2. általános zsinaton (381), amelyen meghatározzák a Szentlélek istenségét, elítélik és elnevezik *pneumatomakháknak* (görög: „lélektagadók”).

Az újkor majdnem minden keresztény egyháza Istenet egyetlen isteni lénynek tekinti, amelyben három személy (hüposztaszisz) szétválaszthatatlanul össze van kötve, és mind az örökkévalóságban, mind a tökéletességben egymással egyenlő. Ezzel szemben az *arminiánusok* azt hiszik, hogy az isteni lény a három termé-

szet szerint hasonló, de méltóság szerint egymásnak alárendelt személyekből áll, mert a Fiú és a Szentlélek az Atyától Jett, ill. származott. A *szociniánusok* (és az unitáriusok) szerint Krisztus olyan ember, akiből Isten annak idején isteni felséget csinált, s most az örökkévalóságban Isten, és épp ezért ugyanolyan isteni tisztelet jár neki, mint a legfőbb és egyedüli Istennek, a Szentlélekről pedig azt tartják, hogy Istennek az ember megszenteléséhez szükséges hatóereje.

A *Jehova tanúi* az egy isten Jehovát mint egyetlen személyt fogják fel, aki Jézus Krisztusnak mint embernek is az alkotója.

A megváltó és a megváltás

Ádám és Éva, az első emberpár Isten által teremtett *eredeti állapotában* tökéletesebb, mint a Teremtés könyvében elmondott *bűnbeesés* után (3,1–24), ami káros következménnyel van az egész emberiségre. Ádám bűne (Róm 5,12–21) az ok, hogy az első emberpár leszármazottai nem születnek ugyanazokkal az erényekkel, amelyek Ádáméi és Éváéi voltak a bűnbeesés előtt.

Arról, hogy Ádám bűne miben és mennyiben hatott vészhozóan az emberekre, a keresztény egyházaknak különböző a felfogása. A keleti

egyházak és a római egyház úgy látják, hogy a szentségből és testi halhatatlanságból álló természetfölötti kegyajándék elvesztése, valamint az ember meggyengített akarata a bűnbeesés következménye. A protestáns egyházak viszont ennek következményeként az emberi természet teljes lelki megromlását állapítják meg.

A jelenlegi emberiség Ádámtól átöröklődött romlottságát *eredendő bűnként* (latinul: *peccatum originale*) vagy *átöröklött vétekként* határozhatjuk meg. Emiatt áll a természetes ember bűnökként Isten színe előtt. Ezzel a romlottsággal, amely nem volt az ember sajátja az emberi nem hajnalán, jön világra mindenki. A *kvékerek* és a *mennoniták* azonban csak akkor beszélnek az átöröklött vétekről, ha az aktuális bűnökben valósul meg. A *szociniánusok* és az *arminianusok* szerint pedig nincs átöröklött vétek.

Az eredendő bűnnel született ember az aktuális, személyi *bűnei* miatt – ezek gonosz gerjedelméből következnek – örökölt erkölcsi vétkeiséget tovább súlyosbítja Isten előtt.

Az emberek nem tudnak az Isten előtti kegyvesztettség öröklött állapotától önerőből megszabadulni, rászorulnak a *megváltás* üdvöztetere. Ezért küldte Isten örök elhatározása folytán a fiát a földre, és így lett ember az Isten fiából. A Jézus Krisztus személyéről szóló tan, a *krisztológia* csak a keleti egyházakban folyó nagy teológiai viták nyomán fogalmazódott meg részben a 4. és a 7. sz. során. A nikaiai első zsinat 325-ben kifejti: Jézus Krisztus Isten igazi fia, lényegileg ugyanaz, mint az Atya (görög: *homoiúsziosz* = „lényegazonos”). A Fiúnak az Atyával való lényegazonossága ellentétben áll a lényeghasonlóság arianus felfogásával (görög: *homoiúsziosz* = „lényeghasonló”). Az előbbi fogadták el a nikaiai hitvallás számára.

A khalkedóni negyedik ökumenikus zsinat 451-ben azt tanítja, hogy az ember, Isten hús-vér alakban megje-

lenő fia, két „természet” (az isteni és az emberi) egyesülése. E két egymással vegyítetlenül és elválaszthatatlanul összekötött természet adja a logosz egy személyét. A *hiposztatikus egyesülés* (görög: *hüposztaszisz* = „alap”) e tana ellentétes a *monofiziták* felfogásával (→239. o.). Ezért a hatodik, konstantinápolyi ökumenikus zsinat 680/81-ben a *monothelizmus* (görög: *monon theléma* = „egy akarat”) tanával ellentétben így határoz: az egy Krisztusban, a testté lett Igében két akarat és két energia van, isteni az egyik, emberi a másik, ezek elválaszthatatlanul, egymással összekeveredés nélkül egyesülve együttműködnek az emberi nem üdvéért.

Az Isten fiaként az égből a világba lejött és emberré lett Jézus Krisztus helyettesítő (engesztelő) keresztthalála által elégtételt adott Istennek az egész emberiség bűneiért, és ez a jóvátétel (szatiszfakció, latin: *satisfactio*) Isten szemében elégséges.

Az emberek Krisztus halála árán részeiseivé válnak az isteni kiengesztelődésnek. Ezt hívják lelki újraszületésnek. A keleti egyházak és a római egyház tanai szerint az embereket ebben a Szentlélek ösztönzi és támogatja. A lutheránus és a református egyházak szerint viszont az emberek, jóra való képességük hiányában, csak a Szentlélek befolyására kezdhetik el és teljesíthetik ezt az újraszületést.

A lelki újraszületéshez való isteni segítség érvényes minden emberre, különbség nélkül.

A Pál apostol által (Róm 8,28 és köv.; 9,16–24) előkészített és Augustinus által kifejlesztett *predesztinációtan* a kálvinizmus úgy értelmezi, hogy Isten csak azoknak tudja be Krisztus érdemét, akiket örök, elengedhetetlen elhatározása eleve elrendelt (predesztinált) az üdvösségre, sőt, e kiválasztottak maguk nem is állhatnak ellen a felajánlott isteni segítségnek. A kálvinista predesztinációtan különleges formája a *szupralapszarizmus* (latin: *supra lapsum*), 17. sz.-i

némalföldi reformátusok által képviselt tan, amely szerint a predesztináció független a bűnbeeséstől és Isten már a bűnbeesés előtt az emberiség egy részét kárhozatra ítélte. Ezzel szemben az *infralapszizmus* (Augustinus óta) a bűnbeeséshez kapcsolja a predesztinációt. E tan követői, az *infralapszariusok* a dordrechti zsinaton juttatták érvényre felfogásukat (arminianusok; →246. o.). Mind a keleti egyházaknak, mind a római és lutheránus keresztényeknek az a nézetük, hogy az emberek visszautasíthatják az isteni segítséget.

Ahhoz, hogy az ember az örök üdvösség részesévé váljon, előbb meg kell állapotának változnia, mégpedig annak, amit „az Isten előtti bűnöző lét”-ként írnak le, s nem másként, mint „az Isten előtti bűnöző igazolása” által. Ez az *igazolás* – Pál apostol teológiájában központi fogalom – a bűnök folytán megzavart ember és Isten közti viszony helyreállítását jelenti, ez pedig a protestáns dogma főtétele, anyagi elve a reformáció óta. Az evangéliumi keresztények számára azt jelenti, hogy Krisztus kedvéért, kegyelem által, igaznak nyilvánítják az embert. A lutheránus igazolástan szerint Isten kegyelmével újra az emberhez fordul, azaz az embert *sola gratia* (latin: „egyedül kegyelem folytán”) igazolja. És mivel az ember csak a hite révén tapasztalhatja Krisztus érdemét, az isteni kegyelmet viszont Pál szerint (Róm 3) elérí *sola fide* (latin: „egyedül a hitből”) is, de nem „cselekedetek” által. A „jótettek” csak a hit gyümölcsei.

Ezzel szemben a római egyház azt tanítja, hogy Isten azt a habituális kegyelmet sugalmazza az embernek, amellyel „jótettek”-et hajthat végre, és ezáltal kiérdemelheti a kegyelmet és az örök üdvösséget.

Luther az ember egész életét igazolásként is és újjáteremtésként is értelmezi. Az igazolás dinamikus történés, és az ember, aki igaz és bűnös egyszerre (latin: „simul iustus et peccator”), élete minden percében vezekel,

lemond és újrászületik Isten előtt. Calvin úgy látja, hogy az igazolás összefügg a predesztináció kegyelmi kiválasztásával, ami a sikeres életben nyilvánul meg.

A kegyelmet Isten mint meg nem érdemelt, természetfölötti segítséget az embereknek olyan *kegyelmi eszközök* útján kínálja fel, amelyek révén létrejön az igazolás *kegyelmi állapota*. Az összes egyház a legfontosabb kegyelmi eszköznek a kihirdetett Isten ígétjét és a kiszolgáltatott szentségeket tekinti. Krisztus követésének 4. könyvében (IV, 11) Kempis Tamás arról beszél, hogy ember számára az Isten egyházában két asztal van felállítva, az egyik az igéé (Biblia), és a másik a kenyéré (azaz az oltári-szentség).

Isten szemmel nem látható kegyelmét az ember számára szemmel látható jelek, a szentségek (latin: *sacramentum* = „eskü, titok, kegyelmi eszköz”) révén közvetíti. A szentségekről azt tartja a katolikus tan, hogy kieszközik a kegyelmet *ex opere operato* (latin: „végrehajtott tetteből”), azaz a szertartás Krisztus szándékának megfelelő végrehajtása által, függetlenül attól, hogy a szentségekkel kegyes vagy alig kegyes meghatalmazottak ajándékoznak meg, hacsak a befogadó nem gördít akadályt az útjába, egyebek közt nincs „halálos bűne”. Az evangéliumi keresztények értelmezése szerint a szentségek hatása a befogadó hitéhez van kötve *ex opere operantis* (latin: „a cselekvő tette által”). A keleti egyházakban és a római egyházban hét, Krisztustól kapott szentség, ill. misztérium van, amelyek a megszentelő kegyelmet adományozzák, ill. gyarapítják: a keresztség (→255. o.), a bérmlás (→256. o.), az eukharisztia (oltáriszentség), a bűnbánat, a betegek szentsége, az egyházi rend és a házasság. Ezek közül nem lehet megismételni a keresztelest, a bérmlást és az egyházi rendet.

Az evangélikus és a református egyház csak két, Krisztustól kapott

szentséget ismer: a keresztelest és az úrvacsorát (→258. o.). Valamikor az a kérdés, hogy vajon a szentségeken direkt üdvközvetítést vagy csak jelképet, ill. jelet kell-e érteni, sok heves vitát váltott ki a lutheránusok és a kalvinisták között.

Minden nagy egyház azt tanítja – a reformált egyházak kivételével –, hogy az igazolt személy ismét elvesztheti az egyszer elért kegyelmi állapotot. A katolikus hit szerint a *halálos bűnök* azok, amelyek maguk után vonják a kegyelmi állapot elvesztését, és megzavarják az Istennel való kapcsolatot. A halálos bűn (latin: *peccatum mortale; peccatum grave*) három jegyről ismerhető fel: vétek valamilyen fontos dologban/ügyben, a bűnösség tiszta felismerése/belátása és a teljesen szabad beleegyezés. Ha e három ismertetőjel valamelyike hiányzik, *bocsánatos bűnről* van szó. A halálos bűn rendszerint csak a bűnbánat szentsége által, ha szükséges, életgyónással nyer bocsánatot.

Az Isten mennyországbeli színéről színre látása, az örök üdvösség az ember tökéletes kegyelmi állapotát, nyugodt boldogságát jelenti.

Az Istentől való távollét állapotát a pokol Újtestamentumra hivatkozó elképzelése (Mt 13,41–42; 2Tesz 1,8–9; Jel 20,15) jellemzi: az Istentől elpártolt angyalok (ördög) és a bűnbánat nélkül, ill. még meg nem bocsátott bűnben meghalt emberek „halálos bűnösök”-ként tűrik az örök kárhozat (latin: *damnatio aeterna*), az örök büntetés, az örök *halál* gyötrelmét, amin testi kínokat értenek.

A római egyház ismer egy harmadik állapotot is: az időleges tisztulás elvesztését a halál és a végleges túlvilági állapot között, mégpedig a *tisztítótűz* (latin: *purgatorium* = „tisztulás helye”), ahova azok az elhunytak kerülnek, akik a halál percében, ámbár súlyos büntől mentesek (és ezért nem jutnak a pokolba), de azért nem hőhódniuk kell még a bocsánatos bűnökért (és ezért még nem kerülhetnek a mennybe). Ezekről az

elhunytakról, akiket a nép ajka „szegény lelkek”-nek nevez, főként a halottak napján emlékezik meg a katolikus egyház.

A katolikus egyház formszerű hitétételét, amely a firenzei zsinat (1439) óta a tisztítótűzre vonatkozik, a keleti egyházak nem vették át, és a reformátorok is elutasították a tisztítótűzről szóló tant, Wiclif és a valdensek példája nyomán.

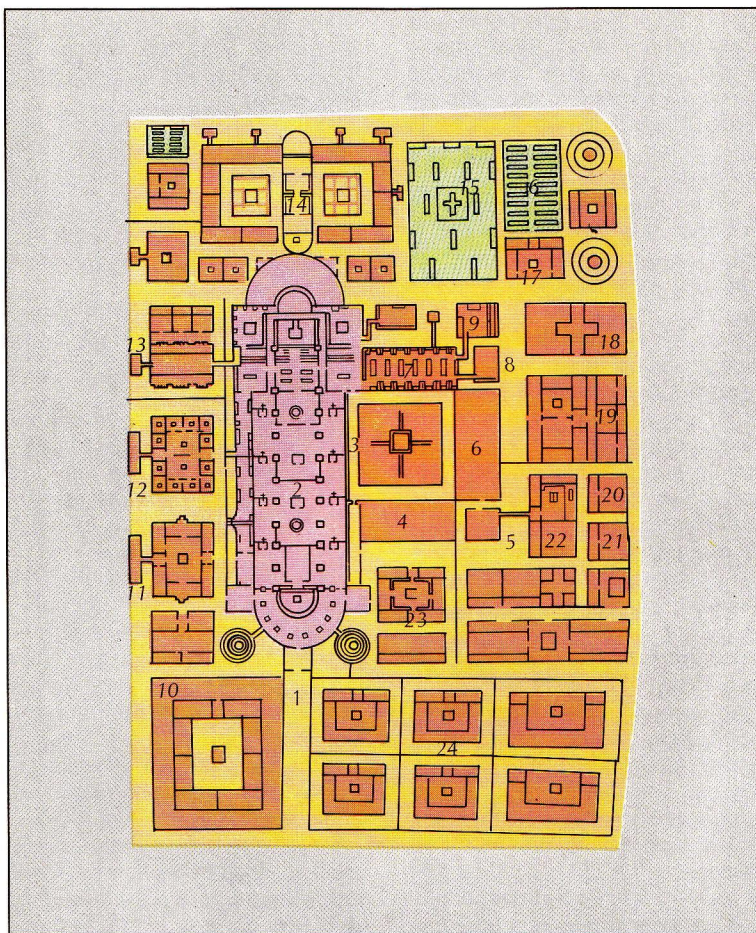
A tisztítótűz megénekelő legismertebb költői ábrázolás Dante „Isteni színjáték”-ának második része, a „Purgatórium”.

A tisztítótűz gyötrelme a *búcsúval* rövidíthető meg. A búcsú – az időleges büntetés elengedése, amit az egyház, tekintélye által, az egyház-kincsből, egyrészt Krisztus elégtételi cselekedetével, másrészt a szentek Krisztus által lehetővé tett elégtételi cselekedeteivel biztosít – az elhunytaknak szánt egyfajta közbenjárás. Aszerint, hogy teljes vagy nem teljes búcsúban részesülünk, vagy elengedik az időleges büntetést teljesen, vagy ennek csak egy részét. A gyónási cédulákkal elkövetett visszaélések, a búcsú túlzásai adnak egyebek közt alkalmat 1517-ben a reformációra.

A végső dolgokról szóló tant, amely mind az egyes ember sorsával (halál és túlvilág), mind az egész világ jövőjével (világvég és az új világ kezdete) foglalkozik, *eszkhatológiának* nevezik (görög: *eszkhata* = „utolsó dolgok”). E tan alapja az az ígért, hogy Krisztus visszatér a Földre, mégpedig az ítélet napján, amikor bekövetkezik a holtak feltámadása, az egész emberiségre kiterjedő utolsó ítélet, és végül Isten birodalmának végleges felállítás.

E hit különleges formáját állítja elénk a *khiliazmus* (görög: *khilioi* = „ezer”), ill. a *millenarizmus* (latin: *mille* = „ezer”), ami János Apokalipszisére (Jel 20,2–10) hivatkozó elképzelés egy bizonyos köztes állapotról, amelyben Krisztus még a tulajdonképpeni világvég előtt, a már örök életre keltettekkel együtt a béke és az öröm ezer-

Keresztény kolostor alaprajza, Sankt Gallen (Svájc)

1. főbejárat
2. templom
3. kerengő
4. éleztár
5. konyha
6. ebédlő (refektórium)
7. hálóterem (dormitórium)
8. fürdő- és mosóhelyiség
9. árnyékszék
10. a császári kíséret szállása (?)
11. előkelők vendégháza
12. iskola
13. az apát háza
14. ispotály és novíciusok háza
15. temető
16. kertészet
17. kertészház
18. csűr
19. a kézművesek háza
20. malom
21. zúzda
22. pékség és sörfőzde
23. zárándok- és szegényház
24. juhakol, kecske- és disznóól, tehén- és lóistálló, valamint az állatgondozók lakóháza

éves országát (millennium) létesíti itt a Földön, csak ennek elmúltával következik aztán a világ vége, a holtak feltámadása, a végítélet, valamint a mennyország és a pokol. A khiliazmus képviselői az újkeresztelők, a cseh testvérek, a baptisták, adventisták és Jehova tanúi, valamint a →mormon egyház.

Isten országának etikája

Jézus eszkatológiai közlése és etikai intelme között szoros kapcsolat áll fenn. Egy ugyanazon Jézus az, aki messiási prófétaiként ígéretet tesz az embereknek Isten üdvözítő uralmá-

ról, és aki rabbiként Isten törvényét kötelező érvénnyel értelmezi. Abból a vigaszból, hogy „elközelített az Istennek országa” (Mk 1,15 a), a „térjete meg” (Mk 1,15 b) parancsa következik. Ezzel a megtérésre buzdító felszólítással kell az embernek választ adnia az isteni üdvígérethez, ezzel kell az embernek a jövőben választania Isten most bevezetett üdvakciójára.

A proklamációból ered az intelm, Isten üdvcselkvéséből adódik az ember erkölcsi cselekvése. Az isteni országolás eljövételének az ember erkölcsi cselekvése inkább a következménye, mint az előfeltétele.

Az erkölcsi cselekvés általános motívuma nem érdemszempont vagy bérigény, az először szolgáltatás, aztán ellenszolgáltatás értelmében, Isten országa inkább ajándék, amit odaítéltek az embereknek anélkül, hogy ennek megadását határozott ellenszolgáltatáshoz kötnék. Csak a megtörtént ráfordítás után szólítják fel az így megajándékozottakat, hogy megfelelően cselekedjenek, és ettől válik érthetővé az emberek erkölcsi cselekvése mint az Isten ajándékának hálás reakciója.

Az odaítélt, ajándékba kapott isteni országolást szem előtt tartva méltányos erkölcsi cselekvés szintű megajándékozottal szemben, ahogy világossá teszi ezt a negatív példa, az irgalmatlan adós példázata, aki maga irgalmatlan hitelező (Mt 18,23).

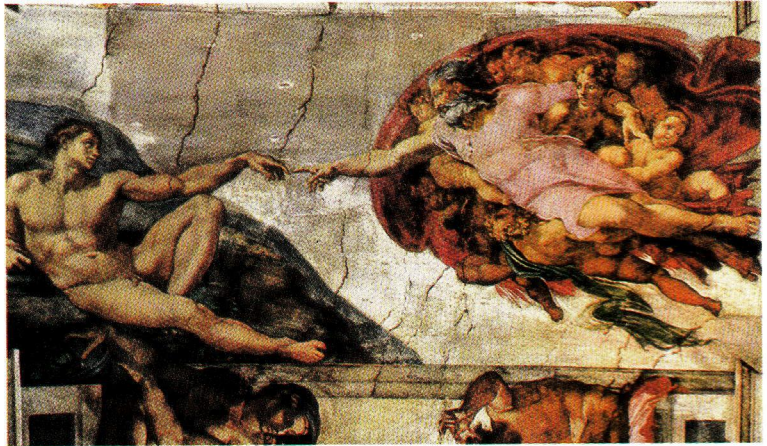
1 Michelangelo Buonarroti (1475–1564): Ádám teremtése

2 Bűnbeesés és Kiűzetés a paradicsomból, 1508/12, mennyezetfreskó. Vatikán, Cappella Sistina

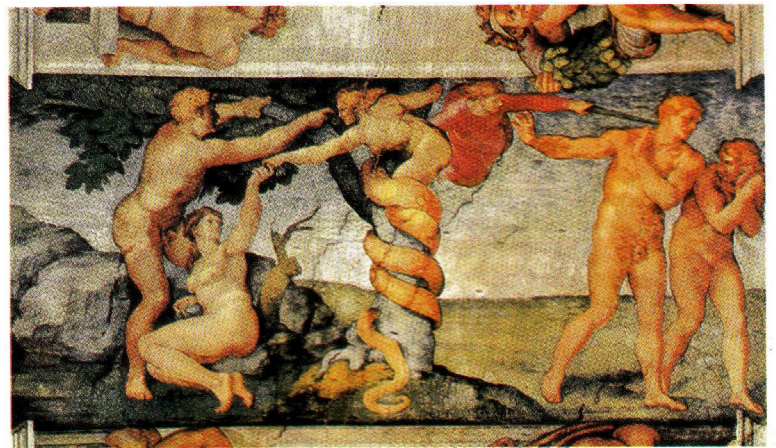
Jézus alapvető etikai intelmét a görög *metanoiein* ige írja körül. Egy olyan fogalom felel meg ennek a héberben és az arámban, amely a „gondolkodást megváltoztatni”, „megbánni” és „vezekelni” görög értelmére utal. A fogalom folytatán a sémi nyelvet beszélő szemelőtt egy olyan ember képe lebeg, aki eddigi útírányától, amelyet tévesnek talált, eltér, és egészen más irányba indul, tehát „megtért”. Hogy mit kell a megtérésen mint a Jézus értelmében felfogott üdv-ráfordításra adott válaszon érteni, megmagyarázza az az elbeszélés, amely Zacheus fővamos megnyilatkozásáról szól, amikor Jézus betért a házába (Lk 9,1–10). Az erkölcsi megtérésen az ember teljes magatartása értendő. Ez az eddigi útíránytól való eltérés és az új útírányhoz való odafordulás a jézusi etika hordozó fundamentuma (nem középpontja).

Megérteni az Isten országának hirdetését és elválaszthatatlanul összetartozni az erkölcsi cselekvésre való felszólítással, valahogy úgy, mint a „meghallani és cselekedni” a két építkezőről szóló hasonlatban (Mt 7,24–27). Nem volna méltányos magatartás az Isten üdvígéretével szemben a „meghallani és nem cselekedni” (Mt 11,16 és köv.; 21,28–31), mint ahogy azoknak a vendégeknek a válasza sem az, akik nem engedelmessékednek a menyegzői ebédre való meghívásnak (Mt 22,2–10).

Ahogy Jézus a megtérésre vonatkozó erkölcsi intelmét az isteni cselekvéssel arányban álló emberi cselekvésnek fogja fel, úgy fejt ki és példázza ezt beszédeivel és cselekedeteivel, de magatartásával is. Az erkölcsi cselekvés elve az *agapé* (görög: „szeretet”). Az Újtestamentumban az aga-

1

2

pé az Istennek az emberek iránti szeretetét jelenti és az emberek szeretetét az Isten iránt. Az utóbbinak az emberek egymás iránti szeretete által kell bizonyosodnia (felebarátok és ellenségek szeretete). Jellemző a keresztény szeretet számára ennek háromszoros szerkezete, mert három sarokpont (Isten, ember, embertárs) között mozog ide-oda – különbözve a kétoldalú, tisztán emberközi szeretettől. A szeretet lényege a kapcsolatba lépés megvalósulása. Valakit szeretni azt jelenti: kapcsolatba, közösségre lépni vele. A szeretet az emberi lét alapelve, mert az emberek együttlétükben a szeretet által egy-

másra vannak utalva. A szeretet elmentéte a szeretetlenség, vagy netán a gyűlölet. A keresztény szeretetnek életelvvé és – Jézus szava szerint (Jn 13,35) – az igazi tanítvány ismertetőjelévé kell válnia. „Erről ismeri meg mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretni fogjátok.”

Jézus különleges cselekedete az, hogy az összes törvényt az erkölcsi cselekvés elvéként a szeretet főparancsolatára, az Isten- és felebaráti szeretet felbonthatatlan belső kapcsolatát pedig egy kettős törvényre vezeti vissza. Egy írástudónak, aki megkérdezte tőle, hogy melyik az

összes parancsolat között az első, Jézus így válaszolt (Mk 12,28–31):

Az első [MTörv 6,4–5]:

„Halljad Izráel: az Úr, a mi Istenünk, egy Úr. Szeressed azért az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből és teljes erődből.”

A második [Lev 19,18]:

„Szeresd felebarátodat, mint magadat. Nincs más ezeknél nagyobb parancsolat.”

A Tóra két könyvében (a Deuteronomiumban és a Leviticusban) Jézus azokat az egymástól távol eső tetteket, amelyek az Isten szeretetére és a felebarát szeretetére vonatkoznak, oly módon kapcsolja össze kettős parancsolattá, hogy az Isten emberek nélkül nem szerethető, és hogy az Isten iránti szeretet a felebarát iránti szeretetben bizonyul be. A felebaráti szeretet nem a személyi vonzalom, hanem az Isten iránti szeretetben gyökerezik. Ezért a felebaráti szeretetet H. Conzelmannal „az Isten iránti szeretet konkretizálásá”-nak, ill. G. Bornkammal „az Isten iránti szeretet beigazolódásá”-nak nevezhetjük (vö. 1Kor 13). A végítéletről szóló példázat (Mt 25,31–46) azt szeretné megvilágítani, hogy az eljövendő világbíró – a szükségét szenvedők jelenlegi alakja mögé rejtve – találkozik fog az emberekkel. Az eszkatológiai elkülönítés aszerint megy végbe, hogy ki hogyan teljesítette vagy tagadta meg a (hat legfontosabb) kegyes cselekedetet az éhezők és szomjázók iránt, az idegenek és ruhátlanok iránt, a betegek és foglyok iránt. „Amennyiben megcselekedtél egyet emez én legkisebb atyámfiai közül, énvelem cselekedtél meg.”

A szeretet parancsolata a kezdődő istenországás előjele, Isten minden ember iránti szeretetét nyilvánítja ki. Ezzel szólítja fel az embereket (a szeretet isteni uralmához hasonlóan) arra, hogy jót cselekedjenek.

Az erkölcsi cselekvés rendje és módja pontosan megfelel az Istentől ajándékba adott ország rendjének és módjának. Mindkettőre jellemző az általánosság (latin: *universalitas*), a teljesség (latin: *totalitas*) és az elsődlegesség (latin: *prioritas*). Jézus a felebaráti szeretetet nem korlátozza csak a honfitársakra, mindenkit magában kell foglalnia, aki segítségre és szeretetre szorul, ahogy ezt a klasszikus példa világítja meg az irgalmas szamaritánusról szóló elbeszélésben (Lk 10,29–37).

Ha abból a kérdésből indulunk ki, mint a törvénytánc, hogy „Ki az én felebarátom?”, akkor ez a segélynyújtó lehetséges kérdése a szeretetkötelezettség hatótávolsága és határa felől. Jézus viszont erre a (rablók kezére jutott) segélykérő, a segítségre szoruló perspektívájából ad választ. Ennek felel meg az elbeszélésben az, hogy a horizont eltolódik a kérdezőtől a válaszolóhoz. A törvénytánc kérdésében a felebarát még objektum („Kit szeressek?”). Jézus elkülönítő kérdésében viszont („Ki bizonyosodott be mint felebarát a segélyre szorult szempontjából?”) a felebarát az alany.

E példaértékű elbeszélésnek kell felszakítania a felebarát behatárolt, csak a honfitársakra korlátozott körét, hogy mindazokkal szemben háttartalansággá váljon, akiknek szükségük van segélyre és szeretetre. A felebaráti szeretet a keresztényien megalapozott és megkívánt aktív és tetters odafordulás a „felebarát”-hoz, azaz azokhoz az emberekhez, akiken segíteni kell, a foglyul esettekhez, az éhezőkhez és betegekhez, a megvetettekhez és szegényekhez. A felebarát iránti szeretet cselekedete a legjobb segély, táplálék, gyógyítás és vigasztalás.

Az ellenség szeretetére utaló „szerecsétek ellenségeiteket” felszólítás (Lk 6,35; Mt 5,44) akkor teljesül, ha kitágítjuk – összhangban az Isten országa egyetemes vigaszával, amely mindenkre egyaránt vonatkozik –

univerzalitással (latin: „egyetemes-ség”), az abszolút „felebaráti korlátlan-ság”-ot most az „ellenség”-re értve. Az ellenségen nemcsak a személyes ellenség értendő, hanem az Isten ellensége és a nép Istenének ellensége is (vö. Mt 5,44).

Ha a felebaráti szeretetben nemcsak a honfitársak részesülnek, hanem a népedegnek is, akkor az ellenségszeretet is magában foglal mindenkit, még az erkölcstelen ellenségeket is.

Az istenszeretet parancsolata megköveteli az egész embert, „teljes szívedből, teljes lelkéből, teljes elméjéből és teljes erejéből”. A felebaráti szeretet „ahogy tenmagadat”-ja is kiemeli a szeretet teljes korlátlan-ságát, a *totalitását* (középkori latin: = „teljesség”).

A hegyi beszéd (Mt 5,21–48) antitézise megmutatja, hogy Isten az embert nem csak annyira veszi igénybe, mint amennyire a cselekvés a megfogalmazott törvény által meghatározható, felfogható és esetleg büntethető, ahogy a jogban az emberölés, a házasságtörés és a hamis eskü. Jézus szeretetkövetelése túltesz minden jogi követelményen, mivel nem ismer sem határt, sem korlátot, a teljes embert gondolja. Jézus azon felszólítása tehát, hogy mondjunk le a visszatérítéről (Mt 5,38–42), csak ebben az értelemben érthető, az egész embert kell mind a barátnak, mind az ellenségnek nyújtani. Arra a kérdésre, hogy „milyen gyakran” bocsássunk meg a testvérünknek, az a válasz, hogy „hetvenszer hétszer”, azaz mindig (Mt 18,21 és köv.).

A felebarát és az ellenség szeretetének Jézusi parancsolatainál semmi esetre sem a *do ut des* (latin: „adok, hogy adj”) elvű szeretetről van szó, amelyet a vámszedők és a pogányok gyakorolnak (Mt 5,46), azaz olyan szeretetről, amely viszonszeretetet vár a kölcsönösség alapján. Az agapé inkább kezdeményező cselekvést követel tőlünk, mégpedig feltétlenül, és anélkül, hogy viszonzásra számítana.

nánk, sőt azt is megkockáztatva, hogy ellenkező viszonzásban részesülünk. Az efféle kezdeményező cselekvés szükségzerűségét emelik ki mind negatív, mind pozitív példák által a „szálka és gerenda” (Mt 7,3–5), a „fa és gyümölcsei” (Mt 7,16–18) és a „vak vezet világtalant” (Mt 15,14) képes példázatai is. A saját cselekvés erkölcsileg megkövetelt prioritása (középkori latin = „elsődlegesség”) pontosan megfelel annak a fenntartás nélküli „először”-nek, ami az Isten szeretete és országlása által nyújtott ajándékból következik.

Az embertől megkövetelt Isten- és felebarátszeretet minden területén az Isten minden ember iránti szeretetét tekintik példaszerűnek.

Vannak keresztény egyházak és közösségek, amelyek erősebben hangsúlyozzák az etikát, mint a dogmatikát. Ők a „tett kereszténysége” szerint szeretnének élni, amelyben különösen a hegyi beszéd etikai követelményei valósulnak meg. Így például a kvékerek olyan feltétlen igazságosságot és becsületességet követelnek, hogy fölöslegesnek tartják az eskütételt. Ismertek a kvékerek arról is, hogy aktív szociális programjuk van, és hogy sikrászállnak a világ békéjéért. Elutasítanak minden fegyveres erőszakot és azon igyekeznek, hogy nemzetközi polgári szervezetet hozzanak létre azok számára, akik vallási és lelkiismereti okokból megtagadják a katonai szolgálatot. 1947-ben a kvéker közösségnek ítéltek oda a Nobel-békedíjat.

Az üdvhadserég tagjai, akik szigorú önfegyelmet rónak magukra – szeszről és dohányról lemondva, egyszerű ruházatot viselve –, a társadalom „szegényei között a legszegényebbel” törődnek (alkoholistákkal, kábítószeresekkel, rabokkal, utcánőkkel). Igen önfeláldozóan gondoznak mindenkit, aki szűkölködik. A II. világháború után az üdvhadserég szervezte meg a nagyszabású segélyprogramot a legyőzött Németország számára (1945).

A valdensek is a hegyi beszéd parancsolatai szerint élnek. Szigorú szegénységesszményük van, elutasítják az eskütételt, a katonai szolgálatot és a halálbüntetést.

A schwenckfeldianusok kereszténysége gyakorlatilag Krisztus követése a hegyi beszéd szellemében. Ők is elutasítják az eskütételt és a fegyveres szolgálatot, ugyanakkor lelkiismereti szabadságot és türelmet követelnek.

Krisztus követése a hegyi beszéd szellemében – ez a mennoniták kötelező életrendje is, akik a türelem előharcosaivá válnak. Teljes fegyvertelenséget és a világtól való visszavonultságot követelnek, elutasítva a katonai szolgálatot és az eskütételt.

A testvéri közösségek az egyszerű és szigorú életmódot tekintik maguk számára kötelezőnek a hegyi beszéd szellemében, a „tett ~én” a testvéri szeretetet és a kölcsönös alárendeltséget értik.

Ismert az →izraelita vallásból, de az etikai Tízparancsolatból (Kiv 20,2–17) is, hogy az összefoglalt egyedi előírások megtartották az érvényességüket az Újtestamentumban (→266. o.), és a nagy keresztény egyházak gyakran ezt a Tízparancsolatot veszik beosztási elvül katekizmusaik etikai főreszében.

A →zsidóságnál és a reformált keresztényeknél (genfi és heidelbergi katekizmus; →268. o.) használt számlálási móddal ellentétben a lutheri katekizmus (→268. o.) és a római katolikusok Catechismus Romanusa (→268. o.) az önálló (2.) bálványimádási tilalmat összevonja a (1.) sokistenimádási tilalommal egy első parancsolattá, és ennek megfelelően válik szét a (10.) megkívánás tilalma két önálló (9. és 10.) tilalomra. Így például az „ölés tilalma” a zsidó és a reformált számlálási mód szerint a hatodik, az evangélikusok és a katolikusok szerint az ötödik parancsolat. A Tízparancsolat kiegészítéséül a katolikusok számára egyházuk továbbbi parancsolatokat és tilalmakat ír elő, amelyeket az isteni törvényektől

való megkülönböztetés végett egyházi parancsoknak mondanak. Az öt legfontosabb egyházi parancs: 1. az ünnepnapok megszentelése, 2. vásár- és ünnepnap részvétel a szentmisén, 3. a bűjtös és az absztinencia napok betartása, 4. gyónás legalább évenként egyszer, 5. szentáldozás legalább évenként egyszer, húsvét táján.

Az evangéliumok által javallt ajánlatok – lemondás a vagyonról (Mk 10,17 és köv.), lemondás a családról (Mk 10,29 és köv.), lemondás a hatalomról és az erőszakról (Mk 10,42 és köv.) – mint evangéliumi tanácsok (latin: *consilia evangelica*) alkotják a keleti egyházakban és a katolikus egyházban a szegénységre, a szüzességre és engedelmességre vonatkozó szerzetesi fogadalom tartalmát. Ezek mint tanácsok a szerzetesrendhez tartozók számára érvényesek, és nem olyan általánosan kötelezők, mint a parancsolatok. Míg a keleti egyházaknál csak a szerzetesrendhez tartozóknak és a püspököknek kell lemondaniuk a házasságról és családról, addig a katolikus egyházban VII. Gergely pápa (1073–85) ezt 1074 óta minden papra kiterjesztette mint parancsolatot (latin: *coelibatus* = „nőtlenység”). A papi házasság pápai tilalmát a második lateráni zsinat (1139) szentesítette, és a tridenti zsinat (1545–63) megerősítette. A reformált egyházak kezdettől fogva feladták a cölibátust.

ÉLET ÉS MŰVELŐDÉS

Szertartások

Az összes egyház által adományozott iniciáció szentsége, a felvétel a keresztény közösségbe a keresztelés. A vízzel való keresztelést, ami által a megkeresztelt elnyeri a bűnök bocsátát és Krisztussal egy új, bűnöktől mentes életre való újjászületést, különféleképpen végzik el: immerzióval (latin: *immersio* = „belemerítés”) a

keleti egyházakban, *infúzió*val (latin: *infusio* = „ráöntés”) a katolikus egyházban a 15. sz. óta, és *aszperzió*val (latin: *aspersio* = „meglocsolás”) az evangéliumi egyházakban. A 3. sz. óta az eredetileg végzett felnőtt-keresztelemmel szemben érvényre jutó csecsemő-(gyermek)-keresztelés helyett ma ismét csak a felnőtt-keresztelést gyakorolják az adventisták, baptisták, mennoniták, újrakeresztelők és Jehova tanúi.

A keleti egyházakban és a katolikus egyházban gyakorolt második szentség a *bérmálás* (latin: *confirmatio* = „erősítés, megerősítés”), amelyet a görög egyház *szphragisz*nak vagy *mürón*nak nevez és mindjárt a keresztelés után sort kerít a csecsemő megkenésére, a katolikus egyházban ez az ifjonc bérmálándók 7. életévétől esedékes, és rendszerint a püspök bérmál kézrátétellel és megkenéssel. Az evangéliumi egyházakban a bérmálás alap gondolatának a *konfirmáció* felel meg, ez egy olyan, 1538 óta gyakorolt *megáldás*, amikor a 13–15 éves megkereszteltet teljes jogú tagként felveszik a közösségbe, és először engedik meg nekik, hogy részt vegyenek az úrvacsora ünnepén. Az anglikán egyházban a konfirmáció szakramentális cselekmény, ezért a püspök végzi el.

Az *ordináció* (latin: „elrendezés, felszentelésosztás”) a keleti egyházak és a katolikus egyház ugyanazt érti, a megszentelő szentség (*ordo*) adományozását, amely a felszenteltre meghatározott szakramentális hatalmat ruház (oltáriszentség), és alkalmassá tesz az egyházi jurisdikciós hatalom átvételére (bűnbánat szentsége). A megszentelő szentség által az egyházi funkcionáriusok elkülönülnek a többi megkeresztelttől, ezáltal a *klérus* (görög: „osztályrész, sors”) és a laikusok két rendje keletkezik. Az evangéliumi egyházak úgy ismerik az ordinációt, mint a vallási jogok hivatásbeli átruházását az igehirdetői tisztségre és a szentségi ügykezelésre.

A rendek

A rendekhez (latin: *ordo* = „rend, osztály”) és a kongregációkhoz azok a közösségek tartoznak, amelyeknek tagjai ünnepélyes, ill. egyszerű fogadalom által az evangéliumi tanácsok (→ 255. o.) gyakorlására és arra kötelezik el magukat, hogy egy meghatározott kolostorszabályzat szerint kolostori életet élnek. A rendek lehetnek: szerzetesrendek, regulár-kanonikus rendek, koldulórendek, regulár-klérális rendek és vallási lovagrendek.

A szerzetesrendeknél vagy monasztikus rendeknél a szerzetesek (görög-latin: „remeték”) vagy remeteként valahol, vagy kolostor közösségében élnek, amelynek önálló kolostorát a saját felettese (apát, perjel, arkhimandrita) vezeti. A római katolikus egyházban ide a benedekrendiek és karthauziak, a trappisták és ciszterciek tartoznak. A keleti egyházak a szerzetesség terén a cönobiták (görög: *koinosz* = „közös” és *biosz* = „élet”) három formáját ismerik, a kolostor közösségét, a remetetelepese-két (*laura*, szkete) és az anakhorétá-két (görög: *anakhoreszisz* = „visszavonultság”), akik remetékhez illően elkerülnek minden emberi közösségtől. A keleti szerzetesség ismert középpontja a Khalkidiké-félszigeten lévő *Athosz*-hegyi ortodox szerzetes-köztársaság (Görögország), ahol kizárólag (kb. 2000) férfi rendtag lakik. A *regulár-kanonikusok*hoz, akik a regulárisok (rendtagok) életét összekötik a kanonikusokéval, sorolják egyebek közt a premontreieket.

A középkori szegények mozgalmából keletkezett *koldulórendek* (mendikánsrendek) eredetileg nemcsak az egyes tagokat, hanem a kolostorokat is teljes szegénységre kötelezik. Közéjük számítanak a ferences minoriták, a ferences konventuálisok, a kapucinusok, a dominikánusok, az Ágoston-rendi remeték és a karmeliták. *Regulár-klérális* rendeknek számítanak a jezsuiták, a kamilliánusok, a piaristák és a theatinusok. A keresz-

tes hadjáratok idején keletkezett vallási *lovagrendek* közé, amelyek lovagiságot és szerzetiséget kapcsolnak össze egymással, a johanniták rendje, a német lovagrend és a templomosok rendje tartozik.

A rendi tagság fő tevékenysége szerint a férfi és női rendeket fel lehet osztani szemlélődőkre és cselekvőkre vagy olyanokra is, amelyek összekötik egymással a szemlélődést és a külső cselekvést. Állapotuk szerint megkülönböztetünk papi és világi rendeket. A férfi rendek majdnem mind papi rendek is, amelyekhez többnyire egy női ág illeszkedik. Az önálló női rend kevés. A legjelentősebbek a brigitták rendje, a szaléziánusok és az orsolyiták.

Az ideiglenes felvétel valamelyik rendbe – ünnepélyes beöltöztetés után – a *noviciátussal* (latin: *novus* = „új”) kezdődik, a *noviciusok* („újoncok”) legalább egyéves próbaidejével. Ezután a *professio* (latin: „megvallás, felavattatás”) következik, a kolostori fogadalomtétel, azaz az eskű helyett a *professio* által tett ígéret, hogy a rendi szabályok szerint szeretnének élni. Az időleges professzió szokás szerint három évig tart, mielőtt az örökös professzió kieszközli a rendbe való teljes felvételt.

A kolostor (latinul: *claustrum* = „a lezárt”) olyan épületet jelöl, amelyben szerzetes- és apácaközösségek élnek. A Sankt Gallen-i kolostor 820 körüli időből származó és csak részben kivitelezett építési tervrajzához idomul lényegében a többi hasonló létesítmény. Ezek egyik különleges formája a *karthauzi kolostor*. A szerzetesek itt kis kamraszerű házikóban laknak, amelyhez apró kert is tartozik, s az egyes házikókat csak keresztfolyosók kötik össze egymással (pl.: Certosa di Pavia; Grande Chartreuse, Grenoble). A német lovagrend kolostorai egyúttal várak is (pl. Klosterburg, Marienburg).

Az anglikán egyházban a 19. sz. óta vannak a szerzetesrendhez hasonlító közösségek. De a jelenkor lutheránus

és református egyházai is összegyűjtnek férfiakat és nőket *fivéri* és *nővéri* közösségekbe részint szövetségi, részint kolostori jelleggel. A szövetségi csoportokhoz tartozik egyebek közt az Ansgar-testvériség (FSA) és a Michael-testvériség. A kolostori csoportok közé sorolódik egyebek közt a grandchamp-i nővéri közösség és a Taizéles-Cluny-i testvériség (communauté). Az utóbbi mint evangélikus közösség különleges jelentőségre tett szert.

Ünnepek és ünnepnapok

Az egyházi év a keresztény ünnepnapoknak az egyházi ünnepnaptárból adódó sorrendje – eltér a polgári évtől, de úgy, hogy az év folyamán az üdvtörténet alapvető eseményei megtalálják a velük összefüggő kifejezéseket. Az egyházi ünnepnaptár egyrészt *mozgó*, azaz dátum szerint változó, a húsvét idejétől függő, és

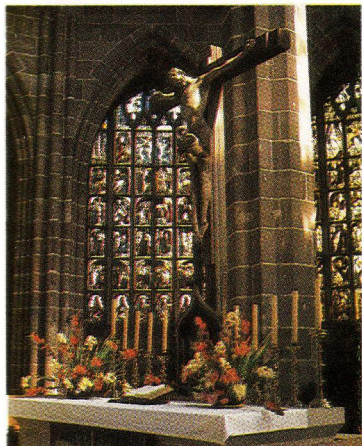
1 Krisztus Pantokratór, 1100 k., kupolamozaik. Daphni kolostor temploma (Athén mellett)

2 Veit Stoß (1445 k.–1533): a nürnbergi Szent Lőrinc-templom főoltára, Feszület, 1500 k.

3 Eukharisztia-ünnep cserkészekkel egy szünidei sátor táborban Mittenwald mellett (Felső-Bajorország)

1

3

másrészt *mozdulatlan*, azaz rögzített ünnepeket (pl. karácsony) tartalmaz. A nyugati egyházakban az egyházi év az első adventvasárnapkal kezdődik, és áthaladva karácsonyon, húsvét, pünkösdön és Szentháromság vasárnapján a pünkösd, ill. a Szentháromság utáni utolsó vasárnapig tart. A görög és a kopt egyházban az ünnepnaptár szeptemberben kezdődik, a szírben októberben, az örményben pedig az epiphania ünnepével.

Az *advent* (latin: *adventus* = „eljövetel [ti. a Krisztusé]”) felkészülés Krisztus születésének karácsonyi ünnepére. Az utóbbi főünnep, amelyet a nyugati egyházakban december 25-én, a téli napforduló napján ünnepelnek, kilenc hónappal Gyümölcsoltó Boldogasszony (márc. 25.) ünnepe után. Krisztus születésének ünnepe a keleti egyházakban a Vízkereszt napja (görög: *epiphania*, ill. *epiphania* = „megjelenés [ti. az Úré]”), január 6-a. A katolikus egyházban ezt „a három királyok ünnepé”-nek, az evangéliumi egyházakban pedig „Nagy újév”-nek is nevezik.

A ~ legrégibb és legfőbb ünnepe a húsvét, ami Krisztus feltámadásának emlékezte. A csillagászatilag helyes húsvéti dátum rögzítése – amit az első nikaiai zsinaton (325) az első tavaszi telihold utáni első vasárnapra tettek – a 6. sz.-ig állandó vita tárgya (húsvétvita).

A nagyhét vezet el a húsvéthoz, amely Krisztus szenvedésére és halálára emlékeztető gyászhet, ez a virágvasárnapkal kezdődik, a fő napjai pedig: nagycsütörtök, nagypéntek és nagyszombat. A *virágvasárnap* – Jézus jeruzsálemi bevonulásának emléknapja – onnan kapta a nevét, hogy barkát szórtak a bevonuló Jézus elé. A katolikus egyházban Jézus bevonulásának (Mt 21,11–11) példájára *barkás körmenet*et tartanak az ezt megelőző *barkaszentelés* után. Az evangéliumi egyházakban ez legtöbbször konfirmációs nap. Nagycsütörtök az utolsó vacsora, *nagypéntek*

pedig Jézus keresztre feszítésének és halálának emléknapja. Az utóbbi állami ünnepnap a protestáns országokban. *Nagyszombat* Jézus sírba tetelének emléknapja.

Az Apostolok Cselekedeteire hivatkozva (1,3) húsvét után a 40. napon, a hatodik hét csütörtökén kerül sor *Krisztus mennybemenetelének* ünnepére. *Pünkösd* (görög: *pentekoszté* = „ötvenedik” [nap húsvét után]) a húsvét utáni hetedik vasárnap, a tanítványokra leszálló Szentlélek ünnepe (ApCsel 2). A pünkösd utáni első vasárnapon az evangélikusok a „Szentháromság ünnepé”-t, ill. a katolikusok a „legszebb Szentháromság ünnepé”-t ülik meg. Az evangéliumi egyházakban ezután minden vasárnap „Szentháromság utáni vasárnap”-nak, a katolikus egyházban viszont pünkösd után minden vasárnap „pünkösd utáni vasárnap”-nak számít. *Úrnapján*, ami pünkösd után a második csütörtök, tartja a katolikus egyház az *úrnap körmenet*et. Az evangéliumi egyházakban a *reformáció napja*, a reformáció bevezetésének emlékezte, október 31-ére van kitűzve, amikor a lutheri tézisek közzétételére emlékeznek. A *Minden-szentek* az összes szent emlékünnepe; a római egyházban november 1-jén, a keleti egyházakban a pünkösd utáni első vasárnapon ülik meg. November 2-án, a *halottak napján* tartják a katolikus egyházban minden elhunyt hívó emlékezetének napját, amikor is közbenjárnak a tisztító tűzben szenvedő lelkekért. A németországi evangéliumi egyházakban a *Buss- und Béttagot* („a vezeklés ideje”; többnyire az egyházi év utolsó vasárnapja előtti szerdán) és 1814 óta a *Totensonntagot* („halottasvasárnap”) az elhaltak emlékezetére (többnyire az egyházi év utolsó vasárnapján) ülik meg.

A katolikus egyházban megült Mária-ünnepnapok közül egyebek közt említhető: Gyertyaszentelő Boldogasszony (február 2.), Gyümölcsoltó Boldogasszony (márc. 25.), Mária

mennybemenetele (Nagyboldogasszony, aug. 15.), Mária születése (Kisboldogasszony, szept. 8.) és Mária szeplőtelen fogantatása (dec. 8.).

A vasárnap (németben: *Sonntag*, latinban: *dies Solis* = „a nap napja, a napisten napja”) a liturgikus hét főnapja az egyházi év folyamán. A germán nyelvek e nap nevében (angol: *sunday*; holland: *zondag*; dán: *søndag*), amely mint a nap napja eredetileg a (nem keresztény) Nap planétáistennek van szentelve, maradandóan megőrzi a nappal való összefüggést, míg a román nyelvek az őskeresztény névre (Jel 1,10), az „Úrnak napja”-ra (olasz: *domenica*; francia: *dimanche*) utalnak.

Az istentisztelet

Az *istentisztelet* Istennek, a benne való hitnek megfelelő és meghatározott szavakban és cselekvésekben kifejeződő közösségi tisztelete, így pl. bibliaolvasással, prédikációval, imával és szentséggel.

Majdnem minden keresztény egyházban az istentisztelet tetőfokának tekintik azt, amikor emlékvacsoraként ünnepélyesen megismétlik az utolsó vacsorát, amit Jézus a tanítványokkal együtt költött el, saját testének és vérének jelképeként kenyert és bort nyújtva nekik (1Kor 11,23 és köv.). Ezt az ünnepet a reformáció egyházaiban *úrvacsorának* hívják, és *sub utraque* (latin: „két [szin] alatt”), azaz a kenyér és bor két színe alatt szolgáltatják ki. A római egyházban ezt a rituális ünnepet *eukharishtiának* (görög: „hálaadás”), ill. *misének* hívják, így nevezik a latin elbocsátó formula nyomán: „Ite, missa est” („Menjete, az elbocsátás megvolt”), de hívják *miseáldozatnak* is. Liturgikusan a mise két részre tagolódik, a szóbeli istentiszteletre és a tulajdonképpeni eukharisztia megünneplésére a kenyér és a bor ajándékának előkészítésével, átváltoztatásával és elfogyasztásával. A mise ünnepélyes formája a *nagymise* (*missa solemnis*)

vagy a *főpapi mise*, ha püspök mondja. A keleti egyházakban a misét liturgiának hívják; alapvonásaiban egybevág a római miseformával. Mivel a nyugati keresztények az eukharisztiahoz kovásztalan kenyeret alkalmaznak – ellentétben a keleti keresztények kovászos kenyérével –, az utóbbiak az előbbieket a 11. sz. közepétől *azimitáknak* (görög: *azümosz* = „kovásztalan”) nevezik.

Az istentisztelet lényeges alkotórésze a *prédikáció* (latin: *praedicare* = „nyilvánosan megismertetni, fennszóval hirdetni, megvallani, dicsérni”). Ennek a többnyire szószékről tartott istentiszteleti beszédnek, amely Isten ígéinek magyarázata és hirdetése, az evangéliumi egyházakban ugyanolyan istentiszteleti rangja van, mint a szentségnek.

Az istentisztelet szabályszerű alkotórésze az *ima* is, elsősorban a kezdőszavairól elnevezett *Miatyánk* (latinul: *Pater noster*):

Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy, szenteltessék meg a te neved, jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratom, amint a mennyben, úgy a földön is. Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma, és bocsásd meg vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek, és ne vgy minket kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól, mert tied az ország, a hatalom, és a dicsőség mindörökké. Ámen.

Ezt a *semóne* eszrével (→zsidóság) rokon imaszöveget Jézus a tanítványai kérésére tanította meg nekik. A Lukácsnál (11,2–4) 5 könyörgésből és a Máténál (6,9–13) 7 könyörgésből álló „Úr imája” Jézus igehirdetésének alap gondolatait tartalmazza. Ha a mátéi szövegváltozatot visszafordítjuk galileai arámira (C. F. Burney szerint), akkor ez a ritmikus himnusz két háromsoros részből tevődik össze, minden négytemű hosszú sorra két rövid sor következik egyenként két hangsúlyos szótaggal. A két evange-

listánál hiányzó vég-doxológiát („Mert tied az ország . . .”) csak a későbbi didakhé igazolja.

Katolikus imaszöveg az *Ave Maria* (latin, „Üdvözlégy, Mária”), a kezdőszavairól elnevezett és „Angyali üdvözet”-ként ismert Mária-imádság, amely a rózsafüzér imaláncának fő alkotórésze.

A lutheránus egyházakban az *általános gyónást* gyakorolják mind az istentisztelet alatt, mind pedig az úrvacsorai ünnep előtt, amikor is a közösség nyilvánosan és együtt bűnbevallást tesz. A református egyházakban az *előkészület* felel meg ennek a gyónásnak. A katolikus egyházban *magán- vagy fölbe gyónással* végzik a bűnbevallást az erre felhatalmazott pap mint gyóntatótya előtt, aki megadja az abszolúciót (latin, „feloldozás”). *Oldás-kötés hatalmának* nevezik ezt a Máté 16,19-es versére való hivatkozással megjelölt felhatalmazást, ami által fel is lehet menteni meg nem is a bűnök alól. Az 5. sz. óta gyakorolt *magángyónás* – az eredetileg nyilvános gyónással ellentétben – a bűnbánat szentségének lényeges alkotórésze. A gyóntatótyának elhallgatni azt (gyónási titok), amiről gyónás közben értesül, alapvető kötelessége. *Gyóntatószékek* a gyónás elvégzéséhez a 17. sz. óta használatosak a katolikus egyházakban.

Egyházszervezeti szabályzatok

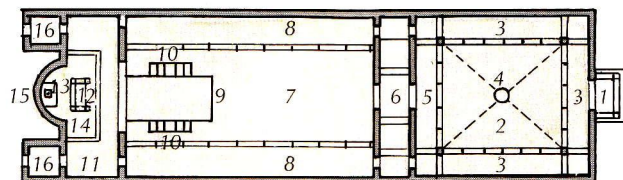
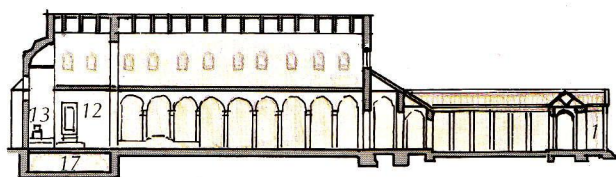
Az egyházszervezeti szabályzatok, amelyek az egyházi közösség jogi alaprendjét szabályozzák, a keresztény egyházakban igen különbözőek.

A keleti egyházak egyházszervezeti szabályzata *hierarchikus-episzkopális*, és a diakónusok, papok és püspökök hármasságából áll. A hellenisztikus közösségekben keletkező *püspöki* (görögül: *episzkoposz* = „felügyelő”) tisztség a 2. sz.-ban monarchikus lesz, és ezzel az *apostoli örökösödés* szerint elsőbbséget nyer a közösségben mint a vezetés és tanítás tisztviselője. Ezen az apostoli

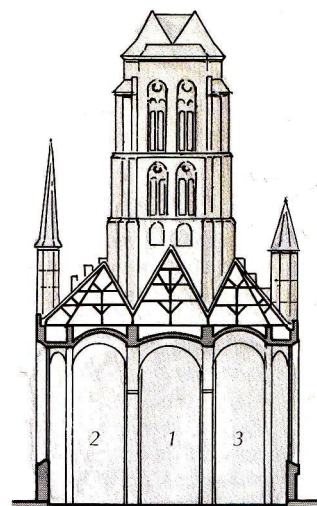
utódláson a püspökök hivatali egymásutánját értik az apostolra visszamenő, megszakítatlan és közvetlen sorrendben. A püspöki méltóság elnyerése felszenteléssel és kézrátétellel történik, mi által a méltóságviselő legitimitása és tanítása apostolian biztosítottá válik. A püspök ünnepélyes hivatalba lépése a püspökségben, ill. egyházmegyéjében (görög: *dioikészisz* = „igazgatási kerület”) az *intronisatio* (latin: „trónra lépés”), vagy (tan)székének elfoglalása. A keleti egyházak a püspöket *eparkhosz*-nak, a püspökségét *eparkhiának* nevezik. A 4. sz.-tól az egyszerű (megyés)püspökök fölé az *érsekeket* (metropolitákat) rendelik egyházatartományi (érsekségi) felügyelettel.

Az egyházi tartományok kötelekének főpüspöke a 3/4. sz. óta a keleti egyházakban és a keleti ógyházakban a pátriárka (görög: „ősatya”), akinek jurisdikciós közege a pátriárkátus. A négy nagy alexandriai, antiochiai és jeruzsálemi pátriárka mellett ott találjuk a konstantinápolyi pátriárkát is. Khalkedónban (451) ennek a pápával való egyenrangúságát rögzítik, és a 6. sz. óta ez az ökumenikus pátriárka használja az összes egyházban az elsőbbséget, amely azonban az autokefális keleti egyházakban 1453 óta már csak tiszteletbeli elsőbbség. A grúzai, örményországi és etiópiai egyházak, valamint a nesztorianusok és a tamáskeresztények vezetőjének *katholikosz* (görög: „általános [püspök]”) a címe. Püspök szabályzatú egyház az ókatolikus egyház 1874 óta, amelynek püspökét papokból és laikusokból álló zsinat választja meg. Az episzkopális rendszerrel bizonyos ellentétben áll a római katolikus egyház *papális-rendszere*, ill. *papalizmusa*, amely szerint a pápa (latin és olasz: *papa* = „apa”) minden püspök fölött a legfőbb és teljes egyházi hatalom birtokosa. Mint a római katolikus egyház feje, ő Róma mindenkori (apostoli közösségének) püspöke, aki mint ilyen, Péter apostoli utóda és ezzel a *péteri tiszt*

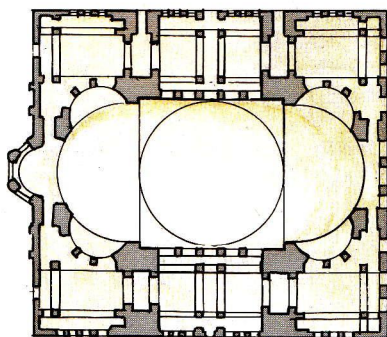
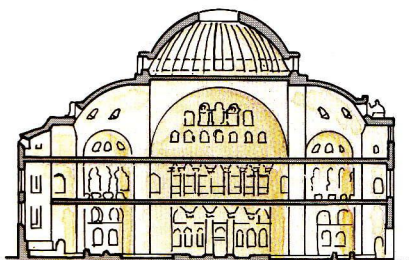

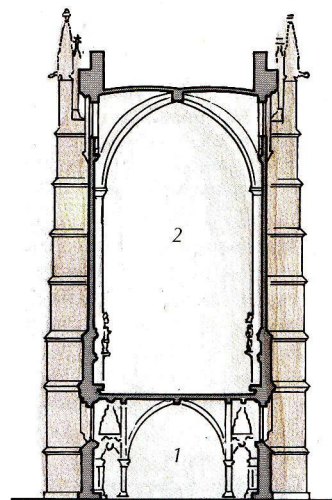
A

B

D

E

1 Templomtípusok

A Ókeresztény bazilika

1. anteportikus (külső oszlop-csarnok)
2. átrium (előudvar)
3. perisztílium (belső oszlop-csarnok)
4. kantharusz (mosdómedence)
5. pronaosz (előcsarnok)
6. narthex (külső oszlopfolyosó)
7. íőhajó
8. mellékhajók
9. cancelli (szentélykorlát)
10. ambo (felolvasópult)
11. sanctuarium (kórus)
12. oltár
13. kathedra (főpapi ülés)
14. presbitérium (a papság elkülönített helye)
15. apszis
16. pastophorium (az oltáriszentség és a miseruhák őrzésére szolgáló helyiségek)
17. kriptá

B Csarnoktemplom, Mária-templom, Gdańsk

1. íőhajó
- 2–3. mellékhajók

C Teremtemplom/prédikáló-templom, Frauenkirche, Drezda

D Központos épület hosszépülettel, Hagia Sophia, Isztambul

E Kétszintes palotakápolna, Sainte-Chapelle, Párizs

1. alsó kápolna
2. felső kápolna

F Gerendástemplom

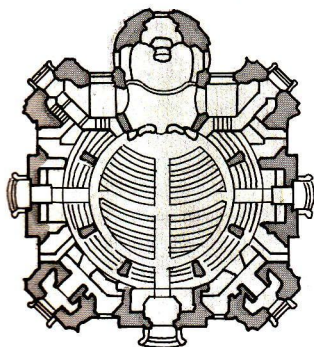
2 Templom alaprajza, Szent Pál-katedrális, London

1. íő- (nyugati) kapu
2. hosszház
3. keresztház
4. keresztelőkő
5. szószek
6. kórus
7. oltár

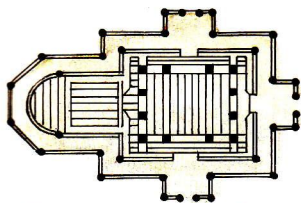
ség birtokosa is. Az apostoli örökösödés szempontjából, azaz a pápák mába elérő szakadatlan egymásutánja szempontjából nincs a római püspököknek olyan egységesen elismert jegyzéke, amely egyebek közt kötelező a pápák vagy ellenpápák kérdése tekintetében. Ez az oka, hogy a pápák sorszámozása a különféle pápajegyzékekben nem egységes. Az egyik ilyen jegyzék alapján 269 pápát számlálnak Pétertől, az első pápától (mh. 64/67-ben) a jelenlegi II. János Pál (1978 óta pápa).

A pápa hivatalos címe a pápai évkönyv („Annuario Pontificio”) szerint a következő: Jézus Krisztus helytartója, az apostolfejedelem utóda, az általános egyház vezetője, a nyugat pátriárkája, Olaszország primása, a római egyháztartomány érseke és metropolitája, Róma püspöke, Vatikánváros államának uralkodója és Isten szolgáinak szolgálója.

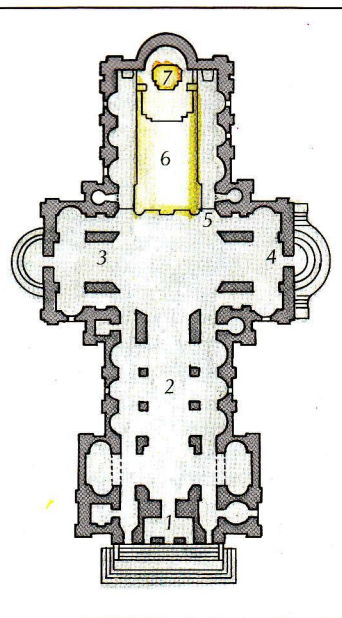
A pápa *primátusa* (latin: „elsőbbség”) az ő legfőbb juriszdkciós hatalmát tartalmazza (pásztori hatalom) még a püspökök fölött is (univerzális epizkopátus). A pápát megilleti a té-

C

F

vedhetetlenség (infallibilitás) legfelsőbb tanítási hatalma, ha mint Péter utóda és az apostoli *cathedra* („szék”) birtokosa az összegyház legfőbb pásztoraként és tanítójaként a hit és erkölcs tandöntvényeit *ex cathedra* (latin: „tanszékből” lti. Péter tanszékből”) hozza. *Ex cathedra* döntvény pl. az a XII. Pius pápa által 1950-ben definiált hittétel, hogy Mária a halála után „testetül és lelkestül felvétellett a mennyekbe”.

Vatikánnak nevezik a római *mons Vaticanus*on (latin: *Vaticanus* dombja) létesített pápai palotát a Péter-templom mellett, ami egyúttal 1929 óta a parányi, de szuverén *Città del Vaticano* (olasz: „Vatikánváros”) (egyházi) állam neve is.

Az összegyház fölött legfőbb vezetői hatalmuk a pápa által vezetett általános püspöki *zsinatok*nak van, ezek közül a második vatikáni az utolsó (1962–65). Ma minden püspököt a pápa nevez ki, ill. erősít meg tisztségében. A püspököknek csak vele kapcsolatban van hivatalos egyházi hatalmuk és csak annyi, amennyit a pápa nekik kölcsönöz és meg hagy.

A *szummepiszkopátus* az uralkodó legfőbb egyházi vezetését jelenti a saját territóriumán, mint *summa episcopus*ét (latin: „legfőbb püspök”). A német evangélikus nemzeti egyházakban a reformációtól 1918-ig és ma még Angliában az egyházi vezetés szokásos formája. Az anglikán egyház, az angol államegyház, amit episzkopális egyháznak (püspöki egyház) is neveznek, legfelsőbb egyházi ura a király, ill. a királynő. Tehát a király (a királynő) alá tartozik a canterburyi és a yorki érsek és a többi püspök, akik a felsőház tagjai. Az egyházi törvényekhez a parlament jóváhagyása szükséges.

A presbiteriális szabályzat mint az egyes egyházi közösségekre épülő egyházszabályzat a református egyházak klasszikus öngazgatási formája, amelyben Genf példája nyomán a presbiterok (görög preszbűsz: „leg-

öregebbek”) a pap elnökletével alkotják a *presbitériumot* (consistoire), és gyakorolják az egyházi nevelést. A presbiteri tisztség szokás szerint négy elkülönített vallási funkciót foglal magában: az igehirdetés (prédikátorok, pásztorok) és a tan (doktorok) szolgálatát, a közösségszolgálat (szolgálatát) és a segítő szolgálatát (diakónusok). A 17. sz. óta ez a presbiteriszabályzat lassacskán beszívárogo Németország lutheránus területeire is. Németországban 1918 óta teljesen megszokottak a presbitériumok, mint a közösség képviselői, a presbiteriális szabályzat pedig össze van kötve a zsinati szabályzattal, amely szerint a papokból és világiakból álló zsinat az egyház legfelsőbb vezetését (törvénytevés) és ügyintézését birtokolja. A nemzeti egyház, az EKD tagegyháza élén 1818/33 óta a tartományegyházi püspök, ill. a prézes (elnök) áll, és a nemzeti egyház törvényhozását az országos zsinat gyakorolja.

A legkisebb ügyintézői egység és istentiszteleti közösség a *parókia* (görög: *paroikia* = „szomszédi közösség, tőszomszédság”), ill. *egyházközség* saját plébániatemplommal, amelyet pap vezet (újlatin: *parochus*). A katolikus egyházban ugyanez a pappá szentelt és a püspök által plébános-sággal megbízott (*missio canonica*) lelkész. Az evangéliumi egyházakban a megbízást felszenteléssel és a közösség választása vagy egyházi hatóság kinevezése által kapják a lelkészek és lelkésznök. Hivatalos elnevezésük és megszólításuk szerint mind az evangélikus papok, mind a katolikus papok is *pastorok* (latin: „pásztor”) János evangélista könyvére (21,16) való hivatkozással.

Templomépületek és képtisztelet

Az istentiszteletre szolgáló **templomépületek** alaprajzilag és felépítményileg a közel két évezred folyamán sokféle változásnak voltak kitéve. E változások nemcsak történelmi (óke-

resztény, bizánci és Karoling-korszak, romantika, gótika, reneszánsz és barokk, 19. és 20. század), hanem az egyes országokra is jellemzőek (egyebek közt olasz, francia és német művészet).

A *katedrális* (görög: *kathedra* = „tanszék, ülés”) a püspöki templomot, a püspökség főtemplomát jelöli, amit Németországban és Olaszországban többnyire *dómnak* (latin: *domus* [dei] = „ház [az Isten háza]”) is neveznek. De *dóm* a népszerű neve valamely város különleges, nagy főtemplomának is. Olyan püspöki templomok, amelyek a császárok udvari és temetkezési templomául, valamint a német királyok koronázó templomául szolgáltak, a speyeri, wormsi és mainzi császári dómok. A Münster név (latin: *monasterium* = „monostor, kolostor”) eredetileg kolostort, aztán székesegyházat jelöl, különösen Dél-Németországban, a *dóm* helyett.

Rangjuk és különös funkciójuk szerint megkülönböztetünk – a püspöki templomon kívül – plébánia-, leányegyházi (filia), kolostori, alapítványi, társulati, vásári jogú községi, emlékezeti, temetői, emlék- és kórházi templomokat.

Minden templomépület arra szolgál, hogy istentiszteletre összegyűjtse a közösséget. A hosszanti épületrészben a belső teret *hajóként* (görög: *naosz*; latin: *navis*) határozzák meg. Az esetleg meglévő (papi) kórust *laikushajónak* nevezik. Többhajós templomok esetében a középső teret középhajónak (főhajónak), az oldalsó térrészt pedig *mellékhajónak* hívják. A gyakran keleti fekvésű templomokban a déli mellékhajót olykor férfihajónak, az északit női hajónak nevezik, ha a férfiak és a nők különülve szoktak összegyűlni a templomban. Sok hosszépületnek van a középhajón és a mellékhajókon kívül még egy kereszthajója a keleti oldalon és olykor egy második kereszthajója is a nyugati oldalon. Általában a középhajó keleti végén találjuk a kő-

rust (görög: *choros* = „tánchely, körtánc, táncosok és énekesek kara”), amely a keresztény bazilikának az az apszisból, presbitériumból, kereszthajóból és korlátrácsból keletkező épületrésze, ahol az oltár áll és a szertartást végzik.

Az oltár (latin: *alta ara* = „magas áldozati hely”) egy olyan, magasra épített berendezés, amelyen az úrvacsorát, az eukharisziát ünneplik, a miseáldozatot mutatják be, s amely-nél imádkoznak. Négy oltártípus van: az *asztaltoltár*, amelynek oltárlapját (latin: *mensa* [Dominij] = „asztal [az Úr asztala]”) egy vagy több támaszték (*stipes*) tartja, a *tömboltár*, amelynek tömb alakú a *stipese*, a *sze krényesoltár*, amely üreggel van ellátva a relikviák őrzésére és a *szarkofágoltár* szarkofággal (a 17. sz. óta szokásos). Az ortodox egyházakban és a katolikus egyházban az oltárok elrejtik a relikviákat. A reformált egyházakban nincs más, mint az egyszerű úrvacsoraasztal. A katolikus egyházakban többnyire az oltárasztalon áll a *tabernákulum* (latin: *tabernaculum* = „deszkásátor, bódé”), amely egy kis szekrény a felszentelt ostyák őrzésére. A középkor óta a *mensára* vagy emögé van elhelyezve egy felerősített homlokfal (oltárfal) (→264. o.).

A templomépület felmagasított kórusa alatt olykor *kripta* (görög: „boltozat, fedett folyosó”) húzódik meg, ami olyan altemplom, ahova szokás szerint szentek, püspökök vagy fejedelmek koporsója kerül.

A szentélykorlátból, amely a kora keresztény és kora bizánci korban elválasztja a kórust az oltárral a közösség templomhajójától, fejlődik a nyugati középkori templomokban a *lektórium*, keleten pedig az ortodox egyházakban ma még szokásos *ikonosztáz*, ill. *ikonosztázis* (görög: „képfelrakás”), amely az *abaton* (görög: „a megközelíthetetlen, hozzáférhetetlen”) oltárhelye és a közösségi térség között lévő ikonokkal díszített válaszfal.

A lektórium (latin: *lectionarium* = „olvasópult”) továbbfejlődésére utal a szószék (latinul: *cancelli* = „szentélykorlát”). Neve a bazilikai szentélykorlátból származik, amellyel többnyire az *ambo* (görög: *anabainein*ből = „felmenní”), a szószék előképe volt összekötve, és felmagasított, kiemelkedő és elkülönített helye volt a prédikálónak.

A *keresztelőő* vagy *keresztelőkút*, ill. *keresztelőmedence* tárolja a templom épületében a keresztvizet a kereszteléshez. A keresztelőövet a 11. sz.-tól állítják fel a templomokban, miután már nem a baptisteriumban (→264. o.) végzik el a keresztelést.

Többnyire egy vagy több tornya van a templomnak, amelyeket a bennük felfüggesztett harangokról *harangtorony*nak neveznek. A karoling korszak óta az addig különálló tornyokat egybeépítik a templomépülettel.

A templomépítési formák szerint megkülönböztetünk hosszanti és központos építményeket. A **hosszanti építmények**nél a kapu-oltár főten-gelyét tartják szem előtt. Az ilyen építményekhez, amelyekben az oltár az aktív mozgás célja, tartozik a *bazilika* (magasított középhajóval), a *csarnoktemplom* (egyforma magasságú hajókkal) és a *teremtemplom* (csak egy hajóval).

A római és a hellenisztikus piac- és bírósági csarnokokból fejlődött *bazilika* (görög: *basziliké* [sztoa] = „királyi [csarnok]”) olyan, hosszán elnyúló templom egy középhajóval (*navis*), egy-egy vagy két-két párhuzamosan futó, keskenyebb és alacsonyabb mellékhajóval, amelyeket oszlopok vagy pillérek választanak el egymástól. A középhajó a keleti oldalon az *apszisa* (görög: „kerekség, kiöblösödés”) torkollik, itt áll a püspöki trón (görög: *kathedra* = „ülőhely, karosszék”), ami körül padok sorakoznak a papok (presbitérium) részére, s itt van a trón és a nép közé helyezett oltár. A hosszanti ház és az apszis közé már kezdetben gyakran kereszthajó éke-

lődik. Az oltárhelyet (*sanctuarium*) a középhajótól korlát (*cancelli*) rekeszti el, ennek oldalán egy-egy olvasópult (*ambo*) áll az evangélium és az episztola (lecke) céljára.

A bazilika nyugati oldala előtt fekszik a többnyire négyszögletű, nyitott előudvar (*átrium* vagy *paradiscum*), amelyet oszlopfolyosók (*peristilium*) vesznek körül, a közepén pedig kút van tisztálkodás (*kantharus*) céljaira. Az átrium és a bazilika között terül el az előcsarnok (görög: *narthex* = „tok”), amely külső (*exonarthex*) és belső (*esonarthex*) részből áll. Az átrium előtt fekszik a külső előcsarnok (*anteportikus*). A 6. sz.-tól gyakran építenek a bazilika mellé szabadon álló harangtornyot, *kampanilét* (olasz: *campana* = „harang”).

A bazilika a 4. sz. óta kedvelt építményforma az első kultikus célú keresztény építkezéseknél. Ámbár ez a bazilikaforma a későbbiekben sokat változott, nyugaton máig alkalmazák a templomépítés klasszikus alapformájaként.

A bazilika különleges formája a *kupolás bazilika*, amelynek középhajója kupolasorból áll, és az *empórabazilika*, amelynél a középhajó két oldalán a mellékhajók fölött empórium (árkádok karzat) van (pl. Szaloniki/Görögország: Demetrius-bazilika).

A *csarnoktemplom* olyan többhajós templomlétesítmény, amelynél a mellékhajók egyenlő magasak, ill. megközelítően egyenlő magasak a középhajóval. Ezt az építkezésformát különösen a német kései gótika kedveli (pl. a gdański St. Marien-templom).

A *teremtemplomok* többnyire olyan tágas terű protestáns igehirdető-templomok, ahol a belső teret nem szabdalják fel támasztékok (pl. Drezda: Frauenkirche).

Azokat az épületeket, amelyeknél egy központ köré csoportosítják az egyes részeket, **központos építkezésnek** nevezzük. Az alaprajzuk állhat körből, szabályos négyzetből, legtöbbször nyolcszögből (*oktagon*),

de ellipsziszből is. A többnyire kupolát hordozó középtér körül számos melléktér sorakozik. Az ilyen központos építkezés elsősorban a keleti egyházak építőművészetében van túlsúlyban. A legszebb példa, amelynél a központos építményt hosszanti épülettel kötötték össze, a Hagia Sophia (görög: „Szent bölcsesség”), a kelet-római császárság koronázótemploma Konstantinápolyban (ma Isztambul).

A 7. sz. óta különleges központos épületforma a *keresztkupolás templom*, amelynek alaprajza (egyenlő szárú) görög kereszt, efölé boltosodik középen egy nagy kupola, a sarkak maradék csücskeire pedig négy kisebb kupola jut (pl. a szaloniki Tizenkét Apostol-templom). Ez a forma a jelenkorig kötelező a szláv és a görög keresztény építészetben.

Keresztelésre alkalmazott központos építmény a közösségi templom mellé épített *baptisterium* (keresztelőkápolna, ami a görög *baptisztérion*-ból ered = „fürdőmedence”) a talajba süllyesztett vízmedencével (*piscina*). Itt történik a keresztelés – többnyire csak felnőttek – úgy, hogy a keresztelendőt teljesen belemerítik vagy belemártják a medencébe (pl. a ravennai arianusok baptisteriuma). A központos templomok külön formái a *Szentháromság-templomok*, amelyeket többnyire háromszögűre vagy háromtagúra építenek és a szent trinitásnak szentelnek (pl. Kappel, Németország, 17. sz.).

További templomforma a *kettős-templom*, azaz két, többnyire egymás mellett, olykor tengelyirányúan egymás mögött fekvő templomépítmény (pl. Trieszt és Assisi). Egy más fölé épített templomtereket találunk a kettőskápolnáknál, mindig saját bejáratral, amikor is a felső kápolna az előkelőségeknek és kíséretüknek, az alsó a cselédségnek szolgál (pl. Párizs, Sainte-Chapelle).

Különleges szerkezetük van a 11. sz. óta a norvég *fatemplomoknak*, melyeknek falait derékszögben felállított

gerendákból illesztik össze. Mivel e szárfák póznákra emlékeztetnek (favázás építkezés), *póznás templomnak* is nevezik ezeket a templomokat. Belül viszont az északi királycsarnokokhoz hasonlítanak. A legismertebb gerendatemplomokra Urnessben (11. sz.), Borgundban (12. sz.) és Hitterdalban (13. sz.) bukkanunk.

A középkorban védelmi célból épített *templomvárat*, amelynek lőréses várfolyosója is lehet, *erődtemplomnak* hívják; ezt is körülveszi még többnyire a temetővel együtt egy külső falgyűrű tornyokkal és kapukkal (példák Franciaországban, Svájcban, Németországban és Ausztriában).

Kisebb templomok a *kápolnák*. Gyakran különleges célra szolgálnak házi-, kettős-, vár-, kastély-, palota-, sír-, temető- vagy hídkápolna gyanánt.

A keleti egyházak és a római egyház szemében Krisztus és a szentek **képei** a nyilvános kultusz és a magános ájtatosság fontos kellékei.

Az *ikonok* (görög: *eikón* = „kép”), a keleti egyház kultikus képei, nagyon jelentősek szakrális szempontból. Mivel a képen ábrázoltak átveszik a mintakép szent erejét és malasztját, az ikonok az isteni alakok megnyilvánult képmásai és a hívők kultikus tiszteletének tárgyai. Van egy-két Krisztus- és Mária-kép, amely még *akheipoiéta* (görög: „nem kéztől való”) érvényű is, azaz természetfölötti úton keletkezett (pl. Veronika kendője). Az *ikonosztáz* (*ikonosztázis*) több, gyakran hét sorban egymás fölé rakott ikonok halmaza, ahol a középpontot a *deészisz* képezi, amely a trónon ülő Krisztust ábrázolja az egyik oldalán Máriával, a másikon János apostollal.

Arról, hogy megengedhetők-e képek a kultuszban, 726 óta heves képvita folyik, az úgynevezett *ikonoklasmus* (görög: *eikón* = „kép” és *klazein* = „lármázni”), amely csak a második nikaiai zsinaton (787) fordul a képtisztelek javára.

A katolikus egyházak nemcsak a képet, hanem a plasztikát is bevonják a tisztelet körébe; az *oltárfal* pl. – amely kétrészes (diptichon), ill. háromszárnyú (triptichon) – lehet festett vagy faragott oltárfelépítmény. Itt említhetők egyebek közt azok a plasztikus kegyképek is, amelyek Németországban a 13. sz. óta tűnnek fel, és amelyek az egyes ember áhitatának misztikus folyamatát – a közösség kultikus művészetétől eltérő módon – szeretnék szolgálni. Köztük igen fontos a *pieta* (pietà; olasz: „szánalom, részvét”) plasztikai csoportja Máriával, aki halott fiát tartja az ölében, aztán a *János szeretetét* kifejező plasztikai csoport: Krisztus a mellére borult János tanítványával, az egymagában szenvedő Jézus ábrázolása és a *megkínzott ember*, de az *oltalmazó Madonna* is.

A Biblia és a vallási irodalom

A **biblia** szó (görög: *biblia* = „könyvek”) mind a →zsidóság, mind a ~ számára a „könyvek könyvé”-t jelöli, a „szent írás”-t, amely mint az isteni kinyilatkoztatás okirata és mint az Isten ígéje kötelező a hit, a cselekvés

1 Hagia Sophia, 532–537 (1453-tól mecset), *belső látvány*. Isztambul

2 Città del Vaticano (Vatikánváros), a római katolikusok központja a Szent Péter térrel és a Szent Péter-bazilikával

3 Vaszilij Blazsennij-székesegyház, 1555–1560. Moszkva

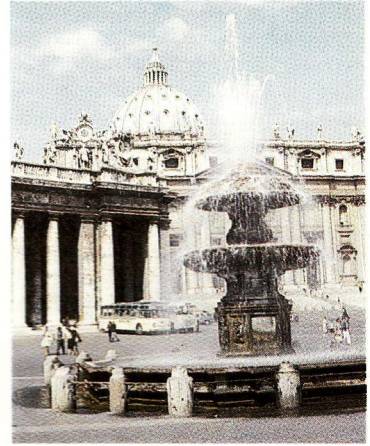
4 Szent Péter-bazilika, a világ legnagyobb temploma (186,3 m hosszú, 15 142 m² területű), 1492–1612, pillantás Maderna hosszházán (1607/12) át Michelangelo kupolaterébe (1547/64). Vatikán

5 Szent Péter tér. Vatikánváros

6 A canterburyi székesegyház, 12. sz.

7 Michelangelo Buonarroti: Pietà, 1500 k. Vatikán, Szent Péter-bazilika

és az élet szempontjából. A keresztény Biblia két írásgyűjteményből áll: a zsidóság héber nyelvű Bibliájából és a görög nyelven írt Újtestamentumból (latin: *testamentum* = „szövetség”).

Az első gyűjteményt *Ótestamentum*nak (ÓT) nevezik a keresztények. Ami az ÓT-ot illeti, az evangéliumi keresztények szemében – ahogy a mai zsidókéban is – a héber Biblia kánonja, azaz a héber nyelven írt írásgyűjtemény érvényes. Jóllehet míg az evangéliumi keresztények az ÓT 39 könyvét tartják számon, a zsidók csak 24 héber nyelvű könyvről tudnak. Ez azért lehetséges, mert egy könyvnek tekintik a Sámuel és a Királyok, az Ezra-Nehemia és a Krónikák kettős könyveit, valamint egy könyvnek a 12 kis prófétaét is. A katolikus és az ortodox keresztények a 39 héber könyv kiegészítéseként elismerik a Septuaginta, az Ószövetség korai görög fordításának 7 írását is (→267. o.), úgyhogy az ő kánonjuk összesen 46 ótestamentumi könyvet foglal magában. Ez a 7 kiegészítő könyv: Judit könyve, Tóbiás könyve, a Makkabeusok 1. és 2. könyve, Salamon bölcsességének könyve (= Bölcsesség könyve), Jézus, Sirák fiának könyve és Báruk könyve. Ezt a csak görög fordításban fennmaradt és ezért a héber Biblia kánonján kívül álló 7 könyvet az evangéliumi egyházak az ÓT *apokrif*jeiként fogják fel, amelyek a katolikus egyház számára viszont *deuterokánonikus* (görög: „másodlagosan kánonikus”) *írások*. Apokrifoknak (görög: *apokrüphosz* = „elrejtettek, nem valódiak”) nevezzük azokat a vallásos irodalmi műfajokat, amelyek nincsenek felvéve a szent írások valamelyik kánonjába, ámbár igényt tartanak a valódiságra. Az ÓT-nak és az ÚT-nak egyaránt vannak apokrifjai.

Amik a katolikus egyház szerint a Biblia ÓT-ának apokrif könyvei, azok az evangéliumi egyházak szerint *pszeudoepigrafikus művek*, azaz olyan írások, amelyek hamis szerzői

névvel jelennek meg, pl. Ezra 3. és 4. könyve, valamint a Makkabeusok 3. és 4. könyve.

Az *Újtestamentum* (ÚT) olyan 27 különböző írás gyűjteménye, amely Jézus, az apostolok és az apostolok tanítványainak igehirdetését tartalmazza. Rendeltetés és tartalom szerint 3 íráscsoportot különböztetünk meg: 5 írást, amely inkább *történeti* tartalmú (ilyen a 4 evangélium és az apostolok története), 21 apostoli *levelet*, amely tan- és figyelmeztető írás, valamint 1 *profetikus írást* (az Apokalipszist).

Az *evangélium* (görög: *eüangelion* = „jó hír, jó üzenet”) nemcsak Jézus szóbeli üdvüzenete az Isten országának eljövételéről, hanem írásos hagyomány is erről az üzenetről, valamint Jézus életéről és működéséről, ahogy ezt a négy *evangélium* rögzíti. Jézus üzenetének (ami dolog) szemléltetésére elbeszéli Jézus (a személy) működését. Dolog és személy, üzenet és elbeszélés alkotja az evangéliumok irodalmi módjának kettős karakterét. Ami Jézus dolgát és személyét illeti, annak mind a négy evangéliumban közös vázlatát világossá teszi a Márk szerinti evangélium példája:

A kezdet: Jézus személyi bemutatása (Mk 1,1–13)

1. Jézus műve és üzenete (Mk 1,14–3,12)
2. Jézus és tanítványai (Mk 3,13–10,52)
3. Jézus és ellenségei (Mk 11,1–12,44)
4. Jövendő és ítélet (Mk 13,1–37)

A vég: Jézus személyi megaláztatása és felmagasztalása (Mk 14–16)

Az ÚT 4 evangéliumának szerzőit *evangélistáknak* nevezik. A 4. sz. óta Ezékiel próféta és János apostol látomásaiból (1,4 skk.; ill. Jel 4,6 skk.) származó jelképekkel, evangélista szimbólumokkal látják el őket (angyal = Máté, oroszlán = Márk, bika = Lukács és sas = János). A *Máté szerinti evangélium* sorrendben az első evan-

gélium, amit az ÚT közöl. Egy zsidó-keresztény által hellenista zsidókeresztények számára a 80. év körül készült ez a mű Szíriában, ez tartalmazza egyebek közt a híres hegyi beszédet.

A *Márk szerinti evangélium*, amely az ÚT második írása, a legrégebb és 678 versével a legrövidebb evangélium. Szerzőjét, aki a 70. év körül Rómában írta a pogánykeresztények számára ezt az evangéliumot, az alexandriai egyház alapítójának tekintik (Márk-liturgia).

A *Lukács szerinti evangélium* a harmadik, ez arról nevezetes, hogy 1151 versével nemcsak a leghosszabb evangélium, hanem az ÚT legszélesebb körű írása is. Az ókeresztény hagyomány szerint a szerzője Pál orvosa és kísérője. Ebben a 90. év körül keletkezett és a pogánykeresztényeknek szóló evangéliumban úgy jelenik meg Jézus, mint a szegények és a megvetett emberek barátja.

Az első három evangélistát, Mátét, Márkot, Lukácsot mint *szinoptikusok*at tartják nyilván, mert evangéliumaik az anyag kiválasztását és elrendezését tekintve oly messzemenő összhangot nyújtanak – János evangéliumával ellentétben –, hogy ezáltal szinopszist (görög: „áttekintés”) tesznek lehetővé.

A negyedik evangélium a *János szerinti*. Ennek a 100. év körül keletkezett műnek a szinoptikusokhoz viszonyítva páratlan a főlépítése, a tartalma és a stílusa. Úgy írja le az ember Jézust, mint az örök Isten-fiút és kinyilatkoztatót.

Az *Apostolok cselekedetei* c. írás a Lukács-evangélium folytatása, az utóbbival együtt kettős mű az ÚT-on belül és a Lukács-evangélium szerzője írta 95/100 körül. Azt beszéli el, hogyan működik tovább Jézus Krisztus a mennybemenetele után mint felmagasztalt az égből a Szentlélek révén „az apostolok cselekedetei”ben. De azt is bemutatja, hogyan terjedt az evangélium a Jakab és Péter vezetése alatt álló jeruzsálemi ós-

közösség által Pál missziós tevékenységén keresztül egészen Rómaig.

Az apostolok levelei között első helyen a 13., ill. 14. *Pál-levél* áll – a katolikus egyház a zsidókhoz írt levelet is Pál leveleihez számítja –, amelyeket maga Pál, a pogány apostol (kb. 5/10–64) írt 50/51-től, ill. az ő és tanítványainak szerzősége kimutatható. Ámbár alkalmi írások, mégis a ~ legrégebbi dokumentumai, melyekben Pál arra törekszik, hogy tisztázza a tan és az élet vitás kérdéseit, hogy eloszlasson kételyt, elsimítson viszályt, hogy vigaszt nyújtson, de gáncsokat is visszautasítson.

A levelek négy csoportját különböztetjük meg: a főleveleket, a fogságban írt leveleket, az apostolok utáni korszak leveleit és a pásztori leveleket. A kánonban őket mindig a hosszúságuk szerint a csoportjukon belül közlik.

Pál főleveleihez tartozik a Rómaiaknak írt levél (Kr. u. 54/55), a két Korinthusiaknak írt levél (53/54), a Galatáknak írt levél (52/53) és az 1. Thesszalonikaiaknak írt levél (50/51). A *Római levél* 433 versével Pál legerjedelmesebb és ugyanakkor teológiaiilag legjelentősebb levele, amelyet az 54/55-ös években a neki még ismeretlen római keresztény közösségnek címez látogatása előkészítése végett. Az 1. *Thesszalonikaiaknak írt levél* az 50/51-es évekből nemcsak Pál legrégebbi és megmaradt levele, hanem az ÚT legkorábbi írása is.

3 levelet – a Filippieknek írt levelet (57/58), a Kolosszeieknek írt levelet (60/64) és a Filemonnak írt levelet (57/58) – *fogsági leveleknek* nevezzük, mert Pál fogsága idején íródtak Rómában.

Az *apostolok utáni korszak levelei*hez a 2. Thesszalonikaiaknak írt levelet (70/100), az Efezusiaknak (80/100) és a Zsidóknak írt levelet (90) számítjuk.

Pásztori levél a Pál neve alatt ránk maradt két Timótheus-levél, valamint a Titusz-levél, amelyeket a 100/110 közti években írhattak.

A 7 *katolikus levél*, ill. *egyházi levél* olyan levél, amely az adott szerzők nevét viseli, és nincs se egyes személynek, se egyedi közösségnek címezve, mert mint egyházközségi írás az egyház közössége számára szól. Itt kell megemlíteni *Jakab levelét* (100), *Péter 1. és 2. levelét* (95 és 125), *János 1., 2. és 3. levelét* (100) és *Júdás levelét* (100). Az összes újtestamentumi írás közt a 125. évből való 2. Péter-levél időben a legutolsó, a 2. János-levél pedig a csak 13 versnyi terjedelmével a legrövidebb.

Az ÚT és ezzel a Biblia sorban utolsó könyve a Jánostól való *Apokalipszis* (görög: *apokalüpszis* = „feltárás, kinyilatkoztatás”), amit *Jánosi apokalipszisnek* vagy *János jelenéseinek* is neveznek. Ez a 95 körül keletkezett könyv vigaszt szeretne nyújtani a Domitianus császár uralma (81–96) alatt kezdődő keresztényüldözés idején a szorongatott hívóknak azzal, hogy Krisztus visszatéréssel kecsget, és egyúttal elő is szeretné készíteni őket az eseményt megelőző jelenségekre.

Az ÚT 50 és 125 között keletkezett írásainak sorrendje a mostani kánonban (görög: „mérték, zsinórmérték”) – mindazoknak az írásoknak jegyzékében, amelyeket az egyház az isteni kinyilatkoztatás okmányaként elismer, s amelyeknek az egész egyház számára normatív érvényességük van – azt a benyomást kelti, hogy tartalmilag a keresztény üdvörténés folyamata körül forog, azaz Jézussal kezdve (evangéliumok) elmegy az egyház korszakán túl (Apostolok cselekedetei és levelei) az idők végezetéig (Apokalipszis).

Valójában a kánon története mégis azt mutatja, hogy a kánonikus írások összegyűjti elismerésének mértéke hatást gyakorolt a mai sorrendre. A 6. sz. kezdetével a kánon fejlődése véget ér. A nyugati egyházakban Pál levelei megelőzik a katolikus leveleket, a keleti egyházakban ezek részben a katolikus levelek mögé kerülnek.

A lefordított Biblia kb. 1100 nyelven, ill. tájnyelven jelent meg. A legjelentősebb és egyúttal a legrégebbi a *Sepтуагinta* (→ zsidóság). Az ÓT e görög nyelvű fordítása egész sor olyan írást tartalmaz, ami nincs felvéve a héber kánonba (apokrifok; → 266. o.). A szír egyház a *Pesittát* (szír: „az egyszerű”) tekinti érvényesnek, amely valószínűleg az edesszai Rabula püspök (5. sz.) fordítása. Az ariánus *Ulfila*, ill. *Wulfila* (311–83) püspök 370-ből való gót nyelvű bibliafordításának csak egyes részletei maradtak meg. A *Vulgátát*, ami Jeromos (345–420 körül) latin nyelvű fordítása, a tridentin zsinaton 1546-ban a katolikus egyház számára hiteles bibliaiszöveggé nyilvánították. *Luther Márton* német bibliafordítása (az ÚT 1521-ben; első kiadása 1522-ben; az ÓT az 1523–34-es években) oly nagy jelentőségű a reformáció és a német nyelv fejlődése szempontjából, hogy máig mérvadó a lutheránus egyházak körében.

A Biblia ma szokásos *fejezetbeosztását* először az 1205. évben Stephen Langton (1150–1228) angol teológus, aki Párizsban professzor, később pedig Canterbury érseke és bíborosa volt, készítette el a Vulgata szövegében. A Biblia 1551 óta ismeretes *versbeosztása* pedig a Robert Estienne – latinizálva Stephanus – (1503–59) párizsi nyomdásztól származik.

Míg az újító egyházak a Bibliát tekintik egyedüli (*sola scriptura*) normájuknak és forrásuknak, amelyből az isteni kinyilatkoztatás igazságának ismeretét lehet méríteni, addig a katolikus egyház és a keleti egyházak, az isteni kinyilatkoztatás ismeretét a Bibliából és a hagyományból (*tradíció*) mérítve, legfontosabb tanúságtevőknek az egyházatyákat (latinul: *patres ecclesiae*) tekintik.

A **hitvallási írások** vagy *szimbolikus könyvek* az evangéliumi egyházak jogilag kötelező tankönyvei.

A *lutheránus egyházakban* a legfontosabb hitvallási írás az *ágostai*, ill. az *augsburgi hitvallás* (latinul: „Confessio Augustana”), amelyet a száz János

választófejedelem (1525–32) megbízásából Philipp Melancthon (1479–1560) írt és az augsburgi birodalmi gyűlésen, 1530. június 25-én V. Károly császár (1515–56) adta át mint az evangélikus rendek igazoló írását.

A *schmalkaldeni cikkelyt* Luther Márton (1483–1546) maga írta 1536/37-ben, és eredetileg vitaalaprak szánta a III. Pál pápa (1534–49) által tervezett mantovai zsinatra. A keresztény hit legismertebb tankönyvei közé számítják az ugyancsak Luther Márton tolla alól az 1529. évben nyilvánosság elé kerülő két katekizmust: a *Nagy katekizmust* és a *Kis katekizmust*.

A *református hitvallási írások* mennyisége és érvényességi területe sokféle. A *Confessio Helvetica* (újlatin: „Svájci hitvallás”) *posterior*, amelyet Heinrich Bullinger (1504–75) írt az 1562/66-os években a pfalzi III. Frigyes számára, a zwingliánus–kálvinista protestánsok fő hitvallása és a reformáltak egyesítő köteléke Európában. Az ugyancsak a pfalzi III. Frigyes választófejedelem rendeletére az 1563. évben írt *Heidelbergi katekizmus*, amelynek szerzőpárosa Zacharis Ursinus (1534–83) és Kaspar Olevianus (1536–87) teológus, a reformált egyházak legjelentősebb hitvallása.

Az *anglikán* egyház liturgiái és hitoktatási kézikönyvének az 1541–49-es években kidolgozott és először 1549-ben VI. Edward király uralkodása alatt (1547–53) hivatalosan életbe léptetett *Common Prayer Bookot* (angol: a „Közös ima könyve”) tekintik. A skót és az észak-amerikai *presbiteriánusok* és *independensek* a maguk számára a *westminsteri konfessziót* tekintik kötelezőnek, amely a westminsteri zsinat (1643–53) által 1647-ben meghatározott hitvallás.

A római katolikus egyházban a 21 ökumenikus zsinat dekrétumai és a pápák tandöntvényei kötelezőek. A *Catechismus Romanus*t (latin: „Római katekizmus”) bízva lehet olyan kvázi-szimbolikus írásnak nevezni, amely egy, a katolikus klérus használatára a

tridentini zsinat (1545–63) dekrétuma alapján megfogalmazott és V. Pius pápa (1566–72) 1566-os rendeletére kiadott kézikönyv a katolikus hit- és erkölcsan összefoglaló ismertetésével.

ÚJKERESZTÉNYSÉG

A jelenkori keresztény mozgalmak kulcsfogalma a *felszabadítás*. Ezen amúgy általánosan a külrendelkezés (szolgaság) állapotából az önrendelkezés (szabadság) állapotába való átmenetet értik azzal a kikötéssel, hogy ezt az önrendelkezést senkinek nem szabad megtagadnia, sem faji vagy kulturális, sem osztálybeli vagy nemi hovatartozás miatt.

A bangkoki missziós világkonferencia (1973) úgy látja, hogy „küzdelem folyik a gazdasági igazságosságért, a politikai szabadságért és a művelődés megújulásáért a világ Isten nevében való átfogó felszabadításának mozzanataként”; a Nairobiiban tartott (1975) Ökumenikus Tanács (ÖKT) plénuma szerint pedig azért, hogy felszabadítsuk magunkat a bűnök és a gonosz hatalma alól, nem kell a társadalmi és politikai dimenziókra korlátozódunk, sem a magán- és örök dimenziókra hagyatkoznunk.

Annak a küzdelemnek, amely a faji megkülönböztetés ellen és a feketék egyenjogúságáért folyik – ahogy annak idején a *polgárjogi mozgalom* küzdött az USA-ban erőszakmentes tömegdemonstrációk által, amelyeken 200 000 néger és fehér vett részt Washingtonban az 1968-ban meggyilkolt *Martin Luther King* Nobel-békedíjas prédikátor vezetésével – ma Dél-Afrika a színtere, ahol a fekete többséget a fehér apartheidrendszer jogfosztottságban tartja. Akárcsak a harmadik világ népei, a dél-afrikai feketék is fel akarnak szabadulni a fehér gyarmatos uralom és az európai gyökerű „fehér” kultúra külrendelkezése alól. A hatvanas évek vége óta ezt a hitvalláson túllépő

mozgalmat a *fekete teológia* (*Black Theology*) kíséri, amely a mai búr hatalombitorlók evangéliumi visszaéléseivel és a nyugati-észak-atlanti „fehér” teológia egyetemesség-igényével szemben a „fekete létezés” életrevalóságát hangsúlyozza. A *fekete teológia* arra törekszik, hogy mint a mai *afrikai teológia* összességében afrikai perspektívából, a saját történelme és a gazdag kulturális és vallási hagyományok szemszögéből értelmezze az evangéliumot. Az anglikán püspök és Nobel-békedíjas *Desmond Tutu* számára oszthatatlan marad a szabadság és a megbékélés, és felteszi a szónoki kérdést: „Színtelen (vagy éppen fehér) Istenben higgyünk-e, vagy netán Isten fekete?” Ámbár a fekete teológia és a hatása alatt működő mozgalom ellenzi az erőszak alkalmazásának minden formáját, mértékadó vezetőit mégis házi őrizetben tartják, és szokásosan ötévi beszéd-, gyűlekezési és publikálási tilalommal sújtják a fehér hatalombitorlók Dél-Afrikában.

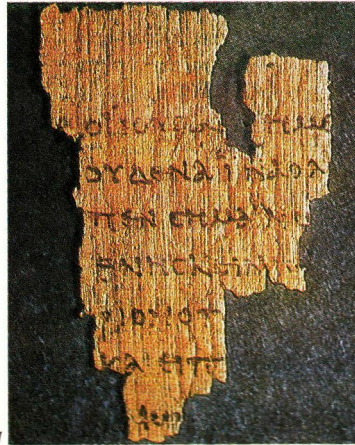
Latin-Amerikában a hatvanas évek óta működik az elkötelezett keresztények mozgalma a privilegizált, részben katonai diktatúrák által védelmezett kizsákmányoló és elnyomó osztállyal szemben. Ez az erőszakmentes *emberjogi mozgalom* nagyszámú *bázisközösségbe* szerveződik, és egyik vezetője *Dom Helder Camara* (szolgálaton kívüli) érsek. A nyomorból szabadulni igyekvő keresztények akar segíteni a *felszabadítás teológiájá* mint gyakorlati hittudomány, olyan – a szegények számára megfogalmazott – célkitűzésekkel és akciókkal, amiket az evangélium fényében lehet végrehajtani. „A felszabadítás a bibliai üzenet középpontja. . . Átnyúl az egész történelmen, és teljességét a mennyország kinyilatkoztatásában éri el, amelyet Jézus felszabadító tevékenysége és az Atya irgalmas jósága biztosít.” A Jézus Krisztus által ajándékozott felszabadítás három síkot foglal magában: a szociálpolitikait, a történelmit és az

esztakologikusát. A felszabadítási teológia egyik vezető személyisége G. Gutiérrez. Számos elkötelezett keresztényt számúnak vagy börtönbe juttatnak, sőt meg is kínozzák és meg is ölik őket a felszabadítási folyamatban végzett tevékenységük miatt. A legismertebb mártír Oscar A. Romero, San Salvador egykori püspöke (mh. 1980-ban).

A hátrányt szenvedőkkel, a diszkrimináltakkal és elnyomottakkal ma sok keresztény nő hangja egyesül Észak-Amerikában és Európában, akik abból a hitbeli meggyőződésükből, hogy a keresztelés alapján mindenki egyenlő, szembeszállnak a férfiuralom minden egyházbeli formájával, és küzdenek a nők és férfiak egyenjogú partnerságáért, legyen az funkció vagy hivatal, azért, hogy a „szubordináció”-t végre az ordináció váltsa fel.

A hetvenes évek közepétől a Német Evangélikus Egyház tartományi egyházaiban felszentelnek ugyan nőket, és megbízzák őket papi és pásztori tisztséggel, mégis a vezető egyházi hivatalok elnyerését, pl. a püspökit, továbbra is megtagadják tőlük. Az anglikán egyházban a nők egyházi hivatalokba való beengedésének kérdésén még vitatkoznak, és az olyan ortodox egyház, mint a római katolikus idáig kereken elutasítja a nők ordinációját. A metodistáknál már megvalósult az egyházi tisztségek pa-

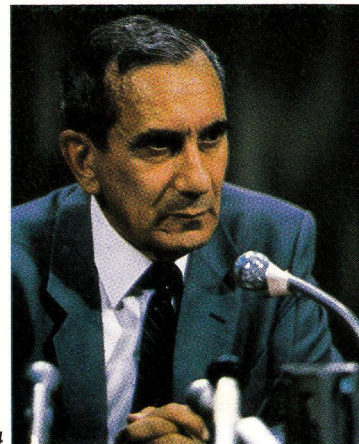
1

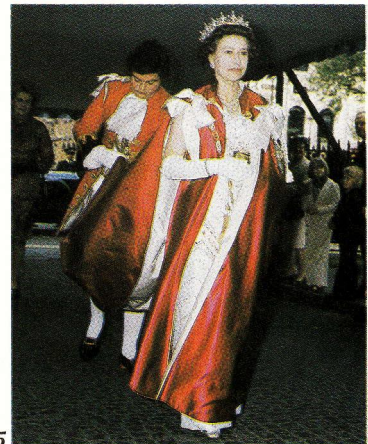
2

3

4

5

1 Evangélium-szöveg legrégibb töredéke (János 18, 31–34), 125 k., papirusz

2 Gutenberg legrégibb Biblia-kiadása, 42 soros Biblia, 1452/55. München, Bayerische Staatsbibliothek

3 II. János Pál pápa – a római katolikus egyház feje – az Egyházak Világtanácsánál Genfben

4 Emilio Castro tiszteletes, az Egyházak Világtanácsának főtájtára

5 II. Erzsébet királynő, az anglikán államegyház feje

ritásos szereposztása. A *keresztény nőmozgalom* kísérője az a *feminista teológia*, amely egyebek közt elutasítja az egyoldalú férfibeszédmódot, legyen az teológia és istentisztelet, s ugyanakkor az elfojtott hittapasztalatokról, valamint a Biblia csupa férfi istenképeiről elmélkedik. A *feminista teológia* neves úttörői Mary Daly, Rosemary Ruether és Letty Russell teológusok az Egyesült Államokban, valamint Catharina Halkes és Elisabeth Moltmann-Wendel Európában.

Számos, egymástól elszakadt egyházban és egyházi közösségben – amely az egyháztörténelem folyamán nemritkán kölcsönösen kiátkozta egymást és az új, belőlük keletkezett közösségeket gyakran „szektá”-nak minősítette, elnyomta és üldözte – támadt föl évszázadunkban a Jézus Krisztus egyetlen egyházához való tartozás gondolata, amiből aztán az *ökumenikus mozgalom* sarjadt. Ezt a mozgalmat az *ökumenikus teológia* kíséri, és az a kettős célja, hogy mind a dogmákat, mind a jogot tekintve legyőzzék az egyházak közti szakadást, és eljussanak az összes keresztény egyház (újra)egyesítéséhez. Ökumenével (görög: *oikumené* = „a lakott [föld]”) a keresztény egyházak összességét jelölik. Az *ökumenikus mozgalmat* Nathan Söderblom (1866–1931) svéd érsek és hittudós kezdeményezi azzal az 1925-ben Stockholmba összehívott világértekezlettel, amely utakat kíván keresni a protestáns egyházak közös cselekvéséhez a gyakorlati kereszténység megvalósítása végett. Az ökumenikus mozgalmából 1948. augusztus 23-án Amszterdamban megszületik az Egyházak Világtanácsa (angolul: „World Council of Churches”) mint a keresztény egyházak közössége, amelyet Az *Egyházak Ökumenikus Tanácsának* (EÖT) is neveznek. A világtanács, amelynek – a római katolikus egyház kivételével – ma több mint 300 tag egyháza és 100 országból összesen kb. 400 ezer millió hívője van, úgy tekinti magát,

mint az olyan egyházak közösségét, amelyek „elismerik a mi Urunk Jézus Krisztust mint Istent és Üdvözítőt”. A világtanács legfőbb szerve a valamennyi tag egyház képviselőiből álló, általában minden 7. évben egybehívott *közgyűlés*, amelyet utoljára a kanadai Vancouverben tartottak. A lutheránus és a református egyházak között a Német Evangélikus Egyházban, valamint az ókatolikus és az anglikán egyház között már létrejött a *szószék- és úrvacsora-közösség*, azaz a prédikátorok kölcsönös csejéje, és a kölcsönös úrvacsorához járulás.

Az imént említett, négy különböző, hitvallásokon és kontinenseken átnyúló, jelenkori *keresztény mozgalom*, amely szeme előtt tartja a jézusi ígírdetés centrális értékét Isten minden embert felszabadító, mindenkinek *szabadságot* és *egyenlőséget*, valamint *egységet* hozó királyságáról, bízvást nevezhetjük *újkeresztény mozgalomnak*, ill. *újkereszténységnek*.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

kb. 7/4 A názáreti Jézus megszületik Nagy Heródes király (40/37–4) uralkodása alatt Betlehemben

A keresztény időszámítás szerint

1 A (ma használatos) keresztény időszámítás („Krisztus születése után”) kezdete, amely Dionüsziosz Exiguus (470–550) apát (525-ből való) hibás számításán alapul

kb. 28/33 A Názáreti Jézust keresztre feszítik Jeruzsálemben Pontius Pilátus római prokurátor (26–36), Heródes Antipasz király (Kr. e. 4–Kr. u. 40) és Kaiphasz főpap (18–36) működése idején

45–58 Pál apostol három missziós útja

48 Apostoli zsinat Jeruzsálemben

50/51-től Pál apostol levelei; az Újtestamentum legrégebb írásai (az

50/51-es évekből való az 1. Theszalonikaiaknak írt levél)

kb. 64 Pál és Péter apostol kivégzése az első keresztényüldözés idején Rómában, Néro császár uralkodása alatt (54–68)

kb. 70 A Márk-evangélium szerkesztése

kb. 80–90 A Máté és a Lukács szerinti evangélium szerkesztése

kb. 100 A János szerinti evangélium keletkezése; 125 körül a Ryland-papirusz (p⁵²): az Újtestamentum legrégebbnek tartott töredéke, 1934-ben találták el-Fajjúmban (Egyiptom)

150 körül Az első Krisztus-képek keletkezése

3. sz. első fele Katakomba-festészet Rómában

250 Az első általános és addig legnagyobb keresztényüldözés a Római Birodalomban Decius császár uralkodása (249–51) alatt

303/04 Keresztényüldözés Diocletianus császár uralkodása (284–305) alatt

313 Nagy Konstantin császár (306/24–37) milánói türelmi ediktuma

325 Az 1. általános zsinat Nicaeában Konstantin császár elnökletével; elítélik az arianizmust mint eretnek-séget

326-tól Helena, Konstantin anyja felépítteti Jézus sírtemplomát Jeruzsálemben (ókeresztény bazilika)

kb. 350 II. Konstantius császár, Konstantin fia az ariánus ~et nyilvánítja államvallássá

367 Az Újtestamentum kánonja (Athanasziosz)

381 A második általános zsinat Konstantinápolyban; a nicaei-konstantinápolyi hitvallás

391 Nagy Theodosius császár (379–95) az ortodox ~et nyilvánítja államvallássá. Eltiltanak minden nem keresztény kultuszt a Római Birodalom területén

395–430 Augustinus egyházatya, Hippo püspöke

431 A 3. általános zsinat Epheszoszban; a nesztorianizmus elítélése

440–61 I. (Nagy) Leo pápa

496 Chlodvig frank király megkezdése (482–511)

529 Nursiai Benedek (480–547), a nyugati szerzetesség atyja, megalapítja Monte Cassinón a Benedek-rend anyakolostorát

532–37 A Hagia Sophia építése Konstantinápolyban az utolsó kelet-római császár, Justinianus (527–65) uralkodása alatt

547–49 A bizánci stílusú San Vitale és San Apollinare-templom építése Ravennában

590–604 I. (Nagy) Gergely pápa

725 Bonifatius (672/73–754) kivágja a germán Donar istennek szentelt tölgyfát a Geismar melletti Hessenben

726–843 Vita a képtiszteletről a keleti egyházakon belül

755 Az egyházi állam keletkezése

800 Nagy Károly frank királyt (800–14) III. Leó pápa (795–816) császárrá koronázza Rómában

805 A Karoling palotakápolna felszentelése Aachenben

863 A római pápa és a konstantinápolyi pátriárka meghasonlik egymással a kereszténység fölötti vallási uralom kérdésében, és ezzel kettészakad a kereszténység, egyrészt a katolikus egyházra nyugaton, másrészt az ortodox egyházra keleten

910 A clunyi kolostor alapítása

962 I. (Nagy) Ottó XII. János pápa (955–64) császárrá koronázza Rómában; a „Német Nemzet Szent Római Birodalmá”-nak kezdete

1033–1109 Canterburyi Anselm; a korai skolasztika

1054 A római pápa és a konstantinápolyi pátriárka kölcsönösen egyházi átokkal sújtja egymást, véglegessé válik a szakadás a latin nyugati és a görög keleti egyház között

1074 VII. Gergely pápa (1073–85) megtiltja az addig szokásban lévő papi házasságot, és minden pap számára előírja a cölibátust

1075–1122 Az invesztitúra-vita a pápa és a császár között, amely a wormsí konkordátummal végződik

1088–1220 A clunyi román stílusú apátsági templom építése Franciaországban

1091–1153 Clairvaux-i Bernát

1095 II. Orbán pápa (1088–99) kihirdeti az 1. keresztes hadjáratot a muszlimok ellen; a keresztes hadjáratok korának (1096–1270) kezdete; zsidóüldözések

1100 után A zürichi Nagymünster építése

1163–1245 A Notre-Dame építése Párizsban

1176 Peter Waldes (mh. 1217 körül) megalapítja Lyonban a valdensek mozgalmát, amiért a pápa 1184-ben kiközösíti

1181–1234 A császári dóm építése Wormsban

1209–29 Az albigena háború; teljesen kiirtják a katarokat („tiszták”)

1210 Assisi Ferenc (1181/82–1226) megalapítja a ferenciek rendjét

1215 A lateráni zsinat III. Ince pápa uralkodása (1198–1216) alatt egyházreformot határoz el, és törvényeket hoz a katarok elleni eljárás ügyében

1219 Elkezdik a genfi gótikus katedrális építését

1225 Elkezdik a bécsi román stílusú Stephansdom építését, amit 1450-ben gótikus stílusban fejeznek be

1231/32 IX. Gergely (1227–41) létrehozza a pápai inkvizíciót, ugyanakkor bevezetik az eretnekségért járó halálbüntetést Franciaországban és Németországban

1248 Elkezdik a gótikus kölni dóm építését, amit csak 1880-ban fejeznek be

1274 Aquinói Tamás dominikánus teológus halála (sz. 1225 körül), ő a középkor legnagyobb katolikus teológusa

1309–77 A pápák „babilóni fogsága” Avignonban

1378–1417 A nyugati szkhizma

1384 John Wiclif (1324–84 körül) angolra fordítja a Bibliát (a Vulgátát)

1415 Husz János (Jan Hus) cseh papot és reformátort (1369–1415), Wiclif tanítványát, a konstanzi zsi-

naton (1414–18) eretnekként elégetik (1415. július 6.)

1420–31 A huszita háború

1452/55 A Gutenberg-biblia ki-nyomtatása (Vulgata)

1453 Az oszmán-törökök elfoglalják Konstantinápolyt

1484 VIII. Ince pápa (1484–92) boszorkánybullája; a 18. századig több mint egymillió nő esik a boszorkányüldözés áldozatául

1506 A mai reneszánsz stílusú Szent Péter-bazilika építésének megkezdése Rómában II. Gyula pápa uralkodása (1503–13) alatt (befejezése 1626-ban)

1517 Luther Márton (1483–1546)

Ágoston-rendi szerzetes 1517. október 31-én kitűzi a búcsú-visszaéléseket kifogásoló 95 tézisét a wittenbergi kastélytemplomra, és ezzel elindítja a reformációt

1522 A reformáció kezdete Zürichben Ulrich Zwingli (1484–1531) lelkes vezetésével

1531 VIII. Henrik, Anglia királya, szakít a római egyházzal, és 1534-től az anglikán egyház vezetője

1534 Loyolai Ignác (1491–1556)

megalapítja a jezsuita rendet

1541 Kálvin János (1509–64) bevezeti a reformációt Genfben

1545–63 A tridenti zsinat hit- és reformdekrétumokat hoz a terjeszkedő reformáció ellen

1555 az augsburgi vallásbéke

1555–60 A Pokrovszkoje-katedrális építése Moszkvában

1562–98 A hugenotta háború; kb. 2000 hugenottát (kálvinistát) gyilkolnak meg Szent Bertalan éjszakáján Párizsban (1572)

1598 IV. Henrik (1589–1610) nantes-i türelmi ediktuma

1648 A vesztfáliai békekötés Münsterben; a harmincéves háború vége

1675–1710 A barokk Szent Pál-katedrális építése Londonban

1685 XIV. Lajos (1643–1715) érvényteleníti az 1598-as nantes-i türelmi ediktumot, és félmillió hugenottát üldöznek el Franciaországból

1726 A barokk Frauenkirche építése Drezdában

1729 Johann Sebastian Bach (1685–1750) Máté-passiója

1803 A vallási fejedelemségek megszűntetése Németországban

1869/70 Az 1. vatikáni zsinat IX. Pius pápasága (1846–78) alatt megálapítja a pápa juriszdkciós primátusát és tévedhetetlenségét

1870 Az egyházi állam elfoglalása

1874 Az ókatolikus egyház keletkezése

1883–1926 A Sagrada Familia templom építése Barcelonában

1929 A lateráni szerződés; Vatikánváros elismerése

1948 Az Egyházak Ökumenikus Tanácsának (EÖT) 1. közgyűlése Amszterdamban

1959 Brasília város katedrálisának építése Braziliában

1962–65 A 2. vatikáni zsinat, amelyet XXIII. János pápa (1958–63) hív össze és VI. Pál pápa (1963–78) visz tovább, elhatározza az egyházi reformot, és utat tör a keresztény egyházak egyesítése felé

1965 A kölcsönös (1054 óta meglévő) egyházi átok feloldása a katolikusok és az ortodoxok között

1983 Az EÖT 6. közgyűlése a kanadai Vancouverből

1985 A római hitügyi kongregáció beszéd- és írástílalommal sújtja Leonardo Boff ferences teológust, a felszabadítási teológia vezető latin-amerikai képviselőjét

1985 A püspöki konferencia Vatikánban II. János Pál pápasága (1978-tól) alatt a 2. vatikáni zsinat kihatásairól értekezik – 20 évvel annak befejezése után

Irodalom

Andresen, C.: Die Kirchen der alten Christenheit. Stuttgart, 1971.

Barth, K.: Die kirchliche Dogmatik, 13 kötet és mutató, Zürich, 1939-től.

Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutheranischen Kirche. Göttingen, 1982. Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche. Szerk.: W. Niesel, Zürich, é. n. Bellinger, G.: Der Catechismus Romanus und die Reformation. Paderborn, 1970. Die Bibel. Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift, Altes und Neues Testament. Stuttgart, 1985.

Boff, L.: Kirche, Charisma und Macht. Studien zu einer streitbaren Ekklesiologie. Düsseldorf, 1985.

Bornkamm, R.: Jesus von Nazareth. Stuttgart, 1983.

Bultmann, R.: Theologie des Neuen Testaments. Tübingen, 1984.

Evangelischer Erwachsenen Katechismus. Kursbuch des Glaubens. Im Auftrag der Katechismuskommission der VELKD. Gütersloh, 1982.

Every, G.: Christian Mythology. Feltham, 1970.

Goldammer, K.: Kultsymbolik des Protestantismus. I–II. Wiesbaden, 1960, 1967.

Guardini, R.: Der Herr. Betrachtungen über die Person und das Leben Jesu Christi. Paderborn, 1980.

Haring, B.: Frei in Christus. Moraltheologie für die Praxis des christlichen Lebens. I–III. Freiburg i. B., 1982.

Heussi, K.: Kompendium der Kirchengeschichte. Tübingen, 1981.

Jungmann, J. A.: Symbolik der katholischen Kirche. Wiesbaden, 1960.

Kasper, W.: Jesus der Christus. Mainz, 1984.

Katholischer Erwachsenen-Katechismus. Das Glaubensbekenntnis der Kirche. Kiadja a Deutscher Bischofskonferenz. Bonn, 1985.

Kawerau, P.: Das Christentum des Ostens. Stuttgart, 1972.

Küng, H.: Christ sein. 1985.

Lexikon für Theologie und Kirche. Szerk.: J. Höfer és K. Rahner. 10 kötet és mutató. Freiburg i. B., 1957–67.

Metz, J. B.: Glaube in Geschichte und Gesellschaft. Mainz, 1984.

Neuner, J.–Roos, H.: Der Glaube der Kirchen in den Urkunden der Lehrverkündigung. Átdolgozta: K. Rahner és K.-H. Wege. Regensburg, 1983.

Rahner, K.: Grundkurs des Glaubens. Freiburg i. B., 1982.

Ratzinger, J.: Einführung in das Christentum. Luzern, 1970.

Die Religion in Geschichte und Gegenwart. 6 kötet. Tübingen, 1957–65.

Thielicke, H.: Der Evangelische Glaube. Grundzüge der Dogmatik. I–III. Tübingen, 1968–78.

Thielicke, H.: Theologische Ethik. I–II. Tübingen, 1968–81.

Weltkirchenlexikon. Handbuch der Ökumene. Szerk.: F. H. Littel és H. H. Walz. Stuttgart, 1960.

Zürcher Bibel. Zürich, 1954.

KIMBANGUIZMUS

A ~ az a Simon Kimbangu (1889–1951) által 1921-ben, Belga-Kongóban (ma Zaire) életre hívott és alapítójáról elnevezett mozgalom, amelyet – a *ngunza* („a főnöke nevében beszélő, hírnök, tanító, igehirdető, próféta”) méltóságnév nyomán – *gonzunizmusnak*, ill. *gonzunizmusként* is ismernek.

Kimbangu követőit ma az *Église du Christ sur la terre par le prophète*

Simon Kimbangu (francia: „Simon Kimbangu próféta Krisztus-egyháza a földön”) gyűjti egy akolba. A mozgalom ma 10 országban mintegy 2 000 000 teljes taggal és további 30 000 követővel számol, és tagja az egyházak ökumenikus tanácsának.

Szent városa és központja Nkambajeruzsálem. Ez a baptista →kereszténységből keletkezett messiánus

mozgalom Egyenlítői Afrika →új vallásai közé sorolható.

Simon Kimbangu 1889. szeptember 24-én született baptista család gyermekeként a közép-kongói Nkambában (az egykori Belga-Kongóban). Korán elveszti szüleit és nagyanyja, Kinsembo neveli. A baptisták hitoktatóvá képezik ki Kimbangut a baptista misszió terjesztése érdekében. Ő pedig házasságot köt Mwilu Marie-val,

aki majd átveszi a mozgalom vezetését, amikor férjét letartóztatják.

1918 óta Kimbangu hallja és látja is Krisztust, aki kinevezi őt gyógyítónak. Mint ngunza („próféta, ígéhirdető”) 1921 áprilisától szeptemberéig tevékenykedhet nyilvánosan. Kezében a Bibliával, bűnbánatról és a bálványimádás elvetéséről prédikál. Nagy tömegben jönnek hozzá azok, akik ki szeretnének gyógyulni betegségükből. A vakokat a Nkambában található szent forráshoz küldi, amelyben a hívek megfürödnek, és papi áldásért vagy gyógyulásért könyörögnek. Mozgalma lassanként kiterjed egész Kongóra. A keresztény templomok egyre üresebben konganak, és ez felkelti a keresztény misszionáriusok, a gyarmati tisztviselők gyanakvását. Itt az ideje, hogy Kimbangut és követőit megvádolják az európaiak elleni politikai felforgatással és ellenségeskedéssel. 1921. szeptember 24-én aztán, alig hat hónappal az általa végzett első gyógyítás után, Kimbangut

Nkambában őrizetbe veszik, és „idegengyűlölet”, valamint „lázítás” címén 120 korbácsütésre és halálra ítélik. I. Albert belga király (1909–34) azonban a halálos ítéletet életfogytiglani börtönbüntetéssé változtatja át. Az elisabethville-i (ma Lubumbashi) tömlőbe vetik, és itt hal meg 30 évi rabság után 1951. október 10-én.

A Kimbangu által életre hívott mozgalom 1957-ig a föld alatt kénytelen tovább dolgozni és eltűnni az üldöztetéseket, amíg 1959 decemberében el nem ismerik mind a két Kongó államban hivatalos vallásként. Ekkortájt már 1 000 000 taggal rendelkeznek. A gyarmati Belga-Kongó 1960-ban elnyeri függetlenségét.

Simon Kimbangu úgy tekintenek, mint Kongó nagy profétájára és a fekete népesség megváltójára, olyanra, amilyen Mózes, Buddha, Jézus és Muhammad volt, akik más népeket váltottak meg. Követői „a feketék istenét”-t tisztelik benne. Várják, hogy feltámadjon halottaiból és testet ölt-

ve visszatérjen. Ezen elképzelések olyan elnevezésekben találnak képi kifejezést, mint „az áldás edénye”, „az uralom kardja”, „segítség a harcban” és „az égbe vezető”.

A ~ szigorú erkölcsködextet tart szem előtt. Tiltják a szesz és a dohány élvezetét, és megkövetelik a Tízparancsolat, valamint a monogámia figyelembevételét. Jelentős szociális és oktatási intézményhálózatot hoztak létre.

A mozgalmat, amely hierarchikus szerkezetű, Kimbangu 3 fia és a tanácsok vezetik. Vallási főnökük Joseph Diangieda, Kimbangu legifjabb gyermeke.

Irodalom

- Andersson, E.: Messianic Popular Movements in the Lower Congo. Uppsala, 1958.
Martin, M.-L.: Kirche ohne Weisse. Simon Kimbangu und seine Millionen-Kirche im Kongó. Basel, 1971.

KÍNAI VALLÁSOK

A ~ egyrészt a Kínában, a Föld ma legnagyobb országában, (őshonosan) keletkezett, másrészt a Kínába jutott (idegen eredetű), de ott kínai módon továbbfejlődött vallások gyűjtőfogalma.

A mongolid rasszhoz tartozó kínaiak Kínát (kínai: *csungkuo* = „a közép birodalma”), ahogy ez a szóértelmezésből is kiderül, kezdetűl fogva a világ közepének érezték. A kínai kultúra nemcsak a legrégebbi a jelenkorig továbbélő kultúrák között, de teljesítményei a vallások területén is kiemelkedő jelentőségűek az emberiiség történetében.

Kína háromezer éves történelme alatt három vallás játszott főszerepet, amelyeket csak a régi birodalmi vallás előzött meg. A →taoizmus és az ezt kiegészítő →konfucianizmus Kínában keletkezett. Hozzájuk csatla-

kozik a Han-korszak (Kr. e. 260–Kr. u. 220) óta a →buddhizmus mahájána formája. Ez a buddhizmus Kínában mindinkább kínai vonásokat öltött fel, és saját kínai iskolákat fejlesztett ki, így a *szanlung-cungot* (alapítva 400 körül), a *fa-hsziang-cungot* (a. 650 körül), a *hua-jen-cungot* (a. 630-ban), a *tien-tai-cungot* (a. 580-ban), a *csingtu-cungot* (a. 400-ban), a *Lü-cungot* (a. 650-ben), a *csan-cungot* (a. 526-ban) és a *mi-cungot* (a. 720-ban). Minden felsorolt kínai buddhista iskolának Japán buddhizmusában is megvan a megfelelő újraalapítása (→japán vallások). A kínai →régí vallásokon belül felhívjuk még a figyelmet az →ázsiai törzsi vallásokra is.

Új vallásalapítások, amelyek Kínában a 19/20. sz.-ban jelentkeznek, többek közt a következők: →*taj-ping*

(a. 1847-ben), továbbá az 1919/21-ben keletkezett *tao-juan* („az út társasága”), a *tung-san-se* („Társaság az általános jólétért”), amit *Vang Csaocung* alapított 1918-ban Pekingben, és a *Vu-san Se* („Társaság a becsületesség felébresztésére”), amit Tang Huan-csang alapított 1915-ben.

Irodalom

- Eichhorn, W.: Die Religionen Chinas. Stuttgart, 1973.
Granel, M.: La religion des Chinois. Paris, 1951.
Groot, J. J. M.: The Religious System of China. I–VI. Leiden, 1892/1910.
Hughes, E. R.: Religion in China. London, 1950.
Pernitzsch, M. G.: Die Religionen Chinas. Berlin, 1940.

KONFUCIANIZMUS

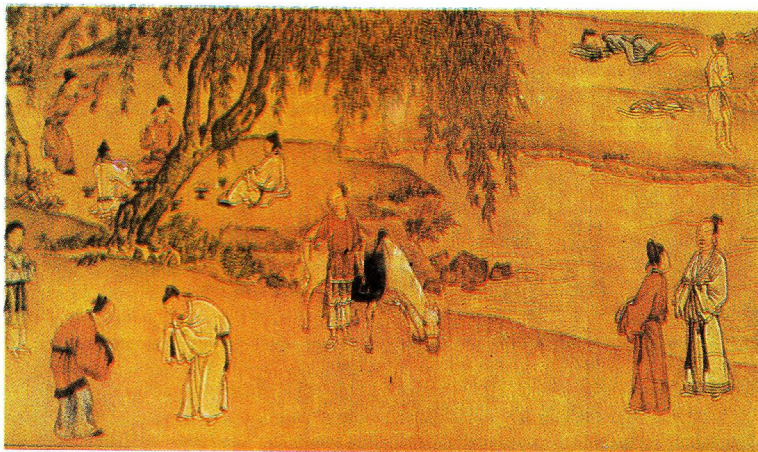
A ~ Kung(Fu)-ce (Kr. e. 551–479) kínai filozófusra és államférfira visszamenő szociális-etikai tan és vallásfilozófiai iskola. (Nyugaton a bölcs latinosított névformájáról – Konfucius – nevezték el). A kínaiak maguk a *konfucianizmust*, amely az →univerzizmus (a régi kínai népvallás) tanaihoz is kapcsolódik, *zsü-csiaónak* („a tudósok tana”) nevezik.

A *konfucianizmust* a →kínai vallások közé számítjuk. Dél-Koreában, ahol a ~t *Zsu-kjónak* nevezik, ma közel 5 millió nem kínai *konfuciánus*

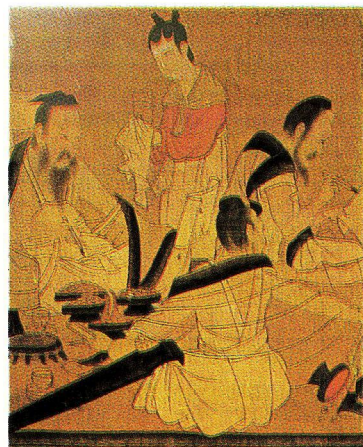
él, s ezzel az ország lakosságának 13,3%-át képezik.

Kung Fu-ce („Kung mester” ismert Kung Csung-ni és Kung Csiu néven is) Kr. e. 551-ben születik a Lu fejedelemséghez tartozó Couban (Santung tartomány). Kung-ce (nevét a 17/18. sz.-i jezsuita misszionáriusok Konfuciusra latinosították), ifjúkorában apja korai elvesztése miatt sokat kénytelen nélkülözni. 19 éves, amikor 532-ben házasságot köt, egy évre rá megszületik egyetlen fia, Po-jü. Kung-ce először a nemes Csi nemzetségnél

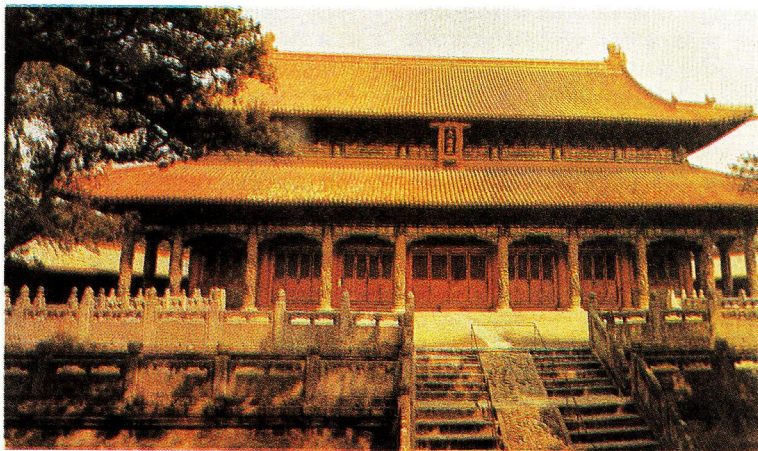
szolgál mint a gabonacsűrők, a közmezők és köznyájak felügyelője, 22 évesen azonban tanítani kezd: minden rendű és rangú tanítványokat gyűjt maga köré, akiket írásra, aritmetikára, retorikára és szertartásmertetre, később történelemre, irodalomra, politikára és etikára is tanít. 518-ban Kung-ce elvándorol Lo-jangba, ahol az oklevéltárat keresi fel. Itt találkozik Kung-ce és az udvari levéltár őre, Lao-ce, erről a találkozásról Csuang-ce is, Sze-ma Csien történetíró is beszél.

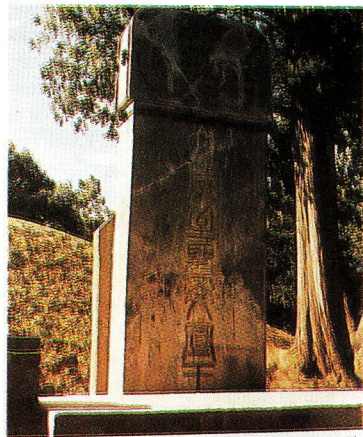
1

3

2

4

Amikor 517-ben szülőföldjén, Luban felkelés tör ki, Kung-ce uralkodójával, Csouval elmenekül a szomszédos Csi államba. Két év múlva tér vissza száműzetéséből, és megint tanítványokat gyűjt maga köré, egyfajta akadémiát létesít, amelyben elméleti oktatás és gyakorlat váltogatja egymást. Mivel Kung-ce meg van arról győződve, hogy oly korban él, amikor a feudális urak hatalmi harcainak politikai hanyatlás és erkölcsi zűllés a következménye, újjá szeretné szervezni a társadalmat, amelyben megtanítaná az embereket a *lire* („helyes magatartás”). Ugyanakkor azzal is próbálkozik, hogy felidézve a múlt szellemi örökségét és erkölcsseit, kiszűrje ezekből a jelenkori cselekvés normáit. Etikája a feudális kor patriarchális erkölcsrendjét képviseli.

50 éves, amikor 501-ben Kung-ce átveszi Csung-tutól a város kormányzói tisztségét, 499-ben a közmunkák minisztere és 498-ban igazságügy-miniszter lesz szülőföldjén, Luban. De már négyévi nyilvános tevékenység után kiesik fejedelme kegyéből a Csi-ország urának intrikái miatt, és 497-ben le kell köszönnie hivataláról és el kell hagynia szülővárosát. Most nyugtalan korszak következik Kung-ce életében, amikor is 14 éven át (497–483), a tanítványaival együtt,

1 A konfuciánus erények, festmény. Tajvan

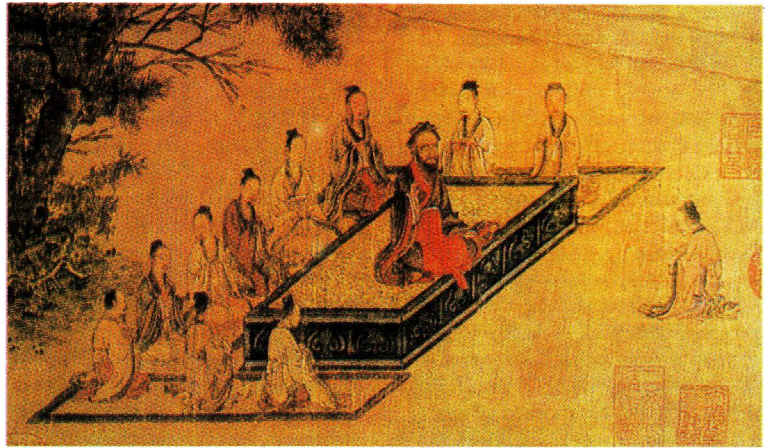
2 A Tökéletes Megvalósítás Temploma, Kung-ce-templom főépülete. Csüfu (Kína)

3 Konfuciánus tudósok klasszikusok tanulmányozása közben, selyemtekercs. Boston, Museum of Fine Art

4 Kung-ce sírja, 1443-ban emelt sztélével. Csüfu (Kína)

5 A tanító Kung-ce emelvényen, selyemtekercs. Tajvan

6 Kung-ce, az udvari tisztviselő, Vu Daozi (720–760 k.) festményének alapján készült kőbe vésett rajz

5

6

bebarangolja az akkori Kínát. Csak 483-ban tér vissza a szülőföldre, Lu-ba. Itt visszavonult életet él, és átadja magát a rítusok, a történelem, a zene és az irodalom tanulmányozásának. Megalapítja az „írástudók” iskoláját és átdolgozza a régi kínai klasszikusokat (→ univerzizmus). Neki tulajdonítják ezek közül „Az íráskönyve”, „A dalok könyve”, „A változások könyve”, „A szertartások feljegyzései” (elveszett), „A zene könyve” (elveszett) és a „Tavas és őszi krónika” szövegeit. E művek gondozásával Kung-cének az a szándéka, hogy a kor uralkodói elé tárja a kínai régmúlt viszonyait mintegy jelenkori mintaképül. Tanításait követői jegyezték fel összegyűjtve a „Beszélgetések és mondások” c. könyvben. 482-ben meghal a fia, Po-jü és kedvenc tanítványa, Jen Hui. Amikor a 73 éves Kung-ce távozik az élők sorából, családja sírkertjében temetik el, ahol sírja máig fennmaradt.

A **régi** ~ legeredetibb filozófusa Meng-ce (372–289), latinositva *Mencius*. Dialektikusan ő fejleszti tovább a ~t; formájukat tekintve művei dialógusok. E derűlátó moralista szemében az ember természeténél fogva jó. A jó emberi természetet csak tanítani kell, hogy tevékenyvé váljon.

Szeretem az életet és szeretem az igazságot;
de ha nem tudom
a kettőt megőrizni, akkor
lemondanék
az életemről és megtartanám
az igazságot.

Meng-ce írásait Kína „négy klasszikus könyve” között tartják számon. A régi ~ egy másik képviselője Hsün-ce (Kr. e. kb. 312–238), a borúlátó moralista: szemében az ember alapvetően rossz, csak művelődéssel és erkölcsi neveléssel válhat jóvá.

A **neokonfucianizmus** megalapítója Csou Tun-ji (1017–73) filozófus kapcsolódik, valamint a *Tai-csi-tucsuo* („Magyarázat az őselv képeihez”) c. művéhez. A Szung-dinasztia idejében

(960–1280) a neokonfucianizmus vezető képviselője és tökéletesítője Csü Hszi (1130–1200), akit a konfuciánus ortodoxia legnagyobb kínai szisztematikusanak és atyjának tekintenek.

A „**magasabb**” ~ irányzatához Kang Ju-vej (1858–1927), aki a ~t vallási szempontból és Liang Csi-csao (1873–1929) tartozik, aki a ~t köztársaságpárti szemlélettel értékeli át.

A konfuciánus etika

Kung-ce mint politikus tudja, hogy a közügyek reformja csak a család és az egyes ember megreformálásával lehetséges. Ezért azt mondja: Az ókor emberei, „ha rendbe akarták hozni az államszervezetet, először is rendbe hozták háztartásukat; ha rendbe akarták hozni háztartásukat, elsősorban kiművelték személyiségüket; ha ki akarták művelni személyiségüket, előbb megtisztították szívüket; ha meg akarták tisztítani szívüket, mindenekelőtt gondolkodásukat tették igazzá; ha igazzá akarták tenni gondolkodásukat, előbb tökéletesítették tudásukat.” Kung-ce az erényt tanulhatónak tartja. Mivel az ember természeténél fogva se nem jó, se nem rossz, egyaránt válhatik bölccsé vagy balgává. A tudás által viszont az ember erényes lehet.

Kung-ce 3 csoportba sorolja az embereket: 1. a tökéletesek (*seng*), akik bölcsök és mintaemberek, elérték a tökéletesség legmagasabb fokát, mint pl. az ókínai uralkodók, 2. a nemesek (*csün-ce*) és 3. a közönségesek vagy a tömeg csoportjába. A konfuciánus etika célja a nemes embertől, a „gentleman”-tól elvárják, hogy *lit*, azaz tapintatot, illendőséget tanúsítson minden élethelyzetben. A *li* a „rendező erő”, és korrekt formát, jó modort, udvariasságot, illemtudást és rendet feltételez. A *li* magában foglal tiszteletet, erkölcsöt, ceremóniákat és szertartásokat, az ereje alakítja az állam és a család rendjét; klasszikus kifejeződését lehet átélni a *li-csiben* (→ univerzizmus). A *li* megszabott ren-

deleme az, ami meghatároz minden létet, és visszatér az ember természetébe, a *hszingbe*. Ezért *hszing-li*-tanításnak is nevezik.

A *liból* adódnak a *te* erények, amelyeket gyakran az ötös számcsoporttal rendszereznek, az „5 örökkévaló”-val, az erkölcsi erőkkel. Közéjük számítják a *zszen* (emberiség), a *jit* (becsületesség), a *lit* (illemtudás), a *csit* (tudás) és a *hszint* (őszinteség). Az utóbbi az erkölcs alapja. A teljes egyensúly és a tökéletes harmónia eredménye.

A társadalmon belüli kötelezősszerű, helyes magatartás szempontjából öt, ellentétben alapuló alapviszony jön tekintetbe. Ez az „5 kapcsolat” az uralkodó és az államhivatalnok, az apa és fia, az idősebb és a fiatalabb testvérek, a barát és a barát, valamint a férj és a feleség között alakul ki. Kulcsfogalom a *hsziao* (kínai: „kegyelet”), amelynek meg kell határoznia az emberközi és a családi kapcsolatokat. Kegyelet nyilvánul meg a hagyomány és a szertartások, a magasrangúak és a szülők iránti tiszteletben. Kitarat a halálán túl, magában foglalja tehát az eleveneket és a holtakat (őskultusz). A kegyelet „az erények gyökere”.

Az „5 alapviszony” is érvényesnek tekintik a többi vallásból ismert maximát:

Amit nem akarsz magadnak,
azt ne tedd soha másval.

Az illendőség *li* elve mellett Kung-cénél fontos szerephez jut a *zene*, mint az érzetek rendező- és kifejezőeszköze. A klasszikus konfuciánus zene és néhány különleges hangszere, egyebek közt a zengőgók (litofon), Koreában él tovább.

Az irodalmi templom és a kánonikus irodalom

Az idő tájt, amikor a ~ állami doktrína Kínában, minden nagyobb városnak, tartományi, járási központnak van egy *Kung-ce-temploma*, amelyben a hivatalnokok előírások, ceremóniákon vesznek részt Kung-ce tisztele-

tére. Azokat a templomcsarnokokat, amelyekben Kung-ce és a tanítványai szertartásos tiszteletben részesülnek, *ven-miaónak* („irodalmi templom”) hívják. Fő berendezési tárgyak egy egyszerű tábla, amin rajta van Kung-ce neve és rangja, s ez előtt végzik el a polgári közigazgatás tisztviselői szertartásos térdhajtásaikat. E templomhoz gyakran könyvtárterem csatlakozik, ahol az „irodalmi funkcionáriusok” klasszikus szövegekről vitatkoznak. Híres Kung-ce-templomokat találunk *Csü-fuban* (Santung), Kung-ce szülő- és sírhelyénél, valamint *Taj-an-fuban* (Santung). Az utóbbiakra öt udvar jellemző, mégpedig előudvar, emlékudvar, főudvar a templom főcsarnokával, harántudvar és hátsó udvar, ahol a lakóházak és tanépületek állnak.

A Kung-ce-kultusz hivatalos eltörlése (1912) ellenére Kung-ce a mai napig a legnagyobb tiszteletnek örvend Kínában, mert meghatározóan beleivódott a kínai kultúrába.

A ~ 9 kánonikus írása között az 5 *csingen* (→univerzizmus) kívül megtaláljuk a klasszikus *sukat* („írásk”). Kung-ce tanai az utóbbiakban vannak megörökítve (4 *su*).

A *Lun-jüt* („Beszélgetések és mondások”), amelyet Kung-ce tanítványai jegyeztek fel, kánonikus szövegnek tekintik a Han-dinasztia óta (Kr. e. 206–Kr. u. 220). Ez a gyűjtemény 20 fejezetből és 497 rövid szakaszból áll, Kung-ce mondásait tartalmazza, rendszerint a tanítványainak kérdéseire adott, többnyire etikus tartalmú válaszok formájában.

A *Ta-hszüe* („Nagy tanítás”) rövid filozófiai értekezés Kung-ce tanairól, amelyet alkalmasint *Ce-szi* (Kr. e. 5. sz.), Kung-ce unokája írt, és később

felvették a *Li-csibe*. Ennek nyomán tekintik a rendezett államszervezet alapjának az egyes ember önművelését, ami persze csak tudással érhető el, ez pedig a dolgok természetébe való behatolással.

Egy, talán szintén Ce-szi által írt értekezés a *Csung jung* („A közép mozdulatlansága”), amit ugyancsak felvettek a *Li-csibe*. Ennek nyomán vélik a kedély belső egyensúlyát olyan középpútnak, ahol az indulatok mintegy latens állapotban nyugszanak. A belső egyensúly és a külső harmónia kapcsolata alapozza meg az erkölcsi és a fizikai világrendet.

A 4 *su* könyvének Meng-ce azon hét írása számít, amelyek szerint az (erkölcsi) világtörvényt, a *tien-taót* („az ég útja”) kell mint mértéket alapul venni az egyes ember helyes életvitele szempontjából a családi és államkötelességek belől.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

2256–08 Sun császár, a ~ „mintauralkodó”-ja

551–479 Kung-ce

372–289 Meng-ce

213 Elégetnek minden konfuciánus könyvet

178 Felállítják az első Kung-ce-képmást egy templomban

140–87 Vu-ti császár államdoktrínává nyilvánítja a ~t

A keresztény időszámítás szerint

555 Császári rendelet, amely előírja, hogy minden tartományi és járási székvárosban létesítsenek Kung-ce-templomot

953 A konfuciánus írásk fatáblás nyomtatással

1130–1200 *Csu-Hszi*, megalapítja a neo-konfucianizmust

1671 „Szent ediktum” a ~ mint államdoktrína érdekében

17/18. sz. Ritusvita, egyebek közt a Kung-ce-tisztelet megengedhetőségéről

1858–1927 Kang Ju-vej, a „magasabb” ~ képviselője

1912–49 Kínai Köztársaság

1949 óta Kínai Népköztársaság

Irodalom

Chang, Chia-sen: The development of Neo-Confucian Thought. New York, 1957.
Ch'i-Yün Chang: A Life of Confucius. Taipei, 1954.

Creel, H. G.: Chinese Thought from Confucius to Mao Tse-tung. Chicago, 1953.

Creel, H. G.: Confucius, the Man and the Myth. London, 1951.

Do-Ding, P.: Konfuzius in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Reinbek, 1981.

Hoffmann, R.: Der Untergang des konfuzianischen China. Vom Mandschureich zur Volksrepublik. Wiesbaden, 1980.

Kungfűte: Gespräche (Lun Yü); (szerk.): R. Wilhelm. Köln, 1982.

Opitz, P. J. (szerk.): Chinesisches Altertum und konfuzianische Klassik. München, 1968.
Shirley-Price, L.: Confucius and Christ. London, 1951.

Shryock, J. K.: The Origin and Development of the State Cult of Confucius. London–New York, 1932.

Staiger, B.: Das Konfuzius-Bild im kommunistischen China. Wiesbaden, 1969.

Wilhelm, R.: Kung-Tse. Leben und Werk. Stuttgart, 1950.

Yang Yo Sub: Volkkommenheit nach paulinischem und konfuzianischem Verständnis. St. Ottilien, 1984.

KONKÓKJÓ

A ~t („aranyragyogás-tan”) a japán *Bundzsiró Kavate* (1814–83) alapította 1859-ben. Az irányzat ma kb. 600 000 követővel rendelkezik Japánban, Kínában, Koreában, Tajvanon és az USA-ban. Templomainak száma több mint 1600, papjainak száma kb. 3700. A főszentély Konkóban

fekszik, az alapító egykori lakhelyén. A →sintoizmusból keletkezett mozgalom Japán →új vallásai közé tartozik.

Bundzsiró Kavate, az alapító 1814. augusztus 16-án született. Egyszerű paraszt Konkóban (Okajama-prefektúra). 23 évesen házasságra lép a 18 éves Toszeco Furukavával, aki később elnyeri az Issidaidszin („az Isten kedvenc lánya”) tiszteletnevet. Nyolc gyermeket nevelnek föl.

A sintoista fémisten, Kondzsín, ill. Kane-no-kami azonban 1859. október 21-én megjelenik Bundzsiró Kavate előtt, és így szól hozzá: „Sok ember van a Földön, aki szükségét lát és nyomorog. Nem akarod-e őket megváltani azzal, hogy közvetíted a kegyelememet? Ha helyesen él az egyik ember, helyesen fog élni a másik ember is.” Az isten ajánlata folytán Kavate ekkor abbahagyja a paraszti foglalkozást, és „a közvetítés útjára” lép. Ezt a kinyilatkoztatást, amelyet továbbiak követnek, isteni „értésítés” gyanánt közvetíti környezetéhez. Ki is jelenti követői előtt, hogy ő közvetítő, Ikigami („hússá lett isten”) egyrészt az isten, akit most Tencsi-Kane-no-kaminak („az ég és föld főistene”) nevez, másrészt a megváltásra szoruló emberek között. Házát templommá alakítja, s jóformán el sem hagyja élete végéig, hogy elláthassa „az istenség színe előtt a szakadatlan szolgálatot”.

70 éves, amikor 1883. október 10-én meghal.

Kavate nyomába fia, Kanejosi (mh. 1893-ban) lép mint „főapát”, vallási néven Ijekuni Konkó, őt pedig az alapító unokája, Szecutane Konkó követi. A hivatalos állami elismertetést 1900. június 16-án szerzi meg a vallás.

A Tencsi-Kane-no-kami („az ég és a föld főistene”) névvel monoteisztikusan tisztelt Kondzsín isten a legfőbb kami és egyúttal „a világegyetem eredete”.

Ha az isteni kegyelem megváltja az embert, akkor a világ békében és jólétben él. E kegyelem folytán lesz békés az élet és a halál, és harmonikus a család és a társadalom, mert az „nem adhat olyasmit, ami nem-kapcsolat a nap alatt”. A vallásnak hatnia kell a mindennapi életre, és hozzá kell a „jó élet”-hez segítenie. Sokat jelent ebből a szempontból a földi közvetítő (toricugi) alakja, aki mint ikigami („hússá lett isten”) közli az isten akaratát az emberekkel, és ugyanakkor az isten elé viszi az emberek kérését. Az alapító mint 1. toricugi halála után megkapta az Ikigami Konkó Daidzsín („az aranyragyogás hússá lett istene”) tiszteletnevet a követőitől.

Az embert itt felszólítják arra, hogy nemesítse istenadta természetét. A

többivel szemben ez a vallás türelmet követel, mivelhogy az isten maga is türelmes. „A Tencsi-kane-nokami nem szór rágalmat más szektára. Legyen a hit bő, és sohasse szűk.”

A felebaráti szeretet abból következik, hogy az emberek az isten gyermekei:

Mivel mindenki az Isten gyermeke,
nincs ellenség a nap alatt.

Etikai ideálnak tekintik a családbeli harmóniát, a szülők iránti gyermeki kegyeletet és a szorgalmat a foglalkozás üzése közben. E vallás követői különösen a kultúra és a nevelés területén (iskola, kórház, börtönlelkészet) tevékenyek.

Az alapító utódát vérrokonai közül választják, aki aztán a daidszósu („főapát”) címet viseli. Fő feladata a napi 12 órás meditáció a konkói főszentély oltára előtt: így tölti be a közvetítői szerepet.

A ~ szent írása a Konkókjó Kjóten, amely az alapító kinyilatkoztatásait tartalmazza.

Irodalom

Roth, W.: Die Lehre vom Konkō. Tokio, 1932.

KOREAI VALLÁSOK

A ~ gyűjtőelnevezés a magában Koreában, Kelet-Ázsia hegyvölgyes felszigetén keletkezett, valamint a kívülről Koreába került, de ott koreai értelemben formálódott vallások számára.

A mongol rasszhoz tartozó koreai nép vallásai → régi és → új vallásokat foglalnak magukban.

Tankun, ill. Tangung („a szantálfa fejedelme”) a koreai nép ősapja, ő alapította a Koreai Birodalmat (Kr. e. 2333), s ez tőle kapta a Csoszon-kuk („a hajnali harmat országa”) elneve-

zést. A koreaiak az ő leszármazottainak tekintik magukat.

A koreai történelem az ókoreai népvallással kezdődik, amelyre azután a →konfucianizmus telepszik rá; ez már a Kr. előtti időkben eljut Koreába, meggyökereszik és hosszú időn át uralja a közéletet. A Ko-rio birodalom fennállása alatt (916–1365) a konfucianus hivatalnokai karral szemben a →buddhizmus szerzetesei szereznek döntő befolyást. Ennek köszönhetően kerül sor 1040-ben Koreában a

buddhista Tripitaka összkiadására (6500 kötet) fatáblás myomással – a fatáblák a Heinsza-kolostorban maradtak fenn, egy példányt a tokiói állami könyvtár őriz.

A Yi- vagy Li-dinasztia alatt (1392–1910) a konfucianizmus újra viszszerzerzi elvesztett uralmát, és később mint neo-konfucianizmus lelkes fogadtatásra talál a koreai tudósok körében. Ma kb. 5 millió konfucianus él a Dél-Koreai Köztársaságban.

Az 1784 óta misszionáló →kereszténységet Koreában kissé lekicsinylően *szohak*nak („nyugati tan”) bélyegzik. A 19. sz. közepe óta Korea élre tör az →új vallások alapításában, ezek többnyire az ókoreai hitvilág elemeihez nyúlnak vissza. Ide sorolhatjuk egyebek közt a →*tonghak*ot (alapítva 1860/61), amely a „nyugati” kereszténység ellenmozgalma, továbbá a →*tankunkjót* (a. a 20. sz. elején) és az →ifjúsági vallásokhoz számítható →egyesülési egyházat (a. 1954).

Az **ókoreai népvallásban**, amely az →ázsiai törzsi vallásokhoz tartozik, *Hananim* a legfőbb égisten neve. Ő kormányozza a világot, és felügyel az emberek étoszára, miközben megjutalmazza a jókat és megbünteti a gonoszakat. Az ő fia Ung, aki a *Pektu szan*, Korea legmagasabb hegye (2744

m) közelében jön le a földre, és egy emberasszonnyal nemzi a *Tankunt*. Koreában még ma is Hanalimot emlegetik, ha meg akarnak erősíteni valamilyen kijelentést, és állatáldozatot mutatnak be neki tavasszal és ősszel.

A napisten *Palk*, aki a világos és jó elvét testesíti meg, *Kud* viszont, a sötétség istene, a homályos és gonosz elvét. A részben névtelen szellemeket szálfák és kőoszlopok (*szon-tol*) jelképezik. Ha tavasszal megmunkálják a rizsföldeket, a földszellemek jóindulatának elnyerésére ma is nagyon érdekes dalokat énekelnek.

Az évenkénti nemzeti ünnepnapot „az ég megnyílása napja”-ként ünneplik, amikor is Ungra, az égisten fiára, ill. a mítoszára emlékeznek. Az őskultusz őtődzizglen tiszteleg az elődök előtt áldozati ételekkel.

A Szilla-nagybirodalmat (Kr. u. 668–985) megelőző időből művészettörténetileg figyelemre méltóak a szillai (660) és a pekcsei (662) korszak pagodái. Kjongdzsu, a régi Szilla-főváros környékén fennmaradtak egyes épületek, egyebek közt a Dulguksza-templom (8. sz.), amely Kelet-Ázsia legrégebbi építménye. Az ugyanilyen régi bronzharangok (8. sz.) elérik a 4 méteres nagyságot, és ugyancsak Kjongdzsuban találhatók.

Irodalom

- Clark, C. A.: Religions of Old Korea. New York, 1932.
Eulsun Youn: Le Confucianisme en Corée. Paris, 1939.
Lee, Jung Y.: Korean Shamanistic Rituals. Berlin, 1981.
Vos, F.: Die Religionen Koreas. Stuttgart, 1977.

KRÉTAI-MÜKÉNÉI VALLÁS

A ~ összefoglalóan jelöli a nem indoeurópai krétaiak és az indoeurópai mükénéiek vallását (Kr. e. kb. 2000–1100).

Az előbbieket a Földközi-tenger keleti felében Kréta szigetének őslakóiról nevezik el, akiknek Kr. e. kb. 2600-tól kb. 1425-ig tart a kulturális korszakuk. Minthogy Kréta ez alatt az idő alatt az Égei-tenger körüli országok kulturális középpontja, a **krétai vallást** égei vallásnak is nevezik. Egy másik elnevezés a krétai Knósszosz regés királyához, Minószhoz, Zeusz és Európa fiához fűződik, úgyhogy *minósi vallásról* is beszélünk.

A középső minósi időszakban (Kr. e. kb. 2000–1570), amíg fel nem épül a knósszoszi „régibb” palota, elsősorban istennőket tisztelnek, élükön egy anya- és földistennővel, az állatok úrnőjével és a kígyók istennőjével.

A *bikaember* (Minotaurusz) ismert alakja kultikus bikatiszteletre utal. A krétai vallás fő szimbóluma a kettős

fejsze (*labrűsz*), amelyet istenként tisztelnek, és a rituális állat- és emberölés kultikus eszköze.

Az eksztatikus kultuszokat a szabad ég alatt és szent barlangokban üzik. A talán legfontosabb kultuszhely a krétai Pszühro-barlang.

A kései minósi időszakban (Kr. e. 1570–1425) létesül a knósszoszi „újabb” palota („labirintus”), a szabálytalan épületek csaknem áttekinthetetlen és zavarba ejtő együttese, amely egy nagy, belső udvart vesz körül, és olyannak tetszik, mint a régi minósi labirintus. A palotaépületekben kisebb kápolnákat találunk, amelyek barlangra emlékeztetnek.

A sírformák különféle: vannak sziklából faragott kamrasírok és kerek kupolasírok. Kr. e. 1425-öt írnak, amikor a mükénéiek lerombolják a knósszoszi palotát.

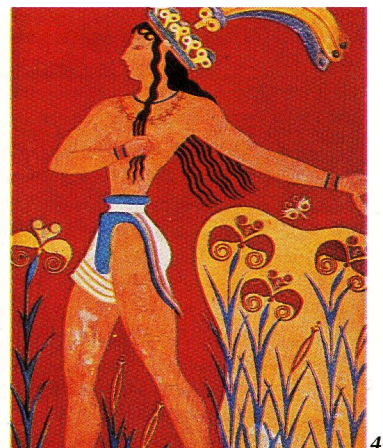
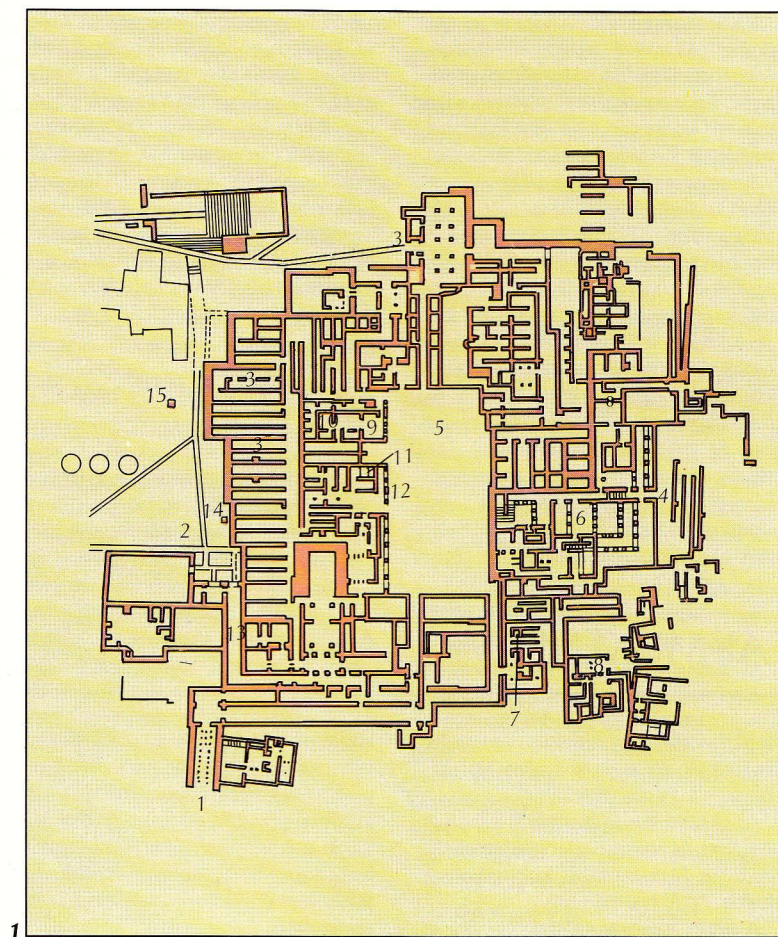
A **mükénéi vallás** az északkeleti Peloponnészosz (Argolisz) egyik hegy-csúcsra épített váráról, Mükénéről

kapja a nevét, amely az akhajok hatalmi központja (Kr. e. 1400–1150) és a mükénéi kultúra letéteményese. A későbbi görögök ezt a korszakot tekintik a hőskornak (kb. Trója lerombolásáig, 1180), amelyet Homérosz hőskölteményei (→homéroszi vallás) ábrázolnak.

A középső mükénéi korban (Kr. e. 15. sz.) az arisztokrácia őskultuszában megjelennek a minósi kupolasírok. A *kései mükénéi kort* (1400–1150) viszont az jellemzi, hogy ekkor épülnek Mükéné és Tirűnsz várai, amelyekben a fő helyiséget a *megaron*, a férfiak terme alkotja, egy négyzet alakú, oszlopokkal körülvett belső tér, kör alakú tűzhellyel a közepén. Híres a mükénéi *oroszlánkapu*: két ágaskodó nőstény oroslán támaszkodik a mellső mancsával egy sima oszlop talapzatához, és őrzi a királyi vár bejáratát.

A trójai, mükénéi és tirűnszi régészeti feltárások, köztük Heinrich Schliemann ásatásai szép számmal

7 Krétai palotaegyüttes alaprajza, Labirintus, Knósszosz (Görögország)

- 1–4. bejáratok
5. központi udvar
6. a labrüs (kétélű balta) terme
7. a labrüs szentélye
8. íoltár
9. trónterem
10. belső szentély
11. szentélyi kincseskamra
12. háromrészes kultuszövezet
13. körmeneti folyosó
- 14–15. oltárok

2 A minózi palota Knósszoszban, Kr. e. 1550 k. Kréta

3 A minózi Kígyóistennő, Knósszosz. Héraklion, Múzeum

4 Minózi herceg (papkirály), Kr. e. 1550 k., freskó. Héraklion, Múzeum

5 Mükénéi halotti maszk, Kr. e. 1580/50 k., arany. Athén, Nemzeti Múzeum

hoztak napvilágra idoloikat (többnyire nőnemű figurákat ábrázoló kultikus tárgyakat). Elsősorban azok a *hedgüidolok* ismertek, amelyeken csak a mell- és a medencetájék van jellegzetesen megformálva.

A hatalmas sírépítmények kétségtelen túlvilághitről vallanak. Ismertek a kor üreg- és kupolasírfai. Az utóbbiakban lévő nagy kupolahelyiség sír- és áldozati helyül szolgált, pl. az Atreusz-sír Mükénében.

A dór vándorlás idején, 1150-ben lerombolják a mükénéi várat.

5 Irodalom

Nilsson, M. P.: *The Minoan-Mycenaean Religion*. Lund, 1950.

Picard, C.: *Les religions préhelléniques*. Paris, 1948.

KUROZUMIKJÓ

Ez a vallási közösség a japán *Munetado Kurozumi* (1780–1850) 1814-ben megélt személyes vallási élményére hivatkozik; a közösség 1876. október 23-a óta az ő nevét viseli.

Ez a →sintoizmusból keletkezett mozgalom Japán egyik legkorábbi →új vallása.

Az okayamai tartomány a mozgalom központja, mintegy 766 ezer követővel, akik a felsőbb rétegek és a középosztály tagjai. Az azonos nevű fővárosban a központ 500 közösség számára biztosít lakhelyet.

Munetado Kurozumi egy szamuráj származású sintoista pap harmadik fiaként születik 1780. december 21-én. Mivel az okayamai Imamura-szekerény körül nemzedékek óta a család látja el a papi szolgálatot, *Munetado Kurozuminek* is apja nyomdokaiba kell lépnie. 1800-ban a tizenkilenc éves fiatalember elhatározza, hogy *kami* („fent, szellem, istenség”) lesz.

Huszonhárom éves korában (1803) először zárandokol Iszébe, hogy felkeresse Amateraszú istennő szentélyét. Miután Kurozumi harminckettedik és harmincnyedik életéve között (1812/14) gyógyíthatatlanul megbetegszik tüdőbajban, egy reggel, 1814. december 22-én, amikor a háza verandáján arccal a kelő nap felé fordul, és köszönti Amateraszú napistennőt, hirtelen úgy érzi, hogy a testébe hatolnak a napsugarak, és ő maga megragadja az isteni nap szellemét. „Ahogy a harmat elillan a felkelő nap láttán, oly hirtelen múlik el betegsége.” A minden élet forrásával, Amateraszúval eggyé vált Kurozumi, aki ezzel megszerezte a *kami*-karaktert, égi hangot hall, mely azt parancsolja neki, hogy „Amateraszú istennő nagy útját”-t tudassa az emberekkel. Később, 1824-ben, 1831-ben, 1833-ban, 1835-ben és 1845-ben ismét zárandoklatra megy Iszébe. 1846-ban az állam hivatalosan elis-

meri az „új vallás”-t. Az alapító 1850. április 7-én hal meg, hetvenéves korában.

A napistennő *Amateraszú*, akit csaknem monoteisztikusan tisztelt, mind a „nyolcszáz miriád kami”-nál (*jao-joruzuno-kami*) magasabb méltóságot tölt be. „Ez a nyolcmillió sintoista isten egyéni mivoltában is csak Amateraszú természetét testesíti meg, és nélküle nem létezik.”

Az embernek az a célja, hogy eggyé váljon Amateraszúval, mert ha eggyé sül a napistenség szellemével, megszűnik minden betegsége.

Ha eggyé válik az isteni Amateraszú szíve és az ember szíve, ez az igazi örökkévaló élet.

Mivel az alapító már életében eggyé vált az *Amateraszú-omikamival*, ezért őt *ikigaminak*, eleven *kaminak* tekint-

ve, ojának („eredet, anya”) nevezik. Két szentély tanúskodik az iránta való tiszteletről. Japán – mint kiválasztott ország – a naptól származtatja magát. „Szerencsés az az ember, aki a felkelő nap országában születik, és tudja, hogy ott él, ahol a nap kel!”

A vallás követői az emberek átfogó testvériségét szeretnék megvalósítani. Ez a vallás az *őszinteség* vallása, a híveknek a *makoto* („őszinteség”) szolgál erkölcsi mintaként, amely egyúttal Amaterasu istennő sajátosága.

A köznap életre vonatkozó hét parancsolat a következő:

1. Óvd magad a hitetlenektől, mindenkitől, mert te a nagy istenek országában születted!
2. Ne légy haragos, és ne törődj semmiségekkel!
3. Ne légy büszke, és ne nézz le másokat!
4. Mások jogtalanságát ne súlyosítsd a saját jogtalanságoddal!
5. Ne légy lusta, ha jól megy a sorod!
6. Légy őszinte gondolatban, mert az őszinteség vallásához csatlakoztál!
7. Légy mindennap hálás!

Ahogy az alapító, úgy követői is el-elzarándokolnak a napistennő szentélyéhez Iszébe. Április 17-én és 18-án tartják az *alapító ünnepét*.

A kultusz előírja a naperő belélegzésének naponkénti rítusát. Az ima segíti őket abban, hogy elérjenek az élet forrásához; mintegy 4 ezer papja van a vallásnak.

Irodalom

Hepner, C. W.: The Kurozumi Sect of Shinto. Tokyo, 1935.
Kurozumikyó [é. n.] (Okuyama, 1957.)

A LAPPOK VALLÁSA

A ~ az →arktszi és a →finnugor vallásokhoz tartozik. A ~nak eredete a távoli múltba nyúlik vissza, a 19. sz.-ig önállóan létezik.

A lappok (önelnevezésük szerint: *szamek*; egyes számban: *szabme*) fél-nomád, eredetileg csak vadászatot és halászatot űző rénszarvastenyésztőkből álló népe, amely az arktszi térséget lakja Norvégiában, Svédországban, Finnországban és a Kola-félszigeten, mintegy 35 ezer főt számol.

Az ólappok legfőbb istene *Tiermes*, eső- és időjárásisten. A „felhők ura” és „viharapó” élet és halál ura. A mítosz szerint fehér felhőn utazik az égen, tarisznája pedig tele van vilámmal, amelyeket nyíllak gyanánt lődöz a földre. Az idők folyamán ez az isten két alakká válik szét: *Veraldenolmaivá*, a legfelsőbb világistenné, és *Horagallessé*, az időjárásistenné. Egy másik isten, *Bieggolmai* („szél-ember”) pedig a tenger és a halak istene.

A holtak hegyek alatti boldog birodalmát *Saivaimónak* hívják. A halottak zord birodalmát viszont, ahol

Jabmeakka istennő uralkodik „halálanyó”-ként, *Jabmeaimónak* nevezik.

A kultusz a medvéünnepre összpontosul, amikor is köszönetet mondanak az elejtett medvének, hogy nem sebesítette meg a vadászt, aki leterítette őt. Az ünnepi lakoma alkalmával nők és férfiak eljátsszák a medve szerepét, és azzal ér véget az ünnep, hogy eltemetik a medve fejét, csontvázát, nemi szervét és farkát.

A *sámán* (*noid*, ill. *noaide*), hogy révületbe kerüljön, táncol, és a sámán-dobot veri, amely egyébként beteggyógyításra is szolgál. Eksztázis közben a sámán különféle alakokat ölthet magára, elmehet távoli helyekre, és előszólíthatja a sámánkísérő nőt (*noaidekadze*).

A *seidasra* (tiszteleti tárgyak: kövek, fafigurák stb.) úgy tekintenek, mint amelyekben valóságosan benne rejlenek az istenek és a védőszellemek.

Van *kő-seidas* a szabadban, a rénszarvasok vándorútján és *hal-seidas* a tenger vizében a szirteken. A szabad-

ban lévő *seidason* rénszarvasokat, a tengerben lévőkn pedig halakat áldoznak fel.

Irodalom

Karsten, R.: The Religion of the Samek; Ancient Beliefs and Cults of the Scandinavian and Finnish Lapps. Leiden, 1955.

LETT VALLÁS

A ~ az óletteknek, a baltikumi Lettország lakóinak (→balti vallások) kereszténység előtti vallása.

A 9. sz. óta letelepedett lett törzsek, amelyek a balti népekhez tartoznak, a 13. sz. elején német uralom alá kerülnek Livóniában és Kurföldön.

Az ólettek égistene *Dievs* (lett), a világ és az emberek teremtetője, az égi parasztudvar tulajdonosa és állattenyésztő is. Amikor a földön utazgat, esténként betér a parasztok udvarára. Ő serkenti a mezők termékenységét, és gondoskodik az állatállományról is. A keresztény hitre térés után nevével a keresztény Istent jelölik.

Perkonsz (lett: „időjárás”) isten a mennydörgés istene. Villámokat

szór, és esőt hoz ajándékba, ahogy az a termékenység istenéhez illik. Őt tekintik az erkölcs és a jog őrének. Udvarlóként a nap lánya körül forog-lódik, legalábbis a lett népdalokban.

A lett istenségek csaknem mindannyian nőneműek. Az anyaistenségekre jellemző, hogy a mezők és erdők numináinak tekintik őket. A sorsistennő és „szerencseanya” neve *Laima* vagy *Laima mate*. Állatáldozatokat mutatnak be neki, ő pedig ennek fejében megáldja az emberek mezeit és állatállományát.

Saule, a napistennő arról nevezetes, hogy szűz s mégis sok lány anyja. A földnek is van anyaistennője, mégpedig *Zemesz mate*.

Az áldozatokat köveken és fák alatt mutatják be, a férfiakat tölgyfák, a nőket pedig hársfák alá állítják. A 18. sz.-ban vágják ki az utolsó lettországi szent ligetet. A lettek vallása a legújabb időig a lett népdalokban őrződött meg a legteljesebben.

Irodalom

Balys, J.: *Lettische Mythologie*. Riga, 1926.
Biezais, H.: *Die Hauptgöttinnen der alten Letten*. Uppsala, 1955.

Biezais, H.: *Die himmlische Götterfamilie der alten Letten*. Uppsala, 1972.

Biezais, H.: *Die Gottesgestalt der lettischen Volksreligion*. Stockholm–Göteborg–Uppsala, 1961.

Mannhardt, W.: *Letto-preußische Götterlehre*. Riga, 1936.

LITVÁN VALLÁS

A ~ az ólitvánok kereszténység előtti vallása (→balti vallások).

Az észtekkel és lettekkel együtt a balti népek közé tartozó litván törzsek keresztény hitre térítése a 13–15. sz.-ban megy végbe.

Az ólitván istenek közül *Dievas* (litván), égisten és *Menulesz*, holdisten emelkedik ki, s mégis *Perkūnas*, az időjárás és mennydörgés istene van uralmi helyzetben. Az ő kedvéért szent a tölgyfa (lat.: quercus), amelyről a nevét kapta. Az ő tiszteletére ég az örök tűz a szent erdőkben.

Jelentősebb isten még *Dimstipatis* („az udvar ura”) a házi isten, s ekként

a tűzhely és a füst ura, akinek tyúkokat áldoznak fel.

Az istennők közül meg kell említeni: *Sáulét*, a napistennőt, és *Limát*, a sorsistennőt. *Zemyna*, ill. *Zemina* – *Saule*, a napistennő és *Menules*, a holdisten lánya – földistennőként örvend tiszteletnek. Az ő tiszteletére mondanak naponta esti imát, melyet a föld megcsókolásával fejeznek be. *Zverinė*-nek, a kutyaistennőnek is mutatnak be áldozatot, reggel és este termékenységért könyörögnek hozzá. Említhető még *Gabija*, a tűz istennője és *Medeina*, a nyúl- és erdőistennő. A holtak szellemét *veles*nek hívják.

A kultusz a szent *Alka* nevű ligetben zajlik, ahol is állatokat, de embereket is, mégpedig hadifoglyokat, ajánlanak fel áldozatként. Különösen tiszteleméltónak tekintik a tölgyfát és a hársfát. Amíg a főpap, a *krive* táplálja a tüzet, a többi pap mint *burvis* (varázslók) és mint *zimlemis* (jövendőmondók) működik közre.

Irodalom

Biezais, H.: *Die Religionsquellen der baltischen Völker und die Ergebnisse der bisherigen Forschung*. Uppsala, 1954.

LORBER TÁRSASÁG

1949 óta ~ a szokványos megnevezése annak az 1880-ban alapított valódi mozgalomnak, amely az osztrák

Jakob Lorber (1800–64) kinyilatkoztatásaira vezethető vissza, és amelynek 1924 óta *Neu-Salems-Gesellschaft* (Új

Sálémi Társaság), ill. *Neulichtfreunde* (Új világosságbarátok) a neve. Nemzetközileg a tagok *Lorber-Tatge-*

meinschaftba (Lorber Tettközösség) tömörülnek. A ~ képviselőit megtaláljuk Ausztriában, Franciaországban és Braziliában, valamint Németországban – mintegy 26 helyen – és Svájcban.

E →kereszténységből keletkezett társaság Európa új vallási mozgalmi közé tartozik.

Jakob Lorber, a misztikus teozófus 1800. július 22-én születik Alt-Kanischában (Stájerország), a Dráva menti Marburg (ma: Maribor, Szlovénia) mellett egy karvezető fiaként. Eredetileg zenetanár Grazban. Nagy befolyást gyakorolnak rá a protestáns misztikus J. Böhme (1575–1624) és a teozófus E. Swedenborg (1688–1772) írásai. 1840. március 15-én reggel a harmínckilenc éves Lorber belső hangra lesz figyelmes, amely felszólítja őt: „Kelj fel, fogd a palavessződ és írd!” Ezután kezd bele, hogy az attól kezdve folyamatosan érkező kinyilatkoztatásokból megírja Grazban a huszonöt kötetes *Új sálémi írásokat*. Ennek része a tízkötetes „János nagy

evangéliuma” is. Jakob Lorber 1864. augusztus 24-én hal meg Grazban. A német titkosrendőrség 1939 és 1945 között betiltja a ~ot, amely 1945-ben éled újra.

A ~ tagjai szerint Isten, a végtelen szellem, voltaképpen *szeretet* (Atya), *bölcsesség* (Fiú) és *akarát* (Lélek). Tökéletes őseróként betölti az egész mindenséget. Önmagából választja ki az összellemekek szabad világát, akik közül Lucifer fellázad az isteni rend ellen, s ezáltal létrejön „az anyag ősköde”.

Amíg Lucifert visszavezetik az isteni rendhez, az emberre, akiben az isteni összikra él, addig az a feladat vár, hogy teljesítse „Krisztus országának alaptörvényét”, azaz az isten- és a felebaráti szeretet kettős parancsolatát. Jellemző a ~ra ez a tevékeny, felebaráti szeretet, a ~ számtalan karitatív intézményt létesített. A követőknek részletesen előírják, hogy mit egyenek, de főleg a hüvelyeseket, a kenyeret és a mézet ajánlják. Megengedik a „papi vagy partneri

házasság”-ot. A ~ barátai helyi, kötetlen *testvéri körökben* egyesülnek, és a Lorbert követőknek nem kell kilépniük addigi vallásukból. A tagok *imatermekben* gyűlnek össze, mert elutasítják a templomépítést.

Az alapító, Jakob Lorber írásai a tagok szemében *új kinyilatkoztatások*, amelyek kibővítik az evangéliumokat, és felérnek a Bibliával, ha ugyan nem múlják felül. A *Lorber-írások* elterjesztésére már 1851-ben kiadót alapítottak Bietigheimben (Württemberg), amelyet 1937 óta „Lorber Verlag”-nak neveznek. Jakob Lorber könyveinek összpéldányszáma meghaladja az 1 milliót.

Irodalom

Deml, F.: *Christliche Einweihung*. Bietigheim, 1968.

Lorber, J.: *Die Haushaltung Gottes*. I–III. Bietigheim-Bissingen, (1840/44) 1981.

Lutz, W.: *Die Grundfragen des Lebens*. In der Schau des Offenbarungswerkes Jakob Lorders. I–III. Bietigheim-Bissingen, 1979.

LORENZIÁNUSOK

~nak az *Emil Hermann Lorenz*ről (1864–1929) elnevezett közösség tagjait hívjuk. A ~ mozgalma 1914-ben Marterbüchselben (a szász Érchegeység) alakult, és 1929-től *Gemeinschaft in Christo Jesu* (Közösség Jézus Krisztusban) az elnevezése. A vezeklést hirdető két pap, Gottlieb Heinrich Reichelt (1837–78) és Oswald Ferdinand Schneider (1835–1908) körül kikristályosodó csoportokból keletkezik ez a mozgalom, hozzávetőleg 5000, a szász térségben honos követővel. Legfontosabb szentélyük a marterbüchseli „Eliasburg” (Illésvár) az Érchegeységben.

Ezt a →kereszténységből létrejött közösséget Európában az →új vallási mozgalmak közé számítják.

Az 1864-ben született alapító kezdetben egy kis itatóspapírgyár tulajdonosa az érchegeységbeli Marterbüchselben. Profetikusan elhivatását 1884-ben éli át, amikor is az az érzése támad, hogy János apostol szelleme vezeti őt. 1914-től lép a nyilvánosság elé közérdekű kijelentéseivel.

A közösség eszkatologikus chiliasztikus tanai szerint az Atya, Fiú és Lucifer isteni triaszából az utóbbit kitaszítják felfuvalkodottsága miatt, és azóta háború dúl Isten, a „mindenható” és a Sátán, a „sokhatalmú” között.

A jó és rossz egymással szembeszülő erői az emberekben hatnak: Isten szelleme az emberi lelkiismeretben, a Sátán pedig a húsban, és az

epe a „közvetlen székhelye”. A jámborokra három megváltási fokozat vár: 1. megszabadulás a szellemi haláltól Jézus, az istenfia „megváltás”-a által; 2. élet az Emil Hermann Lorenz által megkezdett ezeréves birodalomban, amely maga a „tökéleteség”; 3. bejutás az örökkévalóságba a „megnemesedés” révén. A megváltás útjának végén az Atyaisten, a Fiúisten (oldalán az „elhivatottak”-kal és a „kiválasztottak”-kal) és a Szentlélekisten alkotja az isteni triaszt (az egész megmentett emberiséggel, kivéve Lucifert).

Az alapító Lorenzen Illés próféta visszatérő lelke jelenik meg. Ő a Jézus által csak elindított megváltás végideji bevégzője, és ő gyűjti össze

az összesen 144 ezer kiválasztottból (vö. Jel 14,1) azt az utolsó 5 ezret, akiknek hirtelen elragadása hamarosan bekövetkezik.

A Lorenz-követők számára konfirmációval történik a közösségbe, megpecsételéssel a 144 ezer kiválasztott közé való besorolás. A közös-

ség élén kisebb tanács, az ún. Örök tanácsa áll. Vannak fő-, körzeti, helyi és ifjúsági örök. Az istentiszteletre gyülekező helyet *Bethaniának* hívják.

Az alapító pergamenekre írt kinyilatkoztatásainak a Bibliával egyenrangú tekintélyük van.

Irodalom

Kleemann, S.: Die Lorenzianer. Dresden, 1926.
Lorenz, E. H.: Pergamente. [é. n.]

LÓTUSZ-SZÚTRA VALLÁSOK

A ~ összefoglaló elnevezése azoknak a Japánban 1925 és 1946 között a mahájana-buddhizmusból keletkezett → új vallásoknak, amelyek a *Lótusz-szútra* nyomán, rá hivatkozván a világ etikai és szociális problémáit szeretnék megoldani.

Mindhárom új vallás a japán *Rissó daisi* (1222–82) nevű, de csak *Nicsiren* néven emlegetett szerzetes által 1253-ban alapított és róla elnevezett *nicsiren-sűból* (japán: „nap-lótusz”) keletkezett, amely a *Szaddharmapundarika-szútrán* (szanszkrit: „a jó törvény lótuszaról”) alapul, és a *Lótusz-tanban* látja a vallás lényegét.

A ~hoz a *reiju-kai*, a *rissó-koszei-kai* és a *szoka-gakkai* (→buddhizmus) tartozik.

A **reiju-kait** („elki barátok társasága”) 1925-ben alapítja a japán *Jaszukicsi Kotani* (1884–1924) és *Kakutaro Kubo* (1892–1944).

A **rissó-koszei-kait** („társaság a jog és a felebaráti kapcsolatok őszinteségéért”) egy japán nő, *Mjoko Naganuma* (1889–1957) és társa, *Nikkjó Nivano* (sz. 1906) hozza létre 1938. március 5-én. A vallási központ Szuginami-ban van, Tokió mellett az 50 ezer embert befogadó *daiszeidóval* („nagy katedrális, nagy szentély”), amelyet 1956 és 1961 között építettek.

A **szoka-gakkait** („társaság az értékek megteremtéséért”) két japán, *Cuneszaburo Makigucsi* (1871–1944) és *Joszei Toda* (1900–58) alapította 1937/46-ban; ma *Daiszaku Ikeda* (sz.

1928-ban) a harmadik elnöke (1960 óta). A „*Lótusz-fóhadiszállás nagy előcsarnoka*” a Fudzsi-hegy közelében fekvő Taiszekidzsiben van.

A ~ban közös, hogy nagyra becsülik régi mesterüket, Nicsirent, és évenként, október 12-én megünneplik halála napját, amiként az is, hogy különösen erős karitatív elkötelezettséget tanúsítanak.

A *szoka-gakkainak* azért kell teljesítenie minden földi kötelességét mind világi, mind társadalmi téren, hogy boldog emberi társadalom jöhessen létre.

Mivel a minden emberben benne rejlő buddha-természet a harmonikus felebaráti kapcsolatok ápolása révén válhat komoly tudattá, a *rissó-koszei-kai* naponta összegyűjti 10 ezer tagját a nagy „gyakorlócsarnok”-ba azzal a céllal, hogy „a bódhiszattva-útra lépjenek, hogy mindenki áldozatokat hozzon a felebarátjáért a világ megmentése érdekében”. A szociális elkötelezettség világosan felismerhető a sok óvoda, iskola, árvaház, kórház és öregek otthona építésében. Az öregeket különösen becsülik és tisztelik, mert ők már úgy élnek, mint akik „a halállal néznek szembe”. Teljesen tisztán látják ugyanis:

Ahol az öregek rábízák magukat valamely mozgalomra, olyan erő hatnak, amelyek túlélik a halált.

E három ~ fő írása az a Kr. u. 280 körül keletkezett *Szaddharmapundarika-szútra*, amely szerint Buddha csak látszólag jutott a *nirvánába*, mert csak a világ balgái iránti részvéttől adja ki magát halottnak. Voltaképpen sosem szűnt meg létezni.

Ebben a mahájana-szútrában olvasható pl. a híres buddhista *Példázat a jó apáról*, amelynek sok szempontból rokona a Bibliában hátrahagyott keresztény *Példázat az irgalmas apáról* és tékozló fiáról.

Irodalom

Fujiwara, H.: I Denounce Sōka Gakkai. Tokyo, 1970.
Köhler, W.: Die Lotus-Lehre und die modernen Religionen in Japan. Zürich, 1962.

MAGYAR ŐSVALLÁS

A ~ a magyarságnak a honfoglalás, ill. a kereszténység felvétele előtti vallása. A magyarság története folyamán sokat változott; a feltételezett finnugor alapok mellett változatos kulturális hatásokat olvasztott magába. A finnugor és ugor, valamint az ősmagyar kori állapotokra – írott emlékek híján – a magyar néphit újkorig megőrzött adataiból és a hiedelmek terminológiájából tudunk visszakövetkeztetni. Ebben segítségünkre van az összehasonlítás mindazon népek mitológiájával és hiedelmeivel, amelyekkel a magyarság tartós kulturális kapcsolatban volt. A legrégiesebb vonások egy része sok nép mitológiájában fellelhető általános vonás: ezekben az esetekben éppen ebből a tényből következtetünk arra, hogy az adott hiedelem az ősmagyarság világmépének is része kellett hogy legyen. Az előmagyar korra nézve már a honfoglalás kor régészeti emlékeiből, valamint a hősköltészet és mitológia krónikákban őrzött nyomaiból, külföldi történétírók magyarokról feljegyzett adataiból is vissza tudunk következtetni. Ebben a korban már erősen lecsökkent a magyarság vallásában a finnugor alapréteg szerepe. A délorosz sztyeppen a legfontosabb a különböző török népek sorozatos hatása volt, elsősorban is a 7–9. századi bolgár-török kapcsolatoké. Számolni kell a 2–9. századi iráni és 9. század előtti keleti szláv hatásokkal is.

A honfoglaló – s a honfoglalás előtti – magyarság a sztyeppi nagýállattartókra jellemző kulturális jegyekkel rendelkezett. Az idegenek által „türkök”-nek nevezett magyarok a Kazár Kaganátus kötelékében törökös szervezésű és kultúrájú néppé váltak; a türk-kazár típusú kettős fejedelemség fogta össze a magyarság törzsi szervezetét is. A vallási élet is magán viselte a Kazár Birodalom személyi

függőségre épülő államvallásának vonásait. A vallás nem volt mentes a kazár uralkodó rétegek által kultivált zsidó vallás egyes elemeitől és a Kazár Birodalomban szintén jelen lévő keresztény és iszlám hatásoktól sem, amint ezt a honfoglalás kori temetők leletei bizonyítják. Török jövevényszavak (*bocsát, tor, gyász*) és más, ismeretlen eredetű, de honfoglalás előtti szavak sora (*imád, id = 'szent', boldog, üdv, böjt, vétkezik*) fejlett vallási életre vall.

A szervezett vallás és kultuszai mellett fel kell tételeznünk a köznép világfelfogásának, hiedelmeinek, a mindennapi mágia rítusainak laikus gyakorlatát is. A domináns törökös réteg mellett és alatt éltek a mitológia, a hiedelmek, rítusok ugor hagyományai is, de nem tudjuk, hogy pontosan miképpen rétegződtek, milyen rendszerben éltek egymás mellett a különböző korú elemek.

Ami a vallás és mitológia egyes részterületeit illeti, a *kozmogónia* alapkategóriája az „Ég (istenek lakhelye) – Föld (emberek lakhelye)” kettősség. Ez a dualizmus finnugor hagyomány lehetett, a lapos föld és a búraszerű égbolt elgondolásával együtt. Ugor nyelvrokonaink világmépére is – kettős társadalmi struktúrájuknak megfelelően – egy dichotomikus szimbolikus osztályozó rendszer jellemző: a világmindenséget leíró oppozíciós rendszerben a „főthűsevő” *por* nemzetség földi világa áll szemben a „nyershűsevő” *mos* nemzetség „égi vadász” népével. A dualisztikus kozmogónia mellett feltételezhető a magyar ősvallásban az „Ég–Föld–Alvilág” hármasságának tana is. Az Alvilág a halottak, démonok lakóhelye, a mennynek, az istenek lakhelyének sötét, hideg, éjszakai mása, amelyeket kígyók, békák, hullók, vízi sárkányok népesítenek be. Egy ilyen alvilág-elképzelésre a középkori és kora

újkori magyar pokol-víziók leírásaiból és altáji hősénekek rokon motívumaiból következtettek; eszerint ez a magyar nép világmépének török eredetű rétegébe tartoznék.

A három szintű világmindenségnek velejárója a „Föld közepének” az elképzelése. Ez sok helyen – pl. az észak-ázsiai vadász- és pásztornépek samanisztikus világmépében – együtt jár (a jurta sátorkorájával azonosított) „középtengely” képzetével. Sok helyen *világja* testesíti meg a középtengelyt, amelynek koronája az égbe, gyökere az alvilágba nyúlik – ennek révén átjárhatók a háromszatú világ egyes rétegei. Ez magyarázza a világfának az eurázsiai → samanizmusban betöltött szerepét (a sámánnak ugyanis e világ és túlvilág között kell közlekednie). A világfá egyetemes kozmogonikus elképzelés, az obi-ugor és közép-ázsiai mitológiákban valószínűleg iráni eredetű, és feltételezhető az ősmagyarság világmépében is. Kérdéses, hogy joggal tartotta-e Diószegi Vilmos és nyomán mások is uráli eredetűnek a világfának azt a – magyar néphitből is kikövetkeztetett – típusát, amelynek koronáján a Nap és Hold foglal helyet. – Ami az égítesteket illeti, némely kutató ősmagyar *nap-* és *hold*kultuszot tételezett fel, ennek azonban nincs nyoma, bizonyítéka. Azt azonban biztosra vehetjük, hogy a Holdnak szerepe volt az időszámításban (holdnaptár), a holdfázisokat pedig – a Föld sok népéhez hasonlóan – a növényi és állati termékenységgel hozták összefüggésbe az analógiás mágiában.

Keresték a magyarság hiedelmeiben is a nyomait a több uráli nép hagyományaiban fennmaradt kozmikus mitológiáinak. Ennek része a Tejút, mint „Madaras út” elképzelése és a Jávorcillag-mítosz, amely obi-ugor rokonainknál totemisztikus monda-

ként maradt fenn. E képzetek magyar megfelelőiről nem tudunk, de ősmagyar kori meglétük nem kizárt. A csillagképek kozmológiáját illetően két magyar terminus látszik honfoglalás előtti hagyománynak: a Tejút „Szalmásút” elnevezése (és a szekérről lehulló szalmával kapcsolatos mondája) török hatásra vall, a Pleiades (Fias-tyúk) csillagkép „Szita-csillag” (és egyéb, rostával, szitával kapcsolatos) neve pedig valószínűleg azokkal az általános eurázsiai hagyományokkal függ össze, amelyek szerint e „rosta” lyukain átszűrődik az égbolt fényessége.

Az ősvallás a legtöbb finnugor/ugor nyomot feltehetően az animizmus, a lélek-elképzelések és túlvilághit területén őrizte. Itt olyan archaikus, egyetemes képzetekről van szó, amelyek egyidejűleg utalnak ősmagyar, ill. urál-altáji és európai vagy egyetemes emberi sajátságokra. Fennmaradtak a magyar néphitben is a kettős lélek-felfogásra utaló adatok: eszerint volt 1. egy életfunkciókat hordozó, a testtel szoros kapcsolatban lévő „életlélek” és 2. egy „szabad lélek”, amely a testtől ideiglenesen elszakadhat. 1. A pára, lehelet alakjában elképzelt „lélegzetlélekre” valló lélek szó azonos jelentéssel ismert az egész finnugorságnál. Az életfunkciókat hordozó lélek másik elképzelése a vérrel és az elvérzéses halálnemekkel függ össze. Lehetséges, hogy szervlélekkel kapcsolatos képzetek maradványaira utal az ember énjének a szívvel, vesével, májjal kapcsolatos metaforikus kifejezése („veséjébe lát” stb.). Pais Dezső az ősmagyar *jonh* ('belsőrészt') szót is ezzel hozta kapcsolatba. 2. Maradványaiban még a mai magyarságnál is fellelhetők a dualisztikus lélek-elképzelés szerinti másik lélek hiedelmek: A *szabad lélek*, *árnyéklélek* vagy *képmáslélek* a testtől az élet folyamán is elszakadhat ideiglenesen; a halál beállta előtt elhagyja a testet, és attól függetlenül él tovább. Nincs külön finnugor, illetve magyar terminusa (az íz szó idekapcsolása

kétséges). Az újkori magyar néphitben a testből egér, méh, pillangó, dongó, madár, kígyó alakjában ideiglenesen távozó lélek hiedelmek az általános európai nézetek megfelelői, de hasonló hiedelmek a finnugor és altáji népeknél is általánosak, tehát a magyar ősvallásnak is részei lehetnek. A kettős léleknek az eurázsiai és a feltételezett ősmagyar samanizmusban különös jelentősége van: ez teszi lehetővé, hogy a sámán lelke, transz-állapotban testéből kiszállván, a túlvilágra menjen feladatait teljesíteni. A honfoglalás kori magyar sírokban szórványosan észlelt koponyatrepanációt is a lélekvesztéses betegségekkel – és így az ősmagyar samанизmussal – kísérelték meg kapcsolatba hozni (a beteg visszahozott lelke a léken át tér vissza a fejbe), e feltételezés azonban nem kellően bizonyított.

A halál után tovább élő lélek hite – mint erre a halottkultusz több formája, elsősorban a honfoglalás kori temetők gazdag halotti mellékletei vallanak – a magyar ősvallásnak is egyik alaptetele volt. A régészek a honfoglalás kori sírok, illetve holttestek kelet-nyugati tájolása alapján tételeznek fel egy nyugaton elhelyezkedő túlvilágot (a fent említett alvilág mellett), amely – néprajzi párhuzamok tanúsága szerint – messze, a „vízen túl” volt (obi-ugor nyelvrokonaink hitének megfelelően). A honfoglalás kori sírok egy részében a harcosok fegyvere az életben viselttel ellentétben oldalon helyezkedik el, egyes nemzetségi temetkezési helyeken pedig a férfiak és nők (a török település- és ültetésrendben szokásos) jobb-bal elhelyezkedése cserélődik fel. E megfordításokból László Gyula egy tükörképszerűen megfordított túlvilág hitére következtetett: ez a Föld sok népénél – nyelvrokonainknál is – előforduló elképzelés.

Ami a feltételezett finnugor kori *totemiztikus* képzeteket illeti, ezek is eltörökösödtek az ősmagyar korban: az erre utaló nyelvi adatok és hiedel-

mek bolgár-török kapcsolatokra val-
lanak. A krónikáinkban őrzött totemiztikus mítosz-nyomok, az Árpád-kori törökös személynévadás (Ákos = 'Fehér sólyom', Kurd = 'Farkas' stb. nevek), a *szarvas*, *sértés*, *farkas* eufemisztikus neve, továbbá a farkastisztelet adatai (a „farkaseskü”, a magyarok „farkasüvöltése”) mind a régebbi gyökerű totemiztikus képzetek török „felülretegzésére” vallanak. A *farkas*- és *medvetisztelet*, valamint a *lókultusz* feltételezését a finnugor és ugor kor különböző szaka-szaiban elsősorban nyelvrokonaink párhuzamai támogatják.

Az ősvallás *istenvilágáról* igen keveset tudunk, akár az előmagyar kor, akár régebbi rétegek vonatkozásában. Adatok híján, pusztán a nyelvrokonok párhuzamai alapján valószínűsíthető, hogy az ősmagyarság valamikori mitológiája is rendelkezett például a vogulokéhoz hasonló hierarchikus szellem- és istenvilággal, a csúcson egy égistennel (a magyarok istenét, égistenét történeti források is említik), az alacsonyabb rendű istenek közt egy demiurgosz-szerepet is betöltő lénnel. Kérdés, hogy az előmagyar korban élt-e még a beléjük vetett hit.

Az *Isten és ördög* ismeretlen eredetű, honfoglalás előtti (nem keresztény) terminusok mögött talán egy török vagy iráni eredetű „főisten-démon”, netán egy „főisten – teremtésben részt vevő demiurgosz” páros rejlik. A honfoglalás korban feltételezhető egy török/iráni hatásoknak köszönhető, zsidó/keresztény befolyásoktól sem mentes egyistenhit, amely mellett sok konzervatív, politeisztikus vonás is élt, illetve régebbi istenségek és kultuszok maradványai is feltételezhetők. Egyes kutatók számolnak pl. egy születéssel, sorssal kapcsolatos istennővel (néhány vélemény szerint az újkori néphit Szülőboldogasszonya ennek az „utódja”, erre azonban nincs bizonyíték).

A feltételezett „istenség-demiurgosz” pároshoz igen ősi, Észak-Eurá-

zsiában, Közép-Ázsiában és Észak-Amerikában egyaránt elterjedt teremtménymítosz is kapcsolódik: a világ kettős teremtmése (istenség és demiurgosz által) a vízből „búvárként” felhozott homokból. Ez a mítosz része lehetett a magyar ősvallásnak is, annak ugor kori hagyatékaként, de a török népeknél is tudunk közeli párhuzamairól (a Balkánon pedig a bogumilizmus tartotta életben a középkoron át az újkorig). A világ Isten és ördög általi kettős teremtméséről szóló mondák a bukovinai és moldvai magyarságnál a 20. századig ismertek voltak: az Isten a tenger fenekéről felhozott homokból teremti a világot, amelyért az ördögöt küldi le. A Föld vízből való teremtmésének archaikus elképzelésével kapcsolatos az a szintén ősi, de még az újkori magyar néphitből is ismert nézet, hogy a Föld vizen áll és víziállatok: hal, cethal, teknősbéka tartják; más nézetek szerint bika, ökör, bivaly (a szarvai közt). Valószínűleg ez is közös eurázsiai-amerikai archaikus kultúraelem, és mint ilyen, része lehetett az ősvallás kozmogonikus hagyományainak is (Vargyas kutatásai szerint iszlám hatásra).

Feltételezhető az ősmagyar korban – obi-ugor nyelvrokainak gazdag mitológiaiának analógiájára – egy hierarchikus szellem- és démonvilág, amelyről azonban szinte semmit nem tudunk, rendszerét nem ismerjük. Valószínűleg voltak a honfoglalás előtti magyarságnak pl. fákban, vizekben, forrásokban lakozó természeti szellemei, de semmilyen adatunk sincs ezekre. Legfeljebb azokból az Árpád-kori tiltásokból következtethetünk vissza rájuk, amelyek fának és forrásoknak „pogány módon” áldozókra utalnak. Egyetlen szellemlényre van régészeti bizonyítékunk: a honfoglalás kori „kutyás” sírok alapján következtettek a gazdája lelkét a túlvilágra is elkísérő kutya alakú őrzőszellemre. Ez feltehetően az altáji népek hiedelmeiből ismert eredeti farkas-őrzőszellem másodlagos változata.

Feltehető, hogy olykor új néven éltek tovább az ősvallás szellemei, ezért veszítettük nyomukat. Ez történhetett például a *lidérc*nek nevezett szellemmel (bizonytalan etimológiájú, de valószínűleg szláv név). Ez az újkori néphitben csirke, tyúk, kigyó alakjában megjelenő segítőszellem, amely tulajdonosát gazdaggá teszi; ismert repülő, tüzet szóró incubus démonként is. Újkori néprajzi párhuzamokból arra következtethetünk, hogy némely vonásában honfoglalás előtti, török eredetű samanisztikus segítőszellemek nyomait is őrzi, noha újkori vonásai nagy részét szláv népeknél is ismerjük. Többet tudunk az alsóbb rendű démonvilág egy némely tagjáról. Ezek nem a tétel vallásnak, hanem a népi hiedelemvilágnak lehetnek részei. A néphit mai napig élő terminusai arra vallanak, hogy ez a népies démonvilág is erősen törökössé vált. A *boszorkány* szó éjszakai „nyomó” (fulladást, szívpanaszokat, nyomásérzetet, erotikus élményeket okozó) incubus démonot jelentett. Az ötörök jövevényszó eredeti jelentése ’nyomó’. Bizonyára a fogalom is török eredetű, de lehetett finnugor elődje is: effajta alvilági, szexuális karakterű démonokat több finnugor nép hiedelemvilágából ismerünk.

A szintén török eredetű névvel ellátott *sárkány* összetett, több hiedelemréteget őrző alakja az ősvallás népies démonvilágának. Mint rossz időt, vihart, jégverést hozó időjárás-démon a honfoglalás után szláv vonásokat is vett fel, de népmeséinek sárkányharc-motívumai szorosan az altáji hősepikához kötik.

A *mágia* az emberi gondolkodás egyik korai fejlődési szakaszának általános jellemzője, tehát a magyarság világképének és mindennapi életének is szükségképpen része volt az őstörténet korszakaiban. Feltehetjük, hogy mágikus eljárásokat mind a varázslók, papok, mind pedig a köznép alkalmazott, pozitív, serkentő céllal a gazdaság, háztartás különböző terü-

letein vagy az egyéni boldogulás: gazdagság, egészség biztosítására és gyógyításra) éppúgy, mint ártó, „rontó” szándékkal. A mágia alkalmazását bizonyító adat azonban igen kevés maradt fenn, néhány terminusra (*orvos, bú, báj*) és honfoglalás kori sírleletekre kell szorítkoznunk, amelyekből az ősmagyar korra is visszakövetkeztethetünk. Ezek a leletek a rontás, szemverés elleni amulettként viselt kék és piros gyöngyök, átlatszcsoncskák (burját nevükön *on-gonok*). Talán a mágia honfoglalás előtti specialistáira következtethetünk vissza Szent István és Szent László bűbájosok, varázslók és jövendőmondók („malefica” és „venefica”) ellen hozott törvényeiből (I.31; I.34) is.

Ami a *divináció* és *jóslás* rítusait illeti, analógiák alapján valószínűsíthető, hogy az ősmagyar kori népi gyakorlatra inkább az előjelek megfigyelése és egyszerű jósló cselekmények voltak jellemzőek. Azok a bonyolultabb eljárások, amelyek áldozatok vagy divinációs – istenítélet jellegű – szertartások részei, általában papok, varázslók hatáskörébe tartoztak. Ilyesfajta szakemberekre és a fejlettebb jósló technikák ősmagyar kori gyakorlatára vallanak a nyelvünk finnugor, illetve uráli szókészletéhez tartozó *jós/javas*, valamint a *néző* és *látó* szavak.

A vallásos *kultusz* legfontosabb rítusára a finnugor eredetű *áldozat* szó utal. Áldozatot istenségeknek, ősöknek, halottaknak mutattak be, engesztelő vagy hálaadó céllal. Ami az ősmagyarságot illeti, a *fehérlo-áldozat* – melyre több török néptől vannak párhuzamaink – még középkori krónikáink is említik. A fehér lovat eredetileg feltehetően egy – fehér színnel kapcsolatba hozható – égi istenségnek áldozták. Az áldozatra utaló ősvallási emlékek legtöbbször a halottkultusszal kapcsolatban maradt fenn.

A temetőben tartott *halotti tort* – amely a finnugor és török népeknél

egyaránt gyakori halotti áldozati forma (a szó török) – honfoglalás kori sírok tanúsága szerint a magyarok is gyakorolták; erre vallanak a sírok mellett és bennük megőrződött tűznyomok. Az áldozati állat feltehetően a honfoglalás kori lovas-temetkezésekből ismert ló volt, amelyet a halott jelenlétében (mintegy vele közösen) toroztak fel. A férfilakosság bizonyos rétegeire jellemző *lovas-temetkezés* (amelynek párhuzamait mind a sztyepp török népeinek, mind ugor nyelvrokainak köréből ismerjük) egyik formája a hátsóként a halottal adott egész ló eltemetése volt, a másik pedig az, amikor csak az üres bőrben benne hagyott koponyát és a lábszárcsontokat helyezték a halott mellé: a húst még a sír betakarása előtt feltorozták.

Honfoglalás kori temetőkből az ősmagyar *halottkultusz* egyszerűbb, egyetemesebb megnyilvánulási formáira is következtethetünk: ilyen a halott ellátása a földi tevékenységének túlvilági folytatásához szükséges tárgyakkal, valószínűleg és jelképesen. A ruha és étel-ital mellett a sírba tették a vadászszerszámokat és fegyvereket (tegez, íj, nyíl, szablya), valamint a sarlót mint a földművelés eszközt. Sajátos halotti melléklet az arcot letakáró szemfedő vagy *arcmaszk*, amely a halottat az élőktől szimbolikusan elválasztó eszköz.

Obi-ugor párhuzamok valószínűsítik, hogy az ugor múltig vezethető vissza a honfoglalás kori arcmaszkoknak azok a fajtái, amelyeken a szem és száj helyén ezüstlemezek vannak.

A magyar ősvallás kutatói – elsősorban Diószegi Vilmos – a honfoglalás kori vallás gerincének a *samanizmus* tartották. Diószegi – mint már előtte Sebestyén Gyula és Róheim Géza is – a samanizmus egyes jelenségeinek ősmagyar és honfoglalás kori meglétére urál-altájai népek, valamint európai szomszédaink néprajzi, nyelvészeti párhuzamainak meglétéből

vagy hiányából következtetett. A samanizmus a törzsi társadalmak alapvető rituális rendszere volt, a neolitikus vadász kultúrákban gyökerezett. Mind az uráli, mind az altájai népek életében fontos szerepet töltött be. Archaikusabb szinten ez volt maga a vallás, sok helyen pedig a fejlettebb vallási formációk mellett élt tovább különböző sajátos szerepekben (a sámán lehetett pap, varázsló, próféta, orvos egyaránt). Az ősmagyar korban feltehetően már másodlagos volt a szerepe egy olyan fejlett vallási rendszer mellett, ahol (már) nem töltött be a sámán papi funkciókat, hanem bizonyos sajátos feladatai – pl. gyógyítás, termékenységarázslás, jóslás – voltak. A sámán tevékenységének lényege az érintkezés a szellemekkel: mediátor – közvetítő – evilág és túlvilág között.

Az eksztázis, illetve transztechnika segítségével – a dualisztikus lélekelképzelésnek megfelelően – testétől ideiglenesen elszabaduló lelke a túlvilágra megy feladatait teljesíteni. A közlekedés útja a világtengely/világfa, amelynek révén az égbe és az alsó világba juthat.

Képességeihez a sámán – az eurázsiai samanizmus területén – általában örökléssel vagy kiválasztódással jut; ismert a testi jellel (főlöleges csonttal) születés képzete is. Elhívását betegség előzi meg, és követi a hivatása gyakorlásához – az eksztázis előidézéséhez – szolgáló felszerelés (dob) megszerzése. A sámánnak a beavató „lélekutazáson”, amelyre általában elhívó szelleme kíséri, próbákat kell kiállnia: például testét feldarabolják a túlvilági szellemek, majd újra életre keltik; vagy „viaskodnia” kell ellenséges szellemekkel. Az avatást a szellemvilággal való rendszeres kapcsolatteremtés követi, amelyben őrző- és segítőszellemek vannak segítségére.

A többnyire állatalakban megjelenő segítőszellem bizonyos tekintetben a sámán alteregója, életerejének kifejezője; egyidejűleg a transz során a

testéből távozó szabad lélek állapot alakja is lehet.

Mind Róheim, mind Diószegi altájai jellegűnek, a sztyeppei török hatások által meghatározottnak ítélte az ősmagyar samanizmust, kevés finnugor nyommal. A feltételezett ősmagyar sámán honfoglalás kori utódjának a *táltos* tartották (maga a *táltos* szó valószínűleg ugor kori). A táltos alakja hiedelmekben, mondákban a legújabb korig fennmaradt. A fent említett samanizmus-motívumok egy részére vissza lehetett következtetni a táltos-hiedelmekből. Legismertebb motívumok: a táltos kiválasztása „főlöleges csonttal”, „foggal születéssel”, valamint a viaskodás (eredetileg a túlvilág szellemeivel) bika vagy ló alakban, a közösség jó időjárásáért, terméséért. Más fontos mozzanatok – mint pl. a sámánbetegecs, elhívó-, segítőszellem, a szita mint „sámándob”, illetve a világfával kapcsolatos képzetek és a táltos, ill. sámán agancsos vagy szarvas fejviselete – már bizonytalanabb következtetések tárgyai, csak esetlegesen kapcsolhatók a sámánutódnak tartott táltos alakjához.

Hasonlóképpen bizonytalanok a táltos eksztázisára vonatkozó adatok, e téren azonban bizonyítékul szolgálnak az ősvallási sámán eksztázisához *révül, rejtezik* finnugor eredetű szavaink.

A magyar ősvallás sámánjára vonatkozó kutatási eredményeket kiegészítik és némileg módosítják az európai samanizmus újabb kutatásai: a magyar táltos némelyik vonása révén európai szomszédainkhoz, egy ősi európai samanizmus nyomaihoz (a túlvilággal transz révén kapcsolatot tartó, állatalakban viaskodó varázslók az Alpok vidékén, a Balkánon és a Kaukázusban) is kapcsolódik. E vonásait feltehetően honfoglalás előtti és utáni szláv (esetleg iráni) kulturális hatások eredményeképpen nyerte. Így a táltosnak nevezett ősmagyar sámánról teljes bizonyossággal csak azt állapíthatjuk meg, hogy léte-

zett, és tevékenysége meglehetősen hasonló lehetett az európai környezetben található (részben talán bolgár-török eredetű) samanisztikus gyakorlatokhoz; e hasonlóságok révén tudott európai környezetébe illeszkedni.

Irodalom

Bartha Antal: A magyar nép őstörténete. Bp. 1988.

Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp. 1958.

Pais Dezső: A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből. Bp. 1975.

Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások. Bp. 1925.

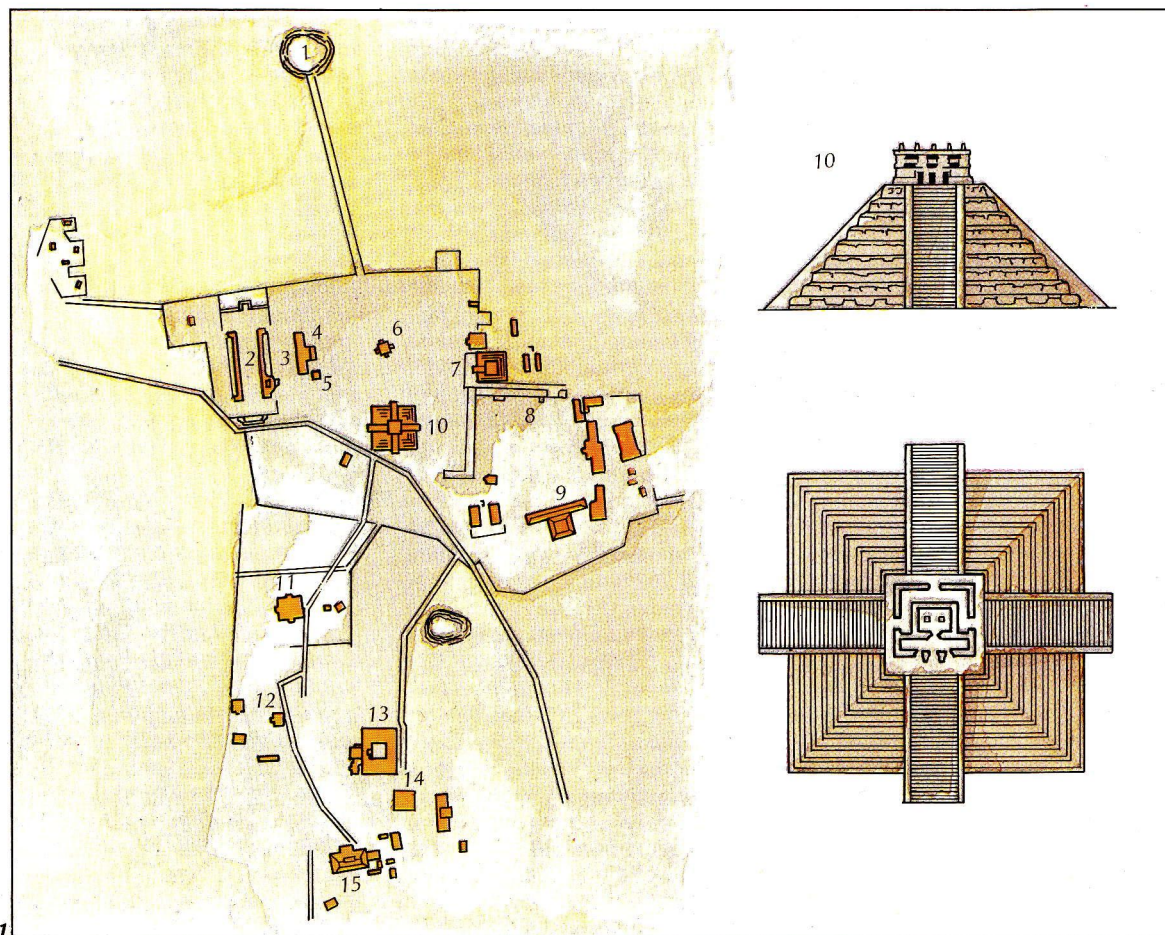
Vargyas Lajos: Honfoglalás előtti keleti elemek a magyar folklórban. Történelmi Szemle 1977, 107–121.

MAJA VALLÁS

A ~ a közép-amerikai *maja* indián nép vallása, amely Kr. u. 317 és 1441 között mindenhol elterjedt a mai Guatemala, Honduras, El Salvador és

a mai mexikói Chiapas, Tabasco, Campeche és Yucatán állam területén. A maja vallás az →indián és az →amerikai vallásokhoz tartozik.

Az egymás mellett élő maja városállamokat, amelyek között ott van Tikal, Copán, Palenque, Uaxactún és még egynéhány, egységesen régi bi-

2

1 Kultuszkörzet Mexikóban, Chac kultuszközpontja, Chichén Itzá (Mexikó)

1. áldozati központ
2. Labdajáték tér
3. Jaguárok temploma
4. a Koponyaállvány terasza
5. nemesek temploma
6. Hajnalszillag-templom
7. Harcosok temploma
8. az Ezer oszlop
9. piaccsarnok
10. Kukulcan-templom („Castillo”)
11. a főpap sírja
12. Chichanchob-templom
13. csillagvizsgáló („El Caracol”)
14. a Falitábla temploma
15. az apácák háza

2 A Kukulcan piramisa (Castillo), 1000–1200. Chichén Itzá

3 Chac mint kultuszedény, 850–1400, kerámia. Mexikó, Antropológiai Múzeum

4 Kukoricaisten Copánból, 771, trachit. Washington, Dumbarton Oaks Collection

5 Kukoricaistennő

6 Pap kígyótorokban, 600–900. Mexikó, Antropológiai Múzeum

7 Naptemplom, 642. Palenque (Chiapas, Mexikó)

3

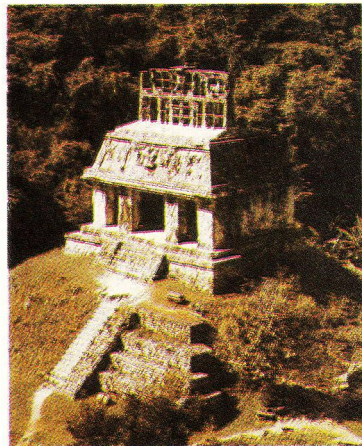
4

5

6

7

rodalomnak (Kr. u. 317–987) neveztük. Amikor pedig a maják zöme kivándorol a Yucatán-félsziget északi részébe, akkor létrejön az új birodalom (Kr. u. 987–1441), legfontosabb városaival: Chichén Itzával, Mayapánnal és Uxmállal egyetemben, amelyeket Mayapán egyesít ligába (1007–1204). De amikor a spanyolok 1523 és 1541 között elfoglalják a maják területét, a maja kultúra részben már el is pusztult.

A maja kultúra – amely Észak-, Közép- és Dél-Amerika összes indián kultúrája között a legjelentősebb – teljesítménye egyértelműen kirajzolódik a történeti kronológiából, az asztronómiából és a matematikából (nulla értékeket alkalmazó számrendszer), valamint a városépítésből és a képzésből. Ez utóbbit még ma is csak részben fejtették meg.

Az ég és föld teremtetőjeként tisztelik Hunaphu testvérpárt (maja: *hunap* = „egyetlen” és *hu* = „isten”), a többi isten atyját a Yucatán-félszigeten.

A főistennek tekintett Itzamná (maja: „a harmat háza”) nap- és égisten, törve eredeztetik az egész kultúrát: az orvoslást, a földművelést, de az írást és a naptárt is. Itzamná Hunaphu fia, Ixchel férje és a Bacab istenek (maja: „fiak”) apja. Ha a déli nap a megjelenési formája, akkor Kinich Ahau („naparcú úr”) a mellékeve. A Yucatán-félszigeten a Yaxcocahtut („zöld szentjánosbogár”) nevet is viseli.

Ixchel (maja: „kinyújtózva fekvő nő”) föld- és holdistennő, de a termékenység és a születés istensége is: Itzamná feleségének tekintik.

A papok pártfogója Kukulcan, ill. Kukumac maja: „zöld tollaskígyó”), ő az az ég- és teremtetőisten, akinek Chichén-Itzában templomot szenteltek.

A fennmaradt képzéses kéziratokban a Chac (maja: „mennydörgés”) nevű esőisten fordul elő a legtöbb-ször. Fáklyával, a villámok jelképével ábrázolják, amelyet a markában tart. Chichén-Itzá kútjai neki vannak szentelve.

Hurakán (maja: „egylábú”) a mennydörgés, a vihar, a termékenység istene. Tőle – aki az *ug ux cah* („az ég ura”) mellékevet is viseli – származtatják az orkánt és a hurrikánt.

A kukoricaisten Yum Kaux (maja: „az erdők ura”), a földművelés istene pedig Ah Bolom Tzakab.

Említésre méltó még Zipacna és Kabrakan (maja: „kétlábú, földrengés”) a két föld- és földrengésisten is. A holtak birodalma (*metnal*) fölött Hunahau (maja: „törzsfőnök”) uralkodik az alvilágban, akit csontvázként ábrázolnak. Az öngyilkosoknak is van istennőjük, mégpedig Ixtab (maja: „a kötél úrnője”), aki személyesen jár közben azért, hogy az öngyilkosok a Paradicsomba jussanak.

A maják világképében az ég, a „világfölötti” és az alvilág, a „világ alatt” között kilenc-kilenc szférát különböztetnek meg. A teremtetőpár a legfelső égi szférában lakik.

Az istenek már az ember teremtetése előtt megalkotják és kialakítják az élővilágot. A mai embert kukorica-csöböl teremtik, két sikertelen, agyaggal és fával végzett kísérlet után. Kr. e. 3214. augusztus 10. – ezzel a dátummal kezdődik a maja naptárszámítás – talán a világ teremtetését jelenti.

A maja naptár a maga idejében a legfejlettebb naptárrendszer. A majáknak van egy szertartási naptáruk 260 nappal, amelyet 13 számmal és 20 ismertetőjellel jelölnek, van egy napkalendáriumuk 365 nappal, amelyet 18 húsznapos hónapra osztanak be 5 pótnappal, van egy 177 napos holdféleves kalendáriumuk és egy 584 napos Venus-kalendáriumuk is.

A fontos szertartásokra való felkészülésnek elengedhetetlen része a böjtölés, a szexuális önmegtartóztatás és a bűnvallomás. A kultuszban jelentős szerephez jutnak az áldozatok. A ritka emberáldozatokon kívül állatokat, elsősorban madarakat és kutyákat áldoznak fel, de kukorica, gyümölcs és virág is lehet áldozati adomány.

A társadalmi rend csúcsán a papi rend feje, Ah Kiu Mai (maja: „naptól való”) áll az Ahacuannal („kígyófejedelem”) mint előjáróval. A legmagasabb rangú papok járatosak az írásismeret és égbetűzés, a szakrális építészet és az orvoslás tudományában. Utánuk következnek az áldozópapok. A majáknak van egy szakrális jellegű labdajátékuk, amellyel a nap-pályát szeretnék befolyásolni. E játéknak az a Popol Vuhban elbeszéltekutikus labdajáték az előképe, amelyet a hős testvérpár Hun Hunahpu (maja: „egyetlen virág”) és Vukub Hunahpu (maja: „hét virág”) veszített el az alvilágban Hun Came (maja: „egyetlen halál”) és Vucub Came (maja: „hét halál”) halálistenekkel szemben. A fallal kerített, szent labdatereken a labdát egy falba vakolt kőgyűrűn kell átrepíteni.

A maja városok legnagyobb, középponti építményei a templompiramisok. A templompépületek, amelyek többnyire három helyiséget foglalnak magukban, a 60 m magas lépcsős piramisok tetején helyezkednek el, és a lépcsőzetes eget jelképezik. A lépcsős piramisok elől oldalán széles, meredek lépcső visz felfelé. Az épület előtt téglalap alakú, 4 m magas sztéleket találunk, előttük pedig a gyakran kerek, lapos köoltárokat.

Az Uxactúnban található 8 méteres lépcsős piramis a maják legrégebbi szakrális építménye (Kr. u. 3. sz.). A régi birodalom legnagyobb és vélhetően legöregebb városi települése Tikal, itt található a 70 m magas „második templom”-piramis. Chichén Itzá (maja: „az Itzá kútjánál”) a kultuszközpont, Chac esőisten városa. A város északi részén terül el a Chac esőistennek szentelt zenotes, a „szent kutak” nevű víztároló, amelynek átmérője eléri a 60 m-t, és a víz tükre 20 m mélyen fekszik, ugyancsak 20 m vízmélységgel.

A katolikus Lauda püspök (1524–79) könyvéteisei miatt csak három maja képzéses kézirat maradt fenn. A Popol Vuh (maja: „A község könyve”,

azaz az uralom könyve) a kis indiai történetét beszéli el; ezt adja közre a dominikánus F. Ximenez „Historia del origen del los Indios de ésta provincia de Guatemala” (Az indiánok eredetének története a guatemalai tartományban) címmel.

A *Chilam Balam krónikái* (maja: „jáguár-jóslás-pap”) mai latin átírásban tartalmazzák a Manitól való Tutul-Xiuh család hagyományát, „a Xahila család évkönyveit”, a Quichével és Kakchiquelével együtt.

Időrendi táblázat

3. sz. Uuaxactún: a legrégebbi templompiramis

317–987 A maják régi birodalma

771 Copan, a kukoricaisten

1000–1441 A maják új birodalma

1000–1200 A Chichén Itzá-i kultuszcentrum létesítése a Kukulcan-templompiramissal

Irodalom

Anders, F.: Das Pantheon der Maya. Graz, 1963.

Cordan, W.: Das Buch des Rates. Popol Vuh. Düsseldorf–Köln, 1962.

Hartung, H.: Die Zeremonialzentren der Maya. Graz, 1971.

Helfrich, K.: Menschenopfer und Tötungsrituale im Kult der Maya. Berlin, 1973.

Makemon, M. W.: The Book of the Jaguar Priest. New York, 1951.

Maler, T.: Bauten der Maya. Berlin, 1971.

Schellhas, P.: Die Göttergestalten der Mayahandschriften. Berlin, 1904.

Schultze, L. (szer.): Popol Vuh. Das Heilige Buch der Quiché-Indianer von Guatemala. Stuttgart, 1944.

MAMBU-MOZGALOM

A ~, az alapítójáról, *Jeremiah Mamburól* (sz. kb. 1907) elnevezett vallás Új-Guinea északi részén keletkezett 1937-ben, s ezért a →cargo-kultuszokhoz sorolják.

Új-Guinea szigetén is a fehér gyarmatosítók civilizációs vívmányaival szembeni ellenállás hívja életre a melanéz bennszülöttek körében ezt az óceániai →új vallásokhoz sorolható mozgalmat.

Új-Guineát, a föld második legnagyobb, Ausztráliától északra eső szigetét, 1526-ban fedezi fel a spanyol *Antonio d'Abreu*. A hollandok 1828-ban veszik birtokukba a sziget nyugati felét (1969 óta Indonéziához tartozik), az angolok pedig 1883-ban a sziget délkeleti részét (pápua-körzet; 1901 óta Ausztrália territórium). A németek is megjelennek a színen, és 1884-ben a sziget északi részével egészítik ki – *Vilmos császár-föld* néven tengeren túli birtokaikat (1921-től mandátum, 1946 óta pedig Ausztrália gyámsági területe). Új-Guineának ebben az északi részében az 1937/38-as években – az ausztrál mandátum-közigazgatás idején – jut politikailag jelentős szerephez a ~.

Jeremiah Mambu, az alapító eleinte szerződéses munkásként dolgozik Új-Britannia szigetén, Rabaulban, és

amikor visszatér onnan, a katolikus hittérítő állomás segédlelkésze lesz; 1895 óta itt katolikus-keresztény misszionáriusok dolgoznak.

1937-ben pedig a mintegy harmincéves Mambu előáll egy új tan hirdetésével.

Mambu prédikátori tevékenysége során Új-Guinea északi tengerpartján és a sziget belső, távoli részein valósgos sereget verbuvál követőiből, akik őt *blak-felo kingnek* (pidgin-angol: „fekete király”) nevezik, és eként is tisztelik.

Mambu bírálja a fehéreket a bennszülöttek jelenlegi kizsákmányolásáért, és egyúttal azt ígéri honfitársainak, hogy hamarosan vége szakad ennek az állapotnak, mert nemsokára befutnak az ősek hajói. A próféta tehát az ősekbe vetett hagyományos hittel köti össze új, saját tanait. Az ősek nemcsak a Manam-szigeti vulkán belsejében laknak, hanem a fehérek távoli országaiban is, s jöllehet ők állítják elő az értékes javakat utódaik számára, és az élelmiszerekkel együtt nagy hajókra rakják, hogy *cargóként* (angol: „fuvaráru, rakomány”) Új-Guineába küldjék, mégis, valahányszor megérkeznek ezek a hajók, a fehérek ellopják a nem nekik szánt hajórakományokat, a bennszülöttek pedig üres kézzel távozhatnak. De el-

jön majd az idő, amikor véget ér a fehérek fosztogatása, és a bennszülöttek fognak dúskálni a javakban, s nem kell többé dolgozniuk. Mambu próféta addig is, foglalóként e küszöbön álló üdvidőre, alkalmilag ingyen halat és rizst oszt szét követői között, amelyet az ősek szállítanak oda repülőgéppel.

Az üdvidő beköszöntének előfeltétele a készletek felélése és a fehérek számára végzett bármilyen munka azonnali abbahagyása. De amikor Mambu még arra is felszólítja követőit, hogy ne fizessenek adót a fehéreknek, hanem inkább őt támogassák, 1938 márciusában az ausztrál mandátum-közigazgatás fellép a ~ ellen. Mambut letartóztatják forradalmi fondorlatok miatt, Mandungban lecsukják, majd büntetésül deportálják.

A ~ba való felvétel szertartása egyfajta keresztelés, amely abból áll, hogy az ott szokásos öltözetet levetik és elássák, majd új, európai ruhákat vesznek fel.

Irodalom

Burridge, K. O. L.: Mambu. London, 1960.

Fugmann, W.: Mambu Jeremiah. Ein Kirchenführer aus Papua-Neu-Guinea. Neustadt, 1977.

Steinhauer, F.: Melanesische Cargo-Kulte. München, 1971.

MANDEUS VALLÁS

Mandeusoknak a ~ követőit nevezük, akik szemében a *manda* (arámi: „tudás, megismerés, gnószisz”) mindezen vallási szemlélet és tan lényegi foglalat. E →gnoszticizmussal rokon vallási közösségen belül, amelynek keletkezési ideje vélhetően a Kr. u.-i 1. sz., a laikusok önelnevezése *mandaje* (keleti arámi: „tudók”), a papoké pedig *nazoreus* (*nazoraje* = „megfigyelők”). A korábban szokásos János-keresztények, ill. János-tanítványok elnevezést (a mandeusok Keresztelő Jánosra hivatkoznak legfontosabb tanítójukként) a vallás követői sohasem használták. Ami az arab szomszédokat illeti, ők a mandeusokat keresztelő szertartásuk miatt *szabának* vagy *szabeusnak* („merülő”) nevezik.

A Satt-el-Arab mentén, a Perzsai partvidékén letelepedett mandeusoknak ma 35 ezer követőjük van, akik közül 25 ezren Irakban és 6 ezren Iránban élnek. Vallásuk a →sémi és az →elő-ázsiai vallásokhoz tartozik.

A mandeusok gnosztikus dualista tana rokon vonásokat mutat a →manicheizmussal – a hagyomány szerint a manicheizmus alapítójának, Máninak az apja a mandeus közösség tagja volt.

A forma nélküli legfőbb egész, az abszolút neve „fénykirály” vagy „nagy Mana”, aki a sötétség birodal-

ma fölött székel. A fényvilág és a sötétség anyagi birodalma között fennálló makrokozmikus ellentmondás az emberi mikrokozmoszban tükröződik. Az ember lelke, amely az égi fényvilágból származik, de itt, a földön az anyag sötétségébe van száműzve, tudáskinyilatkoztatás révén váltatik meg e dualista állapottól. A megváltást a megváltó *Manda d’Hajjé* („az élet gnószisza”) hozza, akit a legfőbb istenség, az „első élet”, küld a földre, hogy „győzelemhez segítse barátait”. Ebben két alapszertartás tekinthető lényeges megváltási eszköznek: a *Maszbúta* és a *masziktā*.

Mivel a folyók olyan hegyekről erednek, amelyeknek csúcsai az égi fényházába érnek, a folyó vízben lehetőleg gyakran végzett keresztelés (*maszbúta*) szükséges az üdvözhöz. A Jordán vízében keresztelő János nyomán a keresztelők a keresztelővizet „jordan”-nak (*jardna*) nevezik.

A gyász- vagy lélekmise szentsége (*masziktā*) lehetővé teszi, hogy a lélek felszálljon a fény világába.

Az újrászületés e szentségét szimbolikusan mint „szent menyegző”-t ünneplik, amikor is a (magként értelmezett) szülőlevet egy (anyaméhként értelmezett) boroskupába öntik, és ezáltal a lélek jelképes kilenc hónap után újrászületik, és átesik a keresztelésen.

Ezt a papok által a laikusok kizárásával gyakorolt szentséget egy ablaktalan kultusházban, a *bít mandában* („a megismerés háza”) ünneplik, amely bekerített helyen, ill. kertben fekszik, ahol tó is van, folyó vízzel (*jardna*).

A 7/8. sz. kánonizált szent írásai közül a legátfogóbb a *Ginza* (mandeus: „kincs”), amelyet *Szidrá rabbának* („nagy könyv”) is neveznek. Egy másik, szertartásokat, imákat és himnuszokat tartalmazó gyűjtemény címe *Kolasztá* („dicsőítés”). Szövegét mandeus nyelven, keleti arámi nyelvjárásban írták.

Irodalom

- Brandt, W.: Die Mandäer, ihre Religion und ihre Geschichte. Vaduz, 1984.
Brandt, W.: Die mandäische Religion. Utánnnyomás. Maarssen, 1973.
Drower, E. S.: The Mandaeans of Iraq and Iran, their Cults, Customs, Magic, Legends and Folklore. Oxford, 1937.
Gese, H.–Höfner, M.–Rudolph, K.: Die Religionen Altassyriens, Altarabiens und der Mandäer. Stuttgart, 1970.
Lidzbarski, M.: Ginza. Der Schatz oder Das Große Buch der Mandäer. Göttingen–Leipzig, 1925.
Rudolph, K.: Die Mandäer. I–II. Göttingen, 1960/61.
Rudolph, K.: Theogonie, Kosmogonie und Anthropogonie in den mandäischen Schriften. Göttingen, 1965.
Wiedengren, G. (szerk.): Der Mandäismus. Darmstadt, 1982.

MANICHEIZMUS

A ~ a perzsa *Máni* (216–77) által a 240. évben alapított és az alapítójáról elnevezett vallás, amelynek követőit *manicheusoknak* hívják.

A ~, amely a 14. sz.-ig világméretben terjed, Spanyolországtól Kínáig, a →gnoszticizmus alapján

egyesíti a →zoroasztrizmus, a →buddhizmus és a →kereszténység elemeit, s mint ilyen az →iráni vallások közé sorolható.

Az alapító *Máni* (= Manes, Manicheus) 216. április 14-én születik Maridinuban (Babilónia) az Arsakida nem-

zetségből való Pátik és a párthus királyi házból való Marjam fiaként. Máni Szeleukiában nő fel, olyan településeken, ahol a →mandeus vallást vallják. Először tizenkét, majd huszonegy éves, amikor a „fényparadicsomok királyá”-tól kinyilatkoztatást

kap, amelyet az *at-Taum* („társ”) angyal közvetít neki. Ettől kezdve úgy tekintenek rá, mint „Babilónia próféta-já”-ra, ő pedig hirdetni kezdi tanait hosszan tartó útjain, melyek során eljut egészen Indiáig. Ahogy – az időrendet követve – Zarathusztira Iránban, Buddha Keleten és Jézus Nyugaton, Máni Babelben, azaz a Föld közepén, e három világtájtól körülvéve (Irán, Kelet és Nyugat) hirdeti a végleges kinyilatkoztatást az egész világ számára, és „a próféták pecsétje” is ő.

Míg I. Sápúr (243–73) és utóda, I. Hormizd (273–74), a két Szászánida király támogatásban részesíti a ~t, addig I. Bahrám (274–77) inkább a →zoroasztrizmus reneszánszával törődik, ezért aztán bíróság elé állítja, majd tömlöcbe vetteti Mánit. Itt, Gundesápurban hal meg egyhavi börtön után, 277. február 28-án, hatvanéves korában.

Nem sokkal az alapító halála után a ~ világméretűvé válik, kiterjed Mezopotámiára, Szíriára, Egyiptomra, Észak-Afrikára (Karthágó), sőt nyugat felé elhatol Spanyolországig, kelet felé pedig Kínáig. A 4. sz. során a Római Birodalomban éri el legnagyobb kiterjedését. Egy ideig, 376–84 között Augustinus (354–430) is a ~ követője, de később, keresztényként antimancheista értekezéseket ír. A 7. sz. től (a 14. sz.-ig) a ~ elterjed Kínában és az ujgurok (mongolok) középpázsiai birodalmában is, sőt államvallás lesz.

De a ~ üldöztetéseknek is ki van téve. Már Diocletianus rendeletet bocsát ki Egyiptomban 297. március 31-én a manicheusok ellen, Nyugaton pedig 382-től a manicheus vallás követése halálbüntetést von maga után. A 10. sz.-ban a manicheusok főemberei úgy döntenek, hogy átteszik székhelyüket Babilónból Szamarkandba.

Máni tanai szerint a kezdet kezdetén „a sötétség királya” rátámad „a fényparadicsomok királya”-ra, és elrabolja birodalmából a fény elemeit. Azóta keveredik össze a világban és az

emberben a világosság és a sötétség, a szellem és az anyag (*hűlé*), a jó és a rossz elve. A megváltás a két ellentétes elv radikális szétválasztása, és visszavezet a tisztaság eredeti, a szétválasztás előtti állapotába. A megváltásért vívott harcban a „fénykirály” követeket jelöl ki és küld a földre. Az utolsó követ leküldésével kezdődnek el a végső dolgok, amelyekhez a világtűzvész is kapcsolódik. A Máni korával kezdődő végidő tartama 1468 (13 × 100–13 × 13–1) év.

A sötétségből való megváltás akkor vihet el a fénybe, ha az ember annyira megismeri a dualista világrend összefüggéseit, hogy a fényelemek kiszabadulhatnak az anyagi testekből, a lelkek pedig újra egyesülhetnek az égi fényvilággal a halál pillanatában. A manicheizmus követői közül, akik „kiválasztottak”-ra (*lat.: electi*) és „hallgatók”-ra (*lat.: auditores*) oszlanak, a „kiválasztottak” a napon és a holdon keresztül azonnal visszatérnek a fénybe, a „hallgatók” viszont csak a „kiválasztottak” testében való újbóli testetöltés után érhetik el ezt a célt. A nem manicheusoknak sötétség az osztályrészük.

A célul kitűzött megváltás csak az egész életen át tartó szigorú aszkézissel érhető el. A „kiválasztottak” úgy élnek, mint a kolduló szerzetesek, állandó lakás nélkül, és arra vannak kötelezve, hogy a háromféle megpecsételést (kézre, szájra és öltre) miatt megtartsák a három „pecsét”-ben összefoglalt parancsolatokat. A száj pecsétje megtiltja a hús, a vér és a bor élvezetét. A kéz pecsétje megtilt minden fényelv ellen irányuló cselekvést, az öl pecsétje pedig előírja a nemi önmegtartóztatást.

A „hallgatók”-nak, a laikusoknak két feladatuk van: versenyezniük kell a „kiválasztottak” eltartásáért, és ügyelniük kell a Tízparancsolat megtartására. A kultusz középpontjában a szent étkezés áll, amikor is a „kiválasztottak” elvégzik a fénytisztítás misztériumát. Ilyenkor azért esznek együtt napleány és holdszarv for-

májú búzakenyeret uborkával és zöld dinnyével, hogy kiszabaduljon és felkerüljön az égbe a bennük fog-ságba esett napfény.

A béma-ünnep (görög: *béma* = „trón, szónoki dobogó, bírói szék”) alkalmával Máni szenvedését és közvetlenül utána következő mennybemenetelét ünneplik. S mivel Máni a közösség tanítójaként szellemileg jelen van még közöttük, felépítik neki a trónszéket, amelyre öt lépcsőfok vezet fel.

A ~ öt fokozatú hierarchiája szerint a „hallgatók” alkotják az ötödik osztályt, az előttük lévőkben a „kiválasztottak” állnak, akik a „tanítók” (diakónusok és püspökök), a „presbiterek” és az „igazak” osztályaira tagolódnak. A manicheus vallás élén, Máni utódként, a „fővezető”-t találjuk, aki Szamarkand imámja.

A 20. sz. elején válnak újra ismertté a manicheizmus eredeti írásai, melyek közül talán a *Manichaica* a legfontosabb. Ezeket az írásokat részben Máni írta, mint a *Sabuhragant*, részben tanítványaitól származnak, mint pl. a *Kephalaia*, amely a mester és tanítványai beszélgetéseinek gyűjteménye. Egyéb művek: a *Zoltáros-könyv*, a *Homiliák* – amelyekhez a Máni szenvedéséről szóló jelentés van csatolva – és a *Khvasztvanéft* („hitvallás”).

Máni elképzelései évszázadokon át tovább élnek, és többek közt a paulikánusoknál, a bogumiloknál és a kataroknál bukkannak fel.

Irodalom

- Decret, F.: *Mani et la tradition manichéenne*. Paris, 1974.
 Klima, O.: *Manis Zeit und Leben*. Prag, 1962.
 Puech, H. C.: *Le Manichéisme, son fondateur, sa doctrine*. Paris, 1949.
 Runciman, S.: *The Medieval Manichee*. Cambridge, 1947.
 Widengren, G.: *Mani und der Manichäismus*. Stuttgart, 1961.
 Widengren, G. (szerk.): *Der Manichäismus*. Darmstadt, 1977.

A MAORIK VALLÁSA

A ~ az új-zélandi polinéz őslakosság vallása, s mint ilyen a →polinéz és az →óceániai vallások közé tartozik.

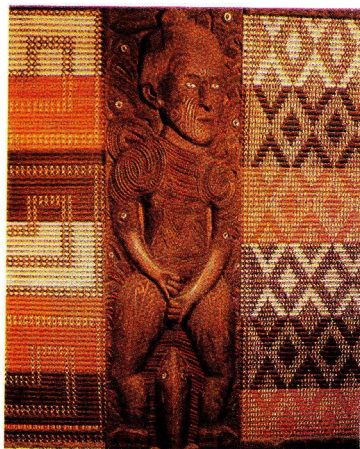
Új-Zéland 3,2 millió lakosából ma 168 ezer maori, akik közül még mintegy 40 ezren követik a régi törzsi vallást, míg a többiek általában már a keresztény egyházak tagjai.

Ma két sajátos irányzat, szinkretikus egyház különböztethető meg a ~ban: a *ringatu* és a *ratana*. Az előbbi 1866-ban *Te Kooti* alapította, és 5 ezer követőt számlál.

Az 1918. november 18-án alapított *ratana* jelentős szociálpolitikai mozgalom, hozzávetőleg 35 ezer követője van. Alapítóját az jellemzi, hogy csodálatra méltóan gyógyít, és Isten szájával szól a maorikhoz.

A ~ mindkét irányzata „szinkretikus vallás”, mindkettő a régi maori törzsi vallás és a kereszténység elemeiből tevődik össze. Az 1642-ben a hollandus Tasman által felfedezett és elnevezett Új-Zéland szigetét 1769-ben James Cook juttatja Anglia birtokába. 1840 után, amikor Új-Zéland már brit gyarmat, az európai éhínség miatt meginduló bevándorlás kisebbséggé zsugorítja a maorikat, de erősen megtizedelik őket a behurcolt betegségek is. 1840-ben kap lábra a maorik között egy messianisztikus mozgalom, amely 1860-ban felkelésben tör ki a keresztény gyarmatosok ellen, és az 1860–71-ig tartó háborúvá terebélyesedik, amelyet a föld birtoklásáért folytattak. E felkelésből keletkezik a →Pai-marire (1864). *Te Whiti* és *Te Tohu* próféta is mozgalmat alapít.

A ~ban *Io*, akit *Kio* néven is ismernek („mag, jegy, legbelsőbb természet”), a legfőbb isten és az istenek, a világok és a dolgok ősapja. Csak utogva szabad kiejteni a nevét. A semmiből (*te kore*) keletkezik az éj és a szürkület, a napvilág, a himnemű ég, a *rangi* és a nőnemű föld, a *papa*. A

Maui, az agyaíúrt isten, *talburkolat*. *Whakarewarewa*

két utóbbi gyermekei elszakítják az eget a földtől. Ők azok, hozzávetőleg tizenketten, akik az istenek legmagasabb rangú csoportját (*atua*) alkotják. Közéjük tartozik *Tangaroa*, a tenger és a halak ura, valamint a törzsfők nemzetségeinek ősapja, *Tane* („ember”), az erdők, fák és rovarok ura, továbbá *Tu* („álló”), a háború ura és *Rongo* (= Longo), a béke és kultúrnövények ura, *Haumia*, a vadnövények ura és *Tavhiri*, a szelek és a természeti erők ura.

Az *aitu*-istenek közül kerülnek ki az alacsonyabb rangú helyi istenségek, mint pl. *Hina*, a hold istennője és *Atea*, a világtér istennője.

A természet minden eleme, beleértve az embert is, testvére egymásnak, s ezért segítségül hívható.

A ~ra igen jellemző az a figyelem, amely a *tabu*hoz (polinéz: *tapu*) mint szent (szakrális) valamihez kötődik. Szinte minden tárgy lehet *tabu*, ha kapcsolatba kerül a természetfölötti világgal. A papoknak és a törzsfőnököknek olyan erős a tabujuk, hogy még az árnyékukat is ki kell kerülni. A

tabu ellentéte a *noa*. A kettő között szilárdan megalapozott dualitás áll fenn.

Ha valakiben-valamiben sok a *mana*, a személytelen eredetű varázserő, s egyfajta hatalomra tesz szert a sors fölött, mint pl. a pap és a törzsfőnök, akkor azt tiltással, tabuval kell védeni. A papok (*tohunga* = „mesterek”, ill. *tohungapure* = „a tisztelet mesterei”) őrzik a csoport *manáját*. Ők irányítják a jelentős eseményeket: a mezei munkát, a vadászatot, a házépítést, a háborút és a gyógyítást.

A maori társadalom három osztályra tagolódott: a „nemesekre” (*rangatira*), ide tartoztak a törzs- vagy nemzetségfők (*ariki*) és a papok, a köznépre (*ware* vagy *tutua*) és a hadifogoly rabszolgák munkára fogott csoportjára.

Vhare kurának („vörös ház”) hívják a papképző házakat, a maorik nagyobb gyülekezőházát pedig *vhare runangának*. A *maraének* nevezett gyülekezőház előtti téren szokták megtartani a holtak ünnepét (*tangi*).

Irodalom

- Phillips, W. J.: *Maori Life and Custom*. Rutland, 1974.
Prytz Johansen, J.: *The Maori and his Religion*. Kopenhagen, 1954.

A ~ („a rejtőzködők”) a kikuju (ban-tu néger) nép 1950 óta létező nemzeti-vallási mozgalma Kenyában (Kelet-Afrika). Voltaképpen férfiszövetség, és az ősi afrikai hagyományokhoz kapcsolódva, céljait mindenáron, még terrorakciókkal is, megpróbálja megvalósítani.

A ~ hozzávetőleg 1 millió taggal Kelet-Afrika új vallási mozgalmaihoz tartozik.

A kikujuknak, a mai Kenya legjelentősebb törzsének, az egyenjogúsá-gért és a gyarmati sorból való felsza-badulásért folytatott harca az 1952–56-os évek ~-felkelésében éri el tetőfokát, amely kb. 11 ezer halálos áldozatot követel. Céljukat, hogy

erőszakosan elűzzék a fehéreket országból, 1955/56-ban katonailag lehetetlenné teszik, és a brit rendőrség tömegével tartóztat le embereket. Őrizetbe veszik a színesek legbefolyásosabb vezetőjét is, *Dzsomo Kenyattát* (1891–1978), egy keresztény kikujut. 1952 októberétől 1961 augusztusáig tartják fogságban a ~ állítólagos vezetőjeként – a tényleges vezető azonban *Dedan Kimathi*. Amikor Kenya 1963-ban elnyeri függetlenségét, Kenyatta lesz a miniszterelnök, 1964-től pedig az államelnök.

A felvétel a ~-mozgalomba éjszaka történik, egy ünnepélyen, amelyet áldatáldozattal kötnek össze, és a következőkre kell megesküdni: „Öljön

meg az esküm, ha bármit teszek azért, hogy eláruljam az ellenségnek a szervezetet.” A ~-ünnepeken Dzsomo Kenyattát példaképként tisztelik.

A függetlenné vált Kenya írói ön-életrajzok, regények és szindarabok tucatjaiban örökölték meg a ~-moz-galmat.

Irodalom

Buijtenhuijs, R.: *Le Mouvement Mau-Mau. Une révolte paysanne et anti-coloniale en Afrique noire*. Berlin, 1971.

Kariuki, J. M.: *Mau-Mau detainee*. Harmondsworth, 1963.

Leaky, L. S.: *Mau-mau und die Kikuyus*. München, 1953.

MAZDAKIZMUS

A ~ az iráni *Mazdak*, (mh. Kr. u. 529-ben) által Kr. u. 500 körül Perzsiában alapított és róla elnevezett szociális töltetű vallási mozgalom, melynek követőit *mazdakitáknak* hívják.

Ez a mozgalom a →manicheizmus dualizmusát a nemesség ellen irányuló szociálreformista elképzelésekkel köti össze. A ~ az →iráni vallások közé tartozik. Az iráni *Mazdak* – Bamdal fia – szemében a vallás általános testvérszeretet, amely megvalósítja a földi javak Isten által akart, de a gonosz szellemek által akadályozott szétosztását a férfiemberek között. Ez okból a javak és a nők közös birtoklását előfeltételnek tekinti.

A Szászánida I. *Kavadh* király uralmá-dása (488–531) alatt a mozgalomnak sok követője van, mert királyi támogatásban részesül. De az ország zoroasztrianus papsága és a világi arisztokrácia nyomására a király a korábbi támogatóból a mozgalom engesztelhetetlen ellenségévé válik, s ezzel

átmenetileg (497–501) uralmát is kockáztatja. Amikor pedig a szociálreformista elképzelések nyugtalansághoz, fosztogatáshoz, a családok felbomlá-sához és más effélékhez vezetnek, a király állítólag meghívja az alapítót és követőit ktészifhóni udvarába, hogy elbeszélgessenek a vallási dolgokról. Ott aztán megöleti *Mazdakot* és kíséretét (529).

Ha a ~ végével a zoroasztrizmus egyértelműen felülkerekedik is Szászánidák birodalmában, akkor is tovább élnek *Mazdak* elképzelései Perzsia vallási mozgalmában, így pl. a *khurradinám* („jámbor vallás”) nevű mozgalomban.

A ~ tanítása szerint a fény világában négy „erő” veszi körül a fényisten trónját, az ész, az értelem, az emlékezés és az öröm, a világ törté-nését pedig hét vezér és tizenkét szellemlény irányítja.

A fény és az igazság e világa szemben áll a dévek, azaz a gonosz szelle-

mek által uralt sötétség és igazságtalanság világával. Az öt dév nemcsak hiányt, irigységet és mohó vágyat testesít meg, hanem haragot és bosszút is. A dévek befolyására birtokolja a férfi a feleségét és magántulajdonát, s ez az oka annak, amiért a jó vallás elerőtlenedik a világban. Mert a magánjavak nemcsak irigységen, mohóságon és hiányon alapulnak, hanem haragon és bosszún is. Ahhoz, hogy ezeket az érzéseket és vágyakat le lehessen győzni, mind a nőket, mind a vagyont közösségi tulajdonnak kell tekinteni. A nők és a javak közös birtoklása mélyreható társadalmi reformot tesz lehetővé.

Irodalom

Christensen, A.: *Le règne du roi Kawādh I. et le communisme mazdakite*. Kopenhágen, 1925.

Klima, O.: *Mazdak*. Praha, 1957.

MEGALITIKUS VALLÁS

A ~ az újkőkorszakban (Kr. e. 4000–2000) az egész világon elterjedt vallás, amelyről a kultuszlétesítményeknél és sírépítményeknél alkalmazott *megalitok* (görög: „nagy kövek”) tanúskodnak. Ezekről kapta nevét a vallás is.

A ~ az őstörténeti vallásokhoz tartozik. Szinte az egész világon elterjedt: Írországtól és Nagy-Britanniától Skandinávián, Észak-Németországon, a Rajna-vidéken, Németalföldön és a Szajna vidékén, Bretagne-on, a Rhône völgyén, a Pireneusok térségének északi és déli felén, Portugálián, Andalúzián, Észak-Afrikán, a Földközi-tenger szigetein, Anatólián, a Kaukázuson, Arábián, Iránon, Indián, Kínán, Koreán és Japánon keresztül elér Dél-Amerikáig, az Andok hegyláncáig és a Húsvét-szigetekig.

A ~t a holtak kultusza jellemzi, mégpedig azért, mert követői hisznek a holtak továbbélésében. S mivel az őskortól függ ember és állat, valamint a mezei termények gyarapodása, a holtak hatalmasabbak, mint az élők valaha is. A sírok, amelyek a holtak lakásai, sokkal, de sokkal tartósabbak és pompásabbak, mint azok a hajlékok, amelyekben az élők élnek.

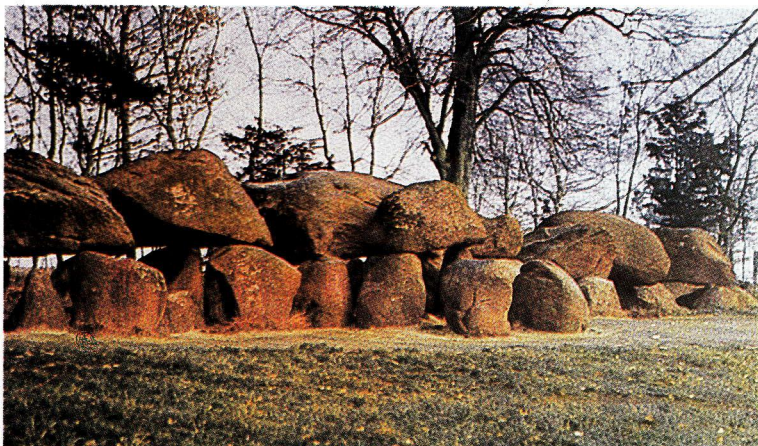
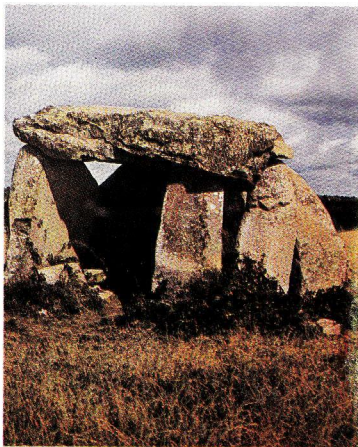
Úgy látszik, hogy a halottkultusz szempontjából nagy jelentősége volt a víznek, mert többnyire vizek mellett találjuk a *megalitsírokat*. Az itáláldozaton kívül kétféleképpen áldoznak a halottaknak. A (többnyire közös) temetés alkalmával az elhaltak mellé, velük együtt a sírba helyezik használati tárgyaikat is. Az ezután következő halotti kultusz alkalmával elégetik a javakat, hogy ezek a jószágok árnyék gyanánt követhessék a halottat a halottak országába. A holtak továbbélésének hitét azok a megalitsírok tanúsítják, amelyeket dolmen, folyosó- és galériásír, kóláda és kupolasír gyanánt építenek.

A *dolmen* (kelta: „kőasztal”) voltaképpen kőkamra sír, amelyet általában 4-6 függőlegesen felállított gyámkőből és 1-2 rájuk fektetett fedőkőből létesítenek, és úgy állítják össze őket, mint egy asztalt, s ezáltal egy téglalap vagy négyzet alakú lapos kamra keletkezik. Ezt a természetes talajra épített kőkamrát aztán földhalommá töltik fel. Gyakran van a dolmeneknek tálszerű bemélyedésük, amelyben vizet gyűjtenek (italáldozat), és lefolyójuk a víz elvezetésére.

A *folyosósírok* hosszú, kőlapokkal borított folyosók, általában a földbe vannak süllyesztve (pl. Carnac mellett Mané Kerionedben). A *halomsír* egy megalit terasz, hosszúkas, téglalap alakú földhalom, a tetején a nem középpontban elhelyezett sírral és kultuszhellyel. A *kóládasír* többnyire hasított kőlapokból készül. Megemlíthetők még a kupolasírok is (pl. Mükénében).

A ~ további ismertetőjegyei a *menhireknek* (kelta) nevezett kőépítmények. Ezeket a függőlegesen 20 méter magasra épített kőoszlopokat vagy kőburkolattal rögzítik a földbe, vagy részint egyesével, részint csoportosan (200–1500 m hosszú) kősorral alakítják (pl. Carnacban). Gyakran egy dombon vagy megalit sírkamrák bejáratánál merednek fel, és nemritkán összekapcsolják őket kőkörökkel is (→*cromlech*). A menhir lábánál nemegyszer találunk gödröt áldozati célra. Akadnak olyan menhirek is, amelyeken női emlékek vagy falloszok vannak kifaragva. Természetesen egyértelmű, hogy valóságos falloszokat akartak készíteni.

A körformában egyenesre állított kőépítmények a *cromlechek* (kelta),

ill. *kromlecek*, amelyeket ezért kőköröknek is neveznek. E gyakran ropant kiterjedésű kőkörök rendszerint kapcsolatot teremtenek a megalitsírokkal. Ugyanakkor azonban kultusz- és gyülekezőhelyek is. A legismertebb, legnagyobb és viszonylag ép állapotban maradt kőkör, amelynek 88 m az átmérője, Stonehenge (angol: „függő kő”), Salisbury mellett. Ez a kőkorszak végi szakrális építmény kívülről befelé haladva egy (114 m átmérőjű) kerek sírból, fedőkővel összekötött, 30 darabból álló első gyűrűből, kb. 49 egyenesen álló kisebb kőtömb második gyűrűjéből, 5 nagy trilit (egy sorban hármásával sorakozó kövek) első pat-

kójából és kisebb kövek második patkójából tevődik össze. A gyűrűk közepét az „oltárkő” alkotja.

A patkó meghosszabbított hossz-tengelyében, nagyjából északkeleti irányban, végződik egy út, amely felől a nyári napforduló napján (június 21.) a felkelő nap, a téli napforduló napján (december 21.) pedig a lemenő nap az „oltárkő”-re esik. *Stonehenge* talán napszentély.

A ~ idején gyakran előbukkan az ég és a nap egy-egy jelképes vagy stilizált figurája, amely napkultuszra utal. De az is igaz, hogy e korszak kezdetével az anya eladdig meghatározó életszimbóluma mellé mindin-

kább fallikus szimbólumok kerülnek. Az utóbbiakat inkább az éghez, az előbbieket inkább a földhöz rendelik, kapcsolják hozzá.

Irodalom

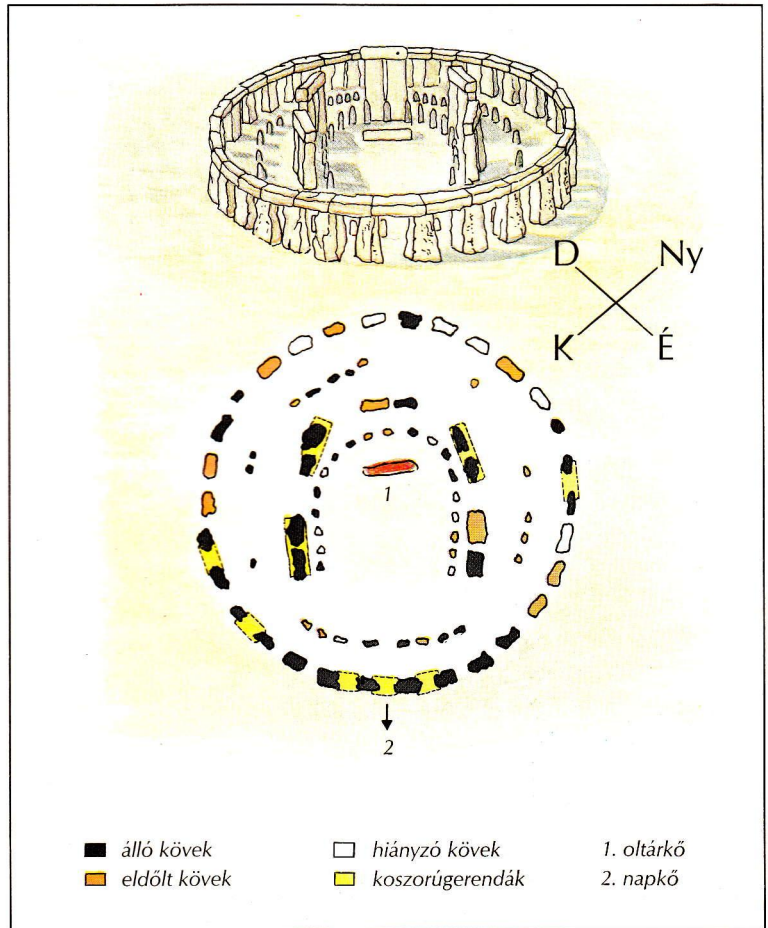
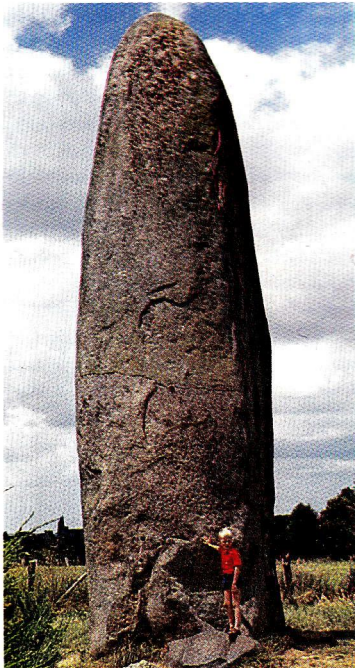
- Daniel, G.: *Megalithic Builders of Western Europe*. New York, 1963.
 Müller, R.: *Der Himmel über dem Menschen der Sternzeit. Astronomie und Mathematik in den Bauten der Megalithkulturen*. Berlin, 1970.
 Reden, S.: *Die Megalith-Kulturen. Zeugnisse einer verschollenen Ur-Religion*. Köln, 1978.
 Teichmann, F.: *Die Megalithkultur. (= Der Mensch und sein Tempel. I–III)*. Stuttgart, 1983.

1 A kercadoret-i dolmen (Bretagne)

2 Megalit sír (22,55 m hosszú, 2,28 m magas, 4,05 m széles) 23 gyám- és 2 zárókővel, Borger (Németalföld)

3 A Champ-Dolent-i menhir, 9 m. Dol-de (Bretagne)

4 Megalit kultuszkörzet, *Stonehenge* (Salisbury mellett)

MELANÉZ VALLÁSOK

A ~ a délnyugati Csendes-óceán Melanézia (görög: „fekete szigetek”) nevű szigetszortjain élő őslakók őshonos vallásai. Egyes elméletek szerint az ausztralidekhez tartozó melanezidek rátelepültek a pápuák óceániai, pigmeus őslakosságára, és részben elvegyültek velük. A melanézek a nyugatra eső Új-Guinea és a keletre eső Fidzsi-szigetek, a délre eső Új-Kaledónia által behatárolt szigetszortokon élnek. Lakóterületük kiterjed többek közt a Bismarck-szigetszortokra, a Salamon-szigetekre és az Új-Hebridákra (ma: Vanuatu).

Melanéziában a ~ követői – bár az →óceániai vallások közül lélekszáma a ~ követői a legszámosabbak – már csak csekély kisebbséget alkotnak a kb. 1,6 millió főt számláló, jobbra keresztény lakosok körében. Pápua Új-Guineában még kb. 75 ezren vannak, azaz 2,5% a 96% keresztény között, a Salamon-szigeteken kb. 9 ezren, azaz 4% a 95% keresztény között, és az Új-Hebridákon kb. 5 ezren, azaz 5% a 94% keresztény között, bár az igaz, hogy az ilyen felmérések sokszor csak formálisak, és a lényegyet nem érintik.

A Melanéziához tartozó szigetszortokat európaiak fedezik fel 1526 és 1774 között, és kisvártatva gyarmattá is teszik, ma a →cargokultuszról ismertek. Ezeket a messianisztikus-profetikus kultuszokat az hozta létre, hogy a bennszülött lakosok összekülönböztek az európai gyarmatos hatalmakkal, amelyeknek jólétét és civilizációs javait – *cargo* (angol: „fuvaráru, rakomány”) – különösen kíváncsnak tartották. Itt elsősorban a Fidzsi-szigeteki →tukamozgalomról van szó (1873-tól), az új-guineai →Mambu-mozgalomról (1937-től) és az Admirális-szigeteki →Paliau-mozgalomról (1946-tól).

Melanéz törzsi vallások

Mind a melanéz, mind a polinéz vallásokban alapfogalom a *mana*, amely egyaránt lehet bármiféle erő vagy képesség. A *mana* a fejedászat és a *kannibalizmus* legfontosabb motívuma, amikor is a megölt emberek testrészeinek rituális elfogyasztásával vagy vérük megivásával be akarják kebelezní az ő erőiket is.

Jellemző a *mana*-hitre alapozott melanéz *koponyakultusz*. Az ősoktól vagy a fejedászatból trófea gyanánt származó koponyákat „szellemházak”-ban őrzik. Új-Guinea szigetének nyugati részén a fából vagy kőből készített emberfigurákat, amelyeknek kivájt fejüregében egy-egy őskoponya rejlik, *korwarnak* hívják.

Az ősokeknek még az isteneknél és szellemeknél is nagyobb jelentőségük van. Az elhunyt ősokek szellemeinek megidézése, a velük való kapcsolattartás rendkívül fontos, mert valamely családhoz tartozni, valamilyen szokást követni az egyes ember számára megteremti az azonoság tudatát. Ezt fejezik ki a születés, a nagykorúság, a házasság és az elhalás szertartásai.

De az ősokekkel való azonosulás az is, ha a kultusz résztvevői maszkokat

(*matua*) vesznek fel, amely a szertartás során az elhunyt őst testesíti meg. A gondosan őrzött halotti maszk pedig azt biztosítja, hogy az össze lett halott állandóan jelen van, aki a maszk száján át még beszél is. A szent hangszerek megszólaltatják az ősszellemek hangját, a maszkos táncosokkal pedig meg is jelenítik őket.

Roppant jelentőségük van a *férfiak titkos társaságainak*, amelyek közül a legismertebb a *dukduk* Új-Britannia szigetéen. A nőket távol tartják ezektől a szövetségektől, mert számos eredetmitosz szerint a kultusztagyarak korábban a nők birtokában voltak, de egyszer a férfiak csellel megszerezték tőlük ezeket, ezért tartanak mindent a legnagyobb titokban.

A szent terekhez bizonyos szellemi lényeket társítanak csoporttotemként, és itt végzik el az étkezési növények szaporítását előmozdító rítusokat. A kultikus élet középpontja a férfi- vagy szellemház, amely a titkos társaságok működésének is színhelye.

Új-Kaledónia *kanakjainál* (hawaii: „ember”) a falut egy nagy (10–60 m széles és 5–12 m széles) ceremóniaút mentén építik fel, és ennek tengelyhosszában fekszik a kiemelkedő *férfi ház* (*pilu*).

A *Fidzsi-szigeteken* az évenkénti halottkultusz egy téglalap alakú téren zajlik, amelyet függőlegesen felállított cölöpök (*mara*) vesznek körül, a belsejükben pedig kőoltárok (*nanga*) vannak elhelyezve. Egy elegyengetett térség és a kultuszház (*mbure*) a település középpontja.

Irodalom

Lawrence, P.–Meggett, M. J. (szerk.): *Gods, Ghosts and Men in Melanesia*. Oxford, 1965.

Newermann, H. et al.: *Die Religionen der Südsee und Australiens*. Stuttgart, 1968.
Schlesier E.: *Die melanesischen Geheimkulte*. Göttingen, 1958.

Melanéz maszk, 25 cm

MEXIKÓI VALLÁSOK

A ~ tágabb értelemben összefoglalóan jelölik az Ómexikóban megtelepedett indián törzsek őshonos vallásait. Szűkebb értelemben viszont ezen csupán az →azték vallás értendő. A ~ az →indián vallásokhoz tartoznak.

Miután a spanyol Hernando Cortez (1485–1547) meghódítja az Azték Birodalmat, az 1519–21-es években elkezdik keresztény hitre téríteni Mexikó indián törzseit. Ma a mexikóiak 95%-a keresztény.

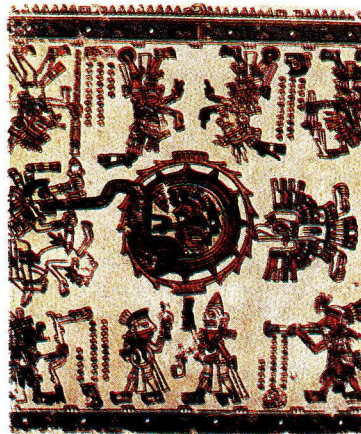
A Kr. e-i 1200 és 100 között a Mexikói-öböl partján az **olmekok** élnek. Úgy látszik, hogy a vallásuk a különböző alakokat öltő jaguár körül forog. Ismert *La Ventán*ban lévő kultusz-körzetük, és híresek nagyméretű szobraik, amelyeken a végtagok rövidék, az arcok pedig gyermekdedek (jaguárvallás). Az ő **alapkultúrájukból** bontakozik ki a **teotihuacáni** műveltség.

A **teotihuacániak** az az indián nép, amelyet **kulturális központjukról**, **Teotihuacánról** (azték: „hely, ahol istenne válik az ember”), a Mexikóvárostól északra fekvő mai San Juan Teotihuacánról neveztek el. Kormányzásuk teokratikus, de éppúgy jellemző a népre az is, hogy Teotihuacánban temetik el királyaikat, s hogy a halálban megistenülnek. A teotihuacáni időszak (Kr. u. 3–9. sz.) kitűnik a többi közül békés jellegével. A teotihuacánok főként egy esőistent tisztelnek, már csak azért is, mert az ő birodalmába költöznek elhunytjaik, de tiszteletben részesítenek rajta kívül egy tűzistent is. Két templompiramisuk közül az egyik az ötlépcsős „nappiramis”, amelynek alapterülete 222 × 225 m, és 63 m magas, a másik pedig a kisebb, 120 × 150 m alapterületű „holdpiramis”, amelynek magassága 43 m.

Kr. u. 800 körül vándorol Mexikóba a **toltékok** népe, amely Kr. u. 800-tól

1200-ig politikailag és szellemileg vezető szerepet játszik a Mexikói-félföldön, olyannyira, hogy a későbbi azték korszakban az aztékok előtti kultúra minden egyes népcsoportját a „tolték” szóval nevezzük meg. Kr. u. 856 körül alapítják a toltékok regés hírű fővárosukat, *Tollant* („város a szittyóknál”), a mai *Tulát*. Itt uralkodik Kr. u. 977–99-ig *Ce Acatl*, a papkirály, akit később felvesznek az azték (→azték vallás) istenek közé, és *Quetzalcoatl* (azték: „zöld tollaskigyó”) istennel azonosítják. Ez a név főpapi cím is lesz a későbbi aztékoknál (13–16. sz.). A vallási ígihirdetőként tevékenykedő papkirály fellép a szakrális emberáldozatok ellen, s ezért vitába bonyolódik az emberáldozatok védelmezőivel és egyúttal *Tezcatlipoca* isten híveivel. Végül elhagyja Tollant, a fővárost, és kivándorol a hajnalpír országába. A papkirály leendő visszatérése Mexikóba, amely az azték korszakban mindvégig általános remény, tragikus hitté válik, amikor a spanyol Cortezt, a hódítót eleinte Quetzalcoatlnak, a visszatérő tolték uralkodónak és papkirálynak vélik. A

A tolték Codex Laud (ceremónia-törvény) című dala, 14. sz. Oxford

toltékok két jelentős piramisa közül az egyik a spanyolok által „Castilló”-nak nevezett kukulcani templom Chichén Itzában, a másik pedig a „Hajnalcsillag”-templom Tulában. *Quetzalcoatl* szélisten, de ő testesíti meg hajnalcsillag isten gyanánt az éjszakai égőceánt is. Ez a gyakran „tollaskigyó”-ként ábrázolt isten a *Johualli Eecatl* (azték: „éjszaka és szél”) melléknevet viseli. A „tollal fedett kigyó” a toltékok szemében az eget, a jaguár és a sas a háborút jelképezi, a jaguártrón pedig a napisten ülőhelyét.

A toltékok után az **aztékok** korszaka következik (→azték vallás). A mexikói indián törzsek között megtaláljuk még a **mistekeket**, az **otomikat** és a **csicsimékeket**. A csicsimékek népvándorlása, amikor is Tenayucáig nyomulnak előre Mexikóban, a Tolték Birodalom hanyatlását okozza. A csicsimékek törzsisztene *Mixcoatl* (azték: „felhőkigyó”), aki a Sarkcsillaggal áll kapcsolatban.

Veracruztól északra, a tengerparton a **totonákoknál** – akiknek későbbi fővárosa, Cempoala 21 hektáros, teraszosan kialakított kertek között terül el – a főistenek háromságot alkotnak, mégpedig a napisten, a kukoricaistent és fiuk háromságát. Az egykor a növények növekedésével kapcsolatos rítusokból máig megőriztek egy vallási tartalmától már megfosztott **repülőjátékot**, amikor is a táncosok madáröltözetben felmásznak egy magas oszlopra, melynek tetején egy kereszt jár körbe-körbe. E forgó keresztől lelógó köteleken a földre ereszkednek a táncosok. A cempoalái kultusz-körzet 4300 m²-es területén van egy lépcsős piramis, mely főtemplomként működött. Az *El Tajín* („villám”) templomvárosban is áll egy hatalmas, hatlépcsős piramis.

A maják (→maja vallás) csoportjaihoz azok a **huastékok** tartoznak, akik

egy földistennőt és egy szélistent tisztelnek. Templompiramisaik alaprajza kör alakú.

A 14. sz.-ban a **zapotékok** teokratikus birodalmat alapítanak, amelynek Zaachila a fővárosa. A behatoló spanyolokat felszabadítóként üdvözik, mert már régóta harcban állnak az országukat meghódító aztékokkal. A legfőbb istenpár a zapotékok hite szerint egy szülői istenség. Tisztelik továbbá *Cocijo Pitao* esőistent és *Pitao Cozobi* kukoricaistent. A zapotékok képirása hagyja reánk örökölni a legrégebben ismert naptárt, mely szerint az év 260 nappól áll. Ezt tagolják négy, 65 napos szakaszra, meg további öt, 13 napos alszakaszra. Ismert a zapoték *Uija-tao* („nagy látnok”), aki a külvilágtól elzárt, oszlop-sarnokos palotájának magányában

él Mitlanban, és isteni bölcsességeket mondogat a papkirálynak.

A harcias **taraszkok** Nyugat-Mexikóban *Curicáverit* (a „nagy égető”), az ég- és napistent tisztelik tűzkultuszukkal. Azonkívül van még hajnalcsillag-istenük, *Urendequa vécara* („aki előljár”) és egy földistennőjük, *Xaratanga*. A papkirály halálakor szakrálisan mind egy szálíg lemészárolják kíséretét. Főpapjukat *petamutinak* („igehirdető”) hívják, a többi papnak pedig *cúritiecha* („égetők”) a neve. A Tzintzuntzanban („a kolibrik helye”) lévő templomteraszoknak a teteje lapos, mérete pedig 250 × 200 m.

Irodalom

Biedermann, H.: Altmexikos heilige Bücher. Graz, 1971.

Burland, C. A.: The Gods of Mexico. London, 1967.

Burland, C.–Forman, W.: Gefiederte Schlange und Rauchender Spiegel. Götter und Schicksalsglaube im alten Mexiko. Freiburg, 1977.

Gann, T.: Götter und Menschen in alten Mexiko. Leipzig, 1938.

Krickeberg, W.: Pre-Columbian Mexican Religions. London, 1968.

Lanczkowski, G.: Götter und Menschen im alten Mexiko. Heiterheim, 1984.

Nicholson, J.: Mexicanische Mythologie. Wiesbaden, 1967.

Rasmussen, J. N.: Bruder Jakob der Däne OFM als Verteidiger der religiösen Gleichberechtigung der Indianer in Mexiko im XV. Jahrhundert. Stuttgart, 1974.

Séjourné, L.: El universo de Quetzalcoatl. Mexico–Buenos Aires, 1962.

Tompkins, P.: Die Wiege der Sonne. Die Geheimnisse der mexikanischen Pyramiden. Bern–München, 1977.

MEZOPOTÁMIAI VALLÁSOK

A ~ összefoglalóan jelölik az Eufrátesz és Tigris folyó között az elő-ázsiai régióban keletkezett különböző vallásokat. E két folyam vidékét, amelynek egyiptomi neve *Naharina* volt, sumerül *Szubir*, az akkád nyelv babilóni dialektusában *Szubartu* és arámiul *Aram-Naharajim* („a két folyó Áramja”) a neve, a hellenisztikus kor óta nevezik *Mezopotámiának* (görögül és a Septuaginta szerint: „a folyók közti [ország]”). A ~ az →elő-ázsiai vallásokhoz tartoznak. Ez az Eufrátesz és Tigris közti alföld a talaj áradásoktól és mesterséges öntözéstől függő termékenységének köszönheti jelentőségét. Itt már a Kr. e.-i 4. sz.-ban művelik a földet és ipart űznek. Az Eufrátesz és Tigris menti Mezopotámiában a potamikus, azaz folyó menti kultúrával kezdődik – egy időben az egyiptomi Nílus menti, az indiai Indus-völgyi és a kínai Huangho menti folyami kultúrákkal – a történelmi kor. Mivel a folyók menti ter-

mékeny területeken az itt lakókra háruló feladatokat közösen kell megoldani, létrejön a munkamegosztás, és kialakulnak a különböző, egymástól határozottan elkülönülő foglalkozási ágak (kézműipar, technika, ügyintézés, védelem, kultusz), s ezáltal megszületik egy differenciált és egyúttal hierarchikusan tagolt társadalom (uralkodók, papok, harcosok, hivatalnokok, iparosok, kereskedők, parasztok, rabszolgák), és megjelenik a város. Mezopotámiában a városokban a papkirály gyakorolja a hatalmat, és azt az istent képviseli, akie a város, így a vallás mint város- és államvallás a városfejedelem uralmát támogatja. Így alakul ki és szilárdul meg a papsejdelmek alattvalóinak közös gondolkodása és érzülete.

A városok lakóinak legfontosabb feladatai közé tartoznak az öntözés biztosításának előkészületi munkálatai és az áradás terelésére végzett munkák, ill. gödrök és csatornák,

duzzasztók és gátak építése az árhumálom feltartóztatására. Kr. e. 3000 körül roppant nagy „özönvíz” („nagy áradat”) lehetett, amelyet vélhetően több katasztrofális áradás és gátszakadás idézett elő. Ennek emlékét őrizhette meg a sumer Gilgames-eposz (→sumer vallás) és a Biblia víz-özön-elbeszélése (→izraelita vallás).

Mezopotámia páros folyamainak vidéke már az őstörténeti korban számos különböző eredetű és kultúrájú nép olvasztótégelyévé válik. Kr. e. 3200 óta a sumerek telepednek le a terület déli részén, Kr. e. 3000 után pedig dél felől a sémi törzsek nyomulnak be ide, 2000-től Kánaán felől érkeznek új jövevények, 1400-tól pedig az arámiak települnek be. Más népek, pl. a kassúk, elámiak, hettiták és hurriták is befolyást gyakorolnak olykor-olykor az országra. Jól jellemzi a városi kultúrákat, hogy területeik kitágítására törekednek, hogy a városállamból világbirodalom szülessék.

Az őshonos ~ közé a →sumer, az →akkád, a →babilóni és az →asszír vallás tartozik.

A nem sémi sumerek által tisztelt kozmikus, asztrális isteneket és a termékenység istenségeit átveszik és asszimilálják a nyomukba lépő sémi akkádok, babilóniaiak és asszírok.

Így lesz Venus csillagistennőből, a sumer *Innanából* az akkádoknál *Istár*, Kanaánban és Szíriában *Anat*, a Bibliában *Aséra*, ill. *Astóret* (Astarót), a miábiaknál *Astár*, az arámiaknál *Attr-anta* és a föníciaiknál *Asztarte*. Istár kimagasló jelentősége miatt nevét „az istennő” appellatívuszként használják. Egy Mezopotámiában elterjedt mítosz Istár utazását beszéli el az alvilágba, ahol nővére, Ereskigal uralkodik.

Amikor kifejezettebbé válik a hím- és nőnemű kettősségről való tudás, az addig csak az anyaság elvében megtestesülő, hajadon istennőt egy fiatal istenhez, pl. a fiához, ill. a férjéhez társítják. Míg a királynő a földdel mint evilági élettelvel egyértékű, addig a királyt az éggel mint a transzcendens életerő forrásával azonosítják.

Eriduban és Urukban az újkőkorszakban létesítik az első szakrális építményeket. Urukból való az első írott agyagtábla (templomi számadás). Agyagtábla-archívum van többek között Nippurban (Kr. e. 1800 körül), Máriaiban (1700 körül), Assurban (1100 körül) és Ninivében (Kr. e. 650 körül). Ezek az archívumok a valódi és kultikus szövegek valóságos tárházai. A *mári* szövegek a sumer, babilóni és kanaánita vallástörténet fontos tanúságait (kb. 20 ezer agyagtábla a Kr. e. 18. sz.-ból) tartalmazzák, egyebek közt a szentélyekben fellépő próféták szerepéről is szólnak. Híresek az ékírással feljegyzett ősi mezopotámiai mítoszok, amelyek közül a legismertebb az özőnvírről szóló mítosz (Gilgames-eposz), az Adapa-mítosz és az *Istár*-mítosz.

Ez utóbbi azt beszéli el, hogyan történt Istár „pokolra szállása”, abba az

Istenek	Sumer	(babilóni/asszír) akkád
égisten	An	Anu
levegő- és földisten	Enlil	Ellil
vízi isten	Enki	Ea
holdisten	Nanna	Szin
napisten	Uta	Samas
a Venus csillag istennője	Inanna	Istár
termékenységisten	Dumuzi	Tammuz
termékenységisten	Nerugal	Nergal
termékenység-istennő	Ereskigal	Ereskigal
termékenységisten	Ningirszu	Ninurta
termékenység-istennő	Baba	Gula

„országba, ahonnan nincs visszatérés”, ahol az ő Ereskigal nevű nővére uralkodik az alvilág istennőjeként. Az alvilág hét kapujának átlépése közben Istár istennő minden egyes kapunál leveti magáról ékszereinek és ruházatának egy-egy darabját (1. a koronát és a felsőruhát, 2. a fülbevalót, 3. a nyakláncot, 4. a mellékszert, 5. a drágakövet, 6. a csatokat a csuklójáról és a bokájáról, 7. az alsóruhát). Végül meztelenül – mint bármely halandót – Ereskigal elé viszik, aki „hatvan gyötrelme”-mel kínozza minden testrészét. Mivel amíg az alvilágban tartózkodik, a felvilágon szünetel minden, ami új életet nemz és elkezdett, Éa isten követet küld a holtak birodalmába, hogy Ereskigalt fuvola-szóval a fogoly Istár szabadon bocsátására ösztökélje. Ezért hagyhatja el Istár – a holtak árnyaitól kísérve – a hét kapun át az alvilágot, miután darabonként visszakapja ruházatát és ékszereit, visszatérése pedig ismét működésbe hozza a növekedést és az életet a földön.

Mezopotámia mitológikus irodalma – amelynek számos ókori és bibliai párhuzamát ismerjük – az akkori világban mindenfelé ismert volt. A Biblia szerint az ósatyák a mezopotámiai Urból és Harránból származnak.

Az a *Bábel–Biblia-vita*, amelyet 1902-ben F. Delitzsch (1850–1922) asszirológus kezdeményezett, és amelyben a bibliai elbeszélések (teremtés, özőn) és törvények (Hammurápi) su-

mer és babilóni mintáktól való függésének kérdését firtatja, végül azzal zárult, hogy jöllehet a Biblia vett át számos alapmotívumot Mezopotámiából, ezek azonban átalakultak az izraelita-zsidó szellemiség szerint.

Irodalom

- Bergerhof, K.: Mesopotamien und das Volk Gottes. Neukirchen, 1983.
 Heinrich, E.: Die Tempel und Heiligtümer im alten Mesopotamien. Typologie, Morphologie und Geschichte. Berlin, 1982.
 La divination en Mésopotamie ancienne et dans les régions voisines. Paris, 1966.
 Saggs, H. W. F.: Mesopotamien. Assyria, Babylonier, Sumerer. Zürich–München, 1966.

MIKRONÉZ TÖRZSI VALLÁSOK

A ~ Mikronézia (görög: „kis szigetek”) őslakóinak őshonos vallásait foglalják magukban, ideértve Óceánia északnyugati térségének egyes szigetcsoportjait is, mint pl. a Karolina-, Mariana- és Palau-szigeteket, a Marshall- és Gilbert-szigeteket, valamint Naurut. Lakóik mongolid mikronézek, akik polinéz, melanéz és indonéz antropológiai vonásokat is mutatnak. Mikronézia csendes-óceáni szigetvilágában ma már csak kb. 1500-an követik a törzsi vallásokat. A mai mikronéz lakosság körében csak 1,3%-os kisebbséget alkotnak, a keresztények kb. 98%-os többségével szemben (bár az adatok meglehetősen formálisak). A ~ az →óceániai vallásokhoz sorolhatók.

Már 1521-ben felfedezi Fernão de Magalhães (Magellán) a Nyugat-Mikronéziában lévő Guam szigetet, s ezáltal Spanyolország lesz Mikronézia legrégebb gyarmatosító hatalma; csak később következik Németország, Japán, az USA és Anglia. A mikronéz őslakók, akiket megtizedeltek a spanyol hódítókkal vívott küzdelmek, évszázadok óta európai befo-

lyás alatt állnak a gyarmatosítás és a keresztény hittérítés következtében.

A mítoszokban kitüntetett helyet foglalnak el a hajdankori *hősök*. Legelőször is a tengerhajózás védnökei, *Pelülop* és fia, *Aluluei*, akik a szigetek lakókat megtanítják a hajózáshoz szükséges ismeretekre. Főként a Karolina-szigeteken terjedt el az a mítosz, amelynek két kiemelkedő alakja egy ikerpár: egyikük a szép és jó *Luk*, másikuk a csúnya és alattomos *Olofat*. Az utóbbi fölöttébb „agyafúrt alak”, csínytevással és cselszövással meg szeretné változtatni a világot. A Gilbert-szigeteken a mítosz fő figurái az *idősb Nareau* és az *ifjabb Nareau*, s az utóbbi ugyancsak „agyafúrt alak”.

Az isteneket háttérbe szorítják az ősök, akik közül legnagyobb tiszteletnek a *telepes ősök* örvendenek; ők az egykori bevándorlók vezetői.

Az ősök tiszteletével összefügg a gyakran üzött *csónaktemkezés* szokása. A halottal megrakott csónakot a sorsára hagyják a tengeren, vagy kiveznek a halottal a tengerre, hogy itt temessék el őt, így könnyítve meg számára az ősök országába való visz-

zatérést. Az élők és az ősök között a család vagy a nemzetség legidősebb tagjai a közvetítők.

A Karolina- és Marshall-szigeteken a társadalmi rendre többnyire a matrilineáris nemzetségsszervezet (anyajog) jellemző. A nemzetségsszervezettel összekapcsolódnak a totemisztikus képzetek. Az a tény, hogy a leszármazást csak az egyik szülőtől tartják számon, teremti meg az unilineáris rokonságot és az exogámiát. A nemzetséget pedig gyakran a totemről nevezik el.

Mikronéziában igen figyelemreméltóak a *férfiházak* oromfalain és erkélyein található képes történetek.

Irodalom

Böhme, H. H.: Der Ahnenkult in Mikronesien. Würzburg, 1937.

Poignant, R.: Ozeanische Mythologie. Polynesian, Mikronesien... Wiesbaden, 1968.

Schlesier, E.: Die Erscheinungsformen des Männerhauses und das Klubwesen in Mikronesien. Den Haag 1953.

MISZTÉRIUMKULTUSZOK

A ~ az ókori görögség, a hellenisztikus és római kor különféle kultuszait foglalják magukban, amelyeknek döntő mozzanatait *misztériumként* (latin, a görög *mûein*ből származik, s jelentése: „a szemet, ill. az ajkat becsukni”) eltitkolják, és csak a *müszteszek* („beavatottak”) férhetnek hozzá, akiket a *müsztagógoszok* (görög-latin: „vezetők”) beavatásban részesítenek.

A ~ eredete a görögség előtti időig nyomozható vissza. A legrégebb is-

mert kultusz az eleusziszi (Kr. e.-i 7. sz.). A hellenizmus kora óta (Kr. e. 300-tól) e kultuszok mindjobban nyugat felé nyomulnak, és elterjednek a Római Birodalomban. Virágkoruk – elsősorban az alsóbb néprétegek körében – a Kr. u.-i 3. és 4. sz.

A *misztériumkultuszok* között két fajtát különböztethetünk meg: 1. a görög *eredetűeket*, amelyen pl. az →eleusziszi és a →szamothrakéi, a →dionüszoszi és az →orphikus misztériumkultusz. 2. A *keleti eredetű kul-*

tuszokat, amelyen pl. a kis-ázsiai →Attisz- és Kübelé-, az egyiptomi →Ízisz- és Ozirisz-, a szíriai →Adónisz- és a perzsa →Mithrasz-misztériumkultusz.

A misztériumok tárgya többnyire az isteni társ sorsa körül forog – leszármítva a kizárólag férfiak számára létesített perzsa Mithrasz-kultuszt –, így pl. anya és lánya, anya és unokája, apa és fia, férj és felesége, szerelmes és szerelmese sorsa körül, amikor is a halál elragadja egyiküket a

másiktól, de később újra visszaadja az újjászületés által.

A ~ istensége eredetileg termékenységistenek, akik azzal, hogy meghalnak és újjászületnek, az évenként elhaló és újra megújuló *flórát* és *faunát* jelképezik, tükrözik vissza. A növényzet évenkénti elhalása és az ember halála között az ókor elsősorban analógiát lát, a természet évenkénti feleledésében pedig annak megerősítését, hogy az ember nem hiába sóvárog a halálon túli élet után. Az ember egyszeri, történelmi élete és a szakaszos, történelmen kívüli természeti folyamatok közti különbséget mitikus megszemélyesítésekkel (legendával és kultusszal) hidalják át, úgyhogy a természet életerejé mindeneket szülő anyaként, a gyümölcs vagy termés pedig mint annak lánya, fia, unokája, férje és szerelmese jele-

nik meg. Az elhalt istenség újjászületéséből meríti a műstész a halál utáni élet reményét.

Míg az ókor más kultuszai a külső életfeltételek alakulását, pl. a szántóföldek és nyájak termékenységet igyekeznek előmozdítani, addig a ~ban az emberi lét belső, személyes oldala domborodik ki. E kultuszok, amelyek azt feltételezik, hogy a műstészt személyes viszony fűzi az általa tisztelt istenséghez, az egyes műstészek boldogítására és a túlvilági boldogság elérésére törekszenek. Ezzel ellentétben állnak a hivatalos állami kultuszok, amelyek főként az államközösség földi jólétét tartják szem előtt. A kultuszfolyamat átfogó szimbolikája a meghaló és feltámadó istenség sorsának dramatikus, „szent eseményei”-t és utólagos végrehajtását jeleníti meg, s ezáltal a műsté-

szek elnyerik osztályrészüket, ahogy ezt egy bölcs mondás meg is fogalmazza:

Végasztalódjatok, ti műstészek!
Ahogy megmenekült az isten, úgy adódik számunkra is megmenekülés a szenvedéstől.

Irodalom

- Angus, S.: The Mystery Religions and Christianity. London, 1928.
Ferguson, J.: An Illustrated Encyclopedie of Mysticism and the Mystery Religions. New York, 1977.
Reitzenstein, R.: Die hellenistischen Mysterienkulte nach ihren Grundgedanken und Wirkungen. Leipzig, 1927.
Uehli, E.: Mythos und Kunst der Griechen im Geiste der Mysterien. Dornach, 1958.

MITHRASZ-MISZTÉRIUMKULTUSZ

A *Mithrasz-misztériumok* katonaválás, amelynek követői csak férfiak lehetnek. A kultusz Mithrasz („egyetértés”) istenről van elnevezve, aki a jog és az államrend elindórán istene, valamint a férfítársaságok ura Iránban. E →misztériumkultusz hittérítői elsősorban a római hadsereg szolgálatában álló katonák, valamint kereskedők és rabszolgák. Kr. e. 67-ben a Mithrasz-kultusz Iránból eljut Itáliába, és a Duna mentén lévő római laktanyákból szétterjed egészen a germánokig; ebben a térségben nagy számban találtak mithreumokat, azaz a ~ szentélyeit. A Rajna mellett ez a kultusz behatol Galliába és Britanniába, de Svájcba és Spanyolországba is. Elterjed az egész Római Birodalomban, leszámítva a görög vidékeket.

A Mithrasz-misztériumok hátterében a jó és a rossz hatalmai, Ahura-Mazdá és Ahra-Mainu állnak. Mithrasz, a világosság istene, megfékezi

az Ahura-Mazdá (Ormuzd) által teremtetett, vad ősbikát, majd megöli, s ezzel lehetővé teszi, hogy a kimúló állatból világra jöhessenek a növények és az állatok, és a bika vérével megáldja az egész emberiséget. E megváltási cselekedettel Mithraszból megváltó és üdvözítő lesz.

Amikor az ember születik, a lélek leszáll a bolygók szférájából, s mindeközben egyre jobban beszennyezi magát. A földi élet (próba)ideje alatt a léleknek lehetősége van arra, hogy megszabaduljon a tisztátalanságtól, ha morálisan cselekszik, és bölcsen él. Amikor az ember meghal, kitör a küzdelem a világosság és a sötétség szellemei között a lélek megszerzéséért, és Mithrasz az, aki ilyenkor a beavatottak oldalára áll, így az ő lelke felf szállhat az égbe.

A Mithrasz-kultusz műstészére, azaz a beavatandó tagra hét olyan beavatási lépcsőfok vár, amelyeken át elérheti a teljes testvériséget:

1. a holló (corax),
2. a rejtőzködő (krüphaiosz),
3. a katona (miles),
4. az oroszán (leo),
5. a perzsák (perses) mint az első választott nép,
6. a napfutár (héliodromosz),
7. az atya (pater) mint vallási vezető.

Mind a hét beavatási fok próbára teszi a türelmet és a bátorságot. Csak az lehet a misztériumközösség tagja, aki az első három „szolga-fok” után átmegy az utolsó négy „résztvevő-fok”-on.

A kultusz lényege egy bika megölése, kultikusan így jelenítik meg a bikaölő Mithrasz mítoszát. A kultusz-helyiségek, a *mithreumok* kis kripták, ablaktalan helyiségek, amelyeket „barlangok”-nak is neveznek. A mithreum voltaképpen egy föld alatti, nem túl nagy, hosszúkaás helyiség, amelyet kétoldalt kőpadok határol-

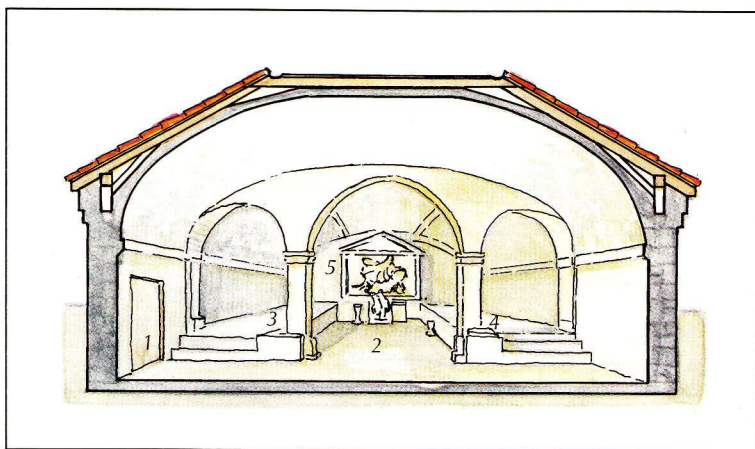

1

nak, a kultuszon részt vevők ülőhelyei, és hátul egy apszis zár le, ahol oltár áll. A helyiség közepén a bikaölő Mithrasz ábrázolása látható. A bikaölőhöz többnyire két géniusz társul, a *dadophoroszok*: az egyik felfelé, a másik lefelé tart egy fátylát a kezében. A mithreumok oroszlánfejű szobra az időt jelképezi, a *zervánt*; az Idő istenné emelt fogalma, a *zervánizmus*, a Mithrasz-teológia egyik forrása.

Először Kis-Ázsiában ábrázolják frígiai sapkával Mithraszt. A vele kapcsolatos ábrázolásokon az oroszlán a tűz, a keverődő a víz, a kígyó pedig a föld szimbóluma.

2

Irodalom

Cumont, F.: *Die Mysterien des Mithras*. Leipzig, 1923.

Schütze, A.: *Mithras-Mysterien und Urchristentum*. Stuttgart, 1972.

1 A bikaölő Mithrasz, 170 k., capuai falfestmény, 2,83 × 3,49 m. Santa Maria Capua Vetere, Mithreum

2 Mithreum alapsémája, Carnuntum (Deutsch-Altenburg, Ausztria)

1. bejárat

2. középső folyosó

3-4. ülő- és fekvőpadok a műstészek számára

5. Mithrasz kultuszképe

MOÁBI VALLÁS

A ~ Moáb hegyvidékén, a Holt-tenger keleti partja és a szíriai arab pusztaság között letelepedett, a sémi népek északnyugati ágához tartozó moábi nép vallása. Területük fővárosa Díbón.

A moábiak vallása a → kanaáni vallásokhoz és ezzel együtt a → sémi és az → elő-ázsiai vallásokhoz tartozik.

A moábiak sokszor viselnek háborút a velük rokon izraelita törzsekkel (Ter 19,30 skk.). A látnok Bileámot elviszik Moádba, hogy elátkozhassa Izraelt (Szám 22).

Dávid óta a moábiak függő viszonyba kerülnek Izraeltól, de Mésa királyuk révén megszabadulnak tőlük (vö. 2Kir 3, 4. skk.).

A híres-nevezetes Mésa királynak 1868-ban Díbónban felfedezett győzelmi sztéléje (Kr. e. 830 körül) ma a párizsi Louvre gyűjteményében található.

A moábiak legfőbb nemzeti istene *Kemós*, ill. *Kamós*, akit a Mésa király győzelmi sztéléjén lévő felirat így említ meg:

Én vagyok Mésa, Kemós-melek fia,
a díbóni Moáb királya...
és én berendeztem ezt a szentélyt
Kemósnek Kirhahban hálából Mésa
megmentéséért.
Mert megmentett engem minden
királytól,
és megmutatta az örömömet az én
minden ellenségemben...
És visszahozta Kemóst
a napjaimba...
És Kemós azt mondotta nekem:
Eredj, vedd el Nebót Izraelből...
Mert Astar-Kemós felszentelt engem.

Kemós isten is, Izrael istenéhez hasonlón, haraggal nézi országát, és

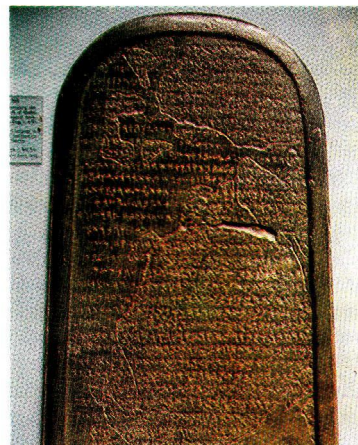
azért szolgáltatja ki az ellenségnek, hogy aztán újra felszabadítsa. Mésa király pedig felállítatja ezt a „moábi követ” Dibónban egy ottani templomban Kemós tiszteletére és a győzelem emlékére.

További moábi istenség Asztarte és Belphegor (Baál Peór; Szám 25,3–5).

Irodalom

Sمند, R.–Socin, A.: Die Inschrift des Königs Mesa von Moab. Tübingen, 1886.

A moábi sztélé, melyen Mésa király győzelmét örökítették meg, Kr. e. 830 k. Párizs, Louvre

MONGOL VALLÁS

A ~ a mongol nép őshonos, lámaizmus előtti vallása a Kr. u.-i 16. sz. második feléig, amikor végérvényesen átveszik a →buddhizmust mint lámaizmust Mongóliában. Ennek ellenére máig elevenek maradtak az ősi mongol népvallás elemei. A Belső-Ázsiában letelepedett mongolok a mongolid fajta egyik csoportjához tartoznak.

Ahol a sztyepp határtalan messzeségében az ég az egyetlen tájékozdási lehetőség, a világmindenség a Sarkcsillag körül forog, amely a „világ tengelye”. Alatta van a mongol világuuralkodó székhelye, és itt van a világ „köldök”-e. Ebből a világképből vezetik le a mongolok azt a feladatukat, hogy a „négy sarok”, azaz a négy égtáj minden népét leigázzák és megbékítik.

A mongol történelem legnagyobb alakja Dzsingisz kán (mongol: „óceáni kán”), a mongolok ura (1155–1227) és a mongol világuuralom megalapítója az égisténtől, Tengritől származtatja uralkodói hatalmát. Dzsingisz kán, „a sors küldötte” halálában „az ég óriásá”-vá és a legelőkelőbb ósis-

tenséggé válik; a halála óta várják, hogy visszatér és újra visszaszerzi birodalmát. Szentélye, a „Nyolc fehér sátor”, Ordus-Bogenben van. A 13. sz. második felében a mongolok birodalma eléri legnagyobb kiterjedését: a Kelet-Kínai-tengertől Lengyelországig és a Himalájától Szibériáig terjed. A sztyepp széles látóhatára előtt a hajdani mongol lovas nomádok pillantása az égre irányul, ahonnan az esőt kapják a nyájuk legelői. Az égből van Tengri, ill. Tengi (mongol: „ég”), az égi atya székhelye, akit erketü Tengrinek („hatalmas ég”), möngke Tengrinek („örökös ég”) és köke möngke Tengrinek („kék, örökös ég”) is szólítanak és zászlós lovasként ábrázolnak.

E legfőbb égisten a kilencvenkilenc égi lény élén áll, akik közül negyvennégy az ég keleti, ötvenöt pedig nyugati oldalára kerül. A kilencvenkilenc égi lénynek hetvenhét földanya felel meg, akik olykor Etügen földanya alakjában öltenek testet. A nyájuk és a termékenység istene Hagan ebügen (a „fehér öregember”), akit fehér ruhás, őszhajú öregembernek ábrázol-

nak. A lovas istenek, a lóra termett hősök védőistenségei mellett vannak házi védőistenségek is, ún. házi „nemezis-istenek”, mivelhogy nemezből készítik őket. A sátor bejáratánál az ongonokat házibálványokként állítják fel, és tejáldozatot mutatnak be nekik.

Az istenekkel való kapcsolatot a sámánok – akik férfiak (böge) és nők (idughan) egyaránt lehetnek – teremtik meg áldozatok bemutatásával. Révülés közben a sámánok, ill. sámánnők vezetik az elhunytak lelkét a túlvilágra.

Az obónál – kultuszhelyként szolgáló kórákás –, ahol a helyi szellemek gyűlnek össze, a vándorok és az utazók könyörögnek a szellemek védelméért.

Irodalom

Haslund-Christensen, H. Z.: Menschen und Götter in der Mongolei. Stuttgart, 1939.

Percheron, M.: Dieux et démons, lamas et sorciers de Mongolie. Paris, 1953.

Tucci, G.–Heissig, W.: Die Religionen Tibets und der Mongolei. Stuttgart, 1970.

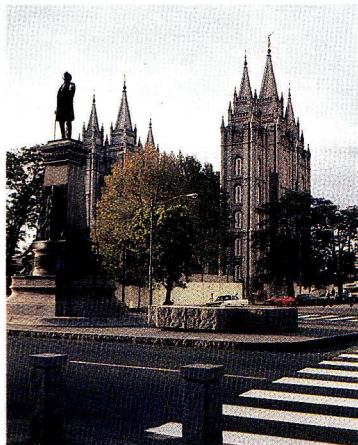
MORMON EGYHÁZ

A ~at mint hitközösséget 1830. április 6-án alapítja *Joseph (Joe) Smith* (1805–44) Fayette-ben (New York állam). A tagok 1838 óta azt tartják magukról, hogy ők a *Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints* (angol: „Az utolsó napok szentjeinek Jézus Krisztus-egyháza”), és elutasítják a számukra alapvető *Book of Mormon* (→309. o.) miatt rájuk ragasztott *mormonok* elnevezést.

Összesen 4 476 000 tag vallja, hogy a ~hoz tartozik, mégpedig 51 országban. Egyötödük az USA-n kívül él, többek közt Nagy-Britanniában, Olaszországban, Franciaországban, Belgiumban, Svájcban és Németországban. A hitközösség központja Utah szövetségi állam fővárosában, Salt Lake Cityben van, és itt van fehér gránitból épített főtemplomuk is.

Ez a keresztény, főként őstestamentumi alapokon keletkezett vallási közösség Észak-Amerika →új vallásai közé tartozik.

Joseph (Joe) Smith a profétikus alapító 1805. december 23-án születik egy tízgyermekes, presbiteriánus farmercsaládban, *Joseph* és *Lucy Mack Smith* negyedik gyermekeként *Sharon* faluban (Vermont, USA). 1820-ban, tizenöt éves korában – a család-jával ellentétben – még nem kötelezte el magát egyetlen vallás mellett sem, amikor először jelenik meg neki Isten, arra intvén őt, hogy ne csatlakozzon semelyik fennálló vallási közösséghez, mert azok egytől egyig „borzalmasak az Úr szemében”. 1823. szeptember 21-én éjszaka *Smith* háromszoros látomást él át *Moroni* angyallal, aki említést tesz neki egy aranylemezekre írt könyvről, amelyben szó esik Amerika korábbi bennszülötteiről és a feltámadt Krisztus amerikai prédikációjáról, és a könyv egy ládában van elásva *Cumorah* hegyén egy *Manchester* nevű falu (New York állam) mellett. Négy

A mormonok főtemploma, 1853/59.
Salt Lake City (Utah, USA)

évvel később, 1827. szeptember 22-én, *Smith* magasztos látomásban részesül, amikor is az angyal átadja neki ezeket az aranylemezeket. Két kristályüveg, *Urim* és *Thummim* segítségével az „analfabéta” *Smith* ki tudja betűzni és le tudja fordítani a „reformmegiptomi” írás szövegét. A három írnokának – *Martin Harris* farmernek, *Oliver Cowdery* tanítónak és *David Whitmer* parasztnak angol nyelven tollba mondott mű 1830 elején jelenik meg *The Book of Mormon* („A mormon könyve”) címmel. 1830. április 6-án pedig a *Smith* család négy tagjával és két másik személlyel megalapítja Fayette-ben az új vallási közösséget. Az alapító *Smith*tht, aki egy új kinyilatkoztatás igehirdetőjeként lép fel, nem sokkal ezután egy gyűlés megtartása miatt lecsukják. Később 2 ezer követőjével kivándorol Ohio államba, ahol 1831-ben letelepedik, mégpedig *Kirtland*ben (Ohio). Ám 1838-ban innen is továbbmegy *Four Westbe*, majd 1839-ben *Nauvooba* (Illinois). *Joseph Smith*, aki ekkor már jó néhány éve vezeti a

közösséget, elérkezettnek látja az időt, hogy 1844-ben az USA elnökjévé jelöltesse magát. Terve azonban dugába dől, mert különböző bűncselekmények miatt előzetes letartóztatásba helyezik, és bebörtönzik Carthagóban (Illinois). Mielőtt perre kerülne sor, a felháborodott néptömeg 1844. június 27-én megostromolja a fogdát, és az alapító *Smith*tht a testvérével, *Hyram*mal együtt lelövik.

Az alapító meggyilkolása után utóda, *Brigham Young* (1801–77) veszi át a mormonok vezetését és lesz első elnökük. *Young* 1846. március 1-jén 15 ezer követővel elindul a hosszú, 1700 kilométeres, fáradságos úton a néptelen nyugati végeken át, és végül, különféle kudarcba fúlt letelepedési kísérletek után, 1847. július 24-én elérkezik a Nagy-Sós-tó vidékére, ahol a mormonok nagy áldozatkész-séggel megteremtik saját (Utah) államukat, amelynek Salt Lake City a fővárosa, és a barátságtalan tájat virgázó kertté varázsolják. Azóta július 24-ét mint szent pionírnapot évenként megünneplik.

A ma legismertebb mormon misszionáriusok az Utahban felnőtt *The Osmonds* beatzenekar tagjai (*Marie*, *Alan*, *Wayne*, *Merrill*, *Jimmy*, *Jay* és *Donny*).

Idő múltával a ~ban különböző csoportosulások képződnek. A több-nejűség bevezetése ellen tiltakozva, 1852-ben megtörténik a leszakadás, amelyből a *Reorganized Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints* (angol: „Az utolsó napok szentjeinek újjászervezett egyháza”) jön létre *Independence* (Missouri) székhellyel, s amelynek vezetését később az alapító *Smith* fia, majd unokája veszi át.

További elszakadó csoportok: *The Church of Christ/Temple Lot*, *The Church of Jesus Christ* (1862).

Tanalapnak az 1841. március 1-jén elfogadott *tizenhárom hitcikkelyt* tekintik. Eszerint az atya *Elohim*, a fia *Jahve-Krisztus* és a Szentlélek mint harmadik isten hasonló hatást képvisel. Az ember Istenhez való hasonlóságából Isten és ember lehetséges lényegi hasonlóságára következtetnek. Jóllehet az Isten most legteljesebb kifejlődése állapotában van, egykor azonban ő is csak az volt, ami az ember ma. Az ember szelleme a preegzisztens létből inkarnálódik valamilyen földi testbe, hogy itt, miután megismeri az igazságot, egyre magasabbra törő fejlődéssel képezze tovább magát, eljutva az isteni lényegig, Isten fiához és lányaihoz.

Amilyen az ember, olyan volt egykor az Isten;
amilyen az Isten, olyanná válhat egykor az ember.

E fejlődéshitet chiliazmussal párosítják, amely szerint Jézus Krisztus, aki annak idején Máriával, Mártával és Mária Magdolnával poligám házasságban élt, a végső időkben megjelenik a Salt Lake Cityben levő mormon templom csúcsán a hívek előtt, és velük létesíti az első feltámadás utáni ezeréves birodalmat Amerikában, amikor mindenki száz évig él majd. A második feltámadás után következik aztán a végítélet, amikor is a mormonok átélik az isteniség tökélyét.

A magát prófétaként, Jézus Krisztus apostolaként és az egyház presbitereként értelmező alapító eleinte határozottan az egynejlőség mellett tör lándzsát, 1838-ban azonban poligám kapcsolatokba bocsátkozik – azt mondják, hogy 27 és 49 között alakult nejeinek száma –, és 1843-ban „Isten parancsára” kihirdeti a többnejűséget. Első követője, Brigham Young is 17 feleséget és 56 gyermeket hagy maga után halálakor (1874). A mormonok sok vitát fecsértek erre a *plural marriage*-re (angol: „többnejű házasság”), különösen az-

után, hogy az USA kongresszusa 1862-ben kibocsátotta a poligámia elleni törvényeket – mindaddig, amíg a mormonok harmadik elnöke, *Wilford Woodruff* 1890. szeptember 24-én közzé nem tett egy hivatalos kiáltványt a poligámia ellen.

Ma a mormonok szigorú etikai normák szerint élnek. Lemondanak a szesről, a kávéról és a teáról. A dohányzás és a túlzásba vitt hús fogyasztás tiltva van számukra, ezért a vegetárius táplálkozást részesítik előnyben. Havonta egyszer bűjtölnek. A *tizedet* parancsolatnak tekintik, ami azt jelenti, hogy minden tag, akit csak felvesznek a közösségbe, a vagyonából is és a rendes jövedelméből is lead egytizednyit. Sok mormon fiatal dolgozik két éven át fizetetlen hittérítőként külföldön.

A kultuszban a mormonok a *belépní szándékozók keresztelését* gyakorolják aláírítással (a nyolcadik életévtől). Az elhunytakat is megkeresztelik, ha rendelkezésre állnak a személyi adatok. Ez okból egy Genealogiai Társaság működik Salt Lake Cityben, amely segítséget nyújt a mormonoknak őseik felkutatásában, hogy elvégeztessék önmagukon, elhunyt elődeiket helyettesítve, a keresztelést. A *kézzátétel* a Szentlélek adományaiiban részesít. A kenyérből és vízből álló vasárnapi vacsorával az ember és Isten közti szövetség emlékeztetét ünneplik. A házasságkötésnek két formája van: az időre szóló házasság (élők között) és az örökkévalóságra szóló házasság (az élő ember égi házassága, amelyet egy elhunyttal köt). Ez utóbbi azon a hiten alapul, hogy a hajdon nőket nem lehet megváltani, s ez adott okot az ideiglenesen gyakorolt poligámiára. Az örökkévalóságra szóló házasságot csak egy-két tisztségviselő „pecsételi meg”, mégpedig csak nyolc, külön erre a célra engedélyezett istenházban.

Utah állam teokratikus közösség, amelynek élén az első elnök áll. A négyfokú hierarchiává szervezett

tisztségviselők vagy a *melkicedegi papsághoz* (tizenkét apostol, patriarcha vagy evangélista, főpap, hetvenévesek és idősebbek) vagy az *alacsonyabb, ároni papsághoz* (papok, tanítók, diakónusok) tartoznak. Ennek a hierarchikus hivatali rendnek köszönhető, hogy a mormonok a legfeszesebben szervezett vallási közösség.

Minden mormon egy *ward* (angol: „egyházközösség”) tagja, amelyet püspök vezet, s amely egy-egy *branchot* (angol: „ág”) képvisel a diaszpórában. Több *wardból stake*-et (angol: „körzet”), ill. *Cion-otthont* hoznak létre, amelynek előjárója az elnök. Több ág alkot egy kerületet, és több kerület egy *missziót*. Így tagolódnak a mormonok az otthontközösségek és a misszióközösségek kettős rendszerévé.

Utah állam fővárosa, a mormonok szent városa, *Salt Lake City*. Itt található az 1853/59-ben fehér gránitból épített hattornyú templom, legmagasabb tornyát egy Moroni-szoborral. A második szentély, a teknősbéka-hoz hasonló tetejű *Tabernakulum* 1867-ben épült; ellipszis alakú 13 500 férőhelyes csarnok, 76 m hosszú, 45 m széles és 21 m magas. Ebben a szentélyben található a világ egyik legszebb hangú orgonája.

A *Biblián* kívül a mormonoknak még három szent könyvük van. A legjelentősebb *A Mormon könyve*, amelyre úgy tekintenek, mint Amerika utolsó kinyilatkoztatási okiratára. A könyv címe egyúttal név is, mégpedig az amerikai üdvtörténet egyik alakjának neve. A „felfedező” és „fordító” Smith úgy magyarázza ezt a nevet, mint a *mor*, amely az angol *more* („több”) rövidítése és az „egyiptomi” *mon* („jó” [az egyiptomi Ámon megkurtítása?]) szavak összetételét. A *mon* szó az egyiptomi nyelvben ismeretlen. Ez a mű, amely először 1830 elején hagyta el a nyomdát, tizenöt könyvet tartalmaz, összesen 550 oldal terjedelemben. Kr. e. 600-tól Kr. u. 421-ig taglalja a kort, és arról

tájékoztató, hogyan nyomják el Kr. e. 590-ben az országba gyarmatosként bevándorló izraeliek az amerikai kontinens első telepeseit, a *járeditákat*. Később az előbbieket szétszakadnak az istenfélő *nefitákra* és a dacos indiánokra, akiket a *Mormon* könyvében *lamanitáknak* hívnak. Az utóbbiak csaknem teljesen felforoszolják a *nefitákat*, akik közül csak kevesen menekülhetnek el, de köztük van *Mormon*, az utolsó ószövetségi próféta és fia, *Moroni*. Ők ketten írják aranylemezekre a *Mormon* könyvét, hogy később a *nefiták* helyére lépő új amerikai gyarmatosok megismerkedhessenek országuk történetével. Moroni Kr. u. 421-ben egy domb alá rejteti a könyvet, amelyet Kr. u. 1827-ben ad át Joseph Smithnek. A *Mormon* könyve az Ótestamentum történeti és prófétai könyveire támaszkodik,

amelyekből szó szerint átvesz 400 idézetet, de megtalálható benne az újtestamentumi hegyi beszéd is.

A mormonok két másik szent írása a *The Pearl of Great Price* (angol: „Az értékes gyöngy”) és a *Doctrine and Covenants* (angol: „Tanok és szövetségek”). Mindkettő a mormon egyházfők jövődöleseit tartalmazza.

Időrendi áttekintés

1830 *The Book of Mormon* (1. kiad. Palmyra, USA); április 6-án Joseph Smith (1805–44) megalapítja a mormon egyházat

1847 A mormon karaván a „pionírnapi”-on (július 24.) eléri a Nagysós-tó vidékét, és megalapítja Salt Lake Cityt a Jordan River mellett

1853/59 A központi templom létesítése Salt Lake Cityben (Utah)

1890 A mormonok harmadik elnöke, Woodruff eltölti az alapító által életbe léptetett többnejűséget

1896 Utah az USA tagállama lesz

Irodalom

Andersen, E.: Ich war ein Mormone. Konsztanz, 1967.

The Book of Mormon. Palmyra/N.Y. 1830.

Haak, F. W.: Mormonen. München, 1981.

Howells, R. S.: Die Geschichte der Mormonen. Frankfurt, 1963.

Meyer, E.: Ursprung und Geschichte der Mormonen. Halle/Saale, 1912.

Mullen, R.: Die Mormonen. Geschichte einer Glaubensbewegung. Weilheim, 1968.

Talmage, J. E.: Die Glaubensartikel. Frankfurt, 1961.

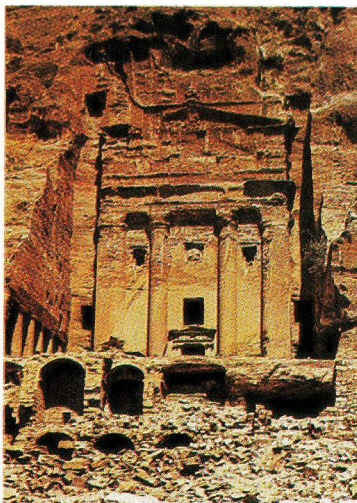
Twisselmann, H. J.: Die Mormonen im Schatten ihrer Geschichte. Witten, 1977.

NABATEUS VALLÁS

A ~ a Vörös-tengertől északra lévő Edómban Kr. e. 300 körül letelepedett kereskedőnép, a *nabateusok* vallása. Az arab és arámi nyelvű *nabateusok* vallása a →sémi és egyúttal az →előázsiai vallásokhoz tartozik.

A nabateusok Kr. e. 200-ban alapított hellenisztikus kultúrájú országa a Kr. e.-i és Kr. u.-i 1. sz. között áll hatalma csúcán, *Petra* nevű fővárosával, és Kelet-Jordánián át Damaszkuszig terjed. Traianus római császár (98–117) uralkodása alatt a nabateusok földjén Kr. u. 106-ban az Arabia Petraea római tartományt alakítják meg.

A nabateusok egyik jelentős istene *Duszarész* („az ország ura”), akit napistenként tisztelnek, és ünnepét Petrában, a fővárosban december 25-én ülik meg. *Duszarészt* a görögök, tévesen, *Dionüszosz* alakmásának tartják. Másik istenségük pedig *Allat* (az arab *al-iláthól* = „az istennő”).

Urnasír-homlokzat, 2/3. sz. sz. *Petra* (Jordánia)

Az egykori nabateus állam jelentőségéről ma már csak a főváros, *Petra* romjai (a mai Jordánia területén) tanúskodnak a nagy sírtemplomokkal, a sziklasírok homlokzataival és a kockalakú, előépítményes költárakkal.

Irodalom

Cantineau, J.: Le Nabatéen. I-II. Osnabrück, 1978.

Glueck, N.: Deities and Dolphins. The Story of the Nabateans. New York, 1965.

Kammerer, A.: Petra et la Nabatène. Paris, 1929.

Petra und das Königreich der Nabatäer. Lebensraum, Geschichte und Kultur eines arabischen Volkes der Antike. Szerk. M. Lindner. München, 1980.

NAZARETHA CHURCH

A Nazareth Church (angol: „Názáreti egyház”) *Isaiah Mayekise Shembe* (1870–1935) alapítja 1911-ben Natalban (Dél-Afrika). Az egyház ma kb. 80 ezer *nazarétivel* – ahogy a tagokat nevezik, akik túlnyomóan afrikaiak, de indiaiak is vannak köztük – rendelkezik a Zuluföldön, Sváziföldön, Natalban és Transvaalban, Johannesburgban és Pretoriában, de Mozambikban is. A mozgalom központja Ekuphakameni („magas hely”) Durban mellett.

Ez a baptista →kereszténységből a gyarmatosító apartheidpolitika reakciójaként keletkezett vallás Dél-Afrika új, messianisztikus mozgalmához tartozik. Az alapító *Shembe*, az egyik natali (zulu) törzs sarja, a mai Oranje szabadállam területén születik 1870-ben. Már kora ifjúsága óta hangokat hall, látomásai vannak. Egyszerre négy feleség férjeként egy felhőszakadás során a következő utasítást kapja: „Hagyj fel az erkölcselenséggel!” Ennek következtében búcsút vesz családjától, és prédikáló aszkétaként bejárja az országot. 1906-ban az időközben gyógyítóként már ismert *Shembe* megkeresztelkedik az

*African Native Baptist Church*ben (angol: „Afrikai bennszülött baptista egyház”). Pap lesz, Durban mellett az Indiai-óceánban ördögöt űz, kereszttel és gyógyít.

A baptista egyházvezetőséggel folytatott tanvitáinak az a vége, hogy 1911-ben elszakad ettől az egyháztól, és megalapítja az *Ama-Nazareth Church*öt. Az alapító, aki szokatlan karizmatikus erők birtokában van, és éppoly szokatlan költői és zenei tehetséggel van megáldva, nagy megértést tanúsít zulu törzstársai vallási és lelki kívánságai iránt. Így éri a halál 1935. május 2-án. A sírja fölé *Ekuphakameni*ben mauzóleumot építenek.

Az alapító halála után második fia, *John Galilee Shembe* – 1904-ben született Natalban – veszi át a közösség vezetését.

Az alapító által írt és komponált kb. 200 dal a zulu számára rendkívül nagy hatással fejezi ki üzenetének dogmatikai lényegét és hangulatát. Égi kulcsai is vannak, de csak a fekete számára fenntartott Paradicsomhoz. *Shembe* mint a „kulcsok birtoklója” az ég kapujából visszaküldi a

fehéreket, mert ők már a földön dúskáltak a javakban, és csak a hű feketék előtt tárja ki a kaput. Az önértelemzés és küldetésudat szempontjából jellemző a ~ *fekete* Krisztusa, aki semmiképpen sem azonos a gyarmatosok *iehér* Krisztusával. E fekete Krisztus testi mivoltában maga a profetikus alapító. „Jézus először fehér emberként jött el. Most viszont fekete emberként jelent meg *Shembe* hús-vér alakjában.” *Shembe* a „zuluk Krisztusa”.

A követők minden januárban útra kelnek és elzarándokolnak a Natalban lévő szent *Nhlangakazi* hegyhez. Júliusban *Ekuphakameni*ben kerül sor nagy ünneplésre, amikor is a betegek és a meddő asszonyok meggyógyulnak a szent fekete lepel érintésétől. Hetenként szent napként ülik meg a *sabbatot*.

Irodalom

Becken, H. J.: *Theologie der Heilung. Das Heilen in den Afrikanischen Unabhängigen Kirchen in Südafrika.* Hermannsburg, 1972.

Skundler, B. G. M.: *Banten Prophets in South Africa.* London, 1948.

NÉMETVALLÁSI MOZGALOM

A németvallási, ill. *némethitű mozgalom* (n. m.) azoknak a szervezeteknek és csoportoknak gyűjtőneve, amelyek a 19. sz. végétől a német ajkú térségben faji világszemlélet alapján jöttek létre.

Ez a rasszizmusból és nacionalizmusból sarjadt és a másfajú „idegenvallások”-kal, pl. a →kereszténységgel és a →zsidósággal, folytatott viták során keletkezett népvallási mozgalom, amely a német-germán népi-

ség megújítását a (régli) →germán vallás feltámasztásával szeretné elérni, Európa új vallási képződményei közé tartozik.

A ~ arra a francia J. A. Gobineau gróf (1816–82) által kidolgozott fajelméleti tanra támaszkodik, amely különbséget tesz az árja-férfi és a nekik alávetett nem árja-nőies fajok között. 1894-ben F. Lange megszervezi a *Deutschbundot*, majd 1907-ben Ludwig Fahrenkrog (1867–1952) festő

Barmenban megalapítja a *Deutschreligiöse Gemeindét* (később: *Germanische Glaubensgemeinschaft*). Őket követi az E. Hunkel által 1911-ben létrehozott *Deutsche Orden* és a szintűgy 1911-es, O. S. Reuter postagazgató által életre keltett *Deutschreligiöse Gemeinschaft* a Kassel melletti Harleshausenben levő székhellyel. Azokban az években még több ilyen kis szervezet keletkezik.

Különösen az I. világháború után növekszik a ~. Így jön létre Berlinben, 1924-ben az ifjúgermán *Volkschaft der Nordungen* és éppúgy Berlinben, 1928-ban a *Nordische Glaubensgemeinschaft*. Az előbb említetekkel és a *Germanische Gemeinschaft*tal együtt 1931-ben a *Deutschgläubige Gemeinschaft* a *Nordisch-Religiösen Arbeitsgemeinschaft*tá egyesül berlini székhellyel. Hitüket abba vetik, hogy „az északi ember halhatatlan a faji örökség folytán, és az északi lélek örökkévaló mint isteni erő a földön és a mindenségben”, a hajtőerejük pedig „a keresztény világvallás uralmának megbuktatása a germán összellelem felelesztése által”.

1933. július 29/30-án – a nemzetszocialisták hatalomátvétele után – a németvallási szervezetek azzal a céllal egyesülnek Eisenachban *Arbeitsgemeinschaft der Deutschen Glaubensbewegung*/ADG-vé, hogy a nemzetszocialista kormányzat segítségével mint „harmadik hitvallás” a két keresztény (evangélikus és katolikus) hitvallás helyét elfoglalják Németországban.

Az ADG-n belül a legnagyobb és legbefolyásosabb szervezet az „egyházról független, tiszta fajú német férfiak és nők” *Deutschgläubige Gemeinschaft*ja, ez azt mondja magáról: „A Harmadik Birodalomban mi nem a többi vallás mellé, hanem a két alapul szolgáló és minden más vallás helyébe lépünk mint egyetlen, mert egyedül igaz hithatalom; Szigfrid vagy Krisztus a tét.”

Az ADG kiegészítéséül, amely 1934-ben az új *Deutsche Glaubensbewegung* nevet veszi fel, az NSDAP 1936-ban a maga részéről megalapít a *Gottgläubigkeit*ben egy saját *német-hitű mozgalmat*, és 1936. november 26. az a nap, amikor hivatalosan beiktatják a birodalmi belügyminiszter engedélyével az *istenhitű* fogalmat e mozgalom tagjainak jelöléseként.

A nemzetszocializmus összeomlása után a szövetségesek nürnbergi bírósága

1945-ben betiltja az NSDAP némethitű mozgalmát. A *Germanische Glaubensgemeinschaft*, amelyet F. Fahrenkrog vezet, szerencsés volt, túl tudta élni a Harmadik Birodalmat.

A *Ludendorff-mozgalom* is – amely 1925-ben az Erich Ludendorff generális (1865–1937) által alapított *Tannenbergi Szövetségből* keletkezett, s amelyet a náci 1933-ban betiltottak, de amelyet Ludendorff második felesége, Mathilde (1877–1966) *Deutsch-volk* néven újjászervezett és 1937-ben *Gemeinschaft deutscher Erkenntnis* („Német hitvallás közössége”) gyanánt megalapított – 1946-ban újra folytatja egy évre megszakított tevékenységét mint *Bund für Gotterkenntnis* (L) („Szövetség Isten megismerésére”). Ez a Német Szövetségi Köztársaságban 1961-ben átmenetileg betiltott mozgalom 1970-től *Weltanschauungsgemeinschaft Bund für Gotterkenntnis Mathilde Ludendorff*nak nevezi magát.

A háború utáni években aztán elszigetelten keletkeznek új némethitű szervezetek, így a Jakob Wilhelm Hauer (1881–1962) által vezetett *Munkaközösség a szabad valláskutatásra és filozófiára, a Német Unitáriusok/Vallásközösség, az Istenhitűek közössége/Egyetemes unitáriusok, a Klüter-kör, az Istenhitűek vallási közössége Dithmarschenban és a Riffkör Wiesbadenben*.

A ~ összes említett szervezetét két fő csoportra lehet osztani:

1. a szűkebb értelemben vett „némethitűre”, amely a rasszista világszemléletet próbálja vallásossá mélyíteni és

2. az „istenhitűre”, amely a nemzetszocialista világszemléletet akarja vallásossá mélyíteni, tehát olyan „politikus vallás”-t teremteni, amelyben a nép szolgálata egyenlő az istenszolgálattal.

A ~-ra jellemző karakterisztikus hitvallásnak tekinthető a Busso Löwe által szövegezett irányelv:

Hitünk az Isten!
Egyházunk a német hazai
Közösségünk a német nép!
Bibliánk a német lélek és
értékei!
Papunk minden fajtudatos
német ember!
Sztenségeink munka, harc
és szeretet!
Hitvallásunk a vér és rög,
a szabadság és becsület.
Jelképünk az ősrégi pogány
horogkereszt!
A jövőnk Németországi!

A kozmikus világlejlődés folyamata végén pedig ott vár a tökéletes földi birodalom, amelyet a némethitűek tartanak fenn. „Bennünk az Isten – bennünk a törvény – az önmegváltás”, így hangzik a *Germán Hitközösség három alapfoglata*.

Etikai centrális értéknek a faji hűséget és a becsületet tekintik. Ludendorff az alábbi 12 Német Intellemmel fordul a követőihez:

Segítsd, aki nemes,
semmisítsd meg, aki gonosz,
légy német,
igaz és megbízható,
büszke, erős, bátor,
fegyelmzett, vértudatos,
szíved legyen a népé,
és ellensége legyen a te ellenséged.

A mozgalom olyan ünnepet ül, mint az *életpálya-ünnep*, amikor a népi *életszentelést* celebrálják. A *gyermek-szentelés* pl. abból áll, hogy a nemzetség legöregebb embere Donar-kalapáccsot tart a gyerek fölé e szavak kíséretében: „Megszentelve a kalapáccstól, az égi ékszertől, vezérelve a fénylő nornáktól, így nőj és buzogj és hass, amíg megszűnik a fény és az élet.”

Megünneplik az *éviolyamat* bizonyos napjait is, egyebek közt a téli napfordulót és az őszi aratási hála-

adást, továbbá december 25-én a „Szent Fény születése”-t, nagypénteken a „csendes péntek”-et (amikor a Nagy Károly által Verden mellett kivégeztetett 4500 százsz vértanúra emlékeznek), húsvétkor az „Ostera-ünnp”-et, Krisztus mennybemene-tele napján a „Szent (Donar)Kalapács hazahozatalá”-t és pünkösdkor a „Nagy Május”-t.

Irodalom

- Bergmann, E.: Die 25 Thesen der Deutschreligion. Breslau, 1934.
 Gamm, H. J.: Der braune Kult. Das Dritte Reich und seine Ersatzreligion. Hamburg, 1962.
 Gobineau, J. A. de: Essai sur l'inégalité des races humaines. I–IV. Paris, 1853/58.
 Künneht, W.: Die völkische Religiosität der Gegenwart. Berlin, 1932.

- Schwaner, W.: Germanenbibel. I–II. Berlin, 1920/21.
 Stoevesandt, K.: Bekenkende Gemeinden und Deutschgläubige Bischofsdiktatur in Bremen 1933–1945. Göttingen, 1961.
 Vondung, K.: Magie und Manipulation. Ideologischer Kult und politische Religion des Nationalsozialismus. Göttingen, 1971.

NKRUMAHIZMUS

A ~ nemzeti-vallási mozgalom, amelyet Kwame Nkrumahról (1909–72), más néven Francis Nwia Kofiéról, Ghána alapítójáról neveztek el. A ~ a katolikus → kereszténységből keletkezett új nyugat-afrikai vallási mozgalmak közé tartozik.

Kwame Nkrumah 1909. szeptember 21-én Nkrofulban (Arany-part) született, és misszionárius iskolákban tanult Elminában és Aximban, majd pedig Lincolnban (USA), a négerok ottani egyetemén (1935–45). 1945 után komoly szerepet vállalt a Pánafrikai Mozgalomban. 1947-ben visszatért az Aranypartra, és 1949-ben pártot alapított, a *Convention People's Partyt* (angol: „Egyezményes Néppárt”). Nkrumah az ország függetlenségét követeli, melynek kivívásáért Mahatma Gandhi erőszakmentes módszereivel harcol. 1950-ben letartóztatják, 1952-ben a gyarmati Arany-part (Brit-Afrika) első miniszterelnöke. Amikor Ghána 1957-ben mint a brit Com-

monwealth első fekete-afrikai állama megszerzi a függetlenséget, Nkrumah miniszterelnök lesz, amikor pedig Ghánát 1960-ban népszavazással kikiáltják köztársasággá, átveszi az államelnöki tisztséget (1960–66). 1961-ben kitüntetik a Lenin-békedíjjal. Saját, marxizmussal átítatott filozófiája és ideológiája, amelyet ő *consciencismnek* (angol, *conscience* = „lelkiismeret”) nevez, segíti őt abban, hogy elérhesse a gyarmatiság megszüntetését és a szocializmus megvalósítását az afrikai egység keretei között. Nkrumah megköveteli a személye körüli kultuszt. A tábornokok katonai puccsa után 1966-ban száműzetésbe megy Guineába, de Bukarestben (Románia) hal meg 1972. április 27-én.

A Pánafrikai Mozgalomban a kolonializmus elleni harc játszik döntő szerepet. A pánafrikai gondolat magában foglalja a faji egyenjogúságot és az afrikai vallási kultúra önállósá-

gát, amely független a fehér (európai és amerikai) gyarmatosító hatalmak befolyásától és uralmától. A kereszténységgel vitatkozva, nagy gondot fordítanak Afrika sajátos vallási örökségére. Az *osayefo* („megváltó”) szerepét a mozgalomban Nkrumah tölti be, aki így vall magáról: „Én vagyok Afrika messiása, imádjatok engem!”

Irodalom

- Bretton, H. L.: The Rise and Fall of Kwame Nkrumah. A Study of Personal Rule in Africa. London, 1966.
 Goetze, D.: Castro–Nkrumah–Sukarno. Eine vergleichende soziologische Untersuchung zur Strukturanalyse charismatischer politischer Führung. Berlin, 1977.
 Nkrumah, K.: Schwarze Fanfare. Meine Lebensgeschichte. München, 1958.
 Nkrumah, K.: Consciencism. Philosophie und Ideologie zur Entkolonialisierung und Entwicklung mit besonderer Berücksichtigung der afrikanischen Revolution. Köln, 1965.

NÚBIAI VALLÁS

A ~ a Núbiában, ezen az Asszuántól Kartúmig és a Vörös-tengertől meg a Nílustól nyugatra eső oázisokig terjedő hatalmas területen élő nép vallása. Az *ónúbiaiak* vallása – amely való-

szerűleg hasonló az óetiópiaihoz – Afrika → régi vallásai közé tartozik.

Kr. e. 2000 körül a núbiai uralkodók a harmadik nílusi vízésés közelében rakják le Kúsna, a birodalom főváro-

sának alapjait, és országuk egészen Asszuánig terjeszkedik. Amikor az egyiptomiak meghódítják Núbiát, az Egyiptomi Birodalom (Kr. e. 1554–1080) kezdetén, lerombolják Kúst. Kr.

e. 920-ban keletkezik az a Napata Birodalom, amelynek uralkodója, Pi (= Piankhi) elfoglalja Egyiptomot, és megveti ott a 25., ún. etióp dinasztia alapját (Kr. e. 713-tól). Kr. e. 530 körül a núbiaiak Meroéba telepítik birodalmuk fővárosát, amely a Kr. u.-i 4. sz.-ig áll fenn. A Kr. u.-i 577. évben Nubia hivatalosan keresztény lesz, és ekkor rendeli el II. Jusztiносz császár (565–78) a nilusi Philae szigetén lévő Ízisz-templom bezárását.

Az ónúbiaiak őshonos istene *De-dun*, ill. *Deven*. Nubia egyiptomizálá-

sa idején átveszik az egyiptomi istenségeket, ezek közé tartozik pl. *Hnum*, a vízesésisten és a napatai birodalmi isten, *Ámon*, ill. a Philae-szigeti *Ízisz*, valamint *Háthor* istennő.

Az Abu Szimbel-i és az Asszuántól délre eső kalabsai templom romjai a ~ egykori jelentőségét tanúsítják. Ezeket és sok más, az asszuáni duzzasztógát építése (1960–70) folytán pusztulásra ítélt núbiai építményt nemzetközi segítséggel megmentették, többek közt a híres Amada-templomot is.

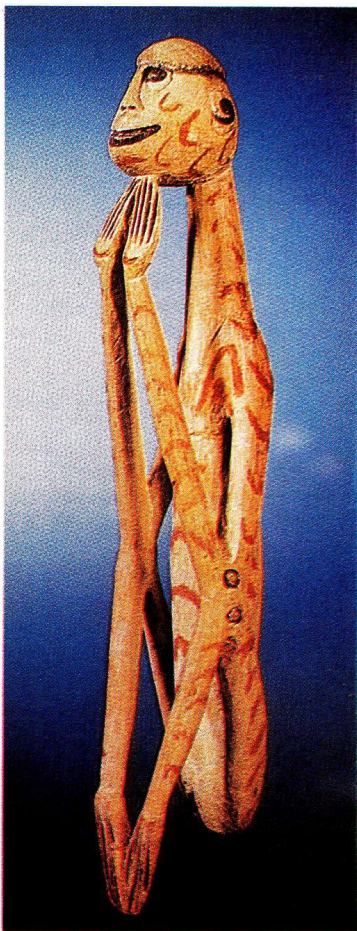
A nilusi Philae szigetén található épületek szakszerű megmentése most folyik.

Irodalom

Hofmann, J.: Die Kulturen des Niltals von Aswan bis Sennar. Vom Mesolithikum bis zum Ende der christlichen Epoche. Hamburg, 1967.

Stock, H.–Siegler, K. G.: Kalabsha, der grosse Tempel Nubiens und die Abenteuer seiner Rettung. Wiesbaden, 1965.

ÓCEÁNIAI VALLÁSOK

Az ~ összefoglalóan jelölik az Ausztráliában élő, ausztrálid fajtához sorolható őslakók (→ ausztrál törzsi vallások) és az új-guineai pápuák és a melanéz (→ melanéz vallások) őshonos, valamint a mongolid népcsoporthoz tartozó polinéz (→ polinéz vallások; → a maorik vallása) és mikronéz (→ mikronéz törzsi vallások) vallásait. Az imént említett → régi vallások mellett Óceániában van még számos → új vallás is, pl. Melanéziában a → cargo-kultusz a → tuka-mozgalommal, a → Mambu-mozgalommal és a → Paliau-mozgalommal, valamint Polinéziában a → Hapu-vallás, a → Sio-Vivi-mozgalom, a → Pai-marire, a → Kaoni-mozgalom és az → lvi-atua.

Óceánia térségében még kb. 86 ezren követik a → törzsi vallásokat. Ők azonban a mai óceániai össznépségeknek csupán 0,3%-át alkotják a 84%-os keresztény többséggel szemben.

A 17–18. sz.-ban először a hollandok és az angolok derítik fel a Csendes-óceán szigetait és hajóútjait. A holland *Abel Tasman* 1642-től 1659-ig tartó tengeri utazásain egyebek

közt felfedezi Tasmániát, Új-Zélandot és Északnyugat-Guineát, *Roggeveen* 1721/22-ben felfedezi a Húsvét-szigeteket és Szamoát, *Bougainville* pedig Polinéziát és Melanéziát hajózza be 1766–68 között. Az angol *James Cook* 1768-tól 1769-ig tartó, tudományos célzatú tengeri utazásain többek közt Ausztrália keleti tengerpartját és Új-Kaledóniát tárja fel.

Óceánia teljes szigetvilága később mindeneke előtt Anglia, Franciaország, az USA és Hollandia gyarmatbirtoka lesz. A gyarmatosítók uralma idézi elő a bennszülött lakosság még ma is húsba vágó civilizációs, kulturális és vallási nehézségeit.

Irodalom

Dixon, R. B.: Oceanic Mythology. New York, 1964.

Nevermann, H.: Götter der Südsee. Stuttgart, 1947.

Nevermann, H.–Worms, E. A.–Petri, H.: Die Religionen der Südsee und Australiens. Stuttgart, 1968.

Poignant, R.: Ozeanische Mythologie. Polynesien, Mikronesien, Melanesien, Australien. Wiesbaden, 1968.

Schubert, R.: Methodologische Untersuchungen an ozeanischem Mythenmaterial. Wiesbaden, 1970.

Óceániai kultuszfigura, Új-Guinea, fa. Berlin, Staatliche Museen

Az ~ (japán: „táncvallás”) egy japán nő, Szajo Kitamura (sz. 1900-ban) által 1944-ben Tabusze faluban alapított vallást jelöli, amelyet hivatalosan *tenso-kótai-dzsingukjónak* („az abszolút isten tana”) neveznek.

A kb. 100 ezer követő számára „a szellemi gyakorlatok helye és az Isten országának épülete” Tabuszében (Jamaguci tartomány) található. A mozgalom a →sintoizmusból keletkezett japán →új vallások közé tartozik.

Szajo Kitamura, az alapítónő 1900. január 1-jén születik Oszatóban egy Csozo nevű paraszt és Ura Ekimto negyedik gyermekeként. Szajo a sintoizmus vallásában nevelkedik. Húszéves, amikor 1920 novemberében házasságot köt egy Tabuszében élő paraszttal, Szeinosin Kitamurával.

Kiválasztottsága története azzal kezdődik, hogy az 1942. július 22-én kitörő tabuszei tűzvészben megsemmisül az ő házuk is. A most következő nehéz időszak megtanítja Szajót arra, hogy megbocsásson a gyújtogatóknak. Az isten először 1944. május 4-én beszél Szajóval, aki először védekezik ellene, menekülni próbál előle; háromszor is öngyilkossággal akar búcsút venni az élettől. 1945. január végén arra szólítja fel őt az isten, hogy járjon táncot a világ megmentéséért, február 4-én pedig azt énekli az isten a testében: „En égettem el az Isze-szentélyt, amely a lakásom volt... Most O-Szajo testébe költöttem... Felhasználok O-Szajo testét, hogy égi országot alapítsak és teremtsék. Nézzetek Isze hamvaira!... Meg fogom büntetni Isze papjait, mert úgy szereztek pénzt, hogy eladták a nevemet, és becsapták az embereket.” Ugyanebben az évben, augusztus 6-án ledobják az első atombombát Hirosimára. 1945. augusztus 12-e előtt, éjfélkor, amikor Szajo fehér ruhában alszik a szentély

tövében, látomásai vannak, amelyekben örökbe fogadják őt, mint „Tensó-Kótai-Dzsingunak, a világ-mindenség abszolút istenének egyetlen lányát”.

A prófétánő továbbra is földet művel, és prédikálva járja az országot gyalog, kerékpárral vagy lóháton. Elemózsiát azért állandóan visz magával, mert „Nincs olyan isten, aki adományra szorul.” Ez okból hárítja el, hogy követői pénzsegélyekben részesítsék. 1947 márciusában hatóságilag bejegyzik az ~t. 1952-ben az alapítónő, első külföldi térítőútja alkalmával, elmegy a Hawaii-szigetekre, 1954/56-ban Hawaiiin át az USA-ba utazik; ezt az utat 1961-ben megismétli.

Tensó-Kótai-Dzsingu, „abszolút isten”-ként a világegyetem és valamennyi istenség eredetének mindenható ura, azonos a kereszténység istenével és a buddhizmus istenségével. A férfi *Kótai-Dzsing* istenség, aki 1944. november 27-én leszállt az alapítónő testébe, és a női *Amaterasz Meokami* istenség, aki őt 1945. augusztus 11-én követi, augusztus 12-én egy istenné egyesül az alapítónő testében, hogy belőle, az ő testéből templomot alkossanak, s ezáltal „trinitás” jöjjön létre.

Az alapítónő kemény szavakkal, vicctől és humortól sem riadva viszsza, jelenti be a régi világ végét és egy új korszak kezdetét: „Nézzetek a múltba. Ahány kinyilatkoztatott vallás csak van, az mind romlott és pénzéhes. Bálványokat alkottak, templomokat és csodálatos katedrálisokat építettek, pénzt és birtokokat szedtek össze a néptől... anélkül, hogy magukra eszméltek volna vallásilag... Hogyan kövessék akkor az emberek azokat a vallásokat, amelyek nem kínálnak semmit eszmén és hiedelmeken kívül.” Mert a buddhizmus és a kereszténység ma halott

vallás, már nincs hatalmuk ahhoz, hogy megváltsák az elevenek és holtak lelkeit, ezért az univerzum mindenható istene még egyszer leszállt, lehetőséget adva az abszolút isten új tanainak kihirdetésére.

„A régi vallások olyanok, mint az éj csillagai, a felkelő nap láttára elvesztik fényüket.”

Az igehirdetés lényege az égi *isteni királyság* gyors beköszöntét hírül adó üzenet, s ezáltal véget ér a hanyatlás és a katasztrófák korszaka. A királyságnak Tabusze falu a kiindulópontja. Isten királyi uralma nemcsak bensőleg látható, hanem külsőleg is. E királyság meghonosítja a békét az egész világon. Az őszinteség királysága ez, amelyben fölösleges a rendőrség, mert a jog nélküle is érvényesül, amelyben rangokra, címekre és vagyonra sincs szükség, sőt nem is kíváncsiak. Jóllehet Buddha és Krisztus is az isten egykori prófétája, de ugyanaz az isten ma a *tabuszei prófétánő* lakásába költözött, és megajándékozta őt ugyanolyan édes hanggal, amilyen a feleségéé, Amaterasz Meokamié. Kimagasló prédikációs adottsága és karizmatikus tehetsége miatt Szajót a „tabuszei prófétánő” névvel illetik, tiszteletből nevezik még *O-gami-szamanak* („nagy isten”) is. A prófétánő így vall magáról: „A testem Isten temploma, és az isteni távirókapcsolat állandóan üzemel.” Az első isteni kinyilatkoztatás napját, 1944. május 4-ét az ~ követői új időszámítás kezdetének tekintik (naptárreform).

Isten országa elterjedésének előfeltevétele a belső irányváltás. Mivel az igazi vallás alapja az önzéstől való megszabadulás, az embereknek el kell szakadniuk gájuktól (ga = „én”).

Ez az egyetlen út, hogy megtaláljuk az eget, a *muga* („nem-én”) világát. Az önző kívánságoktól és céloktól mentes szabadságot a gonosz hat gyökerének kiirtásával érjük el, amelyek a következők: sajnálat, kívánság, gyűlölet, lekötélkezés, szeretet és az a vágy, hogy szeressenek bennünket. Az önösségtől való megszabadulás parancsolatán kívül megkövetelik még az alázatot. Az embernek rá kell lelnie az egyszerűsége és az igazságra. Meg kell nyílnia minden őszinte ember előtt, ez a legrövidebb út az istenhez. Azok, akik azért harcolnak, hogy a helyzetük jobbra forduljon és vagyont szerezzenek, a *lávrukoldu-*

sok, mert ők, miként a lárvák, arra törekszenek, hogy másokból éljenek. A szavakat tetterre kell váltani. „Fon-
toljatok meg minden szót, és változ-
tassátok hússá és vérré!”

A vallás egyik imájának részlete így hangzik: *na-mjó-hó-ren-ge-kjó* („egy alacsony nő összeköti az embert és az istent az égi tanban”). A közösségi ima segítségével az emberek eljutnak ugyan az isteni királyság kapujáig, de hogy beléphessenek rajta, ahhoz szükség van a *muga no odoru* („a nem-én tánca”) kultikus cselekményére. Erről az eksztatikus *táncról* nevezik ezt a vallást nem hivatalosan *táncvallásnak*.

A prófétanó nőunokáját, aki utódaként a közösség vezetője, „isteni hercegnő”-nek tekintik.

A mozgalom Tabuszében kiadott szent írását, amely eddig négyszer jelent meg, Szeisónak nevezik.

Irodalom

Ismeretlen szerző: Guidance to God's Kingdom. Tabuse, 1956.

Ismeretlen szerző: Key to Heaven. A Concise Explanation of God's Teaching. Tabuse, 1960.

Ismeretlen szerző: The Paradise of Tabuse. Tabuse, 1953.

Ismeretlen szerző: The Prophet of Tabuse. Tabuse, 1954.

ÓMOTOKJÓ

Az *~t* (japán: „a nagy alapozás tana”) 1892-ben alapítja *Nao Degucsi* (1836–1918) japán nő. A mozgalom 1945 után megváltoztatja a nevét, először az *aizen-en* („az istenszeretet kertje”), 1952-től pedig az *ómotó* („nagy alapozás”) nevet veszi fel.

A kb. 800 ezer követő kultikus központja a Kiotó melletti Ajabe, itt van az alapítónó sírja is. A hittérítő főhadiszállás viszont Kameokában található. A $\rightarrow$ sintoizmusból keletkezett mozgalom ma a legjelentősebb $\rightarrow$ új vallások közé tartozik Japánban.

Nao, az alapítónó 1836. szeptember 16-án születik Fukucsijamában (Tamba tartomány) *Kirimura Goroszaburo* szegény paraszt lányaként. 1855-ben örökbe fogadja őt az ajabei Degucsi család, és húszéves korában házasságot köt az ács *Maszagoro Degucsi*val, akitől tizenegy gyermeket hoz világra. Miután iszákos férje elhagyja, és 1887-ben meghal, *Nao Degucsi* nyolc gyermekével a rongyszedők nyomorúságos sorsára jut.

Az 1892. újév éjszakáján az ötvenhat éves özvegy, akinek életében ezidáig szegénység és örökös családás

volt az osztályrésze, álmában paradicsomi világba kerül, ahol átéli a legfőbb sinto istenség teofániáját, a „nagy isten” teljesen „birtokba veszi” őt, s kinyilvánítja előtte: „Én vagyok az atya-isten.” *Nao* ettől kezdve úgy érzi, hogy eltölti őt a *kamigakari* („istentől való megszállottság”), s hogy akarata ellenére is kötelessége hirdetni jövődöléseit. „A nagy és figyelemre méltó események az isten eljövételének hídjai és útjai. Ügyeljetek ezért arra, ami a világban történik, és képesek lesztek az isten szándékát megismerni és igazi bűnbánatot tartani.” Egy napon, amikor elültet egy *Rhodea Japonivát*, azt kiáltja: „Ez a világ *nagy alapozása*. Az *első ok* tanát kell prédikálni” (japán: *ómoto* = „nagy alapozás, első ok”). Így adott nevet mozgalmának. Lakóhelye, Ajabe számára megjövendöli, hogy tűzvész fogja elpusztítani, ha a bűnben megátalkodottak nem hagyják el az istenség e szent székhelyét. Amikor Ajabében nemsokára csakugyan tűzvész támad, Naót gyanúsítják gyújtogatással, és őrizetbe is veszik. De hiába találják meg az igazi

gyújtogatót, hiába bizonyosodik be ártatlansága; most meg elmebajosnak nyilvánítják, és ideiglenesen bezárják a rokonai és a szomszédai. Itt kezd el egy szöggel a falba karcolni kinyilatkoztatásait, amelyekkel az elkövetkező huszonhat évben – miután szabadon engedték – néhány ezer füzetet ír tele, mégpedig a hiragana írás szerint. Az alapítónó 1898 októberében találkozik először *Kiszaburó Uedával* (1871–1948), akit elad-dig csupáncsak egyetlen kérdés foglalkoztat: „Minden eddigi vallás jövődölő élettel kecsegteti az embert, de nem változtat meg maga körül semmit, ezt a világot is úgy kell elhagyni majd, amilyennek találtam?” 1900. január 1-jén Kiszaburó Ueda házasságra lép az alapítónó legifjabb lányával, az utódának kijelölt *Szumikóval*.

A Degucsi család által örökbe fogadott férj pedig felveszi az új *Oniszaburó Degucsi* nevet, és a későbbiekben megalkotja a mozgalom szervezeti formáját. Az alapítónó 1918. november 6-án hal meg, nyolcvankét éves korában.

A mozgalmat a forradalmiság hírébe keverik, és 1921-ben betiltják. Oniszaburó Degucsit letartóztatják, és életfogytiglani börtönre ítélik Kiotóban a sajtótörvény áthágása és felségsértés miatt, de még abban az évben szabadon is bocsátják. 1928. március 3-án ünnepli a mozgalom a világmegújulás ünnepét; ettől az időponttól kell a *Miroku-világnak* megvalósulnia. Ez a nap egyúttal arra emlékeztet, hogy Oniszaburó Degucsiba beköltözött a *Miroku-bucu* (szanszkrit: „Maitréja-Buddha” – az eljövendő Buddha). 1935-ben Degucsit újra bevádolják, ez alkalommal feleségével együtt, és börtönre ítélik a közrend megzavarása és felségsértés miatt. Ugyanakkor lerombolják az Ajabében és Kameokában lévő kultusközpontokat. 1942 augusztusában helyezik ismét szabadlábra Oniszaburó Degucsit, aki 1948. január 19-én hal meg. A közösség vezetését elsősorban özvegye, Szumiko viszi tovább (mh. 1952-ben), akit lányuk, Naohi Degucsi, öt pedig *Eidasi Degucsi*, a Degucsi családba befogadott filozófus, vallástörténész és teo-

lógus követi. 1952-ben újra felépül az ajabei *Miroku-szentély*, és 1958. március 31-én ünnepélyesen megülik a *Miroku-ünnepet*.

A tan szerint „Az isten az univerzum immanens istene, az ember pedig e világ gondnoka.” Az alapítónó egynek tudja magát *Kondzsin* főistenel, az északkeleti irány örével, ahonnan a betegségek és a szenvedés démonai jönnek, és akit ő *Kunito-kotacsival*, az „ország örök szellemé”-vel azonosít. A világ minden egyháza csak az Ómoto-egyház előhírnöke. Az ómoto köztük az utolsó. Az alapítónó azért alapította, hogy befejeződjék a *világ helyreállítása*. A helyreállítás kulcsfogalom. De a mozgalomnak lényeges része az is, hogy a béke, az üdv és a boldogság eljövendő világbirodalmára várnak. „A világ pompás virágokat hajt majd, mint a szilvavirág kora tavasszal.” Az eljövő világbirodalom élén egy ajabei császári uralkodó fog állni, és ebben a birodalomban a japánt beszélők majd nyelv gyanánt. Az üdv érdekében minden nemzetből, fajból és vallásból összegyűjtik a jóakarató

embereket, és megvalósítják velük az örökös békebirodalmat, a *Miroku világot*. Eközben közvetítő és üdvözítő szerepet *Szusza-no-o*, a →sintoizmus istene, ill. a *Miroku-bucu* fog játszani.

Az alapítónó kinyilatkoztatásait, amelyeket saját kezűleg jegyzett fel 10 ezer lapra *óúdeszaki* („az ecset hegyével”) formában, a veje rendezte sajtó alá, aki a *Reikai Monogatarit* (japán: „Elbeszélések a szellemvilágból”) írta, amely 81 kötetes, apokaliptikus tartalmú mű. Mindkét munka az ~ kánonját alkotja.

Irodalom

- Ismeretlen szerző: The Outline of Ōmoto. Kameoka, 1958.
Ismeretlen szerző: Partial Portraits of Master Onisaburō Deguchi. Kameoka, 1957.
Deguchi, N.: Scripture of Ōmoto. Kameoka, 1957.
Deguchi, N.: A Guide to God's Way. Kameoka, 1957.
Lins, U.: Ōmoto-Bewegung und der radikale Nationalismus in Japan. München, 1976.
Murai, T.: What is „Omoto”? Kameoka, 1957.

ORPHIKUS MISZTÉRIUMKULTUSZ

Az *orphika* a görög ókornak és a hellenizmusnak az a vallási mozgalma, amelyet Orpheuszról (görög: „elárvult”, azaz magányos), a legendás thrák énekesről neveztek el. Ez a vallás kiutat kínál az emberi elhagyatottságból, magányból és elvesztettségéből. A Kr. e.-i 5/4. sz.-ban kezdődő mozgalom kiterjed Görögországra, Krétára, Dél-Itáliára és Kis-Ázsiára.

Az orphika, amelynek követőit laza közösségek fogják össze, a →misztériumkultuszokhoz tartozik, és volta-képpen a dionüszosz-kultusz egyik ágazata (→dionüszoszi misztériumkultusz). Főistene Dionüszosz.

Orpheusz, a Homérosz előtti kor egyik hőse, Oiagrosz folyamisten és Kalliopé múzsa fia, Eurüdiké férje. Orpheusz énekes, aki ajándékba kapta Apollóntól az énekszó és a lantjáték művészetét, s nemcsak az embereket bűvöli el zenéjével, hanem a vadállatokat, fákat és sziklákat is, sőt megindítja még Hádészt is, az alvilág urát, ahová azért szállt le a felesége, Eurüdiké halála után, hogy kiszabadítsa az asszonyt. A kiszabadítás feltétele, hogy Orpheusz mindaddig nem tekinthet hátra szeretett Eurüdikéjére, amíg el nem éri a felvilágot. Eurüdiké a lant hangja után haladva, követi Orpheuszt az

alvilág folyosóin át. De mielőtt mindketten a felvilágra jutnának, Orpheusz a felesége felé fordul, és ezzel örökre elveszti őt. A lantjáték, amelyvel Orpheusz egyetemes, mágikus varázslatot hajt végre, okozza végül önnön végzetét is. Thrák asszonyok tépik darabokra, mert arra vette rá férjeiket, hogy elhagyják családjukat, és az ő nyomába szegődjenek. A tenger hullámai pedig elsodorják Orpheusz fejét a lanttal együtt Leszbosz szigetére, ahol tovább él az énekművészete. Orpheusz meghaló és feltámadó isten.

Az ember keletkezéstörténete nagyon messze, az idők kezdetéig nyú-

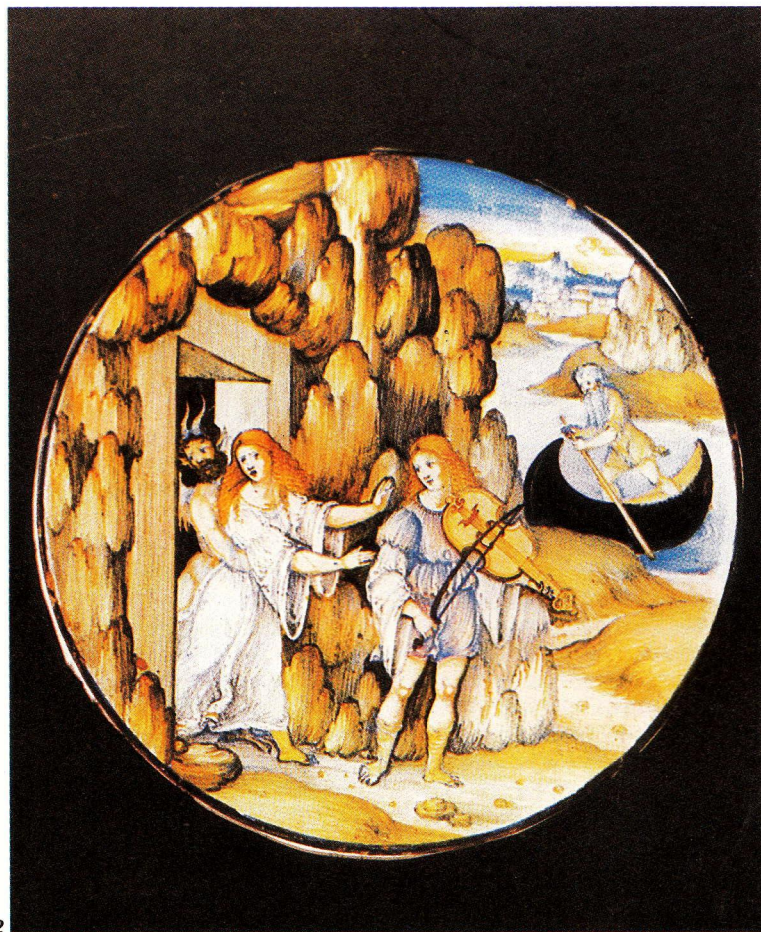

1

3

2

1 Orpheusz Ehnaszból, 4. sz., mészkő. Kairó, Kopt Múzeum

2 Niccolò da Urbino: Orpheusz és Eurüdiké, 1515/18 k., majolikátál. Velence, Museo Correr

3 Orpheusz-Krisztus, 3. sz., falfestmény. Róma, Domitilla-katakomba

lik vissza. Kronosz (görög: „idő”), a „sose öregedő”, a sötétségből keletkezett világokozó, létrehozta az éterből az ezüst világot, amelyből kibújik az első Dionüszosz (Phanész), a szeretet és a fény kétnemű őstiene. Ő teremti a világot Nüxszel (görög: „éjszaka”) és Gaiával (görög: „föld”). Az utóbbi szüli az emberi sors szempontjából oly jelentős titánokat. Amikor Zeusz bekebelezi Phanészt teremtményével együtt, és megalakítja az új világot, Perszephonével a második Dionüszoszt (Zagreusz) nemzi, akit a titánok, a föld fiai és egyúttal Zeusz ellenségei szétszaggatnak a féltékeny Héra, Zeusz neje felbujtására, és felfalják nyers húsát. De Zagreusz szívét, amelyet Athéné megment, Zeusz lenyeli, és a halandó Szemelével a harmadik Dionüszoszt (Lüszzeusz) nemzi, az emberek jövődö megváltóját. A titánokat pedig Zeusz villámló mennykövei sújtják halálra, és az ő elégett testük hamvából kelnek ki az emberek. Innen ered,

hogy az emberi lelket – mint dionüszoszi örökséget – a titáni-gonosz test holmi sírként foglyul ejti. Szóma széma (görög: „a test sír”), ez a Platón által („Kratülosz”; Kr. e. 400) alkotott szójáték, találoán adja vissza az orphikusok felfogását, mely szerint az ember lelke úgy helyezkedik el a testben, miként a sírban.

Az ember célja a megváltás, vagyis hogy a dionüszoszit (az istenit, az égit, a jót), amelyet magában hordoz az ember, megszabadítsa minden titánitól (gonosztól, földitől). E dualisztikus tan főleg a lélekkel és a lélek túlvilági sorsával foglalkozik. Megszabadulni a lélek-vándorlás körforgásából, ez a beavatott végső célja. Ehhez az orphikus misztériumok mutatnak kiutat. A tisztaság és a lemondás, az aszketikus gyakorlatok és az erőnyes élet útján haladva, számos újjászületésen (lélek-vándorlás) esik át a lélek, s ezek száma és módja a mindenkor előző élet erkölcsi minőségétől függ. Küklosz tész *genéseosz* (görög: „a születések körforgása”) – mondja e tan a lélek-vándorlásról. A halál utáni

fizetésre a jutalom és büntetés, a menny és pokol a jellemző fogalom-pár. Az egyén jelentőségét a vétek és fizetség szempontjából az orphizmus igen mélyenszántóan fogta fel.

Az etika teljes egészében a megváltás folyamatát szolgálja. Pontosan szabályozott, szigorú életvitelt igénylő *orphikosz biosz* (görög: „orphikus élet”) ír elő. Az erkölcsi élet követelményei magukban foglalják a tisztaságot és a mértékletességet, már ami a hús, a tojás és a bab fogyasztását illeti, valamint a gyapjúruházat elvetését. A krétai, thesszáliai és itáliai sírokból vékony aranytáblákat, úgynevezett orphikus alvilági táblácskákat (*halott-útlevelék*; a Kr. e. 4. sz.-tól a Kr. u. 2. sz.-ig) találtak, amelyek egyszerű utasításokat adnak arra, hogyan ismerjük ki magunkat az alvilági válaszüton, másrészt versformában mondják el a lélek ama kíváncsiát, hogyan fogadják el őt az alvilág istenei.

Az ~t, amely nem kötődik kiüntetett kultikus helyhez, „szent házak”-ban űzik a vándorprédikátorok (*orphotheosztoi*), s ezért tisztán „olvasó

misztérium”. Minthogy az orphika vándorprédikátorai tanaikat kb. a Kr. e.-i 5. sz. óta feljegyzik, az orphizmus lett a világ első könyvvallása. Ezzel összefüggésben keletkezhetett az „orthodox” szó Athén orphikus körében Kr. e. az 5. sz.-ban. Az orphikus írásokat ismerte Euripidész (Kr. e. 480–06), Arisztophanész (Kr. e. 445–385), Platón (Kr. e. 427–347) és Arisztotelész (Kr. e. 384–22). Mi több, Euripidész nemcsak ismerte, hanem el is mesélte a thrák énekes, Orpheusz történetét. Az énekes élőlényeket megigéző hatását a kereszténység némelykor Krisztus szavainak az emberi lelket ellenállhatatlanul kényszerítő hatalmához hasonlította. Ezért bukkan fel a kora keresztény sírművészetben az orphikus motívum, a katakombák ábrázolásain pedig épenséggel Orpheusz jelképezi Krisztust.

Irodalom

Guthrie, W. K. C.: Orpheus and Greek Religion. London, 1952.

ŐSTÖRTÉNETI VALLÁSOK

Az ~ fogalom összefoglalóan jelöli azokat a vallásokat, amelyek az őstörténeti korban, azaz az őskőkor emberiség megjelenésétől a történelem kezdetéig (Kr. e. kb. 3000) keletkeztek. Az ~ az emberiség vallástörténetében az első szakaszt alkotják a → régi vallások előtt, amelyek közül az elsők a kora történelmi időben alakulnak ki. A „történelem előtti vallások”, ill. „prehistorikus vallások” megjelölések azon alapulnak, hogy e korról nem maradt fenn az események írásos rögzítése, és mindenképpen leicsinylőek és jogosulatlanok.

Az ~hoz tartoznak egyrészt az abban az időben már kialakult és ma még létező → törzsi vallások (egy-

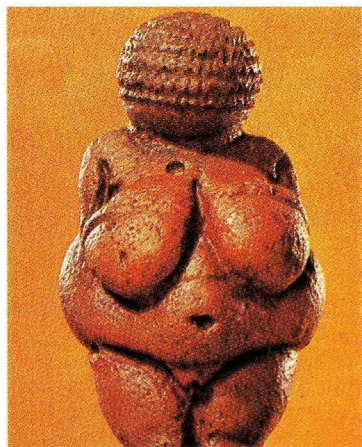
bek közt az → ázsiai, az → ausztrál és → afrikai, valamint → mikronéz törzsi vallások) és az → arktiszi vallások közül az → ajnu, a → szibériai és az → eszkimó vallás, valamint a → samanizmus, másrészt az emberiség mára kihalt és csak régészeti emlékek (sírmellékletek, barlangok) és leletek által igazolt legrégebbi vallásai (pl. → megalitikus vallás).

Az emberiség történelmének legrégebbi korszaka az *őskőkor*. A legkorábbi emberi leleteket (Kína, Dél-Afrika) az alsó pleisztocén (jégkorszak) idejére datálják: az australopithecusokat vagy prehomínidákat. A középső pleisztocén idején az emberek fokozatosan olyan pitecantropusokká

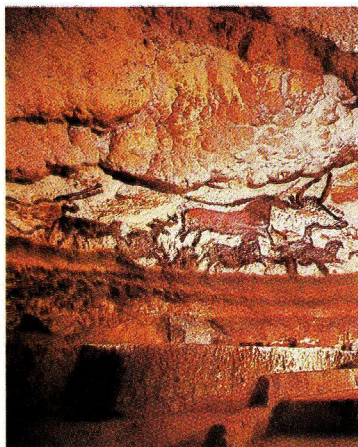
vagy archantropusokká fejlődnek, akik a korai emberi kultúra hordozói, és már tudnak bánni a tűzzel (Kína). Ebben az időszakban jelentkeznek a Neander-völgyiek (paleantropusok) is. A felső pleisztocén idején már ki-fejldnek a presapiens csoportok (neantropusok), és utánuk az utolsó (4.) jégkorszak alatt (Kr. e. 120 000–10 000) lép színre a *homo sapiens*, a jelenlegi embertípus. A pleisztocén korszak végén képződnek az emberi nagyrazsok: a mongolidok, ausztrali-dok, negridek és európeidok.

A *kőkor* – kulturális fokozat, amelyet legfontosabb nyersanyagáról, a pattintott kőről neveztek el. A követ az ember ráütésekkel tudatosan for-

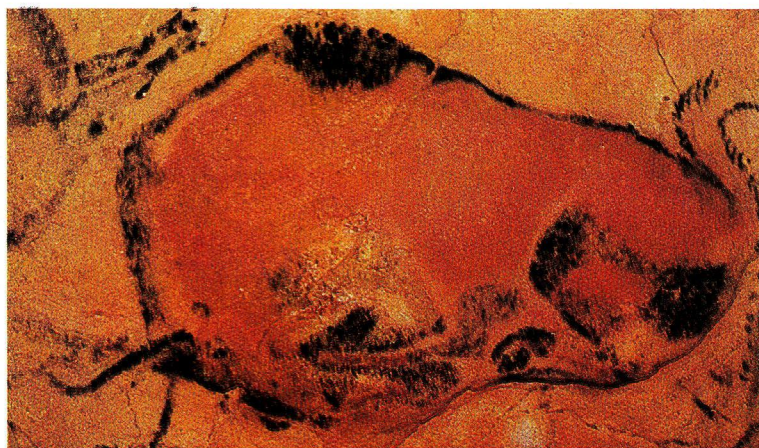

1

2

3

1 Az őskőkori Willendorfi Vénusz, Kr. e. 20 000 k., mészkő, 10,5 cm. Bécs, Naturhistorisches Museum

2 Nagy csarnok a franciaországi Lascaux-barlangban őskőkori barlangfestéssel

3 Heverő bölény, őskőkori mennyezefestmény (hossza 1,85 m) a spanyolországi Altamira-barlangban

málja, hogy aztán mint szerszámmal csontokat és fát dolgozzon fel, mint fegyvert alkalmazza – éljen bár vadzsákmányolóként hordákban (gyűjtögetők és vadászok), lakjon bár barlangban vagy sziklatető alatt. E kor homo sapiensének gondolkodása és cselekvése az élet (beleértve az élelemszerzésen alapuló életben maradást) és a halál két gyűjtőpontja köre összpontosul.

Az élet és termékenység aspektusát a kőkori nőszobrocskák nagy száma fejezi ki, erősen kidomborított anyattribútumokkal (emlők, csípők, far és nemi szerv). Jól példázza ezt a „Willendorfi Vénusz”. A horda anyja-

ként a nőt az élet tulajdonképpeni forrásának tekintik, mielőtt még felismerték volna a férfipartner mint nemzót. Ezt az elképzelést juttatja kifejezésre a kaurikagyló is, amely formájának köszönhetően minden olyan kaput jelképez, amelyen át a gyermek világrajön. A női elv e jelképét termékenységi amulettként viselik.

Mivel az ember életben maradása a rendkívül nehéz élelemszerzéstől függ, számos képzmotívum kapcsolatos a vadászvarázssal és az állat- és növényvilág termékenységére vonatkozó rítusokkal. A vadászvarázssal jellemezhető vallásra példa a niaux-i

barlangban ábrázolt, szíve tájékán lándzsával megsebesített bölény képe, amelynek mágikus hatással kell lennie az elejtendő vadra. Az alpesi régió barlangimedve-vadászainál szokás az összetört medvekoponya és a velőcsontok kegyes felajánlása. Feltehetően feláldozzák az általuk nagyra értékelt agyvelőt és csontvelőt annak az isteni lénynek, aki a vadászszerencsét hozza.

A legtalányosabb és legnyugtalanítóbb jelenség az emberek életében, mióta csak van emberi történelem, kétségkívül a halál, amelyre – a vallás legkorábbi tanúságaként – a temetkezési szokások utalnak. Az őskőkori barlangok a hullát sokféleképpen teszik sírba, így pl. a halottak mellé vörös okkert helyeznek el porformában, de tesznek a sírba élelmet, szerszámokat és ékszert is. Az okker a vért, az életadó erőt jelképezi.

A barlangok gyakran szolgálnak kultuszhelyül. A barlangok falát beborító, karcolt vagy festett, részben naturalista állatképek a vadászszerencse és a termékenységi varázs szolgálatában állnak.

A barlangművészet csúcspontjának (kb. 120 lelőhellyel) az 1879-ben felfedezett altamirai (Észak-Spanyolország) és az 1940-ben talált lascaux-i (Dél-Franciaország) barlangokat tekinthetjük.

Az ős- és az újkőkorszak között átmenet a középső kőkor. Ennek idején jön létre a nemek közti munkamegosztás: a növényi táplálékról (vadon termő gabonafélék és vízínövények) a nők, míg a húsnemű táplálékról a férfiak gondoskodnak. A korszak vé-

gén kezdődik a földművelés és az állattenyésztés. Európában a középső kőkorban jelenik meg az ősök és az elhunytak szellemének kultusza. A szellemekkel az ősöket ábrázoló sematikus, sziklafalakra vagy kis kővekre festett képek segítségével kívánnak kapcsolatba lépni.

Az újabb kőkor végén egyesítik a földművelést és az állattenyésztést, így jön létre a paraszti létforma. A kialakuló nagycsaládok falvakba, később falakkal körülvett városokba települnek. A termékeny folyámvölgyekben keletkező és kialakuló városi nagykulturákkal – Egyiptomban a Nílus (→egyiptomi vallás), Mezopotámiában az Eufrátesz és a Tigris (→mezopotámiai vallások), Indiában az Indus mentén (→ind vallások) és Kínában a Hoangho mentén (→kínai vallások) – megkezdődik az ókor kora történelmi korszaka.

A halottakról való gondoskodás az újabb kőkor egész kultúráját kiemelten jellemzi. Hisznek a halottak továbbélésében, és abban, hogy hatá-

suk van az élőkre. A holttesteket elégetik vagy a földbe temetik, de előzőleg körülkötik őket. E kultúra legfőbb emlékei a hatalmas megalit-építmények (→megalit vallás).

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

600 000–10 000 Őskőkor (paleolitikum, pleisztocén)

600 000–100 000 Korai őskőkor (alsó pleisztocén)

100 000–50 000 Középső őskőkor (középső pleisztocén)

50 000–10 000 Újabb őskőkor (felső pleisztocén)

25 000-től „Vénusz”-szobrocskák, többek közt a „Willendorfi Vénusz”

15 000–11 000 Dél-franciaországi barlangfestészet: Dordogne (Lascaux) és Ariège (Niaux, Les Trois-Frères, Montespan) észak-spanyolországi barlangfestészet: Altamira

10 000–4000 Középső kőkor

4000–2000 Újabb kőkor; megalitikus kultúrák

Irodalom

Bergounioux, F. M.–Goetz, J.: Die Religionen der vorgeschichtlichen und primitiven Völker. Aschaffenburg, 1960.

Gallwitz, H.: Religion und Magie in der Altsteinzeit. Berlin–Friedenau, 1960.

Götz, F.: Der primitive Mensch und seine Religion. Gütersloh, 1963.

James, E. O.: Religionen der Vorzeit. Köln, 1960.

Leroi-Gourhan, A.: Les religions de la préhistoire. Paris, 1964.

Maringer, J.: Vorgeschichtliche Religion. Religionen im steinzeitlichen Europa. München, 1956.

Maringer, J.: De Godsdienst der Praehistorie. Roermond, 1952.

Rust, A.: Das unreligiöse Verhalten und das Opferbrauchtum des eiszeitlichen Homo sapiens. Neumünster, 1974.

Siegmund, G.: Der Glaube des Urmen-schen. Bern–München, 1964.

PAI-MARIRE

A ~t (maori: „jó-békés” [vallás]) a maori próféta, Te Ua alapította Új-Zéland szigetén 1864-ben. A vallás azonban *Hau-hau-mozgalom* néven is ismert, mert a követők a „Pai-marire, hau! Hau!” felkiáltást csatakiáltásként használják. Az alapító utóda, a maori Te Kooti (mh. 1893-ban) a ~t *ringatu* („felemelt kezek”) névvel alakítja újjá, s ez az elnevezés a maorik imádkozó taglejtésére utal. A mozgalom ma 5 ezernél több követővel számol Új-Zélandon (→maori vallás).

E vallási mozgalmat, amely a polinéz törzsi vallások új fejleménye, Óceánia →új vallásai közé sorolhatjuk.

A maori Te Ua, miután kitanulja a →maori vallás papi mesterségét, át-

tér az anglikán →kereszténységre, később pedig a ~ alapítója és főpapja lesz. A ~ az 1862 és 1870 közti években, a maori szabadságmozgalom idején kimagasló jelentőségre tesz szert az angol gyarmaturalom ellen vívott küzdelemben.

A polinéz szigetvilágba tartozó két nagy szigetet, Új-Zélandot először Abel Tasman holland kapitány fedezi fel és kereszteli el 1642-ben, hogy aztán 1769-ben az angol James Cook ismét felfedezze, és Anglia számára birtokba vegye. Új-Zéland európai gyarmatosítása (1800–40) – zömükben brit bevándorlókkal és anglikán hittérítőkkel (1814 óta) – a bennszülött maori törzsekből ellenséges magatartást vált ki. Miután Új-Zéland

1840-ben elnyeri a brit koronagyarmat státusát, a bevándorló európaiak kisebbségbe kényszerítik a maorikat. A földjeiket elveszik, a maorikat véres háborúban megtizedelik, keresztény hitre térítik, azaz gyarmatosítják. A maorik és a fehérek között kezdettől meglévő kölcsönös idegenkedés pattanásig feszül, úgyhogy háborús összeütközésekre kerül sor, amelyek – évtizednyi megszakítással – 1845-től 1870-ig tartanak. Ebben az időben (1840-től) alakul ki ez a messianisztikus mozgalom a maorik között. A maori *Hau-hau-mozgalom* 1862-től különös elkeseredéssel vezeteti a „fajok háborúját”-t. A rövid és újra meg újra üvöltött *hau* („szél”) szónak a szél útján az angyalokat kell

segítségül hívnia, hogy támogassák a ~ követőit a brit gyarmatosítók elleni harcukban.

Miután Gábrriel angyal 1862-ben megjelenik *Te Uának*, 1864-ben megalapítja a ~t. A próféta azt állítja, hogy őt ez az élmény ösztökélte a mozgalom megalapítására. Az alapító *Te Ua* a régi maori elképzeléseket és ceremóniákat köti össze üdvtanában az újonnan átalakított keresztény hitelvekkel.

Így pl. a *Jehovával* jelölt istenfogalom ténylegesen a bennszülött *Tane* („ember”) főistenhez kapcsolódik, aki emellett a kézműipar mestere, a vilá-

gosság és az erdő istene, de az ember közvetlen elődje is. A ~ követői úgy tekintik magukat, mint Jehova második választott népét, amely arra hívott, hogy kiúzzon az országból minden idegent, ahol azután megvalósul az evilági birodalom, és minden élő és elhalt maori egy új, az európaiaktól és az európaiságtól megszabadított bennszülött közösséggé forr össze. A maori népet Gábrriel arkangyal támogatja a britek elleni harcban. Ő jön el az angyalok seregével, hogy segítsen elkergetni a fehéréket, s hogy átadja a maoriknak az angolok minden tudását. Az alapító messiás-

ként működik a mozgalomban. A hívők számát szaporítandó az alapító többnejűséget követel meg híveitől.

A naponta, kora reggel végzett vallási kultusz a közösség dalaiból és táncaiból tevődik össze. Egy szent cölöpöt táncolnak körül, amelynek csúcán három fehér kereszttel ellátott zászló lengedez.

Irodalom

Babbage, S. B.: *Hauhauism*. Dunedin, 1938.

PALIAU-MOZGALOM

A ~ a melanéz bennszülött *Paliau* által Manuson, az Admirális-szigetek legnagyobb szigetén 1946-ban alapított és róla elnevezett vallás, amely a →cargo-kultuszok közé tartozik.

A fehér gyarmatosítók gazdagsága, anyagi javaik szolgáltak alapul a cargo-kultuszoknak, és az európaiakkal szembeni ellenségeskedés és gyűlölet vezetett el a melanéz bennszülöttek körében a ~ kialakulásához.

A 17. század elején felfedezett Bismarck-szigetecsoport 1885 és 1918 között német védnökség alá tartozott (gyarmatként: Német-Új-Guinea). De Ausztrália már 1914 szeptembe-

rben birtokba veszi a szigeteket, miután hadat üzent Németországnak. Amikor 1919-ben a Népszövetség „C mandátum”-ai lesznek a csendes-óceáni német gyarmatok, a Bismarck-szigetecsoport a megszálló Ausztrália katonai közigazgatása alá kerül, 1946 óta pedig Új-Guinea néven ausztrál gyámsági terület.

Az alapító *Paliau* és vetélytársa, *Wapi* is azt jövendőli a bennszülötteknek, hogy küszöbön áll az ősök hajójának megérkezése és a paradicsomi korszak beköszöntése. Az ősök visszatérését elősegítendő mind a két próféta a fehér gyarmatosítók bojkottját hirdeti. Így aztán a bennszü-

löttek nem dolgoznak tovább, csak azt lesik, hogy mikor futnak már be a hajók. Amikor ez mindegyre késik, az egyik prófétát, *Wapit* – mint álprófétát – meggyilkolják a követői.

Paliau pedig megváltoztatja jövendölései tartalmát, mert attól kezdve a messiási ígéretet megbúvik a szociális reformok és a szociológiai újítások programja mögött. Sőt, amikor később angol fogságba esik, és megismeri a kormányzat reformprogramját, már csak szociális, mezőgazdasági és kulturális reformokról prédikál, amelyeket persze csak megfelelő technikai képzettséggel és megfeszített munkával lehet elérni.

PALMÜRAI VALLÁS

A ~ egyrészt *Palmüra* (görög és római; ma arabul: Tadmur) városállam (kereskedő- és karavánváros a szíriai pusztaságban a Damaszkusz és az Eufrátesz középső folyása közé eső tájék egyik oázisán a kereszténység

előtti 1. sz.-tól a kereszténység utáni 3. sz.-ig), másrészt a Palmürai Birodalom (260–73) vallása. *Palmüra*, amely ma a világ egyik legérdekesebb romvárosa, vallásilag az →elő-ázsiai és a →sémi vallások közé tartozik.

A hatalmas városállam virágkora a kereszténység utáni első három évszázadra esik, és akkor éri el tetőpontját, amikor Odenathus városfejedelem Kr. u. 260 körül megalapítja a Palmürai Birodalmat, amely felesé-

ge és utóda, Zenobia (268–73) uralkodása alatt Kis-Ázsiáig és Egyiptomig terjed. Még Rómában, a *laniculuson* lévő szíriai istenek templomában is van a palmürai isteneknek szentelt felirat.

Septimius Severusszal (193–211) elmentében, aki még előnyben részesítette Szíriát és pártolta Palmürát, Aurelianus (270–75) már véget vet Zenobia császárnő palmürai birodalmának (272), és 273-ban lerombolja a fővárost, Palmürát.

Ha belepillantunk Palmüra városának változatos történetébe, akkor szinte kizárólag férfi istenségekre bukkanunk.

A legrégebbi istenek termékenységistenek, akik a Kr. u.-i 1. sz. óta átvesszik az asztrális istenek feladatait. Az utóbbiakat előszeretettel foglalják össze hármasságokká (triászokká), így a babilóni *Bélt* a nyugati sémi *Baalsaminnal* és *Jarhibol* napistennel. A helyi istenségek egyik triászát, akik

felosztják egymás között a szerepeket és hatásköröket, az őshonos *Ból* (= *Bél*), a napisten *Jarhibol* és a holdisten *Aglibol* alkotja.

A babilóni *Bél*, aki idővel kiszorítja a Palmürában őshonos *Bólt*, a legfőbb isten. Hatalmas templomának romjai (Kr. u. 2/3. sz.) még ma is láthatók Palmüra mellett.

Aglibol és *Malakbél* („Király-Bél”) mint kettősség – az utóbbi közülük a visszatérő tavasz istene – termékenységi istenpár. Egy palmürai felíraton, amely a kereszténység idejéből származik, a nyugati sémi *Baalsamint* („az ég ura”) említik legfőbb istenként, aki azonkívül időjárásisten, a világok ura és egyúttal irgalmazó isten is. Bizonysos férfi védőisteneket, akiknek *gad* („szerencse”) a nevük, személyek és helyek védelmezőiként tisztelnek, később pedig egy kalap alá veszik őket a görög *Tükhé* istennővel – mégpedig eltérő nemük ellenére. További istenek: a föníciai *Baál-Ham-*

A palmürai (Szíria) nagy oszlopsor diadalíve, 200 k.

mon, valamint az arab *Allát* és *Manót*.

A kultuszt azok a rituális istenlakomák jellemzik, amelyeken az áldozat bemutatásakor a papok elnökölnek.

A papi kollégiumok (*komrá*) vagy áldozóközösségek által szervezett pap-, áldozó- és istentársaságok saját *tesszerákat*, azaz „belépőjegyek”-et adnak ki az érdeklődőknek.

A templomokban lévő lépcsődkön és terasztornyokon mutatják be az áldozatot. A palmürai főtemplom területe hétszer akkora, mint a kölni dómé.

Irodalom

Février, J. G.: *La religion des Palmyréniens*. Paris, 1931.

Vicari, J.: *Le sanctuaire de Baalshamin à Palmyre*. 1969.

PÁRSZIZMUS

A ~ tágabb értelemben az óiráni *Zarathusztra* (Zoroaszter; kb. Kr. e. 630–553) – a párszik által *Zardustnak*

nevezett – próféta igehirdetésére visszautaló vallás. A ~sal, szűkebb értelemben a *párszi vallással*, a zoro-

asztrista–párszi vallástörténetben a →zoroasztrizmus nyomán azt a második fejlődési szakaszt jelöljük,

amely a Kr. u.-i 7. sz. elején kezdődik. A ~ a párszík vallása, akiket valamikori hazájuk, az óperzsa Pársza (ma: Fársz) vidékéről neveztek el.

Mind a Kr. u.-i 8. sz.-ban Párszából (Perzsia/Irán) Északnyugat-Indiába bevándorolt, mind a máig Iránban maradt Zarathuszttra-követők tovább éltek és fejleszték a zoroasztrizmus hagyományait. A párszi nevet Indiában is megőrizték, ahol központjuk Bombayben van. A párszika alkalmazott közműveltség elnevezés, a tűzimádók, nem felel meg a tényeknek, mert jóllehet tisztelik a tüzet, mint szent és tiszta dolgot, de nem imádják.

A párszík, akik ma tíz országban élnek, 170 ezren lehetnek. Legnagyobb részük jelenleg Gudzsarátban és Bombayben (India) él, míg voltaképpen hazájukban, Perzsiában (Irán), a Jazdi-fennsík falvaiban már csak kb. 30 ezerre tehető a lélekszámuk. A muszlimok itt gébereknek nevezik őket.

Miután a Kr. u.-i 642. évben a muszlim seregek meghódítják Perzsiát, és ezzel összeomlik a Szászánidák birodalma, a párszík zöme idővel elhagyja a hazáját, és bevándorol Északnyugat-Indiába, ahol Kr. u. 717-ben keletkezik az első párszi kolónia. Az 1600 körül írt *Kiszái Sanjan* („Sanjani elbeszélés”) meséli el a kivándorlás történetét.

A mai párszík vallási elképzelései messzemenően a →zoroasztrizmus képzeteit tükrözik. A dualista kozmológia szerint a párszík elsőrendű feladatuknak tekintik, hogy gyarapítsák *Ormuzd* (Ahura-Mazdá) jótéteményeit, és korlátok közé szorítsák a gonosz *Ahriman* (Ahra-Mainju) pusztító hatását. A hagyomány szerint ez a feladat játszik közre a földművelés és a gyermeknemzés kiváltképpen vallásos kötelességében.

Minden döntő életszakaszhoz kapcsolódik valamilyen szertartás, legyen az születés, felszólás, menyegző vagy halál. Két szertartásnak azonban különleges jelentősége van:

az egyik a *naujote*- (beavató-) ceremónia, a másik pedig a temetési szertartás.

A gyerekeket nyolctól tizenhárom éves korig a *naojote*-szertartással veszik fel a párszík közösségébe. Úgy tekintik ezt, mint belépést Ormuzd hadseregébe, azaz mint a harc kezdetét a gonosz Ahriman ellen. Ugyanakkor a gyerekek egy szent inget és egy szent zsinórt is kapnak. A fehér gyapjúinget (*szadre*), a vallás tisztaságának szimbólumát csupasz testükre veszik fel.

A szent gyapjúzsinór (*kusti*) hetvenkét szálból van sodorva, s ezzel a *Jaszna* (→323. o.) hetvenkét fejezetét szimbolizálja. Az erkölcsi eltökéltség jeléül naponta legalább ötször kibogozzák és újra összecsomózzák.

A temetési szertartásával azt fejezik ki, hogy a halál Ahriman műve, s hogy a holttest a gonosz kézzelfogható példája. Amikor meghal a párszi, holttestét fehérbe öltöztött halottvivők elviszik a *dakhmá*hoz („a hallgatás tornya”; →325. o.), ahol meztelenül kiterítik, hogy felfalhassák a keselyűk. A tűz- vagy földtemetést azért nem engedélyezik, mert attól tartanak, hogy ezáltal tisztátalanná válik a levegő, a víz és a föld. Az elhaltak testi maradványait később kútszerű mélyedésekben helyezik el. Amíg a tűztemplomban bemutatják a *haóma*-áldozatot, az elhunyt lelke eljut a világitó Csinvat-hídhöz (avesztai: „szélhíd, a búcsúzó hídja”). A hídfőnél a léleknek *Mithra* halálbíróasága (*áká*) elé kell állnia, miközben *Rasnu* egy pontos mérlegen leméri az elhunyt jó vagy rossz cselekedeteit. Ezután mehetnek át a Csinvat-hídon azok, akik átéstek az ítéleten. Ez a híd az igazak számára olyan széles, mint egy út, amely az égi Paradicsomba visz. A bűnösök számára azonban olyan keskeny, mint a kés pengéje, úgyhogy a pokol fenekére potyognak róla. Azok pedig, akiknél a mérleg két oldala egyensúlyban van, a *hamésztakán* köztes birodalmába jutnak, ahol a végítéletig várakoznak.

A világvége és a végítélet azzal kezdődik, miközben jelek látszanak a napban és a holdban, földrengések és viharok rázzák meg a világot, hogy ellenségek özönljenek elő, és félelem meg gyötrelmek kínozza az embereket. Az utolsó évezredben azonban egy szűz megfürdik a *Kaszava*-tóban, amelyben Zarathuszttra magja van elrejtve. Teherbe esik, és fiút szül, akit *Szaósjant*nak (avesztai: „hasznos hozó, támogató”) neveznek. Ő lesz az utolsó üdvözítő és megváltó, aki elvégzi a *frasokereti*t (avesztai: „csodatevetség”), a világ helyreállítását, amikor is feltámadnak a halottak. A végítélet után, vagyis azután, hogy az igazak elkülönülnek az igaztalanoktól, a „fehér bárányok” az égből jutnak, a „fekete bárányok” pedig a pokolba. Ezzel az apokatastázissal a világ teljesen megtisztul, és egyedül Mazdá szelleme tölti be.

Zarathuszttra etikája, amely a jó és a gonosz közti elvi, etikai választást jelenti, a döntés, a *varja* (avesztai: „választani”) követelményében csúcsonyul ki. Erkölcsi értékek határozzák meg a magatartást: a helyes gondolkodás (*humata*), a helyes beszéd (*hukhta*) és a helyes cselekvés (*hrvasata*). Aki úgyvel ezekre az értékekre, igaz ember (*asaram*), aki nem, igaztalan (*anasaram*). Nagyra becsülik a békeszeretetet, az igazságosságot, az őszinteséget, de a szorgalmat is. A saját hittársak körében a szegények iránti irgalmasság- és jótékonyágérzetet nagyvonalú ajándékokban és végrendelkezésekben mutatkozik meg.

A parancsolatok megszegése bűn, amely alól a pap ad feloldozást a gyónás (*paitita*, *patet*) szentsége révén. A bűnbevallást *patetnak* hívják. A kirótt büntetés abból állhat, hogy ahrimani (ördögi) állatokat, pl. hangyákat, szúnyogokat és skorpiókat kell megölni vagy pedig hasznos kötelezettségeket kell vállalni, mint pl. híd- és csatornaépítés, netán földművelő szerszámok készítése. Azok közé a bűnök közé, amelyeket sem eb-

ben, sem a másik életben nem bocsátanak meg (*anáperetha*), s amelyeket itt halállal, ott pokollal büntetnek, tartozik a föld, a levegő vagy a víz elemének beszennyezése, pl. a hulla elföldelésével vagy elégetésével.

Egy párszi árja vére, származása alapján tartozik vallásához. Az átpártolás tehát ki van zárva. Vallásilag érvényes házasságot is csak egymás között köthetnek.

A kultusz a *szent tűz* táplálásából, a *haóma*-itallal (*paráhóm*) meg *szent barszman*-ágakkal végzett áldozati szertartásból és a *Jaszna* recitálásából tevődik össze, amikor is a Jazatákhoz és a Fravasokhoz fohászkodnak. A *szent tűz* – Ormuzd, a fényisten jelképe – a *tűztemplom* szentélyében ég.

A pap naponta ötször lép a tűztemplom tűzszobájába, hogy ellássa a tűzszolgálatot az Avesztából (→ 326. o.) vett idézetek elmormolása közben. Jótettnek számít, ha a tüzet kiváló minőségű és száraz fával táplálják, de bűnnek, ha beszennyezik, netán emberkéz vagy lélegzet által. Tűztiszteltet közben ezért viselnek szájkendőt (*paitidána*) a papok. További áldozati szertartás a *haóma*, amely áldozati ital és általános orvosság. *Haóma*-áldozás közben *barszman*-ágakat szoktak szétteregetni.

Hitvallás és egyúttal legszentebb ima az *Ahuna varja* (avesztai: Ahuna vairja; a „legjobb, legmagasabb úr”), amely vallomás Zarathusztrának, akit Ahura Mazdá egy eljövendő birodalom pásztorává és előkészítőjévé tett meg:

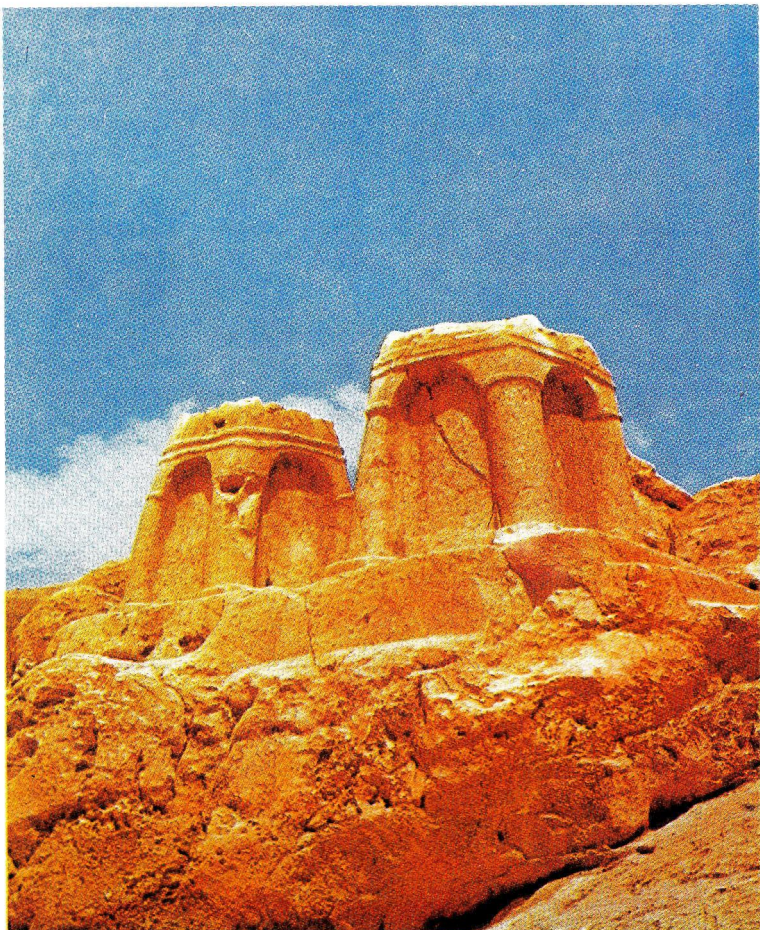
Az úr akarata az igazságosság törvénye;
az ég jutalma azért a munkáért,
amelyet itt a világon a Mazdáért végeztek;
a birodalmat Ahura annak adja,
aki támogatja a szegényeket.

A mindennapi életet áthatja a rituálisan tiszta és tisztátalan mindenre kiterjedő elképzelése. Valamilyen tisztátalan lénnyel vagy tárggyal való érintkezés hosszadalmas tisztálkodási szertartásokat tesz szükségessé.

A kultusz körüli teendőket a papok végzik. A papokat bizonyos családokból válogatják ki, és alapos kiképzésben részesülnek; *athravan* a nevük. A főpapot, aki hét alpappal látja el az istentiszteltet, *zaotarnak* („öntő” és „kiáltó”) hívják. A zoroasztrista hierarchia feje, a *zarathustrotema* korábban Raghában székel (Rajj, Teherán mellett), és a nagykirály után következett a rangsorban.

A párszik jellegzetes építményei közé tartozik a *dahr-i-mihr* (tűztemplom) és a *dakhma* („a hallgatás tornya”). A tájban magányosan álló *tűztemplomok* (tűzoltárok) alacsony, toronyszerű építmények, lapos tetővel. A tűztemplom szentélyében az ablaktalan tűzhelyiséget, az *adarent* találjuk, teljesen sötét (nem hatol be ide semmiféle világosság), s benne négyzet alakú kőön egy fém edényben ég a *szent tűz* (*átar*). Nem pársziknak szigorúan tilos a *szent tűz* megpillantása, sőt a tűztemplomba való belépés is.

A *hallgatás tornyai* (*dakhmasz*) toronyszerű épületek, amelyek a leve-

Tűzoltárok, 3/5. sz. Naqs-i-Rusztem (Irán)

gőtemetést szolgálják; rajtuk terítik ki a halottakat. A *dahmák* henger alakúak, kb. 4 m magasak és befelé lejt a tetejük. Középtűt van az az üreg, amelybe a csontok kerülnek, ha a keselyűk elvégezték alapos munkájukat a hullán.

A hallgatás tornyain kívül a párszík sok tűztemplomot tartanak fenn Bombayben a Malabar Hillen. Iránban egészségi okokból néhány évtizede tilos a levegőtemetés a hallgatás tornyain, s ez roppant lelki konfliktusokat okoz a párszíknak.

Az Aveszta (avesztai; apaszták, középperzsa: „alapszöveg, tudás”) a párszík szent irata, minden idők valóságos költészetének nagy alkotása. Az első Szászamidák idején (Kr. u. 226-tól) kodifikálták. A mai szövegváltozatot – az eredeti szöveg negyedrészt – az Indiába kivándorolt párszík mentették meg.

Az Aveszta a liturgia követelményei szerint van megszerkesztve, és az alábbi részekből áll:

Az első rész a *Jaszna* („áldozat”), amely a tűzáldozat bemutatásának hetvenkét fejezetben taglalt rituáléja. Ebből tizenhét fejezet a *Gáthák* („énekek”) tartalmazza, amely az Aveszta legrégibb része, valószínűleg maga Zarathusztra írta a benne levő tizenhat verses prédikációt.

A második rész, a *Viszpered* (avesztai: „minden úr”) litániaszerű liturgia.

A harmadik rész a *Vidévdát* (Vendidad; a „démonok ellen adott” törvény). Ez az egyetlen teljes egészében fennmaradt könyv voltaképpen papi törvénykönyv a bűnök részletes lajstromával.

A negyedik rész a *Jastok* („himnusz”), ez az Aveszta legrégibb, epikus anyaga, az istenekről szóló huszonegy töredékes himnusz, napok és hónapok szerint elrendezve.

Az ötödik rész, a *Khorda-Aveszta* („Kis Aveszta”) a laikusok magánkönyve, főleg hitvallásokat tartalmaz.

Az Aveszta mellett ott van még a *Zend* (Zand: „magyarázat”), amely a papi hagyományt fejtegeti. A *Zend-Aveszta* tehát lényegében a kommentált Aveszta.

A középperzsa *pehlevi-iratok* a Kr. u.-i 3–7. sz.-ból a ~ patrisztikus irodalma. Ide tartozik a *Bundahisu* („eredeti teremtés”) és a *Dénkasz* („jám-bor munkák”), egy legendás Zarathusztra-életrajzzal. Az *Arda-i-Viráf* egy látomásos égi és alvilági utazást ír le. A *Dadisztani-i-Denig* („A hit ismertetőjegyei”) afféle vegyes anyag kilencvenkét kérdéssel és válasszal. A *Minokherd* („bölcshellem nézetei”) elmélyíti az erkölcsösség elvét, és kibővíti az erénysorrendet. A *Sajaszta-la-Sajaszta* („szabad – nem szabad”) erkölcsi kérdéseket sűrítő szöveg. A *Szaddar* száz fejezet vallási kötelességről.

Említhető még a *Zerdust náme*, egy 1278-ban írott újperzsa könyv, amely Zarathusztra legendás történetéről szól.

A jelenkor párszizmusa

A ma legnagyobb részét Indiában élő párszík komolyan érdeklődnek a civilizáció problémái iránt. Nagy kedvvel veszik ki részüket a pénzügyekből, a kereskedelemből és az iparból. India

iparosításában fontos szerepet játszanak a párszi alapítványok. Éppily tevékenyen küzdöttek India szabadságáért, miközben hathatósan támogatták a svaradzsot (önkormányzat). Feltűnően sok iskolájuk és kórházuk van.

A ~ nyugati hatását jelzi az 1900 körül Otto Hanisch (1844–1936) szerző által – aki később Dr. Otoman Zar-Adust Ha'nischnak nevezi magát – Zarathusztra felszólítására Chicagóban alapított *mazdaznan* (perzsa: „jó gondolat”). E vallási üdv- és gyógyítómozgalom önmagát világvallásnak tekinti, s egy világméretű békebirodalom megteremtése a célja, amelyben az árjáknak – beleértve a sémi népeket is – az összes többi felülmúló szerepet kell játszania. A mozgalom szerint „minden bölcsesség titka” a helyes lélegzés rendszeres ellenőrzésében és főként a helyes táplálkozásban (húsmentes ételek, izgatószerkei kerülése) rejlik. A tagok, akik páholyokban egyesültek, vallási felajánlásokat teljesítenek, mint amilyen pl. a zarathusztrai gyermekáldás és szeretetlakoma.

Irodalom

- Avesta. Die heiligen Bücher der Parsen. Berlin, 1960.
 Duchesne-Guillemin, J.: Symbolik des Parsismus. Stuttgart, 1961.
 Menant, D.: Les Parsis. Paris, 1898.
 Modi, J. J.: The Religion. Ceremonies and Customs of the Parsees. Bombay, 1937.

PEACE MISSION

A ~ (angol: „Békemisszió”), ill. az *International Peace Mission* (angol: „Nemzetközi Békemisszió”) a (bizonytalan családnevű) néger George Baker (kb. 1877–1965) által az USA-

ban alapított vallásos-társadalmi-gazdasági közösség.

Az alapító tiszteletneve, a *Father Divine* (angol: „isteni atya”) nyomán a mozgalmat *Father Divine's Peace*

Mission (angol: „Father Divine békemissziója”) is nevezik.

Több millió *divinitet* (angol: „isteni”) – ahogy Father Divine követőit nevezik – találunk, főként a színesbőrűek között,

az USA-ban, Kanadában, Panamában és a Hawaii-szigeteken. Kisebbségi közösségekkel dicsekedhet Nagy-Britannia, Svájc és Németország. A közösség főszékhelye Philadelphiában (USA) van. A baptista →kereszténységből keletkezett ~ Észak-Amerika →új vallásai közé tartozik.

A ~ alapítója alighanem azonos azzal az 1877 körül a Sasamah-folyó Hutchinson-szigetén (Georgia, USA) született George Bakerrel, aki 1899-ben Baltimore-ban baptista laikus prédikátor, és 1912 óta vándorprédikátorként tizenkét tanítványával a déli államokban utazgat. Amikor 1915-ben New Yorkba megy, Brooklynban nevet változtat. George Bakerből Major J. Devine lesz, ami már előrevetíti a későbbi Father Divine-ná való átváltozás árnyékát. Ezután letelepedik Philadelphiában. 1831-ben, amikor börtönbe csukják, mert a vád szerint tanítványait vagyonuk átadására készíti, és amikor a bíró szívszélhűdésben meghal három nappal az ítélet kihirdetése után, követői „istenítélet”-et látnak az utóbbi eseményben. Az alapító folyamatos beteggyógyításai teljesen világossá teszi a követői előtt *Isteni atyjuk* szent mivoltát, úgyhogy 1936-ban egy ~ kongresszus alkalmával egyhangúan dogmatizálják: „Father Divine isten.” Father Divine pedig woodmonti (Pennsylvania) kastélyában, amelyet egy fehér gyáros ajándékként ka-

pott, 1965. szeptember 10-én örök álmra hajtja a fejét. Az alapító halála után második feleségére, Edna Rose Ritchingsre, egy fehér kanadai nőre, akit a hetvenéves Isteni atya 1946-ban, huszonegy éves korában vett feleségül, és akivel csak „fivér–nővérházasság”-ban élt, vár a feladat, hogy mint *Mother Divine* (angol: „isten anyja”) vezesse a közösséget.

A ~ követői szerint mozgalmuk az eszményi földi országnak, Isten földi királyságának csírasejtje, amelyben megvalósulhat a faji és társadalmi egyenlőség, a világbéke és a gazdasági jólét. Father Divine kijelenti: „Azok, akik az égből szólnak hozzánk a felhőkön át, olyasmit tanítanak, ami csak az ő képzeletükben létezik. Hogyan jöhet a földre a királyság, ha útjában áll az elképzelt égi Söpörjétek hát féltre ezt, és az új ég és az új föld máris beköltözhető.”

Az 1936-ban felállított *International Righteous Government* (angol: „Nemzetközi Igazságos Uralom”) alapszabálya mintául szolgál a földi királyság kíváncsatos megvalósításához. A célok közt megtaláljuk a tökéletes vallási és faji türelmet, a leszerelést és a lemondást a háborúkról, a halálbüntetés eltörlését, az akár egyén, akár állam által ellopott vagy erőszakkal elűzött lakosok jogszáradását, a profit korlátozását és a szociális gondoskodás rendszerének kiépítését.

Father Divine – aki vitatja George Bakerrel való azonosságát – így felel a

firtató kérdésre: „Mielőtt Ábrahám volt, én vagyok.” Úgy tekinti magát, mint Isten inkarnációját „atya fokon”, ellentétben Krisztussal, akinek emberré levése csak „fiú fokon” következett be. „Azért jöttem, hogy megváltsam az emberiséget, ahogy megjövendölték rólam a világ teremtetése előtt.”

A busás alapítványok lehetővé teszi Father Divine-nak, hogy a követőire gondolva egy óriási gazdasági-társadalmi művet hozzon létre számos *kingdommal* (angol: „királyság”) és *Heavennel* (angol: „mennyei, ég”), azaz lakályos gyülekezeti házakkal és fényűző üdülőkkel és szállodákkal. A ~ birtokában lévő farmok, kisipari üzemek, vendég- és áruházak is teljesen a tagok, köztük is kiváltképpen a szegények szolgálatában állnak.

A tagoknak szigorú aszkézist, többek közt szűzi életet írnak elő, nehogy még az új nemzedékek szaporodása is tovább növelje a nyomort a világon. Dohányozni, szeszes italokat inni és lopni kifejezetten tilos.

Az istentiszteletek egyfajta szeretet-lakomák bőséges étkezéssel, amelyek az „Örömet mindenkinek” jelige örvéen lelkesítenek.

Irodalom

Clark, E. T.: *The Small Sects in Amerika*. Nashville, 1937.

Harris, S.: *Father Divine*. Garden City, 1953.

PEYOTE-KULTUSZ

A ~, amely 1885-ben Texas déli részén bukkan fel, és áterjedve az USA északi indiánrezervátumaira, a kanadai határig nyomul előre, arról a kultikusan használt kábítószerről neveztek el, amelyet a *peyotl*-ból (aszték), egy mexikói kaktuszfajtaból nyernek. A *Big Moon*-nak (angol: „nagy hold”) nevezett *John Wilson*-ról, a modern

~ alapítójáról a kultuszt még *Big Moon*-vallásnak is hívják. A mozgalom kb. 200 ezer követőt mondhat a magáénak.

A ~, amelyben újra felelevenedik a 19. sz. végi indián vallásosság, ez a →kereszténységgel vitázó pánindián mozgalom több mint ötven törzs tagjainak körében népszerű. Voltaképpen

Észak-Amerika egyik →új vallásának tekinthetjük.

Amikor a delavárok törzséből származó negyvenéves *John Wilson* 1890-ben a →Ghost Dance vallás nagy ünnepe alkalmával az oklahomai Darlington mellett, ahova őt Sitting Bull hívja meg, peyote-evés közben látomást él át, megalapítja az új

peyotizmust. Látomásában feljut az égi királyságba, ahol jeleket és képeket lát, amelyek megmutatják neki azokat a lakóhelyeket, ahol a hold, a nap, a tűz és a szellemhatalmak élnek, akiket a delavárok elődeiknek és nemzetséfgőiknek tekintenek. Itt mindenről pontosan tájékoztatják, egyebek közt arról is, hogyan létesítsen szent körzetet a peyote-sátorban, és tudomást szerez a ~ ceremóniális részleteiről. E látomás megváltoztatja Wilson életét, ettől kezdve az új vallás igehirdetésének szenteli magát. Az a hír járja róla, hogy csodatevő szent próféta, aki betegeket gyógyít, és látnok is, mert a nyaka körül a vörös tollakkal díszített bika-szarvat viseli, amelynek segítségével közvetlen kapcsolatban áll a legfőbb istennel, a Nagy Szellemmel.

Más próféták is terjesztik ezt a kultuszt a huicholoknál és más indián törzseknél. 1940-ben – az amerikai hatóságok hosszan tartó üldözése után – a ~ híveinek hivatalosan is szavatolják a szabad vallásgyakorlást. Ezt megelőzően a ~ követői még azzal is megpróbálkoztak, hogy keresztény egyháznak nyilvánították magukat, csak ne háborgassák őket. Meg is volt ennek az eredménye, mert 1914-ben *Church of the First Born* (angol: „Az elsőszülöttek egyhá-

za”) névvel, később, 1918-ban pedig *Native American Church* („Hazai amerikai egyház”) névvel hivatalosan is bejegyezték a mozgalmat. 1945-ben a ~t Kanadában is elismerik.

A ~ különböző formái a látomásos igehirdetőkre utalnak vissza. Így hirdeti pl. a delavár *Elchaar* (= *Elkhair*) tanítványával, *James Webber*rel együtt egy, a kereszténységhez sokban hasonló ~ igéit, ugyanakkor pedig az egykori mormon *Jonathan Kishway*, a *Church of the First Born* alapítója, a peyote-ban a keresztény eucharisztia megfelelőjét látja.

A ~ követőinek életmódja a *peyote-road* (angol: „peyote-út”), amin főként „a testvéri szeretetet, a családról való gondoskodást és a szesz kerülését értik”.

A ~ legfőbb kultikus cselekménye az éjszakai ünnep, amelyet többnyire szombatról vasárnapra virradó éjjel ülnék meg, amikor is a hívek az imasátorban egy félhold formájú (Big Moon) oltárt ülnék körül.

A szertartást vezető személy egyhangú szavaival és dobsszóval kísért ünnep tetőfoka a peyote-evés, ill. a peyote-ital megivása. A *peyote* (azték: *peyotl* = „gyökér”) az amerikai *Echinocactus* nevű kaktuszfajhoz tartozik. Tele van meszkalinnal, amely lelassítja az érverést, kitágítja a szem-

bogarat, és kellemes közérzetet (meszkalinmámort) okoz, s egyúttal különleges, színes látomásokat idéz elő.

A régi Mexikóban már az azték kuruzslók levét sajtoltak a peyote-kaktusz szétzúzott húsából, amelyhez vizet vegyítettek, és altatóként vagy kábítószerként használták.

Már a peyote-növény felkutatása és gyűjtése is kultikus cselekedet. A résztvevőknek bizonyos istenek ruháit kell viselniük, a vezetőjük pedig *Tatosi* isten ruháját ölti magára. A huichol indiánoknál *Tatosi* (aztékül: „az őszünk”) szarvasként ábrázolt isten, s az ő lábnyomából sarjad a peyote.

A kultikus ünnepre berendezett peyote-sátrakban, amelyeknek *tipik*-nek neveznek, félhold formájú (Big Moon) oltárok állnak, amelyek egyszerre adtak nevet az alapítónak és a Big Moon-vallásnak.

Irodalom

- Gerber, P.: Die Peyote-Religion nordamerikanischer Indianer. Zürich, 1975.
La Barre, W.: The Peyote Cult. Hamden (Connecticut), 1964.
Myerhoff, B.: Der Peyote-Kult. Mythen und Riten der Huicholis. München, 1980.
Slotkin, J. S.: The Peyote Religion. Glencoe (Illinois), 1956.

PL-KJÓDAN

A *Perfect Liberty*-Kjódot (angol: „tökéletes szabadság” és japán: „rend”) a japán *Tokuharu Miki* (1871–1938) alapítja 1926-ban *Hito no Micsi Kjódan* (japán: „Az ember rendútja”) elnevezéssel Iszében (Japán). Az állami tiltás (1937–45) időszaka után 1946-ban a fia, *Tokucsika Miki* (sz. 1900-ban) alapítja újra *Perfect Liberty Association* (angol: „A tökéletes szabadság egyesülete”) elnevezéssel a mozgalmat, melynek közkeletű meg-

nevezése a kissé gunyorosan hangzó *golfvallás* (→329. o.).

A ~ mintegy 2,5 millió követőt számlál, ideértve még Japánon kívül Ausztráliát, Thaiföldet, Vietnámot, az USA-t, Argentínát, Brazíliát és Paraguayt. Középpontja, az „Eternal Headquarters” (angol: „Örök főhadiszállás”) 1955 óta Oszakában található.

A mozgalmal a →buddhizmusból és a →sintoizmusból keletkezett japán →új vallások közé tartozik.

Az első *founder* (angol: „alapító”), *Tokuharu Miki* 1871. január 27-én születik a malátakészítő *Szadagoro Miki* és *Kane* második fiaként Tódzsiban. Tízéves korától a gyermek az Óbali-irányzat zen-kolostoraiban képezi magát buddhista szerzetessé. Amikor megkapja a *Csögen* szerzetesnevet, és a zen mestere lesz, hét templom fölött rendelkezik főpapként. Ekkor iskolát nyit *Oszamuval*, első feleségével. Az 1900. április 8-án

megszületett első fiuknak, mivel a születés Buddha születésnapján, „a felkelő nap fényében” történt, az *Akiszada* (japán: „igazi napkirály”) nevet adják; később azonban *Tokucsikának* nevezik őt. Miki, hogy pénzügyileg támogathassa a zen-buddhizmus különböző templomait, zárándokként és kolduló szerzetesként a családjával együtt járja az országot. 1912-ben Oszakában véletlenül találkozik *Tokumicu Kanadával* (1863–1919), aki abból a buddhista Singoniskolából jön, amely le szeretné küzdeni az ellentéteket a buddhizmus és a sintoizmus között, és most egy saját iskola, a *Tokumicukjó* (japán: „Tokumicu-tan”) alapítójának tekintik. Tokuharu e találkozásnak köszönheti, hogy Tokumicu kigyógyítja asztmatikus köhögéséből. Tokumicu pedig felismeri Tokuharuban az utódát és vallási eszméit beteljesítőjét. 1916-ban Tokuharu a fiával, Tokucsikával együtt Tokumicu tanítványa lesz. Miután Tokuharu Miki 1923 és 1925 között kinyilatkoztatási ismereteket szerez, 1926. október 24-én negyvenhét követőjével felkeresi Iszében a császári Sinto-szentélyt, hogy lerója tiszteletét Amateraszu napistennő előtt, és új vallási közösséget alapítson. Az új vallás, amely először *Dzszindó Tokumicu Daikjóikainak* (japán: „az ember útjának Tokumicu nagygyűlése”) nevezi magát, 1931-ben a *Hito no Micsi Kjódan* (japán: „az ember rendűtja”) nevet veszi fel.

Nem sokkal azután, hogy Tokuharu 1936. szeptember 27-én átruházza legidősebb fiára, Tokucsikára a közösség vezetését, a hatóság hivatalos rendelettel megszünteti a vallást (1937. április 28.), az alapítót pedig börtönbe csukja „istenkáromlás és felségsértés” címén. De még ugyanabban az évben szabadlábra helyezik. Tokuharu 1938. július 6-án, hatvanhét éves korában hal meg.

A II. világháború után, 1945. október 9-én, a hűséges követők nyomására, sikerül kiszabadítani az alapító fiát és örökösét is a börtönből. A

közösséget 1946. szeptember 29-én alapítják meg újra. Az újjáalapított mozgalom Tokucsika Mikitől, a második *foundertől* (angol: „alapító”) kapja az új ~ nevet.

E vallás követői az istent (*kami*) a kozmosz urának tekintik, és *Mi-oja-ókaminak* (japán: „az eredet nagy szelleme”) nevezik. Mert az ember és az isten lényegileg azonos, az ember isten gyermeke (*kami to*). Az isteni a nap által nyilvánul meg, és az ő kiteljesítését szolgálja az ember által kialakított harmonikus világ. A világ, amelyben élünk, az isten alkotása. Az isten az egész teremtést az ember rendelkezésére bocsátotta, mintegy az életművészet anyagaként. Mivel az isten mindent magában foglal – jót és rosszat, szépet és rútat, igazat és hamisat, szerencsét és szerencsétlenséget –, az embernek az a dolga, hogy az isten megnyilvánulásaként az ő akaratának engedelmeskedjék, azaz a rosszat jóvá, a rútat széppé, a hamisat igazzá és a szerencsétlenséget szerencsévé változtassa. Az embereknek magukba kell fogadniuk isten művét, hogy sajátos viszonyaik között alkotó módon működtessék, és ezáltal önmagukat is kifejezzék. Ez a művészi élet, amely engedelmeskedik az isteni törvénynek, s amely az egész harmóniájára, az igaz, a jó és a szép kibontakoztatására törekszik.

A ~ tana a követőknek új életstílust irányoz elő. Egyrészt az életművészetet szeretné kifejteni, másrészt életörömről szeretné megtanítani őket. Mivel minden ember a saját életútját keresi, ezért azt mondja nekik a ~:

Mire van az ember rendelve:
arra, hogy művészetet hozzon létre,
honnan jön a szerencsétlenség:
az egoista embertől, aki
nem áll készen arra, hogy átadja
magát az életművészetnek,
miben rejlik az élet művészete:
abban, hogy élj sugárzón,
mint a nap!

Élj teljesen szabadon!
Hova visz a művészet létrehozása:
a boldogsághoz, mert
aki művészetet hoz létre, boldog,
mi az élet: az élet művészete.

Ebben az utolsó alapelvben, a *Dzszinszei va geidzszicu de aruban* (japán: „az élet művészete”) fogalmazódik meg a tan lényege. Mihelyt az ember e művészi életet szerinti el, megismeri a lét értelmét és jelentőségét.

Mindenki szabadon és függetlenül fejezheti ki egyéniségét, az ember teljes szabadságának kifejezése pedig a sport és a játék, a festés, a költészet és a mintázás. Minthogy ez a vallás különösen ösztönzi golfpályák létesítését, kissé leértékelően *golfvallásnak* is nevezik.

A mozgalom végcélja a világbéke, olyan világ megalkotása, „amelyben az egész emberiség egymásért és egymással önmagát fejezi ki, önmagát alakítja művészien, s ezt a művészi alakítást pedig kölcsönösen nagyra értékelik, s ezért barátian élnek együtt”. A legfontosabb etikai fogalom, a *sikiri* lényegében annak a mindennapi „harcnak az eldöntése”, amellyel egyfelől elfordulnak az egoista léttől, és a mindennapokban az altruizmust részesítik előnyben. „Ahelyett, hogy azt mondanánk: a kereskedő elad – azt kell mondanunk: Abban a kegyelmi állapotban vagyok, hogy minden ember számára eladhatok.” A helyes életmód ezért azt az alapelvet vallja, hogy nem elkülönülni kell, hanem minden emberért élni.

Az jó nekem,
amí másnak is jó.

A közösséges *toku* szó (japán: „erény”) nemcsak a két alapító tiszteletnevét, a *Tokuharut* („erényelső”) és a *Tokucsikát* („erényközelítő”) kapcsolja össze, hanem az „előfutár”-ét, *Tokumicuét* („erényvilágosság”) is az övékével.

Irodalom

Ismeretlen szerző: The PL-order, Perfect Liberty. Tondabayasi, 1951.

Kohler, W.: Der PL-Kyōdan. Ostasien 6. Zürich, 1961/62.

Mazukasa, Tomio: Shinjitsu ni ikru michi. PL no nyū-mon sho. 1957.

PL-Kyōdan Kyōgakubu: Kyōso shōden. Tondabayasi, 1957.

Yamashima, Jiro: An Essay of the Way of Life. 1950.

POLINÉZ VALLÁSOK

A ~ felölelik Polinézia (görög: „sok sziget”) lakosainak őshonos vallásait. A polinézekhez, a mongolid polinezi-dekhez egyebek közt az új-zélandi *maorik* (→maorik vallása), a társaság-szigeteki *tahitiek*, továbbá a *tongaiaiak*, a *szamoaiaiak*, a *Húsvét-sziget* és *Hawaii* őslakói tartoznak.

A polinéz törzsi vallásoknak, amelyek az →óceániai vallások közé sorolhatók, Polinézia kb. 1,4 milliót kitevő, túlnyomóan keresztény összletű közösségéből már csak 0,2%-nyi követője van, bár az összeírások meglehetősen formálisak.

A *polinéz*ek, akik a régés Hawaiki-ból vándoroltak a Szamoa- és a Tonga, valamint innen a 8. sz. táján a Társaság-szigetekre, a Húsvét-szigetig terjedő Kelet-Polinéziában telepednek le (a maorik 1350-ben kerülnek Új-Zélandra). A 17/18. sz.-beli tengeri utazások során fedezik fel őket az európaiak, későbbi gyarmattartóik, főként az angolok és a franci-

ák. A 18. sz. óta erős európai befolyás érvényesül a térségben, a 19. sz.-ban pedig a kereskedők mellett megjelennek a keresztény hittérítők is, akik utat törnek Polinéziában a keresztény vallásnak.

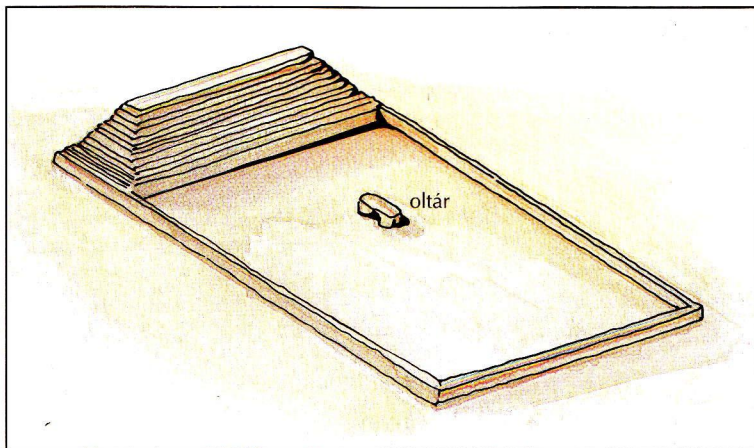
Polinéziában ma a törzsi vallásokon, a →régí vallásokon (maorik vallása) kívül számos →új vallás is van, amelyek a régi törzsi vallásokból, ill. az európai civilizációval, valamint a keresztény vallással és kultúrával való szembeszegülésből-szembeesülésből keletkeztek, ilyen pl. a →Pai-marire Új-Zélandon, a →Hapu-vallás és a →Kaoni-mozgalom a Hawaii-, az →Ivi-atua a Húsvét- és a →Sio-Vivi-mozgalom a Szamoa-szigeteken.

A vallástudományba bevezetett, széles körben használt *mana* és *tabu* fogalmának megfelelőjét a legjellegzetesebb formában Polinéziában találjuk meg. A *mana* (eredetileg polinéz, később melanéz szó: „rendkívül hatékony”) azt az állatokban és em-

berekben, de a tárgyakban is meglévő szokatlan erőt és hatalmat jelöli, amelyet egyaránt lehet jó és rossz dologra használni. Minden, ami túltesz az ember szokásos erején vagy a dolgok szokványos menetén, a *mana* segítségével történik. Ez okozza a betegséget, őrzi meg az egészséget, eredményezi a hosszú életet és a korai halált, ez szabályozza az időjárást és az esőt, a termékenységet és az aszályt, ez mutatja meg a vádlott bűnösségét vagy ártatlanságát. Minden lényt és dolgot, amely „*mana* tartalmú”, hatalmas, *tabu*val kell megoltalmazni, mert a *mana* káros hatása veszélyeket rejt magában.

A polinéz *tabu* vagy *tapu* fogalom a tongai nyelvjárásból származik, amelyben a *ta* azt jelenti, hogy „megjelölt”, a *bu* pedig képzőként a hatás erősségét fejezi ki. A *tabu* szó jelentése tehát: „nagyon megjelölt”, „túlságosan megjelölt”, „feltétlenül megjelölt”, „behatóan megjelölt”. Olyan tilalmakat foglal magában, amelyek a *manával* kapcsolódnak össze, vagyis önmegtartóztatási parancsokat, amelyek tiltják bizonyos tárgyak vagy személyek megérintését, de bizonyos területekre való belépést is, röviden mindent, ami „*mana* tartalmú”. A *tabu*-előírások a törzsek személyi és társadalmi élete szempontjából gyakran az egész társadalmi rend alapjai.

A *tabu* szakrális önmegtartóztató fogalmával az a *noa* szó alkot ellentétet, amely a szakrálisan közömbös területekre, a mindennapi és a szaba-

Polinéz kultuszkörzet (*marae*), „*piramis*”, *Mahaiaatea* (Tahiti)

don használható dolgokra vonatkozik.

A *maraénak*, *malaénak* vagy *meaénak* nevezett hely a falu gyülekező- vagy ünnephelye. Kikövezett, többnyire téglalap alakú, 3-4 m magas, kőfállal körülvett tér ez, amelynek egyik, rövidebb oldalához többnyire óriási méretű csonka gúla csatlakozik. Szobrokból, monolitokból és póznákból álló építmény koronázza a piramist. A legszentebb, tabu-előírások által védelt közepontot a kőből létesített *ahu* („oltár”) alkotja, amelyet a téglalap rövid oldalán állítanak fel. A leghíresebb *marae* a Taputapuetea, amely Opoában (Raia-tea) van az ismert papiskolával. Más

példákat Tahiti, Szamoa és Mahaia-tea szigetein találunk. A *marae* a vallási ceremóniák székhelye és egyúttal a törzscsoport politikai és társadalmi központja.

A polinézekre jellemző az *őskultusz*, ezt tanúsítják a Húsvét- és Marquises-szigeteken található monumentális kőfigurák, az ún. húsvét-szigeti csontvázfigurák, továbbá az új-zélandi és a Marquises-szigeteki Tiki-monolitfigurák. A Húsvét-szigeten a kőlapokat (*ahu*) temetési célra létesítik a szigetpart hosszában, és ezeken a tágas terű, megmunkált kővekkel fedett síkfelületeken (80 × 30 m-ig terjedően) olykor 15 szobor is felsorakozik, amelyek háttal állnak az

óceánnak. A ma még létező 460 (3 és 16 m magasság közti) trachitszobor (*moai*) emberi felsőtesttel talán olyan törzsfőnököket és papokat ábrázol, akik védelmező istenséggé váltak.

Irodalom

- Fischer, H.: Studien über Seelenvorstellungen in Ozeanien. München, 1965.
 Grey, G.: Polynesian Mythology. Christchurch, 1956.
 Nevermann, H.: Götter der Südsee. Stuttgart, 1947.
 Nevermann, H.–Worms, E. A.–Petrie, H.: Die Religionen der Südsee und Australiens. Stuttgart, 1968.
 Poignant, R.: Ozeanische Mythologie. Polynesien... Wiesbaden, 1968.

POROSZ VALLÁS

A ~ a 17. sz.-ban nyelvileg kihalt balti néptörzs, az óporoszok (Prusai, ill. Prussen) kereszténység előtti vallása, akik az alsó Weichsel és a Memel közé eső vidéken éltek. A ~t a →balti vallások közé számítjuk.

A prágai Adalbert püspök (mh. 997-ben) által végzett keresztény hitre térítés az óporoszok makacs, évszázadokra kiterjedő ellenállásába ütközik, amíg 1231–83 között le nem igázzák őket a Német Lovagrendek Hermann von Salza vezetésével.

Az óporoszok szemében az egész világ, a csillagok és az állatok, de a mennydörgés és a villám is isteni.

Égistenük *Deiur* vagy *Deivas* (óporosz), holdistenüket pedig *Menins*nek hívják. *Percunis* a mennydörgés- és időjárásisten, *Potrimpus* a vízi istenség neve. A sötétség és a pokol urának *Picullust* tekintik. A termékenység, a föld és az aratás istene *Kurke* vagy *Curche*. A sorsistennő *Laima* névre hallgat.

Az óporoszok hisznek abban, hogy van élet a halál után is. Szerintük mindenki annak megfelelően él majd a másik életben, ahogy a földi életben élt, nemesen vagy nemtelenül, gazdagon vagy szegényen, hatalmasként vagy alávetettként. Ezt a meg-

győződést erősíti a halottkultusz. Ezért égetik el egy nemesember halálakor, a gyászszertartás alkalmával a fegyvereit és lovait, a rabszolgáit és szolgálonőit, ruháit, vadászkutyáit és vadászmadarait és még sok egyebet, ami a vadászat és a harc kelléke. De a nem nemesekkel is elégetnek mindent, ami az övék volt.

Irodalom

- Harmjan, H.: Volkskunde und Siedlungsgeschichte Altpreußens. Berlin, 1942.
 Mannhardt, W.: Letto-preußische Götterlehre. Riga, 1936.

PUN VALLÁS

A ~on a föníciai anyaországból (→föníciai vallás) származó punoknak (latin: poeni = „föníciaiak”) a Karthágói Birodalomban továbbfejlődő vallását értjük a fővárosuk, Karthágó

Kr. e. 814-beli alapításától ennek Kr. e. 146-beli lerombolásáig terjedő időszakban. Fővárosukról, Karthágóról a punokat karthágóiaknak, vallásukat *karthágói vallásnak* is nevezik.

A *punok* vallása nemcsak az ősi afrikai vallások közé tartozik, hanem – elődeiken, a föníciaiakon túl – a →kanaáni és ezzel egyúttal a →sémi és az →elő-ázsiai vallásokhoz is.

Miután megalapítják az észak-afrikai Karthágó városát, a türöszi föníciaiak „újváros”-át Kr. e. 814-ben, idővel az ókor legjelentősebb kereskedővárosává és erős tengeri hatalommá fejlődik. Legnagyobb kiterjedése idején földterülete keleten a Nagy-Szirtiszig, nyugaton az Atlanti-óceánig nyúlik el. Karthágó lesz Róma legveszedelmesebb versenytársa.

A Földközi-tenger nyugati térsége fölötti uralomért három pun háborúra kerül sor (az első pun háborúra [Kr. e. 264–41], a második pun háborúra [Kr. e. 218–01], a harmadik pun háborúra [Kr. e. 149–46]) a rómaiak és a karthágóiak között, amíg 146-ban Scipio Aemilianus el nem foglalja és földig le nem rombolja Karthágót. A rómaiak bekebelezik a punok területét Africa provinciába.

A punok isteneit a leghíresebb karthágói, Hannibál („Baál a kegyes”) so-

rolja fel abban az esküben, amellyel Kr. e. 215-ben szentesíti a makedón V. Philipposzal kötött szerződését. A történetész Polübiosz „interpretatio graeca”-ja görög nevekké alakítja a pun isteneket (többek közt Zeuszéval és Héráéval).

Az istenek seregszemléje Baál-Hammónnal („a hőség Baálja”?) kezdődik. E pun Hammón isten és az egyiptomi Amon isten névazonosságát hozza létre Ammont, a Sziva-oázis szinkretikus jósistenségét. Az „interpretatio graeca” szerint Hammón és Zeusz egymás alakmásai. Észak-afrikai eredetű istennő Tanit, ill. Tinnit, aki egyszerre szűz is, anya is. Kalász, gránátalma és szőlőfürt az attribútuma. A sztéléken egy háromszög fölött látható kör, a felső része körül gyakran holdsarlóval, arra utal, hogy Tanit holdistennő (görög megfelelője: Héra).

A föníciai szülőháza más istenein, többek közt Melkarton és Esmunon, fel lehet ismerni azt az átmenetet, ahogy a vegetációs istenből városisten lesz. Karthágóban szokásos a gyermekáldozat mint holokautóma (görög: „tűzáldozat”), amikor is Baál-Hammón szobrának kinyújtott kezébe teszik a gyerekeket, ahonnan aztán beleesnek a tűzgödörbe. A történetíró Diódorosz szerint (20,14) Karthágó ostromakor Agathoklész két-száz igen előkelő származású ifjút áldoz fel. A gyermekek tűzáldozata helyett állatoké is lehetséges, helyettesítő áldozat gyanánt.

Irodalom

Charles-Picard, G.: Les religions de l'Afrique antique. Paris, 1954.

RÉGI VALLÁSOK

A ~ összefoglaló elnevezése azoknak a vallásoknak, amelyek a történelmi idők kezdetétől (kb. Kr. e. 3000-tól) az őstörténeti vallásokhoz való kapcsolódással a középkor végéig (kb. Kr. u. 1600-ig), az →új vallások kialakulása előtt keletkeztek.

A ~ többsége **Ázsiában** alakult ki. Így **Kelet-Ázsiában** az →univerzizmus, a →taoizmus és a →konfucianizmus, a →mongol vallás, a →tibeti vallások közül a →bon vallás, a japán vallások közül a →sintoizmus, továbbá a →koreai vallások.

Dél-Ázsiában az →ind vallások közül a →védikus vallás és a →bráhmánizmus, valamint a →buddhizmus →világvallásai, a →dzsainizmus, a →hinduizmus és a →szikh vallás, továbbá a →tantra. Ide tartozik csaknem az összes →**elő-ázsiai vallás**, a →sumer, a →hettita, a →hurri, az →elámi és a →fríg vallás, az iráni

vallások közül a →zoroasztrizmus, a →párszizmus, a →manicheizmus, a →mazdakizmus és a →szkíta vallás, továbbá a →gnoszticizmus. A →sémi vallások közül említhető az →akkád vallás és →mezopotámiai vallásként az →asszír és a →babilóni vallás, továbbá az →arámiak vallása, az →izraelita, →szír és →mandeus vallás, a kanaáni vallások közül az →ugariti, a →föníciai és a →moábi vallás, továbbá az →arab vallások, a →nabateus és a →palmúrai vallás. A misztériumkultuszok körében szerepel az →Attisz- és Kübelé-, az →Adonisz- és a →Mithrász-misztériumkultusz. Nem utolsósorban itt találjuk a →zsidóságot, a →kereszténységet és az →iszlámot mint →világvallásokat.

A jelenlegi kilenc világvallás közül nyolc Ázsiában született.

Európában az alábbi →európai vallások keletkeztek a fent körvona-

zott korszakban: a →krétai-mükénéi vallás és az →indoeurópai vallások közül a →görög, a →római, a →kelta, a →germán és →szláv vallás, valamint a →balti vallásként a →litván, a →lett és a →porosz vallás. Ide tartozik mint →finnugor vallás a →finn, a →lapp és a →magyar ősvallás. Ide sorolható a →baszk, az →etruszk és a →homéroszi vallás, valamint a →misztériumvallások közül az →eleusziszi, a →szamothrakéi, az →orphikus és a →dionüszoszi misztériumkultusz.

Óamerika vallásai közül (→amerikai vallások) említhetők az →indián vallások és az →eszkimó vallás. Az előbbiekhöz tartozik Közép-Amerikában a →maja vallás és a →mexikói vallások közül az →aszték vallás, Dél-Amerikában az →inka vallás.

Óafrikában az →egyiptomi vallás, az →ízisz- és Ozirisz-misztériumkul-

tusz, a →núbiai és a →pun vallás, valamint az →akszúmi vallás sorolható ide.

Az **óceániaiak** közül ide tartoznak (→óceániai vallások) a →melanéz és a →polinéz vallások, valamint a →maorik vallása.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

3000 A Sumer Birodalom *sumer* vallása (1950-ig)

2955 Az Egyiptomi Birodalom *egyiptomi* vallása (Kr. u. 395-ig)

2350 Az Akkád Birodalom *akkád* vallása (1955-ig)

2000 A krétai-mükénéi vallás (1100-ig)

2000 A núbiai vallás

2. évezred Az eleusiszi misztériumkultusz

1894 Mezopotámia népének *babiloni* vallása (539-ig)

1800 Az Asszír Birodalom *asszír* vallása (612-ig)

1640 A Hettita Birodalom *hettita* vallása (1200-ig)

1500 A védikus vallás (900-ig)

1500 Az *ugariti* vallás (1000-ig)

1500 A Mitanni Birodalom *hurri* vallása (1370-ig)

1250 Az *izraelita* vallás (579/587)

1207 Az Elámi Birodalom *elámi* vallása (640-ig)

12. sz. A *föníciai* vallás (63-ig)

1200 A *görög* vallás (Kr. u. 529-ig)

1000 Az *arámiak* vallása (a 8. sz.-ig)

900 A *bráhmaizmus* (400-ig)

900 Az *etruszk* vallás (1. sz.-ig)

814 A *pun* vallás (146-ig)

800 A Frig Birodalom *frig* vallása (129-ig)

753 A *római* vallás (Kr. u. 476-ig)

8. sz. vége Homérosz *homéroszi* vallása

700 A *szamothrakéi* misztériumkultusz

660 A *sintoizmus*

6. sz. Zarathuszttra *zoroasztrizmus* (630–553)

600 A *szkíta* vallás (300-ig)

597/587 A *zsídóság*

6. sz. Lao-ce (604–517) *taoizmus* Sziddharta Gautama (563–483) *buddhizmus*

Kung Fu-ce (551–479) *konfucianizmus*

Az *univerzizmus*

Vardhamána Mahávíra (kb. 539–467) *dzsainizmus*

5/4. sz. Az *orphikus* misztériumkultusz

400 A *hinduizmus*

304–30 A *hellenisztikus* vallások

4/3. sz. Az *Attisz-* és *Kübelé-misztériumkultusz*

200 A *nabateus* vallás (Kr. u. 106-ig)

2. sz. A *dionüszoszi* misztériumkultusz

2. sz. A *palmürai* vallás (Kr. u. 3. sz.-ig)

A keresztény időszámítás szerint

1. sz. A *mandeus* vallás

Názáreti Jézus (Kr. e. 7/4–Kr. u. 30) *kereszténysége*

Az *akszúmi* vallás

240 Máni (216–277) *manicheizmus*

317 A *maja* vallás (1441-ig)

500 A *tantra*

Mazdak (mh. 529-ben) *mazdakizmus*

Az *iszlám*

A *párszizmus*

896–997 A *magyar ősvallás*

1200 Az *inka* vallás (1532-ig)

13. sz. Az *azték* vallás (1525-ig)

1500 Nának (1469–1538) *szikh* vallása

Irodalom

Asmussen, J. P. (szerk.): *Handbuch der Religionsgeschichte*. I–III. Göttingen, 1971/75.

Cancik, C. u. a. (szerk.): *Die Religionen der Menschheit*. I–L. Stuttgart, 1961-től.

Clemen, C. (szerk.): *Die Religionen der Erde*. I–IV. München, 1966.

Heiler, F. (szerk.): *Die Religionen der Menschheit*. Stuttgart, 1982.

Herrmann, F. (szerk.): *Symbolik der Religionen*. I–... Stuttgart, 1958-től.

König, F. (szerk.): *Christus und die Religionen der Erde*. I–III. Wien–Freiburg, 1956.

Ringgren, H.–Ström, Å. von: *Die Religionen der Völker*. Stuttgart, 1959.

RÓMAI VALLÁS

A rómaiak alkotják a *religio* (= vallás) szót, amely bekerül minden új nyelvbe. Cicero a *religio* fogalmat a „relegere” (latin: „újraolvasni, újra bejárni, újra megfontolni”) igéből vezeti le, aminek pedig a „neglegere” (latin: „elhanyagolni”) az ellentéte. A „religio” tehát annyi, mint ügyelni az istenek akarataira a „negligentiá”-val ellentétben, amely az isteni akarat

elhanyagolása. Ezzel az etimológiával Cicero pontosan fogalmazza meg a rómaiak felfogását a vallásról, melyet semmiképp sem szabad elhanyagolni, hanem kinosan-pontosan követnie kell az embernek.

Róma és később a Római Birodalom lakosainak vallása több mint ezeréves történetet mutat fel. A római városállamot „res publica populi Ro-

mani Quiritium” (*populus Romanus* Quiritesque = a római nép és a polgárok) gyanánt értelmezik, ahol a Róma név az etruszk „gens Rumá”-ból származik. Az, hogy a városállamot dologi értelemben „res publica”-ként (latin: „közügy”) fogják fel, megte-remti a római nép összetartozását. Róma polgársága nem ragaszkodik a polgárok azonos vér szerinti száma-

zásához, lehetőséget lát idegenek befogadására is. Ezért kezdettől fogva asszimilálják a nem rómaiakat, és lehetővé teszik Itália, a Földközi-tenger nyugati fele és Északnyugat-Európa romanizálását. Az *Imperium Romanum* (latin: „Római Birodalom”) – a római nép parancsolói joga más közösségek és népek fölött – legnagyobb kiterjedése idején, Traianus császár alatt, Kr. u. 116-ban magában foglalja a tágabb földközi-tengeri térség minden országát, miközben mélyen belenyúlik az európai kontinensbe, uralja a Brit-szigeteket, keleten pedig elér a Perzsa-öböl és a Kaszpi-tengerig. A római nép nagy ön- és küldetéstudatáról tesz tanúbizonyságot az általa újonnan teremtett *Dea Roma* istenség, Róma istennője. A város e női megszemélyesítője kultikus tiszteletben részesül, és tiszteletére templomok épülnek, mint pl. a Kr. u. 121-ben felszentelt *Venus és Roma* kettős temploma, a legnagyobb római templom.

A ~ az →indoeurópai és az →európai vallásokhoz tartozik.

A PANTEON

Hazai istenek és istennők

Az indigenális istenek (latin: *dii indigenes* = „hazai istenek”) között az első helyet Jupiter, Mars és Quirinus legfőbb istenháromsága foglalja el, akiknek kultusza a királyok korára megy vissza.

Háromjuk közül Jupiter (Diupiter, *Deus pater* = „Isten atya”) mint az égi világosság mindenható istene áll a római panteon élén. Benne látják a rómaiak a jó, gondoskodó égi atyát, ahogy ez nevéből következik. Róla van elnevezve a hét egyik napja (olasz: giovedì, francia: jeudi). Átfogó jelentősége kifejeződik számos melléknevében is. Mint *Lucetius* ő az égi fényhozó, mint *Fulgur* ő szórja a villámokat, mint *Pluvius* ő küldi az esőt, és mint *Tonans* ő a mennydörgés.

Jupiter továbbá az erkölcsi rend, a jog és a hűség istene. Mivel ő őrzi a határokat és jót is áll értük, ezért *Terminus*nak is nevezik. Ő a szerződések istene, s mint ilyen *Jupiter Latialis* vagy *Latialis* névvel annak a latiumi szövetségnek feje, ami által Róma hegemoniát szerez magának. Mivel ő bünteti a rend áthágását, a „sújtó” Jupiter, azaz *Feretrius* nevet is birtokolja. Legfőbb címe azonban a *Jupiter Optimus Maximus*. Ő a „legjobb” és a „legnagyobb”; mindent felülmúló felsége és hatalma miatt ő a római államkultusz legfőbb istensége. Mint ilyen áll a belőle, Juno Reginából és Minervából alkotott capitóliumi triász élén, melynek szentélye a Capitoliumon található.

A Jupiter Capitolinus templomát, amely az egyik legrégebben épült római templom, benne az istentriász három egymás mellé helyezett kápolnáival, M. Horatius konzul szenteli fel a köztársaság első évében (Kr. e. 509-ben). Róma e vallási centrumában őrzik az államkincset (634 000 font aranyat), ugyanitt, az egyik pincekamrában pedig a Szibilla-könyveket. És elsősorban itt van felállítva a híres nőstényfarkas-szobor is. Jupiter papja a *flamen Dialis* (→346. o.).

Mars, aki Jupiterrel és Quirinusszal együtt az órómai államkultusz élén áll, az erő és a védelem istene, élet és halál ura. Mint Romulus és Remus mitikus atyja, akiket az anya és Vesta-szűz Rhea Silvia hozott világra, ő a római nép ősapja, és ő az, aki elől halad (*gravidus*) a csatákban, miáltal nagy tekintélynek örvend a rómaiaknál. Uralkodó helyzetét a római év neki szentelt és róla elnevezett első hónapja, a *Martius* (latin: „március”) tanúsítja. Róla van elnevezve egyébként a hét egyik napja is (olasz: martedì, francia: mardi). Ő a *suovetaurilia*-áldozat címzettje (→342. o.), és az ő papjai a *salusok* (→346. o.), akik fegyvertáncsal tisztelik őt. Emblémája a szent lándzsa, amit a Vesta-templomban őriznek. A Caesar gyilkosai elleni csatában az Augustus ál-

tal felajánlott és a Kr. e.-i 2. sz.-ban a Forum Augustin felszentelt templom a bosszúálló Mars Ultor hadisten tiszteletére épült. Caesar kardján kívül itt őrizték elsősorban a parthusoktól elvett csapatzászlókat és Nagy Sándor sátrának kariatidáit.

Quirinus, aki eredetileg valószínűleg a Quirinalis-dombon lakó szabinok törzsi istene, a rómaiaknál a parasztok védelmezője. Később hadisten gyanánt Marssal azonosítják vagy Romulusszal hozzák kapcsolatba. Jupiterrel és Marssal együtt a ~ archaikus istenháromsághoz tartozik.

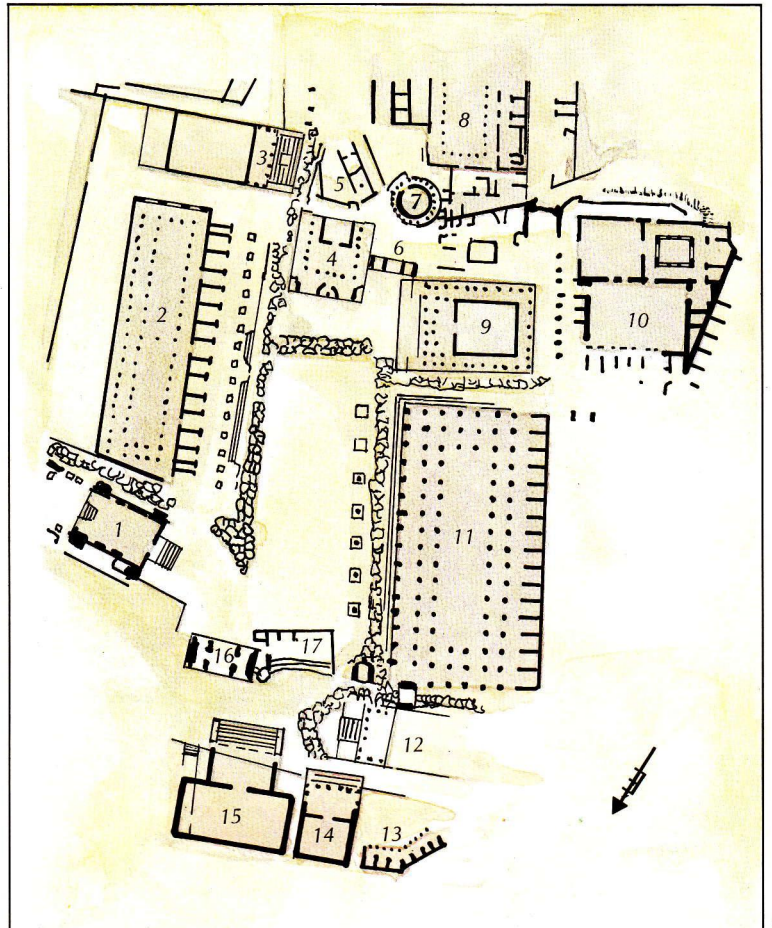
Júnó, aki etruszk eredetű istennő, az isteneszme (iovino, dio vino) női aspektusát alkotja. Leghíresebb kultusza a *Júnó Sospitáe* („megmentő”). Mint *Júnó Lucina* ő a „világosságra hozó”, aki segít a szülésnél, mint *Júnó Moneta* pedig figyelmeztet és tanácsot ad. A *Júnó Curitis* lándzsával és pajzzsal van felfegyverkezve. Mint *Júnó Regina* a 6. sz. óta Jupiterrel és Minervával áll együtt a római panteon élén, és nagy tisztelet övezi mint anyát és égkirálynőt, valamint a nők, a házasság és a család patrónáját. Minden hónap első napján áldozattal tisztelegnek előtte. A neki szentelt hónap a június.

Janus (latin: *ianua* = „ajtó”), az egyik legrégebbi ősi római eredetű isten, a (ház)ajtó védőszelleme, mivel az ajtón jöhet a házba mindenféle baj. A házbejárat védőistenéből később a család istene lesz, akit, mint Vesta istennőt, szintén felvesznek az államkultuszba, ahol aztán a házbejárat istenéből mindenféle kezdete istene lesz. Nemcsak a január hónap kapja tőle így a nevét, de erre az istenre emlékeztet a római *laniculus*-domb is. Janus fejét kettős arccal ábrázolják, amelyek közül az egyik előre, a másik hátrafelé néz. Mivel Janus időisten és a nappálya istene, kettős arca talán a napkeltét és napnyugtát jelenti. A kétarcú Janusnak Rómában a Forumon kettős kapuivét szenteltek, amelyet Augustus császár „index pacis bellique” gyanánt béke-

időben zárva, háborús időben nyitva tartatott. Janus-fejjel az egyik és hajórral a másik oldalán Kr. e. 300-tól nehézfémpénzt (*aes grave*) használtak mint fizetőeszközt.

Vesta a házi tűzhely istennője, valamint az államtűze is, amelyet a Forum Romanumon levő templomában őriznek. Ő is, mint Minerva és Diana, szűz istennő. A római ház középontja és kultusztere a konyhai tűz, ahol áldozatot mutatnak be az étkezések előtt. A 20 korinthoszi oszloppal körülzárt kerek templomban, amelynek ma még állnak az alapfalai, a tűzhely alkotja a középpontot az örök tűzzel. Újév napján a római ház konyhai tűjét olyan fáklyával gyújtják újra meg, amelyet a Vesta-templomból hoznak. Ebbe a templomba nem léphet emberfia, kivéve a *pontifex maximus*t; de az még neki sincs megengedve, hogy belépjen a szentély belsejébe, ahol a legszentebb trójai Palládiumot, Róma biztonságának jelképét őrzik. A Palládium, amely Pallasz Athéné istennőt ábrázolja, a hagyomány szerint Trójában hullott alá az égből, és később Aeneas vitte Itáliába. A Kr. u.-i 394. évben semmisíti meg – a ~t megtiltó ren-

1 Forum Romanum, Róma

2 Római kultuszkörzet alaprajza, Forum Romanum, Róma

1. Curia
2. Basilica Aemilia
3. Antoninus és Faustina temploma
4. Divus Iulius (Caesar) temploma
5. Regia
6. Augustus-diadalív
7. Vesta-templom
8. a Vesta-szüzek háza
9. Castor és Pollux temploma
10. a Domus Augustana vestibulum
11. Basilica Iulia
12. Saturnus-templom
13. Porticus Deorum Consentium
14. Vespasianus császár temploma
15. Concordia-templom
16. Septimius Severus diadalíve
17. Rostra

deletnek megfelelően – az utolsó Vesta-szűz, Vesta papnője a szentélyben őrzött Palládiumot.

Volcanus (Vulcanus) a pusztító tűz istene, és mint ilyen megvéd a tűzveszedelemtől. Rómában több templomot is szenteltek neki. A Néró alatti római tűzvész emlékezetére Domitianus császár oltárt állíttat Volcanusnak. A *Volcanaliát* (→341. o.), amely Volcanus tiszteletének ünnepe, augusztus 23-án ünneplik.

Saturnus (Saeturnus; latin *serere* = vetni) a földművelés istene és a kisarjadtt vetés védnöke. Saturnushoz, Latium mitikus királyához kapcsolódik az elképzelés az aranykor uralkodójáról, amely szerint ő tanította volna meg az embereket a földművelésre. Az isten temploma, amely a Forum Romanum áll, az egyik legrégebb római építmény (Kr. e. 497-ből) és a legnagyobb tiszteletben részesített templom Rómában. Itt helyezik el később a kincstárat, ezért „aerarium”-nak is nevezik. Mára már csak nyolc gránitoszlop maradt belőle. Saturnus alkotja a december 17-től több napon át ünnepeelt *Saturnalia* (→341. o.) középpontját, amely a téli napforduló ősi ünnepe. Saturnusról nevezték el a hét egyik napját (angol: Saturday).

A fentebb felsorolt állami isteneken kívül a magánélet olyan istenségeit is tisztelik, amilyenek a larok (*lares*), a *penates* és a *manok* (*manes*).

A *larok* a tájbeli mezőségek védelmezői (*lares compitales*), később a ház és a tűzhely istenei a városban (*lares familiares*). A *lares compitales* ünnepén, a *compitalián*, amelyet a keresztutaknál ünnepelek (latin: *compita*), az ezeket határoló telkek tulajdonosai mutatnak be áldozatot. A *lares familiares* naponta részülnek a velük rokon *penates*szel együtt étel- és italáldozatban a családi tűzhelyen. A hónap fő napjain (*calendae*, *nonae*, *idus*) és családi ünnepeken kinyitják a *larariumot* (lar-szekrény) és virágokkal díszítik a larok szobrait.

A *penates* (latin: *penus* = „éléskamra”) a házi éléskamra és a háztartás védőistenségei. A családi tűzhelyen a *penates familiares*, a Vesta-templom tűzhelyén pedig a *penates publici* részesülnek tiszteletben.

A császárkor óta a *manokat*, az elhunytak lelkeit, *dii manes* („man-istenek”) gyanánt kultikusan is tisztelik, hogy megnyerjék maguknak jóindulatukat. E névből származik a *manizmus* szó, amely halott- és őskultuszt jelent.

Idegen istenek és istennők

Az „idegen” istenek és istennők, a „novensiles” sorát az *italiai eredetű Minerva* kezdi. Mint a szerzett képességek istennője ő védelmezi a kézműveseket és a művészeteket, de ő a bölcsesség és az orvosok istennője is. Minerva, Dianához és Vestához hasonlóan, szűz istenség, békeistennő, de ugyanakkor egyben nem hadisten is, mint Athéné. Jupiterrel és Júnóval együtt a capitoliumi triászt alkotják a köztársaság idején. Nerva császár (Kr. u. 96–98) az általa és az elődje, Domitianus által létesített Nerva-fórumon (forum transitorium) álló templomot Minerva istennőnek szenteli, akinek tisztelete az egész Római Birodalomban elterjed. Az ő kultuszát váltja fel Máriáé, Jézus anyjéé, ahogy a Rómában épített „Maria sopra Minerva” nevű templom is tanúsítja (1280).

Diana istennő is, akárcsak Júnó, az isteneszme (*divana*) női aspektusát alkotja. Ő a fény, különösen a holdfény, valamint a vadászat istennője. Mint Vesta és Minerva, ő is szűz, és a római szűzek aventinusi templomában nagy tisztelettel veszik körül.

Fortuna a sors, a véletlen és a szerencse istennője. Mint *Fortuna Virgónak* a menyasszonyok neki ajánlják fel lányruháikat és díszeket a házasságkötés után; *Fortuna Muliebrisnek* viszont olyan templom van szentelve, ahova csak monogám házasságban élő asszonyok léphetnek be.

A Dioszkurosoknak (görög: „Zeusz fiaí”), *Castor* és *Pollux* ikerpárnak már a Kr. e.-i 484. évben szentelnek templomot a Forum Romanumon. A Tiberius császár által később újjáalakított korinthuszi peripterosz-templom, amelyben a szenátus ülésezik, Róma egyik leghíresebb temploma.

A szépség és a szerelem istennőjeként azt a *Venust* tisztelik, aki eredetileg kert- és tavaszistennő. Ő Aeneas mitikus anyja; a mitológia szerint egyébként Amor a fia. 17 templom és kápolna fölött rendelkezik Rómában. A *Venus Verticordia* templomát kiengetelésül emelik Kr. e. 114-ben a szüzességi fogadalmát megszegő három Vesta-szűz miatt. Julius Caesar pedig Kr. e. 46-ban a *Venus Genetrix*-nek („Venus anyja”), Aeneas ősanjájának és ezzel a Juliusok nemzetségének épített templomot az általa létesített Forum Iulii közepén. Ebben a templomban van *Venus gyöngyökből* készített, valamint Kleopátra aranyozott szobra. A kultusz tovább él a dél-itáliai Santa Venere tiszteletében. A hét egyik napja *Venus* nevét viseli (olasz: venerdì, francia: vendredi).

Római istenek és isteni uralkodók

1 Roma, „Dea Barberini”, 307–314, falfestmény. Róma, Museo Nazionale Romano

2 Neptunus és Amphitrité diadala, 3. sz., padlómozaik, 3,80 × 2,00 m. Párizs, Louvre

3 Victoria, 70/80, bronz, 1,95 m. Brescia, Museo Civico Romano

4 Augustus császár, a hadvezér, Kr. e. 20 k., márvány. Róma, Vatikán

5 Marcus Aurelius császár, 170 k., bronz lovas szobor. Róma, Piazza del Campidoglio

6 Commodus császár mint Hercules, 190 k., márvány, 1,18 m. Róma, Palazzo dei Conservatori

7 Bithüniai Antinoosz, márvány. Delphoi, Múzeum

A görög eredetű „idegen” istenségek (→görög vallás) közé tartozik: *Apollo* (a görögben: Apollón) és *Ceres* (a görögben: Démétér), a *Liber* és *Libera* (a görögben: Dionüszosz és Perszephoné) istenpár, valamint *Mercurius* (a görögben: Hermész). A hét egyik napja Mercuriusról van elnevezve (olasz: mercoledì, francia: mercredi).

Idegen eredetű a *Salus* (latin: „üdv, jólét, egészség”) istennő is, aki az állam jóléte fölött őrökdi. Úgy szólítják őt, mint *Salus populi Romanit* („a római nép üdve”), a császárkorban pedig *Salus Augustaként* tisztelik. A későbbi kor a görög Hügjeiával, az egészség istennőjével azonosítja.

Itt említhető továbbá: *Dispater* (a görögben: Plutón/Hádész) és *Proserpina* (a görögben: Perszephoné) és a *Sol* (a görögben: Héliosz), valamint *Luna* (a görögben: Szeléné) testvérpár, akiknek az Aventinuson van templomuk. A hét egyik napja Lunától kapta a nevét (olasz: lunedì, francia: lundi).

Az egyiptomi eredetű idegen istenségek között megtaláljuk *Íziszt*, aki Claudius császár alatt (Kr. u. 37–41) köztisztletnek örvend a Marsmezőn lévő templomával (Kr. u. kb. 38 körül). Ez egyébként arról nevezetes, hogy Kr. u. 71-ben, a zsidó háború végeztével, itt töltötte Vespasia-

1

2

3

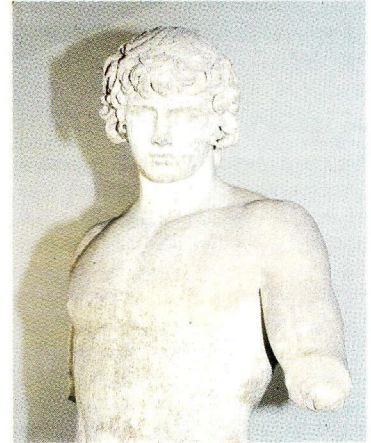
4

5

6

7

nus és Titus az éjszakát római diadalmenetük előtt (→Ízisz- és Ozirisz-misztériumkultusz). Egyiptomból származik Szerapisz kultusza is, akinek Caracalla császár (Kr. u. 211–17) épített pompás templomot a Quirinalis-dombon.

Az *Atargatisz-kultusz* arról a szíriai termékenység- és anyaistenségről, Atargatiszról (a görögben: Derkétó) van elnevezve, akinek férje Adad (Hadad), az időjárásisten. Az orgiasztikus kultusz fő helye az ókori Hierapolisz (Észak-Szíria). Ennek szolgálatában állnak egyrészt a *gallus* = papok, akik kiherélik magukat és női ruhában, női díszben ügyködnek, másrészt női prostituáltak. Rómában, ahol úgy ismerik Atargatiszt, mint a „szíriai istennő”-t (Dea Syria), Alexander Severus császár alatt (Kr. u. 222–35) templomot szentelnek neki.

A szíriai *Sol Invictus* Elagabalusból (latin: „legyőzhetetlen nap” Elagabalus) időnként a Római Birodalom legfőbb istene lesz. Kultuszát az a hasonló nevű római császár, Elagabalus (Heliogabalus; Kr. u. 218–22) honosítja meg, aki trónra lépése előtt a napisten papja volt Emeszában. Aurelianus császár (Kr. u. 270–75) pedig már templomot is szentel Sol Invictusnak Rómában és a „legyőzhetetlen nap születésnapjá”-t (*natalis solis invicti*) a Kr. u.-i 274. év december 25-ére teszi, arra a dátumra, amelyet később a latin keresztények Krisztus világrajövetelét ünnepnapjaként vesznek át.

Az istenek tizenkettes rendszere

Miután a római panteon élén eredetileg istenháromság áll – Jupiteré, Marsé és Quirinusé, amelyet a Kr. e.-i 6. sz.-ban a Jupiter, Júnó és Minerva hármasság egészít ki –, a Kr. e.-i 217. évben egy szibüllai jóslat alapján, és görög befolyásra a hat istenpárt egy tizenkét istenből álló rendszerré foglalkják össze, amelynek tagjai Jupiter és Júnó, Neptunus és Minerva, Mars és Venus, Apolló és Diana, Vulcanus

és Vesta, Mercurius és Ceres. A Capitolium lábánál portikusz (latin: „oszlopcsarnok”) emlékeztet a 12 istenre. A nagyobb istenek, *dii maiores* kívül nagy számban vannak kisebb istenek, *dii minores*, egyebek közt „pillanatistenek”, *dii indigamentorum* is, mint pl. az *Aius Locutius* (latin: „beszélő”), akinek azon a helyen létesítenek oltárt, ahol a gallok közeledésekor (Kr. e. 391-ben) intó hangot észleltek. A kisebb istenségek közé tartozik Pax (latin: „béke”) a béke istennője, akinek Augustus Kr. e. 9-ben a Mars-mezőn oltárt (*ara pacis*), és Vespasianus Kr. u. 75-ben az általa létesített Forum Pacison („békefórum”) templomot szentel. E templomban őrzik a Néró „Aranyház”-ából való híres műalkotást és a Titus által a jeruzsálemi templomból elhozott kincseket.

Concordia (latin: „egyetértés”) istennőnek a rendi harc vége felé, Kr. e. 367-ben, a patríciusok és a plebejusok közti kibékülés jeléül templomot szentelnek a Forum Romanumon. Ez a templom fogadja be a műkincseket, és gyakran ülésteremként szolgál a szenátus számára.

Más kisebb istenek, ill. istennők: *Victoria* (latin: „győzelem”), a győzelem istennője, és *Hymen*, ill. *Hymenaeus*, menyegzőisten, valamint *Naenia*, a halottsiratás istennője.

A császárkultusz

A császárkorban keletkezik az államot megtestesítő uralkodó iránti tisztelet. Előzményének tekinthető a római *Genius* (latin: *gignere* = „nemzeni, előidézni, okozni”) isten tisztelete. *Genius* eredetileg a férfiban rejlő isteni nemzőerőt jeleníti meg – a női szülőképesseggel (Júnó) ellentétben. A férfiúi génusz tiszteleteként fejlődik később az uralkodókultusz korai formája. Kr. e. 29-ben szenátusi határozat rögzíti, hogy a *Genius Augusti*-nak, Augustus (Kr. e. 31–Kr. u. 14) *Genius*-ának, minden hivatalos és magánlakoma alkalmával áldozati ado-

mányt kell felajánlani. Ettől fogva válik szokásossá a császár *Genius*-ára való esküvés is. Míg Rómában és Itáliában a császár tiszteletét csak halála után engedélyezik szenátusi határozat alapján, addig a Római Birodalom provinciáiban az imperátor tisztelete már életében kialakul. Az *apoteózis* (görög: „megistenülés”), amellyel a római császárok vagy hozzátartozóik isteni méltóságra emelkednek, Julius Caesarral kezdődik. Octavianus, a későbbi Augustus császár, Kr. e. 29-ben építteti Julius Caesar tiszteletére (mh. Kr. e. 44-ben) a Divi Iulii („az isteni Juliusnak”) templomát a Forum Romanumon, azon a helyen, ahol elhamvasztották. Maga Augustus, a „világüdvözítő”, akinek Rómán kívül már életében isteni tisztelet jut osztályrészül, halála után Rómában a Divi Augusti templomot kapja a Palatinuson. Hasonlóképpen templomot kap tisztelőitől Vespasianus (69–79) és Titus (79–81), valamint Traianus (98–117) is, az előbbieket a Forum Romanumon a 81. évben, az utóbbit a Forum Traianumon a 117/118. évben. Divus Hadrianusnak (117–138) utóda, Antonius Pius (138–61) 145-ben emel templomot a Mars-mezőn. A „Divus Antonius et Diva Faustina” templomát (a *via sacrán*), amelyből 10 oszlop máig fennmaradt, Antonius Pius császárnak (138–61) és feleségének szentelik nem sokkal 141 után. A Divus Marcus Aureliusról (161–80), a „császári trónon ülő sztoikus filozófus”-ról utóda, Commodus (180–92) emlékezik meg templommal a Mars-mezőn. A „Divus Romulus” tiszteletére épített kis kerek templom maradványai (a *via sacrán*) arról tanúskodnak, hogy *Maxentius* a még gyermekként elhalt és az istenek sorába emelt Romulus nevű fiának is szentélyt állíttatott 307 után.

Az utolsó katonacsászár, Diocletianus (248–305) óta általános szokássá válik, hogy a császárt még életében *divus* gyanánt, istenhez hasonlóan tiszteljék; vagyis, hogy imádkozzanak *Genius*-ához és áldozzanak szobrai

előtt. Hogy a császárt befogadja az isteni világ, és az új caesar-isten elfoglalja helyét a római állami istenek egében, azzal szimbolizálják, hogy a máglya csúcsáról, amelyen a *divus imperator*t elégetik, egy sas, Jupiter madara, felragadja őt az égbe. Lásd pl. Titus császár apoteózisát Titus dialívének bolhajtásán.

Az erkölcsi rend

A római állam a köztársaság kora óta jogállam, amelyben a király (rex) helyére a törvény (lex) lép. A jog területén tapasztalhatjuk a római nép legnagyobb teljesítményét. A római jogot vette át a többi európai nép, és ennek napjainkig megvan a jelentősége. Mivel a jog az isteni rend része, ezért a jog művelését először a papokra bízák. A *ius divinum* (latin: „isteni jog”) szabja meg, hogyan viselkedjen a római polgár az istenekkel szemben. A harmonikus békeviszonyt az istenek és a római polgárok között *pax deum*nak nevezik. A teljes erkölcsi rend az istenek, főként Jupiter védelme alatt áll. Tehát bármilyen vétség e rend ellen kihágás az istenek ellen, és azok átkát zúdítja a kihágóra. De a kihágás jóvátehető (*expiatio*). Az embernek, akinek élete a sorstól (*fatum*) függ, ki kell érdemelnie az istenek segítségét – a *do, ut des* („adok, hogy adj”) alapelve szerint. A római polgár életére, akinek gondolkodásában és cselekvésében az állam foglalja el a legfontosabb helyet, a *res publica* („közügy, állam”) és a *res privata* („magánügy”) két életszférája nyomra rá a bélyegét, amikor is az utóbbi mindig az előbbinek rendelődik alá.

A római polgár értékmérője: a dicsőség (*gloria*), az erény (*virtus*), a szabadság (*libertas*), az alázat és a jámborság (*pietas*). De ugyanúgy a hűség és lelkiismeretesség (*fides*), a közbecsülés (*dignitas*) és a sikraskzállás a római nép hatalmáért és nagyságáért (*maiestas populi Romani*) is. A római nép jóléte a legfőbb törvény (*salus*

populi Romani suprema lex). A római etika kulcsfogalma a jámborság (*pietas*). Ezen elsősorban a szülő- és gyerekserzetet erényét értik, ami később kiterjed a közösséggel és a római állammal szembeni magatartásra is. A szakrális területen magában foglalja az ember helyes viszonyulását az istenekhez.

Súlyos bűncselekmények pl. a lázadás az istenek ellen, a testvér- és szülőgyűlölet, a csalás, a fősvénység, a hitszegés és az árulás.

A család élén a családapa (*pater familias*) áll korlátlan hatalommal (*patria potestas*) a feleség (*mater familias*), a gyermekek (*liberi*) és a rabszolgák (*servi*) fölött. A családi fegyelem (*disciplina*) fenntartása megköveteli a családapa tekintélyét. Épp ezért, ha cselekszik, meggondoltságnak (*diligentia*), szigorúnak (*severitas*) és önuralomnak (*continentia*) kell őt irányítania. Az ifjabb generációt az idősebbek példája nyomán (*mos maiorum*) nevelkedik. Az ifjúság viszonyát a felnőttekhez a szerénységről (*modestia*), a tiszteletről (*reverentia*), az engedelmességről (*obsequium*), az őszinteségről (*verecundia*) és a szemérmességről (*pudicitia*) lehet felismerni.

A családi fegyelem (*disciplina domestica*) a katonai diszciplínának (*disciplina militaria*) és ezáltal a római állam hatalmának és nagyságának alapja.

Az életkór szertartásai

A menyegző lezajlása közben a menyasszony Venusnak vagy a laroknak ajánlja fel lányruháját. Maga a menyegző napja *auspicium*okkal (→ 343. o.) kezdődik; ha ezek kedvezőek, a jegyespár kinyilvánítja házassági szándékát és kezet nyújt egymásnak. A menyegző utáni napon az ifjú feleség első dolga, hogy áldozatot mutasson be férje házában. A mindig szigorúan monogám, törvényes házasságkötésnek különböző formái vannak:

1. A házasságkötés ünnepélyes módja *confarreatio* a „farreum libum”-ról, a ceremóniák alatt a házasság Geniusának felajánlott búza-kalácsról kapta a nevét – egyúttal vallási házasságkötés. A házassági szerződést a *pontifex maximus*, a *flamen dialis* (Jupiter papja) és tíz tanú előtt kötik meg. Az ily módon kötött házasság a régi időkben felbonthatatlan, a császárkorban viszont felbonthatónak számít.

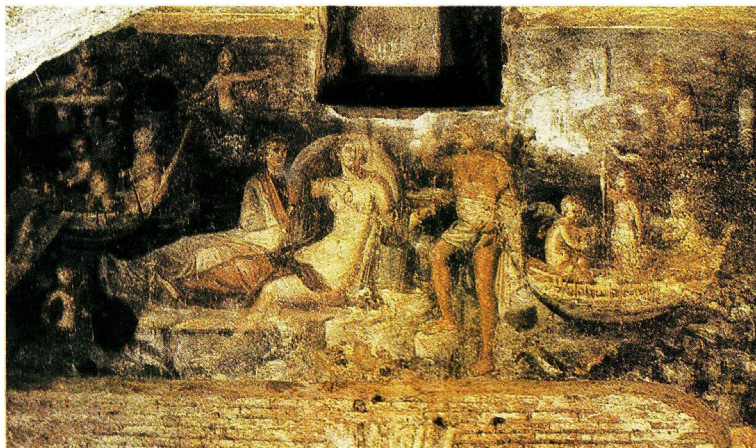
2. A *coemptio* módja – ez amolyan színlelt vétel, mint az egykori menyasszonyvétel pénzbeli megváltása –, amikor is öt tanú előtt téve házassági ígéretet, a jövőendő házaseleket megkérdezik egymást, hogy készek-e arra, hogy *pater familiasszá* és *mater familiasszá* váljanak.

3. A házasságkötés *ususszal* (latin: „gyakorlat”) akkor érvényes, ha a két partner szabad akaratnyilvánítása szerint a nő egy éven át a férfi házában lakik; de ha három egymás után következő éjszakán át az illető távol van, érvényét veszti a házasság.

4. A házasság *sine in manu conventionione*, amihez nem kell más, mint a két partner és apák egyszerű akaratnyilvánítása. A nő továbbra is apja potestasában marad, és ennek következtében nem lesz *mater familias*, hanem csak *uxor* („feleség”). Az ily módon kötött házasságot bármelyik fél felbonthatja minden különösebb formáság nélkül.

Az *elhaltakat* közvetlenül elhunytuk után a halottas ágyon ravatalozzák fel, amelyet kandeláberrek és virágcsokrok vesznek körül. A hozzátartozók aztán vagy eltemetik, vagy elégetik a holttestet. A rómaiak kezdetben csak a holttestek földbe temetését ismerik. Később azonban – etruszk és görög befolyásra – ők is elégetik halottaikat; az égetés után megmaradt hamvakat urnákban őrzik, amelyeket fülkékben helyeznek el. A galambdúccal való hasonlóságuk miatt az urnatemetőket *columbarium*nak nevezik. A temetkezés helyén letesznek egy-két olyan tárgyat, amire az el-

1

hunytak szüksége lehet a további létezés során: a férfi számára fegyvert és szerszámot, az asszony számára ékszert, szépítőszerkeket, a gyerekeknek játékokat.

A nekropoliszok és a sírhelyek általában a lakóházaktól távol, országutak mellé kerülnek. A leghíresebb a Kr. e. 312-ben Appius Claudius Caecus censor által építtetett, Rómából Capuába vivő, elsőül kövezett országút, a *Via Appia Antica* mellett található.

Az évkör szertartásai

A rómaiak ünnepi kalendáriuma a család, a rendek és szövetségek magánünnepein kívül magában foglalja az állami ünnepeket, mégpedig rögzített vagy évenként változó terminusokkal. Az augustusi korszak vége felé évenként 132 állami ünnepet ülnek meg, amelyek közül 45 rögzített dátumú és 87 mozgó ünnepnap. Az ünnepi és a hivatali kalendáriumot a pontifexek (→343. o.) kezelik, és Kr. e. 304 óta szabályszerűen közzéteszik a listákat és a *dies fasti*. A *dies fasti* (latin: *fas* = „jog”) a pontifexek által feljegyzett (engedélyezett) olyan napok, amelyeken az isteni jog megened valamilyen profán tevékenységet, pl. a közügyek intézését, a *dies comitiales*en pedig elsősorban a ró-

1 Az üdvözültek szigete, 220 k., fal-festmény. Róma, SS. Giovanni e Paolo

2 *Via Appia Antica*, sírok útja, Kr. e. 312. Róma

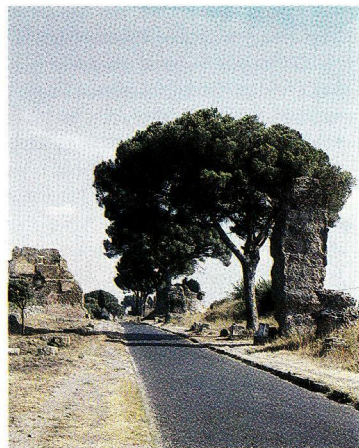
3 Hadrianus császár mauzóleuma, Kr. u. 139 (a középkor óta „Angyalvár”). Róma

4 A császári család körmenete, márványfríz az Ara Pacison, Kr. e. 13–9. Firenze

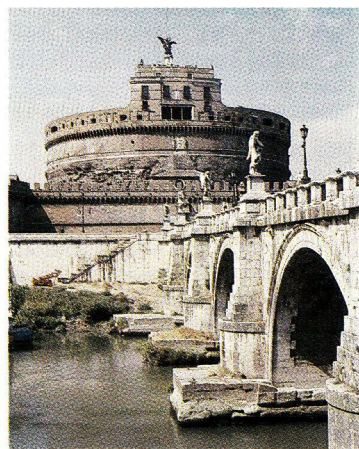
5 A Vesta-szüzek háza. Róma, Forum Romanum

mai népgyűléseket engedélyezik. Ezzel ellentétesek a *dies nefasti*, amelyek olyan napok, amikor nem szabad se bírósági tárgyalást, se népgyűlést tartani. Ezenfelül a 233 munkanapból 49-en szünetel a politikai élet; ilyenkor engedélyezik ugyan a törvénykezést, de a népgyűlés tilos.

A *saeculum*nak (latin: *serere* = „vetni; emberkor, emberöltő, nemzedékrend”) nagy jelentősége van a római időszámításban, különösen Augustus császár idején, mert ettől várják a békekorszak kezdetét. A görög aiónhoz („világkorszak”) hasonlóan, a mindéig kb. 100 év tartamú 10 *saeculum*ból tevődik össze a világev.

2

3

Szekuláris ünnepekre minden 100 évben kerül sor, amelyek a *ludi saeculares* (latin: „százados játékok”) vannak összekötve. Azt a célt szolgálják, hogy törlesszék az előző évek adósságát, és egy beköszöntő új korszakot üdvözöljenek. Először az első pun háború alatt (Kr. e. 264–41), Kr. e. 249-ben ülnek meg őket, és a harmadik pun háború (Kr. e. 149–46) után, Kr. e. 146-ban ismétlik meg. Quintus Horatius Flaccus (Kr. e. 65–8), a római költő a szerzője annak a „Carmen saeculare”-nak, amely az Augustus császár alatt, Kr. e. 17-ben ünnepelt szekuláris ünnepet köszönti. Ez az utolsó ünnepnapon 27 fiú és 27 lány

kórusa által előadott ének még egyszer a hallgatók lelki szeme elé tárja a szekuláris ünnep különböző momentumait.

Az istenek és istennők tiszteletére szánt ünnepek közül említhető: a *Feriae Marti*, Mars ünnepe; ezzel az ünnepkel nyitják meg március 1-jén a római évet. Minden ötödik évben megünneplik a *lustrumot*, amikor a Mars-mezőn körmenetet tartanak Mars isten oltára körül, hogy megtisztuljanak a bűntől, a körmenet után pedig feláldozzák a magukkal hozott állatokat.

A Liber és Libera istenpár tiszteletére tartott március 17-e a *Liberalis* ünnep, amikor a felnőtt fiatal emberek megkapják a *toga liberát*, a férfiruhát. A *Cerealiát* április 19-én ünneplik Ceres földistennő tiszteletére, akit főként a plebejusok tisztelnek. Ez abból áll, hogy égő fáklyákat kötnék a rókák farkára és így hajszolják őket a mezőkön át, hogy elűzzék a rekkenő hőséget és a gabonafélék betegségeit, melyeket az égő fáklyák szimbolizálnak.

A *Parilia* április 21-én ült olyan templomszentelő ünnep, amelyet a pásztorok ünnepelnek Pales, a pásztorok és a nyájak védelmezőjének tiszteletére. Ez az a nap, amikor a jószágot kihajtják a tavaszi legelőre, és a nyájaknak meg a pásztoroknak

tisztálkodás végett rőzse- és szalma-tűzön kell átugorniuk. A májusban rendezett *Ambarvalia* a szántóföldszentelés ősi római ünnepe. Ezt a „mezei testvérek” – *fratres arvales* – (→346. o.) által végzett háromszori rituális határjáró körmenetet összekötik sertés, birka és bika feláldozásával (*suovetaurilia*, →342. o.) Mars isten tiszteletére.

A *Vestaliát*, Vesta istennő ünnepét június 9-én ünneplik elsősorban a pékek és a molnárok, akiknek mestersége a kenyhái tűztől függ. Ez az ünnep a rómaiak legrégebbi ünnepköreihez tartozik.

A *Consualia* a betakarított termés védőistene, Consus tiszteletére tartott ünnep, amelyet augusztus 21-én, miután kicsépezték a gabonatermést, december 15-én, miután elvégezték az őszi vetést, az igavonó állatok megkoszorúzásával ünnepelnek.

Ugyanakkor a Circus Maximusban ló-, számár- és lóösszversenyeket is rendeznek, hogy a gyors mozgás folytán az állatok megszabaduljanak a rájuk tapadt balszerencsétől.

Volcanus tűzisten tiszteletére augusztus 23-án ünneplik a *Volcanaliát*, amikor is halakat dobálnak tűzbe, hogy olyan áldozati adományt ajánljanak fel az istennek, amely összeférhetetlen az ő elemével.

A legnagyobb ünnepeket és körmeneteket Jupiter főisten, az istenek atyja tiszteletére tartják; ezek a csúcspontok a római polgár életében. Havonként 13-án, ill. 15-én ünneplik a *Feriae Iovis*, amelyet decemberben még 23. is kiegészít.

A kisarjadt vetés védőistene, Saturnus tiszteletére december 17-én ünneplik a *Saturnáliát*. Később már három napig, végül pedig egy egész hétig tart az ünnepség. Ez mint az őszi vetés és a téli napforduló fogadalmi ünnepe az egyik legrégebbi és legnépszerűbb ünnep a római évben. Az emberek ilyenkor gyertyákkal és apró figyelmeztetésekkel ajándékozzák meg egymást. Az ünnepek alatt megszűnik minden rendi különbség, sőt a feje tetejére áll a társadalmi rangsor is, mert az urak szolgálják ki szolgáikat. Saturnus templomában közlakomát tartanak az állam költségén, amikor is az itt lábra kapó derűs hangulat a következő napok folyamán karneváliszerű nyüzsgéssé alakul.

A *Dies parentales* az év vége felé (február 13-tól 21-ig) ünnepelt ünnepség, amely az elhunyt szülők (*di parentes*) és rokonok szakrális emlékeztetőnek számít. A Parentalia utolsó napját, február 21-ét *Feraliának* nevezik. A kilencnapos halottas ünnepség befejezése utáni napon, február 22-

én a *Cara cognatio* („kedves rokon-ság”) vagy *Caristia* családi ünnepét ünneplik, amikor olyan ünnepélyes lakomát rendeznek, amelyen minden családtag részt vesz, és amelyen az összeveszett családtagok ismét kibékülnek.

A rómaiak talán legrégebbi állami ünnepe a *Lupercalia*, amelyet február 15-én tartanak Faunus tiszteletére. A fauna fölött uralkodó istent mint *Lupercus* (latin: *lupus arcere* = „farkast elhárítani”) azért idézik meg, hogy segítségével elhárítsák a farkasokat a nyájaktól és a pásztorok településeitől. Erre a célra a Palatinus nyugati lábánál létesített Faunus-grotta kultuszhelye szolgál, a *lupercal* (latin: „farkasbarlang”), ahol Romulust és Remust szoptatta a nőtény farkas. Miután Faunus papjai, a *luperci*, végeznek a bakáldozat bemutatásával, körmenetét alakulva körüljárják a Palatinust.

P. Ovidius Naso római költő a „Fasti” c. művében költői magyarázatot nyújt a római ünnepkörről.

A napév szertartásai

A római nép jóléte kezdetben a parasztok munkabírásián alapul, ezért különösen fontosak a mezőgazdasági és termékenység-kultuszok (amelyek többek közt Consusszal és Opsszal, Ceresszel és Liberrel, Faunusszal és Faunával kapcsolatosak). Ehhez társulnak aztán az olyan kultuszok, amelyek Róma háborús önfenntartásának sikerét biztosítják (Mars és Quirinus).

Amikor a kereskedelem és a kézműipar új szükségleteket teremt, új kultuszok is felbukkannak (Mercurius). Augustus reformmunkája létrehozza a császárkultuszt (*Divi imperatores*), a római seregek pedig, miután találkoznak a Kelet világával, meghonosítják a keleti kultuszokat (misztériumvallásokat). Így kerül pl. a kappadókiai Ma-Bellona-kultusz is, amelynek papjai a *bellonarii*, Sulla és Pompeius katonái által Rómába.

Az idegen kultuszokkal szemben a rómaiak nagyon türelmesek. Az új kultuszok bevezetését az *interpretatio romanával* (latin: „római értelmezés”) segítik elő. Ez azt jelenti, hogy az idegen vallások isteneire és alakjaira ráragasztják a saját, római istenek nevét, Phrugiából pl. Kübelé kultuszát a rómaiak *Magna Mater* (latin: „nagy anya”) néven veszik át. Az idegen vallások efféle ismert fogalmakkal való átkezelése megkönnyíti számukra a meghonosítást. Az idegen istenek befogadásának másik formája az *evocatio* (latin: „kihívás”). Hadiszokás, hogy az ostromolt elleneséges városból ennek védőisteneit kihívással ünnepélyesen áttelepülésre és ottani kultuszhelyük elfoglalására hívják Rómába, avégett, hogy megfosszák az ostromlottakat isteneik védelmétől. Az ilyképpen elhagyott várost pedig ünnepélyesen felajánlják a föld alatti isteneknek. A történetíró Liviustól (Kr. e. 59–Kr. u. 17.) tudjuk, hogy a Kr. e.-i 396. évben a római Camillus hadvezér is felszólította Veii város megrohamozása előtt ennek Uni istennőjét, hogy hagyja el eddigi templomát, és telepedjen át Rómába.

A ~ szigorúan hagyományörző, különösen, ha a kultuszra vonatkozó előírások betartásáról van szó. A legfontosabb kultuszcselekmény a *sacrificium* (latin: „odaadás”), amikor valamilyen dolgot, személyt odaadnak vagy feláldoznak az istenségnek. A véres áldozatok alkalmával az ég isteneinek fehér, az alvilági isteneknek pedig fekete állatokat ajánlanak fel. Az állatokat erőszak alkalmazása nélkül vezetik az oltárhoz, ahol a *victimarius* vágja le őket. Jupiternek mint a hűség istenének *confarreatio* („házasságkötés”) alkalmával bárányt illik feláldozni. Mars tiszteletére a *suovetaurilia* (latin: *sus* = „sertés”, *ovis* = „juh”, *taurus* = „bika”) szolgál áldozat gyanánt, miután az említett állatokat előbb körbehajtották a város határára.

A vértelen áldozatok finomsüteményből, gyümölcsökből, gaboná-

ból, tejből és borból tevődnek össze. Fogadalmi áldozat înséges időkben a ver *sacrum* (latin: „szent tavasz”), amikor is Jupiternek a tavasz első termését ígérk oda és áldozzák fel. Különleges áldozat a *lectisternium*. Ezen ünnepi étkezés alkalmával az isteneknek vánkosokat készítenek elő, amelyekre ráteszik szobraikat, és mintha jelen lennének, ételeket ajánlanak fel nekik. Egy ilyen istenvendégelés első ízben Kr. e. 399-ben történik a szibüllai könyvek utasítására. A *libáció* (*libatio* – latin: *libare* = „kiönteni”) valamilyen folyadék (méz, tej, olaj, víz, bor) kultikus felajánlása az istenek és az elhunytak számára. Ez egyrészt kiegészíti a véres áldozatokat, másrészt pedig földáldozat.

A kultuszcselekményt imák kísérik, melyeket rögzített szövegmintá szerint mondanak el. Az imák csak akkor hatásosak, ha szó szerint, pontosan mondják őket. Reggel, este, asztal mellett és minden fontos alkalommal imádkozni szoktak a rómaiak. A hadvezér nyilvános imát mond a hadjárat előtt és után. Amikor az isteneket ima közben megszólítják, ez a *sancte* („szent”), a *venerabilis* („tiszteltre méltó”), az *aeterna* („örök”), a *bone* („jó”), az *optime* („legjobb”), a *magne* („nagy”), a *potens* („hatalmas”), az *omnipotens* („mindenható”) és a *pulcher* („dicső”) szavakkal történik. Jupiter isten megszólítása többnyire a *Diespiter* és a *Lucetius* („ég-” és „fényisten”).

A szupplikációk olyan nyilvános búcsújárások, amelyekben felnőtt férfiak és nők vesznek részt, az utóbbiak kibontott hajjal, az előbbieket koszorúval fejükön és babérággal kezükben. E búcsújárások során ellátogatnak Róma összes templomába, hogy imával és áldozattal hódoljanak az istenek előtt. Később már vannak olyan könyörgő- és hálaünnepek is (a győztes hadvezér tiszteletére), amelyeket a konzulok, ill. a szenátus rendelete ír elő.

A köztársaság idején a konzulok szabályszerűen az új év kezdete al-

kalmával votát (latin: „fogadalom”) tesznek az állam jólétéért. A császárkorban ennek a szokásnak megfelelően a császár jólétéért tett évi fogadalmak. Elsősorban hadjárat előtt tesznek fogadalmat, amelyet teljesíteni – az ígért zsákmányt feláldozni – a legfontosabb dolog a diadalmeneget tartó győztes hadvezér számára. A fogadalmakon felismerhető a rómaiak óvatossága, mert csak azután váltják be az ígéretüket, ha kérésük teljesül, és ok nélkül nem ajánlanak fel előre adományt.

Az eskü számukra szent dolog, a hűség és az igazság zálogának tekintik a polgári élet minden területén. Úgy fogják fel, mint az istenek mindenhatóságába és igazságosságába vetett hit megvallását. A hamis esküért eredetileg halálbüntetés járt. A rómaiak legrégebbi és legszentebb esküje az az eskü, amelyet Jupiter papjai tesznek, felemlítve az isten nevét, és amit szimbólumának, a mennykőnek elhajításával erősítenek meg. Így hangzik az esküforma:

Ha igazat mondok,
úgy segíljen az isten.
Ha azonban nem tiszta hűséggel
esküszöm,
akkor Diespiter a város és a vár
minden kára nélkül – ahogy itt ezt a követ
elhajítom – vessen ki engem
házamból minden
vagyonommal és jószágommal
az emberi és isteni jog szerint.

A zászlóra tett eskü (*sacramentum*) különleges mágikus-vallási avatóaktus, amely azonban később Tertul-lianusnál a keresztes keresztény szentségének adja át a nevét.

Az *auspiciumokhoz* (latin: *avis-spici-um* = „madárlátás”) azért fordulnak a rómaiak, hogy megbizonyosodjanak arról, vajon az istenek egyetértene-e tervezett vállalkozásukkal. Megfigyelni a madárrepülést és a vele járó körülményeket, irányt és gyorsaságot vagy a tyúkok viselkedését

evés közben – kedvező jel, ha ezek mohón esnek a táplálékuknak – az augurok feladata (→346. o.).

A *prodigiumot* (latin: „előre megmondott, vészterhes előjel”) úgy tekintik, mint az istenek bosszúságának megnyilvánulását és mint valamilyen, az államra leselkedő veszély előjelét. E rendkívüli eseménnyel szemben a *remediumhoz* (latin: „segédeszköz”) folyamodnak, amit a szibüllai jóskönyvből tudakolnak meg, hogy az istenek szándékát megváltoztassák.

A kultusz szolgálói

Eredetileg egyedül a *pater familias* (latin: „családapa”) gyakorolja a papi funkciót. A család feje nemcsak kifelé képviseli a családot, de ő ápolja a kultikus kapcsolatot is a családjá szempontjából jelentős háziistenekkel, a penatesszel és a larokkal. Az ő Geniusa a családjáé is.

Míg a család magánkultuszát (*sacra privata pro gentibus*) a ház ura végzi, addig az állami kultuszt (*sacra publica pro populo Romano*) a tisztséggel felruházott papság látja el. A papi kollégiumokhoz első helyen a *sacerdotes* vagy a *pontifices* (latin: „hidépítő”) tartoznak, akik eredetileg 6, később, Caesar idejében 16 tagból álló kollégiummal rendelkeznek és kooptáció révén egészítik ki magukat. Ebbe a papi kollégiumba eleinte csak a patriciusok juthatnak be, de Kr. e. 300 óta a kollégium 50%-ának már a plebejusok közül kell kikerülnie. A *pontifices* alkotják Róma legfőbb kultuszhatóságát. Ők felelnek a vallási törvények és a kultikus előírások betartásáért. Ők döntenek a szakrális jog kérdéseiben és meghatározzák az ünnep-kalendáriumot. Ők állapítják meg az istentisztelet ceremóniáit és rögzítik a nyilvános imák és fogadalmak szövegét. Szemmel tartják a többi pap hivatali ügyködését, megszabják a vallási vétségek büntetését.

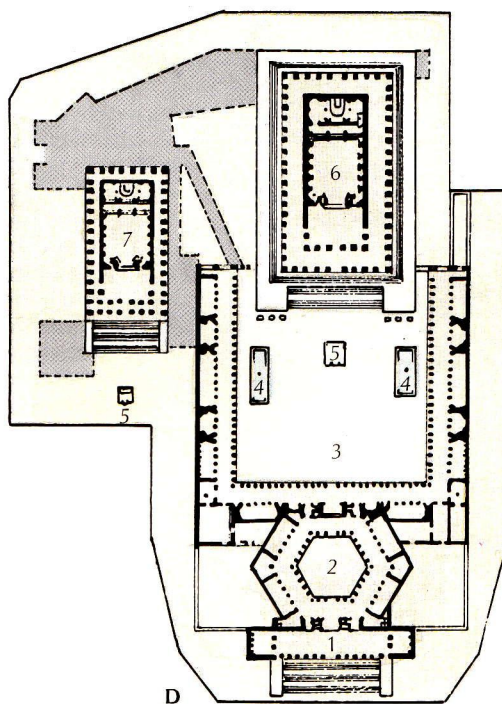
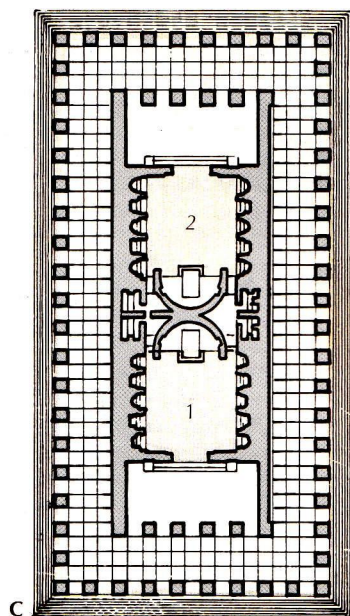
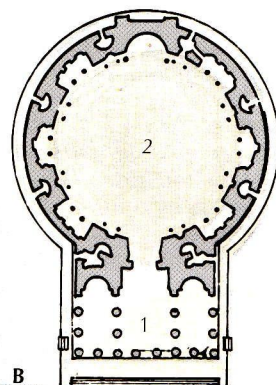
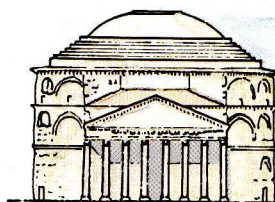
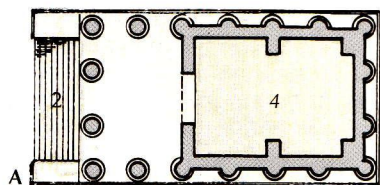
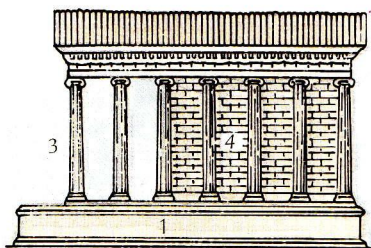
A *pontifices* kollégiuma, amely magára vállalta a római királyság intéz-

ményének megszüntetése után annak minden papi funkcióját, a *pontifex maximus* (latin: „legnagyobb hidépítő”) elnöksége alatt áll, akit maguk közül választanak. Kezdetben a pontifex maximust a király, a köztársaságban elsősorban a *pontifices*, ill. a nép, és a császárkorban a szenátus nevezi ki élethosszigan. Mint elnevezése is tanúsítja, funkciója eredetileg az volt, hogy a hidépítés előtt kiengeztelje a folyó numenjét. Mint az ősi római papi testület előljárója ő a király tulajdonképpeni utóda, és hivatali lakása a Forumon lévő „Regiá”-ban van. Caesar már elfogadja a *pontifex maximus* címét, ahogy őutána Augustus is Kr. e. 12-ben, az aztán következő császárok pedig egyenesen fenntartják ezt maguknak a nyugatrómai Gratianus császárig (Kr. u. 375–83), aki 378-ban lemond e tiszt-ségről. Az 5. sz.-ban veszik fel újra ezt a címet a püspökök és elsősorban I. Leó pápa (440–61), aki „titkos nyugatrómai császár” is. A reneszánsz óta a *pontifex maximus* (olaszul: Sommo Pontifex) méltóságcím a „Vicarior Christi” mellett a pápaság általános előjoga.

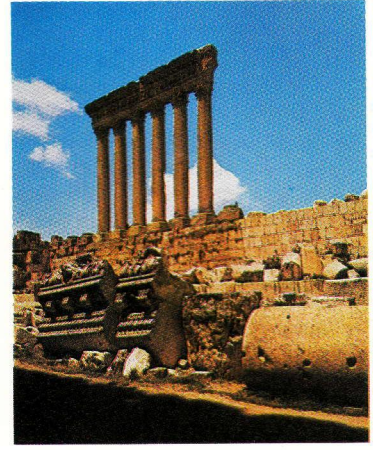
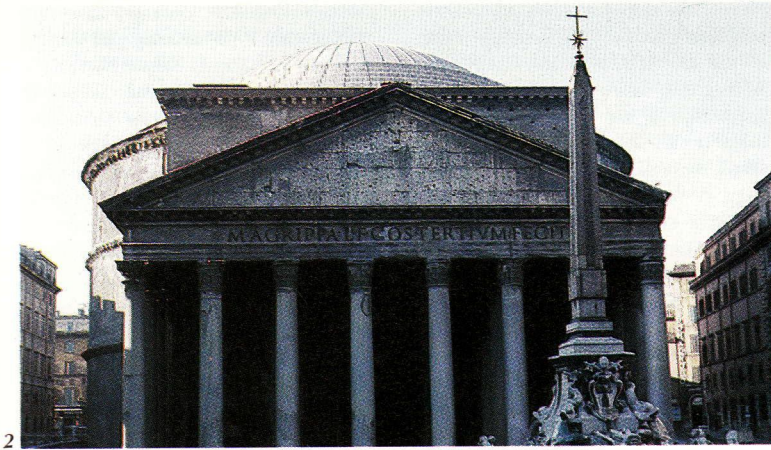
A *pontifices* testületéhez tartozik tágabb értelemben a *rex sacrorum*, *rex sacrificulus* is (latin: „kultusz-, áldozókirály”), aki mint pap a korábbi király (*rex*) feladatait gyakorolja a köztársaság korában.

A királynő (*regina*) Vesta papnője gyanánt ellátott kultikus feladatai a köztársaság idején átkerülnek a Vesta-szűzek kollégiumába. Eredetileg a királynő az egyetlen Vesta-szűz, úgy, ahogy a király Janus isten egyetlen papja. Később kettő, aztán négy és végül hat Vesta-szűz alkotja e testületet; valamennyien előkelő családkból származnak és harminceves szolgálatra kötelezik el magukat. Akit Vesta-szűznek kiszemelnek, annak egyrészt 10 évesnek kell lennie, másrészt 10 évig kell tanulnia az istennő szolgálatát, mielőtt 10 éven át gyakorolná. 10 további éven át aztán ő tanít másokat Vesta-szolgálatra. A

2

3

1 Római templomtípusok

A Pódiumos templom, Fortuna

Virilis temploma, Róma

1. alépitmény (pódium)
2. külső lépcső
3. templomépület
4. cella

B Központos épület, Pantheon, Róma

1. porticus
2. rotunda

C Kettős templom, Venus- és Roma-templom, Róma

1. Venus istennő cellája
2. Roma istennő cellája

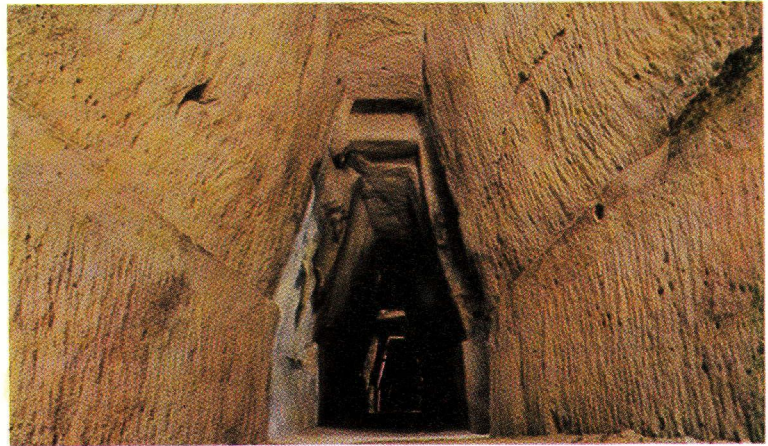
D Templomkörzet, Iuppiter Heliopolitanus szentélye, Baálbek (Szíria)

1. kapuépület
2. előudvar
3. oltárudvar
4. tisztálkodási medencék
5. égőáldozati oltár
6. a Iuppiter-templom cellája
7. a Bacchus-templom cellája

2 Pantheon, Kr. e. 27 (118/19–125/28-ban felújították), kupola-átmérője 43,30 m. Róma

3 Iuppiter-templom, 60 k. (az eredeti 54 oszlopból 6 áll). Baálbek (Szíria)

4 Szibülla szentélye. Cumae (Nápoly mellett)

4

Forumon a Vesta-templom mellett létesített *atrium Vestae*-ben, az egyetlen ókori „apácakolostor”-ban a Vesta-szüzek kolostori életet élnek a *virgo Vestalis maxima* (latin: „a legfőbb vestai szűz”) vezetése alatt, aki egyfajta apátnő. A Vesta-szüzek nemcsak hosszú fehér ruhát, a fejükön homlokszalagot (*vitta*), de az áldozati cselekmény közben még sűrű fátylat is viselnek. A Vesta-szüzek feladata, hogy vizet hozzanak Carmentis nimfa Egeria ligetbeli forrásából a szent kultuszcselekményhez, hogy imádkozzanak Rómáért, az államért és a népért, és hogy ételáldozatokat mutassanak be bizonyos napo-

kon az állam tűzhelyén. Elsősorban mégis az a feladatuk, hisz Vestának, a tűz istennőjének szolgálólányai, hogy óvják a szent tüzet, az állam tüzét a Vesta-templomban. Ha valahogy ki-alszik a tűz, ezt nagy szerencsétlenségnek tekintik, újjáélesztését a nap sugarainak segítségével végzik. A vétkes Vesta-szüzet a *pontifex maximus* megostorozza. A Vesta-szüzek egyébként nagyrabecsülésnek és kitüntető jogoknak örvendenek, amelyeket csak Gratianus császár (Kr. u. 375–83) szüntet meg. Ha a Vesta-szüzek valamilyen ünnep alkalmával elhagyják a házuikat, akkor egy *lictor* hordozza előttük a *fascet*. Ha útköz-

ben bűnözővel találkozhatnak, akit épp kivégzésre visznek, akkor ez visszanyeri életét. A színházban éppúgy, mint a legfőbb államhivatalnokok-nak, tisztelethely jár nekik. Tanúskodásuk eskütétel nélkül is érvényes. A *virgines sanctae* (latin: „szent szüzek”) méltóságcímet viselő Vesta-szüzek elkötelezik magukat a cölibátus mellett. A szüzességi fogadalom megszegése esetén büntetésül elevenen befalazzák őket. Csak harmincévnyi hivatalos ténykedés után engedélyezik számukra a házasságot.

Már a királyság korában voltak *flamenek* (latin: „rárivallók”). A három nagy *flamen* (*flamines maiores*) tiszttségét, akik mindenkor Jupiter, Mars és Quirinus isteneknek vannak alárendelve, a patriciusok számára tartják fenn.

1. A *flamen Dialis*, aki Jupiter-pap, a legelőkelőbb helyet foglalja el Rómában. *Lictor* kíséri, a *sella curulionis* (a főbb magisztrátus hivatali széke) foglalt helyet, és *toga praetextát* (bíbor-szegélyű tóga) visel. A *flamen Dialis*-nak ugyanakkor különleges kötelességei is vannak: őrizkednie kell pl. a tisztátalanságtól, nem éjszakázhat a városon kívül, nem ülhet lóra és nem tehet esküt. Ez a tiszttség Kr. e. 87-től 11-ig betöltetlen volt. Ha a pap felesége, a *flaminica* meghal, akkor a *flamen Dialis*-nak le kell mondania hivataláról. A *flaminica*, Júnó papnője bizonyos tekintetben az istennő természetét valósítja meg. Mint a *flamen Dialis* felesége, a *confarreatio* (→339. o.) szerint köt házasságot. De egész életét szigorú előírások szabályozzák; így állandóan menyasszonyruhában kell megjelennie bíborfátyollal és gránátalmavirág-koszorúval. Vannak ünnepnapok, amikor nem vehet részt körmeneten a férjével. A *flamines maiores*-hez tartozik még:

2. a *flamen Martialis* és 3. a *flamen Quirinalis*.

A *flamines minores*-ből (latin: „kisebb papok”) tizenkettő van, akik más, alárendelt istenségek szolgálatát látják el.

Mivel minden hivatalos eljáráshoz szükséges az istenség beleegyezése, ennek akaratát jelekből értelmezik. Az *augurok* (latin: *augures* = „jósok, látnokok”) olyan 15 papból álló testület, amely közvetíteni igyekszik a szent helyek isteni útbaigazításait vagy a madárrepülés megfigyelése (*auspicia caelestia*), vagy az állatok járása, vagy viselkedése (*auspicia terrestria*) révén. Az állam minden jelentékeny lépése előtt az augurok kötelesek hivatásukat gyakorolni, és az állam lépését „inaugurálni”. Jelvényük a kampósbot (*lituus*), amely valamikor varázsbot volt. Az augurok mellett ott vannak a *haruspexek* is, ez az etruszkoktól átvett, 60 jósból álló testület, amely a feláldozott állatok belsősegeiből (májjólás) közli az istenek akaratát.

A *quindecim viri sacris faciundis* egy olyan, 15 férfiból álló testület, amely a Szibülla-könyvek gondozásával és értelmezésével van megbízva. A szibüllai jóslatok vészes eseményekre vonatkoznak, és azért ütik fel ezeket, hogy megpróbálják kiolvasni belőlük a szükséges megnyugtató intézkedéseket. A visszaélés kizárása végett a Szibülla-könyvek megkérdése csak a szenátus határozata folytán lehetséges. A testület a szibüllai orákulum útmutatásai által eszközöl jelentős változtatásokat a kultuszban, így Kr. e. 493-ban az eleusziszi Ceres, Liber és Libera háromságát.

Papokon és papnőkön kívül vannak vallási testvériségek is, amelyek bizonyos napokon kultuszra gyűlnek össze. Közéjük számít a *Luperci* (latin: „farkascéh”) testülete. Ez olyan papi kollégium, amely Faunust, az állati termékenység istenét szolgálja. A *Lupercalia* (→342. o.) napján, február 15-én bakáldozat után a feláldozott bakok bőrébe öltözött tagok körbefutják a Palatinust, miközben bőrből sodort szíjjal megcsapkodják az újukba kerülő nőket, ily módon biztosítva azok termékenységét. A *salii*-sok (latin: „ugrók”) eredetileg 12, később 24 papból álló testület tagjai-

ként a hadisten Mars (és Quirinus) szolgálatában állnak. Katonaruhát viselnek. A háború kezdetekor és a háború befejezésekor, márciusban és októberben, táncolnak és énekelnek, hogy megtisztítsák a sereget és a fegyvereket. Az *arvalis-papok* vagy *fratres arvales* (latin: „szántóföldi testvérek”) olyan papi kollégium, amely Marsot, Dea Diát és a larokat tiszteli. Az ambarvaliák alkalmával májusban éneklük a „*carmen arvale*”-t, a legrégebből fennmaradt római irodalmi emléket. A *fetialis-papok* (latin: „hadiheroldok”) olyan húszfőnyi papi testület, amely Jupiternek van szentelve. Ők vigyázzák a nemzetközi jogi kapcsolat normáit, ők kötnek szövetséget szigorúan rituális formák között, és ők üzennek hadat.

A kultuszhelyek és templomok

A házi istentisztelet a kis házitemplomban, a *lararium*-ban történik, amely a laroknak és a penatesnek van szentelve. Itt gondozzák állandóan a családi tűzhelyet és celebrálják a manok halottkultuszát is. A nyilvános istentisztelet az ősi itáliai építőművészet idején azokban a szent ligetekben történik, amelyekben eleinte frissen kihalított gypedarabokból, később kőből, arát (latin: „áldozóasztal, oltár”) állítanak össze. Itt-ott előfordul már egy-egy kerek templom, jelentőségük azonban még csekély.

Az itáliai-római építőművészet – elmentében a görög építőművészettel, ahol a templomok középpontja az istenek számára épül – tisztán gyakorlati igényeket elégít ki. Egyenjogúan sorakoznak egymás mellett a profán és a vallási építmények, és feltűnő rajtuk a monumentalitás meg a kompozíciós zártság, amire a fórumok (latin: „piacterek”) szolgálnak példával. Minden városnak megvan a *forum*, amely két főútból, a *cardo*-ból (dél–északi tengely) és *decumanusból* (nyugat–keleti tengely) adódó tengelykereszt metszéspontja közelében terül el.

A piactér – egy nagy, nyitott, oszlopfolyosókkal bekerített tér – a köz- és államélet középpontja, ahogy a *Forum Romanum* példája igazolja. Itt van a *comitium*, ahol a népgyűléseket tartják, és a *rostra* (latin: „hajóorr, szószék”), egy olyan szónoki tribün, amely a latinok ellen Kr. e. 338-ban vívott tengeri csatában zsákmányolt gályák részeiből van összeróva. Itt találjuk a *curiát*, amelyben a szenátus tanácskozik, a *basilicákat*, amelyek egyaránt szolgálnak piaci és bírósági csarnokok gyanánt, és a *carceret*, az állami fogdát. Itt vannak Róma legjelentősebb állami templomai, itt van a *regia*, a pontifex maximus rezidenciája az annalesek archívumával és az *atrium Vestae*, a Vesta-szüzek kolostora. Itt emelkednek a győzelmes imperátorok *diadalívei*, akiket azzal tisztelnek meg, hogy diadalmeneteket rendeznek számukra a *via sacrán*. Egy aranyból való mérföldkő (*milliarium aureum*) pedig Róma távolságát jelzi a római imperium legfontosabb városaitól.

A templomok vagy elszigetelten állnak, vagy valamilyen *szent körzet* központjában, amelybe a bejárat kapuzépületen át vezet. A templomkörzetet fal veszi körül, belső oldalánál néha kamrák vagy oszlopcsarnokok sorakoznak. Ilyen a Jupiter Heliopolitanus templomkörzete Baalbekben (Szíria). Róma fő templomkörzetére gondolva a többi város is „Capitolium”-nak nevezi templomkörzetét.

A görög „teststílus”-ból – a görög templom hatalmas körplasztika – Rómában a „térstílus” fejlődik ki, ami azt jelenti, hogy a művészi alakítás fő eszközei a homlokzat és a belső tér. Míg a görög templom minden oldalra orientált, addig a római templom – etruszk minta nyomán – magas alépitményen (pódium) áll, és ezt a *pódiumtemplomot* csak a bejárat front felől lehet lépcsőn megközelíteni. Ez az oka, amiért a téglalap alakú templomnak csak a bejárat csarnokát hangsúlyozzák erősen egy oszlopos előcsarnokkal. A római templom

a nyitott *előcsarnokon* kívül magában foglalja a zárt szentélyt (*cella*), a római templom centrumát, amelynek egyetlen ajtaja többnyire a keleti oldal felé nyílik. A *cella* belsejében, az ajtóval szemközt áll az istenszobor. A *cellát* teljesen vagy részben oszlopfolyosó (perisztílium) veszi körül.

A római templomoknak többnyire a görög peripterosz, azaz egy olyan templom az alaprajza, ahol a *cellát* a *pteron* (görög; latin: *peristilium*) fogja közre. Ennek példája Castor és Pollux temploma a Forum Romanumon.

A téglalap formájú templom külön változata a *kettős templom*, amely a két különböző istenségnek szentelt templomot úgy köti össze, hogy közvetlenül egymás mellé sorakoztatja őket. A Venus- és Roma-templomnál például a két *cella* apszisai fej fej mellett helyezkednek el.

A római *kerek templom*ot többnyire oszlopfüzér veszi körül. A Pantheon (görög: *pantész theoi* = „összes isten”), amely eredetileg a „hét bolygó-isten” számára létesült, és egyfajta oszlopfüzér nélküli kerek templom, az első nagy központos építmény római földön és az ókori Róma egyetlen teljes egészében fennmaradt építménye.

A rómaiak építészeti stílusa némi eltéréssel a görögökét követi. Rómában közkedveltségnek örvend a korinthuszi oszloprend a díszítő elemekben való gazdagsága miatt, azért aztán a császárok majdnem minden templomát e stílus szerint építik. A római templomok gerendázata is dúskál díszítőelemekben (gyöngysor, tojásfíz, fogazás, levélhullámtag).

A szobrászat

A történeti *relief*, amelynek mintaképe a diadalmenetben hordozott, festett látványképeken jelenik meg, s amelyet később templomban vagy a triumfátor házában őriznek, első reprezentatív példáját Augustus Kr. e. 9. január 9-én felszentelt békeoltárán (*ara pacis*) láthatjuk. Más példával a

diadalívek és a diadaloszlopok szolgálnak. A *diadalívek* funkciója – ahogy nevükből is következik – az, hogy a győzelmesen hazatérő hadvezérek és cészárok diadalát hirdessék. Ezen építmények voltaképp utcakapuk, amelyeknek egy, két vagy három átjárója van. Az utóbbiakkal Észak-Afrikában találkozunk, ahol is a Rómában lévő „lanus quadrifons” mintaképe szerint építették őket. A diadalívek reliefjein a hősök tetteit ábrázolják.

Példája ennek a Kr. u. 81-ben a *via sacra* legmagasabb pontján álló *Titus-diadalív* a Forumon. Ez az egyátjárós kapu Titus zsidók felett aratott győzelmére (Kr. u. 70) emlékeztet. Az egyik oldalán lévő belső relief bemutatta a római katonák diadalmenetét a heródesi templomból szerzett zsákmánnyal, a másik a császári négyesfogatot, amelyet Roma istennő vezet. Itt látható még a császárt megkoronázó győzelemistennő, a boltozaton pedig Titus apoteóziisa, amint sas-szárnyak ragadják föl az égbre.

A *diadaloszlopok* valamely császár kormányzásának emlékére emelt, magasba nyúló tiszteletoszlopok, amelyeket többnyire az uralkodó elharmvasztási helye fölé állítanak. A hamvvedret gyakran a lábazatba építik. A 20-30 oszlopdobból épített oszlopok üreges kiképzésűek és 190–200 csigalépcsőfok vezet fel a felső, lapos tetőre, ahol a császár állószobra magasodik. Az oszlopok külsejét spirálisan tekeredő fríz díszíti, amely csatát, harci jeleneteket sorát ábrázolja.

Ilyen diadaloszlop a 42 m magas római *Traianus-oszlop*, amelyet Kr. u. 113-ban állítottak fel Traianus (98–117) dákok elleni győzelmes hadjáratainak (101–02, 105) emlékeztetűl 200 m hosszú, több mint 2500 alakot ábrázoló reliefszalaggal. A császár állószobrát 663-ban eltávolítják, és 1587-ben a keresztény Péter apostol szobra kerül a helyére. Ugyanígy váltja fel Pál apostol szobra is a 7. sz.-ban eltávolított Marcus Aurelius császár (Kr. u. 161–80) kolosszális szobrát

azon a tiszteletére Kr. u. 176-ban állított oszlopon, amelyen jelenetek láthatók az első markomann háborúból (167–75).

A görög portréművészet idealizálásával és heroizálásával ellentétben a római portré azzal tűnik ki, hogy pontosan utánozza az arcvonásokat.

Példái ennek a Pompejiben lévő falfestmények.

A vallással kapcsolatos irodalom

A szent írásek egyik fajtái azok a *Szibülla-könyvek*, amelyek az istenek tanácsait tartalmazzák városok és országok számára. A kis-ázsiai Küméből a kampániai Cumaeba (Nápoly mellett) bevándorolt *Szibülla* próféta adta el a szibüllai jóslatok e gyűjteményét a római Tarquinius Priscus Superbus királynak. A Capitoliumon Jupiter Optimus Maximus tiszteletére Kr. e. 509-ben épített templom pincéjében őrzött *Szibülla-könyvek* azonban Kr. e. 83-ban, a templom leégésekor megsemmisülnek. Kr. e. 76-ban a szenátus, követei által, kénytelen új gyűjteményt vásárolni Kis-Ázsiában, amely a szibüllai jóvendölések kb. 1000 versét tartalmazza. Eleinte ismét a Capitoliumon őrzik az írásokat, de Augustus császár az általa Kr. e. 28-ban a Palatinuson felszentelt Apolló-templomba viteti át, és ott őrizteti őket, amíg a vandál származású *Stilicho* (mh. 408-ban) nyugatrómai hadvezér, aki a birodalom tulajdonképeni ura Honorius császár alatt, el nem égeti „a pogányság e támasz”-ait a Kr. u.-i 5. sz. elején. A ma részben meglevő *Szibülla-könyvek* címet viselő művek zsidó és keresztény eredetűek, és a Kr. e.-i és u.-i 2. sz. közötti időszakból származnak. A régi *Szibülla* tekintélyével igyekeznek hívet szerezni a zsidó, ill. a keresztény hit számára.

Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 106–43) római politikus és filozófus, akit Antonius sürgetésére számkivetnek és meggyilkolnak. Mint eklektikus ő vezette be a római gondolatvilágba a

görög filozófiát. Mint szkeptikus és mint Poszeidóniosz tanítványa a Sztoa teológiáját és etikáját képviseli. Jóllehet ő maga is augur, mégis józanul és racionálisan szemben áll a nép vallásával.

„Az istenek természetéről”, „A jóvendölésről”, „A legfőbb jóról és rosszról” és „A kötelességek” c. igen elmélyült íásaiban a vallás és az etika kérdéseivel foglalkozik. A „Tusculumi viták” témája a halhatatlanság, a „Törvényekről” c. műve pedig legalizálja az államvallást. A gondviselés és valamilyen erkölcsi világrend létezése, amelyből az állam törvényei méltóságot és erőt merítenek, Cicero számára mint „lex naturalis” biztosított dolog. A „pietas” elvesztésének zűrzavar és nagy zavarodottság lenne a következménye. Cicero komoly vallás- és teológiatörténeti utóhatást gyakorol a keresztény apologetákra (Minucius Felix) egészen Ambrosiusig és Hieronymusig. Az ő „Hortensius” c. írása idézi elő a fordulatot Augustinus életében. A humanizmus gondolkodásmódját (Petrarca, Erazmus) éppúgy befolyásolják írásai, ahogy az európai felvilágosodást erkölcsfilozófiai gondolatai (Nagy Frigyes).

Publius Vergilius Maro (Kr. e. 70–19) Augustus és Maecenas támogatásával költőként azzal kísérletezik, hogy az augustusi vallási restaurációt a római hajdankor eszményeivel kösse össze. A római nemzeti eposzban, az „Aeneis”-ben Róma isteni jelentőségéről énekel. Magasztalja Aeneas tetteit, aki mint a iuliusi ház ősapja, anyjának, Aphroditének parancsára elhagyja a lerombolt Trójtát, és hosszú bolygás után letelepedik Latiumban. Vergilius az isteni kegy és az emberi hűség szem előtt tartásával énekel Róma jóvendő jelentőségéről. A költő 4. eklogája bejelenti a vaskor végét és az aranykor eljöveteletét, amelyet egy isteni fiúgyermek születése tudat a világgal. Az augustusi üdvözítővárás e költői kifejezését a kereszténység később a messiás megjövendölése gyanánt fogja fel.

Nem meglepő, ha a keresztény Dante túlvilági vezetője az „Isteni színjáték”-ban a római Vergilius.

Publius Ovidius Naso (Kr. e. 43–Kr. u. 17) megírja a vallástörténetileg fontos „Metamorphoses” („Átváltozások”) 15 könyvét, amely számos, a világ keletkezéséről szóló, s a klasszikus mitológia forrásának számító mondatot tartalmaz.

A történész Titus Livius (Kr. e. 59–Kr. u. 17) az „Ab urbe condita” („A város [Róma] alapításától”) c. műve 142 könyvében megírja Róma történetét, azt a folyamatot, amely szerinte a trójai háborúval kezdődött, és amelyet a „virtus Romana” („római erény”) és az isteni gondviselés irányít.

Lucius Annaeus Seneca (Kr. e. 4–Kr. u. 65) római államférfi, költő és filozófus, Néró nevelője, aki az ő utasítására öngyilkossággal vet véget életének (állítólag azért, mert belekeveredett a Piso-féle szézeskűvésbe).

Erkölcsevelői értekezései arról vallanak, hogy a sztoikus Seneca erősen vonzódik a valláshoz és annak jelenségeihez. Seneca kérelhetetlenül küzd a római társadalom erkölcselensége ellen, és a férfi és a nő erkölcsi egyenlőségére alapozza a házasságjogot. Valláserkölcse annyira megnyeri a keresztény körök tetszését, hogy apokrif levélváltás keletkezik közte és a keresztény Pál apostol között (8 levél Senecától és 6 Páltól).

Pál Római leveleinek néhány kérdése feltűnően hasonlít Seneca problémáihoz. Seneca idősebb testvére, M. Annaeus Novatus, aki L. Iunius Gallio fogadott és róla elnevezett fia, azonos az Apostolok cselekedeteiben (18,12) és a Gallio-feliraton említett Gallio prokonzullal.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

753 Romulus megalapítja Rómát, és megkezdődik a római időszámítás (Varro szerint)

kb. 750 Megkezdődik a görög gyarmatosítás Dél-Itáliában és Szicília keleti felén
kb. 700 Megszerzik a Szibülla-könyveket
510 A köztársaság kezdete
509 Felszentelik a Jupiter-templomot a Capitoliumon
494–300 Rendi harcok a patríciusok és a plebejusok között
450 körül A XII táblás törvények
367 Felszentelik a Concordia-templomot a Forumon
312 Appius Claudius megépíti a Via Appiát
197 Róma úrrá lesz Görögországon
106–43 Marcus Tullius Cicero
88–27 A polgárháborúk kora
83 Leég a Jupiter-templom, és megsemmisülnek a Szibülla-könyvek
76 Újra megszerzik a Szibülla-könyveket Kis-Ázsiából
60 Az első triumvirátus: Pompeius, Crassus, Caesar
44 Meggyilkolják Caesart, a diktátort (100–44)
43 A második triumvirátus: Octavianus, Antonius, Lepidus
31 A császárság kezdete, Octavianus, a későbbi Augustus császár egyeduralgoló (Kr. e. 31–Kr. u. 14)
9 Felszentelik a békeoltárt a Marsmezőn

A keresztény időszámítás szerint

64 Tűzvész Rómában
70 Titus (79–81) elfoglalja Jeruzsálemet Vespasianus uralkodása alatt (69–79)
81 Felépítik a Titus-diadalívet a Via Sacrán
1. sz. A „Maison carrée” építése Nimes-ben
kb. 120 Építik a Pantheon
132–35 A Bar Kohba-felkelés, Hadrianus elfoglalja Jeruzsálemet (117–38)
139 Felépítik Hadrianus mauzóleumát
2. sz. A Jupiter Heliopolitanus templomkörzet építése Baalbekben
249/51 Decius megújítja a római vallást és egyúttal lezajlik az első általános keresztényüldözés
303 Diocletianus keresztényüldöző ediktuma
313 Konstantinus (306–37) milánói türelmi rendelete és az államvallás eltörlése
330 A császári rezidenciát Rómából Bizáncba helyezik át
391 I. Theodosius (345–95) államvallássá nyilvánítja a kereszténységet, és eltilt minden „pogány” kultuszt
395 A Római Birodalom Kelet- és Nyugatrómai Birodalomra oszlik
404 Ravenna a Nyugatrómai Birodalom fővárosa

5. sz. eleje Stilicho (mh. 408-ban) birodalmi ügyintéző elégetteteti a Szibülla-könyveket, „a pogányság támaszá”-t
476 Odoaker megbuktatja az utolsó nyugatrómai császárt, Romulus Augustulust

Irodalom

Altheim, F.: Römische Religionsgeschichte. I–II. (1931–33). Berlin, 1956.
 Brelich, A.: Die geheime Schutzgottheit von Rom. Zürich, 1949.
 Brelich, A.: Vesta. Zürich, 1949.
 Fietz, W.: Römische Sagen. Geschichten und Geschichte aus der Frühzeit Roms. Frankfurt/M., 1980.
 Fowler, W. W.: The Roman Festivals of the Period of the Republic. London, 1900.
 Grant, F. C.: Ancient Roman Religion. New York, 1957.
 Grant, M.: Mythen der Griechen und Römer. Zürich, 1964.
 Latte, K.: Römische Religionsgeschichte. München, 1976.
 Ogilvie, R. M.: The Romans and their Gods. London, 1969.
 Perowne, S.: Roman Mythology. London, 1969.
 Pfister, F.: Religion der Griechen und Römer. Leipzig, 1930.
 Rose, H. J.: Ancient Roman Religion. London, 1948.
 Wagenvoort, H.: Studies in Roman Literature, Culture and Religion. Leiden, 1956.
 Wissowa, G.: Religion und Kultus der Römer. München, 1912.

SAMANIZMUS

A ~ nem annyira önálló vallás, mint inkább valamiféle mágikus világképhez kapcsolt vallásos gyakorlat, amely a múlt és jelen különböző vallásain belül megtalálható, nevét pedig azoktól a *sámánoktól* kölcsönzi, akik központi szerepet játszanak benne.

A ~ előfordul az →őstörténeti vallásokban, Afrika, Ázsia és Óceánia →törzsi vallásaiban, Észak-Amerika indiánjainál, az →arktiszi vallások-

ban, valamint Kelet- és Közép-Ázsia vallásaiban. A ma még 12 milliót meghaladó *sámánista* közül 90% a két Koreában él, a többi elsősorban Mongóliában és Oroszországban (Szibériában). De eleven ma a ~ az iszlamizált Törökország dervisei közt és a lámaista Tibet tantrikus buddhizmusában.

A ~ központi alakja a *sámán* (tun-guz: *saman*; kínai: *sa-men*; mandzsu: *szamarambi* = „tomboló maga-

körül-csapkodás”; szanszkrit: *sramana* = „magát fárasztani”), akiknek a jakutok és a burjátok a *bő* nevet adják.

A sámán, aki a próféták és a papok előfutárának tekinthető, kapcsolatot teremt a túlvilággal, s ezáltal érzéken a túli ismeretekre tesz szert, hogy ezekkel elnyerje a jó szellemek segítségét és a gonosz szellemek távolmaradását. Csodás tevékenysége kiterjed a beteggyógyításra, a sikeres vadászat

biztosítására és az esővarázslásra is. Kapcsolatba lép a túlvilággal, miközben vagy ő küldi el a lelkét a szellemekhez, vagy azok szállják meg őt. Kézidob, a sámándob segíti a csengőkkel meg csörrenő fémmel teleagatott ruhát viselő sámánt, aki zenével, táncsal és kábítószerrel jut el az ekstázisba. Transzállapot közben olyan belső tapasztalást szerez, hogy a lelke a túlvilágra vándorol, ott égi utazáson vesz részt, amely közben rendkívüli orvosi és divinatorikus készségek birtokába jut. A sámán hímnemű (bár lehet nőnemű is), aki gyakran női ruhában gyakorolja hivatását, mert a kultikus nemváltoztatás fontos szerepet kap a ~ban.

Eliaide, M.: Schamanismus und archaische Ekstasetechnik. Zürich–Stuttgart, 1957.
 Findeisen, H.: Der Schamanismus. Stuttgart, 1957.
 Findeisen, H.: Sibirisches Schamanentum und Magie. Augsburg, 1958.

Irodalom

Eliaide, M.: Schamanismus und archaische Ekstasetechnik. Zürich–Stuttgart, 1957.
 Findeisen, H.: Der Schamanismus. Stuttgart, 1957.
 Findeisen, H.: Sibirisches Schamanentum und Magie. Augsburg, 1958.

Hermanns, M.: Schamanen – Pseudoschamanen, Erlöser und Heilbringer. I–III. Stuttgart, 1970.
 Hoffmann, H.: Symbolik der tibetischen Religionen und des Schamanismus. Stuttgart, 1967.
 Karsten, R.: The Religion of the Samek. Leiden, 1955.
 Lommel, A.: Schamanen und Medizinmänner. Magie und Mystik früher Kulturen. München, 1980.
 Nioradze G.: Der Schamanismus bei den sibirischen Völkern. Stuttgart, 1925.

SCIENTOLOGY CHURCH

A ~ (angol: „Tudománytani egyház”) az egyesült államokbeli Lafayette [L] Ronald [Ron] Hubbard/L.R.H. (1911–86) által alapított és hivatalosan 1954-ben Kaliforniában bejegyzett Scientology-mozgalom elnevezése. A „leányszervezetek” nevei egyebek közt: *Advanced Organization Saint Hill United Kingdom/AOSHUK* („Saint Hill haladó szervezete, Egyesült Királyság”), *Dianetics, College az alkalmazott filozófiáért, Hubbard Association of Scientologists International/HASI* (angol: „Scientológusok nemzetközi Hubbard-egyesülete”), *Hubbard Communications Office/HCO* (angol: „Hubbard kommunikációs iroda”), *Hubbard Scientology Organisation/HSO, Bizottság a polgárok védelmére az adatokkal való visszaélések ellen, Bizottság a rendőrség reformjának érdekében, Narconon* (a „narkózt – nem”-ből), *Sea Organization/Sea-Org* (angol: „Tengeri szervezet”), *Egyesület a vallási – ideológiai konfliktusok humanizálására, Unió a humanitásért a vallásokkal és a kisebbségekkel szemben és Központ az egyéni és effektív tanulásért/KEET*.

A kb. 20 millió scientológus, ahogy a hívek nevezik magukat, mozgalmi világközpontja és főhadiszállása Saint Hill Manóban van, East Grinstead

mellett (Sussex, Anglia). Az 1970 óta fennálló, mintegy 70 ezer hívet számláló Scientology Kirche Deutschland központját Münchenben találjuk. A scientology egyházat gyakran az → ifjúsági vallások közé sorolják.

Ron Hubbard az alapító 1911. március 13-án jön világra Tildenben (Nevada, USA) egy, a haditengerészetben szolgáló matróz fiaként. Ron 14 és 18 éves kora között (1925–29) mint világtutató és kalandor bebarangolja Kelet-Ázsiát, miközben Észak-Kínában és Indiában megpróbálja megtudni az ottani szerzetesektől az emberiség vallási rendeltetését, Polinéziában pedig a bennszülöttek vallását tanulmányozza. Visszatérve Amerikába, a washingtoni George Washington egyetem mérnöki karán tanul magfizikát és matematikát. Harminczévesen sci-fi regényt ír. A II. világháborúban tengerésztisztként szolgál az USA hajóhadánál. 1941-ben egy korvett parancsnokaként a Fülöp-szigetekre kerül; több ízben vetik be tengeralttjáró-vadászatra a Csendes-óceánon, amíg 1942 tavaszán meg nem sebesül. Sebesülése következtében Ron 1945-ben megbénul (csípő- és hátsérülés miatt) és megvakul (látóideg-sérülés miatt). Két év se múlik el és az általa felfede-

zett *Dianetics* (→ 351. o.) segítségével meggyógyítja önmagát. Ebben az időben (1947) válik el Hubbard feleségétől, Margaret Louise Grubbtól (sz. 1907-ben), aki két gyermeket (Lafayette Ront és Katherine Mayt) hozott világra.

Miután Hubbard 1948-ban már jelentkezett „az értelemre és az életre vonatkozó felfedezéseivel”, 1950-ben kiadja pszichoterapeuta főművét, a *Dianetics: The Modern Science of Mental Health*-et (angol: „Dianetika: a szellemi egészség modern tudománya”), amely hosszabb ideje bestseller az USA-ban. A mű kiadását követően az országban mindenhol *dianetikai-csoportok* alakulnak, a szerző pedig megnyitja az Institutes of Dianeticset. 1951 májusában Hubbard második felesége, Sarah Northrup, akitől lánya, Alexis születik, válási kérelmet nyújt be azzal az indokkal, hogy a férje gyógyíthatatlan elmebeteg (paranoid-skizofrén). Amikor a hivatalos orvostudomány képviselői elérik, hogy a véleményük szerint tudománytalanul dolgozó Institutes of Dianeticset bezárják, Hubbard 1945 februárjában átkereszteli az Institutes of Dianeticset *Church of Scientology*-vá, amely világszerte elterjed. 1948-ban az alapító áttelepül Nagy-Britan-

niába, ahol 1959 tavaszán megszerzi a Saint Hill Manor-i kastélyt (Sussex), és azt a mozgalom központjává fejleszti. Itt alapítja 1966. március 1-jén a *Guardian Office*-t (angol: „biztonsági iroda”), amely a ~ „világi és szociálreformista hadsereg”-ét alkotja. Ez a *Guardian Office*, amely *service*, *information*, *public relations*, *legal questions*, *finance* és *social coordination* részlegekre tagolódik, kizárólag az alapító Ronnak és harmadik feleségének, Mary Sue-nak mint „Controller World-Wide”-nak tartozik felelősséggel. 1966. szeptember 1. óta Hubbard már nem vesz részt hivatalosan a vezetőség munkájában, hogy teljesen kutatásainak szentelhesse magát. Ezért jut Hubbard harmadik felesége, aki a *Commodore Staff Guardian* c. kiadványt irányítja, és aki négy gyermeket szült neki, valamint lányuk, Diana jelentős szerephez a ~ben.

Bizonyos Saint Hill Manor-i és környéki események arra készítetik a brit parlamentet, hogy 1968 augusztusában megtiltsák a beutazást Nagy-Britanniába az alapító Hubbard és vele együtt az összes scientológus számára. Az alapító ekkor egy flottára helyezi át a központját, amely állandóan a tengeren cirkál és erről vezeti az újonnan alapított elitcsapat, az úgynevezett *Sea-Organization/Sea-Org* munkáját. 1979 decemberében Mary Sue Hubbardot – miután 1977 júliusában az amerikai Scientology-központban, Los Angelesben az FBI-tisztviselői házkutatást tartottak – egy washingtoni bíróság (78/401-es sz. per) mint fő felelőst öt évi fegyházra ítéli különböző, a 70-es években elkövetett és a *Guardian Office* terhére írt bűncselekményekért. Jane Kember, a *Guardian Office* főnöknője külföldre menekül, és így ússza meg a büntetést.

1978. február 14-én a 13. párizsi bíróság ítéli csalás miatt börtön- és pénzbüntetésre az alapító Ron Hubbardot és mozgalmának három francia vezetőjét. 1980 nyarán a brit par-

lament érvényteleníti a beutazási tilalmat a külföldi scientológusok számára. Ron Hubbard, aki már évek óta nem jelent meg a nyilvánosság előtt, 1986. január 24-én hal meg a Los Angeles melletti San Luis Obispóban. Utóda Herber Jentszsch.

A scientológusok meg vannak arról győződve, hogy a „scientology korunk létfontosságú mozgalma”, amely az egész világ bölcsességkincséből – a →hinduizmus védáiból, Buddha tanaiból és Kína lámakolostorainak tudásanyagából (→buddhizmus), valamint a →kereszténység egyes elemeiből és Kant, Nietzsche, valamint Schopenhauer filozófiájából – jött létre, és felhasználja a görögök és az arabok matematikai ismereteit, de a nyugati és keleti civilizáció technológiáinak elemeit is. A ~ kulcsfogalma az a *dianetics* (a görög *diá*ból = „által” és *nűsz*ból „érezk, értelem” összevonva), amelynek „a szellemi egészség tudományá”-vá kell válnia, s amely minden betegség és társadalmi zavar okát az *engrammok*ban (→352. o.) látja, és egyúttal az *auditing* (→352. o.) technikáját ajánlja az ok megszüntetésére.

Az embereket e tan szerint aktivitásuk tekintetében nyolcféle *dinamikával* lehet meghatározni, mégpedig ön-, szex-, csoport-, emberiség-, állat-, egyetemes, spirituális és végtelenség-dinamikával. E nyolcféle dinamika szimbolizálja azt a *scientology-keresztet*, amely két különböző, egymás fölé fektetett keresztből áll, és összesen nyolc gerendavége van. A függőleges gerenda a magasabb spirituális felé való törekvést, a vízszintes pedig azt a szükségyszerűséget fejezi ki, hogy megszűnjék a világon a betegség, a bűnözés és a háború.

Az alapító Hubbard különbséget tesz az embernél ennek *thetanja* („szellem”), *bodyja* („test”) és *mindja* („értelem”) között. Az első egyfajta olyan szellemlény, aki teljesen tudatában van „tudat”-ának, amely az egész ember ellenőrzése alatt áll, halhatatlan és újrászületésre képes. A

tiszta energia (theta) segítségével a thetanok teremtik és változtatják meg a fizikai univerzumot, amely rövidítve MEST lesz, ahol az *M* betű a *matter* („matéria”), az *E* az *energy* („energia”), az *S* a *space*-t („űr”) és a *T* a *time*-ot („idő”) jelöli. A thetanok a science-fiction világára emlékeztetnek.

Az ember nemzésénél a thetan a testbe (*body*) kerül, de amikor az ember meghal, ezt ismét elhagyja. Akkor visszavonul az „életköz” területre, amíg újra be nem lövell az ember testébe, mielőtt még megszületne.

Az értelem (*mind*) pozitív és negatív aspektusból áll. Az emberi gondolkodás pozitív felét az *analytical mind* (angol: „elemző értelem”) alkotja. E tudatcsináló értelem logikusan gondolkodik, 25 képet jegyez fel másodpercenként, amihez 52 észlelésre van szüksége. Az *állandó emlékezetbank* tárol minden tudatosan észlelt adatot és ismét az elemző értelem rendelkezésére bocsátja, amely az embert arra ösztökéli, hogy normálisan cselekedjen. Ha az embernek csak ez az értelme volna, sose lennének hibái és betegségei, amik a *reactive mind*-jének (angol: „visszaható értelem”) következményei. Ha sokkhelyzetek, sérülések és fájdalmak kikapcsolják a tudatot, a tudatalatti regisztrál minden kellemetlen képet, benyomást, élményt, érzést és folyamatot. A *viszszaható bankban* ezek akkor mint valami hangszalagon engramok gyanánt tárolódnak. Az *engram* (görög–latin: „bevésés”) a ~ számára olyan pillanatnyi negatív élmény, amelyet a „reaktív értelem” fogad be és a reaktív bankban tárol. Ha később egy hasonló pillanat adódik, akkor az engram „restimulál” és meghatározza pl. mint félelem az ember pillanatnyi gondolkodását és magatartását. Minden ember 2-300 ilyen engrammal rendelkezik, amelyek a különböző pszichoszomatikus betegségeket és az *aberrációt* (latin: „eltévelyedés”) okozzák. Az utóbbi a reaktív értelem normalitástól és racio-

nalitástól való eltéréseinek (elfojtások, neurózisok, pszichózisok, kényszerképzetek) gyűjtőjelölése.

A scientológusok *lő célja* az, hogy a világot *clearre* (angol: „tisztá, szabad”) tegyék, hogy minden lakóját „megtisztítsák”, azaz, hogy olyan világot teremtsenek, amelyben nincs háború, bűnözés és elmebetegség, amely mentes pszichózisoktól, neurózisoktól, kényszerektől és elfojtásoktól, olyan világot, amelyben tökéletes a szellemi szabadság. Fokozni szeretnék az intelligenciát és a különböző képességeket, hogy ezáltal tudatot és halhatatlanságot teremtsenek. Minden scientológus *clear* szeretne lenni, egy „megtisztított” ember, aki új, totális szabadságban él kreatív vitalitással, nagy emlékezőtehetséggel és 135-öt meghaladó intelligenciahányadossal. A *clear*hez vivő út azonban hét stádiumon vezet át, amikhez meglehetősen sok tanfolyam (→ 353. o.) szükséges, s amelyek közül egyik drágább, mint a másik. A kezdő, aki még az út elején áll, a *preclean*, vagyis a „meg nem tisztított”, mert ő még engramokat hord magában, és épp azért kezdte el a ~ által ajánlott auditing terápia-tanfolyamokat, mert a hét *release-grade-en* (angol: „megszabadító fok”) át a *clear*hez szeretne feljutni. 1981 januárjában világszerte 31 939 *clear* volt. De egy *clear* se állhat meg ezen az egyszer már elért fokon, mert a következő *OT-fokok*at (Operating Thetan) kell elérnie. Az *operating thetan* (angol: „a thetan teljes működésben”) test nélkül létezik a fizikai világ-egyetemen kívül. Az *operating thetan* 1–8 fokainak eléréséhez különleges tanfolyamrendszer segít (OT I-től OT VIII fokig), ami Saint Hill Manóban kb. 47 000 német márkába kerül.

Az *auditing*-módszeren (a latin *audire* = „hallgatni” szóból) „terápiá”-t, ill. „szellemi tanácsadás”-t értenek. Minden, amit az ember élete során tudatosan vagy tudatlanul átél, feljegyződik az *időnyomra*, mint hangszalagra. A pozitív élményeket *facsí-*

milének és a negatívokat *engramoknak* nevezik. Auditingezés közben főként az *időnyomra* tárolt élményeket kell kifürkészni. Amíg az *időnyom* csak az ember földi élményeit rögzíti, addig az egész *nyom* olyan *nyom*, amelyre az univerzum kezdetétől a jelenkorig minden esemény fel van jegyezve. Auditingezés közben az *auditor* sok *preclear*nek segít felfedezni az engramjait egyfajta pszichoanalitikus gyónással. Az első engrammot az *időnyom*on *basic-basic*nek hívják. A *Hubbard-E(lektro)-Meters* – egyfajta hazugságvizsgáló – segítségével az *auditor* visszafelé halad a *preclear* *időnyomán*. A célba vett kérdésekre adott válaszokat az *auditor* állandóan „jó”-val vagy „köszönöm”-mel nyugtatja. Ha megtalálják az egyik engram helyét, felszólítják a *preclear*at, hogy „hívja vissza” az illető képet vagy élményt. E visszahívási pszichotechnikával újra felelevenítik a negatív képeket és benyomásokat a meghallgatott egyén lelki szeme előtt, hogy aztán eltöröljék őket. A megszabott utasításokat, amelyeket az *auditor* ad a *preclear*nek és amelyeket az utóbbinak követnie kell, *auditing command*nak (angol: „auditing parancs”) hívják; a *withholdon* (angol: „visszatartani”) azt a visszatartást értik, ami által a *preclear* felvilágosítást ad az *auditor*nak.

A tagok emberi kapcsolatait az ARC-háromszög betűkombinációja határozza meg. Az A betű jelöli az *Affinity* (= affinitás), az R a *Reality* (= realitás) és a C a *Communication* (= kommunikáció). Ha a három fogalom egymáshoz való kapcsolatából, amelyet háromszögmintára ábrázolnak, csak egy „szög” valósul meg, akkor ez pozitívan befolyásolja a másik két szöveget is. Fordított esetben már a három pont közül egy is előidézhetheti az egész háromszög szétesését. A *preclear* és az *auditor* közti viszony alapját auditingezés közben ennek az ARC-háromszögnek kell képeznie. Egy másik betűkombináci-

ót a KRC-háromszög alkot, amelynél a K betű a *Knowledge*-et (= tudás), az R a *Responsability* (= felelősség) és a C a *Control* (= ellenőrzés) fejezi ki.

Az etikát úgy értelmezik, mint „a legfőbb értelmi viszonyt az egyén, a csoport és az egész emberiség számára a legeslegjobb „túlélés” tekintetében. A alapító Ron Hubbard egy 15 pontból álló *becsületkódexet* állított össze követőinek:

1. Sose hagyj magára senkit bajban, veszedelemben vagy nehézségben!
2. Sose húzódj vissza a hozzád tartozótól, aki mellett elkötelezted magad!
3. Sose hagyj el azt a csoportot, amelynek támogatására elkötelezted magad!
4. Sose becsüld le magad, sose mutasd csekélynek erődöt vagy képességedet!
5. Sose függj dicséretől, elismeréstől vagy részvételtől!
6. Sose tégy olyan engedményeket, amelyek sértik realitásodat!
7. Sose hagyj, hogy affinitásod lealacsonyodjon!
8. Ne adj vagy fogadj olyan kommunikációt, amelyet te se kívánsz adni vagy fogadni!
9. Önrendelkezésed és becsületed fontosabb, mint az élet, amelyet e percben élsz!
10. Önmagaddal szembeni integritásod fontosabb, mint tested!
11. Sose sajnáld, ami tegnap történt! Ma élet van benned, és te alakítod a jövődet!
12. Sose félj mást megsérteni olyasmivel, ami igaz!
13. Sose sóvárogj azután, hogy szeressenek vagy csodáljanak!
14. Légy a saját tanácsadód, tartsd magad a saját véleményedhez, és a saját fejed szerint dönts!
15. Maradj hű céljaidhoz!

A Scientology-szimbólumban, amely az S (= scientology) betűből és két háromszögből áll, a felső a KRC-háromszöget és az alsó az ARC-háromszöget alkotja.

Az ún. etika-állapotokba való beosztással a teljesítéseket és a mulasztásokat jutalmazza vagy fenyíti, s miközben a díjtétel növekszik vagy csökken, hiteket és kitüntetések adnak, és esetleg „jóvátételi munkák”-at végeztetnek. A mozgalom *etika-hivatalnokai* mint funkcionáriusok felelősek azért, hogy a scientológusok ügyeljenek az etikára. A kérdésesnek látszó tagokat *Potential Trouble Source/PTS*-nek (angol: „lehetséges bajforrás”) hívják. Ilyeneknek tekintik a *freeladereket* (angol: „éhenkórász”), akik öt éves szerződést kötnek mint törzstagok, és aztán távolmaradnak. Az olyan scientológus, aki egy *Suppressive Person/SP*-vel (angol: „elnyomó személy”) tart fenn kapcsolatot, *PTS*-nek tekintik.

A ~ „a lelki gyógyulás legnagyobb világi szervezeté”-nek tartja magát, és a gyógyulás érdekében megfelelően kidolgozott *tanfolyamrendszert* ajánl, amelyben a tanfolyamok *auditinget*, kurzusokat és edzést foglalnak magukban. Az egész eljárás többnyire ingyenes *személyiségteszt*tel kezdődik, amire meghívják a járókelőket az utcáról. Ezenkívül a *franchise*-ben (angol: „polgárjog”), egy olyan helyi csoportban, amit „misszió”-nak is neveznek, kitöltenek egy 200 kérdésből álló kérdőívet, az eredményt értékelő raszterra vizsik rá, miáltal olyan görbe keletkezik, amely a „tesztelt” szá-

mára világossá teszi, hogy vannak-e nehézségei a kommunikáció területén. Ennek kiküszöbölésére ott helyben *kommunikációs-tanfolyamot* ajánlanak, ami persze elég költséges. Ez után az alapkursus után lépcsőzetesen felépített további tanfolyamok következnek, amelyek pszichoanalízis, programszerű életfilozófia és keleti vallások keverékét alkotják. A tandíjak is fokozatosan emelkednek, úgyhogy minden következő tanfolyam többbe kerül az előzőnél.

A Scientology-papok közül, akik felelősek a tanfolyamokért, első helyen az *auditor* említhető, aki az *auditinget* vezeti. Ő maga mint „kvalifikált” auditor az *audíciós-technikában* járatos. A *preclearekkel* való bábásmódra és az auditori feladatokra a scientológusok *4 Training-Routines/TRs* által készülnek fel. A *Case-Supervisor* (angol: „eset-ellenőrző”) „magas fokozatú” auditor, aki az *auditing* végzése közben ellenőrzi a „kvalifikált” auditort és szükség esetén kijavítja ennek technikáját. A külszolgálatban tevékenykedő tagok a *Field Staff Members* (angol: „területi törzs-tagok”). Ők a misszionáriusok, akik új tagokat toboroznak, és meghívják az embereket az utcáról a *személyiségteszt*ekre. A ~ hierarchiáján belül a legfelsőbb rangú pozíciót a *Guardian World-Wide* foglalja el a Saint Hill Manor-i világközpont biz-

tonsági irodájában, ahol minden magasabb Scientology-tanfolyamot el lehet végezni.

A *Guardian World-Wide*, valamint az alapító Ron Hubbard és a felesége által kiadott hivatalos direktívákat *Guardian Program Orders/GPO*-nak nevezik. Más utasítások, amiket az alapító vet papírra és a Hubbard Kommunikációs Iroda (HCO) terjeszt, a *HCO-bulletinek*, amelyeket piros színnel nyomnak fehér papírra, és az első kiadás óta (1956. július) mindmáig érvényesek, hacsak valamilyen különleges oknál fogva nem veszítették érvényüket. A *HCO Policy Letterst* ugyancsak az alapító Hubbard írja, és a kommunikációs iroda terjeszti. E hosszú időn át érvényes, zöld betűkkel nyomott közlemények *know-how-t* ajánlanak a *Scientology-egyház* számára.

Irodalom

- Haack, F. W.: *Scientology-Magie* des 20. Jahrhunderts. München, 1982.
Hubbard, L. R.: *Die moderne Wissenschaft der geistigen Gesundheit. Handbuch des dianetischen Verfahren*. Kopenhagen, 1978.
Hubbard, L. R.: *Die Wissenschaft des Überlebens. Vorhersage menschlichen Verhaltens*. Kopenhagen, 1983.

SÉMI VALLÁSOK

A ~ összefoglalóan jelölik annak a népcsoportnak vallásait, amelyeket *Sém*, Noé legidősebb fia (Ter 5,31) és a sémi népek ősapja (Ter 10,21–31) nyomán neveztek el, és amelyek a néptáblázat alapján (Ter 20,21 és köv.) e népcsaládhoz tartoznak.

A *sémi népek vallásai* közé számíthatjuk a mezopotámiai vallások közül az →akkád, az →asszír és a →babi-

lóni vallást, továbbá az →arámi-, a →mandeus-, a →szír és az →izraelita vallást, aztán a →kanaáni vallásokat a →föníciai, a →pun, az →ugariti és a →moábi vallással, valamint végül az →arab vallásokat, a →nabateus és a →palmúrai vallást.

A sémi népek valószínűleg Kr. e. 3000 körül vándoroltak az Arab-félszigetről Mezopotámiába, Szíriába

és Palesztinába. Kr. e. 2350 körül a sémi I. Saronki (2350–2300), Agade királya leigazza Lugalzageszi sumer uralkodót, és megalapítja az első sémi dinasztíát és egy olyan birodalmat, amely a perzsa peremhegységig terjed. Még a Kr. e.-i 700 előtt Dél-Arábia sémi népcsoportjai előnyomulnak a szemben fekvő afrikai szárazföldre (Abesszíniába) is.

A sémi nyelveken az isten közös szava, az *il*, *Él*, amelynek hosszabb változata az *iláh*. Ez a szó lesz aztán egyes sémi népeknél egyenesen Isten, az egyedüli isten, tulajdonneve, így a hébereknél az *Él*, a muszlimoknál az *Allah* (az „iláh”-ból az „al” határozott névelővel képezve).

A sémi népek „ kozmikus istenségei” közé a nap és a hold, a föld és a tenger istenei tartoznak. Mezopotámiában minden városnak van saját „ városistenség”-e, akinek temploma körül alakul ki a városi élet középpontja. A városisten olykor egy személyben kozmikus istenség is, így pl. a holdisten Urban vagy az *Enlil* Nipurban. Kanaánra jellemző, hogy szinte minden kisállamnak van „nemzeti isten”-e, akik közül a legel-

terjedtebb *Baal*, egy olyan kozmikus isten, aki ugyanakkor jellegzetes helyi tulajdonságokkal rendelkezik; így valamilyen „N” helyen „N” Baáljaként tisztelik. A nomád és félnomád törzseknek is megvan a saját „törzsi istenség”-ük, mint pl. „*Ábrahám istene*”, „*Izsák istene*” és „*Jákob istene*”.

Az ósidókben az ember azt hitte, hogy a halál határán túl csak pusztaság vár rá a komor alvilági tájakon. A világbirodalmak egymásutánja hozza magával, hogy egyszer csak felbukkan a testi feltámadás, és valamilyen jövőbeli jutalmazás és büntetés elképzelése.

A vallási gyakorlat leghasználatosabb módjait a szertartások, az áldozatok és az imák alkotják, amelyeket

a rang és funkció szerint osztályokba szervezett papok vezetnek.

A ~ világából keletkezik a ma még létező mandeus vallás és az összesen kilenc mai →világvallás közül négy, és pedig a →zsidóság, a →kereszténység és az →iszlám (→régivallások), valamint új vallás gyanánt a →baháizmus.

Irodalom

Hooke, S. H.: The Origins of Early Semitic Ritual. London, 1938.

Moscati, S.: Geschichte und Kultur der semitischen Völker. Einsiedeln–Zürich–Köln, 1961.

Robertson-Smith, W.: Lectures on the Religions of the Semites. London, 1927.

Smith, W.: Die Religion der Semiten. Freiburg, 1927.

SINTOIZMUS

A ~, ill. a *sinto* kínai–japán jelölése a japánok eredetileg névtelen nemzeti vallásának; a japán *tenno* („éguralkodó”) a császár származását Kr. e. 660 óta kötik az istenvilághoz. A *sinto* (tó = „út”, *sin* = az „istenek”) név először akkor bukkan fel, amikor ezt az őshonos →japán vallást megkülönböztetik ellentétessége okán és elkülönítése végett a Kr. u. 552 óta Japánban bevezetett →buddhizmustól, a *bucu-dótól* (japán: „Buddha ösvénye”). A sinto tiszta japán neve a *Kami no micsi* („a kamik [szellemek v. istenek] útja”).

A csak Japánban elterjedt ~, amelynek fő centrumai Iszében és Isumóban található, ma kb. 3 millió követővel, azaz a japán lakosság 3%-ával számol. Sok japán kettős, buddhizmushoz és ~hoz való hovatartozása miatt a *sintoisták* számát gyakran sokkal nagyobb számértékben határozzák meg.

A Japán Birodalom alapítójának (Kr. e. 660) és első mikádójának (*mi* =

„fenséges”, *kado* = „kapu”), valamint első tennőjének Amateraszu Dzsinnu-tenno napistennő unokáját tekintik. A „tenno” cím utal a japán császár isteni származására („égi uralkodó”).

Egyedül érvényes államvallásként a sinto korszaka akkor ér véget, amikor a 29. mikádó, Kimmei-tenno (540–71) az 552. évben befogadja a buddhizmust Japánba. Azóta áll vitában, vagy él szimbiózisban a két vallás. A Nara-periódus óta (710–782) összeolvad a ~ és a buddhizmus, s az ebből létrejövő keverékformát *dzókusintónak* („népszerű sinto”) nevezik. A Gjóki bonc (sz. Kr. u. 678-ban) azt tanítja, hogy a sintoista *kami* (→355. o.) azonos a buddhizmus *hotokéjával* (Buddha és bódhiszattvák). Ekkortájt alapítja egyfelől Szaicsó (Dengjó daisi; mh. 882-ben) a *szanno-sintót*, amely a sinto és a tendai-sú (→buddhizmus) ötvözte, másfelől Kúkai (Kóbó daisi; 774–835) a *rijóbu-sintót* („mindkét irányzat sintója”), a sinto

és a buddhista *singon-sú* (→buddhizmus) vegyületét, amely szerint a buddhista istenségek a sintoista *kami* megjelenései.

A Kamakura-sógunátus idején (1192–1333) a tennó csak névleges uralkodó, a tulajdonképpeni hatalom a sógun (főhadvezér) és vazallusai kezén van. A Tokugava-sógunátus (1603–1868) a külvilágtól szigorúan elzárkózva, hatalmát azzal is biztosítja, hogy a csak vallási uralkodóként tisztelt tennót megfosztja politikai hatalmától. 1700 körül keletkezik egy nemzeti sinto-mozgalom, amely a sógunátus értékét leszállítani, a tennó-tiszteletet pedig fölértékelni szeretné. Ebben a korban kísérlik meg az olyan nagy teológusok, mint Mabucsi (1697–1769), Motoori (1730–1801) és Hirata (1776–1843) a „tiszta sinto” helyreállítását. A Meidzsi-tenno alatt (1867–1912) lezajlik „a császári szabályzat megújítása”, és a császári kormány elfogadja a Hirata által tervezett állam-sinto koncepcióját. Az

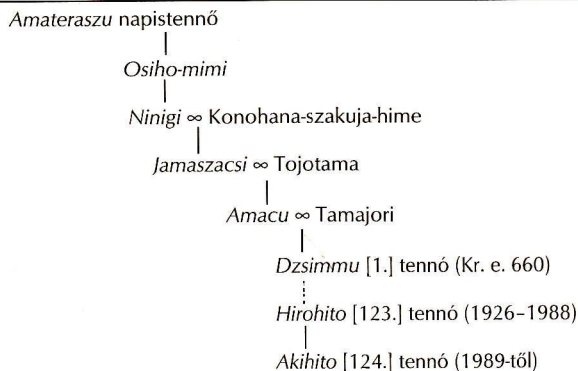

„állami sinto” és a „szekta-sinto” megkülönböztetésével az előbbi iktatja be (1868-as rendelet) államvallásnak, és ezt azzal indokolják, hogy a szekta- ~on vallást, az állami ~on pedig a tennó és ősei előtti tisztelet polgári megnyilvánulását kell érteni. A tennó most áttelepül Edo városába, amely 1869-től a Tokió („keleti főváros”) nevet viseli. 1871-ben császári rendelet a ~t ismét szigorúan elválasztja a buddhizmustól, úgyhogy az előbbi *Dzsui-icu-sintónak* („kizárólagos sinto”) nevezik. Az 1913–45 közötti években a Sűkjó-kjoku állami valláshivatal gyakorol állami ellenőrzést minden más nem sintoista vallás fölött.

A sinto és az államhatalom közötti szoros kapcsolat Japán kapitulációja után (1945) ér véget, amikor Hirohito (sz. 1901-ben), aki 1926. december 24-én 123. tennó gyanánt került a császári trónra, 1946. január 1-jén nyilvánosan visszavonta, hogy ő „jelenkori *kami*”, és hogy a japán néphez való kapcsolata a japán mitológiából vezethető le. Japán 1947-es alkotmánya óta a tennó már csak reprezentatív funkciót tölt be az államban, és a sinto mint államvallás hivatalosan megszűnt. Az állami sinto helyét ma a „szentély-sinto” foglalja el.

A ~ ma két nagy irányzatot foglal magában, mégpedig a „szentély-sintó”-t és a „szekta-sintó”-t. A követők aránya 80 a 20-hoz. A „szentély-sinto” ma több mint 80 000 szentéllyel rendelkezik Japánban, ezeknél kb. 22 000 pap és papnő látja el feladatát. A „szekta-sinto” 145 olyan különböző irányzathból tevődik össze, amelyeken ma részben önálló vallási közösségeket értenek. Ehhez tartozik egyebek közt az izumo-taisa-kjó, a →konkókjó, a →kurozumikjó, mitake-kjó, sinri-kjó, a →tenrikjó, és a sinto taikjó (= sinto hon kjoku), amely a régi sinto terjesztését választotta feladatául.

A *kami* („fent, a felső, szellem”) itt kulcsfogalom, mégpedig a „magasabb lény” értelmében. *Kami-karak-*

A japán császári ház nemzetségfája

terrel rendelkezik minden, ami vallásilag tiszteleltre méltóan jelenik meg: az ég és a föld istenségei, a szellemek, az állatok, a növények, a hegyek, a tavak, tehát minden, ami rendkívüli. A tennó is, a japán császár, *kami*nak tekinthető. A *kami-lények* nagy száma miatt 8 millió *kamiról* beszélnek (jao-jorozu-no-kami), a japánok *sin-kokunak* („a kamik országa”) nevezik hazájukat.

Japán keletkezését így beszéli el a mítosz: valamikor a két testvér, *Izanagi* („a körüludvarló”) mint égatya és *Izanami* („a körüludvarolt”) mint földanya, ott áll az ég függőhídján, és oly sokáig kevergeti a drágakőláncduszájával az eredeti sóáradatot, amíg ez megsűrűsödik. Amikor aztán kihúzzák belőle a láncduszájukat, a lehulló csöppekből keletkezik Japán első szigete. Leszállnak erre a szigetre és nemzés útján további szigeteket és összesen 40 istenséget teremtenek. Futami előtt, az Isze-szentély közelében fekvő tengerparton, két szikla magaslik ki a tengerből, amelyeket az isteni őspár *mjóto-ivájaként* („menyegzői sziklák”) ismernek. Minden évben január 5-én újjal cserélik ki a két sziklát összekötő szalmakötelet. A világ létrehozása után az istenpár elválik egymástól; az égatya felmegy az égbe, a földanya pedig le az alvilágba, és ezzel megkezdődik a világ-

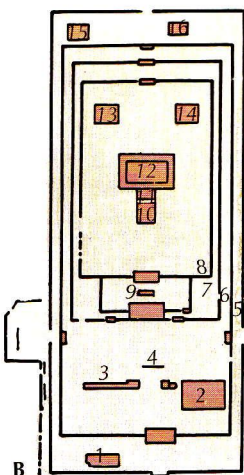
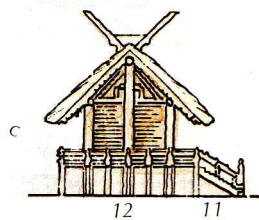
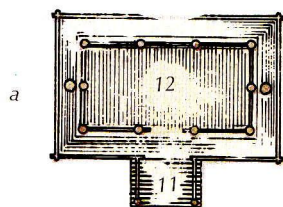
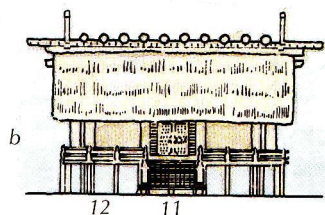
korszak. *Izanagi*, az égatya az ég fölötti uralmat átadja a napistennőnek, *Amateraszunak*, az éj fölöttit a holdistennek, *Cuki-jominak* és a tenger fölöttit a viharistennek, *Szusza-noónak*.

Amaterasu („az égen viágító”) a legjobban tisztelt istennő. Amikor egyszer testvére, a viharisten *Szusza-no-ó* szétrombolja a földön az általa létesített vizesárkokat és rizsföldeket, a napistennő megsértődve visszavonul „égi sziklabarlang”-jába, úgyhogy a földre örök éjszaka borul. Az emiatt szomorú isteneknek csak furfanghoz folyamodva egy tükörrel sikerül a napistennőt a rejtékhelyről előcsalogatni, s ezzel véget ér az örök éjszaka a földön. A napistennő földre hozott tárgyai: a tükör, a kard és a drágakő ma is a sinto fő jelképei, és nem hiányozhatnak egy szentélyből sem. A szalmakötél (*sime nava*), amellyel az istenek az előcsalt *Amaterasu* mögött bezárták a barlangot, a sinto-szentély kelléke.

Amaterasu napistennő unokáját, *Ninigit* teszi meg a nyolc szigetből álló Japán urává, aki ezzel annak a máig fennálló japán császári háznak isteni ősapja, amelynek mindenkori feje a tennó („égi uralkodó”) nevet viseli.

Más ismert istenségek között a sinto-ban ott van *Inari*, a rizsisten, akinek

Szentélyépület alaptípusai

A Szentély alapsémája, Isze-dzsingú, Isze-szentély (Japán)

- a) a honden alaprajza
- b) a honden előlnézete
- c) a honden oldalnézete

B Szentély és környezete, Isze-dzsingú – Kotai-dzsingú (Japán)

- 1. déli őrház
- 2. sidzsóden
- 3. isi-cubo (a felügyelő sintó pap helye)
- 4. nakanoe torii
- 5. első kerítés (itagaki)
- 6. második kerítés (tono tamagaki)
- 7. harmadik kerítés (ucsi tamagaki)
- 8. negyedik kerítés (mizugaki)

9. Bangaki-kapu

10. védőtető a szentély bejárata előtt

11. lépcsőfelfjáró

12. főcsarnok (honden)

13. nyugati kincsház

14. keleti kincsház

15. Okitama no Kami temploma

16. északi őrház

C Szentélykörzet tengeröbölben, Icusima-szentély (Japán)

1. torii

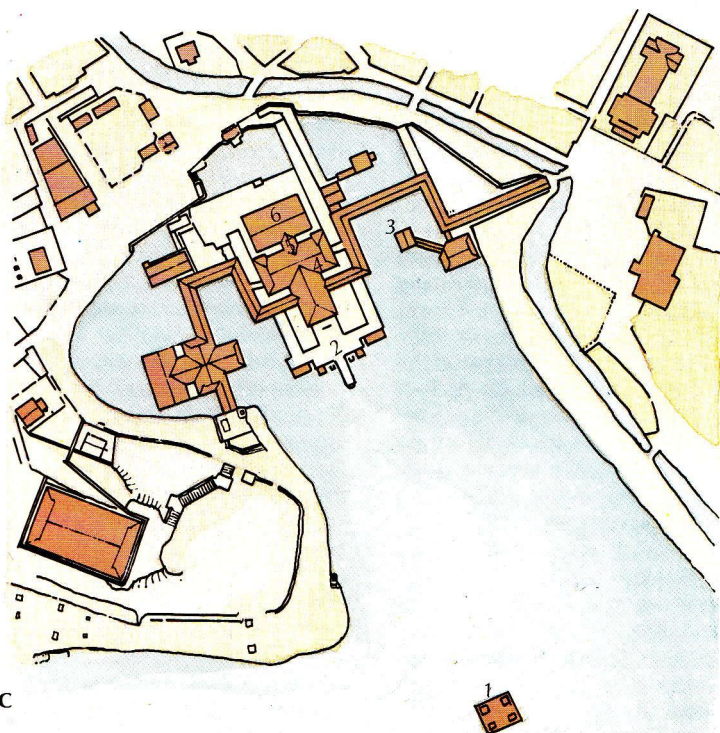
2. a szakrális táncok emelvénye

3. nő-színpad

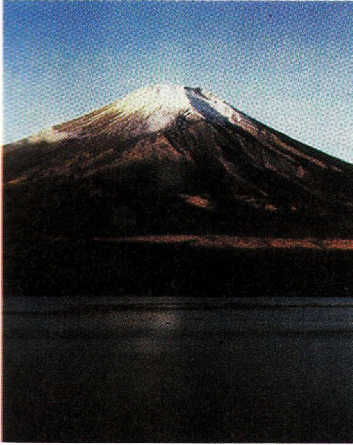
4. haiden (kultuszcsarnok)

5. ai-no-mo (fedett folyosó)

6. honden (főcsarnok)

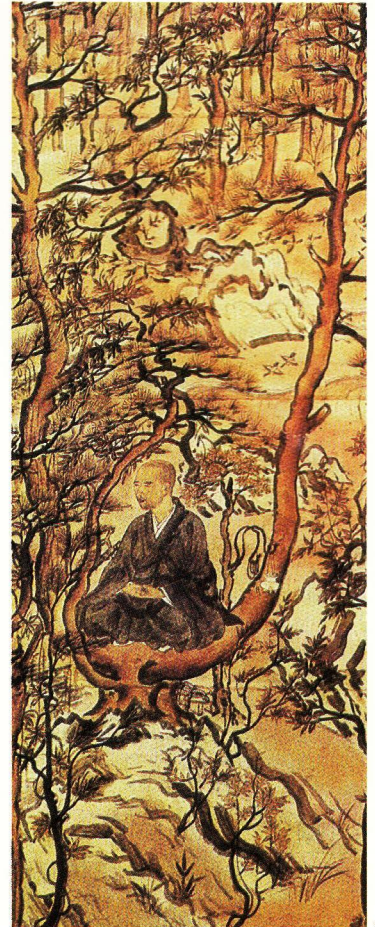
1

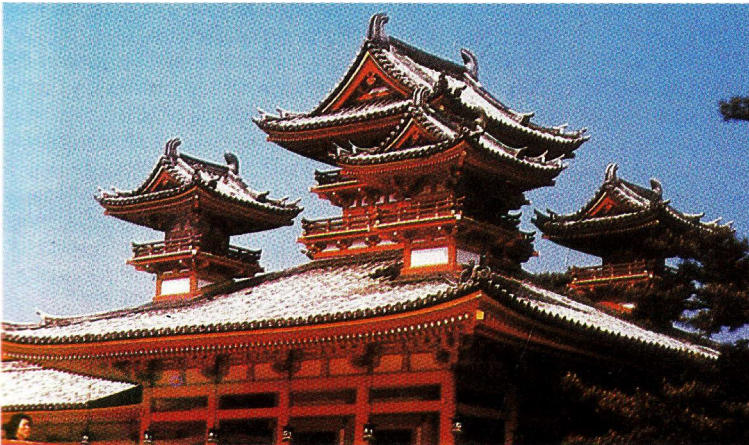
2

3

4

5

1 Fudzsijama, a japánok szent hegye, egyben az ország legmagasabb csúcsa és vulkánja

2 Amaterasu napistennő, 19. sz.

3 Hirohito japán császár (1926–1988) és 123. tennó

4 Mióe (1173–1232) rióbu-sintó pap, 13. sz., függő tekercs, 58,6 × 146 cm. Kiotó, Kózándzsi

5 Heian szentély, 794–1185 (1895-ben felújították). Kiotó

szentélyei előtt rókafigurák állnak. A sinto szerint a róka Inari követe, és a rizsföldek védelmezője. Egy másik istenben, *Kami-Musubiban* a születések és a keletkezés urát tisztelik. Az a *Kane-no-kami*, akit Kondzsinnek is neveznek, fémmisten, s mint ilyen haragjában az emberekre szenvedést és halált zúdít. Az esőisten, *Taka-Okami*, aki a hegyekben lakik, sárkány formájú. Az egykori békés Ojin császár (270–312) mint *Hacsiman* hadisten részesül tiszteletben. Ijejaszu Tokugava-sógun (1542–1616) és unokája, Ijemicu *kamiját* a pompás nikkói templomlétesítményben tisztelik. A *háborúban elesettek kamija* előtt pedig a Jaszukuni-szentélyben Tokióban tesszük tiszteletüket a sintoisták.

Helyi védőistenségei egyaránt vannak falvaknak, városoknak és körzeteknek. Ezek szentélyeihez viszik az újszülött fiúkat 31, a lányokat 33 nappal a születés után, hogy ott a védelmük alá helyezzzék őket, és hogy nevet kapjanak.

A meghalni íge megfelelő japán szava a *sinuru* (si = „szél, lélegzet”, *inuru* = „eltávozni”), és azt értik rajta, hogy a lélek a halál beálltakor elhagyja a testet. A nép gyermekei, ha elhunynak, az alvilágba, a *jomi-no-kuniba* („az éj országá”) kerülnek, ahol Izanami istennő, az elhunytak között az első, uralkodik. A császár és a császári ház hozzátartozói viszont, Amateraszu napistennő utódaiként, egyenesen az égi világba térnek vissza.

Az ójapán etikát a *norito* (→ 359. o.) nevű szertartási ima foglalja össze. Tilalmas egyebek közt átszakítani a rizsföldi gátakat vagy eltömni a vizes-árkokat a rizsföldeken. Különösen nagyra tartják az engedelmisséget, a hűséget és a becsületességet, mert összefügg az ősök tiszteletével és az erkölcsi tudattal. A *bu-sidó* („a busi [harcos] útja”), ill. a szamuráj eszménye megköveteli a kötelességtudást, az őnralmat, sőt a halálmegvetést, ha országos érdekekről van szó.

A sinto sok ünnepet tart számon. Az év az *aratásért könyörgő ünnep*tel

kezdődik, ezt követi február 11-én az első tennő trónra lépésének *emlék-ünnep*e, majd április 8-án Dzsinnmu császár halálának *emléknapja*. A nagy *tisztulás ünnep*ére évenként június 30-án és december 31-én kerül sor, az új *rizs ünnep*ére pedig október 17-én. Egész évben el-elzarándokolnak a szent hegyekhez, amelyek közt a legkedveltebb a Fudzsjama, Japán legmagasabb hegye. A szentély főünnepét *macurinak* hívják.

A szentély meglátogatása három cselekményből áll: 1. a rituális tisztálkodás aktuálából (*harai*), 2. az áldozati adomány felajánlásából (*sinszen*), 3. a rituális ima elmondásából (*norito*) és a szentély *kamijával* való szimbolikus lakomából (*naorai*), amihez a pap (*kannusi*) vagy a *miko* (papnő) egy pár csópp rizsbort (*miki*) adagol.

A rituális tisztaság elérésére a *harahi* (japán: „eldobás”) szolgál, az a tisztálkodási ceremónia, amikor is sós vízzel locsolják meg magukat, s ezáltal megszűnik a kultikus tisztátalanság (*kegare*). Az áldozati adományt élelmiszerek, pl. rizspogácsa vagy rizspálinka (*szake*), ruhaanyagok és cseresznyefaágak (*szakiki*) képezik.

A nagyon régi hagyományra utaló kultikus *kagura-táncok* pantomimikusan mutatják be a régi isteni mítoszokat. A kb. 35 különböző táncot „kegyes gyermekek” (*miko*) vagy „istengyererek” (*kanko*), azaz 10–12 éves lányok, többnyire a papok lányai adják elő.

A papok szolgálati öltözete sima fehér ruha és fekete taftsapka (*ebosi*) s egy jogar (*saku*) mint méltóságjelvény. A papok és a papnők feladatai közé tartozik, hogy naponként bemutassák a reggeli és esti ételáldozatot, és ünnepek alkalmával (*macuri*) elmondják az imákat (*norito*), valamint hogy közreműködjenek esküvőn és temetésen.

A tájban gyakran különösen tetszetősen elhelyezett kb. 80 000 szentély többnyire víz mentén épül, hogy a látogatók számára, mielőtt belépnének a szentélybe, lehetővé tegyék a

rituális tisztálkodást. A szentélyek, amelyeket *mijának* („előkelő hely”) vagy *dzsingának* („istenszékény”) neveznek, egy szentélykörzeten belül állanak, ahova a bejáratot egy vagy több *torii* („madárülés”) alkotja. E pirosra mázolt díszkaput két faoszlop alkotja, fent kettős, kétoldalt kinyúló gerendával. Kövek vagy bronzlámpák veszik körül a díszkaput.

Maga a szentély többnyire kicsi, és az ójapán faház stílusában van építve. Két, egymás mögé helyezett épületből áll, az előlő és nagyobb kultuszcsarnokból (*haiden*), és a hátsó és kisebb főcsarnokból (*honden*), amelyet *sinden*nek („kami-ház”) is hívnak. Gyakran fedett folyosó (*aino-mo*) köti össze a két épületet. A két csarnok közül az előbbiben a hívek az imát mondják, és bemutatják az áldozatot. Az utóbbiba nem léphet a laikus, mert ebben van a *kami* lakása, és itt őrzik az istenség, helyesebben a *sintaija* („istentest”) emlékeit. Ezt *mitama-sirónak* („szubsztrátum, helytartó”) hívják, és az istenséget reprezentálja. Ilyen *sintai* az iszei szentélyben Amateraszu napistennő fémtükre.

A szentélyeknek három fő típusuk van: 1. a tisztán helyi szentélyek, amelyekben a hely *kamija* (*udzsigami*) tartózkodik, 2. az egész országban található bizonyos személyeknek és eseményeknek szentelt szentélyek, pl. az Inari-, Tosugo- és Tenmangu-szentélyek, és 3. a nemzeti szentélyek, pl. az Isze- és az Izumo-, valamint a Medzsi-szentély. A Tokióban lévő Jaszukuni-szentély egészen különleges: a háborúban elesett összes japán tiszteletére szolgál.

Odahaza minden sinto családnak van egy *kami-danája*, egy olyan párkánya, amelyre sok kis ereklyetartót (*mija*) állítanak fel, és amely előtt ételeket és cseresznyefaágakat (*szaszaki*) mutatnak be áldozatként.

A ~ fontos forrásművei a 8. sz.-ban a *Kodzsikiben* és a *Nihongiban* kodifikált szent szövegek. A *Kodzsi* a legrégibb japán történelemkönyv, és

együttal a legrégebb nyelvemlék. A Gemmjo-tennő császárnő (708–14) által megbízott tudós Óno-Jaszumaru gyűjti össze Japán régi hagyományait, és adja ki őket 712-ben a *Kodziki* („A régi idők krónikája”) c. műben, amely Japán történetét az istenek korszakától Szuiko császárnő haláláig (Kr. u. 628) beszéli el. Nem sokkal később, 720-ban Toneri herceg (676–735) tárja a világ elé az általa és több tudós által írt *Nihongi* („Japán évkönyvei”), amely a Japán Birodalom első hivatalos történetét adja elő a mitikus előidőktől Kr. u. 697-ig.

A *Nihongi* toldalékának tekintik azt a *Kogo suit* („A régi történelem összegyűjtött maradványai”), amit Imbe Hironari állított össze 808-ban, s amely a sinto számára szintén fontos forrásmű.

Éppoly fontos a *Kudziki* („Az őskor viselt dolgai”), amelyet Sotokutaisi herceg írt Kr. u. 620-ban, valamint az *Engisiki* („Rendszabályok az Engi-korszakból”) is, egy szertartáskönyv, amelyet Fudzisivara Tokihira, valamint Fudzisivara Tadahira állított össze, és 927-ben tett közzé. A mű az 1–10-ig

terjedő kötetekben a sinto rituáléját tartalmazza, és itt, a 8. könyvben található az a 27, költői prózában fogalmazott szertartási ima (*norito*), amely ma a legrégebb japán nyelvemlékek közé tartozik.

Időrendi táblázat

A keresztény időszámítás előtt

660 Dzsinnmu [1.]-tennő megalapítja a Japán Birodalmat

A keresztény időszámítás szerint

710–82 A Nara-korszak. A ~ és a buddhizmus összeolvadásának kezdete

685 Az Isze-szentély. Elkezdődik a szentély periodikus újjáépítése

712 Óno Jaszumaru kiadja a *Kodziki*t

717 Az Izumi-szentély, a legrégebb sinto szentély; a mai épület a 18. sz. közepéről való

720 Befejezik a *Nihongi*t

927 Összeállítják az *Engisiki*t

18. sz. A nemzeti neosinto-mozgalom keletkezése

1868 A ~ államvallás lesz

1946 Hirohito császár (1926–1988), a 123. tennő kijelenti, hogy nem jelenkori kami többé. Az állami sinto ezzel véget ér

Irodalom

Aston, W. G.: *Shinto. The Way of the Gods*. Tokio, 1968.

Florenz, K.: *Die historischen Quellen der Shinto-Religion*. Göttingen, 1919.

Holtom, D. C.: *Modern Japan and Shinto Nationalism. A Study of present-day Trends in Japanese Religion*. Chicago, 1947.

Martin, J. M.: *Le Shintoïsme. Religion nationale du Japon*. I–II. Hongkong, 1924/27.

Numazawa, F. K.: *Die Weltanfänge in der japanischen Mythologie*. Fribourg, 1946.

Okano, H.: *Die Stellung der Frau im Shintō*. Wiesbaden, 1976.

Ono, S.: *Shinto. The Kami Way*. Tokio, 1962.

Schiller, E.: *Shinto, die Volksreligion Japans*. Berlin, 1947.

Schurhammer, G.: *Shinto*. Bonn–Leipzig, 1923.

Watanabe, Y.: *Shinto Art: Ise and Izumo Shrines*. New York–Tokio, 1974.

Zum Verhältnis von Staat und Shinto im heutigen Japan. Wiesbaden, 1981.

SIO-VIVI-MOZGALOM

A ~ a *Sio-Vivi* nevű próféta által a Szamoa-szigeteken 1863-ban életre hívott és róla elnevezett vallási mozgalom, amelyet az ígéhirdetés közép-pontjában álló *Sisu Alaisa* üdvözítő nyomán *Sisu Alaisa Expectation*nak (angol: „Sisu Alaisa várása”) is neveznek.

A mozgalom a polinéz törzsi vallások új hajtása, és ezért Óceánia → új vallásai közé sorolható.

A holland Jacob Roggeveen által 1722-ben felfedezett Szamoa-sziget-csoport lakóit Londonból érkező keresztény metodisták térítik keresztény hitre, 1850 után pedig német kereskedelmi cégek létesítenek itt te-

lepeket. Ekkor, 1863-ban lép *Sio-Vivi* a nyilvánosság elé *Tangaloa* főisten nevében, aki a világ legfőbb ura és teremtetője. Profetikus üzenete összeköti a régi polinéz hagyományokat és a keresztény elképzeléseket. *Sio-Vivit* egy, a gyógyításhoz jól értő próféta tan támogatja működése során.

Sio-Vivi a világ közeli végét és *Sisu Alaisa* üdvözítő küszöbön álló eljövételét hirdeti. *Sisu Alaisa*, a főisten fia a tenger hullámain járva, eléri a szigetek partjait, és a *Sio-Vivi*-követők számára mindenféle jó dolgot hoz magával, és mindent újjá és jobbá formál.

Az üzenet hallatán sok őslakó felhagy megszokott munkájával, mert ezután már fölöslegesnek látja a javakat fáradtságos munkával megszerelni.

SPIRITIZMUS

Az újkori ~ (a latin *spiritus*ból = „szellem”) szellemfaggató mozgalom. 1848-ban az USA-ból indult ki, és ma világszerte elterjedt. A *médium* (latin: „közép”) miatt – mert nagy jelentősége van a spiritiszta üléseken, a *széanszokon* – a ~t *médiumizmus*nak is nevezik. A modern ~ hitmozgalomként a „kísérleti vallás” igényével lép fel, mert a médium közvetítése „igazolható” kapcsolatba hozza az elhalt emberek szellemét az élőkkel.

A modern ~ követőit, akik a saját hitvallásukat látják benne, a *Spiritiszták Világszövetsége* kapcsolja össze. Számszerűleg 6,7 millió főt számlálnak a Föld 28 országában. A ~ Dél-Amerikában különleges szerepet játszik, az összes spiritiszta 99,7%-a él itt, kétharmaduk (4 677 000 ember) Brazíliában.

A brazil ~t az afroamerikai (→umbanda) és a kardecista irányzat határozza meg. Az előbbi a katolikus →kereszténységet kapcsolja össze az afrikai és/vagy amerikai animizmussal. Tulajdonképpen egy afroamerikai, szinkretista kultuszról van szó, amelyet keresztény elemek szönek át. A *kardecisták* Brazíliában olyan spiritiszta közösséget alkotnak, amelynek egyházszerű szervezeti formája van. Nevét *Allan Kardec*ről (L. D. Rivail álneve; 1804–69) kapta. A két irányzatnak körülbelül ugyanannyi követője, egyaránt több millió tagja van.

A modern ~t, amely a materializmus és a racionalizmus ellenhatásaként jött létre, az új vallási mozgalom közé számíthatjuk.

A ~ azonban 1848 óta nem pusztán sajátos „hitvallás”, hiszen a spiritiszta elemek számos vallásnak integráns részei, felbukkannak, ahogy a vallástörténet tanúsítja, az →őstörténeti vallásokban, az →asszír, a →babiloni, az →egyiptomi, az →azték, az →inka vallásban éppúgy, mint a

→mexikói, a →kínai, az →indiai, a →tibeti és a →misztériumvallásokban, a →taoizmusban, a →gnoszticizmusban, a kabalista →zsidóságban, de a különböző mai →törzsi vallásokban, valamint a →caodaizmusban, a →lorenziánusoknál, a →Lorber és a →Teozófiai Társaságban.

Az újkori ~ mint tömegmozgalom Amerikából indult hódító útjára. A látnok *Andrew Jackson Davis* – akinek 1843 óta látomásai vannak, „szellemek általi benyomások”-at érzékel – 1847-ben New Yorkban teszi közzé a szellemiktálásokból keletkezett *Principles of Nature, her Divine Revelations and a Voice to Mankind* c. könyvét, amelyet mindenfelé olvasnak. Amikor pedig 1848-ban a két metodista farmerlány, *Leah* és *Katie Fox* Hydesville-ben (New York) kopogtató szellemjelenségeket tapasztalt, a szellemfaggató módszer – amelyet attól fogva ~nak neveznek – gyorsan elterjed az egész világon. Először Franciaországban kap lábra, ahol 1850 körül a *mesmeriánusok* társaságában észlelt „szellemközlések”-et *L. D. Rivail* (álneve *Allan Kardec*) gyűjti össze *Le livre des esprits* c. könyvében (Paris, 1856), és ezekkel a közlésekkel alapozza meg a *kardecista* spiritiszta mozgalmat. Különösen erős ösztönzést kap a ~, amikor *D. D. Home* 1860-ban áttelepül Amerikából Angliába. Most itt jön létre számos spiritiszta kör, egyesület és folyóirat. 1882-ben pedig megalakul a *Society for Psychical Research* (angol: „Társaság a pszichikai kutatásért”). Miután az inkvizíció római kongregációja már 1856-ban megengedhetlennek nyilvánítja a katolikus keresztények számára az elhunytak megidézését, a Szent Officium 1917-ben még a részvételt is megtiltja a híveknek a spiritiszta üléseken. 1920-ban megszűletik Párizsban az *Institut Métapsychique International*. Mivel jelen-

tős azoknak a keresztényeknek száma, akik rokonszenveznek a ~sal, 1931-ben megalakul Angliában a *Christian Spiritual League*, amely „világ-imaközösség”-ként minden föld-részre távgyógyításokat továbbít. A Spiritiszták Világszövetsége meghatározott időközönként világkongresszusokat rendez.

Míg az okkultizmus és a parapszichológia nem idegenkedik az érzékföltölti világgal kapcsolatos tudományos munkák eredményeinek felhasználásától, addig a spiritizmus eleve határozott jelentést ad az „okkult” jelenségeknek. Az érzékföltölti értelmezésével válik a ~ „hitvallás”-sá. Az okkult jelenségekben megnyilvánuló *spirits* (angol: „szellemek”) túlvilági hatalmak, s ezért az elhunytak szellemei, akiknek a túlvilág lakóiként nagyobb tudásuk van, mint az e világi embereknek, készek arra, hogy ezt a tudást egy *médium* révén közöljék az emberekkel. A szellemek közlései – „üzenetek odaátrol” – mintegy a kinyilatkoztatás rangjára emelkednek, és átfogó világszemléletet kínálnak.

E világszemlélet reményt keltő felvilágosításokkal szolgál, „amelyek az emberi lét kínzó talányait értelmileg és lelkiütileg megnyugtató módon megoldják”, azaz a haláltól való félelemmel szembeállítják a halál utáni élet bizonyosságát. Az elhunytak iránt érzett gyász ellenében a velük való örömdetes viszontlátásról, a bűnhődés és ítélkezés miatti félelem helyett pedig az öntökeletesítéssel elérhető üdvörl adnak bizonyóságot.

E világszemlélet legfontosabb és legtöbbet vitatott területei a túlvilág, a halál, ill. azok a törvények, amelyek meghatározzák az élők és a holtak sorsát. A szellemek nyilatkozatai az élők életvitelére és magatartására vonatkozó tanácsok. Az élők és az elhunytak szellemei közti kapcsolat a

spiritisza üléseken jön létre a médium közvetítésével. A médium az érzéken túli észlelés vonatkozásában rendkívüli képességek birtokában van, ilyen pl. a megérzés és a *telepátia* (görög: „távolba érzés”), és képes pszichikailag s nem mechanikusan befolyásolni a materiális folyamatokat, ilyen pl. a *pszichokinézis* (görög), a *telekinézis* (görög: „távmozgatás”), a *levitáció* (latin: „felemelkedés”) vagy

a *materializáció* (újlatin: „megtestesülés”).

Irodalom

- Arrighi, G. M.: Spiriti e spiritismo moderno. Turin, 1954.
Horkel, W.: Botschaft von drüben. Hamburg, 1961.
Kardec, A.: Das Buch der Geister. Die Grundsätze der spiritistischen Lehre. Leipzig, 1903.

- Kloppenburger, B.: O Espiritismo no Brasil. Petropolis, 1960.
Mattiesen, E.: Das persönliche Überleben des Todes. I–III. Berlin, 1962.
Seligmann, K.: Das Weltreich der Magie. 5000 Jahre Geheime Kunst. Stuttgart, 1958.
Spirits, Shamans and Stars. Perspectives from South America. Szerk.: D. L. Browman–A. Ronald. Berlin, 1980.
Tenhaeff, W. H. C.: Het Spiritisme. Den Haag, 1952.

SUMER VALLÁS

A ~ egy, a sémi népek megjelenését megelőző nép vallása, amely a Kr. e.-i 3000–1950 közötti időszakban Mezopotámia déli részén lakik, a Perzsa-öbölbe akkor még külön-külön ömlő Eufrátesz és Tigris folyó alsó folyásánál. A sumerek *Ki-en-girának* nevezik országukat. Ők hozzák létre a két folyam vidékének legrégebb városi kultúráját, és majdan ők lesznek a sémi akkádok (→akkád vallás) előfutárai és tanítói.

A *sumerek vallása* a →mezopotámiai és az →elő-ázsiai vallásokhoz tartozik.

Mezopotámia (= „a folyók közötti ország”) déli részén Kr. e. 3000–2800 körül telepednek le a sumerek, majd megalapítják és megszervezik városállamaikat. Minden teokratikusan kormányzott városállam élén a papfejedelem (*enszi*), ill. a szakrális király (*lugal* = „nagy ember”) áll, aki egy személyben egyesíti az uralkodó, a bíró, a főpap és a hadvezér tisztségét, és csaknem mitikus tiszteletben részesül. A legjelentősebb városállam Kis, Mária, Uruk és Ur, és hozzájuk társul még kultuszközpontként Lagas, Larsza, Umma és Nippur.

A *kisi* 1. dinasztia tizenkettedik, „özönvíz utáni”, legendás királyát *Etanának* nevezik, ő az a „pásztor, aki az égbe ment”. A hengerpecséteken

ezt többféleképpen ábrázolják. Látni lehet, ahogy egy sas hátán az égbe száll, hogy lehozza onnan gyermektelen neijének „a szülés gyógyfűvé”-t. De abban a pillanatban, amikor eléri a célt, lezuhan a mélybe a sassal együtt. A *kisi Meszylim* király alatt (Kr. e. 2600–2550 körül) feladják az állam és a vallás egységét, mert szét akarják választani a politikai hatalmat (palota) és a vallási funkciót (templom).

Az *uruki* 1. dinasztiából egy-két király megistenül, így *Lugalbanda* („az erős király”), aki „pásztor” (*szipar*) címmel az uralkodóház harmadik királya, és 1200 éven át uralkodik Urukban. A mítosz szerint ő a kozmokrátor, miután legyőzte *Imdugudot*, a viharadarat, aki elrabolta az istenektől a világ fölötti uralom eszközét, a „sorstáblák”-at.

Uruk negyedik királya *Dumuzi* (sumer: „törvényes fiú”), aki a „halász” címet viseli, s később a nyugati sémi népek *Tammúzu* (babilóni), ill. *Tammúz* (héber) nevű termékenységistenévé emelkedik. Ő az, aki a mítosz szerint minden évben meghal a nyári hőségben (június–július), és ő az, akinek le kell szállnia az alvilágba. De Inanna istennő, aki az újra feléledő növényvilágot jelképezi, mindannyiszor utánamegy, és megmenti őt a

felvilág számára, úgyhogy Dumuzi új életre kel.

Uruk ötödik királya *Gilgames*, „Kul-laba ura” – ő a Gilgames-eposz hőse (→364. o.).

A lagasi dinasztiából a papfejedelem, *Gudea* (2050–2000) a legismertebb, a fennmaradt, őt ábrázoló szobrok miatt.

Ur (ma: Tell-el-Mukajjar) városállam a 3. dinasztia alatt (2065–1950) éli virágkorát. „Kaldeai Ur” a holdisten fő kultuszhelye, itt található a legépebben megmaradt mezopotámiai *zikkuratok* romjai, és Ábrahámnak, Izrael ősapjának szülővárosa (Ter 11,28–31). Eredetileg minden városállam tiszteli a saját főistenségét a mellékistenségeikkel együtt. Valamely városállam politikai győzelme egy másik fölött azonban egyúttal azt eredményezi, hogy a legyőzöttek kultuszát és istenit átveszik a győztesek, úgyhogy az istenségek végül összesen 3600-an lesznek, amely összeg a szexagezimális rendszer alapszámának négyszete (60 × 60). Ezek az istenek különülnek el aztán minőségek és szerepek szerint, és foglalják el helyüket egy leszármazásrendben, az emberi rokoni kapcsolatokhoz hasonlóan, s ez az oka annak, hogy az istenek – éppúgy, mint a földi fejedelem és a király – nagy udvartartással

rendelkeznek, és alacsonyabb rendű istenségek veszik körül őket. E funkcionális különbségtevésen belül a „kozmosz” háromság áll az istenségek élén.

A legfőbb isten közöttük An (sumer: „fent, ég”) égisten és az istenek királya, Ki („föld”) férje, Enlil és Inanna atyja. Uruk városában van kultuszának központja. Nevének írásjegye, egy csillag, egyúttal általában az isten, a *dingir* (sumer: „isten”) szójele és determinatívusza.

A légtér és a viharok, az elemi csapások és az özönlvén istene *Enlil* (sumer: „vihar úr”). An és Ki fiának tekintik őt, és őrá vezeték vissza An és Ki, az ég és föld elválását; ő Ninlil („vihar úrnő”) férje, Nanna és Ningirsu atyja. Enlil választja a fejedelmeket az ország és a négy világtáj pásztorává. Fő kultuszhelye Nippur városában az Ékur (sumer: „hegyi ház”) templom, amely jelképes világhegy és az istenek székelye.

Enki („a lent, a mélység ura”) a föld alatti édesvízű óceán és a források ura, amelyektől megtermékenyül a föld, s azonkívül a bölcsesség, a művészetek és a mágia istene. Felesége Ninkí, ill. Ninhurszag (sumer: „a hegyiségek úrnője”), ill. Ninmah („felmagasztalt úrnő”) föld- és anyaisztendő. Enki fő kultuszhelye Eridu városában az Éengurra szentély. Ez a templom a legrégebb az eddig feltártak közül. Négyszögletes alaprajzú, 4 m oldalhosszúságú építmény, kis fülkével a szobor, ill. az isten emblémája számára, amely előtt asztalszerű oltár áll.

Az említett „kozmosz” háromságon kívül van egy „asztrális” triász is. A legfőbb asztrális isten *Nanna* holdisten. Nannát Enlil fiának tekintik, valamint Ningal (sumer: „nagy úrnő”) férjének, Utu és Inanna atyjának (semmibe véve az imént említett An apaságát). Sarlóforma sajkájával Nanna naponta áthalad az éjszakai égbolton, és 30 napos hónapokra osztja az évet. Egyik kultuszhelye Ur városa az Ékiszugal szentellyel.

1

1 Gudea, lagasi pap- király, Kr. e. 2000 k., diorit. Párizs, Louvre

2 Istennő vizesedénnyel, Mári, Kr. e. 18. sz., 1,42 m. Aleppó, Nemzeti Múzeum

3 Urból származó mozaik: ünnepi lakoma és az áldozati állatok felvonulása, Kr. e. 2660 k. London, British Museum

4 Az „uruki hölgy” (főpapnő) maszkja, Kr. e. 2700 k., alabástrom, 22 cm. Bagdad, Irak Múzeum

5 A Nanna-zikkurat, Kr. e. 2050–1985. Ur (Irak)

Az itteni híres zikkurat neki van szentelve.

Ó Utu, sumer ország ura,
az emberek atyja!
Ha nyugodni mész,
akkor elalszik veled a világ.
És ha te, ifjú Utu, felkelsz,
felébred veled álmából az ország.
Ha nem vagy itt,
akkor egy madár se keres magvat,
az ember se él helyesen.
Annak, aki egyedül ballag az úton,
testvérén te mész az oldalán!

Utu napisten egyben a jog őrzője és bíró is. Nanna és Ningal fiának tekintik őt.

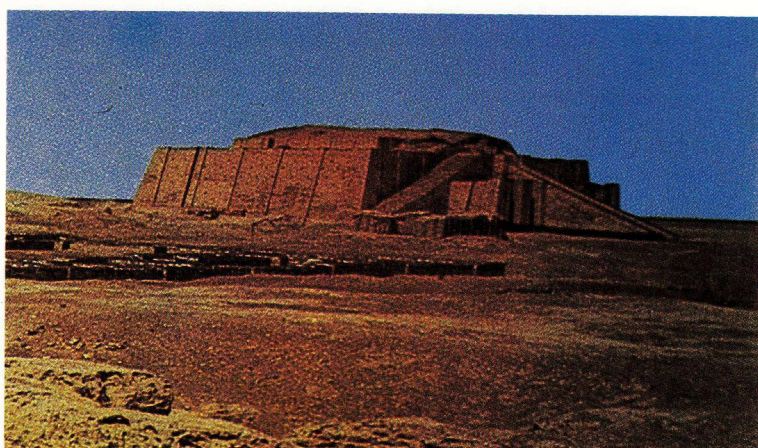
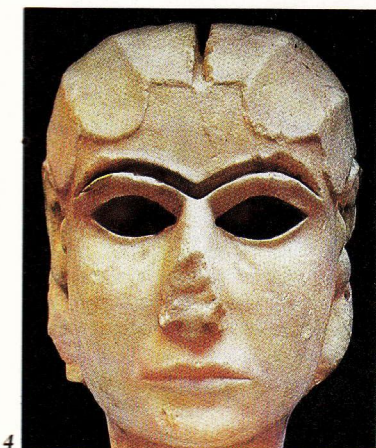
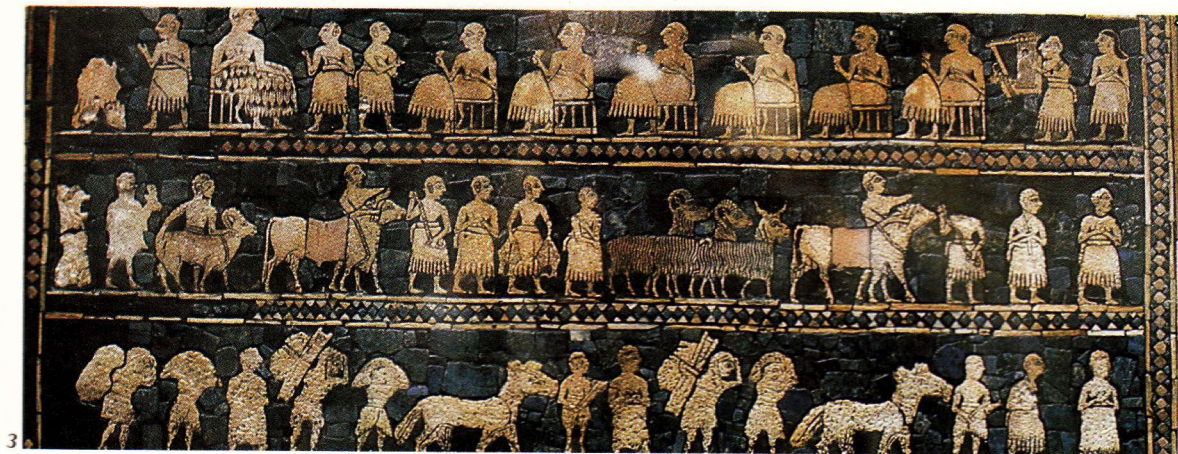

2

naponta áthalad kocsijában a nappali égen, és eloszlatja a sötétséget. Éjszakai útja alatt, amikor az alvilágon megy keresztül, ő a nagy bíró-isten. Attribútuma egy korongra rajzolt, több sugarú csillag. Kultuszhelyei közé Larsza és Szippar városa tartozik, ahol a templomai mindig az Ébabbár („világító ház”) nevet viselik.

A Vénusz bolygó, az est- és hajnalcsillag istennője *Inanna* („az ég úrnője”) égkirálynő, de a föld termékenysége és a szerelemnek is ő az istennője. Nanna (és a fent említett An) lányának és Utu nővérének, valamint An feleségének tekintik. Fő kul-

tuszhelye, Uruk város Éanna („az ég háza”) főszentélye.

Vadászat- és hadisten, valamint viharisten *Ninurta* (sumer: „a föld ura”). „Hatalmas úr” és „hatalmas vadász az Úr előtt” (Ter 10,8 skk.). Valószínűleg órá utal vissza a bibliai Nimród alakja (Mik 5,5). Egy másik hadisten és viharisten *Ningirsu* (sumer: „Girsu ura”), akinek felesége Baba, a legasi anya- és városistennő.

Nergal a perzselő nyári nap istene, aki az év egyik részét az alvilágban tölti. A felesége, *Ereskigal* (sumer: „a nagy föld [alvilág] úrnője”) az alvilág istennője és Inanna nővére. A holtak birodalmában, „abban az országban,

ahonnan nincs visszatérés”, 600 *Anunnaki*, mélységszellem veszi körül. Követe *Namtar* (sumer: „az, ami el van metszve”), egy sorsisten, aki az emberekhez elhozza a halált.

Az áldozatot bemutató papok és papnók mutatják be a növényi és állati áldozatokat, régebben, a rituálénak megfelelően, meztelenül. Vannak jós- és szellemidéző papok is.

A szakrális építőművészetre jellemző a város ismertetőjeleként a templomkörzeten belül magasra törő *templomtorony*, amelyet lépcsős formájú építésmódja – több egymásra helyezett, lépcsőkkel összekötött emelete – miatt *zikkurrat*nak (akkád:

„lépcsős torony”) neveznek. A legjobb állapotban megmaradt *zikkurrat* Ur városában van, Urnammu építette Kr. e. 2050–1985 között, és Kr. e. 550 körül állították helyre. A lépcsős torony csúcsán található a Nannának szentelt szentély.

A templomtornyokon kívül sík területen lévő szokványos templomok is találhatók. Ezek alapraja egy udvar körül csoportosuló keskeny építményeket, valamint egy keresztben fekvő, téglalap alakú főcsarnokot mutat. A templomok egy-egy olyan körzet kellős közepén emelkednek, amely annak a városistennek van kijelölve, akinek védnöksége alá az egész or-

szág tartozik. Ezért a templom vallási, politikai és gazdasági központ.

A korai és kései sumer korban (3000–2250) keletkeznek a kőből való férfi és női fogadalmi szobrocskák. Az újsumer művészet (2050–1900) szívesen választja a relief és a gliktika fő témájaként azt a beavatási jelenetet, amelyben egy imádkozó ember lép az isten elé, vagy egy másik ember beavatja őt. A templomi kultuszhelyiségek hosszú fala mentén felállított imádkozószobrocskák képviselik az alapító személyeket, és biztosítják a szakadatlan imát az isten előtt.

A természet életét és elmúlását többnyire csatajelenetekkel jelenítik meg, amikor is az életet jelképező bikákat és birkákat halálszimbólumok: sasok és oroszlánok támadják meg. Dumuzi, „a jó pásztor” mint az élet és a nyájak védelmezője száll szembe a halál követével.

A kereszténység előtti 3. évezred kezdete körül alakul ki a *hengerpecsét* mint hivatali pecsét, gyakran Dumuzi-motívumokkal, amellyel a templomkörzet raktári korszait pecsételik le.

A templomi ügykezelés célját szolgálja az írás, amely a bürokráciának köszönheti létét. A sumerek Kr. e. 3000 körül keletkezett írása az emberiség legrégebbi írásmódja. A kezdeti képirásból fejlődik ki a többnyire agyagtáblára vésett ékírás, amelyet az ék alakú vonásokból álló írásjelek miatt neveztek el így. A kb. 600 jel egyaránt olvasható szótagnak (szótagírás) vagy szónak (ideografikus írás). Ezt a képirásból fejlődött ékírást szorítja ki később fokozatosan az egyszerűbb alfabetikusan írás. Az irodalmi tartalmú agyagtáblákat archívumokban és iskolákban, az *édubákban* (sumer: „agyagtábla-otthonok”) őrzik. Ma ezek a vallási és kultikus szövegek kincsesbányái.

Minden mezopotámiai mitikus költői mű, amely a sumerek kitalálta írással maradt fenn – a babilóni világtéremtés-eposz kivételével – sumer eredetű. Köztük a legjelentősebb al-

kotás a *Gilgames-eposz*, a világirodalom legrégebbi hőskölteménye (Kr. e. 1900 táján). Az eposz részleteit megtaláljuk az akkádon kívül a babilóni (Kr. e. 13. sz. vége), az asszír (Kr. e. 650), a hettita és a hurrita (Kr. e. 14. sz.) írott hagyományban is, ami a mű széles körű elterjedtségéről vall.

Ez a tizenkét énekből és megannyi agyagtáblából álló, 3000 verssorban fennmaradt eposz két alapgondolat – a hősök egymás iránti barátsága és a halhatatlanságra való törekvés – körül forog. A hős Gilgames, Uruk királyával Enkidu áll szemben, a „szolga” és a pásztor. A cédrusok hegyéhez vivő kalandos útjukon megölik a Humbaba óriást, a hazatérésük után pedig mélységesen megsértik Inannát, ill. Istárt, Uruk városisstenőjét, mert végeznek az égi bikával is. Az istennő úgy áll bosszút, hogy kioltja Enkidu életét. Gilgames, akit halálfélelem szorongat, bejárja az egész földet, az örök életet keresve. Így bukkan rá az üdvözültek szigetén a bölcs Utnapistimre („az igen okos”), az egyetlen halandóra, aki elérte a halhatatlanságot. Utnapistim elmeséli Gilgamesnek a híres történetet arról a nagy áradásról (vízözön), amivel az istenek meg akartak semmisíteni minden életet a földön, és egyedül ő menekült meg. Gilgames felhossa az élet fűvét a tenger fenekéről, de egy kígyó elrabolja tőle. Így tanulja meg, hogy az örök élet az isteneké, az emberek megváltoztathatatlan sorsa pedig a halál. A Gilgames-eposz alaphangja tragikus-pesszimista.

Hová futsz, Gilgames?
Amit keresel, az életet
nem fogod megtalálni!
Amikor az istenek megteremtették
az emberiséget,
odaítélték az emberiségnek a halált,
az életet pedig megtartották
maguknak.

A Gilgames-eposz témája és egyes motívumai újra meg újra felbukkan-

nak a világirodalomban. Így válik pl. a tizenegyedik ének számos részlete (megmenekülés a bárkával és a madarak kibocsátása) a bibliai vízözön-elbeszélés (Ter 6–9) ellenpárjává.

Azt a szexagezimális, azaz hatvanas, a 60-as számra épülő (latin: *sexagesimus* = „a hatvanadik”) rendszert, amelyet először a sumerek használtak, még ma is alkalmazzuk a szögbeosztásnál (360 fok) és az időbeosztásnál (60 perc és 60 másodperc).

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

3000–2350 Korai sumer korszak

2700 „Fehér templom” és az (1.) Anu-zikkurat Urukban

kb. 2700 Hengerpecsét Dumuzi-motívumokkal

2065–1950 Újsumer korszak

2050–1985 Az Urnammu által épített Nanna-zikkurat Urban

2050–2000 A lagasi Gudea papfejedelm

1900 körül Gilgames-eposz (első változat)

Irodalom

Falkenstein, A.–Soden, W. v.: *Sumerische und akkadische Hymnen und Gebete*. Zürich–Stuttgart, 1953.

Heidel, A.: *The Gilgames Epic and Old Testaments Parallels*. Chicago, 1963.

Jean, C. F.: *La religion sumérienne d'après les documents sumériens antérieurs à la dynastie d'Isin*. Paris, 1931.

Keiser, H.: *Tempel und Tüme in Sumer. Archäologen auf Spur von Gilgamesch*. Freiburg, 1977.

Kramer, S. N.: *Sumerian Mythology*. New York, 1961.

Pettinato, G.: *Das altorientalische Menschenbild und die sumerischen und akkadischen Schöpfungsmythen*. Heidelberg, 1971.

SZAMATIZMUS

A ~ alapítója, Szamat (mh. 1920-ban) nyomán elnevezett nemzeti-vallási mozgalom Indonéziában, amely a jávai *Samin von Rembang* által 1890-ben alapított *szaminizmust* fejleszti tovább.

Miután Szamin 1890-ben megalapította a *Szamanitista Testvériséget* és 1907-ben a gyarmati kormányzat Holland Kelet-Indiába száműzte őt, hozzá létre Szamat, Szamin rokona, a ~t.

Már a 18. sz. elején fellépnek Holland Kelet-Indiában a *Ratu-Adel* (= „jogos király”) címigénylők, amolyan üdvözítők, akiknek legjelentősebbike

a II. *Dipanaganara Dzsokdzsakarta*. Mivel Jáva függetlenségének és nagyságának visszaállítására törekednek, az európai befolyást kikapcsolják és „szent háború”-t (1825–30) folytatnak a németalföldi gyarmatosurak ellen. Az önállóság elnyerése után (1945/49) a ~ eszméi tovább hatnak, amikor *Ahmed Szukarno* (1901–70) 1945. július 1-jén kifejti a *Pantja Szilát* („öt alaptétel”) mint az új állam szellemi alapját, ezek: nacionalizmus (de nem muszlim hitállam), demokrácia, hit Istenben (de nem Allahban), humanizmus és szociális igazságosság.

E vallás fő törekvése: megteremteni a béke, a boldogság és a jólét országát az indonéz szigeteken. Bőséges rizsaratások vezetnek be a boldog lét periódusát. Mint üdvözítőt, *Ratu Adelt* várják, akinek már 1930 körül meg kellett volna nyugatról érkeznie. Programjához tartozik a földbirtok közös tulajdonba vétele.

Irodalom

Drewes, G. W. J.: *Drie Javaansche Goeroe's*. Leiden, 1925.

Vollenhoven, C. van: *Het Adatrecht van Nederlandsch Indie*. Leiden, 1931.

SZAMOTHRAKÉI MISZTÉRIUMKULTUSZ

A *szamothrakéi misztériumok* arról az északi, Égei-tengerben lévő szigetről, Szamothrakéről kapták elnevezésüket, amely a politikai üldözöttek menedékhelye. E →misztériumkultusz Kr. e. kb. 700 körül keletkezik, és nagyjából egy évezredig áll fenn. A beavatottak közé tartozik Hérodotosz (Kr. e. 5. sz.), továbbá Nagy Sán-

dor két szülője, a makedóniai II. Fülöp király és felesége, Olümpiasz, épeiroszi hercegnő, akik épp egy szamothrakéi beavatási ceremónia alkalmával ismerkedtek meg. Az első római Kr. e. 149-ben avatják be a misztériumokba.

A szamothrakéi misztériumokban, mivel a tengerhajózáshoz különösen

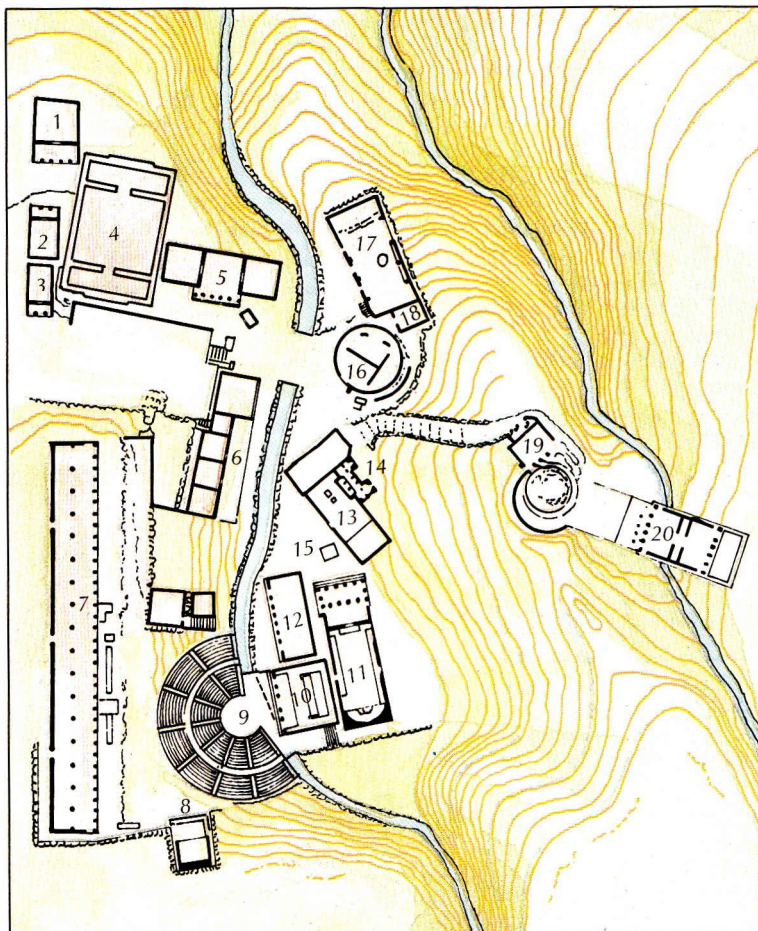
kapcsolódó kultuszhelyről van szó, a *Kabirokat* (görögül: *Kabeiroi*), a „nagy

1 Az áldozati ajándékok csarnoka a szamothrakéi kultuszközetben, Kr. e. 6. sz.

2 Szamothrakéi Niké, Kr. e. 190 k., márvány, 3,28 m. Párizs, Louvre

istenek"-et tisztelik, mint a tengerhajózás patrónusait. E férfi istenpár, Kabirosz és fia, ill. ikertestvére egyfajta fallikus kultusz főszereplője.

A két beavatási fokozat közül az első a *müsztészé*, aki csak verbálisan

van a misztériumokba beavatva, a második pedig az *epoptészé*, akinek joga van látni is a szakrális misztériumjátékokat. A beavatottak bíbor-szín vállszalagot kapnak, amely ellenállóvá teszi őket a tengeri viharokkal

1 Szamothrakéi kultuszkörzet, Kabirok szentélye, Szamothraké (Görögország)

1–4. vendégházak (?)

5. a *milétosziak* épülete, a Kabirok szentélye

6. kőépületek, többek között a rituális ételközösségek számára

7. sztoa (portikusz)

8. (szamothrakéi) Niké istennő ülőkéje forrással

9. színház

10. oltárudvar

11. hieron a *müsztészek* beavatására (2. fokozat)

12. az áldozati ajándékok csarnoka

13. temenosz

14. Hekaté-oltár

15. oltár

16. *arszinoeion* (rotunda)

17. anaktoron a *müsztészek* beavatására (1. fokozat)

18. szakrisztei

19. *prosztyülosz*

20. *propylon*

szemben, és mágnesvasból való gyűrűt, amelyet az istenekkel való állandó kontaktus szimbólumának tekintenek.

A fallikus szobrok létezése (álló hímtaggal) és a háromszögű női szeméremjelpé arra enged következtetni, hogy a kultusz Szamothrakén az élet, a termékenység és az újjászületés kérdéseivel foglalkozott.

Irodalom

Cole, S.: *The Samothracian Mysteries*. High Wycombe, 1975.

SZEICSÓ-NO-DZSI

A ㄣt („a növekedés háza”) 1930-ban alapítja a japán *Maszaharu Tanigucs* (sz. 1893-ban), amely ma 3 000 000 követővel számol, akik többnyire a középréteg tagjai.

Ez a mozgalom Japánban a →sintoizmusból és a →buddhizmusból keletkezett →új vallások közé tartozik.

Maszaharu Tanigucs 1893. november 26-án születik Kobében szegény

szülők gyermekeként. Angol irodalmat tanul Tokióban a Vaszeda Egyetemen, de egyúttal a nyugati etikával is foglalkozik, így egyebek közt a német filozófussal, Schopenhauerrel és

az angol költővel, Oscar Wilde-dal. Életstílusát a lázadás jellemzi Japán hagyományos, konzervatív társadalma ellen. Hozzá tartozói magára hagyják, ő pedig teljesen lerongyolódván fut kalandok után a prostituáltak között. Amikor aztán a buddhista irodalommal találkozik, és olvassa az – Ómotokjó folyóiratát, megtér. 1917 őszén az Ómoto-mozgalom szolgálatába áll, és házasságot köt Emori Terukóval, aki az Ómoto-főhadiszálláson dolgozik. Szerkesztő lesz Onisza-buro „Sinreikai” („A szellem világa”) c. folyóiratánál, és „Szent Ferenc”-nek nevezi magát. Mint az Ómoto-mozgalom, ő is az „új világ”-ban reménykedik és állandó apokaliptikus várakozásban él. Amikor azonban elmarad a március 3-ára, ill. május 5-ére várt világvége, Tanigucsi 1924. október 19-én csalódottan elhagyja az ajabei Ómoto-központot. Mind jobban Isten világkormányzásának kérdése foglalkoztatja. A kantói föld-rengés idején terhes feleségével együtt menekül az égő városból Takookába, felesége szülői házába. A → Christian Science tanulmányozása után saját folyóiratot alapít, amelynek 1930. márciusi első száma a *Szeicsó-no-Dzse* („A növekedés háza”) címmel jelenik meg. Tanigucsi így kezdi első cikkét: „Itt állok, nem tehetek mást”, és felszólítja az olvasókat: „Hozzatok létre mozgalmat, és irányítsátok életetek boldogságát!” Ugyanez év júliusában már kezd a mozgalom kialakulni. A folyóirat tíz előfizetőjét maga mellé véve, Tanigucsi megalapítja a ~ új vallását. 1932-ben pedig belekezd főművé, a *Szeimej no dzsisszó* („Az igazság az élet dolgában”) megírásába, amely húsz kötetből áll és 800 000 példányban jelent meg. 1934 nyara óta Tanigucsi Tokióban él. 1949. július 1-jén hivatalosan elismerik a mozgalmat új vallásként. 1960 augusztusában Kiótóban új főtemplomot avatnak fel.

Az alapító, aki szegény parasztfükként élte át korának társadalmi és vallási válságait, a társadalom meg-

újítását teszi programjává, amelynek persze az ember megújítása az előfeltétele. Tanigucsi a kozmosz törvényében látja az élő Istent, sőt magát az életet is. Csak egy valódi lény van (a *dzsisszó*), minden más az emberi gondolkodás pusztja terméke. A sintoisták szemében ez a valódi lény a *kami*, a buddhisták szemében *Buddha* vagy *Amida*, a keresztények szemében *Krisztus*. Buddha és Krisztus nem más, mint ennek az életnek két megvalósulása és minden vallás ennek az egy univerzális istennek az emanációja.

A ~ mint az igazság nem hitvallási mozgalma azt szeretné megmutatni, hogyan lehetne boldog az emberiség, és hogyan szabadulhatna ki a körülmények kötelekeiből, hogy mentesüljön minden betegségtől, szegénységtől és bajtól.

Az emberi válságok oka az alapító szerint abban rejlik, hogy az emberiség elfelejtette, hogy összetartozik. A megszabaduláshoz és egyidejűleg az Isten (*kami*) akaratának megvalósulásához szerinte az az út visz, ami legyőzi a nemzetek és fajták közti ellentéteket. A mozgalmi tagok számára írt 13 cikkely leszögezi, hogy a megszabadulás közben a japán nemzetre különleges szerep hárul. A japán gondolkodás egyetemes, annál is inkább, mert az abszolút kozmikus lét képezi a középpontját. A japán embernek az a missziós küldetése, hogy az isteni akarat képviselője legyen. A kelet és nyugat között közvetítő Japánra vár az a feladat, hogy megvalósítsa az igazságot a világon. Emellett főként két dologról van szó: 1. Japánnak az igazság nemzetévé kell válnia. 2. Japán egész társadalmának tudnia kell, hogy mindenki Isten gyermeke (*kami no ko*).

Az alapító, aki úgy szemléli a válság szélén álló emberiséget, „mint kis ladikot a tengeri hullámok viharában”, felhatalmazva hiszi magát arra, hogy megmentse az emberiséget. Ha még oly kicsi is a tűz, akkor is megvilágítja az utat, amelyen az emberiségnek

haladnia kell. A növekedés (*szeicsó*) tüze, amit Tanigucsi tart magasba, az örvendés üzenet világosságát jelentti az egész emberiség számára.

Hamis dolog volna, ha olyan isteni uralomban reménykednénk, amely tőlünk független. Aki megvalósítja önmagában az Isten királyságát, „igaz ember”, „istenember”. Ugyanakkor fontos az is, hogy a felelősséget ne hárítsuk másra, hanem magunkra vállaljuk, és cselekedjünk.

Ha imádkozunk,
válaszol az ég és a föld.
Ha mozdulok,
mozdul a kozmosz.

Az alapító ért ahhoz, hogy összekapcsolja tanaiban a sintoista és buddhista, az európai idealista és pszichoanalitikus gondolkodást a természettudomány fizikai, kémiai és biológiai eredményeivel, valamint pszichológiával és parapszichológiával, s hogy ezeket publikációk serege által tegye érthetővé az emberi hétköznapi számára.

Tanigucsi írta a szent *Szei-kjó* szútrát, amely azt, aki elmondja, összeköti az igaz valósággal, a kozmosz törvényével (szanszkrit: *dharma*). A szútra úgy hat, mint „az édes égi harmat dharmaesője” (*kanró no hó*), amivel legyőzhetjük a viszályt és a gyűlöletet, s amitől a boldogtalanok boldoggá válhatnak és a betegek meggyógyulhatnak.

Irodalom

- Seichō-no-Je Hombu, Kōmyōka undo Yōkō. Tokió, 1959.
Taniguchi, M.: Divine Education and Spiritual Training of Mankind. Tokió, 1956.
Taniguchi, M.: You can help yourself. Tokió, 1961.

SZEKAI KJUSZEI-KJÓ

A ~t („a világ-messianizmus vallása”) a japán *Okada Mokicsi* (1882–1955) alapítja, és akkor jön létre, amikor kilép az Ómotokijóból. A ~ Japán → új vallásai közé tartozik. Ebben a vallásban az istenség neve *Miroku* (szanskrit: *Mátrája-Buddha*), de *Komjo Njorainak* („a világosság Buddhája”) is nevezik. Mivel királyságának három ismertetőjegye az egészség, a

gazdagság és a béke, e vallási tan fő törekvése a „királyság” megalapítása, azaz e világ átváltoztatása földi paradicsommá, amelyből eltűnik a betegség, a szegénység és a háború.

A karizmatikus alapító maga is rendelkezik *Kannonnak*, a könyörület bodhiszattvájának csodát teremtő erőivel, amelyeket egy kis gyöngy tartalmaz a testében. A gyöngyből

kisugárzó fény megöli a betegség- okozó baktériumokat.

Hogy *Hikari-Szannak* („a fény embere”) nevezik, az alapító ezt nemcsak annak köszönheti, hogy gyógyít, de annak is, hogy termékennyé teszi az aratást, bőséget hoz. Ő maga gyógyítóerejét képes átruházni még papírdarabkára is, amelyekre ráírta a „fény” írásjegyét.

SZIBÉRIAI VALLÁS

A ~ Észak-Ázsia orosz részén elterülő Szibéria vallása, amely az ázsiai szárazföld kb. egyharmadát foglalja magában. Szibéria területe nyugat felől az Urál hegység és kelet felől a Csendes-óceán nyugati vízválasztó hegységei között fekszik. Déli irányból Közép-Ázsia északi peremhegységei alkotják határait. Etnológiailag megkülönböztetjük a *paleoszibéria*ikat, azaz Szibéria őslakosságának északra és északkeletre szorított törzseit, és a *neoszibéria*ikat, azaz a Közép-Ázsiából előnyomuló finn-török, urál-altaji népeket. Szibéria népeit *szibirj*ákoknak hívják, így pl. a nyenyeceket, a manysikat, ketiket, jakutokat és evenkiket. A *szibiridek* a mongolidhoz tartozó emberfajta.

A ~, amely a →samanizmus rokona, az →arktszi és az →ázsiai törzsi vallásokhoz sorolható.

Az istennevek és a jó és gonosz szellemek elnevezései eltérnek az egyes népeknél. A nyenyecék (= szamojédok) számára *Num* („ég”) a legfőbb lény uranusi vonásokkal. Ennek *Numbann* elnevezése arra utal, hogy a kabátján szivárvány a szegély. A nyenyecék *tadebajosnak* hívják a szellemeket, akik a vízben, a levegőben és a földön, vagyis mindenütt jelen vannak.

A manysiknál (= vogulok) a főisten neve *Numi-Torem* és a hanysiknál (= osztjajok) *Numtürem*, ill. *Tuurum*.

A ketik (= jenyiszejiek) főistenüket *Esnek* („ég”), ill. *Esdrumnak* nevezik. A mítosz szerint évenként egyszer, a leghosszabb tavaszi napon, amikor a Föld és a csillagok megközelítik lakását, Es isten szerencsét kíván utazásukhoz. Olykor parancsokat is osztogat nekik, amelyeknek egy évre szóló hatályuk van.

Hosadam („anya”) eredetileg az égisten, Es felesége, ő a földistennő, aki hideget és sötétséget, betegséget és halált küld az emberekre. A mítosz szerint: amikor egyszer *Hyszel* („nagy-papa”), a holdistennel házasságtörést követett el, megcsalt férje a földre taszította, ahol most egyedül lakik a Jeges-tengerben lévő „holtak szigeté”, nem messze a Jenyiszej torkolatától, ahol a szibériai hit szerint a felvilág vize belefolyik az alvilágba.

Rajtuk kívül a jenyiszejiek tisztelik még a *Koi* és *Imlja* istenpárt, akik a föld belsejében tanyáznak, és akik seregnyi utódot nemzettek.

Az evenkiknél (= tunguzok) a főistent *Bugának* („ég”), ill. *Boának* hívják. Ő a világ teremtetője és kormányzója. Védőszellemeket *sovokoinak* vagy *harginak* nevezik. A jakutoknál az

isten neve *Tangara*, a korjácoknál pedig *Naininen* („világmindenség”). A csukcsok *Aenen* istent tisztelik legfőbb istenként, aki a megközelíthetetlen égben él. De tisztelnek 22 *vairgitet* („lény”) is, akik a különböző ég-irányokat és égi jelenségeket személyesítik meg, s ezek közt a nap, a hold és a sarkcsillag áll az első helyen.

A szibériaiak világképe szerint van egy világra, ill. egy világtengely, s ennek csúcán forog az ég. E világ- és égoszlop látható jelképeiként facölöpöket állítanak fel és részesítenek tisztelőben.

Fontos szerepet töltenek be a *sámánok* az eget és földet ábrázoló sámándobjukkal. Transzállapotaik és lélekutazásaik lehetővé teszik, hogy közvetítsenek az emberek és a túlvilág között. A „sámánfá”-n a sámán felmászhatsz az egyik ágról a másikra és az „egyik égből a másikba”.

Irodalom

Harva, U.: Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker. Helsinki, 1938.

Karjalainen, K. F.: Der Religion der Jugra-Völker (Ostjaken und Wogulen). Helsinki, 1921.

Paulson, I. és mások: Die Religionen Nord-europas und der amerikanischen Arktis. Stuttgart, 1962.

SIKIH VALLÁS

A Nának (1469–1539) guru („tanító, mester”) által 1500 körül Pandzsá-ban alapított testvériség követőit *szikheknek* (*sisja* – szanszkrit: „tanuló, tanítvány”) nevezik. Az utolsó guru, Govind Szingh ideje óta minden szikhnek a megszüntetett kaszthoz tartozás jeleként *szingh* („oroszlán”) az utóneve és *sardár* („herceg”) a megszólítása. A ~ →világvallás, 19 országban terjedt el. A szikhek száma ma 16 150 000. Egyedül Indiában 13 886 000-en élnek, ami az összes szikh 87%-át teszi ki, de ugyanakkor India összlakosságának csak a 2%-át alkotják. Nagy-Britanniában a szikhek száma 210 000.

A ~ alapítója és első guruja, Nának 1469-ben született Talvandiban a Rávi (Lahore) körzetben. A muszlim tákács, Kabír (1440–1518) tanítványa volt, mesterének hatása meghatározta szellemi fejlődését. Nának a ~ban össze akarta kötni egymással a hinduizmust és az iszlámot, és a mono-teizmus talaján egyesíteni a hindukat és a muszlimokat. Utódát még halála előtt (1538-ban, Kartarpurban) kijelölte.

A szikh vallási közösségnek eddig összesen 10 guruja volt. A gurukat közvetlen közvetítőnek tekint Isten és az emberek között, ezért nagyra becsülik őket. Az 5. guru, Ardzsan Mal a guru méltóságot örökölhethetőnek nyilvánította, a 10. és utolsó guru, Góvind Szingh viszont már nem nevezett meg utódot, hanem azt mondta: „Aki a gurut látni óhajtja, keresse meg őt az Ádi Granthban.” (Ádi Granth →370. o.).

Az önmagát testvériségnek tekintő vallási közösség a 4. guru működésével hatalmas katonai-politikai teokráciává, ill. teokratikus katonáállammá

alakul át, és *khálszának* (szanszkrit: „a tiszta” [közösség]) hívja magát.

A szikheknel több irányzat létezik, így a *kesadhárik*, Góvind Szingh guru megkeresztelt öhitű követői, valamint a *szahadzshárik*, akik elutasítják a keresztelést és megtagadják a csatlakozást a háborús khálszához. Említhetők még az *udászik* („a világról lemondók”), a *nirmalák* („makulatlanok”) és az *akálik* („az időtlenek”).

Az istentanra vonatkozóan a szikhek szigorú monoteizmust képviselnek a panteizmus értelmében. A láthatatlan istent *Harinak*, *Brahmnak* vagy *Paramészárnak* nevezik. A kozmosz, benne a világrendszerek sokasága és a végtelen sok lény csak a Legfőbb Megjelenése. A szikhnek a megfizető kauzalitásban (*karma*), a lélekvándorlásban, amelynek mennyiségét 400 000-re korlátozzák, és hisznek a *nirbanban* (= nirvána) is.

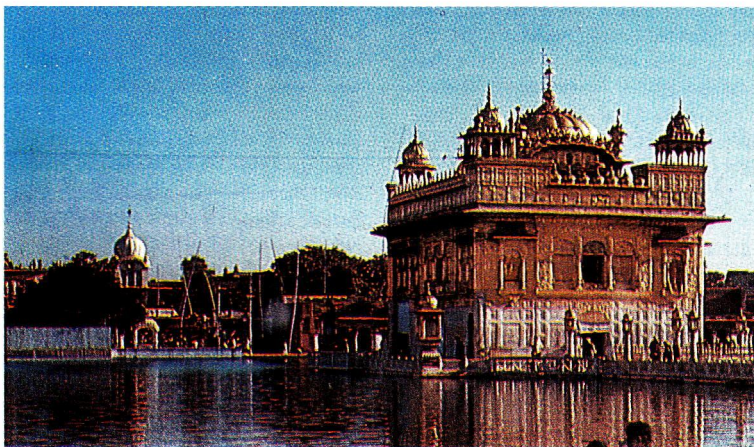
Az embernek lehetősége van arra, hogy erkölcsös élettel megtisztítsa önmagát, miközben legyőzi egoizmusát és leküzdje magában a *radzsót* („szenvedély”). Szeszről, dohányról és kockajátékról éppúgy lemondanak a szikhnek, mint az olyan marha és egyéb állatok húsnak elfogyasz-

tásáról, amelyeket nem szikh mészáros vágott le.

A tagfelvétel a *khálszába*, a tiszta közösségbe sajátos „keresztelő felszentelés” (*páhal*) által történik, amelyhez öt szikhnek kell összegyűlnie. Különös ünnepélyességgel tartják meg a *karah prasadot*, a kultikus étkezést. Az írásolvasásokat, a születés-, házasság- és halálünnepélyek rítusait a *granthik*, írástudók végzik.

A tiszta közösségek tagjainak külső ismertetőjele a jellegzetes turbán. Ehhez öt *kakára* csatlakozik: a *kés* (a sose nyírt szakáll és haj), a *kanghá* (fafésű), a *kirpán* (tőr, ami köré a haját csavarják és csomózzák), a *kacscha* (rövid térdnadrág) és a *kara* (vas karkötő). Ámbár már korán felveszik a harcot az özvegylegetés szokása ellen, de azért Randzsit Szinghnek (1780–1839), Pandzsáb királyának holttestével együtt még elégetik tizenegy feleségét is.

A kultusz középpontja a főszentély, az Amritsárban Rámdász, a 4. guru által 1577-ben létesített *Aranytemplom*, ahol az *Ádi Granth* diszpéldányát őrzik. Emellett a szikheknek vannak már *dharm-szalái* („vallási csarnokok”) is, amelyekben felolvas-

Az Aranytemplom, a szikh vallás központi szentélye, 1577. Amritsár (India)

sák és magyarázzák a Granthot. A 10. és utolsó guru halála óta a Granthban látják a vallási tekintélyt. A *Granth* (szanszkrit: *grantha* = „könyv”) a szikhek szent írása. Tiszteletük jeléül kiegészítik az arab *száhib* („úr”) szóval és Granth Száhibnak („Könyv úr”) nevezik. A könyv első része az *Ádi Granth* („Eredeti könyv”), amely lényegében az 5. guru, Ardzsun munkája 1604-ben. A második rész a *Daszam Granth* („A tíz király könyve”). Ez a 10. gurutól való, és nem minden szikh ismeri el. A Granth felolvasóit granthiknak nevezik. A *Granth* az egyedüli Isten 3384 dicsőhimnuszát tartalmazza.

A szikhek közül, akik eredetileg testvériség címén egyesíteni szereték volna a hinduizmust és az iszlámot, ma a többség ellenséges érzülettel viseltetik a hinduk és a muszlimok ellen. A szikhek észak-indiai

nagyhatalmának (1800 óta) az angol gyarmatosító hatalom vet véget két hadjáratral és a gudzsarati csatával (1849). India felosztása után 1947-ben a muszlimok nyomására a szikhek 40%-ának el kell hagynia Pakisztánba eső hazáját. Ezért tekinti magát ma sok szikh a muszlimok könyörtelen ellenségének, akiknek mogul császárjai egykor még ki is végeztették az 5., a 8. és a 9. gurut. A szikhek a hindukkal is véres összeütközésekbe bonyolódnak, mivel az észak-indiai Pandzsáb szövetségi államban, ahol a legtöbb szikh telepedett le, nagyobb autonómiára, sőt a központi kormánnyal szemben politikai függetlenségre tartanak igényt.

Időrendi áttekintés

1469–1538 Nának, a szikh vallási közösség alapítója és első guruja

1577 Az amritszári Aranytemplom felépítése

1604 Ardzsun, az 5. guru befejezi az *Ádi Granthot*

1849 A pandzsábi szikh királyság brit uralom alá kerül

1947 India felosztása után a szikhek 40%-ának el kell hagynia pakisztáni hazáját

1984 A kormánycsapatok rohammal elfoglalják az Aranytemplomot, I. Gandhit meggyilkolja szikh testőrsége

Irodalom

Ādi Granth or the Holy Scripture of the Sikhs. Osnabrück, 1974.

Singh, Mohan: Mystik und Yoga der Sikhs-Meister. Bern, 1983.

Trumm, E.: Die Religion der Sikhs. Leipzig, 1881.

SZÍR VALLÁS

A ~ azoknak az északnyugati sémi őszíreknek az iszlám előtti vallása, akik a Föniciától az Eufráteszig terjedő keleti és északi területeken laktak. Az *őszírek vallása* a →sémi és az →elő-ázsiai vallásokhoz tartozik.

Szíria nagyobb földrajzi és politikai egységek közötti ütközőövezet, s ez nemcsak az ország fölötti uralom állandó változását hozza magával, hanem a népek összekeveredését is.

A perzsák (Kr. e. 559-től) után Nagy Sándor igázza le Szíriát Kr. e. 332/331 telén. Nagy Sándort a Ptolemaioszok és a Szeleukidák követik, míg végül Kr. e. 64-ben Pompeius keleti hadjárata során elfoglalja és római provinciává teszi Szíriát. Kr. u. 395-ben a keresztény bizánciak szerzik meg az uralmat Szíria fölött. 636 után pedig a →kereszténység és az →iszlám válik e térségben uralkodó vallássá; az utóbbit ma a lakosság 87%-a követi, és ez az államvallás.

Az őszírek főként természet- és termékenységiteneket tisztelnek. Az ismert termékenységiten, *Adonisz* a meghaló és feltámadó istenek közé tartozik, aki a róla elnevezett →Adoniz-misztériumkultuszban játszik meghatározó szerepet a hellenizmus időszakában.

Atargatisz anya- és termékenységitennő, fő kultuszhelye Hierapolisban (Észak-Szíria) található. Körmenetek tartanak tiszteletére, és ezek alkalmával vízáldozatot mutatnak be templomában. A hellenizmus idején Rómában is ismerik „*Dea Syria*”-ként (latin: „szíriai istennő”); Adad hitvesének tartják.

A damaszkuszi főisten, a vihar-, időjárás- és esőisten *Hadad* (= Adad). A bőség és a termékenység uraként előidézhethet romlást és aszályt is. Mivel a mellékneve *Ramman*, gyakran *Hadad-Rimmonnak* nevezik (vö. Zak 12,11).

Hadad rokona *Baal* (szír: „úr”) természetisten és a termőföld ura, amelyet talajvízzel és esővel tesz termékennyé. Később időjárásisten lesz belőle bömbölő bika alakjában, majd végül ég- és napisten.

A nyári aszály idejét, amikor a növényzet elsorvad, „*Baal* halála”-ként siratják, az újra beköszöntő esőzéseket meg „*Baal* újrászületése”-ként ünneplik.

Baal Markod („a tánc ura”) kultuszára orgiasztikus vonások jellemzők. *Baal* női társa *Baalat* (szír: „úrnő”) istennő.

Baal válik az →izraelita vallás istenné, fő vetélytársává, őellené lép fel oly szenvedélyesen Elija (Illés) és Jesaja (Ézsaiás) próféta.

Egy további szír termékenységiten *Esmun*, aki képes feltámadni a halálból, és – mivel képes meggyógyítani a betegeket – gyógyítóistenként is tisztelik.

Irodalom

Baudissin, W. W. Graf v.: Adonis und Es-mun. Eine Untersuchung zur Geschichte des Glaubens an Auferstehungsgötter und an Heilgötter. Leipzig, 1911.

Gese, H.–Höfner, M.–Rudolph, K.: Die Religionen Altsyriens, Altarabiens und der Mandäer. Stuttgart, 1970.

Hörig, M.: Dea Syria. Studien zur religiösen Tradition der Fruchtbarkeitsgötter in Vorderasien. Neukirchen, 1970.

Klengel, H.: Geschichte und Kultur Altsyriens. Leipzig, 1967.

SZKÍTA VALLÁS

A ~ egy olyan indoeurópai lovasnép vallása, amely Turkesztán sztyeppevidékéről nyomul nyugat és dél felé, hogy elsősorban a Fekete-tengertől északra telepedjen le. A szkíták fénykora Kr. e. 600–300 között van.

A magukat *szkolotok*nak nevező *szkíta lovasnomádok* vallása az →indoeurópai vallások közé tartozik.

A szkíták tovább nyomulnak előre a Türaszon (Dnyeszter) át a Balkán felé az Alsó-Dunáig, megjelennek az Alföldön és a Kárpátok térségében, s be-betörnek a brandenburgi órgrófságba. Elérik Kelet-Németországot, Bajorországot és Észak-Olaszországot.

Hódításaikkal összekötő utakat nyitnak Kelet és Nyugat között. A gazdasági kapcsolatok felvételével nemcsak az áruk, hanem a vallási és művészeti elképzelések („állatos stílus”:

szarvasok, bakok, macskaszerű ragadozók, lovak, madarak és halak mitikus ábrázolása) is szabadon áramlanak a nyílt sztyeppen keresztül. A keleti és nyugati eszmék között a Kínába vezető út a legfontosabb összeköttetés.

A legfontosabb isten az égisten *Pa-paiosz* és felesége, *Api*, a földistennő. Hozzájuk csatlakozik a napisten, *Oitoszürosz* és a holdistennő, *Argimpsza*. S végül nagy istennőt megillető tiszteletnek örvend még *Tabiti* is.

A szkíták roppant halomsírok (*kurgánok*) alá, fakamrába temetik a fejedelemeket. A legjelentősebb *kurgánok*ra Dél-Oroszországban, Szibériában és Mongóliában bukkanunk, ahol a tartósan fagyott talajban csaknem sértetlenül maradtak fenn az értékes sírmellékletek. Ha fejedelmet temetnek, akkor megölik a feleségeit,

kísérétét, lovait, és együtt temetik el őket. Az elhunyt ezenfelül nagyszámú tárgyat visz magával a sírba (fel-szerezést és kocsikat, valamint pazar aranytárgyakat: ékszert és edényeket).

Az isteneknek állatokat, többnyire lovakat áldoznak. A hadistennek – akit vaskard szemléltet egy rakás aljnövényzet fölött – lovakat és teheneket áldoznak, de némelykor hadifoglyokat is.

A *sámánok* vesszőnyalábok és hancsszálak segítségével idézik meg a jövőt. Ha jóslataik nem válnak be, megölik őket.

Irodalom

Rolle, R.: Totenkult der Skythen. Berlin, 1979.

SZLÁV VALLÁS

A ~ azoknak az óslávoknak a kereszténység előtti, őshonos vallása (a Kr. u.-i 12. sz.-ig), akik a Keleti-tenger, az Adria és a Fekete-tenger közötti területeken laktak, és területük nyugaton az Elbáig, keleten pedig Novgorodig és Kijevig terjed. A *szlávok vallása* az →európai és az →indoeurópai vallások közé tartozik.

Az indoeurópai szlávok (másképp *szlovének*, az elnevezés a „szó” jelentésű *szlovóból* származik) őshazája a

Kárpátoktól északra, a Visztula és a Dnyeper közé esik. Kr. u. 600-tól a szlávok az Elbától keletre azokon a területeken telepednek le, amelyeket a germánok hagytak el a népvándorlás során.

A szlávok keresztény hitre térítése a horvátokkal kezdődik a 6. sz.-ban, a 9. sz. végén a cseheket és a szlovákokat, a szerbeket és a bolgárokat térítik meg. 864/65-ben létesül Bulgáriában az ortodoxia első autokefál egy-

háza. Az oroszok és a lengyelek a 10. sz.-ban veszik fel a kereszténységet. 966-ban tér keresztény hitre a lengyel Miesko herceg, de 983-ban a szláv felkelés során megsemmisül a keresztény misszió (Havelberg, Brandenburg). Végül a 11/12. sz.-ban a vendek veszik fel a kereszténységet. Míg a nyugati szlávok zömükben a latin egyházhoz tartoznak, addig a keleti és déli szlávok a kereszténység bizánci irányzatához kapcsolódnak.

A hatalmas területeken élő szláv törzsekből három csoport képződik: egyrészt a *keleti szlávok*, az oroszok, ukránok és beloruszok (fehéroroszok); másrészt a *nyugati szlávok*, a lengyelek, szorbok, csehek és szlovákok; harmadrészt a *déli szlávok*, a szlovének, horvátok, szerbek, madeónok és bulgárok csoportja.

Az „isten”-t a *bog* (szláv: „adomány, bőség, adományozó”) szóval jelölik, amely az iráni *bogu* és az ind *bhaga* rokona.

A *keleti szláv* istenekhez tartozik *Perun* („verekedő, mennydörgő”) az ég-, villám-, mennydörgés- és időjárásisten.

Az oroszok esküistenként is emlegetik, szent fája a tölgy. Ennek a Novgorodban és Kijevben tisztelt istennek szentel Vlagyimir fejedelem Kijevben 985-ben egy faszobrot ezüstfejjel és aranybajusszal, amelyet aztán 988-ban, megkeresztelése után a Dnyeperbe dobát.

Volosz, ill. *Velesz* föld- és állatisten a rétek ura és a szarvasmarhák oltalmazója, de egyúttal ő a holtak országának királya is, és szintén emlegetik esküistenként. Később, keresztény átértelmezés után, szent Vlasz (= Balázs) lesz belőle.

A földi tűz istenét *Szvarognak* hívják, aki ég- és mennydörgésisten, a mellékeve pedig a „sistergő”. Őt tekintik *Szvarozics* és *Dazbog* apjának. *Szvarozics* („Szvarog fia”) tűzistennek templomot szenteltek Rethrában a Schlossbergen, Feldberg mellett (Mecklenburg).

Dazbog (neve a *daj* = „adjl, ajánlékozzl!” és a *bog* = „vagyon” szavak összetétele) az égi tűz istene és napisten. Az *Igor-énekek* (→ 373. o.) az orosz népet „Dazbog unokájá”-nak nevezik.

Egy másik keleti szláv istenség *Sztribog*, a szélisten és *Khorsz* („az elszabadult”), a vadászat és a betegség istene.

Madárfejű istennő, *Dupljaja*, Vršac mellett, Kr. e. 1500–1200 k.

A *nyugati szláv* istenek jobbadán harciasak. Mindentudókként gyakran több fejük van a róluk készült ábrázolatokon. *Jarovit* hadisten arról nevezetes, hogy az ő templomában őrzik azt a pajzsot, amelyet magukkal visznek a háborúba, hogy ezáltal biztosítsák a győzelmet.

Itt említhetjük meg, hogy *Radigaszt*-nak vagy *Redigaszt*-nak („a vendégbarát”), az oderai szlávok főisteneként Rethrában, az „Észak Akropoliszá”-n van a temploma.

A keleti-tengeri szlávok harcias istene *Triglav* („háromfejű”), akit stettini templomában három fejjel és bekötött szemmel ábrázolnak, hogy ne lássa az emberek gaztetteit.

A harcias *Szvantovit* („erősebb úr”) fehér lovon lovagol, négy fejjel ábrázolt képe előtt Rügen szigetén, az arkonai fatemplomban adóznak tisztelettel. Minden hadizsákmány tizenharmad részét neki kell felajánlani áldozatul. Az 1168. esztendőben Nagy Waldemar, a dánok királya (1157–82) hittérítő hadjárata közben lerombolja a templomot.

Öt fejjel és fegyvertelenül ábrázolják *Porevitet*. *Rugievitnek*, a rūgeni hadistennek csak egy feje van, de hét arca, és hét kardot visel a derékszáján. Neki a hadizsákmány tizedrésze jár.

Említhető még *Rod* („születés, nemzés”) erkölcs- és sorsisten és *Rozsdanice* (*roduból* = „gyümölcs”) termékenység- és sorsistennő, ők ügyelnek az ember születésére, és meghatározzák az újszülöttek sorsát.

A szellemhit egészen általános. A *bjesz* („kellemetlen, csúnya”) egyfajta démoni lény. A vámpír viszont vérszívó démon, élő emberek vérért szívja, a halálukat okozva ezáltal. *Baba Jagá*-nak hívják az egyik vérszívó női demont.

A *domovoj* (az orosz *domból* = „ház”), ill. *Uboze* (lengyel) és *Ludki* (vend) a tűzhelyet és az istállót védelmező háziszellemek. A *vilek* források-

ban és folyókban élő tündérszerű, szép szüzek, akik jók a barátaikkal, de rosszindulatúak ellenségeikkel. A *ruszalkákat* vízidémonoknak tekintik.

A túlvilágon a jók a *navban* („halottak”) tartózkodnak, amely egyúttal a napisten lakhelye is, a gonoszok viszont a *peklóban* („kellemetlenség”).

Haláleset alkalmával fő kötelesség a halottvirrasztás (*bdyn*), amelyet halottsirattal kötnek össze. Miután a halottat máglyán (*krada*) vagy szánon elhamvasztják, a maradványokat egy urnában (*zsál*) sírhalom (*mogila*) alá temetik. A sírmelléklet leggyakrabban étel és ital. A temetés után kultikus harci játékokra és halotti torra (*sztrava*) kerül sor.

A kultusz imából (*modla*) és áldozatból (*obet* és *zsir-ta*) áll. Áldozati adománynak az élelmiszereket és az

állatáldozatokat tekintik. Tyúkokat, kecskéket, medvéket és bikákat áldoznak fel.

A papok (*zsiric* = „áldozó”) szerepe az elbai és a keleti szlávoknál az áldozatok bemutatása és a jóslatok közlése.

A kultusz – mint a kereszténység előtti vallásoknál gyakorta – vagy szent ligetekben, vagy templomokban zajlik. Az ószláv templom négyzet alakú alaprajzáról és az elfedett négy támaszról ismerhető fel, amelyek az istenképmást rejtik.

Az *Igor-ének* egy ismeretlen szerző prózaköltménye 1187-ből, Igor Szvjaatoszlavics novgorod-szeverszki fejedelem hadjáratáról szól a polovecek ellen. Ebben az énekben nevezik az oroszokat Dazsboig isten, a szeleket pedig Sztribog unokáinak.

Irodalom

Das heidnische und christliche Slawentum. I–II. Wiesbaden, 1969/70.

Franz, L.: Falsche Slavengötter. Brunn–München, 1943.

Jakobsen, R.: Slavic Mythology. New York, 1956.

Lange, E. R.: Sterben und Begräbnis im Volksglauben zwischen Weichsel und Memel. Würzburg, 1955.

Lettenbauer, W.: Der Baumkult bei den Slaven. Neuried, 1981.

Mansikka, V. J.: Die Religion der Ostslaven. Helsinki, 1922.

Palm, T.: Wendische Kultstätten. Lund, 1937.

Unbegaun, B. O.: La religion des anciens Slaves. Paris, 1948.

Wienecke, E.: Untersuchungen zur Religion der Westslaven. Leipzig, 1940.

TAJ-PING

A ~ („nagy béke, általános igazságosság”) a kínai *Hung Hszü-csüan* (1813–64) által 1847-ben Kantonban életre hívott vallási mozgalom. Ez a →konfucianizmusból és a →kereszténységből keletkezett vallás a szárazföldi Kelet-Ázsia →új vallásai közé tartozik.

Hung Hszü-csüan Hakka törzsbeli falusi iskolamester Kanton tartományban. Egy protestáns hittérítő jóvoltából megismerkedik a kereszténységgel, és egy „menny”-ből jövő látomás a kínai világ urává jelöli ki. A „mennyei öreg” azt parancsolja, hogy minden ember hódoljon előtte, és minden kincs a lába elé ömöljön. Jóllehet 1850 óta a kínai kormányzat üldözi az eretnekeket, *Hung Hszü-csüan* 1851. január 1-jén kikiáltja a „nagy béke mennyei birodalmát” (*Taj-ping Tien-kuo*), ő maga pedig felveszi a *tien vang* („mennyei király”) címet. Ezzel kezdődik a *taj-ping-felkelés* (1851–64), a történelem egyik leg-

vérésebb polgárháborúja. 1853. március 10-én meghódítják Nankingot, amely *Tien-csing* („mennyei főváros”) néven a mozgalom központja lesz, majd kiterjesztve uralmát a dél-kínai tartományokra, a mozgalom elérte a főfokát, s ekkor hatalma kiterjed Dél- és Közép-Kína 13%-ára. 1864. július 19-én azonban a császári csapatoknak – brit és francia ágyúaszádok támogatásával – sikerül visszahódítaniuk Nankingot. A közreműködő európaiakkal együtt vérbe fojtják ezt az igen erős mozgalmat. Több mint 20 millió ember veszté életét, Közép- és Észak-Kína csaknem teljesen elpusztul. Az alapító, miután felismeri helyzetét kilátástalanságát – még mielőtt székvárosa, Nanking a császári csapatok kezére jutna –, 1864. június 1-jén öngyilkos lesz. A következő években a ~ forradalmi kísérlete továbbbi vallási és társadalmi mozgalmakat hív életre, és befolyást gyakorol mind az 1880-ban Koreában alapí-

tott →tonghakra, mind az 1911. évi forradalomra.

A ~mozgalom szigorúan monoteisztikus módon tesz hitet a „mennyei öreg” (*tien kung*) mellett. Célja a *Taj-ping Tien-kuo*-nak („a nagy béke mennyei birodalma”) nevezett teokratikus állam megalapítása, amely a Ming-dinasztia (1368–1644) hagyományaira utal vissza; ugyanakkor pedig az uralkodó Mandzsú-dinasztiát (1644–1912) akarja megsemmisíteni. Ebben az eszménykép-államban a vallási program a prekonfuciánus korszakhoz kötődik, és társadalmi és politikai területen véli megtalálni az üdvösséget. A mozgalom az általános testvériség eszménye jegyében szociális intézkedéseket, földreformot követel, sőt a földbirtok köztulajdonba vételét. A megváltó alakja Jézus Krisztus, az Isten fia, az alapító pedig „Jézus Krisztus ifjabb testvére”-nek tekintí magát. A mozgalom etikája a Tízparancsolaton alapul, s

ezek között az ötödik klasszikus konfucianus formájú. A feltétlen őszinteség alapvető követelmény. A nők egyenjogúságát követelik, és kizárják a közösségből azokat, akik az ópiumtilalom ellen vétenek.

Kultuszként egyfajta keresztelést és szertartásos teaivást vezetnek be. Heti ünnepnapjuk a *sabbat*. Az őso-

ket a kínai hagyományoknak megfelelően tisztelik. Szent írásuk a keresztény Biblia.

Irodalom

Die Taiping-Revolution. Von einem Autorenkollektiv. Stuttgart, 1978.

Oehler, W.: Die Taiping-Bewegung. Gütersloh, 1923.

Powers Boardman, E.: Christian Influence upon the Ideology of the Taiping Rebellion 1851–1864. Madison, 1952.

Shih, V.: The Tai-ping Ideology. Seattle, 1967.

T'eng-Ssu-Yü: New Light on the History of the Taiping Rebellion. Cambridge, Mass. 1950.

TANA BHAGAT

A ~ a Bihárban (India) élő dravida nyelvű nép nemzeti-vallási mozgalma, amelyet az általuk gyakran használt *tana* („kitartás”) imaszóráról és az őket vezető *bhagatokról* („próféták”) nevezték el.

A mozgalom az I. világáború alatt éri el virágkorát, egészen addig, amíg a ~ fenyegető magatartásától, a nyílt lázadástól tartó brit gyarmati hatóságok közbe nem lépnek, és be nem tiltják az éjszakai imaösszejeveleket, szét nem szórják a híveket,

és börtönbe nem vetnek néhány prófétát.

A mozgalom követői az aranykor-szak kezdetére várnak. Úgy tudják, hogy a teljes sötétség hét napon és hét éjszakán át tartó periódusa után a sugárzó fény ugyanannyi ideig tartó ideje következik, s ezalatt *mennyország* lesz a földön. A követők dúskálni fognak az élelmiszerekben, és egyetlen nap alatt elsajátítanak minden fensőbb tudást. E paradicsomi korszak kezdetét egy isten vagy

isteni követ eljövetele vezeti be. Az utóbbinak a mozgalom gyakran II. Vilmost, a német császárt és Poroszország királyát (1888–1918) tartja, és a hívek a „német Baba”, valamint „a magasság szelleme” néven szólítják őt imáikban és énekeikben.

Irodalom

Fuchs, S.: Rebellious Prophets. A Study of Messianic Movements in Indian Religions. London, 1965.

TANKUNKJO

A ~t (koreai: „a Tankunról szóló tan”) a koreai Na Csol alapította a 20. sz. elején. Amikor Japán annektálta Koreát (1910), a közösség átmenetileg felveszi a *tedzsonkjo* (koreai: „a nagy ősiszten tana”) nevet. A vallási közösség – központja ma Szöulban van, és Dél-Koreában 114 ezer követőt tart nyilván – a szárazföldi Kelet-Ázsia → új vallásai közé sorolható.

E nacionalista koreai mozgalom val-

lasi alapzata a *Tankunba* („szantálfa-fejedelem”), *Hanim* égisten unokájába vetett hit. A Koreai Birodalomnak a Paektuszan hegyén, egy szantálfa alatt ülő mitikus alapítója tanította meg Korea őslakóit a házépítésre és a konyhaművészetre, és megmutatta nekik, hogyan vágják ki a fákat, műveljék meg a földeket. Őt tekintik a birodalmi főváros alapítójának is, amelynek *Csoszon-Kuk* (koreai:

„a hajnali harmat országa”) a neve. Minden koreai Tankun gyermeke.

A mozgalom követői Tankun névtáblája előtt imádkoznak, amely a házak északi oldalára van felerősítve. Ezenkívül a Koreai Birodalom csodás megalapítására (Kr. e. 2333) való emlékezésül minden hónap közepén egy „kis” és minden év október 13-án egy „nagy” ünnepet rendeznek Tankun tiszteletére.

TANTRA

A ~ (szanszkrit: *tan* = „kiterjeszténi”) Kr. u. 500 körül Indiában keletke-

zett vallási mozgalom. Szent írásai a *Tantrák* (szanszkrit: „fonalak, szöve-

tek”). A ~ a mindent átfogó tudás „kiterjesztés”-e érdekében a miszti-

kus világnézetet összeköti a hagyományos mágikus szertartással. A Kr. u.-i 6. sz.-tól hatolnak be a tantrikus nézetek és szertartások a különféle ind vallásokba és ezek iskolai irányzataiba, úgyhogy vannak *tantrikusok* a sivaizmusban és a saktizmusban (→hinduizmus), a →dzsainizmusban és a (mahájána-) →buddhizmusban, valamint ennek tibeti irányzatában, a lámaizmusban. Ezért beszélünk hinduista és buddhista tantráról.

A ~ tana szerint a világon minden létező misztikus kapcsolatban áll egymással, egy egység a szellem és az anyag, a mikrokozmosz és a makrokozmosz, az egyes lélek és az egyetemes lélek, a saját én (*dzsívátman*) és az egyetemes én (*paramátman*). Az utóbbi mint legfőbb én mindennek az alapja.

Ez az abszolút és osztatlan Egy, ez a transzcendens Isteni és Örök, ami alapvetően androgin (férfi–nő), azaz kétnemű formában jelenik meg, a teremtés és az élet létrehozása érdekében egy statikus hím és egy kinetikus női elvre osztja szét magát. Ős-szellem (*purusa*) és őanyag (*prakriti*), Siva és Sakti alkotja az eredeti isteni Egy két ellentétes oldalát, amelyeket a *lingam* mint fallosz és a *jóni* mint anyaöl szimbolizál. A nemi egyesülés során a két elv nemzi a világot és a sokszínű életet.

A nemek újraegyesülése nemcsak új életet hoz létre, hanem megvan az a jelentősége is, hogy megszünteti a nemek polaritását, és visszavezeti

őket az osztatlan egy őselvéhez, ahogy az a teremtés előtt volt.

A megváltás attól a kettős bilincstől, amely távol tartja az embereket az üdvözítő legfőbb egységtől, a szertartások útján érhető el, mégpedig megszentelő cselekmények és meditációk révén. A ~ középpontjában álló ezoterikus szertartások mágikus-szimbolikus segédeszközöket vesznek igénybe. A kéztartások, a mudrák jelképekkel átszőtt gesztusnyelvénél természetfölötti potenciákat kell megeleveníteniük. A *njászák*, bizonyos testrészek megérintései, a tantristák testébe való Isteni behatolás jelképei. A *mudrákat* és a *njászákat* a *bidzsákkal* (csíraszótagok) és energiával telített csíraszótagokból összetett *mantrák* kísérik. Az utóbbiak misztikus formulák, amelyeket folytonosan mondogatva érzékfölötti erővel ruházzák fel a hívót. A ~ban minden tanuló megkapja a gurujától a csak neki kiszabott *mantrát*. A legismertebb *mantra* a kilégzőskor elkezdő „A-U-M” (= OM) óshang, amely egyúttal az abszolútumot jelenti.

A meditáció segédeszközei a mágikus diagramok is. A *mandalák* kör vagy sokszög formájú diagramok, amelyek a világképet szimbolikusan ábrázolják.

A *jantrák* – leghatékonyabb közülük a *srí-jantra* – a Sakti jelképes ábrázolásai, amelyek az osztatlan, abszolút Egyből kiindulva a sokszínű természetű alakulnak. A *jantrák* segítséggel

vel felelevenítik az istenség képét, hogy a meditáló azonosulhasson vele. Így válik szabaddá az út a *dzsívátman* és a *paramátman* egyesítése felé.

Különleges segédeszköz az ún. „tantrikus *púdzsá*”, egy erotikus meditációs forma. A *púdzsá* közben végrehajtott szakrális közösülés a teremtés alapeszméje szerinti nemzőaktus, az ősi teremtő aktus utólagos végrehajtásaként alapozódik meg. A testet a természetfölötti erők megnyilvánulási eszközének tekintik. Az e hatalmak feletti uralomhoz és végül a transzcendens Eggel és Abszolúttal való egyesüléshez az eközben végzett rítusok vezetnek.

A szent írások, a Tantrák dialógusok, amelyeket a férfi istenség és női saktija folytat egymással. Az írások misztikus előírásokat, ceremóniákat, mágikus formulákat és filozófiai spekulációkat tartalmaznak.

Irodalom

- Agehananda Bharati: The Tantric Tradition. London, 1965.
Chakravarti, C.: The Tantras, Studies on their Religion and Literature. Kalkutta, 1963.
Dasgupta, S.: An Introduction to Tantric Buddhism. Kalkutta, 1950.
Goudrian, R.–Gupta, S.: Hindu Tantric and Sakta Literature. Wiesbaden, 1981.
Rajneesh, Bhagwan S.: Tantra: Religion & Sex. Meinhard-Schwebda, 1984.
Tantra in Tibet. Das geheime Mantra des Tson-ka-pa. Einleitung v. Dalai Lama. Köln, 1983.

TAOIZMUS

A ~ arra a *Li* (Kr. e. kb. 604–517) nevű kínai filozófusra, ismertebb nevén *Lao-ce* („öreg mester”), visszavezetett filozófiai iskola és vallási irányzat, amelynek a tao (kínai: „út”) fogalma áll a középpontjában. A kínaiak a taoista vallást, amely az →univerzizmus régi kínai népvallásából keletke-

zett, és azt döntően meghatározta, *Tao-csiaónak* („a Tao tana”) nevezik.

A taoisták vallását a →kínai vallások közé számítjuk. *Lao-ce* szülő- és származási helyének Csü-jen falu tekinthető – a mai Lu-ji körzeti város (Hongan tartomány). Az újabb taoista hagyomány szerint ez a falu azonos a

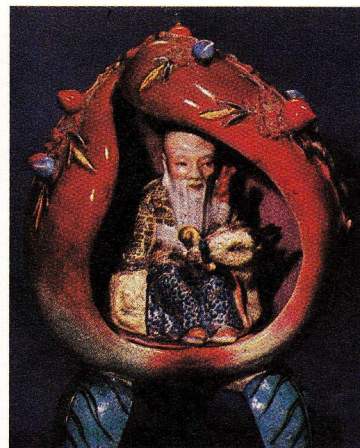
Lu-jitől 10 kilométerrel keletebbre fekvő Taj-csin-Kung nevű helységgel.

Lao-ce legendás élettörténete szerint anyja nyolcvanegy évig viseli napsugártól fogant terhét, mielőtt a bal hónaljából megszüli őt egy szilvafa alatt. Az apátlan teremtés, Er utónévvel felveszi családnévként a fa, Li

1

2

3

4

Népi taoista istenségek

1 Hszi-Vang-Mu istennő, 18. sz., porcelán

2 Sou-Lao isten, 18. sz., porcelán

3 A nyolc halhatatlan, színes fa-metszet

4 Bölcsék jin-jang-jelképpel, tál

(„szilva”) nevét, amely alatt világra hozták.

Amikor Lao-ce udvari levéltáros Lo-jangban, a dél-kínai Csou birodalom fővárosában (a hagyomány szerint 518-ban) találkozik kortársával,

Kung-cével, erről Csuang-ce is megemlékezik.

Lao-ce állandó háborús összetűzések, inségek, politikai és erkölcsi romlás korában él, s ez magányos életre készteti.

Teljesen visszavonul a nyilvános élettől, leköszön levéltárosi tiszttségéről, és nyugat felé tartva elhagyja a fővárost. Amikor egy bivaly hátán utazva eléri a Han-ku szorost, a határ-őrtiszt arra kéri, hogy legalább bölcs tanait hagyja hátra, mielőtt örökre eltávozna. Lao-ce leír egy ötezenél valamivel több írásjelet tartalmazó művet, és átadja a szoros őrének. Ez a szöveg a *Tao-te-king* (→380. o.). Ezután folytat-

ja útját, és ettől kezdve senki sem tudja, hová lett. Sok taoista úgy véli, hogy ha alapítójuk, Lao-ce nyugat, „a boldog nyugalom országa” felé tűnt el, el kellett érnie az örök életet, s ezért nem adatott számára halálózási, csak születési év.

A ~ történetét, amelyben váltakozik az állami kedvezés és elutasítás, két korszakra, a régebbi és a későbbi ~ra szokás felosztani.

A régebbi ~hoz annak a Lieh-cének (Kr. e. 440–370, latinositva *Licius*) az iskolája tartozik, aki művében a korábbi ~ kozmológiáját és etikáját példázatok segítségével fejtegeti. A Mengben, Kuei-te-fu (Kelet-Honan)

mellett született Csuang-cét (399–295) joggal tekintik a filozófiai ~ fő képviselőjének. A nevét címként viselő mű harminchárom fejezetében költői szépséggel mutatja be a korai ~ lét- és erkölcsstanát. A régebbi ~ jelentős képviselője még Han-fej-ce (mh. Kr. e. 233-ban), aki közvetíteni próbál a ~ és a konfucianizmus között.

A későbbi ~hoz Huaj-nan-ce (Kr. e. 164–22) tartozik Hung-lieh-csieh c. művével, ő az, akit „a népi taoizmus atyjá”-nak tekintenek. A taoista közösség tulajdonképpen alapítója pedig az a Csang Tao-ling (sz. Kr. u. 34-ben), akinek taoista „pápaság”-a „tien-si” címen öröklődik a Csang családban, egészen a jelenkorig. 1965-ben Tajpejben (Tajvan) megalakul „a Kínai Köztársaság Nemzeti Taoista Társasága”.

A tao és a te két fogalmára épül fel Lao-ce metafizikája és az ebből származtatott etika. A tao valamilyen meghatározhatatlan Abszolútum. A Tao-te-king az alábbi mondattal kezdődik:

„A tao, amelyek szavakkal ki lehet fejteni, nem az örök tao. A név, amelyet meg lehet nevezni, nem az örök név. Az, aminek nincsen neve, az ég és föld kezdete.”

(Tókei Ferenc fordítása)

A világ taoista őselve olyan örökké nyugvó potencia, amely minden jelenségnek alapja. A tao az egyedüli állandóság, soha nem változik. Minden a tao körül forog (XXV):

„Az ember a föld törvényeit követi, a föld az ég törvényeit követi, az ég a tao törvényeit követi, a tao pedig a természet törvényeit követi.”

(Tókei Ferenc fordítása)

A taóból keletkezik minden. „Úgy tekinthetjük, mint a világ anyját.” A tao 10 ezer lényt teremt, akiket az erejével táplál, a természetével alakít és a tevékenységével tökéletesít.

A tao azonban nemcsak minden létező ősoke, hanem az egység forrása is, amelyben végül a létezés minden ellentmondása és különbsége feloldódik. Mivel a taóval való egysülésben a lét valamennyi kérdése megoldást nyer, a cél nem más, mint az emberi magatartást a taóhoz idomítani. A tao hatékonysága a dolgok teremtésében, kibontakoztatásában és fenntartásában, az ember számára etikai, életviteli normát jelent. Ahhoz, hogy az ember a tao hatás-módját utánozhassa, rendelkezésre áll a te („erény”). A te az egyéni osztályrész a taóban, az egyén léttel telítődése az abszolút tao révén. Annak van teje, aki ragaszkodik a vu-vejhez („nem cselekedni”). Mert a tao tevékenysége a vu-vej, a nem-beavatkozás a dolgok folyásába. Ebben rejlik győzelmes ereje (XLIII):

„Az égalatti leglágyabbja (a víz) mindig legyőzi az égalatti legkeményebbjét (a sziklát). Ami a nemlétből jön, az oda is behatol, ahol nincs közbülső tér. Így értem én meg a nem-cselekvés hasznosságát.”

(Tókei Ferenc fordítása)

Minden törekvő vakbuzgóság feladása és áttevése az etikaiba, az szerénységet és önzetlenséget, alázatot és szelídséget, türelmet és békeszeretetet jelent. Ennek az etikának a maximája szerint az igazságtalanságot nem igazságossággal, hanem jósággal lehet legyőzni (XLIX):

Én (a bölcs) a jókkal jól bánok, s jól bánok a rosszakkal is; (így) szerzek jóságot.

(Tókei Ferenc fordítása)

A vu-vej (kínai: „nem-cselekvés”) nem-közelbelés, a kozmikus rend természetes és őseredeti határain belül való cselekvés, amely nem zavarja meg, nem töri szét ezt a rendet. A vu-vej azt jelenti, hogy az ember engedje át magát minden külső, szen-

vedélyes, serény, önző cselekvés nélkül a tao természetes rendjének, önzetlenül, vágytalanul és szenvedélytelenül. Ha a természethez idomul, az ember megfelel a rendeltetésének, és eléri a tökéletességet.

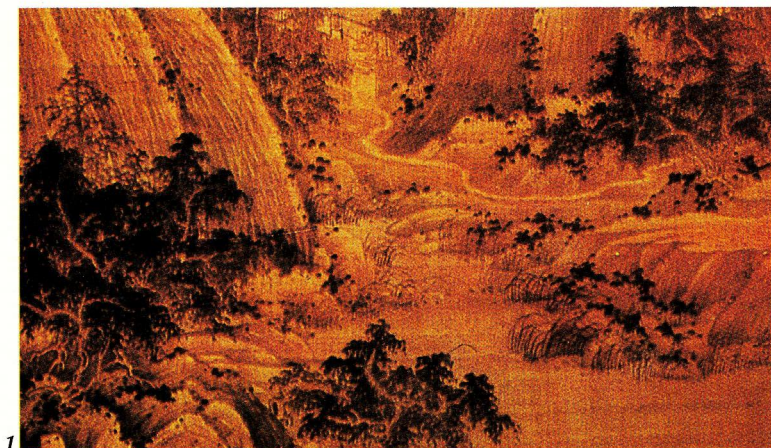
A népi taoizmus

A népi ~ban az istenségek élén egy trimurtit (szanszkrit: „hármasság”) találunk, efölött a jádeisten áll. Ez az isten Jü-Huang, ill. Jü-Huang-ti, a legfelsőbb égi úr és az emberiség teremtője; kilenc lány, köztük Hszi Vang Mu apja. 1008-ban Cseng Cung császár Jü-huang istent Sang-ti („fenséges drágakő császár”) istennel azonosítja, és 1015-ben felruhazza „a mindenség, az emberi sors, a rítusok teremtője” és a „nagy uralkodó” címmel. Az ő földi helytartójának tekintik a taoista „pápát”. A világ kormányzása közben az „5 hegycsúc” 5 isteni uralkodója támogatja ezt az égistent, mégpedig a kelet (Tajsan) zöld, a nyugat fehér, a dél piros, az észak fekete és a közép sárga ura. A legfelsőbb égisten alattvalói a 28 holdállomás istenei, továbbá a 60 cikluscsillagzat, a 129 szerencsét, ill. szerencsétlenséget hozó csillag, az 5 elem csillagai és a természeti jelenségek szellemei az állat- és növényvilágban.

A „8 halhatatlan”, Pa-hsien, 8 taoista szent, akik a Szung-dinasztia (960–1279) idején éltek, és a taót követve elérték a halhatatlanságot.

A ~ által célba vett meghosszabbított életre és testi halhatatlanságra a meditáció, a diétetika, az alkimia, a gimnasztika és a szexuális gyakorlatok eszközeivel törekednek. Sok taoistát készítenet remeteségre a vu-vej-tan. A taoista kolostorszabályok tizenkét parancsolatot tartalmaznak, egyebek közt ilyeneket: nem követni el erőszakot élőlényen, nem lopni, nem hazudni, nem fajtalanzkodni, nem enni húst és nem fogyasztani szeszes italt.

1

1 Csü-zsan (Kr. u. 10. sz.): Ősszel a hegyek közt (a tao keresése közben), festmény, 77,2 × 156,2 cm. Tajpej, Nemzeti Múzeum

2 Taoista tájkép, 618–907. Tajpej, Nemzeti Múzeum

3 Csiao Pu-csi (= Vucsiu): Lao-ce bivalyháton, 5. sz. Tajpej, Nemzeti Múzeum

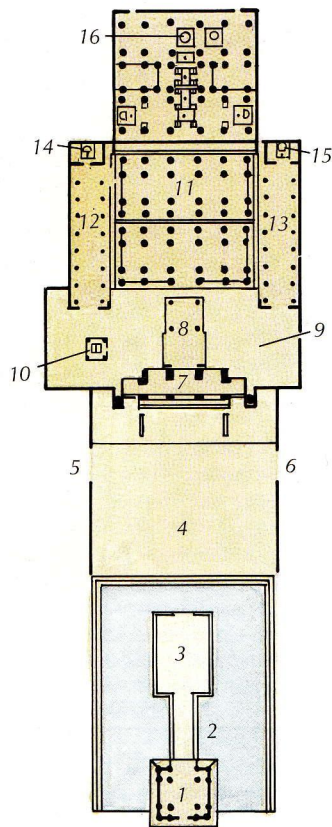
4 Taoista templom és kolostor

A Templom alaprajza, Phu-Csuog (Vietnam)

1. pavilon
2. medence
3. terasz

2

A

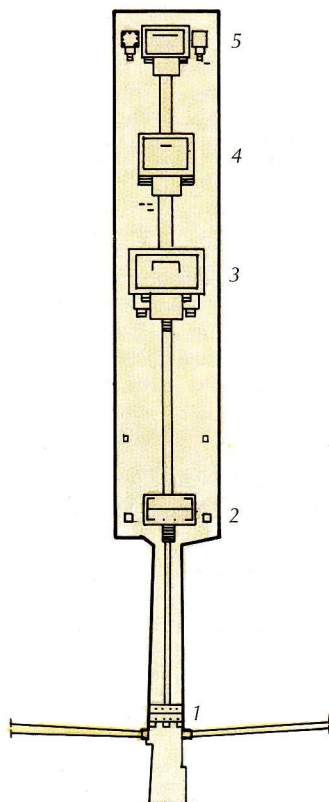
4

- 4. udvar
- 5-6. átjárók
- 7. portikusz
- 8. pavilon
- 9. udvar
- 10. sztéle
- 11. külső templom
- 12-13. oszlopfolyosók
- 14-15. oltárok
- 16. szentek szentje

B Kolostor alaprajza, Jonglo Gong, Jung-Lo-Csien (Kína)

- 1. bejárat
- 2. Lung-hu-tien-kapu
- 3. Szan-csing-tien-csarnok
- 4. Csung-jang-tien-csarnok
- 5. Csong-jang-tien-csarnok

B

3

A tao-papok, tao-sik („tao-tudósok”) hivatalos fekete ruhájukban végzik a templomi istentiszteletet, mutatják be az áldozatot (csiao).

A kolostorokon kívül élő papokat és szerzeteseket Csang Tao-ling (sz. Kr. u. 34-ben) szervezte szövetségbe, mindenkori előjárójukat (tien-si = „égi mester”, ill. csen-zsen = „igazi ember”) az egykori alapító megtestesülésének tekintik.

Ez az „égi mester”, taoista „pápá”-nak is nevezik, iktatja be és ki a kultuszisteneket, és minden hónap első napján kihallgatáson fogadja őket. Az „égi mester” 1016-tól 1930-ig a Lunghusanon („Sárkánytigris-hegy”) élt Csianghszi tartományban. Lao-ce egyik megjelenése alkalmával az alapítónak átadott, a szellemek megfékezésére szánt varázskard és varázstűkör átszállt utódaira. 1970 óta Csang Jüan-hszien, a 64. „égi mester” vezeti a taoista közösséget. Székelye Tajvan szigetén van.

A legismertebb taoista kolostor a Pojün-kuan („A fehér felhő kolostora”) Peking mellett.

A népi ~ írásai, amelyek áldozásról, templomokról, exorcizálásról, geomantiáról és misztikáról szólnak, a buddhista Tripitaka (→buddhizmus) alapulvételével a Tao-cang kánonikus gyűjteményében vannak összeállítva. Ez a Lu Hszü-csing (406–77) által meghatározott kánon 1228 művet foglal magában, és nyomtatásban először 1444–47 között jelent meg.

A ~ az irodalomban és a művészetben, de a fizika és a kémia, a farmakológia és a mineralógia, a botanika, a zoológia és az orvoslás tudományágaiban is a tao életritmusának kifejezését látja. Ez magyarázza, hogy miért volt oly nagy az említett területeken a taoista befolyás Kína kultúrájára az elmúlt évszázadok során.

A taoista tantól befolyásolt kínai művészet egyik csúcsteljesítménye a tájképfestészet, az abszolút tao, a jin és jang, a két kozmikus elv együttműködésének ábrázolása. A víztükrök és

a folyóvizek a női jint, a hegyek sziklái pedig a férfi jangot jelképezik.

A Tao-te-king

A Tao-te-king („Az út és az erény könyve”), amelyet a hagyományos felfogás Lao-cének tulajdonít, a Kr. e. 300 körüli időből származik. A mű két része mindössze 81 rövid, részben rímes fejezetből áll (kb. 5000 írásjegy). Az első rész példabeszédei (1–37-ig terjedő fejezetek) meg akarják értetni a taót, amelyet mindig új gondolat-körökkel fognak közre. A gondolkodás, amely azon iparkodik, hogy a végtére megismerhetetlen abszolút tao közelébe jusson, ellentétekre épül, nyelvi kifejeződése gyakran a paradoxon. A második rész (38–81-ig terjedő fejezetek) a tao, valamint a te hatékonyságát és erejét fejezi ki. Ez áll a filozófiai példázat-bölcsesség és az irodalmi aforizma metszéspontján. A kínai irodalom e legtöbbet fordított könyve a világirodalom legnehezebben érthető művei közé tartozik. A Tao-te-king nagy befolyást gyakorolt az európai gondolkodásra.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

kb. 1050–256 Csou-dinasztia
772–481 A „Tavas és ősz” kora
kb. 604–517 Lao-ce

A régebbi taoizmus

440–370 Lie-ce
403–249 A hadakozó fejedelemségek kora
399–295 Csung-ce
300 körül A Tao-te-king keletkezése
206–Kr. u. 220 A Han-dinasztia

A keresztény időszámítás szerint

A későbbi taoizmus

34 Megszületik Csang Tao-ling, az „égi mester”
122 Meghal Huaj-nan-ce, a „népi taoizmus” atyja

618–907 A Tang-dinasztia támogatja a ~t

12/13. sz. Lung-san: taoista barlang-templom

1912–49 Kínai Köztársaság

1949-től Kínai Népköztársaság

1965 A „Kínai Köztársaság Nemzeti Taoista Társasága”-nak megalapítása Tajpejben (Tajvan)

Irodalom

- Béky, G.: Die Welt des Tao. Freiburg, 1972.
 Ching-Schun Jang: Der altchinesische Philosoph Laudse und seine Lehre. Berlin, 1955.
 Cooper, J. C.: Der Weg des Tao. München, 1981.
 Hwang Wen L.: Das große Tao-Kochbuch. Rezepte für Leib und Seele. München, 1981.
 Kaltenmark, M.: Lao-tze und der Taoismus. Frankfurt, 1981.
 Lee, Joo-Dong: Taoistische Weltanschauung im Werke Franz Kafkas. Frankfurt, 1985.
 Rawson, P.–Legeza, L.: Die Philosophie von Sein und Werden. München, 1982.
 Seidel, A.: La divinisation de Lao tseu dans le Taoisme des Han. Paris, 1969.
 Watts, A.: Der Lauf des Wassers. Eine Einführung in den Taoismus. München, 1978.
 Wilhelm, R.: Lao-Tse und der Taoismus. Stuttgart, 1948.

TENRIKJÓ

A ~t (japán: „égi értelem”) Miki Nakajama (1798–1887) japán nő alapítja 1838. december 12-én, és ma Japán legjelentősebb, a →buddhizmusból és a →sintoizmusból keletkezett →új vallásai közé tartozik.

A ~nak Japánban 5 millió követője van, Japánon kívül kb. 5200 missziós állomása van (Koreában, Tajvan szigetén, az USA-ban és Brazíliában). A vallásközösségnek, amely 15 ezer templommal és több mint 100 ezer pappal rendelkezik, Tenri Cityben (Tenri Si), amelyet Ojaszatónak („a szülőistenség lakhelye”) is neveznek, van a szervezeti központja.

Miki Nakajama, az alapítónő (kjó-szo), 1798. június 2-án születik a Szanmaiden (Jamato tartomány) nevű faluban az Amida-buddhizmust valló Maegava parasztcsalád legidősebb lányaként. Háromévesen már a Dzsódo-sú egyik templomában oktatják. Fiatalkorától rendkívül jótékony. Kolostorba szeretne vonulni, de szülei tizennégy éves korában (1812), ahogy akkoriban szokásos, férjhez adják Zenbei Nakajama parasztemberhez. Miki az apósáéknál lakik egy Sojasiki nevű faluban, és öt gyermeket hoz világra. Negyvenegy éves, amikor 1838. december 12-én médiumként részt vesz egy gyógyítási szertartáson, ahol vallási élmény éri. Beléköltözött Tennó Sógun (japán: „az ég tábornoka”), és kinyilatkoztatja neki: „Én vagyok a teremtmény, az igaz és valóságos isten... Most megjelentem a világon, hogy megmentsek minden embert. Mikit akárcsak élő templomomként felhasználni, hogy közvetítsen az isten és az emberek között.”

E kinyilatkoztatás hatására Miki elhatározza, hogy szétszítja minden vagyonát a szegények között, és a lehető legszerényebben fog élni, ami a következő tíz év során tartós fátorgást és összeesésűket okoz

családjában. Férjének meg-megújuló kísérletei, hogy „családi karddal a kezében kiüldözze belőle a gonosz démon”, olyannyira nyomasztják Mikit, hogy többször foglalkozik az öngyilkosság gondolatával. Amikor férje hatvanhat évesen (1863) meghal, két sírig hű és odaadó gyermekével, Sűjival, legidősebb fiával, és Kokannal, legkisebb lányával él együtt, igen szerény körülmények között. Az első kinyilatkoztatást követi a többi, Miki pedig csodálatos beteggyógyításai és bábaasszonyi módszere miatt – amelyet ő obijajurusinak („fájdalommentes szülés”) nevez – ismertté válik. A vakok szemhéja felnyílik, és a tébolyodottak újra józanok lesznek. Ahogy követői egyre szaporodnak, úgy válnak csúnyábbá a rágalmak, hevesebb az üldöztetések. A Meidzsi-korszak (1868–1912) elején, 1875-ben Mikit három napra őrizetbe veszik, később még több mint negyvenszer tartóztatják le, mert tevékenysége és tanai nyugtalanítják a hatóságokat. 1885-ben hivatalosan elismerik vallását, mint „sinto-sekta”-t. Kilencvenedik életévében jár Miki, amikor, 1887. január 26-án, „elrejtí földi énjét”, és meghal, a fejével észak és arcával nyugat felé fordulva, ahogy ez az Amida-buddhizmusban szokásos. Ma Tenri-Si város közép-pontja az a hely, ahol eltemették, itt áll szentélye is.

A külföldi missziók számára készített katekizmus első része Ojagami („szülő-kami”) tiszteletét taglalja, a második részben pedig megmutatja az emberiség megmentésének isteni útját, ami az öröm és a béke elterjesztése a világon.

Az emberszármazékok istene az ősszüli lény, Ojagami, aki egyszerre apjuk és anyjuk. Ezt a szülőistenséget Tenri-Ó-no-Mikoto („az égi értelem királyi istensége”) néven tisztelik. Az istenség tevékenységeit tíz, eredetileg

sintoista istenség nevével jelölik. Azt az istent, aki folyamatosan megnyilatkozott, először kaminak („isten”) nevezik, aztán Cuki-Hinek („Hold-Nap”), végül Ojának („szülő”). Összesen még nyolc kami „beszél” Miki által, utolsóként Izanagi és Izanami, akik mind Cuki-Hi eszközei.

Az emberi testet az isten kölcsönbe adja. Ha meghalunk, visszaadjuk az istennek és egy új, megint tőle kölcsönzött testtel térünk vissza erre a világra (újraszületés). Csak a lélek a mienk. Ezért meg kell „tisztítani”.

A cél a jókigurasi, a „vidám élet”, az „életöröm” és a világ megváltoztatása. A mozgalom tagjait méltán nevezik az életöröm misszionáriusainak, jóbokunak („gerendák”), mert egy új, jobb és örömteli világ építéséhez szolgálnak támasztékkul. A hittérítők mások megmentésével fejezik ki afölötti örömlüket, hogy magukat megmentették.

A megistenült próféta és alapítónő által maga az isten mondja ki az Óiudeszkában (→382. o.) a következő:

Kölcsönvettem a szájukat,
még a szívemet nekik adtam.

Az alapítónő lelke ott él mindörökké templomában, Tenri-Siben, és szülői szeretettel óv minden embert, hogy végül megváltsa őket.

Az „emberi szív megtisztítása” a portól (hokori) cselekedetek (hinokisin = „nap ajándékozása”) útján megy végbe, az örömdő hála révén, amelyet az emberi munka, a vallási szolgálat odaajándékozása nyújt. Vallási közmunkából jött létre Tenri-Si városa is. A ma virágzó város az egykori kis Tambaicsi falu, ahol az alapítónő élt. Van itt tágas templom, kórház és árvaház, iskola és egyetem. A nagy ünnepek idején több mint félmillió zarándok nyüzsg a

városban. Különösen szentnek tartják a *Dzsiba* („hely”) nevű főtemplom belső körzetét, ahol az istenség annak idején beköltözött az alapítónóbe, és ahol azóta örökké tartózkodik. A *Tenri-Ó-no-Mikoto*, az alapítónó és a *Dzsiba* a valóságban egyek. Az isteni emberbe költözés e helye az emberiség bölcsője. Egy edénnyel megkoronázott szent oszlop (*kanródai*) is áll itt, amely körül a kultuszáncot járják és az isteni harmatban (*kanro*) részesülnek.

Az alapítónó megálmodta ünnepeket öröm hatja át. A sokat csodált táncos istentisztelet körmenettel kezdődik. Az ima (*szaibun*) elhangzása után következik a *kagura* vagy *cutome*, egy kultikus tánc, amelyet öt-öt maszkos nő és férfi celebrál, bemutatva a teremtés aktusát. Egy

másik táncot, a kézmozdulatokkal táncolt *teodorit*, ének és hangszerez zene kíséri. Az ünnep végén prédikációra kerül sor.

A vallási és szervezeti vezetést a *simbasira* („a ház főoszlopa”) tartja kézben. Ő ma *Zenje Nakajama*, az alapítónó szépunokája, Miki dédunokájának és Sózen Nakajamának (mh. 1967-ben) a legidősebb fia.

A ~ kánonja akkor keletkezik, amikor 1869/82 között Mikinek azt parancsolta az isten hangja: „Ecsetet, ecsetet, ragadd meg az ecsetet!” – és ő meg is ragadja. Az ecset azonban magától mozog. Tizenhárom év elmúltával 17 kötet van teleírva 1711 költői kinyilatkoztatással. *Ófudesza-kinak* („ecsetheggyel írott könyv”) hívják ezeket. Emellé az egyszerű japán *kata-kana* szótagírással írt főmű

mellé sorakozik még az 1866/82 közötti évekből való *Mikagura-uta* („Ének a táncért”) és a „Régi beszámoló az iszaptengerről” c. klasszikus írás.

Irodalom

Anonym: The doctrine of Tenrikjó. Tenri City, 1954.

Anonym: Oyasato. Die Lehre der Tenrikjó. Tenrikjó Kyōkai Honbu, 1960.

Anonym: A Short History of Tenrikjó. Tenri, 1960.

Laube, J.: Oyagami, die heutige Lehre der Tenrikjó von Gott. Marburg, 1976.

Nakayama, Shozen: The Various Forms of Verbal Evolutions in Tenrikjó Doctrine. Tenri City, 1961.

Straelen, H. v.: The Religion of Divine Wisdom. Japan's Most Powerful Religious Movement. Kioto, 1957.

TEOZÓFIAI TÁRSASÁG

Az Általános ~ az orosz *Helena Petrovna Blavatsky* (1831–91) és az amerikai *Henry Steel Olcott* (1832–1907) alapította 1875. november 17-én New Yorkban. A ~ spiritisza kísérletekre és ind (buddhista és hinduista) vallási tételekre hivatkozva a teozófia (görög: „istenbölcsesség”) tanait képviseli, ahogy a múltban már képviseltek egyebek közt a gnosztikusok (→gnoszticizmus), a manicheusok (→manicheizmus) és a kabalisták (→zsidóság). A teozófusok társaságukat nem vallásként fogják fel, hanem isten- és világszemléletként.

Az 55 országban élő 33 ezer tagból álló társaságnak, amelynek ezernél több helyi csoportja van, 1882 óta a Madras melletti Adjarban (India) található a székhelye.

Helena Petrovna, az alapítónó 1831. július 30-án születik *Peter Hahn* orosz ezredes lányaként Jekatyerinoszlávban (Dnyepropetrovsk), Dél-Oroszországban. 1848-ban, tizenhét éves

korában férjhez megy *N. B. Blavatszkij* orosz tábornokhoz, de három hónap múlva elválik tőle, és Amerikába megy. Oroszországi, indiai, tibeti és kairói tartózkodás után 1873-tól – már amerikai állampolgárként – New Yorkban él, ahol 1875-ben *H. Steel Olcott*-tal együtt megalapítja a ~ot. Miután újrահázasodik (második házasságát az örmény *Michael Bettalaye*vel köti), és 1877-ben megjelenik főműve, az *Isis Unveiled* (angol: „Izisz fátyol nélkül”), 1879-ben ismét Indiába utazik, ahol 1882 óta a ~ titkáráként működve, amelynek első elnöke egyébként Olcott, Adjarban rendezi be főhadiszállását. 1885-ben Würzburgba és Elberfeldbe látogat, és 1888-ban megalapítja a társaság német tagozatát. Ugyanebben az évben jelenik meg a *Secret Doctrine* (angol: „Titkos tanítás”) c. műve, amely egy titokzatos írásra, „A Dzyan könyvé”-re hivatkozik. Az alapítónó 1891. május 8-án hal meg Londonban.

Még *Helena Petrovna Blavatsky* és *H. Steel Olcott* életében buddhista motívumok, sőt spiritisza kísérletek álltak a mozgalom középpontjában, az alapítónó is jó médium volt, a második elnök, az angol *Annie Besant* (1847–1933) idején inkább a hinduista motívumok álltak előtérben. Amikor az anglikán kereszténységről a hinduizmusra áttért *Annie Besant* a tizenöt éves hindu fiút, *Krisnamurtit* (sz. 1897-ben) „a Kelet csillagát”-nak nevezi, *Rudolf Steiner* (1861–1925), aki 1902 óta Berlinből vezeti főtitkárként a társaság német tagozatát, elszakad a ~tól, és 1913-ban megalapítja a *Németországi Általános Antropozófiai Társaságot*.

A római katolikus egyház elítéli a ~ot mint a katolikus hittel összeegyeztethetetlen mozgalmat. A ~ot Németországban 1935 és 1945 között betiltják.

1975-ben ünneplik a ~ százéves évfordulóját. A ~nak az a célja, hogy

összegűjtse és tudatosítsa a vallásokban, filozófiákban és világnézetekben szétszórta teozófiai igazságokat. „There is no Religion higher than Truth” (angol: „Nincs magasabb vallás, mint az igazság”) hirdeti az *Adyar* c. folyóirat címlapján lévő jelző. Ez a következőket jelenti: 1. kiművelni fajtára, kasztra és bőrszínre, felekezetre és nemre való tekintet nélkül az egyetemes emberi testvériség színe-javát; 2. tanulmányozni az összehasonlító vallástörténetet, filozófiát és természettudományt; 3. kutatni nemcsak a megfejtetlen természeti erőket, de az emberben lévő rejtett erőket is.

A kifejezhetetlen isteni Abszolútum három fázisban mutatkozik meg: 1. a *logoszban*, a *lét* gyökerében; 2. a *logoszban*, a *nemlét* és a dualizmus elvében; 3. *logoszban*, a világszellemben és a *lét* tudatában. Ez utóbbiból indul ki a 7 nagy *logosz*, amelyek 7×7 további *logoszt* hívnak létre magukból, s amelyek közül mindegyik a naprendszerek milliőit kormányozza; minden naprendszer fölött

pedig egy nap-logosz uralkodik. Az *Atlantiszon* a kozmikus katasztrófa után még megtalálható az emberiség maradéka. A 7 Atlantisz utáni kultúrából az ind, perzsa, babilóni-egyiptomi, görög-római és germán után még jön a 6. és a 7.

Hétszeres az ember testisége is, vagyis hétféle teste van, mégpedig fizikai, vitális, asztrál-, valamint szellemi, magasabb szellemi, buddhista és nirvána-teste. Az emberi lélek a visszatérés örök folyamatában a folytatódó (legalább 800) újratestetöltésben létezik, a mindenkori új létezés milyenségét pedig a *karmán* (→ hinduizmus) határozza meg. Az ember, akinek testébe, valamilyen kitaszított napszellem által, bele van oltva a gonosz, úgy szabadulhat meg, ha magasabb síkok asztrálútján halad előre.

A Mahátma-tan szerint Jézus az emberiség nagy mestere, aki a vallástörténet más nagyjai oldalán a bölcsesség és a részvét ama nagy mestereinek testvériségéhez tartozik, akik hozzásegítik az emberiséget az igazsághoz.

A ~ helyi tagozatcsoportjait szervezetileg a nemzeti társaságokban fogják össze. Az európai nemzeti társaságok az európai föderációban egyesülnek, és minden harmadik évben kongresszust tartanak, míg a nemzetközi közgyűlés, a *konvenció*, Indiában ül össze évenként.

Irodalom

- Bichlmayr, G.: Christentum, Theosophie und Anthroposophie. Wien, 1955.
Blavatsky, H. P.: The Secret Doctrine. I–III. London, 1888.
Fischer, H. R.: 100 Jahre „Theosophische Gesellschaft”. Ein geschichtlicher Überblick. München, 1976.
Frohnmeier, L. J.: Die theosophische Bewegung. Stuttgart, 1923.
Guénon, R.: Le théosophisme; histoire d'une pseudo-religion. Paris, 1921.
Jinarajadāsa, C.: The Golden Book of the Theosophical Society. Adyar, 1925.
Ransome, J. M.: A Short History of the Theosophical Society. Adyar, 1938.

TIBETI VALLÁSOK

A ~ a magában Tibetben (óshonosan) keletkezett és Kelet-Tibetben ma is élő → bon-vallás, valamint a kívülről (idegen eredetűen) Tibetbe beszámrazott → buddhizmus gyűjtőelnevezése, amely *lámaizmussá* fejlődött tovább, és ma az ország fővallása.

A *tibetiek* a mongolidokhoz tartozó nép Közép-Ázsiában. Tibetben, a föld legnagyobb fennsíkján, a kelet-tibeti határhegyláncok, délről a Himalája, nyugatról a Kasmír magashegysége és északról Kunlun között az Indiából, Kínából és Mongóliából jövő kereskedelmi utak találkoznak össze. Fővárosa a 3630 méter magasan épült Lhasza.

Hogy visszaszorítsák a bon-vallásnak, a tibeti nemzeti vallás eredeti formájának politikai befolyását, Szongcen Gampu király (609–50) 632-ben behozza a buddhizmust, Triszong Decen király (742–97) pedig megteszi államvallássá. A 8. sz. kezdetén jön Tibetbe Indiából Padmaszambhava, a buddhista szerzetes és misszionárius, aki összekapcsolja a buddhizmus elképzeléseit a helyi bon-vallással, és ezzel megalapítja a lámaizmust, a buddhizmus tibeti formáját.

A *nyingmapa* iskolából (kb. 800) jönnek létre a „pirossapkások” és a „sárgasapkások” lámaista irányzatai. Az előbbiekhöz tartozik a *kargyüpa* (kb. 1100) és a *szakjapa* (1100), az utóbbi-

akhoz a *ka-dampát* (1038) sorolják, amelyből a Congkapa (1356–1419) által alapított *gelukpa* („az erény iskolája”) keletkezett, a „sárgasapkások iskolája”, ill. a „sárga egyház” néven ismert irányzat.

Ez utóbbinak van politikai és vallási túlsúlya Tibetben, amíg 1950-ben Kína meg nem szállja és be nem kebelez az országot.

Irodalom

- Dalai Lama: Mein Leben und mein Volk. Die Tragödie Tibets. München–Zürich, 1964.

Herrmanns, M.: *Mythen und Mysterien der Tibeter*. Essen, 1983.

Herrmanns, M.: *Schamanen – Pseudo-schamanen, Erlöser und Heilbringer*. I–III. Stuttgart, 1970.

Hoffmann, H.: *Die Religionen Tibets*. Freiburg–München, 1956.

Hoffmann, H.: *Symbolik der tibetischen Religionen und des Schamanismus*. Stuttgart, 1967.

Lalon, M.: *Les religions du Tibet*. Paris, 1957.

Tucci, G.–Heissig, W.: *Die Religionen Tibets und der Mongolei*. Stuttgart, 1970.

TONGHAK

A ~ot (koreai: „keleti tan”), amelyet *tógakunak* (japán: „keleti tan”) is neveznek, 1860/61-ben alapítja a koreai *Cshö Csze-u* (1824–64). A mozgalom 1906-ban a harmadik vezető, *Szon Pjong-hui* (1861–1919) tevékenysége során az új *Csondokjo* (koreai: „az égi tao tana”; japán: *tendokjó*) nevet kapja. A vallásközösségnek több mint 1 millió híve és kb. ezer függetlenített papja van. Ez a →konfucianizmusból, →taoizmusból és →buddhizmusból keletkezett vallás a szárazföldi Kelet-Ázsia →új vallásai közé tartozik.

Az alapító *Cshö Csze-u* 1824-ben születik egy koreai tudós fiaként *Kjong-dzsuban*, az egykori Szilla Birodalom fővárosában. A család az ősök sorát a Szilla-dinasztia (Kr. e. 57–Kr. u. 668) koráig vezeti vissza. Tizenhat évesen *Cshö Csze-u* már teljesen árva.

Mivel a kelet-ázsiai hagyományos „három tan” (konfucianizmus, taoizmus, buddhizmus) egyike sem elégíti ki hitbéli kíváncságot, a tizenhét éves fiatalember hosszú vándorlásra indul, hogy valamilyen új vallási tanításra találjon. Harminckettedik életében (1855) kinyilatkoztatásban részesül, egy égi követ, egy titokzatos aggastyán a „Gyémánthegy” közelében átadja neki a *Csonso* című égi írást, és egy olyan vallási üzenetet továbbít számára, amelynek első felét az alapítónak és utódainak titokként kell kezelnie, míg második fele nyilvános igehirdetés tárgya: „Kapaszkodj az istenbe, a világ urába, ne feledkezz meg róla, mindent ő alkotott!” Harmincöt éves korában újabb hallucinációja van, az isten így nyilat-

kozik meg előtte: „Én nem a harag és a bosszú istene vagyok, hanem az atyád.” További kinyilatkoztatások során igehirdetésre kap megbízást. Ezért 1860/61-ben Dél-Koreában gyűjti össze első követőit, a mozgalomnak a programszerű ~ (koreai: „keleti tan”) nevet adja, ellentétben a „nyugati tan”-nal, különösen a Koreában 1784 óta működő katolikus hitértéssel, amelyet akkoriban *Szohak-tény* (koreai: „nyugati tan”) neveznek.

Amikor követőinek növekvő száma kiváltja a Koreában uralkodó konfucianus államvallás képviselőinek rosszallását, az alapítót azzal az ürességgel, hogy egy külföldi („keresztény”) vallás „propagandistája”, bevádolják, a taegui börtönbe zárják, és szörnyű kínvallatások után 1864 márciusában lefejezik.

Követőinek 1894-ben kitörő nyílt zendülése a kormányzó államhatárol ellen hozzájárul a kínai–japán háború (1894/95) kirobbanásához, amely Korea függetlenségét készíti elő. Csö *Szi-hjangot* (1827–98) pedig, akit az alapító még a halála előtt jelölt ki utódának és a ~közösség vezetőjének, Vondzsuban őrizetbe veszik mint „lázadó”-t, és 1898-ban Szöulban felakasztják.

Csö *Szi-hjang* utóda és a közösség harmadik vezetője, *Szon Pjong-hui* (1861–1919). Amikor viszályba keverednek egymással a nemzeti érzelmű és a japánbarát tagok, a saját közösségét egyház jellegű szervezetté építi ki, és 1906-ban a nevét *Csondokjóra* (koreai: „az égi tao tana”) változtatja. Az amerikai Robert Woodrow Wilson elnök (elnök: 1913–21) eszméi

olyan mélyreható benyomást gyakorolnak Szon Pjong-huira, az ország legjobban szervezett mozgalmának (több mint három millió taggal rendelkezik) vezetőjére, hogy 1919 márciusában kihirdeti Korea függetlenségét. Ekkor börtönbe vetik, ahol még abban az évben meghal. A ~, amely 1945 óta akadálytalanul fejlődhet, ma jelentős tényezője a dél-koreai vallási életnek. 1967 áprilisa óta *Cshö Tokszin*, az egykori tábornok és Dél-Korea bonni követte vezetői a közösség.

Hananimot, az ókoreai égistent monoteisztikus tiszteletben részesítik. Ő az ég ura és a világegyetem uralkodója. A világ uraként megjutalmazza a jókat, és megbünteti a gonoszokat. A mozgalom etikája összeköti a konfucianus eszményeket a taoista vágytalansággal és a buddhista könyörülettel. A vasárnapi istentiszteleten, ahol a hívek prédikációt hallgatnak, imádkoznak és énekelnek, kötelező a részvétel. Naponta esti istentisztelet tartanak családi körben, melynek során víz- és rizsáldozatot ajánlanak fel.

A mozgalom a *Csonso*-t (koreai: „égi írás”) tekinti a kinyilatkoztatás könyvének, amelyet az alapító az „aggastyántól” kapott.

TÖRZSI VALLÁSOK

Törzsi vallásnak azoknak a vallását nevezzük, akiket összekapcsol a közös származás, a művelődés, szokás, erkölcs és nyelv közössége, s akik egy meghatározott települési körzetben, a törzsi területen élnek. A *primitív vallások* lekicsinyítő fogalom, de a *természeti vallások*, ill. a *kulturálisan szegény népek*, ill. a *természeti népek vallásai* elnevezés is jogosulatlan az ún. művelt népek ellentétéként használva.

A ~ követőinek összlétszáma 91 130 000 főt tesz ki, azaz a világnépesség 1,9%-át 99 országban. Közülük 70,1% Afrikában él, 27,6% pedig Dél-Ázsiában. A *törzs* ugyanannak a fajtának a legkisebb etnikai egysége. A jelenkori emberiség, a „homo sapiens” faj három nagy fajtából áll: a *mongolidokból*, az *europidokból* és a *negridekből*, valamint az *ausztralikok* és a *pigmidek* két köztes és mellékformájából, amelyeket mindig a rész-csoportok különös sokasága jellemz.

A *mongolid fajtához*, amelyet a bőr sárga tónusa miatt „sárga rassz”-nak is neveznek és amely ma az emberiség legnagyobb, Ázsiában megtelepedett fajtacsoportja, az ázsiaiakon (→ázsiai törzsi vallások) kívül a mikronézek (→mikronéz törzsi vallások) és a polinéz (→polinéz törzsi vallások) tartoznak. Az utóbbiak közé sorolandók a maorik (→maori vallás) Új-Zéland szigetén. A sarkvidékiek (→arktisi vallások) közül említhetők az eszkimidek (→eszkimó vallás) és a szibiridek (→szibériai vallás).

Ide tartoznak az indianidek (→indiai vallások) is Észak-, Közép- és Dél-Amerikában.

Az *ausztralikok*, Ausztrália bennszülöttei (→ausztrál törzsi vallások) az őstörténeti korban az ázsiai szárazföldről vándoroltak be, és ma az egyik legősibb még élő emberfajta képviselik. Az ausztralik fajtakörhöz

TÖRZSI VALLÁSOK			
Földrész	Követő	A lakosság százalékában	Az összes törzsi vallás százalékában
1. Afrika	63 880 000	12,3	70,1
2. Dél-Ázsia	25 208 000	1,6	27,6
3. Latin-Amerika	1 178 000	0,3	1,3
4. Kelet-Ázsia	714 000	0,1	0,8
5. Óceánia	86 000	0,3	0,1
6. Észak-Amerika	64 000	0,0	0,1
	91 130 000	—	100,0

tartoznak a melanézek (→melanéz vallások) és az ajnuk (→ajnu vallás) is.

A **negrid fajtakör**, amelyet a sötét bőrszín ismertetőjegye miatt „fekete rassz”-nak is nevezünk, azokat a néger népeket foglalja magában, amelyek a Szahara-övezettől délre élnek, egyebek közt a bantu és a szudáni népeket (→afrikai törzsi vallások). Ezekhez tartoznak az afroamerikai negridek is.

A **pigmidek** az alacsony növésű afrikai embercsoportok, a pigmeusok (→afrikai törzsi vallások), valamint Délkelet-Ázsiában és Melanéziában a negritek (→melanéz vallások) gyűjtőelnevezése.

Az Európában letelepedett, világos bőrszínűkről „fehér rassz”-nak is nevezett **europidek** törzsi vallásai az európai törzsek (→európai vallások), az élő-ázsiai (→elő-ázsiai vallások) és az indoiráni (→indoiráni vallások) vallásokat foglalják magukban.

A meghatározott, közös világkép, valamint a kultusz és a szentélyek közös volta megerősítik a *törzs tagjai*-nak szolidaritását a *törzsi közösség*-ben.

A törzsi közösség, amelyet törzsfőnök és/vagy tanácsgyűlés vezet, különböző alcsoportokra tagolódik: családokra, nemzetségekre, klánok-

ra, helyi csoportokra, falvakra, titkos szövetségekre, korosztályi csoportokra, férfiközösségekre és kultikus társaságokra. Több törzs egy népet alkot.

Irodalom

- Dupré, W.: Religion in Primitive Cultures: A Study in Ethnophilosophy. The Hague, 1975.
- Herrmann, F.: Symbolik in den Religionen der Naturvölker. Stuttgart, 1961.
- Howells, W.: The Heathens. Primitive Men and his Religions. New York, 1950.
- Jensen, A. E.: Mythos und Kult bei den Naturvölkern. Wiesbaden, 1960.
- Lowie, R.: Primitive Religion. London, 1960.
- Nilson, M. P.: Primitive Religion. Tübingen, 1923.
- Radin, P.: Gott und Mensch in der primitiven Welt. Zürich, 1953.

TRANSCENDENTÁLIS MEDITÁCIÓ

1958. december 31-én az ind Mahes Praszad Varma (sz. 1918-ban), szerzetesi nevén Mahárisi Mahes jógi megnyitja Resikesben (Madrasz, India) egy *Spiritual Regeneration Movement/SRM* (angol: „Szellemi Megújulási Mozgalom”) nevű jógaiskolát, hogy elterjessze az általa kifejlesztett transzcendentális (középkori latin: „átlépő”) meditáció pszichotechnikáját.

Így indul útjára a ma *Transzcendentális Meditáció/TM* néven ismert társaság. Az eredeti *SMR* név most már csak e világtervmozgalom egyik alszervezetét jelöli.

A „látnyervezetek”, amelyek élén a *World Plan Executive Council/WPEC* (angol: „Világterv-végrehajtási Tanács”) áll, a következő neveken szerepelnek: *Academy for the Science of Creative Intelligence/ASCI* (angol: „A Kreatív Intelligencia Tudományának Akadémiája”), *Az Alkotó Intelligencia Kutatócsoportja/AIK*, *A Természeti Jog és Rend Intézete, International Foundation for the Science of Creative Intelligence/IFSCI* (angol: „Nemzetközi Alapítvány a Kreatív Intelligencia Tudományáért”), *International Meditation Society/IMS* (angol: „Nemzetközi Meditációs Társaság”), *Maharishi European Research University/MERU* (angol: „Európai Mahárisi Kutató Egyetem”), *Maharishi International University/MIU*, *A Megvilágosodás Korszakainak Rezidenciái, Students International Meditation Society/SIMS* (angol: „Diákok Nemzetközi Meditációs Társasága”), *Alapítványi Alap a Kreatív Intelligencia Tudományáért/AKIT*, *Spiritual Regeneration Movement/SRM* (angol: „Szellemi Megújulási Mozgalom”), *Egyesület az Alkotó Intelligencia Tudományának Kutatására, Világterv Center, A Megvilágosodás Korszakának Világkormányzata és World Youth Meditation Society/WYMS*.

A kb. 2 millió követő (tanfolyamhallgató és meditáló) számára, akik főleg Európában és Amerikában élnek, a Vierwaldstätter tónál (Svájc) fekvő Seelisberg a világközpont. Itt nyílik meg a hetvenes évek elején az európai centrum, és 1975-ben itt alapítják a *Maharishi European Research University*-t (MERU). Ugyanitt működik a *World Plan Executive Council* (WPEC) is, amely a kb. 70 nemzeti világtervtanács irányító szerve. Németország 60 ezer követőjét a Német Világterv- és ~központ (Bissendorf/Osnabrück) fogja össze.

India e vallási mozgalmát, amely technikákat és módszereket akar meghonosítani, amelyek minden vallással összhangba hozhatók, és „örök igazság”-ként minden vallás alapjaként értelmezi magát, gyakran sorolják a →hinduizmusból keletkezett →ifjúsági vallások közé.

A műnsteri másodfokú közigazgatási bíróság azt kéri a világszemléleti és vallási semlegességre kötelezett német szövetségi kormányzattól, hogy mellőzze azt az általánosító meghatározást, amely szerint a ~ „úgynevezett új ifjúsági vallás, ifjúsági szekta vagy pszichoszekta”. Jóllehet a ~mozgalom a saját önértelmezése szerint nem akar vallás lenni, New Jersey szövetségi állam (USA) legfelsőbb bírósága mégis úgy döntött egy két évig húzódó per végén, hogy a ~ vallás.

A ~ alapítója és a hasonló nevű mozgalom vezetője, Mahes Praszad Varma, 1918. január 12-én egy egyszerű hivatalnok négy gyermeke közül harmadikként születik Dzsabalpurban (Madhya Pradesh, India). A család a hinduizmus ksatrija kasztjához tartozik. Varma 1942-ben befejezi fizikai tanulmányait az allahabadi egyetemen, majd egy gyárban dolgozik, és 1946-ban tizenkét évre elvonul tanítójával és gurujával, Szvámi Brah-

mananda Szaraszvatival (1868–1953), a Dév guruval a Himalája magányosságába, ahol tanítója megismerteti vele a Sankara szent hagyományát (→hinduizmus). Közvetlenül a halála előtt Dév guru megbízza kedves tanítványát azzal, hogy fejlesszen ki egy egyszerű meditációs módszert, amellyel „békét hoz a világ népei számára”. Dév guru halála után Varma két évre Uttar Kasiba, a Himalája egyik völgyébe („a szentek völgye”) vonul vissza, és itt alakítja ki a ~ pszichotechnikáját. 1958-ban kezdi „őszentsége” Mahárisi (szanszkrit: „nagy látnok”) Mahes jógi hirdetni a Védák (→védizmus) tanulmányozása közben megismert új tanokat Madraszban, s egyúttal megalapítja a Gangesz mentén és a Himalája lábánál fekvő Resikes (Madrasz) zárandokvárosban a *Szellemi Megújulási Mozgalmát*. Hogy a mozgalom érdekében propagandát fejtsen ki, az alapító már 1959 elején Amerikába utazik és 1959. július 7-én San Franciscóban egyesületként bejegyezteti a mozgalmat. 1960-ban Európába jön, és nagy feltűnést kelt Londonban, amikor a Beatles együttes tagjai 1967-ben csatlakoznak mozgalmához. George Harrison, aki az indiai zene tanulmányozása során megismerkedett az alapítóval, ráveszi John Lennont, Paul McCartneyt és Ringo Starrt, hogy Mahes guru beavassa őket egy walesi faluban a ~ba. Amikor Európában elcsendesül a mozgalom körüli lármá, az alapító visszatér Indiába, és itt, Resikesben vázolja fel a tervet, amely szerint az egész világon ~centrumokat kell létesíteni a ~tanítók számára, hogy aztán később ~egyetekem jöhessenek létre belőlük.

Világtervtét – „az emberiség ősrégi problémáinak megoldása még ebben a nemzedékben” jelszóval – 1972-ben ismerteti. 1975. január 12-én ki-

hirdeti Svájcban a „megvilágosodás korszakát” az egész világ számára, mert több mint 1 milliárd ember már a *Világtervcentrumok* hatáskörében él. Az 1976. január 12-én Seelisbergben (Svájc) alapított *A Világkormányzás a Megvilágosodás Korszakában* elnevezésű szervezetnek el kell kezdenie a „világtudat” kialakítását, meg kell alapítania egy „eszményi társaság”-ot (Mahárisi-effektus; →387. o.), és sérthetetlenséggel kell felruházni minden nemzetet. A világkormányzás alkotmánya magában foglalja minden állam alkotmányát, minden vallás írásait, a tudomány és a művészetek, az irodalom és a kultúra minden alkotását. Miután az alapító 1977-ben kihirdeti a *~Sziddhi-programot* (→388. o.), ma a Rothschild pénzen épített palotában székel Buckinghamshire-ben (Nagy-Britannia), és innen irányítja a *Világkormányzat a Megvilágosodás Korszakában* elnevezésű szervezetét. Indiában, a szülőföldjén Varmát ~jával együtt azért vetik alá kemény kritikának, mert felhívja az ind hagyományokat, hogy tanait nyereségvágyból eladhassa a nyugati féltekén.

A mozgalom fő célkitűzése egy olyan világkormányzat létrehozása, amely „a megvilágosodás világkorszaká”-ban a ~ segítségével irányítja a világot. A ~ kezdeményezéseként fogja fel magát, amely egyesíti magában az emberiség minden egyetemes elvárását. Ehhez a lazítást és magasabb tudatot kiváltó pszichotechnikát kínál.

A ~ azzal kecsegtet, hogy megszabadít a stressztől és minden pszichoszomatikus betegségtől, kiváltképben a kábítóser-függéstől. A stressz az egyik kulcsfogalom, amelyen a szervezet minden károsodásánál felépő riadóreakciókat értenek, mint amilyen az ingerlékenység, a belső nyugtalanság, a félelem, a depresszió, a neurózis, az alvászavar, a szívpanasz, az asztma, az allergia stb. Ezek ellen a ~ lazítótechnikát ajánl, amely nemcsak az izomrendszer fe-

szültségét oldja fel, hanem lehetővé tesz egészen új tapasztalatokat is a belső nyugalom, a szenvtelenség, a kitágult tudat, a teremő intelligencia, sőt a halhatatlanság terén.

A hinduista elképzelések követésével az alapító egyfajta tudathierarchiát fejlesztett ki, amely hét különböző tudatállapotból tevődik össze: mély alvásból, álmokból, virrasztásból, nyugalmas éberségből az „én vagyok” érzésével, kozmikus tudatból, kifinomodott kozmikus tudatból s végül egységtudatból. A teremő intelligencia minden emberben meglévő, megváltoztathatatlan forrását, amely a létezés alapvető tulajdonsága, bárki könnyen felhasználhatja mindennapi életében. Azt, hogy miképpen érhető el a teremő intelligencia forrása, kifejti a *légbuborék-diagram*: Ahogyan egy légbuborék keletkezik a tó fenekén, és míg felszál, egyre nagyobbodik – de csak akkor lesz elég nagy ahhoz, hogy észre lehessen venni, ha eléri a felszínt –, úgy keletkezik a gondolat a tudatalatti legmélyebb rétegében, és felszál a tudatalatti rétegein keresztül, hogy felbukkanjon a szellem tudati felszínére, ahol már gondolatként vehető észre.

Aki tehát a ~ során elhelyezkedik a gondolat nagy légbuborékában, és lemerül vele a tudat felszínéről a tudatalatti rétegeken keresztül az alapig, nemcsak ezt a folyamatot veszi birtokába, hanem egyidejűleg az „intelligencia, energia és öröm” forrását, a „teremő tudat”-ot is eléri. Mivel a lemerüléskor a tudat és a tudatalatti között levő vonalat az ember „transzcendálja”, azaz átlépi, ezt a technikát ~nak nevezik. „A tudat az összes tudás székhelye, az összes lehetőség területe” – így hangzik a Maharishi European Research University vezérelve. Az emberek tudatállapottainak összessége alkotja a *világtudatot*. A ~ „határtalan” észlelőképeséget tár fel a meditáló számára. A transzcendentális tudat az első lépcsőfok, amelyet további négy tudatfok követ. A ~val a meditáló előre-

nyomul az abszolút léthez, a transzcendentális ősohhoz, a Brahma-tudathoz (→hinduizmus) s így a gondolkodás eredetéhez.

A ~ a *halhatatlanság* abszolút elméletét képviseli. Aki szabályszerűen gyakorolja a ~t, képes „visszafordítani az öregedés folyamatát”, eszerint pl. a tagok negyvenötödik életévükben, ha előtte hét éven át szabályszerűen gyakorolták a ~t, legalább tizenöt évvel csökkentik biológiai életkorukat, úgyhogy biológiailag csak harminc évesek, és így tizenöt évvel tovább élhetnek.

A *meditációs kor* az a követők által évenként és havonként mért időköz, amelynek során már gyakorolják a ~ technikáját. A *Mahárisi-effektus* mögött pedig az a meggyőződés áll, hogy ha már az emberek 1%-a gyakorolja a Mahárisi kifejlesztette pszichotechnikát, kialakul az eszményi világtársaság.

E pszichotechnika tanítója és mestere, Varma úgy tekinti magát mint a „szent mesterek” hosszú hagyományláncolatának ideiglenes végpontját. A láncolat a Védák (→védikus vallás) ama első tanítóitól, akik évezredekken át eredeti tisztaságában tanították és éltek meg az ősrégi tudást, *Sankaráig* (Kr. u. 788–820), a hinduista egységfilozófia, az *Advaita* („nem-kettősség”) *védanta* legjelentősebb képviselőjéig húzódik. A Sankara által alapított *Daszanami Szannjaszi* szerzetesrend köteleességszerűen adja tovább ezt a tant és mutatja meg a „kozmosz tudat”-hoz vezető utat a guruk hosszú során át egészen 1941-ig, amikor hetvenkét éves korában *Brahmananda Szarasvati*, a *Dév guru* („isten mestere”), Varma tanítója, kapcsolódik a „szent mesterek” e hagyományláncolatához, és továbbviszi a „szent Sankara-hagyomány”-t. Magát *Szvámi Szarasvati* (1868–1953) a *Kumbha-Mela-ünnep* (→hinduizmus) alkalmával, harmincnégy éves korában vették fel mestere, *Szvámi Krisnanda* rendjébe. A „teremő intelligencia” tana és a ~ gya-

korlata a korábbi mesterek hagyományláncolatához kötődik, s így *Brahma*, *Visnu* és *Siva* istenekig vezethető vissza.

Sok kritikára ad okot tanítványai részéről az alapító és jogi-mester azaz, hogy a lemondás aszkézisét követeli tőlük, míg az ő életstílusa költséges és fényűző, amit a következőképpen indokol: „Az aszkézissel csak késleltetjük a szellemi haladást, mert az élet éppoly materiális, mint szellemi.”

A Világterv Center/VTC, a mozgalom helyi csoportját vagy támaszpontját jelöli. Minden egyes központ a támaszpontok széles körű hálózatának sorszámmal ellátott egysége. A mozgalom szervezeti formái a *tanfolyamok*, amelyek résztvevői tandíj ellenében a meditánsok. Annak, aki meg akarja tanulni a ~ pszichotechnikáját, a *hét fokozatú terv* áll a rendelkezésére. A terv a *bevezető előadással* kezdődik, ezt az *előkészítő előadás* és a *személyes elbeszélgetés* követi. A negyedik tanfolyam, a *személyes bevezetés* nyújtja a voltaképpeni vallási lényegét. Ez ugyanis rituális beavatási ünnep, amikor a ~ tanítója átadja a beavatandónak a korfokozata szerint kiválasztott és egyedül számára hatékony *mantrát*.

Reggel és este 15–20 percen át kell gyakorolni a meditációt, s közben halkan mormolgatni a *mantrát*. E hangszótag segít abban, hogy le lehessen merülni a szellem mélyeibe, és végül el lehessen érni a tiszta tudat síkját (→légbuborék-diagram 387. o.). A hét fokozatú terv ötödik–hetedik fokát *Checking Seminare*-nak (angol: „ellenőrző szeminárium”) neve-

zik, mert ilyenkor a bevezetett személy meditációs gyakorlatának ellenőrzéséről van szó.

A ~ ellenfelei a joggyakorlat leegyszerűsített változatát és főként a lélegzet átfogó ellenőrzésének elhanyagolását bírálják.

Mivel a mozgalom szerint a teljes világtársaság akkor lesz eszményi társaság, ha már legalább az emberiség 1%-a gyakorolja a ~ technikát, 1972. január 8-án kidolgoztak egy világtervet a Föld akkortájt 3,6 milliárd lakója számára, hogy kinyilvánítsák a kreatív intelligencia tudományával kapcsolatos tudásukat. Eszerint a 3600 Világterv Centerben ezerszámmra kell kiképezni a ~ tanítókat, hogy végül minden ezer emberre egy ~ tanító jusson.

A ~ tanítóknak az a feladatuk, hogy bevezessék az érdeklődőket a ~ technikába (hét fokozatú terv).

A ~ tanító kiképzése mindenkor a *Teacher Training Course-on* (angol: „tanítóképző tanfolyam”) történik, amely az alapító Varmával való találkozással fejeződik be. A jelöltek a „szent mester” előtt hűségnyilatkozatot tesznek, és megkapják tőle a ~ mantrákat. Az *Advanced Training Resource/ATR* (angol: „felsőfokú képzés”) az elismert ~ tanítókból és más funkcionáriusokból áll. A sziddhi-képességek elsajátításához és a gyakorlatba való átviteléhez, a *sziddhi-tanfolyamokat* ajánlják. *Sziddhiken* (szanszkrit: „szerencse, bevégeztség”) többnyire természetfölötti képességeket értenek a pszichika (tudás a múltból és a jövőről; intuitív mindentudóság), a fizika (láthatatlanná válás, repülés és mozgás a gondo-

lat ereje által) és az ökológia területén (az elemek megfékezése). Ezeket a képességeket a „lebegő” sziddháról készített három fényképpel kell bizonyítani. 1979-ben állítólag több mint 10 ezer sziddhával, azaz sziddhi-gyakorlóval rendelkeztek.

A *gouverneure*-ök a Világterv Centerben felügyelnek, és felelősek a ~ tudatért a kijelölt körzetben. Itt azokról az igazolt ~ tanítókról van szó, akik egy (20 ezer márkába kerülő) *gouverneure-tanfolyamot* és sziddhi-tanfolyamot végeztek. A *gouverneure*-ök fehér öltönyt viselhetnek.

A ~ mozgalom kifejezetten hierarchikus jellegét példázza a *Száznyolc*, az a 108 tagú elit, amelyet maga Varma hozott létre. Ők *világ-gouverneure*-ökként, *világminiszterek*ként tevékenykednek, és a *World Plan Executive Council* (angol: „Világterv ügykezelőtanács”) tagjai.

A *világminiszterek* vezetik a tíz *világminisztériumot*, amelyek közül az első a *tudatfejlesztés*, a tizedik pedig az *egészség és halhatatlanság minisztériuma*.

Irodalom

- Haack, F. W.: *Transzendente Meditation*. München, 1980.
 Heidelberg, R.: *Transzendente Meditation in der geburtschilflichen Psychoprophylaxe. Eine retrospektive Untersuchung an 108 TM-Geburten und 231 Kontrollen*. Nienburg, 1981.
 Mahārishi Mahesh Yogi: *Verwirklichung der Idealen Gesellschaft*. Bad Bellingen, 1978.
 Mahārishi Mahesh Yogi: *Die Wissenschaft vom Sein und die Kunst des Lebens*. Stuttgart, 1969.

TUKA-MOZGALOM

A ~ a Fidzsi-szigeteken 1873-ban keletkezett kultusz, amely a szigetlakó *Ndungumoi* profetikás ígéhirdetésére utal vissza, és a kultusz közép-

pontjában álló, *tukát* („halhatatlanság”-ot) adó vízről van elnevezve.

A →cargó-kultuszok közé tartozó ~ lényegében a melanéz hagyomá-

nyokból fejlődött, és Óceánia →új vallásai közé számítható.

A Fidzsi-szigeteken, ahol melanéz-polinéz keveréknép él, a kultúra alap-

vetően melanéz jellegű, amelyet polinéz hatások értek. A Csendes-óceánban lévő szigetcsoportot, amely északra fekszik Új-Zélandtól, *Tasman* fedezi fel 1643-ban, és 1874-ben brit koronagyarmatként kebelezik be.

Amikor az alapító *Ndungumoi*, aki a Fidzsi-szigetek régi papnemzettségéből származik, olyan látomásokat él át, amelyekben a Fidzsi-szigetek régi isteneivel találkozik, magától értetődően *Ndengeivel*, a szigetlakók főistenével azonosítja magát, és felveszi a *Navoszavakandua* (a férfi, „aki csak egyszer beszél”) nevet. A Fidzsi-szigeteken így hívják a legfőbb bírót, akinek ítélete egyszer s mindenkorra érvényes.

Az alapító profetikusan igehirdetése szerint az isteni lkrek, akik egy valamikori vízőzön után nyugatra utaz-

tak, és *Ndengei* főisten unokaöccse, aki még *Vitilevu*-sziget barlangjában él, nemsokára hazatérnek, és eljövételük egy új világkorszak beköszöntét jelzi. A küszöbön álló világmegújulás kisöpri a fehér gyarmatosítókat, civilizációs javaik pedig a bennszülöttek birtokába kerülnek. S akkor felvirrad a szigetlakókra a szabadság és a boldogság korának hajnala.

Ezzel a profetikusan üzenettel az alapító egykettőre bámulatosan nagy, félkatonailag szervezett hívősereget szerez magának a szigetlakók körében. Amikor 1885-ben az alapító kitűzi az ősök visszatérésének pontos dátumát, akik majd segítenek létrehozni a paradicsomi országot, a gyarmati kormányzat letartóztatja, kényszermunkára ítéli, majd száműzi. *Ndungumoi* röviddel azelőtt hal meg,

hogy engedélyezik számára a száműzetésből való visszatérést.

De a ~ követői szerint nem halt meg, pontosabban a tovább élő *Ndungumoi* és követői misztikus kapcsolatban állnak egymással, együtt vezetik a közösséget.

A ~ba való felvételt, amely mozgalom a követőitől szoros összefogást követel, a profetikusan alapító követete megajándékozza az új tagot egy vízespalackkal, amelynek tartalma a *tukát* („halhatatlanság”-ot) adó életforrásból származik.

Az alapító meghonosította *kultusz-táncok* az ősök mielőbbi visszatérését siettetnék, akik egy hajón nemsokára magukkal hozzák a szigetlakóknak azokat a hiányzó javakat, amelyekben most a fehér gyarmatosítók bővelkednek.

UGARITI VALLÁS

Az ~ a mai Rász Samra (Szíria) mellett fekvő régi kereskedőváros, a Földközi-tenger keleti partján, Latakia-tól északra lévő *Ugarit* lakosairól kapta nevét.

Az *északnyugati sémi Ugarit vallása* a →kanaáni vallásokhoz és így egyúttal a →sémi és az →elő-ázsiai vallásokhoz is tartozik.

Mint az egyik kanaáni királyság kereskedővárosa, valamint vallási és kereskedelmi központja, *Ugarit* Kr. e. 1500 és 1000 között éli virágkorát. A kicsiny, önálló királyságot (Kr. e. 16/15. sz.) Kr. e. 1360 körül a hettiták igázzák le, a tengeri népek támadása pedig lerombolja a várost.

Az istenek élén mint bölcs és jószágos isten Él áll, „az év atyja”. Neve az isten apellatívusza. Él az istenek és az emberek atyja, minden teremtettség alkotója. A felesége *Aséra*, az anyaistenő, lányát, akinek *Baál* a fiúvére, *Anat*nak hívják.

A fiatalos termékenységistén, *Baál* („úr, mester”) azok fölött az esők fő-

lött uralkodik, amelyek évszakonként térnek újra vissza. A 1Kir 18 szerint papjai azért könyörögnek hozzá, hogy vessen véget az aszályos időszaknak. Baál ellentétpárja *Mót*, aki a forró évszak, az aratás, de az aszály és a halál istene is. A mítosz szerint ő ragadja el Baált évenként az alvilágba, ilyenkor áll be az aszály a földön. Anat, Baál nővére, az életerő istennője siratja testvére halálát, szétmargolja mellét, és keresi Baált, majd miután megtalálja, kiszabadítja az alvilágból. Akkor újra kezdődik a virulás és a termékenység időszaka.

A tengerek és az eső folyó vizével ellentétben állóvizek primordiális és tellurikus isteneknek *Jammot* („tenger”) tekintik.

Az 1929 óta tartó ugariti feltárások jelentős leleteket hoztak napvilágra a Kr. e.-i 15. századból. Megtalálták a királyi palotában az ugariti királyok levéltárát is. Vallástörténetileg roppant jelentősek a mitológikus és kultikus ugariti szövegek az →izraeli val-

lás értelmezése szempontjából. Pl. a Zsoltárok könyvében szereplő néhány vers ugariti költemények csaknem szó szerinti fordítása.

Irodalom

- Aistleitner, J.: Die mythologischen und kultischen Texte aus Ras Schamra. Budapest, 1959.
Eissfeldt, O.: El im ugaritischen Pantheon. Berlin, 1951.
Heltzer, M.: Goods, Prices and the Organization of Trade in Ugarit. Wiesbaden, 1978.
Kapelrud, A. S.: Baal in the Ras Shamra Texts. Copenhagen, 1952.
Obermann, J.: Ugaritic Mythology. A Study of the Leading Motifs. New Haven-London, 1948.

1 Baál villámmal, Ugarit, Kr. e. 17/15. sz., mészkő. Párizs, Louvre

2 Termékenység-istennő, Ugarit, Kr. e. 13. sz., elefántcsont. Párizs, Louvre

ÚJ VALLÁSOK

Az ~ összefoglalóan jelölik az újkor kezdete (Kr. u. kb. 1500), különösképpen az újabb kor kezdete (1789) óta a jelenkorig eltelt korszakban keletkezett vallásokat, megkülönböztetve őket a → régi és az → őstörténeti vallásoktól. Az → ifjúsági vallások a legújabb kor termékei.

Ha sorra vesszük a földrészeket, ki derül, hogy a legtöbb új alapítás

Ázsiában történt, és Japán (→ japán vallások) áll a lista élén. Itt olyan vallások születtek, mint a → kurozumikjó, a → tenrikjó, a → konkókjó, az → ómotokjó, a → szekai kjuszei-kjó, a → Lótusz-szútra vallások, a → PL-Kjódon, a → szeicsó-no-dzsi, az → ananaikjó és az → odoru sukjó. Japán után India következik (→ indiai vallások) a → tana bhagattal és az

ifjúsági vallásokkal: az → Ánanda Márgával, a → transzcendentális meditációval, a → Divine Light Missionnal, a → Haré-Krisna-mozgalommal és a → Bhagván Shri Rádzsnis-mozgalommal. Koreában (→ koreai vallások) ilyen vallás a → tonghak, a → tan-kunkjo és az ifjúsági vallások közé sorolt → egyesülési egyház. A kínai vallások közül szót érdemel a → taj-

ping, Vietnamban a →caodaizmus és Indonéziában a →szamatizmus. Elő-Ázsiából jön az Iránban keletkezett →bábizmus és az Irakban alapított →baháizmus, amelyek ma a legfiatalabb →világvallások.

Észak-Amerikában főként az USA jár élen az új alapítások terén. Említhető: a →mormon egyház, a →spirítizmus és a →Teozófiai Társaság, továbbá a →Christian Science, indián vallásként a →peyote-kultusz és a →Ghost-Dance vallás, aztán a →Peace Mission, a →Black Muslims, a →Church of God, a →Way International, az →Eckankar és a →Scintology Church, valamint az →Isten gyermekei ifjúsági vallás.

Latin-Amerikában az afroamerikai kultusznak, az →umbandának szülőhelye Brazília, a →vodu kultuszé pedig Haiti szigete.

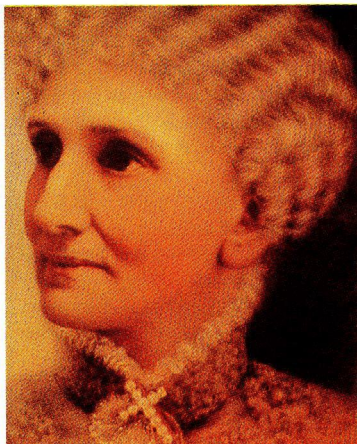
Oceániában (→óceániai vallások) megtaláljuk a →polinéz vallásokat, mint amilyen a →Hapu-vallás, az →Ivi-atua, a →Sio-Vivi-mozgalom, a →Pai-marire és a →Kaoni-mozgalom, a →melanéz vallások között pedig a →cargo-kultuszt a →tuka-mozgalommal, továbbá a →Mambu-mozgalmat és a →Paliau-mozgalmat említhetjük meg.

Afrikában felsorolható a dél-afrikai →Nazaretha Church, a kongói →amicalizmus és →kimbanguizmus, a libériai →Harris-mozgalom és a ghánai →nkrumahizmus, valamint a kenyai →mau-mau.

Közép-európai (→európai vallások) eredetű a →Lorber Társaság, a →németvallási mozgalom, a →Grál-mozgalom, valamint a →lorenziánusok mozgalma.

Feltűnő, hogy számos új vallást nők alapítanak, így pl. Polinéziában a Hapu-vallást és az Ivi-atuát, Japánban a tenrikjót és az ómotokjót, a Lótusz-szútra vallásokból származó rissókoszei-kait és az odoru sukjót. Az USA-ban ilyen a Teozófiai Társaság és a Christian Science.

Szinte minden Európán kívüli új vallásra jellemző, hogy visszaeszmélnek a

Mary Baker-Eddy, az új vallások egyik alapítója (→Christian Science)

törzsi vagy vallási hagyományokra. Ezek az új vallások részben a →buddhizmus és a →hinduizmus, a →sintoizmus és a →kereszténység régi vallásai-ból keletkeznek, de szembe is szegülnek az idegen hatásként és befolyásként értelmezett nyugati civilizációval és kultúrával. Hogy hová vezetnek ezek az áramlatok, ma még nem látható világosan. Valamelyikükben talán benne rejlik egy új világvallás csírája.

Időrendi áttekintés

Újkor:

- 1791** A vodu
- 1814** Kurozumi Munetado (1780–1850) kurozumikjója
- 1825** Hapu Hapu-vallása
- 1830** Joseph Smith (1805–44) mormon egyháza
- 1838** Miki Nakajama (1798–1887) tenrikjója
- 1844** Mirza Ali Muhammad (1820–50) bábizmusa
- 1847** Hung Hszü-Csüan (1813–64) taj-pingje
- 1848** A spirítizmus
- 1859** Budzsiro Kavate (1814–83) konkókjója
- 1860/61** Cső Csje-u (1824–64) tonghakja

- 1863** Sio-Vivi Sio-Vivi-mozgalma
  - 1863** Mirza Huszain Ali Núri (1817–92) baháizmusa
  - 1864** Te Ua Pai-mariréje
  - 1868** Kaoni Kaoni-mozgalma
  - 1870 óta** A cargo-kultusz
  - 1873** Ndungumoi tuka-mozgalma
  - 1875** Helena P. Blavatsky (1831–91) Teozófiai Társasága
  - 1879** Mary Baker-Eddy (1821–1910) Christian Science-e
  - 1880** Jakob Lorber (1800–64) Lorber Társasága
  - 1885** John Wilson (sz. 1850-ben) peyote-kultusza
  - 1889** Jack Wilson (kb. 1856–1932) Ghost-Dance vallása
  - 1892** Nao Degucsi (1836–1918) ómotokjója
  - 19. sz. végén** A németvallási mozgalom
  - 20. sz. elején** Okada Mokicsi (1882–1955) szekai-kjúszei-kjója; a tana bhagat; Na Csol tankunkjója; Samat (mh. 1920-ban) szamatizmusa
  - 1910** William W. Harris (kb. 1850–1929) Harris-mozgalma
  - 1911** Isaiah M. Shembe (1870–1935) Nazaretha Church
  - 1912** George Baker (kb. 1877–1965) Peace Missionja
- A legújabb kor:
- 1914** Angata Ivi-atuája; Emil H. Lorenz (1864–1929) lorenziánusai
  - 1918 után** André Matswa (1899–1942) amicalizmusa
  - 1921** Simon Kimbangu (1899–1951) kimbanguizmusa
  - 1925/46** A Lótusz-szútra vallások
  - 1926** Le-Van-Trung (1876–1934) caodaizmusa
  - 1926/46** Tokuharu Miki (1871–1938) PL-Kjódanja
  - 1928** Oskar E. Bernhardt (1875–1941) Grál-mozgalma
  - 1930** Maszaharu Tanigucsi (sz. 1893-ban) szeicsó-no-dzsije
  - 1932** Elijah Poole (1897–1975) Black Muslims-mozgalma
  - 1934** H. W. Armstrong (sz. 1893-ban) Church of God (Armstrong) mozgalma

1934 Nakano Jonoszuze *ananaikjója*
1937 Jeremiah Mambu (sz. 1907-ben) *Mambu-mozgalma*
1941 Az *umbanda*
1944 Szajo Kitamura (sz. 1900-ban) *odoru sukjója*
1945 Kwame Nkrumah (1909–72) *nkrumahizmus*
1946 Paliu Paliu-mozgalma
1950 A *mau-mau*
1953 Victor P. Wierwille (1916–85) *The Way Internationalje*
1954 óta Az *ifjúági vallások*
1954 Lafayette R. Hubbard (1911–86) *Scientology Church*

1954 Szan Mjung Mun (sz. 1920-ban) *Egyesülesi egyháza*
1955 Prabhat Radzsán Szarkár (sz. 1921-ben) *Ánanda Márgája*
1958 Mahes Praszađ Varma (sz. 1918-ban) *transzcendentális meditációja*
1960 Sri Hansz Dzsi; Maharadzs Dzsi (sz. 1966-ban) *Divine Light Missionja*
1964 Paul Twitchell (1908–71) *Eckankarja*
1966 Abhaj Csaran De (1896–1977) *Haré-Krisna-mozgalma*; Sri Radzsniś (sz. 1931-ben) *Bhagvan Sri Rádzsniś-mozgalma*

1969 David Berg (sz. 1919-ben) *Isten gyermekei mozgalma*

Irodalom

Benz, E.: *Neue Religionen*. Stuttgart, 1971.
 Lanczkowski, G.: *Die neuen Religionen*. Frankfurt/M., 1974.
 Reller, H. (szerk.): *Handbuch religiöser Gemeinschaften . . . Neureligionen*. Gütersloh, 1979.

UMBANDA

Az ~ afroamerikai eredetű → új vallás Brazíliában, amelynek hívei Amerika minden népességéből verbuválódnak, színre való tekintet nélkül. A bantu-etimológia szerint az umbanda, ill. *quimbanda* (brazil) szó egy olyan összetétel, amely egyrészt a gyógyítóművészetre utaló *u* előtagból és a *mbanda* főnévből jön létre, és elsősorban a *ki-mbanda* („főpap, orvoseMBER”) tevékenységéhez kapcsolódik. A szót a brazil-portugál jelentésű *um* („egy”) és *banda* („zászló, vallás”) szerint valamilyen egyetemes vallásra vonatkozó igény értelmében felfogni helytelen és céltalos.

Amerika leggyorsabban növekvő népességű országában e nagyon gyorsan gyarapodó valláshoz, amelynek szervezett jelentkezése 1941-től rögzíthető, 6 millió *umbandista* tartozik. Brazíliában *umbandizmus*nak hívják ezt a „negyedik vallás”-t, mely elterjedtségében a katolicizmust, a protestantizmust és a spiritizmust követi. Az ~ a *macumba*- (*ejtsd macumba*) kultuszokhoz tartozik. A *macumba* mint fogalom az afrikai Mozambikban és Madagaszkár szigetén egy élő fát jelöl, amely alatt vallásos összejöveteleket tartanak.

Az ~ *kultusz*, amelyet a kormányzat korábban betiltott, de megtűr, most pedig elismer, ma már nem titkos. A néger rabszolgák, akiket *Cabral* szállított 1500-ban a Portugália által birtokba vett és gyarmatosításra alkalmasnak ítélt Brazíliába, jóllehet az évszázadok során megtanulták és elfogadták gyarmatosítóik nyelvét és a katolikus vallást is, de titokban azért afrikai örökségüket ápolták és fejlesztették tovább. Amikor 1888-ban – kártalanítás nélkül – megszűnik Brazíliában a néger rabszolgasága, a feketék százezrei áramlanak a cukornád- és dohányültetvényekről a városokba, ahol ma a lakosság 40%-a él.

Ebben a brazil jellegű → új vallásban új rendszerré olvadnak össze az afrikai vallásosság két strukturális típusának hagyományai – a *juruba*-hagyományokon alapuló *kandomblé* paptípus és *bantu-hagyományokon* alapuló *macumba* gyógyító típus – a katolikus-keresztény és bennszülött indián elemekkel. Így azonosítják pl. a nyugat-afrikai istenségeket, amelyek többnyire a *juruba* néptörzsben használatos nevet viselik, a bibliai alakokkal és a keresztény

szentekkel, olykor az indián numekkel is.

Az isteneket és szellemeket a jó *Orisa* és a gonosz *Esú* két osztályába sorolják. *Olorun* a jó, a teremő, az égi úr és a fenntartó fogalma, az ő alattvalói a jó szellemek, akik hierarchikusan hét sorba tagolódnak hét alcsoporttal. *Olorun* a kereszténység Atyaistenével azonos, ugyanúgy, ahogy *Osala* megfelel Jézus Krisztusnak. Az *Ifa* ereje, amely a Szentlélekkel egyenlő, abban segít, hogy az ember kapcsolatot teremthessen a jó szellemekkel. *Na-Szan* a szél és a vihar egyik istennője, aki szent Borbálához hasonló, úgy, ahogy *Ogún* hadisten Sárkányölő Szent Györgyhöz. *Omolú*, a temetőben tisztelt üdvöztetőisten, bibliai hasonmására Lázárban, ill. Szent Rókusban talál. *Ososzé* a vadászisten, és *Sangó*, az időjárásisten Szent Sebestyénnel, ill. Szent Jeromossal mutat párhuzamot.

Jemandzsá, a tengeristennő, a hajótörések úrnője, akinek fő ünnepét február 2-án tartják, amikor „A tengerjárók Szűzanyája”-ként ünneplik. Ez az umbanda-istennő megfelel a keresztény Szűz Máriának és Brazília fekete védőszentjének, Nossa Senhora

ra de Aperecidának, és egyúttal rokona az indián Dzsára folyamistennőnek.

A bibliai Sátánnal egyenlővé tett *Esú-Rei* („Esú-király”) a gonosz szellemek vezére, aki arra kényszerül, hogy elsimítsa gaztetteiket.

Mivel az üdv nemcsak a túlvilági jót jelenti, hanem az itteni és mostani üdvöt is beleértik, a földi bajok és szenvedések orvoslására törekednek. A mozgalomban fő-fő parancsolat a szeretet, mint az „umbanda törvénye”. Az umbandisták a főváros, Brasília közelében laknak szövetkezeti településeken, és vagyonközösségekben élnek. Az ~ Brazíliában egy sor létesítmény fölött rendelkezik, de a mozgalomnak több kiadója és rádióállomása is van.

A ~ középpontjában a kultusz áll, amelyet a legfontosabb emberi életszakaszok megszentelésének sokrétű ceremóniai alkotnak, mint amilyen a

születés, a menyegző és a halál, de végeznek természeti szertartásokat is a hegyekben és az erdőkben, a víz-eséseknél és tengerpartokon. Egyik jellegzetes imájuk így hangzik:

Mi Jemandzsához és Na-Szanhoz kiáltunk,
hogy tisztítsák meg az érzéseinket,
miközben
elvisznek minden tisztátalanságot a tenger szent hullámaival, a folyók szentséges vize által és a szél isteni lehelete által.
Mi Sangóhoz kiáltunk,
hogy küldjön nekünk egy fénysugarat és
egy szikrát mérhetetlen erejéből,
hogy lecsillapítsuk bensőnk őrzőngő fúriáit.
Mi Ogúnhhoz kiáltunk...
Mi Osaszéhoz kiáltunk...
Mi Omolúhoz kiáltunk...

A kultusz imán, éneken és táncon kívül magában foglalja a különböző áldozati adományok, virágok, ételek, relikviák, a *despacho* (portugál: „küldemény”) felajánlását is. A kultusz-cselekményeket a *babalaó* („atyais-ten, szentatya”) címet viselő papok irányítják.

A kultikus üléseket a *tarreiró*ban (portugál: „udvar, terep”) tartják.

Irodalom

Bastide, R.: Les religions africaines au Brésil. Paris, 1960.

Figge, H. H.: Geisterkult, Besessenheit und Magie in der Umbanda-Religion Brasiliens. Freiburg, 1973.

Fischer, U.: Zur Liturgie des Umbanda-Kultes. Leiden, 1970.

Gerbert, M.: Religionen in Brasilien. Berlin, 1970.

Weingärtner, L.: Synkretistische Kulte in Brasilien. Erlangen, 1969.

UNIVERZIZMUS

Az ~ J. J. M. de Groot (1854–1921) óta hagyományos elnevezése a kínai nép közös vallásának, amely a csaknem 4000 év folyamán különböző formákká (→taoizmus, →konfucianizmus, kínai →buddhizmus) alakult. A három vallás, a taoizmus, konfucianizmus és buddhizmus együttesét *ta-csiao*-nak (kínai: „nagy tan”) is hívják. ~on azt az univerzumra orientált gondolkodás- és életmódot értik, amely által az egyéni emberi élet harmóniába kerül az univerzumot meghatározó világtörvénnyel. Az univerzisták szemében az ég, a föld és az ember a világegész három elemét alkotja. A makrokozmosz és a mikrokozmosz minden egyes elemének harmóniája magában foglalja a kozmikus, az etikai és a rituális teljes területét.

Az ~ a →kínai vallásokhoz és a →világvallásokhoz számítható.

Az univerzisták összlétszáma ma 187 994 000 főt tesz ki, azaz a világnépesség 3,9%-át. 95,4%-uk Kelet-Ázsiában, 4,5%-uk Dél-Ázsiában él. 55 országban élnek univerzisták. Szingapúrban 53,9%-át, Tajvan szigetén 48,5%-át, Hongkongban

47,4%-át, Makaóban 54,4%-át adják a lakosságnak. Európában 28 ezer univerzista él Franciaországban és 13 ezer Hollandiában.

A kínai nyelvnek nincs külön szava a vallás fogalmára. A két szóba jöhető főnév a *csiao* és a *li*. A *li* az írásjel

UNIVERZISTÁK		
Földrész	Követő	Az összes univerzista százalékában
1. Kelet-Ázsia	179 292 000	95,4
2. Dél-Ázsia	8 440 000	
3. Észak-Amerika	114 000	} 0,1
4. Latin-Amerika	69 000	
5. Európa	51 000	
6. Óceánia	19 000	
7. Afrika	9 000	
	187 994 000	100,0

értelme szerint az oltárral és az áldozati edénnyel összefüggő „szokás”-t jelenti, míg a *csiaón* a „tan”-t értik. Mind az ég és a föld makrokozmoszában, mind az élet mikrokozmoszában a *jang* és a *jin* poláris erőinek dualizmusa uralkodik.

A *jang* a külső területen hatékony, és a férfiaszt, a tevékenyt és a nemzót, a szárazságot, a világot és a meleget jelképezi. Megfelel neki a piros szín, a páratlan szám, a nap, az ég és a déli égtáj, ezért kifejlődése és győzelme nyáron esedékes. A *Ji-csing* (→396. o.) szimbolikája a jangot folyamatos vonallal jelöli.

A *jin* a belső területen tevékeny, és a nőiest, a tétlent és a befogadót, a nedvest, a sötétet és a hideget jelképezi. Megfelelője a fekete szín, a páros szám, a hold, a föld és az északi égtáj, ezért a *jin* kifejlődése és győzelme télen esedékes. A *Ji-csing* szimbolikája a *jint* szaggatott vonallal jeleníti meg.

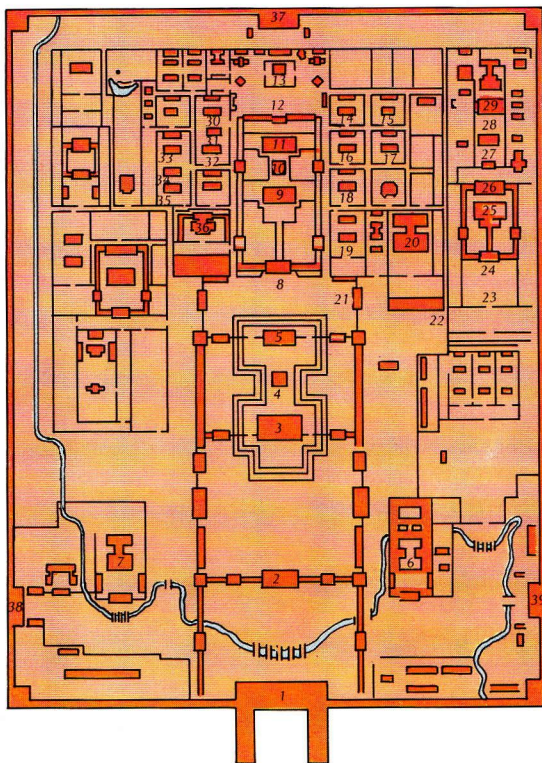
A *jin* és *jang* az a két erő, amely kiegészíti egymást és egyúttal ellenkezik is egymással, amely kölcsönösen leválik egymásról vagy valamilyen ciklusban együtt hat. Így alkotnak egy párt, és ez az oka, hogy minden dolog két részre osztható.

A *jin* és *jang* poláris ereje közösen alkotja a fölérendelt taót (kínai: „út”). Ebben az örök, univerzista elvben benne van a kozmosz, az állami és etikai szférák és a kultusz rendje.

A makrokozmosz és a mikrokozmosz lehetséges *harmóniájának* az az oka, hogy a világmindenség nagy jelenségei, az elemek, a planéták és az égtájak, az évszakok stb. párhuzamosak az emberi élet elemeivel.

Az öt elem (*vu hszing*) állandó harcban áll egymással, és együttesen meghatározzák a természet folyamatait.

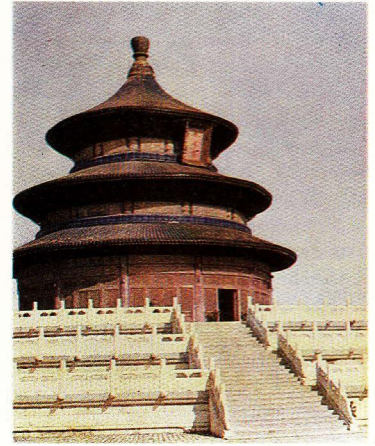
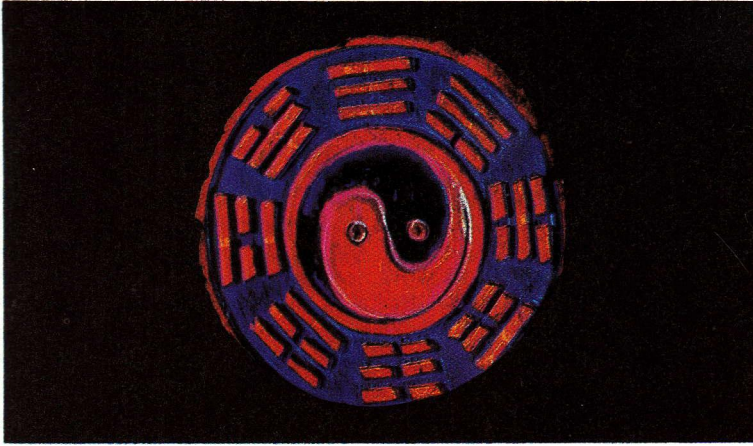
A világmindenséget nagyszámú istenség népesíti be. A jó lények (*sen*) megfelelnek a *jang*nak, a rosszak (*kuei*) pedig a *jin*nek. Az istenségek hivatali hierarchia szerint osztályokba vannak besorolva, és csak a hoz-

UNIVERZISTÁK

55 ország	Követők	A lakosság százalékában	Az összes univerzista százalékában
1. Kína (NK)	167 780 000	17,1	89
2. Kína (Tajvan)	8 458 000	48,5	5
3. Malajzia	3 455 000	24,7	} 6
4. Hongkong	2 146 000	47,4	
5. Szingapúr	1 313 000	53,9	
A többi ország együttvéve	4 842 000	—	
	187 994 000		100

1 Palota az univerzizmus jegyében,
Gugong, császári palota, Peking

1. Vu-Men (Déli Kapu)

2. Tajhe-Men (Legfőbb Harmónia
Kapuja)

3. Tajhe-Dian (Legfőbb Harmónia
Csarnoka)

4. Conghe-Dian (Tökéletes Harmó-
nia Csarnoka)

5. Baohe-Dian (Harmónia Megőrzé-
sének Csarnoka)

6. Venhua-Dian (Irodalmi Virágzás
Csarnoka)

7. Vujing-Dian (Katonai Bátorság
Csarnoka)

8. Csiancsing-Men (Isteni Tisztaság
Kapuja)

9. Csiang-Gong (Isteni Tisztaság
Palotája)

10. Csiaotai-Dian (Ég és Föld Érintke-
zésének Csarnoka)

11. Kunning-Gong (Földi Nyugalom
Palotája)

12. Kunning-Men (Földi Nyugalom
Kapuja)

13. Csinan-Dian (Császári Béke
Csarnoka)

14–19. paloták

20. Fenghszian-Dian

21–24. kapuk

25. Huangcsi-Dian

26. Ningsou-Gong

27. Janghszin-Men

28–29. csarnokok

30. Csuhsziu-Gong

31. Tihe-Dian

32–33. paloták

34–36. csarnokok

37. Senvu-Men

38. Hszihua-Men

39. Donghua-Men

2 A jin-jang szimbóluma, külső kör-
ben a 8 trigram. London, Wellcome
Museum

3 Az Ég Temploma, 1420 (1896-ban
felújították). Peking

Elemek	fa	tűz	föld	fém	víz
Égtájak	kelet	dél	középpont	nyugat	észak
Planéták	Jupiter	Mars	Saturnus	Venus	Merkúr
Légköri jelenségek	eső	melegség	szél	tisztaság	hidegség
Évszakok	tavasz	nyár	0	ősz	tél
Napszakok	reggel	dél	0	est	éjszaka
Színek	zöld	piros	sárga	fehér	fekete
Szervek	epe	tüdő	szív	máj	vese
Érzékek	szaglás	látás	tapintás	ízlelés	hallás
Ízek	savanyú	keserű	édes	csípős	sós
Erények	szeretet	illem	hűség	igazságos- ság	bölcsesség

zájuk hasonló beosztásúak részesít-
hetik tiszteletben őket. Egyedül a
császár tisztelti Sang-tit („uralkodó a
mennyben”), a legfőbb égitest, aki-

nek az ég közepén emelkedik a palo-
tája, a Nagymedvén, a kilenc égfoko-
zat legmagasabb pontján, amelynek
bejáratát a Sirius őrzi, az égi farkas.

Sang-ti jutalmazza meg az erényese-
ket, és bünteti meg a vétkezőket. Ha
valamely dinasztia elfogy az erény,
Sang-ti megvonja az égi man-
dátumot (tieng-ming) az uralkodó-
háztól, és átadja az arra érdemesnek.
A Csou-dinasztia alatt (Kr. e. kb.
1000–256) Sang-tival azonosítják a
tient („ég”), ettől kezdve a neve Hu-
ang-tien Sang-ti („a fenséges ég, az
uralkodó a mennyben”). A császár
évenként (1913-ig), a téli napforduló
napján, áldozatot mutat be az égis-
ten Sang-tinak a birodalom legna-
gyobb szentélyében, a Peking déli
részén fekvő Tien-tanon, az égkerek-
ség oltárán. Mint a legmagasabb is-

tenség megbízottját, a császárt *tien-cének* („a menny fia”) címezik. Mivel legfőbb papként ő kapcsolja össze az eget és a földet, neki kell bemutatnia az állami áldozatot *Hou-tu* földistennek is, mégpedig a nyári napforduló napján a Peking északi részén lévő négyzet alakú oltárterazon. *Hou-tu* a birodalom istene, azért alája vannak rendelve a hűbérállamok és a tartományok istenségei, akik előtt magas rangú hivatalnokok mutatják be az állami áldozatot a tartományokban. A helyi istenek elé a nép járulhat áldozattal.

Mivel szellemi hatalmak uralják a kozmosz minden részét, a kultusz előírja tiszteletüket. Közéjük tartozik a *hat tiszteletreméltó*. Az ég és a föld mellett a négy égtájt képviselik. A *hét régens* a nap (*zsi*) és a hold (*jüe*), valamint az öt planéta (*czen*) képviselője. A bolygók mindegyike az öt elem egyikének felel meg (a Jupiter pl. a fának). A hegyek *szellemei* négy hegyen uralkodnak, amelyek a négy égtájt jelképezik, de a Csou-dinasztia óta egy ötödik is van, a középpontot megtestesítő. A *folyamok szellemei* megfelelnek a négy folyamnak. Példának okáért *Ho-pót* a Sárgafolyó urának tekintik, s a Csou-dinasztia idején egy leányt áldoznak fel neki: mint menyasszonyt átadják a folyó hullámainak. A *ház öt védőszelleme* közül fölöttébb tisztelik a tűzhely és az ajtó szellemét.

Az ember boldogsága attól függ, hogy a *zsen-tao* („az ember útja”) összhangban legyen a *tien-taóval* („az ég útja”). A Hszia-korszak (Kr. e. 2201–1766) óta vannak etikai-vallási alapkötelességek, amelyeket az ég ír elő mindenkinek. Ezek öt társadalmi kapcsolatra vonatkoznak:

1. Apának és fiúnak kölcsönösen szeretniük kell egymást.
2. Az uralkodó és az alattvalók között igazságosságnak kell uralkodnia.
3. A férfi és a nő erkölcsi kötelezettséggel tartozik egymásnak.

4. Az ifjabbaknak az öregebbek iránt kegyeletet kell tanúsítaniuk.
5. A barátoknak hűségnek kell lenniük egymáshoz.

A rítusoknak öt fajtája van: 1. rítusok szerencsés előjelekért az ősök szellemeinek szánt áldozatokkal és ajándékokkal; 2. temetési rítusok; 3. katonai rítusok; 4. a vendégbarátság rítusai látogatások és követségek alkalmával; 5. a menyegzők és ünnepek rítusai.

Roppant jelentőségű azoknak az elődöknek tisztelete, akiket az utódokkal a kegyelet előírása köt össze. Az ősök szellemének áldozatot mutatnak be minden családban. Az ősök tábláját, amelyre feljegyzik az elhunytak neveit és címeit a születési és elhalálozási adatokkal együtt, a ház külön fülkéjében őrzik, és előtte minden hónap 1-jén és 15-én áldozatot, az ünnepnapokon ételáldozatot mutatnak be.

Összé lesz az elhunyt lelke, ha – a gyászidő leteltével – tábláját beviszik az ősök csarnokába. Minden új ős megérkezésével csökken az előző nemzedékbeli ősök jelentősége. A jó ősszellemeket sennek hívják, ők meg vannak elégedve az utódaik irántuk tanúsított tiszteletével, míg a *kuei*, a gonosz ősszellemek elhanyagolják utódaikat.

Az ünnepek közül a fontosabbak: a *Sárgánycsónak-ünnep*, amely gyorsasági verseny sárgány formájú csónakokkal, a *Lampionünnep*, a lámpafények ünnepe, és az *Újévünnep*, amelynek legfontosabb része az ősök előtti tisztelgés éjféلكor.

A *Tien-tan* („az ég oltára”) Peking déli részén fekszik egy 273 hektárnyi területen (Kr. u. 1420). Itt van az ég oltára (Kr. u. 1530), fent, egy három fokozatú kóterazon, amelyről egy-egy lépcső vezet a négy égtáj irányába. A legfelső, északra eső terazon áll *Sang-ti* dél felé néző táblája és mellette sorban a császári ősök táblái. A más istenségeket (nap, hold)

megnevező táblákat a második terazon találjuk.

Egy korai kozmológia szerint a kelek égboltozat a saját tengelye körül forog a négyzet alakú, tengertől körülvevett föld fölött. Az égtengely, áthalolva a Sarkcsillagon, Kínára mutat. Ezért nevezik a kínaiak hazájukat *csung kuónak* („a közép birodalma”). A nyugati elnevezés Kínát a *Csin-dinasztia* (Kr. u. 265–420) nevéből származtatja.

Ami a kínai ókor írásából megmaradt, azt szinte kizárólag Kung-ce (551–479; →konfucianizmus) gyűjtő- és szerkesztői munkájának köszönhetjük. A *Vu-csing* („Öt könyv”) összefoglalóan jelöli a kínai birodalmi vallás kánonikus írásait.

A *Ji-csing* („A változások könyve”) jóskönyv, amely a Csou-dinasztia idején (Kr. e. kb. 1050–256) keletkezett a jóskor gyakorlatában. Amikor Si-huang-ti Kr. e. 213-ban minden konfuciánus könyvet tűzre vettet, a *Ji-csinggel* kivételt tesz. E jóskönyvben minden a körül az ellentét körül forog, amelyet a *jin* és a *jang* fejez ki. Az alapokat az a 64 hexagram alkotja, amely a 8 trigramra utal (8 × 8), és mindenkor 6 egymás fölött álló folyamatos (*jang*) vagy szaggatott vonalból (*jin*) áll. E hexagram egyes vonalaihoz a későbbi kor mélyértelmű megjegyzéseket csatol, és végül még tíz kommentárt is.

A *Su-csing* („Az írárok könyve”), történelemkönyv, feljegyzéseket tartalmaz a Kr. e. 2357 és 627 közti időkből. Egyfajta fejedelmi tükör, amely az uralkodók beszédeit és az utódaiknak szánt útmutatásokat gyűjti csokorba. Négy részből áll, a Jü, Hszia-, Csang- és Csou-dinasztiák évkönyvéből.

A *Si-csing* („A dalok könyve”), tartalmazza Kína legrégebbi költészetét. A Kr. e. 8/6. sz.-ban keletkezett 305 dal a régi kor egy-egy himnusza, kiegészítve áldozati énekek szövegével. A dalokat általában három csoportba osztják: *leng*, lírai népdalok, ja, múdalogok és *szung*, áldozati énekek. E dalok

megéneklék a nép örömét és bűjbaját, a szerelmet és a menyegzőt, a parasztok aratását és életét, az elválasztás fájdalmát és az egyesülés boldogságát, valamint az udvari ünnepeket és az ősök ünneplését. A dalok négyzavas sorokból állnak, a strófák és a rímek száma különbözik.

A *Li-csi* („Szertartások feljegyzései”) a Kr. e. 3. és 1. sz. között keletkezett gyűjtemény, amely hat konfucianus értekezést közöl a rítusokról, a nap-tárról, a zenéről és az állami erkölcsről.

A *Csun-Csiu* („Tavaszi- és őszi krónika”), egyfajta államerkölcsei kézikönyv, amely a Kr. e. 722 és 481 közé eső korszakról tudósít. Ezek az évkönyvek a Lu hercegségből, a kor vallási elképzeléseinek fő forrásai.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

1027–771 Az első királyok

8/6. sz. *Si-csing* („A dalok könyve”)

7/2. sz. *Ji-csing* („A változások könyve”)

Kr. e. 206–Kr. u. 220 Han-dinasztia

140–87 Vu-ti császár

A keresztény időszámítás szerint

1368–1644 Ming-dinasztia

1420 Peking: székhely és Ég

Templom

1627 Peking: tiltott város

1644–1911 Csing- (Mandzsui-) dinasztia

1900–01 Boxerláadás

1912–49 Kínai Köztársaság

1949-től Kínai Népköztársaság

Irodalom

Colegrave, S.: Yin und Yang. Die Kräfte des Weiblichen und des Männlichen. Spannung und Ausgleich zwischen den beiden Polen des Seins. München, 1980.

Eichhorn, W.: Die Religionen Chinas. Stuttgart, 1973.

Groot, J. J. M. de: Universismus. Die Grundlage der Religion und Ethik, des Staatwesens und der Wissenschaften Chinas. Berlin, 1918.

I Ging. Das Buch der Wandlungen. Köln, 1981.

Koester, H.: Symbolik des chinesischen Universismus. Stuttgart, 1958.

Krause, F. E. A.: Ju-Tao-Fo. Die religiösen und philosophischen Systeme Ostasiens. München, 1924.

VALLÁSTALANOK ÉS FELEKEZETEN KÍVÜLIEK

A ~, ill. nem vallásosak és felekezet-nélküliek névvel azokat jelöljük, akik nem tartoznak semmilyen valláshoz vagy felekezethez, és világszemléletűek – az →ateistákkal ellentétben – közömbös, vagy pedig elutasítanak minden fennálló vallási közösséget, mint pl. a szabadhitűek.

A ~ összlétszáma – csaknem anynyi, mint a muszlimoké – ma kb. 806 millió körül mozog, azaz a világnépesség 17%-a. Közülük 76,8% Kelet-Ázsiában, 10,3% pedig a volt Szovjetunióban él.

177 országban élnek ~. Kínában ők alkotják a lakosság 59,2%-át, Albániában 55,5%-át és Észak-Koreában 52,1%-át.

De előfordulnak Kubában is 47,8%-kal, Mongóliában 44,1%-kal és Uruguayban 31,7%-kal.

Európában, meglepő módon, Olaszországban és Franciaországban élnek a legtöbben, őket Nagy-Britannia követi még mindig igen jelentős számmal.

VALLÁSTALANOK ÉS FELEKEZETEN KÍVÜLIEK			
117 ország	Létszám	A lakosság százalékában	Az összes vallástalan és fele- kezeten kívüli százalékában
1. Kína	526 870 000	59,2	65
2. Szovjetunió	77 913 000	29,1	10
3. USA	14 917 000	6,7	2
4. Japán	11 736 000	10,0	1
5. Észak-Korea	9 336 000	59,2	1
6. Olaszország	7 654 000	13,6	} 21
7. Vietnam	6 809 000	14,0	
8. Franciaország	6 713 000	12,2	
9. Kuba	5 126 000	48,7	
10. Nagy-Britannia	5 044 000	8,8	
11. NDK	4 374 000	25,2	
12. India	4 166 000	0,6	
A többi ország együttvéve	125 127 000	–	
	805 785 000		100

VALLÁSTALANOK ÉS FELEKEZETEN KÍVÜLIEK		
Földrész	Követő	Az összes vallástalan és felekezeten kívüli százalékában
1. Kelet-Ázsia	618 895 000	76,8
2. Szovjetunió	83 057 000	10,3
3. Európa	49 423 000	6,1
4. Észak-Amerika	18 951 000	2,3
5. Dél-Ázsia	18 380 000	2,3
6. Latin-Amerika	12 861 000	1,6
7. Óceánia	2 913 000	0,4
8. Afrika	1 305 000	0,2
	805 785 000	100,0

Irodalom

- Barrett, D. B. (szerk.): World Christian Encyclopedia. New York, 1982.
 Heer, F.–Kahl, J.–Deschner, H. K.: Warum ich Christ(Atheist) Agnostiker bin. Köln, 1977.
 Schlötermann, H.: Freie Religion – unser Glaube. Mannheim, 1962.

VÉDIKUS VALLÁS

~on az árja bevándorlók vallását értjük, amelyet a négy Veda (szanszkrit: „tudás”; →402. o.) szövege rögzített (Kr. e. 1500–900). A Védák írásai, szent formulák, dalok és példabeszédek a „tudás” elsőbbségét hangsúlyozzák a ~ban, amely az utána következő →bráhmanizmus és a későbbi →hinduizmus alapja. Az indoiráni népek Kr. e. 1800 és 1600 között nyomulnak be az indiai szubkontinens északnyugati hegysorosaihoz, számos törzsre oszolván és nomád- meg pásztoreletet folytatva, az Indus vidékére. Ezek az indoeurópai népek azon csoportjaihoz tartoznak, amelyek a Kr. e. 2. évezred folyamán Dél-Oroszországból és Közép-Ázsiából vándorolnak keletre. A harcias pásztornomádok lerombolják a letelepült dravidák fejlett városi kultúráját, a dravidákat pedig részben Dél-Indiába szorítják. Ők maguk elsősorban Pandzsábot, az öt folyó országát népesítik be és később Észak-Indiának azt a legnagyobb részét, amit „Bháratavarsá”-nak neveznek. A bevándorlók, akik világos bőrszínűek, „árják”-nak (árja = „vendégszeretők, nemesek”) mondják magukat, így té-

ve különbséget a leigázott, sötét bőrű népességgel szemben, amelyet jobbággyá és rabszolgává (*daszju, dá-sza*) tettek. A későbbi kasztelnevezés (*varna* = „szín”) arra a különbségre utal, ami a világos bőrű hódítók és a sötét bőrű leigázottak között észlelhető.

A világteremtés

A Ríg-védában lévő (X. 129) „Világteremtés éneke” szerint a világ kezdetekor nincs sem lét (*szat*), sem nemlét (*aszat*), mert csak az „Egy” (*ékam*) van, az oszthatatlan Egész és Abszolút, amelyet aranyembriónak (arany-színű tojássárgájának, világtojásnak), arany- vagy őscsírának is neveznek. Az askézis (*tapasz*) ereje által „keletkezett”, mutatta meg magát, és megalkotta a vágyat (*káma*), a tudat első csíráját. Ezzel a Nemlét, a transzcendens Abszolút elkülönült a léttől, amelynek megjelenési formája. A vágy hatalma a benne rejlő erők által kibontakoztatta a jelenségek, formák és nevek számunkra ismert világát. A világ teremtésével, amely alakok (*visvakarman*), varázshatalom (*májá*),

askézis (*tapasz*), ill. vágy (*káma*) által keletkezett, az istenek egész sorát hozzák kapcsolatba.

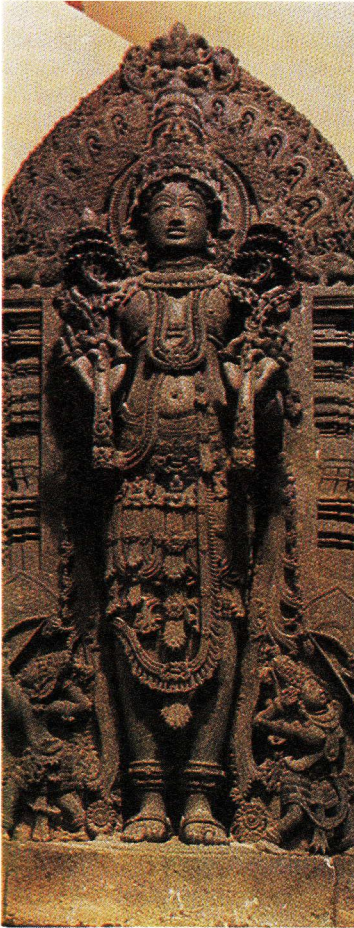
A kezdetnél álló „Egy”-et a Ríg-veda ismert teremtéshimnusz (X. 90) szerint úgy képzelik el, mint ősandrogint (férfi–nő), azaz kétneműt. Ez széthasad férfi és női elvre és nemzi fiát, Purusát. Belőle, akit áldozatként felajánl és szétdarabol, keletkezik a világ kasztrendszeresül, mindenestül (→402. o.).

A ~ világképe szerint az univerzum három részből áll: mennyből, légtérből és földből. Az utóbbi négyzetet, ill. korongot alkot, ami körül víz folyik.

A dévák és az aszurák

A védikus hit szerint a világ tele van olyan lényekkel, hatalmakkal és erőkkel, amelyek jó- vagy rosszindulatúak lehetnek az emberekkel szemben, éppen ezért a ~ megkísérli, hogy rendet vigyen a természet történéseibe, a sok földöntúli lény és erő világába, megismerje sajátosságait és velük szemben valamilyen „modus vivendi” alakítson ki. A védikus is-

1 Szúrja, Usasz és Prátjusasz kíséretében elúzi a sötétséget, 13. sz. London, Victoria & Albert Museum

2 Akbar-iskola: Indra, apszaraszok veszik körül, 1598

tenvilág jobbára megszemélyesített természeti erőkből, varázshatalmabból és etikai-társadalmi fogalmakból áll. A *Rig-véda* 33 istenséget sorol fel, és pedig 11-11-et az univerzum 3 területén. A menny, a légtér és a föld istenei 2 istenosztályra oszlanak, egyrészt a dévákéra, akiket Indra vezérel, másrészt az aszurákéra, akiknek Varuna áll az élén.

A *dévák* (szanszkrit: *déva* = „isten”) részben tisztán természeti istenségek, mint *Djausz Pitar* (szanszkrit: „Mennyei atya”), az ég istene, vagy felesége, *Prithivi Mátar* (szanszkrit: „Földanya”). Ketten együtt egy olyan ősi istenpárt alkotnak, amely megtestesíti az eget és a földet. Ők a többi isten, így *Usasz*, *Indra*, *Agni* és *Szúrja* szülei. *Bika* és tehén alakjában, a termékenység isteneiként tisztelik őket.

Lányuk, *Usasz* (szanszkrit: „Hajnalpír”) a hajnalpír istennője, az a dolga, hogy a sugaraival kintárja az ég kapuját. A védikus panteonban ő a legjelentősebb istennő. Az ősisstenpár egy lánya, a napisten, *Szúrja* nővére. A két *Asvin* kíséretében kora reggel megjelenik kocsiján, amelyet a hét napjait szimbolizáló hét tehén húz. Őt dicsőíti a *Rig-véda* kb. 20 himnusz, mint bájos, csupasz mellű táncosnőt és a nappali világosság meg-hozóját.

Szúrja (szanszkrit: „nap”) a nap istene, akinek sugarai lerázzák a sötétséget, mint valami bört. Az ősisstenpár fia és a *Szóma* atyja. Két testvérével, *Indrával* és *Agnival* egy korai istentritást alkot. Aranyló kocsiját hét kanca húzza, a hét napjainak jelképei.

Váju vagy *Váta* (szanszkrit: „szél”), a szél istene az első isten, akit szómaáldozatra hívnak meg. *Szúrja*, *Agni* meg ő az első istenháromság alkotói.

Pardzsanya (szanszkrit: „zivatarontó”) az eső és időjárás istene, aki „a nyitott tömlőt lefelé fordítja”. Ő sarjastja és táplálja a növényeket.

Szávitri vagy *Szavitar* (szanszkrit: „hajcsár”) serkentő és gerjesztő isten, dolgukra hajtja az élőlényeket. Ahogy a tevékenység istenéhez illik, még a napot is mozgásba hozza, s ezért egy idő után a felkelő és lenyugvó nap istene lesz belőle. A felkelő nap teremtető hatalmát ünnepli a *Rig-véda* (III) híres verse, a *Szávitri-strófa*, amelyet reggeli imaként mondanak a hinduk.

A déva-istenségekhez, akik a természeti megszemélyesítésükön túl még antropomorfizáláson is átesnek, mint

a régi társadalmi osztályok képviselői, tartozik továbbá:

Indra, az időjárásisten, aki a védikus panteonban a dévák élén áll, míg a későbbi hinduizmusban már a *lóka-pálák* előjárója. Miután megölte apját, *Djauszt*, ő lesz a három világ fő-fő istene. Felesége, *Indráni*, az egyik *Mátriká*. *Indrát* tekintik a leghatalmasabb evőnek és ivónak, és a duzzadó vitalitás és energia megnyilvánulásának. Mint az ivászat kedvelője, szereti a szómaitalt, amelyet a *Rig-véda* szerint ő főzött és amelyből egy kortyra megivott harminc tengerényt. Ezt az erőszakos erejű istent tekintik a harcos- és uralkodó osztály főistenének. A *Vitrahan* (szanszkrit: „a Vitra-ölő”) melléknevet azért kapta, mert megölte *Vitrát*, a felhősárcányt, és szabadon eresztette a *Vitra* által elzárt vízáradatokat. E mítoszban az eső időjárás általi kiszabadításának képe tükröződik vissza az India számára oly fenyegető aszályperiódus után. *Indra* ismertetőjele az az ércből való, ezerfokú, mindig célba találó dobóbugogány, a *vadzra* (szanszkrit: „mennykő, gyémánt”), amellyel nemcsak *Vitra* démon halálát okozza, de minden ellenséget megöl. A *Rig-véda* himnuszainak több mint negyede *Indrát* magasztalja.

Indra kísérete a *marutokból* áll. Ezek viharistenek, akik „bömbölnek, mint az oroslán” és „szétzúzzák azt, ami szilárd”. Csatabárdal, mennykővel és lándzsával felfegyverkezve, dalolva hajtanak keresztül az égen harci szekerekkel. Jövetelük, amelyet mennydörgés és eső kísér, meg hozza a monszun India számára. A *marutok* *Rudra* és a *Prisni* tehén fiai, ők a katonai szövetségek védnökei.

Az egyik legrégebb és legjelentősebb védikus isten *Agni* (szanszkrit: „tűz”), a tűz istene. Kozmikus elv gyanánt mind a három világban szerepel: minden reggel tüzes napként felmegy az égbe, megjelenik a levegőben mint villám, amikor fellobban a zivatarfelhőkben, és naponta megszületik a földön, amikor az emberek

tüzet gyújtanak a kovakővel. *Agni* közvetíti az emberek és az istenek között, mert egyrészt az áldozati tűz füstje közvetítésével a mennybe viszi az áldozati adományokat, másrészt pedig a villámmal lehozza a földre az istenek üzenetét. Az áldozati tűz istenében a papi rend képviselőjét tisztelik. Óhózzá a *Rig-véda* körülbelül 200 himnusza szól. Két fejével az áldozati és a családi tüzet szimbolizálja. Az univerzum három területének megfelelően egy korai triádban találkozik össze ő, *Agni* (föld) és a két testvére, *Szúrja* (menny) és *Indra* (égterén).

A *Szóma* bódító ital, de ugyanakkor a szómaáldozati ital megszemélyesített istene is, aminek nagyon fontos szerepe van a védikus szertartásban. Mivel a rituális szómaprésből kicsorduló levét az esőhöz hasonlítják, a holdat pedig vízelosztónak tekintik, *Szóma* lesz egyúttal a hold istene és ezzel *Szúrja*, a napisten fia.

A két *Asvin* (szanszkrit: „lótulajdonos”; akiket *Nászatjáknak*, azaz „orlyukat viselők”-nek is neveznek) ikeristenek. Napfelkeltekor feltűnnek az égen és mindennap körbeutazzák az eget aranyfényű lovas kocsijukon. Ők a földművelők és állattenyésztők védelmezői.

Rudra [*I-Siva*] (szanszkrit: „bömbölő, üvöltő”) a vihar és a rombolás istene. E hegyekben és erdőkben lakó isten mindenféle félelmet és rémületet kelt nyilaival. De jóllehet nyíllövéseitől rettegnek, amelyek betegséget, halált hoznak az emberekre és az állatokra, mégis a legjobb orvosságokért is, amelyeket a markában hordoz, hozzá kell esengeni. *Rudrának*, mint romlást hozó istennek vért, nyers húst és sületlen kalácsot áldoznak; ugyanakkor mint üdvösséget hozó isten ő a legfőbb orvos, és úgy tisztelik, mint *Sivát*, a barátságot.

Visnu az ég és a föld fenntartója, mozgásba hozza az időt és bejárja az űrt. Ő olyan törpe, aki óriássá nő és három lépéssel – ami a nap felkelésének, legmagasabb állásának és lenyugvásának jelképe – áthalad a világ-

űrön. Az áldozópap ezért utánozza szertartás közben ezt a három világlépést, amely a világegyetem három területét, a mennyet, a légtér és földet jelképezi. Visnu, akit a *Rig-véd*-ben csak kevés himnuszban említnek, főistenné válik a későbbi hinduizmusban, ahogy Rudra-Siva is. Visnu törpealakját pedig a ~ beiktatja az isten tíz avatárja („leszállás”) közé.

A dévákön kívül az *aszurák* alkotják a másik istenosztályt. Az ő birtokukban van a teremthő (májá), amely áldozati adománytól és szertartástól független hatalom, és ezáltal különböznek a déva-istenektől. Ellentétben a naturalisztikus dévával, az aszurák erkölcsi-társadalmi funkciójú istenek. A későbbi bráhmanizmus szemében ezek az áldozattól független istenek és az uralkodó osztály képviselői csekélyebb jelentőségre tesznek szert, sőt az utána következő hinduizmus még le is fokozza őket démonokká, akik előjőve a pokolból, szakadatlanul háborúznak az istennel. Az aszurák csökkenő hatalmának Varunával az élen megfelel a dévák felértékelése vezérükkel, Indrával. Az aszurákhoz sorolják elsősorban az *áditjákat*, azt a hat, hét, nyolc vagy tizenkét istenből álló csoportot, akik Aditi istennőtől származnak.

Az *Aditi* (szanszkrit: „szabadság, kötetlenség”) istennő „nagy anyja” gyanánt tisztelt őind istenség. Úgy tekintenek rá, mint a tartozástól és vétektől mentes szabadság megszemélyesítésére. Kasjapa feleségeként ő az *áditják* anyja, akik közül a legismertebbek: Varuna, Mitra és Arjama. A Védákban Visnu a férje vagy a fia. Ő, akinek ölt a világ közepének tekintik, a végtelen űr istennője és a föld fenntartója. Ténén képében tisztelik.

Varuna (szanszkrit: „igazságszó”) mint mindentudó isten a jog és az igazság védelmezője, olyan isten, aki a rendet felel és minden káoszt legyőz. Őt tekintik a tizenkét *áditja* – Aditi istennő tizenkét fia – vezetőjének, és egyetlen olyan védikus istennek, aki az uralkodó (*szamrádzs*) cí-

mét viseli. Testvérével, Mitrával együtt ő őrzi *ritát*, az igazságot és a jogot. E mindentudó bíró előtt nem marad rejtve semmiféle vétek: „Ha el is lopódzna valaki az égen át a világ túlsó végébe, akkor se menekülhetne el Varuna elől.” Mitrától, akit a fényes nappal kapcsolnak össze, azzal különböztetik meg, hogy Varuna az éj sötétjét jelképezi, s egyúttal szigorúnak és félelemkeltőnek tartják őt. A későbbi hinduizmus *lókapálává* („világvédelmező”) fokozza le.

A védikus himnuszokban Varunához csak Mitrával (szanszkrit: „egyvetértés”) folyamodnak. Az utóbbi a jogrend és a társadalmi intézmények védelmezője, valamint a szerződések és a szövetségek őre, Varuna ellenpárja. Varunával és Mitrával együtt alkotja *Arjama* (szanszkrit: „vendégegvetértés”), aki az összeházasítás és a vendégjog istene, a legrégebbi védikus triádot.

A teológiai spekuláció istenei közé egyrészt *Pradzsápati* (szanszkrit: „a teremtmények ura”), másrészt *Vács* (szanszkrit: „beszéd”), a hang istennője tartozik. Az előbbi vagy a nemzés kétnemű istene, vagy párosodik a nőelvű Vácssal.

A kisebb jelentőségű istenek közül említhető: *Jama*, a holtak istene és a halálbirodalom uralkodója. *Jama* és ikernővére, *Jamí*, a naphérosz *Vivaszvat*, ill. *Szúrja* napisten két gyermeke nemzi az emberi nemet. A Védák szerint *Jama* az ősember és az első halandó, egyúttal az, aki az utána következő elhunytaknak megmutatja az utat az apák birodalmába.

Az *apszaraszak* (szanszkrit: „vízenjárók”) olyan szellemek, akik vízben élnek, mint a nimfák. Égi lények gyanánt a *gandharvák*kal, a felhők szellemeivel párosodnak, akik egyúttal az istenek zenészei.

A világ- és emberkép

Az ősember *Purusáról*, mint az Egyről és a transzcendens Abszolútról szóló mítosz szerint ez az őslény teremti

önmagából a női hasonmását, *Vácsot* („beszéd”) – az előbb említett, *Pradzsápati*ra és *Vácsra* vonatkozó teológiai spekulációval ellentétben. Ők ketten nemzenek egy fiút, akit éppúgy *Purusának* hívnak. Ezt a fiút felajánlják és feláldozzák. Az áldozat darabjaiból keletkeznek a dolgok: istenek, emberek (az előbb említett *Jama* és *Jamí*-mítosszal ellentétben), állatok, az ég és a föld. *Vácsot* is feldarabolják, és belőle keletkeznek a „nevek”, azaz a dolgok megkülönböztető jegei. De mind a fiú *Purusától*, mind az anyjától, *Vács*tól való áldozati daraboknak csak az egynegyede alakul át, míg a háromnegyed részük halhatatlanként az égen marad.

Ez a mítosz összefoglalja a védikus filozófiát, mely szerint csak az Egy, a Transzcendens, a Megfoghatatlan az abszolút Igaz, míg a Tapasztalati és a Sokféleség csak a szétdarabolt őselvnek felel meg. A világfolyamatnak és minden történésnek az a végcélja, hogy a részek újraegyesüljenek, és a sokféleség visszatérjen az eredeti egységbe.

A ~ a halálon túl ismer egy eget, ahol *Jama* király uralkodik és itt, az üdvösség helyén a jámborok kedvük szerint lakmározhatnak és iszogathatnak.

A *pitriket* (szanszkrit: „apák”) halál-szellemeknek tekintik. Ők jutottak elsőként a *Jama* halálisten lakhelyéhez vívó úton a harmadik égbe. Az „apák útján”: füstön, éjszakán, a hónapok és évek sötét felében hozzájuk szállnak fel az elhunytak lelkei.

A világegész mögött működik a *rita* (szanszkrit: „igazság, jog”), amely mindenféle előírás és parancsolat summája, a személytelen világtörvény. A világ és az emberek megváltoztathatatlan törvénye – amelyet az isteneknek is be kell tartaniuk – határozza meg a nap, a hold és a csillagok pályáját, az évszakok folyását és a vízáradozatok útját. Ez érvényes a kozmikus és az erkölcsi, de a rituális jogrendre is.

A védikus társadalmi rendben a bevándorló világos bőrű árja hódítók és a leigázott sötét bőrű őslakók közti ellentétet az emberek négy kasztba (*varna* = „szín, csoport”) való beosztásával rögzítik. Az árják fennálló rendi tagolódásához – amely a harcosok (*ksatriják*) védelmi rendje, a papok (*bráhmanák*) tanító rendje és a polgárok (*vaisják*) élelmező rendje – járul most a leigázott dravidák, a vagyontalan napszámosok (*súdrák*) csoportja. Az ősemler szétDarabolásáról szóló híres „Purusa-himnusz”-ban mitológikusan alapozzák meg ezt a kasztrendet:

Bráhmanává lett a Purusa szája,
ksatrijává tették meg a karját,
a combjából vaisja lett.
A lábából származik a súdra.

Az áldozati szertartás

A Védá-hívók és a déva-istenek kapcsolatviszonya kölcsönös. Egyfelől a dévák hatalmuk folytán megtehetik, hogy az embereket utódhoz, gazdagsághoz, jószághoz és győzelemhez segítsék, másfelől az isteneknek szükségük van a hívók áldozati adományaíra és a dicsíhmnuszokban levő *bráhmanra*, amelyből erejüket merítik.

Az áldozatok (*jadzsnák*) majdnem kizárólag könyörgő és engesztelő áldozatok. Ezek lakoma jellegűek, és többnyire csoportosan hívják meg rájuk az isteneket. Az áldozatok, amelyeket áldozópadokon mutatnak be, vagy vértelenek (tej, olvasztott vaj, méz, árpa, rizs), vagy véresek (ökör, ló, birká, kecske).

A legismertebb áldozati szertartás a *szóma* mint italáldozat. A *szóma*, amely egy (égből származó) növény kipréselt leve, részegítő áldozati ital. Ez az ételital, amit ember és isten egyaránt iszik, ami összeköti az embert az istenek világával, és ami halhatatlanságot ad. A *szóma* a legfontosabb, idővel még meg is istenített

áldozati adomány, amelynek bemutatásakor 17 pap van jelen. Szóma-áldozatnak tekintik a *Rig-véda* legtöbb énekét.

Az *asvamédha* (szanszkrit: „lóáldozat”) valamely győztes uralkodó lóáldozata. Ezt egy csődör megfojtása, és az uralkodó kedvenc feleségének a megölt csődörrel való jelképesen végrehajtott menyegzője alkotja. Az *asvamédha* valamennyi áldozat között a legpompázatosabb, azért is, mert a középpontjában a ló feláldozása áll és azért is, mert kiegészítőleg százszámra ölnék le más állatokat is. Ezért a lóáldozat egész éves előkészület igényel.

Míg a magánkultuszt a családfők látják el, addig a nyilvános áldozat (a fűszőnyegen égő három tűzzel) lebonyolítása már olyan hierarchikus papi osztályt követel, amelynek tagjai, áldozópapok, énekesek, szavalók, meghívják az isteneket, hogy foglaljanak helyet az áldozati lakománál. Az *agnidh* dolga egyrészt a tűz meggyújtása, másrészt az áldozati tűz szítása. A *hótar* („kiáltó”) strófákat szaval a *Rig-védából*, az *udgáta* („dalnok”) pedig éneket ad elő a *Száma-védából*. Az *adhvarjunak* nemcsak az a feladata, hogy előkészíti az oltárt az áldozati cselekményhez, a szertartás elvégzéséhez, de annak lefolyása alatt példabeszédeket is idéz a *Jadzsur-védából* (→403. o.). A *bráhmana* pedig, aki mint főpap a hierarchia csúcsán áll, áldozás közben varázsigéket mond az *Atharva-védából* (→403. o.).

Míg a családfő a családi tűzhelynél végzi a *grihja*- (házi) rítusokat, addig a pap által lefolytatott *srauta*- (papi) rítusok az áldozat helyén a szabad ég alatt történnek, mivel a védikus kultusz nem ismeri a templomot. Egy földre fektetett gypdarabon hajtják végre az áldozati kultuszt. A madár alakú tűzoltárok kiterjesztett szárnyakkal a szárnyas napkorongra emlékeztetnek, a kör vagy félkör alakú tűzoltárok pedig a napot és a holdat jelképezik. Míg az áldozati oltárok

létrehozzák az éggel való kapcsolatot, addig az áldozat lehelyezésére szolgáló terület (*védi*), amit teleszórnak áldozati alommal (*barhisz*), a földet szimbolizálja.

A védikus írásk

A ~ ismeretanyagát a szerfőlött gazdag védikus írásk tükrözik vissza. A *Véda* (szanszkrit: „tudás”), ill. a *Védák* olyan gyűjtőelnevezés, amely az árja indek legrégibb szövegeit jelenti. A „tudás” az emberfőlötti hatalmak és a módszerek ismeretére vonatkozik, avégett, hogy azokat valahogy befolyásolni lehessen. Inspirált bölcsek és dalnokok (*risik*) „vigyázták” és hagyták örökl. Ezek a vallásbeli tudás primátusának leghatásosabb okiratai.

A legrégibb részek Kr. e. kb. 1500-tól keletkeztek és Kr. e. 600 körül már le is zárták a *Véda* zömét. A *Védákat* a régi védikus szanszkrit nyelven fogalmazták, amely India legrégibb árja nyelve.

A *Véda* tanulmányozását csak a három felső társadalmi osztály tagjainak, a harcosoknak, a papoknak, valamint a szabad parasztoknak és kézműveseknek engedték meg.

A *Véda* a hősénekek, a varázsigék és áldozati dalok négy *szamhitájára* („gyűjtemény”) tagolódik. Mind a négy gyűjteményt könyv nélkül tudja az ünnepi áldozaton részt vevő papi osztály (*hótar*, *udgáta*, *adhvarju*, *bráhmana*).

A *Rig-véda* (szanszkrit: „Tudás az éneksorok körül”) az ind irodalom legrégibb és legjelentősebb nyelvemléke, amely Kr. e. 1500 és 1200 között keletkezett. Ez a gyűjtemény 10 könyvből (*mandalák* = „körök”) áll 1028 himnusszal (*szúkták*), amelyek főként Indrához, Agnihoz, Szúrjához és Varunához kapcsolódnak. A *Rig-védából* választják ki azokat a strófákat (*rics*), amelyeket a *hótar*-pap mond fel áldozás közben.

A *Száma-véda* (szanszkrit: „Tudás a dallamok körül”) dalszövegkönyv

1808 énekkel, amelyek 75 kivételével mind előfordulnak már a *Rig-védá*-ban. A *Száma-védá*ból az *udgáta*-pap ad elő egy-egy éneket (*száman*), amelyek az áldozást kísérik.

A *Jadzsur-védá*nak (szanszkrit: „Tudás az áldozati formulák körül”) két szövegváltozata van, a fekete és a fehér. A fehér 44, a fekete 40 fejezetet számlál 651, ill. 303 alfejezettel és 2198, ill. 1975 ötvenszavas szemelvénnel. Az *adhvarju*-pap a *Jadzsur-védá*ból veszi ki a megfelelő példabeszédeket (*jadzsusz*), amelyeket áldozás közben kell elmondania. A *Jadzsur-védá* tartalmazza a legrégebbi ind prózát.

Az *Atharva-védá* (szanszkrit: „Tudás a varázsformulák körül”) 20 könyvből

áll, és 731 énekben és kb. 600 strófában gyűjti össze a feloldozó formulákat, fohászokat, áldásokat, átkokat, házassági és temetési szövegmintákat. Az *Atharva-védá*ból, amit *Brahma-védá*nak is neveznek, veszi a *bráhmana*-pap a varázsigéket.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

1800–1600 Az árák behatolnak Észak-Indiába (az Indus-völgybe)

1500–1000 Védikus időszak

1500-tól A Védá legrégebbi részének keletkezése

1500–1200 A *Rig-védá* a legrégebbi szent írás szanszkrit nyelven

1000-tól Az árá törzsek harca egymás között; áthelyezik a lakóterületet a Gangesz vidékéig

1000–600 Késő-védikus időszak

600 A Védá lezárása

Irodalom

Geldner, K. F.: *Rigveda deutsch*. I–IV. Cambridge (MA)–Wiesbaden, 1951–57.

Gonda, J.: *Die Religionen Indiens*. 1. Veda und älterer Hinduismus. Stuttgart, 1979.

Hillebrandt, A.: *Vedische Mythologie*. I–III. Breslau, 1929.

Oldenberg, H.: *Die Religion des Veda*. Die Religion des Alten Indien. Essen, 1983.

Schult, A.: *Die Weisheit der Veden und Upanishaden im Lichte der West-Ost-Probleme*. Bietigheim, 1962.

VILÁGVALLÁSOK

~nak azok a vallások tekinthetők, amelyek azáltal különböznek a többi, csak meghatározott régiókra és/vagy egyes törzsekre vagy népekre vonatkozó vallástól, hogy tanaikat egyetemes érvényességgel hirdetik, és hogy a föld minden régiójában elterjedtek, és/vagy hogy követői a világ lakosságának jelentős részét teszik ki. Emellett semmi sem indokolja, hogy egy ilyen világvallást mint úgynevezett „nagy vagy kultúrvallás”-t többre tartsunk az úgynevezett „primitív vallások”-kal szemben.

Jelenleg kilenc világvallás van, ezek hívei együtt a jelenkori vallások összes követőjének 94%-át, a világnépességnek pedig a 74%-át alkotják.

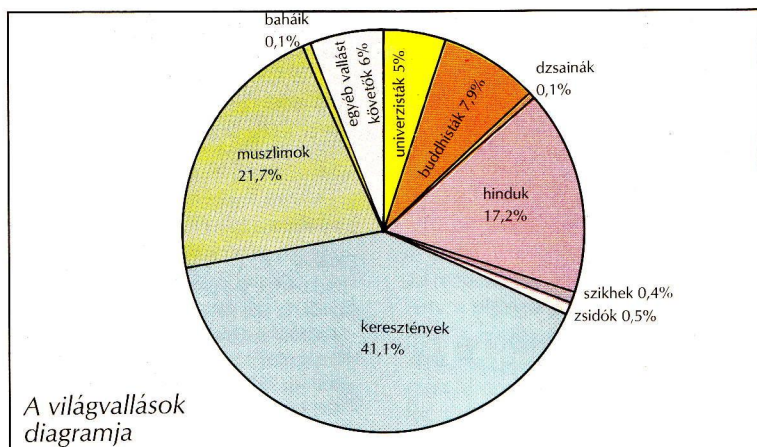
Ez a kilenc világvallás kivétel nélkül Ázsiában született. Szó van köztük a Kínában honos →univerzizmusról (Kr. e.-i 6. sz. óta) és a mai India területén keletkezett →buddhizmus (Kr. e.-i 6. sz. óta), →dzsainizmus (Kr. e.-i 6. sz. óta), →hinduizmus (Kr. e.-i 400-tól) és →szikh vallás (Kr. u. kb. 1500-tól) vallásairól. Elő-Ázsiában ke-

letkezik a →zsidóság (Kr. e. 597/87 óta), a →kereszténység (Kr. u. kb. 30 óta), az →iszlám (Kr. u. 622 óta) és a →baháizmus (Kr. u. 1863 óta). Az új vallások közé sorolandó baháizmust kivéve mind a régi vallásokhoz tarto-

zik, amelyek közül a kínai univerzizmus, továbbá a buddhizmus és a dzsainizmus, valamint a zsidóság keletkezéstörténetileg a Kr. e.-i 6. sz.-ra utal vissza, sőt, ha ezek elővallásait is figyelembe vesszük – pl. Ázsiában a

A VILÁG VALLÁSAI				
Név	Követők	Elterjedésük az országokban	A vallás-követők összes százaléka	A világ-népesség százaléka
1. Kereszténység	1 548 592 000	223	41,1	32,4
2. Iszlám	817 065 000	162	21,7	17,1
3. Hinduizmus	647 567 000	84	17,2	13,5
4. Buddhizmus	295 570 000	84	7,9	6,2
5. Univerzizmus	187 994 000	55	5,0	3,9
6. Zsidóság	17 838 000	112	0,5	0,4
7. Szikhizmus	16 149 000	19	0,4	0,3
8. Baháizmus	4 442 000	194	0,1	0,1
9. Dzsainizmus	3 349 000	5	0,1	0,1
Egyéb vallások	226 129 000	–	6,0	4,7
Összes vallás	3 764 695 000	–	100,0	78,7

→bráhmánizmust (és a →védikus vallást), Elő-Ázsiában pedig az →izraelita vallást –, ezek egy évezredig mennek vissza a kereszténység előtti korba.

Irodalom

Brunner, E. (szerk.): Die fünf grossen Weltreligionen. Hinduismus–Buddhismus–Islam–Judentum–Christentum. Freiburg, 1984.

Glaser, H. v.: Die fünf Weltreligionen. Köln, 1982.

Die Grossen Religionen der Welt. Christentum–Judentum–Islam–Buddhismus–Chinesischer Universalismus–Hinduismus. Redaktion Life. München, 1981. (Knaurs Grosse Kulturen in Farbe)

Die grossen Religionen der Welt. I–X. Hersching, 1980/81.

Handbuch Welt-Religionen. Szerk.: R. P. Beaver és mások. Wuppertal, 1983.

Hasenfuss, J.: Weltreligionen als sozial-kulturelle Gestaltungsmächte. Eine religionssoziologische Studie. Würzburg, 1955.

Mensching, G.: Volksreligion und Weltreligion. Leipzig, 1938.

Rajneesh, Bhagwan S.: Die sieben Weltreligionen. Szerk.: A. Siddhartha. I–III. Meinhard-Schwebda, 1984.

Spiegelberg, F.: Die lebenden Weltreligionen. Frankfurt, 1977.

Zierer, O.: Die grossen Weltreligionen. I–V. Salzburg, 1980/82.

VODU

A ~ az a főként Haiti szigetén elterjedt kultusz, amelyet a köztársaság négeri – túlnyomóan az afrikai Guineea tengerpartjáról Közép-Amerikába behurcolt rabszolgák utódai – valának magukénak. A ~ név (ami *Vodu*, *Voodoo*, *Vaudau*, *Vaudoux*, *Wodu* is lehet) levezethető az eve törzs (Togo, Benin) egyik nyelvjárásában létező *vodu* (= *vudu* = „isten erő, génusz, védőszellem”) szóból, amely istenséget vagy szellemi lényt jelent. A szó visszavezetése a *veau d'orra* (francia: „aranyborjú” [körülí tánc]) leértékelő spekuláció és befekettítés, ahogy a *vaudoisra* (francia: „valdensek”) való visszavezetés is az. A ~ kultusz más karibi szigeteken *szanteria* vagy *naniguismo* névvel ismerik. A kultusz, amely a nyugat-afrikai hitelképzelések és törzsi szokások lényeges elemeit összeköti a katolikus →kereszténység tanáival és szertartásaival – s amelyet egy keresztény

misszionárius így jellemez: „A 4956000 haiti közül 83% katolikus és 100% *voduista*” –, Latin-Amerika egyik →új vallása.

Haitit, Kuba után a Nagy-Antillák legnagyobb szigetét, *Kolumbusz* fedezte fel 1492-ben. A gyarmatosítók által 1533-ig szinte teljesen kiirtott indián őslakosok helyett 1570-től néger rabszolgákat hoztak be Afrikából ültetvény munkára. 1697-ben Franciaország kebelezi be a sziget nyugati, és 1795-ben a keleti részét. Mivel a fekete rabszolgák nem rendelkeznek mással, mint az Afrikából Amerikába magukkal hozott vallási törzsi szokásokkal, és mivel ezeket a rítusokat 1685-ben ráadásul még szigorúan el is tiltották a fehér gyarmatos urak „Code noir”-törvényei, ez időtől fogva a ~kultuszt kiváltképp hegyvidéki rejtett helyeken üzik titokban. 1791. augusztus 14-ének éjszakáján azonban e vallás váratlanul politikai

tényezőként lép a nyilvánosság elé. Egy *Boukman* nevű fekete rabszolga és ~pap jelt ad a rabszorgalázadásra a ~ kultikus ünnepén, és ugyanakkor erőt önt a fekete haitiakba az afrikai haza isteneiben és a kultusz hatalmában való hitük által ahhoz, hogy szabadságharcot kezdeményezzenek a francia gyarmati csapatokkal szemben. 12 évvel később, 1804. január 1-jén a haitiaknak sikerül is véres harc árán kivívniuk a függetlenséget. Ezt az 1791-es rabszorgalázadást ma a *voduisták* emléknappént ünneplik. Nem sokkal a fekete-afrikai győzelme után újra illegálissá kényszerítik a kultuszt – ezúttal a bennszülött, de francia életstílust követő uralkodó réteg, amely nem tud mihez kezdeni az afrikai örökséggel. Ez mindaddig így van, amíg 1957-ben a fekete falusi orvost, Dr. *François Duvalier*-t (1907–71) meg nem választják államelnöknek; ő mint *vodu*-

1 André Pierre: Erzulie szerelem-istennő

2 André Pierre: A halál istenei (guedek)

3 Gerard Valcin: Kultuszünnepe a szent fa alatt, 1963

ista támogatja a ~kultuszt. Sőt a ~követők által Papa Docnak nevezett nacionalista vezető, aki 1964-ben életfogytiglani elnöknek nevezte ki magát, új forradalomra mozgósítja a szegények fekete tömegeit a kizsákmányoló mulatt oligarchia ellen, ami faji háborúvá fajul a feketék és a barnák között. Amiatt, hogy az elnök a ~kultuszban „a felszabadulás válását” látja, és több ~ritust az országos vallás rangjára emel, jöllehet hivatalosan a katolikus kereszténység számít államvallásnak, a Vatikán kiközösíti őt. 1971-ben Jean-Claude Duvalier, akit Baby Docnak neveznek, követi életfogytiglani elnökként az elhunyt apát. Tőle származik ez a kijelentés: „Piti tig cé tig” (kreol francia: „A tigris kölyke is tigris”). Mégis 1986. február 7-én a hónapokon át tartó zavargások miatt Duvalier elhagyni kényszerül a szigetállamot.

Az istenségeket, amelyek afrikai eredetűek és részben a keresztény üdvörténet alakjaival vannak össze-

keveredve, loának vagy orixának (orisa) hívják, de ezek lehetnek anges (francia: „angyalok”) vagy saints (francia: „szentek”) is, akiknek ugyanakkor Bon Dieu (francia: „jó Isten”) a főnökük.

Agve a tengerek és minden olyan dolog ura, ami abban vagy azon él, így a halak, a tengeri növények és a csónakok. Ő a halászok és a tengerészek védnöke, jelképe és kultuszszekőze pedig az a kagylókürt, amellyel a tengerészek előszólítják a kedvező szelet a hajózáshoz. De kagylókürttel hívják fel időnként a feketéket rab-szolgafelkelésre is a fehérek ellen.

Azaka-Tonnerre vagy Mennydörgő-

Azaka a parasztok védnöke, mint a villám és a mennydörgés istene; jelképe a kosárputtony.

Ajida-Veddo az „égi kígyó”, azaz a szívárvány úrnője és Damballah felesége.

Damballah, ill. Dambala, mint a termékenység istene és Ajida-Veddo férje, a fákra él a források közelében. Minthogy ezt az istent kígyó alakban ábrázolják, a voduistákat régebben kígyóimádóknak nevezték.

A termékenység, a gazdagság és a szerelem istennője Erzulie, ill. Erzili.

A guedek, ill. ghedek kb. 30 halális-tenből álló családot alkotnak. Olyanok vannak köztük, mint Baron Sa-

medi (francia: *samedi* = „szombat”), *Baron la Croix* (francia: *croix* = „kereszt”) és *Maman Brigitte*. A család élén pedig *Baron Cimetière* (francia: *cimetière* = „temető”) áll. A halális-teneket, mint a halottak eltemetőit, úgy ábrázolják, hogy fekete kürtőkalapot és szalonkabátot, valamint sötét szemüveget viselnek. A halottak ünnepén ők táncolják a *bandát*, amely minden bizonnyal a világ egyik legerotikusabb tánca.

A kultikus ünnepek alkalmával elsőként szólított *loa* a *Legba*, ill. a *Papa legba*. Ő az, aki lefordítja az emberek imáit az istenek nyelvére, ezért közvetítőnek tekintik őt a *loák* és az emberek között. Mivel ő az a *barrière* (francia: „korlát”), amely a *loák* világát elválasztja az emberektől, ügyel arra, hogy egy másik *loa* se kerüljön a hívók közé a *Legba* engedélye nélkül és fordítva: egy hívó se a *loák* közé. Jelképe a *Legba-kereszt*, amelynek merőleges szára összeköti a felső égi világot az alsó földivel, és egyúttal az istenek földre vivő útját ábrázolja. A kereszt töve Afrikában van. A vízszintes szár viszont az emberek földi világát jelképezi. Mivel a két szár metszéspontjában az isteni és az emberi szféra találkozik egymással, a *Legba* különleges feladata, hogy vigyázzon a *loák* és az emberek közti érintkezés e helyére. Így folyamodnak hozzá:

További istenség *Loco*, akit fa alakjában tisztelnek, a gyógyítás és a nővényvilág istene, és *Ogun*, ill. *Ogoun* mint *Ogun Ferraille* („Vas-Ogun”), a

vas és a tűz istene, és *Ogun Badagri* („a háború Ogunja”), a háború istene. Végül *Zaka* mint békés parasztisten és a mezőgazdaság istene részeseül tiszteletben.

Atibon Legba, nyisd meg előttem a korlátod

...

Papa Legba, nyisd meg a korlátodat, azért, hogy beléphessek.

Ha visszatérek, köszöntöm majd a loákat. Vodou Legba, nyisd meg előttem a korlátodat,

azért, hogy visszatérhessek.

Ha visszatérek, köszönetet mondok a loáknak.

A sokféle szertartás lényeges elemei nyugat-afrikai eredetűek. Az isteneknek bemutatott állatáldozat előszertartással jár együtt, azért, hogy közvetetten megtudakolják az áldozatra kiszemelt állattól (kakastól, disznótól, bikától) a beleegyezését. Ha ugyanis az áldozati állat szakrális megölése előtt elfogadja az eléje rakott eledelt, az azt jelenti, hogy az állat beleegyezik feláldozásába. Ha azonban nem akaródzik neki elfogadni az eleséget, akkor azonnal kicserélik az illető állatot egy másikkal.

Igen fontos szerepet töltenek be a kultuszban a *táncok*, mert ezek fűzik szorosra az ember és az istenek kapcsolatát.

Miután a pap jelt adott a tökkereplővel, megszólal a dobzenekar, és a dobszó meg az ének a táncosok feszültségét egy idő múlva a kultusz

tetőpontjáig fokozza. Akkor az istenség megragadja a táncosokat, sőt mintegy „meglovagolja” (francia: *chevauché*) őket.

Akit *Dambala* ragadott meg, kígyószerű tekergéssel csúszik-mászik a földön, akit pedig *Agve* lovagolt meg, egy evezős mozdulatait utánozza.

A *papság* a funkciók szerint hierarchikusan tagolódik, amelyben a nők a férfikkal egyenjogúak. Az *oungan*-nak, mint szokványos papnak megfelelő a *mambo*, a szokványos papnő. A rangra legfőbb pappal, a *paploá*val („istenapa”) a *mamalo*a („istenanya”) egyenlő. A kultikus táncszertartásért felelős papnak *la place* a neve.

A szertartások ünnepélyes lebonyolítása külön helyiségekben, az *ounfók*ban történik, melyek egyébként külsőleg alig különböznek a nagyobb haiti parasztházaktól.

Irodalom

- Chesi, G.: Voodoo Afrikas geheime Macht. Wögl, 1980.
 Dark, J.: Voodoo in London. Bergisch-Gladbach, 1984.
 Haskins, J.: Voodoo and Hoodoo. Their Tradition and Craft as Revealed by Actual Practitioners. New York, 1978.
 Kerboul, J.: La Vandou. Magie ou religion? Paris, 1977.
 Métroux, A.: Voodoo in Haiti. London, 1959.
 Métroux, A.: Le vaudou haïtien. Paris, 1958.
 Métroux, A.: Haïti, la terre, les hommes, les dieux. Neuchâtel, 1957.
 Straass, F.: Im Lande der lebenden Toten. Der geheimnisvolle Vodou-Kult auf Haiti. München, 1972.

THE WAY INTERNATIONAL

A ~t (angol: „A nemzetközi út”) 1953-ban az amerikai *Victor Paul Wierwille* (1916–85) hívta életre az USA-ban mint vallási ébresztőmozgalmat. Ugyanennek a mozgalomnak az NSZK-ban *Der Weg – Gesellschaft für biblische Forschung, Unterwei-*

sung und Gemeinschaft („Az út – Társaság a bibliai kutatásért, tanításért és közösségért”) a neve.

A 60 000 követő, akiknek egy része az egyetemokről származik, nemzetközi főhadiszállását az alapító *New Knox Will* (Ohio, USA) melletti farmján üttötte fel.

Ez a →kereszténységből támadt ébresztőmozgalom Észak-Amerika →új vallásai közé tartozik.

Az 1916-ban Ohióban (USA) született alapító, *Victor Paul Wierwille* a Pike's Peak Theological Seminaryt elvégezve, megszerzi a magiszteri fo-

kozatot és a doktori címet. Aztán egy ideig felszentelt papként tevékenykedik az Evangelical Episcopal and Reformed Churchben, amelyből az eltérő teológiai tanok és az egyházi vezetőséggel folytatott viták miatt 1958-ban végérvényesen kilép.

Kinyilatkoztatása már volt 1942-ben, amikor is választ kap az Istentől „az erőteljes és győzelmes élet”-et illető régi kérdésére. Ha továbbadja Isten üzenetét, akkor Isten megtanítja őt az ígére, „ahogy azt az 1. évszázad óta már senki sem ismerte”. Wierwille ettől kezdve saját rádióadóján, a *Chimes Hour Youth Caravanon*, amelyet később *The Way*-re keresztel, széles körű hallgatóság előtt beszél, és 1953-tól terjeszteni kezdi ébresztő tanait. E célból Biblia-tanfolyamokat tart *Power for Abundant Living/PFAL* (angol: „Erő a gazdag életért”) címmel, amelyek ma a ~-mozgalom alapjait alkotják.

Az alapító Wierwille az apostolok általa újra felfedezett igaz tanaira tanítja a követőit, hogy ezáltal az ösközösség bibliai ideálképéhez idomulhassanak. Követői Pál óta a legnagyobb Biblia-tanítónak tekintik Wierwille-t, mert az Isten ígéjének eddig ismeretlen tartalmát fedi fel. 1985. május 20-án üt Wierwille utolsó órája.

A ~ mozgalma azt ígéri a követőinek, hogy mindent megkapnak, amit kívánnak, és hogy minden problémá-

Victor Paul Wierwille, a *The Way International* alapítója

juk megoldódik, ha tökéletesen képzetek lesznek. Ahhoz, hogy elérjék ezt a célt, a tagoknak el kell végezniük az alapító által kifejlesztett *Power for Abundant Living/PFAL* című Biblia-tanfolyamokat, amelyeken 100–150 dolláros tandíj fejében vehetnek részt. A háromhetes bibliai alaptanfolyam eredményeképpen megerősödő igazi hit távoltartja a betegségeket és megajándékoz a jóléttel. Az alapkurzus után a középhaladók, majd a haladók tanfolyama következnek. Az utóbbi a *Word over the World-Ambassador/WOW* (angol: „Ige a világ-követeken keresztül”) cí-

mű kurzus, ennek elvégzői főfoglalkozásban a mozgalom rendelkezésére állhatnak. Ez esetben naponta legalább nyolc óra hosszat kell a ~ javára dolgozniuk és vezethetik az „Erő a gazdag életért” című Biblia-tanfolyamokat. A *The Way Corps* hároméves edzőkurzusa alatt képezik ki azokat a vezetőket, akik egy szöveg-minta alapján naponta elvégzik a „felhasznált idő elemzését”.

A szervezeti struktúra hierarchikus és fához hasonlítható, amikor is az alapító Wierwille-t és legközelebbi munkatársait a mozgalom közép-pontjában mint gyökeret, a ~ nemzetközi intézményét mint törzset, valamely nemzetbeli vagy állambeli tagokat mint ágakat, valamely helység vagy város több csoportját mint gallyat, az egyes csoportokat mint gallyacskákat és végül az egyes tagot mint levelet ábrázolják.

A ~ mozgalma farmok, iskolák és ingatlanok fölött rendelkezik. Saját kiadásban jelentetik meg a *The Way Magazine – For People who love God and his Word* c. lapot (angol: „Az út magazin – azoknak, akik szeretik az Istent és ígétjét”) 10 000-es példányszámmal.

Irodalom

Whiteside, E.: *The Way: Living in Love*. New Knoxville, 1972.

ZOROASZTRIZMUS

Tágabb értelemben a ~ az óiráni pap és próféta *Zoroaszter* (Kr. e. kb. 630–553) által alapított vallás.

Szűkebb értelemben a ~sal – *zoroasztrista vallásnak* is nevezve – jelölik a zoroasztrista-párszi vallástörténet két történeti fejlődésszakasza közül azt, amelyik az Akhaimenida-kor kezdetétől (Kr. e. kb. 559) Irán arabok általi meghódításáig

(Kr. u. 642) tart, tehát a párszizmus előtti.

A ~ egy másik jelölése – a Friedrich Nietzsche által meghonosított *zathusztrizmus* és *Zarathusztra* névformákon kívül – az Akhaimenida világbirodalom idején (Kr. e. kb. 559–330) a →mazdakizmus (amely az Ahura Mazda istennévből [→408. o.] származik).

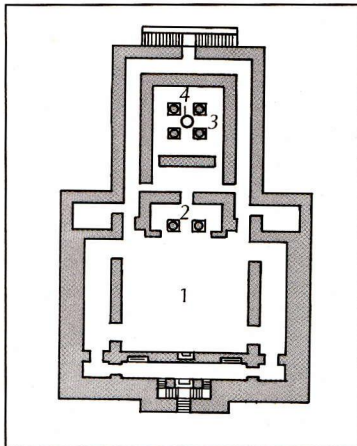
A ~, amelynek követőit *zoroasztriknak* hívják, az →iráni és az →előázsiai vallásokhoz tartozik. Módosított alakban máig a →párszizmus élteti tovább.

Zoroaszter, ill. *Zoroasztrész* (görög; latinositva: *Zarathusztra*; óirániul: *Zarathustra* [„tevékben bővelkedő”), akit a párszik *Zardusznak* neveznek, Szpitáma („Fehér”) családnévvel, őt

fiú közül harmadikként születik Kr. e. 630 körül az ókori Baktriában, a mai Balhban (Afganisztán). Apja neve Purusászpá, ill. Porusászpá („lovakban bővelkedő”), anyjái pedig Dughdhóvá. Zarathusztra papnak (*zaotar*) tanult, de már korán föllép az óiráni Mithra-kultusz véres bikaáldozatai ellen. Hosszabb ideig remetéskedik, és 30 éves korában Zarathusztra látomásokban és hallomásokban rész-sül, amikor is Vohu Manah angyal közli vele, hogy Ahura Mazda küldetésre szemelte ki őt. Mint próféta és reformátor ettől kezdve hirdeti a legfőbb isten, Ahura Mazda üzenetét, és fellép az ökrök tömeges feláldozása ellen, mivel meg van győződve arról, hogy az állat lélekkel („geusz urvan”) bír. Zarathusztra, az antik világ egyik legnagyobb prófétaalakja, kívül-belül küszködni kénytelen, kétség és bizonyosság között hánykolódik, panaszkolva sikertelenségét, és dicséri tanítványait. Miután tíz évig majdnem hasztalanul prédikál a szülőföldjén, Baktriában, és miután meghasonlik szűkebb környezetével és elege van a régi papság áskálódásából, már csak a nyugatra menekülés lehetősége marad számára a szomszédos iráni Khvárazm (ma Khorászán) királyságba (Kr. e. 590 körül). Két évvel később – negyvenkét évesen – Zarathusztra megszerzi Vistászpá (görögül: Hüsztaszpész) király – aki a ~ híve – támogatását, s feleségül veszi Dzszamaszpá nevű lányát. Elképzelhető, hogy Zarathusztra még talán II. Nagy Kúroszt is, aki később befogadja a *zoroasztrizmust* az Akhaimenidák világbirodalomba, megtérítette saját hitére. 77 éves Zarathusztra, amikor Kr. e. 553-ban meghal az iráni Khvárazmban (Khorászán).

Zarathusztra halála után elsősorban a fia, Szpitáma és legkisebb lánya, Porutsisza folytatja a munkát. A ~ támogató Akhaimenidák korának (Kr. e. 559–330) átmenetileg Nagy Sándor vet véget a zoroasztrik üldözésével és az Aveszta-összöveg (→párszizmus: 323. o.) elégetésével.

Zoroasztrista templom alaprajza, Tűztemplom, Szúza (Irán)

1. nagy udvar a kultusz résztvevői számára
2. prosztasz
3. cella mint ataszah (tűzhelyiség)
4. tűzoltár

Csak a Szászánidák uralma alatt (Kr. u. 226–651) lesz megint államvallás a ~, de most mint *zervanizmus*, amelynek papsága nagy befolyásra tesz szert. A perzsa monizmus ezen iskolairányzata a *zervan akaranát* („a nem teremtett idő”-t) tünteti fel az „ikrek” Ahura Mazda és Angra Mainju (Ahri-man) fölé rendelt nagyság gyanánt, hogy ezáltal a zoroasztrista dualizmust legyőzhesse. Az arabok Kádiszija (Kr. u. 636) és Nihavand mellett (Kr. u. 642) aratott győzelme után az iszlám váltja fel a ~t, mint államvallás. Mivel a zoroasztrikát mint „írásbirtokosok”-at épphogy csak megtűrik, ezek a 8. sz.-ban kivándorolnak Indiába, Bombayban és a környékén telepednek le, a hinduktól pedig megkapják a szabad vallásgyakorlás lehetőségét. Azóta beszélünk →párszizmusról.

Ahura („úr”) Mazda („mindentudó”, aveszt.; középperzsául Ormazd [„a bölcs úr”) vagy csak Mazda) Zarathusztra szerint az a legfőbb és jósa-gos Isten, aki az égnek és a földnek,

az igazság és a világosság világának, a szellemeknek és az embereknek teremtetője. Mint az erkölcsi rend őre megjutalmazza a jókat és megbünteti a gonoszakat. Ő a végideji bíró, és mindent a „Szent lélek”, a *Szpenta Mainju* által cselekszik, akinek ő az atya. A *Ksatra* nevű birodalmában a jog (*urta*) uralkodik.

Zarathusztra az Ahura Mazdát illető hitvallását kérdésformában fogta fel:

Szóljál hozzám, én Istenem, kérve-kérlek, mondd meg nekem: az igazságnak hogy honnan az ereje?

...
s a napnak, hogy nappal világoljon és éjjel a temérdek sok-sok csillagok remegő fényükkel ahogy lecsillognak, megtartva, betartva csendes utait! És fogyva, növekedve, a hold is, a csendes éjszakákon, ...
reánk mosolyog szeliden, szépen.

...
Szóljál hozzám, én Istenem, kérve-kérlek, mondd meg nekem: mily csodálatos módon lebeg ez a föld itt, nagy-nagy biztossággal, s ahogy rajta keresztül kél és nyugszik, még átfut a felhő, éltetve, lebegve, s láthatatlan kezek ujjá vonására, át, tova vitetve...
És ahogy a patak csillogó hús vize gyöngyözve fut tovább, – ahogy a virágok nyílnak, – ahogy a szélnek gyors paripája átfut az égen, ahogy a felhőknek színesre megfestett szép csodás hintaja keresztül gördül fenn a levegő-égen...

Szóljál hozzám, én Istenem, kérve-kérlek, mondd meg nekem: hogy miképp is van az, ahogyan a fény és ahogyan az árnyék egymáshoz búva, játszva enyelegnek? Ahogy az ébrenlét követi az álmod, alá-föl szállva, magasból a mélybe...
S ahogy a reggel, a jó nap és az éjjel vándorló útjukon meg-megállítanak, köszöntve minket s újjutatással figyelműtetnek az elmúlt időre.

(Fordította: Zajti Ferenc)

Ahura Mazda teremti a hat amesa szpentát (aveszt.: „halhatatlan szentek”), akik – az arkangyalokhoz hasonlóan – körülveszik őt, balról a férfiak, jobbról a nők, és akik által uralkodik. Nevük tovább él abban a zoroasztrista naptárban, amelyet a Kr. e.-i 4. sz. folyamán vezettek be, s amely ma Irán állami naptára. Ahura Mazda tulajdonságainak e megismerésével később a csordaállat, a tűz, a fémek, a föld, a víz és a növények védőistenségeivé válnak. Az amesa szpenták jelképeznek mindent, ami életet teremt és fenntart. Ily módon lett a ~, ahogy voltaképpen egyetlen más vallás sem, kultúra-támogató.

Az előbbieknél alsóbbrendű szellemek a *jazaták* (= jaszata; aveszt.: „tisztetleméltók”), ők az angyalok lak egyenrangúak. Ezek részben lefokozott isteni lények az óiráni korból. Mithra a legfőbb istenük. A *fravurti* (fravasj; aveszt.: „vallomás”) nevű védőszellemek alkotják a szellemek harmadik osztályát. Ők az egyes emberek személyi védőszellemei, akik az emberek halála után egyesülnek a lelkekkel és így halhatatlanok.

A jó szellemmel szemben a „gonosz szellem” áll, az *Ako mainju* (aveszt.: angra mainju; középperzsaúl: *Ahriman* = „gonosz szellem”). Mint a gonoszság elve, ő az oka mindannak, ami rossz és tisztátalan, gyilkos és kártevő, ő az, aki 9999 betegséget okoz. Országá a sötétség birodalma. Gonosz szellemek veszik körül csapattal, akiket ő teremtet. Ezek a *dai-vák* (devák = „démonok, ördögök”), a hat földémon neve a következő: Aka Manah, Szaura, Indra, Zairicsa, Taurvi és Naonhaithja. Vannak férfi és női gonosz szellemek. A női démon, Drud (drug; aveszt.: „hazugság, csalás”) követőit *drugvanoknak* hívják. A sóvárgás és a harag démona *Aesma* (aveszt.). Tóbiás könyvében (3,8) az az Asmódi (Asmodai) lett belőle, aki megöli Sára hű férjét a nászéjszakán, amíg Tóbiás el nem kergeti őt Rafael angyal utasítására. Más gonosz női szellemek a *pairikák* (újperza: perik).

Az Istentől teremtetett világ 12 000 éve áll fenn. 9000 évvel ezelőtt két szellem, az Ahura Mazdát alkotó ikerpár, mindent meghatározó döntést hozott. A Szent Szellem (Szpenta Mainju) a jót, az igazságot, a világosságot választja, a gonosz szellem (Angra Mainju; később Ahriman) pedig a rosszat, a hazugságot, a sötétséget. Azóta a világ két táborra szakadt, az embernek is el kell döntenie, hogy melyik oldalra áll. Az egész világtörténelem harcok története Ahriman és Ahura Mazda közt, amely Ahriman teljes megsemmisülésével végződik. A két hatalom egymással vívott küzdelme alkotja a zarathuszt-rai tanok lényegét.

Az első teremtetett, egyenemű *ősemlert*, Gajo Maratant (Gajómarsz = „az élő, halandó”) Ahriman tévútra vezeti. Az elhalt ősemler magjából keletkezik az első emberpár, Másja és Másjai, akikről az emberek származnak. Az őskorban vannak szentek, akik között leghíresebb a *Jima* (aveszt.) nevű ősemler. Ő jó pásztorként él az őskori Paradicsomban és bizalmas viszonyban van Ahura Mazdával. *Jima* „bűnbeesése” előtt a „paradicsomi állapot” nem ismer öregedést vagy halált sem az emberek, sem az állatok számára. Amikor *Jima* elköveti a hazugság bűnét, halandó lesz, a kígyódémon, Azhi Dahéka pedig kiűzi őt birodalmából. Ahura Mazda bejelenti *Jimának* a „vízözön”-t és megparancsolja neki, hogy hozza el a „Paradicsomkertbe bérkán”, amelynek kapuja és ablaka is van, az emberek, állatok és növények sarjait.

Az ember maradandó feladata, hogy a jó és a rossz közti harcban döntsen az egyik javára, és hogy egy igazságosságra (*urta*) alapozott életet át segítse győzelemhez a jó birodalmát. Az *urta*-követőknek Ahura Mazda ajándékba adja az országát, ezzel szemben a hazugság követőire (*drugdok*) szenvedés vár.

A ~ jellegzetes építményei a *tűztemplomok*. Az Akhaimenidák idején

(Kr. e. 559–300) ezek toronyszerű épületek és *kabe* a nevük. A szászánida korszak (Kr. u. 226–651) a zoroasztrista tűztemplomokat *atesgáhnak* hívja. Ide sorolandó ugyancsak a Szászánidák idejében a *csahár-tág* is, ez a „négyívű épület” négyzetes alaprajzzal és a négyzet fölé öblösödő kupolával – mint szintén zoroasztrista kultuszépítmény, amelyben a szent tűzet tisztelik.

Zarathusztra neve a varázsló Sarastro kiforgatott formájában él tovább Mozart „A varázsfuvola” c. operája (1791) jóvoltából.

Nietzsche, a filozófus (1844–1900) szemében Zarathusztra „igazabb, mint alkalmasint egy gondolkodó”, s ezért látta el egyik jelentős munkáját az „Így szólt Zarathustra” címmel. Ez a „Zarathusztra” voltaképpen átértelmezett ellen-Krisztus, a néven kívül semmi köze a nagy prófétahoz és a ~hoz.

Nietzsche filozófiai költészete nyomán 1896-ban keletkezik Richard Strauss (1864–1949) hasonló című szimfonikus költeménye (op. 30).

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

Kb. 630–553 Zarathusztra, a ~ alapítója

559–330 Az akhaimenida királyok támogatják a ~t (államvallás)

521/486 I. Dareiosz alatt felépítik a Naqs-i-Rusztam-i tűztemplomot (*kabe*)

404–359 II. Artaxerxész emlékművet létesít Ahura Mazda tisztelőire

330–323 Nagy Sándor meghódítja az Akhaimenidák birodalmát; Zarathusztra híveit üldözik, és elégetik az Aveszta összefüggést

A keresztény időszámítás szerint

226–651 A Szászánidák alatt megújul a ~ mint zervánizmus (államvallás), és tűztemplomokat (*atesgáh*) és „négyívű épületek”-et (*csahár-tág*) építenek

3. sz. Kodifikálnak 21 könyvet (naszk), köztük a *Vidévdádot* (papi törvénykönyv bűnlistával)

309–380 II. Sápúr; üldözik a keresztényeket a bizánci birodalmi egyházban

438–457 II. Jazdagird a ~ felvételére kényszeríti az örmény keresztényeket

488–531 I. Kavád alatt Mazdak szocialista-vallási reformja vagyon- és nőközösség követelésével

614 A keresztrelíviák elrablása Jeruzsálemből

628 Békekötés Hérakleiosz (610–41) keletrómai császárral és a keresztrelíviák visszaadása

636/642 Az iszlám felváltja a ~t mint államvallást

8. sz. A zoroasztriánusok kitérnek a muszlimok útjából, és kivándorolnak Indiába. A →párszizmus kezdete

Irodalom

Bartholomae, Ch.: *Zarathustras Leben und Lehre*. Heidelberg, 1924.

Bemmelen, D. v.: *Zarathustra*. Stuttgart, 1975.

Boyce, M.: *Zoroastrians, their religious Beliefs and Practices*. London, 1978.

Duchesne-Guillemin, J.: *Zoroastre*. Paris, 1948.

Duchesne-Guillemin, J.: *Symbols and Values in Zoroastrianism, their Survival and Renewal*. New York, 1966.

Hampel, J.: *Medizin der Zoroastrier im vorislamischen Iran*. Husum, 1982.

Hinz, W.: *Zarathustra*. Stuttgart, 1961.

Humbach, H.: *Die Gathas des Zarathustra*, I–II. Heidelberg, 1959.

König, F.: *Zarathustras Jenseitsvorstellungen und das Alte Testament*. Wien, 1964.

Modi, J. J.: *A Catechism of the Zoroastrian Religion*. Bombay, 1962.

Mosig-Walburg, K.: *Die frühen sassanidischen Könige als Vertreter und Förderer der zarathustrischen Religion*. Frankfurt, 1982.

Schlereth, B. (szerk.): *Zarathustra*. Darmstadt, 1970.

Zölzer, F.: *Leben und Lehre Zarathustras nach den Gathas*. Würzburg, 1979.

ZSIDÓSÁG

A ~ a zsidó népet és/vagy a zsidó vallásközösséget jelöli. A *zsidók*, akik vallási és egyúttal etnikai közösséget alkotnak, hagyományos önértelmzésük szerint Ábrahám, Izsák és Jákob bibliai patriarchák utódainak tekintik magukat. A *je-húdi* zsidó szóval eredetileg csak az izraeli törzsszövetség Júda nevű törzsének tagjait jelölték (1Krn 1, 4, 18), később pedig a hasonló nevű déli ország (2Kir 2, 16, 6) és a Júda nevű tartomány (Neh 3.33) lakóit is. Miután Júda a babilóni fogságot követő korban (→411. o.) vezető szerepet játszott az izraeli nép körében, ezért a belőle származó „zsidó” szót alkalmazzák az egész nép jelölésére.

Vallástörténetileg a ~ kezdete a júdai állam megszűnése (Kr. e. 587), a bukást követő babilóni fogság (→411. o.), és ennek folytatása az izraeli-zsidó történelem második fejlődési szakasza, amely továbbviszi az első fázis (→izraelita vallás) hagyományait.

A ~ a →sémi és az →elő-ázsiai vallások közé tartozik és az egyik →világvallás is.

Mai elterjedése

Ma a zsidóság *összlétszáma* mintegy 17 838 000, azaz a világnépesség 0,4%-át alkotja. Ebből 44,3% Észak-Amerikában, 21,9% Dél-Ázsiában és 17,8% a volt Szovjetunió területén él. Ma 112 országban vannak jelen, ezek között a többség vallásaként Izraelben, az összes többi országban egyik felekezetként. Az USA-ban pl. a világon élő összes zsidó 41%-a található, de így is csak a népesség 3,2%-

át alkotják, és a volt Szovjetunió államainak területén is a helyi zsidóság a lakosságnak csupán 1,2%-át képezik. Az 1,5 milliónál több európai zsidóból 598 000-en élnek Franciaországban és 466 000-en Nagy-Britanniában.

Az újakezdés

Miután II. Nabú-kudurri-uszur (Nabukodonozor) (605–562) babilóni király az 587. évben elfoglalja és lerombolja

ZSIDÓSÁG		
Földréz	Követők	Az összes zsidó százalékában
1. Észak-Amerika	7 900 000	44,3
2. Dél-Ázsia	3 892 000	21,9
3. Szovjetunió	3 180 000	17,8
4. Európa	1 540 000	8,6
5. Latin-Amerika	985 000	5,5
6. Afrika	252 000	1,4
7. Óceánia	87 000	} 0,5
8. Kelet-Ázsia	2 000	
	17 838 000	100,0

Júda déli országát a fővárossal, Jeruzsálemmel együtt, elrendeli Cidkija király és vele együtt a vezető zsidó népréteg elhurcolását Babilóniába. Ezzel elkezdődik Júda két törzsenek ötven évig tartó *babilóni fogsága* (Kr. e. 587–38). E *babilóni fogság* alatt az elhurcolt zsidók nemcsak megőrzik izraelita hagyományait, hanem meg is teremtik az előfeltételeket valóság kialakulásához. Babilóniában keletkezik a Biblia nagyobb része (egyebek közt a Papi Kódex). E számkivetés óta sarkalatossá válik a Biblia szövegének hagyományozása és értelmezése az írástudók által. A zsidóság önértelmezése szempontjából fontossá válnak a sabbát megszentelésére és a körülmetélésre vonatkozó parancsolatok, valamint a tisztálkodási és étkezési előírások. Az, hogy ezenfelül megismerkednek Perzsiában a →zoroasztrizmussal, visszahat a zsidó gondolkodásra (a jó és a rossz, az Isten és az ördög, a végítélet és a holtak feltámadása). A Kr. e.-i 6/5. sz.-tól lehet rögzíteni a messiás eljövételére vetett hitet és a rá való várakozást.

Az után, hogy a perzsák megbuktatják az újbabilóni birodalmat (539), Júda és az északi Izrael területe perzsa provincia lesz (539–332). II. Kúrosz perzsa király (559–29) 538-ban enge-

delet ad a zsidóknak arra, hogy visszatérjenek Jeruzsálembe, és hogy újra felépítsék a lerombolt templomot. *Zerubbábel* („babilóni sarj”), a júdai Jójákin király unokája vezeti a hazatérést a száműzetésből; a perzsa király széles körű teljhatalommal ruházza fel őt, és kinevezi Júda helytartójává. Őalatta kezdik el újra a templomi építómunkát Jeruzsálemben, úgyannyira, hogy 515-ben be lehet fejezni és fel lehet szentelni a második templomot. Két próféta, Haggáj és Zakariás messiásnak nevezi Zerubbábelt.

A Babilóniába hurcoltak csoportjából a zsidó vallási ügyek intézése végett kiszemelt „írnok”-ot, a zsidó papi nemzetség sarját, *Ezrát* (héber: „segítség”) a perzsa király azzal a külön megbízatással küldi 458-ban Jeruzsálembe, hogy a jeruzsálemi vallási közösséget elkötelezze az „istentörvény” mellett. Ezra nagyobb számú zsidó visszavándorló élén érkezik Jeruzsálembe, és új törvénykönyvet hoz magával. A *Papi Kódex* Ezra általi bevezetése megteremti azt az alapot, amelyen főpapi irányítással az újonnan létesített teokratikus közösség fejlődik. A babilóni fogság igazolta, hogy megértették, mit jelent „a kevesek kiválasztása a sokakból”, és Ezra lesz az, aki mint a vallási-szellemi

megújulás hordozója, megalapítja a tulajdonképpeni ~ot. Ezra könyvében olvasható a restaurációról szóló történet.

Miközben Ezra azon fáradozik, hogy érvényt szerezzen a törvénynek, *Nehemiás* (héber: „Jahve vigasztaltja”) áll az oldalára ebben. A babilóni száműzetés idején született zsidót, a perzsa király pohárnokát, I. Artaxerxész azzal bízta meg 445-ben, hogy mint a júdai tartomány helytartója, építse fel újra Jeruzsálem városfalait. E perzsa újjáépítési biztos emellett még érdemeket szerez a belső rend megszilárdításában is, így a sabbati pihenőnapra, a templomadóra, a vegyesházasság tilalmára és a tartozások elengedésére vonatkozóan. *Nehemiás* könyve beszéli el ennek történetét.

Vallási pártok és mozgalmak – irányzatok és elnevezések

A *szamaritánusok* Szamariáról, Közép-Palesztina vidékéről és az egykori északi izraelita állam (→izraelita vallás) fővárosáról kapták nevüket. Ők a területen élő olyan keverék népet alkotnak, amely az asszír kitelepítés után az északi országban megmaradt izraelitáktól és az asszírok által beköltöztetett telepesektől származik. Mivel az utóbbiak közül sokan a Kúta nevű babilóni vidékről jönnek, a zsidó rabbik *kútiak*nak is nevezik a szamaritánusokat. A szamaritánusok – a maguk részéről – ragaszkodnak saját elnevezésükhöz, az „izraeliták”-hoz. Mégis, amikor a babilóni fogság után a zsidó közösség Ezra és Nehemiás alatt megalakul Jeruzsálemben, és a szamaritánusok részt szeretnének venni a templom újrafelépítésében, a zsidó reformátorok nem hajlandók semmilyen kapcsolatra a „keverék nép”-pel. Kr. e. 332-ben a szamaritánusok végleg háttal fordítanak a jeruzsálemi templomnak, és a ~tól független irányzat-tá fejlődnek. A szamaritánusokból mára kb. 340 főnyi közösség maradt,

ZSIDÓSÁG			
112 ország	Követők	A lakosság százalékában	Az összes zsidó százalékában
1. USA	7 259 000	3,2	41
2. Izrael	3 401 000	88,4	19
3. Szovjetunió	3 120 000	1,2	17
4. Franciaország	598 000	1,1	3
5. Argentína	540 000	2,0	3
6. Nagy-Britannia	466 000	0,8	3
7. Kanada	338 000	1,4	2
8. Brazília	206 000	0,2	1
9. Dél-Afrika	157 000	0,6	1
A többi ország együttvéve	1 753 000	–	10
	17 838 000		100

amelynek tagjai főleg Sikemben (ma: Náblusz) élnek.

A szaddukeusok (héber: caddukim) olyan vallási párt követői (Kr. e. kb. 200–Kr. u. 70), melynek a neve valószínűleg a Salamon király által – Ebjátár (Abjátár) mellé – beiktatott Cádóqra (Szádók) utal vissza. A párt, amely a Makkabeusok idején a farizeusokkal szemben álló mozgalomként tűnik fel, a magas állású papság ranghoz illő pártja, túlnyomóan arisztokratikus és konzervatív. Kr. u. 70-ig ők szolgáltatják a főpapokat és döntő szavuk van a főtanácsban.

A szaddukeusok csak az írásos törvényt (Tóra) tekintik kötelezőnek, és ezért nem tudnak mit kezdeni a farizeusok szóbeli tanaival (haláka). Azt tanítják, hogy mindenki maga felelős sorsáért. Mint konzervatív óhitűek, ellenzik a zsidó vallás Kr. e.-i 2. sz. óta megindult fejlődését, kiváltképp az eszkatológia és az antropológia terén. A joggyakorlat kérdéseiben nagyon szigorúak.

Zsidó kultuszkörzet, a 2., azaz heródesi Templom, Jeruzsálem

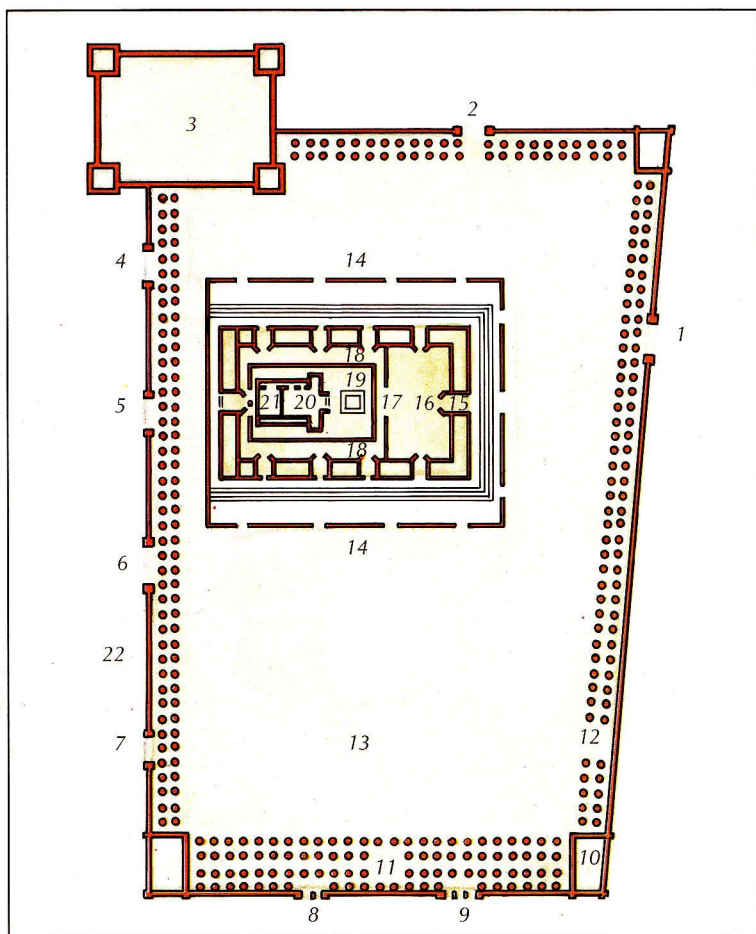
1. Zsuzsanna kapuja
2. Juhok kapuja
3. Antonia-vár
4. az őrség kapuja
5. Vas-kapu
6. Lánc-kapu
7. Maghrebi kapu
8. kettős kapu
9. hármas kapu
10. „templomrom”
11. királyi csarnok
12. Salamon csarnoka
13. a pogányok udvara
14. kő ballusztrád
15. a Szép kapu
16. nők udvara
17. Nikanór-kapu
18. férfiak udvara
19. a papok udvara az égőáldozati oltárral
20. szentély (hekál) az illatáldozati oltárral
21. szentek szentje (debír)
22. a Siratófal (ma)

A szaddukeus párton belül van egy csoport, amely a *boéthianusok* csoportját alkotja, ők az alexandriai Boéthosz-család hozzátartozói, amely egy-maga nyolc főpapot adott a vallásnak.

Az *esszénusok* (arámi: „tiszták, jámborak”) olyan aszkétikus és részben szerzetesrendszerű közösséget alkotnak, amely a hászidokból keletkezett, és Kr. e. 150 körül ellenállást tanúsít a zsidóság fokozódó hellenizálásával szemben. Fő elterjedési területük Palesztina, de ugyanakkor egyfajta testvérmozgalmat képviselnek a *therapeuták* (görög: „gyógyító, listen-litsteltő”) Egyiptomban (Alexandria) elterjedt rendjével.

E közösséget, amely elszakadt a törvénytelen és tisztátalan jeruzsálemi templomi papságtól, és más igénye sem volt, mint hogy csak az Isten igaz népe, „az új szövetség közössége” legyen, egy pap alapítja, akinek „az igaz tanító” a megtisztelő címe, s akinek Jeruzsálemben egy „gonosz pap”-nak titulált főpap, a Hasmóneus-dinasztia egyik uralkodója az ellenfele.

A Holt-tenger északnyugati partján *Hirbet-Qumrán*ban van a közösség törzskolostora, amelyben a nőtlen tagok élnek, miközben a házasságok sátrak alatt húzzák meg magukat Qumrán környékén. A nagy Róma-ellenes zsidó felkelés folyamán (Kr. u. 66–70)

a rómaiak lerombolják az esszénusok telepét is (Kr. u. 68).

Az esszénusok üdvközsége három eszkatologikus üdvhozóra vár: egy profetikus törvénytevőre, egy ároni messiásra (mint felkent főpapra) és Izrael messiására (mint felkent királyra).

A napi közösségi élet lényegében két rítusból tevődik össze: a megtisztulásból, amellyel lehetővé teszik a bűnök bocsánatát, és a megmártózó fürdés utáni közös étkezésből. Étkezés közben, amely szakrális jellegű és kenyér meg gyümölcslé a hozzávaló, különleges ruhákat viselnek. Szigorúan rangsorolt ülésrendjük van, és egy

pap az elnökük. Az étkezőhelyiség Jeruzsálem felé néz.

Időben és térben Keresztelő János, Názáreti Jézus és az őskereszténység is igen közel volt az esszénus közösséghez. Úgy tűnik, hogy miután lerombolták a qumráni rendi központot, az esszénus mozgalom maradványai a zsidókereszténységben találnak megfelelő társaságot, és ezekre gyakorolnak befolyást, amit bizonyítanak azok a párhuzamok, amelyek az ebjoniták, nazoreusok és elkazaiták szektái és az esszénusok között kimutathatók.

A Damaszkusz-csoport, ill. Ain-Feskha-csoport („Holt-tengeri-csoport”)

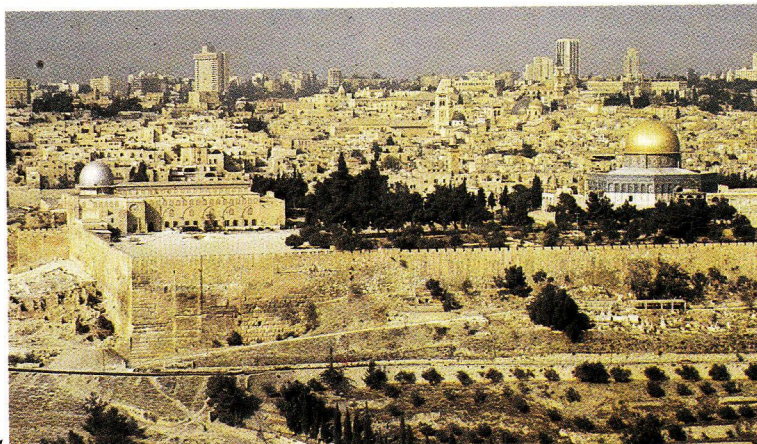
irányzata, a Makkabeus-felkelés idején megjelenő hászidok mozgalmából eredeztethető. Ebből a csoportból bukkan fel a Kr. e.-i 2. sz. közepe után az „Igaz tanító”, aki megalapítja az „Új szövetség”-et. Amikor természetes halállal elhal az alapító, Jannáj (Alexandrosz Jannaios) hasmóneus király üldözni kezdi követőit, akik emiatt kivándorolnak Damaszkuszba. Itt vár az „Új szövetség közössége” arra, hogy újra eljön az „Igaz tanító” egy vele együtt fellépő „messiás”-sal. Később, a Kr. szerinti idősámitás kezdete körül, a követők visszatérnek Palesztinába, és egy kolostorban élnek az Ain-Feskha közvetlen közelében. A közösség szervezete olyan, mint az esszénusoké, teológiai szempontból viszont a zsidókereszténység ebjoniták (2/3. sz.) állnak a legközelebb a Damaszkusz-csoporthoz.

A farizeusok mint vallási-politikai párt a Makkabeusok idejében a vallás-

1 Jeruzsálem, három világvallás szent városa a Templom-heggyel, a Szikla-templommal és a Szent Sír Templommal (a háttérben)

2 A római hadsereg zsidó templomi kincsekkel, Titus diadalíve, 190 k., márvány. Róma, Forum Romanum

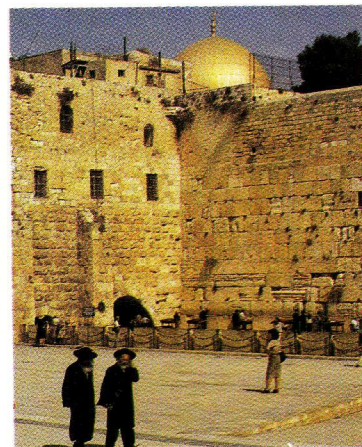
3 A Siratófál az egykori Templom-tér keleti oldalán, Jeruzsálem

1

2

3

si szabadságért síkraszálló hászidok („a jámborak”) mozgalmából keletkezett. Mivel a farizeusok – puritán beállítottságuk folytán – a bűnöktől való gyökeres elszakadást követelik, bizonyára ezért hívják őket ellenségeik *perúsim*nak (héber: „az elkülönültek”), akkor, amikor ők magukat *habérim*nek („társak”) nevezik. Az esszénusokkal (→412. o.) és a Damaszkusz-csoporttal (→413. o.) valamikor a jámborak csoportjához tartoztak, és velük meg a Makkabeusokkal együtt közösen küzdöttek a hellenizmus ellen. De míg az esszénusok már a Kr. e-i 2. sz. közepe körül elszakadnak a Makkabeusoktól, addig a farizeusok csak a század húszas éveiben különülnek el e túlnyomórészt profán politikai célokat követő párttól. És mivel a farizeusok a római elnyomókkal szemben erőszak alkalmazása nélkül várják az eszkatologikus fordulat időpontját, elég ok ez ahhoz, hogy Nagy Heródes halála után leszakadjon róluk a politikailag radikális zélóták csoportja, amely a római uralmat erőszakos úton akarja megdönteni.

A Kr. u.-i 70 és 135 közti évek politikai katasztrófáit átvészelve a farizeizmus mentette meg a zsidóság vallását. Míg minden más vallási-politikai párt lehanyatlak, a farizeusok átvesszik a zsidóság vezetését, és ezzel a rabbinizmus, a Misna és Talmud tanítóinak előfutárai lesznek. A Talmud sok farizeust említ név szerint mint írástudót és tannaitát. Szigorú és türelmes törvényteljesítők táplálja bennük azt a reményt, hogy ily módon segítik elő „Isten országá”-nak eljövételét.

A qumráni esszénusok és a Názáreti Jézus azért támadják a farizeusokat mint „képmutatók”-at, mert túlzott mértékben hajlamosak kompromisszumokra. A „farizeus” fogalmat, még ma is a képmutató, öntelt emberekre és álszentekre alkalmazzák.

Vélhetően a Kr. u.-i 6/7. évben, a Quirinus római helytartó idején tartott censussal egyidejűleg alapítja a galileai Júdás a *zélóták* (görög: „vak-

buzgók”; héber: *qannaim*) pártját, amely törvényhű, de nacionalista és egyúttal Róma-ellenes vallási párt. A zélóták azért szakadnak le a farizeusokról, mert meg vannak arról győződve, hogy Izraelnek nemcsak hűségesen szabad a maga eljövendő messiási idejében hinnie, hanem az előidézéséért kardot is kell rántania. Az idegen római uralom elleni felkelést szorgalmazó zélóták különösen radikális csoportját alkotják a *szikáriusok* (latin: „gyilkosok”, *orgyilkosok*”).

A zélóták főként sivatagi rajtaütésekből tartják fenn magukat, ezért jellemzi őket Josephus „rablók”-ként. A Názáreti Jézus is két zélóta között hal meg a kereszten Kr. u. 30 körül, a római államhatalom elleni lázadás vádjával.

Amikor a zélóták Kr. u. 66-ban nyílt felkelésre szólítanak fel a rómaiak ellen, kirobbantják a zsidó–római háborút (66–70). Legkiválóbb vezérük az a Giszkhala János, aki az ellenállást elsősorban Galileában szervezi meg, aztán pedig Jeruzsálemben létesít keménykezű vezérletet mindaddig, amíg a rómaiak le nem rombolják a templomot és a várost a 70. évben. Ez egyben a zélóta mozgalom végét is jelenti. Csak egy csoportjuk tartja magát Maszada erődjében, Kr. u. 73-ig.

A *rabbinizmus* szóval a zsidó vallásnak a *rabbik* által megőrzött hagyományos alakját és tanformáját jelöljük. A fejlődés Ezra idejétől, mióta a Tóra lesz a zsidó hit és élet alapja, az írástudókon (*szóferim*), a tannaiták Talmud-tanítóin, az amórákon és szabórákon, valamint a gáónokon át szűkebb értelemben véve a rabbikig tart (a középkortól máig).

A *rabbiniták*, ill. *talmudisták* név szerint azok a zsidók, akik a Biblián kívül elismerik a Talmudot is, és ellentétben állnak az antitalmudista karaitákkal, akik csak a Bibliát tekintik a hit alapjának.

A *kabala* (héber: „befogadni” [hagyomány által]), ill. a kabalizmus összefoglalóan jelöli a különféle miszti-

kus irányzatokat. Ez a 13. sz. óta szokásos jelölés azt óhajtja kifejezni, hogy a misztika is – miként a Tóra – a hagyomány része, és ezáltal isteni eredetű. Így kerül a midrások exegézise mellé a kabala mint a Biblia második és legmélyebb értelmezése, hogy a betűértelmezés és a számmisztika segítségével a Biblia minden mondatában és jelében valamilyen rejtett értelmet fedezzenek fel. A kabalisták célja a végső titkok megismerése, az Istennel való misztikus egyletőség és a földi messianizmus.

A kabala 1150 és 1250 között keletkezik Provence-ban, onnan terjed Spanyolországba, s a 16. sz. végére mindenfelé ismert népmozgalom lesz. A szefárdi zsidók őrzik a kabala tanait. 1550 óta az észak-galileai Száfed (Cvát) képezi a központot, ahol egyik legbefolyásosabb képviselőjük, a Németországból származó Jicháq Luria (1534–72) tevékenykedik.

A Luria-féle kabalán alapul a hászidizmus, a sabbatianizmus és a frankisták messianisztikus mozgalma is.

A *hászidizmus* (*hászidim* = „a jámborak”) a legfiatalabb vallásos-misztikus mozgalom, amelyet 1750-ben alapít Medzsibozsban (Ukrajna) Jiszráél ben Eliézer (1698–1760) – akit Baál Sém Tovnak is neveznek (héber: „a jó név ura”) – és amely kiváltképpen a mai Lengyelország, Oroszország, Románia és Magyarország területén terjedt el. A hászidizmus ellenmozgalom gyanánt keletkezett a talmudizmus józanságával szemben, amikor is a kabalában gyökerező mozgalom a „jámborság” elmélyítésére törekszik:

Baál Sém Tov szerint:

Nem az a döntő, hogy van-e Isten, hanem az, hogy mindenben, ami van, benne rejlik az Isten.

A hászid életfelfogás jellegzetessége az öröm.

Ennélfogva minden, ami örömet okoz, vallási rangra emelkedik. Az

öröm az eksztázisban leli meg a tökéletességét, amikor átélhető lesz az Istennel való teljes eggyé válás. Bár mely állású jámbor ember (*hászíd*) így módon elérheti az igaz ember (*caddiq*) fokát. M. Buber azt mondja: „Az igazi *caddiq* olyan, akár a Tóra. Annál is inkább olyan, mert a Tóra ölt benne testet.” A *hászíd* közösség vezetője a *caddiq*. Az elmúlt száz évben a *hászidizmus* két jelentős képviselője M. Buber (1878–1965) és M. Chagall (1887–1985).

A messianisztikus mozgalomhoz tartozik még a *sabbatianizmus* és a *frankisták* irányzata is.

A *Sabtaj Cvi* (1626–76) által 1648-ban alapított *sabbatianizmus* a legnagyobb messianisztikus mozgalom a zsidó diaszpóra történetében.

Ez a Szmirnából (a mai Izmirből) származó önjelölt messiás, miután kabalisztikus és Talmud-tanulmányokat folytatott, első ízben 1648-ban nyilvánítja magát messiásnak, és azt hirdeti, hogy küszöbön áll az üdvidő. Tanítója 1651-ben kiközösíti, a török szultán 1666-ban bebörtönzi, de még ugyanabban az évben, hogy elkerülje a halálbüntetést, áttér az iszlám hitre és felveszi a Mehmed Effendi nevet. Az ő későbbi prófétája, Gázai Nátán (1644–80) kabalisztikus módszerekkel úgy értelmezi ezt az áttérést, mint a bűn „burká”-ból való kiszabadulás szükségszerű és végső feltételét. *Sabtaj Cvi* Albániában hal meg 1676-ban. Pár évvel később, 1683-ban, követői Szalonikiben megalakítják azt a zsidó-iszlám *Dönme* (török: „szakadárak”) nevű csoportot, amely ma is ugyanott működik.

A másik jelentős messianisztikus mozgalmat a lengyel Jakob Frank (kb. 1726–91) messiásváró hívei, a *frankisták* alkotják; Frank, aki először sabbatiánusként kezdi Szalonikiben, a sabbatiánus *Dönme* befolyása alá kerülve, áttér az iszlámra. Később ugyanolyan messiás-incarnációnak fogja fel önmagát, mint amilyen előtte Illés, Jézus, Muhammad és *Sabtaj Cvi* volt. 1755-ben a rabbik kiközösí-

Fő irányzatok	Követők	Az összes zsidó százalékában
Askenáz	14 990 000	84
Keletiek	1 784 000	10
Szefárd	714 000	4
Kareusok	18 000	0,1
Egyebek	332 000	1,9
	17 838 000	100,0

tik, ő pedig 1759-ben számos hívével együtt áttér a katolikus keresztény hitre Varsóban, de 1760 és 1782 között eretnekként tartják fogva. Személyes nyilatkozatait „Az Úr igéinek könyvé”-ben gyűjtötték össze.

A jelenkori ~ban négy különböző eredetű fő irányzat létezik.

Az egyik a *karaitáké* (héber: *bené miqra* = „az írás fiai”), amely *Anán ben David* által 750-ben Perzsiában alapított zsidó reformmozgalom, s eredetileg követőit az alapító nyomán *anánitáknak* nevezik. A kb. 18 000 karaita ma főleg a Krímben (Eupatoria), Törökországban és Izraelben él.

Azzal, hogy ők egyrészt a Bibliára hivatkoznak mint a hitet és az életet illető egyedüli tekintélyre, másrészt pedig, amely ezzel egyidejűleg elvetik a szóbeli, a Talmudban rögzített hagyományt, voltaképpen a Kr. u. 70-ben letűnt szaddukeusok követői. A qumráni esszénusokkal mutatnak némi hasonlóságot a tisztálkodási előírások meg a naptár és a temetkezés tekintetében.

A karaita mozgalom megalapítása óta eltelt első két évszázadban még barátságos a kapcsolat köztük és az ortodox zsidók között, mindenesetre addig, amíg Szaádja gáon (mh. 942-ben) meg nem próbálja kitaszítani a karaitákat a zsidók közösségéből. A karaiták mellőzik az ortodox zsidóság három fő imáját (a *semóne eszrét*, a *káddist*, a *semát*), és helyettük inkább a zoltárokat használják imaként.

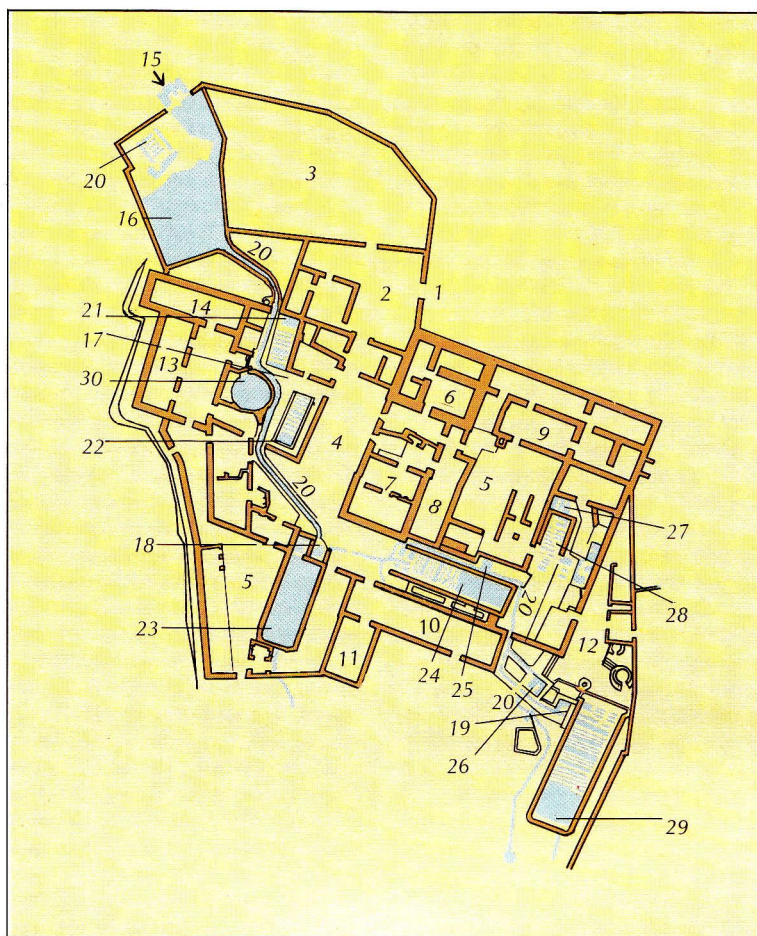
A másik fő irányzat a *falasáké* (amhara: „emigránsok, elűzöttek”), azé a

magukat *Bietat Jiszráélnak* („Izrael-ház”) nevező, Etiópiában élő zsidó népcsoporté, amely még a második templom lerombolása előtt vándorolt be oda. Ma számuk 20 ezerre rúg, de ebből 1984-ben kb. 10 ezren, az Etiópiában uralkodó éhínség miatt, a feltűnést keltő „Mózes-művelet” eredményeképpen légi hídon Izraelbe repültek. Mivel a falasák ragaszkodnak a Biblia tisztálkodási törvényeihez, ezért előszeretettel telepednek folyók mellé. A napi hét imaidőt szigorúan betartják. A pészah alkalmával ők még bárányáldozatot mutatnak be. A zsidóság fogság utáni ünnepeiről viszont nem tudnak semmit, ahogy a rabbinikus irodalomról és a Talmudról sem, mivelhogy ők csak a Bibliát ismerik, és pedig a Septuaginta etióp fordítását.

Az ortodox rabbik kétségbe vonják a falasák zsidó eredetét, kiváltva ezzel az etiópiai zsidók tiltakozását, akik faji megkülönböztetést emlegetnek Izraelben.

Harmadik fő irányzatként az *askenázim* (askenázik), a közép- és kelet-európai hagyomány és kultúra keretein belül élő zsidók következnek. A név a bibliai néptáblázatban említett *Askenáztól* (Ter 10,3) származik, aki az északi terület lakója. Ezt a jelölést ruházzák át aztán azokra a közép- és kelet-európai zsidókra, akiknek köznyelve a *jiddis* („Juden-deutsch”), amely germán és szláv, héber és arámi elemekből álló keveré nyelvből. Az askenáziknak különleges rítusuk van. Vallástörvényi kérdésekben Moses Isserle rabbi glosszái-

A qumráni közösségi épületek alaprajza, Hirbet Qumrán (Izrael)

1. főbejárat
- 2-5. udvarok
6. torony
7. gyűlésterem
8. scriptorium
9. konyha
10. refektórium és káptalanterem
11. tállaló és eszköztár
12. fazekasműhely égetőkamencével
- 13-14. hombárok
15. a vízvezeték torkolata
- 16-19. derítőmedencék
20. csatornahálózat
- 21-29. vízmedencék és fürdők
30. vízgűjtő

Létszámuk ma 714 ezerre, azaz a zsidóság 10%-ára rúg. Ma a keleti zsidókat – tévesen – szefárdnak tartják.

A szefárd zsidók alkották egykor a ~ kulturálisan és gazdaságilag leg-erősebben kifejlődött ágát. Az Ibériai-félszigetről való kiűzetésük előtt, az 1492. évben, a szefárdik mintegy az összes zsidó felének számítottak. A 15/16. sz.-ban azonban különböző európai országokba, Észak-Afrikába, a Közel-Keletre és Amerikába emigrálnak. Központjaik többek közt Livorno, Szaloniki, London, Amszterdam és Hamburg. Izraelben az askenázi mellett van szefárd főrabbi is. Tel Avivban 1950 óta két judeospanyol hetilap jelenik meg, a „La Verdad” és az „El Tiempo”.

Amerika jelenkori zsidósága 3 hivatalos elnevezést ismer:

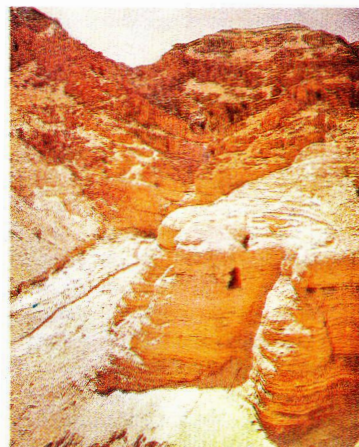
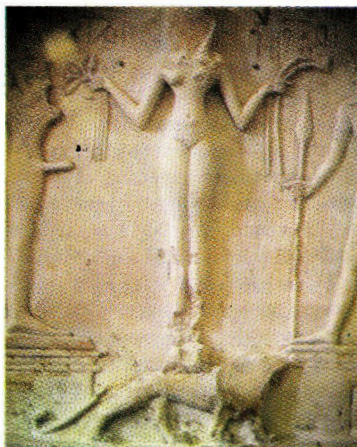
1. az ortodox, törvényhű zsidóságet, amely az Agadút-Jisráélben egyesül, egy-egy központtal Jeruzsálemben, New Yorkban és Londonban. Mint-hogy az ortodox zsidóság számára a Tóra Jahve szó szerinti kinyilatkoztatási okmánya, a Talmud pedig a Tórával együtt adományozott és szóbelileg hagyományozott isteni kinyilatkoztatás leírása, az ortodoxok megváltoztathatatlanak tekintik a szer-tartásokra vonatkozó törvényt.

hoz tartják magukat. Létszámuk jelentős, 14 990 000 fő.

A gáónok óta (ők a ~ szellemi vezérei a Talmud lezárását követő korban, a 7-11. sz.-ban) az askenázim fogalmával jelölik a németországi zsidó írókat; és azok a zsidó családok is, amelyek a 12. sz. óta Németországból Dél-Európába vagy Keletre kívándoroltak, származási névként az „askenázim” toldalékot használják. A 15. és 16. sz.-ban sok askenázi vándorolt ki Németországból a szláv és a balti országokba, innen pedig a 19. sz.-ban az USA-ba. A mai Izrael államnak is van askenázi főrabbi.

A negyedik fő irányzat a szefárdim (szefárdok), ezzel a névvel a dél- és nyugat-európai hagyományokat és kultúrát követő zsidókat jelölik. A név a szefárból (Ter 10,30), ill. a Szefárad helynévből (Abd 20), annak az ismeretlen tájnak nevéből származik, amelyet az Ibériai-félszigettel azonosítanak. E spanyol és portugál zsidók, valamint utódaik nyelve a spanyolzsídó, ill. judeospanyol, amely héber elemekkel teli archaikus kasztíliai nyelv. Különleges ritust gyakorolnak és sajátos népszokásaik vannak. Vallástörvényi kérdésekben Joszéf Karo „Sulhan Arúh”-jához kötik magukat.

1

2

3

2. a *liberális-reformált zsidóságot*, amely a *World Union for Progressive Judaism* alkotja és 1960 óta New Yorkban van a központja. A reform-zsidóság elutasítja a szertartási törvény kötelmét, mert szerintük a Talmud koronként arról a kísérletről tanúskodik, hogy a Biblia tanait korszerűen fejtegetések.

3. a *konzervatív zsidóságot*, amely az ortodoxok és a reformáltak között áll, s amelyet az *United Synagogue of America* képvisel.

Jahve és a Tóra

A zsidóság Jahvéban, mint egy és egyedüli Istenben, az ég és föld mindenható teremtményében való hit szempontjából irányadónak tekinti az →izraelita vallást. A zsidók hitvallását azok a bibliai igék alkotják, amelyek az Isten örökkévalóságát és egyedüliségét illetik (MTörv 6,4): „Halld, Izráel: az Úr, a mi Istenünk, egy Úr”. Ezt a *Semá Jisráél*-hitvallást (héber: „Halld, Izrael”) minden felnőtt zsidónak naponta el kell mondania reggel és este.

Az Isten egyedüliségét valló hit belevésődik az 1135 és 1204 között élt Majmonidész által megszövegezett hitvallás tizenhárom cikkelyébe is, ami épp ezért belekerült a zsidó imakönyvbe:

1. Hiszem teljes meggyőződésemből, hogy a Teremtő, dicsértessék az Ő neve, teremti és vezeti a teremtményeket, és hogy Ő az egyedüli okozója mindannak, ami történt, történik és történni fog.

2. Hiszem teljes meggyőződésemből, hogy a Teremtő, dicsértessék az Ő neve, egyetlen, és hogy nincs hozzá hasonló egység, semmiféle tekintetben, és hogy egyedül Ő volt és Ő lesz az Istenünk.

11. Hiszem teljes meggyőződésemből, hogy a Teremtő, dicsértessék az Ő neve, jót tesz azokkal, akik ügyelnek a parancsolataira, és megbünteti azokat, akik áthágják a parancsolatait.

12. Hiszek teljes meggyőződésemből a messiás eljövételében, és ha ő késlekedik is, így is várom naponta a megérkezését.

13. Hiszem teljes meggyőződésemből, hogy majd annak idején, ha ez úgy tetszik a Teremtőnek, dicsértessék az Ő neve és az Ő fenséges emlékezte mindörökké, fel fognak támadni a halottak.

1 Lilith kísértetdémon (a Talmud alapján)

2 A Tízparancsolat (dekalogosz) a kőtáblakon, amelyen Isten és Izrael szövetsége nyugodott, solsonai kéziratok Biblia, 1385. London, British Museum

3 A qumráni sivatag a barlangokkal, ahol a holt-tengeri tekercseket megtalálták

A jutalmazó és büntető Isten megkívánja az ember szabadságát, hogy jót vagy rosszat cselekedjen. Moses Mendelssohn szerint: „A mózesi törvény egyik előírása és rendelete sem hangoztatja azt, hogy: hinneked kell, hanem mindegyik azt, hogy: tenned kell.” A zsidó hit a törvény teljesítésében konkretizálódik. Mózes törvényei egyaránt magában foglalják a bibliai (pentateukhoszi), azaz a szinai-hegyi „írásbeli tanok”-at és az utó-bibliai (talmudista-rabbinista) „szóbeli tanok”-at is a hozzájuk járuló 613 parancsolattal (tárjág micvót) együtt, amelyek közül 248 „Neked kell”-parancsolat (micvót ászé) és 365 „Neked nem kell”-tilalom (micvót ló táászé).

A 248 parancsolat között megtaláljuk például a tisztasági és az étkezési törvényt, továbbá a szociális és az etikai törvényeket, valamint a házassági törvényt.

A 365 tilalomhoz egyebek közt az ételtílmak, a tiltott keverékek, a föld-, a társadalmi és a rabszolgatörvények, valamint a házasságra és a nemi életre vonatkozó előírások tartoznak.

A *tiszta* és a *tisztátalan* közti különbséget a *tisztálkodási* törvények érintik. Ezek többek közt előírják a *kézmosást* (héber: *netilat jadajim*), amit a reggeli ima előtt, valamint étkezés előtt és után kell elvégezni. A kultikus mosakodás újra tisztává teszi a tisztátalanokat. A tisztálkodási törvény teljesítésére ott van a közösségekben a *mikve* (héber: „vízgyűjtő medence”), az a rituális fürdő, amely csak „élő” (= bugyogó) folyóvizet vagy gödörben összegyűjtött esővizet tartalmaz és legalább 3 köb-könyök (= 800 liter) a víz mennyisége. Az effajta kultikus fürdő a nők számára kötelezően előírt menyegző előtt, szülés vagy menstruáció után (Lev 15,5; Szám 19,19; MTörv 23,12). A speyeri *mikve* az 1200 körüli évekből származik.

A *kóser* (jiddis, amely a héber *kásér*-ből ered és annyit jelent, mint „tiszt”) a szertartási törvény szerint olyasmire vonatkozik, aminek használata megengedett, különösen a „kifogástalan” ételféléké. Minthogy az *étkezési* törvények megkövetelik a hús- és a tejfélék szigorú különválasztását (Kiv 23,19), az ortodox zsidók odahaza a háztartásban a két ételfajtához más-más edényt (fazekat, tányért, csészét, villát, kést) használnak. Tilos bizonyos állatok (többek közt disznó, rák) húsát enni vagy vért fogyasztani, a törvény szerint ugyanis (Lev 11; MTörv 14) csak az étkezésre engedélyezett állatokat (páros ujjúak és szárnyasok) szabad táplálékul felhasználni, miután rituálisan levágják („vágási előírások”) és teljesen ki is véreztetik, mert a vért az élet hordozójának tekintik.

Ahhoz, hogy a húsfélék után tejféléket lehessen fogyasztani, legalább ötórai köztes idő van előírva, fordított sorrendnél pedig kétórai.

A törvényetika leglényege a sabbát megtartásának előírása. A *sabbát* (héber: „nyugalom”) a hét hetedik, s mint ilyen a megszentelődés és a pihenés napja. A Biblia különböző indokokkal él: hol szociálissal (Kiv 23,12), hol mint szövetségi ismérvvel (Kiv 31,12–17), továbbá arra való emlékeztetéssel, hogy Izrael kiszabadult az egyiptomi szolgaságból (MTörv 5,15), valamint Jahve megpihenésével az elvégzett világteremtés után (Kiv 20,8–11; 31,16), mivelhogy ő a hetedik napon pihent és ezáltal megszentelte azt (Ter 2,2 skk.). A sabbát – a körülmételés mellett – már a babilóni fogság idején a ~ lényeges rítusa lesz, miután az áldozatkultusz megszűnt a templomban. Ez a heti hetedik nap teljesen a pihenés-parancsolat befolyása alatt áll, miáltal a zsidó ünnepek alapját alkotja. Három dolog jellemző a sabbátra: a teljes munkaszünet, az istentisztelet és a házi ünneplés.

A sabbátünnep, „a sabbát fogadtatása”, pénteken este, az előkészület napján (*erev* = [elő-], „este”) kezdődik, napnyugtakor, 45 perccel az éj beállta előtt. A háziasszony meggyűjtja a lámpákat, és áldást mond a gyertyákra. Miután hazatérnek a zsinagógából, a ház ura megszenteli a sabbátot azzal, hogy megáldja a bort és a kenyeret (*kiddus*). Sabbát napján háromszor lehet étkezni, bőségesebben, mint munkanapokon, és az étkeket már pénteken előre megfőzik. A nappal kapcsolatos megkülönböztető áldás (*hávdála*) sabbát-kezdettől szombat estéig érvényes.

A *sabbát-út* a sabbáti kijárási tilalommal (Kiv 16,29) összeegyeztethető olyan kisebb úttávolság, amely a Misna szerint 2000 rőfig (kb. 1 km) terjedhet. A sabbát megszenteltelenítése halálos bűn (Szám 15,32 skk.).

Élet-, év- és napszféra

A hátrahagyott haláka szerint (→422. o.) *zsidónak* (héber: *jehúdi*) azt tekintik, „aki zsidó anyától született vagy

ortodox rítus szerint áttért a zsidóságra”. A mai Izrael államban is érvényes az az örökül hagyott szabály a zsidó nemzetiség jogi alapjaként (és ez nem azonos az izraeli állampolgársággal), amelyet az ottani legfelsőbb bíróság „és nem vallja magát másik valláshoz tartozónak” toldalékkal egészít ki.

Azt a nem zsidót, aki átlép a zsidóságra, amennyiben elfogadja a mózesi törvényt, s kiváltképp a körülmételést, *prozelitának* (görög: „odajött”) nevezik. Jelentős prozelita többek közt a bibliafordító Aquila. Ma általában a valamilyen vallásba áttérteket nevezik prozelitának. Az új tag felvételével ellentétben áll a *hérem* („kiközösítés”), vagyis a hittagadók és eretnekek kitaszítása a zsidó közösségből, ami felől maga a közösség vagy a rabbizsinat dönt. Mint történelmi példát meg lehet itt említeni Uriel Acostát (kb. 1585–1640), Bárúk Spinozát (1632–77) és Sabtaj Cvit (1626–76). A *hérem*-fenyegetés („Ha valaki azt mondja... az közösítessék ki”) az új törvények megszilárdítását szolgálja.

A zsidóság alaptörvénye a *körülmételés* (héber: *míla*), amelyet a fiúgyermek születése után a nyolcadik napon végeznek el. Ez az Isten és Ábrahám között létrejött szövetségbe való felvétel jelképe és rítusa (Ter 17,10 skk.), és ezt összekötik egyúttal a névadással is.

Bár-micvá (héber: „a parancsolat fia”) az a fiúgyermek, aki már betöltötte a 13. életévét, miáltal parancsolat-köteles lesz, ez azt jelenti, hogy felveszik a közösségbe teljes értékű tagként, neki pedig vállalnia kell a vallási felelősséget. A reformközösségeknek nincs kivétel, a 12 éves lányok is (*bat-micvá* = „a parancsolat lánya”) parancsolat-kötelesek lehetnek.

A házasságkötés isteni parancsolat. A *kiddusin* (megszentelés) a *hupá* (héber: „esketőég”), egy négy rúdra akasztott hordozható sátor alatt történik, amikor is átnyújtják a jegygyú-

rút, amelyet a vőlegény felhúz a menyasszony ujjára.

A zsidó ünnepnapokban négyféle ünnepet találunk, vannak „örvendetes és komoly ünnepek”, és vannak „örvendetes és szomorú emléknapok”.

Az „örvendetes ünnepek” közé a *pészah* (pasa, passzah), a *sávuót* és a *szukkót* tartozik, amelyek össze vannak kötve Izrael néppé válásának három legfontosabb állomásával (az egyiptomi szolgaságból való kiszabadulással, a Színai-hegyen megszentelt néppé válás elhivatásával és az Isten által vezetett pusztai vándorlással), és annak idején, míg állt a templom Jeruzsálemben, mindegyiket megünnepelték.

A „komoly ünnepek” között két nagy ünnepnapot tartanak nyilván, az újévi ünnepet, a *ros ha-sánát*, és az engesztelőünnepet, a *jóm ha-kippurimot*; ezeket a *visszatérés tíz napja* fűzi egymáshoz.

„Örvendetes emléknap”-nak két ünnep számít, a *hanukka* (templomszentelés ünnepe) és a *púrim* (arra való emlékezés, hogy a zsidók megmenekültek Hámán markából).

Az öt „szomorú emléknap” elsősorban megemlékezés az első (Kr. e. 587) és a második (Kr. u. 70) templomrombolásról. Az emléknaphoz egyúttal bűntörlés járul. Emellett szó van tisirí hó 13-áról, tétéb hó 10-éről, ádar hó 13-áról, tammúz hó 17-éről és áb hó 9-éről.

Az ismétlődő, megszabott imaidők alatt, reggel, délben és este, otthon és a zsinagógában imádkoznak, de nem mulasztják el az imádkozást olyan alkalmak esetén sem, mint amilyen az étkezés (előtte és utána), a születés, a körülmételés, a menyegző, a betegség, a halál és az utazás.

Az ima alapformája a *báraka*, esetleg *beráka* is (héber: „áldás, dicsőítés”), ami különböző alkalmakra szóló áldásforma:

Dicsértéssel örökkévaló Istenünk,
világ királya!

Egy másik imaforma a semá (héber: „Halld, [Izrael!”), ez az Isten egyedüliségét hirdető hitvallás kezdőbetűiről van elnevezve, és egyébként a Penteuchus (Mózes öt könyve) három részletéből tevődik össze:

Halld, Izrael: az Úr,
a mi Istenünk,
egy Úr!
Szeressed azért az Urat,
a te Istenedet,
teljes szívedből,
teljes lelkedből
és teljes erődből.

Minden felnőtt zsidó férfi minden nap elmondja reggel és este ezt az imát. Jézus a Biblia szövegén (Lev 18,19) kívül a semát említi mint legfőbb parancsot (Mk 12,19).

A *Semóne eszré* (héber: „tizennyolc láldás”), amely „tizennyolc ima”, a semával együtt a zsidó istentisztelet alapvető hagyományát alkotja. Ez a legrégebbi zsidó közösségi ima, még a Makkabeusok előtti időből származik, és éppenséggel *tefillának* (héber: „ima”) nevezik.

A *semóne eszré* tartalma olyan lelki, anyagi és nemzeti kívánságokra vonatkozik, amilyen például az holtak feltámadása, a szétszóródottak összegyűjtése, a messiás eljövetele, Jeruzsálem újrafelépítése.

A *kaddis* (arámi: „szentséges”) kezdetével, amely a naponkénti istentisztelet imája, s ami még a második templomrombolás előtti időkben lezárja az agádai írásmagyarázatot, de úgy, hogy kitekint a messianisztikus birodalomra, azonos a keresztény Miatyánk első három könyörgése (Mt 6,9 skk.).

Az ima gyakran különleges ruházatot kíván, pl. a férfiak fejének befedését, a reggeli imánál pedig a *tallit* (héber: „imakabát”) viselését, a MTörv 22,12 versére való tekintettel. Közösségi ima esetén az előimádkozó mindig ebbe van öltözve. A *tallit* téglalap alakú, többnyire fehér gyapjúból vagy selyemből készített vállkendő,

rajta lévő bojtokkal, az ún. szemlélorojtokkal (*cicit*), a négy sarkán pedig felhajtással.

Minden törvényhű zsidó férfi, aki elmúlt 13 éves, a munkanapi reggeli imához (kivéve a sabbátot és az ünnepnapot) felkötí magára a *tefillint* (héber: „imaszj”). Az Kiv 13,16 és a Mtörv 6,8 és 11,18 passzusaira hivatkozva, ezek olyan kocka formájú fekete bőrtokok, amiket bőrszíjakkal részben a bal felső karra (a szívvel szemközt) és részben középtűt a homlokra erősítenek fel, s amelyek pergamentekercsekre írt Tóra-szöveget tartalmaznak (Kiv 13,1–10, 11–16; MTörv 6,4–9 és 11,13–21). Ezek az imaszíjak az isteni parancsokat tiszteltben tartásának emlékeztetőjei. A farizeusok számára az imaszíjak viselése rendkívül fontos.

A zsinagógák

A *zsinagógák* (görög: *szünagógé* = „gyülekezet, gyülekezőhely, imaház”; héber: *bét ha-kneszet*) olyan épületek, amelyek ima- és olvasó-istentiszteletre szolgálnak.

Először III. Ptolemaiosz egyiptomi király alatt (Kr. e. 246–21) értesülünk egy feliratról zsinagóga létezéséről. A zsinagóga lesz a jeruzsálemi templom lerombolása (Kr. u. 70) után a zsidó közösség egyedüli központja. Galileában, Palesztina északi tartományában ma is szép számmal akadnak zsinagógaromok. Az egyik legépebben megmaradt zsinagóga Kapernaumban (Kafarnaum) van, a mai Kefar Náhumban, a Kr. u.-i 3/4. sz.-ból. A hárombejárátú épület homlokzata Jeruzsálem felé néz. A főhajó belsejében a falak mentén padok állnak a férfiak számára, a női empórához vivő lépcsőt pedig toronyszerű toldalékepítmény veszi körül; a női empóra az oszlopos körfolyosó fölé esik. A 2–6. sz. palesztinai zsinagógái görög-római stílusban épültek, a nyugat-európai zsinagógaépítészet viszont az európai stílust tükrözi. Az 1034-ben épített wormsí

zsinagóga, amelyet 1938-ban leromboltak és 1959/61-ben újra felépítettek, a legrégebb román stílusú imaház. Németországban 1938. november 9-ének éjszakáján („kristályéjszaka”), a nemzetiszocialisták összesen 267 zsinagógát gyújtottak fel. A prágai Altneuschul (1270) a gótikus zsinagóga példánya. A spanyol zsinagógákra Córdobaban és Toledóban a mecsetek stílusa gyakorolt befolyást. Kelet-Európában viszont önálló stílus fejlődik ki, amelynek jellemzője a faanyag fölhasználása, mint pl. az ukrainai Lvovban (Lwów). A modern építészet példajaként pedig a jeruzsálemi Héber Egyetem zsinagógája említhető (1957).

A zsinagógák többnyire Jeruzsálem, ill. az ottani templomter felé igazodnak (Dán 6,11) az (ima-)íránynak (*mizrah*) megfelelően. Épp ezért tájolják kelet felé a közép-európai zsinagógákat. A rituális mosakodás megkönnyítése végett gyakran vizet mellé építenek.

Amikor belépünk a zsinagóga imahelyiségébe, a bejárat legtöbbször néhány lépcsőfokkal lefelé visz – igazolva a 130. zsoltár 1. versét, amely szerint: „A mélységből kiáltok hozzád, Uram”. De mielőtt a főhelyiségbe jutnánk, az előcsarnokban másodszor alkalmas edényt találunk. A belső felszereléshez a Tóra-szekrény tartozik (*arón ha-qodes*), egy olyan faliszekrény, ami a keleti oldalon egy magasra helyezett fülkébe van beépítve és a Tóra-tekerceket tartalmazza. A Tóra-szekrényt – az első templom frigyelájának utánzatát – függöny, a *pároket* díszíti, ami egyúttal el is rekeszti a közösség elől a Tóra-szekrényt, mint a templom „szentek szentjé”-t. A függöny előtt a Lev 24,2–3 verse szerint az örökmécs ég (*nér támid*), többnyire láncon lógó edényben. A Tóra-szekrény oldala mellé állítják a hétágú gyertyatartót, a *menórát*, amikor a templomszentelő hanukka ünnepsére kerül sor. Ez előtt, többnyire a Tóra-szekrény déli oldalán és ennek legalsó fokán van

az előimádkozó olvasópultja (*ómed*, tulajdonképpen *ammúd* = „oszlop”). A Tóra felolvasásához – a MTörv 31,11 versére való hivatkozással, amely szerint „Olvasd fel e törvényt az egész Izráel előtt fülök hallására” – a zsinagóga közepén, felmagasított, elkülönített és körülhatárolt helyen *almenor* (arab *al-minbar* = „mecsetszószék”) áll, amit *bímának* vagy *bémának* („emelvény”) is neveznek. Ez a legfeljebb hat lépcsőfoknyira magasodó emelvény, amelyet gyakran áthidalással látnak el, az askenáz zsinagógákban többnyire a helyiség közepén található, a szefárd zsinagógákban pedig a nyugati falhoz van eltolva.

A főhelyiséget legkésebb a Kr. u.-i 3. sz. óta éppúgy, mint a hellenisztikus stílusú bazilikákat, két oszlopsorral három hajóra osztják fel. Amíg az ortodox és konzervatív zsinagógákban női empóra van, vagy egy ráccsal vagy függönyökkel elhatárolt helyiség, a „női karzat” (*ezrat násim*), addig Európa liberális zsinagógaiban a férfiak és a nők a főhelyiség kettéválasztott hajójában foglalnak helyet. Az amerikai reformzsidóság zsinagógaiban a nemek elválasztása időközben megszűnt.

A zsinagóga általában a könyvtárral ellátott talmudi *tanháza* (*bét hamidrás*) és a rituális fürdést szolgáló fürdőre (*mikve*) tagolódik. A *geníza* (perzsa jövevényszó az arámban: „őrző-, rejtőhely”) a mindenféle kultusz számára használhatatlanná vált Tóra-tekercek, vallási dokumentumok és kultikus eszközök tárolóhelye. Nevezetesen a fosztáti (Kairó) *geníza*, itt 1763-ban kb. 100 000, zsidó történelemre és irodalomra vonatkozó töredéket fedeznek fel, többek közt Ben Szíra könyvének héber eredetijét és a Damaszkuszi iratot. Ha esküvőt tartanak, a zsinagóga udvarán állítják fel a *hupát* és a szukkót-ünnephez a közösség lombsátorát. Több zsinagóga hátsó oldala elé még egy kőből való tiszteletszék is kerül, a „Mózes tanszéke” (Mt 23,2). Az USA-

ban a „Jewish Center” a kultusz minden kellékét magában foglalja.

Míg a Kr. u.-i első évszázadok zsinagógaépítései egyebek közt mintául szolgálnak a keresztény bazilikák számára, addig a keresztények – a Róm 9–11 versét véve alapul – úgy fogják fel a zsinagógaközösségeket, mint ami „Izrael hús szerint”, ezzel szemben a keresztény egyház magát úgy értelmezi, mint ami „Izrael szellem szerint”.

A vallásos irodalom

A zsidók vallásos irodalma három évezredes időszakot ölel fel három fő korszakkal és fő típusal:

1. A *biblikus irodalom* (kb. Kr. e. 1000–Kr. u. 100). Ide a Biblia és az apokrif iratok tartoznak. A héber *Biblia* (görög: „könyvek”; héber: *Tenak*),

1 Zakariás síremléke a *Templom-hegy* közelében, Kr. e. 1. sz., *monolit*. Jeruzsálem, Kidrón völgye

2 Löw rabbi síremléke, 1609. *Prága*, Régi zsidó temető

3 Marc Chagall: Rabbí a Tóra-tekerccsel, 1930 k. *Amszterdam*, *Stedelijk Múzeum*

4 Zsinagógaépület alaprajza
1. bejárat

2. előtér kézmosóval a rituális mosdóhoz

3. feljárat a nők karzatához

4. főhelyiség

5. *almemór* (emelvény a Tóra felolvasásához)

6. *ómed* (az előimádkozó *pulpitusa*)

7. *arón ha-kódes* (Tóra-tartó szekrény)

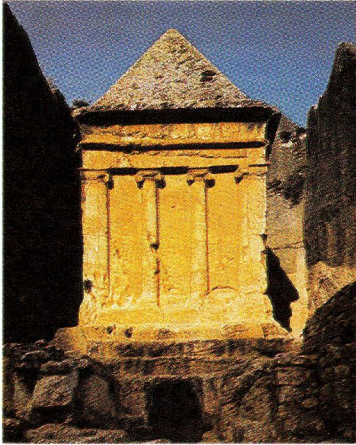
8. bejárat a *mikvébe* (rituális fürdő)

5 A legrégebbi héber Biblia-töredék (*Sámuel 1, 23, 9–16*), Kr. e. 225/200, *Qumrán*

6 A kapernaumi (*ma Kefar Náhum*) zsinagóga, 3/4. sz.

7 *Illuminált kéziratos Biblia*, 15. sz. *Berlin*, *Staatsbibliothek*

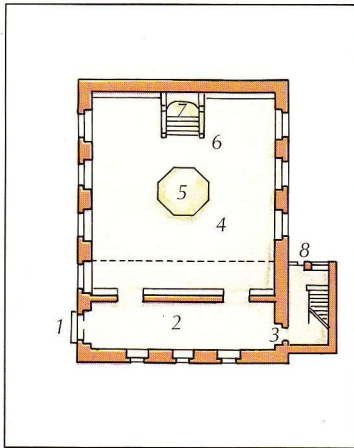
1

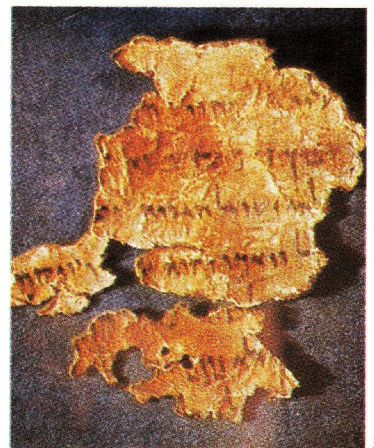
2

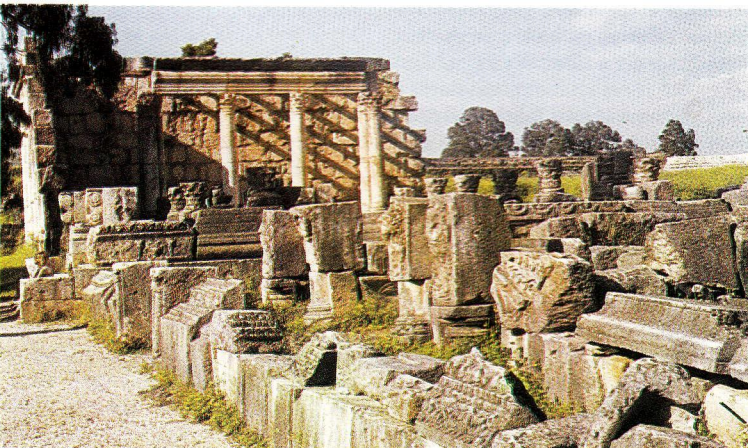
3

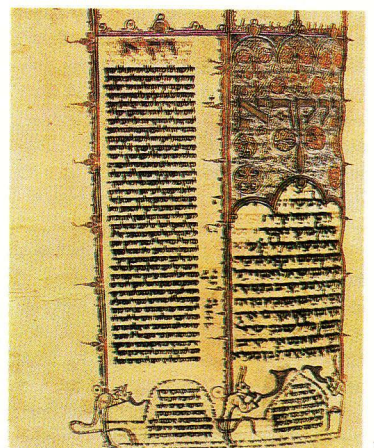
4

5

6

7

amelyet a keresztények (Kor 2, 3, 14 szerint) Ótestamentumnak (= Öszö-vetség) mondanak, a Tóra, a Nebiim és a Ketubim három részére tagolódik és összesen 24 könyvet foglal magában, és így alkotják Kr. u. 90 óta a bibliai kánont (görög: „mérce, mérték”), azaz kötelezőnek ismerik el, ellentétben az apokrif és pseudo-epigráfikus iratokkal.

A Tóra (héber: „útmutatás”; görög: *Pentateukhosz*, *Pentateuchus* = „öt-részes könyv”) Mózes öt könyvéből tevődik össze, az alábbi jelölésekkel: *Berésit* (Genézis, Teremtés), *Semót* (Exodus, Kivonulás), *Vajiqra* (Leviticus, Leviták könyve), *Bemidbár* (Numeri, Számok könyve) és *Debárim* (Deuteronomium, Második Törvénykönyv) (→izraelita vallás). A *Nebiim*hez (Próféták) számítják a „korai proféták”-at (nebiim risónim), Józsuát, Sofetimet (Bírák), *Sámuel* I.-t és II.-at, *Melakim* I.-t és II.-at (Királyok) és a „későbbi proféták”-at (nebiim aharónim), *Jesaját* (Ézsaiás), *Jeremiást*, *Ezékielt* és az ún. *tré aszart* (12 kis proféta).

A *Ketubim* (héber; görög: *hagiographa* = „szent írásk”) alkotják a Biblia harmadik és utolsó szakaszát. Magukban foglalják a *Tehillimet* (Zsoltárok könyve) – amely az emberiség egyik legnagyobb költői műve –, a *Mislést* (Bölcsesség könyve), *Ijób*, azaz *Jób* könyvét, a *Sír* ha *Sírimet* (Énekek éneke), *Ruth* könyvét, az *Ékát* (Siralmak könyve), a *Koheletet* (Prédikátor könyve), *Eszter*, *Dániel*, *Ezra-Nehémiás* könyveit és a *Dibré ha-Jámim* (Krónika) I. és II. könyveit. Az Énekek énekétől Eszterig terjedő öt könyvet együttesen *Megillótnak* (héber: „tekercesk”) hívják. Az utóbbi írás az egyetlen a Tóra mellett, amelyet tekeresformában hagyományoztak. A nevet aztán átruházták a többi négy könyvre is. Az öt főünnep alkalmával (pészah, hetünnep, Jeruzsálem lerombolásának emléknapja [áv 9.], sátorünnep és púrim) olvassák fel őket az istensztelelt folyamán.

A héber Bibliának azon fordítását, amelyet a zsinagógai istensztelete-

ken használt arámi nyelvre fordítottak, *Targumnak* hívják.

A *Septuaginta* (latin: „hetven”), amelyet írásban gyakran csak LXX-ként jelölnek, az alexandriai zsidóság által beszélt görögre fordított Bibliát jelöli. Ezt a Kr. e.-i 2. sz.-ban lezárt fordítást vette át a kereszténység, és mint Ótestamentumot keresztény Bibliává egyesítette a görög Újtestamentummal.

A héber Biblia nagy befolyást gyakorolt nemcsak a zsidóságra, de sok más nép gondolkodásmódjára és művészetére is. A keresztények Újtestamentumával együtt a héber Biblia a legerterjedtebb könyv a világon.

2. A *talmudi* és *midrás-irodalom* (Kr. u. 800-ig). Az „írott tan”-nal (*tóra se-bi-ktav*) a „szóbeli tan” (*tóra se-be-al-pé*) áll szemben, amely, mint a törvény „Biblia utáni” tana, a Misnában és a Talmudban van feljegyezve.

A *Talmud* (héber: *lámád* = „tanulni, tan, felvilágosítás” szóból) a Biblia után a zsidó irodalom második fő műve. Ez a zsidó hagyománykincs olyan széles körű gyűjteménye, amely a Kr. e.-i 1. sz.-tól a Kr. u.-i 5. sz.-ig formálódott. A kb. 5900 fólió-oldalon 2,5 millió szót használva kb. 2500 szerző jut szóhoz, esetenként önmagának is ellentmondva.

A Talmud két gyűjteményből áll, a régebbi *Misná*ból és az újkeletűbb *Gemará*ból. A *Gemára* olykor egyedül is jelentheti a Talmudot.

A *Misna* (héber: „ismétlés, ismételve tanult”) alkotja a „szóbeli tan”, a hátrahagyott törvénytán és törvényki-fejtés színe-javát és a Talmud alapálományát. Abban különbözik a *Midrástól*, hogy ez exegétikus szempontok (bibliai helyek) szerint rendezí az anyagot, a *Misna* viszont szisztematikus-tárgyi megfontolások szerint épül fel. A *Misna* 6 *szedárimot* (héber: „rendek”) foglal magában, ezek tartalma kiderül rövid, jellemző címükből: a *Zeráim* („vetések”) földművelésre vonatkozó előírásokat, a *Moéd* (ünnepek”) az ünnepnapokra vonatkozó parancsokat, a *Násim* („asz-

zonyok”) a házassági törvényeket, a *Neziqim* („károk”) a polgári és büntetőjogot, a *Kodasim* („szent dolgok) az étkezési törvényeket és kultikus előírásokat, a *Toharót* („tisztaság”) a tisztasági törvényeket taglalja.

E hat rend közül mindegyik legalább 7/12 értekezést (*maszehet*) foglal magában. Az összesen 63 értekezés 525 fejezetből (*perek*) áll, és ezek egyes tantételekre (*misna/haláka*) tagolódnak. Megkülönböztető figyelmet érdemel az Abót („Az atyák mondásai”), a *Berákót* („Áldások”) és a *Sabát* c. értekezés.

A *Misna*-tanítók, a *tannák* 5, ill. 6 nemzedéket foglalnak magukban, összesen 150 tekintélyes tanítóval. A *Misna* első kiadása, amihez Maimonidész írt kommentárt, 1492-ben jelenik meg Nápolyban a Soncino kiadónál.

A *Gemára* (héber: „megtanult, befejezett”) a Talmud azon darabjai, amelyek a *Misná*hoz csatlakoznak, és ezt fejeztetik. A *Gemára* kétszeres: van egy rövidebb és régebbi, amit Palesztinában szerkesztettek, és van egy átfogóbb, általában újkeletűbb, ami Babilóniából származik. Ezért beszélünk – aszerint, hogy a *Misná*hoz melyik *Gemará*t csatolták, a babilónit vagy a palesztinait – babilóni vagy palesztinai, ill. jeruzsálemi Talmudról.

A *Gemára* tradensei az *amórak* („beszélők”), akik a *Misna*-anyagról vitatkoznak. A „palesztinai” *Gemará*t Kr. u. 360 körül zárták le és 5 amóra-nemzedékkel rendelkeznek, a „babilóni” *Gemára* pedig, amelyet Kr. u. 500 körül fejeztek be, 7 amóra-nemzedéket foglal magában. Úgy áll a dolog, hogy éppenséggel a babilóni Talmud jeleníti meg a Talmudot.

A tartalom szerint különbséget teszünk a talmudi anyag két fajtája, a törvényi rész, a *haláka*, és az elbeszélő rész, az *agáda* között.

Tudni kell, hogy a „szóbeli tanok”-at, amelyeket már a szaddeusok elutasítottak, később éppúgy elvetették a karaiták és a Talmudot ellenzők is. A történelem folyamán a Talmud-

ban lévő „keresztényellenes” megnyilvánulások heves reakciókra ingerelték a keresztény egyházat, amelyek Talmud-vitáktól, -elkobzásoktól, a Talmud-kéziratok és Talmud-kiadványok cenzúrájától Talmud-égetésig fajulnak. A 16. sz. második felében nem kevesebbszer, mint hatszor égetik el máglyán a Talmudot.

A Misna-gyűjteménybe fel nem vett, szóbelileg hagyományozott tanítások a *Barajta* („a találaton kívül”) és a *Tószefta* („hozzácsatolt”) c. gyűjteményekbe kerültek.

3. A *rabinikus irodalom* (Kr. u. 1800-ig). Ide tartoznak egyebek közt a kabala és a hászid szerzők írásai.

Időrendi áttekintés

A keresztény időszámítás előtt

3760 Ekkor kezdődik a zsidó időszámítás („a világ teremtésétől kezdve”)

538 A perzsa II. Kösrosh megengedi a zsidóknak, hogy hazatérjenek a babilóni száműzetésből

6/5. sz. A Papi Kódex

515 Felszentelik a második templomot Jeruzsálemben

3. sz. A Septuaginta keletkezése
167–141 A Makkabeus-felkelés IV. Antiokhosz Epiphanész (175–64) templomgyalázása után

40–37 A Makkabeusok felkelnek a római uralom ellen

40/37–4 Nagy Heródes, a heródesi templom építője

7/4–Kr. u. 30 A Názáreti Jézus (héberül Jehósua, Jesúa)

A keresztény időszámítás szerint

66–70 Zsidó felkelés a rómaiak ellen

70 Titus elfoglalja Jeruzsálemet és leromboltatja a templomot

132–135 Bar Kohba vezetésével felkelnek a zsidók a rómaiak ellen. Hadrianus császár lerombolja Jeruzsálemet, és megszűnik a zsidó nemzetállam

kb. 500 A babilóni Talmud lezárása

kb. 700 óta Az iszlám hódító hadjáratainak következtében a zsidók szétszóródnak keletre, Észak-Afrikába és Európa egyes részeibe

1034 A wormszi zsinagóga

1100–1500 A keresztény keresztes hadjáratok következtében felébred a vallási fanatizmus a más hitűek ellen (zsidóüldözések nyugaton)

1135–1204 Maimonidész a keresztény nyugatra továbbítja a görög filozófia arab–iszlám ismereteit

1200–1600 A kabala

1720-tól A felvilágosodással eltűnnek a keresztények vallási fenntartásai a zsidókkal szemben

1729–86 Moses Mendelssohn tevékenysége a zsidók emancipációjáért
kb. 1750 óta A hászidizmus

1881–83 Pogromok (orosz: „feldúlás”) a cári Oroszországban és Romániában, a zsidók első nagy viszálytelepülési hulláma Palesztinába
1896 Theodor Herzl (1860–1904) megalapítja a cionizmust, és megjelenik „Der Judenstaat” (A zsidó állam) c. könyve (1897-ben)

1935 A nürnbergi fajvédő törvények megfosztják a zsidókat a polgári jogoktól a Német Birodalom területén

1938 A „kristályéjszaká”-n (nov. 9–10.) szinte minden zsinagógát felgyújtanak Németországban

1941–45 A nemzetiszocialisták hataltáborai mintegy 6 millió zsidót ölnek meg

1947 Az Egyesült Nemzetek döntése, amely Palesztinát arab és zsidó állammá osztja fel

1948 Megalakul Izrael állam, de az erre következő, 7 nagy zsidó bevándorlási hullám előidézi az 1. izraeli–arab háborút

1949–52 Hájim Weizmann (1874–1952) Izrael első államelnöke

1973 A 4. izraeli–arab háború (a „jóm kippur-i háború”)

1979 Egyiptom és Izrael békét köt

1984 Légi hídon 10 000 falasát szállítanak Etiópiából Izraelbe

1985 A zsidó időszámítás 5746. éve (szeptember 16-tól)

Irodalom

Der Babylonische Talmud. Ford.: L. Goldschmidt, I–XII. Berlin, 1981.

Baeck, L.: Das Wesen des Judentums. Köln, 1960.

Gaster, T. H.: Festivals of the Jewish Year. New York, 1953.

Hölscher, G.: Geschichte der israelitischen und jüdischen Religion. Giessen, 1922.

Kirche und Synagoge. Handbuch zur Geschichte von Juden und Christen. Szerk.: K. H. Rengstorf, S. v. Kortzfleisch. I–II. Stuttgart, 1968/1970.

Latour, A.: Israel – Gelobtes Land. Idee und Gründung eines Staates. Frankfurt, 1968.

Philo-Lexikon. Handbuch des jüdischen Wissens. Königstein, 1982.

Scholem, G.: Die jüdische Mystik in ihrem Hauptströmungen. Frankfurt, 1967.

Die Schrift, verdeutscht v. M. Buber u. F. Rosenzweig. Köln–Olten, 1968.

Schubert, K.: Die jüdischen Religionsparteien in neutestamentlicher Zeit. Stuttgart, 1970.

Wischnitzer, R.: The Architecture of the European Synagogue. Philadelphia, 1964.

Zimmels, H. J.: Ashkenazim und Sephardim. London, 1958.

IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ A MAGYAR KIADÁSHOZ

- Ábel – Zsuzsanna. Képes bibliai lexikon. Írták: Berger István és mások. Szerk. biz.: Landeszman György és mások. Bp. 1988.
- Achad Haám: Válaszúton. (Javne-könyvek) Bp. 1943.
- Adorján József: Tízparancsolat. Bp. 1980.
- Adventista egyház. Legfőbb Tanácstestületi kézikönyv. Bp. 1974.
- Alleg, Henri: Vörös csillag és zöld félhold. A szovjet kelet. Bp. 1988.
- Allerhand, J.: A zsidóság története. Ókor. Bp. 1988.
- Almási Tibor: Bibliai kérdések és válaszok. Debrecen, 1990.
- Alvinczi Péter: Magyarország panaszainak megoltalmazása és válogatás prédikációiból, leveleiből. Bp. 1989.
- Amipa, Sherab Galtzen: A lótusz megnyitása. Bp. 1990.
- Amuszin, I. D.: A Holt-tengeri tekercsek és a gumirúti közösség. Bp. 1986.
- Angelini, I. M.: A katolicizmus. (A világ nagy vallásai) Bp.-Szeged, 1991.
- Aquinói Szent Tamás: Előadások a Tízparancsolatról. Pécs, 1993.
- Árpád-kori legendák és intelmek. Szerk. Érszegi Géza. Bp. 1987.
- Augustinus, Aurelius: Vallomások. Bp. 1987.
- Baktay Ervin: A diadalmas joga. Szeged, 1992.
- Balado, G.: Taizé. Bp. 1988.
- Baldermann, Ingo: A Biblia, a tanulás könyve. A bibliai didaktika alapjai. Bp. 1989.
- Bánk József: Jézus közelében. Bp. 1981.
- Barna Gábor: Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. Bp. 1990.
- Barreau, J. C.: Az örömhír. Jézus Krisztus üzenete. Bp. 1989.
- A becsapottak vágyakozása. Bizonyágtételek. Kábítószerek, alkoholisták, hippik, tönkrement életű fiatalok új, boldog életet találnak Jézus Krisztus által. Bp. 1988.
- Bedeő Pál: Szentek élete. Bp. 1988.
- Belon Gellért: Bibliai elmélődések. Össze- gyűjtött dolgozatok. Bp. 1987.
- Benoschofsky Imre: Zsidóságunk tanításai. (Javne-könyvek) Bp. 1941.
- Berki Feriz: Az el nem ázott talentum. Bp. 1985.
- Berki Feriz: Az orthodox kereszténység. Bp. 1975.
- Berze Nagy János: Égigérő fa. Magyar mitológiai tanulmányok. Pécs, 1984.
- Bevezetés az Ószövetség könyveinek iro- dalom és hagyománytörténetébe. Bp. I. A Törvény. Írta Rózsa Huba. 1982.
- Bhaktivedanta, Abhay Charan: A tökéletes joga. Bp. 1989.
- Bhante, B. S.: A sintoizmus (A világ nagy vallásai) Bp. 1990.
- Biblia fogalmi szókönyv. Szerk. Ilj. Bartha Tibor és Vladár Gábor. Bp. 1990.
- Biblia. Istennek az Ószövetségben és Új- szövetségben adott kijelentése. Bp. 1983.
- Biblia. Istennek az Újszövetségben adott kijelentése. Bp. 1980.
- Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szent- írás. Bp. 1991.
- Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szent- írás. Ford. és magy. Gál József. Bp. 1982.
- A Biblia remekeiből. Jób könyve. Jeremiás siratóénekei. Énekek éneke. Ford. és ma- gyarázta Hajdók János. Bp. 1983.
- Biblia. Válogatás a Vizsolyi Bibliából. (Ford. Károlyi Gáspár. Szerk. Vas István, Geren- csér Zsigmond, Poór József és mások. Bp. 1986.
- A Biblia világa. A Magyar Rádió Művelő- déstörténeti sorozata. Szerk. Rapcsányi László. Bp. 1981.
- Bibliai atlasz. Kortörténeti bevezetéssel. Az ószövetségi összefoglalót Tóth Kál- mán, az újszövetségit Lenkey Istvánné Semsey Klára írta. Bp. 1980.
- Bibliai nevek és fogalmak. Bp. 1988.
- Bibliai szókönyv. Szókönkordancia a Ká- rolyi Gáspár fordítású (1908) Bibliához. Függelék: Kilencvenhat héber és görög bibliai szó szókönyve. Bp. 1986f.
- Biblikus teológiai szótár. A magyar kiad. szerk.: Szabó Ferenc S. J. és Nagy Ferenc S. J. Róma, 1986.
- A bizánci irodalom kistükré. Bp. 1974.
- Blazovicz Ágoston: Európa védőszentje, Szent Benedek 480–1980. Bécs, 1980.
- Boda László: A keresztény nagykorúság erkölcszociológiája. Bp. 1986.
- Bodnár János: Pilátus. Bp. 1992.
- Bodrogi T.: Óceánia és Ausztrália népei. (A kultúra világa – A világ népei) Bp. 1965.
- Bodrogi T.: Óceánia művészete. Bp. 1959.
- Boff, L.: Miatyánk. A teljes felszabadítás imája. Bp. 1989.
- Boglár Lajos: Amerika népei. (A kultúra világa – A világ népei) Bp. 1965.
- Boglár Lajos: Trópusi indiánok között. Bp. 1966.
- Bognár János: Pilátus. Bp. 1992.
- Bolberitz Pál: Filozófiai istentan. Bp. 1981.
- Bolberitz Pál: Isten, ember, vallás a keresz- tény filozófiai gondolkodás tükrében. Bp. 1987.
- Bolberitz–Gál: Aquinói Szent Tamás filozó- fiája és teológiája. Bp. 1987.
- A boldogtalan kolibri. Dél-amerikai indián legendák és mesék. Bp. 1957.
- Bonc-Bruevic, V. D.: „Istennek törvénye”. Vallástörténeti tanulmányok. Bp. 1982.
- Boronkay I.: Római regék és mondák. Bp. 1965.
- Botlyán János: A magyar Biblia évszázadai. Bp. 1982.
- Brett, Michael: A mórok. Az iszlám Nyuga- ton. Bp. 1985.
- Bright, John: Izráel története. Bp. 1986.
- Bucsay Mihály: A protestantizmus történe- te Magyarországon 1521–1945. Bp. 1985.
- A budapesti Zsidó Múzeum. Bp. 1987.
- Buddha élete és tanítása. Bp. 1989.
- Bulla András: Jógaiskola. Bp. 1986.
- Busch, Wilhelm: Jézus a mi sorsunk. Stutt- gart, 1987.
- Cahen, Claude: Az iszlám a kezdetektől az Oszmán Birodalom létrejöttéig. Bp. 1989.
- A Cápaiten. Hawaii mesék és mondák. Bp. 1963.
- Cicero, Marcus Tullius: Az istenek termé- szete. Bp. 1985.
- Ciszterci lelkiség. Zirc alapításának 800. évfordulójára 1182–1982. Eisenstadt, 1982.
- Cohen, I.: A cionizmus rövid történet. Bp. 1946.
- Conio, C.: A Hinduizmus. (A világ nagy vallásai) Bp. 1990.
- Cselényi István Gábor: A hit párbeszéde. Szociálteológiai és filozófiai tanulmá- nyok. Bp. 1989.
- Cserháti József: Másokért élünk, egymás- nak szolgálunk. Önéletrajzi látképek és felüldítő megállóhelyek. Pécs, 1990.
- Cseri Kálmán: Pál apostol. Bp. 1986.
- Csizmadia Károly: Bibliai eredetű szálló- igék, szólásmondások, közmondások. Győr, 1987.
- Csizmadia Lajos: Bibliai szókönyv. (Eredeti: Debr. 1910.) Hasonm. Bp. 1982.
- Csodátévő Takla Hájmanót (ford. Ormos István) Bp. 1986.

- Csohány János: A kereszténység első évezrede 1073-ig. Debrecen, 1986.
- Damm, H.: Kanaka. A Déli-tenger népei. Bp. 1961.
- Dán Róbert: Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon. Bp. 1987.
- Danzig Hillél: Az eszme kovácsai. (Javne-könyvek) Bp. 1942.
- Dávid Ferenc (unit. püspök): Rövid útmutatás 1567. Bp. 1984.
- Deér József: Pogány magyarság, keresztény magyarság. Bp. (1938) 1993.
- Delphoi jóslatok. Bp. 1992.
- Desroches-Noblecourt, Chr.: Tutanhamon. Egy fáraó élete és halála. Bp. 1985.
- Deursen, Arie van: A Biblia világa képekben. H. N. 1977.
- Diószegi Vilmos: A baraba törökök iszlám előtti samanizmusa és etnogenetikai tanulmányai. Bp. 1970.
- Diószegi Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Bp. 1983.
- Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp. 1958.
- Diószegi Vilmos: Samanizmus. Bp. 1962.
- Diószegi Vilmos: Sámánok nyomában Szibéria földjén. Bp. 1960.
- Dobrovits Aladár: Egyiptom és az antik világ. Irodalom és vallás az ókori Egyiptomban. Apollo Könyvtár Bp. 1979.
- Dobrovits Aladár: Egyiptom és az ókori kelet világa. Összegyűjtött tanulmányok I-II. Bp. 1975.
- Donáth László-Raj Tamás: Szentföldi látomások. Bp. 1988.
- Dömötör Tekla: Germán, kelta regék és mondák. Bp. 1965.
- Dubnov, S.: A zsidóság története. (Tábor-könyvek) Bp. 1936.
- Dumézil, Georges: Mítosz és eposz. Bp. 1986.
- Edda. Óészaki mitológikus és hősi ének. Bp. 1985.
- Egyházak és vallások a mai Magyarországon. (Szerzők: Bartha Elek és mások) Szerk. Gesztelyi Tamás. Bp. 1991.
- Eldorádó. Perui ősmundák. Bp. 1967.
- Erdő Péter: Bevezetés a Kánoni jogba. Bp. 1989.
- Az eredeti Bhagavad-gita. Bp. 1990.
- Esslemont, J. E.: Bahá'u'lláh és az új kor-szak. Bp. 1933.
- Every, G.: Keresztény mitológia (A mítoszok világa). Bp. 1991.
- Farkas László: A Messiás. Bp. 1973.
- Farkas László: Mózes. Bp. 1970.
- Farkasfalvy Dénes: Bevezetés a szentírástudományba. Róma, 1976.
- Felvinczi Takács Zoltán: Buddha útján a Távol-Keleten I-II. Bp. 1990. (Reprint)
- „Fénylő ölednek édes örömében . . .” A sumer irodalom kistükré. Szerk., ford., előszó, jegyz.: Komoróczy Géza. Bp. 1970.
- Feuerbach, L.: A kereszténység lényege. Bp. 1983.
- Fila Béla: Szentháromság titka. Bp. 1990.
- Firdauszi: Királyok könyve. Bp. 1966.
- Fodor József: Vallási kisközösségek Magyarországon. Bp. 1986.
- Freud, S.: Mózes. Bp. 1987.
- Freud, S.: Totem és tabu. Bp. 1990.
- Fromm, Erich-Suzuki, D. T.: Zen-buddhizmus és pszichoanalízis. Bp. 1989.
- Gál Ferenc: Az apostolok cselekedetének olvasása. Bp. 1982.
- Galli, Mario v.: A megélt jövő – Assisi Szt. Ferenc. Bp. 1981.
- Gascoigne, B.: A keresztények. Bp. 1993.
- Gecse Gusztáv: Bibliai történetek. Bp. 1985.
- Gecse Gusztáv: Kérdések a vallásról. Bp. 1976.
- Gecse Gusztáv: Vallástörténeti kislexikon. Bp. 1983.
- Gecse Gusztáv-Horváth Henrik: Bibliai kislexikon. Bp. 1984.
- Gergely Jenő: Eucharisztikus világkongresszus Budapesten, 1938. Bp. 1988.
- Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944–71. Bp. 1985.
- Gergely Jenő: A püspöki kar tanácskozási. Bp. 1984.
- Germanus Gyula: Allah Akbar! Bp. 1968.
- Germanus Gyula: Gondolatok Gül Baba sírjáról. Bp. 1984.
- Gerol, E. H.: Inkák tündöklése és bukása. Bp. 1965.
- Gilgames. Agyagtáblák üzenete. Ékirásos akkád versek. Szerk. Komoróczy Géza. Bukarest, 1986.
- Glasenapp, Helmuth von: Az öt világvallás. Bp. 1993.
- Goetschel, Roland: A kabala. Bp. 1992.
- Goldziher Ignác: Az iszlám. Az iszlám kultúrája. Bp. 1981.
- Combos Károly: Aszkéták, dervisek, imaszönyvegek. Bp. 1984.
- Gonaquadata, a víziszörny. Észak-amerikai mesék, mondák és mítoszok. Bp. 1960.
- Graham, W. F.: A Szentlélek. Bp. 1985.
- Graves, Robert: Görög mítoszok. Bp. 1985.
- Graves, R.–Patai, R.: Héber mítoszok. Bp. 1969.
- Greber, Johannes: Kapcsolat a szellemvilággal. Pécs, 1991.
- Gueladyo, a nagy szerelmes. Népek meséi. Bp. 1962.
- A gyönyörűség dalainak kezdete. Óegyiptomi szerelmes versek. Bp. 1976.
- Gyürki László: Szent Pál apostol útjain. Bp. 1980.
- Haag, Herbert: Bibliai lexikon. Bp. 1989.
- A hagyomány kötelékében. Tanulmányok a magyarországi zsidó folklór köréből. Szerk. Kriza Ildikó. Bp. 1990.
- Hahn István: A fény ünnepe. (Javne-könyvek) Bp. 1941.
- Hahn István: A zsidó nép története a babiloni fogságtól napjainkig. Bp. 1946.
- Hahn István: Hitvilág és történelem. Tanulmányok az ókori vallások köréből. Bp. 1982.
- Hahn István: Istenek és népek. Bp. 1980.
- Hahn István: Zsidó ünnepek és népszokások (Új Zsidó Könyvtár) Bp. 1940.
- Hajdók János: Kalkuttai Teréz anyja. Bp. 1988.
- Hajdu Péter: Finnugor népek és nyelvek. Bp. 1962.
- Halljad Izrael. A zsidó vallás alapjai. Írták: Deutsch Róbert és mások. Bp. 1988.
- Hamman, G. A.: Így éltek az első keresztények 95–197. Bp. 1987.
- Hangay Zoltán: A pápák könyve. A római pápák Szent Pétertől II. János Pál-ig. Bp. 1991.
- Hardy, Gilbert: Vallásbölcseleti bevezetés. Róma, 1977.
- Harrington, W. J.: Az Írás hősei és hősnői. Bp. 1991.
- Hegyi Béla: A dialógus sodrában. Beszélések kortársainkkal. Bp. 1978.
- Hemilton, E.: Görög és római mitológia. Bp. 1993.
- Herrmann, G.: Perzsa reneszánsz. (A múlt születése) Bp. 1988.
- Herzl Tivadar: „Ha akarjátok, nem mese. . .”. (Javne-könyvek) Bp. 1942.
- Hesziodosz: Istenek születése (Theogonia). Bp. 1967.
- Hetényi Ernő: Buddhizmus a buddhológia tükrében. Bp. 1989.
- Hinnels, J. R.: Perzsa mitológia (A mítoszok világa). Bp. 1992.
- A hit asztala. Öt vallás liturgikus tárgyairól. Szerzők: Fabinyi Tibor és mások. Bp. 1990.
- Hollós János: Patológia. Teológiai jegyzet. Debrecen, 1984.
- Homérosz: Iliász. Bp. 1985. Odüsszeia. Bukarest, 1984.
- Honti János: Válogatott tanulmányok. Bp. 1962.

- Horváth Tibor: A kinyilatkoztatás teológiája. Róma, 1975.
- Hulesch Ernő: Győri nagypéntek 1945. Egy koronatanú így látta. Győr. 1990. (Apor Vilmosról szól a mű.)
- Huszár Gál: A keresztyéni gyülekezetbe való isteni dicséret és imádságok. Komjáti 1574. Bp. 1986.
- Ilijas Antal: Jézus története. Bp. 1978.
- Ions, V.: Indiai mitológia (A mítoszok világa). Bp. 1991.
- Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. Pest, 1854. (Reprint 1987.)
- Istenek, megváltók, próféták. Szerk. Zoltán Péter. Bp. 1981.
- II. János Pál: Jel, melynek ellentmondanak. Elmélkedések. Bács, 1981.
- Jelenits István: Betű és lélek. Bp. 1978.
- Jelenits István: Katolikus dogmatika. Bp. 1991.
- Jelenits István: Katolikus erkölcstan. Bp. 1991.
- Ji csing. A változás könyve. Ősi kínai jóskönyv. Szerk. Beöthy Mihály. Bp. 1989.
- Johannes, Fernando: A zsidó vallás. (A világ nagy vallásai) Bp. 1990.
- Jólesz Károly: Zsidó hitéleti kislexikon. Bp. 1987.
- Sz. Jónás Ilona: Árpád-házi Szent Erzsébet. Bp. 1989.
- Jung, C. G.: Válasz Jób könyvére. Bp. 1992.
- Jungwirth, Hummer: Medjugorje. Bp. 1989.
- Kákossy László: Ré fiai. Bp. 1979. Ókori Keleti Történeti Chrestomathia. Bp. 1965.
- Kákossy László: Varázslás az ókori Egyiptomban. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 7. Bp. 1969.
- Kalevala. Bp. 1976.
- Kálvin János: Tanítás a keresztyén vallásra. Bp. 1991.
- Kamarás István: Egyházközség-építők. Bp. 1992.
- Kandra Kabos: Magyar mythologia. San Francisco, 1978.
- Kant, Immanuel: A vallás a pusztaság és határain belül és más írások. Bp. 1980.
- Karasszon Dezső: Mai világvallások. Iszlám, hinduizmus, buddhizmus. Debrecen, 1981.
- Karunga, a holtak ura. Népek meséi. Bp. 1957.
- Kecskeméthy László: Az ősmagyarok vallása és kultúrája. Santa Rosa, Ca. 1972.
- Keleti vallások (Gólyavári füzetek 1–9.) Szerk.: Bethlenfalvy Géza, Iványi Tamás. Kőrösi Csoma Társaság. Bp. 1988–9.
1. Gál Ernő: Az egyiptomi vallás
2. Komoróczy Géza: Az ókori Mezopotámia vallásai (források)
3. Raj Tamás: A zsidó vallás (források)
4. Fodor György: A keleti kereszténység (források)
5. Hoppál Mihály: A samanizmus (források)
6. Fodor Sándor: Az iszlám (források)
7. Jeremiás György: Iráni vallások (források)
8. Csongor Barnabás: Kína vallásai (források)
9. Terjék József: Tibeti buddhizmus (források)
- Kempis Tamás: Krisztus követése. Bp. 1992.
- Kempis–Sz. Szt. Ferenc: Krisztus követése – Filotea. Bp. 1977.
- Képes Biblia. Írták: G. Perona és mások. I–II. Bp. 1983.
- Keszthelyi Ferenc: Jézus élete. Szentírási szemelvények. Bp. 1984.
- Keszthelyi Ferenc: Képes Kis Biblia. Bp. 1991.
- Kézíkönyv a Bibliához. Bp. 1992.
- Kínai filozófia. Szöveggyűjtemény. Bp. I. 1–3. Ókor. Szerk. Tókei Ferenc. 1986.
- Klausner, J.: A modern héber irodalom története. (Javne-könyvek) Bp. 1943.
- Komlós Aladár: Versek a zsidóságról. (Javne-könyvek) Bp. 1943.
- Komoróczy Géza: A sumer irodalmi hagyomány. Tanulmányok. Bp. 1980.
- Komoróczy Géza: Az ókor története. II. Az ókori kelet története. (Egyetemi jegyzet) Bp. 1971.
- Komoróczy Géza: Egy termékenység-szimbólum Mezopotámiában. Jegyzetek az „életfa” kérdéséhez. Bp. 1976.
- Komoróczy Géza: Héber mítoszok és mondák – Babel tornya. Az ókori Kelet mítosza és mondái. Bp. 1964.
- A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991. Miskolc, 1992.
- Koncz Lajos: A mi Istenünk. A kinyilatkoztatás és a hit teológiája. Bp. 1978.
- Kónya István: A „keskeny úton” a „szolgáló egyház” felé. Bp. 1988.
- Kónya István: Kálvinizmus és társadalomelmélet. Bp. 1979.
- Korán. Bp. 1987. I. Korán II. A Korán világa
- Koren Emil: Testvéreink északon. A finn-magyar egyházi kapcsolatok története. Bp. 1986.
- Kovács Antal: Páduai Szent Antal. Bp. 1991.
- König Pál–Szabó Ödön: Ünnepek. A zsidóság érzelm- és gondolatvilága. Bp. 1940.
- Kőrösi Csoma Sándor: Buddha élete és tanításai. Bp. 1982.
- A Köztes Lét Könyvei. Bp. 1986.
- Kraus, Naftali: A próféták népe. Bp. 1990.
- Kraus, Naftali: Az ősi forrás. Bp. 1992.
- Kroll, Gerhard: Jézus nyomában. Bp. 1985.
- Lammel Annamária–Nagy Ilona: Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek. Bp. 1985.
- Lammel Annamária–Nemes Csaba: Az is-tenanyák indiánjai. Egy szubtrópusi indián kultúra. Bp. 1988.
- Lanternari, Vittoria: Gyarmatosítás és vallási szabadságmozgalmak. Bp. 1972.
- Lao-ce: Tao te king. Bp. 1990.
- Legiehn, Hans: Ez a győzelem a mi hitünk. Mit mond a Biblia erről a hitről? Bp. 1989.
- Lékai Lajos: A ciszterciek. Bp. 1986.
- A lélek erőterében. Harmadik Magyar Ökumenikus Találkozó. Nassogne–Belgium 1984. ápr. 23–28. Róma, 1985.
- A lelkiismereti és vallásszabadság kérdései. Párbeszéd a magyar egyházak és vallásfelekezetek képviselőivel az MSZMP Politikai Főiskoláján 1989. jan. 28-án. Bp. 1989.
- Lelotte: A XX. század konvertitái. Bp. 1987.
- Lendvai L. Ferenc: Protestantizmus, forradalom, magyarság. Bp. 1986.
- Lévi-Strauss, Claude: Szomorú trópusok. Bp. 1978.
- Lindner, Edilbert: Asszisi Szent Ferenc kapucinus rendjének szentjei. Wien, 1983.
- Lips, F.: Könyv az indiánokról. Bp. 1960.
- Locke, J.: Levél a vallási türelemről. Bp. 1982.
- Lugosiné Kis Mónika: Lisieuxi Szt. Teréz. Bp. 1975.
- Lukács József: Eszmék és választások. Bp. 1983.
- Lukács József: Istenek útjai. A kereszténység előzményeinek tipológiájához. Bp. 1979.
- Luther Márton négy hitvallása: A keresztény ember szabadságáról. – A kis Káté. – A nagy Káté. – A keresztény hit fő tételei. Bp. 1983.
- Mac Donald, William: Amit a Biblia tanít. Tizenkét tanulmány a Bibliáról és annak üzenetéről. – A Biblia áttekintése. Wuppertal, 1982.
- Macintosh, C. H.: Elmélkedések Mózes harmadik könyve felett. Tuttingen, 1977.
- Magnusson, Magnus: Ásóval a Biblia nyomában. Ami Krisztus születése előtt történt. Bp. 1985.

- Magyar egyháztörténeti vázlatok 2, 3. Bp. 1991/2.
- Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Főszerk. Dömötör Tekla. Bp. 1990.
- Mahábhárata – Rámájana (részletek). Bp. 1964–65.
- Mahabharata. Bhagavad-gítá (szanskrit–magyar). Az eredeti Bhagavad-gítá teljes kiadása. Vaduz, 1982.
- Maheshwarananda, Paramhansa: Jóga. Bp. 1986.
- Maheshwarananda, Paramhansa: Jóga haladóknak. Bp. 1988.
- Makai György: Allah és gyermekei. Bp. 1980.
- Malinski: II. János Pál pápa. Bp. 1989.
- Maróti E.–Horváth I.–Castiglione L.: A régi Róma aranykora. Bp. 1967.
- Maspero, Henri: Az ókori Kína. Bp. 1978.
- Maya-Mayi, a hét nővér. Ausztráliai legendák. Bp. 1957.
- Mesterházy Károly: Adatok a bizánci kereszténység elterjedéséhez az Árpád-kori Magyarországon. Debrecen, 1970.
- Mészáros István: Mindszenty bíboros, a lelkipástor-főpap. Bp. 1990.
- Mészáros Károly: Katolikus a mai világban. Bp. 1974.
- Métraux, A.: A Húsvét-sziget. Kőkori kultúra a Csendes-óceánon. Bp. 1962.
- Meződy Ö. István–Keresztury Dezső: Pannonhalma. Bp. 1988.
- Misztófalusi Kis Miklós: Apologia Bibliorum. (latin–magyar) Kolozsvár, 1697. Hásonmás kiad. Bp. 1985.
- Mitológiai ábécé. Írta Bodrogi Tibor és mások. Bp. 1985.
- Mitológiai enciklopédia I–II. Bp. 1988.
- Mónika naplója. Egy szerzetesközösség élete az üldöztetés éveiben. Bp. 1990.
- Mózes öt könyve és a haftárak. Szerk. Hertz, J. H. Bp. 1984. (Reprint) I. Genesis II. Exodus III. Leviticus IV. Numeri V. Deuteronomium
- Müller, Heinrich: A Biblia: Isten ígéje. Lipe? 1971?
- Muntag Andor: Jób könyve. Bp. 1982.
- Nagy Gyula: Az egyház kincse. Bp. 1988.
- Népek nagy nevelője . . . Szent Benedeknek, Európa védőszentjének emlékezete. Szerk. Szennay András. Bp. 1981.
- Nigg, Walter: A szerzetesek titkai. Bp. 1984.
- Ókeresztény írók. Bp. (Szent István Társulat.)
1. Vanyó László: Az ókeresztény egyház és irodalma. Bp. 1980.
  2. Apokrifek. Szerk. Vanyó László. Bp. 1980.
  3. Apostoli atyák. Szerk. Vanyó László. Bp. 1980.
  4. Eusebiosz Egyháztörténete. Ford. Baán István. Bp. 1983.
  5. Az ókeresztény kor egyházfegyelme (az első négy században). Összeáll., a szövegeket ford., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Erdő Péter. Bp. 1983.
  6. A kappadókiai atyák. (Nagy Szent Baszileiosz, nazianzosi Szent Gergely, nüsszai Szent Gergely és ikonioni Amphilokiosz.) Szerk. Vanyó László. Bp. 1983.
  7. Vértanúakták és szenvedéstörténetek. Szerk. Vanyó László. Bp. 1984.
  8. A II. századi görög apologeták. Szerk. Vanyó László. Bp. 1984.
  9. Szókratész (Szkholasztikosz) Egyháztörténete. Bp. 1984.
  10. Augustinus, Aurelius: A Szentháromságról. Bp. 1985.
  11. Augustinus, Aurelius: Fiatalkori párbeszéd. Bp. 1986.
  12. Tertullianus, Quintus Septimus Florens művei. Bp. 1986.
  13. Szent Athanasziosz művei. Bp. 1991.
- Okladnyikov, A. P.–Martinov, A. I.: Szibériai sziklarajzok. Bp. 1983.
- OMZSA-Haggada. Bp. 1987.
- Opalény Mihály–Balázs Károly: Újszövetségi szövegmutató szótár. Bp. 1987.
- Oppenheim, A. L.: Az ókori Mezopotámia. Bp. 1982.
- Az orosz irodalom kistükré Ilariontól Ragyiscsevig. Bp. 1981.
- Az orosz vallásbölcselet virágkora. Tolsztojtól Bergyajevig I–II. Szerk. Török Endre. Bp. 1988.
- Az orosz-lán-menyasszonyok. Dél-afrikai népmesék. Népek meséi. Bp. 1961.
- Az orthodox kereszténység. Írták: Berki Feriz és mások. Bp. 1984.
- Örökéletnek beszéde. Történetek a Bibliából, 106 képpel. Összeáll. Beliczay Angéla. Bp. 1981.
- Az ősi magyar hitvilág. Válogatás a magyar mitológiával foglalkozó XVIII–XIX. századi művekből. Vál. és szerk. Diószegi Vilmos. Bp. 1978.
- Otlyk Ernő: Luther élete és művei. Bp. 1983.
- Ovidius, N. P.: Átváltozások. Bp. 1982.
- Ovidius, N. P.: Fasti. Bp. 1954.
- Pacomio, L.–Vanetti, P., S. J.: Kis bibliai atlasz. Bp. 1991.
- Pais István: Bibliai érdekességek, történetek, aforizmák. Bp. 1992.
- Pais István: A görög filozófia. Bp. 1992.
- Pais István: Ember és vallás. Bp. 1988.
- Pannóniai legendák. Cirill és Metód szláv apostolok élete. Bratislava–Bp. 1978.
- Pázmány Péter művei. Szerk. Tarnóc Márton. Bp. 1983.
- Pázmány György: Az atomok és a kozmosz keresztisége. Bp. 1989.
- Pecz Vilmos: Ókori lexikon. Bp. 1984–5. (Reprint).
- Peirone, F.: Az iszlám. (A világ nagy vallásai) Bp. 1989.
- Pirigy István: A görögkatolikus magyarság története. Bp. 1991.
- Plotinos: Istenről és a hozzá vezető utakról. Bp. 1993.
- Plutarchos: Isis és Osiris (Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ókori történeti Tanszékeinek kiadványai, 16), Bp. 1976.
- Poór József: A protestáns teológia Magyarországon 1945–85. Bp. 1986.
- Popol, Vuh: A maja-kicse indiánok szent könyve. Bp. 1984.
- Postgate, N.: Az első birodalmak. A múlt születése. Bp. 1985.
- A presbiter, a gyülekezet előjárója. Presbiteri kézikönyv. Bp. 1986.
- Puskás Ildikó: Istenek tánca. Rövid áttekintés az indiai vallásokról. Bp. 1984.
- Puskely Mária: Bibliai tájakon. Róma, 1981.
- Puskely Mária: Szerzetesek. Bp. 1990.
- Rácz Zoltán: Jezsuiták tegnap és ma . . . Bp. 1974.
- Ráday Pál 1677–1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára. Szerk. Esze Tamás. Bp. 1981.
- Rahner, Karl: A hit alapjai. Bevezetés a kereszténység fogalmába. Bp. 1983.
- Rahner, Karl S. J.–Vogt, Herbert: Theológiai kislexikon. Bp. 1985.
- Raj Tamás: Budapest. Dohány utcai zsinagóga. (Tájak, korok, múzeumok) Bp. 1984.
- Raj Tamás: Izrael irodalma; jiddis irodalom (Világirodalmi Lexikon). Bp. 1977.
- Raj Tamás: Ószövetség (Világirodalmi Lexikon 9. kötet), Bp. 1984.
- Raj Tamás: Zsidó vallás (Kulturális kisenciklopédia. Bp. 1985.)
- Rajz Mihály: Családunk katekizmusa. I–II. Bp. 1983.
- Rapcsányi László: Athosz. A Szent Hely és lakói. Bp. 1979.
- Rapcsányi László: Beszélgetések a Bibliáról. Mítoszok és legendák a Bibliában. Bp. 1984.
- Rapcsányi László: Jeruzsálem. Bp. 1987.

- Rávasz László: Kis dogmatika. Hitünk igazságai. Bp. 1990.
- Regöczi István: Az Isten vándora. Bp. 1990.
- Reisinger János: A Biblia a társművészetekben. Bibliográfia és antológia. I. Öszövétség. 1987. Kecskemét.
- Renan, J. E.: Jézus élete. Bp. 1991.
- Riebl, Maria–Stiglmaier, Arnold: Bevezetés az Öszövétségbe, Wien, 1989.
- Ritoók Zs.–Sarkadi J.–Szilágyi J. Gy.: A görög kultúra aranykora. Bp. 1968.
- Róder Lajos: 109 bibliai történet. Pozsony, 1991.
- Rogers, Michael: A hódító iszlám. Bp. 1987.
- Róma istenei. Szerk. Hahn István. Bp. 1985.
- Ronchi, S.: A protestantizmus. (A világ nagy vallásai) Bp. 1991.
- Rops, Daniel: Apostolok és vértanúk egyháza. Bp. 1990.
- Rops, Daniel: Jézus és kora I–II. Bp. 1991.
- Roth, C.: Zsidó középkor (Javne-könyvek) Bp. 1943.
- Rózsa Huba: Az Öszövétség keletkezése. Bp. 1986.
- Sámándobok szóljatok . . . Vál. Kóhalmi Katalin. Ford. Bede Anna. Bp. 1973.
- Santini, Alceste: Ezeréves az orosz egyház. Bp. 1988.
- Schacke, Martin: Ábrahám találkozik Istennel. Wuppertal, 1987.
- Scheiber Sándor: „... és beszéld el fiadnak”. Bp. 1984.
- Scheiber Sándor: Folklór és tárgytörténet 1–3. Bp. 1974–1984.
- Scheiber Sándor: Héber kódexmaradványok magyarországi kőestáblákban. Bp. 1969.
- Scheiber Sándor: Magyarországi zsidó sírfeiratok. Bp. 1960.
- Schmidt József: Az ind filozófia. Bp. 1991.
- Schnackenburg, Rudolf: Krisztus követése – ma. Válaszok és útmutatások az Újszövétségből. Luzern, 1990.
- Sède, Gérard de: A fáimai csoda. Bp. 1982.
- Sik Sándor: Kereszténység és irodalom. Bp. 1989.
- Simon Róbert: A Korán világa. Bp. 1987.
- Simon Valentin: Minden kérdés választ követel. Cleveland, 1977.
- Societas Jesu Cordis: Jézus Szíve Társaságának direktóriuma. Kecskemét, 1990.
- Solt Jenő: Így értsd az Öszövétséget! Bécs, 1975.
- Solymossy Sándor: A magyar ősi hitvilág. A magyarság néprajza III–IV. Bp. 1937.
- Solymossy Sándor: A „vasorrú bába” és mítikus rokonai. Bp. 1990.
- Spinoza, Baruch: Ifjúkori művek. Bp. 1981.
- Sréter Ferenc: A kegyelem az Ige fényében. Bp. 1987.
- Stauffer, Ethelbert: Jézus alakja és története. Debrecen, 1984.
- A sumér hitvilág és a Biblia. Szerk. Zakar András. Garfield, N. J. 1973.
- Svencickaá, Irina: Az első keresztény gyülekezetektől az egyházig. Bp. 1987.
- Svidercoschi, G. F.: Levél egy zsidó barátomhoz. II. János Pál pápa és a zsidó Jerzy Kluger barátsága. Bp. 1993.
- Szabó Á.: Aranygyapjú. Bp. 1966.
- Szabó Á.: Homérosz világa. Bp. 1956.
- Szabó Ferenc S. J.: Az ember és világa. Róma, 1974.
- Szabó Ferenc S. J.: Életfordulókra. Bevezetés a kereszténységbe. Róma, 1986.
- Szabó Ferenc S. J.: Párbeszéd a hitről. Miért és mit hiszünk. Bp. 1990.
- Szabó György: Európai mítoszok és mondák. Mitológiai kislexikon. Bukarest, 1977.
- Szabó György: Mediterrán mítoszok és mondák. Mitológiai kislexikon. Bukarest, 1973.
- Szabó Ödön: Az élő zsidó történelem. Bp. 1942.
- Szántó Konrád: Katolikus egyháztörténet I–III. Bp. 1987–88.
- Szántó Konrád: Várjuk a Szentatyát. Bp. 1990.
- Száműzetésben – szabadon. A tibeti dalai láma önéletírása. Bp. 1992.
- Szent Biblia, azaz Istennek Ő és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre ford. Károlyi Gáspár. Bp. 1987.
- A Szentírás magyarázata. Bp. VII. Budapesti Zsinat. 1. Általános tájékoztató a Szentírásról. 1974. 2. Az Öszövétség könyveinek magyarázata. 1. Mózes első és második könyve. 1974. 2. Mózes harmadik könyve. – Királyok második könyve. 1976. 3. Krónika első könyve. – Malakias könyve. 1986. 3. Újszövétség könyveinek magyarázata. 1974.
- A Szentírás magyarázata. Jubileumi kommentár. Szerk. Bartha Tibor. I–II. Bp. 1982.
- Szilágyi János György: Paradigmák. Tanulmányok antik irodalomról és mitológiáról. Bp. 1982.
- Szizmasko, M. D.: A nagy mágus. Mazdak. Bp. 1977.
- Tábori László: A tao virágai. Bp. 1993.
- A Talmud könyvei. Bp. 1989.
- Tamás László: Ismerkedés a katolikus hittel. Bp. 1991.
- Tanner, H.: Több, mint kaland . . . A Heli-
- misszió különös tevékenysége. Debrecen, 1990.
- Tartaly Ilona: Ékes virágszál. A máriapócsi kegykép története. I–II. Bp. 1983.
- Téchy Olivér: Buddha. Bp. 1986.
- Teilhard de Chardin, Pierre: Út az Omega felé. Bp. 1980.
- Teilhard de Chardin–Bozóky: Szemelve nyek. Bp. 1974.
- Thakura, Bhaktivindana: A Bhágavata. Bp. 1989.
- Theissen, G.: Nyomon követtem. Jézusra vonatkozó kutatások elbeszélés formájában. Bécs, 1989–1990.
- Tillich, P. J. O.: Vallásfilozófia. Debrecen, 1986.
- Timkó Imre: Keleti kereszténység, keleti egyházak. Bp. 1971.
- Titos tanítások. Válogatás az Upanisadokból. Szerk. Vekerdi J. Bp. 1987.
- Tókei Ferenc: Sinológiai műhely. Bp. 1974.
- Török István: Határkérdések szolgálatunkban (1972–1989). Bp. 1990.
- Török József: A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai 1225–1600. Bp. 1977.
- Török József: Mindszenty bíboros élete. Bp. 1991.
- A törzsek származásáról, avagy a Kincsesbarlang. Szírből Ormos István ford. Utószó: Hahn István. Bp. 1985. (A Biblia 6. századi szír nyelvű parafrázisa.)
- Tótfalusi István: A Könyvek Könyve. I. Az Öszövétség. Bp. 1991.
- Tótfalusi I.: Vallási vadmecum. Bp. 1993.
- Tóth Imre, H.: Konstantin–Cirill és Method élete és működése. Bp. 1981.
- Tóth Kálmán: A régészet és a Biblia. Bp. 1982.
- Tóth Kálmán: Az Exodus 1–4. részének magyarázata. Bp. 1985.
- Tovább . . . Emlékkönyv Makkai László 75. születésnapjára. Szerk. Barcza József. Debrecen, 1989.
- Trencsényi–Waldapfel I.: Görög regék. Bp. 1967.
- Trencsényi–Waldapfel I.: Mitológia. Bp. 1968.
- Trencsényi–Waldapfel I.: Vallástörténeti tanulmányok. Bp. 1981.
- Türks, Paul: Néri Szent Fülöp. Bp. 1992.
- Újszövétség. Bp. 1982.
- Újszövétségi Szentírás. A görög eredeti szövegből a fordítást a magyarázó jegyzeteket készítette a Szent István Társ. Szentírás bizottsága. Bp. 1971.
- Újszövétségi Szentírás. Ford., magyarázta, bev. Gál Ferenc és Kosztolányi István. Bp. 1985.

- Upanisadok I. Tíz rövid tanítás. (A hindu filozófia szent iratai) Bp. 1992.
- Uray Ráfiel: Medjugorje. Fatima és Garabandál folytatása. New York, 1985.
- Ürögdi György: A régi Róma. Bp. 1963.
- Vallási néprajz. Tanulmánygyűjtemény. Szerk. Dankó Imre. Bp. 1985. I. Református néphagyományok. II. Protestáns egyházi források, kutatók, hagyományok.
- Vallomások Teilhard-ról. Összeáll. Golen Károly. Róma, 1984.
- Vályi Nagy Ervin: Nyugati teológiai irányzatok századunkban. Bp. 1984.
- Vándor P. Gotfrid: Fejezetek Assisi Szent F. harmadik rendjének történetéből. Bp. 1989.
- Várnai Jakab: Kézikönyv a Ferences Világi Rend életéhez. Esztergom, 1989.
- Városi István: Szent Ágoston vallomásai. Bp. 1975.
- Vasziljev, L. Sz.: Kultuszok, vallások és hagyományok Kínában. Bp. 1977.
- Vátszajájana: Káma-szutra. A szerelem tankönyve. Bp. 1971.
- Végh Tamás: Hiszek Szentlélekben. Bp. 1979.
- Vehli Tünde: Az admonti Biblia. Bp. 1977.
- Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története. Bp. 1986.
- Veöreös Imre: A középpont felől. Bp. 1988.
- Verebélyi-Arató: Liturgikus lexikon. Bp. 1989.
- A verses Edda. Bp. 1965.
- Vigh Béla: A jóga és az idegrendszer. Bp. 1985.
- Vikingfiak. Bp. 1965.
- Voltaire Válogatott filozófiai írásai. Bp. 1991.
- Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. – A világvallások gazdasági etikája. . . . Vallásszociológiai írások. Bp. 1982.
- Weissmahr, Béla S. J.: Bevezetés az ismeretelméletbe. Róma. 1978.
- Weissmahr, Béla S. J.: Isten léte és mivolta. Róma, 1980.
- Wellner István: Kalauz Európa vallási műemlékeinek megtekintéséhez. Bp. 1990.
- Weninger Antal: Az idő partján. Jóga és személyiség. Bp. 1988.
- Westermann, Claus: Az Ószövetség teológiájának vázlata. Bp. 1984.
- Zago, R.: A buddhizmus. (A világ nagy vallásai) Bp. 1990.
- Zeffirelli, F.–Barclay, W.: Názareti Jézus. Bp. 1992.
- Zóhár, a ragyogás könyve. Bp. 1990.
- Zovány Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp. 1986.
- A zsidó állam (antológia). Bp. 1948.
- Zsidó lexikon. Bp. 1990. (Reprint)
- A zsidó nép története dióhéjban. Szerk. Ávrám Ehrenfeld. Jeruzsálem, 1982.
- Zsidó történelmi arcképek 12–15. század. Ford. és szerk. Ávrám Ehrenfeld. Jeruzsálem, 1982.
- Zsidó történelmi arcképek 16. század. Ford. és szerk. Ávrám Ehrenfeld. Jeruzsálem, 1982.
- Zsirai M.: Finnugor rokonságunk. Bp. 1937.
- Zsoltárkönyv. Ford. Hajdók János. Bp. 1978.

KÉPARCHÍVUMOK

Bahā'ī International Community,
Haifa
Prof. Dr. Gerhard J. Bellinger,
The First Church of Christ (Scientist),
Dalai Lama,
dpa, Frankfurt/M.

Dipl.-Ing. Peter Engelking,
Keystone Pressedienst GmbH, Ham-
burg
Ökumenischer Rat der Kirchen
(ÖRK),
Vereinigungskirche, Frankfurt

The Way International, New Knox-
ville/OH

MÚZEUMOK ÉS KÖNYVTÁRAK

Museum of Aleppo, Aleppo
Stedelijk Museum, Amszterdam
National Museum, Athén
Acropolis Museum, Athén
The Iraq Museum, Bagdad
Staatliche Museen Preußischer Kulturbesitz, Berlin
Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, Berlin
Staatliche Museen zu Berlin, Berlin
Museum of Fine Arts, Boston/MA
Museo Romano, Brescia
Egyptian Museum, Kairó
Coptic Museum, Kairó
Indian Museum, Kalkutta
Archaeological Museum, Delphoi
Galleria degli Uffizi, Firenze
Musée Historique de la Réformation, Genève
Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Graz
Central Archaeological Museum, Gwalior/Madhya Pradesh
Archaeological Museum, Iráklion
Topkapi Saray Museum, Isztambul
National Museum of Pakistan, Karacsi
Nationalmuseet, København

Museo »Oro del Peru« y Armas Antiguas, Lima
Free Public Museum, Liverpool
British Museum, London
Victoria and Albert Museum, London
Wellcome Institute of the History of Medicine, London
Government Museum and National Art Gallery, Madrász
Museo Arqueológico Nacional, Madrid
John Rylands Library, Manchester
Museo Nacional de Antropología, Mexikó
State Tretyakow Gallery, Moszkva
Alte Pinakothek, München
Staatliche Antikensammlungen, München
Bayerische Staatsbibliothek, München
Treasure Hall of the Todaiji Temple, Nara
Yakushiji Temple, Nara
Museo Nazionale, Napoli
National Museum of India, Delhi
Metropolitan Museum of Art, New York/NY
Archaeological Museum, Olimpia

Musée du Louvre, Paris
Musée Guimet, Paris
Bibliothèque Nationale, Paris
Museo Arqueológico y Galerías de Arte del Banco Central del Ecuador, Quito
Museo Nazionale, Reggio di Calabria
National Museum (Thjóðminjasafn), Reykjavík
Museo Capitolino, Roma
Palazzo dei Conservatori, Roma
Antiquarium Palatino, Roma
Museo Nazionale Romano, Roma
Villa di Papa Giulio, Roma
National Palace Museum, Tajpei
Museo Archeologico, Tarquinia
Museum, Théba
Archaeological Museum, Thessaloniki
Musei Vaticani, Città del Vaticano
Museo Correr, Venezia
Dumbarton Oaks Collection, Washington/DC
Free Gallery of Art, Washington/DC
Naturhistorisches Museum, Wien

MUTATÓ

I. Vallások, egyházak és kultuszok, világnézeti-vallási mozgalmak és társaságok, vallásfilozófiai iskolák

A, Á

abádiják 207
abáditák 207
abesszin egyház 239
ADG 312
Adonisz-misztériumkultusz 7
adoptianizmus 248
adventisták 245
Adventists (Church of God) 83
ádzsivikák 89
afrikai törzsi vallások 7–10
afroamerikai spiritizmus 360
Aga-kán-irányzat 206
ahli-hakk 207
ahmadiják 208
Ain-Feskha-csoport 413
aizen-en 316
ajnu vallás 10
akálik 369
akkád vallás 11
akszúmi vallás 12
alaviták 206
alexandriai pátriárkátus 241
algonkinok 189
Ali iláhi 207
Alidák 204
alsóegyház 243
altájok 27
Általános Antropozófiai Társaság 382
Általános Teozófiai Társaság 382
Álvár 156
Ama-Nazareth Church 311
amerikai törzsi vallások 13
amerikai vallások 12, 13
amicalizmus 13
amida-buddhizmus 54
ananaikjó 13
Ananda Marga 14, 15
ánandatírhák 156
anániták 415
Anglican Communion 243
anglikán egyház 243
anglikánok 243

antiochiai pátriárkátus 241
arab vallások 16
arámiak vallása 17
Arbeitsgemeinschaft der Deutschen Glaubensbewegung 312
arianizmus 249
Árja-Szamádzs 182
árja vallás 191
arkontikusok 126
arktiszi vallások 17
arminianusok 246
Árvár 156
asantik 8
askenázik 415
asszaszinek 207
asszír vallás 17–19
atapaszkok 189
ateisták 20
Attisz- és Kübelé-misztériumkultusz 21
ausztralidok 385
ausztrál törzsi vallások 21, 22
ázsiai törzsi vallások 26, 27
azték vallás 22–26
aztékok 301

B

babilóni vallás 27–32
bábizmus 32–33
bahái vallás 33
baháizmus 33–37
balti vallások 37
bantu törzsek 8
bantuk 8, 392
baptisták 244
Barátok Társasága 244
barbélo-gnosztikusok 126
barberianusok 126
baszileidiánusok 126
baszk vallás 37, 38
batak egyház 27
batakok 27

bátiniják 207
beháizmus 33
beszpopovzjakok 242
bhágavaták 156
Bhagván Srí Rádzsnis-mozgalom 38–41
bhédábhédaváda 157
bhil törzsek 27
Bietat Jiszráél 415
Big Moon-vallás 327
bka-brgjud-pa 56, 383
Black Muslims 41, 42
boéthiánusok 412
bohorák 206
bolgár egyesültek 242
bon vallás 42
bozsi Ijugyi 241
bráhmanizmus 43–46
Brahmo-Szamádzs 179
Broad Church 243
bucu-dó 354
buddhizmus 47–78
amida-~ 54
déli-~ 51
északi-~ 53
hínájána-~ 51
mahájána-~ 53
páli-~ 52
zen-~ 55
Bulgária exarkhátusa 241
Bund für Gotterkenntnis 312
burjátok 27
busmanok 8

C

campbelliták 244
cao-dai vallás 79
caodaizmus 79, 80
cargo-kultuszok 80
Chiesa Evangelica Valdese 246
Children of God/COG 195
Christian Science 80–82

Church of Christ/Temple Lot 308
 Church of England 243
Church of God (Armstrong) 83
 Church of God in Jesus Christ/
 Oregon 83
 Church of God in North America/
 General Eldership 83
 Church of God/Adventists 83
 Church of God/Anderson/Indiana 83
 Church of God/Cleveland 83
 Church of God/New Dunkers 83
 Church of God/Original 83
 Church of God/Queens-Village 83
 Church of God/Seventh Day 83
 Church of Jesus Christ 308
 Church of Jesus Christ of Latter-Day
 Saints 308
 Church of the Brethren 247
 Church of the First Born 328
 ciprusi ortodox egyház 241
 COG 195

Cs

csaitanja-mozgalom 157
 csan-cung 55
 császárkultusz 149
 cseh testvérek 246
 csencsuk 26
 csibcsák/muiszkák 189
 csicsimékek 301
 csing-tu-cung 54
 csittamátara/vidnyáda-váda-iskola
 54
 csondokjó 384
 csukcsok 368

D

dajakok 27
 Damaszkusz-csoport 413
 darbisták 246
 delavárok 189
 déli buddhizmus 51
 Der Weg – Gesellschaft für biblische
 Forschung, Unterweisung und Ge-
 meinschaft, 406
 destructive cults 185
 Deutschbund 311

Deutsche Glaubensbewegung 312
 Deutscher Orden 311
 Deutschgläubige Bewegung 312
 Deutschgläubige Gemeinschaft 312
 Deutschreligiöse Gemeinde 311
 Deutschreligiöse Gemeinschaft 311
 Deutschvolk 312
 Déva-Szamádsz 182
 dge-lugszpa 56, 383
 diadokhoszok kultusza 149
 digambarák 89
 dinamisták 248
dionüszoszi misztériumkultusz 83–
 87
 Disciples of Christ 244
Divine Light Mission 87, 88
 divinitek 326
 Divja Szandés Parisad 87
 Dönme 415
 drúzok 207
 duhoborcok 242
 dukduk 300
 dunkerek 247

Dz

dzóku-sinto 354

Dzs

dzsaggák 8
dzsainizmus 88–90
 dzsódó-sin-sú 55
 dzsódó-sú 55
 Dzsui-icu-sinto 355

E, É

ebiszu 10
Eckankar 91
 égei vallás 279
 Église du Christ sur la terre par le
 prophète Simon Kimbangu 272
egyesülési egyház 91–94
 egyesült egyház 243
 egyesült egyházak 242
 etióp egyesültek 242
 görög egyesültek 242
 italo-albán egyesültek 242

jugoszláv egyesültek 242
 kopt egyesültek 242
 magyar egyesültek 242
 malabár egyesültek 242
 marioniták 242
 melkita egyesültek 242
 orosz egyesültek 242
 román egyesültek 242
 rutén egyesültek 242
 szír egyesültek 242
 Egyetemes unitáriusok 312
egyiptomi vallás 95–111
elámi vallás 111
eleusziszi misztériumkultusz 111–
 114
elő-ázsiai vallások 114
 emberjogi mozgalom 268
 esszénusok 412
 északi buddhizmus 53
eszkimó vallás 115
 etióp egyesültek egyháza 242
 etióp egyház 239
etruszk vallás 115, 116
európai vallások 117
 europidek 385
 evangelicals 243
 evangélikus egyházak 243
 évék 8, 404
 evenkik 368

F

fa-hsziang-cung 54
 falások 415
 Family of Love 195
 farizeusok 413
 Father Divine's Peace Mission 326
 fátimidák 206
 fekete nacionalisták 41
 felekezeten kívüliek 397
 feszített fonál járműve 55
 Fidzsi-szigetek halottkultusza 300
 finn ortodox egyház 241
finn vallás 117, 118
finnugor vallások 118
 First Church of Christ Scientist 80
főníciai vallás 118, 119
 frankisták 415
frig vallás 119, 120
 Fruit of Islam/F.O.I. 41
 fundamentalisták (iszlám) 222

G

géber 324
 Gemeinschaft deutscher Erkenntnis 312
 Gemeinschaft in Christo Jesu 284
 General Eldership 83
 German Baptists 247
germán vallás 120–125
 Germanische Glaubensgemeinschaft 311
Ghost-Dance vallás 125
gnoszticizmus 126, 127
 golfvallás 328
 gond törzsek (kuik) 26
 görög egyesültek 242
 görög ortodox egyház 241
görög vallás 127–143
 Gottgläubigkeit 312
 gounzizmus 272
Grál-mozgalom 143–144
 gregoriánus egyház 239
 Grúzia katolikátusa 241

Gy

gyémántos jármű 55

H

habérim 414
 hamita pásztornépek 9
 hanafiták 204
 hanbaliták 204
 hanefiták 204
 hanysik 368
Hapu-vallás 145
 Harappá 187
Haré-Krisna-mozgalom 145–147
Harris-mozgalom 148
 hászidizmus 414
 hászidok 414
 Hau-hau-mozgalom 321
 Hawaii őslakóinak vallása 330
 Heiliger Grál 143
hellenisztikus vallások 148, 149
 hererók 8
 herrnhuteri testvérek 246
 hetedik nap adventistái 246
 hetes sííták 206

hettita vallás 149, 150
 High Church 243
hinajána-buddhizmus 51
hinduizmus 150–183
 Hito no Micsi Kjódan 328
 hliszták 241
 Holiness Church 83
 Holt-tengeri csoport 413
 Holy Spirit Association for the Unification of World Christianity/HSA-UWC 91
homéroszi vallás 184
 hosszú-sú 54
 hottentották 8
 hriszti 241
 huaxtékok 301
 huronok 189
hurri vallás 185
 hurúfik 207
 Húsvét-szigetek őslakói 370
 husziták 246

I

ibádják 207
 ibáditák 207
 ifjúsági szekták 186
ifjúsági vallások 185–186
 imámiják 206
 imámiták 206
ind vallások 187, 188
 independensek 244
indian vallások 188–190
indoeurópai vallások 190, 191
indoiráni vallás 191
 Indus-völgyi kultúra 187
 infralapszizmus 250
inka vallás 192–194
 Integrális Jóga 182
 International Peace Mission 326
 International Society for Krishna-Consciousness/ISKCON 145
 inuit 115
iráni vallások 194, 195
 irokézok 189
 irvingianusok 246
 ISKCON 145
 Isten földi országának új iránya 92
Isten gyermekei 195–197
 Istenhitűek közössége 312
iszlám 197–223
 iszmáiliák 206

iszmáiliták 206
 italo-albán egyesültek 242
 itna aszarja 206
Ivi-atua 223
Ízisz- és Ozirisz-misztériumkultusz 224
izraelita vallás 225–228
 izumo-taisa-kjó 355

J

jakobiták 239
 jakutok 27
 János-keresztények 294
 János-tanítványok 294
japán vallások 229
 jazidiak 207
 jazidiják 207
 Jehova tanúi 246
 jenyiszejek 368
 jeruzsálemi pátriárkátus 241
 Jesus-People-mozgalom 195
 jezidiek 207
 Jézus-forradalom 195
 jógácsára 54
 jóga-rendszer 154
 jorubák 9, 392
 jugoszláv egyesültek 242

K

kabala 414
 kabalizmus 414
 kabírpantihik 157
 ka-dampa 383
 kafák 9
 kafferok 8
 kafficsók 9
 kagabák 190
 kainiták 126
 kálamukhák 158
 káld egyesültek 242
 kálvinizmus 243
 Kami no micsi 354
kanaáni vallások 229–230
 kanaániták 229
 kanakok 300
 kanpatha-jógik 158
Kaoni-mozgalom 230
 kápálikák 158

karaiták 415
 kardecista spiritizmus 360
 káridzsiták 207
 karmatik 206
 karpokratiánusok 126
 karthágói vallás 331
 katolikus-apostoli közösség 246
 katolikus egyházak 242
 katolikusok 242
 kelet mindent magában foglaló igaz-
 hitű egyházai 240
 keleti egyházak 238
 keleti katolikus egyházak 242
 keleti nemzeti egyházak 239
 keleti szlávok 372
kelta vallás 230–232
 keresztelepítések 246
 keresztény nőmozgalom 270
kereszténység 232–272
 kesadharik 369
 későbbi taoizmus 377
 ketik 368
 khálszá 369
 khaszik 27
 khiliazmus 251
 khurradinám 297
kimbanguizmus 272
kínai vallások 273
 kis jármű 51
 „kísérleti vallás” 360
 Klüter-kör 312
 kodzsák 206
 koikoi 8
 Komoly bibliakutatók 246
konfucianizmus 274, 277
 kongregacionalisták 244
konkókjó 277, 278
 konstantinápolyi pátriárkátus 241
 kopt egyesültek 242
 kopt egyház 239
koreai vallások 278, 279
 Közel-Kelet 114
 középső kókor 320
 krétai vallás 279
krétai-mükénéi vallás 279–281
 Krisna-követők 157
 krisztadelfiánusok 247
 kuik (gond törzsek) 26
 kulturálisan szegény vallások 385
 kultúrvallások 403
kurozumikjó 281
 kútiak 411
 Kübelé-misztériumok 21
 kvékerek 244

L

lámaizmus 56, 383
lappok vallása 282
 lengyel ortodox egyház 241
lett vallás 283
 lha-chosz 42
 liberálisok (iszlám) 222
 lingájakok 158
litván vallás 283
 Loge Abd-ru-shin 143
Lorber Társaság 283, 284
 Lorber Tettközösség 284
lorenziánusok 284–285
 Lost-Found Nation of Islam in North-
 America 41
Lótusz-szútra vallások 285
 Low Church 243
 Ludendorff-mozgalom 312
 lutheránus egyházak 243

M

macedóniaiak 249
 macumba-kultuszok 392
 mádhjamika-iskola 54
 mádhvák 156
 magasabb konfucianizmus 276
 magyar egyesültek 243
magyar ősvallás 286–290
 magyarok 286–290
 mahájána-buddhizmus 53
 mahárádzsák 157
 mahászanghikák 54
maja vallás 290–293
 malabár egyesültek 242
 malabári keresztények 239
 malankari egyesültek 242
 malikiták 204
Mambu-mozgalom 293
mandeus vallás 294
manicheizmus 294, 295
 mantra-iskola 56
 mantrajána 55
 manysik 368
 maorik 337
maorik vallása 296
 maráthék 157
 maroniták 242
 maszájok 9
 materialisták 20
mau-mau 297
 mazdaizmus 407

mazdakizmus 297
 mazdaznan 326
 médiumizmus 360
megalitikus vallás 298, 299
 megújított testvérek egysége 246
 melanéz törzsi vallások 300
melanézi vallások 300
 melkita egyesültek 242
 mennoniták 246
 metodizmus 245
 mexikói vallások 301, 302
mezopotámiai vallások 302, 303
 mi-cung 56
 michosz 42
mikronéz törzsi vallások 304
 millenarizmus 251
 mimámszá 152
 minósi vallás 279
 mistekék 301
misztériumkultuszok 304, 305
 Adonisz- ~ 7
 Attisz- és Kübelé- ~ 21
 dionüszoszi ~ 83–87
 eleusziszi ~ 111–114
 Ízisz- és Ozirisz- ~ 224
 Kübelé- ~ 21
 Mithrasz- ~ 305, 306
 orphikus ~ 317–319
 Ozirisz- ~ 224
 szamothrakéi ~ 365
 mitake-kjó 355
Mithrasz-misztériumkultusz 305, 306
moábi vallás 306, 307
 modalizmus 249
 mohamedanizmus 197
 Mohendzsó-dáró 187
 molokanok 242
 monarchiánusok 248
mongol vallás 307
 mongolidok 385
 monofiziták 239
 monothelétizmus 250
mormon egyház 308–310
 morva testvérek 246
 mózesi vallás 225
 muhammadiják 207
 muiszkák 224
 Mun-egyház 91
 Munkaközösség a szabad valláskuta-
 társra és filozófiára 312
 Muszlim Liga 221
 Muszlim Testvériség 221
 mutaválik 207
 mükénéi vallás 279

N

nabateus vallás 310

nagy jármű 53

nagy vagy kultúrvallások 403

nagyegyház 242

naniguismo 404

nátha-jógik 158

Native American Church 328

Nazareth Church 311

negridek 385

negyedik vallás 392

nem vallások 397

Német Unitáriusok/Vallásközösség 312

németvallási mozgalom 311–313

neohinduizmus 179

neoiszlám 221

neokonfucianizmus 276

neoszannjasza-mozgalom 38

neoszibériaiak 368

népi taoizmus 377

nesztóriánus egyház 239

nesztóriánusok 239

Neu-Salems-Gesellschaft 283

Neulichtfreunde 283

New Dunkers 83

ngunizmus 272

nicsiren-sú 54

nirmalák 369

nitotók 190

nizariták 206

njája 155

nkrumahizmus 313

Nordische Glaubensgemeinschaft 312

núbiai vallás 313, 314

nuszariták 206

Ny

nyenyecsek 368

nyitott testvérek 246

nyugati szlávok 372

O

óarab vallás 17

óbaku 55

óceániai vallások 314**odoru sukjó** 315, 316

ofiták 126

óhitűek 242

ókatolikus egyházak 242

ókoreai népvallás 279

olmekok 301

ómotokjó 316, 317

orosz egyesültek 242

orosz ortodox egyház 241

orphikus misztériumkultusz 317–319

ortodox egyházak 329

osztjások 368

otomik 301

Ozirisz-misztériumok 224

Ö

ökumenikus mozgalom 270

ördögimádók 207

örmény egyesültek 242

örmény egyház 239

ősbuddhizmus 51

ősiszlám 203

őskereszténység 238

őskőkor 319

őstörténeti vallások 319–321

őszinteség vallása 282

ötös síiták 206

P

Pai-marire 321, 322

paleo-szibériaiak 368

páli-buddhizmus 52

Paliu-mozgalom 322**palműrai vallás** 322, 323

pániszlám mozgalom 221

pániszlamizmus 221

panycsarátra 156

párszi vallás 323

párszizmus 323, 324

pasupaták 158

Peace Mission 326–327

példabeszédek/formulák járműve 55

Perfect Liberty Association 328

Perfect Liberty Kjódan 328

perfekcionista egyházak 245

perúsim 414

perzsa vallás 194

peyote-kultusz 327

peyotizmus 327

pigmeusok 8

pigmidék 385

piros egyház 56

pirossapkások 56

PL-Kjódan 328, 329

plymouthi testvérek 246

pneumatomakhák 249

polgárjogi mozgalom 268

polinéz vallások 330, 331

popovzjakok 242

porosz vallás 331

presbiteriánus egyházak 243

primitív vallások 385, 403

protestánsok 243

pszichocsoportok 185

pszichokultusz 185

pueblo indiánok 189

pun vallás 331, 332

puritánok 243

pünkösds-mozgalom 245

pünkösdisták 245

Q

qannaim 414

quimbanda 392

R

rabbiniták 414

rabbinizmus 414

rádhávallabhik 157

rádzsnisizmus 38

rámaiták 156, 157

Ramakrishna-Misszió 179

rámanandik 156

rámavátok 156

raszkolnyikok 242

ratana 296

református egyházak 243

régi vallások 332, 333

reiju-kai 297

remonstrantok 246

Reorganized Church of Latter-Day

Saints 308

Riff-kör 312

rindzai-iskola 55

ringatu 296, 321

rissó-koszei-kai 285

rjóbu-sinto 354
 mying-ma-pa 56, 383
 római katolikus egyház 242
római vallás 333–349
 román egyesültek 242
 román egyház pátriárkátusa 241
 rutén egyesültek 242

S

sabbatianizmus 415
 sáfíták 204
 saivák 157
 saktizmus 158
samanizmus 349, 350
 sárga egyház 56
 sárgasapkások iskolája 56
 schwenkfeldiek 246
 scientizmus 81
Scientology Church 350–353
 scientology egyház 350
 scientology mozgalom 351
 sékerek 245
sémi vallás 353, 354
 Seventh Day 83
 siao-csiao 393
 sííták 204
 sínai ortodox egyház 241
 singon-sú 56
 sinri-kjó 355
 sinto 354
 sinto hon kjoku 355
 sinto taikjó 395
sintoizmus 354–359
Sio-Vivi-mozgalom 359
 Sisu Alaisa-mozgalom 359
 Siva-Sziddhanta 158
 sivaizmus 157
 Société amicale des originaires de
 l'Afrique Équatoriale 13
spiritizmus 360, 361
 Spiritual Regeneration Movement/
 SRM 386
 SRM 386
 stundisták 242
 stundo-baptizmus 242
sumer vallás 361–364
 súnjavadá 54
 svétámbarák 89
 Swami Premanandas Self-Revelation
 Church of Absolute Monism 91
 swedenborgiánusok 247

Sz

szabadhitűek 397
 szabbatisták 246
 szabeus 294
 Szaddharma-pundarika 54
 szaddukeusok 412
 szahadzsharik 369
 szakadárók 207
 szalutisták 245
 Szamanitista Testvériség 365
 szamaritánusok 411
szamatizmus 365
 szamek 282
 szaminizmus 365
 szamoiak 330
 szamójedok 368
szamothrakéi misztériumkultusz 365,
 366
 szánkhja 151
 szanlung-cung 54
 szanno-sinto 354
 szanok → busmanok 8
 szanron-sú 54
 szanteria 404
 Szarapisz-kultusz 149
 szárazföldi kelták 231
 szarvaszti-vádinok 53
 sza-szkja-pa 56, 383
 szatkárjaváda 150
 szatornilianusok 126
 szefárdim (szefárdok) 416
szeicsó-no-dzsi 366, 367
szekai kjuszei-kjó 368
 szekta-sinto 355
 szekularisták 222
 szélesegyház 243
 szemangok 26
 szent mozgalmak 245
 szentély-sinto 155
 Szerapisz-kultusz 149
 szerb egyház pátriárkátusa 241
 szétianus 126
szibériai vallás 368
 szibiridek 368
 szigeti kelták 231
 szikáriusok 414
szikh vallás 369, 370
 szir egyesültek 242
szír vallás 370, 371
 szíúk 189
szkíta vallás 371
 szkolotok 371

szkopecek 242
szláv vallás 371–373
 szmárták 157
 szocinianisták 246
 szoka-gakkai 285
 szótó-iskola 55
 sztarovercek 242
 szthánakvásziké 89
 szthavira-vádinok 53
 szubordinacionizmus 249
 szudáni négerék 8
 szunniták 203
 szupralapszarizmus 150

T

ta-csiao 393
 tahitiek 330
taj-ping 373, 374
 talmudisták 414
 tamás-keresztények 239
tana bhagat 374
 táncmozgalom 125
 táncvallás 316
tankunkjo 374
 Tannenbergi Szövetség 312
tantra 374, 375
 tantrájána 55
 Tao-csiao 375
taoizmus 375–380
 taoizmus, régebbi 376
 tao-juan 273
 taraszok 302
 taro-kultusz 30
 Társaságok
 Általános Antropozófiai T. 382
 Általános Teozófiai T. 382
 Barátok Társasága 244
 Neu-Salems-T. 283
 T. a világkereszténység egyesülésé-
 re 91
 Teozófiai T. 382–283
 tatárok 27
 tedzsonkjo 374
 Temple Lot 308
 tendai-iskola 54
 tendokjó 384
 tenkalai 156
tenrikjó 381, 382
 tenso-kótai-dzsingukjó 315
Teozófiai Társaság 382, 383
 természeti vallások 385

testvérek egysége 246
 testvérek mozgalma 246
 testvéri közösségek 246
 tetohuacániak 301
 terapeuták 412
 théravádinok 51
tibeti vallások 383, 384

Tien-taj-iskola 54
 tizenkettes sííták 206
 todák 27
 toltékok 301
 tongaiak 330
 Tong-il kjo 91
 tonghak 384
 toradják 27
 totonákok 301
 történelem előtti vallások 319

törzsi vallások 385
 afrikai törzsi vallások 7–10
 amerikai törzsi vallások 12, 13
 ausztrál törzsi vallások 21, 22
 ázsiai törzsi vallások 26, 27
 mikronéz törzsi vallások 304
 tradicionalisták 222

transzcendentális meditáció 386–388

trika-iskola 158
tuka-mozgalom 388, 389
 tung-san-se 273
 tunguzok 368
 tunkerek 247
 tupik 189
 tűzföldi indiánok 190
 tűzimádók 324

U

udászik 369
ugariti vallás 389
 uitotók 190
 Új aktivitás 92
 új apostoli egyház 246
 új apostoli közösség 246
 Új egyház 247

új vallási mozgalmak 185
új vallások 390–391
 új világnézeti közösségek 185
 újabb kókor 321
 újbuddhizmus 75
 újkeresztény mozgalom 270
 újkereszténység 268
umbanda 392, 393
 Unification Church 92
 Unified Family 92
 Unitarian Universalist Association 246
 unitáriusok 246
 Unitas Fratrum 246
 United Society of Believers in Christ's Second Appearing 245
 univerzalisták 246
univerzizmus 393–397

Ü

Üdvhadsereg 245

V

vadakalai 156
 vadzsrajána 55
 vaisésika 155
 valdensek 246
 valentiniánusok 126
 vallabhácsárják 157
 vallástalanok 397
vallástalanok és felekezeten kívüliek 397
 vaudou 404
 vaudoux 404
 vanhábiják 207
 vanhábíták 207
 védanták 152
védikus vallás 398–403
 vidnyána-váda-iskola/csittamáttrata 54
világvallások 403, 404

vírasaivák 158
 visnuizmus 155
 vodoo 404
 vodou 404
vodu 404–406
 vogulok 368
 Volksschaft der Nordungen 312
 Vu-san Se 273

W

Way International 406
 Weiße Loge 143
 Weltanschauungsgemeinschaft Bund für Gotterkenntnis Mathilde Ludendorff 312
 World Buddhists Sangha Organisation 77
 World Fellowship Buddhists 76
 Worldwide Church of God 83

Z

zaidiják, 206
 zaiditák 206
 zapotékok 302
 zarathusztrizmus 407
 zártkörű testvérek 246
 zélóták 414
 zen-buddhizmus 55
 zervanizmus 408
 zoroasztrista vallás 407
zoroasztrizmus 407
 zuluk 8

Zs

zsidóság 410–423
 konzervatív ~ 417
 liberális-reformált ~ 417
 ortodox, törvényhű ~ 416
 zsu-csiaó 274
 zsu-kjó 274

II. Vallásalapítók, vallási mozgalmak kiemelkedő személyiségei

A, Á	Cs	
Abhaj Csaran Dé 145	Csaitanja 157	Goszala 89
Abul-Kászim ibn Abdalláh 198	Csang Tao-ling 377	Gótama 155
Agnihotri, Siva Nárájana 182	Cshö Csje-u 384	Gregor püspök, a megvilágosodott 239
Ahmad, Mirza Gulam 208	Csou Tun-ji 276	
Anán ben David 415	Csuang-ce 377	H
Angata 223		Halkes, Catharina 270
Arius 249	D	Hanbal, Ahmad ibn 204
Arminius, Jakob 246	Daly, Mary 270	Hanifa, Abu 204
Armstrong, Herbert W. 83	ad-Darazi, Nestegin 207	Hanisch, Otto 326
Aurobindo Ghosh, Sri 182	Darby, John Nelson 246	Ha'nish, Dr. Otoman Zar-Adust 326
	Dávid Mózes 195	Hapu 145
B	Dajanand Sarasvati 182	Harivansz 157
Baál Sém Tov 414	Dedan, Kimathi 297	Harris, William Wadé (Waddy) 148
Báb 32	Degucsi, Nao 316	Hauer, Jakob Wilhelm 312
Bahá'-ulláh 34	Dengjő daisi 54, 354	Henrik, VIII., angol király 243
Baker-Eddy, Mary 80	Dögen 55	Homérosz 184
Baker, George 326	Döllinger, Ignaz von 242	Hónen sónin 55
Bál Bhagván Dzsi 87	Dósó 54	Hszin-csüan, Hung 373
al-Banna, Haszán 221	Dzs	Huaj-nan-ce 377
Baradaiosz (Burdeana), Jakob 239	Dzsina 88	Hubbard, Lafayette Ronald 350
Baszava 158		Huj-Jüan 54
Berg, David 195	E	Hunkel, E. 311
Bernhardt, Oskar Ernst 143	Eiszai 54	I
Bhagván Sri Rádzsnis 38		Ibád, Abdalláh ibn 207
Bhaktivédántá Szvámí Prabhupáda 145	F	„Igaz tanító” 413
Big Moon 327	Fahrenkrog, Ludwig 311	Irving, Edward 246
Blavatsky, Helena Petrovna 382	Father Divine (George Baker) 326	Izsmáil 206
Bódhidharma 55	Filippov, Danila 241	
Boéthosz 412	Fox, George 244	J
Booth, William 245	Frank, Jakob 415	Jazíd, I., kalifa 207
Buddha 47		Jézus 233
C	G	Jiszráél ben Eliézer 414
Camara, Dom Helder 269	Gautama, Sziddhártha 47	Jonoszuke, Nakano 13
Campbell, Alexander Thomas 244	Genku 55	
Chattopadhyaya, Gadahara 179	Gensin 55	K
Chelcicky, Peter 246	Góraknáth 158	Kabír 156
Ci-kaj 54		Kálvin János (Calvin, Jean) 243
Cong-kha-pa 56, 383		Kannáda 155
		Kaoni 230

Kapila 151
 Kardec, Allan 360
 Karmat, Hamdán 207
 Kavate, Bundzsi 277
 Kimbangu, Simon 272
 King, Martin Luther 268
 Kirpal Szingh 91
 Kitamura, Szajo 315
 Kóbó daisi 56, 354
 Kofie, Francis Nwia (Kwame Nkrumah) 313
 Kolenyikov, S. 242
 Kotani, Jaszukicso 285
 Kubo, Kakutaro 285
 Kúukai 56
 Kumánila 152
 Kung Fu-ce 274
 Kurozumi, Munetado 281

L

Lange, F. 311
 Lao-ce 375
 Lee, Ann 245
 Le-Van-Trung 79
 Lieh-ce (Licius) 376
 Lorber, Jakob 283
 Lorenz, Emil Hermann 284
 Ludendorff, Erich 312
 Ludendorff, Mathilde 312
 Luther Márton (Luther, Martin) 243

M

Mádhva Ánandatírtha 156
 Mahádéva 53
 Mahárádzs Dzsí guru 87
 Mahárisi Mahes jógi 386
 Mahávira 88
 Makigucsi, Cuneszaburo 285
 Malaszekera 76
 Málík ibn Anasz 204
 Mambu, Jeremiah 293
 Máni 294
 Manicheus → Máni
 Marpa 56
 Matswa, André 13
 Mazdak 297
 Mehmed Effendi 415
 Menno, Simons 246
 Miki, Tokuharu 328

Miller, George 246
 Miller, William 245
 Mohamed → Muhammad
 Mohan, Rádzsnis Csandra 38
 Mokicsi, Okada 368
 Mózes 225
 Muhammad 198
 Muhammad al-Mahdi 206
 Muhammad, Elijah 41
 Muhammad, Mirza Ali 32
 Mun, Szan Mjung 91

N

Na Csol 374
 Nágárdzsana 54
 Naganuma, Mjoko 285
 Nakajama, Miki 381
 Nának 369
 Navoszavakandua 389
 Ndungumoi 389
 Nesztoriosz 239
 Nicsiren 54
 Nimbárka 157
 Nivano, Nikkjó 285
 Nizár 206
 Nkrumah, Kwame 313
 Nóri, Mirza Huszain Ali 33
 Nuszair, Muhammad ibn 206

O

Olcott, Henry Steel 382

P

Padmaszambhava 56
 Paliau, 322
 Param Szant Szatgurudév, Sri Hansz
 Dzsí Mahárádzs Dzsí 87
 Patandzsali 154
 Poole, Elijah 141

R

Ram Mohan Roy 179
 Rámakrisna 179
 Rámánanda 156
 Rámánudzsa 156

Rávat, Prémipál Szingh 87
 Reichelt, Gottlieb Heinrich 284
 Rembang, Samin von 365
 Rennjo sónin 55
 Reuter, O. S. 311
 Rissó daisi 54
 Rivail, L. D. 360
 Robinson, John 244
 Ruether, Rosemary 270
 Russell, Charles Taze 246
 Russell, Letty 270

S

Sabtaj C(e)vi 415
 al-Sáfii Abu Abdalláh Muhammad
 ibn Idrisz 204
 Schneider, Oswald Ferdinand 284
 Schwen(c)kfeld von Ossig, Kaspar
 246
 Shembe, Isaiáh Mayekise 311
 Sinran sónin 55
 Sio-Vivi 359
 Smith, Joseph (Joe) 308
 Sójó daisi 55
 Söderblom, Nathan 270
 Sri Hansz Dzsí Mahárádzs Dzsí, Pa-
 ram Szant Szatgurudév 87
 Steiner, Rudolf 382
 Swedenborg, Emanuel von 247

Sz

Szaicsó 54, 354
 Szamat 365
 Szan-vu-vej 56
 Szarkár, Prabhát Randzsán 14
 Szelivanov, Kondratyij 242
 Szpitáma 408

T

Tang Huan-csang 273
 Tanigucsi, Maszaharu 366
 Te Kooti 296
 Te Ua 321
 Thomas, John 247
 Toda, Joszei 285
 Twitchell, Paul 91

U

Ubdailáh 206

Vaszugupta 158
Vivekánanda, Szvámi 179

Wilson, Jack 125
Wilson, John 327
Wovoka 125

W

V

al-Vahháb, Muhammad ibn 207
Vallabha 157
Vang Csao-Cung 273
Vardhamána 88
Varma, Mahes Praszad 386

Waldes, Peter 246
Wesley, Charles 245
Wesley, John 245
White, Ellen G. 246
Whitefield, George 245
Wierwille, Victor Paul 406

Z

Zaid ibn Ali 206
Zarathusztra 323
Zarduszt 323
Zinzendorf, Nikolaus Ludwig von 246
Zoroaszter 323
Zwingli, Ulrich 243

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte

Felelős vezető: Zöld Ferenc

Budapest, 1993

Nyomdai táskaszám: 22146

Kiadványszám: 2958

A fedélterv Székely Edit munkája

Felelős szerkesztő: Kelemen Tamás

Műszaki szerkesztő: Kerek Imréné

Megjelent: 50,8 (A/5) ív terjedelemben